Bilâl N. Şimşir

LOZAN Günlüğü

Bilgi bilgi yayınevi

2. basım

SERTİFİKA NO 15033
ISBN 978 - 975 - 22 - 0437 - 9
2012 . 06 . Y . 0105 . 4670

Birinci Basım Kasım 2012

İkinci Basım
Aralık 2012

BİLGİ YAYINEVİ
Merkez: Meşrutiyet Cd., No: 46/A, Yenişehir 06420 / ANKARA
Tlf.: (0-312) 434 49 98/ 434 49 99/ 431 81 22 • Faks: (0-312) 431 77 58
Temsilcilik: İstiklâl Cd., Beyoğlu İş Mrk., No: 187,
Kat: 1/133, Beyoğlu 34433 / İSTANBUL
Tlf.: (0-212) 244 16 51 - 244 16 53 • Faks: (0-212) 244 16 49

BİLGİ KİTABEVİ
Sakarya Cd., No: 8/A, Kızılay 06420 / ANKARA
Tlf.: (0-312) 434 41 06 • Faks: (0-312) 433 19 36

BİLGİ DAĞITIM
Merkez: Gülbahar Mh., Gülbağ Cd., No: 33, A-B Blok,
Mecidiyeköy 34387/ İSTANBUL
Tlf.: (0-212) 217 63 40 - 44 • Faks: (0-212) 217 63 45
Şube: Narlıbahçe Sk., No: 17/1, Cağaloğlu 34112 / İSTANBUL
Tlf.: (0-212) 522 52 01 - 512 50 59 • Faks: (0-212) 527 41 19

www.bilgiyayinevi.com.tr • info@bilgiyayinevi.com.tr

kapak: murat sayın
fotoğraflar: 70. Yıldönümünde Lozan kitabından
(İnönü Vakfı arşivi)

Bu kitabın yayın hakkı,
yazarıyla yapılan sözleşme gereği
Bilgi Yayınevi Basım Dağıtım
Kitabevi ve Kırtasiye A.Ş.'ye aittir.
Kaynak gösterilmeden kitaptan
alıntı yapılamaz; yayınevinin yazılı
izni olmadan radyo ve televizyona
uyarlanamaz; oyun, film, elektronik kitap,
CD ya da manyetik bant haline getirilemez;
fotokopi ya da herhangi bir
yöntemle çoğaltılamaz.

baskı:
tarcan matbaacılık yayıncılık sanayi
murat tarcan
(0-312) 384 34 35
sertifika no: 25744

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7

I. BÜYÜK ZAFERDEN LOZAN BARIŞ KONFERANSINA
(9 Eylül-19 Kasım 1922) 29

1. İZMİR'DEN MUDANYA'YA
(9 Eylül-11 Ekim 1922) 29

2. MUDANYA'DAN LOZAN'A
(12 Ekim-19 Kasım 1922) 50

II. BİRİNCİ DÖNEM LOZAN BARIŞ KONFERANSI
(20 Kasım 1922-4 Şubat 1923) 145

1. KONFERANSIN İLK ON GÜNÜ
(20-30 Kasım 1922) 145

2. KONFERANS DEVAM EDİYOR
(Aralık 1922) 220

3. KONFERANS DEVAM EDİYOR
(Ocak 1923) 323

4. BARIŞ KONFERANSINA ARA VERİLİYOR
(1-4 Şubat 1923) 407

III. ARA DÖNEMDE GELİŞMELER
(5 Şubat-22 Nisan 1923) 415

1. 5-28 ŞUBAT 1923 415

2. MART 1923 434

3. 1-22 NİSAN 1923 460

IV. BARIŞ KONFERANSININ İKİNCİ DÖNEMİ: ÇOK TARAFLI BARIŞ ANTLAŞMASININ VE TÜRK-ABD ANTLAŞMASININ İMZALANMASI (23 Nisan-8 Ağustos 1923) 471

1. 23-30 NİSAN 1923 471

2. MAYIS 1923 482

3. HAZİRAN 1923 518

4. TEMMUZ 1923 (Barış Antlaşmasının İmzalanması) 552

5. AĞUSTOS 1923 (Türk-ABD Antlaşmasının İmzalanması) 603

V. LOZAN BARIŞININ YÜRÜRLÜĞE KONMASI, DEĞERLENDİRİLMESİ VE YAŞATILMASI 612

1. 7-31 AĞUSTOS 1923
Lozan Barış Antlaşması ve Eklerinin TBMM'de onaylanması ve Türkiye'de yabancı işgalleri sona erdirme sürecinin başlaması 612

2. EYLÜL 1923
Lozan Antlaşması ve Eklerinin uygulanmaya başlanması/ Mübadilllerin kabulü için yeni bir bakanlık kurulması hazırlığı/ İşgal kuvvetlerinin İstanbul ve çevresini peyderpey boşaltmaları/ Karaağaç, Bozcaada ve Gökçeada'nın anavatana katılmaları/ Tebrik ve teşekkür mesajları 646

3. EKİM 1923 653

4. LOZAN ANTLAŞMASI'NIN DEĞERLENDİRİLMESİ 666
Atatürk'ün değerlendirmesi: Ekim 1927 666
İsmet İnönü'nün değerlendirmesi: 1968 Yılı 666

KAYNAKLAR 671
İÇİNDEKİLERİN ANALİTİK DÖKÜMÜ 677
DİZİN 719
FOTOĞRAFLAR 727

ÖNSÖZ

Bu kitap, 1922-1923 Lozan Konferansı ve Barış Sürecinin belgesel bir kronolojisidir. Yakın Türk tarihinin bu büyük olayını gün gün belgelemekte ve gözler önüne sermektedir.

Kitap, 9 Eylül 1922 tarihinden başlamaktadır. Bu tarih, deniz ötesinden gelip Türk toprağına ayak basmış olan düşmanın, dört yıl kadar sonra aynı noktada, İzmir'de, denize dökülüp boğulduğu tarihtir. Bu tarih aynı zamanda Lozan Barış Sürecinin başlangıcıdır.

Türk askerinin İzmir'e girdiği gün, Barış Konferansı toplanması için diplomatik girişimler de başlamıştır. İzmir kurtarılmış, Anadolu da neredeyse düşmandan temzilenmiş gibiydi; ama İstanbul, Boğazlar bölgesi ve Trakya hâlâ düşman işgali altındaydı. **Başkomutan Mustafa Kemal**, ***"İlk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!"*** demiş, Türk ordusu İzmir'e çıkmıştı. Şimdi, "İkinci hedefiniz..." diyebilir ve muzaffer Türk orduları İstanbul ve Trakya üzerine yürüyebilirdi. İtilaf Devletleri, yani İngiltere, Fransa ve İtalya İstanbul'u işgal altında tutuyorlardı. İtalya, Türk ordusuyla karşı karşıya gelmek istemiyor, savaşmak istemiyordu ve hemen, 9 Eylül günü İngiltere'ye başvurdu; acele bir konferans toplanmasını istedi. İngiltere kabul etmedi. İngilizler, kendi kendilerine Boğazlar bölgesini "Tarafsız Bölge" ilan etmişlerdi ve **Mustafa Kemal**'in bu sözümona "tarafsız" bölgeye giremeyeceğini söylüyorlardı.

Fransa Yüksek Komiseri **General Pellé** de alelacele İzmir'e gitti ve **Mustafa Kemal**'i Trakya üzerine yürümekten vazgeçirmeye çalıştı. **Mustafa Kemal**, *"Türk orduları hedeflerine ulaşmadan duramaz, ancak Trakya Türkiye'ye teslim edilirse oraya asker geçirmeye gerek kalmaz"* dedi. Fransa, Meriç'e kadar Doğu Trakya'nın Türklere geri verileceğini açıklayarak Türkiye'nin Barış Konferansına çağrılması için İngiltere katında girişimlere başla-

dı. Londra ise *"Türklere ödün vermeye gerek yok, şu sırada Türkleri Konferansa çağırmaya da gerek yok"* diyordu. Sömürgeler de Fransa'yı kaygılandırıyordu. Türk zaferi ezilen halkları coşturmuştu. Tunus'tan, Cezayir'den ve başka yerlerden **Mustafa Kemal**'e kutlama telgrafları gönderiliyordu. Fransa, sömürgeleri yatıştırmak için de Türkleri Konferansa çağırmayı gerekli görüyordu.

İstanbul'dan Yüksek Komiser **Rumbold** da Londra'yı üst üste uyardı. *"Konferans için tam zamanıdır, gecikirsek zor durumda kalırız"* diyordu. *"Meriç'e kadar Trakya'nın geri verileceği bildirilirse **Mustafa Kemal**'in ileri yürüyüşü önlenebilir"* diyordu. Hindistan Kral Naibi de Londra'nın dikkatini çekiyordu: *"Türk zaferi İslam dünyasında şiddetli yankılar yapmaktaydı. İngiltere'nin Hindistan'da karşılaştığı güçlükleri artırmaktaydı. Zaferlerinin meyvelerini Türklerin ellerinden almaya kalkışmak İslam dünyasında fırtına koparacaktır"* diye yazıyordu.

Sonunda **Lord Curzon**, kalkıp Paris'e gitti. Paris'teki İtalya Büyükelçisini de aralarına alıp üçlü bir toplantı yaptılar. **Curzon**, Faransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı **Poincaré** ile uzun uzun tartıştıktan sonra Müttefikler, Türkiye'yi Konferansa çağırdılar, çağırırken Meriç'e kadar Trakya'nın Türkiye'ye bırakılacağını da açıkladılar (23 Eylül 1922).

Türkiye, ateşkes anlaşması yapılması için 29 Eylülde Müttefiklere cevap verdi: *"Askeri harekâtı durdurduk. Meriç'e kadar Trakya'nın hemen boşaltılması ve Türkiye BMM Hükümetine devredilmesi gerekir. Konferansta bizi temsil edecek olan **İsmet Paşa** 3 Ekimde Mudanya'ya gidecektir..."* dedi. **Curzon**, İstanbul'a talimat gönderdi: *"Mudanya Konferansı yalnız askeri konularda karar verecek, siyasi konulara karışmayacak!"* Mudanya Mütareke Sözleşmesi, ***"Doğu Trakya'nın, Edirne ile birlikte, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine teslim edilmesi kararını"*** tescil etti ve 11 Ekim 1922 sabahı erken saatte imzalandı.

Doğu Trakya'nın acımasız Yunan işgalinden kurtarılıp Türkiye'ye geri verilmesi, yurtdışında *"Türklerin Avrupa'ya dönüşü"* olarak görüldü ve tepkiyle karşılaştı. Amerikan basını, Türklerin Avrupa'ya dönüşüne "üzüntülerini" dile getirdi. Bulgar Başbakanı **Stambuliyski**, Sofya'daki İngiliz Elçisi **Erskine'e**, *"Türkleri Avrupa'dan neden atmadınız"* diye sitem etti ve resmen üzüntülerini bildirdi! Oysa, kimi Bulgar tarihçiler **Stambuliyski'yi**, Türkiye'ye en dost olan Bulgar devlet adamı diye tanıtmışlardı!

***

Mudanya Konferansı toplanırken Türkiye, Müttefiklere nota verdi: Türkiye ile Yunanistan ve Müttefik Devletler arasında kesin barış antlaşmasını müzakere ve imza etmek üzere asıl konferansın 20 Ekimde İzmir'de toplanmasını önerdi. Boğazlar sorunu görüşülürken Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın da konferansa katılmalarını istedi (4 Ekim).

Atatürk, gizli oturumda Meclis'e bilgi verdi. Doğu Trakya'yı teslimde Müttefiklerin ayak sürüdüklerini bildirdi. *"Maksadımız Trakya'yı muharebesiz kurtarmaktır. Fakat (...) karşımıza İngiltere, Fransa, İtalya çıktı... Bize, **evet, tahliye söz konusudur, fakat teslim söz konusu değildir** dediler. (...) Yine de yapılacak iş, derhal Barış Konferansına dahil olmak ve orada diplomatik vasıtalarla Misak-ı Milli gayelerine ulaşmaktır"* diye konuştu (9 Ekim).

Müttefikler (yani Fransa, İngiltere ve İtalya), Barış Konferansı toplanması işini de ağırdan aldılar. Kendi aralarında görüşüyor, konuşuyor, anlaşıyor ve de hazırlanıyorlardı. İstanbul'daki Yüksek Komiser **Rumbold**, *"Sevr Antlaşması ölmüştür, Müttefikler şimdi Misak-ı Milli ile boğuşmak durumundadırlar"* diyordu. Türkiye, Barış Konferansının "derhal" toplanmasını isterken, müttefikler, toplantı tarihini bir ay geriye attılar. Türkiye'nin 4 Ekim günlü notasına 27 Ekimde cevap verdiler ve Ankara Hükümetini, *"Doğuda savaşa son verecek bir antlaşma yapmak"* üzere 13 Kasım günü İsviçre'nin Lozan şehrinde toplanacak olan Konferansa yetkili delegelerini göndermeye davet ettiler.

Mustafa Kemal Paşa *"...Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının kazandığı kesin zaferin doğal sonucu olmak üzere, (...) Barış Konferansında Türkiye Devleti yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetince temsil olunur"* diyordu.

Fakat Müttefikler, Makyavelist bir davranışla ve aynı notayla, İstanbul Hükümetini de Barış Konferansına çağırdılar! Sadrazam **Ahmet Tevfik Paşa** (1845-1936), notayı alınca, TBMM Başkanlığına edebi dille kaleme alınmış tumturaklı bir telgraf gönderdi. Ankara ve İstanbul Hükümetlerinin birlikte Konferansa katılmalarını istedi. İstanbul Hükümetinin dışlanmasının, altından kalkılamayacak büyük sorumluluk gerektireceğini, devletin başına büyük dert açacağını ve İslam dünyasını da üzeceğini iddia etti. İstanbul Hükümetinin Konferansa katılmamasının *"devlet ve milletin başına maazallah taalâ bir musibet-i uzma getirmek ve (...) âlem-i İslâmı müteellim etmek"* olacağını söyledi. İstanbul Hükümetinin de Konferansa katılmasının ise *"menafii âliyei vatan uğrunda (...) evvelce vacip ise bugün farz olmuştur"* dedi.

Eski Sadrazam **Ahmet İzzet Paşa** (1864-1937) da **Tevfik Paşa**'yı destekliyor, İstanbul Hükümetinin de Konferansa katılmasının "faydalı" olacağını söylüyordu. *"(Konferansta) İstanbul ricali hükümetinden bir murahhas bulunması, efkârı âcizanemce faydadan hali değildir"* diyordu.

Tevfik Paşa'nın telgrafı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde şiddetli tepkiyle karşılandı. Yeni Dışişleri Bakanı **İsmet Paşa**, 30 Ekim günü Meclis'te şöyle konuştu:

"Türk milletiyle bir Barış Konferansı yapabilmek için, Türkiye'nin meşru ve gerçek temsilcileriyle karşı karşıya bulunmak gerekir... Yazık ki gaflet içindedirler. Barışı geciktirmek, milletin çilesini uzatmak ve artırmak tehdidiyle karşımıza çıkıyorlar. (...) Türkiye'nin Barış Konferansına ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi temsilcisi göndereceğini ve Türkiye temsilcisi olarak başka yerlerden temsilci gelecek olursa, onların katılmasını bizim katılmamıza engel sayacağımızı (...) söyledik..."

Saatlerce süren heyecanlı konuşmalardan sonra, bu telgrafı yazanlar ve Padişah hakkında yasal işlem yapılması esası kabul edildi. Ardından, Sinop Mebusu **Dr. Rıza Nur Bey**'le arkadaşları bir önerge sundular: *"Osmanlı İmparatorluğu'na son verilip Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin onun yerine geçtiğine, Anayasayla egemenlik hakkı milletin kendisine verildiğinden Padişahlığın ortadan kalktığına (madum olduğuna), İstanbul'da meşru bir hükümet tanınmadığına ve Hilafet makamının esir bulunduğuna"* karar verilmesini istediler.

Meclis, 1 Kasım günlü toplantısında, Saltanat ile Halifeliği birbirinden ayırarak Saltanatı kaldırmaya karar verdi. *"...Türkiye halkı, şahsi hâkimiyete dayalı olan İstanbul'daki hükümet şeklini 16 Mart sene 336'dan (1920) itibaren ve ebediyen tarihe intikal etmiş saymıştır..."* diyen karar, alkışlar arasında kabul edildi. Oybirliğiyle denmiş, yalnız bir kişi karşı çıkmış idi.

Bunun üzerine İtilaf Devletleri, Türkiye'nin tek bir heyetle, TBMM Heyetiyle Konferansa katılmasını kabul ettiler (4.11.1922).

***

Bu arada Türkiye, süratle Konferansa hazırlandı: **Yusuf Kemal Bey** Dışişleri Bakanlığından istifa etti, yerine **İsmet Paşa** Dışişleri Bakanı seçildi. **İsmet Paşa** Orduya veda etti, Meclis'in gizli oturumuna gelip, Konferansta nasıl çalışacaklarını anlattı. Konferansa katılacak delegasyon oluşturuldu: Dışişleri Bakanı **İsmet Paşa** Başdelege, **Dr. Rıza Nur** ve **Hasan (Saka)** delege olarak seçildiler. Barış antlaşmasını imzalayabilmeleri için gerekli yetki belgeleri kendilerine sunuldu. Delegasyonda yer alacak milletvekillerinin izinli sayılmalarına karar verildi. Konferans için 150 bin lira ödenek ayrıldı. Delegelere, danışmanlara, kâtiplere ödenecek günlükler ve verilecek elbise paraları belirlendi...

Bakanlar Kurulu bu toplantıda, Barış Konferansında hangi konuların nasıl savunulacağına ilişkin üç sayfalık ve 14 maddelik **"ana talimat"**ı imzalayıp **İsmet Paşa**'ya verdi. *"Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti Kalemi Mahsus Müdü-*

rüyeti" başlıklı kâğıda, el yazısıyla yazılmış ve her sayfası Başbakan ile bütün Bakanlar ve bu arada **İsmet Paşa** tarafından da imzalanmış olan bu talimatın sadeleştirilmiş metni şudur:

*"1) **Doğu sınırı**: 'Ermeni Yurdu' söz konusu olamaz, olursa görüşmeler kesilir. 2) **Irak sınırı**: Süleymaniye, Kerkük ve Musul livaları istenecek, Konferansta başka bir durum ortaya çıkarsa Hükümetten talimat alınacak. 3) **Suriye sınırı**: Bu sınırın düzeltilmesi için çalışılacak ve sınır şöyle olacaktır: Re'si İbni Hani'den başlayarak Harim, Müslimiye, Meskene, sonra Fırat Yolu, Derizor, Çöl, nihayet Musul Vilayeti güney sınırına ulaşılacak. 4) **Adalar**: Duruma göre davranılacak, kıyılarımıza pek yakın olan adalar ülkemize katılacak, olmazsa Ankara'dan sorulacak. 5) **Trakya sınırı**: 1914 sınırının elde edilmesine çalışılacak. 6) **Batı Trakya**: Misak-ı Milli maddesi (yani plebisit istenecek -BNŞ). 7) **Boğazlar ve Gelibolu yarımadası**: Yabancı bir askeri kuvvet kabul edilemez, bu yüzden görüşmeleri kesmek gerekirse önceden Ankara'ya bilgi verilecek. 8) **Kapitülasyonlar**: Kabul edilemez, görüşmeleri kesmek gerekirse gereken yapılır. 9) **Azınlıklar**: Esas mübadeledir. 10) **Osmanlı borçları**: Bizden ayrılan ülkelere paylaştırılacak. Yunanistan'dan alınacak tamirat bedeline mahsup edilecek, olmazsa 20 yıl ertelenecek. Düyun-u Umumiye İdaresi kaldırılacak, zorluk çıkarsa (Ankara'dan) sorulacak. 11) **Ordu ve donanmaya** sınırlama konması söz konusu olamaz. 12) **Yabancı kuruluşlar**: Yasalarımıza uyacaklar. 13) **Bizden ayrılan ülkeler** için Misak-ı Milli'nin ilgili maddesi geçerlidir. 14) **İslam cemaat ve vakıflarının** hakları, eski anlaşmalara göre sağlanacaktır."*

İsmet Paşa, Misak-ı Milli'nin biraz genişletilmiş biçimi gibi görünen bu talimatı alarak, delegasyonuyla birlikte, Lozan'a gitmek üzere 5 Kasım günü Ankara'dan trenle yola çıktı. Karaköy'de köprü atılmıştı, Bilecik'e otomobillerle geçildi, oradan trenle devam edildi ve 7 Kasım günü İstanbul'a varıldı.

***

İsmet Paşa, İstanbul'da iki gün bazı temaslarda bulunduktan ve görüşmeler yaptıktan sonra, 9 Kasım günü öğleyin, heyetiyle birlikte, Sirkeci garından törenle uğurlandı.

Birinci Dönem Lozan Konferansında Türk heyeti şöyle oluşmuş idi:

Başdelege (Başmurahhas, Heyet Başkanı): **İsmet İnönü**, Dışişleri Bakanı.

Delegeler (Murahhaslar): **Dr. Rıza Nur, Hasan Saka.**

Danışmanlar (Müşavirler): **Münir Ertegün**, Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşaviri; **Muhtar Cilli**, Eski Nafıa Nezareti Müsteşarı; **Veli Saltık**, Burdur Mebusu; **Zülfü Tigrel**, Diyarbakır Mebusu; **Zekâi Apaydın**, Adana Mebusu; **Celal Bayar**, Eski İktisat Bakanı ve İzmir Mebusu; **Şefik Başman**, Maliye Teftiş Kurulu Başkanı; **Seniyettin Başak**, İstanbul Evkaf Hukuk Müşaviri; **Şevket Doğruer**, Milli Savunma Bakanlığı Deniz Dairesi Müdürü, Yarbay; **Tevfik Bıyıklıoğlu**, Kurmay Yarbay; **Tahir Taner**, Adliye Müsteşarı; **Nusret Metya**, Dışişleri Bakanlığı İkinci Hukuk Müşaviri; **Yusuf Hikmet Bayur**, Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Genel Müdürü; **Zühtü İnhan**, Üniversite öğretim üyelerinden; **Fuat Ağralı**, Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürü; **Mustafa Şeref Özkan**, eski Nazır; **Şükrü Kaya**, Mülkiye Müfettişi; **Hamid Hasancan**, Kızılay İkinci Başkanı, Ankara Hükümetinin eski İstanbul temsilcisi; **Cavit Bey**, eski Maliye Nazırı; **Hayum Naum**, Yüksek Mühendis Okulu Fransızca Öğretmeni, Haham; **Baha Bey**, Adalet Bakanlığı Mezhep İşleri Müdürü. (**Hayum Naum**, Londra'ya gönderilmiş, Lozan'da pek bulunmamış idi.)

Basın Danışmanları: **Ruşen Eşref Ünaydın**, yazar; **Yahya Kemal Beyatlı**, Darülfünun Öğretim Üyesi, şair.

Genel Sekreter ve Danışman: **Reşit Safvet Atabinen**, Eski Şûrayı Devlet Üyesi.

Çevirmen (Mütercim): **Hüseyin Pektaş**, Robert Kolej İkinci Müdürü.

Kâtipler: Dışişleri Bakanlığı Memurlarından; **M. Emin Âli Türkgeldi, Mehmet Ali Balin, Cevat Açıkalın, Celal Hazım Arar, Saffet Şav,** eski Dışişleri memurlarından **Rıfat Bey**; Kızılay Genel Merkezi memurlarından; **Süleyman Saip Kıran**, Paris Basın Temsilcisi **Dr. Nihat Reşat Belger**.

Askerler: **Atıf Esenbel**, Süvari Binbaşı, **İsmet Paşa**'ya yaver; **Sabri Artunç**, Süvari Binbaşı, Yaver. (Toplam 7 kişi olan askerler koruma ve kurye görevlileri idiler.)

Gazeteciler: **Ahmet Cevdet** (*İkdam*), **Ahmet Şükrü Esmer** (*Vakit*), **Hüseyin Cahit Yalçın** (*Tanin*).

Listede toplam 40 kişi görünmektedir: 3 delege, 24 danışman, 8 kâtip, 2 asker, 3 gazeteci. Listede adları, rütbeleri görünmeyen, beş-altı koruma görevlisi daha bulunduğu sanılmaktadır.

Delegelerin üçü de bakandı. **İsmet Paşa** Dışişleri, **Dr. Rıza Nur** Sağlık ve **Hasan Saka**, Maliye Bakanları idiler. Danışmanların dördü milletvekili idi: **Veli Saltık, Zülfi Tigrel, Zekâi Apaydın** ve **Celal Bayar**.

Kâtiplerin çoğu Dışişleri Bakanlığı gençlerindendi. Bunlar Lozan'da sıkı bir diplomasi stajından geçecek ve yarınki genç Türkiye Cumhuriyeti'nin üst düzey diplomasi kadrolarını oluşturacaklardı. Bunlar, ilk dönemde Türkiye Cumhuriyeti Elçilerinin üçte biri "Lozan Ekolü"nden geçmiş olan diplomatlardı: **Münir Ertegün, Zekâi Apaydın, Yusuf Hikmet Bayur, Tevfik Bıyıklıoğlu, Cevat Açıkalın, Ruşen Eşref Ünaydın, Yahya Kemal Beyatlı, Emin Âli Türkgeldi**.

Ankara'da, Dışişleri Bakanlığında kalmış olanları da unutmamak gerekir. **Suat Davaz, Tevfik Kâmil Koperler** gibi. Onlar da sekiz ay boyunca, gece gündüz, Lozan'la yatıp kalkmışlar; hafta sonu, bayram seyran demeden yoğun çalışma içinde olmuşlardır. Her Allahın günü, Lozan'dan akıp gelen telgrafları okuyup değerlendirmek, onlara cevaplar yetiştirmek, talimatlar göndermek; kurye evrakını incelemek, kuryelere evrak hazırlamak ger-

çekten çok yoğun çalışmayı gerektirmiştir. O kadar ki Müsteşar **Suat Davaz** aşırı çalışmaktan bir ara hasta düşmüştür. Dolayısıyla, Ankara'daki hariciyeciler de aynı "Lozan Ekolü"nden geçmiş sayılabilirler. Cumhuriyet'in ilk döneminde yeryüzünde Türkiye elçiliklerinin sayısı otuzu geçmemişti; buralarda görev yapmış ilk kuşak Cumhuriyet Elçilerimizin en az yarısı Lozan eğitiminden geçmişlerdir, demek yanlış olmaz.

***

9 Kasım günü öğleyin, Doğu Ekspresi ile İstanbul'dan kalkan **İsmet Paşa** heyeti, 12 Kasım Pazar günü saat 22.00'de Lozan'a varınca pek çirkin bir sürprizle karşılaşmıştır: Türkiye'ye Lozan'da randevu verip davetiye göndermiş olan devletler Lozan'a gelmemişlerdi. 13 Kasım Pazartesi günü açılması gereken Barış Konferansı, Türk tarafına bilgi bile verilmeden, son anda 20 Kasıma ertelenmişti. Ertelemeyi İngiltere istemiş ve öteki devletlere de dayatmıştı. İngiliz Dışişleri Bakanı **Lord Curzon**, Türklerle yapılacak barış antlaşması konusunda bir muhtıra hazırlatmış, bunu, Konferans açılmadan önce Fransa ve İtalya'ya kabul ettirmeye, Türklere karşı bir ortak cephe oluşturmaya çalışıyormuş meğer.

İngiliz muhtırası (A) ve (B) diye iki bölümden oluşuyor. (A) bölümü asıl önemli olan bölümdür. *"Majesteleri Hükümeti bu konularda Müttefiklerinden kesin destek bekliyor. Bu desteği almadan barış müzakerelerine başlayamam"* diyor.

Muhtıranın (A) bölümüde 11 madde var. Bu maddeler sırayla şunlardır (Parantez içlerinde kendi açıklamalarımı ekledim -BNŞ):

***1) Batı Trakya**: Buradaki durum değiştirilmeyecek ve Türklerin plebisit talebi reddedilecektir.* (İngiliz muhtırasının bu maddesi, Misak-ı Milli'nin 3. maddesine ve **İsmet Paşa**'ya verilen Hükümet talimatının 6. maddesine taban tabana zıttır.)

***2) Trakya sınırı**: 1915 Eylülünde imzalanan Türk-Bulgar anlaşmasıyla çizilen sınır olacaktır.* (Bu maddenin anlamı, Edirne'nin bir mahallesi olan Karaağaç istasyonunu Türkiye dışında bırakmak

demekti. Oysa Türkiye, 1914 sınırını istiyor, Karaağaç'ı Edirne'nin ayrılmaz parçası sayıyordu. Bu madde **İsmet Paşa**'ya verilen Hükümet Talimatının 5. maddesine taban tabana zıttır.)

*3) **Boğazların serbestliği**: Bu ilke esasen Müttefikler arasında kabul edilmiş bulunmaktadır. Bunun uygulanması tartışılacaktır. İstanbul Boğazı ile Marmara denizi askerden arındırılacak ve teftişe açık olacaktır.* (Bu madde, Türkiye'nin egemenliği ile çatışmakta; İstanbul'un ve Marmara'nın güvenliğini esas alan Misak-ı Milli'nin 4. maddesine taban tabana ters düşmektedir.)

*4) **Kapitülasyonlar**: Bazı değişikliklerle Mart kararları muhafaza edilecektir.* (Yani bazı ufak değişikliklerle kapitülasyonların devam ettirilmesi istenmektedir. Bu talep Misak-ı Milli'nin 6. maddesine de **İsmet Paşa**'ya verilen Hükümet Talimatının 8. maddesine de taban tabana zıttır. Türkiye, kapitülasyonlar yüzünden barış görüşmelerini kesmeye dahi kararlıdır.)

*5) **Ege adaları**: Türkiye bütün bu adaları Müttefiklere bırakacak, bu konuda kararı Müttefikler verecekler.* (Gökçeada ve Bozcaada ile birlikte pek çok adayı kapsayan Ege adalarının toptan Müttefiklere terk edilmesi istenmektedir. Bu madde **İsmet Paşa**'ya verilen ve sınırlarımıza yakın adaların Türkiye'ye katılmasını öngören Hükümet Talimatının 4. maddesine ters düşmektedir.)

*6) **Suriye ve Irak sınırları**: Mandater devletlerin kabul ettikleri gibi kalacaktır. Bu devletler yerel bazı düzenlemeler yapabilirler.* (Bu madde öncelikle Musul Vilayeti ile Hatay'ın Türkiye dışında bırakılması amacı güdüyor. Misak-ı Milli'ye de Hatay bölgesine özel statü tanınmasına da ters düşmektedir.)

*7) **Suriye, Irak ve Filistin manda toprakları** statülerinde hiçbir değişiklik kabul edilmeyecektir.* (Misak-ı Milli'nin birinci maddesinde eski Osmanlı toprakları olan Arap ülkelerinde plebisit yapılması öngörülmüştü.)

*8) **Müttefiklerin mezarlıklarının** bulundukları yerlerin mülkiyetinin* (Türkiye'den) *alınması için Müttefikler ısrar edecek-*

lerdir. (Yani, öncelikle Gelibolu yarımadasından Türkiye'nin Müttefiklere toprak vermesi için ısrar edilecektir. Bu talep Türkiye'nin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne ters düşer.)

*9) **Tazminat**: Türkiye'den savaş tazminatı istenecek ve tazminatın miktarı Müttefiklerce belirlenecektir. Türkiye'nin Yunanistan'dan tazminat isteği ise reddedilecektir.* (**Lord Curzon**'un iddiasına göre Türkiye, İstiklal Savaşı'ndan zaferle çıkmış bir ülke değil; Dünya Savaşı'nda Müttefiklere yenilmiş bir ülke idi. Türkiye, sanki Lozan'a Mudanya'dan gelmemiş de Mondros'tan gelmişti; dolayısıyla ağır tazminat ödemeliydi. Türkiye bu iddiayı elbette reddedecekti.)

*10) **Mudanya mütarekesi** tam olarak uygulanacak ve Türkiye'nin bunu çiğnemesine metanetle karşı koyulacaktır.* (Burada öncelikle, İstanbul'da Türk sivil yönetimi kurulmasına İngiliz işgal kuvvetlerinin engellemeleri yüzünden çıkan sürtüşmeler kastedilmektedir. Gerçekte Mondros Mütarekesi'ni çiğneyen İngilizlerdi; çünkü mütareke Türk sivil idaresi kurulmasını yasaklamıyordu. **Curzon** ise İstanbul'da sıkıyönetim ilan ederek Türk sivil idaresini engellemek amacı güdüyor, Fransa ve İtalya'ya da bunu kabul ettirmeye çalışıyordu.)

*11) **İstanbul'un durumu**: Türkiye ile yeni barış antlaşması onaylanmadan önce Müttefik askerler İstanbul'dan çekilmeyeceklerdir.* (Türkiye, Müttefiklerin İstanbul'u bir an önce boşaltmalarını istiyordu; Fransa ile İtalya da boşaltmaya yatkın görünüyorlardı. İngiltere ise direnmek istiyordu ve sonuna kadar direnecek gibi görünüyordu. **Curzon**, barış antlaşmasının imzalanmasına kadar değil, imzalandıktan sonra da onaylanmasına kadar İstanbul'dan çekilmeyeceklerini söylüyordu.)

Kısacası, **Lord Curzon**'un muhtırası, bizim Misak-ı Milli'nin tam bir negatifi gibiydi. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri **Rumbold**, *"Türkiye bir elinde Misak-ı Milli, diğer elinde kılıçla Lozan'a gidiyor"* demişti; *"Sevr Antlaşması ölmüştür, Müttefik-*

ler şimdi Misak-ı Milli ile boğuşmak durumundadırlar" demişti. **Lord Curzon,** yukarıdaki muhtıra ile Lozan'a gidiyordu. Fransa ve İtalya'yı da yanına katmış, iyi kötü bir ortak cephe oluşturmuştu. **"Müttefik müttehit cephe."** Müttefikler, Konferans arifesinde bu birliği basına da açıkladılar.

İsmet Paşa'ya gelince: O da Avrupa'da üst üste demeçler vererek *"Politikamızın temeli Misak-ı Milli'dir"* diyordu ısrarla. Türkiye'nin Misak-ı Millisi ile İngiliz muhtırası Lozan'da kıyasıya çarpışacaktı. Görünen oydu ki, Lozan Konferansında **İsmet Paşa**'nın işi zor, hem de pek zor olacaktı. Karşısında, Misak-ı Milli ile boğuşmaya ahdetmiş üç büyük devletle onların müttefikleri, irili ufaklı tam yedi düvel vardı.

***

Lozan, sıra dışı bir konferanstır, bilinen diğer konferanslara pek benzememektedir. Diğer konferanslar kendi gündemlerindeki konularla uğraşırlar; **İsmet Paşa** ise Lozan'da, Barış Konferansı gündeminde bulunmayan başka birçok değişik sorunla da meşgul olmuştur. Dışişleri Bakanı sıfatıyla önce Bakanlığının kendi sorunlarıyla uğraşmıştır. TBMM, 1 Kasım 1922'de saltanatı kaldırmış, geriye dönük olarak Osmanlı Devletinin 16 Mart 1920 tarihinde sona erdiğine karar vermişti. Yurtdışındaki son Osmanlı elçilikleri, konsoloslukları ve buralarda çalışan irili ufaklı görevliler yüzüstü kalakalmışlardı. **İsmet Paşa** Lozan Konferansı açılmadan önce gittiği Paris'te bu soruna el attı. Avrupa'da kapanmamış olan eski Osmanlı Elçiliklerini Paris'teki TBMM Hükümeti Mümessilliğine, dolayısıyla Ankara'ya bağladı. O günlerde Türkiye'nin dış ilişkileri pek sınırlıydı. Dünya Savaşı dolayısıyla düşman ülkelerle ilişkiler kesilmişti. Mondros Mütarekesi üzerine Almanya, Avusturya gibi eski müttefik ülkelerle de ilişkiler kesilmişti. Avrupa'da yalnız altı tarafsız ülke ile ilişkiler kesilmeden kalmıştı; fakat o ülkeler de henüz Ankara Hükümeti ile resmi ilişki kurmamışlardı. Ankara'da yalnız üç elçilik vardı: Sovyet Rusya, Azerbaycan ve Afganistan

elçilikleri. Azerbaycan Elçisi **Abilov** Şubat 1923'te İzmir'de ölmüş ve yerine yeni bir elçi gönderilmemişti. Yurtdışında da Ankara Hükümetinin Moskova'da ve Kâbil'de elçilikleri; Bakü'de, Roma'da ve Paris'te Mümessillikleri vardı. Hepsi o kadardı. Yabancı ülkelerle resmi ilişki kurma gibi işler de Lozan'da **İsmet Paşa**'nın önüne geldi. **Paşa**, daha Lozan Konferansının çalışmaya başladığı ilk gün, Yugoslavya ile diplomatik ilişki kurmak için Lozan'da girişimlerde bulunması yolunda bir talimat aldı. Daha sonra Belgrad'a bir elçi atanması düşünüldü ve elçi adayı için Yugoslavya'dan agramen istenmesi de **İsmet Paşa**'ya havale edildi. Normal durumlarda agreman isteme işi Elçiliklerin görevidir, elçi ya da işgüder, görevli bulunduğu ülkenin Dışişleri Bakanlığına gider, resmen agreman ister. Fakat 1922-1923 yıllarında Belgrad'da Türk elçiliği kapalı olduğundan bu işi de Lozan'da **İsmet Paşa** üstlenmiştir. Bulgar Hükümeti, Sofya'daki son camiyi yıkmaya karar vermiş. 1877-78 Rus Savaşından önce Sofya'da kırk küsur cami varmış, hemen hepsini yıkmışlar, bir tek cami kalmış, onu da yıkacaklarmış. Ankara, *"caminin yıkılmasını önleyiniz"* diye Lozan'da **İsmet Paşa**'ya talimat gönderiyor. Normal zamanda Sofya Elçiliğinin yapması gereken bu işi de Lozan Konferansında Başdelege **İsmet Paşa** üstleniyor. Örnekler artırılabilir. Söylemek istediğim şudur: Lozan Belgeleri arasında, barış andlaşmasıyla pek ilgisi olmayan, fakat Türkiye'nin dış ilişkiler tarihi bakımından önem taşıyan pek çok belge de bulunmaktadır. Meraklı okuyucuların ve araştırmacıların bunu bilmelerinde yarar vardır. Lozan, yakın dönem Türk siyasal tarihine eğilecek herkesi yakından ilgilendirir.

***

İsmet Paşa Lozan'da "kelle koltukta" görev yapmıştır. Lozan'a varışının daha ikinci gününde, 14 Kasım günü **Paşa** defterine şu notu düşmüş: *"Roma'dan Paris'e telefon. Ermeniler suikast için hazırlanmışlar..."* Henüz Barış Konferansı açılmamıştır. **İsmet Paşa** Konferansa hazırlanmaktadır. Ermeni teröristler de, kolları sıva-

mış, **Paşa**'nın canına kıymaya hazırlanmışlar. Demek ki Ermeni terörü Lozan'da **İsmet Paşa**'nın da peşindeydi. Yakın geçmişte yaşanan Ermeni terör eylemleri hatırlanınca önemsenmesi gereken bir haberdi bu. Çok gerilere gitmeye gerek de yoktu. Şu kanlı Ermeni saldırıları hâlâ hafızalarda canlıydı:

15 Mart 1921: **Talat Paşa'nın vurulması.** Eski sadrazam **Talat Paşa**, Berlin'de, evinin yakınında, **Sogomon Tehlirian** adlı bir Ermeni terörist tarafından şehit edildi. Katil, suçüstü yakalandı ve mahkemeye sevk edildi. Ama Alman mahkemesi, katili hemen beraat ettirdi ve Alman adalet tarihine kapkara bir leke düşürdü! (Daha sonra Ermeni örgütler, Amerika'nın Fresno şehrinde katil terörist **Tehlirian**'ın anıtını dikeceklerdi; gelecek Ermeni çocukları ona özenip terörist olsunlar diye!)

6 Aralık 1921: **Sait Halim Paşa'nın vurulması.** 1913-1917 yılları arasında sadrazamlık yapmış, Mütarekede İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüş olan **Sait Halim Paşa** (1863-1921), sürgünden kurtulduktan sonra İstanbul'a dönmesine izin verilmediğinden Roma'da bir otele yerleşmişti. Bir ay sonra, oteli önünde bir Ermeni terörist tarafından vurulup şehit edildi.

21 Temmuz 1921: **Cemal Paşa'nın ve iki yaverinin vurulmaları.** İttihat ve Terakki iktidarının üç liderinden biri olan **Cemal Paşa** (1872-1922) Tiflis'te, iki yaveriyle birlikte şehit edildi...

Cemal Paşa'nın vurulmasından sadece dört ay kadar sonra, Ermeni teröristler bu defa, Lozan'da **İsmet Paşa**'ya suikast hazırlamakta idiler.

22 Kasım günü **İsmet Paşa**, Başbakan **Hüseyin Rauf Bey**'den, 8 sayılı bir şifre telgraf aldı. Başkumandan ve TBMM Başkanı **Gazi Mustafa Kemal**'in kapalı imzasını taşıyan bu telgraf Lozan'da **İsmet Paşa**'ya suikast düzenlenmesi olasılığını haber veriyordu ve şöyle kaleme alınmıştı:

*"**Ethem** ve **Eşref**'le arkadaşlarının ve muhtemelen **Reşit** ve **Tevfik**'in İsviçre'ye gittikleri istihbar edilmiştir. Zât-ı Devletlerine*

*suikastta bulunmaları ihtimali olduğundan İsviçre Hükümetine müracaatla tevkif ve hudut dışı ettirilmelerinin sağlanmasını talep ederim. –**Mustafa Kemal** –**Hüseyin Rauf**"*

İsmet Paşa, daha Lozan'a vardığı sırada, 14 Kasımda da bir suikast haberi almıştı. O zaman kendisine Ermenilerin suikast hazırlamakta olduğu bildirilmişti. Bu defa **Çerkez Ethem** ve adamlarının İsviçre'ye gittikleri ve **İsmet Paşa**'nın canına kıymak isteyebilecekleri haber veriliyordu. *"Bunu İsviçre makamlarına haber verin, suikastçıları tutuklayıp sınırdışı etsinler"* deniyordu.

Ermeni suikastçılar, **Çerkez Ethem** grubu suikastçılar vs. Lozan Konferansı boyunca **İsmet Paşa**'nın peşini bırakmamışlardır. Lozan Konferansının birinci döneminde olduğu gibi ikinci döneminde de çeşitli suikast duyumları, ihbarları alınmıştır. Bunlar İsviçre makamlarına da duyurulmuştur. **İsmet Paşa**, otomobilinde küçük Türk bayrağıyla Lozan caddelerinde dolaşıyordu. Lozan Polis müdürü, bir tedbir olarak bu bayrağı kaldırmasını rica etmişti. **Paşa**, bunu şiddetle reddetmiş, *"Bir İsmet Paşa öldür, yerine başka biri gelir, göreve devam eder ve bu bayrak hiç inmez"* demiştir.

Bu arada, Lozan Konferansındaki Sovyet Rus delegesi **Vorovski**, otelinde bir teröristin silahlı saldırına uğramış ve öldürülmüştür.

Bu acı olay üzerine, Türk Başdelegesine de suikast yapılacağı yolunda söylentiler artmış, yeni ihbarlar da alınmıştır. Ama **İsmet Paşa**, çok şükür, kazasız belasız görevini tamamlamış, sağ salim yurda dönmüştür.

***

Lozan'da, Türk delegeleri ile İngiliz, Fransız, İtalyan, Japon, Yunan, Romen ve Sırp-Hırvat-Sloven (Yugoslav) delegeleri arasında, sekiz aydan fazla süren diplomatik müzakereler ve boğuşmalar sonunda, aşağıdaki belgeler imzalanmıştır.

1) Barış Andlaşması, 24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır. 143 maddeli bir belgedir. Yugoslav delegeler bunu imzalamamışlardır.

2) Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme, 24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır.

3) Trakya Sınırına İlişkin Sözleşme, 24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır.

4) Oturma ve Yargı Yetkisi konusunda Sözleşme, 24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır.

5) Ticaret Sözleşmesi, 24 Temmuz 1923'te imza olunmuştur.

6) Türk ve Rum Ahali Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol, 30 Ocak 1923'te imzalanmıştır.

7) Sivil Tutsakların ve Savaş Tutsaklarının Mübadelesine ilişkin Türk-Yunan Anlaşması, 30 Ocak 1923'te imza olunmuştur.

8) Genel Affa İlişkin Beyanname ve Protokol, 24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır.

9) Yunanistan'daki Müslüman Mallarına İlişkin Açıklama, 24 Temmuz 1923'te Yunan delegelerince imzalanmıştır.

10) Sağlık İşlerine İlişkin Açıklama, 24 Temmuz 1923'te Türk delegelerince imzalanmıştır.

11) Adaletin Yönetimine ilişkin Beyanname 24 Temmuz 1923'te imza olunmuştur.

12) Osmanlı İmparatorluğunda Verilmiş Kimi Ayrıcalıklara İlişkin Protokol ve Açıklama 24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır. Açıklama yalnız Türk delegelerince imzalanmıştır.

13) Lozan'da imzalanan senetlerin kimi hükümlerine Belçika ve Portekiz'in katılmasına ilişkin protokol ve bu iki devletin açıklamaları 24 Temmuz 1923'te imza olunmuştur.

14) Britanya, Fransa ve İtalya Silahlı Kuvvetlerince işgal edilen Türkiye topraklarının boşaltılmasına ilişkin Protokol ve Açıklama, 24 Temmuz 1923'te imza olunmuştur. (Açıklama yalnız Türk delegelerince imzalanmıştır.)

15) Karaağaç bölgesi ile İmroz (Gökçeada) ve Bozcaada'ya ilişkin olarak Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan ve Türkiye tarafından imzalanan Protokol, 24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır.

16) Yunanistan'da Azınlıkların Korunması Konusunda, 10 Ağustos 1920 Günü Başlıca Müttefik Devletler ile Yunanistan Arasında Sèvres'de Yapılan Andlaşma ve Trakya'ya ilişkin olarak olarak yine bu devletler arasında gene o gün yapılan andlaşma ile ilgili protokol, 24 Temmuz 1924'te imzalanmıştır. (Bu protokolde, tabii Türk delegelerinin imzaları yoktur.)

17) Sırp-Hırvat-Sloven Devleti tarafından Barış Antlaşmasının imzasına ilişkin Protokol 24 Temmuz 1923'te imza olunmuştur.

18) Lozan Konferansı Son Senet, 24 Temmuz 1923'te imza edilmiştir.

Bütün bu anlaşma, sözleşme, protokol ve açıklamalar, Lozan Barış Antlaşması ile bir bütün oluşturmaktadır.

***

Yukarıdaki Barış Antlaşması ve eklerinden ayrı olarak, yine Lozan'da, Polonya ve ABD ile iki antlaşma daha imzalanmıştır. Bunlardan biri Polonya ile yapılan Dostluk Antlaşmasıdır, 23 Temmuz 1923 Pazar günü imzalanmıştır. Aynı gün Polonya ile bir de İkamet ve Ticaret Sözleşmesi imzalanmıştır. Bunlar 1 Haziran 1924 günü yürürlüğe girmiştir.

İmzalanan diğer antlaşma, Türkiye ile ABD arasında yapılan Dostluk ve Ticaret Antlaşmasıdır, 6 Ağustos 1923 günü imzalanmıştır. Bu antlaşma, Amerika'daki Ermeni lobisinin şiddetli muhalefetiyle karşılaşmış ve sonunda 19 Ocak 1927 tarihinde Senato'da yapılan oylamada altı oy farkla reddedilmiş, yürürlüğe girmemiştir.

Gerek Polonya ile gerekse ABD ile imzalanan bu belgeler, iki taraflı antlaşmalardır. Lozan'da imzalanmış olmalarına bakarak bunların, çok taraflı Lozan Barış Antlaşması ile karıştırılmamaları gerekir.

***

Lozan Konferansı telgraflarla yürütülmüştür. Bizimkiler çoğunlukla "Eastern" telgraf hattını kullanmışlardır. Bir ara "Köstence hattı"nı kullanmışlardır ama bu kısa sürmüştür. "Köstence hattı", Romanya ve Köstence üzerinden Türkiye'ye geliyordu ve

Fransızların denetimindeydi. "Eastern" hattı ise Akdeniz üzerinden Türkiye'ye gelen ve İngilizlerin denetiminde olan bir hattı. Konferans boyunca yoğun bir telgraf trafiği görülmektedir. Lozan ile Ankara arasında 1600 kadar telgraf gidip gelmiştir. Bir o kadar de Lozan ile Londra arasında telgraf yazışması yapılmıştır. Bunlar yayımlanmıştır. Gelip giden telgrafların hemen hepsi şifreliydi. Bugün artık bunların şifresi, gizliliği kalmamıştır.

Düşmanlarımız acaba bizim şifrelerimizi açmışlar mıdır? Bunu bana da soranlar olmuştur. Bu soruya toptan "evet" ya da "hayır" denemez. Biraz açayım: O dönemde bugünkü kripto makineleri yoktu, kitap şifreleri kullanılıyordu. Bizim Dışişlerinde çalıştığımız ilk yıllarda da kitap sifrereleri hâlâ kullanılmaktaydı. Şifre kitapları kasalarda saklanıyordu. Bu kitaplarda gösterilen dört-beş rakam bir harf oluşturuyor, rakam grupları dizile dizile kelimeler, kelimelerin dizilmesiyle de cümleler oluşturuluyor ve sonunda telgraf ortaya çıkıyordu. Kapatılan telgraf postane kanalıyla çekiliyordu.

Kapatılan telgraf, uğraşılırsa başkaları tarafından açılabilir. Ama açılması çok uzun zaman alır, açılıncaya kadar iş işten geçer. Şifrelerin açılması ihtimaline karşı tedbirler de alınmıştı. "Miftah" denen şifre anahtarları sık sık değiştiriliyordu. Dolayısıyla, Lozan Konferansı boyunca bizim şifrelerin karşıtlarımız tarafından açılmış olduğu söylenemez.

Ama Konferansın sonuna doğru Ankara'dan çekilen bazı şifre telgrafların İngilizler tarafından İstanbul'da açılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu bir istisnadır. İngiliz Yüksek Komiserliği, açılan telgrafları hemen Londra'ya ve Lozan'a yetiştirmiştir. Lozan'daki İngiliz Başdelegesi **Rumbold** da bunu 18 Temmuz günü Foreign Office'teki arkadaşı **L. Oliphant**'a keyifle açıklamıştı: *"Gizli kaynaktan psikolojik anlarda elde ettiğimiz bilgiler bizim için değer biçilemez önemde idi. Bu bilgiler sayesinde biz, briç oynarken rakibin elindeki kartları bilen bir kimsenin rahatlığı içindeydik"* diye yazmıştır.

İsmet Paşa, 8 ve 9 Temmuzda, bütün sorunların halledildiğini, askıda yalnız üç imtiyazlı şirket sorunu kaldığını bildiriyor ve talimat istiyor. Sözü edilen üç şirket *Régie Générale, Turkish Petroleum* ve *Armstrong Wickers* şirketlerdir. Bunların üçü de "imtiyazlı" şirkettir, üçü de İngiliz şirketidir. İngiltere, son dakikada, sessizce bu şirketlerin imtiyazlı statülerini Türkiye'ye dayatmaya çalışmaktadır.

Bu İngiliz manevrasına Ankara'nın tepkisi sert oluyor. Başbakan **Hüseyin Rauf Bey**, 9 Temmuzda **İsmet Paşa**'ya cevap veriyor:

*"**Gazi Paşa**'nın huzuru ile görüşüldü: Bu dèfa istenen imtiyazlar, on yıl boyunca Anadolu'da demiryolu, İstanbul'da tersane inşa ettirmeyerek bizi zayıf düşürmeyi amaçlıyor. Bunu şiddetle reddetmek gerekir... Kabul edemeyeceğimiz noktalar üzerinde direnirlerse, 3 şirketin gayrimeşru menfaatleri yüzünden dünyayı barıştan mahrum bıraktıklarını kamuoyuna açıklayıp reddedersiniz."*

Bir araştırma yaptım. O günlerde bizim telgraflarla İngiliz telgraflarını karşılaştırdım. Gördüm ki, İstanbul'daki İngilizler Ankara'nın işte bu telgrafını açmışlar ve Lozan'da **Rumbold**'a yetiştirmişlerdir.

Rauf Bey, iki gün sonra da **İsmet Paşa**'ya şunları yazmıştır:

*"Telgraflarınız **Gazi Paşa**'nın huzurunda görüşüldü. Üç şirketin arkasında nüfuz bölgeleri kurma fikri yatmaktadır... Hükümet görüşünü muhafaza etmektedir... İktisadi istiklâlimizle gayr-i kabil-i telif olan* (bağdaşmayan) *hususat-ı maruzanın reddi için sarf-ı gayret buyurulması ve neticenin inbası mercudur."*

İsmet Paşa bu telgrafı alınca İngiliz isteklerine karşı direnişini sürdürmüş ve **Rumbold**'a boyun eğdirmiştir. Konferansın 16 Temmuz günü yapılan son toplantısında sorun şöyle düğümlenmiştir: *Régie Générale* ve *Armstrong* şirketlerinin haklarının saklı tutulacağı yolundaki cümle ve rüçhan hakları protokolden çıkarılmıştır. *Turkish Petroleum* şirketi ise protokolden tamamen çıkarılmıştır.

Ertesi gün **Curzon** bu sonucu haber alınca küplere binmiş ve **Rumbold**'a diplomatik bir "zılgıt" çekmiştir:

"C. 17 Temmuz tarihli 289 sayılı telgrafınız.

*Turkish Petroleum şirketini harcadığınızı (jettisoned) öğrenince pek canım sıkıldı. Oysa dün akşam almış olmanız gereken gizli haber **İsmet Paşa**'nın boyun eğebileceğini gösteriyordu...Aksi bir kanaatiniz yoksa protokole Turkish Petroleum'u da dahil etmek için ısrar ediniz."*

Sir H. Rumbold, kendisini şöyle savunmaya çalışmıştır:

"C. 18 Temmuz tarihli 131 sayılı telgrafınız.

*Lord Hazretlerinin telgrafı beni derinden kaygılandırdı ama başka türlü hareketimin Konferansın kesilmesi demek olacağı yolundaki kanaatimi değiştirmedi. Sözünü ettiğiniz gizli haberin ardından **İsmet Paşa**'ya Ankara'dan gelen talimat, boyun eğmektense Konferansı kesmesi ve bunu kamuoyuna açıklaması yönündeydi. **İsmet Paşa**'nın 12 Temmuzdan beri takındığı tutum da onun bu talimata uyacağını gösteriyordu. Bu durumda hem Müttefiklerin hem de dünya kamuoyunu önemli bir bölümünün, İngiliz petrol çıkarları yüzünden barışın mahvedildiği yolunda Majesteleri Hükümetini suçlayacaklarını düşünmekten kendimi alamadım..."*

Sonuç: **İsmet Paşa, Sir Horace Rumbold**'u mağlup etmiştir. Lozan sonrasında **İsmet Paşa**'nın yıldızı parlarken **Sir Rumbold**'un prestiji sarsılmıştır.

***

Lozan hakkında pek çok şey söylenebilir ve söylenmiştir.

İsmet Paşa'nın ifadesiyle, Lozan Konferansı, *"Büyük sınav"* idi. *"Milletimizin Avrupa ortasına davet olunduğu büyük bir imtihan"* idi. Türkiye bu sınavı başarıyla vermiştir.

Lozan Antlaşması, *"Milli Mücadele'nin sonucunu belirlemiştir."*

Bu Antlaşma, *"Harbi Umumi'den sonra gördüğümüz antlaşmalarla yakından veya uzaktan benzerliği olmayan bir antlaşma"* idi. Öteki antlaşmalar, galip devletlerin mağluplara dayattığı, dikte

ettiği antlaşmalardı. Lozan Antlaşması ise, eşit taraflar arasında çetin müzakerelerle hazırlanıp imzalanmış bir antlaşma idi.

Lozan Antlaşması ile kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Kaldırmak için çok zorlu bir diplomatik savaş verilmiştir. *"Türkiye bütün civan önünde davasını takip ediyor. Açık ve şüpheden azade olarak kapitülasyonları ilga ettiriyor. Bu, Türkiye'nin kendi evi içinde diğer herhangi bir millet gibi tamamen bağımsız ve efendi olduğunu kabul ve tasdik etmek demektir."*

Türkiye, kapitülasyonları kaldırmakla, bütün "mazlum milletler"e örnek olmuştur. Çünkü Fas'tan Çin'e kadar, bütün Asya ve Afrika ülkelerinde kapitülasyonlar vardı. Türkiye bir çığır açmıştı, ezilen halklar şimdi bu yolda yürüyebilirlerdi. Lozan Antlaşması onaylanırken **Mustafa Necati Bey**, Meclis kürsüsünden Doğunun ezilen halklarına şöyle seslenmiştir:

"Beşeriyet daima tekâmüle (gelişmeye) *doğru gidiyor. Türk milleti üç sene içinde nasıl harikalar yaratmış ve nasıl zaferden zafere koşmuşsa mazlum milletler* (ezilen milletler) *de zaferden zafere koşsunlar ve bizim yürüdüğümüz yollardan yürüsünler. Türk milleti onlar için bir bürhandır* (örnektir, kanıttır). *Mazlum milletler bizden ders alsınlar. Bizim açtığımız bu çığır üzerinde yürüsünler. Zafere doğru koşsunlar ve dünya, yeni bir saadete kavuşsun. Bütün ruhumla bunu temenni ediyorum."*

TBMM Dışişleri Komisyonu Raporunda, Lozan Antlaşmasının *"en göze çarpan değerli cevheri (...) egemenlik ve bağımsızlık ilkesine gerekli saygının kabul edilmiş ve açıklanmış olmasıdır"* deniyor ve şunlar ekleniyordu:

"Şurası memnuniyetle şayanı kayıttır ki, (Lozan) *Barış Antlaşmasındaki azınlıklara ilişkin maddelerde (...) Türkiye halkından olan Müslümanlar arasında milli birlik ve dayanışmamızı ihlâle yönelik olabilecek hükümlerin söz konusu ettirilmemiş olmasıdır.*

Lozan Barış Antlaşması, bütünüyle, ruh ve manası bakımından, Türk milleti aleyhine yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr

Antlaşması'yla tamamlandığı zannedilmiş olan büyük bir suikastın yıkılışını ifade eder..."

Dışişleri Komisyonu Başkanı **Yusuf Kemal Bey** de şunları söylemişti:

"Lozan Antlaşması yeni Türkiye Devletinin imzacı diğer devletlerle karşılıklı ilişkilerini tâyin ediyor.

Osmanlı Devleti İmparatorluğun en görkemli zamanlarında da birtakım kayıtlarla bağlı idi. Elleri, kolları birtakım zincirlerle sımsıkı bağlanmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine geçen bugünkü Türkiye Devletinde o zincirler yoktur ve o zincirler parçalanmıştır. O zincirler kırılmıştır."

Lozan Antlaşması, bir bakıma, bilinen "Şark meselesini" (Doğu sorununu) tarihe gömen anlaşma olmuştur.

Milletvekili **Ahmet Süreyya Bey** de Meclis'te, *"Lozan Barış Antlaşması, tam hür, içte ve dışta tam bağımsız bir Türkiye yarattı"* demişti.

Türkiye'nin en büyük tarihçisi olarak bilinen, kendisi de canlı bir tarih olan **Abdurrahman Şeref Bey** de şu konuşmayı yapmıştı:

"Bir 'hasta adam' deyip duruyorlar, mirasını taksim ediyorlar, her devlet hissesini defterine kaydediyor... Ölecek, ölmezse öldürelim gibi şeyleri de aralarında konuşuyorlardı ki, 'Sevr' Antlaşması o öldürme belgesi idi. Yarab!..

*Gerek **Mustafa Kemal Paşa Gazimiz**, gerek arkadaşları, şu milleti kurtarmak için koşanlar iki cihanda aziz olsunlar.* (Alkışlar)

Millet onları hırz-ı cân gibi (canı gibi) *göğüs tahtasında saklayacaktır."*

Evet, Sevr Antlaşması bir "öldürme belgesi" idi. Lozan Antlaşması, Sevr Antlaşması'nı öldürme belgesidir, denilebilir.

Lozan, askeri zaferimizi tamamlamış, yeni Türk Devletini tarih sahnesine çıkarmıştır. Lozan Antlaşması, Türkiye'nin tapu senedidir. Doksan yıl sonra bugün de yaşamaktadır, ilerde de yaşatılmalıdır.

Dr. Bilâl N. ŞİMŞİR
Ankara, Temmuz 2012

I
BİRİNCİ BÖLÜM
BÜYÜK ZAFERDEN LOZAN BARIŞ KONFERANSINA
(9 Eylül-19 Kasım 1922)

1.
İZMİR'DEN MUDANYA'YA
(9 Eylül-11 Ekim 1922)

9 Eylül 1922 Cumartesi

Gazi M. Kemal Paşa'dan Başbakan H. Rauf Bey'e tel, 9.9.1922

"Birliklerimiz İzmir'in doğu sırtlarından bugün (9 Eylül 38) mağlup düşmanla beraber İzmir'imize zaferle girdi. Vapurlara girmekten men edilen düşman zabitan ve efradı teslim olmaktadırlar. Ben yarın öğleden sonra İzmir'de bulunacağım."[1]

Londra'da İtalyan Büyükelçisi De Martino'dan Lord Curzon'a nota, 9.9.1922

"İtalyan hükümeti, Doğu'da barışın sağlanması için çaba harcanmasını her zaman gerekli görmüştür. Bugün (...) Müttefikler, savaşan tarafları Venedik konferansına çağırabilirler ve burada ön-barış imkânları görüşülebilir. Çağrı taslağı ilişiktedir. Bu taslak, İngiltere tarafından da uygun görülürse, Atina'ya, İstanbul'a ve Ankara'ya tellenebilir."[2]

---

1) ***Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV,*** Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1991, s.481.

2) ***FO 371/7886/E.9137*** ve **Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Cilt IV,*** Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1984, s.389-390, No. 157: M. de Martino'dan Curzon'a nota, 9.9.1922, Gizli.

10 Eylül 1922 Pazar

Roma'da İngiliz Büyükelçisi Graham'dan Lord Curzon'a tel, 10.9.1922

"İstanbul hükümetinin Roma temsilcisi **Osman Nizami Paşa**, **Fethi Bey**'in Londra'da İngiltere hükümetince kabul edilmemiş olması yüzünden **Mustafa Kemal**'in Anadolu'da taarruza geçtiğini ve şimdi durumun daha da güçleştiğini söyledi. **Fethi Bey (Okyar)** adına konuştuğunu belirten **Osman Nizami Paşa, Mustafa Kemal**'in İstanbul ve Edirne'yi de silah zoruyla geri alacağını ileri sürdü; barış yapılabilmesi için İstanbul ve Edirne konusunda Türklere umut vermek gerektiğini ekledi. İngiltere'nin tutumunu değiştirmesini istedi. Dostça bir jestimiz durumu lehimize çevirebilir."[3]

Lord Curzon'dan İstanbul'da Yüksek Komiser Rumbold'a tel, 10.9.1922

"Anadolu boşaltıldıktan sonra, çarpışan taraflar arasında temas kesilecek ve Türklere Trakya'da ödün vermeye gerek kalmayacaktır. Yunanlıların İstanbul'u işgal edecekleri korkusu **Mustafa Kemal** ile müzakerelerde önemli bir koz olabilir. Bu bakımdan Yunanlıların Trakya'dan geri çekilmeleri önerilerine karşıyız."[4]

11 Eylül 1922 Pazartesi

Lord Curzon'dan İtalyan Büyükelçisi De Martino'ya nota, 11.9.1922

"Venedik konferansı ile ilgili notanız incelendi. İngiltere, bir an önce barış yapılması arzusuna katılıyor ve İtalya'nın Venedik Konferansı teklifini takdirle karşılıyor. Ancak şu sırada **Kemalist**'leri konferansa çağırmanın uygun olmayacağı kanısındadır.

3) ***FO 424/254***, p.188-189, No. 325 ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Cilt IV***, s.392-393, No. 160: Graham'dan Curzon'a tel, 10.9.1922, No. 271.

4) ***FO 371/7886/E.9089*** ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Cilt IV***, s.391-392, No. 159: Curzon'dan Rumbold'a tel, 10.9.1922, No. 371, Acele.

Paris ve Roma Büyükelçilerimiz bunu Fransız ve İtalyan hükümetlerine anlatacaklardır."[5]

Hindistan Kral Naibinden Hindistan İşleri Bakanlığına tel, 11.9.1922

"Türk zaferi, İslam dünyasında şiddetli yankılar yapacak ve Hindistan'da güçlüklerimizi artıracaktır. Hindistan bakımından Majesteleri Hükümetinin amacı eski Türk-İngiliz dostluğunu diriltmek olmalıdır. O zaman Hindistan Müslümanları yatışacak, Afganistan sınırındaki güçlüğümüz azalacak; Türkiye, Rusya'dan ayrılmış olacaktır. Türklerin zaferlerinin meyvelerini ellerinden almaya kalkışmak ise İslam dünyasında fırtına koparacaktır."[6]

14 Eylül 1922 Perşembe

Yüksek Komiser Rumbold'dan Lord Curzon'a tel, 14.9.1922

"Tezelden bir konferans toplanması önem taşımaktadır. Savaşan tarafların artık birbirleriyle temasları kalmadı. Konferans çağrısı için şimdi en uygun zamandır. Yoksa **Mustafa Kemal** rahat durmaz. Ordularına *'İlk hedefiniz Akdeniz'dir'* diyen **Mustafa Kemal**'in ikinci hedefi Trakya'dır. Konferans olmazsa Trakya'ya geçmeye çalışacaktır. Gecikirsek güç durumda kalırız. Konferansın amacı mütareke, Trakya, Boğazlar ve azınlık sorunları olmalıdır."[7]

15 Eylül 1922 Cuma

Yüksek Komiser Rumbold'dan Lord Curzon'a tel, 15.9.1922

"Meslektaşlarımla durumu görüştük. *'Mustafa Kemal birkaç gün bekler; konferans yoluyla istediklerini alamayacağını anlar-*

5) ***FO 371/7886/E.9137*** ve **Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Cilt IV***, s.394-395, No. 162: Curzon'dan de Martino'ya nota, 11.9.1922, Gizli.

6) ***CP 4186*** ve ***FO 371/7872/9131*** ve **Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Cilt IV***, s.402-403, No. 169/1: Hindistan Kral Naibinden Londra'da Hindistan İşleri Bakanlığına tel, 11.9.1922.

7) ***FO 424/254***, p.210, No. 379 ve **Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Cilt IV***, s.411, No. 181: Rumbold'dan Curzon'a tel, 14.9.1922, No. 415.

sa, İstanbul ve Boğazlar üzerine yürür' diyorlar. Fransız Yüksek Komiseri, **Mustafa Kemal**'in Boğazlardan kuvvet geçirmeden de Trakya'da karışıklık çıkarabileceği kanısındadır. Müttefikler, en kısa zamanda Boğazlarda ve İstanbul'da kuvvetlerini artırmalıdır. En kısa zamanda konferans çağrısı yapılması gerektiğini düşünüyoruz."[8]

17 Eylül 1922 Pazar

Gazi M. Kemal Paşa'dan Hamid Bey'e talimat ve Yusuf Kemal Bey'e tel, 17.9.1922

"Başladığımız askeri harekâta Misak-ı Milli dahilinde bulunan memleket kısımlarımızı tamamıyla geri alıncaya kadar devam etmek tabiidir. Harekâtı tatil edip konferans talep etmek niyetinde değiliz. Çünkü bugünkü harekâta başlamadan evvel barış için vuku bulan bütün müracaat ve temennilerimiz Londra'da zaafımıza yoruldu. Şimdiki müracaatımızın dahi aynı yoruma uğrayarak zaman geçirilmeye kalkışılmasından korkarız. Fakat silahla İtilaf askerine, bilhassa Fransız kıtalarına temas etmek istemeyiz... İtilaf Devletleri tarafından askeri harekâtımız durdurulmamak ve atalete uğratılmamak şartıyla bugünlerde bir siyasi görüşmeye (mütalea-i siyasiyeye) davet edilmeyi memnuniyetle karşılayabiliriz. Bunun için en uygun yer Üsküdar olabilir. Fakat İtilaf Devletleri Üsküdar'a kadar kendi arzularıyla askerini çekmelidirler ve ben oraya bir miktar kuvvetle girebilmeliyim. Doğu Trakya'nın da derhal Yunan birlikleri tarafından boşaltılarak TBMM hükümeti memurlarına teslim edilmeye başlaması lazımdır..."[9]

---

8) ***FO 424/254***, s.214, No. 390 ve ***DBFP I. XVIII (Documents on British Foreign Policy, First series ,Vol. 18)***, s.25-26, No. 27 ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Cilt IV***, s.114-115, No. 185: Rumbold'dan Curzon'a tel, 15.9.1922, No. 418 (Çok acele).

9) ***DBA*** ve **Şimşir**, ***Atatürk ile Yazışmalar I- 1920-1923***, 2. baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.276 ve ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 13 (1922)***, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s.297.

Gazi M. Kemal'den "Akşam" muhabiri Falih Rıfkı Bey'e demeç, 17.9.1922

"Ordularımızın ilk hedefi Akdeniz'dir, ordularımız Misak-ı Milli hükümlerini tamamıyla temin ettiği vakit ikinci ve üçüncü hedefine ulaşmış olacaktır... Siyasi müzakerelerimizde esas, Türklerle iskân edilmiş topraklara ve Türk milletine hürriyet ve bağımsızlık temin etmekten ibarettir."[10]

18 Eylül 1922 Pazartesi

İzmir'de Gazi M. Kemal-General Pellé Görüşmesi, 18.9.1922

Başkumandan **Gazi M. Kemal Paşa**, Fransız Yüksek Komiseri **General Pellé**'ye İzmir'de şunları söylüyor:

"Biz, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Harbi Umumi'yi yapan hükümet değiliz... Fakat Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin hayati meseleler olmak üzere tespit ettiği hayati noktalar vardır. Ve bu noktaları iki-üç seneden beri ilan etmiş bulunuyor. (**Ekselans Pellé**) *Pek güzel takdir buyururlar ki, asıl maksadı istihsal etmek için var olan ordularımız belirsiz bir zaman için beklemede, duraklama ve atalet halinde kalamazlar... Biz Misak-ı Milli sınırlarımızı işgal ederek, İtilaf Devletleri ile aramızda halli lazım gelen hususlara da bir set çekmiş olmayız... İtilaf Devletleri Trakya'dan düşman kuvvetlerinin çekilmesini temin ederlerse, (...) Trakya'yı Yunanistan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine teslim ederse büyük kuvvet geçirmeye lüzum kalmaz. Ve biz Boğazlardan geçiş serbestliğini kabul ederiz. Dolayısıyla askeri harekâtımızı bugünkü vaziyette durdurmak ve bir konferans beklemek bizim menfaatımızla bağdaşmaz..."*[11]

10) ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 13 (1922)***, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s.302; Bu demeç *Akşam* gazetesinin 21 Eylül 1922, No. 1435'te yayınmlanmıştır.

11) ***DBA-S. Türk K. 34/2***

Gazi M. Kemal'den "Tevhidi Efkâr" muhabirine demeç, 18.9.1922

"Biliyorsunuz ki, millî ordu, meşru hukukumuzu ihtiva eden Misak-ı Milli'yi tamamen kabul ettirinceye kadar süngüsünü yerine koymamaya yemin etmiştir. Hepimiz bu yemini tutacağız."[12]

Atina'da İngiliz Elçisi Lindsay'den Lord Curzon'a tel, 18.9.1923

"İngiltere'nin önünde iki seçenek var: (1) Ya **Mustafa Kemal** ile Misak-ı Milli esaslarına göre anlaşmak, (2) ya da Türklerin Avrupa'ya dönmelerine karşı koyacağımızı **Mustafa Kemal**'e duyurmak. İkinci seçenek kabul edilince, Yunanistan'a müttefik gibi davranılarak, Yunan ordusu en ucuz silah olarak kullanılabilir."[13]

19 Eylül 1922 Salı

Gazi Mustafa Kemal'den İstanbul'da Hamid Bey'e tel, 19.9.1922

"**General Pellé** ile görüşme neticesinde aşağıdaki maddeler aydınlanmıştı:

Baştan başa zulme uğramış olan milletimizin kardeşlerini halen Edirne'de düşman hâkimiyetinde görmeye tahammül edemeyeceklerini, dolayısıyla Yunanlıları Edirne'ye kadar takip etmek mecburiyetinde bulunduğumuzu söyledik... Biz bir an önce barış yapmak istiyoruz. Bunun için Trakya'dan Yunanlıları hemen çıkarmak ve Trakya ile İstanbul'u Büyük Millet Meclisi hükümetine teslim etmek şartıyla Trakya'ya büyük ordu geçirmeye lüzum kalmaz..."[14]

---

12) ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 13 (1922)***, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s.306; Bu demeç, *Tevhidi Efkâr*'ın 26 Eylül 1922 günlü 466. sayısında yayımlanmıştır.

13) ***FO 424/254***, p.249, No. 444 ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt IV***, s.436-437, No. 202: Lindsey'den Curzon'a tel, 18.9.1922, No. 455.

14) ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 13 (1922)***, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s.314-315.

Paris'te İngiliz Büyükelçisi Hardinge'den Lord Curzon'a tel, 19.9.1922

"Fransa Başbakanına Boğazların Anadolu kıyısından Fransız birliklerinin çekilmesi kararını hayretle karşıladığımı bildirdim. Başbakan, Çanakkale mevzilerinin tehlikede olduğunu, **Mustafa Kemal**'in tarafsız bölgeyi tanımadığını, Fransız kamuoyunun tek bir Fransız askerinin tehlikeye atılmasına izin vermeyeceğini anlattı. **Mustafa Kemal**'i bir-iki gün içinde konferansa çağırmanın en doğru yol olacağını söyledim. Başbakan, toprak istekleri önceden karşılanmazsa Türklerin konferansa katılmayacakları görüşündedir. Bu isteklerin, Edirne'yi de kapsayacak biçimde Meriç sınırı, Boğazlar üzerinde Türk egemenliği olduğunu söyledi..."[15]

20 Eylül 1922 Çarşamba

Paris'te İngiliz-Fransız görüşmesi tutanağından, 20.9.1922

Lord Curzon: "Mart ayından beri **Mustafa Kemal**'i konferansa getirmek için harcanan çabalar boşa gitti. Venedik konferansına katılacağı yerde **Mustafa Kemal** taarruza geçti. Yunan cephesi çöktü. Anadolu'da toprak sorunu çözümlenmiş oldu. Trakya, Boğazlar ve İstanbul sorunlarının çözümü ise **Mustafa Kemal**'e bırakılamaz..."

M. Poincaré: "Mart tekliflerini **Mustafa Kemal**'in kabul etmeyeceğini zamanında söylemiştim... Şimdi zafer kazanmış bir millet karşısındayız. İzmir'de **Mustafa Kemal** ile görüşen **General Pellé**'den bir telgraf aldım. Tarafsız bölgeyi çiğnememesini **Mustafa Kemal**'e hatırlatmış. **Mustafa Kemal**, kış basmadan önce Misak-ı Milli'nin öngördüğü toprakları geri almak zorunda olduğunu söylemiş. Fransa'nın Türkiye'ye gönderecek askeri yoktur. Ayrıca Fransa Müslüman kolonilerindeki duyguları hesaba

15) **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt IV***, s.444-445, No. 212 ve ***FO 424/254***, Hardinge'den Curzon'a tel, 19.9.1922, No. 469.

katmak zorundadır. Tunus'tan **Mustafa Kemal**'e kutlama telgrafları gönderiliyor... Bu durumda **Mustafa Kemal**'i Konferansa çağırmak, çağırırken de kendisine Boğazlar ve Trakya konusunda vaadde bulunmak gerekir."[16]

21 Eylül 1922 Perşembe

İstanbul'da Yüksek Komiser Rumbold'dan Lord Curzon'a tel, 21.9.1922

"Fransız Yüksek Komiseri, **Mustafa Kemal** ile İzmir'de yaptığı görüşmeleri anlattı... **Mustafa Kemal**'i iki kez görmüş. Tarafsız bölgeyi çiğnememesini istemiş. **Mustafa Kemal** İstanbul üzerine yürüyeceğini söylemiş. Belki Çanakkale'ye de yürüyecek. Meriç'e kadar Trakya'yı istiyormuş. Sorunu kış basmadan önce kuvvet kullanarak çözmek niyetindeymiş. Konferansa katılacakmış ama yürüyüşünü de durdurmayacakmış. Konferans yeri olarak Üsküdar'ı önermiş. Fransız Yüksek Komiseri, **Kemalist**'lerin yalnız toprak konusuna önem verdikleri izlenimi edinmiş ve aceleci bir hareketle konferansı suya düşürmemesini **Mustafa Kemal**'den istemiş."[17]

22 Eylül 1922 Cuma

Gazi M. Kemal Paşa'dan Kâzım Karabekir Paşa'ya tel, 22.9.1922

"Pek kuvvetli olmamıza rağmen, siyasette de pek hesaplı ve mutedil bulunuyoruz. **General Pellé** İzmir'e geldi. Tarafsız bölgeye hücum edilmemesinden bahsetti. İngilizlerin İstanbul'da ve Trakya'da hâkim olmak istedikleri anlaşılıyor. Puvankare **(Poincaré)** ve Franklen Büyyon'un **(Franklin Bouillon)** gönderdikleri telgrafnamelerde siyasi vaziyetin tehlikeli olduğu söz konusudur. İngilizleri yalnız bırakmak için mesai sarf edilmektedir.

16) **Şimşir,** ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt IV,*** s.450-460, No. 215 ve ***FO 424/254,*** s.278-285, No. 523.

17) ***FO 371/7891/E. 9711*** ve **Şimşir,** ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt IV,*** s.482-483, No. 227: Rumbold'dan Curzon'a tel, 21.9.1922, No. 445 (Acele).

Ordularımız İstanbul ve Çanakkale'ye karşı yığınak yapmaktadır. Her halde meseleyi siyasetle halletmeyi tercih etmekteyiz. Ve ona göre idare ediyoruz..."[18]

Yüksek Komiser Rumbold'dan Lord Curzon'a tel, 22.9.1923

Fransız Yüksek Komiseri, *"Meriç'e kadar Trakya'nın geri verileceği bildirilirse* ***Mustafa Kemal****'in harekete geçmesi önlenebilir"* diyor.[19]

Paris'te Lord Curzon'dan Foreign Office'e tel, 22.9.1922

"Benzeri görülmemiş bir toplantıdan dönüyorum. Trakya konusunda konuşmaya başlamıştım ki, **Poincaré** parladı. Meriç sınırının **Mustafa Kemal**'e derhal verilmesini istedi. 15 dakika bağırıp çağırdı. Sözlerimi ağzıma tıktı. Salonu terk ettim. **Poincaré** arkamdan gelip özür diledi. Yarım saat sonra salona döndüm. **Poincaré, Mustafa Kemal**'e boyun eğmemizi öngören teklifini yineledi. Savaş öncesi sınırların Türkiye'ye geri verilmesini istedi. Yeniden çıkmaza girmek üzereydik ki, önceden hazırladığım bir formülü ortaya attım... Ödün vermiyorum. Hükümetin kararını bekliyorum."[20]

23 Eylül 1922 Cumartesi

Müttefikler, Türkiye'yi konferansa çağırdılar, 23.9.1922

Fransa, İngiltere ve İtalya ortak bir nota ile TBMM hükümetini, askeri harekâtı durdurmaya ve Venedik'te ya da başka bir yerde toplanacak barış konferansına temsilci göndermeye çağırdılar. Dışişleri Bakanları **Curzon, Poincaré, Sforza** imzalarıyla gönderilen notada şöyle deniyor:

---

18) **Kâzım Karabekir,** ***İstiklâl Harbimiz,*** 2. baskı, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1969, s.1092 ve ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 13 (1922),*** Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s.317.

19) ***FO 424/254,*** s.288, No. 532 ve **Şimşir,** ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt IV,*** s.493, No. 241: Rumbold'dan Curzon'a tel, 22.0.1922, No. 446.

20) **Şimşir,** ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt IV,*** s.512-514, No. 243 ve ***FO 371/7892/E. 9755; FO 424/254,*** s.305-307, No. 563: Curzon'dan Foreign Office'e tel, 22.9.1922, No. 472 (Yıldırım).

"Üç Müttefik hükümet, Venedik'te veya başka bir yerde toplanacak konferansa tam yetkili temsilci gönderip göndermeyeceğini bildirmesini Ankara hükümetinden rica ederler. Konferansın amacı, kesin barış yapmak olacaktır. Üç Müttefik hükümet, Türkiye'nin Meriç'e ve Edirne'ye kadar Trakya'yı geri almak arzusunu olumlu karşıladıklarını beyan ederler. Barış antlaşması yürürlüğe girer girmez askerlerini İstanbul'dan çekmeleri yolundaki güvencelerini yinelerler. Konferanstan önce Yunan askerinin saptanacak belli bir hattın gerisine çekilmesi için nüfuzlarını kullanacaklardır. Söz konusu çizgiyi saptamak üzere, ***Mustafa Kemal*** *ile Müttefik generaller arasında Mudanya'da veya İzmit'te bir konferans hemen toplanabilecektir."*[21]

Notada, Barış Konferansına, Türkiye temsilcileriyle beraber, Büyük Britanya, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti (Yugoslavya) ve Yunanistan temsilcilerinin de katılacağı bildirildi.

Nota, İstanbul'da TBMM hükümeti temsilcisi **Hamid Bey**'e verilmiş ve aynı gün telgrafla, İzmir'de bulunan TBMM Başkanı ve Başkomutan **Gazi Mustafa Kemal Paşa**'ya iletilmiştir.

24 Eylül 1922 Pazar

Paris'te İngiliz Büyükelçisi Hardinge'den Curzon'a tel, 24.9.1922

"Ankara'ya yapılan ortak çağrıyı Fransız basını sevinçle karşıladı. **Curzon**'un uzlaşıcı tutumu övülüyor. **Lloyd George**'un ters demeci ise eleştiriliyor. ***Temps*** hâlâ güçlükler bulunduğunu belirtiyor ama iyimser. ***Journal des Débats*** ise Türkiye'nin eskisinden daha güçlü olacağına üzüntüyle değiniyor."[22]

---

21) **Poincaré, Sforza** imzasıyla üç müttefik devletten Ankara hükümetine ortak nota, 23.9.1922.

22) **Şimşir,** ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt IV,*** s.545, No. 254 ve ***FO 424/254,*** s.333, No. 613: Harding'den Curzon'a tel, 24.9.1922, No. 479.

Rusya, Yakındoğu Konferansı toplanmasını devletlere önerdi, 24.9.1922

Sovyet Rus Hükümeti, 24 Eylül 1922 günü İngiltere, Fransa, İtalya, Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya, Mısır ve Yunanistan hükümetlerine telgrafla bir nota gönderdi ve Yakındoğu konusunda bir konferans toplanmasını önerdi. Notada, Türkiye'ye ait olan İstanbul'un ve Boğazlar bölgesinin yabancı işgali altında tutulmasının şu sırada en önemli Yakındoğu sorunu olduğu belirtildi. Bu soruna bir çözüm bulunması, İstanbul ve Boğazlar üzerinde Türk egemenliğinin sağlanması için ilgili ülkelerce bir konfrans toplanması istendi. Karadeniz kıyısındaki özel durumdan hereket eden Sovyet Rus hükümetinin, başta Karadeniz'de kıyısı olan devletler olmak üzere, konuyla ilgili bütün devletler arasında bir an önce bir konferans düzenlenmesini önerdiği bildirildi.[23]

25 Eylül 1922 Pazartesi

Washington'da İngiliz Büyükelçisi Geddes'ten Curzon'a tel, 25.9.1922

"Amerikan gazeteleri, **Mustafa Kemal**'e gönderilen ortak notaya İngiltere'nin katılmış olmasını Fransa'nın diplomatik zaferi olarak görüyor. Gazeteler, Türklerin Avrupa'ya geri dönmelerini ise üzüntüyle karşılıyor."[24]

23) Minsiterstvo İnostrannıh Del SSSR, ***Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*** (SSCB Dışişleri Bakanlığı, SSCB Dışpolitika Belgeleri), Moskova, 1961, Tom/Cilt V, s.593-595, No. 264 [Bundan sonra *Sovyet Dış Politika Belgeleri* (Rus) kısaltmasıyla gösterilecektir. -BNŞ]; ve **Abdulla Mardanoviç Şamsutdinov**, ***Bir Sovyet Tarihçisinin Gözüyle Türkiye Ulusal Kurtuluşu Savaşı (1918-1923)*** (Çeviren: **Ataol Behramoğlu**), 4. baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010, s.353.

24) **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt IV***, s.548, No. 259 ve ***FO 424/254***, s.334, No. 617: Geddes'ten Curzon'a tel, 25.9.1922, No. 375.

Gazi M. Kemal'den "Daily Telegraph" muhabiri John Clayton'a demeç, 27.9.1922

"Küçük Asya'da mağlup ettiğimiz düşman, Türk imparatorluğu için karışıklık yaratmaya devam etmek için Trakya'da yeniden teşkilatlanırken, şayet onları takip etmemiz engellenirse, bu mantıksızlık olur. İngiltere tarafsız bir bölge ilan etti. Halbuki bölge tarafsız değildir; bu husus Yunan ordusunun bakayasını (kalıntılarını) himaye için hazırlanmış bir tertiptir. İngiliz hükümetinin, Çanakkale Boğazı'ndan serbest geçişten bizi mahrum etme maksadının Yunanistan'ı himaye olduğu bir hakikattır. O sebeple, diğer devletlerin bu görüşü İngiliz hükümeti ile paylaşmasını biz haklı ve makul bulmuyoruz.

İngiliz hükümetinin şimdiki tavrında iki maksat vardır; birincisi, Yunan ordusunun bakayasını kurtarmak, ikincisi, hem Çanakkale Boğazı'nı hem İstanbul'u tahakküm altında tutmak... Şimdiki İngiliz hükümetinin siyaseti öyle tehlikelidir ki, bu siyaset sadece dünya devletlerinin kalanı için değil, İngiliz halkının büyük çoğunluğu için de kabul edilebilir değildir..."[25]

Kafkas Sosyalist Cumhuriyetlerinden İtilaf Devletlerine nota, 27.9.1922

Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Sovyet hükümetleri, Yakındoğu sorunlarını ve özellikle Boğazlar sorununu en çok ilgili hükümetleri dışlayarak çözmek istemekle suçladıkları İngiltere, Fransa ve İtalya'ya bir protesto notası gönderdiler. Notada, Kafkas cumhuriyetlerinin katılmayacakları bir konferansta alınacak kararları tanımayacakları bildirildi. Aynı nota Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya ve Mısır hükümetlerine de gönderildi.[26]

25) ***Daily Telegraph***, 27 Eylül 1922. Demecin İngilizce tam metni için bkz. **Bilâl N. Şimşir, *Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi, Cilt I (1922-1924)*** ve ***Bir Laik Cumhuriyet Doğuyor***, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1981, s.21-27 ve Türkçe çevrisi için bkz. Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 13, s.333-338.

26) ***Sovyet Dış Politika Belgeleri, Cilt V***, s.597-598, No. 266 (Rus).

28 Eylül 1922 Perşembe

Belgrad'da İngiliz Elçisi Young'dan Curzon'a yazı, 28.9.1922

"Ankara hükümetine verilen nota örneği Yugoslav hükümetine iletildi. Basın, Meriç'e kadar Trakya'nın Türklere bırakılmasından pek hoşnut değil...

Mustafa Kemal'in zaferinin Yugoslav Müslümanları üzerindeki etkisini **Ninçiç**'e sordum. Makedonya Müslümanlarının ayaklanabileceklerinden kaygılandığını, Boşnaklardan kaygı duymadığını söyledi."[27]

29 Eylül 1922 Cuma

Türkiye, askeri harekâtı durdurdu ve Mudanya'da konferans önerdi, 29.9.1922

Dışişleri Bakanı **Yusuf Kemal Bey** imzasıyla Fransa Başbakanı ve Paris Konferansı Başkanı **Mösyö Poincaré**'ye bir nota verildi. Notada, Edirne'yi kapsayacak biçimde Meriç'e kadar Doğu Trakya'nın Türkiye'ye bırakılacağı ve adil bir barış yapılacağı hakkında Müttefikler adına verilen güvence üzerine, Yunan orduları arkasından aralıksız sürdürülmekte olan askeri harekâtın durdurulduğu bildirildi ve ivedi sorunları karara bağlamak üzere Müttefik Generalleri ile 3 Ekim 1922 günü Mudanya'da bir konferans toplanması önerildi. Müttefiklerin 23 Eylül günlü notasına ayrıca cevap verileceği bildirildi.[28]

---

27) **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt IV***, s.583-585, No. 288 ve ***FO 424/255***, s.28-29, No. 34: Young'dan Curzon'a yazı, 28.9.1922, No. 413.

28) ***DBA-S. Türk K. 41/2 & FO 424/255***, s.42, No. 54.
Not: Bu notanın müsveddesinde Başkomutan **Gazi M. Kemal**'in parafı bulunduğundan, nota **M. Kemal** imzasıyla gönderilmiş gibi kimi kitaplara girmiştir. Bu, yanlıştır; düzeltilmelidir. Başkomutan ya da Meclis Başkanı yabancı ülkelere kendi imzasıyla nota vermez, nota verme Dışişleri Bakanının görevidir. Burada da **Poincaré**'ye verilen nota Dışişleri Bakanı **Yusuf Kemal** imzasıyla verilmiştir. -BNŞ

İstanbul'da Yüksek Komiser Rumbold'dan Curzon'a tel, 29.9.1922

Müttefiklerin 23 Eylül 1922 tarihli notasına Ankara hükümetinin cevabı:

"Müttefik notasına TBMM hükümetinin cevabı yakında bildirilecektir. Askeri harekâtımızı durdurduk. Meriç'e kadar Trakya'nın hemen boşaltılması ve Türkiye BMM hükümetine devredilmesi gerekir. Konferansta bizi temsil edecek olan ***İsmet Paşa*** *3 Ekimde Mudanya'ya gidecektir. Bu tarih uygun görülürse Mudanya konferansına katılacak Müttefik generallerinin adlarının bildirilmesini rica..."*[29] İzmir'de **Franklin-Bouillon, Mustafa Kemal** ile uzun bir görüşme yapmış. *"İş çetin ama umutluyum"* diyormuş.[30]

30 Eylül 1922 Cumartesi

Sovyet Rusya'dan İngiltere, Fransa ve İtalya'ya nota, 30.9.1922

Rus notasında, savaşın galipleri İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından, Rusya'nın aleyhinde bir Boğazlar rejimi oluşturulmakta olduğu, Karadeniz bölgesinde barışın tehdit edildiği ileri sürüldü ve İtilaf Devletlerinin bu hareketleri protesto edildi. Boğazlar rejiminin Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletlerce düzenlenmesinin ve Rusya'nın katılmadığı toplantıda alınan kararların kabul edilmeyeceği bildirildi. Boğazlar rejiminde Boğazların yalnız ticaret gemilerine açık olması, bütün yabancı savaş gemilerine ise kapalı tutulması gerektiği görüşü dile getirildi.[31]

29) ***FO 424/255***, s.42, No. 54/1 ve **Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt IV***, s.635-636, No. 320/1: Yusuf Kemal Bey'den Poincaré'ye nota, İzmir, 23.9.1922.

30) ***FO 424/254***, s.379, No. 691 ve **Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt IV***, s.594, No. 291: Rumbold'dan Curzon'a tel, 29.9.1922, No. 484.

31) ***Sovyet Dış Politika Belgeleri***, Cilt V, s.604-606, No. 270 (Rus) ve **Şamsutdinov, *op.cit.***, s.355.

1 Ekim 1922 Pazar

Paris'te İngiliz Büyükelçisi Hardinge'den Lord Curzon'a tel, 1.10.1922

"**Poincaré, Franklin-Bouillon**'dan gelen yeni bir telgrafı bana bildirdi. Telgrafta, kuvvetlerini şimdi bulundukları yerde durdurması için **Mustafa Kemal**'i ikna ettiğini bildiriyor. Buna karşılık İngilizlerin de (Çanakkale'ye) asker çıkarmalarının ve orada tahkimat yapmalarının durdurulması şart koşuluyor. **Mustafa Kemal**, 3 Ekimde Mudanya'da konferans toplanmasını kabul ediyor. Müttefiklerin de bunu kabul etmeleri isteniyor. **M. Kemal**, Barış Konferansının da 15 Ekimde İzmir'de toplanmasını teklif edecekmiş."[32]

Lord Curzon'dan İstanbul'da Yüksek Komiser Rumbold'a tel, 1.10.1922

"Toplanacak Mudanya Konferansı konusunda yönerge: 1) Konferans sadece askeri konularla uğraşacak, Trakya'da Yunan askerinin hangi hattın gerisine çekileceğini belirleyecek. 2) **Mustafa Kemal**, Paris görüşmelerinde kararlaştırılmış olan esaslara uyacak, 3) Müttefik generaller siyasal konularda karar veremeyecekler ve bu gibi konular ortaya atılınca Yüksek Komiserlere danışacaklardır. Doğu Trakya'nın geçici yönetimi Müttefik hükümetlerce kararlaştırılacaktır."[33]

2 Ekim 1922 Pazartesi

Londra'da Fransız Büyükelçisi Saint-Aulaire'den Curzon'a nota, 2.10.1922

"23 Eylül tarihli Müttefik notasına Ankara hükümetinin 29 Eylül tarihli cevabını ilişikte sunuyorum. Mudanya Konferansının

32) *FO 371/7897/E.10276* ve Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt IV*, s.621, No. 308: Harding'den Curzon'a tel, 1.10.1922, No. 494.

33) Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt IV*, s.617-620, No. 307 ve *FO 371/7898/E. 10377* ve *DBFP I/XVIII*, s.11-13, No. 14: Curzon'dan Rumbold'a tel, 1.10.1922, No. 455.

3 Ekimde toplanabilmesi için İngiltere'nin resmi cevabını tezelden bekliyoruz."[34]

İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'dan Curzon'a tel, 2.10.1922

"Fransız Yüksek Komiseri, Türkler Mudanya Konferansını kabul ettiklerine göre, Yunan askerlerinin Doğu Trakya'yı hemen boşaltmaları ve burada geçici bir yönetim kurulması gerektiğini ileri sürdü. Ben böyle bir yorumu kabul etmedim. Önce **Mustafa Kemal**'in barış konferansına katılmayı kabul etmesi gerektiğini bildirdim. **General Harington** da *'Önceden ellerimizi bağlamayalım'* diyor. Fransız Yüksek Komiseri, Trakya sınırının demiryolunu izlemesi ve Meriç'in batısına da taşması gerektiğini savundu. (Edirne'nin demiryolu istasyonu Karaağaç, Meriç'in batısındadır. -BNŞ) Ben, Meriç sınırının değiştirilmesini de kabul edemeyeceğimi bildirdim. İtalyan Yüksek Komiseri, bu güçlüğe başka bir çözüm bulunabileceği görüşündedir."[35]

4 Ekim 1922 Çarşamba

Gazi M. Kemal Paşa'nın TBMM'de konuşmasından, 4.10.1922

"Arkadaşlar, bu Anadolu zaferi, tarih arasında, bir millet tarafından tamamen benimsenen bir fikrin ne kadar kudretli ve ne canlandırıcı bir kuvvet olduğunun en güzel misali olarak kalacaktır. (Şiddetli alkışlar) *Önümüze dikilen bütün engelleri birer birer*

34) ***FO 424/255***, s.42, No. 54 ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt IV***, s.635, No. 320: Saint-Aulaire'den Lord Curzon'a nota, 2.10.1922.

35) **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt IV***, s.632-633, No. 318 ve ***FO 371/7897/E. 10367, FO 424/255***, s.17, No. 22: Rumbold'dan Curzon'a tel, 2.10.1922, No. 404.
Not: Edirne'nin demiryolu istasyonu Karaağaç, Meriç nehrinin 4 kilometre kadar batısına düşmektedir. Fransız Yüksek Komiseri **General Pellé**, Trakya sınırının demiryolunu izlemesi ve Meriç'in batısına da taşması gerektiğini savunurken, Karaağaç'ın da Türkiye sınırları içinde kalmasını söylemek istemiştir. İngiliz Yüksek Komiseri **Rumbold** ise buna karşı çıkmıştır. Karaağaç, Lozan Konferansında uzun tartışma konusu olacaktı. -BNŞ

yıkıp aştıktan sonra, bugün artık Misak-ı Milli'nin çizdiği sınırlar dahilinde mesut, müreffeh ve hür yaşamak için, he ne lazımsa, bunların hepsini elde edeceğiz. (Alkışlar)"[36]

TBMM Gizli Oturumunda Müttefiklere verilecek cevabi nota görüşüldü, 4.10.1922

Adnan Bey (Adıvar) başkanlığında yapılan Meclis gizli oturumunda, İtilaf Devletlerinin 23 Eylül tarihli notasına verilecek cevap görüşüldü. Dışişleri Bakanı **Yusuf Kemal Bey**, hazırlanmış olan cevabi nota metnini okudu ve açıkladı. İkinci gruptan bir milletvekili, bu notanın Mudanya Konferansı sonucuna kadar ertelenmesini istedi. **Gazi Mustafa Kemal Paşa**, notanın bir an önce verilmesini savundu: *"Bir an evvel cevap vermek, muvafakat vermek lazımdır... Mudanya Konferansı ister olumlu, ister olumsuz sonuçlansın, biz bir an evvel barış masasının başına geçmeliyiz... Bence yapılacak şey bir an evvel konferansı* (barış konferansını) *yaptırmak ve bütün görüşlerimizi, müdafaalarımızı ve taleplerimizi orada ortaya koyup müdafaa etmektir"* diye konuştu. *"Hiç münakaşaya gerek yoktur... Derhal cevap vermek lazımdır"* dedi. Cevabi nota metni aynen kabul edildi.[37]

Türkiye, Müttefiklerin konferans çağrısına cevap verdi, 4.10.1922

Türkiye, üç Müttefik Devletin (Fransa, İngiltere ve İtalya'nın) 23 Eylül 1922 günlü ortak notalarına bir şifahi nota ile cevap verdi. Bu cevabi notada Müttefiklere özetle şunlar bildirildi: *"TBMM hükümeti: Türkiye ile Yunanistan ve Müttefik Devletler arasında kesin barış antlaşmasının müzakere ve imza edilmesi için toplanacak barış konferansına delegelerini gönderecektir... Bu konferansın 20 Ekimde İzmir'de toplanması uygun olur. Boğazlar rejiminin*

36) ***TBMM Zabıt Ceridesi***, Devre 1, İçtima senesi 3, Cilt 23, s.277 ve ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 13 (1922)***, s.377.

37) ***TBMM Gizli Celse Zabıtları***, Cilt 3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.860-872 ve ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 13***, s.378-380.

de görüşüleceği barış konferansına, Karadeniz'e kıyıları bulunan Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın da davet edilmeleri ve davetin konferans başlamadan önce yapılması yerinde olacaktır. TBMM hükümeti, Trakya üzerinde Türkiye'nin inkâr edilemez hakkının tanınmasını memnunlukla senet sayar ve Müttefik hükümetlere teşekkür eder. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olmaya çağrılması için de TBMM hükümeti Mütefik hükümetlere teşekkür ederek bu konudaki görüşünü ilerde bildirileceğini kaydeder. TBMM hükümeti, Müttefik askerlerinin Halifelik merkezi İstanbul'u boşaltacakları güvencesinin yinelenmesini de büyük bir hoşnutlukla senet sayar ve bu sözün en kısa zamanda yerine getirilmesini sabırsızlıkla bekler. Devletler, bütün uygar insanlığın istediği bir barışın kurulması ve sürdürülmesinde meşru istekleri tatmin edilecek Türkiye'nin gönülden işbirliği yapacağına güvenebilirler."[38]

6 Ekim 1922 Cuma

M. Kemal Paşa'dan Mudanya'da İsmet Paşa'ya tel, 6.10.1922

"5 Ekim tarihli telgrafınıza Bakanlar Kurulu ile Başkumandanlığın ortak cevapları aşağıdadır:

1) Karaağaç, Edirne şehrinin bir mahallesidir. Yunan ordusu ve idaresi, Edirne şehrinin tamamen batısına çekilmelidir. Ve orada bütün Doğu Trakya'da olduğu gibi Türkiye BMM hükümeti tesis edilmelidir.

2) Trakya'nın boşaltılması ve bize teslimi belirsiz bir zamana bırakılamaz. Teslim alma derhal başlayacak (...) ve azami 30 gün içinde teslim alma son bulacaktır..."[39]

---

38) ***DBA-S. Türk,-41/2***'de muhafaza edilen notanın Fransızca aslından özetlendi. ***TBMM Gizli Celse Zabıtları***, Cilt 3, s.351'de yer alan notanın Türkçesiyle karşılaştırıldı. Notanın İngilizce geniş özeti için bkz. ***Documents on British Foreign Policy, First series, Volume XVIII***, London, 1972, s.141, No. 92.

39) Şimşir, ***Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)***, 2. basım, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992, s.348 ve ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 13***, s.387 (kısmen ve sadeleştirilerek).

M. Kemal Paşa'dan İstanbul'da General Pellé'ye tel, 6.10.1922

"**İsmet Paşa** Hazretlerinden aldığım son bir rapora göre, İngiliz ve İtalyan generallerinin Trakya'yı bize teslim etmekten vazgeçtikleri ve Müttefik askeri işgalini belirsiz bir müddetle devam ettirmek istedikleri anlaşılıyor. Bu nokta bizce çok mühim olup, Türkiye'nin bu suretle Müttefikler elinde kalması 23 Mart tarihli nota hükümlerine ve Mösyö **Franklin-Bouillon**'un teminatına aykırı görülmektedir... Barışçı emellere ve pek mutedil ve meşru olan milli taleplerimize bu şekilde uzlaşmaz biçimde muamele olunmasına Fransız hükümetinin olur vermeyeceğini ümit ettiğimizden, vaat buyurduğunuz aracılığın fiili neticesini sabırsızlıkla beklerim."[40]

8 Ekim 1922 Pazar

Mudanya'da General Harington'dan İngiltere Savaş Bakanlığına tel, 8.10.1922

"Mütareke görüşmeleri. **İsmet Paşa**, bütün askeri harekâtı durdurmayı **M. Kemal** adına taahhüt etti. Nihai protokolü bugün imzalamayı umuyoruz. Yerel komutanlara duyurulması."[41]

9 Ekim 1922 Pazartesi

M. Kemal Paşa, TMMM Gizli Oturumunda Açıklamalar yapıyor, 9.10.1922

"Müttefik devletlerin Mudanya Konferansını kabul etmeleri... Bir hat tespit edilecek ve Yunan ordusu o hatta çekilecektir... Tespit edilmek istenilen hat bizim tarafımızdan Edirne şehri ve Meriç batısıdır diye tespit edilmiş idi... Onlar da bunu kabul eder gibi oluyorlar. Fakat son günlerde bunun aldatıcı olduğunu anladık. Bize dediler ki, evet, tahliye söz konusudur, fakat teslim söz konusu değildir... Bizim maksadımız, Trakya'yı muharebesiz düşmandan, (düşmanın)

40) *DBA-S. Türk, K. 41/1* ve **Şimşir**, *Atatürk ile Yazışmalar I*, s.361 ve *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt 3, s.911 ve *Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 13*, s.397-398.

41) *FO 371/7902/E.10836* ve **Şimşir**, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt V*, s.2, No. 2: Haringtonʼdan War Office'e tel, 8.10.1922, No. 8 (Yıldırım).

ordu ve idaresinden tahliye ettirip TBMM idaresine almaktır. Fakat (...) karşımıza İngiltere, Fransa, İtalya çıktı... *'Daha ileriye hareket edecek olursanız, Müttefik devletlere karşı harp ilan etmiş kabul edileceksiniz'* dediler... Diğer taraftan şunu da arzeyim ki, Mudanya Konferansını kabul ettiğimiz gün veyahut harekâtı durdurduk dediğimiz gün bizim harekâtımız durmuş değildir. Harekât kesintisiz devam etmektedir... Yani istediğimiz zamanda İstanbul'u, Boğazları derhal işgal edecek derecede muktedir bir haldeyiz... Mudanya Konferansından sonra asıl barış konferansı olacak. Gerçi biz ayın yirmisini kabul ettik. Onların yirmisini kabul edip etmeyeceklerini bilmem... Bu konferans ne kadar devam edecek, onu da bilmem. Bu konferans müddetince büyük ordularımızı böyle ayakta tutmak doğru bir şey değildir... Yapılacak işler derhal barış konferansına dahil olmak ve orada diplomatik vasıtalarla **Misak-ı Milli** gayelerine ulaşmaktır... Hedefimiz **Misak-ı Milli**'dir. Fakat göğüslenemez zemin ve istikamete gitmeyelim..."[42]

General Harington'dan İngiltere Savaş Bakanlığına tel, 9.10.1922

"Mütareke görüşmeleri. İtalyan ve Fransız generalleri hükümetlerinden henüz talimat almadıkları için, Türk tarafıyla bugünkü toplantı ertelendi. Mütareke anlaşması hazır. **Mustafa Kemal** herhangi bir 'tarafsız bölge' tanımadığı için 'Müttefik işgalindeki bölgeler' diyorum."[43]

10 Ekim 1922 Salı

Yüksek Komiser Rumbold'dan Curzon'a yazı, 10.10.1922

"Mustafa Kemal, zaferden sonra ilk defa 4 Ekim günü TBMM'de bir konuşma yaptı. Mesajı ılımlıdır."[44]

---

42) ***TBMM Gizli Celse Zabıtları***, Cilt 3, s.917-928 ve ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 13***, s.405-410.

43) ***FO 371/7902/E. 10838*** ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt V***, s.3, No. 4: Harington'dan War Office'e tel, 9.10.1922.

44) ***FO 424/255***, s.147-148, No. 210 ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt V***, s.5, No. 6: Rumbold'dan Curzon'a yazı, 10.10.1922, No. 883.

Yüksek Komiser Rumbold'dan Lord Curzon'a tel, 10.10.1922

"Askeri sözleşme projesi dün gece Mudanya'da Türk generale verildi. Fransız ve İtalyan generaller bu sözleşmenin son sözleri olduğu konusunda anlaşmaya vardılar. Bunun üzerine Türkler bugün saat 17.00'ye kadar süre istediler..."[45]

Başkumandan M. Kemal'den Mudanya'da İsmet Paşa'ya tel, 10.10.1922

"Teklif olunan proje üzerine düzeltilmesi ve değiştirilmesi arzu edilen noktaların ve elde edilmesi lazım hususların teminine son gayret sarf olunduktan sonra, kesintiye meydan vermeyiniz, mukaveleyi imza ediniz. İmzanız Meclis'in dahi oluru alınmış kuvvetine sahip olacaktır."[46]

11 Ekim 1922 Çarşamba

İsmet İnönü'nün "Defterler"inden, 11.10.1922

"Mudanya Mukavelesi imzalandı.

Sabah saat 6.00'da."[47]

Mudanya Mütareke Sözleşmesi "Doğu Trakya'nın Edirne ile birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine teslim edilmesi kararını" tescil etti.[48]

Yüksek Komiser Rumbold'dan Lord Curzon'a tel, 11.10.1922

"Müttefiklerle Türkler arasında askeri sözleşme bu sabah erken saatte imzalandı ve 14/15 Ekim gece yarısı yürürlüğe gire-

45) ***FO E. 10870/27/44*** ve ***DBFP-I/XVIII***, s.183-184, No. 117: Rumbold'dan Curzon'a tel, 10.10.1922, No. 549 (Çok acele).

46) ***Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV***, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1991, s.481-482 ve ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 13***, s.428: M. Kemal'den İsmet Paşa'ya tel, 10.10.1922 (Makine başında).

47) **İsmet İnönü**, ***Defterler (1919-1973) 1. Cilt***, YKY, İstanbul, 2001, s.42.

48) Mudanya Mütareke Sözleşmesinin tam metni için bkz. **İsmail Soysal**, ***Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, I***, s.69-74.

cektir. Yunan delegeleri hükümetlerinden tam talimat alamadıklarından sözleşmeyi imzalamadılar. (Trakya'dan) Yunan çekilmesi 15 Ekimde başlayacağından, Yunan hükümetinin sözleşmeye katıldığını tezelden açıklaması gerekir. Sözleşmenin örneği Yunan delegelerinin elinde bulunmaktadır... Atina'ya tekrarlandı."[49]

2.
MUDANYA'DAN LOZAN'A
(12 Ekim-19 Kasım 1922)

12 Ekim 1922 Perşembe

Curzon'dan Paris Büyükelçisi Hardinge'e yazı, 12.10.1922

"Mudanya sözleşmesi imzalandığına göre, şimdi, vakit geçirmeden barış konferansının ayrıntılarını belirlememiz gerekiyor. Fransa ile biz anlaşmaya varırsak İtalya ile de anlaşırız. Konferans tarihi olarak 7 Kasım veya 14 Kasım günleri; konferans yeri olarak da Cenevre ve Lozan akla geliyor. Lozan çok daha uygun görünüyor. Yarına kadar **M. Poincaré**'nin genel mutabakatı alınırsa ilgili devletlere kesin önerilerimizi de sunacağım. Türkiye'ye ve Rusya'ya cevap verilecektir. Her iki Türk hükümeti de konferansa davet edilecektir sanırım."[50]

13 Ekim 1922 Cuma

Yüksek Komiser Rumbold'dan Curzon'a tel, 13.10.1922

"**Mr. Ryan** bugün Hariciye Nazırı ile görüştü. Nazır, Rusya'nın barış konferansına yalnız Boğazlar konusunda katılmasını istiyor. Konferans yeri olarak Fransa'nın İzmir'i kabul edebileceğini söy-

49) ***FO E. 10922/27/44 & DBFP-I/XVIII***, s.186-187, No. 119: Rumbold'dan Curzon'a tel, 11.10.1922, No. 554 (Çok acele).

50) ***FO E. 11023/27/44*** ve ***DBFP-I/XVIII***, s.188-191, No. 121: Curzon'dan Hardinge'e yazı, 12.10.1922.

lemiş. **Mustafa Kemal**, İstanbul hükümetinin barış konferansına katılmasına karşıdır."[51]

14 Ekim 1922 Cumartesi

Rus Dışişleri Komiseri Çiçerin'den Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e tel, 14.10.1922

Çiçerin, *"Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde kardeş Türk halkının kazanmış olduğu parlak zaferi büyük bir mutlulukla kutlarım"* dedi. Türkiye ile Rusya'nın, ortak düşmana karşı şimdiye kadar işbirliği yaptıkları gibi, bundan sonra da Misak-ı Milli ve Moskova Antlaşması hedeflerini gerçekleştirmek için el ele vermeleri, barış için birlikte çalışmaları dileğinde bulundu.[52]

16 Ekim 1922 Pazartesi

Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı M. Poincaré'den Lord Curzon'a yazı, 16.10.1922

"**Mustafa Kemal**, Barış Konferansı İzmir'de toplanırsa buna kendisinin de katılabileceğini **Franklin-Bouillon**'a söylemiş. Fransa İzmir'e karşı. Ama Lozan da Türklere çok uzak görünüyor."[53]

17 Ekim 1922 Salı

İstanbul'da Hamid Bey'den M. Kemal Paşa'ya tel, 17.10.1922

Tevfik Paşa, oğlunu bana göndererek aşağıdaki tel yazısını verdi:

"...Avrupa kentlerinden birinde yakında toplanacağı belli olan barış konferansına eskisi gibi her iki yanın çağırılacağı bilin-

51) ***FO 371/7903/E. 11025*** ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt V***, s.8, No. 8: Rumbold'dan Curzon'a tel, 13.10.1922, No. 560.

52) ***Sovyet Dış Politika Belgeleri, Cilt V***, s.613-614, No. 277 (Rusça).
Not: Bu telgraf, Ankara'daki Rus Büyükelçisi **Aralov** eliyle muhatabına iletilmiştir. -BNŞ.

53) ***FO 424/255***, s.153, No. 221 ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt V***, s.10, No. 9.

diğinden, (...) görüşüp anlaşmak üzere, durumu bilen ve güveninizi kazanmış bir kimsenin buraya çok gizli yönergelerle ve elden geldiğince çabuklukla gönderilmesi dileğimizdir (mütemennadır) Efendim. 17/10/1922. (İmza) Sadrazam Tevfik."[54]

Yüksek Komiser Rumbold'dan Curzon'a rapor, 17.10.1922

"**Kemalistler** Anadolu'da Yunanlıların hesabını gördükten sonra, gelişmelerin ağırlık merkezi Boğazlara ve Trakya'ya kaydı ve Mudanya Konferansına gidildi. **Kemalistler** savaşmadan Doğu Trakya'yı kazandılar, karşılığında verdikleri ödün ise kalıcı değildir. **Kemalistler** Misak-ı Milli'den ödün vermek niyetinde değillerdir. Ama karşılarında İngiltere vardır. Sevr Antlaşması ölmüştür, ancak şimdi Müttefikler Misak-ı Milli ile boğuşmak durumundadırlar. Sınırlar çizilirken **Kemalistler** Batı Trakya'da plebisit isteyecekler, Musul'u geri almak isteyecekler, Suriye sınırında düzeltme yapılsın diye direnecekler, Boğazlar sorununda İstanbul'un güvenliğini öne sürecekler, mali ve ekonomik kontrole karşı çıkacaklar, kapitülasyonlar konusunda hiç boyun eğmeyecekler ve *'Türkiye egemen ve bağımsız olmalıdır'* diye cevap vereceklerdir. Bu durumda İngiltere bu bölgedeki kuvvetlerini artırmalıdır... Barış konferansından önce İstanbul hükümetinin sahneden çekilmesi belki hayırlı olacaktır, yoksa Padişahın durumu ciddi sorun yaratacaktır."[55]

18 Ekim 1922 Çarşamba

Lord Curzon'dan M. Poincaré'ye mektup, 18.10.1922

"Barış Konferansı yeri olarak Lozan'ı kabul etmenize memnun oldum. Boğazlar konusunda, Barış Antlaşmasına bağlı ayrı

---

54) **Gazi M. Kemal**, ***Nutuk/Söylev. Vesikalar/Belgeler, Cilt III***, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1989, s.1831-1833, Belge 260.
Not: Bu telgrafın tarihi ***Zabıt Ceridesi***'nde (cilt 24, s.269) yanlışlıkla 17.IX.1338 olarak gösterilmiştir, doğrusu 17.X.1922 olacaktır. -BNŞ

55) ***FO 424/255***, s.220, No. 298 ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt V***, s.11-15, No. 11: Rumbold'dan Curzon'a rapor, 17.10.1922, No. 903.

bir anlaşma yapılması ve Rusya'nın da Boğazlar görüşmelerine katılması uygundur. Boğazlar konusunun konferansın genel oturumunda müzakere edilmesi de yerinde olur. Konferansın 13 Kasım 1922 tarihinde açılmasını teklif ediyorum. Bu konuda da anlaşmaya vardıktan sonra hem Ankara hükümetini hem de İstanbul hükümetini konferansa davet ederiz. Bu teklifleri bugün Londra'daki İtalyan Büyükelçisine de anlattım."[56]

Gazi M. Kemal Paşa'dan İstanbul'da Hamid Bey'e tel, 18.10.1922

"...Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının kazandığı kesin utkunun (zaferin) doğal sonucu olmak üzere yakında toplanacak Barış Konferansında Türkiye Devleti yalmz ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetince temsil olunur. Bu gerçekler karşısında yasal olmayan ve hukuk dışı olduğu yüce Meclis'çe birçok kez anlatılmış ve duyurulmuş olan kurulların ya da bu kurullardan olanların, şimdiye kadar birçok kez olduğu gibi bundan sonra da devletin siyasasını karıştırmaktan kaçınmamalarının ne kadar büyük sorumluluğa yol açacağı açıktır efendim. –**Mustafa Kemal**"[57]

TBMM, gizli oturumunda Barış Konferansını görüştü, 18.10.1922

TBMM bugün gizli oturumunda Barış Konferansına gidecek delegeler ve bunlara verilecek talimat konularını ele aldı. Muhaliflerden Erzurum milletvekili **Hüseyin Avni Bey**, Türk askerinin kazanmış olduğunun barış masasında kaybedileceğini; çünkü Hükümetin Konferansa iyi hazırlanmadığını ileri sürdü. Bakanlar Kurulu Başkanı **Hüseyin Rauf Bey** eleştirilere cevap verdi. Konferansın Türkiye'de toplanması için çalıştıklarını ama nerede toplanacağının henüz belli olmadığını; belli olduktan sonra delegelerin

56) ***Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series, Volume XVIII,*** London, 1972, s.198-200, No. 127 (Bu kaynak bundan sonra ***DBFP-I/XVIII*** kısaltılmasıyla gösterilecektir), Curzon'dan Poincaréye mektup, 18.10.1922.

57) **Gazi M. Kemal, *Nutuk/Söylev. Vesikalar/Belgeler, Cilt III,*** s.1833, Belge 261.

seçileceğini ve Meclis'ten ödenek isteneceğini, seçilecek delegelerin Meclis adına Barış Konferansına katılacaklarını söyledi. Konferansa hazırlıklı gitmek için büyük çaba harcandığını sözlerine ekledi. Gizli görüşme **Rauf Bey**'in önerisi üzerine Konferans yerinin belirlenmesi sonrasına ertelendi.[58] (Bkz. 2.11.1922)

M. Kemal Paşa'dan General Haringtona mektup, 18.10.1922

"Mudanya'da **İsmet Paşa** ile ilişkilerinizden memnun kaldım. Barış çabalarının da başarıya ulaşacağını umarım." (**Haringtona, İsmet Paşa**'dan da benzer bir telgraf aldığını 24 Ekimde Londra'ya bildirdi.)[59]

19 Ekim 1922 Perşembe

Rus Dışişleri Komiseri Çiçerin'den İngiliz ve İtalyan Hükümetlerine tel, 19.10.1922

"Rusya, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetini tanımış ve bu hükümetle antlaşma imzalamış olan tek Avrupa ülkesidir. Rus hükümeti, Yakındoğu sorunlarının halledilmesine fiilen katılmıştır. Yakındoğu sorunları ve özellikle Boğazlar sorunu Rusya'nın katkısı olmadan çözülemez. Dolayısıyla Yakındoğu sorunları için toplanacak ve Boğazların uluslararası statüsünü belirleyecek olan uluslararası konferansa Rusya'nın ve Karadeniz'de kıyısı olan devletlerin de, katılan diğer ülkelerle eşit düzeyde katılmaları, konferansa delege göndermeleri gerekir."[60]

---

58) ***TBMM Gizli Görüşme Zabıtları, Cilt 3***, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara, 1985, s.972-977.

59) ***FO 371/7906/E. 11654*** ve Şimşir, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt V, Ekim1922-Aralık 1925***, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2005, s.27-28, No. 16: Haringtondan War Office'e tel, 24.10.1922, No. 2833, Gizli.

60) ***Sovyet Dış Politika Belgeleri, Cilt V***, s.621-623, No. 283 (Rusça): Çiçerin'den İngiliz ve İtalyan hükümetlerine tel, 19.10.1922.

İstanbul'da Yüksek Komiser Rumbold'dan Lord Curzon'a tel, 19.10.1922

"Barış Konferansının yeri ve tarihinin bir an önce Türklere bildirilmesi uygun olur. Gecikme, burada nazik bir durum yaratacaktır. Çünkü Türkler çok sabırsızdır ve bizim niyetlerimizden kuşkulanmaktadırlar. Askeri bakımdan da durum naziktir, **Kemalist** kuvvetler 48 saatte İstanbul Boğazı'na gelebilirler. Şimdiden İstanbul'da epeyce panik var..."[61]

20 Ekim 1922 Cuma

Lord Curzon'dan M. Poincaré'ye mektup, 20.10.1920

"Türkiye ile yapılacak Barış Konferansına ilişkin 19 Ekim günlü mektubunuzu aldım; bütün esaslı noktalarda anlaşmış olduğumuzu memnuniyetle not ediyorum. Japonya, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan, Türkiye (İstanbul ve Ankara) hükümetlerine gönderilecek davet mektupları ile Sovyet Rusya ve Bulgaristan hükümetlerine gönderilecek davet mektupları taslaklarını ve İsviçre hükümetine gönderilecek mektup taslağını ilişikte sunuyorum. Taslaklar tarafınızdan uygun görüldükten sonra İstanbul'daki üç Büyükelçiye telgrafla talimat göndeririz. Mektup İstanbul hükümetine sunulur ve Ankara hükümetine ulaştırması için İstanbul'da **Hamid Bey**'e iletilir."[62]

İngiltere'nin Sofya Elçisi Erskine'den Curzon'a yazı, 20.10.1922

"Bulgar Başbakanı **Stambuliyski** ile görüştüm. İngiltere'nin Türkleri Avrupa'dan atmamış olmasına üzüldüğünü söyledi. Türklerin Trakya'ya geri gelme olasılığından dolayı kaygılanıyor. **Stambuliyski,** birkaç gün önce yaptığı bir konuşmada ise **Mustafa Kemal**'in zaferini övmüştü. Bulgar lider ayrıca Bulgaristan'ın Ege

61) *FO E. 11315/27/44* ve *DBFP-I/XVIII*, s.201-202, No. 128: Rumbold'dan Curzon'a tel, 19.10.1922, No. 590 (Acele, Kişiye özel).

62) *FO E. 11358/4* ve *DBFP-I/XVIII*, s.203-206, No. 130: Curzon'dan Poincaré'ye mektup,20.10.1922.

Denizi'ne çıkışı konusuna da değindi ve Dedeağaç'ın Bulgaristan'a bırakılmasını istedi."[63]

21 Ekim 1922 Cumartesi

İsmet İnönü'nün "Defterler"inden, 21.10.1922

"(Bursa'da) Sabahleyin **Fahri Paşa**'lar ile **Kemalettin Sami Paşa**'ya ziyaretten avdette Başkumandan'a gittim. **Lloyd George**'la düşmanı konuştuk.

Onun hal edilmesi fikri. **Fevzi Paşa** ile görüştük. Heyet-i murahhasa(ya) benim tayinim fikrinde..."[64]

23 Ekim 1922 Pazartesi

İzzet Paşa'dan Tevfik Paşa'ya tezkere, 23.10.1922

"Konferansta İstanbul ricali hükümetinden bir murahhas bulunması, efkârı âcizanemce faydadan hali değildir. İhtimal dahilinde olduğu üzere bazı ihtilâfat ve münazeatın inkıtaı münasebata kadar varmaması için İstanbul murahhasının bir mutavassıt rolünü ifa eylemesi mümkün olabilir..."[65]

24 Ekim 1922 Salı

Gazi M. Kemal, İsmet Paşa'ya, Barış Konferansına atanacağını bildirdi, 24.10.1922

Bursa'da **Gazi M. Kemal Paşa**, **İsmet Paşa**'ya, Barış Konferansına Delegasyon Başkanı olarak görevlendirileceğini bildirdi ve bu konuya ***Nutuk***'ta şöyle yer verdi:

---

63) ***FO 424/255***, s.253-254, No. 356 ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt V***, s.XLVIII, 15-17, No. 12.
Not: Kimi tarihçilerce, Bulgar devlet adamları arasında Türkiye'ye en dost olanı gibi tanıtılan **Stambuliyski**, *"Türkleri niye Avrupa'dan atmadınız"* diye İngiliz Elçisine sitem ediyor! -BNŞ

64) **İsmet İnönü**, ***Defterler (1919-1973) 1. Cilt***, YKY, İstanbul, 2001, s.43.

65) **Ali Fuat Cebesoy**, ***Siyasi Hatıralar***, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1957, s.114 ve **Gotthard Jaeschke**, ***Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II: Mudanya Mütarekesinden 1923 sonuna kadar***, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1973, s.3.

*"Mudanya Konferansı sona ermişti. **İsmet Paşa** ile Genelkurmay Başkanı **Fevzi Paşa** Bursa'da bulunuyorlardı. Kendileriyle görüşmek üzere Bursa'ya gittim. Yanımda Milli Savunma Bakanı **Kâzım Paşa** vardı... **Kâzım Karabekir Paşa**'yı ve **Refet Paşa**'yı birlikte götürdüm... **Refet Paşa**'yı, bilindiği üzere İstanbul'a gönderdim. **İsmet Paşa**'nın da Delegeler Kurulu Başkanlığı yapıp yapamayacağını, bütün bildiklerime karşın, bir daha inceledim. Mudanya Konferansını nasıl yürüttüğünü ayrıntılarıyla anlamaya çalıştım. **İsmet Paşa**'nın kendisine, düşüncelerimi sezinletecek hiçbir söz söylemiyordum. En sonu, olumlu olarak kararımı verdim. **İsmet Paşa**'nın Delegeler Kurulu Başkanı olması için, daha önce Dışişleri Bakanı olmasını uygun gördüm. Bunu sağlamak için, doğrudan doğruya Dışişleri Bakanı **Yusuf Kemal Bey**'e özel ve gizli olarak çektiğim bir kapalı telde, kendisinin Dışişleri Bakanlığından çekilmesini ve yerine **İsmet Paşa**'nın seçilmesine aracı olmasını rica ettim.*

*Ankara'dan ayrılışımdan önce **Yusuf Kemal Bey** bana, Delegeler Kurulu Başkanlığı görevini en iyi **İsmet Paşa**'nın yapabileceğini söylemişti. **Yusuf Kemal Bey**'den, kendisine bildirdiklerimi iyi karşılayarak gereğini yapmaya başladığını bildiren bir yanıt aldım.*

*İşte bundan sonra idi ki **İsmet Paşa**'ya, bir olupbitti biçiminde, Dışişleri Bakanı olacağını, ondan sonra da barış konferansına Delegeler Kurulu Başkanı olarak gideceğini söyledim. Paşa, birdenbire şaşırdı. Asker olduğunu ileri sürerek özür diledi. En sonunda, önerimi bir buyruk sayarak kabul etti."*[66]

Nutuk'tan anlaşıldığına göre, **Rauf Bey** de Delegasyon Başkanı olarak Lozan'a gitmeyi düşünmüş **ve İsmet Paşa**'yı yanına "danışman" almak istemiş. **Atatürk**, *"**İsmet Paşa**'dan danışman olarak pek az yararlanılabilir. **İsmet Paşa** başkan olursa, kendisinden en çok yararlanılabileceğine ben inanıyorum"* demiş.[67]

---

66) **Gazi M. Kemal**, ***Nutuk/Söylev, II. Cilt 1920-1927***, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1984, s.909-911.

67) ***Nutuk/Söylev II***, s.909.

İsmet Paşa, nasıl Delegasyon Başkanı olduğunu şöyle anlatıyor:

*"**Fevzi Paşa** Bursa'da idi. **Mustafa Kemal Paşa**, yanında **Karabekir Paşa**, **Refet Paşa** olduğu halde Bursa'ya geldi. Hep beraberiz. Toplanıp konuşuyoruz... Lozan'a yalnız Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin murahhasları gidecekti.*

Sulh konferansı için Lozan'a gidecek heyete ben fazla ilgi göstermiyordum. Hariciye Vekili vardı, hükümet vardı. Ben, büyük bir seferden sonra bir de mütareke ile çok gergin askeri ve siyasi vaziyetlerin içinden geçmiş olarak yorgun bir haldeydim. Konferansa gitmek diye bir mesele hiçbir suretle benim zihnimde mevcut değildi.

*Bir aralık **Atatürk**, konferanstan bahsetti. Hiç alâka göstermedim. O günlerde **Karabekir Paşa** ile yaptığım bir konuşmayı hatırlıyorum... Benim Lozan Konferansına gitmem ihtimali sızmış olacak ki, **Karabekir** buna değinerek, 'Lozan Konferansına askerlerin gitmesi kesin olarak yanlıştır' dedi... Bu konuşmasından, ben ima ediliyormuşum gibi bir mana çıkararak kendisini teskin etmek istedim. 'Ben böyle bir şey düşünmedim, istemedim, şu anda yorgunum' tarzında konuşuyordum...*

*Ertesi gün tekrar buluştuk. Konuştuğumuz zaman **Atatürk**, Lozan Konferansı için bana karşı daha ciddi tavır almaya başladı. Cevap olarak 'Hükümet var, Hariciye Vekili var, vazife onundur' dedim. 'Hariciye Vekili de seni istiyor' dedi. Hakikaten konferansa gitmeye hiç niyetim yoktu. Olmaz dedim, istemiyorum dedim.*

***Atatürk**'le aramızdaki bu konuşmayı **Karabekir**'e anlattım. Bu esnada Rusların konferansa davet edildiklerini de öğrenmiş bulunuyorduk. **Karabekir**, **Atatürk**'le aramızdaki konuşmayı dinledikten sonra bana şunları söyledi:*

'Benim konferansta vazife almam Rusların bulunmasına, bulunmamasına bağlanıyordu. Şimdi mahzur kalmadı, Gümrü'de yaptığım gibi Lozan Konferansında da bulunmam, oraya benim gitmem lazım. Öyle değil mi?'

Ben, hayretle;

'Dün biz askerler gitmeyelim, karışmayalım, diyordun. Şimdi uygun olacağı fikri nereden çıktı?' diye sordum. ***Karabekir,*** *sözlerime cevap olarak 'Ama mesele çok mühimdir' dedi. 'Ben istemiyorum, karışmıyorum, ne haliniz varsa görün' tarzında konuşarak tamamiyle istiğna gösterdim:*

Artık hep beraber Ankara'ya dönmek zamanıydı. ***Atatürk*** *bu sefer benimle ciddi olarak konuştu. Kesin vaziyet aldı. 'Behemahal gideceksin, başka çaremiz yoktur, bu vazifeyi yapacaksın' dedi. Ben 'Hariciye Vekili var' diyorum. O, 'Sen Hariciye Vekili olacaksın' diyor. 'Nasıl olacağım?' diye soruyorum.* ***'Yusuf Kemal Bey*** *Hariciye Vekilliğine seni teklif edecek, o yapacak' diye cevap veriyor.*

Bu vaziyette Bursa'dan ayrılıp Ankara'ya geldik."[68]

25 Ekim 1922 Çarşamba

Yusuf Kemal Bey Dışişleri Bakanlığından istifa etti, 25.10.1922

Dışişleri Bakanı **Yusuf Kemal Bey (Tengirşek)**, sağlık durumunu neden göstererek, görevinden ayrılmak istediğini TBMM'ne bildirdi. Meclis, **Yusuf Kemal Bey**'i 3 ay izinli saydı.[69]

26 Ekim 1922 Perşembe

İsmet Paşa Dışişleri Bakanı oldu, 26.10.1922

İsmet Paşa (İnönü), TBMM'de 155 oyla Dışişleri Bakanı seçildi. Oylamaya 174 milletvekili katıldı, bunlardan 20'si çekimser kaldı. Bolu Milletvekili **Tunalı Hilmi Bey**, Dışişleri Bakanı **İsmet Paşa**'ya yeni bir büyük zafer kazanması dileğinde bulundu: *"Allah ikinci âli zaferi nasibetsin..."* dedi.[70]

---

68) **İsmet İnönü**, ***Hatıralar***, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s.313-315.
69) ***TBMM Zabıt Ceridesi***, Devre 1, Cilt 24, s.183-185.
70) ***TBMM Zabıt Ceridesi***, Devre 1, Cilt 24, s.208.

Lord Curzon'dan İstanbul'da Yüksek Komiser Sir H. Rumbold'a ve Washington, Tokyo, Bükreş, Belgrad ve Atina Elçilerine tel, 26.10.1922

"İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümetlerinin, görevli bulunduğunuz hükümetleri Lozan Konferansına davetini içeren mektubu size ayrıca telliyorum. Fransız ve İtalyan koleglerinizle işbirliği yaparak, bu daveti, aynı notalarla, aynı zamanda görevli bulunduğunuz hükümete sunmanızı rica ederim:

(Yalnız İstanbul için) Konferansa davet, hem İstanbul hükümetine, hem de Ankara hükümetine yapılacaktır."[71]

27 Ekim 1922 Cuma

Müttefikler, TBMM Hükümetini Lozan Konferansına davet ettiler, 27.10.1922

Fransa, İngiltere ve İtalya Yüksek Komiserleri, ayrı ayrı birer nota ile Ankara hükümetini (ve İstanbul hükümetini), Doğu'da savaşa son verecek bir barış antlaşması yapmak amacıyla 13 Kasım 1923 günü İsviçre'nin Lozan şehrinde başlayacak barış görüşmelerine temsilciler göndermeye davet ettiler. İngiltere notayı İngilizce göndermek isteyince, Fransa ve İtalya da aynı notayı Fransızca ve İtalyanca olarak gönderdiler. Hariciye Vekâleti Vekili **Rıza Nur**, nota metnini ertesi gün TBMM'ne şöyle duyurdu:

"Efendim, biraz evvel İstanbul'dan Hariciye Vekâletine şifahi bir nota vâsıl olmuştur. Fransa, İngiltere, İtalya devletleri tarafından, yani üç devlet tarafından ayrı ayrı verilmiştir. Fakat notalarını her zaman kolektif olarak müctemian veriyorlardı. Bu dèfa birer takrir ile şifahi ve ayrı ayrı vermişlerdir. Birisi Fransızca, diğeri İtalyanca ve diğeri İngilizce olarak gelmiştir. Ve münderecatı şudur:

---

71) ***Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series Volume XVIII***, London, 1972, s.208-209, No. 134: Curzon'dan Rumbold'a tel, 26.10.1922, No. 521 (Bu kaynak, bundan sonra ***DBFP-I/XVIII*** kısaltmasıyla gösterilecektir).

Ankara Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Hariciye Vekili Beyefendiye:

Ankara Hükümetinin 4 Teşrinievvel tarihli notasına cevaben ve 23 Eylül zeylen, Fransa, Büyük Britanya ve İtalya hükümetleri, Ankara Büyük Millet Meclisi hükümetini Şark'da harbe nihayet verecek bir muahede akdi maksadiyle müzakeratı 13 Teşrinisanide (Kasımda) Lozan'da küşadetmek (başlatmak) için mümessiller göndermeye davetle kesbi şeref ederler.

Fransa, Büyük Britanya ve İtalya hükümetleri arasında mümesillerinin salahiyeti tammeyi haiz olması ve fakat bu mümessillerin ikiden fazla olmaması takarrür etmiştir.

İstanbul, 27 Teşrinievvel 1922"[72]

Rusya hükümeti de Konferansa çağrıldı, 27.10.1922

İtilaf Devletleri, 27 Ekim 1922 günü Rusya'ya gönderdikleri nota ile Boğazlar sorunu görüşülmesine katılmak üzere Rus hükümetinden Lozan'a delegeler göndermesi istendi. İtilaf notasında, *"Bu konferansta görüşülmesi gereken sorunlar arasında Boğazlar sorunu da bulunmaktadır"* deniliyordu. Konferansa çağıran ülkelerin, bu sorunun Karadeniz'de kıyısı olan devletlerle özel olarak görüşülmesi gerektiğini kabul ediyorlardı. Dolayısıyla *"Fransa, İngiltere ve İtalya hükümetleri, Rus Sovyet hükümetini, Boğazlar sorununun görüşülmesine katılmak üzere Lozan'a temsilcilerini göndermeye çağırırlar"* denildi.[73]

28 Ekim 1922 Cumartesi

Hariciye Vekâleti Vekili Dr. Rıza Nur'dan Çiçerin'e mektup, 28.10.1922

Dr. Rıza Nur, **Çiçerin**'in **Yusuf Kemal Bey**'e göndermiş olduğu 14 Ekim tarihli telgrafa dostça cevap verdi ve Türkiye'nin,

72) ***TBMM Zabıt Ceridesi***, Devre I, İçtima Senesi 3, Cilt 24, s.221.
73) ***Sovyet Dış Politika Belgeleri, Cilt V***, s.653 (Rusça) ve **Şamsutdinov**, ***op.cit.***, s.356-357.

Barış Konferansında Boğazlar sorunu görüşmelerine Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın da katılmalarını istediğini bildirdi.[74]

İstanbul'da Y. Komiser Rumbold'dan Lord Curzon'a tel, 28.10.1922

"**İsmet Paşa** Dışişleri Bakanı oldu. Konferansta Ankara Delegasyonu Başkanı olacağı hemen hemen kesindir. Bu gelişme rahatlatıcı olmadığı gibi konferans için de hayra alamet değildir. **İsmet Paşa** Mudanya Konferansında pek inatçı bir tutum sergiledi ve ancak son gün, Ankara'nın talimatı üzerine, istemeye istemeye bazı tavizler verdi... Onun aşırı sağırlığı da görüşme zorluğunu artırıyor."[75]

İsmet Paşa orduya veda mesajı yayımladı, 28.10.1922

Dışişleri Bakanı seçilip atanmış olan **İsmet Paşa** (**İnönü**) Orduya şu veda mesajını yayımladı:

"TBMM, beni Dışişleri Bakanlığına seçip atamış olduğundan Garp Cephesi Kumandanlığım sona ermiştir... Türk tarihinin Birinci İnönü, Kütahya, İkinci İnönü, Sakarya, Afyon-Dumlupınar, İzmir-Bursa ve Mudanya kelimeleriyle toplanabilen heyecanlı bir devrinde şerefimizi ve kanımızı birbirine bağladığımız bütün asker ve subay ve komutan arkadaşlarıma sevgi ve minnetle ayrı ayrı teşekkür ve veda ederim."[76]

29 Ekim 1922 Pazar

Tevfik Paşa, Konferansa çağrıldıklarını M. Kemal Paşa'ya telledi, 29.10.1922

Sadrazam **Tevfik Paşa**, telgrafında, İstanbul hükümetinin de Barış Konferansına davet edildiğini TBMM Başkanlığına ha-

74) ***Sovyet Dış Politika Belgeleri, Cilt V***, s.614, No. 277'ye not (Rus).

75) ***Documents on British Foreign Policy, I series, Vol. XVIII***, s.231No. 3: Rumbold'dan Curzon'a tel, 28.10.1922, No. 631 (Bu kaynak bundan sonra ***DBFP-I /XVIII*** kısaltmasıyla gösterilecektir).

76) Belgenin tam metni için bkz. **İsmet İnönü**, ***Hatıralar***, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s.602-603.

ber verdi. Ankara ve İstanbul hükümetlerinin birlikte konferansa katılmalarını istedi. İstanbul hükümetinin dışlanmasının, altından kalkılamayacak büyük sorumluluk gerektireceğini, devletin başına büyük dert açacağını ve İslam dünyasını da üzeceğini iddia etti. Görüşüp anlaşmaya varmayı önerdi ve telgrafla cevap istedi. Telgraf aynen şudur:

"Dersaadet, 29.X.1922

Ankara Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine;

Gayet müstaceldir.

Konferansa Babıâli de, Büyük Millet Meclisi de davet olundu. Babıâli'nin adem-i icabeti Devletin altı asrı mütecaviz zamandan beri müesses ve mahfuz olan bütün âlemi İslâmın alâkadar olduğu hüviyeti tarihiyesini mahkûmu indiras etmek, Büyük Millet Meclisi'nin ademi icabeti ise cihanın müştak ve muntazır olduğu sulhu akim bırakacaktır. Bu mühim mesuliyetleri bittabi ne Babıâli, ne Büyük Millet Meclisi kabul ve tahammül eder. Zaten Babıâli ile Büyük Millet Meclisi arasında hakiki bir ikilik mutasavver olmadığı ve her türlü ısrar ve tazyika karşı Sevr Muahedesinin ademitasdikında mukavemet ve tesadüf olunan müşkülâtı azîmenin iktihamı ile umuru idarenin tedviri ve işgalin taklili tesiri hususunda bezli makderet ve bu meyanda muvaffakiyatı vakıanın husulüne bikaderilimkân hizmet eden heyetimiz, Hâkimiyeti Milliyeyi tahkim ve tevsik suretiyle vahdeti idareyi temin için müzakereye hazır olduğu halde mesaili harbiyenin bir sulhü nafi ile semeratı siyasiyesini iktitaf hengâmında müeahidei milletten ayrı kalmayı ve bu sebeple bilittihat istihsali mümkün olan menafii âliyeyi vatandan cüz'ü lâyetecazzasını bile ifateyi asla tecviz etmez. Ayrılık şöyle dursun, en ufak bir muhalefeti dahi reva görmez. Hatta payiâdayı kati velevsi istilâyı izah yolunda seyfen mesaii cansiperane ve hüdapesnidanede bulunanları nefislerine tercih eyler. Binaenaleyh, ademiitilâf sebebiyle devlet ve milletin başına maazallah taalâ bir musibeti uzma getirmek ve muaveneti maddiye ve müzahereti maneviyelerine nail olduğumuz âlemi İslâmı

müteellim etmekten ise menafii âliyei vatan uğrunda temini vahdet evvelce vacip ise bugün farz olmuştur. Şu halde hem istikbali memleket, hem müdafaai hukuku vatan hakkında müzakerede bulunulmak üzere Büyük Millet Meclisi'nce tayin olunacak bir zatın talimatı mahsusa ile hemen gönderilmesi hassaten temenni ve bu şık tensip buyurulmadığı halde heyetimizden ***Ziya Paşa*** *Hazretlerinin oraya gönderileceği beyan ve cevabının telgrafla bildirilmesi niyaz olunur. –Sadrazam* ***Tevfik****"*[77]

30 Ekim 1922 Pazartesi

İsmet Paşa (İnönü), Meclis'te uzunca bir konuşma yaptı, 30.10.1922

İsmet Paşa, Dışişleri Bakanı olarak alkışlar arasında 30 Ekim 1922 günü ilk defa Meclis kürsüsüne çıktı. Şehitlerin ruhuna fatiha okunmasını istedi. Meclis, ayakta fatiha okudu. **İsmet Paşa**, *"Kendisine hücum edilen Türkiye, bütün kuvvetini toplayarak Anadolu'sunu savundu. Millet büyük bir dayanışma gösterdi. Diğer ordulardan ayırıcı tarafı, bizim ordumuz milletin kendisidir.* (Şiddetli alkışlar) *Amaç, ordunun her ferdi tarafından anlaşılmıştır. Böyle bilinçli bir orduyu tarihimiz şimdiye kadar görmedi. Ordumuz, zamanın en büyük ordularından sayılır"* dedi.[78]

---

77) ***TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 24***, s.270.
Not: Son Sadrazam **Tevfik Paşa**'nın bu telgrafına, TBMM, 1 Kasım 1922 günü toplanıp Saltanatı Halifelikten ayıran ve Osmanlı Saltanatını ilga eden kanunu çıkararak cevap vermiştir. Son sadrazamın torunu **Şefik Okday**, **Tevfik Paşa**'nın istifa edecek bir makam bulamadığından o günden sonra da sadrazam olarak kaldığını söyler: *"Bütün bu devrede büyükbabam resmen sadrazam olarak kalmıştır. Sadrazamlık unvanı kendisine Saltanat tarafından verildiğinden, ancak arada Saltanat lağvedilerek ortadan kalkmış bulunduğundan, istifa edecek merci bulamamış, Cumhuriyet devrinde de, hiçbir görevi bulunmamasına rağmen, sadrazam olarak kalmış(tır)"* der. Ne zamana kadar sadrazam kalmış? 1936 yılında vefat edinceye kadar! (**Şefik Okday**, ***Büyükbabam Son Sadrazam Tevfik Paşa***, İstanbul, 1986, s.66) -BNŞ.

78) ***Ibid.***, s.251-254 ve ***İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları***, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1933, s.12-13 ve **Zeki Sarıhan**, ***Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV***, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996, s.785.

İsmet Paşa, Tevfik Paşa'nın Barış Konferansına ilişkin telgrafı görüşülürken tekrar Meclis kürsüsüne çıktı ve şöyle konuştu (sadeleştirildi):

"Türk milletiyle bir barış konferansı yapabilmek için, Türkiye'nin meşru ve gerçek temsilcileriyle karşı karşıya bulunmak gerekir... Yazık ki gaflet içindedirler. Barışı geciktirmek, milletin çilesini uzatmak ve arttırmak tehdidiyle karşımıza çıkıyorlar. Bugün barışı geciktirme tehdidinde bulunanlar, yalnız bu telgrafın sahibi olanlardır... Türkiye'nin Barış Konferansına ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi temsilci göndereceğini ve Türkiye temsilcisi olarak başka yerlerden temsilci gelecek olursa, onların katılmasını bizim katılmamıza engel sayacağımızı ve Mudanya Konferansı hükümlerinin ihlâl edilmiş olacağını söyledik... Bütün millet ve bütün gerçeği kavrayanlar, bizimle beraber olacaktır."[79]

Meclis, Tevfik Paşa'nın telgrafını görüştü, 30.10.1922

TBMM, **Gazi M. Kemal Paşa** Başkanlığında yapılan üçüncü oturumunda, İstanbul hükümetinin de Barış Konferansına katılmasını isteyen **Tevfik Paşa**'nın telgraflarını görüştü. Meclis'te heyecanlı bir gün yaşandı. **Tevfik Paşa**'yı şiddetle eleştiren konuşmalar yapıldı. İstanbul hükümetinin hain, zavallı, alçak olduğu belirtildi. Aralıksız 3 saat 47 dakika süren sert tartışmalar sonunda 79 imzalı bir önerge sunuldu. Önergede, Osmanlı Devletinin Padişahlık idaresiyle birlikte tarihe karıştığı, Türkiye Devleti adıyla genç, dinç, milli bir halk hükümeti kurulduğu, bu hükümetin halkın ve köylünün haklarını koruduğu belirtildi. Ancak oturumda çoğunluk bulunmadığı için önerge oylanamadı ve görüşmeler ertelendi.[80] Bu görüşmeler tutanakta şöyle özetlendi:

---

79) ***TBMM Zabıt Ceridesi***, Devre 1, Cilt 24, s.290 ve ***İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları, I***, s.53-54.

80) ***TBMM Zabıt Ceridesi***, Devre 1, Cilt 24, s.269-297 ve **Zeki Sarıhan**, ***Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV***, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996, s.785.

*"Üçüncü oturum **Gazi Mustafa Kemal Paşa**'nın başkanlığında toplandı. Sadrazam **Tevfik Paşa** imzasıyla Meclis Başkanlığına gönderilen ve Babıâli'nin Barış Konferansına katılmasına ilişkin olan telgrafı, ondan önce **Reis Paşa**'ya gönderilmiş olan telgrafı okundu. Bu konuda uzun görüşme yapıldıktan sonra, bu telgrafı yazanlar ve Padişah hakkında yasal işlem yapılması esası kabul edildi. Ve Sinop Mebusu **Dr. Rıza Nur Bey**'le arkadaşlarının Osmanlı İmparatorluğuna son verilip Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin onun yerine geçtiğine, Anayasayla egemenlik hakkı milletin kendisine verildiğinden Padişahlığın ortadan kalktığına (madum olduğuna), İstanbul'da meşru bir hükümet tanınmadığına ve Hilafet makamının esir bulunduğu ve yabancılar elinden kurtarılacağına ilişkin önergesi isimler okunarak oya konuldu. Ancak 2 çekimser, iki ret ve 132 kabul oy çıkmışsa da oylamaya katılanların sayısı çoğunluğu oluşturmadığından ilerki toplantıda tekrar oylanacağı duyurularak çarşamba günü toplanmak üzere oturuma son verildi."*[81]

31 Ekim 1922 Salı

Hükümet, Barış Konferansı delegelerini seçti, 31.10.1922

Bakanlar Kurulu, bugünkü toplantısında, Barış Konferansına katılacak heyet üyelerini belirleyip atamalarını yaptı. Milletvekili olan aşağıdaki üç delege ve dört danışman için TBMM Başkanlığına gerekli yazı yazıldı: Delegasyon Başkanı: Dışişleri Bakanı Edirne Mebusu **İsmet Paşa (İnönü)**; Delege: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Sinop Mebusu **Dr. Rıza Nur**; Delege: İktisat Bakanı Trabzon Mebusu **Hasan Hüsnü (Saka)**; Danışman: Adana Mebusu **Zekâi (Apaydın)**; Danışman: Saruhan Mebusu **Mahmut Celal (Bayar)**; Danışman: Diyarbakır Mebusu **Zülfü (Tigrel)** ve Danışman: Burdur Mebusu **Veli (Saltık)**.[82]

81) ***TBMM Zabıt Ceridesi***, Devre 1, Cilt 24, s.300.
82) ***Ibid.***, s.335.

İsmet Paşa'ya Hükümet Talimatı verildi, 31.10.1922

Bakanlar Kurulu, aynı toplantıda, Lozan heyeti için hazırladığı ana talimatı imzalayıp **İsmet Paşa**'ya verdi. *"Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti Kalemi Mahsus Müdüriyeti"* başlıklı kâğıda, el yazısıyla yazılmış ve her sayfası Başbakan ile bütün Bakanlar ve bu arada **İsmet Paşa** tarafından da imzalanmış olan üç sayfalık ve 14 maddelik bu talimatın sadeleştirilmiş metni şudur:

*"1) **Doğu sınırı**: 'Ermeni Yurdu' söz konusu olamaz, olursa görüşmeler kesilir. 2) **Irak sınırı**: Süleymaniye, Kerkük ve Musul livaları istenecek, konferansta başka bir durum ortaya çıkarsa hükümetten talimat alınacak. 3) **Suriye sınırı**: Bu sınırın düzeltilmesi için çalışılacak ve sınır şöyle olacaktır: Re'si İbni Hani'den başlayarak Harim, Müslimiye, Meskene, sonra Fırat Yolu, Derizor, Çöl, nihayet Musul Vilâyeti güney sınırına ulaşılacak. 4) **Adalar**: Duruma göre davranılacak, kıyılarımıza pek yakın olan adalar ülkemize katılacak, olmazsa Ankara'dan sorulacak. 5) **Trakya sınırı**: 1914 sınırının elde edilmesine çalışılacak. 6) **Batı Trakya**: Misak-ı Milli maddesi (yani plebisit istenecek -BNŞ) 7) **Boğazlar ve Gelibolu yarımadası**: Yabancı bir askeri kuvvet kabul edilemez, bu yüzden görüşmeleri kesmek gerekirse önceden Ankara'ya bilgi verilecek. 8) **Kapitülasyonlar**: Kabul edilemez, görüşmeleri kesmek gerekirse gereken yapılır. 9) **Azınlıklar**: Esas mübadeledir. 10) **Osmanlı borçları**: Bizden ayrılan ülkelere paylaştırılacak. Yunanistan'dan alınacak tamirat bedeline mahsup edilecek, olmazsa 20 yıl ertelenecek. Düyun-u Umumiye İdaresi kaldırılacak, zorluk çıkarsa (Ankara'dan) sorulacak. 11) **Ordu ve donanmaya** sınırlama konması söz konusu olamaz. 12) **Yabancı kuruluşlar**: Yasalarımıza uyacaklar. 13) **Bizden ayrılan ülkeler** için Misak-ı Milli'nin ilgili maddesi geçerlidir. 14) **İslam cemaat ve vakıflarının hakları**, eski anlaşmalara göre sağlanacaktır."*[83]

83) Bu ana talimatın aslının tıpkıbasımı için bkz. **Bilâl N. Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, tıpkıbasım 1, 2, 3; ve ayrıca bkz. ***Atatürk'ün Milli Dış Politikası / Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge, Cilt I, 1919-1923***, s.494-498, Belge 90.

Murahhaslara Barış Antlaşmasını imzalamaları için yetki belgeleri verildi, 31.10.1922

Lozan Konferansına Türkiye Başdelegesi atanan **İsmet Paşa**'nın, delege olarak atanan **Dr. Rıza Nur**'un ve **Hasan (Saka)**'nın Yetki Belgeleri Başbakan **Hüseyin Rauf Bey (Orbay)** ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı **Suat (Davaz)** tarafından imzalandı. Her üç belge metinleri, isimler ve unvanlar dışında, birbirlerinin tıpkısıdır. **İsmet Paşa**'ya verilen ve aslı Fransızca olan Yetki Belgesinin çevirisi şudur:

Yetki Belgesi

*Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Bakanı, aynı Meclis'te Edirne Milletvekili **İsmet Paşa**, adı geçen hükümeti Lozan Konferansında temsil edecek olan Delegeler Kurulu Başkanlığına atanmış; Türkiye ile Müttefik Devletler ve Yunanistan arasında bir Barış Antlaşmasını ve Türkiye'ye komşu devletlerle gerek Boğazlar sorununa, gerekse Doğu Trakya sınırlarına ilişkin antlaşmaları müzakere etmek ve imzalamakla görevlendirilmiştir.*

Bu suretle kendisi bütün Antlaşmaları, Anlaşmaları, Sözleşmeleri (...) imzalama yetkisine sahiptir.

Bunun için işbu Yetki Belgesi kendisine verilmiştir.

Ankara'da 31 Ekim 1922'de verildi.

*İcra Vekilleri Heyeti Reisi (İmza) **Hüseyin Rauf***

*Dışişleri Bakanı Yerine Müsteşar (İmza) **Suad***

(Mühür)[84]

Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, Sovyet Büyükelçisi Aralov'u kabul etti, 31.10.1922

İsmet Paşa (İnönü), Büyükelçi **Aralov** ile 31 Ekim 1922 günkü görüşmesini şöyle anlatıyor:

*"Rus Büyükelçisi **Aralov**, hükümetinden aldığı talimat üzerine, Rusya'nın Lozan Konferansına ilgili bir devlet olarak katılma-*

84) Her üç Yetki Belgesinin asıllarının tıpkıbasımları için bkz. **Bilâl N. Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, tıpkıbasım 4, 5, 6; ve yalnız **İsmet Paşa**'nın yetki belgesi için bkz. ***Atatürk'ün Milli Dış Politikası, Cilt I***, Ankara, 1981, s.444.

sını sağlamak için teşebbüse geçmemizi bize telkin etmek istiyordu. Bu konuda ben kendisine, resmi olarak dedim ki:

'Türkiye kendisi ile harp halinde bulunan devletlerle bir sulh muahedesi yapmak üzeredir. Rusya ile aramızda imzalanmış Moskova Antlaşması vardır. Lozan Konferansına hasım bulunduğumuz devletlerle beraber Rusya'nın da katılmasını isteyemeyiz. Aksi takdirde, Osmanlı Devletinin politikasını benimsemiş bir duruma düşeriz. Lozan Konferansının bütün safhalarına Rusya'nın katılma teklifi bizim eskiden büyük devletlerle yaptığımız muahedeleri hatırlatacak bir durum yaratabilir. Bununla beraber Boğazlar rejimi görüşülürken Rusya'nın ve diğer Karadeniz memleketlerinin konferansta görüşlerini ifade etmeleri imkânının kendilerine sağlanması bizim makul karşıladığımız bir formüldür.'

*Bunun için çalışacağımızı **Aralov**'a anlattım. 'Misak-ı Milli'de belirttiğimiz esasların dışına çıkamayız' dedim. Kendisine konferansta Boğazlar meselesi konuşulurken Rus murahhas heyeti ile temas halinde çalışacağımızı söyledim.*

***Aralov** ile yaptığım konuşmalar samimi bir hava içinde geçmiştir. Boğazlar meselesi üzerine söylediklerim, resmi beyanlarım kendisini tamamen tatmin etti mi, bilemiyorum. Fakat anlayış gösterdi. Bundan, durumumuzu iyi değerlendirdiğini tahmin ediyorum."*[85]

İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'dan Lord Curzon'a tel, 31.10.1922

"İstanbul hükümeti, Barış Konferansına davet edildiğini **Mustafa Kemal**'e bildirdi. Şimdi cevap bekliyor. **Refet Paşa**, Padişahla görüşmesinde İstanbul hükümetinin feshedilmesini istemiş. Padişah, Nazırlarıyla görüşeceğini söylemiş.[86]

85) **İsmet İnönü**, ***Hatıralar***, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s.317-318.

86) ***FO 424/255***, s.265, No. 371 ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt V***, s.28, No. 17: Rumbold'dan Curzon'a tel, 31.10.1922, No. 638.

İsmet Paşa, Dışişleri Bakam oldu ve Barış Konferansında Ankara heyetine Başkanlık edecek. **Dr. Rıza Nur** ikinci delegedir. **Mustafa Kemal** ve **İsmet Paşa**'lar 28 Ekimde Bursa'dan Ankara'ya gittiler. İstanbul hükümeti, Ankara hükümetiyle birlikte Barış Konferansına katılmaya istekli. **Refet Paşa**, 29 Ekimde Padişahı ziyaret etti. 30 Ekimde Sadrazam **Mustafa Kemal**'e bir telgraf çekti. Padişah ve İstanbul hükümeti, Büyük Millet Meclisi'nin Türkiye'yi temsil etmesini kabul etmelidir. Yoksa büyük zorluk çıkabilir. Ankara hükümeti, İngiltere'ye karşı daha elverişli bir hava yaratmaya çalışıyor; Bolşeviklere güvenmiyor ve Türkiye'nin Avrupa'ya yayılmasına karşı Balkan ülkelerinin direnişinden de çekiniyor."[87]

1 Kasım 1922 Çarşamba

TBMM Saltanatı kaldırdı, 1.11.1922

İstanbul hükümetinin Barış Konferansına katılmak istemesi üzerine TBMM, Saltanatı kaldırdı. **Mustafa Kemal**, Meclis'te Halifeliğin tarihiyle ilgili uzun bir konuşma yaptı. Türkiye'ye karşı idam kararını ayağa kalkarak kabul etmek istidadında olan **Vahdettin**'in kendini öldürdüğünü, Türk ve İslam Türkiye devletinin dünyanın en bahtiyar bir devleti olacağını söyledi. Biri hükümete, diğeri muhalefete ait iki önerge verildi. **Mustafa Kemal** bu iki önergenin birleştirilmesini istedi. Önergeler, gürültüler arasında Şeriye, Anayasa ve Adalet Encümenlerine gönderildi. Encümenlerin ortak toplantısında önergeler birleştirildi. Burada bazı hocaların Halifelikle Saltanatın birbinden ayrılamayacağını ileri sürmeleri üzerine **Mustafa Kemal** sert bir konuşma yaptı. *"Saltanat kuvvetle alınır. Şimdi de Türk milleti hâkimiyet ve saltanatını isyan ederek kendi eline bilfiil almıştır"* dedi ve bunu kabul etmeyenleri kafalarının kesilmesiyle tehdit etti. Bunun üzerine karar kabul edildi. Meclis'te yapılan oylamada Saltanatın ve Halifeliğin birbirinden ayrılmasını ve Saltanatın 16 Mart 1920'den beri kaldırılmış sayılmasını öngören karar,

87) *FO 24/255*, s.298-299, No. 436 ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt V***, s.31-33, No. 19: Rumbold'dan Curzon'a tel, 31.10.1922, No. 960.

şiddetli alkışlar arasında kabul edildi. Başbakanın "oybirliği" sözüne karşı Lazistan Mebusu **Ziya Hurşit Bey** *"Ben muhalifim"* diye bağırdı.[88] Kabul edilen karar şudur:

"1) Teşkilâtı Esasiye Kanunu'yla Türkiye halkı, hâkimiyet ve hükümranlık hukukunun hakiki temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin manevi şahsiyetinde terk edilmez ve bölünmez ve devredilmez olmak üzere temsile ve bilfiil kullanmaya ve milli iradeye dayanmayan hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar verdiği için, Misak-ı Milli sınırları dahilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinden başka hükümet şeklini tanımaz. Dolayısıyla Türkiye halkı şahsi hâkimiyete dayalı olan İstanbul'daki hükümet şeklini 16 Mart sene 336'dan (1920) itibaren ve ebediyen tarihe intikal etmiş saymıştır.

2) Hilâfet, Hanedanı Âli Osman'a ait olup halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlâken en reşit ve en doğru olanı seçilir. Türkiye devleti, Hilafet makamının dayanak noktasıdır."[89]

2 Kasım 1922 Perşembe

Lord Curzon'dan İstanbul'da Y. Komiser Rumbold'a tel, 2.11.1922

"Mudanya konvansiyonunda İstanbul hükümetinin Lozan Konferansında ayrıca temsil edilmesini engelleyen hiçbir hüküm yoktur..."[90]

TBMM, Lozan Konferansına gidecek heyeti görüştü, 2.11.1922

Meclisin gizli oturumunda Barış Konferansına katılacak delegeler ve danışmanlar ile onlara verilecek ödenek konusundaki

88) ***TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 24***, s.305-315 ve **Zeki Sarıhan**, ***Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV***, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996, s.790.

89) ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 14 (1922-1923)***, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s.90-91.

90) ***Documents on British Foreign Policy, I series, Vol. XVIII***, s.220, No. 147: Curzon'dan Rumbold'a tel, 2.11.1922, No. 534.

hükümet yazısı okundu. Mersin Mebusu **Selahattin Bey**, Barış Konferansına gidecek delegeleri seçip gönderme yetkisinin Meclis'e ait olduğunu savundu. Sinop Mebusu **Hakkı Hami Bey**, seçilen üç delegeye yedi kişi daha eklenmesini önerdi. Hükümetin, Barış Konferansına gidecek delegeleri görevlendirmekle yetkisini aşmış olduğunu ileri sürdü. Muhalefet grubundan diğer mebuslar da Meclis'e ait yetkileri hükümetin gasp ettiğini ileri sürerek sert eleştirilerde bulundular. Bir düzine kadar mebus söz alıp konuştu. Tartışmalar uzadıkça uzadı. Bakanlar Kurulu Başkanı **Hüseyin Rauf Bey (Orbay)** cevap vermekte ve muhalefeti yatıştırmakta zorlandı. Oturuma on dakika ara verildikten sonra başlayan üçüncü oturumda Dışişleri Bakanı ve Başdelege **İsmet Paşa (İnönü)** söz aldı ve dikkate değer bir konuşma yaptı: Konferansta nasıl bir yol izleyecekleri, nasıl çalışacakları, delegeler ve danışmanlar konularında düşündükleri anlattı. Onun anlattıkları gizli tutanakta şöyle yer aldı (sadeleştirildi):

***İsmet Paşa** (Dışişleri Bakanı) (Edirne)– Hükümet başından beri, Barış Konferansının ülkemizde bir yerde toplanması için çalıştı. Konferans ülkemizde toplansaydı TBMM konferanstaki müzakerelerin her aşaması hakkında bilgi edinecek ve rahatlayacaktı. Ama bunun olmadığını biliyorsunuz. Konferansın dışarıda, savaşanlara göre tarafsız bir ülkede toplanması bir olupbitti haline geldi. Yurtdışında bir konferansın nasıl çalışacağını Dışişleri Bakanı olarak şöyle tasavvur ediyorum. Bizim bir **delegeler kurulumuz** (heyeti murahhasamız) olacak. Bu kurulumuz, sorunlarımızı tam olarak kavramış, önüne gelen bir sorunu her yönüyle inceledikten sonra bir karar alabilecek güçte olacak ve ondan sonra her sorunda çalışmalarını ve fikirlerini birleştirecek, asla aralarında fikir ayrılığı bulunmayacak ve düşüncelerini dışarıya sızdırmayacaktır. İşte böyle bir delegeler kurulu lâzımdır. Fikir birliği içinde olacak ve fikirlerini saklayıp dışarıya sızdırmayacak bir kurulda delege sayısı asgari düzeyde olmalıdır. Sayı ne kadar az olursa fikir birliğini sağlamak ve karar almak da o ölçüde (kolay) olur.*

Ancak o kadar önemli sorunlar sadece iki-üç delegenin oyuna bırakılamaz ve iki-üç delege Türkiye Devletine ilişkin bütün sorunları bildiğini ileri süremez. Bir de ihtiyaca yetecek kadar ***danışmanlar kurulu*** *(heyeti müşavere) gerekir. Örnek olarak bir sorunu ele alalım. Boğazlardan gemilerin geçişi sorunu diyelim. Bu bir denizcilik sorunudur, bir kara sorunudur, ticari bir sorundur, hukuki bir sorundur, siyasi bir sorundur. Ticaret bakımından mali ve iktisadi bir sorundur. Öyleyse hukuk danışmanlarının, maliye danışmanlarının, iktisat danışmanlarının, denizcilik danışmanlarının, karacı danışmanların görüşlerini alırsınız. Sorumluluk taşımayan bu danışmanların her biri, hiçbir siyasi kısıtlamaya bağlı olmaksızın, kendi uzmanlık alanlarında görüşlerini söylerler. O söyler, bu söyler, hepsini sözlü olarak dinlersin. Delegeler kurulunu toplayıp bir karar almak için birinin görüşlerinden birini kabul etmek, öbürünün bir bölümünü kabul etmek, diğerini toptan reddetmek, bir diğerinden bir parça almak, ötekinden bir-iki nokta almak suretiyle tümünden bir karar ortaya çıkar ve sorun buna göre söz konusu edilir.*

Şimdi, danışmanlar bakımından Yüce Meclis'i rahatlatacak nokta şudur: Delegeler kurulu bir sorun hakkında karar verirken, danışmanların görüşlerini aramış mıdır, almış mıdır, onların söylediklerini sabırla sonuna kadar dinlemiş midir? İşin selâmeti bakımından bunu yapmak zorundayız. Müsterih olmalısınız ki, bütün danışmanların fikirleri uzun uzadıya dinlenecektir ve onların bütün görüşleri alınacaktır.

İkinci bir sorun var. Danışmanlar kurulu kendisine verilen bir görevi yerine getirecek midir ve yerine getirmek yeteneğinde midir?

Selahattin Bey *(Mersin)– Evet.*

Mehmet Şükrü Bey *(Karahisarı Sahib)– Mesele burada.*

İsmet Paşa *(Devamla)– Danışmanlar kurulunu dinlemeyi birkaç türlü yapacağız. Bir defa topuna ilişkin bir sorun olursa danışmanları karma olarak bir arada toplar kendi aramızda bir*

konferans yaparız, çoğunluğun oyunu alır ve onu uygulamaya koyarız. Bir çözüm yolu budur. Kimi zaman böyle olmaz. Danışmanlar hepsi kendi görüş ve inançlarında direniyor diyelim. O zaman karar verecek olan zatın, danışmanların kararlarını dinledikten sonra kendi kararını vermesi lâzım gelir. Hepsini dinledikten sonra kararımı verir ve Meclis karşısında bunu ben savunurum...

Çalışma bakımından danışmanların delegelere karşı sorumlu olmaları gerekir. Yarın cevap vermek zorundayız. Şu sorun akşama kadar hazır olmalı ve akşam saat dokuzda toplanacağız. Siz şimdi çalışmaya başlayınız, akşama kadar cevap veriniz. Bunu yapınız (dedik). Danışmanlardan biri çalışmazsa, 'yanımda belge getirmedim, o işi bilmiyorum' derse, delegeler kurulu danışmanları hükümete şikâyet mi edecek, danışmanların görevlerine son mu verecek, başka uzmanlar mı arayacak?.. Başdelege danışmanların çalıştırılması konusunda tam yetkili, danışmanlar kurulu da delegeler kuruluna karşı tam sorumlu olmalıdır.

Arkadaşlarım, benim oluşturduğum delegeler kurulu ile danışmanlar kurulu arasında beş-altı kişilik bir denetleme kurulu da olmasını savundular. Bu ara kurulun imza yetkisi olmayacak, ama kendi aramızda alacağımız kararı denetleme yetkisi olacak. Bu kurulun dışa karşı durumunu bir yana bırakacak olursak bu, delegeler kurulunun kendisi demektir. (Delegeler kurulu dokuz kişilik olacak demektir.) Bir konuda dokuz kişiyle dayanışma halinde ortak çalışmak zordur. Bu kurulun denetimleri dışa sızar. Başdelegenin kabul etmediği bir sorunu delegeler arasında kabul edenler bulunduğu dışarıda hissedilirse davamız zayıflar, karşımızdakiler ayak direrler, daha çok zorluk çıkarırlar, işi uzatırlar. Dokuz kişinin kararında isabet de olmayabilir...

Denetleme kurulu, delegeler kurulunun sorumluluğunu hafifletecektir. Oysa delegeler kurulunun sorumluluğu ağır olmalıdır. Ağır olmasına ihtiyaç vardır. Danışmanlar kurulundan tam olarak yararlanan ve sayısı en az düzeyde olan bir heyet, azami so-

rumlulukla sizin karşınıza gelmelidir. Ortadaki sorunları halledip de gelecek bir kurul, itirazlara karşı kendisini savunabilecek bir durumda görür. Sonra, dar zamanlarda 'bu işi bizim Meclis kabul etmez, bu işi bizim Meclise kabul ettiremeyiz' dememiz bunların (delegeler kurulunun) elinde başlı başına bir silahtır. Onların elinde de bu böyledir. Araya denetleme kurulu koyularak milletvekillerinin sayısı artırılır ve onlara yetki verilir ise bu silah elimizden alınmış olur. Bırakınız delegeler kurulunuz birçok sorunda sonuna kadar direnşin ve desin ki, bizim Meclisimiz bunu kabul etmiyor ve bunu şappadak reddeder... Kısacası efendim, bir ara heyet görevi karmaşık hale sokar, sonuç almayı zorlaştırır ve pratik de hiçbir yarar sağlayamaz.

*Bir de danışmanlar kurulunun –**Selahattin Bey** buyurdular– az sayıda olmasını ve dışarıdan istenildiği gibi seçilmesini... Zaten hükümetin kabul ettiği şekil buna imkân bırakmıştır. Yani delegeler kuruluna gerek propaganda bakımından, gerek barış sorunlarının çözümü bakımından masraf yapma yetkisi verilmiştir. Böylece herhangi bir sorun söz konusu olunca delegeler kuruluna gerek dışarıda düşmandan, gerek bizden danışman alma yetkisi verilmiştir. Danışman konusunda Dışişleri Bakanı olarak ben, sırası gelince düşman ülkelerin adamlarından dahi yararlanmak fikrindeyim...*

Sonra dilekler arasında danışmanlar kurulunun yetenekli olması söylenmiş ve bunda ısrar edilmiştir. Bu konuda hepimiz aynı fikirdeyiz. Hükümet fikirlerinden yararlanılacak danışmanlar için uzun uzun düşündükten ve araştırma yaptıktan sonra bir danışmanlar kurulu kabul etmiştir. Burada bir soru vardır. Danışmanlar arasında bulunan bir zatın yabancı ülkelerde görevli olması bir engel oluşturmuyor mu? Bununla kimi kastettiklerini hatırlamıyorum. Ama o ilişiği dolayısıyla özellikle ondan yararlanırız...

***Müfid Efendi** (Kırşehir)– İstanbul'da bulunan memurlardan danışman almak sakıncasız mıdır?*

İsmet Paşa (Devamla)– Danışmanların uzmanlıklarından geniş ölçüde yararlanma düşünülmüştür. İstanbul hükümetinin dün var olması, evvelki gün de var olması bir etken değildir. Milletin fertleri olarak, uzmanlık sahibi olanların fikirlerinden yararlanılmaktadır. Siyasi olarak, siyasi bir rol oynamış ise, bu gibi kimseler hakkında bir bilgi varsa, elbette onu önemle dikkate alırız. Bu gibi sakıncalar konusunda pek dikkatli davranılmış ve azami araştırma yapılmıştır."

İsmet Paşa'nın bu konuşmasından sonra görüşmeler yeterli görülmüş ve oylamaya geçilmiştir. Barış Konferansına katılacak delegelerin hükümet tarafından seçilmesi önerisi 121 oyla kabul edilmiştir. Oylamada 10 çekimser, 61 aleyhte oy çıkmıştır. Böylece Lozan Konferansına gidecek delegeler sorunu halledilmiştir.[91]

Bundan sonra, aynı oturumda, Barış Konferansına katılacaklar için bütçeye konacak ödenek konusu ele alındı. Bu konuda hazırlanan yasa tasarısı ve gerekçesi okundu. Hükümet, 1922 yılı bütçesine, şimdilik, 300 bin Türk lirası koyulmasını önermiştir. İhtiyaç olursa ilerde tekrar ödenek konacaktır. Para artarsa 1923 yılında da kullanılabilecektir. Barış Konferansının ne kadar süreceği bilinmemektedir.

Yasa tasarısında delegelere ve danışmanlara ödenecek yevmiyeler ve elbise paraları da belirlenmişti. Delegasyon Başkanına günlük 10 İngiliz lirası ödenecektir. Diğer delegelere 8'er, danışmanlara 5'er, çevirmenlere ve kâtiplere 3'er, neferlere de 2'şer İngiliz lirası günlük verilecektir. Elbise paraları olarak da Delegasyon Başkanına 50, diğer delegelere, danışmanlara, çevirmenlere, kâtiplere 20'şer İngiliz lirası öngörülüyor. O tarihte 1 İngiliz lirası 10 İsviçre frangıdır; 1 İsviçre frangı da 3 Türk lirasıdır.

Bunlar tartışılıyor. Kimi milletvekilleri yevmiyeleri ve elbise paralarını fazla buluyor. Bakanlar Kurulu Başkanı **Rauf Bey** (Or-

91) ***TBMM Gizli Celse Zabıtları***, Cilt 3, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara, 1985, s.980-1003 ve ***İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, Birinci Cilt (1920-1938)***, Ankara, 1992, s.55-60.

bay) öngörülen ödenekleri savunuyor. *"Delegelerimiz görevlerini kolaylıkla yapabilsinler, milletimizin şerefine uygun durumda olsunlar, özel ziyaretlerinde, temaslarında, görüşmelerinde mahcup durumda kalmasınlar"* diye bu harcamaların öngörüldüğünü anlatıyor. Aydın Mebusu **Tahsin Bey**, *"İnsaf edelim arkadaşlar, biz bu parayı kimlerden alıyoruz?"* diyor.

Görüşmeler yeterli bulunuyor. Oturuma ve gizli görüşmeye son veriliyor. Ödenek konusu ertesi gün, açıkoturumda ele alınacaktır.[92]

3 Kasım 1922 Cuma

TBMM, Lozan Konferansı için bütçeye ödenek koydu ve konferansa katılacak milletvekillerine izin verdi, 3.11.1922

Hükümet, Lozan Konferansı için 1922 yılı bütçesine 300 bin liralık ödenek konmasını istemişti. Meclis, Maliye Komisyonunu, istenen ödenek miktarını yarıya indirdi, üç aylık bir dönem için 150 bin liranın yeterli olacağı belirtildi. Buna göre altı maddelik şu yasa taslağı hazırlandı ve bunun görüşülmesine geçildi:

Kanun Layihası

Madde 1– Hariciye Vekâleti senei haliye bütçesinin (A) 210 ncu "Sulh müzakerelerine memur heyet masarifi umumiyesi" faslına 150 000 lira tahsisat vaz'edilmiştir.

Madde 2– İşbu tahsisatın senei haliye zarfında istimal olunmayan miktarı 1339 (1923) senesinde dahi istimal olunabilecektir. Bu paranın sureti sarfı İcra Vekilleri Heyetince yapılacak bir talimatname ile tayin olunur.

Madde 3– Heyeti Murahhasa Reisine on, diğer murahhaslara sekiz, müşavirlere beş, mütercim ve ketebeye üç ve neferata ikişer İngiliz lirası yevmiye ita olunur.

Madde 4– Heyeti Murahhasa Reisine 50, diğer murahhas ve müşavir ve mütercim ve ketebe ve efrada yirmişer İngiliz lirası el-

92) ***Gizli Celse Zabıtları***, Cilt 3, s.1003-1006.

bise bedeli verilir. Ancak evvelce memuriyetle Avrupa ve Rusya'ya gitmiş olanlara elbise bedeli verilmez.

Madde 5– İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır.

Madde 6– İşbu kanunun icrayı ahkâmına Hariciye ve Maliye Vekilleri memurdur.[93]

Tasarıyı milletvekilleri eleştirdi, Başbakan **Hüseyin Rauf Bey** ise savundu.

Sonunda tasarı, 5 çekimser, 22 hayır oyuna karşılık 132 evet oyuyla Meclis'ten geçti ve kanunlaştı[94] (3 Kasım 1922 tarihli ve 279 sayılı kanun).

TBMM Genel Kurulu, ayrı ayrı oylayarak 6 milletvekilinin Lozan Konferansına katılmalarına izin verdi. **İsmet Paşa**'ya oybirliğiyle izin verildi. Diğer beş milletvekili için oylama sonuçları şöyle oldu:

Rıza Nur Bey:	13 çekimser, 54 hayır ve 122 evet;
Hasan Saka:	6 çekimser, 30 hayır ve 153 evet;
Zekâi Apaydın:	8 çekimser, 34 hayır ve 122 evet;
Zülfü Tigrel:	7 çekimser, 27 hayır ve 134 evet;
Veli Saltık:	3 çekimser ve 143 evet;
Celal Bayar:	15 çekimser, 61 hayır ve 87 evet.[95]

Başdelege İsmet Paşa Meclis'te kısa bir konuşma yaptı, 3.11.1922

İsmet Paşa, 3 Kasım günkü TBMM'nin üçüncü oturumunda kısa bir konuşma yaparak dedi ki: *"Delegeler kurulumuz, sizlerin güveninize dayanarak Barış Konferansına gidiyor. Kurulumuzun Avrupa'da savunacağı esaslar dünyaca biliniyor. Bu, Misak-ı Milli olarak açıklanmıştır. Misak-ı Milli çerçevesinde hukukumuzu savunacağız. Umuyoruz ki isteklerimizi kolayca anlatmayı başaracağız* (inşallah sesleri) *ve heyetimiz Yüce Meclis'in sürekli desteğiyle Allah'ın yardımına da nail olacaktır* (inşallah sesleri)."[96]

93) ***TBMM Zabıt Ceridesi,*** Cilt 24, s.321.
94) ***Ibid.,*** s.330-333.
95) ***Ibid.,*** s.391.
96) ***Ibid.,*** s.340.

İsmet Paşa'dan sonra birçok milletvekili söz alarak, delegelerin konferansta izleyecekleri hareket hattı konusunda kendi görüşlerini uzun uzun açıkladılar ve birçok önerge sundular. Beş buçuk saat kadar süren konuşmalar sonunda, hazırlanan önergelerin hepsinin topluca konferansa katılacak heyetimize sunulmasına oybirliğiyle karar verildi.[97]

Sovyet Rusya, Osmanlı Saltanatının kaldırılmasını kutladı, 3.11.1922

Çiçerin, Sovyet Rus hükümeti adına TBMM hükümetine 3 Kasım günü bir kutlama telgrafı gönderdi. Saltanatın kaldırılmasından dolayı kardeş Türk halkı ve TBMM hükümeti hararetle kutlandı. Telgrafta, İstanbul ve Boğazlar üzerinde tam egemenliğini sağlaması için Türkiye'ye iyi dileklerde bulunuldu.[98]

4 Kasım 1922 Cumartesi

Türkiye'nin tek bir heyetle Konferansa katılması kabul edildi, 4.11.1922

Fransa, İngiltere ve İtalya Yüksek Komiserleri, Ankara hükümetinin İstanbul temsilcisi **Hamid Bey**'e, 13 Kasımda Lozan'da toplanacak Barış Konferansında Türkiye'nin tek bir heyet tarafından temsil edilmesini memnunlukla karşılayacaklarını bildirdiler.[99]

Nüfus mübadelesi konusunda Dr. Nansen raporu, 4.11.1922

Dr. Fridtjof Nansen, Türk-Yunan nüfus mübadelesi konusunda Milletler Cemiyeti'ne raporunu sundu. Raporun I. Bölümünde özetle şöyle diyor:

"Milletler Cemiyeti Asamblesi tarafından Yakındoğu'daki mültecilerin durumlarını incelemekle görevlendirildim. İlk

97) ***Ibid.***, s.339-387.
98) ***Sovyet Dış Politika Belgeleri, Cilt V***, s.656, No. 303 (Rus).
99) **Ali Naci Karacan**, ***Lozan***, 2. baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971, s.67 ve ***Lozan Konferansı ve İsmet Paşa***, 3. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara:, 1993, s.47-48.

*iş olarak 27 Eylülde (1922) **Mustafa Kemal**'e bir telgraf çektim. Ankara makamlarıyla görüşmek istediğimi bildirdim. TBMM hükümetinin İstanbul temsilcisi **Hamid Bey** ile çeşitli sorunları görüştüm. İstanbul'daki Yüksek Komiserler bana nüfus mübadelesi için bir anlaşma hazırlamamı tavsiye ettiler. 22 Ekimde **Mustafa Kemal**'den bir telgraf aldım. Mübadelenin ilke olarak kabul edileceğini, ancak bu işin hükümetler arasında görüşülmesi gerektiğini bildirdi. Türk hükümeti, Batı Trakya hariç, nüfus mübadelesini ilke olarak kabul edeceklerini bildirdi. **Hamid Bey** ile görüştüm ama Ankara hükümetiyle müzakerede bulunamadım."*[100]

5 Kasım 1922 Pazar

İsmet Paşa, heyetiyle beraber Ankara'dan Lozan'a hareket etti, 5.11.1922

İsmet Paşa ve heyeti Ankara istasyonunda **Gazi Mustafa Kemal** tarafından uğurlandı. Karaköy'de köprü atılmış olduğundan Ankara'dan İstanbul'a kadar trenle kesintisiz gidilemiyordu. Heyet, Karaköy'den Bilecik'e otomobillerle geçti; orada bekleyen trenle İstanbul'a hareket etti. **İsmet Paşa** Sapanca'da ilk demecini verdi. *"Bizim gayelerimiz (...) iki kelime içindedir: **Misak-ı Milli**"* dedi.[101]

İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Hardinge'den Curzon'a tel, 5.11.1922

"**M. Poincaré**'nin makamında Türk dostu **Mme Gaulis**'e rastladım. Türkiye'den yeni dönmüş ve **Mustafa Kemal** ile uzun uzun görüşmüş. Söylediklerine göre, Türkler, Barış Konferansında istediklerini elde edemezlerse savaşa devam edeceklermiş ve

100) ***FO 424/255***, s.499-501, No. 631 ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt V***, s.LV, 50-55, No. 34/1.

101) **Jaeschke**, ***Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II***, s.9 ve **Utkan Kocatürk**, ***Atatürk ve Türkiye Cunhuriyeti Tarihi Kronolojisi***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s.363 ve **Sarıhan**, ***Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV***, s.803.
Not: Sabahattin Selek tarafından yayına hazırlanmış olan ***İsmet İnönü'nün Hatıraları***'nda (s.318), **İsmet Paşa** heyeti 4 Kasım 1922 günü Ankara'dan hareket etmiş gibi gösterilmiştir ki yanlıştır. Doğrusu 5 Kasımdır. -BNŞ

Bolşeviklerce destekleneceklermiş. **M. Poincaré**, Barış Konferansında Fransa ile İngiltere'nin Türklere karşı ortak bir cephe oluşturmaları gerektiğini söylüyor."[102]

İstanbul'da Yüksek Komiseri Rumbold'dan Curzon'a tel, 5.11.1922

"İstanbul hükümetinin istifa etmesiyle bir zorluk ortadan kalktı. Barış Konferansında Türkiye'yi Ankara hükümeti temsil edecek, **Hamid Bey** de heyette yer alacaktır. Bu arada Türkiye Trakya'ya iyice yerleşeceğinden konferansın çok ertelenmesi Müttefiklere başka güçlükler yaratabilir. Bu bakımdan konferansın en geç Kasım sonuna kadar toplanması, yani daha fazla ertelenmemesi uygun olur. İngiltere'deki seçimler ve İtalya'da hükümet değişikliği, konferansı geciktirme nedenleri olarak gösterilebilir."[103]

6 Kasım 1922 Pazartesi

Lord Curzon'dan Paris Büyükelçisi Lord Hardinge'e ve Roma Büyükelçisi Sir R. Graham'a tel, 6.11.1922

"Lozan Konferansının 13 Kasımda toplanması pek güç olacak. Konferansın 1922 Kasım ayı sonuna ertelenmesini gerekli görüyoruz. Çünkü: 1) Türkiye'de kaygı verici ve nazik bir durum var, 2) **Signor Mussolini** de ertelemeyi arzu etmektedir, 3) İngiltere'de genel seçimler yaklaşmıştır[104] ve 4) Konferansa gitmeden önce Müttefiklerin kendi aralarında görüş alışverişinde bulunmaları ve Türklere karşı birleşik bir cephe oluşturmaları gerekiyor. Bunları **M. Poincaré**'ye/**Signor Mussolini**'ye açıklayınız ve konferansın mesela 27 Kasım tarihine ertelenmesi hakkında hükümetlerinin

102) *FO 371/7909* ve Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt V*, s.LI, 35, No. 21: Hardinge'den Curzon'a tel, 5.11.1922, No. 564, Yıldırım, Kurye ile.

103) *DBFP- I/XVIII*, s.229, No: 154: Rumbold'dan Curzon'a tel, 5.11.1922, No. 657 (Kişiye özel, acele).

104) İngiltere'de 15 Kasım 1922 günü genel seçimler yapıldı. Türkiye'ye karşı düşmanlığıyla tanınan **Lloyd George**'un Liberal Partisi 61 sandalye kaybederek 57 milletvekilliğine düştü. İşçi Partisi milletvekili sayısı 61'den 138'e, Muhafazakârların milletvekilleri sayısı da 333'ten 344'e yükseldi. -BNŞ

görüşlerini öğrenip bildiriniz. Yarın Lozan'a hareket edeceği anlaşılan **İsmet Paşa**'nın da yolculuğunu ertelemesi için İstanbul'a telgraf çekiyorum."[105]

Halife Vahdettin İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'u kabul etti, 6.11.1922

"Dün (6 Kasım) yüksek huzura kabul edildim ve 'Sultan' ile üç buçuk saatten fazla görüştüm. Sultan, ısrarla Ankara hükümetinin illegal olduğunu ileri sürdü. Gerçeklerle yüzleşmek gerektiğini söyledim ve bugünkü durumda Barış Konferansına yalnız Ankara'nın temsilci göndereceğini bildirdim. **Vahdettin,** Türkiye'den ayrılmak isterse İngiltere'nin kendisini koruyup koruyamayacağını sordu. Korunacağı yolunda 1920 yılında söz vermiş olduğumuzu, İstanbul'un işgali devam ettikçe bu sözümüzü tutacağımızı söyledim; ama işgale rağmen öngörülemeyen gelişmeler de olabileceğini sözlerime ekledim."[106]

İngiltere'nin Sofya Elçisi Erskine'den Curzon'a yazı, 6.11.1922

"Bulgaristan hükümeti, Lozan Konferansına davetimize bir notayla cevap verdi. Bulgaristan'ın yalnız Boğazlar konusunda değil, Batı Trakya, Doğu Trakya sınırları, Ege Denizi'ne çıkışı konularında Lozan'da söz sahibi olmak istediği; çünkü Türk zaferi sonucu Trakya'da durumun değişmiş olduğu, Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan sınırları konularında Bulgaristan'a da söz hakkı doğduğu ileri sürüldü."[107]

7 Kasım 1922 Salı

Mustafa Kemal Paşa'dan Tevfik Paşa'ya tel, 7.11.1922

"17.X.338 tarihli keşide buyurulan telgrafnameye verdiğim cevabımın vâsılı ıttıla-i samileri olmadığına müteessifim. Bu hu-

105) ***DBFP-I/XVIII***, s.230-231, No. 156: Curzon'dan Hardinge'e ve Graham'a tel, 6.11.1922, No. 409 (Çok acele).
106) ***DBFP-I/XVIII***, s.235, No: 159: Rumbold'dan Curzon'a tel, 7.11.1922, No. 673 (Gizli).
107) ***DBFP- I/XVIII***, s.237-238, No. 161: Erskine'den Curzon'a tel, 6.11.1922, No. 67.

susuta tahkikat icra etmek gerek. (17 Ekim 1922 tarihli telgrafınıza verdiğim cevabın elinize geçmediğine üzüldüm. Bu konuda soruşturma açmak gerek.)"[108]

Lozan yolunda İsmet Paşa'nın ilk demeci, 7.11.1922

İsmet Paşa, Lozan'a giderken, Sapanca'da gazetecilere ilk demecini verdi. Kendisiyle görüşmek isteyen ve trende bulunan gazetecileri yanına çağırdı ve güler yüzle, *"Ne istiyorsanız sorun bakalım!"* dedi. Gazetecilerin ilk sorusu Barış Konferansında savunacağımız esasların neler olduğu üzerineydi. **İsmet Paşa** kısaca şöyle cevap verdi:

"Bizim barış şartlarımız dünyaca malumdur. Bu şartları müteaddid defalar, müteaddid vesilelerle ilân etmekten geri kalmadığımız için onları herkes bilir. Bizim uğrunda yıllardan beri her türlü fedakârlığa katlandığımız gayelerimiz çok mütevazı ve çok haklıdır. Bu gayeler iki kelime içindedir: ***Misak-ı Milli.***

Boğazlar gerçek ve samimi olarak serbest olursa ortada hiçbir tehlike kalmaz. Bizim istediğimiz serbestlik samimidir. Yalnız Marmara ve İstanbul'un güvenliği konusunda bize teminat verilmelidir.

Yunanlıların yaptıkları tahribat çok büyüktür. Memleketin Yunan istilasına uğrayan her yeri harabeden başka bir şey değildir. Bunlar Yunanlılara tazmin ettirilecektir.

Azınlıkların mübadelesi esas itibariyle en uygun bir tedbirdir. Ben herhalde konferansın vereceği sonuçlardan genellikle ümitli olarak gidiyorum."[109]

İsmet Paşa, trenin geçtiği hat boyunca coşkunlukla karşılanıyordu. İzmit'te aynı gösteriler devam etti ve tren durunca **İsmet Paşa** indi, kıtaların önünden *"Merhaba asker"* diye geçerek

108) **Gotthard Jaeschke**, ***Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II: Mudanya Mütarekesinden 1923 sonuna kadar***, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1973, s.10 ve **Zeki Sarıhan**, ***Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV***, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996, s.810.

109) **Ali Naci Karacan**, ***Lozan Konferansı ve İsmet Paşa***, 3. bs., Bilgi Yayınevi, Ankara, 1983, s.51.

belediye dairesine gitti, akşam yemeğini orada yedi. Derince, Yarımca, Hereke'de halk kalabalığı kendisini selamlamaya gelmişti. Pendik'te Hıristiyanlar ve papazlar da dahil olduğu halde, İstanbul halkı, yeni Türkiye'nin muzaffer Başdelegesini alkışlarla karşıladılar. İstanbul temsilcisi heyeti karşılamak üzere Kartal'a gelmişti. Hava soğuktu. Burada **İsmet Paşa** halkı selamladı ve *"Benim için çocukları üşütmeyin, hepinize teşekkür ederim"* dedi. Maltepe'de kurbanlar kesildi. Bostancı'da halk **İsmet Paşa**'yı *"Memleketi ve milleti kurtardınız. Allah razı olsun!"* diye haykırarak coşkunlukla karşıladı. Erenköy'de halk istasyona toplanmış, kurbanlar kesiyordu. **İsmet Paşa** burada halka *"İstiklâl şehitleri için dua okuyalım!"* dedi ve dua edildi. Göztepe'de halka, *"Daha iyi olacağız, çektiklerimizi unutacağız"* diye umut verdi.[110]

Haydarpaşa Garı'ndaki karşılamada büyük bir kalabalıkla birlikte, İstanbul'un bütün yüksekokul kız ve erkek öğrencileri hazır bulundu. Milli şarkılar söylendi, olağanüstü gösterilerde bulunuldu. Buradan bir deniz taşıtı ile Sirkeci'ye geçen **İsmet Paşa**, Bahriye Mızıkası'nın çaldığı ***İstiklal Marşı*** ile karşılandı. Buradan, **Refet Paşa**'nın karargâh halinde bulunan Şark Mahfeli'ne geçildi. **İsmet Paşa**, *"Bugün her zamankinden daha kuvvetli ve iyiyiz. Misak-ı Milli'den zerre kadar ayrılmamızın imkânı yoktur"* dedi. Paşa, İstanbul'a vardığı gün **General Harington** ile görüştü. Akşam yemeğinde basına demeç verdi. Kendisi, *"Bu beyanatımda"* diyor, *"sulh arzumuzu, mukavelelere riayetli olduğumuzu, bir an evvel neticeye varmak istediğimizi belirtiyordum. Mukavelelere riayetli olduğumuzu söylerken kastım, Fransızlarla yaptığımız Ankara İtilâfnamesi idi: Bu mukaveleye riayeti, bu fikri belirtmek istiyordum. Aynı zamanda umumi olarak, tafsilata girmeksizin hep Büyük Millet Meclisi'nin yaptığı ve yapacağı mukaveleleri işaret ederek, umumi efkârı teskin etmeye çalışıyordum."*[111]

110) ***Ibid.***, s.51.

111) **İsmet İnönü**, ***Hatıralar***, s.319 ve **İsmet İnönü**, ***Defterler (1919-1973), I. Cilt***, YKY, İstanbul, 2001, s.44 ve **Sarıhan**, ***Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV***, s.809 ve **Sarıhan**, ***Kurtuluş Savaşı Gençliği***, Öğretmen Dünyası Yayını, Ankara, 2010, s.285.

Basın **İsmet Paşa** heyetine geniş yer ayırdı. Gazeteler haberi manşetlerden duyurdular: ***Vakit***: *"**İsmet Paşa** bu sabah geliyor - Şehirde milli hükümetimiz lehinde gösteriler devam ediyor"*; ***İkdam***: *"Murahhas heyeti, başlarında **İsmet Paşa** Hazretleri olduğu halde bu sabah geliyor. Karşılama için fevkalâde hazırlıklar"*; ***İleri***: *"**İsmet Paşa** ve heyeti bugün saat onda gelecekler"*; ***Yenigün***: *"İstanbul sevincinden yerinden oynadı- Hükümetimizin İstanbul için notası"*; ***Sabah***'ta süslü çerçeve içinde **İsmet Paşa**'nın resmi: *"Siyasi ve askeri dâhimiz - Milli emellerimizin muazzez mümessili, şanlı serdarımız **İsmet Paşa** Hazretlerine: 'Dün yeni tarihimizin muazzam zaferini kazandınız. Bugün semerelerini toplamaya gidiyorsunuz. Yarın şanlı ve ebedi sulhümüzü getireceksiniz. Bütün millet size yardımcı ve minnettardır. Bizden size kucak kucak şükran ve minnet."*[112]

İsmet İnönü'nün "Defterler"inden, 7.11.1922

"İstanbul'a muvasalat. Şark mahfilinde.
Gece **Harington** ile mülakat."[113]

Paris'te İngiliz Büyükelçisi Hardinge'den Curzon'a tel, 7.11.1922

"**M. Poincaré**'den bir nota aldım: Barış girişimlerinin çabuklaştırılmasını istiyor; Türk ordusunun ve halkının sabırsızlandığını, her geçen günün güçlükleri artırdığını belirtiyor. Türkleri yatıştırmak için bir ön-barış yapılmasını öneriyor. **Mustafa Kemal**'in de buna taraftar olduğunu söylüyor. Konferans tarihi olarak 13 Kasım değiştirilmezse Türklerin elinde bahane kalmayacağını ekliyor. *'Şimdi konferansın tarihini geciktirmek işlerimizi kolaylaştırmaz. Bu bakımdan konferansın en geç 20 Kasımda toplanması için özellikle ısrar ediyorum'* diyor."[114]

---

112) Sarıhan, ***Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV***, s.811-812.
113) İsmet İnönü, ***Defterler (1919-1973), I. Cilt***, s.44.
114) ***FO 424/255***, s.308, No. 445 ve ***DBFP, I/XVIII***, s.240-241, No. 164 ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt V***, s.37-38, No. 23: Hardinge'den Curzon'a tel, 6.11.1922, No. 663.

İstanbul'da Yüksek Komiser Rumbold'dan Curzon'a rapor, 7.11.1922

"4 Kasım saat 11'de Sadrazam (**Tevfik Paşa**) bana geldi. Lozan Konferansına Ankara ve İstanbul hükümetlerinin birlikte gitmeleri için **Mustafa Kemal**'e gönderdiği telgraf üzerine yaşanan gelişmelere değindi. Sadrazam, Barış Konferansına davet edildiklerini, Ankara hükümetinin ise İstanbul hükümetini 'gayri meşru' ve hatta 'hain' saydığını belirtti ve konferansa daveti kabul edip etmeme konusunda benim görüşümü sordu. Bir tavsiyede bulunamayacağımı söyledim. Hükümetin istifa etmesi mi gerektiğini sordu. Bu konuda da bir tavsiyede bulunamayacağımı belirttim. Hükümeti istifa ederse Müttefik Yüksek Komiserlerinin İstanbul'da yönetimi üstlenip üstlenmeyeceğini sordu. Böyle bir görevi üstlenemeyeceğini söyledim. Görüşmede Padişahın durumu konuşulmadı. Sadrazam iki saat sonra Fransız Yüksek Komiserine gitmiş. İstifa etmeye hazır olduğunu **Mustafa Kemal**'e telgrafla bildirmiş ve işleri kime devredeceğini sormuş. Padişahın tahttan inmeye niyeti olmadığını da bildirmiş. **Refet Paşa**, İstanbul'da yönetimi eline almak için bir hükümet darbesi hazırlıyor. Böylece 600 yıl hüküm sürmüş olan bir kurum tarihe karışıyor. Türkiye için iyi mi olacağını zaman gösterecek."[115]

Fransa Dışişleri Bakanı M. Poincaré'den Paris'te İngiliz Büyükelçisi Lord Hardinge'e nota, 7.11.1922

"**Lord Curzon**, Lozan Konferansının 13 Kasımdan 27 Kasıma kadar ertelenmesini öneriyor. Oysa ben, konferansın bir an önce toplanmasını istiyor ve bu konuda hükümetinizin dikkatini çekmesi için Londra Büyükelçimize talimat veriyordum. Çünkü gecikme, Türk ordusunu sabırsızlandırıyor ve bu yüzden Müttefikler yeni olupbittiler karşısında kalabilirler. Mart ayında Paris Konferansına sunduğum öneri kabul edilseydi barış daha çabuk ve daha elverişli

115) ***FO 424/255***, s.369, No. 544 ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt V***, s.LII, 39-41, No. 24: Rumbold'dan Curzon'a rapor, 7.11.1922, No. 984.

koşullarda gerçekleşebilirdi. Şimdi konferansın tarihini geciktirmek işlerimizi kolaylaştırmaz. Bu bakımdan konferansın en geç 20 Kasımda toplanması için özellikle ısrar ediyorum. Bu arada bir önbarış antlaşmasının tezelden imzalanması yerinde olur."[116]

8 Kasım 1922 Çarşamba

İsmet Paşa'nın "Defterler"inden, 8.11.1922

"(İstanbul'da ikinci gününde) Öğleden sonra Komiserlerle mülakat. İngiliz, teehhür (erteleme) ihtimalini mevzu bahsetti. İsveç Sefiri ile mülakat."[117]

İsmet Paşa, İstanbul'da İsveç Elçisi ile görüşmesini Ankara'ya rapor etmiştir.[118]

İsmet Paşa İstanbul Darülfünunu'nda, 8.11.1922

İstanbul'a gelmiş olan **İsmet Paşa** bugün Darülfünun'u ziyaret etti, burada alkışlarla ve övücü sözlerle karşılandı. Önce Rektör **Besim Ömer Paşa, İsmet Paşa**'ya hitaben bir "hoşgeldiniz" konuşması yaptı ve şükranlarını sundu. Sonra sözü Darülfünun öğrencilerinden **Halil Vedat**'a bıraktı. Onun ateşli hitabesinden sonra **İsmet Paşa**, "demir gibi bir azim ve inançla dile getirdiği" şu sözleri söylemiştir:

"Arkadaşlar! Siz Darülfünun'a varlığını vakfetmiş olan müderrisleri, biz Darülfünun'a, memlekete yararlı olmak için en yüksek esasları mal etmeye çalışan arkadaşları büyük bir samimi ilgiyle takip ettik. Çünkü bizim hayatımız, askeri ve siyasi işimiz ancak irfan ve ümran içindir. Memleketimize kayıtsız ve bağsız bir imkân temin etmek için bizim görevlerimiz çabuk geçer gider. Bu bir vasıtadır. Asıl ebedi hayatı, sarsılmayacak hayatı sağlayacak heyet, müderrisler ve öğrenci arkadaşlarımızdır. En çetin günlerde

116) ***FO 424/255***, s.320-321, No. 472 ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt V***, s.LIII, 43-45, No. 26/1: Poincaré'den Harding'e nota, 7.11.1922.
117) **İsmet İnönü**, ***Defterler I***, s.44.
118) Bkz. 11 Kasım 1922 Cumartesi.

mücadeleler ile bunaldığımız bir zamanda biz bu esası takip ettik. Bugün bu vesile ile ben kanaatimi açığa vurmakla övünüyorum. Burada bulunabildiğim dar bir zamanda aranıza beni almakla gösterdiğiniz samimi ilgiye karşı çok minnettarım. Üstlendiğim görevde nasıl büyük ordularımız dayanak olacaksa sizin en çok iş yapacak olan bağlılığınız da ordulara, bize, memleketimize ve yükselmeye dayanak olacaktır. Size güveneceğiz."

İsmet Paşa'nın nutku alkışlarla karşılanmıştır. Bir aralık, öğrencilerden biri Paşa'ya yaklaşarak zarif bir kutu içinde altın bir kalem sunarak demiştir ki:

"Paşa, bizi bu şanlı zaferden sonra en şanlı barışa kavuşturacak olan baş murahhasımıza imza için Darülfünun kalemini takdim ediyorum."

İsmet Paşa, altın kalemi teşekkür ederek almıştır. Sedef saplı ve ucu altından bu zarif kalem, kırmızı bir kutu içinde bulunmaktadır. Kutu üzerindeki altından küçük bir levha üstünde şu cümle yazılıdır:

"Altın tarihi imza için Türk Darülfünunu'nun baş murahhasımıza takdimesi. İstanbul, 7 Teşrinisani (Kasım), 338 (1922)."

Fen Fakültesi Dekanı **Fatin Bey**, **İsmet Paşa**'ya, Fen Fakültesi'nin fahri müderrisliği unvanını takdim etmiş, **İsmet Paşa** da bunu kabul etmiştir. İstanbul ilkokul öğretmenleri de **İsmet Paşa**'yı ziyaret ederek ona altın bir kalem armağan etmişlerdir.[119]

Akşam Fatih'te **İsmet Paşa** şerefine 60 kişilik bir ziyafet verildi. Ziyafette Düyunu Umumiye Osmanlı Dayinler (Osmanlıya borç verenler) Vekili **Cavit Bey** de hazır bulundu. Gece **İsmet Paşa** ile yaptığı görüşmede, davet edilirse Lozan Konferansına gelebileceğini bildirdi.[120]

119) **Zeki Sarıhan**, ***Kurtuluş Savaşı Gençliği***, s.285-286.
120) **Zeki Sarıhan**, ***Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV***, s.813.

İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Hardinge'den Curzon'a tel, 8.11.1922

"**M. Poincaré**, Türkiye'den aldığı telgrafları size iletmemi istedi. Tel. 1: **Albay Mougin** Ankara'dan bildiriyor: **İsmet Paşa**, Barış Konferansının ertelenmemesi için ısrar ediyor. Tel. 2: **İsmet Paşa** ile birlikte İstanbul'a gelen **Albay Mougin, Mustafa Kemal**'in de sabrının taşmak üzere olduğunu bildiriyor. **İsmet Paşa**'ya verilen talimatta Misak-ı Milli'den ödün verilmeyeceği belirtiliyor. Durum pek nazik."[121]

İngiltere'nin Bükreş Elçisi Dering'ten Curzon'a tel, 8.11.1923

"Lozan Konferansında Romanya özellikle şu konular üzerinde duracaktır: 1) Boğazlar, 2) Kapitülasyonlar, 3) Doğu Trakya, 4) Batı Trakya ve 5) Genel olarak Doğu Sorunu (Şark Meselesi)."[122]

9 Kasım 1922 Perşembe

İsmet Paşa İstanbul'dan yola çıkarken bir demeç verdi, 9.11.1922

İsmet Paşa başkanlığında Barış Konferansına katılacak olan Türk Delegasyonu, 9 Kasım günü Doğu Ekspresi ile Sirkeci'den Lozan'a uğurlandı.[123] **İsmet Paşa**, Lozan'a hareket etmeden önce, 9 Kasım günü İstanbul'da, ***Le Petit Parisien*** adlı Fransız gazetesi muhabirine bir demeç verdi ve hemen sonra trene binip İsviçre'ye yollandı. **İsmet Paşa**, Fransız gazetesine, ümitli ve iyi niyetli olduğunu söyledi; *"Lozan'a çok umutlu gidiyorum. Barışa ulaşabilmek için iyi niyet gerek deniyor. Sizi temin edebilirim ki, iyi niyet bakımından Türkiye bütün ülkeleri aşar"* dedi ve şöyle devam etti:

---

121) ***FO 371/7910/E. 12297*** ve **Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt V***, s.41-32, No. 25: Hardinge'den Curzon'a tel, 8.11.1922, No. 573.

122) ***DBFP- I / XVIII***, s.242, No. 165: Dering'den Curzon'a tel, 8.11.1922, No. 149.

123) **Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II***, s.10 ve **Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, IV***, s:816.

"Bir olupbitti yaratmak istenince nota yazmakla yetinilmez, vakit kaybetmeden harekete geçilir. Bir olupbitti yaratmak söz konusu değildir... Mudanya'da Müttefik kuvvetler oldukları yerde kalacaklar dedik ve tespit edilen çizgiyi ordularımızla aşmamayı taahhüt ettik; ama herhangi bir idari kontrol tanımadık. Ankara kanunlarını yürürlüğe koymadan burada (İstanbul'da) *Büyük Millet Meclisi hükümetinin yerleşmesini nasıl tasavvur edebilirsiniz? Biz, hiçbir zaman kapitülasyonları tanımadık.*

Yabancı aleyhtarlığının programımızda olmadığını size temin edebilirim. Yurdumuzu onarabilmek için birçok yardıma muhtacız... Bir geçiş döneminde bulunuyoruz. Ama Türkiye'nin ekonomik onarımı için Fransız dostlarımızın yanımızda olmasını isteriz."[124]

İsmet Paşa, kırk kişilik heyetin başında, hayati derecede önemli bir konferansa gidiyordu. Lozan yolculuğu oldukça gergin bir hava içinde başlıyordu: Türkiye, meşru haklarını kabul ettirmeye gidiyordu. Silahlı çatışma ihtimali şimdilik giderilmişti. Mudanya Mütarekesi bir aydır yürürlükteydi. Ama karşılıklı kuşkular, kaygılar ve sürtüşmeler sürüp gidiyordu. Mütarekenin uygulanması kolay olmuyordu. Ankara hükümeti şimdi öncelikle İstanbul'a ve Doğu Trakya'ya hâkim olmak istiyordu. Müttefiklerle sürtüşüyordu. İstanbul'da Türk egemenliğinin kurulmasına karşı müttefikler direniyorlardı. Türkiye, Türk limanlarına ve Boğazlara giriş çıkışları kontrol etmek istiyordu. Tüm kapitülasyonları reddediyordu. Müttefikler, kapitülasyonları yürürlükte sayıyor, Türk sınırları içinde Türk egemenliğinin kurulmasını hazmedemiyorlardı. Yabancı basında, Ankara hükümetinin yabancı düşmanlığı politikası izlediği ileri sürülüyordu. Müttefiklerin "olupbittilerlerle karşı karşıya bırakılmak istendiği" yazılıp çiziliyordu. Barış Konferansında da Türkiye'nin "pek aşırı isteklerde bulunacağı" iddia ediliyordu. Yabancı basın, konferans arifesinde Türkiye'yi bir kuşku çemberi içine almak için kampanya açmış gibiydi...

124) **Bilâl N. Şimşir**, "Lozan'a Doğru", ***Cumhuriyet***, 24.7.1973.

İsmet Paşa, Lozan'a giderken dışardaki bu havayı da göz önünde tutarak demeçler veriyordu.

Fransız gazetesine verdiği demeçle **İsmet Paşa**, öncelikle Fransızlara seslenmiştir. İlerde yabancı basına demeçlerini sürdürecek, İngiltere'ye de seslenecek, Türk görüşlerini yabancı kamuoyuna duyuracaktır.

İsmet Paşa'nın "Defterler"inden, 9.11.1922

"Öğle (İstanbul'dan) hareket."[125]

İsmet Paşa ve Heyetinin İstanbul'dan ayrılışı, 9.11.1922

İsmet Paşa heyeti, 9 Kasım günü öğleyin İstanbul'dan ayrıldı.[126] Sirkeci garında yine büyük törenle uğurlandı.

Birinci Dönem Lozan Konferansında Türk heyeti şöyle oluşmuş idi:[127]

Başdelege (Başmurahhas, Heyet Başkanı): **İsmet İnönü**, Dışişleri Bakanı.

Delegeler (Murahhaslar): **Dr. Rıza Nur, Hasan Saka.**

Danışmanlar (Müşavirler): **Münir Ertegün**, Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşaviri; **Muhtar Cilli**, Eski Nafıa Nezareti Müsteşarı; **Veli Saltık**, Burdur Mebusu; **Zülfü Tigrel**, Diyarbakır Mebusu; **Zekâi Apaydın**, Adana Mebusu; **Celal Bayar**, Eski İktisat Bakanı

---

125) **İsmet İnönü**, ***Defterler I***, s.44.

126) ***Ibid.***.
Not: Kimi kitaplarda **İsmet Paşa**'nın İstanbul'dan ayrılış günü 8 Kasım 1922 olarak gösterilmektedir. Biz burada Paşa'nın defterine düşmüş olduğu 9 Kasım tarihini doğru kabul ettik. -BNŞ

127) Bkz. **Karacan**, ***Lozan Konferansı ve İsmet Paşa***, s.49-50 ve **Çağrı Erhan** (Editör), ***Yaşayan Lozan***, T.C. Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 2003, s.869-880 ve **Ahmet Temiz**, ***Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları***, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.15. Türk heyetinin sayısı İsviçre gazetelerine de yansımıştır. 15.11.1922 günlü ***La Tribuune de Genève*** gazetesi Türk heyetini 38 kişi olarak vermişti; 16.11.1922 günlü ***La Gazette de Lausanne***, heyet üyelerinden **Hamid Bey (Hasancan)** ile **Saffet Bey**'in **(Atabinen)**, "Tiger" adlı Rus vapuru ile İstanbul-Marsilya yoluyla Lozan'a geldiklerini bildirmiştir. Böylece heyet 40 kişi olmuştur. Ayrıca bir manga kadar asker de vardı, sonradan heyete katılanlar da olmuştu. **Ahmet Ferit (Tek)** gibi. -BNŞ

ve İzmir Mebusu; **Şefik Başman**, Maliye Teftiş Kurulu Başkanı; **Seniyettin Başak**, İstanbul Evkaf Hukuk Müşaviri; **Şevket Doğruer**, Milli Savunma Bakanlığı Deniz Dairesi Müdürü, Yarbay; **Tevfik Bıyıklıoğlu**, Kurmay Yarbay; **Tahir Taner**, Adliye Müsteşarı; **Nusret Metya**, Dışişleri Bakanlığı İkinci Hukuk Müşaviri; **Yusuf Hikmet Bayur**, Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Genel Müdürü; **Zühtü İnhan**, Üniversite öğretim üyelerinden; **Fuat Ağralı**, Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürü; **Mustafa Şeref Özkan**, eski Nazır; **Şükrü Kaya**, Mülkiye Müfettişi; **Hamit Hasancan**, Kızılay İkinci Başkanı, Ankara hükümetinin eski İstanbul temsilcisi; **Cavit Bey**, eski Maliye Nazırı; **Hayum Naum**, Yüksek Mühendis Okulu Fransızca Öğrertmeni, Haham; **Baha Bey**, Adalet Bakanlığı Mezhep İşleri Müdürü.

Basın Danışmanları: **Ruşen Eşref Ünaydın**, yazar; **Yahya Kemal Beyatlı**, Darülfünun Öğretim Üyesi, şair.

Genel Sekreter ve Danışman: **Reşit Safvet Atabinen**, Eski Şûrayı Devlet üyesi.

Çevirmen (Mütercim): **Hüseyin Pektaş**, Robert Kolej İkinci Müdürü.

Kâtipler: Dışişleri Bakanlığı Memurlarından;[128] **M. Emin Âli Türkgeldi, Mehmet Ali Balin, Cevat Açıkalın, Celal Hazım Arar, Saffet Şav**, eski Dışişleri memurlarından **Rıfat Bey**; Kızılay Genel Merkezi memurlarından **Süleyman Saip Kıran**, Paris Basın Temsilcisi **Dr. Nihat Reşat Belger**.

Askerler: **Atıf Esenbel**, Süvari Binbaşı, **İsmet Paşa**'ya yaver; **Sabri Artunç**, Süvari Binbaşı, Yaver. (Toplam 7 kişi olan askerler koruma ve kurye görevlileri idiler).

128) ***Yaşayan Lozan*** (Ankara, 2003) adlı kitapta, Lozan'a giden Türk heyeti üyelerinin özgeçmişleri verilirken ciddi yanlışlar yapılmıştır. Kâtip **M. Emin Âli Türkgeldi** (1890-1955), **Âli Fuat Türkgeldi** (1867-1935) imiş gibi gösterilmiştir (s.879). Bu hatanın düzeltilmesi gerekir. Emekli bir yüksek bürokrat Lozan'da kâtip imiş gibi gösterilmiştir. Genç araştırmacılarımız tarihimiz üzerinde kalem oynatırken daha dikkatli davranmalıdırlar. -BNŞ.

Gazeteciler: **Ahmet Cevdet** *(İkdam)*, **Ahmet Şükrü Esmer** *(Vakit)*, **Hüseyin Cahit Yalçın** *(Tanin)*.

Listede toplam 40 kişi görünmektedir: 3 delege, 24 danışman, 8 kâtip, 2 asker, 3 gazeteci. Listede adları, rütbeleri görünmeyen, beş-altı koruma görevlisi daha bulunduğu sanılmaktadır.

Delegelerin üçü de bakandı. **İsmet Paşa**, Dışişleri; **Dr. Rıza Nur**, Sağlık ve **Hasan Saka**, Maliye Bakanları idiler. Danışmanların dördü milletvekili idi: **Veli Saltık, Zülfü Tigrel, Zekâi Apaydın** ve **Celal Bayar**.

Kâtiplerin çoğu Dışişleri Bakanlığı gençlerindendi. Bunlar Lozan'da sıkı bir diplomasi stajından geçecek ve yarınki genç Türkiye Cumhuriyeti'nin üst düzey diplomasi kadrolarını oluşturacaklardı. İlk dönemde Türkiye Cumhuriyeti Elçilerinin üçte biri "Lozan Ekolü"nden geçmiş olan diplomatlardı: **Münir Ertegün, Zekâi Apaydın, Yusuf Hikmet Bayur, Tevfik Bıyıklıoğlu, Ruşen Eşref Ünaydın, Yahya Kemal Beyatlı, Emin Âli Türkgeldi, Cevat Açıkalın** ve (ikinci dönemde konferansa katılan) **Tevfik Kâmil Koperler**.

Mısır Kadınlar Derneği Başkanı Lebibe Ahmet'ten Mustafa Kemal'e tel, 9.11.1922

"Ekselans, toplanacak kongrede Mısır'ın ve Sudan'ın tam bağımsızlığı için sizin desteğinizi rica ediyoruz."[129]

Musul ve Süleymaniye temsilcilerinden Mustafa Kemal'e tel, 9.11.1922

"Üç buçuk seneden beri antlaşmaya aykırı olarak İngilizlerin işgalinde bulunan Musul ve havalisinin kurtarılmasını Zâtı Samilerinden istirham eyleriz efendim. –Musullular namına eşraftan **Şeyh Ahmet**, Süleymaniyeliler namına **Seyid Ahmed Hüseyin**."[130]

129) **Bilâl N. Şimşir**, ***Atatürk ile Yazışmalar 1920-1923***, 2. bs., Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992, s.439-441.

130) ***Ibid.***, s.443.

10 Kasım 1922 Cuma

Sofya'da karşılanma, 10.11.1922

İsmet Paşa heyeti, 10 Kasım öğleüzeri Sofya'ya vardı. Paşa, Bulgar İçişleri Bakanı ve Sobranya (Meclis) Başkanı tarafından karşılandı ve kendileriyle görüştü. Gösterdikleri bu nezakete karşılık vermek için kart gönderdi[131] ve yola devam etti.

11 Kasım 1922 Cumartesi

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 11.11.1922

"İsteği üzerine İstanbul'daki İsveç Elçisi (Wallenberg) ile görüştüm. Türk dostu olduğunu bildiren elçi, Türkiye'nin şu sırada Amerika'dan 25 milyon dolarlık borç alabileceğini söylüyor. Borç istemenin tam zamanı olduğu görüşünde ve aracı olmak arzusunda. Kendisi bir banker ailedenmiş. Uygun görülürse kendisiyle ilişki kurulabilir. 40-50 milyon lira hazır para Türkiye için çok önemlidir."[132]

12 Kasım 1922 Pazar

Trende Stambuliyski ile görüşme, 12.11.1922

Tren Yugoslavya'dan geçerken, 12 Kasım günü **İsmet Paşa** aynı trende bulunan Bulgaristan Başbakanı **Stambuliyski** ile bir görüşme yaptı. Paşa bu görüşmeyi şöyle anlatıyor:

*"Trenimiz İsviçre'ye doğru yol alıyordu... Bulgar Başvekili **Stambuliyski**'nin trende olduğunu söylediler. Temas aradım.*

---

131) **İsmet İnönü**, ***Defterler I***, s.44 ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I (1922-1932)***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s.102, No. 2.

132) **Bilâl N. Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.101-102, No. 1: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 11.11.1922, No.3.
Not: 1920-1930 yıllarında Türkiye'de görev yapmış olan İsveç Elçisi **Gustav Oscar Wallenberg**, İngiliz raporlarına göre, Alman yanlısı ve Türk dostu idi. Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke yıllarında İsveç, İngiltere'deki Türk çıkarlarını koruduğu için, **Wallenberg**, Malta'daki Türk sürgünleriyle de ilgilenmiş ve oradaki İsveç Konsolosu aracılığıyla sürgünlerle ilgili bilgi alıp Türk makamlarına iletmişti. -BNŞ

Stambuliyski benim vagonuma geldi. Yanında güzel Fransızca konuşan bir tercümanı vardı. Bir Bulgar kızı. Bir de eski sefirlerden Strancev isminde biri vardı. Stambuliyski bir ihtilâlciymiş. Çok içine dönük, az konuşan, ürkek bir sima, bir tip idi. Kendisine Bulgaristan'ın ahvalini sordum. Çok güçlükten, perişanlıktan, felâketten bahsetti. 'Ne yapacaksın?' diye sordum. 'Hiçbir şey yapacak halimiz yok' dedi. 'Hiçbir şey yapacak halimiz yok demek olmaz, mutlaka kendi varlığınızı hissettirmelisiniz, hak sahibi olarak işgal kuvvetleri ile konuşacak bir tavır takınmalısınız' dedim. Bu tarzda cesaret verici sözler söyledim. O hep başını sallıyordu ve 'mümkün değil, mümkün değil' diyordu. Stambuliyski bezgin bir haldeydi. Bir müddet böyle konuştuk. Dikkatimi celbetti, benimle konuşurken özür dilercesine, 'Biz sizin gibi değiliz' diyor, bir yandan da durmadan etrafına bakıyor, vagonun içinde, dışında bizi dinleyen bir kimse olup olmadığını merak ediyordu. Benim yanımda bu vaziyette bir müddet sıkıntı çektikten sonra Stambuliyski ayrıldı, kendi vagonuna gitti. Bu suretle, tamamıyla bitkin, perişan, ürkmüş bir başvekil görmüş oldum."[133]

İsmet Paşa, Belgrad'da iki gazeteciye demeç verdi. Öğleden sonra trende **Stambuliyski**'ye iade-i ziyarette bulundu.[134]

Milano'da demeç, 12.11.1922

Tren İtalya'dan geçerken, **İsmet Paşa** Milano'da, ***The Daily News*** adlı İngiliz gazetesine kısa bir demeç verdi ve bu defa daha ziyade İngiltere'ye seslendi: *"Türkiye'nin bir an önce barış yapılmasını arzu ettiğini, Müttefiklerin de aynı kararda olduklarını umduğunu"* söyledi ve İstanbul sorununa değindi: *"Hilafetin merkezi İstanbul olacaktır ve İstanbul Osmanlı devletinin hakiki başkenti sayılmalıdır. Şu halde Lozan Konferansından sonra Türk hükümetinin İstanbul'da yerleşmesi muhtemeldir"* dedi.[135]

133) **İsmet İnönü**, ***Hatıralar***, s.319.
134) **İsmet İnönü**, ***Defterler I***, s.44.
135) **Şimşir**, "Lozan'a Doğru", ***Cumhuriyet***, 24.7.1973.

Bu kısa demeç, o günkü hava gözönünde tutularak verilmiştir. İstanbul'un bir an önce yabancı işgalinden kurtarılması ve Türk egemenliği altına alınması amacını güdüyordu: Aslında Lozan Antlaşmasından sonra Hilafet kaldırılacak, Hilafet merkezi de kalmayacaktı. Bu demeçten bir yıl sonra, Türkiye Devletinin başkentinin İstanbul değil, Ankara olmasını, **İsmet Paşa**, bir grup mebus arkadaşıyla birlikte bizzat Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne önerecekti.

Havas Ajansı'nın flaş haberi, 12.11.1922

Türk heyetini götüren Doğu Ekspresi İsviçre sınırına yaklaştığı sırada, bomba gibi bir olay patlak verdi: Fransa, son dakikada İngiltere'nin teklifini kabul etmiş, Lozan Konferansı geri bırakılmıştı. Konferans, 13 Kasımdan, 20 Kasıma, yani bir hafta geriye atılmıştı. 12 Kasım Pazar günü Fransız ***Havas Ajansı*** Paris'ten flaş haberi verdi:

*"(Fransa) Dışişleri Bakanlığı, Lozan Konferansının 20 Kasıma ertelendiğini (bugün) saat 13'te Ankara hükümeti temsilcisi **Ferit Bey**'e resmen bildirmiştir. **Ferit Bey**, Lozan'a gitmek üzere 9 Kasımda Doğu Ekspresi'yle İstanbul'dan yola çıkmış bulunan Türk delegasyonu Başkanı **İsmet Paşa**'yı haberdar edebilmek için hemen harekete geçti. Zamanında haberdar edilebilirse **İsmet Paşa**'nın Lozan'da duraklamayarak doğruca Paris'e gelmesi olasıdır."*[136]

Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı **M. Poincaré**, konferansın ertelenmemesi ve önceden belirlenmiş olan 13 Kasımda açılması için son dakikaya kadar İngiltere'ye karşı direnmiş. Ama 13 Kasımda hiçbir İngilizin Lozan'da olmayacağını ve İngiltere'siz bu konferansın yapılamayacağını anlayınca, İngiliz baskısına boyun eğerek konferansın bir hafta ertelenmesine razı olmuş. 12 Kasım Pazar sabahı İngiliz Büyükelçisi **Hardinge**'i kabul eden **Poincaré**, konferansın bir hafta ertelenmesini kabul ettiğini bildirmiş. Kon-

136) "Conférence de Lausanne est ajourné et Ismet Pacha vient à Paris" (Lozan Konferansı ertelendi, İsmet Paşa Paris'e geliyor), ***L'Echo National*** (Paris), 13.XI.1922.

feransın ertelendiğinin İsviçre hükümetine duyurulması ve Lozan'a gelince **İsmet Paşa**'nın da Paris'e çağrılması için Bern'deki Fransız Elçiliğine talimat verilmiştir. Aynı zamanda Türkiye'nin Paris diplomatik temsilcisi **Ahmet Ferit (Tek) Bey**'e resmen bilgi verilmiştir.

Demek ki, Müttefikler sözlerini tutmamışlardı. Diplomatik nezaket kurallarını çiğnemişlerdi. 13 Kasımda Lozan'da bulunacaklarını Türkiye'ye bildirmiş oldukları halde, son anda caymışlardı. Randevularına gitmemişlerdi. Son kararları, Türkiye'ye zamanında bildirilmemişti. Artık çok geçti. Türk heyeti üç gündür yoldaydı. 12 Kasım Pazar günü öğleden sonra, Türk heyetini götüren tren İsviçre sınırına girmişti, hareket halindeydi. Birkaç saat sonra da Lozan'a varacaktı. Böyle bir anda Paris Temsilcisi **Ferit Bey**'in **İsmet Paşa** ile temas kurabilmesi çok zordu. Günlerden pazardı. Paris Temsilciliğinin haberleşme zorlukları da vardı.

Ferit Bey, haberi alır almaz Lozan'da bulunan **Harun Aliça**'ya acele olarak şu telgrafı çekmiştir:

Paris Mümessili Ferit Bey'den Lozan'da Harun Aliça'ya tel, 12.11.1922

"**Harun Aliça**, Posta Kutusu 2580 - Lozan

Tel. Acele, Paris, 12.11.1922

İsmet Paşa Hazretlerine şunları hemen bidirmenizi rica ederim stop Konferans ayın 20'sine ertelendi stop İngiliz kabinesi Zâtı Âlinize bildirilmesi için Fransız hükümetini uyarmış stop Yarın Lozan'da, Bern'deki Fransa Elçiliği Müsteşarı **Lacroix**'dan başka kimse bulunmayacak stop Görüşmek üzere buraya (Paris'e) gelmeniz rica ediliyor. **Lacroix** ve **Madam Gaulis** de bunu Zâtı Âlinize bildirmekle görevlendirilmişlerdir stop Yarın Konferansın açılışı yapılamayacağından Lozan'da durmayarak doğrudan Paris'e gelmeniz daha uygun olur sanırım stop Bu ertelemeyi fırsat bilip Konferansın Paris'te toplanmasını resmen isteyebiliriz stop 1856 Paris Antlaşması da şahane bir emsal oluşturmaktadır stop **Lord Curzon**

ayın 20'sinden önce Paris'e gelecektir stop Önceden Müttefikler arası toplantı veya kararlaştırlmış bir program olmayacaktır stop Paris'te Ekselanslarının emirlerini bekliyorum stop Passy 3950 numaraya telefon edebilirsiniz. –Türkiye Büyükelçisi **Ferit**"[137]

İsmet Paşa'dan "Le Matin" gazetesine demeç, 12.11.1922

Flaş haber, diplomatik bakımdan bir skandal, gazetecilik bakımından ise ilginç mi ilginçti. Haberi duyar duymaz Türk Başdelegesi acaba ne diyecek, nasıl tepki gösterecekti? Merak edilmeye değerdi bu. Tren Lozan'a varmadan az önce ***Le Matin*** adlı Fransız gazetesi muhabiri **İsmet Paşa**'yı görebildi. Konferansın geri bırakıldığını haber verdi. **Paşa**, haberi ilkönce bu gazeteciden öğrendi. Biraz sert konuştu:

"Konferansın ertelendiğini mi söylüyorsunuz? Hükümetlerinizin yüklendikleri sorumluluk ağırdır. Bütün bir milleti ve bütün bir orduyu belirsiz bir mütareke halinde tutmak kolay değildir.

Bu geciktirmenin Türk milleti ve Büyük Millet Meclisi üzerindeki etkisi ne olabilir? Bu soruya generallerinizin cevap vermesini isterim" dedi.[138]

Fransız gazeteci **İsmet Paşa**'ya başka sorular da yöneltti. Özellikle Türkiye'deki Fransız okulları ve Fransız çıkarları konularına değindi. Türkiye'deki Fransız kurumları yüzyıllardır kapitülasyonlardan yararlanmışlardı. Şimdi tedirgindiler. Fransız basını Türkiye'yi eleştiriyor, yalan yanlış haberler yayıyordu. Fransız hükümetini Türkiye'ye karşı çevirmeye çalışıyordu. **İsmet Paşa**, konuşmaya devam etti:

"(Türkiye'de) Fransızca öğretim kaldırılmış mı! Bilâkis, Fransızca öğretimi iki katına çıkardık. Son zamanlarda tamamen Fransızca öğretim yapan okullar açmış Samsun gibi vilâyetler de vardır.

137) ***T.C. Paris Büyükelçiliği Arşivi (PBA)***- K. 372/1: Ferit Bey'den Harun Aliça'ya açık tel (aslı Fransızcadır) ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.103, No. 3'e not.

138) **Şimşir**, "Lozan'a Doğru", ***Cumhuriyet***, 25.7.1973.

Fransız bankaları yağma mı edilmiş! Fransız fabrikaları kapanmış mı! Bu da tamamen yalan. Bahsettiğiniz fabrikaların Yunan ve düşman malı olmadığına emin misiniz? Fransızlarla ilişkisi olmayan sözümona konsolosluk ajanlarının raporlarına pek önem vermeyiniz.

İstanbul'da da içinden çıkılmaz bir durum vardır. Saltanatı kaldırdıktan sonra, eski rejimdeki Türk makamlarının yerini aldık. Anlaşmazlıklar çıkabilir. Müttefik ve Türk polisler çatışabilirler. İstanbul bize resmen vaadedildiğine göre, orada güvenliği sağlamak sorumluluğunun sadece bize bırakılması daha iyi olmaz mı?

Sizlerle samimi ve sıkı işbirliği kurmak amacımızdır. Ama karşınızda bir koloni değil, hür bir millet vardır; tâbi değil, eşittir."[139]

Bu demeç, **İsmet Paşa**'nın üç günlük Lozan yolculuğu sırasında yabancı basına verdiği son demeçti. İngiliz ve Fransız gazetelerinde yer aldı. Türk heyeti, İsviçre'ye girdikten sonra, tam Lozan'a yaklaştığı sırada, Konferansın geri bırakıldığını öğrenmişti. Ama yoluna devam etmişti. O anda zaten başka ne yapılabilirdi ki?

Ve Türk heyeti Lozan'a varıyor, 12.11.1922

12 Kasım akşamı saat 22.00'de **İsmet Paşa** ve Türk heyeti, Lozan'a vardı. Garda sade bir törenle karşılandı. İsviçre hükümetinin bir temsilcisi **Paşa**'ya ve heyete *"Hoş geldiniz"* dedi. Ardından Fransız Konsolosu **M. Tétreau**, şu sırada İsviçre dışında bulunan Büyükelçisi **Allizé** adına **İsmet Paşa**'yı selamladı ve Paris'e gitmeyi arzu edip etmediğini sordu. **İsmet Paşa**, yorgun olduğunu ve Lozan'da kalmayı tercih ettiğini söyledi. Yarın Lozan'a gelecek olan Bern'deki Fransa Büyükelçiliği Müsteşarı **Lacroix**'yı kabul edecekti.

Ankara hükümetinin İsviçre'de bir resmi temsilciliği yoktu. Bern'de İstanbul hükümetinin bir maslahatgüzarı vardı. Ama Osmanlı Hariciye Teşkilâtı 10 gün önce lağvedildiği için, hâlâ yerinde oturan maslahatgüzarın resmi bir sıfatı kalmamıştı. Buna

139) *Ibid.*

karşı Lozan'da bir "Türk Yurdu" derneği vardı. Bu dernek, Kurtuluş Savaşı boyunca **Mustafa Kemal**'in tarafını tutmuş, İsviçre'de Ankara hükümetinin resmi olmayan sözcülüğünü yapmıştı. Şimdi, Türk heyetini karşılamaya gelenler arasında "Türk Yurdu" yöneticileri de vardı. Polis istasyonu boşaltmıştı; istasyon çıkışında meraklı bir kalabalık birikmişti. Bunlar arasında Türk ve Mısırlı öğrenciler de vardı.

İsmet Paşa, şehirde Lozan Palas'a indi. Fransız ve Japon delegasyonları için de aynı otelde yer ayırtılmış ve otele üç ülkenin bayrakları çekilmiş bulunuyordu. Ama öteki heyetler henüz gelmemişlerdi. Lozan'a ilk varan Türk heyetiydi. Lozan Palas bütün konferans boyunca Türk heyetinin genel karargâhı olacaktı. **İsmet Paşa**'nın dairesi, otelin beşinci katında, 210 numaradaydı.

Otele iner inmez **İsmet Paşa**, hemen telefonla Ankara hükümetinin Paris Mümessili **Ferit (Tek) Bey**'i aradı. **Ferit Bey**, bir yıldan beri Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin Paris Mümessiliydi. Sakarya Zaferi üzerine, 20 Ekim 1921 günü Ankara'da imzalanan Türk-Fransız Anlaşmasından hemen sonra Paris'e gönderilmişti. Resmi adı "Diplomatik Mümessil"di. Fiilen Ankara'nın o gün için bir numaralı Büyükelçisiydi. Sakarya Zaferine kadar Ankara'nın en önemli dış temsilciliği Moskova Büyükelçiliği iken Sakarya'dan sonra Paris Mümessilliği öne çıkmış; Türk dış politikasının ağırlık merkezi Batı'ya kaymıştı. **Ferit Tek**, Bakanlık yapmış, tecrübeli bir diplomattı, bir yıldır Paris'teki mevkiini hakkıyla doldurabilmişti. Lozan Konferansı arifesinde Batı'daki son gelişmeler konusunda **İsmet Paşa**'yı en iyi aydınlatabilecek olanlardan biri **Ferit Bey**'di. Batı diplomasisindeki gelişmelerin, özellikle Barış Konferansını geri bırakma manevrasının içyüzü ne olabilirdi? Son bir yıldır Ankara hükümetini destekliyor gibi görünen Fransa, şimdi İngiltere'ye mi yanaşıyordu? Batı'da, özellikle Fransa Dışişlerinde Türkiye'ye ilişkin ne gibi kararlar alınıyordu? Konferanstan önce **İsmet Paşa**'nın Paris'e (ve Londra'ya) gitmesi yararlı olur

muydu? Vs. vs. Bu soruları ve benzerlerini az çok yetkiyle cevaplandırabilecek kimse **Ferit Bey** idi. **İsmet Paşa**, bir süre telefonla konuştuktan sonra **Ferit Bey**'i ve Roma temsilcisi **Celâlettin Arif Bey**'i Lozan'a çağırdı.[140]

İsmet Paşa'dan Müttefiklere nota, 12.11.1922

Türk heyeti, konferansın bir hafta geriye bırakıldığını İsviçre'ye gelince öğrenmişti. **İsmet Paşa**, 12 Kasım Pazar akşamı Fransa ve İngiltere Dışişleri Bakanlarına telgrafla şu notayı gönderdi:

"Barış Konferansının toplanması hakkında, Fransa, İngiltere ve İtalya hükümetleri tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine resmen yapılan davet ve bu hususta alınıp verilen notalar üzerine konferansın açılma tarihi 13 Kasım olarak kesin biçimde kararlaştırıldığından, Lozan'a gelen Türk Delegeler Kurulunun birlikte kararlaştırılmış olan yukarıdaki tarihte müzakerelere girişmeye hazır olduğunu Zâtı Asilanelerine (Ekselanslarına) bildirmekle onur kazanırım.

Barışın geciktirilmesi Türk milleti için büyüklüğü takdir edilemeyecek fedakârlıkları ve zahmetleri uzatacak ve bertaraf edilmesi yalnız bizim iyi niyetimize bağlı olmayan beklenmedik sonuçlar doğuracak bir mahiyette olduğunu benimle birlikte Zâtı Asilaneleri (Ekselansları) de takdir edecektir.

Bu bakımdan dünya barışının yararı namına konferansın çabuk toplanması için beslediğim en hararetli dileklerimi Zâtı Asilanelerine (Ekselanslarına) bildirir ve saygılarımın güvencesini sunarım (müsaraat ederim)."[141]

---

140) **Şimşir**, "Lozan'a Doğru", ***Cumhuriyet***, 25.7.1973 ve "Arrivée de la délagation turque à Lausanne" (Türk heyetinin Lozan'a gelişi), ***Journal des Débats***, 14.11.1922.

141) **Karacan**, ***Lozan Konferansı ve İsmet Paşa***, s.55-56.
Not: Aslını görmediğim ve **Karacan**'dan aktardığım bu notanın **Lord Curzon**'a gönderilen nüshasından çevrildiği anlaşılmaktadır. Çünkü "Zâtı Asilaneleri" ibaresi ancak Lord gibi bir asalet unvanı olanlar için kullanılır, cumhuriyetlerde kullanılmaz. Fransız ve İtalyan Dışişleri Bakanlarına gönderilen nüshalarda herhalde "Ekselansları" kelimesi kullanılmıştır düşüncesiyle bunu da parantez içinde gösterdim. -BNŞ

İsmet Paşa Lozan'a varışını anlatıyor:

"Lozan'a çıktık. O zamana kadar İsviçre hakkında bildiklerimiz şundan bundan ibaret: Muharebe esnasında bütün ekalliyetler, bütün devletlerce Türkiye aleyhine yapılan propagandalarla İsviçre muhitleri tamamıyla dolgun bir haldedir. Bu İsviçre'de umumi efkâr, umumi temayül, Türkiye için elverişli değildir, deniyordu. Böyle bir ortam içine girmiş bulunuyorduk.

İsviçre'ye gelir gelmez karşımıza çıkan ilk mesele İsviçre'yi tamamiyle boş bulmamızdır. Müttefiklerden hiç kimse, hiçbir heyet İsviçre'ye gelmemişti: Yalnız biz gitmiş bulunuyorduk. Bunun zahiri sebebi İsviçre'de ve İngiltere'de yeni seçimlere gidilmiş olmasıdır. O günler seçim günleri idi. İngiliz heyeti İngiltere'deki seçimler bittikten sonra gelebilecek ve Konferans başlayacaktı. Ben İstanbul'da **General Harington** ile görüşmüştüm. O bana bir şey söylememişti. Gerek İstanbul'da, gerek İstanbul'dan ayrıldıktan sonra yolda veya herhangi bir yerde bana Konferansın bize söylendiği gibi ayın 13'ünde toplanmayacağını, bir hafta teehhür edeceğini (erteleneceğini) bildirmemişlerdi. Bu durumdan çok sıkıldım. Gazetecileri topladım. Evvela bu boşluktan, kimsenin bulunmamasından şikâyet ettim. Bizi ayın 13'ünde buraya çağırdılar. Geldik, yokturlar. Eee... Niçin yoksunuz? Bari onu söyleyin. Böyle bir hareketin manasız olduğu kadar, haksızlığını ve dikkatsizliğini de belirttim ve şikâyetçi olarak İsviçre gazetelerine anlatmaya çalıştım. İsviçre gazeteleri, Türklerle ilk defa temas ediyorlardı. Şikâyetlerimi biraz uzaktan ihtiyat ile dinlemişlerdi. Tabii ve sade insanlar olarak bizimle temas etmekten, hiç olmazsa ürküntü duymamış bir halde yanımızdan ayrıldılar."[142]

142) **İsmet İnönü**, ***Hatıralar***, s.319-320.
Not: Sayın **Sabahattin Selek** tarafından hazırlanmış olan ***Hatıralar***'da, **İsmet Paşa**'nın Lozan'a 11 Kasımda varmış olduğu kayıtlıdır (s.319). Varış tarihi 12 Kasım saat 22.00'dir. Düzeltilmeli. -BNŞ

Türk delegasyonu Lozan'da Bakanlık gibi teşkilatlanıyor, 13.11.1922

Türk heyeti, konferansın bir hafta geriye bırakıldığını öğrenince, hemen bu bir haftalık zamanı en iyi biçimde değerlendirmeye koyuldu. Tıpkı Dışişleri Bakanlığı merkez teşkilatı gibi teşkilatlandı. "Birinci Daire", "İkinci Daire" vb. gibi bölümleri, Şifre Müdürlüğü vardı. Her bölümün, her üyenin, her danışmanın görevleri belirlendi. Dairelerden biri siyasi işlere, diğeri iktisadi işlere vs. bakıyordu. "Altıncı Daire" de basın işleriyle görevliydi. Bu dairenin başında **Ruşen Eşref (Ünaydın)** ile **Yahya Kemal (Beyatlı)** bulunuyordu. Dış basınla Altıncı Daire muhataptı. Basına haberleri bu daire verecekti; açıklamalar, yalanlamalar bu daireden çıkacaktı; basın haberleri bu dairede toplanıp Başdelegeye sunulacaktı. Türk delegasyonu, dış basını çok yakından izlemeye koyuldu. **İsmet Paşa**, Lozan'a varır varmaz bir iç genelge yayımladı. Hangi üyenin hangi gazeteleri izleyeceğini belirledi. Şöyle ki:

Münir Ertegün: ***Times***; **Şevket Doğruer**: ***Daily Chronicle***; **Hüseyin Pektaş**: ***Daily Telegraph***, ***Morning Post***; **Cevat Açıkalın**: ***Daily Herald***, ***Daily Mail***; **Muhtar Cilli**: ***Petit Parisien***; **Veli Saltık**: ***Débâts***, ***Echo National***; **Şeref Özkan**: ***Journal***, **Tahir Taner**: ***Matin***; **Reşit Safvet Atabinen**: ***Echo de Paris***; **Hikmet Bayur**: ***Temps***; **Celâlettin Bey**: ***Humanité***; **Safvet Bey**: ***Action Française***; **Zühtü Tigrel**: Rusça gazeteler; **Şükrü Kaya**: İtalyanca gazeteler; **Tevfik Bıyıklıoğlu**: Almanca gazeteler...[143]

Her üye üzerine aldığı gazeteyi okuyup tarayacak, Türk heyetini ilgilendiren haber ve yazıları özetle Türkçeye çevirecekti. Basın Dairesi, toplanan bu haberleri doğruca Başdelege **İsmet Paşa**'ya sunacaktı. Basını tarama işi her sabah erken saatlerde yapılıp tamamlanacak, ondan sonra üyeler asıl kendi görevlerine döneceklerdi. Dış basını taramak o günler için çok önem taşıyordu. Basın, önemli bir haber kaynağıydı ve Türkiye'nin dış haber kaynakları sınırlıydı.

143) *PBA* (T.C. Paris Büyükelçiliği Arşivi)- K. 372/1.

Bugünkü gibi beş kıtaya yayılmış elçiliklerimiz, konsolosluklarımız, basın ataşeliklerimiz yoktu; olanlar da tam teşekküllü değildi. Dış basını izlemek, genel havayı kavramak, Türkiye aleyhindeki yayınlara cevap yetiştirmek gibi işler çoğu zaman Lozan'daki delegasyona düşüyordu. **İsmet Paşa**, dış basını, tanıtım için, Türk davasını kamuoyuna duyurmak için de sık sık kulllanacaktı...

Curzon ve Poincaré İsmet Paşa'dan özür diliyorlar, 13.11.1922

13 Kasım sabahı **İsmet Paşa**, Fransa'nın Bern Elçiliği Müsteşarı **De Lacroix'yı** kabul etti (Bern'deki Fransız Elçisi o gün İsviçre dışındaydı). Müsteşar, Bakanlığından aldığı talimatla, konferansın gecikmesi konusunda açıklamada bulunmak üzere geldiğini söyledi. Konferansın, İngiltere ve İtalya'nın iç durumları dolayısıyla küçük bir gecikmeye uğradığını ve 20 Kasımda toplanacağını bildirdi. **İsmet Paşa** eğer konferansın toplanmasına kadar Paris'e gitmeyi arzu ederse Fransa hükümeti tarafından pek dostça kabul göreceğini sözlerine ekledi.

İsmet Paşa konferansın ertelenmesinden yakındı. Elçilik müsteşarının sözlü açıklamalarını yeterli görmedi. Konferansa davet nasıl ve hangi yolla yapıldıysa ertelemenin de o şekilde resmen yazılı olarak bildirilmesi gerektiğini söyledi. Konferansın 20 Kasımda toplanacağının Türk delegasyonuna resmen ve yazılı olarak bildirilmesini istedi. Müsteşardan, bu isteğini hükümetine yazmasını istedi. Bu talebinin ardından, **Lord Curzon** ve **Mösyö Poincaré İsmet Paşa'**nın dün akşamki notasına telgrafla cevap verdiler. Paşa bunu Ankara'ya şöyle bildirdi: *"...Daha sonra dün akşamki telgrafıma cevap olarak **Lord Curzon** ve **Mösyö Poincaré'**den birer telgraf geldi. Bunlarda Konferansın Müttefik devletlerin bazılarına ait sebeplerden ötürü ayın yirmisine ertelendiği bildirilerek özür dilenmektedir (itizâr edilmektedir)."*[144]

144) Şimşir, ***Lozan Telgrafları I***, s.103-104, No. 3: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 14.11.1922, No. 2.

İsmet İnönü'nün "Defterler"inden, 13.11.1922

"Fransa Hükümeti namına **De Lacroix** izahat veriyor. Tebligat-ı resmiye istedim.

Öğleden evvel gazete muhabirlerine mülâkat yaptım. Akşama kadar ***Matin*** muhabirini, ***Reuter*** idare reisini kabul ettim.

Akşam **Curzon** ve **Poincaré**'den Konferansın tehirine dair telgrafname geldi.

Gece Paris mümessili **Ferit (Tek) Bey** geldi."[145]

İsmet Paşa'nın Lozan'da ilk basın toplantısı, 13.11.1922

İsmet Paşa, 13 Kasım sabahı Lozan'da ilk basın toplantısını yaptı. Toplantıda özetle şunları söyledi:

"Dünya Savaşı sonunda Türkiye'ye barış teklif edilmedi, tersine her taraftan saldırıldı. İçerde gerici unsurlar kışkırtıldı. Padişah milliyetçilere cephe aldı. Milliyetçilerin kendi başlarına hareket etmeleri gerekti.

Türkiye her zaman barış istemişti. Ama Türk topraklarının büyük kısmı yakılıp yıkıldı. Halen yirmiden fazla Türk şehri küller altındadır. Türkiye yakıp yıkma hareketlerine asla girişmedi. Fransa, savaşa son verilmesi için araya girince de Türkiye askeri harekâtını hemen durdurdu.

Türk heyeti Lozan'a barış yapmak niyetiyle gelmiş bulunuyor. Türkiye'nin barışı ne kadar (hararetle) arzu ettiği, Türk heyetinin en önce barış konferansına gelmiş olmasından da bellidir. Türkiye'nin 'yabancı düşmanı' olduğu yalandır. Türkiye'de Fransızca öğretimin kaldırıldığı da yalandır. Tersine, Fransızca dersler iki katına çıkarılmıştır:

Eskiden Saltanat ve Hilafet tek bir şahısta toplanmıştı. Şimdi bunlar birbirinden ayrılmakla (saltanat kaldırılmakla) dine daha uygun bir rejim kuruldu. Tahtından indirilen Padişah, Türkiye'nin bağımsızlığını ilan edenleri mahkûm etmiş olan kimsedir.

145) **İsmet İnönü**, ***Defterler I***, s.44.

Türkiye'nin her yanında âsayiş hüküm sürüyor. Türk delegeleri barış konferansında hür ve bağımsız Türk vatanını savunacaklar."[146]

Türk davasını tanıtıp savunmak amacı güden genel nitelikteki bu demeç, dış basında nispeten kısa geçildi. Buna karşılık yeni Türkiye'yi hırpalayıcı haberler yabancı gazetelerde daha genişçe yer tuttu.

Yine 13 Kasım günü akşamüzeri **İsmet Paşa**, ***Le Matin*** ve ***La Tribune de Genève*** gazetelerine ayrı ayrı demeçler verdi ve ***Reuter Ajansı*** idare başkanını kabul etti. Paşa, İsviçre'nin büyük gazetesi ***La Tribune de Genève*** muhabiri **M. Tony Roche**'u otelinde kabul edip kendisiyle uzun uzun görüştü. **M. Roche**, özellikle konferansın geri bırakılması konusunu deşmek istedi. **İsmet Paşa**'yla arasında bu konuda geçen konuşma gazetede şöyle yer aldı:

(**Tony Roche**)– *"Ama Bern'deki Fransa Elçisi adına biraz önce sizi ziyaret eden (maslahatgüzar)* ***M. de Lacroix*** *Ekselanslarına her şeyi izah etmiş olmalı, değil mi?"*

(**İsmet Paşa**)– *"Evet bana izahat verildi; ama resmen hiçbir şey bilmiyorum. Mesela, konferansın kesinlikle 20 Kasıma ertelendiğini hiç değilse resmen bilmiyorum. Henüz açıkça bilmediğim bir nokta da geri bırakılmasının nedenleridir."*

(**Paşa** söze devam ediyor)– *"Evet barış. Türkiye içtenlikle barış aramak için Lozan'a geldi. Ama her geçen gün barışı geciktiriyor. Her gün korkunç meçhullerle doludur. Ve eğer barış uzaklaşırsa, eğer yeniden savaş olursa, herkes için, ama özellikle Avrupa için büyük bir ıstırap olur."*

(**Paşa**) *"Olup bitenlerden bir şey anlamıyorum"* dedi. *"Pazar günü İsviçre topraklarına girince iki ayrı resmi kaynaktan (Federal Saraydan ve Fransa Elçiliğinden) bana telefon edildi. Konferansın önceden kararlaştırılmış olduğu şekilde toplanacağı bildirildi. Lozan'a gelince ise konferansın yapılmayacağı izah edildi. Birisine randevu verirseniz ve randevuya kendiniz gelmezseniz, bu... bu..."*

146) **Şimşir**, "Lozan'a Doğru", ***Cumhuriyet***, 26.7.1973.

Çok yavaş konuşan **İsmet Paşa** kelimeyi arıyor...

Sonunda, *"Hayret ettik"* diye kısa kesiyor.

Arkasından, biraz düşündükten sonra;

"İtiraf ederim ki hiçbir şey anlamıyorum. Ben... (burada dudaklarında bir tebessüm beliriyor) *şaşırdım kaldım"* diyor.

Bundan sonra İsviçreli gazeteci, **İsmet Paşa**'nın olası Paris gezisi konusuna değinmişti: Bu konuda gazetelerde haberler vardı. 13 Kasım günü ***L'Echo National*** gazetesi, *"Lozan Konferansı geri bırakıldı ve İsmet Paşa Paris'e geliyor"* diye başlık atmıştı. **Paşa** bu konuda diplomatça konuştu:

"Memnuniyetle Paris'e gideceğim, gitmeyi pek arzu ederim. Ama tabii, her şeyden önce olup bitenler hakkında bana ayrı resmi izahattan başka bir şey bildirilmesi gerekir. Yani konferansın gerçekten toplanacağı tarih resmen bana bildirilmelidir" dedi.[147]

Evet, Müttefikler Türkiye'ye Lozan'da randevu vermişler ama randevuya gelmemişler, sözlerini tutmamışlardı. Konferansın geri bırakıldığı **İsmet Paşa**'ya ancak Lozan'a varınca bildirilmişti. Verilen izahat da yetersizdi, yazılı değildi. **İsmet Paşa** ölçülü konuşuyor, kendisini tutuyordu ama belli ki biraz hayal kırıklığına uğramıştı. Şimdi yazılı, resmi bir cevap istiyor; Müttefikleri sıkıştırıyordu. Konferans 20 Kasımda toplanacak mı? Resmen, yazılı olarak kendisine bildirilmeliydi.

13 Kasım günü yaptığı basın toplantısından ve gazetecilerle ayrı ayrı konuşmalarından sonra **İsmet Paşa**, iki gün gazetecilerle görüşmedi.

Yine 13 Şubat gecesi Paris Temsilcisi **Ferit Bey** Lozan'a geldi. **İsmet Paşa**, **Ferit Bey**'le baş başa oteline kapandı, ertesi sabah saat 03.00 sularına kadar sürecek uzun bir görüşmeye daldı.

---

147) **Şimşir**, "Lozan'a Doğru", ***Cumhuriyet***, 26.7.1973. Bu yazının tam metni: **Tony Roche**, "Avant la Conférence de Lausanne. Un Entretien avec Ismet Pacha, chef de la délégation turque" (Lozan Konferansından önce. Türk Delegasyonu Başkanı İsmet Paşa ile bir görüşme), ***la Tribune de Genève***, 15.XI.1922 ve **Bilâl N. Şimşir**, ***Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi, Cilt I, 1922-1924***, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1981, s.80-84, No. 29.

Lord Curzon'dan Paris Büyükelçisi Hardinge'e tel, 13.11.1922

Lord Curzon, büyük uğraş sonunda Lozan Konferansını geri bıraktırmış ve rahatlamıştı. Ama bu rahatı uzun sürmedi. Konferansın geri bırakılmasını fırsat bilen **İsmet Paşa**'nın Paris'e gidip Fransızlarla görüşmeler yapacağını duyunca Lord hazretleri adeta paniğe kapıldı. **Curzon,** 13 Kasım günü, telaşla, Paris Büyükelçisine şu telgrafı çekti:

"***Times*** ve diğer birçok gazetenin dün Paris'ten aldıkları haberlerde, **İsmet Paşa**'nın, Konferansın geri bırakılmasını fırsat bilerek Paris'e gelmesinin ve **M. Poincaré** ile görüşmesinin muhtemel olduğundan bahsediliyor.

Bu haberin asılsız olduğunu kuvvetle umarım. Konferans arifesinde ve Türk iddialarına karşı birleşik cephe (united front) halinde çıkabilmek, Fransa hükümetiyle kesin bir anlaşmaya varmak için bizim her türlü çabayı sarfettiğimiz bir sırada, Türk temsilcisinin Fransa Başbakanıyla ayrı görüşmeye girmesi katiyen doğru olmaz.

Fransızların Türklerle tek başlarına müzakere eğilimlerinin yeni bir tezahürünü ve müttefikleriyle şaşmaz bir şekilde dayanışmaları belirtecek yerde bizimle Türkler arasında zahiri bir arabuluculuk rolü almalarını derin bir kuşku ve kaygısız seyredemeyiz.

İsmet Paşa Paris'e gelirse hiçbir yetkilinin onu kabul etmeyeceği ve Lozan Konferansından önce kendisiyle ayrı görüşme yapılamayacağının ona söyleneceği yolundaki güven ve umudumu lütfen **M. Poincaré**'ye bildiriniz."[148]

Bu telgrafı almadan önce Paris'teki İngiliz Büyükelçisi **Lord Hardinge** zaten aynı doğrultuda girişimde bulunmuştu. Büyükelçi, **İsmet Paşa**'nın Paris'e geleceğini duyunca Fransa Dışişleri Bakanlığına gitmiş ve bu ziyaretin *"İngiltere'de kötü izlenim yaratacağını"* söylemişti; **Curzon**'un telgrafını alınca hemen **M. Poincaré**'ye çıktı. **Poincaré, İsmet Paşa**'yı nezaketle kabul ede-

148) **Şimşir,** "Lozan'a Doğru", ***Cumhuriyet,*** 2.8.1973.

ceğini, fakat kendisiyle ikili müzakerelere girişmeyeceğini söyledi ve ayrıca şunları da belirtti: Müttefikler 13 Kasımda Lozan'da bulunmamakla zaten Türk heyetine karşı nezaketsiz davranmışlardı. **İsmet Paşa** gelince Fransa Başbakanı kendisine nezaket göstermek durumundaydı. Bu bakımdan **İsmet Paşa**'yla görüşmeyi geri çeviremezdi. Ama bu görüşme birkaç dakika sürecek ve bir nezaket ziyareti niteliği taşıyacaktı. Lozan Konferansında görüşülecek olan konular, **İsmet Paşa**'nın ziyaretinde ele alınmayacaktı. Yanlış yorumları önlemek için **İsmet Paşa**'ya, Paris'teki İtalyan ve İngiliz Büyükelçileriyle de görüşmesi telkin edilecekti.[149]

14 Kasım 1922 Salı

İsmet İnönü'nün "Defterler"inden, 14.11.1922

"**Ferit Bey**'le sabah saat 3'e kadar oturduk. Paris'e gitmeye karar. **Madam Gaulis** ile mülakat.

Roma'dan Paris'e telefon. Ermeniler suikast için hazırlanmışlar. Öğleden sonra müşavirlerle içtima."[150]

Ermeniler İsmet Paşa'ya da suikast hazırlıyor

"Ermeniler suikast için hazırlanmışlar!" Lozan'a varışının daha ikinci gününde **İsmet Paşa**'ya ulaşan haberlerden biri buydu. Demek ki Ermeni teröristler, Paşa'nın canına kıymak için harekete geçmişlerdi. Demek ki Ermeni terörü Lozan'da **İsmet Paşa**'nın da peşindeydi. Yakın geçmişte yaşanan Ermeni terör eylemleri hatırlanınca önemsenmesi gereken bir haberdi bu. Çok gerilere gitmeye gerek de yoktu. Şu kanlı Ermeni saldırıları hâlâ hafızalarda canlıydı:

15 Mart 1921: **Talat Paşa**'nın vurulması. Eski sadrazam **Talat Paşa**, Berlin'de, evinin yakınında, **Sogomon Tehlirian** adlı bir Ermeni terörist tarafından şehit edildi. Katil, suçüstü yakalandı ve mahkemeye sevk edildi. Ama Alman mahkemesi katili beraat

149) ***Ibid.***.
150) **İsmet İnönü**, ***Defterler I***, s.45.

ettirdi! (Daha sonra Ermeni örgütler, Amerika'nın Fresno şehrinde katil terörist **Tehlirian**'ın anıtını dikeceklerdi; gelecek Ermeni çocukları ona özenip terörist olsunlar diye!)

6 Aralık 1921: **Sait Halim Paşa**'nın vurulması. 1913-1917 yılları arasında sadrazamlık yapmış, Mütarekede İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüş olan **Sait Halim Paşa** (1863-1921), sürgünden kurtulduktan sonra İstanbul'a dönmesine izin verilmediğinden Roma'da bir otele yerleşmişti. Bir ay sonra, oteli önünde bir Ermeni terörist tarafından vurulup şehit edildi.

21 Temmuz 1921: **Cemal Paşa**'nın ve iki yaverinin vurulmaları. İttihat ve Terakki iktidarının üç liderinden biri olan **Cemal Paşa** (1872-1922), Tiflis'te iki yaveriyle birlikte şehit edildi...

Cemal Paşa'nın vurulmasından dört ay kadar sonra, Ermeni teröristler bu defa, Lozan'da **İsmet Paşa**'ya suikast hazırlamakta idiler. Yedi ay sürecek Lozan Konferansı boyunca **Paşa**'nın peşini bırakmayacaklardı; ama menfur emellerine asla ulaşamayacaklardı. Kurtuluş Savaşı'nı yapan o kahraman kuşak, uyanık ve tedbirli davranmış ve Ermeni terörüne göz açtırmamıştı.

Lozan'da İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki şifre tel, 14.11.1922

"Yugoslavya'dan geçerken trende Bulgar Başbakanı **Stambuliyski** ile görüştüm. Zaferimizi kutladı. Bulgaristan'ın düşmanlarla çevrilmiş ve yalnız kalmış olduğunu söyledi. Balkan ittifakı söylentilerini sordum. *'Henüz böyle bir şey yoktur'* dedi. Romanya ve Yugoslavya için Ege Denizi'nde Bulgaristan'a bir çıkış verilmesine razı olduklarını söyledi. Henüz umudunu kaybetmemiş görünüyor."[151]

"Konferansın 20 Kasım tarihine ertelendiğini bildirdiler. Bu arada istersem Paris'i ziyaret edebileceğim söylendi. **Curzon** ve **Poincaré**'den birer telgraf geldi. Konferansın ertelenmesinden

151) **Bilâl N. Şimşir,** ***Lozan Telgrafları I,*** s.3, 102, No. 2: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 14.11.1922, No. 1.

dolayı özür diliyorlar. Paris'e gidiyorum. İngilizler, Müttefikler arasında görüş birliği istiyorlar."[152]

İsmet Paşa Lozan'dan Paris'e gidiyor, 14.11.1922

Evet, **İsmet Paşa** Lozan'da 48 saat kaldıktan sonra trenle Paris'e gitti. Konferans geri bırakılınca, Fransa Başbakanı **Poincaré, İsmet Paşa**'ya haber salmış, kendisini bu günlerde Paris'te görmekten hoşnut kalacağını duyurmuştu. **Poincaré**'nin bu arzusu önce Lozan'daki Fransız Konsolosu, ardından Bern'deki Fransız Maslahatgüzarı tarafından Paşa'ya iletilmişti. Fakat **İsmet Paşa** ancak Türkiye'nin Paris temsilcisi **Ferit (Tek) Bey** ile uzun uzun görüştükten sonra Paris'e gitmeye karar verdi.

14 Kasım Salı akşamı **İsmet Paşa** Lozan istasyonundan Paris'e uğurlandı. Yaklaşık yüz kişi uğurlamaya gelmişti. Lozan Konferansına katılacak Türk delegasyonu da istasyondaydı. İsviçreliler Türk heyetinin kalpaklarına hayretle bakıyorlardı. Bir İsviçre gazetesi, *"Türk heyeti, tam kadro halinde, siyah veya kahverengi astragan kalpaklar giymişlerdi"* diye yazdı.

İsmet Paşa, Paris'e küçük bir grupla gidiyordu. Paris temsilcisi **Ferit Bey**'den başka Türk heyetinin Genel Sekreteri **Reşit Safvet (Atabinen)**, Hukuk Danışmanı **Münir (Ertegün)**, Askeri Danışman **Yarbay Tevfik (Bıyıklıoğlu)**, Yaver **Binbaşı Atıf (Esenbel) İsmet Paşa**'yla beraberdi. Tren, saat 21.10'da Lozan'dan kalktı...[153]

Lord Curzon'dan Roma Büyükelçisi Sir R. Graham'a tel, 14.11.1922

"***İngiliz muhtırası.*** Türklerle yapılacak barış antlaşması konusunda aşağıdaki muhtırayı Fransız hükümetine iletiyorum. Muhtıra (A) ve (B) diye iki bölümden oluşuyor. (A) bölümü asıl önemli olan bölümdür. Majesteleri Hükümeti bu konularda Müt-

152) ***Ibid.***, s.3, No. 103: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 14.11.1922, No. 2.
153) **Şimşir**, "Lozan'a Doğru", ***Cumhuriyet***, 27.7.1973.

tefiklerinden kesin destek bekliyor. Bu desteği almadan barış müzakerelerine başlayamam. Muhtıranın (A) bölümüde 11 madde var. Bu maddeler sırayla şunlardır (Parantez içlerinde kendi açıklamalarımı ekledim -BNŞ):

*1) **Batı Trakya**: Buradaki durum değiştirilmeyecek ve Türklerin plebisit talebi reddedilecektir.* (İngiliz muhtırasının bu maddesi, Misak-ı Milli'nin 3. maddesine ve **İsmet Paşa**'ya verilen hükümet talimatının 6. maddesine taban tabana zıttır.)

*2) **Trakya sınırı**: 1915 Eylülünde imzalanan Türk-Bulgar anlaşmasıyla çizilen sınır olacaktır.* (Bu maddenin anlamı, Edirne'nin bir mahallesi olan Karaağaç istasyonunu Türkiye dışında bırakmak demekti. Oysa Türkiye, 1914 sınırını istiyor, Karaağaç'ı Edirne'nin ayrılmaz parçası sayıyordu. Bu madde **İsmet Paşa**'ya verilen hükümet talimatının 5. maddesine taban tabana zıttır.)

*3) **Boğazların serbestliği**: Bu ilke esasen Müttefikler arasında kabul edilmiş bulunmaktadır. Bunun uygulanması tartışılacaktır. İstanbul Boğazı ile Marmara Denizi askerden arındırılacak ve teftişe açık olacaktır.* (Bu madde, Türkiye'nin egemenliği ile çatışmakta; İstanbul'un ve Marmara'nın güvenliğini esas alan Misak-ı Milli'nin 4. maddesine taban tabana ters düşmektedir.)

*4) **Kapitülasyonlar**: Bazı değişikliklerle Mart kararları muhafaza edilecektir.* (Yani bazı ufak değişikliklerle kapitülasyonların devam ettirilmesi istenmektedir. Bu talep Misak-ı Milli'nin 6. maddesine de, **İsmet Paşa**'ya verilen hükümet talimatının 8. maddesine de taban tabana zıttır. Türkiye, kapitülasyonlar yüzünden barış görüşmelerini kesmeye dahi kararlıdır.)

*5) **Ege adaları**: Türkiye bütün bu adaları Müttefiklere bırakacak, bu konuda kararı Müttefikler verecekler.* (Gökçeada ve Bozcaada ile birlikte pek çok adayı kapsayan Ege adalarının toptan Müttefiklere terk edilmesi istenmektedir. Bu madde **İsmet Paşa**'ya verilen ve sınırlarımıza yakın adaların Türkiye'ye katılmasını öngören hükümet talimatının 4. maddesine ters düşmektedir.)

*6) **Suriye ve Irak sınırları**: Mandater devletlerin kabul ettikleri gibi kalacaktır. Bu devletler yerel bazı düzenlemeler yapabilirler.* (Bu madde öncelikle Musul Vilayeti ile Hatay'ın Türkiye dışında bırakılması amacı güdüyor. Misak-ı Milli'ye de, Hatay bölgesine özel statü tanınmasına da ters düşmektedir.)

*7) **Suriye, Irak ve Filistin manda toprakları** statülerinde hiçbir değişiklik kabul edilmeyecektir.* (Misak-ı Milli'nin birinci maddesinde eski Osmanlı toprakları olan Arap ülkelerinde plebisit yapılması öngörülmüştü.)

*8) **Müttefiklerin mezarlıklarının** bulundukları yerlerin mülkiyetinin (Türkiye'den) alınması için Müttefikler ısrar edeceklerdir.* (Yani, öncelikle Gelibolu yarımadasından Türkiye'nin Müttefiklere toprak vermesi için ısrar edilecektir. Bu talep Türkiye'nin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne ters düşmektedir.)

*9) **Tazminat**: Türkiye'den savaş tazminatı istenecek ve tazminatın miktarı Müttefiklerce belirlenecektir. Türkiye'nin Yunanistan'dan tazminat isteği ise reddedilecektir.* (**Lord Curzon**'un iddiasına göre Türkiye, İstiklal Savaşı'ndan zaferle çıkmış bir ülke değil; Dünya Savaşı'nda Müttefiklere yenilmiş bir ülke idi. Türkiye, sanki Lozan'a Mudanya'dan gelmemiş de Mondros'tan gelmişti; dolayısıyla ağır tazminat ödemeliydi. Türkiye bu iddiayı elbette reddedecekti.)

*10) **Mudanya Mütarekesi** tam olarak uygulanacak ve Türkiye'nin bunu çiğnemesine metanetle karşı koyulacaktır.* (Burada, öncelikle, İstanbul'da Türk sivil yönetimin kurulmasına İngiliz işgal kuvvetlerinin engellemeleri yüzünden çıkan sürtüşmeler kastedilmektedir. Gerçekte Mondros Mütarekesi'ni çiğneyen İngilizlerdi; çünkü mütareke Türk sivil idaresi kurulmasını yasaklamıyordu. **Curzon** ise İstanbul'da sıkıyönetim ilan ederek Türk sivil idaresini engellemek amacı güdüyor, Fransa ve İtalya'ya da bunu kabul ettirmeye çalışıyordu.)

11) İstanbul'un durumu: Türkiye ile yeni barış antlaşması onaylanmadan önce Müttefik askerler İstanbul'dan çekilmeyeceklerdir. (Türkiye, Müttefiklerin İstanbul'u bir an önce boşaltmalarını istiyordu; Fransa ile İtalya da boşaltmaya yatkın görünüyorlardı. İngiltere ise direnmek istiyor ve sonuna kadar direnecek gibi görünüyordu. **Curzon**, barış antlaşmasının imzalanmasına kadar değil, imzalandıktan sonra da onaylanmasına kadar İstanbul'dan çekilmeyeceklerini söylüyordu.)"[154]

Kısacası, **Lord Curzon**'un muhtırası, bizim Misak-ı Milli'nin tam bir negatifi gibiydi. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri **Rumbold**, *"Türkiye bir elinde Misak-ı Milli, diğer elinde kılıçla Lozan'a gidiyor"* demişti; *"Sevr Antlaşması ölmüştür, Müttefikler şimdi Misak-ı Milli ile boğuşmak durumundadırlar"* demişti.[155] **Lord Curzon** da yukarıdaki muhtıra ve "İngiliz inadı" ile Lozan'a gidiyordu. **İsmet Paşa**'ya gelince, o da Avrupa'da üst üste demeçler vererek *"Politikamızın temeli Misak-ı Milli'dir"* diyordu ısrarla. Görünen oydu ki, Lozan Konferansında **Paşa**'nın işi zor olacaktı, pek zor. Karşısında, Misak-ı Milli ile boğuşmaya ahdetmiş yedi düvel vardı.

15 Kasım 1922 Çarşamba

İsmet İnönü'nün "Defterler"inden, 15.11.1922

"Paris. **Poincaré** ile mülakat."[156]

İsmet Paşa Paris'te, 15.11.1922

İsmet Paşa ve beraberindekiler, trenle, dokuz saat kadar süren bir gece yolculuğundan sonra, 15 Kasım Çarşamba sabahı saat 6.35'te Paris'in Lyon garına vardılar. Türkiye'nin Paris Mümessilliği personeli ve bazı Türk vatandaşları tarafından karşılandılar.

154) ***DBFP-I/XVIII***, s.273-274, No. 193: Curzon'dan Graham'a tel, 14.11.1922, No. 394-395.

155) ***FO 424/255***, s.220-221, No. 298 ve **Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk V***, s.12, No. 11: Rumbold'dan Curzon'a yazı, 17.10.1922, No. 903.

156) **İsmet İnönü, *Defterler I***, s.45.

Gazetecilerin fotoğraf çekmelerine müsaade edildi. Paşa'ya ve yanındakilere Crillon Oteli'nde yer ayırtılmıştı.

Oradan Mümessilliğe gidildi. Villejuste (bugünkü adı Paul Valery) sokağının 33 numarasındaki Mümessillik binası, eski Osmanlı Büyükelçiliği binasıydı: Ankara Hükümeti Mümessilliği buraya 15 gün önce (Saltanatın kaldırılması üzerine) yerleşmişti. Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından Osmanlı Hariciye Teşkilatının ilgasına kadar binada Osmanlı Hükümeti Murahhaslığı kalmıştı. Bir yıl önce Paris'teki Ankara Mümessilliği de **Mustafa Kemal Paşa**'nın emriyle aynı binaya yerleştirilmek istenmiş, fakat bu istek o zaman İstanbul Hükümetince reddedilmişti. Ancak Büyük Zaferden ve Osmanlı Hariciyesinin kaldırılmasından sonra, Osmanlı Murahhası **Mehmet Nabi Bey** binanın anahtarlarını Ankara Hükümeti Mümessili **Ahmet Ferit Bey'e (Tek)** teslim etmişti. Şimdi **İsmet Paşa** bu binada ziyaretleri kabul ediyordu. Gazeteciler de bu binada Paşa'nın poz poz resimlerini çekmişlerdi.

Paris'te **İsmet Paşa**'yı ilk gören ve ziyaret boyunca yanından ayrılmayan **Dr. Nihat Reşat (Belger) Bey** oldu. Ölüm yatağında **Atatürk**'ün başucunda bulunan **Dr. Nihat Reşat Bey**, İstiklal Savaşı yıllarında Paris'teydi. Savaş yıllarındaki tedavi hizmetleri dolayısıyla Fransızların güvenini, takdirini kazanmıştı. Savaş yıllarında Ankara'nın adeta yarı resmi temsilcisi gibi çalışmıştı. Kendisine çeşitli özel görevler de verilmişti. Büyük Zafer'den hemen sonra, Mudanya Mütarekesi arifesinde de özel görevle Londra'ya yollanmıştı. İngiliz devlet adamları, siyasi partiler ileri gelenleri ile görüşmeler yapmıştı. Resmi sıfatı yoktu; ama kendisine Ankara Hükümetinin Londra Temsilcisi gözüyle bakanlar vardı. **İsmet Paşa, Dr. Nihat Reşat Bey**'den, İngiliz politikası hakkında bilgiler aldı; Paris'te onu, **Ferit Bey**'le birlikte yanında bulundurdu.

Dr. Nihat Reşat Bey'den sonra, 15 Kasım sabahı **M. Franklin-Bouillon** da **İsmet Paşa**'yı ziyaret etti. TBMM Hükümeti ile Fransa arasında Ankara Anlaşması'nı imzalamış olan **M. Franklin-Bouillon**, Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Fransız yakınlaşması-

nın başlıca mimarlarındandı. Büyük Zafer'den sonra da savaşın durdurulmasında arabuluculuk göreviyle, İzmir'e, Başkumandan **Mustafa Kemal Paşa**'ya gönderilmişti. **M. Kemal Paşa**'yı, **İsmet Paşa**'yı yakından tanımış, onlarla dostluk kurmuştu. Bu kişisel dostluk devam ediyordu. Ama Fransa Hükümeti, şimdi Türkiye'den uzaklaşıyor, İngiltere ile birlikte Ankara'ya karşı cephe almaya başlıyordu. Tam Barış Konferansı arifesinde Fransa Hükümetinin tutum değiştirmesi, çok önem taşıyordu. Konferansta Türkiye, Fransız sempatisine güvenebilecek miydi, yoksa Müttefiklerin birleşik cephesiyle mi karşılaşacaktı? **İsmet Paşa**, **M. Franklin-Bouillon**'dan da Fransa'nın son tutumu konusunda bilgi almıştı.

15 Kasım günlü Fransız akşam gazetelerinde **İsmet Paşa**'nın Paris'e geldiği haberi ve ilk demeci çıktı. Aynı gün İngiltere Dışişleri Bakanı **Lord Curzon** da Paris'e bir muhtıra yollamıştı. Özel kuryeyle ve ivedilikle Fransız Hükümetine yetiştirilen bu muhtıra, adeta Türkiye Başdelegesinin ziyaretini dengeliyor ve nötralize ediyordu.

Türkiye ve İngiltere, Fransa üzerine oynuyorlardı. Her iki taraf, Fransa'yı kazanmaya çalışıyordu. Paris'e, Türkiye Dışişleri Bakanının kendisi, İngiltere Dışişlerinin de muhtırası aynı gün gelmişti. Ardından **Lord Curzon**'un kendisi de Paris'e yetişecekti. Barış Konferansında Fransa, kimin yanında, kimin karşısında yer alacaktı? O günlerde en önemli konulardan biri buydu: Gazeteler, Türk Başdelegesinin gelişiyle İngiliz muhtırası haberlerini aynı sütunlarda, hatta aynı başlık altında veriyorlardı. ***La France*** adlı akşam gazetesinin başlığı *"**İsmet Paşa** Paris'te - **Lord Curzon** müttefiklere bir muhtıra yolladı"* şeklindeydi. Gazetede **Paşa**'nın şu demeci yer alıyordu:

"Lozan'da müttefiklerin bir çeşit ültimatomu ile karşılaşacaksak ve bazı haklı milli emellerimizi müzakere edip tanıtamayacaksak bizi (buraya) getirmeye lüzum yoktu.

Ankara Hükümeti, mutlak bağımsız bir Türkiye kurmak istiyor: Himayesiz ve özellikle kapitülasyonsuz.

Bulgaristan, Sırbistan, Çekoslovakya gibi, biz de neden tam bağımsız bir devlet olmayalım? Komşularımızda yabancılar, yerli kanunlara uyarak, serbestçe ticaret yapabiliyorlar. Türkiye'de neden başka türlü olması isteniyor?

Boğazlar konusunda hiçbir ciddi güçlük yoktur. Şu şartla ki, saldırı halinde İstanbul'u etkin biçimde savunabilecek durumda olalım.

Adil bir barış yapmak kolaydır. Yeter ki, Türkiye'nin büyük bir siyasi evrim geçirdiği ve bundan böyle kendi kaderine hâkim olmak kararında olduğu gerçeği kabul edilsin."[157]

Poincaré-İsmet Paşa görüşmesi, 15.11.1922

15 Kasım günü saat 17'de İsmet Paşa Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı **M. Poincaré**'yi ziyaret etti. Görüşme kırk beş dakika kadar sürdü. Bazı gazetelere göre bu, sadece bir "nezaket ziyareti" idi. Fransa Başbakanı, Barış Konferansının geri bırakılmasından dolayı özür dilemişti. Kimi gazetelere göre, ziyaret sırasında Fransa Başbakanı, Türkiye'de Fransız çıkarlarına zarar verildiğinden şikâyet etmişti: **İsmet Paşa** buna hayret etmiş ve meseleyi tahkik ettireceğine söz vermişti. Paşa'nın kendisi, **M. Poincaré** ile görüşmesinden *"şahsen pek memnun kaldığını"* söylemekle yetinmiştir. Bu görüşme konusunda basına fazla haber sızmamıştır.

M. Poincaré ile görüşmesinin ardından **İsmet Paşa**, saat 19'da Crillon Oteli'nde bir basın toplantısı yaptı. Gazetecileri kabul etti. Uzun bir demeç verdi. Çeşitli soruları cevaplandırdı. Bağımsızlık, kapitülasyonlar, Türk milletinin barışseverliği gibi konuları vurguladı. Özetle dedi ki: Bağımsızlık konusunda Türk milleti son derece hassastır. Bağımsızlığı mutlak şekilde elde etmek kararındadır. Yani, bağımsızlığın en ufak teferruatından dahi

157) ***La France*** (Paris), 15.11.1922 ve **Şimşir**, "Lozan'a Doğru", ***Cumhuriyet***, 27.7.1973.

fedakârlık edemez. Türk milleti bağımsızlık için savaşmıştır. Barış Konferansında bunu elde etmek için uğraşacaktır. Türk milleti iki yıldır Anadolu'da bağımsız ve egemen yepyeni bir rejim kurmuştur. Bu rejim iki yıldır Anadolu'da işlemiştir ve işlemektedir. Bu rejim kurtarılan yerlerde de kurulmuştur ve işlemektedir. İstanbul'da **Refet Paşa** ile Müttefik Yüksek Komiserleri arasındaki çatışma haberleri bundan doğuyordu. Mudanya Mütarekesi'yle, İstanbul'da geçici bir askeri işgal tanınmıştı. Ama askeri işgal, sivil Türk idaresinin kurulmasına engel olmamalıydı. Mütareke, sivil idarenin kurulmasını köstekleyemezdi. İstanbul'da kurulacak sivil idare elbette Anadolu'da işlemekte olan yeni rejimin bir parçası olacaktı. Bu açıdan değerlendirince aslında çatışma yoktu. Barış yapılınca bütün güçlükler ortadan kalkacaktı.

İsmet Paşa sözlerine devam etmişti: Türk milleti bir an önce barış yapılmasını istiyordu. Türk milletinden daha fazla barışa susamış bir millet olamazdı. En çok ıstırap çekmiş olan Türklerdi. En fazla yakılıp yıkılmış olan ülke Türkiye idi. Bu bakımdan barışı en fazla isteyen de Türklerdi. Türkiye, Fransa'nın tavsiyesi üzerine savaşı durdurmuştu. Eylül sonunda müzakereler başlayınca, barış görüşmelerinin on beş gün içinde açılacağı Türkiye'ye vaadedilmişti. Unutulmamalıydı ki, 180.000 kişilik Türk ordusu zaferin tam ortasında durdurulmuştu. Bu ordu halen silah başında bekliyordu. Yıllardan beri barış bekleyen Türk milletinin sabırsızlığı hesaba katılmalı, Barış Konferansı en geç 20 Kasımda açılmalıydı.

Paris ziyaretinin ilk günü yoğun geçmişti. **Paşa**, uykusuz geçen bir gece yolculuğundan sonra sabahın erken saatlerinde Paris'e inmişti. Öğleden önce **Dr. Nihat Reşat Bey** ve **M. Franklin-Bouillon** ile uzun uzun görüşmüştü. Öğleyin, Mümessillikte 35 kişilik bir yemek verilmiş ve yemekte Fransız ileri gelenleri bulunmuştu. **Paşa**, onlarla tanışıp konuşmuştu. Sonra Fransız Başbakanı ile görüşme ve nihayet bir basın toplantısı yapmıştı. Bunca yorgunluktan sonra **İsmet Paşa** akşam tiyatroya gitti.

Paris'te İsmet Paşa'ya geniş ilgi, 16.11.1922

16 Kasım sabahı **İsmet Paşa** bütün Paris gazetelerinde yer aldı. Paşa'nın Paris'e gelişi ve demeçleri Fransız basınında oldukça geniş yer tuttu. O gün gazetelerin başlıkları şöyleydi:[158]

Avenir: *"Lozan öncesi **İsmet Paşa**'nın bir demeci– (**Paşa**) Türkiye'nin amaçlarının barışçı olduğunu ve imzaladığı anlaşmalara dayandığını belirtti– (Türkiye'de) Fransız çıkarlarının tehdit edildiğini resmen yalanladı."* (İki sütun)

Cablogramme: *"**İsmet Paşa**'nın demeci."* (Bir sütun)

Echo de Paris: *"Lozan'dan önce– **İsmet Paşa** Paris'te– **M. Poincaré** ile görüşmesinden memnun."* (Bir sütun, bir resim)

Excelsior: *"Türkiye Dışişleri Bakanı Paris'te– Paris ve Londra anlaşmaya varıyor gibi– **İsmet Paşa**'nın bize söyledikleri."* (Üç sütun, üç resim)

Figaro: *"**İsmet Paşa** Paris'te."* (Bir sütun)

Gaulois: *"Konferanstan önce müzakereler– Bir ziyaret ve bir muhtıra."* (İki sütun)

Homme Libre: *"Doğu barışı– Dün **M. Poincaré İsmet Paşa**'yı kabul etti– Türk delegesinin söyledikleri."* (Bir sütun)

Journal: *"**İsmet Paşa** ile bir mülakat– Konferans en geç 20 Kasımda toplanmalıdır."* (Bir sütun, bir resim)

Matin: *"**İsmet Paşa M. Poincaré** tarafından kabul edildi– İngiliz muhtırası Müttefikler arasında bir anlaşma umudu veriyor– **İsmet Paşa M. Poincaré** ile görüşmesinden çıkarken çok iyi izlenim edindiğini belirtti."* (İki sütun, üç resim)

Qeuvre: *"**İsmet Paşa M. Poincaré** ile görüştü– **İsmet Paşa**, 'Yeni Türkiye barış ve bağımsızlık istiyor' dedi– Türkiye barışse-*

158) Fransız basınında 16 Kasım 1922 günü çıkmış olan bütün bu yazıların tam metinlerinin asıllarını **Atatürk**'ün doğumunun 100. yılında yayımladım. Bkz. **Bilâl N. Şimşir**, ***Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi, Cilt I***, 1922-1924, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1981, s.84-103, No. 30-38.

verdir– Türkiye anlaşmalara sadıktır– Lozan? Paris– Kapitülasyonlar rejimi– Türkiye olay çıkarmayacaktır." (Üç sütün, bir resim)

Petit Journal: *"**İsmet Paşa**'nın **M. Poincaré** ile görüşmesi tatminkâr– Quai d'Orsay'de– **İsmet Paşa**'nın demeci– İngiliz muhtırası Quai d'Orsay'e sunuldu."* (İki sütun, iki resim)

Rappel: *"**İsmet Paşa** Paris'e İngiliz muhtırasıyla aynı zamanda geldi."* (İki sütun, bir resim)

Temps: *"Lozan Konferansında Türkiye Başdelegesi Ekselans **İsmet Paşa**'nın demeçleri."* (Bir sütun)

Fransız basınında İsmet Paşa'nın demeci, 16.11.1922

Gazete başlıkları değişikti. **İsmet Paşa**'nın demeci de gazetelerde değişik çıktı. Ana fikirlerde pek değişiklik olmamakla birlikte demecin metni oldukça değişik biçimlerde yayımlandı. Beş gazetede aynı biçimde yayımlanan demeç, daha doğrusu demecin ilk bölümü şuydu:

"Türkiye ile savaş halinde bulunan ülkelerle barış yapmak üzere Lozan'a geldik. Haksız yere baştan başa yıkılmış ve barışa susamış bir ülkeden geldik.

Kazandığımız askeri başarı, geçirmekte olduğumuz evrimin sadece bir safhasıdır. Son yılların tarihi, amaçlarımızın aslında barışçı olduğunu gösterir. Her askeri harekâttan önce ve sonra, yeniden kan dökülmesinden kaçınmaya çalıştık.

Vatan savunmasının ne demek olduğunu bilen Fransız milleti, Türk milletinin davasının kutsallığını anlayacaktır. Bütün mücadelemizin tam bağımsızlıktan başka bir amacı yoktur. Bizim için barış, her parçası birbirine sıkı sıkıya bağlı bir bütündür.

Politikamız, imzaladığımız antlaşma ve sözleşmelere bağlılık esasına dayanır. Bütün imzalarımıza sadık kaldık. Bunları, son günlerde görülen yanlış anlaşılmaları gidermek için söylüyorum. Mesela seyahatim sırasında, Türkiye'deki Fransız mallarıyla çıkarlarının tehdit edildiği veya saldırıya uğradığından bahsedildi.

Bu iddiaları kesinlikle yalanlarım. Şurada burada ufak tefek bazı olaylar çıkmışsa bunlar geleceği bağlamaz.

Mütareke hali sürüp gidemez. Türk milletinin sabrı taşabilir. Ama biz, korkunç olaylar yaratmanın sorumluluğunu üzerimize almayız."

Basın konferansında **İsmet Paşa**'ya çeşitli sorular da yöneltilmişti. Sorular ve cevaplar 16 Kasım günlü gazetelere yansımıştı: Paris'ten sonra Londra'ya da gidip gitmeyeceği yolundaki bir soruya Paşa, *"davet edilmediği"* cevabını vermişti. *"Aslında Paris'e de resmen davet edilmediğini fakat Fransa Başbakanının arzusunu yerine getirmek için geldiğini"* sözlerine eklemişti. *"Barış yapılmazsa ne olacak?"* şeklindeki bir soru üzerine **İsmet Paşa**, Türkiye'nin barış istediğini, barış yapmama sorumluluğunu üzerine almayacağını tekrarlamış, *"Barış istemeyenler istediklerini yapabilirler ve bunun sorumluluğunu da yüklenirler"* demişti. Kapitülasyonlar konusundaki bir soruya karşılık Paşa, kapitülasyonların yedi yıl önce kaldırıldığını, Anadolu'da kurulan yeni rejimin de kapitülasyonsuz bir rejim olduğunu belirtmiş ve kapitülasyonsuz bir rejimde yabancıların yaşayamayacakları kanaatinin yanlış olduğunu söylemiştir. Bu cevabı alan bir Fransız gazetesi, sanki duymuş gibi, *"**İsmet Paşa** müzakere perdesini aralamaktan kaçınmış olmakla beraber, Barış Konferansında Türklerin kapitülasyonların kaldırılmasını isteyecekleri muhakkaktır"* diye yazmıştır.

"Le Temps" gazetesinde çıkan özel demeç, 16.11.1922

İsmet Paşa, Crillon Oteli'nde düzenlediği basın konferansından ayrı olarak Paris'in etkin yayın organı ***Le Temps*** gazetesine özel bir demeç vermişti. Bu gazete, o dönemde Fransız gazetelerinin "ağır topu" konumundaydı, **Paşa**'nın özel demecini 16 Kasım günü şöyle yayımladı:

"Ankara'dan ayrılmadan önce önce, Büyük Millet Meclisi'ne, yeni Türkiye'nin politikasının Misak-ı Milli'ye ve imzaladığı antlaşmalarla sözleşmelere dayandığını söyledim.

Buraya gelince fikir değiştirmedim.

Misak-ı Milli ile tespit edilmiş haklarını elde etmeye kararlı olan yeni Türkiye, yüklendiği taahhütlere ve özellikle Fransa ile Türkiye arasındaki Ankara Antlaşması'na sadık kalmaktadır.

(Türkiye'deki) Fransız okullarına zarar vermek istemiyoruz. Fransız ticaretinin meşru hakları aleyhinde bir şey yapmak istemiyoruz.

Biz, Fransa'nın ilan ettiği aynı prensiplere dayanan milli ve demokratik bir devletiz.

Yunanistan'la savaşı kısaltmak için her şeyi yaptık. İstilacı Anadolu'dan kovulunca, Fransa'nın isteği üzerine, başarımızın tam ortasında durduk. Bize daha önce kulak verilmiş olsaydı bunca kan akmazdı.

Boşa gitmemiş olan iki yıllık fedakârlık, bize, modern milletler arasında yerimizi alma hakkını bahşeder.

Savaşı seviyormuşuz diye bizden şüphe edilemez; yeteri kadar ıstırap çektik. Barış aşkımıza hiçbir korku hissi karıştırılamaz; yeteri kadar zefer kazandık.

Biz sadece hakkımızı istiyoruz. Fransa'nın bizi anlamaya devam edeceği kanısındayız. Bize bağımsızlığımızı bahşetmiş olan büyük tarihi evrimi barış içinde devam ettirebilmek için Fransa'nın dostluğuna ve bütün hür milletlerin dostluğuna güveniyoruz.

Ama –bilmem ki bunu Fransızlara hatırlatmaya gerek var mıdır– vakit değerlidir. Savaşın uzaması esasen pek fazla ıstıraba sebep oldu. Daha geçen ay, mütarekeden hemen sonra, müzakerelere girişmeye hazırdık. Doğunun bugünkü durumunda her kaybedilen gün acıklı olaylara sebep olabilir ki, bunların sonuçlarını kimse kestiremez. İşte bu nedenledir ki, ruhum ve vicdanımla, barışın daha fazla gecikmemesini hararetle temenni ederim."[159]

Bu demeç, özellikle Fransızları ürkütmemek amacı güdüyordu, denilebilir. **İsmet Paşa**, Türkiye'nin davasını genel çizgileriyle

159) ***Le Temps*** (Paris), 16.11.1922 ve **Şimşir**, "Lozan'a Doğru", ***Cumhuriyet***, 29.7.1973.

savunurken, Fransızları kazanmaya da önem veriyordu. Ama aynı gün bir başka Fransız gazetesi, Barış Konferansında Türklerin *"aşırı isteklerde bulunacaklarını"* ileri sürüyor, Müttefiklerin Türkiye'ye karşı önceden kendi aralarında anlaşmaları gerektiğini savunuyor ve Türklerin iradesine boyun eğmenin "aptallık" olacağını yazıyordu.

Türk Hariciyesinde "devrim" yapılıyor, 16.11.1922

İsmet Paşa, iki gündür Paris'te görüşmeler yapıyor, demeçler veriyordu. Bu çalışmalarında hep Barış Konferansına odaklanıyor ve dolayısıyla onun Başdelegelik sıfatı öne çıkıyordu.

Fakat o tarihte **İsmet Paşa,** aynı zamanda Türkiye Dışişleri Bakanı, o zamanki adıyla Türkiye Hariciye Vekili idi. Ve Hariciye Teşkilatının da kendi sorunları vardı, âcil çözüm bekleyen sorunları. Gerçi Paşa'nın kendisi yurtdışında olduğu için Ankara'da Hariciye Vekâletine Başvekil **Hüseyin Rauf Bey** vekâlet ediyordu. Yine de Hariciye'nin sorunları ya da davası **İsmet Paşa**'nın omuzlarındaydı. Özellikle Hariciye'nin dış teşkilatı ivedi çözüm bekleyen bir sorundu. **Paşa,** Paris'te iken, 16 Kasım günü bu soruna da eğildi.

Evet, 1 Kasım 1922'de Osmanlı Saltanatı kaldırılmıştı. TBMM de Osmanlı Devleti'nin 16 Mart 1920 tarihinde (yani İstanbul'un işgal edildiği gün) zaten sona ermiş olduğunu ilan etmişti. 4 Kasım 1922'de son Sadrazam **Tevfik Paşa** istifa etmiş, böylece İstanbul Hükümeti tarihe karışmıştı. **Refet Paşa,** Ankara'dan İstanbul'a gönderilmiş, Babıâli'yi teslim almıştı.

Osmanlı devletinin dış teşkilatını teslim almaya ise kimse gönderilmemişti. Devlet tarihe karışmışsa da yurtdışında hâlâ Osmanlı Elçilikleri, Konsoloslukları vardı. Cami yıkılmış, fakat minberi yerinde duruyordu ve oralarda kararsız bekleşen Osmanlı görevlileri vardı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dış Teşkilatı şimdi Osmanlı devletinin dış teşkilatını yutacaktı. Artık ikilik olamazdı; hepsi tek elde toplanacaktı.

İsmet Paşa, 16 Kasım günü, Paris Mümessili **Ferit (Tek) Bey** ile bu konu üzerinde çalıştı. Kurtuluş Savaşı'nın son yılında Pa-

ris'te hem İstanbul Hükümetinin, hem de Ankara Hükümetinin diplomatik temsilciliği vardı. Birer Elçilik gibi iş görmelerine rağmen bunlara "Elçilik" ya da "Büyükelçilik" denemiyordu. İstanbul Hükümetinin temsilciliği "Osmanlı Murahhaslığı" (Délégation Ottomane) adını taşıyordu: Sanki Sevr Antlaşması'nı imzalamak için Paris'e gitmiş olan Osmanlı Delegasyonu hâlâ orada imiş gibi! Bunun başında, kısa bir süre Hariciye Nazırlığı da yapmış olan **Mehmet Nabi Bey** (1868-1924) vardı.

Ankara Hükümetinin Paris Temsilciliği ise "Türk Diplomatik Mümessilliği" (Mission Diplomatique Turque) adını taşıyordu. Bunun başında da bakanlık yapmış olan deneyimli **Ahmet Ferit Tek** vardı. Paris'teki iki başlılık sorunu kolay halledilmişti. Saltanat kaldırılınca görevi sona eren **Nabi Bey**, Elçilik binasının anahtarlarını getirip **Ferit Bey**'e teslim etmişti. Elçiliğin binası, demirbaşı, kasası, anahtarları, arşivi, şifre defterleri vs. teslim alınmıştı. Osmanlı Murahhaslığının yerine Ankara Hükümetinin Türk Diplomatik Mümessilliği geçmişti. Roma'da da benzer bir durum yaşanmıştı. Ankara temsilcisi **Celâlettin Arif Bey**, Osmanlı temsilcisi **Osman Nizami Paşa**'dan Osmanlı Elçiliğini teslim almıştı.

Ama Avrupa'nın öteki ülkelerinde ve hatta Amerika'da da Osmanlı devletinin elçilik ve konsolosluk binaları, demirbaş eşyaları, arşivleri vs. vardı. Bunları teslim alma işini **İsmet Paşa**, pragmatik ve kestirme bir kararla çözüme bağladı: Çeşitli ülkelerde bir düzineye yakın eski Osmanlı temsilciliğini, geçici olarak, Paris Mümessili **Ferit Bey**'e (**Tek**) bağladı. Bundan böyle bu temsilcilikler ve oralardaki görevliler **Ferit Bey**'den sorulacaktı. Oralardaki görevliler **Ferit Bey**'e bağlı olacak, ona hesap vereceklerdi...

Avrupa ve Amerika'daki son Osmanlı temsilciliklerinin, Türkiye'nin Paris Temsilciliğine bağlanması, Ankara Hükümetine bağlanması demekti. Ankara Hükümeti, Paris Mümessilliği aracılığıyla, Osmanlı dış teşkilatını teslim alıyor ya da düpedüz yutuyordu. Bu, bir bakıma bir ihtilaldi, ya da silahsız, kansız bir sivil

darbeydi. O gün **Ahmet Ferit Bey**'in Paris'teki pozisyonu, **Refet Paşa**'nın İstanbul'da ve Trakya'daki durumunu andırıyordu. **Refet Paşa** payitahttaki Osmanlı merkez teşkilatını, **Ferit Bey** de Osmanlı yurtdışı teşkilatını teslim alıyorlardı.

17 Kasım 1922 Cuma

Hariciye'nin dış teşkilatı Ankara Hükümetine bağlanıyor, 17.11.1922

Ferit Bey, 17 Kasım Cuma akşamı **İsmet Paşa**'yı Paris'ten Lozan'a uğurladıktan sonra, Avrupa'daki Osmanlı temsilciliklerine ilk talimatını gönderdi. Madrid, Stokholm, Kopenhag, Lahey, Brüksel, Bern ve Londra'daki Osmanlı Elçiliklerinde görevli ikinci ya da üçüncü sıradaki memurların adlarına bir genelge yazı gönderdi. **İsmet Paşa**'nın, bir kısım elçilik ve konsoloslukların geçici idaresine kendisini görevlendirdiğini bildirdi. *"Elçiliğin (ya da konsolosluğun) günlük işlerini yürütmeye Zâtı Âlinizi memur eyledim"* dedi. Bir dizi soru sıraladı. 24 saat içinde bunlara cevap verilmesini istedi...[160]

Dikkati çeken şudur: Genelge yazı, o temsilcilikteki üst düzey görevliler atlanarak genç memurların isimlerine gönderilmiş ve Osmanlı temsilcilikleri bu gençler aracılığıyla teslim alınmıştır. Örneğin Son Osmanlı Hariciye Nazırı **Mustafa Reşit Paşa** (1858-1924), "Mahus Delege" unvanıyla Londra'da bulunuyordu. (Tanzimatçı **Koca Reşit Paşa** ile karıştırılmasın.) **Ferit Bey**'in yazısı, **Reşit Paşa**'ya değil, onun Başkâtibi **Şefik Bey**'e gönderildi. **Ferit Bey**, genç diplomatlara, *"Sefaretin günlük işleri için sizi görevlendirdim, bundan böyle doğrudan bana bağlı olacaksınız"* diyor. Yani Londra'daki Başkâtip artık emirleri **Reşit Paşa**'dan değil, Paris'teki **Ferit Bey**'den alacak, Londra Sefareti artık Başkâtip **Şefik Bey**'den sorulacaktır. Bir askeri darbede teğmenlerin karargâhtaki

160) ***PBA***-K. 272/1: Ferit Bey'den Madrid, Stokholm (Kopenhag), Lahey (Brüksel), Bern ve Londra Sefaretleri görevlilerine yazı, 21.11.1922.

generali teslim almaları gibi, burada da başkâtipler ya da ikinci kâtipler elçiliklere el koymuşlar, teslim almışlardır.

Bir başka örnek: Bern'deki Osmanlı Elçiliğinin başında o tarihte Başkâtip **Reşat Nuri Bey** vardı (Romancı **Reşat Nuri Güntekin** ile karıştırılmasın). Osmanlı maslahatgüzarı konumundaydı. **Ferit Bey**, Bern Elçiliğinin günlük işlerini yürütmek için Başkâtibi değil, İkinci Kâtip **Numan Bey**'i (**Menemencioğlu**) görevlendirdi. Resmi yazıyı doğrudan ikinci kâtibe gönderdi. Başkâtibe de nazikçe özel bir mektup gönderdi: Her elçilikte, geçici olarak, yalnız bir memur bırakılmasının kararlaştırıldığını, Bern Elçiliğinin günlük işlerini yürütmek için İkinci Kâtip **Numan Bey**'in görevlendirildiğini bildirdi. Ama elçiliklerin düzenlenmesi işinin pek uzamayacağını, kendisi (başkâtip) arzu ederse, bir ay kadar Bern yakınlarında bir yerde kalarak, kesin sonucu bekleyebileceğini sözlerine ekledi.[161]

İsmet Paşa'nın kararından sonra, Avrupa'daki Osmanlı Elçiliklerinin, geçici olarak, Türkiye'nin Paris Temsilciliğine ve dolayısıyla Ankara'ya bağlanması işi iki haftada tamamlandı. Bu temsilcilikler, bir süre Paris Mümessilliğine bağlı kaldılar, emirleri oradan aldılar, yazılarını, raporlarını oraya gönderdiler. Paris Mümessilliği, kendisine bağlı bu elçiliklerden pek çok bilgi topladı. Bu temsilciliklerin bulundukları ülke hükümetleriyle ilişkileri, binaları, demirbaşları, personeli, personelin dereceleri, maaşları, ücretleri; elçiliklere bağlı konsolosluklar ve fahri konsolosluklar vb. gibi birçok konuda birçok bilgi toplanıp Dışişleri Bakanlığına rapor edildi. Bu bilgilere dayanılarak, Osmanlı devletinden kalan binalar, demirbaşlar ve personel yeniden gözden geçirildi. Eski Osmanlı Hariciye memurları da süzgeçten geçirildi. Bir bölümü açığa çıkarıldı, diğer bir bölümü ise *"cevaz-ı istihdam"* (görev verilebilir) notuyla yeniden Dışişleri kadrosuna alındı. Böylece, Dışişlerindeki "devrimin" ya da reformun birinci aşaması tamamlandı.

161) ***PBA***-K. 272/1: Ferit Bey'den Reşat Nuri Bey'e mektup, 21.11.1922 ve **Bilâl N. Şimşir, *Bizim Diplomatlar***, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s.169.

İkinci aşama, genç Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri teşkilatının kurulması olacaktır.[162]

16-17 Kasım 1922 Perşembe-Cuma

Vahdettin'in İstanbul'dan kaçışı, 16-17 Kasım 1922

İsmet Paşa Paris'te iken, İstanbul'da **Mehmet Vahdettin**, 16 Kasım 1922 Perşembe sabahı, kendi el yazısıyla yazıp imzalamış olduğu aşağıdaki iki satırlık mektubu İşgal Kuvvetlerinin İngiliz Komutanı **General Harington**'a iletti:

"Dersaadet İşgal Orduları Başkumandanı
***General Harington** Cenaplarına*

İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden, İngiliz Devlet-i Fehimanesi'ne iltica ve bir an evvel İstanbul'dan mahalli âhere (başka bir yere) *naklimi talep ederim.*

16 Teşrinisani 1922

Halifei Müslümin
*(İmza) **Mehmed Vahdettin**"*[163]

Ertesi sabah günlerden Cuma idi. Halife'nin alışılmış Selamlık töreninde bulunması gerekiyordu. **Vahdettin** bu törene çıkmayı göze alamadı. Törenden önce İstanbul'dan ve Türkiye'den kaçıp gitmeye karar verdi. **Harington**, Halife'nin yazılı mektubunu da aldıktan sonra, **Vahdettin**'i kaçırma hazırlıklarını tamamladı.

İsmet Paşa'nın Paris'teki son gününde, yani 17 Kasım 1922 Cuma sabahı saat 08.00'de **Vahdettin**, kalmakta olduğu Yıldız Sarayı'nın Yıldız barakalarına açılan yan kapısından çıktı. Yanında, on yaşındaki oğlu **Ertuğrul**, Başmabeyinci, Yaver Paşa, **Zeki Bey** ve maiyeti ile hizmetçilerinden beş kişi daha vardı. Kapının çıkışında Halife, İngiliz Muhafız Kıtası Kumandanı **Albay Steele**, dragoman (tercüman) **Mr. Matthews, Teğmen Kendall** tarafın-

162) **Bilâl N. Şimşir**, ***Bizim Diplomatlar***, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s.170.

163) Bu tarihi mektubun aslı İngiliz Dışişleri Bakanlığı arşivinin ***FO 371/17962*** sayılı cildinde muhafaza edilmektedir.

dan karşılandı. Hava yağışlıydı. Etrafta pek az kimse vardı. **Vahdettin** ve beraberindekiler iki kapalı sıhhiye aracına bindirildiler. Arabalar, dikkat çekmeden, Yıldız Sarayı'ndan ayrıldılar. Saat 08.30'da, Tophane'deki İngiliz üssüne inildi.

Orada **General Harington**, Kurmay Başkanı **General Sir Anderson**, Yüksek Komiser Vekili **Henderson** (Yüksek Komiser **Rumbold** Lozan'a gitmişti), **Albay Baird**, **Vahdettin**'i karşıladılar ve hemen "Yıldırım" motoruna bindirip "Malaya" zırhlısına götürdüler. Zırhlıda, **Kaptan Pane** ile İngiliz Akdeniz Donanması Başkomutanı **Amiral Sir Osmond Brock**, **Vahdettin**'i karşıladılar.[164]

Kaptan kamarasına varınca Yüksek Komiser Vekili **Henderson**, *"İngiltere Kralı adına, Halife'ye, İngiliz toprağına hoşgeldiniz"* dedi; özel bir arzusu olup olmadığını sordu. **Vahdettin**, İngiliz Kralına bir teşekkür mesajı yollanmasını istedi. *"Tahtından vazgeçmediğini"* söyledi. Nereye götürüldüğünü sordu. "Malaya" gemisinin Malta'ya gideceği cevabı verildi. **Vahdettin**, geçici olarak Malta'ya razı oldu, fakat oraya gittiğinin gizli tutulmasını istedi. *"Basına yapılacak açıklamada Malta adı geçmeyecek"* diye kendisine teminat verildi. Halife, basın bildirisinin de ancak o gün öğleden sonra yayımlanmasını rica etti. Bu isteği de kabul olundu. **Vahdettin**, geride bıraktığı ailesiyle yakınlarını İngiliz İşgal Orduları Başkomutanı **General Harington**'a emanet etti. **Harington**, elinden geleni yapacağı yolunda güvence verdi. Bu arada **Vahdettin**, akşamdan gemiye sığınmış olan **Dr. Reşat Paşa**'ya bir mektup dikte etti. Mektubunda, kendisinin (**Vahdettin**'in) emniyette olduğu, sarayda kalan ailesine haber veriliyordu. **Vahdettin** bir de Malta'ya varınca kendisine Türkçe bilen bir tercüman verilmesini rica etti. Bu konuşmalar on beş dakika kadar sürdü.

Saat 09.00 sularında "Malaya" zırhlısı demir aldı. İstanbul'dan Malta'ya doğru yollandı. Halife **Vahdettin Efendi**'nin bir İngiliz savaş gemisine binip kaçtığı öğleden sonra fark edildi. İngiliz kay-

164) ***FO 371/17962/E. 13252*** ve **Bilâl N. Şimşir**, "Vahdettin'in Kaçışı", ***Cumhuriyet***, 26-29 Kasım 1973.

nakları haberi oldukça ayrıntılı olarak basına bildirdiler. Halife'nin nasıl **General Haringtonʼa** başvurduğu, nasıl saraydan alınıp gemiye götürüldüğü açıklandı. Şiddetli yağmur yüzünden kaçırma operasyonunun fark edilmediği ve olaysız geçtiği belirtildi...

Haber hemen hemen aynı cümlelerle İngiliz, Fransız, İsviçre basınında çıktı. İngililizler, bu olaydan doğabilecek sorumluluğu şimdiden **Kemalistler**'in üzerine çevirmek istemişlerdi. İngiliz basını, Halife'nin 17 Kasım Cuma günü öğleyin yapılacak Selamlık töreninde "hayatına kastedilmesinden" korktuğu için kaçtığını yazdı.

17-18 Kasım gecesi **İsmet Paşa** trenle Paris'ten Lozan'a dönmekteydi. Aynı saatlerde **Vahdettin** ve beraberindekiler, "Malaya" adlı İngiliz savaş gemisiyle Akdeniz'de, Malta Adası'na doğru yol alıyordu.

İngiltere Koloniler Bakanlığından Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika Genel Valilerine ve Newfoundland Yöneticisine tel, 17.11.1922 (Gizli)

"Başbakandan mesaj: Padişah, dün, Halife olarak imzaladığı bir mektupla hayatının tehlikede olduğunu bildirerek **Haringtonʼdan** himaye istedi. Kendisini Majestelerinin 'Malaya' zırhlısına almak için gerekli tertibat alındı. –Devonshire"[165]

Malta Valisinden İngiltere Koloniler Bakanlığına tel, 17.11.1922

"Biraz önce **Haringtonʼdan** bir telgraf aldım. Padişah'ın Malta'ya gönderildiğini bildiriyor. Onun buraya geleceği hakkında daha önce hiçbir haber almamıştım. Bu konuda Majesteleri Hükümetinin arzuları nedir? Onun hakkında burada düzenleme yapmak çok zordur. Lütfen telleyiniz. **General Haringtonʼa** da yazıldı."[166]

165) *FO 371/7914* ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt V***, s.55, No. 36: İngiliz Koloniler Bakanından Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika ve Newfoundland yöneticilerine tel, 17.11.1922 (Gizli, çekiliş saati 1.40 p.m.).

166) *FO 371/7914* ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt V***, s.55, No. 35: Malta Valisinden Koloniler Bakanlığına tel, 17.11.1922 (alınışı 18.11.1922, saat 1.20 a.m.).

İsmet İnönü'nün "Defterler"inden, 18.11.1922

"(Paris'ten Lozan'a) Avdet. **Celâlettin Arif Bey**'le mülakat. Öğleden sonra müşavirlerle içtima."[167]

Paris'te, Türkiye'ye karşı "birleşik cephe" oluşturuluyor, 18.11.1922

Evet, **İsmet Paşa**, bir gece yolculuğu yaparak 18 Kasım Cumartesi sabahı Paris'ten Lozan'a döndü. Aynı gün sabahleyin **Lord Curzon** da Londra'dan Paris'e geldi ve Quai d'Orsay'de Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı **M. Poincaré** ile masaya oturdu. Görüşmeye Paris'teki İtalya Büyükelçisi de katıldı ve toplantı üç müttefik ülke toplantısına dönüştü. Daha önce Fransa'ya ve İtalya'ya iletilmiş olan **İngiliz muhtırasını** madde madde görüşmeye koyuldular. **Curzon**, önce Fransa'nın İstanbul'a takviye asker göndermesini istedi. **Poincaré** bunu kabul etmedi. Ama İstanbul'da müttefik askerlerine saldırı olursa buna silahla karşı koymayı kabul etti.

Batı Trakya'da Türkler plebisit istiyordu. Bu isteğin reddedilmesi yolundaki İngiliz görüşünü Fransa da paylaştı. Ama Fransa, Trakya sınırının her iki tarafının askerden arındırılmasını savundu. Trakya sınırı olarak 1915 sınırının esas alınmasını Fransa da kabul etti. Ama **Poincaré**, Karaağaç istasyonunun Türkiye dışında bırakılmasına karşı Türklerin sonuna kadar direneceklerini söyledi. Bu direniş karşısında Fransa, Karaağaç'ın Türkiye'ye bırakılmasına razı olabileceğini sezdirdi.

Boğazların serbestisi konusunda Fransa bir proje hazırlamıştı. Buna göre: 1) Türkiye savaş halinde iken ticaret gemileri serbestçe Boğazlardan geçebileceklerdi, 2) Savaş gemileri, barış halinde serbetçe Boğazlardan geçebilecekler, savaş halinde Türkiye tarafsız bulunursa kısıtlanarak geçebileceklerdi. Türkiye savaş halinde bulunursa tarafsız ülkelerin gemileri yine serbestçe geçebileceklerdi. Bu formülü **Lord Curzon**, İngiliz tekliflerinden daha

167) **İsmet İnönü**, *Defterler I*, s.45.

aşırı buldu ve kabul etti. Boğazlar bölgesinin silahtan arındırılması konusunda da Fransa ile İngiltere kolayca anlaştılar.

Kapitülasyonlar konusunda Fransa'nın tutumu İngiltere'nin tutumundan daha aşırıydı. **Curzon**'la toplantısında **Poincaré**, **İsmet Paşa**'nın kapitülasyonların kaldırılmasını elzem saydığını açıkladı. Türklerle bu konuda "savaşabilmek" için, Müttefiklerin kendi aralarındaki dayanışmalarından başka, tarafsız ülkelerin desteğinin de sağlanması kararlaştırıldı. İspanya, Hollanda, Belçika, Norveç, Portekiz, Danimarka gibi ülkelerin de Lozan Konferansında temsilci bulundurmalarının Müttefiklere destek kazandırabileceği değerlendirildi.

Ege adaları konusunda Fransa, İngiltere'nin görüşünü prensip olarak kabul etti. **M. Poincaré** yalnız İmroz (Gökçeada) ve Bozcaada'nın, silahsızlandırılmak şartıyla, bir "taviz olarak" Türkiye'ye bırakılabileceğini belirtti.

Suriye ve Irak sınırları ile Suriye, Irak ve Filistin'in statüleri konularında da İngiltere ile Fransa aynı görüşleri paylaştılar. Fransa, Musul vilayeti konusunda İngiltere'yi destekleyecekti.

Fransa ve İngiltere, Türkiye'deki **Müttefik mezarlıkları** konusunda aynı görüşteydiler; bu mezarlıkların bulundukları toprakların mülkiyetini almak, yani Türkiye'den toprak koparmak konusunda mutabık kaldılar.

Tazminat konusunda Fransa, İngiltere'den biraz ayrıldı: Türkiye'nin Yunanistan'dan tazminat istemesine engel olunamayacağını, buna karşılık Yunanistan'ın da Türkiye'den tazminat isteyebileceğini ve sonunda bu iki isteğin birbirini dengeleyebileceğini savundu. Yani, tazminat konusunda da sonunda İngiltere'nin istediği olacak, Türkiye'ye tazminat verilmeyecekti. Yunanlıların Türkiye'de yakıp yıktığı şehirler, köyler, kasabalar Yunanistan'a ödettirilmeyecekti.

Mudanya mütarekesinin uygulanması, barış antlaşmasının imzalanıp onaylanmasına kadar **İstanbul'un işgal altında tutul-**

ması, azınlıkların korunmaları, Türkiye'nin askeri gücü, mali ve iktisadi konular hakkındaki İngiliz görüşlerini de Fransa paylaştı.

Kısacası, pek az farkla **Lord Curzon**'un istediği olmuş, Barış Konferansı arifesinde İngiltere ile Fransa Türkiye'ye karşı bir anlaşmaya varmışlardı. Konferans boyunca bu dayanışmalarını sürdürecekleri belirtildi. Türkiye'ye karşı **İngiliz-Fransız cephesi** kurulmuş demekti. Barış Konferansının geri bırakılmaması için İngiltere'ye karşı çok direnmiş olan Fransa, İngiliz görüşlerini kabulde ise hiç direniş göstermemişti: Kurtuluş Savaşı'nın son döneminde Ankara Hükümetine sempati beslemiş gibi görünen Fransa, Barış Konferansında İngiltere'nin yanında yer almıştı ve şimdi Ankara'nın karşısına dikiliyordu.

Fransız politikasındaki bu ani döneklikte, İngiliz baskısının şüphesiz büyük payı vardı. **Lord Curzon**, Barış Konferansı arifesinde Fransa'ya şiddetli baskı yapmıştı. Konferansta İngiltere'nin Fransa'nın desteğine ihtiyacı vardı. Fransa'nın da başka alanlarda, özellikle Almanya'dan isteği konusunda İngiltere'nin desteğine ihtiyacı vardı. Bu bakımdan Lozan Konferansında İngiltere'nin yanında yer almak Fransa'nın milli çıkarlarına uygun düşüyordu.

Fransa, Türkiye'nin bütün kapitülasyonları kaldıracağını anlamış ve adeta dehşete kapılmıştı. Türkiye'de yüzyıllardan beri kök salmış olan ve Fransız çıkarlarını zırh gibi koruyan kapitülasyon rejiminin şimdi birdenbire ortadan kaldırılması Fransa'yı adamakıllı ürkütmüştü. Yunan yenilgisini ve Türk zaferini alkışlamış olan Fransız basını, kapitülasyonların kaldırılacağını duyunca Türkiye'nin aleyhine dönmüştü.[168]

Fransa, Türkiye'nin "tehlikeli" bir çığır açtığını, "kötü" bir emsal yarattığını da kavramıştı. Türkiye'de kapitülasyonların kaldırılması, bütün Fransız sömürgelerindeki kapitülasyon rejimlerinin de sonunu getirecekti. Fas'tan Vietnam'a kadar bütün Fransız sömürgelerinde, tıpkı Türkiye'deki gibi acımasız kapitülasyon re-

168) **Şimşir**, "Lozan'a Doğru", ***Cumhuriyet***, 3.8.1973.

jimleri yürürlükteydi. Türkiye'den sonra oralardaki kapitülasyonların kaldırılmasına sıra gelecekti.

Bu bakımlardan Fransa, Türkiye'de kapitülasyon rejiminin kaldırılmasına karşı var gücüyle direnmek kararındaydı. Bu yüzden **M. Poincaré**, İngiliz muhtırasını hemen kabul etti ve **Lord Curzon**'un yanında yer aldı.

19 Kasım 1922 Pazar

Müttefik "müttehit cephe" tamam, 19.11.1922

M. Poincaré ile **Lord Curzon** Paris'te anlaştıktan sonra, 19 Kasım Pazar günü beraberce Lozan'a geçtiler. Aynı gün akşamı, Lozan yakınında, Territet'te İtalya Başbakanı **Mussolini** ile buluştular. Orada üçlü bir görüşme yaptılar.

Yine İngiliz muhtırasındaki esaslar madde madde ele alınıp görüşüldü. Yeni iktidara gelmiş olan **Mussolini**, sorunları derinlemesine pek bilmiyordu. Oniki Ada ve "manda" rejimleri konusunda hemen hemen hiçbir fikir ileri sürmedi ve muhtıradaki maddeleri olduğu gibi kabul etti. **Lord Curzon**, *"(Mussolini) meseleleri hemen hemen hiç bilmiyordu ve onun muvafakatini pek az güçlükle elde ettik"* diyor ve böylece Türklere karşı sapasağlam bir cephe kurulduğunu belirtiyor. Böylece, **İsmet Paşa**'nın ifadesiyle, üç müttefik devletin **"müttehit cephe"**si tamamlanmış oldu.

Müttefiklerin tam bir anlaşmaya vardıkları basına açıklandı. **Curzon-Poincaré** görüşmelerinin ardından basına verilen bildiride, *"İngiltere, Fransa ve İtalya yetkilileri ile Quai d'Orsay'da, Lozan Konferansında çözüme bağlanacak sorunlar üzerinde bir ön görüş alışverişinde bulunuldu. Bu görüşmelerde, Lozan Konferansında ele alınacak bütün sorunları en samimi dostluk esprisi ile halletmek hususundaki (Müttefiklerin) ortak azmi açıkça teyit edildi"* deniyordu.[169]

169) "L'accord est complet, assure le communiqué", *Echo National* (Paris), 19.11.1922; "Les Evénements de Lausanne. Les Négotiations franco-britannique", ***Le Journal des Débats*** (Paris), 20.11.1922.

Territet'de **Mussolini** ile yapılan görüşmeden sonra yayımlanan bildiride de şöyle deniyordu:

"Müttefiklerin, konferans arifesinde tam bir anlaşmaya vardıkları, Türklerin karşısına sapasağlam bir cephe halinde çıkacakları, basında büyük başlıklarla ilan edildi."[170]

19 Kasım günlü gazetelerin haber başlıklarından birkaç örnek:

"Yayımlanan bildiride 'Tam anlaşmaya varıldı' deniyor." ***Echo National*** (Paris), 19.11.1922.[171]

"Lozan Konferansı arifesinde Paris'te Ön Görüşmeler. ***Lord Curzon*** *ve* ***M. Poincaré*** *bugün İsviçre'ye hareket ediyorlar."* ***Le Journal*** (Paris), 19.11.1922.[172]

*"****Poincaré*** *Lozan'a gitmeden önce Paris'te* ***Lord Curzon*** *ile görüştü. Başbakan, Meclisin olağanüstü toplantısında, yapacağı bütün yurtdışı müzakereleri için tam yetki aldı."* ***Le Journal*** (Paris), 19.11.1922.[173]

"Günün Bülteni (Başyazı). ***M. Poincaré****'nin söylevi.* ***Lord Curzon****'un ziyareti."* ***Le Temps*** (Paris), 19.11.1922.[174]

"Paris kuryesi. Diplomatik ufuk daha az karanlık. Çünkü Fransa, İngiltere'yi Türklere kurban etmek istemedi." ***La Tribune de Genève*** (Cenevre), 19.11.1922.[175]

Mussolini ile birlikte yapılan üçlü görüşmeler de ertesi günkü Fransız ve İsviçre basınında geniş yer tuttu.

---

170) **Şimşir**, "Lozan'a Doğru", ***Cumhuriyet***, 3.8.1973.

171) ***Echo National*** (Paris), 19.11.1922.

172) "A la veille de la Conférence de Lausanne Les Entretiens préalables de Paris. Lord Curzon et M. Poincaré partiront aujourd'hui pour la Suisse", ***Le Journal*** (Paris), 19.11.1922.

173) "Avant d'aller à Lausanne Lord Curzon a conféré avec M. Poincaré à Paris. Le Président du Conseil a reçu de la Chambre un blanc-seing pour toutes les négotiations extérieures", ***Le Journal***, 19.11.1922.

174) "Bulletin du Jour. Le Discours de M. Poincaré. La Visite de Lord Curzon", ***Le Temps*** (Paris), 19.11.1922.

175) "L'Horizon diplomatique est moins sombre parce que la France n'a pas voulu sacrifier l'Angleterre à la Turquie", ***La Tribune de Genève*** (Cenevre), 19.11.1922.

Bu yaygaralı yayınlar arasında Paris'in ağırbaşlı ve ünlü ***Le Temps*** gazetesi, başyazısında şunları yazdı: *"Bu antlaşmanın, Türklere empoze edilecek bir metin olmaması doğaldır. Öyle olursa, Sevr Antlaşması'nın kaleme alınışında işlenmiş olan aynı hataya düşülür. Derhal Türklerin direnişi tahrik edilmiş olur ki, bu da müzakereleri kolaylaştırmaz. Çünkü söz konusu olan dikte etmek değil, müzakere etmektir. Türkler ise (...) bunlara inanmamak sağduyusunu gösteriyorlar. Onlara nihai şartların sunulmasına hazırlanıldığı ve baskı yapılacağı yolunda, sözde onları korkutmak amacı güden, aslında ise onları kışkırtmaktan başka bir işe yaramayan sahte haberlere Türkler inanmayı reddediyorlar..."*[176]

Lozan'da Türk heyeti, Batılı müttefikler arasındaki son gelişmeleri dikkatle izliyordu. Fransa, İngiltere ve İtalya'nın el ele, omuz omuza verdikleri, tek bir cephe halinde Türklerin karşısına çıkacakları tantanayla ilan edilirken, Türk delegasyonu açıkça bir yorum yapmıyordu. **İsmet Paşa** da Paris'ten Lozan'a döndüğünden beri, basına herhangi bir demeç vermemişti. En sonunda Paşa, ***Havas Ajansı***'na şu kısa demeci verdi:

"Türkiye'nin, kendisi dışında yapılan anlaşmalar karşısında bırakıldığına inanamıyoruz. Lozan Konferansına, yargılanmak için değil, barış antlaşmasının hazırlanmasında serbestçe işbirliği yapmak için geldik. Son zamanlarda iddialarımızın arttığı yazıldı; bu, yanlıştır. Misak-ı Milli ile yetiniyoruz; ne fazla, ne eksik. Ancak bir istisnası var: Misak-ı Milli'miz, savaşın son vahşetlerinden önce hazırlanmıştı, halkımıza ve malımıza verilmiş zararların âdil bir şekilde tazmin edilmesini istiyoruz. Binaenaleyh, Yunanlılardan bir tazminat ödemelerini isteyeceğiz."[177]

İsmet Paşa, Müttefiklerin kendi aralarında Türkiye'ye karşı anlaştıklarına inanmıyor, daha doğrusu inanmıyor görünmeyi o gün için uygun buluyordu. Bir gazeteci üsteledi: *"Siz inanmıyorsunuz ama Müttefiklerin anlaştıkları doğrudur"* diyerek **İsmet**

176) "Bulletin du Jour", ***Le Temps*** (Paris), 20.11.1922.
177) **Şimşir**, "Lozan'a Doğru", ***Cumhuriyet***, 3.8.1973.

Paşa'yı biraz daha konuşturmak istedi. Paşa, tek bir cümle sarfetmekle yetindi:

"Bütün bunlar pek güzel ama acaba bizim, müttefik temsilcileriyle mutabık olup olmadığımızı merak eden var mıdır?" dedi.[178]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 19.11.1922
Paşa'nın Paris ziyareti raporu

İsmet Paşa, 17 Kasım Cuma akşamı Paris'ten ayrılmış, dokuz saat süren bir tren yolculuğundan sonra ertesi sabah Lozan'a gelmişti. Türkiye'nin Roma temsilcisi **Celâlettin Arif Bey** de Lozan'a gelmiş bulunuyordu. Kendisiyle uzun uzun görüştükten sonra üç günlük Paris ziyaretinin raporunu hazırlamaya koyuldu. Rapor şifrelenip 19 Kasım Pazar günü, üç bölümde Ankara'ya tellendi. Her bölüm ayrı numara aldı. Rapor sadeleştirilmiş olarak aşağıya aktarıldı. **Paşa**, şöyle anlatıyor:

"15 Kasım günü Paris'te ***Poincaré*** *ile görüştüm. Barışın gecikmesinin Türkiye için sürekli bir ıstırab olduğu gibi olaylara ve beklenmedik durumlara da neden olduğunu, şimdiki gibi ne savaş ne de barış olamayan bir duruma son vermek gerektiğini söz konusu ettim. Açıklama ve tartışma sırasında hükümetimizin siyasetinin Misak-ı Milli'ye ve yapılmış anlaşmalara dayandığını söyledim. Bu konuda mukaveleler ve Ankara Anlaşması yürürlükte gösterilmiştir. Fransızların karşılaştığı muamelelerden ve Fransız çıkarlarının kaygılarından yakındı. Kapitülasyonlar konusunda uzun tartışma geçti. Adli kapitülasyonlar konusunda bir ara hal şekli ya da bazı güvenceler ve saireden ve Fas ve Suriye'de Fransızların da bunları kabul ettiklerinden söz etti. Kesin bir tutum gösterdim. Beni yatıştırmak isteyerek uzmanların bir çare bulacaklarını yineledi. Bunun üzerine İskenderun bölgesi için bir özel idare yapılması Ankara Anlaşması hükümlerinden olduğu halde*

178) "La Conférence de Lausanne. Un mot d'Ismet Pacha" (Lozan Konferansı. İsmet Paşa'nın bir sözü), ***Le Journal des Débats*** (Paris), 20.11.1922 ve Şimşir, "Lozan'a Doğru", ***Cumhuriyet***, 3.8.1973.

pek çok şikâyet ve soruşturma ile karşılaştığımızı ve zorluk içinde bulunduğumuzu söyledim. Konferansın isteklerimize ve özellikle kapitülasyonlar konusunda Fransa'nın destek olacağını ümit ettiğimi ekledim. İngilizlerin istediği gibi müttefikler arasında önceden kararlaştırılmış maddeler karşısında bulunmak ihtimalini söz konusu ettim. Reddetti. Müzakerelerin eşitlik esasında olacağını, Versailles'da Almanlara yapılan muamele yapılmayacağını söyledi. ***Poincaré****'nin söylediği Versailles'dan beri dört yıl geçtiğine ve büsbütün başka durumlar hasıl olduğuna işaret ettim. Memleketin yakılıp yıkılmasından şikâyet ettim. Görüşmenin özeti müzakerelerin çok çetin olacağı fakat sonuca varılacağı yönündedir. Görüşme samimiyetten ziyade soğukluk (bürüdet) ve ciddiyet içinde geçmiştir. Garip bir şey olarak daha sonra Fransa'da görüştüklerimin hepsi* ***Poincaré****'nin esasen durgun adam olduğunu ve Konferansta dürüst davranacağına güvence vermeyi sürdürdüler."*[179]

16 Kasım günü **İsmet Paşa** Fransa Dışişleri Müsteşarı ile görüşmüş. Bakandan bağımsız gibi davranan Müsteşar, kişisel düşüncesi olarak, barışın kesinlikle yapılacağını ama ilk dönemde görüşmelerin çetin olacağını, eşitlik içinde geçeceğini söylemiş. Sakin sakin Türk haklarını savunmasını Paşa'ya salık vermiş. İngiliz muhtırasında kaygılanacak bir şey olmadığını, Boğazlar konusunda da zorluk çıkmayacağını ileri sürmüş. Türk tarafının da ortaya bir barış projesi koyup *"bunu ya kabul edersiniz ya da müzakereleri keserim"* dememesi gerektiğini söylemiş. **İsmet Paşa**, *"Müzakereler kesilirse ne olur?"* diye sormuş. Müsteşar, *"Herhalde müzakereler kesilmeyecek"* demiş. Paşa, *"Kesilirse herhalde şimdiki hal devam eder. Yani ne barış, ne savaş hali"* diye eklemiş.

Paris'teki İtalyan Büyükelçisi **Baron Avezzana** da otele gelip **İsmet Paşa**'ya ziyarette bulunmuş. O da konferansta büyük güçlükler olacağını, Müttefiklerin birbirlerinden ayrılmayacaklarını,

179) **Şimşir,** ***Lozan Telgrafları I,*** s.105-106, No. 5: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 19.11.1922, No. 5.

ama işin olumlu sonuçlanacağını söylemiş. **İsmet Paşa**, *"İtalyan çıkarları dikkate alınarak İtalya ile ayrı anlaşma yapılabilir"* demiş. Büyükelçi *"Bunu Hükümetime bildirebilir miyim?"* diye sormuş. **Paşa**, bildirmesine izin vermiş. Özetle bunları anlattıktan sonra, **İsmet Paşa**, *"İngilizler Konferansta müttefikler arasında müttehit bir cephe yapmak mesâisini ve efkârı hasmanelerini muhafaza etmektedirler"* diyor.[180]

Telgrafının son bölümünde **İsmet Paşa** aynen şu değerlendirmeyi yapıyor:

"Fransızlardan edindiğim izlenim, bize iyimserlik aşılamaya gayret etmek ve konferansta ciddi zorluklar çıkacağına bizi hazırlamak merkezindedir. Gazeteler, müttefikler arasında anlaşmadan bahsediyorlar. Paris'e vardığımda İngilizler kesin kararlar ve zorlama tedbirler ve uygulama gibi konularda ısrar etmekte ve Fransızlar bizim kendileriyle her ilişkiyi kuracağımız havadisleri karşısında bulunmakta idiler. Bir taraftan Fransızları tatmine önem verdim ve diğer taraftan onlar için nazik olan kapitülasyonlar sorununu ayrı olarak basının ve siyaset dünyasının önüne sundum. Bazı teminat düşüncelerini korumaktadırlar. Fransızlar genellikle İngilizlerden fevkalade çekinmektedirler ve onlardan vazgeçemezler. Bizimle temaslarını ve çıkarlarını korumaya çalışıyorlar.Diğer taraftan arzu ederlerse kendileriyle görüşeceğimi İngilizlere haber verdim. Cevap vermediler. Barış yapmak düşüncesiyle geldiklerini dolaylı olarak ilettiler. Paris seyahatim Fransa'nın meyus edilmemesi, Yunan yıkımlarının duyurulması, kapitülasyon davasının ortaya atılması gibi noktalar bakımından yararlı olmuştur.

Konferans yirmide açılacaktır. Lozan gazeteleri aleyhimizde yazmaya başladılar. ***Celâlettin Arif Bey*** *buradadır. Lozan'dan yazılan 7 numaralı ve 19/11/38 (1922) tarihli bu raporun alındığı tarihin işarı. –**İsmet**"*[181]

---

180) ***Ibid.***, İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 19.11.1922, No. 6.

181) ***Ibid.***, s.105-106, No. 5: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 19.11.1922, No. 7.

İsmet Paşa, üç günlük Paris ziyaretindeki çalışmalarına ***Hatıralar***'ında da genişçe yer verip yukarıdaki resmi raporunu tamamlamış ve anılarını şöyle aktarmıştır (kısaltılarak alındı):

"Lozan Konferansına başlarken, İzmir'deki temasların da yardımı ile Fransızlarla olan münasebetlerimiz sıcak bir halde idi. ***Mösyö Poincaré*** *ile bu hava içinde, bu zihniyetle görüştüm.*

Poincaré'ye, sulh olup olmayacağını *sordum. 'Elbette olacak' dedi...*

'İstanbul'dan çıkmanız şarttır' dedim. ***İstanbul'un ve Boğazların tahliyesi meselesi*** *üzerinde durdum. 'Bu esaslı meseledir, olacak mıdır?' diye sordum. 'Evet' dedi... 'Askeri tahdit kabul etmeyiz' dedim. 'Düşünmüyoruz' diye cevap verdi...*

Ekalliyetler *(azınlıklar) meselesini konuşuyoruz...* ***Mösyö Poincaré,*** *'Birkaç gün evvel* ***Lord Curzon*** *buradaydı. Kendisiyle ekalliyetler meselesini görüşmek istedim. Ekalliyetlerin durumu ne olacak diye konuştuk.* ***Lord Curzon*** *bana, ekalliyetler kaldı mı ki, ne olacağını düşünmek mümkün olsun, cevabını verdi' dedi...*

Hudut meselesinden *söz açıldı. Fransa ile aramızdaki Suriye hududu daha evvel Ankara İtilâfnamesi (Anlaşması) ile hallolunmuştu. Onu tekrar ettik, teyit ettik. Bundan sonra* ***Musul meselesini*** *açtım. 'İngiliz meselesidir, onunla konuşursunuz' dedi...*

Mösyö Poincaré *ile konuşmamızın asıl mühim noktasına,* ***kapitülasyonlar*** *meselesine geldim. Ona, kapitülasyonları lağvedeceğimizi söyledim... Birinci Cihan Harbi'ne girişimizde, müttefikimiz Almanlara kapitülasyonların kalkmasını şart koşmuştuk. Almanlar, bu şarta, diğer devletler kabul ederlerse razı olacaklarını söylemişlerdi...* ***Poincaré*** *ile yaptığım bu konuşmada (...) kapitülasyonlarla ilgili devletler Türkiye'de bunun kaldırılmasının Çin'e kadar bütün şark milletlerini harekete geçireceği endişesindeydiler. Bu bakımdan bütün dünyayı saran hâkimiyetlerinde bir rahme (yara) açılacağından ciddi surette sakınıyorlardı...*

*Mösyö **Poincaré** mali kapitülasyonların kaldırılmasında müsait davrandığı halde, adli kapitülasyonlar için kaçamaklı konuşuyordu... 'Bir intikal (geçiş) devri lazımdır' düşüncesindeydi.*

*Kapitülasyonlar meselesinde **Mösyö Poincaré** ile daha yarım saat konuştuk. Konuşmamız bir münakaşa, bir çekişme halinde devam etti... Konuşmayı bitirdim, ayrıldım ve **Mösyö Poincaré**'nin odasından çıktım...*

*O gün **Mösyö Franklin-Bouillon**, Fransız Harbiye Nazırı **Mösyö Painlevé** ile beraber beni yemeğe çağırmışlardı. (...) Günün en ilgi çeken meselesi, benim **Poincaré** ile yaptığım görüşme idi. Kendilerine bu mülakatta neler konuştuğumuzu anlattım... Kapitülasyonlar üzerinde gördüğüm mukavemeti naklettim. Bundan şikâyet ettim...*

Ne düşündüğümü sordular... Düşüncelerimi şöyle anlattım:

'Her mesele hallolsa da yalnız kapitülasyonlar meselesi askıda kalsa, yine sulh olmayacaktır. Onun için, konferansta, kısa bir zamanda bütün meseleleri ortaya koyup münakaşa etmeliyiz. Ne hallolunabilir, ne hallolunamaz, o meydana çıkmalı. Eğer endişelerimde haklı olduğum ortaya çıkarsa, konferansı kesip memlekete gideceğim. Böyle düşünüyorum' dedim...

***Mösyö Franklin-Bouillon** samimiyetle bana ümit ve cesaret vermek isteyen sözler söyledi... Son olarak bana, 'Fransız tabiri ile konferansı yıpratacaksın' tarzında bir tavsiyede bulundu."*[182]

Başbakan Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya genelge tel, 19.11.1922

Vahdettin'in kaçışı ardından.

19 Kasım Pazar günü Başbakan **Hüseyin Rauf Bey**, Lozan'da **İsmet Paşa**'ya (ve bütün dış teşkilata) haberi şöyle telledi:

*"**Vahdettin** ve küçük mahdumu **Ertuğrul** Efendiler, Başmabeynci Yaver Paşa ve mukarrebininden (kendisine yakın olanlardan) birkaç kişi 17 Cuma sabahı Saray'dan İngiliz Generali **Ha-***

182) **İsmet İnönü**, ***Hatıralar***, s.321-326.

*rington vasıtasıyla alınarak İngiliz kruvazörüne nakledilmiş (ve) meçhul bir semte hareket ettirilmiştir. Hadise hükümet ve Büyük Millet Meclisi'nce derdest-i müzakeredir. İttihaz edilecek (alınacak) karar ayrıca bildirilecektir Efendim. –**Hüseyin Rauf**"*[183]

Başbakan Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 19.11.1922

"Paris Mümessilliğimiz, Konferansa katılmak isteyen devletler konusunda bize danışılmadan karar verilmemesini telkin ediyor. Önemli konuların size duyurulması için genelge yapıldı."[184]

Dış basında Vahdettin'in kaçışı, 19/20.11.1938

19 Kasım günü dış basın, **Vahdettin**'in kaçış haberine genişçe yer ayırdı. O gün Fransızca gazetelerde başlıca şu yazılar çıktı:[185]

Paul Erio, *"Altıncı Mehmet'in (Vahdettin'in) Hal'i."* ***Le Journal*** (Paris)[186]

"Doğu olayları: Padişah'ın kaçışı." ***Le Journal des Débats*** (Paris)[187]

"Padişahın kaçışını İngilizler düzenlediler." ***Le Journal*** (Paris)[188]

"Altıncı Mehmet'in (Vahdettin) kaçışı." ***La Suisse*** (Cenevre)[189]

P. Gentizon, *"Türkiye mektubu. Babıâli'de."* ***Le Temps*** (Paris)[190]

---

183) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.108-109, No. 7: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya genelge tel, 19.11.1922, No. 3.

184) ***Ibid.***, s.108, No. 6: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 19.11.1922, No. 2 (özet).

185) Bu yazıların tam metinleri için bkz.: **Şimşir**, ***Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi I***, s.104-117, No. 39-44.

186) **Paul Erio**, "La déchéance de Mehmed VI", ***Le Journal*** (Paris), 19.11.1922.

187) "Les événements d'Orient. La fuite du Sultan", ***Le Journal des Débats*** (Paris), 19.11.1922.

188) "Les Anglais ont organisé et protégé la fuite du Sultan", ***Le Journal*** (Paris), 19.11.1922.

189) "La fuite de Mehmed VI", ***La Suisse***, 19.11.1922.

190) **P. Gentizon**, "Lettre de Turquie. A la Sublime Porte", ***Le Temps*** (Paris), 19.11.1922.

*"Saltanatın kaldırılması. Konferanstaki ikinci Türk delegesi **Rıza Nur Bey'in** demeci." **Petit Parisien*** (Paris)[191]

İlk gün Fransız gazetelerinde İngilizlerin verdikleri kaçış haberleri yayımlandı. Ama ondan sonra Fransız gazeteleri İngiliz görüşünden ayrıldı. Paris'teki İngiliz Büyükelçisi **Lord Hardinge**, *"Padişahın kaçış haberi Fransız basınında hayret ve Majesteleri Hükümetinin* (İngiltere'nin) *avucunda bir kukla sayılan bir şahsiyetin böylece sahneden silinmesinden dolayı memnuniyet yarattı"* diyordu.[192]

Fransız gazetelerindeki yazılar da bu sözü doğruluyordu. ***Le Journal des Débats*** gazetesi, İngiltere'nin Türkiye'nin içişlerine karışmasını eleştiriyordu. *"İngiltere, Türk milliyetçilerin nefret ettikleri, tahtından indirdikleri bir şahsı resmen himayesi altına almıştı. Bu, son derece kötü karşılanmıştı."*[193] Bir başka Fransız gazetesi, *"Hıristiyanlara sığınan bir halifenin **ipso facto** iskat edileceğini"* yazıyor ve **Vahdettin**'in ihanetini anlatıyordu. Gazetenin yazdığına göre, **Vahdettin** *"36 Osmanlı padişahı içinde en fazla nefret edilmiş olandı!"*[194] Bir Fransız gazeteci de *"**Altıncı Mehmet** (**Vahdettin**) ile birlikte bütün eski Türkiye siliniyor. Bu uyuşuk ülkeye yepyeni bir kan vereceklerini söyleyen milliyetçilerin eserini bekleyelim"* diye yazdı.[195] Fransız basını bu konuda daha ziyade Ankara Hükümetinin görüşüne paralel yayın yapıyor, İngiliz kaynaklı haberlerden ziyade Türk kaynaklı haberlere itibar ediyordu.

---

191) "L'abolution du Sultanat. Déclaration du Riza Nour Bey, second délégué à la Conférence", ***Petit Parisien*** (Paris), 19.11.1922.

192) ***FO 371/17963***/E. 13065: Hardinge'den Curzon'a rapor, 22.11.1922, No. 2732.

193) "Les événements d'Orient. La fuite du Sultan", ***Le Journal des Débats*** (Paris), 19.11.1922.

194) ***Le Journal*** (Paris), 20.11.1922.

195) **Paul Erio**, "La déchéance de Mehmed VI", ***Le Journal*** (Paris), 19.11.1922.

Başbakan Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 20.11.1922

(Yeni Halife ***Abdülmecid)***

"**Vahdettin Efendi**'nin İngiliz zırhlısına firar ve ilticası üzerine Şeriye Vekâleti Celilesince tanzim olunan fetvây-ı şerife mucibince hal'i Büyük Millet Meclisi'nin 18.11.38 (1922) tarihli celsesinde müttefikan kabul edilmiş ve aynı celsede icra kılınan intihabat neticesi makam-ı muallay-ı hilafete Hanedan-ı Âl-i Osman'dan **Abdülmecid ibni Abdül Abdülaziz** hazretleri intihap kılınmıştır. Bu babda derdest-i tanzim olan beyannameler irsal edilecektir Efendim. **–Hüseyin Rauf**"[196]

İstanbul'da Refet Paşa'dan Yüksek Komiserlere nota, 20.11.1922

"**General Refet Paşa**, Büyük Millet Meclisi'nin 18 Kasım 1922 günlü toplantısında, yabancı bir gemiye sığınmış olan **Vahdettin Efendi**'nin ıskatına oybirliğiyle karar verdiğini bildirmekle onur kazanır. Aynı toplantıda, Osmanlı hanedanından **Abdülaziz oğlu Abdülmecid** Hazretleri, Müslümanların Halifesi olarak seçilmiştir.

İstanbul, 20 Kasım 1922 (Mühür)"[197]

Vahdettin Efendi Malta'ya varıyor, 20.11.1922

Vahdettin Efendi'yi götüren "Malaya" zırhlısı 20 Kasım 1922 Pazartesi sabahı saat 07.00 sularında Malta'ya ulaştı. **Vahdettin** ve beraberindekiler, Malta Valisi **Lord Plumer**'in gelişi için bir süre bekletildikten sonra adaya çıktılar. **Vahdettin, Abdülmecid Efendi**'nin halife seçildiğini Malta Adası'na inince öğrendi. Ve

196) **Şimşir,** ***Lozan Telgrafları I,*** s.109, No. 9: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 20.11.1922, No. 4.

197) *FO 371/7963*/E. 13270.

küçümseyerek, berberi **Şükrü**'ye, *"Bizim budala* (**Abdülmecid**) *demek saltanatsız hilafete razı, yani bir tekke şeyhi olacak"* dedi.[198]

Türk tarihi bakımından Malta'da bir sayfa kapanırken aynı gün Lozan'da yeni bir sayfa açılıyordu. **Vahdettin**'in Malta'ya çıktığı 20 Kasım 1922 Pazartesi günü Lozan Barış Konferansı törenle açıldı. Daha o gün **Vahdettin** aktüalitesini kaybetmişti. Artık dikkatler Lozan'a çevrildi.

İngiltere'nin Sofya Elçisi Erskine'den Lord Curzon'a tel, 20.11.1922

"Yunan işgüderinin söylediğine göre, Türk ve Bulgar çeteleri Batı Trakya'nın özerkliği için harekete geçiyorlarmış. Bazı Bulgar subayları çeteleri yönetmek için **Mustafa Kemal**'in hizmetine girmişler. Bulgaristan, Nevrokop ve Kırcaali taraflarına asker göndermiş. Fransız temsilcisi, güney sınırında yığınak yapılıp yapılmadığını Bulgar Genelkurmayından sormuştur."[199]

198) **Gotthard Jaeschke**, ***Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II***, TTK, Ankara, 1973, s.13-14.

199) ***FO 424/255***, s.496-497, No. 624 ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt V***, s.56, No. 37: Erskine'den Curzon'a tel, 20.11.1922, No. 77.

II
İKİNCİ BÖLÜM
BİRİNCİ DÖNEM LOZAN BARIŞ KONFERANSI
(20 Kasım 1922-4 Şubat 1923)

1.
KONFERANSIN İLK ON GÜNÜ
(20-30 Kasım 1922)

20 Kasım 1922 Pazartesi

Lozan Barış Konferansı törenle açılıyor: Konferansın Açılış Toplantısı, 20.11.1922

Lozan Barış Konferansının açılış toplantısı, Lozan'da, Monthbenon Gazinosunda, 20 Kasım 1922 Pazartesi günü saat 15.30'da yapıldı. Konferansa katılan devletler, tam yetkili temsilcileriyle temsil edildiler; bu devletlerin Temsilci Heyetleri de açılış oturumunda hazır bulundular. Basın temsilcileri de oturuma alınmışlardı; Lozan kenti makamlarınca, birçok özel kişi bu oturuma çağrılmıştı. İsviçre Konfederasyonu Başkanı **M. Haab**, bir konuşmayla Konferansı açtı. Ardından **Lord Curzon** bir konuşma yaptı. Onun ardından da **İsmet Paşa** kürsüye çıkıp konuştu.

İsmet Paşa bu konuda şu bilgileri veriyor:

"Müzakere başlamadan evvel, İsviçre Reisicumhurunun açma merasiminin nasıl yapılacağını bize haber verdiler. İlk haber, Reisicumhur Konferansı açacak ve ondan sonra çekilecek, Konferans toplanacaktı. Biraz sonra, ikinci haber geldi: Reisicumhur konferansı açacak, Müttefiklerden birisi söz alacak, konuşacak ve tören kapanacaktı. Bunu bize söyler söylemez, 'Müttefiklerden biri konuşursa, bizim de, bir taraf olarak, konuşacağımızı' haber verdim.

Bunun üzerine, Fransız Başvekili ***M. Poincaré*** *ile görüşmemiz oldu.* ***M. Poincaré*** *benim ne konuşacağımı öğrenmek istiyordu. Kendisine, hazırlamış olduğumuz bir açış konuşması bulunduğunu söyledim. Müttefiklerden İngiliz Hariciye Nazırının, Konferans namına, yalnız teşekkür edeceğini, başka bir şey yapmayacağını söyledi. 'Ben de yalnız teşekkür ederim' dedim.* ***M. Poincaré*** *merak etti, konuşmamın ne olduğunu görmek istedi. Çıkardım; gösterdim: İçinde birçok şikâyetler vardı. Memleketimizin gördüğü tecavüzleri, haksızlıkları anlatıyordum. İlk anda böyle bir çatışmaya varılmaması için* ***M. Poincaré*** *çok ısrar etti. Nihayet bir-iki kelime değiştirmeyi kabul, başka bir şey değiştirmemekte ısrar ettim. Ayrıldık.*

Üçüncü haber, tekrar, 'Reisicumhurdan sonra kimse konuşmayacak' şeklinde geldi. 'Kimse konuşmazsa, ben de konuşmayacağım; bir kişi konuşursa, mutlaka ben de konuşacağım' dedim.

Tören açıldı. Reisicumhurdan sonra, ***Lord Curzon****'a söz verildi.* ***Lord Curzon****, teşekkürlerle birlikte, sulh* (barış) *arzusuyla geldiklerini söyledi, sulhun lüzumunu bütün milletler için göstererek ve temenni ederek, haklı ve iyi niyetli bir eda ile konuşma yaptı.*

Lord Curzon *yerine otururken, törende toplanmış olanlar beni, hayretle, kürsüde gördüler: Reisicumhura hitap ettikten sonra, konuşmama başladım. Sulh arzularıyla geldiğimizi, çok haksızlık gördüğümüzü söyledim; sulh arzularının bütün Konferansa hâkim olması, adalet için bir sulh yapılması dileği ile sözü bitirdim. Oturdum.*

Herkes, garip bir vaziyette, hareketimi, nihayet benim diplomat usullerini bilmeyen bir asker olduğuma vererek, aramızda sataşmalar ve usul münakaşalarıyla, törendeki müdahalemi hazmedip geçtiler."[200]

Bu müdahalesiyle **İsmet Paşa**, Türkiye'nin öteki devletlerle eşit olduğunu vurgulamak istemiştir. Konferansta *"Eşitlik şart-*

200) ***Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar Belgeler***, Önsöz: **İsmet İnönü**, Çeviren: **Seha L. Meray**, Takım I, Cilt I, Kitap 1, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969, s.V-VI.

larına titizlikle dikkat ettik (...) eşitliğin şartlarını dikkatle takip ediyoruz..." diyordu. **İsmet Paşa**, Konferansın açılış toplantısı konusunda ***Hatıralar***'ında şu eklemeyi yapıyor:

"...Ben nutkumu okuyup bitirdikten sonra konferansta ortalık bir karıştı. Bazı delegeler etrafımı sardılar. Bir aralık ***Mösyö Bompard*** *yanıma gelmişti.' Anlaşılıyor, çekeceğimiz var' dedi. 'Venizelos da konuşacaktı, güç halde tuttum' diye sözlerini tamamladı: Ben kendisine sordum: 'Niçin tuttunuz?' dedim. 'Konuşacaktı' cevabını verdi. 'Ben de tekrar cevap verirdim' tarzında konuştum.*

Mösyö Bompard *sözleri arasında, 'Yılbaşına kadar sulh yapacağız' diye beni temin etmeye çalışıyordu. Kendisine dedim ki, 'Hatırınızda olsun, başka bir şey istediğimiz yok, yılbaşına kadar, hatta daha önce sulh yapalım.' Böyle latifelerle konferans salonundan ayrıldık."*[201]

Lozan'da İsmet Paşa'dan Ankara'da Başbakanlığa tel, 20.11.1922

"Konferans açılmadan önce otelde **Poincaré** ile görüştüm. Konferansta Başkanlığın sırayla olmasını istedim. Başkanlığı davetçi devletlerin üstleneceklerini, komisyonlarda Türkiye'nin de başkanlık yapabileceğini söyledi. İstanbul'un boşaltılması konusu üzerinde durdum. Barış yapılınca İstanbul'dan çekilecekleri, ahali mübadelesi yapılabileceğini, kapitülasyonlar işinin de çözümleneceğini, her sorunun bir çözüme bağlanacağını anlattı. Şartları aynı. Davranışları daha nazik. Konferans açılışında okuyacağım söylevi biraz yumuşatmamı rica etti. **Curzon** da nazik davranıyor. Konferans, İsviçre Cumhurbaşkanının söyleviyle açıldı. Sonra **Curzon** söylevini okudu. Arkasından ben söylevimi okudum. Yarın delegeler toplanacak."[202]

201) İsmet İnönü, ***Hatıralar***, s.331.

202) Şimşir, ***Lozan Telgrafları I***, s.110-112, No. 11: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 20.11.1922, No. 8-10.

Lozan'da Lord Curzon'dan Londra'da Sir E. Crowe'a tel, 20.11.1922

"Konferansın ilk genel toplantısı bugün öğleden sonra büyük bir salonda halka ve basına açık olarak yapıldı. İsviçre Cumhurbaşkanı, iyi hazırlanmış bir hoş geldiniz söylevi okudu. Benim de Delegasyonlar adına birkaç nezaket cümlesiyle kendisine teşekkür etmem kararlaştırılmıştı. Bunu yaptım ve tam tören sona erecek iken, **İsmet Paşa** kürsüye ilerledi, bir kâğıt çıkararak pek taraftgir ve oldukça sert bir nutuk okudu. Fransa Başbakanı, eğer kendisinin etkisi olmasaymış bu konuşmanın çok daha kötü *(much worse)* olacağını bana söyledi.

Fransızlarla Türkler aynı otelde kalıyorlar ve birbirleriyle sürekli ve sıkı temastalar. **İsmet (Paşa)** yarın benimle görüşecek.

Onun (**Paşa**'nın) bugünkü tutumu, Türk heyetinin hangi zihniyetle Konferansa geldiğini gösteren bir örnektir ve her vesileyle huzursuzluk çıkaracağına alâmettir."[203]

Amerikan Delegesi Joseph C. Grew'un Günlüğünden, 20.11.1922, saat 15.30

"Casino de Monbenon'da biraraya geldik. Siyasi kısımdan **Paul Dinichert** ve **Emile Traversini** eşliğinde İsviçre Konfederasyonunun Başkanı **Robert Haab** konferansı açmak üzere Lozan'a gelmişti. Başkan ve **Dinichert**, ön sıralara yerleşmiş olan delegelerin karşısına düşen yüksek bir platforma oturdu, delegasyonlar alfabetik sırayla başkanın karşısında yerlerini almışlardı. Bir numaralı koltuk bana aitti. **Child** ise iki numaralı koltukta benim yanıbaşımda oturuyordu. Ardından Fransa'yı temsilen **Barrère** ve **Poincaré**, Büyük Britanya adına **Rumbold** ve **Lord Curzon**, Yunanistan'dan **Venizelos** ve bir başka delege, İtalya'dan **Garroni** ve **Mussolini**, Japonya'dan **Hayashi** ve **Otchiai**, iki Romen ve iki Sırp delegesinin ardından Türkler, yani **İsmet Paşa** ve **Rıza Nur**

203) *FO 424/255*, s.462, No. 614 ve *DBFP-I/XVIII*, s.320, No. 209: Curzon'dan Crowe'a tel, 20.11.1922, No. 6.

geliyordu. Washington'daki Bulgar temsilciliğinin yeni sekreteri **Mlle. Stancioff** ise –daha çok bir haydutu andıran– Bulgar Başbakanı **Stambuliyski** en sonda oturuyorlardı... Salon, delegasyon mensupları, İsviçreli yetkililer, Bern'de görev yapan diplomatlar ve yaklaşık 250 muhabir ile dolup taşıyordu. Başkan **Haab** toplantıyı nazik bir konuşmayla açarak delegelere İsviçre'ye hoş geldiniz dedi. Bu konuşmaya **Lord Curzon** cevap verdi. Başka konuşma olmayacaktı ama **İsmet Paşa** yerinden kalktı ve tartışmaya açık ve tehdit edici tabiatlı çok talihsiz bir konuşma yaptı... İsviçre'nin misafirperverliği için yetinebilirdi... **Mussolini**'nin yüzü son derece vahşi bir ifade taşıyor ve **İsmet**'in gırtlağına atlamak istermiş gibi görünüyordu. Fransız tercüman **Camerlynck, Lord Curzon**'un konuşmasını Fransızcaya çevirdi ve başkan oturumu tehir etti."[204]

Ruşen Eşref Türk basınını bilgilendiriyor, 20.11.1922

Lozan Konferansını bir gazeteci ordusu izliyor. Dünyanın dört tarafından Lozan'a muhabirler üşüşmüş. Türkiye'den ise Lozan'da, Konferansın ilk döneminde, sadece üç gazeteci var: ***İkdam***'dan **Ahmet Cevdet**, ***Vakit***'ten **Ahmet Şükrü (Esmer)** ve ***Tanin***'den **Hüseyin Cahit (Yalçın)**. İsviçre'de başka Türk gazeteci yok. Türkiye basınını bilgilendirmek de o gün için Türk Delegasyonu basın dairesine düşüyor. Bu dairenin başında bulunan **Ruşen Eşref (Ünaydın)**, yabancı basınla muhatap olmanın yanısıra, İstanbul gazetelerine de sanki fahri muhabirlik yapıyor: Konferansın açılış konuşmasından sonra İstanbul gazetelerine şu telgrafı çekti:

"Akşam, İkdam, İleri, Tanin, Tevhid, Tercüman,
Yeni Şark, Vakit gazetelerine ve Matbuat bürosuna
Tel. *Lozan, 20 Kasım 1922*
Konferans öğleden sonra saat onbeşte açıldı.

204) **Joseph C. Grew**, ***Turbulent Era. A Diplomatic Record of Forty Years, 1904-1945***, Edited by **Walter Johnson**, Houghton Mufflin Company, Boston, 1952, s.489-490 ve **Dr. Kadri Mustafa Orağlı**, ***Lozan Günlüğü***, Multilingual, İstanbul, 2001, s.25-27 (Bu kaynak bundan sonra ***Grew*** ve ***Orağlı*** kısaltmasıyla gösterilecektir).

*Başkan **Haab** konuşmasında tezelden barış yapılmasını diledi. **Curzon** söylevinde İsviçre'ye teşekkür etti. Her konuda anlaşmaya varılması arzusunu dile getirdi. **İsmet (Paşa)** Fransızca bir söylev verdi, milli bağımsızlık, hürriyet gayretimiz üzerinde durdu, haksız yıkımlara vurgu yaptı, delegasyonun en iyi niyetler taşıdığını belirtti, İsviçre'nin konukseverliğine teşekkür etti. İlk oturum yarın saat onbirde. **Ruşen**"*[205]

Mors afabesi Latin alfabesi esasına dayandığından, Türk Yazı Devriminden önceki dönemde eski harflerle Türkçe uluslararası telgraf çekilemiyor, bu yüzden ya çeviri yazısıyla ya da yabancı dilde telgraf çekiliyordu. Yukarıdaki açık telgraf da doğrudan Fransızca olarak çekilmiştir.[206]

Ne zamandan beri açıldı açılacak diye beklenen Lozan Konferansı, sonunda açıldı. Büyük salonun dolup taştığını gören şüpheci bir İsviçreli gazeteci Latince lugat paralayarak espri yaptı: *"Incredibili visu!" "Gözlerime inanamıyorum!"* dedi.

Konferans bu defa sahiden açılmıştı.

Konferansın açılışında İsmet Paşa'nın yaptığı konuşma, 20.11.1922

Konferansın açılışında, 20 Kasım günü **İsmet Paşa**'nın yaptığı ve resmi tutanaklara geçmiş olan tartışmalı konuşma şudur:

"Sayın Başkan;

*Dört yılı aşan bir süre önce, Başkan **Wilson**'un ilkelerine ve bunlara inanç duygusuna dayanarak yapılmış bir silah bırakışımı (mütareke) Osmanlı İmparatorluğu'nun da katılmış bulunduğu çarpışmaları resmen durdurmuştu.*

205) ***PBA*** (TC Paris Büyükelçiliği arşivi)- K. 372/1.

206) Telgrafın Fransızca aslı şudur: *"...Conférence ouvert quinze heures dernier Discours Président **Haab** voeux paix prompte **Curzon** discours remerciements accueil suisse exprima désir arriver accord tous points **Ismet** prononça discours français insista effort national indépendance liberté releva dévastations injustifiées déclara délégation animée maximum bonne foi possible remercia hospitalité suisse Première séance demain onze heures- **Rouchène**"*

Barışın nimetlerinden her zaman yoksun kalan Türk ulusu, o tarihten bu yana, hak ve adalet elde etmek için ara vermeden yaptığı barış girişimlerinin yetersizliğini ve hiçbir şeye yaramadığını görerek ve artık hiçbir kurtuluş umudu kalmadığını anlayarak, varlığını korumayı ve maddi ve manevi kendi kaynaklarıyla bağımsızlığını kazanmayı başarmıştır. Türk ulusu, bu yolda pek çok acılara katlanmış, sayısız fedakârlıklara rıza göstermiştir.

Özgür uluslar, bütün bunlara, içten bir yakınlık ve anlayış duygusuyla tanık olmuşlardır. Kadın ve erkek, her yaşta ve her durumdaki Türkler, bu savunma savaşına katılmışlardır. 1918'den bu yana Türk ulusunun karşılaştığı sonu gelmez saldırıları ve acıları burada hatırlatmaktan kendimi alamıyorum. Gerek bu saldırılara ve acılara, gerekse hiçbir askeri zorunluluk olmaksızın, Türkiye topraklarının en zengin ve en bakımlı parçalarında, yok etmekten başka bir şey düşünmeyerek, sistemli bir şekilde yapılmış yakıp-yıkmalara tek bir özür bulunamaz.

Hâlâ bu dakikada bile, bir milyondan çok masum Türkün, Küçük Asya ovalarında ve yaylalarında evsiz ve ekmeksiz, başıboş dolaştıklarını da hatırlatmak isterim. Türk ulusu, insan gücünü aşan bu fedakârlıklara katlanmakla, uygar insanlık içinde, köklü bir yaşama gücüne sahip olanlara özgü olan varlık ve bağımsızlık haklarıyla, barış, huzur ve çalışkanlık unsuru olarak, büyük bir yer kazanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kesin amacı, bu yeri korumak ve güçlendirmektir. Son yılların olayları insanlığın vicdanında genel barış ve huzurun, Devletlerce, birbirlerinin haklarına, özgürlüklerine ve bağımsızlıklarına karşılık olarak saygı gösterilmedikçe gerçekleşmeyeceği gerçeğini bir inanç ilkesi halinde yerleştirmiş bulunduğundan, bu olayların anısı, gelecek için bir barış ve huzur güvencesi olur umudundayım.

Düşünülmesi mümkün en büyük iyi niyetle dolu olan Türk Temsilci Heyetinin, öteki Temsilci Heyetlerinde de aynı niyeti bulacağı ve böylece, konferans çalışmalarının memnunluk verici bir sonuca ulaşacağı umudunu besliyorum.

Sayın Başkan,

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına, İsviçre Cumhuriyetine, konferansımızın burada yapılmasını kabul etmekle lütfen göstermiş olduğu konukseverlikten dolayı teşekkür ederek sözlerime son vereceğim. Tarihi şanlı, soylu bir ulusun, kendi bağımsızlığına ne kadar büyük bir değer verdiğini inkâr edilmez şekilde gösteren bu ülkenin, konferansa toplanma yeri olarak seçilmesinden büyük bir mutluluk duymaktayım."[207]

21 Kasım 1922 Salı

Konferansın açılışının dış basına yansıması, 21.11.1922

20 Kasımda Konferansın açılışı, ertesi gün (21 Kasımda) yabancı gazetelerde geniş yer aldı. **İsmet Paşa**'nın nutku da basında yankı buldu. Çeşitli gazeteler öteki iki nutkun yanında **Paşa**'nın nutkundan da parçalar verdiler. İsviçre gazetelerinin hemen hepsi Cumhurbaşkanı **Haab**'ın nutkunu tam olarak verirken, birkaç gazete de **İsmet Paşa**'nın nutkunu tam olarak verdi. Örneğin ***Journal de Genève*** gazetesi **Paşa**'nın nutkunu eksiksiz yayımladı.[208]

Echo National adlı Paris gazetesi, **İsmet Paşa**'nın, *"**Curzon** konuşursa ben de konuşurum"* dediğini ve **Curzon**'un ardından kürsüye çıkıp konuştuğunu yazdı. Fransa, İngiltere ve İtalya arasında konferans öncesinde anlaşmaya varıldığına tepki olarak da **İsmet Paşa**'nın daha önce ***Havas Ajansı***'na vermiş olduğu demeçten parçalar aktarıldı. **Paşa** o demecinde, *"Biz Lozan Konferansına, yargılanmak için değil, barış antlaşmasının hazırlanmasında serbestçe işbirliği yapmak için geldik. Son zamanlarda iddialarımızın arttığı yazıldı; bu, yanlıştır. Misak-ı Milli ile yetiniyoruz; ne fazla, ne eksik..."* diye konuşmuştur.

---

207) ***Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler,*** T.I, C.1, K.1, s.3-4.

208) "La Conférence de Lausanne. A la séance d'ouverture Le Discours d'Ismet Pacha" (Lozan Konferansı. Açılış oturumunda İsmet Paşa'nın söylevi), ***Journal de Genève***, 21.11.1922.

Gazete, **İsmet Paşa**'nın bu konuşmalarına bakarak, Lozan'da müzakerelerin "uzun ve zor" olacağını yazdı.[209]

Bir İsviçre gazetesi de şunları ekledi:

*"Nihayet **İsmet Paşa** kürsüye geldi. Bu sabah Müttefik temsilcilerinden biri söz alırsa cevap vermeye kararlı olduğunu söylemişti. Böylece tam bir eşitliği belirtmek istiyordu. Türk milliyetçiliğinin tezini bir kez daha ortaya koymak için de bu fırsattan yararlandı. Yunan zulümlerine doğrudan doğruya imada bulunması, delegeler arasında hâfif bir huzursuzluk yarattı... İsviçre hakkında da nazik sözler kullandı. **Mussolini** bir an tereddüt ettikten sonra salonun alkışlarına katıldı. Öteki Müttefik temsilcilerinden hiçbiri alkışlamadı."*[210]

Türkiye, İtilaf Devletlerinden alkış değil, eşitlik bekliyordu.

Ouchy Şatosunda ilk Genel Oturum, 21.11.1922

21 Kasım 1921 Salı sabahı saat 11'de, **Lord Curzon**'un geçici başkanlığında Konferansın Birinci Oturumu yapıldı.

Oturumda şu delegeler hazır bulundu:

Amerika Birleşik Devletleri: **M.M. Child, Grew.**

İngiliz İmparatorluğu: **Marki Curzon of Kedleston, Sir Horace Rumbold.**

Fransa: **MM Barère, Bompard.**

Yunanistan: **MM. Venizelos, Caclamanos.**

İtalya: **Marki Garroni, M. Lago.**

Japonya: **Baron Hayashi, M. Otchiai.**

Romanya: **MM Duca, Diamandy.**

Sırp-Hırvat-Slove Krallığı (Yugoslavya): **MM Nintchitch, Rakitch.**

Türkiye: **İsmet Paşa, Rıza Nur Bey, Hasan Bey.**

---

209) "Ouverture de Conférence. Des discours et des récriminations" (Konferansın açılması. Nutuklar ve karşılıklı suçlamalar), ***Echo National*** (Paris), 21.11.1922.

210) "Conférence de Lausanne. La Matinée de Lundi" (Lozan Konferansı. Pazartesi Matinesi), ***Journal de Genève***, 1.11.1922.

Ayrıca kırk kadar danışman oturumda hazır bulunmaktadır. Bunlardan yedisi Türktür: **Münir Bey, Zekâi Bey, Mustafa Şeref Bey, Veli Bey, Tahir Bey, Muhtar Bey, Tevfik Bey.** Konferansın Genel Sekreteri Fransız **M. Massigli.** Onun maiyetinde her ülkeden bir sekreter var. Türk sekreter **Reşit Safvet Bey (Atabinen).** Bir de tercüman var: **M. Camerlynck.**

Konferansın resmi dilleri ve içtüzüğü görüşülüyor. Hazırlanmış iç taslağında *"Yakındoğu İşlerine İlişkin Konferans"* deyimi kullanılmış. **İsmet Paşa** bunun yerine, *"Lozan Konferansı"* deyimin kullanılmasını istedi. **Curzon,** *"Yakındoğu İşlerine İlişkin Lozan Konferansı"* diye adlandırılmasının uygun düşeceğini belirtti (uygun bulundu). Tüzük taslağının ikinci maddesinde her devletin en çok iki delegeyle katılması öngörülmüş. **İsmet Paşa,** Türkiye'nin tam yetkili üç delegeyle katılacağını belirtti. Taslakta, Fransa, İngiltere ve İtalya'nın davetçi ülkeler olarak konferansta sırayla başkanlık yapacakları öngörülmüş. **İsmet Paşa,** Türkiye'nin de Konferansa başkanlık etmesini istedi. Türkiye de Konferansın İzmir'de toplanmasını önermiş olduğu için davet eden devletlerden sayılabileceğini belirtti. Kabul edilmedi. **İsmet Paşa,** başkanlık konusundaki teklifi kabul edilmediğine göre, Türk heyetinden birinin Konferansa Genel Sekreter seçilmesini istedi. **Lord Curzon,** Fransız **Rene Massigli**'yi Genel Sekreterlik için önerdi. **İsmet Paşa** bu öneriyi kabul etti. Tüzük taslağının V. maddesinde üç komisyon öngörülüyor: 1) Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu: Boğazlar rejimi; 2) Türkiye'de Yabancılar ve Azınlıklar Rejimi Komisyonu; 3) Maliye ve İktisat Sorunları Komisyonu; limanlar ve demiryolları; sağlık sorunları. Bu üç komisyondan her birine davetçi devletlerden biri başkanlık edecek, deniyor idi. **İsmet Paşa** buna itiraz etti. Türk Temsilci Heyetinin komisyon başkanlıklarına katılması gerektiğini söyledi. Bir karara varılamadan sonraki maddelerin görüşülmesine geçildi. Tüzüğün IX. maddesi, *"Konferans çalışmalarının kamuoyuna duyurulması, Genel Sekreterlikçe hazırlanacak resmi bildirilerle sağlanacaktır"* diyor.

Bu konuda **Curzon**, görüşmelerin gizli tutulması gerektiğini savundu. **M. Barrère** bu görüşe katıldı. **İsmet Paşa**, kendi hesabına görüşmelerin herkese açık tutulmasından yana olduğunu fakat çoğunluğun görüşünden ayrılmayacağını söyledi. Genel Sekreterlik bildirilerinin genel nitelikte bilgileri kapsaması kabul edildi. (Yani gizli görüşmeler açıklanmayacaktır.)

Görüşmelerin sonunda **M. Child**, Amerikan Temsilci Heyeti adına bir açıklama yaptı. Amerikan delegelerinin müzakerelere katılacaklarını fakat oylamaya katılamayacaklarını ve antlaşmayı veya herhangi bir raporu imzalamayacaklarını açıkladı. Yani Amerikan delegeleri gözlemci gibi katılıyorlardı. Lozan Barış Antlaşması'nı, herhangi bir protokolu veya belgeyi imzalamaya yetkileri yoktu. **M. Child**'ın bu açıklaması tutanağa şöyle geçmiştir:

"Amerika Birleşik Devletleri Temsilcileri, genel oturumlarda, komisyonların ve alt-komisyonların oturumlarında hazır bulunmak ve öteki Temsilcilerle aynı eşitlik düzeyinde görüşünü söylemek hakkı olan Temsilcilerin durumundadırlar. Amerikan Temsilci Heyeti, ne oy kullanmak hakkı, ne başkanlık, ne başka bir konuya ilişkin herhangi bir görev yüklenmek, herhangi bir anlaşmaya ya da bir rapora imza koymak istemektedir."[211]

Bu çeviri ters anlaşılmasın. Amerikalı, *"Lozan Antlaşmasını imzalamayacağım, herhangi bir raporu da imzalamayacağım. Konferansta bir görev üstlenmeyeceğim, oy kullanmayacağım. Sadece oturumlara katılacağım, görüşlerimi söyleyeceğim"* demektedir.

Üç saat süren bu ilk oturum saat 13.05'te sona erdi:

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki telgraf, 21.11.1922

Bugün **Curzon**'la görüştüm. Konferansın çalışma biçiminden söz etti. **Poincaré** gibi konuştu. Bizim için en önemli konunun ne olduğunu sordu. *"Tam bağımsızlık"* dedim. *"İngiltere için en önemli konu barış"* dedi. Yunan tazminatından söz ettim. *"Komşusunuz"* dedi. Söylevimdeki bazı cümleleri sert bulmuş. *"Istırap çekmiş bir*

211) ***Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler***, T. I, C. 1, K. 1, s.5-11.

milletin şikâyetleri!" dedim. Yunanlılara karşı zafer kazandığımızı ama Müttefiklere karşı kazanmadığımızı söyledi. Karşılık verdim. Sık sık görüşme dileğinde bulundu. Dış görünüş fırtınadan önceki yel gibidir.[212]

Konferans açıldı. Sabah yalnız içtüzük görüşüldü. Hemen her maddesine karşı çıktık. Sert tartışmalar oldu. Öğleden sonraki oturum, İsviçre'ye teşekkür, bazı delegelerin sözleriyle geçti. Yarın sınırlar komisyonu toplanacak. **Curzon** ve **Poincaré** ziyaretlerimi iade ettiler. **Curzon**, *"Ruslarla dostluğunuz ne kadar sürecek?"* diye sordu. *"Sonsuza kadar"* dedim.[213]

İsmet Paşa'nın Curzon'la ilk görüşmesi, 21.11.1922

İsmet Paşa, 21 Kasım 1922 Salı günü **Lord Curzon**'la ilk defa baş başa bir görüşme yaptı. Görüşme arzusu **Curzon**'dan gelmiş. **Paşa**, ziyaretinin iade edileceği sözünü alıp **Lord Curzon**'a gitmiş ve bu ziyaretini Ankara'ya şöyle tellemiştir (sadeleştirildi):

*"Bugün Konferanstan sonra, arzusu üzerine ve ziyaretin iade edileceği sağlanarak **Lord Curzon**'la görüştüm. Konferansın çalışma yönteminden, sorunların birbirinden ayrılıp komisyonlarda görüşülmesinden bahsetti. Başkanlık konusunu ona da söyledim. **Poincaré** gibi aynı nazariyeyi ileri sürdü. Türkler için en önemli sorunun hangisi olduğunu sordu. Sorunların hepsinin birbirine bağlı, hepsinin aynı derecede önemli olduğunu, bunların ortak esasının tam bağımsızlığı oluşturduğunu söyledim. İngiltere için en önemli sorunun ne olduğunu sormam üzerine, gülerek 'Barış' dedi. Noel yortusunu ülkesinde geçirmeyi arzu ettiğinden, çalışmaların o zamana kadar bitirilmesi dileğinde bulundu. Bunun kendi ellerinde olduğunu, isterlerse bir saatte de sorunun biteceğini söyledim. Buna da gülerek, 'Aynı şey sizin için de aynı biçimde elinizdedir' dedi. Yunan tahribatından ve bunların tamirinden*

212) Şimşir, ***Lozan Telgrafları I***, s.116-117, No. 13: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 21.11.1022, No. 11,12.

213) ***Ibid.***, s.117-118, No 14: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 21.11.1922, No. 13, 14.

bahsettim. 'Yunanlılar da sizin tahribinizden bahsediyor; her ikiniz söylersiniz; biz tarafsız biçimde dinleriz' dedi. Bugünkü nutkumun bazı cümlelerinin sert olduğundan yakınarak birbirimize karşı sert nutuklar söylemememizi rica etti. Istırap çekmiş bir milletin temsilcisi olduğumdan, şiddetli saydığı nutukların şikâyetten başka bir şey olmadığını, Anadolu'da söylediğimiz nutuklarda bile hiçbir milletin izzeti nefsine karşı hiçbir kelime söylemediğimizi ve ben de gerek resmi ilişkilerimde, gerek şahsi ilişkilerimde sözlerime fevkalâde itina etmek alışkanlığında olduğumu bildirdim. Yunanlılara karşı zaferimize diyecek olmadığını fakat Müttefiklere karşı zafer kazanmadığımızı söyledi. Cevap verdim. Yarın ya da öbür gün ziyaretimi iade edeceğini söyleyerek sık sık görüşmemizi arzu ettiğini ekledi. Ben de karşılık olarak görüşmeye hazır olduğumu ve Konferans süresince işlerin bu suretle daha kestirme çözüme bağlanacağını söyledim. Sorunun dış görünüşü fırtınadan önce tatlı yel niteliğindedir. İlkönce toprak sorununu söz konusu etmek düşüncesindedirler."[214]

Curzon, İsmet Paşa'nın bu ilk ziyaretini gecikmeden iade etmiştir.

Curzon'un, ilk görüşmesinde İsmet Paşa'ya söylediği, 21.11.1921

İlk görüşmesinde **Lord Curzon, İsmet Paşa**'ya, *"Yunanistan'ı yendiniz ama Müttefikleri yenmiş değilsiniz"* anlamında sözler söylemiş. **İsmet Paşa,** bu önemli noktayı bir başka yazısında şöyle açmıştır:

"Birinci Cihan Harbini, beraber muharebe ettiğimiz müttefiklerle, kaybettik. Yenilgi kesin idi ve galipler sulh (barış) masasına tam hâkimiyetle oturdular.

Müttefiklerimiz olan İmparatorluklar (Almanya, Avusturya), sadece, aldıkları muahede projelerini görmek ve imzalayacaklarını veya imzalamayacaklarını söylemek hakkı ile konferansa girdiler.

214) ***Ibid.***, s.116-117, No. 13: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 21.11.1922, No. 11, 12.

Türkiye'nin durumu hepsinden daha güç olmuştu. Türkiye, herkesin 1918'de bitirdiği muharebeye, daha dört sene devam etti. Memleketi işgal altında idi. Her tarafta istila ve fiili hâkimiyet silahla devam ediyordu.

1922'de, birdenbire, askeri vaziyet, galiplerin hiç ihtimal vermedikleri kesin bir netice ile, yani Türk zaferi ile, yeni bir safhaya girdi. Büyük galip devletler, yardım ettikleri küçük ortaklarıyla, muharebeyi devam ettirmişler ve dört sene içinde, bizi, içeriden Padişah Hükümeti, karışıklıklar ve sona kadar Yunan ordusuyla amana düşüreceklerini zannetmişler, muvaffak olamamışlar, 1918 galibiyetinden farklı bir vaziyete düşerek, bizi sulh masasına çağırmışlardır.

Biz, Büyük Millet Meclisi Türkiyesi, o haleti ruhiyede idik ki, İmparatorluk mağlup olmuş ve zaten İmparatorluk, memleket içinde de, düşmüş ve lâğvedilmişti. Biz, 1918 mağlubiyetini üzerimize almıyorduk. Galip devletler, 1918 galipleri durumunda ısrar etmek istiyorlardı. Bu şartlar altında Konferans (Lozan Konferansı) toplandı.

Sırası geldikçe ben, Baş Murahhas olarak, Mudanya Mütarekesinden buraya geldiğimi söylerdim. ***Lord Curzon*** *ise, bana, Mondros Mütarekesini hatırlatmaya çalışırdı: Mesele, aramızda hallolunamadan, ihtilaflı kalırdı."*[215]

Mesele, 21 Kasım 1922'de **İsmet Paşa**'nın **Lord Curzon** ile yaptığı ilk görüşmede ortaya çıkmış ve konferans boyunca "ihtilaflı" kalmıştır.

Lozan'da Lord Curzon'dan Foreign Office'de Sir E. Crowe'a tel, 21.11.1922

Konferansın ilk çalışma toplantısı bu sabah benim başkanlığımda yapıldı. Bütün delegasyonlar kadrolarıyla birlikte oturuma katıldılar. Konferansta izlenecek usul konuları tartışıldı. Türkler,

215) ***Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler,*** Önsöz: **İsmet İnönü**, Takım I, Cilt I, Kitap 1, s.V.

tam eşit olduklarını vurgulamak ve milli gururlarını tatmin etmek için görüşülen konuların çoğuna itirazda bulundular. Üç ana komisyon oluşturuldu: 1) Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu, benim başkanlığımda; 2) Türkiye'de Yabancılar ve Azınlıklar Rejimi Komisyonu; **Signor Garroni** başkanlığında; 3) Maliye ve İktisat Sorunları; limanlar ve demiryolları; sağlık sorunları komisyonu da **Mösyö Barrère**'in başkanlığında çalışacaktır. Yarın birinci komisyon çalışmalarına başlayacaktır.[216]

Amerikan Delegesi Grew'un Günlüğü'nden, 21.11.1922
(Tam katılımlı birinci oturum. Hôtel du Château, Ouchy)

Lord Curzon, oturumu büyük bir nezaketle yönetiyor ve davet sahibi ülkeler tarafından prosedür taslağına karşı Türklerin yapmış olduğu çeşitli itirazları son derece yumuşak kelimeler ama karşısındakini ezici yöntemler kullanarak bertaraf ediyordu... **İsmet**'in durumuna sempati duyuyordum; galip bir ülkeyi temsil ediyor ama yenik düşmüş bir düşman gibi muamale görüyordu... Başlangıçta Konferansa davet edilmiş olan ülkeler dışındakilerin Konferansa kabul edilmemesini istedi. Reddedildi. Esas komisyonlardan birinin başkanlığını talep etti. Reddedildi. Genel sekreter yardımcılıklarından birinin başkanlığına bir Türkün getirilmesini istedi. Reddedildi. Türk tarafının iki yerine üç delege ile temsil edilmesini istedi. Reddedildi... İstedikleri kadar itiraz etsinler bir şey değişmiyordu... Her itiraz sonunda **Lord Curzon**, olup bitenlere bakmaksızın, bir sonraki konuya geçiyordu.[217]

---

216) ***FO 424/255***, s.496, No. 623 ve ***DBFP-I/XVIII***, s.321-322, No. 211: Curzon'dan Crowe'a tel, 21.11.1922, No. 9.

217) **Grew**, ***op.cit.***, s.491 ve **Orağlı**, ***op.cit.***, s.29-30:
Not: Burada Amerikan delegesi **Grew**'un yazdıklarında bir düzeltme yapmamız gerekiyor: **Reşit Safvet Atabinen**, Konferansta Genel Sekreter Yardımcısı olmuş; Türkiye, Konferansta, iki delegeyle değil üç delegeyle temsil edilmiş ve Lozan Barış Antlaşması da üç Türk delegesi tarafından imza edilmiştir: **İsmet Paşa, Dr. Rıza Nur ve Hasan Saka**. -BNŞ

Başbakan Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 21.11.1922

(Yugoslavya ile ilişkiler konusu)

Yine 21 Kasım 1922 Salı günü **İsmet Paşa**, Başbakan **Hüseyin Rauf Bey**'den kapalı bir telgraf aldı. Telgraf Yugoslavya ile ilişkilerin yeniden kurulması konusundadır. Artık resmen Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı adını almış olan ve gayrı resmi olarak Yugoslavya da denen Sırbistan'la Osmanlı Devleti arasında ilişkiler, Birinci Dünya Savaşı üzerine 1914 yılında kesilmiş ve Belgrad'daki Türk Elçisi **Cevat Bey**, 1 Kasım 1914'te oradaki görevinden ayrılmıştı. Şimdi, tam sekiz yıl sonra, Kasım 1922'de Belgrad Hükümeti, Türkiye ile yeniden diplomatik ilişki kurmak istiyordu. Bu amaçla gizlice Ankara'ya bir adam göndermişti. **Rauf Bey**, durumu Lozan'da **İsmet Paşa**'ya şöyle aktarıyor (sadeleştirildi):

*"Bugün, elinde resmi belgesi bulunmayan ve fakat Yugoslavya Başbakanı **Paşiç**'in güvendiği bir adamı olduğunu söyleyen, Lozan Konferansında Yugoslav Delegasyonu askeri danışmanı **Kurmay Albay Tasiç, Refet Paşa**'nın aracılığıyla, kimlik değiştirmiş olarak (mütenekkiren) Ankara'ya geldi. Elinde Debre mebusu **Basri Bey**'in **Gazi Paşa**'ya tavsiyesi vardır. Albay, Yugoslavya ile ilişki kurmaya ve temsilci atamaya taraftar olup olmadığımız, Yugoslavya'nın şimdiki sınırını kabul edip etmeyeceğimiz hakkındaki fikrimizi sordu ve ilişkiye girmekten başlayarak, Balkanlarda iki güçlü askeri devlet arasında kendilerince istenilen anlaşmaya varmayı ima etti. Arkadaşlarımızla müzakere ettikten sonra **Gazi Paşa** ile birlikte adıgeçene aşağıdaki yolda cevap verildi:*

Temsilci değişimine taraftar olduğumuzu, kendileri de İstanbul'daki temsilcilerini Hükümetimiz katında görevlendirmeleri şartı ile bizim taraftan da bir kişinin seçilip (Belgrad'a) gönderileceğini; Yugoslavya'nın bugünkü sınırlarını kabul etmekte bir zorluk görmediğimizi, ancak doğal olarak yönetimleri altındaki Türk ve İslam ahaliye yapıldığı haber alınan baskıların kaldırılmasını

*talep ettiğimizi ve Yunanlılara karşı Yugoslavya'nın da engelleyici ve etkin olması gerekeceğini; ancak kendisinin resmi bir sıfatı olmadığını dikkate alarak, Sırp Delegeler Kurulunun Lozan'da bu noktalar etrafında Zâtı Âlileri (**İsmet Paşa**) ile görüşüp anlaşmasının uygun olacağını ve size yazacağımızı söyledik. Temsilciyi seçip göndereceğiz. Diğer konularda yukarıda arzettiğim esaslar çerçevesinde ve fakat Küçük Antant'a katılıyoruz gibi Ruslara ve müttefiklerine karşı propaganda ve tesir yapılmayacak biçimde görüşülmesi uygun olur Efendim. –**Hüseyin Rauf**"*[218]

Bu telgraf, Türk diplomasinin ağırlık merkezinin o günlerde Ankara'dan Lozan'a kaydığını gösteren belgelerden biridir. Dışişleri Bakanı **İsmet Paşa** Lozan'dadır ve Türkiye'nin bir yabancı ülkeyle diplomatik ilişki kurması gibi diplomatik sorunlar ondan geçmektedir.

Görevli Yugoslav albay, isim değiştirerek, kılık kıyafet değiştirerek Ankara'ya gelmiştir. Çünkü Müttefikler denen eski İtilâf Devletlerinin, özellikle İngiltere'nin hışmından sakınmaktadır. Bu devletler, barış antlaşması yapılıp yürürlüğe girinceye kadar Türkiye ile ilişki kurulmasını söz geçirdikleri yabancı ülkelere yasaklamışlardı. Bu yasak Sevr Antlaşması'ndan beri inatla sürdürülmekteydi ve yapılacak Lozan Barış Antlaşması'nın yürürlüğe girmesine kadar da sürdürülecek gibi görünüyordu. Lozan Barış Antlaşması'nın bütün imzacı devletlerce onaylanıp yürürlüğe konması da 1925 yılına kadar sarkacaktı.

Türkiye, ancak Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra, 1924 yılında, **Tahir Lütfi (Togay) Bey**'i Belgrad'a geçici temsilci olarak atamıştır. Lozan Antlaşması yürürlüğe girdikten sonra, 22 Ağustos 1925'te **Yusuf Hikmet (Bayur)** "Mümessil" unvanıyla Belgrad'a atanmış, 1926 yılında da kendisine "Elçi" unvanı verilmiştir. Yani Sırbistan'la 1914 yılında kesilmiş olan ilişkilerin yeniden normale dönmesi, İngiliz baskısı yüzünden 1925-1926 yılına kadar sarkmıştır.

218) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.115-116, No. 12: Başbakan Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 21.11.1922, No. 11, 12.

Başbakan Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya üç telgraf, 22.11.1922

22 Kasım günü **İsmet Paşa**, Başbakan **Hüseyin Rauf Bey**'den, 8 sayılı bir şifre telgraf aldı. Başkumandan ve TBMM Başkanı **Gazi Mustafa Kemal**'in kapalı imzasını taşıyan bu telgraf Lozan'da **İsmet Paşa**'ya suikast düzenlenmesi olasılığını haber veriyordu ve şöyle kaleme alınmıştı:

*"**Ethem** ve **Eşref**'le arkadaşlarının ve muhtemelen **Reşit** ve **Tevfik**'in İsviçre'ye gittikleri istihbar edilmiştir. Zât-ı Devletlerine suikastta bulunmaları ihtimali olduğundan İsviçre Hükümetine müracaatla tevkif ve hudut dışı ettirilmelerinin sağlanmasını talep ederim. –**Mustafa Kemal** –**Hüseyin Rauf**"*[219]

İsmet Paşa, daha Lozan'a vardığı sırada, 14 Kasımda da bir suikast haberi almıştı. O zaman kendisine Ermenilerin suikast hazırlamakta olduğu bildirilmişti. Bu defa **Çerkez Ethem** ve adamlarının İsviçre'ye gittikleri ve **İsmet Paşa**'nın canına kıymak isteyebilecekleri haber veriliyordu. Bunu İsviçre makamlarına haber verin, suikastçıları tutuklayıp sınır dışı etsinler deniyordu.

Ermeni suikastçılar, **Çerkez Ethem** grubu suikastçıları vs. Lozan Konferansı boyunca **İsmet Paşa**'nın peşini bırakmayacaklardı.

İsmet Paşa'nın 22 Kasım günü Ankara'dan aldığı diğer iki telgraf da özetle şunlardı:

"**Aralov**, Türklerle İngilizler arasında bir silahlı çatışmaya engel olması talimatı almış."[220]

"Türk delegasyonunda kâtip olarak görevli **Suat Efendi**'nin, Batum Türk Komünist Partisi **Sedat Reşat** ile yakınlığı var. Dikkat."[221]

---

219) ***Ibid.***, s.110, No. 17: Rauf Bey'den (Mustafa Kemal Paşa'dan) İsmet Paşa'ya tel, 22.11.1922, No. 8.

220) ***Ibid.***, s.118, No. 15: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 22.11.1922, No. 6.

221) ***Ibid.***, s.118-119, No. 16: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 22.11.1922, No. 7.

İsmet Paşa, Türkiye'nin Trakya'ya ilişkin isteklerini dile getiriyor, 22.11.19222

İsmet İnönü, ***Hatıralar***'ında Lozan'da Trakya Sınırı sorununa şöyle giriyor:

"Törenler bittikten, usul ve şekil meseleleri tespit edildikten sonra Lozan Konferansı Uşi Şatosunda, 22 Kasımda çalışmaya başladı. Hudutlara, askerliğe ve Boğazlara ait işlere bakacak Birinci Komisyon, **Lord Curzon**'un başkanlığında toplandı. **Lord Curzon,** toplantıyı açarak Trakya hudutlarının konuşulacağını söyledi.

Trakya hudutları meselesinin en acele ve en önemli kısmı Mudanya Mütarekesi'ne girerken ve mütareke esnasında hallolunmuştu. Mütarekeden sonra Şarki (Doğu) Trakya boşaltılmış ve Türk idaresi Şarki Trakya'da yerleşmişti...

Trakya hudutları meselesinde ilk sözü ben aldım. Trakya hudutları olarak 1913 hududunu ve Garbi Trakya için plebisit istedim. Yani Balkan Harbi'nden sonra Bulgarlarla yaptığımız muahede ile tespit edilen hududu istedim. Bu muahedeye göre Edirne, Dimetoka'ya kadar bütün hinterlandı ile bize kalıyordu. Şimdi ben (Batı) Trakya için de plebisit yapılmasını ileri sürdüm. Halkın oyuna müracaat olunacak ve ona göre nereye ilhak edilmek istediklerini halk tayin edecekti. Misak-ı Milli'nin hükmü de bu idi. Şarki Trakya'nın ve Trakya sınırlarının emniyeti için Garbi Trakya'da intizam ve sükûnun hüküm sürmesi zaruretini ileri sürüyordum.

Müttefik devletlerin mütareke görüşmeleri için bize gönderdikleri 23 Eylül 1922 tarihli notalarında ve Mudanya görüşmelerinde, Edirne şehrinin bize bırakılacağı ve Edirne şehri derken Meriç'in öbür yakasındaki Karaağaç'ın birlikte kastedildği taahhüt edilmişti. Demek ki Trakya hududu meselesinde ben fazla bir şey istemiş değilim. Konuşurken Meriç'in karşı sahilindeki ve Garbi Trakya'daki halkın büyük çoğunluğunun Türk olduğunu da belirtmiştim. Sözlerim bittiği zaman, **Lord Curzon** bana Meriç'in garbında büyük kısmı Türklerle meskûn dediğim yerlerle nereleri

kastettiğimi sordu. Ben kesin cevap vermedim, 'Mütehassıslarla görüştükten sonra söyleyeceğim' dedim."[222]

Evet, Birinci Komisyonun 22 Kasım sabahı ilk toplantısında ilk sözü alan **İsmet Paşa**, Trakya sınırına ilişkin isteklerini dile getirdi. Yaptığı konuşma Konferansın resmi tutanağına şöyle geçti (kısaltılarak aktarıldı):

*"**İsmet Paşa**, Karadeniz'den Meriç ağzına kadar Trakya sınırının, 29 Nisan 1913 tarihli İstanbul Andlaşması'nın 7. maddesinde belirtilen sınır olması gerektiğini söyledi. Batı Trakya için de bir plebisite başvurulmasını istedi.*

***Lord Curzon**, Türk Temsilci Heyetinin, bu isteklerini tarihi, coğrafi, siyasal ve etnik dayanaklarla desteklemek isteyip istemediğini sordu...*

***İsmet Paşa**, aşağıdaki nedenlerle, Meriç'in batısındaki ufak bir toprak parçasını Trakya sınırı içinde bırakmak gerektiği cevabını verdi:*

1) Müttefik Devletler, 24 Eylül 1922 günlü notaları ve Mudanya Sözleşmesi ile, Doğu Trakya'nın, Edirne'yi de kapsamak üzere, Türkiye'ye geri verilmesini kabul etmişlerdi... Notada, Edirne'nin özel olarak anılmış olması, hiç şüphesiz, Edirne istasyonunun, Karaağaç dış mahallelerinin, Edirne ile bu mahallelerde oturanların mülkiyetinde bulunan ve geçimlerini sağlayan toprakların da, aynı zamanda Türkiye'ye geri verilmesi gerektiği anlamına gelmektedir. TBMM Hükümetinin de anladığı budur.

2) Öte yandan, Edirne Türkiye'ye döndüğüne göre, Edirne'yi İstanbul'a bağlayan demiryolunun Kuleli Burgas-Mustafa Paşa kesiminin bulunduğu toprak parçasının da Türkiye'ye geri verilmesi zorunludur. Edirne ile bu demiryolunun güvenliğini sağlamak ve Türkiye'nin komşularıyla güvenlik ve dostluk içinde ilişkiler sürdürebilmesi bakımından, sınırın, gerektiği ölçüde, Edirne şehrinden ve demiryolundan uzak geçmesi zorunluluğu vardır.

222) İsmet İnönü, ***Hatıralar***, s.333.

3) Meriç'in batısında istenilen toprakta yaşayan halkın büyük çoğunluğu Türktür...

***Lord Curzon**, Türk isteklerinin iki noktaya ilişkin bulunduğunu belirtti: Bir yandan, Doğu Trakya için 1913 sınırının elde edilmesi, öte yandan da Batı Trakya'da plebisite başvurulması.*

***İsmet Paşa**, istediği topraklarda, Demotika* (Dimetoka) *bölgesinde, Balkan Savaşlarından önce de sonra da, Türklerin çoğunlukta bulunduklarını bildirdi..."*[223]

İsmet Paşa'nın Trakya sınırına ilişkin isteklerine Yunan, Yugoslav ve Romen delegeleri karşı çıktılar. Meriç sınırı üzerinde ısrar ettiler, Türkiye'nin Meriç'in batısına taşmamasını istediler. *"Türk Temsilci heyeti kabul edilemez tekliflerde bulunmaktadır. Meriç, Türkiye'ye büyük bir güvenlik sağlayacak, doğal bir sınırdır"* diyen Yugoslav delegesi **Ninçiç (Nintchitch)**, Karadeniz'den Ege Denizi'ne kadar Türk sınırını izleyen bir bölgenin askerden arındırılması önerisini de ortaya attı.

Öğleden sonra saat 16.00'da yeniden toplanan Birinci Komisyonda önce Bulgaristan Başbakanı **Stambuliyski** söz alarak Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne çıkış isteğini ve Trakya konusundaki Bulgar görüşlerini dile getirdi.

Ondan sonra söz alan **Curzon**, Trakya sınırı konusuna döndü ve Türk isteklerini reddetti. **Curzon**'un konuşması tutanakta şöyle yer aldı:

*"**Lord Curzon**, çağıran devletlerin temsilcileri olan meslektaşlarıyla konuşmuş bulunduğundan, söyleyecekleri ortak görüşleri yansıtmaktadır. Öte yandan, geçen oturumda, başka üç Hükümetin temsilcileri de konuşmuşlardır; **Lord Curzon**, bunların öne sürmüş oldukları görüşlerden büyük bir kısmına katılmaktadır. Böylece, öne süreceği düşünceler birçok Devletçe paylaşılmış bulunmaktadır.*

---

223) ***Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler,*** Takım I, Cilt I, Kitap 1, s.20-21.

Türk Temsilci Heyeti, 1913 sınırının yeniden kabul edilmesini istemektedir. ***Lord Curzon****, bu sorunun, andlaşmalara dayanan hukuki durumunun ne olduğunu, Konferansa tam olarak belirtmek istemektedir; çünkü andlaşmalara karşı olağanüstü bir kayıtsızlık ortaya çıkmış gözüküyor. 1913'e kadar, bütün Batı Trakya Türkiye'ye aitti; bu tarihte, bu vilayetin en büyük parçası, Bükreş Andlaşması'yla, Bulgaristan'a bırakıldı. 1915'te Batı Trakya'nın Karaağaç ve Demotika'yı* (Dimetoka) *kapsayan bir başka parçasını, Türkiye, Bulgaristan'a bıraktı. 1919 Neuilly Andlaşması'yla, Bulgaristan, 1915'te Türkiye'den aldığı parçasıyla birlikte, bütün Batı Trakya'dan, Başlıca Müttefik Devletler yararına vazgeçti; son olarak, 1920 Ağustosunda, Trakya'ya ilişkin olarak imzalanmış fakat onaylanmamış bir andlaşma* (Sevr -BNŞ) *ile, bütün bu bölge Yunanistan'a verilmiştir. O zamandan bu yana, Batı Trakya Yunanistan'ca işgal edilmiş ve yönetilmiştir. İşte, andlaşmaların yarattığı durum budur.*

Türk Temsilci Heyeti, şimdi, savaştan önceki sınırlara dönmek iddiasında bulunmaktadır...

Türkiye'nin daha önce öne sürmüş olduğu bütün istekler –örneğin ***Hamid Bey*** *tarafından İstanbul'da Yüksek Komiserlere sunulmuş olan istekler– hep Meriç sınırını öngörmekte idi.* ***Lord Curzon*** *Paris'e gittiği ve Devletlerin çağrısı üzerine 23 Eylül tarihli nota kaleme alındığı zaman, Türkiye'nin isteklerini yakından bilen Fransız Hükümetinin kuvvetle desteklediği bu istekler, Meriç'e kadar Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesi idi. 23 Eylül tarihli notada,* ***'Müttefik üç Hükümet bu fırsattan yararlanarak Türkiye'nin Meriç'e ve Edirne'ye kadar Trakya'yı elde etmek isteğini uygun karşıladıklarını bildirirler'*** *cümlesi görülür.*

Devletlerin çağrısına verdiği cevapta, Türkiye, Edirne'yi de içine almak üzere, Meriç'in batı kıyısına kadar Trakya'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine geri verilmesini istedi. Daha sonra, 4 Ekim tarihli bir notada, Türk Hükümeti, Trakya'daki söz

götürmez hakkının tanınmış olmasından memnunluk duyduğunu bildirdi. Son olarak, Mudanya Sözleşmesi, Yunanlıların hangi çizginin gerisine çekileceğini gösterirken, bunu ***'Ege Denizi'ne kadar uzanmak üzere Meriç'*** *olarak tanımlamıştır. Böylece, iki-üç aydan beri, Türkiye'nin sürekli olarak istediği sınır, Meriç çizgisi idi ve başka bir şey değildi...*

Lord Curzon, *konuşmasını özetlemek istediğini söyledi. Meriç'e kadar Doğu Trakya, Türkiye'nin sürekli olarak değişmez isteği olmuştur. Bu isteklerin yerine getirilmesine Paris'te karar verilmiştir;* ***Lord Curzon*** *da bu tavizden yana olmuştur. Martta öngörülmemiş bir ikinci tavize, Mudanya'da rıza gösterilmiştir. Şimdiki Konferansı beklemeden, Meriç'e kadar Doğu Trakya'nın hemen işgal edilmesi kabul edilmiştir.* ***Lord Curzon,*** *Türk Temsilci Heyetinin isteklerini, (Müttefik) Devletlerin yerine getirmeye hazır bulundukları konularla sınırlandırılmasını ve kabul edilmesi mümkün olmayan teklifler öne sürerek görüşmeleri daha da güçleştirmemesini dostça istediğini belirtti."*[224]

Lord Curzon'un bu konuşması öteki Müttefik delegelerince hemen desteklendi:

M. Barrère: ***"Lord Curzon'un*** *–Fransız Hükümetinin ve* ***M. Barrère'in*** *duygularına uygun düşen– açık ve ölçülü sözlerine,* ***M. Barrère*** *bütünüyle katıldığını bildirmeyi bir ödev saymaktadır..."*

Marki Garroni de, ***"Lord Curzon'un*** *ve* ***M. Barrère'in*** *duygularını paylaştığını"* söyledi... Türk temsilci heyetinin bununla yetinmesini istedi...[225]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 22.11.1922

"Konferans Komisyon halinde toplandı. Doğu Trakya için 1913 sınırını ve Batı Trakya için plebisit istedim. **Venizelos**, kabul edemeyeceğini söyledi. Bulgarlar, Ege Denizi'ne çıkış istediler. Ben, önerilerin hepsine gelecek toplantıda cevap vereceğimi

224) ***Ibid.***, s.32-36.
225) ***Ibid.***, s.36.

söyledim. **Curzon** ile tartıştık. Kendi görüşlerini açıkladı. Meriç'e kadar bir sınır ve bir de askersiz tarafsız bölge öngörüyorlar. **Curzon**, Devletlerin birlik olduklarını söyledi. Fransız ve İtalyan delegeleri onu doğruladılar. Karaağaç'ın kurtarılabileceğini sanıyorum. Ama 1913 sınırını kurtarmak ve Batı Trakya'da plebisit yaptırmak zordur. Her ne olursa olsun kesin red karşısında bu yüzden konferansın kesilmesine meydan vermeyeceğim. Zaruri olan şekli kabul edeceğim. Tarafsız ve askersiz bölge kabul edilemez gibi görünmüyorsa da bunun ayrıntıları alt komisyonda çalışıldıktan sonra açıkça anlaşılacaktır."[226]

Lord Curzon'dan Foreign Office'de E. Crowe'a tel, 22.11.1922 (özet)

"Sınırlar Komisyonunun ilk toplantısı yapıldı. Toplantı, Türklerin, savaş öncesi bütün Trakya sınırlarının değiştirilmesi ve Batı Trakya'da plebisit yapılması istekleriyle açıldı. **Venizelos**, Batı Trakya'nın bir parçası olan Karaağaç üçgeni konusunda Türklere gereken cevabı verdi. Romanya adına **Duca**, Sırbistan adına da **Ninçiç**, bütün kalpleriyle Müttefiklerin yanında yer aldılar. Müttefik delegelerle benim odamda önceden yarım saatlik bir toplantı yaptık. *'Trakya sınırlarıyla ilgili andlaşmaların yırtılıp atılmasını reddetmeli ve Meriç sınırını kabul etmeliyiz'* dedim. Sapasağlam bir müttefik cephe olduğumuzu Türklere gösterdik."[227]

Amerikan Delegesi Grew'un Günlüğü'nden, 22.11.1922, saat 11.00

"Konferans bütünüyle bir komisyon haline dönüştü. Boğazlar rejimini de içine alan ve Toprak ve Askeri Meseleler Komitesi adını taşıyan bu komisyona **Lord Curzon** başkanlık ediyordu. Bu sabah Doğu ve Batı Trakya sınırları tartışıldı. **İsmet Paşa**, Doğu

226) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.120-121, No. 19: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 22.11.1922, No. 15, 16 (özet).

227) ***FO. 424/255***, s.507, No. 636 ve ***DBFP-I/XVIII***, s.325-326, No. 215: Curzon'dan Crowe'a tel, 22.11.1923, No. 19.

Trakya sınırlarının 1913'teki Bükreş Antlaşması ile belirlenen sınırların aynı olması ve Batı Trakya'da plebisit yapılması taleplerinde bulundu. **Venizelos**, Meriç nehrinin sınır olmasında ısrar ederek, tarihi ve etnik sebepleri göstererek bu iddiaları çürüttü. Sırplar, Doğu Trakya'nın kuzey ve batı sınırları boyunca Karadeniz'den Ege Denizi'ne kadar uzanan toprakların askerden arındırılmış bölge haline getirilmesini savundular. Romenler, **Venizelos**'u desteklediler."

(Grew devam ediyor) 22 Kasım, saat 16.00:

"Bulgaristan Başbakanı **Stambuliyski** (...) Trakya'nın tamamını kapsayan bir otonom rejimi savundu. Ardından **Lord Curzon**, 1) Batı Trakya ile ilgili olarak İtilaf devletlerinin Neuilly Antlaşması'nda herhangi bir tadilat yapılmasına müsaade etmeye en küçük bir niyetinin bulunmadığı, 2) Batı ve Doğu Trakya arasındaki sınırın Meriç nehri olması gerektiği, 3) Bir alt komisyonun, Tunca'dan denize kadar uzanan bölgelerde Meriç nehrinin her iki yakasında kalan askerden arındırılmış bölgeyi belirlemek için plan hazırlaması, 4) Bulgaristan'ın ticari olarak denize çıkmasının sağlanması amacıyla Karaağaç'tan Dedeağaç'a kadar olan demiryolu kesiminin uluslararası kontrol altında olmasında ısrar eden İngiliz görüşünü sundu. Yunanistan'dan Neuilly Antlaşması'yla kendisine verilen Batı Trakya'dan vazgeçmesinin istenemeyeceğini ve İtilaf devletlerinin bu meselenin yeniden açılmasına müsaade edemeyeceklerini de ekledi...

Basının durumu hayli sıkıntı vericiydi ve bu hal sonuçta Türklerin resmi protestolarını Konferansa getirmelerine neden oldu. **Curzon**, açılış toplantısında günlük basın açıklamaları haricinde tam manasıyla gizlilik emri vermişti. Davet sahibi üç ülke olan Fransa, Büyük Britanya ve İtalya'nın basın bürolarındaki temsilciler, oturumlara kabul ediliyor, gizlilik taahhütlerinden muaf tutuluyor ve kendi delegasyonlarına uygun düşen ne varsa onu yayımlıyorlardı. Bu durum haber akışında İngiliz, Fransız ve İtalyanlara tekel imkânı yaratırken aynı zamanda yanlış haberlere ve bazı haberle-

rin örtbas edilmesine de yol açtı. Bunlardan bir tanesi de Türklerin Amerikan temsilcilerinin varlığına itiraz ettiklerini göstermeye çalışan bir hikâyeydi (bu arada Türkler bunun tam tersinin doğru olduğunu söylüyorlardı). ***New York Times*** muhabiri **Edwin L. James** hikâyenin **Poincaré**'den kaynaklandığını söylüyor, ben de İngilizlerin parmağı olduğunu düşünüyordum. Bir başka hadise de **Venizelos**'un konuşmasının hem de tam metin halinde ortalıkta dolanıyor oluşuydu. **Lord Curzon**'a, (...) bizim pozisyonumuza yönelik bir yanlış haberin ortaya çıkması halinde basına açıklama yapmak hakkımızı saklı tuttuğumuzu (...) bildirdik. **Curzon** bunun doğru olduğunu kabul etmek zorunda kaldı."[228]

23 Kasım 1922 Perşembe

Konferans yine Trakya sınırını görüşüyor, 23.11.1922

Birinci Komisyon 23 Kasım sabahı **Lord Curzon**'un başkanlığında toplandı ve yine Trakya sınırı sorununu görüştü. **İsmet Paşa,** uzun bir konuşma ile bir gün önce **Venizelos**'un, Sırp ve Romen delegelerinin konuşmalarına cevap verdi. Konuşmasını güçlendirmek için deliller gösterdi, ayrıntılı istatistikler sundu. Yunanistan'ın saldırgan ve barışı geciktirmiş bir ülke olması dolayısıyla sorumlu olduğunu ortaya koydu.

İsmet Paşa, Batı Trakya'nın durumunun Neuilly Antlaşması ile açıkta bırakılmış olduğunu belirtti. Bu bölgenin kaderini belirlemek için halkın oyuna başvurulması, yani burada plebisit yapılması gerektiğini savundu. Yunan işgallerinin Türk topluluklarına çok pahalıya geldiğini, aynı acıların Batı Trakya'da sürüp gitmesinin kabul edilmeyeceğini vurguladı. **İsmet Paşa,** Batı Trakya'nın nüfusuna ilişkin ayrıntılı istatistikler sundu, bu bölgedeki bütün köylerin nüfus dökümlerini ortaya koydu. Özet olarak Batı Trakya'nın dört kazasının nüfusunun şöyle olduğunu gösterdi:

---

228) **Grew**, ***op.cit.***, s.491-495 ve **Orağlı**, ***op.cit.***, s.31-34.

	Türkler	Rumlar	Bulgarlar	Yahudiler	Ermeniler
Gümülcine	59,967	8, 834	9, 997	1,007	360
Dedeağaç	11,744	4,800	10,227	253	449
Sofulu	14,736	11,542	5,490	---	---
İskeçe	42,671	8,728	552	220	114
	129,118	33,904	26,266	1,480	923[229]

İsmet Paşa, Doğu Trakya sınırının 1913 sınırı olması gerektiğini tekrarladı. Bu konuda ısrar etti. Mudanya Konferansı sırasında İtalyan ve İngiliz generallerinin Karaağaç'ın Türkiye'ye verileceğini açıkça beyan ettiklerini belirtti. Notalarda Meriç'ten bahsedilmesinin Yunan askerlerinin Doğu Trakya'yı boşaltmalarıyla ilgili olduğundan sınır konusundaki görüşümüzü ihlâl edemeyeceğini söyledi.

İsmet Paşa, Edirne'nin hinterlandı saydığı ve Türkiye sınırları içine alınmasını istediği Mustafa Paşa (bugün Svilengrad), Seymenli ve Dimetoka hakkında da istatistikler sundu. 1914'te yayımlanmış Türk istatistiklerine göre buralarının nüfus yapıları şöyledir:

	Türkler	Rumlar	Ermeniler	Çeşitli
Mustafa Paşa	11,857	6,134	---	568
Seymenli	4,594	4,225	---	10
Dimetoka	20,110	24,447	174	1,212
	36,365	34,816	174	1,790[230]

Köylerin sayısı

	Türk	Rum	Karışık	Rum-Türk
Mustafa Paşa	28	7	1	1
Seymenli	17	10	1	---
Dimetoka	31	9	1	13
	76	26	3	14[231]

229) ***Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler***, T. I, C. 1, K. 1, s.42.
230) ***Ibid.***, s.42.
231) ***Ibid.***, s.43.

İsmet Paşa, *"Dimetoka şehrinin Türkler için tarihi bir önemi olduğunu belirtmek belki de yararsız olmaz; bu şehir Türklerin Avrupa'da geçici ilk başkentleri olmuştur; Türkler orada birçok anıtlar, camiler, çeşmeler, kaleler, saraylar vb. yapmışlardır"* diyor ve devam ediyor:

"Yunan Baştemsilcisinin öne sürdüğü ekonomik veriler de yanlıştır. Bu bölgelerde taşınmaz malların (emlâkin) büyük çoğunluğu (% 84) Türklerin mülkiyetindedir; bu Türkler de –herkesin bildiği ve Türk Temsilci Heyetince Konferansa sunulan notada (Ek B) belirtildiği üzere– genellikle toprağa sıkı sıkıya bağlı çiftçilerdir; çalışan ve üretimde bulunan, özellikle Türk köylüsüdür...

Edirne Türkiye'ye geri dönerken, onu İstanbul'a bağlayan Kuleli-Burgaz-Mustafa Paşa demiryolunun geçtiği toprak parçasının da Türkiye'ye geri verilmesi zorunludur.

Edirne'nin olduğu kadar söz konusu demiryolunun da güvenliğini sağlamak ve Türkiye'nin komşularıyla güven ve dostluk dolu ilişkiler sürdürebilmesi için, sınırın, Edirne şehrinden ve demiryolundan, gerektiği kadar uzak bulunması zorunluluğu vardır.

Yalnız Karaağaç'ı söz konusu edersek, Türkiye'nin elinde bulunmasına artık kimsenin diyeceği kalmamış bir şehrin bir mahallesinden, Türk egemenliğinin kaldırılmasını, Yunan Temsilci Heyetinin neden istediğini anlamakta Türk Temsilci Heyeti güçlük çekmektedir. Bir şehirde aynı zamanda iki yönetim bulunması doğal mı sayılıyor? (...) Karaağaç'sız Edirne, ülkenin öteki kısımlarıyla normal ilişkiler kuramaz, ekonomik çöküntüye mahkûm edilmiş olur: Bu mahallede bütün taşınmaz mallar (emlâk) Edirne'de oturanların mülkiyetindedir. Oysa, Müttefik Devletlerin 23 Eylül tarihli notası, Edirne'yi Türkiye'ye geri vermektedir; böyle olunca, bu nota, Edirne'nin tamamlayıcı bir parçası olan Karaağaç mahallesini de Türkiye'ye geri vermiş olmaktadır."

İsmet Paşa, şunu da sözlerine eklemek zorunda olduğunu söyledi: Mudanya Sözleşmesinin imzalanmasıyla sonuçlanan gö-

rüşmelerde, 6 Ekim 1922 günü yapılan toplantıda, İtalyan Temsilcisi **General Monbelli, İsmet Paşa**'ya, harfi harfine şunları söylemiştir:

"İtalyan Hükümeti adına Ekselanslarına resmi bir bildiride bulunmama izin veriniz:

1) Askeri bakımdan Edirne müstahkem mevkii, Edirne şehrini, Karaağaç mahallesini ve –Meriç'in sağ kıyısındakileri de içine almak üzere– istihkâmlar kuşağını kapsadığını göz önünde tutarak;

2) Müttefik Devletlerin 23 Eylül tarihli notalarında yazılı 'Edirne'yi de içine almak üzere' sözünün haklı olarak, yukarıdaki anlamda yorumlanabileceğini düşünerek..."

Bunun gibi, İngiliz Temsilcisi **General Harington** da, 9 Ekimde şöyle demişti:

"Size teklif edilecek şartlar konusunda Müttefik Hükümetler anlaşmış bulunmaktadırlar. Bütün Trakya'yı elde etmenizi sağlayacak kararı size sunmaktadırlar. Müttefik Hükümetler, Meriç'in batısında size bir perde sağlamaya kadar gitmektedirler. Karaağaç sizin olacaktır."

İsmet Paşa, Müttefiklerin iki temsilcisince yüklenilmiş olan bu moral yükünün yerine getirileceğini ummaktadır.[232]

İsmet Paşa'nın Batı Trakya'da halkoyuna başvurulması isteği, büyük tepki yarattı. Özellikle Balkan ülkeleri Türklerin tekrar Meriç'in batısına geçecekleri korkusuna kapıldılar. Ne yapıp yapıp Türkleri Meriç'in batısına geçirmemek için Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında, 1912 yılında olduğu gibi, 1922 Kasım ayında da bir **"Balkan Bloku"** oluştuğu haberleri 23 Kasımdan başlayarak Avrupa gazetelerinin sütunlarını doldurdu. Konferans öncesinde İngiltere'nin gayretleriyle zaten oluşturulmuş olan **"Müttefik müttehit cephesi"**ne şimdi bir de "Balkan

232) ***Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler,*** T.I, C.1, K.1, s.43-44; ayrıca bkz. **İsmet İnönü, *Hatıralar,*** s.334.

Bloku" eklenince, Türkiye, Lozan Konferansının daha ilk üç gününde adeta bir "**Birleşik Avrupa Cephesi**" ile karşı karşıya kaldı.

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 23.11.1922

"Arazi Komisyonu toplandı. Hepsine uzun bir cevap verdim. *'Yunanistan saldırgan ve sorumludur'* dedim. Batı Trakya'nın kendi kaderini belirlemesi ve Doğu Trakya için 1913 sınırını savundum. Bulgarlara Ege'de çıkış verilmesine Türkiye'nin taraftar olduğunu belirttim. Tarafsız bölge işi alt komisyona yollandı. **Venizelos** cevap verdi. Söylevim Yunanlıları biraz güç durumda bıraktı. Altkomisyon öğleden sonra toplandı. Sınırda Karadeniz'den Ege Denizi'ne kadar 30 kilometre genişliğinde askerden arındırılmış bir bölge öngörülüyor. Öğleden sonra **Curzon**'a gittim. Yanında öteki delegeler de vardı. İstanbul'daki durum konusunda **Selahattin Adil Paşa**'ya talimat verilmesini rica etti. İstanbul'da Ankara yasalarının sert biçimde uygulanmasından yakındılar. Hıristiyanları kovmak istediğimizden söz ettiler. *'Aslı yok'* dedim. Hükümetime yazıp bilgi isteyeceğimi söyledim. Azınlıklar konusunda büyük zorluklarla karşılaşacağız sanırım. Amerikalıların Konferansta bulunmalarına karşı çıkmadığımı Amerikan Elçisine bildirdim. Rus Elçisi **Vorovski**'yi kabul ettim. Rus heyetinin Boğazlar için hazır bulunması için anlaştık."[233]

Lord Curzon'dan E. Crowe'a tel, 23.11.1923

"Dün gece saat 03.00'e kadar çalıştıkları söylenen Türkler, bu sabahki sınır komisyonu toplantısına cevaplarını verdiler. Doğu Trakya için 1913 sınırı ve Batı Trakya için plebisit isteklerini tekrarladılar. Fakat sınırda askerden arındırılmış bölge ve Meriç ile Dedeağaç arasındaki demiryolunun kontrolü ile ilgili önerileri kabul ettiler. Bu öneri altkomisyona havale edildi. **General Weygand** başkanlığındaki altkomisyonda İngiltere'yi **General**

233) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.122-124, No. 21: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 23.11.1922, No. 18, 19, 20, 21 (özet).

Burnett-Steward temsil ediyor, yardımcısı da **Mr. Nicolson**'dur. **Venizelos**, Türklere cevap verdi. Türkler, görüşmelerin gizliliğinin ihlal edildiği iddiasını protesto ettiler. Ama buradaki büyük muhabir kitlesini kontrol etmek hiç kolay bir iş değildir."[234]

Amerikan Delegesi Grew'un Günlüğü'nden, 23.11.1922

"Konferans, 1) askerden arındırılmış bölgenin belirlenmesini ve 2) Bulgaristan'dan Dedeağaç'a kadar olan demiryolu bölümü ile Dedeağaç limanının beynelmilelleştirilmesini altkomisyona havale etmeye kadar verdi... Savaş esnasında Foch'un kurmay başkanlığını yapan ve Fransız ordusunun beyinlerinden biri olduğu söylenen **General Weygand**'ın başkanlığındaki bu altkomisyon bugün öğleden sonra toplanarak meselelerin (i) askeri ve (ii) ekonomik veçhelerini ele almak üzere birbirinden ayrı iki tali altkomisyona bölündü... Yoğun bir tempo yaşıyoruz. Gecenin birinden önce yattığım olmuyor, bazen de bu yatış işi daha geç saatlere kalıyor. Bütün delegasyonlar sürekli olarak bizlerle görüşmek isteyince zaman kaybı da oluyor. Konferanstaki asıl işlere ek olarak dünya kadar yazışmayla da bizzat ilgilenmem gerekiyor. Ama yine de ortam çok ilginç."[235]

İstanbul'daki gergin durum Lozan'a taşınıyor, 23.11.1923

Tarih yine 23 Kasım. Lozan'da, Trakya sınırı görüşüldüğü bir sırada, **Lord Curzon, İsmet Paşa**'yı özel bir görüşmeye davet ediyor. **Paşa**, 23 Kasım günü öğleden sonra, kararlaştırılan saatte randevuya gidince, **Curzon**'u, Fransız ve İtalyan delegeleriyle beraber, toplantı halinde buluyor. **İsmet Paşa**, oradaki görüşmeyi, Ankara'ya şöyle rapor ediyor (sadeleştirildi):

"Sabahleyin kararlaştırıldığı üzere, öğleden sonra saat altıda Curzon'un yanına gittim. Davet biçimine göre özel bir görüşme

234) ***FO 424/255***, s.508, No. 638 ve ***DBFP-I/XVIII***, s.327, No. 217: Curzon'dan Crowe'a tel, 23.11.1922, No. 22.

235) **Grew**, ***op.cit.***, s.496-49 ve **Orağlı**, ***op.cit.***, s.35.

zannolunabilirdi. Mülakatta üç devletin bütün delegelerini bir toplantı halinde buldum. ***Curzon****, gayet nazik bir davranışla, İstanbul'daki durumun huzuru kaçırdığından, müttefik komiserler ve generallerle ilişkilerin çok zor aşamalar geçirdiğinden ve* ***Selahattin Adil Paşa****'ya açık talimat verilmesi ricasından bahsetti. Burada (Lozan'da) iyi bir sonuç alabilmek için olağanüstü çaba harcadığımız günlerde, İstanbul'daki durumun kaygı verici biçimde devam etmesinin Konferansın kesilmesine sebep olabileceği kaygısı dile getirildi. Ardından sırayla söz alan* ***Rumbold, Garroni*** *ve* ***Bompard****, çeşitli olayları dile getirdiler. Müttefiklerarası Komisyon ve Sağlık Komisyonu lağvedilmiş ve iki Türk bir İngiliz askerini öldürmüş. Türklerin tutuklanmasına izin vermemişiz. Sansürden vazgeçmeye varıncaya kadar iyi niyet göstermişler. Fransızın dediğine göre, okullar ve bankalar hakkında Ankara yasaları sert ve kaba biçimde uygulanmakta ve aşamalı olarak uygulanmasına asla uyulmuyor imiş (Ankara kavânini huşûnetle tatbik olunmakta ve aslâ tedricine riayet olunmamakta imiş.)"*[236]

İsmet Paşa raporuna devam ediyor:

"İtalyanın dediğine göre tüccar bazı yasak eşyayı daha önce ısmarladıkları için getirmişler. Şimdi ne satabiliyor, ne de geri göndermelerine müsaade olunuyormuş. Edremit'te bir miktar İtalyanın işine son verilmiş ama seyahatlarına da müsaade olunmuyormuş. ***Curzon****, ekleme yaparak, Hıristiyanların zorla göç ettirilmelerine karar verildiği ve yolda bir milyon insan bulunduğu hakkında emin bilgisi olduğunu ve yirmi bine yakın Ermeni yetimin sınırdışı edildiğini bildirdiler. Hıristiyanlar hakkında kararın katiyyen aslı olamayacağını, bir milyon rakamının zaten (haberin) asılsız olduğuna dair yeterli delil olduğunu, gezi özgürlüğü dolayısıyla, kendi istekleriyle hareket etmiş olabileceklerini ifade ettim. Diğer olayın aslı esası bilinmediğinden bu konuda bir görüş*

236) **Şimşir,** ***Lozan Telgrafları I,*** s.123, No. 21: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa şifre tel, 23.11.1922, No. 19.

bildiremeyeceğimi söyledim. Ankara'ya bildirmemi, İstanbul'daki general üzerinde de kişisel nüfuzumu kullanmamı, burada müzakerelerimizi zora sokacak olaylara yer verilmemesini rica ettiler. Hükümetimi durumdan haberdar edeceğimi ve olaylar hakkında bilgi edineceğimi bildirdim. Konuşulan perakende olayları ve çeşitli sorunları bir muhtıra ile bana yazacaklarını söylediler. Ayrıldım. Muhtıra henüz gelmedi: Tezelden ayrıntılı bilgi verilmesini rica ederim.

Bir de Orta Anadolu'da bulunan Hıristiyanların nakline ve yetimlerin seyahatına asla lüzum ve ivedi olmadığı halde bu sırada bize şiddetli izrar verebileceğini ve kamuoyunu aleyhimizde galeyana getireceğini arz ederim. Azınlıklar ve Hıristiyanlar gibi sorunlarda özellikle Amerikalıların katılmalarıyla şiddetli zorluklar göreceğimizi tahmin ediyorum."[237]

Bu görüşmenin ardından İngiliz, Fransız ve İtalyan delegeleri, söylediklerini yazıya da döküp **İsmet Paşa**'ya iki muhtıra verdiler. Birinci muhtırada, Müttefik çıkarlarına karşı eylemde bulunanların tutuklanmaları ve yargılanmaları konusu üzerinde durulmaktadır. Bu konularda müttefik generallerin "gayet uyuşmacı bir tutumla hareket ettikleri" halde, **Refet Paşa**'nın Müttefik generallere güçlük çıkarmayı sürdürdüğü ileri sürülmektedir. Tutuklananların hangi mahkemelerde yargılanacakları sorununa değinilmektedir. **Refet Paşa**'nın İstanbul'da ekonomik yaşamı "felce uğratacak" nitelikte kararlar aldığı da iddia edilmekte ve bu konulara **İsmet Paşa**'nın dikkati çekilmektedir.

İkinci muhtırada, TBMM'nin Anadolu'daki Hıristiyanları sınırdışı etmeye karar verdiği, Hükümetin emri üzerine 12 bin Ermeni yetimin Türkiye'yi terk ettiği iddia edilmektedir. Lozan'da Müttefik delegeler bu konularda **İsmet Paşa**'dan tezelden aydınlatılmayı beklemektedirler.[238]

237) *Ibid.*, s.123, No. 21: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa şifre tel, 23.11.1922, No. 20, 21.
238) *Ibid.*, s.128-129, No. 27: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa şifre tel, 25.11.1922, No. 28.

Sürtüşmeler, aslında kapitülasyonlardan kaynaklanıyordu

Evet, İstanbul'da sorunlar vardı. **Refet Paşa** ile işgalci Müttefik generaller arasında "sürtüşmeler" de eksik olmuyordu. İstanbul'un nasıl yönetileceği tartışma konusuydu. Bu koca payitahtı Türkler mi yönetecekti yoksa işgal kuvvetleri mi? Şehirde güvenliği Türk polisi mi sağlayacaktı, işgal kuvvetleri mi? Türk polisi, yabancıları tutuklayabilir mi tutuklayamaz mı? İşgal kuvvetleri Türk vatandaşlarını tutuklayabilir mi, tutuklayamaz mı? Suçluları Türk mahkemeleri mi, yoksa Müttefik mahkemeleri mi yargılayacaktı? Türkiye, İstanbul'a tam egemen olabilecek mi, olamayacak mı? TBMM'nin yasaları İstanbul'da da tam uygulanabilecek mi, uygulanamayacak mı?..

Sorunların çoğunun temelinde kapitülasyonlar vardı. Türk makamları ile işgal makamları arasındaki sürtüşmelerin çoğu kapitülasyonlardan kaynaklanıyordu. Türk makamları, TBMM'nin kabul ettiği yasaları İstanbul'da da uygulamak istiyor; kapitülasyon alışkanlıklarını sürdürmekte olan işgal makamları ise bu uygulamaları engellemeye, geciktirmeye çalışıyorlardı. Türkiye'de, adli kapitülasyonlara alışmış olan Avrupalılar, İstanbul'da suçluların Türk polisince yakalanmasını ve Türk mahkemesine sevk edilmesini içlerine sindiremiyorlardı. Hele İngiliz ya da Fransız vatandaşlarının Türk yargıçlar tarafından yagılanmalarını kabul edemiyorlardı. Ekonomik kapitülasyon olmadan Türkiye ile ticaret yapmayı da akıllarına sığdıramıyorlardı...

24 Kasım 1922 Cuma

Trakya'da askersiz bölge konferans gündeminde 24.11.1922

Birinci Komisyonun 24 Kasım toplantısında, Trakya sınırlarının askerlikten arındırılması ve Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne çıkışı sorunları ele alındı. Türkiye-Bulgaristan ve Türkiye-Yunanistan sınırlarının her iki yakasında askerden arındırılmış bölgeler oluş-

turulması işi altkomisyona havale edilmişti. Fransız **General Weygand** başkanlığında toplanan altkomisyon raporunu hazırlamıştı. Altkomisyona Türk Heyetinden **Muhtar Bey (Cilli)**, **Albay Tevfik Bey (Bıyıklıoğlu)**, yardımcıları **Şükrü Bey (Kaya)**, **Nusret Bey (Metya)** ve sekreter **Ahmet Cevad Bey (Açıkalın)** katılmışlardı.

Altkomisyon raporuna göre: "Askerden arındırılmış bölge"de, savunma ya da saldırı amaçlı hiçbir teşkilat, hiçbir askeri tesis, cephane, tersane, tahkimat, askeri malzeme deposu bulunmayacak; önceden var olanlar sökülecek, kaldırılacaktır. Bölgede hiçbir silahlı kuvvet konaklamayacak, top, uçak bulunmayacaktır. Bu bölgenin genişliği, sınırın her iki yanında, yaklaşık 30 kilometre olacaktır. Yani sınır top menzili dışında olacaktır. Askersiz bölgede, iç düzeni ve sınır denetimini sağlamak üzere jandarma, sınırlı sayıda polis, gümrük memurları, sınır bekçileri bulunacak; bunların da ağır silahları olmayacaktır. Bu birimlerin Türkiye tarafında toplam sayısı en fazla 5.000, Bulgaristan tarafında 2.500 ve Yunanistan taraflarında 2.500 kişi önerilmektedir. Altkomisyon raporunda askerden arındırılmış bölgenin "tarafsız" olması ve "denetlenmesi" de söz konusu edilmektedir. Askersiz bölge, Karadeniz'den Meriç nehrine, sonra da Meriç'in akım yolu boyunca Ege Denizi'ne kadar uzanan bölgeyi kapsayacaktır.[239] Bu bölge kısacası, Türkiye'nin Avrupa sınırı demekti.

İşte, Birinci Komisyon, şimdi, Türkiye'nin Avrupa sınırının askerlikten arındırılması sorununu görüşüyor (Görüşmeler resmi tutanaktan kısaltarak aktarılıyor):

"**Lord Curzon**, Temsilci Heyetlerini, **General Weygand**'ın okuduğu rapor üzerinde görüşlerini bildirmeye çağırdı.

İsmet Paşa, altkomisyonun raporunun kapsamakta olduğu askeri nitelikteki düşüncelere ilişkin olarak aşağıdaki konuşmayı yaptı:

239) ***Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler***, T.I, C.1, K.1, s.78-80.

1) Türk Temsilci Heyetinden, Avrupa'daki Türk sınırı boyunca 30 kilometre eninde bir toprak şeridinin askerlikten arındırılmasına razı olmasının istenmesi, Türkiye'nin, kendisi için hayatî bir önemi olan bir toprak parçasını savunma olanaklarından tamamiyle vazgeçilmesini istemek anlamına gelmektedir. Bu koşullar altında, şimdiye kadar Türkiye için bir savunma kalesi olagelmiş bulunan Edirne şehri bu niteliğini yitireceği gibi, Türkiye, Meriç'in savunma gücünden de yoksun bırakılmış olmaktadır...

Ülkesini çevreleyen bir savunma bölgesini kullanmaktan yoksun kalmaya razı olmakla Türkiye'nin katlanacağı fedakârlık, kendisi bakımından en büyük önemi taşımaktadır.

Savunma olanaklarından yoksun bırakılmak istenilen bölgenin dokunulmazlığı, bu andlaşmayı imzalayacak devletlerce resmen garanti altına alınmadıkça, böyle bir fedakârlık haklı görülmez.

Böyle bir garanti verilmezse, Türkiye'nin komşuları, Türkiye'nin sınırı boyunca bir bölgenin böylece askerlikten arındırılmış olmasından, Türkiye zararına yararlanacaklardır. Bu durumun Türkiye için yaratacağı güçsüzlük onların açgözlülüklerini uyandırabilecek ve böyle bir çözüm, hiçbir zaman sağlam bir barış kurulmasını sağlamayacaktır.

Şu halde, dıştan gelecek her türlü saldırıya karşı bu bölgenin güvenliğini garanti altına alacak uluslararası bir yüküm olmadıkça, Türkiye'nin Avrupa sınırları boyunca uzanan bir bölgesinin savunma olanaklarından yoksun bırakılmasına, Türk Temsilci Heyeti razı olamaz. Bu, Türkiye'nin, dünya barışını sağlamak ve ona saygı göstermek arzusunun ve Türk Hükümetinin Avrupa'da bir düzen ve bir barış unsuru olma isteğinin en inandırıcı kanıtıdır.

2) Bu bölgenin askerlik-dışı tutulmasına ilişkin garantiye gelince, Türkiye, ülkenin herhangi bir parçasında yabancıların denetimde bulunmalarını hiçbir şekilde kabul edemez. Türkiye, üzerine alacağı bütün yükümlülükleri dürüstlük içinde yerine getirecektir. Yükümlerine aykırı olarak, Türk ordusunun tarafsız bölgeye girmeye kalkışması hemen öğrenilmiş olacaktır. Edirne'de birkaç gün

içinde gizlice istihkâmlar yapılması söz konusu olmaz. Bu yüzden, askerlikten arındırma, hiçbir denetim gerektirmemektedir. İmzacı Devletleri, askerlikten arındırılmış bölgenin tarafsızlığını ve dokunulmazlığını savunmaya sürükleyebilecek tek durum, tarafsız bölgeye girmiş olması, ya da bu bölgede, hem saldırı hem de savunma amacıyla, büyük ölçüde askeri tedbirler alınması ve uygulanması olabilecektir.

*3) Doğu Trakya'nın sınırları olarak, Türk Temsilci Heyeti, 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Andlaşması'nın hududunun kendisine sağlamış olduğu sınırları istemektedir; çünkü bu istek kendisine, hem gerçek durum hem de hukuk bakımından, ölçülü olduğu kadar haklı da görünmektedir. **İsmet Paşa**, Türk hükümetinin askerlikten arındırmayı kabul etmekle birlikte, bu sınırı istemenin hiçbir saldırgan amaç gütmediğine, bu isteğin etnik ve ekonomik düşüncelere dayandığının kabul edileceğine inanmaktadır.*

4) Tarafsız kılınacak ve askerlikten arındırılacak toprak parçası üzerine Türk egemenliğine, ne türlü olursa olsun, hiçbir aykırılıkta bulunulmayacağını öngören kesin ve resmi hükümler kabul edilmelidir."[240]

Türkiye'nin resmi görüşü budur: Demek ki, Türkiye, Avrupa sınırının askerlikten arındırılmasına bir şartla katlanacaktır. Şartı şudur: Barış Antlaşmasını imzalayacak olan Devletler, askerlikten arındırılacak Türk topraklarının, olabilecek dış saldırılara karşı savunulacağı yolunda güvence vermelidirler. Sınır bölgelerini askerlikten arındırmak Türkiye için çok büyük fedakârlık demektir. Barış namı hesabına, Türkiye, bu fedakârlığı, bu özveriyi şartlı olarak kabul edecektir. Ama Türkiye, askerlikten arındırılacak bölgenin bir de yabancılar tarafından denetlenmesini, kontrol edilmesini asla ve kat'a kabul etmeyecektir. **İsmet Paşa**'nın ifadesiyle *"Türkiye, ülkenin herhangi bir parçasında yabancıların denetimde bulunmalarını hiçbir şekilde kabul edemez"* ve etmeyecektir.

240) ***Ibid.***, s.62-63.

İsmet Paşa, Doğu Trakya'nın sınırları olarak, 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Andlaşması'nın belirlediği sınırı tekrar talep etti. 29 Eylül 1913 Antlaşması, Balkan Savaşı sonunda Bulgaristan'la yapılmış barış andlaşmasıdır. Sınır bu antlaşmanın 1. maddesinde ayrıntılı olarak belirlenmiştir.[241] Belirlenen o antlaşma ile, Edirne ve Karaağaç'tan başka Edirne'nin hinterlandı da Türkiye sınırları içine bırakılmıştı. Mustafapaşa (Svilengrad), Dimetoka ve Seymenli ilçeleriyle birlikte 76 Türk köyü de Türkiye sınırları içindeydi.

Dış basında hava: Balkan Devletleri arasında "aşk evliliği" mi?! 24.11.1922

Paris'in etkin gazetesi ***Le Temps***, 24 Kasım günlü başyazısında; *"Lozan Konferansında ilk sonuç alındı"* diyor. *"On yıldan beri birbirlerinden öylesine ayrılmış olan Balkan Devletleri, şimdi Türk istekleri karşısında birbirlerini bulup birleşiverdiler. 1912 yılı sonlarına doğru, Türkiye mağlup düşünce, peş peşe iki savaşın habercisi olarak Balkan blokunda ilk çatlaklar başgöstermişti. 1922 yılı sonlarına doğru, bu defa muzaffer Türkiye tekrar Avrupa'da boy gösterince, Balkan devletleri kendi aralarında anlaşıverdiler.*

Balkan Devletleri, Türkiye'nin Meriç'in batısına taşmasını istemiyorlar."[242]

Öteki yabancı gazetelerde de benzer haberler vardı. **İsmet Paşa**, 23 Kasım günü yabancı gazetecilere demeçler vermiş ve demeçleri ertesi gün gazetelerde yayımlanmıştı. 24 Kasım günlü ***Journal de Genève*** gazetesi şunları yazıyor:

*"'Biz Batı Trakya'yı istemiyoruz. Ama halkın serbestçe görüşünü açıklaması gerekir, diye düşünüyoruz' diyen **İsmet Paşa**'ya bir soru yöneltiliyor:*

241) Bu antlaşmanın tam metni için bkz. **Nihat Erim**, ***Devletlerarası Hukuki ve Siyasi Tarih Metinleri, Cilt I***, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953, s.457-476 ve ***Devleti Aliyei Osnaniye-Bulgaristan İstanbul Muahedenamesi, 29 Eylül 1913***, Matbaai Osmaniye, Dersaadet, 1330/ ***Traité de Constantinople***, Imprimérie Osmanié, Constantinople, 1914.

242) ***Le Temps*** (Paris), 24.11.1922.

–Balkan Devletleri arasında görülen 'aşk evliliği' konusunda ne düşünüyorsunuz?

***İsmet Paşa**, basın toplantısında bulunanların gülüşmeleri arasında:*

–Ben böyle bir şey fark etmedim, diye cevap veriyor."[243]

Amerikan Delegesi Grew'un günlüğünden, 24.11.1922, saat 16.30

"Raporun tavsiyesine göre, 1) Doğu ve Batı Trakya arasında, Bulgaristan ile Doğu Trakya'yı birbirinden ayıran sınırın her iki yakasında, otuzar kilometre genişliğinde, konferansın tespit edeceği askerden arındırılmış bir bölge ihdas edilecek, 2) Neuilly Antlaşması'nı onaylayan ülkelerin Bulgaristan'a karşı taahhüt ettikleri yükümlülükler uyarınca Dedeağaç'ta bir serbest liman temin edilecek... 3) Askerden arındırılmış bölgenin kontrol ve gözetimini ifa etmek üzere uluslararası kontrol komisyonuna ait bir altkomisyon kurulacak...

Öğleden sonraki oturum hayli canlı geçti ve anında patlatılan nükteler ile bolca espri, gözle görülür derecede iyi bir havanın esmesine sebep oldu. Kocaman bir kafa, çatık kaşlar ve haydutu andıran bir surata sahip Bulgar Başbakanı **Stambuliyski**, delegeleri ile birlikte salona girerek başkan **Lord Curzon**'un tam karşısına düşen yerine oturdu. Hemen arkasında (...) **Mlle Stancioff** söylenenleri **Stambuliyski**'nin kulağına fısıldıyordu... Bulgarlar, Dedeağaç'ın Bulgar hâkimiyetine verilmesine, bu da olmayacaksa Danzig benzeri bir otonom bölge yaratılmasına ilişkin kendi taleplerini sundular. Bu durum **Venizelos**'un tutku dolu bir konuşma yapmasına sebep oldu... **Mlle Stancioff**, Bulgaristan'ın Karadeniz kıyısında ancak üç adet küçük ve yetersiz limana sahip olduğunu, Yunanistan'ın ise her tarafında limanlar bulunduğunu söyleyerek cevap verince **Venizelos**, *'Allah, Yunanistan'ı denizin*

243) "İsmet Pacha reçoit la press" (İsmet Paşa basını kabul etti), ***Journal de Genève***, 24.11.1922.

ortasına yerleştirmiş, bu benim kabahatim değil' dedi ve Bulgarlar da dahil olmak üzere herkes kahkahayı bastı. İlaveten yapılan bir veya iki nükteden sonra **Lord Curzon** *'Bu karşılıklı dostluk gösterilerinden sonra oturum tatil edilebilir'* dedi. İlave gülüşmeler. Herkes için mutlu bir oturum oldu..."[244]

25 Kasım 1922 Cumartesi

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa beş telgraf, 25.11.1922

"Öğleden önce altkomisyon sınır boyunca askerlikten arındırılacak bölgeyi ve Mustafapaşa ve Dedeağaç demiryollarının işletilmesi konularını hazırladı. Öğleden sonra Arazi Komisyonunun genel oturumunda sınır boyunca askerden arındırılmış bölgeyi kabul edeceğimi, fakat sürekli bir denetim olamayacağını ve en önemlisi sınır boyunca askerden arındırılmış bölgenin tarafsız ve geçilmez bir bölge sayılması gerektiğini söyledim. Onlar yalnız askerlikten arındırılmakla yetinilmesine, tarafsızlığın imzacı devletlerin verecekleri güvenceye bağlanmasına itiraz ettiler. Tartışma uzadı. Edirne'de bize 'kale yapmayınız' diyorsunuz. O halde ülkenin saldırıya uğramasına karşı güvence vermek lazımdır, dedim. Sonra bu sorunu, örneğin Boğazlar ve Çanakkale gibi askerden arındırılması söz konusu olacak diğer bölgelerin görüşülmesine ertelediler. Bulgarlar Dedeağaç'a bir koridora sahip olmak iddiasında bulundular. **Venizelos** şiddetli bir saldırıda bulundu; 'Türklere mağlup olduk, Bulgarlara mağlup olmadık ki, ne istiyorsunuz' dedi. Konferans Rumlarla Bulgarların mücadelesine epeyi gülüştü. Son olarak söz alıp Dedeağaç'tan Bulgarların geniş ölçüde yararlanmaya hakları olduğunu söyledim. Bunun üzerine İngiliz Bulgarlara yol verdi, çıkardı ve toplantı yarına kaldı. Bulgarlar, diğerlerinin peşinde dolaşıyor ve bizim aleyhimizde çalışıyorlar..."[245]

244) **Grew**, ***op.cit.***, s.498-500 ve **Oraĝlı**, ***op.cit.***, s.36-38 (kısaltılarak).

245) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.127-128, No. 26: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 25.11.1922, No. 27.

"Curzon'un yakındığı İstanbul'daki durum konusunda bilgi rica ederim."[246]

"İtilaf Devletleri iki muhtıra verdiler. Birinde İstanbul'daki durumdan yakınıyorlar. Diğerinde Anadolu'daki Hıristiyanlar üzerinde duruyorlar. Bilgi bekliyorum. Anadolu'daki Hıristiyanların sızlanmalarına meydan verilmemesi uygun olur."[247]

"Azınlıklar konusunda yalnız Rumların mübadelesi üzerinde durmak, Ermenilere ise dokunmamak yerinde olur."[248]

"24 Kasım günü Sırp Bakan (**Nintchitch**) ile görüştüm. Karşılıklı temsilciler atamayı kararlaştırdık; sorunları konuştuk. **Madam Gaulis** geldi. Fransız delegasyonuna güvenmemizi söyledi. Hint Hilafetçilerinden bir heyet Halifelik için girişimde bulundu. **Vorovski**'nin ziyaretine karşılık verdim. **Savov** teşekkür etti. İngilizler Irak işini özel olarak görüşmek için yoklama yaptılar. Amerikan delegesi delegasyonumuzla görüştü, benimle de görüşecek."[249]

Trakya sınırı son defa görüşülüyor, 25.11.1921

Birinci Komisyon, 25 Kasım günü Trakya sınırı sorununu tekrar görüştü. **İsmet Paşa**, Batı Trakya'nın Yunan işgali altındaki bölümü için plebisit isteğini yineledi. Plebisitin *"Batı Trakya'da oturanların kaderlerini kendileri saptamaları hakkı uyarınca, memleketlerinin geleceği üzerinde isteklerini açıklamaya izin vermekten başka amaç gütmediğini"* belirtti. Müttefikler ve Balkan ülkeleri plebisite karşı çıktılar.

Sırp delegesi Dışişleri Bakanı **Ninçiç** (**Nintchitch**), *"Plebisit, Batı Trakya Türk nüfusunun azınlık haklarını korumak için isteniyorsa bu yersizdir; yok, eğer plebisit ile özerklik ya da benzer bir siyasal rejime dayanak amaçlanıyorsa bu sakıncalıdır"* diye ko-

246) ***Ibid.***, s.125, No. 24: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 25.11.1922, No. 23 (özet).
247) ***Ibid.***, s.128, No. 27: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 25.11.1922, No. 28 (özet).
248) ***Ibid.***, s.124, No. 23: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 25.11.1922, No. 22 (özet).
249) ***Ibid.***, s.125-127, No. 25: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 25.11.1922, No. 24, 25, 26 (özet).

nuştu. *"Plebisit, Balkanlarda barış için tehlikeli olacaktır... Özerklik sözü Balkanlarda ağza alınmamalıdır"* dedi.[250]

Lord Curzon, hem Batı Trakya'da plebisit yapılmasına, hem de Edirne'ye sadece 4 kilometre mesafedeki Karaağaç istasyonunun Türkiye'ye geri verilmesine tekrar şiddetle karşı çıktı. **Curzon, İsmet Paşa**'yı isteklerinden caydırmak için, kabaca gözdağı vermeyi de ihmal etmedi. Bu defa yalnız Müttefiklerin birleşik cephesi değil, Balkan blokunun da topyekûn Türkiye'nin karşısında bulunduğunu belirtti. Barış yapılmayıp da savaş yeniden başlarsa Türkiye'nin bütün müttefikleri ve bütün Balkan ülkelerini topyekûn karşısında bulacağını ima etti. **Curzon**'un konuşması resmi tutanağa şöyle geçti:

*"**Lord Curzon**, gerek meslektaşlarının, gerekse kendisinin birçok defa savunmak zorunda kaldıkları düşünceleri yeniden belirtmek istediğini söyledi. Bu görüşlerin, Türk Temsilci Heyetine karşı, yalnız Büyük Devletlerce değil, fakat burada bulunan bütün Balkan Devletleri temsilcilerince savunulmuş olması gerçekten çok dikkat çekici bir olaydır. Tarihte, belki de ilk defa –kendi anılarına göre şüphesiz ilk defa– olmak üzere, böylesine karmaşık bir sorun, yalnız Büyük Devletlerin değil, bütün Balkan Devletlerinin desteklediği bir çözüme bağlanmış olmaktadır. Bu ne demektir? Burada, Müttefiklerin kendi aralarında birleşmiş olmalarından öteye bir şey daha vardır; o da, bu birleşmenin değerini ve önemini kabul etmek istemeyeceklerin ne yaman bir tehlikeyle karşılaşmış olacaklarıdır. Bu birleşmeye meydan okuyacak ve buna karşı savaşa girecek olanların, kendileri için en ufak bir başarı umudu olmayan bir mücadeleye yol açmış olacaklarına şüphe yoktur."*[251]

---

250) ***Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler***, T.I, C.1, K.1, s.88.

251) ***Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler***, T.I, C.1, K.1, s.93 ve **Curzon**'un bu son cümlelerinin Konferans resmi tutanaklarındaki Fransızca aslı için bkz. Ministères des Affaires Etrangères, ***Documents Diplomatiques. Conférence de Lausanne. Tome premier, 21 Novembre 1922-1er Février 1922***, Paris Imprimérie Nationale, MDCCCCXXIII, s.76.

Lord Curzon, Edirne'nin 4 kilometre ötesindeki Karaağaç'ı dahi geri vermemek için Türkiye'yi yeni bir Haçlı Seferi ile tehdit ediyordu!

İsmet Paşa, ***Hatıralar***'ında Trakya sınırı konusunu şöyle noktalıyor:

"Bulgarların Garbi Trakya'ya girmeleri Balkan Harbi'nden sonra başladı. Kısa bir süre sonra Dünya Harbi patladı. Biz, bilindiği üzere, Merkezi Devletlerle harbe girdik. Bulgarların bizim tarafımızda harbe iştiraki için yapılan pazarlıkta Bulgar hududu meselesi tekrar ortaya çıktı ve Edirne'nin batısındaki Garbi Trakya topraklarımız Bulgarlarla yapılan pazarlığın temeli oldu. Neticede Dimetoka'yı ve Edirne'nin hinterlandını Bulgarlara bırakarak aramızda Meriç boyundan geçen bir hudut çizilmesini kararlaştırdık...

Şimdi Lozan'da Trakya hududu görüşülürken, bütün bu muameleler karşımıza çıkarılmıştır. Biz Garbi Trakya'da kamuoyuna müracaat edilmesini isterken, bu isteğimizi Misak-ı Milli'deki şarta bağlıyorduk. Yunanlılar da karşımıza çıkıp 'Garbi Trakya'yı biz sizden almadık, Bulgarları yendik, Bulgarlardan aldık' diyorlardı. Hulasa eski Hükümetlerin hatalarının cezasını çekiyorduk. Müttefiklerin, Trakya hududu olarak bize teklif ettikleri Meriç Nehri idi. Karaağaç'ı vermek istemiyorlardı...

Türklerin Meriç garbına ve Garbi Trakya'ya geçmelerinin kendilerine bir tehlike işareti olacağını açıkça ifade etmeye çalışıyorlardı. Ondan sonra Müttefiklerin her biri, Fransızlar, İtalyanlar, Japonlar, hepsi bizim taleplerimize karşı çıktılar. Sonunda ***Lord Curzon****, bizim Meriç garbında arazi isteklerimize bütün Balkanların müttefiken karşı koymalarındaki ehemmiyeti ve vahameti belirtmek için bütün talakatını sarf etti...*

Meriç hududu ve Garbi Trakya meselesi, çetin münakaşalardan sonra bu şekilde hitam buldu. Trakya hudutları meselesini Lozan Konferansının bu birinci döneminde bir daha görüşmedik.

Meseleyi ancak konferansın sonunda ve en nihayette neticeye varma sebebiyle görüşüp karara bağlamak lazım gelecektir."[252]

Ege adaları Konferans gündeminde, 25.11.1922

Yine 25 Kasım Cumartesi günü, öğleden sonra Birinci Komisyonda Ege adaları konusu ele alındı. Başkan **Lord Curzon,** ilk sözü **İsmet Paşa**'ya verdi. Görüşmeler resmi tutanağa aşağıdaki biçimde geçti (kısaltıldı):

*"**İsmet Paşa,** coğrafya bakımından, Küçük Asya'ya (Anadolu'ya) bağlı parçalar olan Akdeniz ve Ege Denizi adalarının, Anadolu'nun huzuru ve güvenliği için büyük bir önem taşıdıklarını söyledi; bu adalar, kıyıdan az uzaklıkta ve karasuları içinde bulunan ufak adalarla, büyük adaları kapsamaktadır. Küçük Asya'nın barışını pek yakından tehdit edebilirler; bu bölgenin tamamlayıcı birer parçası olduklarından, bu adaların, Türkiye'nin egemenliği altına konulmaları kesin olarak zorunludur. Kaldı ki, bunlar Türk karasuları içinde bulunduklarına göre, bunların Türk egemenliği altında olmaları da gerekmektedir.*

Büyük adalara gelince, kaderi 17/20 Mayıs 1913 tarihli Andlaşma uyarınca Büyük Devletlerce saptanması gerekli olan Bozcaada ve İmroz (Gökçeada) üzerinde Türkiye'nin hakları, aynı Devletlerin 14 Şubat 1914 tarihli ortak notalarıyla doğrulanmıştır; bu yüzden, bu iki ada Türk egemenliği altına konulmuş bulunmaktadır.

Öte yandan, Türk kıyısı ile Boğazlar'ın yakınında bulunan Semadirek (Samothrace) adasının da, Türkiye'de kalması gereklidir ve hakgözetirliğe uygundur.

Limni, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya (Lemnos, Mittylène, Chio, Samos et Nikaria) adaları, Büyük Devletlerce Yunanistan'a bırakılmıştır; Türkiye'nin güvenliği bakımından bu adalar hayati bir önem taşımaktadır. Üstelik, bu adaların ekonomik ihtiyaçlarının karşılanabilmesi de Küçük Asya ile birleşmelerini zorunlu

252) **İsmet İnönü,** ***Hatıralar,*** **s.337-338.**

kılmaktadır. İşte bu yüzden (Büyük) Devletlerin bu adalara ilişkin olarak aldıkları kararı Türkiye kabul etmemiştir. Bu adaların kaderini saptama işinin Büyük Devletlere bırakılmış olması, bu işle ilgili tarafların çıkarlarına uygun bir karar alınması şartına bağlıydı; Büyük Devletlerce teklif edilen çözüm, bu şartı yerine getirmediği için, Türkiye'yi tatmin etmemiştir.

Yunanistan'ın, yakın zamanlarda bütün dünyaca öğrenilen, Anadolu üzerindeki emperyalist emelleri, Anadolu'da bir Yunan İmparatorluğu kurmak için kendi ülkesinde yapmacık tutkular yaratan bir Yunanistan elinde, adları yukarıda belirtilen bu adaların nasıl bir tehlike yaratacağını Türkiye'ye göstermiştir.

Böyle olunca, genel barış yararına, bu adaları tüm olarak askerlikten arındırma yükümünün (yükümlülüğünün) benimsenmesi zorunludur. Bu adalarda bulunan istihkâmlar ve bataryalar yok edilmeli ve silahları sökülmelidir; gelecekte de oralarda hiçbir yeni tahkimat yapılmamalıdır. Bu adalardan hiçbiri deniz üssü olarak kullanılmamalıdır. Bu adalara uçaklar getirilmemeli, uçaklar için buralarda sundurmalar (hangarlar) yapılmamalıdır. Söz konusu adalarda asayişi sağlamaya yetecek sayıda jandarmadan başka, hiçbir silahlı kuvvet bulundurulmamalıdır. Bundan başka bu adalar halkı, kışkırtıcılara yataklık edememeli, kaçakçılara sığınak olmamalıdır. Son olarak, bu konularda kabul edilecek yükümlerin her zaman yürürlükte kalacağı konusunda Türkiye'ye garanti verilmelidir.

***İsmet Paşa**'ya göre, bu adaların tarafsız ve bağımsız bir siyasal varlıkları olmalıdır."*[253]

Kısacası, **İsmet Paşa** şu isteklerde bulundu:

1) Türkiye kıyılarına çok yakın adalar Türkiye'ye katılmalı;

2) Daha önce zaten Türkiye'ye bırakılmış olan İmroz (Gökçeada) ve Bozcaada ile birlikte Semadirek adası da Türkiye'ye geri verilmeli;

253) ***Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler***, T.I, C.1, K.1, s.97.

3) Limni, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adaları özerk olmalı ve askerlikten arındırılmalıdır.

Venizelos, İsmet Paşa'nın isteklerine karşı çıktı. Adaların nüfusunu ileri sürdü. Söylediğine göre, İmroz'un 9.207 olan nüfusu silme Rum imiş. Bozcaada'da 2,200 Müslümana karşı 5,420 Rum yaşıyormuş. İstanköy'de 14, 550 Ruma karşı 2,020 Müslüman yaşıyormuş: **İsmet Paşa**'nın bahsetmediği Rodos'ta ise 37,770 Rum, 4,654 Müslüman ve 2,445 Musevi ve yabancı yaşıyormuş. Batı Trakya Yunanistan'a bağlanırken oradaki ezici Türk nüfus çoğunluğunu gözardı eden **Venizelos**, adaları isterken Rum nüfus çoğunluğuna dayanıyordu! **Venizelos**, adaların Anadolu için tehdit oluşturmadığını ileri sürdü. Ama İmroz ve Bozcaada'da "Yunan egemenliğinden kısıtlamalar yapılmasına" razı olacağını söyledi.

Curzon, biraz adaların tarihçesinden bahsettiken sonra, **İsmet Paşa**'nın isteklerine karşı çıktı. Adalara özerklik verilmesinin "büyük güçlükler doğuracağını" ileri sürdü: Sisam ve Girit örneklerini hatırlattı. **Curzon**, vardığı sonuçları şöyle özetledi:

1) İmroz, Bozcaada ve Semadirek adalarının kaderi, Boğazların serbestliği sorunuyla bağlantılı olarak incelenmelidir;

2) Geçmiş uyarılar gözönünde tutularak, öteki adalara özerklik verilmesine ilişkin teklif kabul edilmemelidir.

3) Bu adaların Yunanistan'dan ayrılması söz konusu olmasa bile, **Lord Curzon**, bunların askerlikten arındırılması askerlik uzmanlarınca incelenmesini olumlu karşılamaktadır.[254]

Ege adaları konusu Birinci Komisyonda biraz daha tartışıldıktan sonra şu karara varıldı:

1) Bozcaada ve İmroz adaları üzerinde egemenlik sorununun ve bu adalarla Semadirek adalarının askerlikten arındırılmasının, Boğazlar sorunu görüşüleceği zaman toplanacak bir Uzmanlar Altkomisyonunun incelemesine havale edilmesi;

---

254) ***Ibid.***, s.100.

2) Sakız, Midilli, Limni, Sisam ve Nikarya adalarının askerlikten arındırılmasının gerekli olup olmadığının, gerekli ise bunun ne ölçüde yapılmasının uygun olacağının incelenmesinin de bu altkomisyona havale edilmesi.[255]

Son olarak **İsmet Paşa**, Birinci Komisyon önünde, şu bildirimde bulundu:

1) Trakya sorununu çözümlenmiş saymamaktadır; bu konuya yeniden dönmek niyetindedir;

2) İmroz ve Bozcaada üzerindeki Türk egemenliğinin tartışma konusu yapılmasını kabul edemez;

3) Daha önce yaptığı açıklamalar uyarınca, "kapitülasyonlardan yararlanmakta olan" ülkeler diye adlandırılarak Konferansa çağrılmış olabilecek hiçbir ülke ile görüşmelerde bulunamaz.[256]

Fransız delegesi **Barrère**, kapitülasyondan yararlanan ülkeler temsilcilerinin de dinlenmesini isteyince **İsmet Paşa** kesin tavrını tekrarladı:

İsmet Paşa, bu konudaki çekincelerinden kesin olarak vazgeçmediğini söyledi.

Oturum böyle sona erdi.

26 Kasım 1922 Pazar

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 26.11.1922

"Komisyonda Trakya sorunu görüşüldü. **Curzon**, Karaağaç istasyonunu vermeyeceklerini söyledi. Batı Trakya'da plebisiti reddettiler. Sonra adalar işine geçildi. **Curzon** kapitüler devletleri konferansa çağırmış. Onlarla görüşmeyeceğimi duyurdum. Konferans dışında **Curzon**, İstanbul'daki duruma el koymamı rica etti. Bir Ermeni heyeti, dışarıda kalan 700.000 Ermeni için yer istedi. Sırp Bakanın tutumundan yakındım."[257]

255) ***Ibid.***, s.101.
256) ***Ibid.***, s.102.
257) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.9, 130, No. 31: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 26.11.1922, No. 29, 30 (özet).

Başbakan Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 26/27.11.1922

"İtilaf Devletleri muhtırasına cevap: Generallerle görüşmelerde **Refet Paşa** güçlük çıkarmıyor. Anadolu Hıristiyanlarına da dokunulmuyor."[258]

"Karaağaç'ın kurtarılabileceği ama Batı Trakya'da plebisitin güç olduğu yolundaki görüşünüz uygundur. İstanbul'da gergin bir durum ve bunalım yoktur. Yakınmalar yersizdir."[259]

İsmet Paşa'nın özel görüşmeleri, 26.11.1922

Lozan Konferansının ilk haftası tamamlandı. Bugün 26 Kasım, günlerden Pazar. Uşi Şatosunda resmi toplantı yok. Ama telgraflar gidip geliyor; delegasyonlar boş durmuyor; **İsmet Paşa** da özel temaslarını, baş başa görüşmelerini sürdürüyor. Sabah ayrı, akşam ayrı özel görüşmeler yapıyor.

Barrère ile...

Paşa, 26 Kasım günü yaptığı özel temaslarını ve görüşmelerini Ankara'ya bildiriyor:

"26 Ekimde Konferans olmadı. Özel temaslarım" deyip devam ediyor:

"Sabah Fransız delegesi **Barrère** ile görüştüm ve tutum ve davranışlarından şikâyet ettim. Alışılmış resmi ve görünen durumlarına bakılmamasını, içyüzünde çok çalıştıklarını söyledi. Karaağaç ve Ferre'ye kadar olan demiryolu sorununun henüz kapanıp bitmediği duygusunda olduğunu söyledi. Ama bir şey taahhüt edemeyeceğini bildirdi."[260]

Fransa Başbakanı **Poincaré** de Konferans arifesinde Paris'te yaptığı görüşmede **Lord Curzon**'a, Karaağaç'ın *"bir taviz olarak Türkiye'ye bırakılabileceğini"* söylemişti. Öyle sezilmektedir ki, Fransa bu görüşünü korumaktadır. Belki Türkiye'den ne gibi "ta-

258) ***Ibid.***, s.132-133, No. 33: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 26/27.11.1932, No. 18.
259) ***Ibid.***, s.133-134, No. 34: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 26/27.11.1932, No. 19.
260) ***Ibid.***, s.136, No. 40: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 27.11.1922, No. 31.

viz" isteyeceklerine henüz tam karar veremedikleri için, **Barrère**, şimdilik kesin bir şey söyleyememektedir.

Lord Curzon ile...

İsmet Paşa, 26 Ekim akşamı **Lord Curzon** ile görüşmüş. Bu görüşmesini de şöyle rapor ediyor (sadeleştirildi):

"Akşam **Lord Curzon** ile Irak üzerine özel konuştuk. Musul vilayetini istediğimizi söyledim. Fakat reddetti. Müttefiklerle (bu konuda) tamamen mutabık olduğunu; Yunanlıları yendiğimizi fakat İngilizleri yenmediğimizi söyledi. Ciddi tartışma oldu. Mesele bir ara petrole kayarak bizim de (petrole) ihtiyacımız olduğunu söyledim. Bir petrol kumpanyası olduğunu, bunun dörtte biri Fransızlara, dörtte biri İngilizlere, dörtte birinin Amerikalılara verildiğini, diğer dörtte birinin (de) saireye âid olduğunu söyledi. *'Bu 'saire' Türkler olabilir'* dedim. *'Olabilir'* dedi. Bir de harpten sonra paraya ihtiyacımız olacağını, Devletler(in) müştereken para verebileceklerini söyledi. Dedim ki *'Bu sorunlar hep konuşulabilir. Fakat yarın Konferansta ben Musul vilâyetini isteyeceğim.'* Kendisi de kesinlikle reddetmek için bütün belgeleri ve bütün tertibatını hazırladığını söyledi. Dedim ki: *'Bu sorunu özel olarak aramızda müzakere edelim. Fakat bu arada bütün diğer önemli sorunları çözüme bağlayalım ve hepsini birden inceleyelim.'* Çeşitli sorunları sordum. İstanbul'da, Boğazlarda ve Gelibolu'da yabancı kuvvet kalmayacağını, fakat Boğazların her iki tarafının askerlikten arındırılacağını ve bunun Milletler Cemiyeti tarafından bir komisyon ile kontrolünü düşündüklerini, kapitülasyon sorununda yabancılar için güvence isteyeceklerini söyledi. Milletler Cemiyeti'ne girmenin önemi hakkında dikkatimi çekti ve Milletler Cemiyeti'nin bir komisyonunca Boğazlarda ve azınlık sorunlarında denetimin zararsız olacağını açıklamaya çalıştı. Yarın Konferans öğleden sonra maliye sorunları için toplanacaktır. Fransızlar bu ani değişiklikten öfkeye kapıldılar."[261]

261) ***Ibid.***, s.136-137, No. 40: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 27.11.1922, No. 31, 32.

Lord Curzon, İsmet Paşa ile yaptığı bu görüşmeyi, ertesi sabah Londra'ya şöyle telledi:

"Bu sabah Sınır Komisyonunda Suriye ve Mezopotamya sınırlarını görüşecektik. **İsmet Paşa** dün akşam bana geldi ve bütün durumu bir buçuk saat konuştuk. Bana güveniyor sanıyorum ve ben de aynı açık kalplilikle kendisine karşılık verdim. Bana ne söyleyeceğimi sordu. *'Kendisinin ne öneceğini ya da ne isteyeceğini bilmeden hiçbir şey söylemeyeceğim'* cevabını verdim. Musul'u ve Kürdistan'ı geri isteyeceğini söyledi ve neye dayanarak bunu isteyeceğini sormam üzerine, çürütülmesi pek zor olmayacak bir dizi etnik ve saire gerekçe ileri sürdü. Bunun üzerine, telebinde ısrar ederse, benim için de bütün Konferans önünde (bu talebinizi) kabul edemem ve etmeyeceğim demekten başka seçenek kalmayacağını söyledim. Gerçekten kesin bir red cevabı vereceğim ve hiçbir şey beni bu tutumumdan caydıramaz. Bu durumda Konferans oturumunun, aramızda aşılamayacak yeni bir çıkmaz yaratmaktan başka neye yarayacağını sordum. Diğer yandan, sınırlarda karşılıklı düzenlemeler yapmak gibi dostça görüşmelerle çözüme bağlanabilecek pratik sorunlar bulunduğunu söyledim. Bunun üzerine **İsmet Paşa**, beklemekte olduğum 'petrol' sözcüğünü mırıldanır gibi telaffuz etti. Ne demek istediğini sormam üzerine, Anadolu'nun petrolsüz fakir bir ülke olduğunu ve bir miktar petrol elde etmeyi pek arzuladığını söyledi. Bunun, incelenmeye değer, makul bir istek olduğu cevabını verdim. Fakirlikten söz açıldığına göre, barış yapıldıktan ve güçlü ve bağımsız Türk hükümeti kurulduktan sonra belki nakit paraya itiyacı olacağından söz ettim. Tecrübeme göre, nakit paraya ihtiyacı olan herkesin eninde sonunda gözlerini Londra'ya çevirdiğini, bunun belki önceden düşünülebileceğini (söyledim). Başka bir ifadeyle, Konferans önünde kavga etmek yerine, acaba konferans dışında özel anlaşmalara varamaz mıyız? Bunun üzerine **İsmet Paşa**, yarın sabah yapılacak müzakerenin ertelenmesini kendisi önerdi. Şimdi özel görüşme için beni davet etmesini beklemekteyim...

Bundan sonra **İsmet (Paşa)** konuşmamızı, Konferansın geleceği gibi daha geniş konulara kaydırdı ve özellikle Boğazların serbestliği, askerlikten arındırılan bölgeler ve kapitülasyonlar konusunda ne düşündüğümü sordu. Bunun üzerine, ayrıntılar üzerinde kendimi bağlamaksızın, genel olarak neler düşündüğümü anlattım. Boğazlar konusunda Türkiye'nin tam Rus görüşüne çekilmesine karşı kendisini uyardım; *'İki ülke arasında yarın görüş ve çıkar ayrılığı başgösterebilir; Türkiye, gözlerini Doğu'dan ziyade Batı'ya çevirmek durumunda kalabilir'* dedim. Kapitülasyonlar konusunda katı bir tutum takındı. Ben de, Türkiye eğer topraklarında oturan Avrupalılara güvence vermezse, kendisi için de Avrupa'dan güvenceler bekleyemeyeceği uyarısında bulundum.

Çeşitli konularda Milletler Cemiyeti ile işbirliği yapma hakkında Türk Hükümetinin düşüncesini sorarak ve bu konuyu incelemesini **İsmet Paşa**'ya tavsiye ettim. Aleyhe bir şey söylemedi ve telkinime karşı olmaktan uzak göründü.

Ruslar sahneye çıkınca elbette güçlükler başgösterecektir.

Bu bakımdan Ruslar gelir gelmez doğrudan Boğazlar sorununu tartışmaya başlamayı ve böylece Rusların propaganda ve entrika fırsatlarını kısaltmayı amaçlıyorum.

İsmet Paşa ile görüşmemiz, açıkçası, umut verici nitelikte geçti ve bu gibi görüş alışverişleri her geçen gün Konferansın kesilmesi ihtimalini azaltmaktadır."[262]

Anlaşılıyor ki, **İsmet Paşa**'nın **Lord Curzon**'la bu özel görüşmesi, epeyce içerikli ve dolgun geçmiş; İngiltere'nin Konferanstaki ağırlığına orantılı olmuş, bir buçuk saat sürmüştür. **İsmet Paşa**, Konferansın nereye doğru gidebileceğini az çok kestirebilmek için, **Curzon**'un nabzını tutmaya, onu konuşturmaya çalışmıştır. Paşa'nın o günkü diğer temasları ise nispeten kısa olmuştur.

---

262) *FO 424/255*, s.548, No. 670 ve *DBFP-I/XVIII*, s.338-339, No. 228: Lord Curzon'dan Sir Crowe'a tel, 27.11.1922, No. 41.

Amerikan delegesi Child ile...

ABD, Lozan Konferansına iki "gözlemci" delege ile katılıyor. Gözlemciler'den biri, ABD'nin Roma Büyükelçisi **Child**, diğeri, –ilerde Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk Amerikan Büyükelçisi olarak görev yapacak olan– ABD'nin Bern Elçisi **Grew**. Bu iki gözlemci, sessiz sessiz Lozan Konferansı oturumlarını izliyor, seyrek de olsa bazen söze de karışıyorlar; ama oy kullanamıyor, resmi olarak hiçbir belgeyi imzalayamıyorlar. Lozan Barış Antlaşması'nı da imzalamayacaklardır. ABD'nin Sèvres Antlaşması'nda imzası yoktur, Lozan Barış Antlaşması'nda da imzası olmayacaktır. O zamanki ABD politikası bunu gerektiriyordu.

Ama Lozan Konferansındaki Amerikan gözlemcilerinin, Türkiye ile diplomatik ilişki kurmayı amaçlayan ayrı bir anlaşma yapmaya, kapitülasyonların kaldırılmasını da öngören bir ticaret anlaşması yapıp imzalamaya yetkileri vardır. İlerde bunu yapacaklardır.

İsmet Paşa, 26 Kasım Pazar günü ABD gözlemci delegesi Büyükelçi **Child** ile de özel bir görüşme yapmış, bunu Ankara'ya şöyle bildirmiştir:

"Amerikan birinci delegesi (**Child**) ile aşağıdaki konuları görüştüm:

(Türkiye'deki) Amerikan kurumlarının yaşamlarını sürdürebileceklerine ilişkin olarak Amerikan kamuoyuna bir açıklama (beyanat) istiyor. Devletin (Türk Devletinin) yasalarına uymaları şartı ile böyle bir beyanat yapabileceğimi söyledim.

Kapitülasyonlar sorununda (Türkiye'deki) yasaların dini hükümlere tabi olduğunu ileri sürdü. Münakaşa ettik. İstanbul'da bir olay çıkmamasının bizim yararımıza olduğunu söyledi. Amerikadan bir misyoner doktor gelmiş. Onunla görüşmemi önerdi. Geciktirdim. Çabuklaştırılmasını rica etti. Hayırhahlığından ve faydalı olmaya çalışacağından, barış yapmanın yararlı olduğundan bahsetti..."[263]

263) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.137-138, No. 40: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 27.11.1922, No. 31.

Polonya Cumhurbaşkanının Yaveri ile...

Yine 26 Kasım 1922 Pazar günü Polonya Cumhurbaşkanının Yaveri Lozan'da **İsmet Paşa**'ya ziyarette bulunmuştur. Yaver, Polonya Cumhurbaşkanının selam ve tebriklerini Türkiye Dışişleri Bakanı ve Başdelege **İsmet Paşa**'ya sunmuştur. Türkiye ile Polonya arasında yeniden ilişki kurmak gerektiği mesajını iletmiştir. **İsmet Paşa** bu ziyareti kısaca Ankara'ya şöyle yazmıştır:

"Polonya Cumhurbaşkanı tarafından yaveri gelerek bana gizlice selam ve tebrikleri ile geleneklere bağlılıktan ve ortak tehlikeye karşı bugün ve gelecekte ilişki kurmak gereğinden bahsetti. Selamlarına karşılık verdikten sonra Konferans sırasında Romanya ve benzeri müttefikleri üzerinde Polonya'nın hayırlı etkilerini görmeyi beklediğimizi söylemekle yetindim."[264]

Bu birkaç satırlık haber, doğrudan Lozan Konferansı bakımından değilse bile, Türkiye-Polonya ilişkileri bakımından anlamlı ve önemlidir. O tarihte Polonya Cumhurbaşkanı ünlü **Mareşal Joseph Pilsudski** (1867-1935) idi. Polonya Devleti, 1795 yılında, aç gözlü ve gaddar üç komşusu, yani Rusya, Avusturya ve Prusya (Almanya) tarafından parçalamp haritadan silinmişti. Osmanlı Devleti, bu haksız paylaşmayı hiçbir zaman tanımamıştı. Polonyalılar bunu hiç unutmamış, Polonya'nın parçalanıp yok edilmesini tanımayan yeryüzünde tek milletin Türkler olduğunu ders kitaplarında çocuklarına da öğretip belletmişlerdi. Polonya, yüz yirmi küsur yıl sonra, 1918 yılında, küllerinden tekrar doğan zümrütüanka kuşu gibi, yeniden bağımsızlığına ve milli bütünlüğüne kavuşmuştu. Polonya'nın kurtarıcı lideri **Pilsudski**'dir. Benzetmede hata olmazsa, **Mereşal Pilsudski**, Polonya'nın, **Müşir Gazi Mustafa Kemal**'idir. Yeni Polonya'nın doğuşunun ardından, şimdi yeni Türkiye de bağımsız varlığını Avrupa'ya tescil ettirmek için Lozan'da diplomatik savaş vermekte idi.

264) *Ibid.*, s.138: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 27.11.1922, No. 32.

İşte tam bu sırada **Mareşal Pilsudski,** Lozan'da bulunan Türkiye'nin muzaffer Ordu Komutanı ve Birinci Delegesi **İsmet Paşa**'ya yaverini göndererek, Türkiye'ye bir mesaj iletmektedir. Büyük devletlerden sakınarak, Türkiye'nin zaferini kutlamakta ve Türkiye ile yeniden ilişki kurmak istemektedir. 128 yıl önce, Polonya'nın kara gününde kopmuş olan ilişkilerimizi yeniden kuralım, demektedir...

Pilsudski'nin bu mesajı alınmış, yerini bulmuştur. **İsmet Paşa,** Lozan Barış Antlaşması'nı imzalamadan bir gün önce, 23 Temmuz 1923 günü, Lozan'da Türkiye-Polonya Dostluk Antlaşması'nı imzalayacaktı. Bu Antlaşma 1 Haziran 1924'te yürürlüğe girecek[265] ve Polonya, Ankara'da ilk Elçilik açan ülkelerden biri olacaktır. Polonya'nın Türkiye Cumhuriyeti'ne gönderdiği ilk Elçisi **Roman Knolli,** 25 Haziran 1924 günü Çankaya Köşkü'nde Cumhurbaşkanı **Gazi M. Kemal**'e törenle güven mektubu sunmuştur.

Aynı gün, aynı saatlerde Türkiye Cumhuriyeti'nin Polonya'ya gönderdiği ilk Elçi **Dr. İbrahim Tali (Öngören)** de güven mektubunu Varşova'da Polonya'nın yeni Cumhurbaşkanı **Stanislas Wojciechowski**'ye sunmuştur.[266]

Bu ilişkilerin temeli de Lozan'da atılmıştır. Polonya ile Lozan'da yapılan dostluk antlaşmasının altında da **İsmet Paşa**'nın imzası vardır. Türk dostu Polonyalı tarihçiler, *"Polonya, Türkiye ile dostluk antlaşmasını Lozan Antlaşması'ndan önce imzaladı"* diye övünmektedirler. Haklıdırlar.

---

265) Bkz. ***Düstur,*** Tertip III, Cilt 5, s.464 (202).

266) Polonya Cumhurbaşkanı **Wojciechowski**, ilk Polonya Elçisi eliyle Cumhurbaşkanı **Atatürk**'e anlamlı ve önemli bir de mektup göndermiştir. Elçinin güven mektubundan ayrı olan, 10 Haziran 1924 tarihini taşıyan bu tarihi mektubun aslı ve zamanında yapılmış Türkçe çevirisi için bkz. **Bilâl N. Şimşir,** ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt III,*** Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2001, s.418-419, No. 516. İlk Türk ve Polonya Elçilerinin güven mektuplarını sunarken verilen söylevler için de bkz. ***Ibid.,*** s.420-424, No. 517-520.

Başbakan Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 27.11.1932

"...İtilaf Devletleri Balkan Hükümetinin de iştirakiyle Garbi Trakya'da ârây-ı umumiye müracaatı (halkoyuna başvurmayı) reddettirmeye muvaffak olurlarsa, şimdiden Misak-ı Millimizdeki madde-i malume ile Türkiye'den infikak edecek (ayrılacak) memalikteki ahalinin serbest beyân-ı rey etmeleri kayd-ı sarihi de hükümden iskat etmiş olacaklardır. Buna da muvaffak olurlarsa bizden infikakları Misak-ı Millimizle işaret edilen ve fakat hâlen ma'nen, âtiyen de maddeten bize müzaheretleri elzem olan milel-i mazlume-i islamiyeye karşı vaziyetimiz pek müşkül olacaktır...

Re'y ve mütâlaamı bâlâda arzettim. Aynı nikad hakkındaki intibaat ve mütâlaat-ı devletlerinin âcilen iş'arını sûret-i mahsûsada rica ederim Efendim."[267]

"Ermeni heyetinin söyledikleri çok aşırıdır.

Telgraflarınız Heyet-i Vekilede mütâlea ve tetkik edildi. Karaağaç meselesi gibi hususâta karar vermeden evvel müzakerâtın alacağı şekl-i umumi ve netice hakkındaki iş'arınıza intizâr muvafık görüldü Efendim."[268]

İsmet Paşa'nın İngiliz Müsteşarı ile görüşmesi, 27.11.1922

İsmet Paşa, 27 Kasım Pazartesi akşamı İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı **Sir William Tyrrell**'i kabul etti ve kendisiyle gizli ve özel bir görüşme yaptı. Bu görüşme, bir akşam önce yapılan **İsmet Paşa-Lord Curzon** görüşmesinin bir devamıdır, denilebilir. Paşa, bu görüşmeyi Ankara'ya şöyle rapor etti:

"İngiliz Müsteşarı **Tyrrell** ile gizli ve özel müzakerelere devam ettim. Musul'u iade etmemek niyetleri kesindir. Petrole bizi işti-

267) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.138-139, No. 41: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 27/28.11.1922, No. 20,21,22.

268) ***Ibid.***, s.136, No. 39: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya şifre tel, 27.11.1922, No. 34.

rak ettirecekler ve iktisadi yardım yapacaklar. Diğer sorunları ana çizgileriyle şöyle gösteriyorlar: Trakya sınırında askeri durumları devam ettiği müddetçe sınırlı bir askeri kuvvet, İstanbul, Boğazlar ve Gelibolu'da işgal kuvveti olmayacak; buraları tarafımızdan askersiz duruma getirilecek. Genel olarak ordu ve donanma için başka şartlar yoktur. Yalnız Hıristiyanların kamu yükümlülükleri hakkında fikrimi sordu. (Bu yükümlülüklerin) tabii olduğunu söyledim. Rum azınlığı mübadele edilecek. Diğer azınlıklar için Romanya ve diğer ülkelerin kabul ettikleri azınlıklar maddeleri. Kapitülasyonların mali şartlarında engel yok, Adli şartlarda da Medeni Kanunda (*Code Civile*'de) değişiklik yapılacak. Bütün bu işlerin yapılabilmesi için tezelden Milletler Cemiyeti'ne katılmamızı olmazsa olmaz güvence sayacaklardır (teminat-ı mübreme addedeceklerdir). Bu maddeleri ve ayrıntılarını öyle kâğıt üzerinde görünce bunların sıhhat ve özelliğinin anlaşılacağını söyledim. Bana Milletler Cemiyeti'nin yararlarından bahsetti ve tüzüklerini, hükümlerini incelettirmemi söyledi. İvedi bir düşünce olmak üzere manda rejimleri için çekince kayıtları koymak zorunda olduğumu söyledim. Engel değildir dedi. Bu telgrafımın alındığını ve anlaşıldığını bildirmenizi rica ederim."[269]

İsmet Paşa, İngilizlerle "gizli" görüşmeler yaparken, hem "müttefik cephe"de çatlak yaratmaya, hem de İngilizlerden bilgi almaya çalışıyor görünmektedir. İngilizler ise Türkiye'yi Milletler Cemiyeti'ne çekmeye çalışıyorlar. Türkiye'ye yaptırmak istediklerini bu örgüt aracılığıyla yaptırmayı amaçlıyor gibidirler. İngiltere, Milletler Cemiyeti'nin patronudur, bu örgütte Rusya yoktur, ABD yoktur ve İngiltere buranın neredeyse tek hâkimi gibidir. Cemiyetin Genel Sekreteri de İngilizdir. **Curzon, İsmet Paşa**'ya Milletler Cemiyeti'ni tavsiye etmişti. Arkasından aynı konuda ısrar etmiş olan **Tyrrell** da **Curzon**'a şöyle rapor etmişti:

269) ***Ibid.***, s.145, No. 52: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa şifre tel, 28.11.1922, No. 35.

"Görüşmemizin sonunda **İsmet Paşa** bana güvence vererek, Milletler Cemiyeti'ni ve mekanizmasını hemen ayrıntılarıyla inceleyeceğini ve benim tavsiyemi nasıl yerine getirebileceğine bakacağını söyledi. Bu incelemeyi yaptıktan ve zihnindeki düşünceleri netleştirdikten sonra özel görüşmeleri sürdürmek için **Lord Curzon**'la temasa geçeceğini bildirdi."[270]

Amerikan Delegesi Grew'un günlüğünden, 27.11.1922

"Bugün **İsmet Paşa** aradı. Bir diplomattan ziyade bir asker edasıyla konuşuyor ve aynı biçimde düşündüğü de açıkça belli oluyordu. Türkiye'nin içişlerine müdahaleyi düşündüren hususlarda Ankara'dan gelen talimatların son derece katı olduğunu vurguladı. Bundan dolayı kapitülasyonlar meselesinin büyük zorluklara yol açacağını bekliyordu ve ülkesindeki çok güçlü milli hissiyatın belirlediği pozisyonuna karşı mümkün olduğunca müsamaha gösterilmesini daha önceden talep etmişti. Türkiye'nin ne kanunlarında ne da adalet mekanizmasında yabancıların güvenlikleri konusunda kaygıya düşmelerine yol açacak türden bir şey bulunmadığını gösterilebileceğini söyledi; ama tatbikat ve ifasının da kanunun kendisi kadar önem taşıdığı kendisine hatırlatıldı. Bu konuşmanın bir neticesi olarak **İsmet**'in (**İsmet Paşa**'nın), Türkiye'deki eğitim, din ve hayır kurumlarımızın korunması hususunda kaygıları giderecek bir açıklamada bulunacağını ümit edelim."[271]

Üçüncü Komisyonda ilk tartışmalar, 27.11.1922

İktisat ve Maliye sorunlarından sorumlu Üçüncü Komisyon, 27 Kasım günü ilk toplantısını yaptı. Başkan **Barrère**, bu komisyonun işlerini birtakım altkomisyonlar arasında paylaştırmanın uygun olacağını söyleyerek, üç altkomisyon kurulmasını önerdi: Bunun üzerine **İsmet Paşa**, Üçüncü Komisyonun şu sorunlarla uğraşmasını önerdi: 1) Osmanlı borçlarının bölüştürülmesi: yani eski Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmış olan öteki devlet-

270) ***DBFP-I/XVIII***, s.339, No. 228/n.1.
271) **Grew**, ***op.cit.***, s.502 ve **Orağlı**, ***op.cit.***, s.41.

lerin de kendilerine düşen Osmanlı borcu miktarlarını üstlenip ödemeleri ve böylece bu borçların toptan tasfiye edilmesi; 2) Yunanistan'ın tazminat ödemesi: yani işgal yıllarında Yunanlıların Türkiye'de yaptıkları yakıp yıkmaların Yunan Hükümetine tazmin ettirilmesi. (Bu dönemde, resmi yazışmalarda, "tazminat" sözcüğü yerine, "tamirat" sözcüğü kullanılmaktadır. -BNŞ) Komisyon Başkanı Fransız **Barrère**, *"Fransa, İngiltere ve İtalya'nın Türkiye'deki işgalleri döneminde yapmış oldukları 'giderlerin' Türkiye'ye yükletilmesi gerekir"* dedi. Bu sorunun da altkomisyonda incelenmesini önerdi. **İsmet Paşa**'nın buna tepkisi tutanağa şöyle geçti:

*"**İsmet Paşa**, işgal giderlerinin ödenmesi sorununun, Müttefiklere göre, Mondros Mütarekesi hükümleriyle haklı kılınmış gösterilmesine dikkati çekti. Oysa, bu Konferansta Türk Temsilci Heyetinin durumu Mudanya silah bırakışmasına dayanmaktadır. Böyle olunca, **İsmet Paşa**, bu sorunun altkomisyona sunulmasını kabul edemez. Türk Temsilci Heyeti, kabul etmediği, işgal giderlerinin ödenmesi ilkesi üzerinde en kesin çekincelerini (ihtirazî kayıtlarını) yeniden belirtmektedir...*

***Lord Curzon**, Türk Temsilci Heyetinin, Mondros ve Mudanya silah bırakışmalarını nasıl anladığını açıklamış olduğunu söyledi. Türk Temsilci Heyeti böyle yapmakla haklıdır; bununla birlikte, **İsmet Paşa**, görüşlerinin –bu sorunun tartışılmasını bambaşka temeller üzerinde ele alan– İngiliz İmparatorluğunca ve Müttefik Devletlerce paylaşılmakta olduğunu da sanmamalıdır. **İsmet Paşa**'nın söylediklerinin dinlenmiş olması, açıklamış bulunduğu görüşlerinin kabul edilmiş olduğu anlamına gelmemektedir."*[272]

İsmet Paşa, "tazminat" yerine "tamirat" demeye özen gösteriyor. "Tazminat" sözcüğü karşı tarafı rencide edici, "tamirat" ise daha yumuşak gibi görülüyor.

İsmet Paşa, bu görüşmeyi Ankara'ya kısaca rapor etti:

"Konferansın Maliye Komisyonu toplandı. Başkan **Barrère**, Türklerin menfaatleriyle Avrupalıların menfaatlerinin beraber

272) ***Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler***, T.I, C.3, s.3-20.

sağlanacağından söz etti. İşlerin çeşitli altkomisyonlara bölüştürülmesine ilişkin bir program önerdi. Verdiğim cevapta Yunanlılardan tamirat istendi..."[273]

28 Kasım 1922 Salı

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya bir dizi telgraf, 28.11.1922

"Yunanlıların İstanbul'da Müttefiklerce korunmaları kabul edildi."[274]

"**Mougin**, İstanbul'un durumundan memnun olduklarını bildirdi."[275]

"Türkiye'deki Amerikan okullarının durumları ve nizamnamemiz Amerikalıya anlatıldı."[276]

"Romanya ve Bulgaristan'a birer temsilci göndermemiz için girişimde bulunmanızı rica ederim."[277]

"Mısırlılar **Zaglul Paşa**'yı Konferansa göndermek istiyorlar."[278]

"Yunanistan'daki Türkler ve esirler için girişimde bulunmanızı rica ederim."[279]

"Aldığınız telgrafları bildirmenizi rica ederim."[280]

"Türkiye-Rusya ilişkileri konusunda bildiri: Rus Ticaret temsilcilikleri, Ticaret anlaşması, Rusların çıkardıkları bazı zorluklar. **Aralov** ile görüşme, yanlış anlaşılmalar, Halk İştirakiyun Fırkası üyelerinin tutuklanması, Rusların tepkisi. **Çiçerin**'e gereken açıklamalarda bulunmanızı rica ederim."[281]

---

273) Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.144-145, No. 52: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa şifre tel, 28.11.1922, No. 34.
274) *Ibid.*, s.139, No. 42: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 28.11.1922, No. 23.
275) *Ibid.*, s.139, No. 43: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 28.11.1922, No. 24 (özet).
276) *Ibid.*, s.140, No. 44: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 28.11.1922, No. 25 (özet).
277) *Ibid.*, s.140, No. 45: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 28.11.1922, No. 26 (özet).
278) *Ibid.*, s.141, No. 46: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 28.11.1922, No. 31 (özet).
279) *Ibid.*, s.141, No. 47: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 28.11.1922, No. 32 (özet).
280) *Ibid.*, s.142, No. 48: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 28.11.1922, No. 34 (özet).
281) *Ibid.*, s.142-143, No. 49: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 28.11.1922, No. 35, 36, 37 (özet).

"Türkiye'deki Ermenileri Ermenistan'daki Türklerle mübadele etmek ve Türk Ortodoksları ülkede bırakmak düşüncesindeyiz."[282]

"Hintli **Dr. Hekim** ne zaman Ankara'ya gelecek?"[283]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 28.11.1928

"Maliye Komisyonu toplandı. Tam ekonomik bağımsızlık ve Yunanistan'dan tamirat (tazminat) istedik. Ukrayna delegesi **Rakovski,** Konferansa tam katılmak istedi. İngiliz **Tyrrell** ile görüştüm. Musul'u geri vermemek kararındalar. Milletler Cemiyeti'ne girmemizden söz etti. Belçika delegesiyle görüştüm. Bulgarlar, Ege'ye çıkışı bu haliyle reddedeceklerini söylediler. Bize birkaç göçmen köyünü geri vermek istediler."[284]

"Maliye Komisyonunda görüşlerimizi açıkladık. Yunanlıların tamirat ödemeleri için ısrar ettik. Müttefiklerin işgal masrafı isteklerini geri çevirdik. İş, altkomisyona yollandı."[285]

Mali sorunların görüşülmesi, 28.11.1922

Üçüncü Komisyonun 28 Kasım günlü oturumunda mali sorunlar ele alındı. Komisyon Başkanı **Barrère,** ilk sözü **İsmet Paşa**'ya verdi. Paşa'nın tutanağa geçmiş olan konuşmasından kısa alıntılar aşağıdadır:

"**İsmet Paşa,** Üçüncü Komisyonca mali sorunlar arasına alınmış sorunlardan birinin **Osmanlı Devlet Borçlarının** (Düyun-u Umumiye'nin) bölüştürülmesi olduğunu söyledi. Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı sona ermiş bulunduğundan, borçlarının da, eskiden bu İmparatorluğun toprakları olup da bunların kendilerine verilmiş olduğu bütün devletler arasında **bölüşülmesi** doğaldır... Bu devletlere düşecek borç payını da onlara yüklemek gerekmekte-

282) ***Ibid.***, s.143, No. 50: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 28.11.1922, No. 38 (özet).
283) ***Ibid.***, s.144, No. 51: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 28.11.1922, No. 39 (özet).
284) ***Ibid.***, s.144-145, No. 52: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 28.11.1922, No. 34, 35 (özet).
285) ***Ibid.***, s.146-147, No. 53: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 28.11.1922, No. 36, 37 (özet).

dir... TBMM Hükümeti kendisine düşecek borç payından sorumlu olmayı kabul etmektedir... Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinde kurulmuş (öteki) Devletlere yükletilecek borç tutarının, kendisini hiçbir bakımdan ilgilendirmediği kanısındadır...

(İtilaf Devletlerinin) **Askeri işgal giderlerinin** ödenmesi konusunda, Türk Hükümeti aşağıdaki düşünceleri açıklamayı gerekli görmektedir.

Türk Temsilci Heyeti, bu işgallerin, silah bırakışma andlaşmasının hükümlerine dayanılarak yapılmadığını, tersine, (...) zorlama tedbirleri olarak bunlara girişilmiş olduğunu düşünmektedir. Böyle olunca, Müttefik Devletlerin, kendi açılarından, iradelerini zorla kabul ettirmek için başvurmayı gerekli gördükleri bir askeri işgalin açtığı giderlerin **Türkiye'ye yüklenmesi için hiçbir neden yoktur**...

Bu yüzden, Türkiye'den askeri işgal giderlerini istemek şöyle dursun, bu işgallerin bu ülkeye verdiği zararları onarmak adalet ve hak gözetirlik gereğidir..."[286]

İsmet Paşa devam ediyor:

"**Yunan ordusunca**, Mondros Mütarekesi'yle savaş eylemlerinin usulüne uygun olarak durdurulmasından hemen sonra, Küçük Asya'da (Anadolu'da) İzmir'in işgalinden, bu ordunun kesin bozguna uğratılışına kadar, **yapılan yakıp-yıkmalar tümüyle onarılmalı ve ödenmelidir**. Kesin olarak tarafsız kaynakların belgeleri, yapılmış olan yakıp-yıkmaların dehşet verici yaygınlığını ortaya koymaktadır. **İsmet Paşa**, suçluları kendisi sorguya çekmiştir. En büyük rütbeli subaylardan erlere kadar, din adamlarından basit bireylere kadar, herkeste, Türk olan ne varsa, hepsini sistemli olarak yok etmek yönünde aynı bilinçli tasarımlamayı ve aynı kesin iradeyi görmüştür. Yakılıp-yıkılmış olan bu uçsuz bucaksız bölgelerin yürekler acısı görünüşü bile, bu konuda her türlü tanıklığı gereksiz kılmaktadır. Bu yakıp-yıkma eylemleri, bütün

286) *Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler*, T.I, C.3, s.6-7.

zararların onarılmasını kesin olarak zorunlu kılmaktadır. Komisyonun gündemi, bugün için, genel gözlemlerle sınırlı olduğundan, **İsmet Paşa**, bu sorunu, Komisyona ayrıntılı bir rapor vermekle görevli olacak altkomisyona göndermeyi teklif etti."[287]

Venizelos, Osmanlı borçlarından pay üstlenmeyeceklerini ve tamirat ödemeyi kabul etmeyeceklerini söyledi. Müttefiklere hizmet için ve onların daveti üzerine Anadolu'ya çıktıklarını savundu. Sırp delegesi, Osmanlı borçlarının paylaştırılması işinin ilerde çözüme bağlanması gerektiğini ileri sürdü. Başkan **Barrère**, Müttefiklerin işgal masraflarını Türkiye'den istemeye hakları olduğunu ileri sürdü.

İsmet Paşa, tekrar söz alıp bu iddialara ayrıntılı cevaplar verdi. Yunanlıların Anadolu'ya davetle gelmiş olmalarının, Türk davasını hiçbir şekilde zayıflatamayacağını belirtti. Yunanlıları davet etmiş olanlar Anadolu'yu yakıp-yıkın dememişlerdi. Tersine İtilaf Devletleri bu vandalizmi engellemeye çalışmışlardı. **İsmet Paşa**, *"Yunanlıların yakıp-yıkmalarına izin vermiş olan bir kimse var mıdır?"* diye sordu. *"Varsa **Venizelos** göstersin"* dedi ve Yunan yakıp-yıkmalarının tamir edilmesi, ödenmesi için ısrar etti.

İsmet Paşa, *"Savaşın da insanlık yasaları vardır, sonuçlarına katlanılmaksızın, bunlara aykırı davranılamaz"* diye konuştu. İlke olarak, yakıp-yıkmaların onarılmasının kabulünü, Konferanstan istedi.[288]

Sorunlar tartışıldı, bir karara bağlanmadı ve incelenmek üzere altkomisyona havale edildi.

İsmet Paşa'nın konferans dışında temasları, görüşmeleri, 28. 11.1922

İsmet Paşa, 28 Kasım günü, konferans dışında, özel temasları ve görüşmeleri hakkında da Ankara'ya kısa kısa bilgiler sunuyor. Şöyle ki:

287) ***Ibid.***, s.7-8.
288) ***Ibid.***, s.16.

İngiltere

Paşa, sabahleyin İngilizlerden bir haber almış. İngilizler, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olması için ısrar ediyor, Musul vilayetinin Türkiye'ye geri verilmesinin imkânsız olduğunu söylüyorlar. Birkaç güne kadar birkaç kişinin Lozan'a geleceğini, bunların petrol konusunda Türk Heyetine bir proje sunacaklarını haber veriyorlar. İngilizler, azınlıklar konusunda Rumların Yunanistan'daki Türklerle mübadele edilmesini kabul edecekler; öteki unsurlar için ise, Romanya'daki azınlıklar gibi azınlık hakları isteyecekler. İstanbul ve Boğazlardan işgalin kaldırılmasının, Boğazların iki yakasının da askerlikten arındırılmasına bağlı olduğunu duyuruyorlar.

İsmet Paşa, bunları Ankara'ya bildirirken, Rumların mübadelesi, öteki azınlıkların ise bazı haklar verilerek Türkiye'de tutulması esasını izleyeceğini de söylüyor.[289]

Fransa

İngilizlerle Lozan'da fakat Konferans dışında, doğrudan ya da dolaylı, özel ve de "gizli" görüşmeler yapan **İsmet Paşa**, aynı zamanda danışmanlarından birini, "Kızılaycı" olarak bilinen **Hamid (Hasancan) Bey**'i Fransa Hükümetiyle doğrudan temas etmek üzere Paris'te göndermişti. **Hamid Bey**, Paris'te, Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı **Poincaré** tarafından kabul edilmiş ve kendisiyle görüşmüştü. Paşa, bunu da 28 Kasım günü Ankara'ya rapor ediyor:

"Fransızlar bugünlerde bizi tatmin etmek için çok gayret ediyorlar. **Madam Gaulis** buradadır (Lozan'dadır). Paris'e gönderdiğim **Hamid Bey**'i **Poincaré** kabul etti. Tatmin edildiğine şüphem yoktur. Esasen Musul meselesini İngilizlerle görüştüğümü hepsi biliyor. Bununla beraber kuşku ve kaygı (vehim) içindedirler. Bir de mali sorunlardaki taleplerini bize hazmettirmeye çalışıyorlar.

289) Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.147, No. 34; İsmet Paşa'dan tel, 28.11.1922, No. 32.

Bugün **Bompard** geldi. Çok güvence verdi. Her gün gelip tatmin edeceğini söylüyor."[290]

İtalya

Yine 28 Kasım günü, İtalyan Delegesi **Garroni**, özel olarak **İsmet Paşa**'yı ziyaret etmiş. **Garroni**, İtalya'nın Türkiye'ye bu kadar dostluk gösterdiği halde karşılığında hiçbir şey alamadığını söyleyerek, İtalya'ya da bazı çıkarlar sağlanmasını istemiş. **İsmet Paşa**, *"Ne istiyorsunuz?"* diye sormuş. **Garroni**, vaktiyle **İzzet Paşa** ile "bir şey yapmışlar", bir program olmak üzere onu göndereceğini bildirmiş ve *"Neyi beğenirseniz onu verirsiniz"* demiş.

İsmet Paşa bu görüşmeyi Ankara'ya bildirirken, *"talep ve tehdit ile İtalya da sahne-i faaliyete çıkacaktır"* diyor.[291]

Sovyet Rusya

Sovyet Rusya, Boğazlar konusunda görüşmelere katılmak üzere Lozan Konferansına çağrılmıştı. Konferansta Rusya'yı temsil edecek olan Dışişleri Komiseri **Çiçerin** henüz Lozan'a gelmemişti. Ama ikinci Rus delegesi, Rusya'nın Roma Büyükelçisi **Vorovski**, önceden Lozan'a gelmiş ve **İsmet Paşa** ile de görüşmüştü. **Vorovski**, öteki delegasyonların başını ağrıtmaya başlamıştı. Sovyet Rusya Lozan Konferansının bütün oturumlarına katılmak istiyordu. **İsmet Paşa**, 28 Kasım günlü telgrafında buna şöyle değiniyor:

"Ruslar her heyete nota vererek, Konferansa baştan aşağı kabullerini talep ettiler. Mesele Konferansta söz konusu edilmedi. Duyumlarımıza (mesmûâta) göre, Fransa ve İngiltere reddedecekler, İtalya ise çekince ileri sürerek Hükümetine sormuştur."[292]

Lozan Konferansı, Türkiye ile barış yapmak üzere toplanmıştı. Sovyet Rusya ile Türkiye arasında barış yapılmış, Türkiye'nin Kafkas sınırları da çizilip kesinleşmiş ve 16 Mart 1921'de Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması da imzalanmış idi. Şimdi Sovyet Rus-

290) ***Ibid.***, s.147, No. 53: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 28.11.1922, No. 37.
291) ***Ibid.***, s.147, No. 53: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 28.11.1922, No. 37.
292) ***Ibid.***, s.147, No. 53: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 28.11.1922, No. 37.

ya'nın Lozan Konferansına "baştan aşağı" katılmak istemesini anlamak zordu.

Ukrayna

Sovyet Rusya ile birlikte Ukrayna da Boğazlar sorunu görüşmelerine katılmak üzere Lozan Konferansına çağrılmıştı. Ukrayna Delegasyonu Başkanı **Rakovski**, Lozan'a gelir gelmez, 28 Kasım günü **İsmet Paşa**'yı ziyaret etmiştir.

Rakovski, Lozan Konferansına yalnız Boğazlar konusunda değil, bütün müzakerelerine katılmak için girişimde bulunduklarını bildirmiş, bu konuda **İsmet Paşa**'dan da destek aramış. Türkiye'nin Ukrayna'yı bütün oturumlara katılmaya davet etmesini istemiştir. **İsmet Paşa**, *"Şiddetli bir surette talep etti"* diyor. **İsmet Paşa**, Boğazlarla ilgili görüşmelere Ukrayna'nın da katılmasını her zaman desteklediğini fakat Türkiye barışı sorunuyla ilgisi olmayanların Konferansa katılmalarını isteyemeyeceğini bildirmiştir.[293]

29 Kasım 1922 Çarşamba

Lozan Konferansı hakkında TBMM'ne bilgi veriliyor, 29.11.1922

Başbakan **Hüseyin Rauf Bey**, Lozan Konferansı hakkında 29 Kasım günü TBMM'ne bilgi verdi, soruları cevaplandırdı. Şöyle konuştu (kısaltılmış ve sadeleştirilmiştir):

"Müttefik Devletler (Lozan'la) haberleşmemize azami kolaylık göstereceklerini vaadetmişlerdi... Ama haberleşmemiz düzgün olmuyor. Şifrelerimizde birçok noktaları tekrarlatmak zorunda kalıyoruz. Ama umuyoruz ki gün geçtikçe bu sakınca giderilecektir...

Müzakerelere Trakya sınırları ve Batı Trakya'da halkoyuna başvurulması konularıyla başlanmıştır."

293) ***Ibid.***, s.144, No. 52: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 28.11.1922, No. 34.

Lozan'da Ege adaları sorunu görüşülüyor, 29.11.1922

Birinci Komisyon, 29 Kasım günü **Lord Curzon**'un başkanlığında toplandı ve Ege adaları konusunda altkomisyon raporunu görüştü. Altkomisyon, Limni, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adalarının askerlikten arındırılmasına ilişkin eksik rapor hazırlamış. Altkomisyondaki Türk temsilciler rapora çekinceler koymuş. Çanakkale Boğazı'na yakın İmroz, Bozcaada ve Limni ve Semadirek adalarının ise Boğazlar sorunu görüşülürken ele alınması öngörülmüş. Bu oturumda **İsmet Paşa**'nın konuşması tutanakta şöyle yer almıştır:

"**İsmet Paşa**, Türk Temsilcisinin Adalar altkomisyonunda belirttiği görüşü paylaşmakta olduğunu söyledi. Türk Temsilcisi, altkomisyonun raporunda, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adalarının askerlikten arındırılmasına ilişkin olarak çekinceler öne sürmüş, öngörülen tedbirlerin ve teklif edilen kısıtlamaların yeterli olmadığını ispatlamıştır. **İsmet Paşa** da, altkomisyondaki Türk temsilci gibi, bu adalarda uçak bulundurulmasının yasaklanması ve hiçbir askeri kuvvetin bulunmaması gerektiğini düşünmektedir. Uçak, en yeni bir savaş aracıdır... Bu adalarda hem uçakların hem de silahlı birliklerin bulundurulmasını yasaklamak çok önem kazanmaktadır...

Öteki adaların hukuki durumlarına ve askerlikten arındırılmasına gelince, **İsmet Paşa**, Bozcaada, İmroz ve Semadirek adalarına ilişkin sorunun, Boğazlar sorunuyla birlikte ele alınmasını uygun bulmaktadır."[294]

Yunan delegesi **Caclamanos**, nüfus durumu nedeniyle İmroz adasının Yunanistan'a verilmesini istedi. Bunun üzerine **İsmet Paşa**, İmroz ve Bozcaada'nın Türkiye'ye ait olduğunu savundu ve Semadirek adasının da Türkiye'ye verilmesini istedi. **Lord Curzon** da, nüfuslarına dayanarak, İmroz, Bozcaada, Limni ve Semadirek

294) ***Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler***, T.I, C.1, K.1, s.104-105.

adalarının askerlikten arındırılarak Yunanistan'a verilmesini istedi. Bunun üzerine **İsmet Paşa** yine söz aldı:

"**İsmet Paşa**, Türk Temsilci Heyetinin görüşünü şöyle özetledi: İmroz ve Bozcaada, (Büyük) Devletlerin bir kararı uyarınca, söz götürmez biçimde, Türkiye'ye aittir. Öte yandan Türk Temsilci Heyeti, Semadirek adasının da, Boğazlar sistemine bağlanması gerekli adalar grubu içine alınmasını istemiş bulunmaktadır. Türk Temsilci Heyeti, üçüncü olarak, Küçük Asya (Anadolu) kıyılarına yakın adalar için etkin bir askerlikten arındırılma sistemiyle, tarafsız ve bağımsız bir rejim kurulmasını istemektedir...

İmroz ve Bozcaada'ya gelince, egemenliğin kime verileceği konusunda, bu adaların durumu hiç de askıda değildir. Bu adalar, Meis (Castellorizzo) adasıyla birlikte, (Büyük) Devletlerin 14 Şubat 1914 tarihli bir notasıyla Türk egemenliği altına bırakılmışlardır...

İsmet Paşa, **Lord Curzon** tarafından ileri sürülen, bu adalarla Semadirek adasının etnik niteliğine dayandırılan iddiaya cevap olarak, Boğazlar ve onlara bağlı adalar sisteminin kaderini saptamak söz konusu olunca, bu etnik niteliğin hiçbir önemi olmayacağını (...) söyledi. Böyle önemli bir konuda hangi soydan olurlarsa olsunlar, birkaç bin kişinin bulunması, en yüksek ölçüde önemli coğrafi ve siyasal düşünceler karşısında ağır basamaz. **İsmet Paşa**, söz götürmez biçimde Türk çoğunluğunun bulunduğu Batı Trakya'ya ilişkin görüşmeler sırasında, coğrafi ve siyasi zorunlulukların, etnik nitelikteki düşüncelere üstün tutulduğunun öne sürülmüş olduğunu hatırlattı. Adalar söz konusu olunca, bu kuralın tersine çevirilmek istenmesi dikkati çekmektedir...

İsmet Paşa, (...) son olarak, uçaklar ve silahlı birlikler konusundaki iki itirazının da Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adalarına uygulanacak askerlikten arındırma tedbirlerine ilişkin karar tasarısına konulmasını teklif etti."[295]

295) ***Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler***, T.I, C.1, K.1, s.108-110.

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 29.11.1922

1) Birinci Komisyon, Midilli, Sakız, Sisam, Nikarya adalarının askerden arındırılmasını kabul etti. Ötteki Ege adaları yeniden görüşülecek. 2) Amerikalılar "açık kapı" politikasını istiyorlar ve bizimle müzakereye girecekler. 3) **Garroni** eski bir proje getirdi, kendilerine bir şeyler verelim istiyorlar; *"Onikiada görüşülmesin"* diyorlar. 4) Ukrayna delegesi **Rakovski**, yalnız Boğazların görüşülmesine değil, bütün Konferansa katılmaları için girişim yapmadığımdan yakındı. Konuştuk. Ruslar yalnız Boğazlar konusunda katılmaya razı olmuşlar. Çok güçlük çıkaracaklar; 5) **Curzon**, Musul'un Milletler Cemiyeti tarafından Irak mandasına katıldığını neşrediyor.[296]

Adakale konusu da Lozan'da İsmet Paşa'nın önüne geliyor, 29.11.1922

Evet, 29 Kasım 1922 günü Adakale konusu da Lozan'da **İsmet Paşa**'nın önüne geldi. Amasya Mebusu **Ömer Lütfi Bey** ile arkadaşları Dışişleri Bakanlığına bir yazı göndermişler ve bunun **İsmet Paşa**'ya gönderilmesini rica etmişler. Başbakan ve Dışişleri Bakan Vekili **Hüseyin Rauf Bey** de **İsmet Paşa**'ya iletiyor. Adakale, Tuna nehri üzerinde, Demirkapı geçidinde stratejik önem taşıyan küçücük bir adadır. Adanın nüfusu silme Türktür. Yazıda özetle deniyor ki:

"Adakale, 1878 Berlin Antlaşması hazırlanırken Devletimize bırakılmış; halen, camii şerifi, Türk binaları, hepsi Türk ve Müslüman olan 600 kadar nüfusu ile, Türk yurdunun nefis ve hazin bir örneğidir. Tarihimizin temelinde kurulmuş anıt hâtırasını temsil etmektedir. Tuna nehrinin suları, eski azametli devrin hikâyelerini bu adacığın sahillerine tevdi ederek akıp gitmektedir. Aman, Lozan Konferansında bu ada üzerindeki hâkimiyetimiz aleyhinde bir karar çıkmasın."[297]

296) Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.149-150, No. 57: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 29.11.1922, No. 38, 39, 40 (özet).

297) Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.148, No. 55: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 29.11.1922, No. 41.

Mebus **Ömer Lütfi Bey** ve arkadaşlarının bu dilekleri Lozan'da **İsmet Paşa**'ya iletilmektedir.

TBMM'deki milletvekilleri Adakale'yi durup dururken mi hatırlamışlar? Galiba, önce Adakale Türkleri, Türkiye'nin sınırlarını yeniden çizecek olan Lozan Konferansı toplanırken, kendi durumlarını düşünerek, kendilerini Ankara'ya hatırlatma ihtiyacı duymuşlar. Adakale Müdür Vekili **Kadı Osman Niyazi**, tam Lozan Konfreransı arifesinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bir yazı gönderip hem kendilerini hatırlatmış, hem de Adakale'nin Türkiye'ye bağlılığını, "sadakat ve ubudiyetini" Meclise arzetmiş. 14 Kasım 1922 tarihini taşıyan bu yazı Meclis Genel Kurulunda okunmuş. Yazı aynen şudur:

"Türklüğün harimi iffetine ayak atmak cüretini tecrübeye kalkışan denî düşmanı tard ve tenkil maksadı mübecceliyle zuhur ve inkişaf eden Mücahedei Milliyenin bidayetinden bugüne kadar yürekleri yalnız Misak-ı Milli'nin ümit ve temenni husuliyle çarpan Adakale memurini Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti İstanbul vilâtetine merbut bir nahiyeye mensub olduklarını tebşir eden 15, 16, 17, 18 Rebiyülevvel 1341 ve 5, 6, 7, 8 Teşrinisani 1338 ve 5/2, 8/3, 18/4, 24/5 numaralı tahriratı vilâyetpenahileri üzerine kendilerine bugünü gösteren Cenabı Hakka karşı zanubezemini şükür ve mahemed oluyorken mazlum ve mağdur Türklükle beraber bütün Alemi İslamın yüzünü güldüren bu inkılabı akdes önünde hürmetle eğilir ve mukaddes (Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine) kemali sadakat ve ubudiyetle arzı biy'at eyler olbabta.

24 Rebiülevvel 1341
ve 14 Teşrinisani 1338
Adakale Müdür Vekili
Kadı Osman Niyazi"[298]

298) ***TBMM Zabıt Ceridesi***, Devre I, İçtima Senesi 3, Cilt 25, s.278-279.

Demek ki, Adakale'nin hâlâ İstanbul Vilayetine bağlı bir nahiye olduğu, Kasım 1922'de Adakalelilere bildirilmiş. Bunun üzerine Ankara'daki milletvekilleri, Adakale üzerindeki egemenliğimizi Lozan Konferansında kaybetmeyelim diye Dışişleri Bakanlığına başvuruda bulunuyorlar. **Rauf Bey** de bu başvuruyu telgrafla **İsmet Paşa**'ya iletiyor (ardından yazının onaylı örneğini de gönderecektir).

Telgraf, Konferansta Trakya sınırlarının tartışıldığı günlerde **İsmet Paşa**'nın önündedir. Oysa Türk Hükümetinin politikasının Misak-ı Milli'ye dayandığı dünyaya ilan edilmiş bulunuyordu. **İsmet Paşa** da Lozan'da bu politikayı savunmaktaydı. Yazıda da anılan Misak-ı Milli'nin öngördüğü Türkiye sınırı ise Meriç nehrine, Edirne'ye kadar uzanıyordu. **İsmet Paşa**, Edirne'nin sadece 4 kilometre ötesinde (fakat Meriç'in batısında) bulunan Karaağaç'ı kurtarabilmek için bile akla karayı seçiyordu. Avrupa bir olmuş, *"Meriç'i bir adım bile aşamazsınız, Balkanlara asla taşamazsınız"* diye Türkiye'nin karşısına dikilmişlerdi. Böyle bir durumda Adakale'nin Türkiye egemenliğinde kalması nasıl ileri sürülecekti? Türkiye hangi hukuki gerekçeye dayanacaktı? Adakele 1878 Berlin Antlaşması'nda düpedüz unutulmuştu; Türk Hükümeti de Avrupalı diplomatların bu unutkanlığı sayesinde Ada üzerindeki hâkimiyetini sürdürmüştü ve 44 yıldan beri oraya Türk memurlar atamaktaydı.

Berlin Antlaşması ile Romanya'ya bağımsızlık verilmişti. Romanya'nın Osmanlı Devletiyle güney sınırı Tuna nehridir. Ama antlaşmada iki ülke sınırını oluşturan Tuna üzerindeki Adakale'den hiç söz edilmemiş. Bu nedenle o ada üzerindeki Türk egemenliği sürüp gitmişti. Köprülerin altından nice sular aktıktan sonra, şimdi, 1922 yılında Lozan Konferansında, Misak-ı Milli sınırlarını savunan Türkiye, Adakale'nin Türkiye'ye ait olduğunu ve öyle kalması gerektiğini nasıl savunacaktı? Elçiye zeval olmaz, Başdelege

İsmet Paşa da Hükümetinden aldığı talimatı yerine getirmeye çalışacaktı; ama Adakale sonunda Romanya'da kalacaktı.[299]

Konferans dışında özel temaslar, 29.11.1922

İsmet Paşa'nın, 29 Kasım günü, Konferans dışında ABD, İtalya, Ukrayna delegeleriyle özel temasları olmuştur. Paşa, bunları da kısa kısa telgraflarla Ankara'ya bildiriyor:

ABD ile ilişkiler

Amerikan Delegesi Büyükelçi **Child**, ilk defa 26 Kasım Pazar günü **İsmet Paşa**'ya gelmiş ve Türkiye'deki Amerikan kuruluşları konusunu açmıştı. Paşa, okul, hastane, yardım kuruluşları vs. gibi bu kuruluşların Türk yasalarına uymak şartıyla Türkiye'de çalışmalarını sürdürebileceklerini bildirmişti. İstiklâl Harbi içinde de bu çalışmaları engellenmemiş olan bu kuruluşların şimdi yeni duruma ayak uydurmaları gerekecekti.

Amerikan delegesi **Child**, ilk görüşmeden üç gün sonra, 29 Kasım günü tekrar **İsmet Paşa**'yı ziyaret etmiş. Paşa bu defa Amerikan kuruluşlarının Türkiye'de çalışma şartlarına ilişkin olarak Ankara'dan aldığı son bilgileri **Child**'a vermiş. **Child**, bunları gazetelerde yayımlatmayı rica etmiş.

Görüşmede, Amerika'nın, Musul'un Türkiye ya da İngiltere'de kalması gibi bir tutumu olmadığı anlaşılmıştır. Amerika yalnız "açık kapı" politikası istemektedir.

Görüşmede, Türkiye ile ABD arasında ayrı bir antlaşma yapılması konusu da konuşulmuş.

Bilindiği gibi, ABD, 6 Nisan 1917'de Almanya'ya savaş açmıştı. Osmanlı Devleti, o savaşta Almanya'nın müttefikiydi; müttefikine karşı savaşa başlayan bir devletle normal ilişkilerini sürdüremezdi; 20 Nisan 1917'de Amerika'ya bir nota verdi ve ABD ile ilişkilerini kesti. Büyükelçilikler karşılıklı olarak kapandı. Ama

299) Adakale'nin hüzünlü öyküsünün sonu için bkz. **Kâmuran Gürün, *Bükreş-Paris-Atina Büyükelçilik Anıları***, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994, s.45-46.

Osmanlı Devleti, Amerika'ya karşı fiilen savaşa girmedi; Amerika da Türkiye'ye fiilen savaş açmadı. Türkiye ve ABD hiç savaşmadılar. Ama iki devlet arasında ilişkiler 1917 yılından beri kesikti ve öyle devam ediyordu. Türkiye'deki Amerikan Büyükelçiliği ve Washington'daki Türk Büyükelçiliği 1917 yılından beri kapalıydı. Türkiye'deki Amerikan çıkarlarını İsveç koruyordu; Amerika'daki Türk haklarını koruma görevi de İspanya'ya verilmişti. Bu durum yıllardır sürüp gidiyordu.

Bu defaki görüşmesinde **İsmet Paşa**, ABD ile ayrı bir antlaşma yapma konusunu da Amerikan delegesine açmıştır. Belki ilişkileri yeniden başlatma antlaşması, denebilir. **İsmet Paşa**, "sulh muahedesi" diyor ve Ankara'ya aynen şöyle yazıyor:

"Bizimle ayrı bir sulh muahedesi yapmak, bu esnada, İtilaf Devletlerine müşkilât telakki edilmemek için, mevzû-bahs değildir. Ancak, bu bâbda zemin-i müzakerat hazırlamak arzusundadır. Bizim hüsn-i niyetimize rağmen Konferans neticelenmezse sulh muahedesi yapalım. Ve şimdiden müzakerata girelim. Teklifimi hükümetine iblâğ için müsaade istedi. Muvafakat ettim. Bizimle açık kapı esası üzerine müzakerât ve münasebata gireceğini söyledi."[300]

Bu birkaç satırlık bilgi, Türkiye Cumhuriyeti-ABD diplomatik ilişkileri tarihçesi bakımından önemlidir. **İsmet Paşa** da bunu önemli saymış olmalı ki, Hükümetin dikkatini buraya çekmek için paragrafın altına şu notu düşmüş:

"Bu maddenin anlaşıldığının irâdesi..."

Ukrayna ile ilişkiler

İsmet Paşa, Ukrayna delegesi **Rakovski** ile 29 Kasım günü ikinci defa görüşmüş, bu görüşmeyi Ankara'ya şöyle bildirmiştir:

"Ukrayna Hükümet Başkanı **Rakovski** ile görüştüm. Konferansa baştan aşağı katılmak için bütün delegasyonlara verdiği

300) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.149, No. 57: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa şifre tel, 29.11.1922, No. 39.

notalara cevap alamadığını ifade ve bizim bir girişim yapamadığımızdan şiddetle şikâyet etti. Prensiplerimizi tekrar ile beraber, renk vermemek için aleyhinde bir şey söylemediğimi bildirdim. Görüşmenin özeti: *'Eğer Konferansta tam bir cephe yapmayacak isek notamıza cevap verilmediğini bahane ederek iştirak etmeyelim ve Türk-Rus açısından anlaşmazlık ortaya çıkmasın'* dedi. Ortak bir program için ısrar etti. Boğazların savaş gemilerine kapanması ve Karadeniz'in İngiliz donanmasından kurtarılması zemininde ısrar etti. Müzakerelere Misak-ı Milli ifadesiyle başlamaya mecbur olduğumuzu ve daima temasta bulunacağımızı söyledim. Özetle, benim Batı devletleri ile anlaşma politikam hakkındaki söylentiden söz ettikten sonra, *'Boğazlar sorununu şimdi mi görüşelim yoksa Konferans sonuna mı bırakalım?'* sorusunu sordu. **Çiçerin,** bizim cevabımız üzerine Berlin'den gelecek imiş. Sorunun şimdi görüşülmesi gerektiğini söyleyeceğim. Ruslar uzun çekinmeden (istiğnadan) sonra yalnız Boğazlar sorununa katılmaya razı olmuşlardır. Fakat herhalde çok güçlük çıkarmaya çalışacaklardır."[301]

Musul sorunu, 29.11.1932

İsmet Paşa, 29 Kasım tarihli, 40 sayılı telgrafında, *"Curzon"* diyor, *"Musul'un Milletler Cemiyeti tarafından Irak mandasına katıldığını neşrediyor."*[302]

O günlerde dış basında Musul ve petrol sorunuyla ilgili çeşitli haber ve yorumlar görülüyordu. Lozan'a 200 kadar yabancı gazete muhabiri üşüşmüştü ve hepsi haber peşindeydi. Sansasyon yaratan bir haber şuydu: İngilizler, güya, Musul Vilayetini Türkiye'ye bırakmışlar, karşılığında Türkiye'den petrol imtiyazı almışlardı.[303]

Sansasyon yaratan bir diğer gelişme, Amerikan delegesi **Mr. Child**'ın, "açık kapı" politikasını savunmasıyla ilgiliydi. Amerikalılar, Avrupa politikasından uzak duruyorlardı, "gözlemci" olarak

301) ***Ibid.***, s.150, No. 57: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa şifre tel, 29.11.1922, No. 40.
302) ***Ibid.***, aynı telgraf.
303) ***Le Temps*** (Paris), 26.1.1922.

Konferansa katılıyorlardı, yapılacak Lozan Barış Antlaşması'nı da imzalamayacaklardı. Ama "açık kapı" politikasıyla Musul petrollerine konacaklar veya bu petrollerden daha geniş pay alacaklardı; bunu amaçlıyorlardı ve dolayısıyla *"Türkiye'de nüfuz bölgelerine karşı çıkıyorlardı."* Bu haberler de epeyce yorumlara neden oluyordu.[304]

İsmet Paşa'nın yukarıdaki telgrafının çekildiği 29 Kasım günü, ***Le Journal de Genève*** adlı İsviçre gazetesinin başyazısı ise çok ilginçti. Bu yazı, gizlice yürütülen **İsmet Paşa-Lord Curzon** görüşmelerinin içyüzünü bilen birinin kaleminden çıkmıştı. Daha açıkçası, başyazıda, **Lord Curzon**'un kendisi konuşuyor görünüyordu.

Başyazıda, Lozan Konferansında sıranın, Türkiye'nin Asya sınırlarının görüşülmesine geldiği belirtildikten sonra, Türkiye'nin bu konuda üç büyük devletle karşı karşıya bulunduğu söyleniyordu: Doğuda Rusya, güneyde (Irak sınırında) İngiltere, Suriye sınırında da Fransa.

Başyazı, bundan sonra Musul sorununa geçiyordu. Bu çetin sorunun Konferansı çıkmaza sokabileceğini, **İsmet Paşa** ile **Lord Curzon** arasında sürdürülen görüşmelerin sonuçsuz kaldığını anlatıyor ve sonra şöyle devam ediyordu:

"Bildirildiğine göre, Türkler, tartışmalı bölgenin egemenliğinin Türkiye'de kalması şartıyla petrolün işletilmesini İngiltere'ye bırakmaya razı olmuşlar, fakat kesin bir red cevabıyla karşılaşmışlardır.

İngiltere, Musul'u elinde tutmak için, Milletler Cemiyeti'nin Irak mandasını İngiltere'ye bırakmış olduğunu hatırlatıyor...

Türkiye, bu sorunda, İngiltere karşısında yalnızdır. İsmet Paşa da Türkiye'nin Asya sınırlarının görüşülmesi fikrine katılmıştır. Bu sorun, muhtemelen, Lozan'da bir çözüme bağlanamayacak ve sonunda İngiltere ile Türkiye arasında doğrudan bir çözüme bağlanacaktır."[305]

304) "La question du pétrole" (Petrol sorunu), ***Le Temps*** (Paris), 26.11.1922 ve "L'Amérique s'élève contre l'existence des zones d'influence" (Amerika, Türkiye'de nüfuz bölgelerine karşı çıkıyor", ***Le Temps*** (Paris), 27.11.1922.

305) "Bulletin: A la Conférence de Lausanne: La frontière d'Asie" (Bülten: Lozan Konferansında Asya sınırları), ***Le Journal de Genève***, 29.11.1922.

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 30.11.1922

"Altkomisyonlarda gümrükler, Osmanlı borçlarının paylaşılması, deniz taşımacılığı konuları görüşüldü. Kabotaj hakkımız kabul edildi. Müttefikler yalnız Boğazlar işinde Rusları Konferansa çağırdılar. **Rıza Nur** İngiliz Müsteşarı (**Sir William Tyrrell**) ile Musul işini görüştü. Fransız başdelegesi ziyaretime geldi. *'Musul'u istiyoruz, Fransa'nın tutumu nedir?'* dedim. Açıkça görüşülürse İngilizleri destekleyeceklermiş. *'Ekonomik bağımsızlığımızı kabul etmek istemiyorlar'* diye yakındım, yayın yapalım..."[306]

Petrol ve Musul sorunları, 30.11.1922

30 Kasım günü **İsmet Paşa** Ankara'ya şunları bildirdi:

"**Dr. Rıza Nur**, İngiliz Dışişleri Müsteşarı (**Sir William Tyrrell**) ile görüştü. İngilizler Milletler Cemiyeti'ne girmemiz için ısrar ettiler. Musul'daki petrollerin işletilmesi için bir uzmanımızı davet etmeleri üzerine, İngilizlerle olan temasta, ortaklaşa işletmek için bize iki milyon İngiliz lirası masraf olacağını ve buna kudretimiz olup olmayacağını sormuşlar. *'Kâfi paramız vardır, işletmeyi düzenleyelim'* yolunda cevap aldılar. Musul Vilayetini kendi ülkemizin parçası saydığımızı söyledik. İngiliz uzmanlar önce meselenin siyasi tarafının halledilmesi görüşünde bulundular."[307]

Fransız delegesiyle görüşme, 30.11.1932

Yine 30 Kasım günü **İsmet Paşa**, Fransız birinci delegesi **Barrère**'ın kendisini ziyaret ettiğini Ankara'ya şöyle telliyor:

"Fransız birinci delegesinin ziyaretinde görüşmemizin özeti şudur: İşgal masraflarından vazgeçilmesini Hükümetine teklif edecek imiş. Fransızlardan memnun olmadığımız söylentileri varmış. Bizim Rusların politikasını değil, Akdeniz politikası izle-

306) Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.151-152, No. 59: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 30.11.1922, No. 41, 42 (özet).

307) *Ibid.*, s.152, No. 59: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 30.11.1922, No. 41.

memiz çıkarlarımıza uygun olacakmış. *'Musul'u kesinlikle talep ediyoruz, Fransa'nın tutumunu bilmek isteriz'* dedim. Musul'u İngilizlerle aramızda halletmemizi, eğer açıkta söz konusu olursa İngiliz ittifakına tâbi olacaklarını kesin bir dille söyledi. Suriye sınırı konusunda, bunun Ankara Antlaşması'yla hallolunduğunu söylüyorlar."[308]

2.
KONFERANS DEVAM EDİYOR
(Aralık 1922)

1 Aralık 1922 Cuma

Lord Curzon'dan Sir E. Crowe'e tel, 1.12.1922

"**İsmet Paşa** ile yaptığım konuşmanın ardından **Vernon, Clarke** ve **Forbes Adam**, Türk uzman **Muhtar Bey (Cilli)** ile Irak petrolleri konusunda görüşmeler yaptılar. İlk görüşmede **Muhtar Bey**, Türkiye'nin, Fransa ve ABD gibi, petrol şirketine (*Turkish Petroleum Company*'ye) ortak olmak istediğini bildirdi. Bu sağlanırsa Musul sorununun İngiltere lehine halledilebileceğini söyledi.

İkinci toplantıda, Türkiye'nin şirkete ortak olması yerine, şirketten bir pay (*royalty*) ödenmesini Türkiye'nin kabul edip etmeyeceği konusunda **Muhtar Bey**'in nabzı yoklandı. Bu öneri bana, Türkiye'yi tatmin için daha az karmaşık bir yol gibi göründü. **Muhtar Bey**, Türk heyetinin bu seçeneği düşüneceğini söylemiş.

Irak petrollerinin işletilmesine İtalya'nın da katılmak istediği buradaki İtalyan uzmanlarınca dile getirildi. 1915 Londra Antlaşması'nın 9. maddesi karşısında, İtalya'nın bu talebini geri çevrmek güçtür.

Ben (**Curzon**) şahsen, Türkiye'yi şirkete ortak etmek yerine, Türkiye'nin Musul üzerindeki taleplerine karşılık, şirketin

308) ***Ibid.***, s.152, No. 59: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa şifre tel, 30.11.1922, No. 42.

Türkiye'ye bir pay (royalty) ödemesinin uygun olacağını düşünüyorum."[309]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa üç tel, 1.12.1922

"Türkiye ile Yunanistan arasında yapılacak nüfus değiş-tokuşu (mübadele) ile Yunanistan'dan Türkiye'ye gelecek göçmenlere, mübadele ile gelmiş göçmen anlamında, 'mübadil' denecektir. Türkiye acaba ne kadar 'mübadil' alabilecektir?

1) Doğu Trakya'dan ne kadar Rum göç etmiştir? Doğu Trakya'ya ne kadar Türk göçmen yerleştirilebilir? 2) Anadolu'da ve özellikle Batı Anadolu'da evsiz barksız kalan ahalimiz dikkate alınarak ne kadar göçmen yerleştirmek mümkündür? 3) Anadolu'da ve Doğu Trakya'da ne vakit Türk göçmen kabul edebiliriz? Bu hususta hemen bilgi verilmesini istirham ederim."[310]

"Almanların Musul petrolleri için imtiyaz elde edip etmedikleri ve Anadolu'da müttefiklere verilen imtiyazlar konusunda tezelden bilgi verilmesi."[311]

"Göçmenler konusunda hemen bilgi verilmesi mercudur."[312]

Savaş esirleri ve nüfus mübadelesi Lozan'da gündeme geliyor, 1.12.1922

Birinci Komisyon, 1 Aralık günü **Lord Curzon**'un başkanlığında toplandı. **Curzon**, ilk sözü, göçmenlerin durumlarını incelemek üzere Milletler Cemiyeti'nce görevlendirilmiş olan **Dr. Nansen**'e verdi.

Nansen, Rum ve Türk azınlıkların mübadelesi konusunda bir konuşma yaptı. Yerlerinden yurtlarından edilmiş yüzbinlerce göçmen bulunduğunu, tezelden bir nüfus mübadelesi yapılması

309) ***FO 424/255***, s.586-587, No. 705 ve ***DBFP-I/XVIII***, s.354-356, No. 246: Curzon'dan Crowe'a tel, 1.12.1922, No. 63.

310) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.153, No. 61: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 1.12.1922, No. 43.

311) ***Ibid.***, s.153, No. 62: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 1.12.1922, No. 44 (özet).

312) ***Ibid.***, s.154, No. 63: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 1.21.1922, No. 45 (özet).

gerektiğini, mübadelenin 1923 Şubat ayında başlamasının uygun olacağını savundu. Yani üç ay içinde mübadeleye başlanmasını önerdi.

İsmet Paşa, önceden bildirilmiş resmi gündemde bulunmayan bir konunun (nüfus mübadelesi konusunun) gündeme alınmış olduğunu görmekle hayret ettiğini söyledi. Türkiye ile Milletler Cemiyeti arasında resmi ilişki bulunmadığından, **Dr. Nansen**'in çalışmalarını özel nitelikte saydığını belirtti. **İsmet Paşa**, bugün komisyonda, yalnız savaş tutsaklarının mübadelesi konusunun verimli bir şekilde görüşülebileceği kanısındadır.

Lord Curzon, yersiz-yurtsuz başıboş dolaşan zavallı insanların derdine çare bulunmasının geciktirilmeyeceğini söyledi ve nüfus mübadelesine ilişkin görüşmenin hemen başlamasında ısrar etti.

M. Venizelos, işleri yürütmek için bir altkomisyonun kurulmasını önerdi.

İsmet Paşa, bu konunun bir altkomisyonda incelenmesini kabul ettiğini söyledi... Yunan ordusunca zorla alınıp götürülmüş olan sivil Türk tutsaklarının hemen serbest bırakılmasını istedi... Yunanistan'da tutuklu bulunan Türk savaş tutsaklarının da, gecikmeden serbest bırakılmasını talep etti.

İsmet Paşa, bundan sonra, nüfus mübadelesini genel bir bakış açısından incelemeye geçti. Kurtarılmış olan Anadolu'da, sayılamayacak kadar bir nüfus, kendilerine barınacak bir yer bulamaksızın, dolaşıp durmaktadır. **M. Venizelos**'un kendi ağzıyla söylediği gibi, Rum göçmenleri Yunanistan'daki Müslümanların evlerinde barınabilme olanağını bulurken, yüzbinlerce Türk, evsiz-barksız olan kitleyi daha da büyütecek bir şekilde, Türkiye'ye gelmek için, Yunanistan'da bulunan evlerini bırakıp çıkmak zorunda kalacaktır... Eğer bir nüfus mübadelesi yoluna gidilecekse, bu mübadele İzmir ve İstanbul'u da içine almak üzere, Türkiye'nin bütün Rum nüfusunu kapsamalıdır...

M. Venizelos, binlerce Rumun İstanbul'dan ayrılmak zorunda bırakılmasını kabul edememektedir. Böyle bir sınırdışı ediş, benzeri görülmemiş siyasal, ekonomik ve sosyal bir yıkım demektir... **M. Venizelos,** ister gönüllü ister zorunlu olsun, bir nüfus mübadelesini göz önünde tutmaya hazırdır...

Lord Curzon, Küçük Asya'da, 1914'te, 1.600.000 Osmanlı uyruğu Rum vardı... İstanbul'un Rum nüfusuna gelince bunlar aşağı yukarı 300.000 kişi kadardı... Bu Rum nüfusun sınırdışı edilmesi, Türkiye'nin kendisi için de ekonomik ve endüstriyel bakımdan çok büyük bir kayıp olacaktır...

M. Venizelos, küçük bir altkomisyon kurulmasını teklif etmiş bulunmaktadır. **Lord Curzon,** bu teklifi çok yerinde bulmaktadır...

Komisyon aşağıdaki kararı kabul etti:

*"Savaş tutsakları ile rehinelerin geri verilmesini içine almak üzere, Yunanistan ile Türkiye arasında nüfus mübadelesi sorununun, Konferansa çağrılan üç Büyük Devletle, Türkiye ve Yunanistan Devletlerinin birer temsilcilerinden kurulu ve bir İtalyan temsilcinin başkanlığını yapacağı bir altkomisyonda incelenmesine havale etmesine ve altkomisyonun bu soruna ilişkin olarak **Dr. Nansen'i** dinlemesine ve yararlı göreceği tanıklıkları toplamasına karar verildi."*

İsmet Paşa, altkomisyonun ilkin, sivil Türk tutsaklarının serbest bırakılması işiyle uğraşmasının gerektiğini belirtti. Türk Temsilci Heyeti, **Lord Curzon**'un ve **M. Venizelos**'un vermiş oldukları rakamları incelemek ve doğru olup olmadıklarına bakmak niyetindedir; bununla birlikte **İsmet Paşa,** daha şimdiden, 1914'te Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde, İstanbul'la birlikte 1.600.000 Rumun hiçbir zaman bulunmadığını söylemekten asla çekinmemektedir...

İsmet Paşa, Doğu Trakya, ancak 30 Kasımda, başka bir deyimle, bir gün önce, Türk makamlarınca geri alınmış olduğu için, oradaki oturulabilir köylerin sayısını bilmemesi her halde kendi-

sine bağışlanabilir. Öte yandan, Müttefik generallerin raporlarına göre, Rumlar, yanlarında alıp götüremedikleri biçilmiş ekinleri, gidişleri sırasında ateşe vermişlerdir.

Özet olarak, altkomisyonun incelenmesine havale edilen sorunlar şu şekilde sınıflandırılabilir:

1) Sivil tutsaklar sorunu;

2) Savaş esirleri sorunu;

3) Nüfus mübadelesi.

İsmet Paşa, sivil tutsakların alınıp götürülmesinin öteki sorunlara benzer yanı olmadığını, yeniden belirtti. Yunanlılar, işgal ettikleri bütün köylerden ve şehirlerden, özellikle aydınlar, varlıklı kimseler ve halkın ileri gelenleri arasından binlerce Türk'ü alıp Yunanistan'a sürmüşlerdir. Türk Temsilci Heyetinin elinde bunların çizelgeleri vardır. Oysa Devletler Hukukunda, işgal edilmiş bir ülkenin sivil halkını alıp götürmeye izin veren hiçbir şey yoktur. Yunanlıların böyle davranmalarıyla güttükleri tek amaç, Türkiye'yi nüfus bakımından, kültür bakımından ve ekonomik bakımdan yok etmekten başka bir şey değildir...[313]

Paris'te İngiliz Büyükelçisi Hardinge'den Curzon'a yazı, 1.12.1922

"Bu sabahki ***Le Matin*** gazetesi, **Lloyd George**'un Yunan politikasını eleştiren uzun bir yazısını yayımladı. *F.O.'in (İngiltere Dışişleri Bakanlığının) notu*: Gazetenin ifşaatı **Venizelos** iktidarı zamanıyla ilgilidir. Yayımlanan belgeler bazı Yunanlılar tarafından gazeteye satılmıştır."[314]

Ek: Le Matin (Paris) yazısı, 1.12.1922: "Lloyd George, Yunanistan'ı nasıl Anadolu macerasına itti? Yunan harekâtının ve bozgununun gizli belgelerle gerçek hikâyesi. Fransa ve İtalya Yunanistan'ı uyarmışlar, İngiltere ise Yunanistan'ı maceraya it-

313) ***Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler***, T.I, C.1, K.1, s.115-126.

314) ***FO 371/7917/E.13544*** ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt V***, s.60-61, No. 41: Hardinge'den Curzon'a yazı, 1.12.1922, No. 2821.

miştir. ***Venizelos*** *da Sevr Antlaşması'nı Türklere silah zoruyla empoze etmek için* ***Mustafa Kemal****'in ordularını ezmeye kalkışmıştır.* ***Venizelos****'un gizli yazışmaları..."*[315]

2 Aralık 1922 Cumartesi

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 2.12.1922

"C. 45 tele:

Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinin (Sosyal Yardım Bakanlığının) göçmen iskânı hakkındaki cevabıdır:

Madde 1– Doğu Trakya'dan ne kadar Rum göç ettiği hakkında kayıtlı bilgi olmadığından araştırma yapılmaktadır.

Madde 2– Özellikle Batı Anadolu'da evsiz-barksız (melcesiz) kalan ahalimiz yerleştirildikten sonra, daha altmış bin hane iskân olunabilir. Anadolu'nun diğer bölgelerinden giden gayrimüslimlere ait haneler hesap edilince bugün için memleket iki yüz bin hane kabul ve iskâna hazırdır.

Madde 3– Doğu Trakya'nın ne zaman göçmen kabul edebileceği, birinci maddedeki sebepten dolayı, henüz bilinmemektedir. Anadolu'da iki yüz bin hane göçmenin kabulüne baharın gelişiyle (1923 baharında) başlanabilir. Fakat yeniden ev yapılmasını gerektirecek göçmenler uzun sürelerle gelmelidir."[316]

Büyüktür Türkiye! Upuzun savaştan yeni çıkarken bile, daha 1923 baharında, 200 bin hane göçmeni kabul edebilecektir. Hane başına 5'er nüfus hesabıyla, Anavatan Türkiye, bir milyon soydaşı kucaklayabilecek, demektir. Yepyeni evler, köyler, mahalleler kurmak gerekirse, o zaman göçmenlerin gelişlerini biraz zamana yaymak gerekecektir.

Lozan'da mübadele işi gündeme gelince **İsmet Paşa** bu rahatlıkla konuşabilecektir.

---

315) ***Le Matin*** (Paris), 1.12.1922.

316) **Şimşir,** ***Lozan Telgrafları I,*** s.155-156, No. 66: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 2.12.1922, No. 49.

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 2.12.1922

"C. 1/12/43 tele:

Madde 1– Yunanistan'da bulunan esirlerimizin miktarı İsviçreli **Dr. Şalenmand**'ın zaferimizden (30 Ağustos 1922) önce yaptığı araştırmada 349 subay, 131 küçük subay, 3.951 er; 2.546 sivil, 40 kadın, 20 çocuk, 249 tutukludan ibaret olduğu gösterilmişse de, zaferimizden sonra Yunanlıların zorla alıp götürdükleri de hesaba katılınca bu toplamın pek çok yükseleceği, Yunan Kızılhaçı'ndan sağlanan listelerde yazılı esirlerimizin sayısı 328 subay, 2.500 er, 2.365 sivil, 141 kadın ve 70 çocuktan ibaret olduğı ve Trakya'dan götürülenlerin tespitine çalışıldığı ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinden Yunanlılarca zorla götürülenlerden, tespit edilenlerin miktarının 8.519 kişiden ibaret olduğu ve Delegeler Kuruluna verilen diğer listelerin de buna eklenmesi gerektiği İçişleri Bakanlığından bildirilmektedir.

Madde 2– Elimizde bulunan Yunan esir zabit ve erlerin miktarı kesinlikle tespit edilemediği ve mevcut bilgilere göre 116 zabit, 16.648 er, 74 sivil, 34 kadın ve çocuktan ibaret bulunduğu ve bununla birlikte eksik ve tamamlanmamış olan bu bilgilerin esas alınmayarak kesin bilgilerin gelişinin beklenmesi, Yunanistan'daki esirlerimizin kurtarılması bakımından önemli görüldüğü Milli Savunma Bakanlığına bildirilmiştir.

Gerek İçişleri ve gerek Milli Savunma Bakanlığınca bu hususta kesin ve düzgün bilgi yazık ki mevcut olmadığına ve peyderpey bu konudaki bilgiler toplanmakta olduğuna göre, şimdiden kesin rakamlar bildirilmemesi ve bu hususun tarafınızdan idare edilmesi ve verilen rakamların sırf Zâtı Âlinize bir fikir vermek için bildirildiği ve bu konuda kesin bilgi sağlanmaya çalışıldığı ma'ruzdur."[317]

İsmet Paşa bu listeye itiraz etti. Yazışmalar ilerki günlerde de sürdü.

---

317) ***Ibid.***, s.154-155, No. 65: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya şifre tel, 2.12.1922, No. 45, 46, 47 (Sadeleştirildi).

Kapitülasyonlar sorunu Lozan'da gündeme geliyor, 2.12.1922

2 Aralık günü, Lozan Konferansı dopdolu geçmiştir. Kapitülasyonlar sorunu da ilk defa, 2 Aralık günü İkinci Komisyon gündemine geldi. Komisyon başkanı İtalyan **Marki Garroni**, oturumu açarken bir konuşma yaptı: Kapitülasyonların karşılıklı yükümlülüklere ve antlaşmalara dayandığını, bağımsız devletin egemenlik hakkını kısıtladığını, TBMM Hükümetinin de bunları ortadan kaldırmak istediğini belirtti. Ancak, kapitülasyon sistemi yerine, Türkiye'deki yabancılara güven verecek, yeni bir adalet yönetimi koymak gerektiğini söyledi. Bu amaçla şu üç altkomisyonun kurulmasını önerdi:

Birinci altkomisyon: Yerleşme (ikamet) hakkı ve yargı rejimi bakımından Türkiye'de yabancı gerçek ve tüzel kişilerin hukuksal durumu.

İkinci altkomisyon: Ekonomik rejim konusunda, yabancıların hukuksal durumu.

Üçüncü altkomisyon: Uyrukluk (tabiiyet) sorunları, arkeolojik araştırmalara ilişkin sorunlar.

İsmet Paşa, İtalyan baştemsilcisi **Garroni**'nin sözlerinden, kapitülasyonların, devletin bağımsızlığı ve egemenliği ile bağdaşmazlığı anlamını çıkardığını, ilke niteliğindeki bu sözleri senet saydığını söyledi ve şöyle devam etti (Tutanaktan aktarılıyor):

*"**İsmet Paşa**, (Türk) Hükümetinin, kapitülasyonların özünü olduğu gibi tutup da, yalnız bunların adını ve biçimini ortadan kaldırmaya yönelebilecek görüşleri, hiçbir bakımdan kabul edemeyeceğini belirtmek istediğini söyledi... Türkiye'de yabancıların durumu, uygar ve kendi kaderlerini kendi ellerinde tutan bağımsız ulusların kanunlarına benzer genel kanunlarla güvence altına alınmış bulunmaktadır. **İsmet Paşa**, Türk temsilcilerinin altkomisyonlarda yalnız böyle bir tutumla çalışacakları konusunda Konferansı uyarmayı zorunlu saymaktadır...*

İsmet Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türkiye için, egemen, bağımsız ve kendi kaderini kendi ellerinde tutan her ulusun sahip olduğu hakların eşine Türkiye'nin de sahip olduğunu belirten tezi, bütün gücüyle savunma zorunluluğuna kesin olarak inanmaktadır.

İsmet Paşa, görüşmeler sırasında, kapitülasyonların, tek yanlı ve geri alınabilir nitelikte olduğu konusunda ayrıntılı açıklamalar yapma hakkını saklı tutmaktadır. İsmet Paşa'ya göre, altkomisyonlara incelenmek üzere sunulacak sorunlar, karşılıklı olma ilkesine dayanarak ve Devletler Hukukunun genel kurallarına uygun ticaret anlaşmaları, yerleşme (ikamet) ve suçluların geri verilmesi andlaşmaları, konsolosluk sözleşmeleri yapılmasıdır. Türk Temsilci Heyeti, altkomisyonlarda bu ilkeyi savunacaktır..."[318]

Fransız delegesi **M. Bompard**, kapitülasyonların yerine diğer bir sistemin konulması görüşünü desteklemiş; **Lord Curzon**, sorunun önemli olduğunu, kapitülasyonların karşılıklı andlaşmalara dayandığını savunmuştur. Konferansta ilk defa söz alan Japon delegesi **Baron Hayashi**, kendilerinin başından da bu sorunun geçtiğini, ancak yirmi yıl çetin bir çalışmadan sonra reformlarla bundan kurtulduklarını, bir süre çalışınca Türkiye'nin de aynı sonuca varabileceğini söylemiştir. Amerikan delegesi **Child**, Müttefiklerle aynı görüşe katılma zorunda olduğunu söylemiş, *"(Amerikan) Hükümetinin kanısı odur ki, ortak çıkarlar için bir çözüm ne kadar gecikmeden bulunursa, Konferans için de o kadar iyi olacaktır"* demiştir.[319]

Türkiye Başmurahhası, kapitülasyonların tarihçesine de değinerek konuşmasını sürdürüyor (Tutanaktan kısaltılarak aktarılıyor):

İsmet Paşa, Lord Curzon, Baron Hayashi, M. Bompard ve **M. Child**'ın öne sürdükleri kanıtların tümüne, aşağıdaki açıklamayı okumakla karşılık vermek istediğini söyledi.

318) ***Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler***, Takım I, Cilt 2, s.2-5.
319) ***Ibid.***, s.4-6.

"Çağdaş uluslararası kamu hukuku kurallarına açıkça aykırı bir rejim kuran ve bir devletin, ülkesi sınırları içindeki kişiler ve mallar üzerindeki egemenliğine kısıtlamalar koyan kapitülasyonların kökeni (menşei) *görmezlikten gelinemeyecek bir önemdedir. Ortaçağ'da, hemen hemen her yerde yasaların kişiselliği (personnalité des lois) istemi yürürlükte idi...*

Osmanlı İmparatorluğu'nun en şanlı ve güçlü olduğu sırada, ***I. Süleyman*** **(Kanuni Sultan Süleyman)** *Frenk topluluğuna ayrıcalıklar vermiş ise, bunun nedeni, o vakit, devlet egemenliğinin günümüzde olduğu gibi kesin ve tekelci bir nitelikte olmamasındandı. Padişahın o sırada bu ayrıcalıkları vermekle, İmparatorluğunun egemenliğini kısıtlamak ve azaltmak istemiş olabileceğini bugün hiç kimse haklı olarak savunamaz. Bütün bu ayrıcalıklar, o çağda genellikle uygulanmakta olan, yasaların kişiselliği sisteminden doğmaktaydı...*

Sonraları (...) yasaların kişiselliği kavramının yerini, yasaların 'ülkeselliği' (territorialité) kavramı aldı; aynı zamanda devletin hukuk açısından niteliği daha iyi anlaşılır olduğundan, yasama ve yargı dağıtımı hakları, egemenliğe özgü yetkilerden biri durumuna geldi. İşte bu yüzdendir ki, çağdaş devlet, ülkesinde oturan yabancıları, orada yürürlükteki kanunların uygulama alanı dışında bırakmamayı, egemenliğinin pek doğal bir sonucu saymaktadır. Özellikle, yabancıların hangi konuda olursa olsun, kendilerini uyrukların (yurttaşların) üstünde tutan hakları ve ayrıcalıkları olmasına, çağdaş devlet hiç de katlanamamaktadır; çünkü böyle bir durum, devletin egemenliği ve güvenliğini çiğneme anlamına gelecektir...

Uluslararası kamu hukuku ve çağdaş egemenlik kavramı açısından, kapitülasyonlar rejiminin doğal bir şey olmadığı, 1856 Paris Kongresine katılan devletlerce kabul edilmiştir...

Paris Antlaşması'ndan bu yana geçen süre içinde, Türkiye, daha önceden başlamış bulunduğu, adalet örgütünün geliştirilmesi çabalarını canla başla sürdürmüştür.

Ticaret kanunu, ceza kanunu, ceza yargılama usulü ve hukuk yargılama usulü kanunlarıyla, sulh mahkemelerine ilişkin kanunlar ve yönetimle ilgili bütün kanunlar ve yönetmelikler, Avrupa ülkelerinde yürürlükte olan kanunlar ve kurallar örnek alınarak hazırlanmıştır...

Yukarıda belirtilenler göz önünde tutulunca, TBMM Hükümeti, çağdaş devlet kavramıyla kamu hukuku ilkelerine doğrudan doğruya aykırı olan kapitülasyonların yeniden konulmasına kesin olarak katlanamaz. Kaldı ki, öteki Avrupa Devletlerinin hiçbirinde, Yunanistan ve öteki Balkan Devletlerinde bile, böyle bir rejim olmadığı herkesçe bilinmektedir.

Türk Hükümeti, kapitülasyon niteliğinde olacak başka herhangi bir rejim de kabul edemez. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, ilgili Hükümetlerle, karşılıklı olmak şartına ve Devletler Hukuku ilkelerine dayanan, ticaret, yerleşme (ikamet), suçluların geri verilmesi antlaşmalarıyla konsolosluk sözleşmeleri yapmaya hazırdır."[320]

İsmet Paşa, İkinci Komisyondaki bu görüşmeleri Hükümete rapor ederken, *"Uzun münakaşalar cereyan etti. Hazırladığımız ayrıntılı raporlar okundu. Altkomisyonlarda, ancak bağımsız milletler esasiyle çalışacağımız kaydı ile çalışmalara devamı kabul ettik. Altkomisyonlarda büyük tartışmalar olacaktır"* dedi.[321]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki telgraf, 2.12.1922

"1) Birinci Komisyonda savaş esirleri ve ahali mübadelesi görüşüldü. Önce esirlerin, sonra ahalinin mübadele edilmesini savundum. Maliye sorunları altkomisyonunda gümrük tarifeleri görüşüldü. 2) Özel görüşmeler az oldu. İngilizler, Musul'u terk etmeyeceklerini söylüyorlar. **Çiçerin** geldi. Yarın Rusları yemeğe davet ettim. Müttefikler hiçbir şeyde müsâid değildirler. Gümrük

320) ***Ibid.***, s.6-15.

321) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.158, No. 68: İsmet Paşa'dan Rauf Bey'e tel, 2.12.1922, No. 49.

gibi en tabii saydığımız iktisadi sorunlarda bile görüş ayrılığı esaslıdır. Diğer taraftan Ruslar Boğazların kesinlikle tahkim edilmesi ve savunulması görüşündedirler, yani Konferansın kesilmesine yönelmektedirler (müteveccihtirler) ve bize asla güvenle bakmamaktadırlar. Müttefiklerle her alanda anlaşmazlık var. Ruslar da Konferansın kesilmesine yatkın."[322]

"2 Aralık raporu:

1) Kapitülasyonlar Komisyonu (İkinci Komisyon) toplandı. Üç altkomisyon kurdu. **Garroni**, kapitülasyonlar yerine bir başka sistem önerdi. Ben kapitülasyonların toptan kaldırılmasını istedim. Fransız, Japon ve Amerikan delegeleri de konuştular. Uzun tartışma oldu. Ayrıntılı raporumuz okundu. 2) Gümrük altkomisyonuna projemizi verdik. Borçların 1914 yılına kadar bölüşülmesini istiyorlar; biz, 1918'e kadar diyoruz. Bir başka komisyonda kişilerin zararlarını tazmin işi konuşuldu. Aramızda esaslı ayrılıklar var. Diğer bir altkomisyonda esir ve ahali mübadelesi görüşüldü. Nüfus mübadelesinin Birinci Komisyonda görüşülmesi kabul edildi. **Garroni**, kendilerine ne vereceğimizi sorduruyor. 3) Ruslara ziyafet verdim. **Çiçerin**, *'Boğazlar işinde birlikte hareket edelim'* diyor. Boğazların savaş gemilerine kapanmasını istiyorlar. Rus ve İngiliz görüşleri bağdaşmayacak ve Konferans kesilecek. Ruslar bizim de Konferanstan ayrılmamızı isteyecekler."[323]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 2.12.1922

"...**Çiçerin, Rakovski** ve **Vorovski, Mdivani**'ye bugün ziyafet verdim. Sonra görüşmemizde **Çiçerin**, ciddi bir tavırla, Boğazlar meselesine başlanacağını, bunda ortak ve birlik halinde bir hareket hattı benimsemek gereğini ileri sürdü. Kendi talepleri şudur: Karadeniz'in ve Rusya'nın güvenliği için Boğazların kapalı olması ve savaş gemilerinin (Boğazlardan) geçmemesi lazımdır. Türklerin

322) ***Ibid.***, s.156-157, No. 67: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 2.12.1922, No. 46, 47 (özet).

323) ***Ibid.***, s.157-159, No. 68: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 2.12.1922, No. 48, 49, 50 (özet).

tahkim ve müdafaasını talep edeceklerdir. Eğer Türkler Boğazların savaş gemilerine açık olmasını kabul ederlerse bu, Rusya'nın terki ve **Damat Ferit** politikasının kabulü demektir. *'Bu ciheti şimdiden anlamak isteriz'* dedi. Dünyaca bilinen ve kendilerinin de kabul ettiği prensibimizi, yani Boğazlar açık, İstanbul ve Marmara güvende kuralını değiştirerek ortaya çıkamayacağımızı, bize daha evvel fazla menfaat sağlayan Rus taleplerine müzakerelerde dayanabileceğimizi söyledim. Meselenin aramızda görüşülmesine yarın devam edeceğiz. Muhakkaktır ki Boğazlar müzakeresinde Rus ve İngiliz görüşleri bağdaştırılamayacak ve görüşmeler kesilecektir (inkıtâ olacaktır). Bu durumda Ruslar bizim de beraber Konferanstan ayrılmamızı talep edeceklerdir. Bu anlaşmazlık bizi, âlem nazarında sorunların hallinden önce yalnız bırakacak ve yalnız gösterecektir."[324]

Sovyet Dışişleri Komiseri **Çiçerin**, çok ağır konuşmuştur; bir diplomata yakışmayacak ihtilalci bir dil kullanmıştır. Boğazlar konusunda Türkiye, Rus isteklerini aynen kabul etmeliymiş, etmezse Rusya'yı terk etmiş ve **Damat Ferit** politikasına dönmüş sayılacakmış! Ya Rus talepleri kabul edilmeli ya da Konferans kesilmeliymiş. Rus istekleri kabul edilmezse Rus Heyeti Konferansı terk edecekmiş ve Türk Heyeti de Rusların peşine takılıp masadan kalkmalı, Lozan'ı terk etmeliymiş! **Çiçerin**, Türk heyetine ağır ve çirkin baskı uygulamaya kalkışmıştır. Konferansın başından beri zaten Birleşik Batı Cephesinin baskısı altında olan **İsmet Paşa**, şimdi bir de ağır Rus baskısı karşısında kalmıştır. Zıt kutuplar Türkiye'ye karşı birleşmiş gibidir. Bir yanda, "dünya nizamı benden sorulur" havasındaki sivri dilli **Lord Curzon**, diğer yandan köhne dünya nizamını altüst etme iddiasındaki Bolşevik ihtilalci **Çiçerin**, elbirliği etmişçesine, **İsmet Paşa**'yı kıskaca almaya çalışmaktadırlar!

İsmet Paşa, Rus Dışişleri Bakanı **Çiçerin** Lozan'a iner inmez kendisini yemeğe çağırmıştı. 2 Aralık günü verilen bu yemek, Lozan'da epeyce merak konusu olmuş ve o günlerin gazetelerine de yansımıştır.

324) ***Ibid.***, s.159, No. 68: İsmet Paşa'dan Rauf Bey'e tel, 2.12.1922, No. 50.

Echo de Paris gezetesi, **Çiçerin**'in **İsmet Paşa** ile ilk buluşmasını şöyle aktarmıştı:

*"Sovyet Dışişleri Komiseri ve Birinci Delegesi **M. Çiçerin, İsmet Paşa** tarafından onuruna verilen öğle yemeğinde hazır bulunmak üzere, bütün Rus heyetiyle birlikte, öğleden sonra saat 1'de Lausanne Palace oteline geldi.*

*Otelin çiçeklerle süslenmiş büyük salonunda, mermer sütunların önünde, kusursuz biçilmiş ceketleriyle dikilen Bolşevikler, Türk Delegasyonu Genel Sekreteri **Reşit Safvet Bey** tarafından **İsmet Paşa**'ya takdim edildiler.*

İlk temas pek samimi oldu. Bir anlık bir sohbetten sonra, Türkler ve Ruslar, kendi aralarında dostça konuşa konuşa otelin yemek salonuna indiler ve orada kendilerini kem gözlerden gizleyen bir paravanın arkasında yerlerini aldılar.

*Yemeğin ardından **Çiçerin, Rakovski, Vorovski** ve Rus uzmanlar, Türklerle birlikte **İsmet Paşa**'nın dairesine çıktılar ve orada önemli bir görüşme yaptılar.*

Sovyet delegasyonu başkanı, bu sabah da basına demeç vermeyi reddetti."[325]

İsmet Paşa'nın Fransız gazetesine bir demeci, 2.12.1922

2 Aralık 1922 günlü ***Le Matin*** adlı Paris gazetesinde **İsmet Paşa**'nın bir demeci yayımlandı. Paşa, **Jules Sauerwein** adlı gazeteciye, *"Bana öyle geliyor ki, Konferansta bizler birbirimizi anlamıyoruz"* diye konuşmuş. Gazeteci demeci aktarıyor:

İSMET PAŞA İLE BİR GÖRÜŞME

(Özel muhabirimizden)

Lozan, 1 Aralık– Türk Heyeti Başkanı, pek kapalı olmasına rağmen, dün benimle özel olarak konuşmak istediğini duyurdu. Ben de hemen bu fırsatı yakaladım.

325) "Dejeuner et la Conférence Turco-Soviétique" (Öğle yemeği ve Türk-Sovyet Konferansı), ***Echo de Paris***, 3.12.1922.

Kapalı diplomatlar ve becerikli propagandacılar ile birkaç gün geçirdikten sonra, ***İsmet Paşa*** *ile görüşmek dinlendirici ve canlandırıcı oluyor. İyi niyeti ve sadeliği yüzünden keyfi kaçmış görünüyordu.*

"Konferans nasıl gidiyor?" diye sordum.

Sözü hiç dolandırmadan açıkça ve biraz da kadercilikle kaygılarını ve umutlarını bana anlattı:

"Bugüne kadar" dedi, "hiçbir şey halletmedik, tek bir sorunu bile çözmedik. Bana öyle geliyor ki bizler birbirimizi anlamıyoruz. İki gün önce, Mudanya Mütarekesi üzerine buraya geldiğimizi söylemiştim; o mütareke ki, ben, birliklerime mevzilerinde kalmalarını emretmem üzerine yapılmıştı. Bana, 'Hayır, sizin yenilginizi noktalayan Mondros Mütarekesi üzerine siz burada bulunuyorsunuz' diye cevap verildi.

Dört yıl önce olup bitenler beni ilgilendirmez. Benim bildiğim, Lozan'a çağrıldığımız sırada bize burada eşit davranılacağı bildirilmişti. Biz, mağlup olmuş değildik ve bize mağlup muamelesi yapılmıyordu."

İsmet Paşa;

"Peki öyleyse!" diye gülümseyerek devam etti. "Peki öyleyse, baylar, kabul ediyorum... Öyle olsun. Biz buraya Mondros Mütarekesi'nden geldik. Öyleyse, müsaadenizle size şunu hatırlatayım: o mütarekeyi siz çiğnediniz.

O mütarekeden sonra Türk halkıyla barış yapacaktınız. Yalnız Türk halkını temsil eden Büyük Millet Meclisi'ni tanımayı reddetmekle kalmadınız, tanıdığınızı iddia ettiğiniz İstanbul Hükümetine de en ufak bir karar verme özgürlüğü tanımadınız.

Geçen gün ***Venizelos*** *bize bir notadan söz etti. Bununla Yüksek Konsey, Yunanların İzmir'e çıkmalarına izin vermiş.* ***Venizelos****'un, bizim şehirlerimizi yakmalarına ve Andolu'nun ortalarına kadar yurdumuzun işgal edilmesine izin veren bir notayı bana da göstermesini isterdim. Avrupa Türkiyesinde terör estirilmesi, Asya*

Türkiyesinde vahşi savaş, adil ve kalıcı barış yapılmasından önce bir mütarekenin acayip uygulanmaları işte bunlardır, Trakya'da terör, Anadolu'da acımasız savaş..."

***İsmet Paşa**, bu son sözleri sesi titreyerek telaffuz etti. Bir an sessiz kaldı... Sonra, tartışma konusu olan çeşitli sorunlardan bahsetti.*

"İnsanı asıl şaşırtan şudur ki, Müttefikler, üç yıl boyunca bize muazzam zarar verdikten ve bize zulmettikten sonra şimdi işgal masraflarını da bize ödetmek istiyorlar. Bu işgaller bize muazzam zarar verdiğine göre asıl bizim Müttefiklerden işgal masraflarını istememiz gerekir. Tamirat konusuna gelince, Yunan ordusunun ülkemizde yaptığı korkunç yakıp-yıkmalarının bedelini istememiz gerekmez mi?"

Müttefiklerin ortak cephesi

"Bir ortak Müttefik Cephesi olduğunu biliyorum" diye gülümseyerek devam etti. "Müsaadenizle Fransız kamuoyuna seslenip sorayım: Bir halk, durup dururken diğer bir halka saldırdıktan ve onun ülkesini yağmaladıktan sonra, yaptığı bütün bu kötülüklerinin bedelini ödemeden kurtulabilir mi, böyle bir emsal yaratılabilir mi?"

Paşa'ya;

"Toprak sorunlarında bir anlaşmaya varmanız imkânı yok mu?" diye sordum.

"Karaağaç kasabası konusunda bir anlaşmaya varacağımızı umuyorum, çünkü bize bu konuda vaadde bulundular" dedi. "Suriye sınırı konusunda bir tartışma yok. Bu konu Ankara Antlaşması ile Fransa'yla halledildi.

Geriye Musul vilayeti kalıyor. Oranın zenginliği herkese açılsın, Türkiye'ye de bir pay verilsin. Bunda bir sakınca görmüyorum. Ama Musul şehri ve vilayeti bize aittir. Oraları Türk toprağıdır."

"İngiltere'nin buna razı olacağını düşünüyor musunuz?"

İsmet Paşa, sesinin tonunda bir kışkırtma olmaksızın fakat sarsılmaz bir ifadeyle,

"Razı olması gerekir" diye cevap verdi. "Razı olması gerekir; çünkü oraları Türk topraklarıdır."

"Boğazlar sorunu umutlu görünüyor mu?"

Paşa bir an düşünceye daldı; sonra aniden bana sorular yöneltti:

"Milletler Cemiyeti tam olarak nasıl çalışıyor? Biz oraya kabul edilirsek, acaba Konsey üyesi olabilir miyiz? Orada Fransa'nın bir oyuna karşılık İngiltere'nin altı oyu yok mu?"

Rahatsız edici bir soru

İsmet Paşa'nın, kendisine sunulan karmaşık bir teklifi incelemekte olduğunu, çünkü tuzaklarla karşılaşmaktan ürktüğünü fark ettim. Bana dedi ki:

"Eğer bize Boğazları savunmayın derlerse, başkentimizi savunmak için bir donanmaya sahip olmayınız derlerse, acaba Yunanistan'ın bize saldırmak için bir donanmaya sahip olmasına izin verilecek mi?"

Hem bu soru, hem de aşağıdaki soru beni hazırlıksız yakaladı. Paşa, Fransızca olarak "front uni" (birleşik cephe) ifadesi, "hostiliteé générale contre la Turquie" (Türkiye'ye karşı genel düşmanlık) anlamına gelir mi diye soruyordu.

Benim için büyük önem taşıyan bu görüşmeden edindiğim izlenim şudur: Akla yakın olan her konuda Müttefiklerin uyuşmacı bir tutum takınmaları gerekir.

Şekilde bazı ödünler vererek Müttefikler iki sonuç elde edeceklerdir:

Birincisi, Fransa, kendisi için değerli olan, Türkiye'deki maddi ve manevi çıkarlarını koruyacaktır. İkinci kazanç, dünya barışı olacaktır ki bununla Müttefikler aynı zamanda Boğazlar sorununda Rus-Türk ortak eylemini de engellemiş olacaklardır. Bu

eylem engellenemezse, öncelikle Balkan müttefiklerimiz, sonra da bizler kendimiz de çok belirsiz bir pozisyonda kalacağız.

Jules Sauerwein"[326]

Amerikan Delegesi Grew'un Günlüğü'nden, 2.12.1922

Kapitülasyonlar konusunu ele alacak olan İkinci Komisyon, bugün ilk oturumu **Marki Garroni** başkanlığında gerçekleştirdi. **Garroni**, açılış konuşmasını İtalyanca yaptı ve konuşma bir tercüman tarafından Fransızcaya çevrildi. Yaşlı ve nazik bir beyefendi olduğundan, **Lord Curzon**'un, karşısındakini ezen yöntemlerini başarıyla uygulayamayacağını tahmin ediyordum. Başkanlık ettiği komisyon başlangıçta 'azınlıklar komisyonu' olarak adlandırılmış olsa da, bu mevzu savaş esirleri ve nüfus mübadelesini de ele aldığı için **Lord Curzon**'un komisyonuna devredilmesini teklif etmişti. **Garroni**'nin komisyonu üç altkomisyon halinde organize oldu: 1) Adli kapitülasyonlar, 2) Ekonomik kapitülasyonlar ile 3) Tabiiyetler ve tarihi eserler. **İsmet Paşa**, kapitülasyonlar meselesi hususunda Türklerin tavrını bildiren uzun bir açıklama okudu. Kapitülasyonlar kaldırılmalıydı; ama onların yerine uygun garantiler verilebilirdi. Ardından **Curzon, Barrère, Hayashi** ve **Child** kısa açıklamalarda bulundular. **Child**, açıklamasında, Birleşik Devletler'in bu meselede İtilaf Devletleriyle birlikte olduğunu ama bu problemin tatmin edici bir şekilde çözümlenmesinde her iki tarafın da çıkarlarının bulunuşunun mutluluk verici olduğunu ve bu ortak çıkar ne kadar çabuk tecelli ederse Konferansın o ölçüde hayrına olacağını söyledi. Toplantı sonrasında **Lord Curzon, Child**'a bu açıklamayı yaparken iki tarafın da suyuna gittiğini söyledi. Hep birlikte gülümsedik...[327]

---

326) **Jules Sauerwein**, "Un Entretien avec Ismet Pacha" (İsmet Paşa ile bir görüşme), ***Le Matin*** (Paris), 2.12.1922 ve **Şimşir**, ***Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi I***, s.171-173, No. 64.

327) **Grew**, ***op.cit.***, s.502-503 ve **Oraglı**, ***op.cit.***, s.41-42.

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 3.12.1922

"Yunanlılar ellerinde on bin asker esirimiz bulunduğunu söylüyorlar. Ben onların asker esirini 15 bin kadar tahmin ettiğimi söylemiştim. Verdiğiniz rakam kat'iyen ve mutlaka yanlıştır. Keyfiyetin tasrih ve tekrar ve ta'cil buyurulması müsterhamdır."[328]

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.12.1922

Yunan esirlerinin miktarı hakkında Usera Şubesi'nin kesin bilgi olarak ilettiği son liste aşağıdadır:

Çeşitli rütbelerdeki subayların mevcudu	660
Erler	16330
Sivil	76
Kadın	26
Çocuk	6
Toplam	**17098**[329]

Türkiye'deki Yunan esirlerinin sayısı belli olmuştu. Yunanistan'da bulunan asker, sivil Türk esirlerinin sayısını belirlemek için ise çalışmalar ve yazışmalar sürüyordu.

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 3.12.1922

"Rus heyeti ile Boğazlar için müzakerelere devam ettik. Onlar Boğazlarda tahkimat ve Karadeniz'in güvenliğini, yani Boğazların savaş gemilerine kapalı tutulmasını talep edeceklerdir. Hep birlikte hareket etmek için ısrar etmelerine karşı, müzakerelere Misak-ı Milli ifadeleriyle başlamaya kesin kararlılığımızla karşılık verdik. Rus teklifleri hakkında soru karşısında ve cevap vermek zorunda kalırsak, bunların Misak-ı Milli'yi sağlayacak tekliflerden biri olduğunu söyleyeceğiz. Geçen çeşitli sorunlar hakkında bilgi

328) Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.162, No. 71: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 3.12.1922, No. 52.

329) *Ibid.*, s.160, No. 69: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.12.1922, No. 48.

ve görüş alışverişinde bulunduk. Konferans sırasında temaslarımızı sürdüreceğiz. Şiddetli tartışmalardan sonra geçici nisbi bir sükûnet manzarası hasıl oldu. Ayrılırken Boğazlarda Karadeniz'e kıyısı olanlardan oluşan Tuna Komisyonu gibi bir teknik komisyon oluşturulması anlamını dile getirmemek gereği üzerinde mutabık kaldık."[330]

Demek ki, Lozan'da, Türklerle Rusların bu ikinci buluşmasında aradaki gerginlik biraz azalmış. **Çiçerin**, ilk buluşmasındaki gibi ağır bir dil kullanmaktan kaçınmış. Geçici de olsa biraz yatışmış, sakinleşmiş. Rus Heyeti Konferansta yine Rus görüşünü savunacak. **İsmet Paşa** da Misak-ı Milli doğrultusunda davranacaktır.[331]

Türk ve Rus heyetleri, Konferans sırasında da temasları sürdürecekler... Konferansta, ertesi gün (4 Aralık) Boğazlar sorununun müzakeresine başlanacaktır.

İsmet Paşa, ***Hatıralar***'ında, *"Boğazlar Konferansı devam ederken ben* ***Çiçerin*** *ile Boğazlar meselesini ciddi olarak görüştüm"* diyor ve anlatıyor:

"Ben ona giderdim, o bana gelirdi. Boğazlar kapalı olacak veya açık olacak, bunu aramızda konuşuyoruz. Görüşüm şu, kendisine anlatıyorum. Boğazlar rejimi, Konferansın esas meselesi. İngilizler, Boğazları başlıca İngiliz meselesi olarak kabul ediyorlar ve Boğazların kendilerine, harp gemilerine açık olmasını istiyorlar. Cihan Harbi sonunda Boğazlar zaten tahrip edilmiş, İngilizlerin eline geçmiş, gayri askeri hale sokulmuş durumda. Bu durumun devamını, İngilizler, Konferansın esas şartı saymak kararında görünüyorlar.

Bu meseleyi beraber konuşmamız lazım geliyordu. Buluştuğumuz zaman kendisine diyordum ki: Boğazları kapalı tutmayı talep etmek, sulh ihtimalinden vazgeçmeye varır. O da 'Biz sulh kararındayız, ama Karadeniz'i feda etmek Rusya'nın aleyhinde bir

330) ***Ibid.***, s.161, No. 70: İsmet Paşa'dan Rauf Bey'e tel, 3.12.1922, No. 53.

331) Misak-ı Milli'nin sadeleştirilmiş tam metni için bkz. **İsmail Soysal**, ***Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt (1920-1945)***, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1983, s.15-16.

politika takip etmek demektir' diyordu. Bunu bana en acı kelimelerle söylüyordu. Baş başa aramızda konuşuyoruz. Benim Boğazlar meselesindeki görüşüm hakkında şikâyetlerinde o kadar ileri gitti ki, bir ara, 'Bu tıpkı **Damat Ferit***'in politikasıdır' dedi. Hepsini dinledikten sonra* **Çiçerin***'e söylediğim şu oldu:*

'Şimdi biz muharebe ile buraya geldik. Ordularımız İngiliz orduları ile temastadır ve huduttadır. Mudanya Mütarekesi ile kararlaştırıldı, Konferans esnasında ordular karşı karşıya bulunacak ve hareket etmeyecekler. Konferans inkıtaa (kesintiye) uğradığı zaman serbesttir. Ben yarın, Boğazlar Konferansında söylediklerimin hepsini reddederim ve öbür gün harp başlar. Hazır mısınız?'

Çiçerin *bana derhal cevap verdi: 'Moskova'ya gelirsin, bunun mabadını (sonrasını) orada görüşürüz' dedi. Kendisine;*

'Mösyö **Çiçerin,** *beni dinle! Ben harbi patlatacağım, ondan sonra Moskova'da görüşeceğiz. Bunu mu demek istiyorsun?' dedim.*

O hâlâ, 'Görüşürüz' diyor. Durumumuzu kendisine açıkça, olduğu gibi anlatmaya çalışıyorum. Nihayet şunları söyledim:

'Ben harbi patlatacağım, sonra görüşeceğiz. Böyle şey olmaz. Hazır değilsiniz. Sulh yapmak için her şeyi göze aldınız. Biz de sulh yapmak kararındayız. Boğazlar meselesi için, zamanla hallolunacak bir mesele için bugün harp çıkarma niyetinde değiliz. Bundan dolayı Boğazlar meselesinde bir inkıta yapmayacağım. Burada evvela münasebeti keserim, harbi emrivaki haline getiririm ve ondan sonra sizinle görüşürüm. Böyle bir görüşmenin ciddiyeti olmaz. Benden bunu isteyemezsiniz. Dost kalacağız ve aramızdaki münasebet iyi olduğu, emniyetli olduğu zaman, Boğazlar açık olsa da Sovyet Rusya aleyhine, bizi arkada bırakıp bir askeri hareket yapmak mümkün değildir. Mesele, aramızdaki münasebetlerin emniyetli ve devamlı olmasına bağlı. Kanaatim bu. Bu politikayı takip edeceğiz ve yürüteceğiz.'

Çiçerin *ile bu tarzda konuştuk ve ayrıldık."*[332]

---

332) **İsmet İnönü,** ***Hatıralar,*** s.346-347.

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 3.12.1922

"Rusların gelişlerinden beri, sıkı temaslarımız İtilaf Devletleri çevresinde kaygı ve merak yarattı. Türk-Rus talepleri ile Konferansın kesilmesi ihtimali, bir de Türk-Rus ilişkilerinin gelişmesi hakkında yayın yapılıyor."[333]

2 Aralık tarihli ***London Times*** gazetesi, Bolşeviklerin Lozan'da boy göstermelerini "bir tehlike kaynağı" olarak nitelendiriyor ve ancak "Müttefiklerin birliği" ile bu tehlikenin önüne geçilebileceğini savunuyordu.[334]

4 Aralık 1922 Pazartesi

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa dört telgraf, 4.12.1922

"Esirlerin doğru ve kesin sayısının bildirilmesini dilerim."[335]

"Esirler arasında gösterilen yüz kadar sivil Yunan vatandaşı mıdır?"[336]

"İstanbul'da müttefik generallerle **Refet Paşa** arasındaki müzakereler konusunda bir muhtıra aldım. Bilgi verilmesini dilerim."[337]

"**Montagna, Sivrihisaryan** adlı iki tutsağın salıverilmesini istiyor."[338]

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya dört telgraf, 4.12.1922

"Yerli Ermenilerin Ermenistan'daki Türklerle mübadele edilmesi düşüncesindeyiz."[339]

333) Şimşir, ***Lozan Telgrafları I***, s.161, No. 70: İsmet Paşa'dan Rauf Bey'e tel, 3.12.1922, No. 53 (özet).

334) "The New Near East" (Yeni Yakın Doğu), ***The Times*** (London), 2.12.1922 ve Şimşir, ***Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi I***, s.175, No. 65.

335) Şimşir, ***Lozan Telgrafları I***, s.162, No. 71: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 3/4.12.1922, No. 52 (özet).

336) ***Ibid.***, s.162, No. 72: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 4.12.1922, No. 51 Çok acele (özet).

337) ***Ibid.***, s.164, No. 77: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 4.12.1922, No. 54 (özet).

338) ***Ibid.***, s.165, No. 78: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa Genelkurmay'a tel, 4.12.1922, No. 55 (özet).

339) ***Ibid.***, s.162, No. 73: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 4.12.1922, No. 51 (özet).

"Anadolu'ya ilk çırpıda 200.000 göçmen yerleştirilebilir. İleride daha pek çok göçmen alınabilir."[340]

"Şimdiye kadar alınan telgrafları bildirmenizi rica ederim."[341]

"Esirler arasında gösterilen 78 sivil, 26 kadın, 16 çocuk Yunan vapurunda esir edilmişler. 18-45 yaşlarındaki Yerli Rum esirlerin sayısı 10.137. Ayrıca iki sivil esir taburu var. Miktarı ayrıca bildirilecektir."[342]

Lozan'da Boğazlar sorunu gündeme geliyor, 4.12.1922

Lozan Konferansının üçüncü haftası, 4 Aralık günü, Boğazlar sorunuyla açıldı. Sabah Birinci Komisyon **Lord Curzon**'un başkanlığında toplandı. Toplantıya Ruslar ve Bulgarlar da katılıyor. **Curzon**, ilk sözü Türk Temsilci Heyetine verdi.

İsmet Paşa, aşağıdaki kısacık konuşmayı yapmakla yetindi (Tutanaktan aktarılıyor):

İsmet Paşa, (...) Çanakkale ve Karadeniz Boğazları, Türk Devletinin egemenliği altındaki topraklarda bulunduğu için, Türkiye'nin bu sorunla çok ilgili bulunduğu, bu konunun Türkiye için özel bir önemi olduğu kendiliğinden anlaşılmaktadır...

Bu konuda, Türk Hükümetinin görüşü, Misak-ı Milli'de de belirtildiği üzere, şöyledir:

"Halifeliğin bulunduğu yer, Saltanatın Başkenti ve Osmanlı Hükümetinin Merkezi olan İstanbul şehriyle, Marmara Denizi'nin güvenliği her türlü saldırıdan korunmuş olmalıdır. Bu ilke saklı kalmak şartıyla, Akdeniz (Çanakkale) ve Karadeniz Boğazlarının dünya ticaretine ve uluslararası ulaşıma açık tutulmasına ilişkin olarak bizimle bütün öteki Devletlerin oybirliğiyle verecekleri karar geçerli olacaktır."

Bu ilkeler Türkiye'nin genel görüşünü yansıtmaktadır. İlgili Hükümetlerce, Boğazlara ilişkin olarak öne sürülebilecek çözüm

340) ***Ibid.***, s.163, No. 74: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 4.12.1922, No. 52 (özet).
341) ***Ibid.***, s.163, No. 75: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 4.12.1922, No. 53 (özet).
342) ***Ibid.***, s.164, No. 76: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 4.12.1922, No. 54 (özet).

yolları üzerinde Türk Temsilci Heyeti görüşlerini ve isteklerini bu ölçüte (kıstasa) dayandırmak niyetindedir.

Lord Curzon, Ekselans **İsmet Paşa**'nın bu konuşmasının, Türk Temsilci Heyetinin tartışmalara tek katkısı olmayacağını çok ciddi olarak ummakta olduğunu söyledi. (...) Eğer **İsmet Paşa**, görüşünü daha ayrıntılı olarak açıklamaya hazır değilse, bir başka Temsilci Heyetinden kendi görüşünü açıklaması istenecektir.

İsmet Paşa, şimdilik söyleyeceği başka bir şey olmadığı cevabını verdi.[343]

İsmet Paşa'dan sonra **Çiçerin** söz aldı (Tutanaktan alıntılar devam ediyor):

M. Çiçerin, aşağıdaki bildiriyi okudu:

"Karadeniz Boğazında, Marmara Denizi'nde ve Çanakkale Boğazında barışçıl deniz ulaşımının sürekli olarak serbest kalması, kesin bir şekilde ve hiçbir kısıtlama konulmadan sağlanmalıdır... Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının, gerek barış zamanında, gerekse savaş zamanında, Türkiye'den başka bütün Devletlerin savaş gemileriyle silahlı gemilerine ve askeri uçaklarına sürekli olarak kapalı bulunması zorunludur...

Söz konusu olan yalnız Rusya ile müttefiklerinin çıkarları değil, aynı zamanda Türk halkının da çıkarlarıdır. Türk Misak-ı Milli'sinin 4'üncü maddesinde, hemen hemen bizim kullanmakta olduğumuz terimleri (...) görmekteyiz...

İstanbul'un güvenliği –başka bir deyimle Boğazların savaş gemilerine kapanması ve Boğazlarda ticaret gemilerinin barışçı amaçlarla serbestçe gidip-gelmeleri– bizim programımıza tamamiyle uygundur. Rus Temsilci Heyeti, Boğazlardaki şimdiki de facto durum yerine, en kısa bir süre içinde, Rusya ve Türkiye'nin öngörmekte oldukları sürekli ve adalete uygun bir rejimin geçmesinin zorunlu olduğuna inanmaktadır..."[344]

343) ***Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler***, Takım I, Cilt 1, Kitap 1, s.129-131.

344) ***Ibid.***, s.131-133.

"**Lord Curzon**, (...) Rus Temsilci Heyeti, Komisyona, özenle hazırlanmış ve birtakım teklifleri de kapsayan tam bir plan sunmuştur. Bütün Devletlerin gemileri için, gerek barış, gerek savaş zamanında, ticaret amacıyla, geçiş serbestliği, Türkiye'den başka bütün Devletlerin savaş gemilerine ve hava kuvvetlerine, Boğazlar'la Marmara Denizi'nin kapanması; Türkiye'ye, kıyıları tahkim etmek ve bu bölgede, dilediği gibi, kara ve deniz kuvvetleriyle savaş araç ve gereçleri bulundurmak bakımından serbestlik tanınması.

Özellikle Türkiye'nin çıkarlarını savunan bu programı Rusya'nın öne sürmüş olması dikkat çekicidir. Bu programın açıklanmasını dinlerken, **Lord Curzon**, **M. Çiçerin**'in yanılarak rol değiştirdiğini ve **İsmet Paşa**'nın kalpağını giymiş olduğunu düşünmüştür... **M. Çiçerin**, Konferansta şimdiye kadar, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan temsilcisi olarak bulunmaktaydı. Şimdi, aynı zamanda Türkiye'yi de temsil eder görünmektedir...

Türk Temsilci Heyetinin bugün öğleden sonra konuşması iyi olurdu; çünkü **Lord Curzon** vakit yitirmek istememektedir; Türklerin hiç olmazsa ertesi sabah konuşacaklarını ummaktadır..."[345]

"**İsmet Paşa**, (...) Boğazlar, Türkiye'nin tam ve kesin egemenliği altında olan topraklar arasında bulunduklarından, (...) bu geçitlerden yararlanmak isteyen yabancı uluslar, Türkiye'den birtakım kolaylıklar, birtakım garantiler istemektedirler. Ülkenin egemen Devleti durumunda olan Türkiye, öne sürülen istekleri, egemenlik haklarını tam olarak kullanıp incelemek hakkına sahiptir. Bunun içindir ki, **İsmet Paşa**, bu teklifleri öğrenmeden, ayrıntılı açıklamalara girişmeyi gerekli görmemektedir. **İsmet Paşa**, Komisyona sunulmuş çeşitli formüller arasında, Rusya-Ukrayna ve Gürcistan Temsilci Heyetinin öne sürdüğü teklifleri Türk Temsilci Heyetinin görüşüne uygun gördüğünü bildirdi. **İsmet Paşa**, öne sürülecek bütün teklifleri, ülke devletinin egemenlik hakları ve Türkiye'nin tam bağımsızlığıyla sıkı sıkıya ilgili olarak incelemek zorunda bulunduğunu belirtti..."

345) ***Ibid.***, s.135-136.

"**M. Çiçerin**, Rus Temsilci Heyetinin, görüşmelerin bu aşamasında, İngiltere'nin, Fransa'nın ve İtalya'nın görüşlerini dinlemek istediğini söyledi..."[346]

Amerikan Delegesi Grew'un günlüğünden, 4.12.1922

"Hayli dramatik bir toplantı. **Lord Curzon**'un başkanlığındaki toprak ve askeri meseleler komisyonunun Boğazlar meselesini ele alacağı dokuzuncu oturumu. Başlarında **Tchitcherin (Çiçerin)** olmak üzere Rus delegasyonu ile Gürcistan ve Ukrayna temsilcilerinin yanı sıra Bulgarlar da mevcut bulunuyorlar. **İsmet (Paşa)**, ayrıntılardan yoksun ve son derece genel bir siyasi değerlendirmeyle açılışı yaptı: 1) Türk toprakları olan Çanakkale ve İstanbul boğazları Türkiye için hayati önemi haizdir, 2) Misak-ı Milli şartlarına uygun olarak Türkiye için İstanbul ve Marmara Denizi'nin güvenliğini sağlayacak bir düzenleme yapılmalıdır. 3) Büyük Millet Meclisi, Boğazların dünya trafiğine açık tutulmasını arzu etmektedir. **Lord Curzon, İsmet Paşa**'dan daha kesin ayrıntılar vermesini istese de, **İsmet Paşa** şu an için bunları daha kapsamlı hale getirmeye hazır olmadığını ifade etti. Ardından **Çiçerin**, Rusya, Gürcistan ve Ukrayna'nın görüşlerini sundu... Sonunda **Lord Curzon**, dikkat çekecek derecede akılcı ve esprili bir konuşma yaparak konuyu bağladı... Meselenin çözümlenmesine yönelik Rus ve Romen planlarının birbirlerine taban tabana zıt olduklarına dikkat çekerek, Bulgar teklifinin her ikisinden de farklı olduğunu belirtti ve Türklere dönerek bu üç plandan hangisini uygun bulduklarını ya da hâlâ teklif edebilecekleri bir dördüncü planları bulunup bulunmadığını öğrenmek istedi. **İsmet (Paşa)**, diğerlerinin yanında Rus teklifinin Türk görüşüne daha uygun olduğunu söyledi... **Curzon**, Türkiye'nin şu âna kadar kendi görüşünü ortaya koymaya muvaffak olamadığını, buna mukabil Rusların, Türk kisvesine bürünmüşçesine onların adına kendi görüşlerini ortaya koyduklarını söyledi, eğer gözlerini kapatarak dinliyor olsaydı **Çiçerin**'in kafasına bir kalpak geçirip

346) ***Ibid.***, s.137-138.

İsmet'in kılığına girmiş olduğuna da inanabilirdi... **Çiçerin**, yüksek perdeli tiz bir sesle konuşuyor ve yırtıcı bir kuş gibi görünüyordu. Gerçekten de gagayı andıran bir burun ve kötü niyetli bakışlar eşliğinde yırtıcı bir Bolşevik kuşuydu. **Child**, onu herhangi bir çiftlik avlusunda rahatça görebileceği, üzerinde sadece birkaç tüyü kalmış uyuz horozlardan birine benzetiyordu..."[347]

5 Aralık 1922 Salı

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 5.12.1922

"4 Aralık raporu:

1) Birinci Komisyon Boğazlar sorununu görüşmeye başladı. Genel bir konuşma yaptık. Ayrıntıya girmedik. Ruslar, Boğazların savaş gemilerine kapatılmasını istediler. Romenler ise açılmasını savundular. Bulgarlar yalnız ticaret gemilerine açılmasını istediler. **Curzon, Çiçerin**'e cevap verdi ve *'Türkleri de mi temsil ettiğini'* sordu. Biz, önce bütün görüşleri dinleyip incelemek istediğimizi açıkladık. Bizi yalnız bırakmak istiyorlar. Müttefiklerle Ruslar arasında asıl sorun, Boğazların savaş gemilerine açık veya kapalı olmasıdır. Tahkimatsız ve savunmasız Boğazlar olabileceğini açıklamamız en önemli bir siyasi aşama olacaktır. Bu noktayı kolay ve çabuk ifade etmek niyetinde değiliz. 2) Altkomisyonlar: Esir mübadelesi kararlaştırıldı. Ahali mübadelesinde, Batı Trakya Müslümanlarına karşılık İstanbul Rumlarını mübadele dışı bırakmak istiyorlar. En çetin nokta bu. Hukuken Türk uyruklu olan yabancı şirketler için de tazminat istediler. Reddettik. İş askıda. Gümrük işlerinde görüşler birbirinden uzaktır. 3) Sırp Dışişleri Bakanıyla görüştüm. Mümessillikler işini halledecek. **Çiçerin**'le görüştüm. İngilizlerle ikinci derecede görüşmeler oldu. Yarın tekrar görüşeceğiz ve Musul'u kesin olarak isteyeceğiz."[348]

---

347) **Grew**, ***op.cit.***, s.504-506 ve **Orağlı**, ***op.cit.***, s.43-46 (kısaltılarak alındı).

348) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.167-168, No. 82: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 5.12.1922, No. 57, 58 (özet).

Lord Curzon'dan Sir E. Crowe'a tel, 5.12.1922

"Benim başkanlığımda ilk toplantısını yapan Boğazlar komisyonunda ilginç sahneler yaşandı. Salonda normalden fazla olarak Bulgar ve Rus delegasyonları da vardı. Türk Heyetini konuşmaya davet ettim. **İsmet Paşa**, hiçbir öneri ya da plan içermeyen sadece Türk egemenliğinden ve Boğazların ticarete açık olduğundan bahseden tamamen genel nitelikte yarım düzine cümleyle cevap verdi. Hayret ettiğimi belirttim ama kendisi suskunluktan ayrılmadı. Bunun üzerine Rus Heyetini görüşünü açıklamaya davet ettim. **Çiçerin** bir açıklama okudu ve Rusya adına olduğu kadar Türkiye adına da şu isteklerde bulundu:

1) Karadeniz'den Ege Denizi'ne kadarki sular, bütün milletlerin ticaret gemilerine barışta ve savaşta sürekli açık olsun,

2) Türkiye dışındaki bütün milletlerin savaş gemilerine ve uçaklarına ise barışta ve savaşta sürekli kapalı olsun,

3) Türkiye'ye karada ve denizde tam egemenlik, kıyılarını tahkim etme ve silahlandırma ve kendi donanmasını ve savaş uçaklarını kullanma hakkı tanınsın. (...)

Oturumun yarattığı izlenim şu oldu: Türkiye, açıkça ve hiç gerek yokken, kendisini alçaltarak Rusya'ya bağımlı bir duruma soktu; Rusya da Karadeniz'i tahkim edilmiş bir Rus gölüne dönüştürmeyi ve Türkiye'yi de kendisine tâbi duruma sokmayı amaçlayan gülünç bir plan ortaya attı."[349]

Boğazlar gibi pek önemli bir sorun konuşulurken Türk Başdelegesinin suskun kalması ve hele Ruslara yakın görünmesinin, İngilizleri nasıl kaygılandırıp kızdırdığı **Curzon**'un bu telgrafında da göze çarpmaktadır.

---

349) *FO 424/255*, s.618, No. 730 ve *DBFP-I/XVIII*, s. 369-370, No. 255: Curzon'dan Crowe'a tel, 5.12.1922, No. 74 (kısmen): *"General impression produced by sitting was that Turkey had openly and unnecessarily placed herself in position of humiliating subjection to Russia, and that latter had proposed a ridiculous plan designed only to convert the Black Sea into a fortified Russian lake, and to make Turkey her vassal..."*

Dış basında Boğazlar Sorunu, 5.12.1922

Boğazlar sorunu üzerine 5 ve 6 Aralık günleri dış basında çıkan haber ve yorumların bazılarının başlıkları şöyleydi:

• *"Rus delegeleri sahneye çıktı. Boğazlar sorununun görüşülmesine başlandı... **İsmet Paşa** suskun kaldı."*[350]

• *"Lozan'da güçlükler. Manzara pek umut verici değil. İş Milletler Cemiyeti'ne mi kalacak?"*[351]

• *"Boğazlar sorunu Lozan Komisyonu önünde. Türklerin talepleri **Çiçerin** tarafından konferansa sunuldu... **İsmet Paşa** susuyor."*[352]

• *"Lozan Konferansı. Boğazlar sorunu... **Çiçerin**'in konuşması... Türklerin açıklaması... Ankara Meclisi..."*[353]

Mustafa K. Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 5.12.1922

"**Şeyh Sünnisi** Libya'nın bağımsızlığı için Afrika'ya geçmek istiyor. İtalyanlar da kendisiyle görüşmek arzusundalarmış. Ne yolda davranılması daha uygun olur?"[354]

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 5.12.1922

"Generaller ile **Refet Paşa** arasında kararlaştırılan noktalar. İstanbul'da asayişin sağlanmasında yetki bölüşümü yapılmıştır."[355]

"Yunan esirlerini yeniden araştırıyoruz."[356]

---

350) "L'entrée en scène des délégués russes. On aborde la question des Détroits... Ismet Pacha reste dans le vague", ***La Tribune de Genève***, 5.12.1922.

351) "The Difficulties at Lausanne. Outlook less hopefull. Task for the League?", ***Daily Telegraph*** (London), 5.12.1922.

352) "La Question des Détroits devant la Commission de Lausanne. Les revendications des Turcs ont été présentées Par... Tchitchérine... Ismet Pacha se tait", ***Le Journal*** (Paris), 5.12.1922.

353) "La Conférence de Lausanne. La question des Détroits... Déclaration de N. Tchitchérine... Explications turques... Assemblée Nationale d'Angora", ***Le Journal de Genève***, 5.12.1922.

354) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.166, No. 81: M. Kemal'den İsmet Paşa'ya tel, 5.12.1922, No. 77 (özet).

355) ***Ibid.***, s.165, No. 79: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 5.12.1922, No. 55 (özet).

356) ***Ibid.***, s.166, No. 80: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 5.12.1922, No. 60 (özet).

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 6.12.1922

"**İsmail Canbolat Bey** Belgrad Mümessilliğine atandı. Agreman istenmesini rica ederim."[357]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 6.12.1922

"Yerli Ermenilerin Ermenistan'daki Türklerle mübadelesini kimle görüşeyim? Ermenistan Hükümeti ile bir mübadele işini müttefik devletler ile açmak, (Türkiye'nin) doğu sınırlarını ve Moskova Antlaşması'nı onlarla mevzuu bahs etmektir. Ruslarla görüşmek ise o da Boğazlardan başka sorunlarımıza onların katılmalarına ve bu vesile ile Moskova Antlaşması'nın tekrar görüşülmesine imkân vermektir. Her ikisi yapılamaz ve onun için Ermenilerin mübadelesini söz konusu edebilecek bir muhatap yoktur. Ve bu halde kendi istekleriyle memleketimizde kalacak Ermenilerin bu isteklerini kabul etmekten (rûy-i kabul göstermekten) başka bir çözüm şekli maddeten yoktur. Binaenaleyh Rumların mübadelesi ve diğerlerlerinin memlekette kalmasından başka azınlıklar için yapılacak bir şey göremiyorum. Amerika'nın bütün misyonerleri ve bütün Ermeni cemaatları buradadırlar. Benim fikrim onlara vatandaş yüzü göstermektir. Ermeni yurdu ve mümkünse azınlıklar hukuku fikirlerini onlara red ve ilân ettirmek niyetindeyim. Cevaplarını makine başında bekliyorum."[358]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 6.12.1922

"5 Aralık raporu:

Altkomisyonlarda mübadele işi görüşüldü. İstanbul Rumlarını mübadele dışı bırakmak istiyorlar. Papa Ermenilere değinen bir bildiri yayımladı. Karşı bildiri yayımladık. Fransız delegesiyle görüştüm; kendisi mali ve ekonomik işlerde çok aşırıdır. Amerikan

357) ***Ibid.***, s.171, No. 84: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 6.12.1922, No. 61 (özet).
358) ***Ibid.***, s.172, No. 86: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa şifre tel, 6.12.1922, No. 64.

delegesiyle görüştüm; azınlıklara değindik. **Rıza Nur, Curzon**'a gitti; Musul'u istedi. Yarın Boğazlar sorunu görüşülecek."[359]

Dış basında Boğazlar sorunu, 6.12.1922

• *"Müttefikler ve Boğazlar sorunu... Türkler Konferansın kesilmesinden korkuyorlar."*[360]

• *"Doğu Konferansı. Lozan'da gerçek savaş İngiltere ile yarının Rusya'sı arasında geçiyor."*[361]

• *"Lozan'da Müttefikler Boğazlar konusunda kendi aralarında anlaşmaya vardılar. İtalya çekincelerinden vazgeçti... Ankara Meclisi her türlü ödüne karşı."*[362]

Amerikan Delegesi Grew'un günlüğünden, 6.12.1922

"Son derece ilginç bir oturum daha. **Lord Curzon**'un Boğazlar rejimi komisyonunun onuncu oturumu. **Lord Curzon**, vakit kaybetmeksizin müttefik planını açıkladı. Bu plan (...) bir uluslararası komisyon gözetiminde Boğazların askerden arındırılmasından oluşmaktaydı... **Child**, hemen ardından delegasyonumuzun açıklamasını okudu... **İsmet Paşa**, müttefik planını tetkik etmeden meseleyi tartışmayı kabul etmedi. Ardından **Çiçerin**, İngiltere aleyhinde bir tirad attı..."[363]

---

359) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II (Şubat-Ağustos 1923)***, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 1994, s.632-633, Ek Belge No. 85: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 6.12.1922, No. 62, 63 (özet).

360) "Les Alliés et le problème des Détroits... Les Turcs paraissent redouter une rupture", *Echo de Paris*, 6.12.1922.

361) "La Conférence d'Orient. La vraie bataille à Lausanne se livre entre l'Angleterre et la Russie de demain", *Le Matin* (Paris), 6.12.1922.

362) "A Lausanne. L'Accord est fait entre les Alliés au sujet des Détroits. L'Italie ne maintient pas ses reserves... L'Assemblée d'Angora est hostile à toute concession", *Le Journal* (Paris), 6.12.1922.

363) **Grew**, ***op.cit.***, s. 06-509 ve **Orağlı**, ***op.cit.***, s.46-49 (kısaltılarak alındı).

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 6/7.12.1922

"Milli Savunma Bakanlığı esirler sorunu hakkında cevap olarak şunları bildirmektedir:

1) Son zaferimize kadar Yunanistan'daki esirlerinizin isimlerine ilişkin çeşitli girişimlerimize rağmen bilgi alınamamıştır.

2) Son zaferimiz üzerine Yunan Hükümetinden ancak dört kalem posta alınmıştır. Bunlarda esirlerimizin sayısı 328 subay, 2.817 er (nefer), 588 sivil, 84 firar, biri subay olmak üzere altı vefat hakkında ismen bilgi verilmiştir.

Şaltman'ın raporunda anılan 20 kadın ve 40 çocuktan hiç söz edilmemiştir. Yunan hesabına göre bugün esirliği kayıtlı olanların subay, er ve sivil olarak miktarı 3.733 kişiden ibarettir.

3) Halbuki esirlerimizi teftiş eden **Dr. Şaltman**'ın raporunda, esirlerimizin miktarı 349'u subay ve 220'si kadın 40'ı çocuk olmak üzere 7.286 kişi gösterilmiştir. Doktorun teftiş etmediği kamplardaki esirlerimizin sayısı bunun dışındadır. Bunları da katınca esirlerimizin sayısı on bini aşmaktadır diye tahmin edilmekteydi.

4) **Dr. Şaltman**'ın raporundan ayrı olarak elde ettiğimiz bilgilere göre, Yunanlıların zorla alıp götürmüş oldukları kişilerin sayısı 2.907 erkek, 195 kadın, 3 çocuk ki toplam 3.205 kişidir. Bu konudaki bilgilerin tamamlanmasına vilayetlerle Milli Savunma Bakanlığı arasında makine başında çalışılmaktadır.

5) Yunanlıların Trakya'dan götürdükleri kişilerin miktarı tahkik edilmektedir.

6) Trakya yöresi dahil olmadığı halde Yunanistan'da bulunan esirlerimizin asker ve sivil miktarı 15.000 zan ve tahmin edilmektedir.

7) Sağladığımız bilgilere göre elimizdeki Yunan esirlerinin miktarı 600'ü subay olmak üzere 14.000 ve yerli Rum esirlerin miktarı 10.000 kadar olduğu anlaşılmaktadır."[364]

364) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.173-174, No. 89: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 6/7.12.1922, No. 66, 67, 68, 69.

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 6/7.12.1922

"Almanlara Musul vilayetinde petrol imtiyazı verilmemiştir. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bazı maden imtiyazları verilmişti."[365]

"Borçların bölüştürülmesinde yalnız gelir üzerinde durmak yetmez. Gümrük işinde tartışma kabul edemeyiz."[366]

7 Aralık 1922 Perşembe

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 7.12.1922

"6 Aralık raporu:

1) Birinci Komisyon Boğazlar için toplandı. **Curzon** Rus önerisini reddetti ve kendi projesini verdi. Ben daha sonra cevap vereceğim. **Çiçerin Curzon**'a cevap verdi. Müttefik projesinin özü şu: Karadeniz'den saldırıya karşı İstanbul'un savunması var. Yabancı işgal askeri kalmayacak. Uluslararası bir komisyon Boğazlardan geçişi düzenleyecek. 2) Görüşmelerim: Romanya Dışişleri Bakanıyla görüştüm. İngiliz Müsteşarını yanıma çağırdım. Barış ve Musul işini konuştum. Ruslarla konuşacağım. Barış yapmak niyetinde olduğumuzu ve Boğazları sorun yapmayacağımı anlatacağım."[367]

Başbakan Ruaf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 7.12.1922

"İstanbul Rumlarının da mübadelesinin sağlanması esas itibariyle lazımdır. Ancak olağanüstü çalışmalara rağmen bu mümkün olamazsa İstanbul'da Rumların hiçbir ayrıcalık (imtiyaz) talep etmemeleri şartıyla yerlerinde bırakılmaları caiz olabilir. Bu durumda mübadeleye tâbi tutulacak olan yöreler ahalisinden olup da İstanbul'a doluşmuş olanların (tecemmü edenlerin) mutlaka mübadeleleri açıkça belirtilmelidir, Efendim."[368]

---

365) ***Ibid.***, s.172, No. 87: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 6/7.12.1922, No. 62-64 (özet).
366) ***Ibid.***, s.173, No. 88: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 6/7.12.1922, No. 65 (özet).
367) ***Ibid.***, s.177-179, No. 97: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 7.12.1922, No. 65, 66, 67 (özet).
368) ***Ibid.***, s.176, No. 94: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 7.12.1922, No. 74.

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya dört tel, 7.12.1922

"Şimdi aldığım Ermenilerin Ermenistan'daki Türklerle mübadelesine dair mütalaa Heyet-i Vekilenin kararıdır. Şahsen Zât-ı Devletleri ile hemfikir idim ve bugün de hemfikirim. Bugün Heyet-i Vekile içtimaında tekrar mevzuu bahs ederek müzakeratı derhal arz edeceğim."[369]

"Ermenilerin mübadelesi meselesini Heyet-i Vekilede tekrar mevzuu bahs ettim. Bi'n-netice teklif-i devletleri veçhile hareket tasvib edildi, Efendim."[370]

"Kuzey Suriye demiryollarındaki Fransızlar işten çıkarılmış değil. Fransız okulları konusunda **Mougin** ile Ankara'da anlaşmaya vardık. Fransa kapitülasyonlar konusunda direnmeyecekmiş."[371]

"Amerika, İngiltere, İspanya, İsviçre, Hollanda, Danimarka ve İsveç'teki Elçiliklerimizin geçici yönetimi konusunda ne düşünüyorsunuz?"[372]

8 Aralık 1922 Cuma

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 8.12.1922

"Borçların Türk parasıyla ödenmesi en önemli konudur."[373]

"Yunanlıların götürdükleri sivil ahalimizin miktarı erkek ve kadın ve çocuk olmak üzere 3.105 kişi olduğu arz edilmişti. Bu sayıya 1.211 erkek, 26 kadın, 8 çocuk ki toplam 1.245 kişi eklenmelidir. Toplamı 4.350 kişi eder. İzmir vilayeti ile Söke sancağından alınacak bilgiler hemen bildirilecektir."[374]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 8.12.1922

"Altkomisyonlarda mübadele, gümrükler, kapitülasyonlar görüşüldü. Özel olarak bir İsviçre heyeti, **Barrère** ve Ruslar ile

369) ***Ibid.***, s.174, No. 90: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 7.12.1922, No. 70.
370) ***Ibid.***, s.176, No. 93: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 7.12.1922, No. 73.
371) ***Ibid.***, s.175, No. 91: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 7.12.1922, No. 71.
372) ***Ibid.***, s.175, No. 92: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 7.12.1922, No. 72 (özet).
373) ***Ibid.***, s.180, No. 99: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 8.12.1922, No. 78 (özet).
374) ***Ibid.***, s.181, No.100: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 8.12.1922, No. 79.

görüştüm. Ruslar, barış yapmak zorunda olduğumuzu kabul ediyorlar. Misyonerler, okulları ve kurumları sordular. İngiliz Dışişleri Müsteşarına istediğimiz Musul sınırını gösterdim. Musul'u da kapsayacak biçimde, kuzeyden güneye Dicle'nin iki tarafındaki Arap bölgesini alıyorlar. Bunun doğusundaki Süleymaniye'yi ve kuzeyindeki dağlık bir şeridi bize gösteriyorlar. Müttefiklerimiz Arapları bırakmayız, diyorlar. Sorun kaldı."[375]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 8.12.1922

"8 Aralık raporu:

1) Sabah Boğazlar Komisyonu toplandı. Görüşümüzü söyledik. **Curzon**, silahsızlandırmayı kabul edişimiz üzerine nefes aldı. Akşam cevap verecek. **Çiçerin**, inceledikten sonra cevap verecek. İkisi de konuşmamı sürprizle karşıladılar. 2) Konferanstan sonra **Rıza Nur** Ruslara gitti. Mükemmel kavga etti. Öğleden sonra yine toplantı oldu. **Çiçerin**, Müttefiklerin Karadeniz'e donanma geçirmelerini reddetti. 3) Savaşta Boğazları savunabileceğiz. Barışta Karadeniz'deki en güçlü donanma kadar savaş gemisi geçebilecek. 4) **Garroni**'ye göre, İstanbul Rumlarını çıkarmak olanaksız. İtalyanlarla ekonomik işbirliği yapmak gerek. Patriğin çıkarılması ümidi var."[376]

Lord Curzon'dan Sir Crowe'a tel, 8.12.1922

"Bu sabahki oturumda, Türk delegasyonu, Boğazlara ilişkin müttefik tekliflerine karşı, ana ilkeleri kapalı biçimde kabul eden, Boğazların ve İstanbul'un ani saldırıya karşı korunması için güvence isteyen ve müttefik planına diğer bazı kısıtlamalar getiren dikkatle hazırlanmış cevabını açıkladı.

İsmet Paşa, bundan sonra, Türklerin güvence ve değişiklik istediği yedi ek nokta ileri sürdü. Onun ardından konuşan **Çiçerin**, benim çarşamba günkü konuşmama cevap verdi fakat ilk gö-

375) ***Ibid.***, s.182-183, No. 103: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 8.12.1922, No. 70, 71.
376) ***Ibid.***, s.184-187, No. 105: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 8.12.1922, No. 72-74 (özet).

rüşlerinden ayrılmadı, daha sonra da bazı gerçekleştirilemeyecek şartlar için Karadeniz'de kıyısı bulunan ülkelerin güvenlikleriyle ilgili bir Konferans toplanmasını teklif etti. Konuşmasında Türk görüşlerinin kendisi için bir sürpriz olduğunu söyledi. Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya ve Yunanistan Delegeleri müttefiklerin tekliflerini yürekten kabul ettiler. Ondan sonra, Türklere cevap verebilmek için, oturumu öğleden sonraya erteledim.

Oturum yeniden başlayınca bütün müttefikler adına bir konuşma yaptım, arada onlara danışmıştım.

Birçoğunu gayet makul bulduğum Türk isteklerine karşı gayet uzlaştırıcı bir tutum takındım ve uzmanlarımız arasında görüşmeler yapılmasını teklif ettim. Japon Büyükelçisi yürekten destek verdi ve çözümü kabul etmesi için Türkiye'ye çağrıda bulundu. Bir ara **Çiçerin**, sırf engel çıkarmak amacıyla, hop oturup hop kalktı; başlıca iddiası şuydu: Türkiye'nin askeri durumunu etkileyen her konuda Rusya'nın görüş bildirmeye hakkı vardır, çünkü bütün bu sorunlar Boğazların sersbestliğiyle ilgilidir. Bu iddiaya kesinlikle karşı çıktım, çünkü Rus iddiasını kabul etmek, Rusların her alt-komisyona ve uzmanlar toplantılarına burunlarını sokmaları demek olacaktı..."[377]

9 Aralık 1922 Cumartesi

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 912.1922

"Adana-Hama demiryolundaki Fransızların uzaklaştırılmaları için emir verilmemiştir."[378]

İngiliz Yüksek Komiser Vekili Henderson'dan E. Crowe'a tel, 9.12.1922

"TBMM'de bir olay: Seçim kanunu görüşülürken, seçilebilmek için Misak-ı Milli sınırları içinde beş yıl oturma şartı getiril-

377) *FO 424/255*, s.645-648, No. 752 ve *DBFP-I/XVIII*, s.381-382, No. 266: Curzon'dan Foreign Office'e tel, 8.12.1922, No. 92.

378) **Şimşir**, *Lozan Telgrafları I*, s.187, No. 106: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 9.12.1922, No. 81 (özet).

mek istendi. Bu madde kabul edilseydi **Mustafa Kemal Paşa** mebus seçilemeyecekti. Paşa bunu doğrudan kendisine karşı bir saldırı olarak gördü. **Mustafa Kemal**'e karşı muhalefet güçlendi."[379]

10 Aralık 1922 Pazar

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya üç tel, 10.12.1922

"79 numaralı telgrafta bildirilen 4.350 sivil esirimize İzmir ve Edirne vilayetleri ile Söke ve Saruhan sancaklarından gönderilmiş olan 5.477 erkek, 30 kadın ki 5.507 kişi eklenmelidir. Yunanistan'daki sivil esirlerimizin toplamı böylece 9.595 erkek, 251 kadın ve 11 çocuk, yani toplam 9.857 kişidir."[380]

"**Aralov** nota verdi. Savaş gemilerinin Boğazlardan geçişini Rusya'nın kabul edemeyeceğini bildiriyor. 'Türkiye'nin savaşa devam etmesini mi istiyorsunuz?' diye sordum. 'Birlikte direnelim' diyor."[381]

"İngilizler, **Şeyh Mahmut**'u Kürdistan hükümeti başkanı ilan ettiler. **Şeyh Mahmut** ise Türkiye'ye sadık olduğunu bildiriyor."[382]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 10.12.1922

"1) Boğazlarda öngörülen askerden arındırılmış bölge ve yabancı gemilerin geçişleri ile ilgili iki projeyi generallerle birlikte inceledim. Semadirek, Limni, Bozcaada, İmroz (Gökçeada) adaları da askerden arındırılacak. Marmara'nın durumu ve Gelibolu garnizonu konularında anlaşmaya varılamadı. 2) Karadeniz'e gemi geçirmek, barışta ve savaşta farklı oluyor; ayrıca Türkiye'nin barışta ya da savaşta olmasına göre değişiyor. Ruslar, Karadeniz'e yabancı savaş gemilerinin girişini daha da kısıtlamak istiyorlar. Bu

379) ***FO 371/7918/E.13803*** ve ***FO 424/255***, s.645, No. 751 ve Şimşir, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 5***, s.71, No. 43: Henderson'dan Sir Eyre Crowe'a tel, 9.12.1922, No. 760.

380) Şimşir, ***Lozan Telgrafları I***, s.189, No. 109: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 10.12.1922, No. 85.

381) ***Ibid.***, s.188, No. 107: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 10.12.1922, No: 82, 83 (özet).

382) ***Ibid.***, s.189, No. 108: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 10.12.1922, No. 84 (özet).

konudaki kararınızı bilmek isterim. 3) Altkomisyonda Türkiye'deki yabancıların hukuki durumları görüşüldü. 4) Mali Komisyon görüşmeleri zor gidiyor. 5) **Narodunghian Efendi** geldi, 'Ermeni yurdu' istedi. Nasihat ettik."[383]

İsviçre'deki Türk Yahudilerden Türk Heyetine ziyafet, 10.12.1922

İsviçre'deki Türk Yahudiler, Lozan Konferansına katılan Türk Heyetine, 10 Aralık Pazar akşamı Cenevre şehrinde bir ziyafet verdiler. **İsmet Paşa**, o günkü raporunda bu ziyafete de şöyle değiniyor:

*"Görüşmelerimden sonra Cenevre'de Yahudilerin bir ziyafetine gittik. İsviçre Cenevre Hahambaşısı, **Süleyman Kanuni** devrinden beri dünyanın katliamından kurtulan Yahudilerin bizde gördüğü iyi kabulden bahsedip şükranlarını dile getirdi ve ilan etti. Türk Yahudileri hüsn-ü kabul yaptılar.*

Bu vesile ile barış şartlarımızı anlattık. Türkiye'de yaşamak isteyen unsurların (azınlıkların) Yahudileri, yani iç ve dış ayrılık siyasetinden uzak duran (dahili ve hâricî iftirak siyasetinden ârî) vatandaş hayatını model almaları gereğini ve var olan siyasal birleşmeler ne olursa olsun çok güçlü ve çok haklı olduğumuzu, Mondros'tan sonra Mudanya'dan geçerek Lozan'da bulunduğumuzun hükümlere esas alınması ancak dünyayı barışa götüreceğini ve ilah (...) söyledim. Amacım yalan bahanelere ve baskılara (taallül ve tehditlere) açık bir cevap vermekti. Hızlı bir mücadele devrine girdik."[384]

İsmet Paşa'nın, Cenevre'de Türk Yahudilerin ziyafetinde bulunması ve orada bir konuşma yapması, ertesi gün İsviçre basınında geniş yer tuttu. ***Journal de Genève*** gazetesi ziyafet konusunda da şunları yazdı:

---

383) ***Ibid.***, s.190-192, No. 110: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 10.12.1922, No. 76-78 (özet).

384) ***Ibid.***, s.198, No. 118: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 11.12.1922, No. 81.

"**İsmet Paşa** ve Lozan Konferansındaki Türk delegasyonu üyeleri, Pazar akşamı, Bergues Oteli'nde, Cenevre'deki Türk Sepharadi Kardeşlik Derneği'ne (1492'de Portekiz'den ve 1506'da İspanya'dan kovulan Yahudilerin) misafir oldular. **İsmet Paşa**'nın Lozan Konferansında Türkiye'nin tutumu hakkında önemli bir konuşma yaptığı bu davet, ayrıca ve özellikle büyük bir Türk-Yahudi gösterisi oldu.

İlk konuşmayı Sepharadi Kardeşlik Derneği Başkanı **M. Fissé** yaptı. **M. Fissé, Kemal Paşa**'yı da unutmaksızın muzaffer General **İsmet Paşa**'yı kutladı, davetlerine katılan Cenevre makamlarına, ayrıca Profesör **Eugène Pittard**'a ve Türkiye'nin büyük dostu Madam **Noelle Roger**'e teşekkür etti. Bundan sonra **M. Fissé**, Lozan'da Türkiye'nin tam başarısına ve **İsmet Paşa** şerefine şampanya kadehini kaldırdı.

Ondan sonra Cenevre Hahambaşı **M. Gunzburger** Türklerin Yahudilere yaptıkları büyük iyiliği (*l'oeuvre admirable*) anlattı: *'1454'ten beri her taraftan kovulmuş olan Yahudiler, sultanların yanında güvenle sığınacak bir yere kavuştular. İstanbul Boğazı kıyılarında her Yahudi bağlar bahçeler edindi ve aynı zamanda dininin gereklerini de özgürce yerine getirdi'* dedi. Fransız sıfatıyla konuşan **M. Gunzbuger**, söylevini bitirince kadehini **İsmet Paşa**'nın sağlığına kaldırdı."[385]

Ziyafette İsmet Paşa'nın konuşması, 10.12.1922

Gazete devam ediyor:

"Ve işte Lozan'daki Türk Heyeti Başkanının söylevi. **İsmet Paşa** oturduğu yerde konuşuyor, bir tercüman konuşmayı çeviriyor. Paşa, tane tane, açık ve net konuşuyor. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin düşüncelerine tercüman oluyor. *'Kuvvet hukuktan üstün değildir'* sloganını benimsemiş olan İsviçre'ye ve Türkiye'yi kendi vatanları sayan Yahudilere övgüler sunuyor. **İsmet Paşa**, Türkiye'de yaşamak isteyen herkese Yahudilerin davranışlarını örnek almalarını salık veriyor. *'Bu toplantı ülkemde ses getirecektir.*

385) ***Journal de Genève***, 11.12.1922.

Çünkü Türklerle Yahudilerin yabancı ülkelerde de dost oldukları hoşnutlukla anlaşılacaktır' diyor.

İsmet Paşa sözü Lozan Konferansına getiriyor. Önce kapitülasyonlar sorununa değiniyor.

'Bugüne kadarki çabalarımız elle tutulur bir sonuç vermedi. Buraya en iyi niyetlerle geldik. Sanıyorum ki bu iyi niyetimizi Lozan'da yeterince kanıtladık. İsteklerimiz dün ne idiyse bugün de odur. Ülkemize gelecek olan yabancılara, diğer ülkelerde sahip olacakları güvenceleri sağlayacağız. Daha sonra bu güvenceleri daha da genişleteceğiz. Ama biz kendi ülkemizde de özgür olmak istiyoruz. Bu ifade kapitülasyonlar sorununda bizim tutumumuzu açıklamaya yeter.'

General (**İsmet Paşa**), bundan sonra Boğazlar ve Osmanlı borçları sorunlarına geliyor: *'Biz'* diyor, *'bütün milletlerin ticaret gemileri serbestçe geçebilsin diye Boğazlardaki tahkimatı kaldırmayı kabul ettik. Ama bu fedakârlığımız başkentimizi yabancıların insafına bırakacağız demek değildir. Kapitülasyonları kaldırmakla Türkiye'deki yabancılar bizim insafımıza kalsınlar demek de istemiyoruz.*

Biz yalnız bize ait olan toprakları istiyoruz, diğer toprakları bize verseler bile reddederiz.

Osmanlı borçlarını, eski Türkiye'den ayrılmış olan ülkelerle paylaşalım diyoruz. Bunlar bizim ayakta kalabilmemiz için gerekli olan isteklerdir. Anayasamıza dayanarak vatanımızı kurtarmaya karar verdiğimiz ve savaşa başladığımız zaman bugünden çok daha güçsüz idik. Mondros ve Mudanya Mütarekelerinden sonra bugün kendimizi çok daha güçlü durumda görüyoruz.

Neden? Çünkü bizim davamız haklı bir davadır. Bizim ölçülü ve ılımlı oluşumuzu takdir etmiş olan halklar, bizim milli isteklerimizin haklılığını da anlayacaklardır diye umuyorum. Lozan Konferansından bugüne kadar sizlere ulaşan yansımalar, bizim kaba galipler havasında olmadığımızı, uyuşmak niyetinde oldu-

ğumuzu size göstermiştir. Alçakgönüllü ve uyuşmacı olmak bizim milli karakterimizdir.

Fakat bütün iyi niyetimize ve barışa ulaşmak arzumuza rağmen, başarılı olamazsak, o zaman halkların vicdanı, hatanın bizde olmadığını kabul edecektir diye umuyorum. Barışa ulaşabilmek için biz en büyük iyi niyetimizi göstereceğiz ama tek taraflı bir iyi niyet yeterli değildir, iyi niyetin genel olmasını dileyelim.'

İsmet Paşa, konuşmasının sonunda davete katılan saygıdeğer topluluk ve İsviçre için kadeh kaldırmış ve uzun uzun alkışlanmıştır.

İsmet Paşa'nın ardından İsviçre Hükümeti temsilcisi **Gignoux**, İsviçre makamlarının, dünya barışını arayan böyle bir konferansın İsviçre'de toplanmış olmasına müteşekkir olduklarını, İsviçre halkının da bu konferansı büyük bir ilgiyle izlediğini söylemiştir.

Son olarak söz alan **Prof. Pittard**, Türkiye'ye övgüler yapmış; vaktiyle hürriyet için çok savaşmış olan İsviçre'nin, Türkiye'yi anladığını ve haklı ve onurlu bir barışa ulaşılmasını dilediğini söylemiştir.

İsmet Paşa, **Curzon** ve **Çiçerin** ile ayrı ayrı sıkıcı görüşmeler yaptıktan sonra, aynı günün akşamı, Cenevre'de, Türk Yahudilerince onuruna düzenlenen nefis ziyafette herhalde biraz nefes almıştır. Paşa, bu daveti, kamuoyuna seslenmek için bir fırsat olarak da değerlendirmiştir."

10/11 Aralık 1922 Pazar/Pazartesi

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya dört telgraf, 10/11 Aralık 1922

"Boğazlarla ilgili Rus notasının özet çevirisi: 'Boğazlar bütün yabancı savaş gemilerine kapalı olmalı. Lozan'daki Türk heyeti ise bu görüşten ayrılmak eğilimindedir. Rus Hükümeti bu noktaya Türk Hükümetinin dikkatini çekmeyi görev bilir. Bunu, 1921 Türk-Rus Antlaşması'nın çiğnenmesi sayar. Lozan'da Türk ve Rus heyetleri birlikte hareket etselerdi daha iyi sonuç alınırdı.'"[386]

386) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.192-193, No. 111: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 10/11 Aralık 1922, No. 86-88 (özet).

"Amerikan okulları, belli şartlarla Türkiye'de kalabilirler."[387]

"Trabzon limanı için İtalyan önerisini incelemeye hazırız."[388]

"Aydın demiryolundan yabancıların alındığı konusunda bilgimiz yok. Araştırılıyor."[389]

11 Aralık 1922 Pazartesi

Lozan'da İsmet Paşa'dan M. Kemal Paşa'ya tel, 11.12.1922

"Sağlığınız ve duruma ilişkin değerlendirmeleriniz hakkında bilgi vermenizi istirham ederim. Temel sorunların hemen hepsinde dayanıp kaldık. Belki hepsini karşılıklı pazarlıklarla birden çıkaracağız. Ancak Boğazlardan savaş gemilerinin geçmesini İstanbul için bir tehlike niteliğinde kabul etmeye asla yatkın değillerdir. Zaten Boğaz açıklığının asıl Rusları donanma (tehdidi) altında tutmak ve Türk-Rus birleşik hareketlerine engel olarak Türkleri İtilaf politikasını kabule itmek ve zorlamaktır. Boğazlar arasında bulunacak (yabancı) savaş gemisi miktarı bizim donanmamızdan aşağı olsun demek, hemen hemen savaş gemisi geçmesin demek olduğu gibi, Karadeniz'e savaşta donanmanın geçmesini kabul edince, savaşan devlete karşı yalnız olarak (münferiden) tehlikeye düşmemek için bütün savaş kuvvetinin geçmesini de istiyorlar. Bu kayıtları temel mesele sayıp saymamak ya da durumun gerektirmesine göre hereketi burada bırakmak şıkkının iyice düşünülmesini (mülâhaza) ve irade buyurulmasını istirham ederim. Bizim savaş halinde savunma imkânına ve savunma hakkına mâlik (sahip) olmamız, hareket serbestliğini sağlayacak bir vâsıtadır. Gerçekte bu sistem, Rusya'nın zayıflığı ve bizim İtilaf (Entente) politikasının suyunda gitmememiz (mümâşâtımız) demek ise de bizim kuvvetli memleket yapmak için kuvvetlerimizi nerede muhafaza

387) ***Ibid.***, s.194, No. 112: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 10/11 Aralık 1922, No. 89 (özet).

388) ***Ibid.***, s.194, No. 113: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 10/11 Aralık 1922, No. 90 (özet).

389) ***Ibid.***, s.195, No. 114: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya nota, 10/11 Aralık 1922, No. 91 (özet).

ve geliştirmek istediğimiz göz önüne alınırsa ve esasen Gelibolu dahil olduğu halde bütün İstanbul havalisinden işgali savuşturulmuş (mündefi) ve kara kuvvetleri yakın ve hazır bulunursa, donanmanın geçmesi halen (Konferasın) kesilmesi nedeni sayılmaması düşüncesindeyim. Musul işi ağırdır. İşlerimiz olağanüstü ise de görevi iyi yapmak gayreti hepimize kuvvet kaynağı olmaktadır Aziz Reisim ve Başkumandanım. 11 Kânunevvel 338. –**İsmet**"[390]

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 11.12.1922

"Demiryollarında yazışmaların Türkçe yapılması eski yasa gereğidir."[391]

"İngilizler, Boğazların açık tutulmasını isterken, 'Yavuz'un 1914'te Boğazlardan geçip İstanbul'da fazla kalmasını da gerekçe gösteriyorlar. Oysa o zaman bundan memnun kalmışlardı. Karadeniz'in askerden arındırılması bizim yararımıza olur."[392]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 11.12.1922

"Pazar tatili dolayısıyla özel görüşmeler yaptım. 1) **Curzon**, Noel sırasında Konferansa iki-üç hafta ara vermeyi düşünüyor. Ben, *'Aralıksız çalışıp antlaşmayı imzalamak daha uygun olur'* dedim. 'Reşadiye' ve 'Sultan Osman' gemilerimizi **Curzon**'dan istedim. Sonra kendisiyle Musul konusunu tartıştım. Tehditlerde bulundu. 2) **Çiçerin** yanıma geldi. Barış ve Boğazlar sorununu konuştuk. 3) Savaşta donanmanın Boğazlardan geçişi konusunda Hükümetin görüşü nedir? 4) Cenevre'de Türk Yahudilerin bir ziyafetine gittim. 5) *Temps* gazetesi Fransızlara şükranlarımızı yazıyor."[393]

"Vergilerini ödemekte gecikmiş olan yabancı şirketlere üç ay mühlet tanınması isteniyor."[394]

---

390) ***Ibid.***, s.201-202, No. 20: İsmet Paşa'dan Gazi M. Kemal Paşa'ya şifre tel, 11.12.1922, No. 83 (sadeleştirildi).
391) ***Ibid.***, s.195, No. 115: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 11.12.1922, No. 92 (özet).
392) ***Ibid.***, s.196, No. 117: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 11.12.1922, No. 94 (özet).
393) ***Ibid.***, s.197-201, No. 118: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 11.12.1922, No. 79-81 (özet).
394) ***Ibid.***, s.202, No. 121: İsmet Paşa'dan Rauf Bey'e tel, 11.12.1922, No. 84 (özet).

İngiliz Yüksek Komiser V. Henderson'dan Curzon'a yazı, 11.12.1922

"TBMM ve Seçim Kanunu: Meclisteki muhalifler, Misak-ı Milli sınırları dışında doğmuş olanların mebus seçilemeyecekleri yolunda bir hükmü seçim kanununa koymak istiyorlar. Bu madde kabul edilseydi **Mustafa Kemal** milletvekili seçilemeyecekti. Hedef alınan **Mustafa Kemal**, gitgide büyüyen muhalefetle uğraşmak durumunda kalıyor. Saltanatın kaldırılması muhalefeti güçlendirmiştir. Meclisteki muhalefet, **Mustafa Kemal**'in önünde Halife-Padişahtan daha büyük bir engeldir."[395]

12 Aralık 1922 Salı

Gazi M. Kemal'den İsmet Paşa'ya tel, 12.12.1922

"1) Sağlığım çok iyidir. Meclis işlerinde fazla dikkat ve güç harcamak zorunda kalınıyor.

2) Müzakereleri parlak yönettiğiniz manzarası herkesçe apaçık görülmektedir.

3) Bütün raporlarınızı okuyorum. Bana yaptığınız özeti inceledim. Bakanlar Kurulunun son talimatını gördüm.

4) Şimdiye kadar değindiğiniz noktalar ve sonuçlar henüz genel durum hakkında İtilaf Devletlerinin son ve kesin fikirlerini açıkça göstermiyor. Mesela İstanbul ve Marmara'nın güvenliğini esas itibariyle kabul etmemek istedikleri anlaşılıyor. Kapitülasyonlar sorununda açıklık ve kesinlik görünmedikçe diğer sorunlarda çok dikkatli davranmak (teenni) lazımdır. Bir defa daha bütün sorunların son aşamasına göre bir tablo yapmanızı rica ederim. Nerede durmak gerekeceğini parlak zekânız ve yanılmayan değerlendirmeniz (musib muhâkemeniz) kestirebilir. Hararet ve sevgiyle gözlerinden öperim sevgili kardeşim. –**Mustafa Kemal**"[396]

---

395) *FO 371/7918/E.14191* ve **Şimşir**, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 5*, s.71-73, No. 44: Henderson'dan Curzon'a yazı, 11.12.1922, No. 1111.

396) **Şimşir**, *Lozan Telgrafları I*, s.203, No. 123: M. Kemal'den İsmet Paşa'ya tel, 12.12.1922, No. 108.

12/13 Aralık 1922 Salı/Çarşamba

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 12/13.12.1922

"1) Yortular dolayısıyla Konferansa ara veremeyiz. 2) Boğazlarla ilgili teklifler yeterli değildir. 3) Boğazlar, kapitülasyonlar, borçlar, tamirat işlerinde son durum ve görüşlerimiz nedir? 4) Boğazlardan donanma geçirme konusunda görüşümüzü bildiriyoruz."[397]

13 Aralık 1922 Çarşamba

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya yedi telgraf, 13.12.1922

"**Aralov**, Rus uzmanların Boğazlar komisyonuna kabul edilmediğinden yakınıyor."[398]

"**Aralov**, Karadeniz'e yabancı donanma geçişini kabul ettiğimizi ileri sürüp yakındı. *'Henüz kabul ettik diyemeyiz'* diye açıklama yaptım. Rahatladı."[399]

"**Aralov**, basında çıkan demecinizin yalanlanmasını istiyor."[400]

"**Çiçerin**, benim Irak konusunda **Aralov**'a söylediklerimi çarpıtmış. **Aralov**'u uyardım."[401]

"Yunanlıların Batı Trakya'da yığınak yapmaları üzerine **Fuat Bey** müfrezeleri 21 Kasımda İskeçe yöresinde sınırlı bir harekât yapmışlar. Olay basında kasıtlı olarak büyütülmüştür."[402]

"Yunanistan konusunda bazı duyumları bilginize sunuyorum."[403]

"Boğazlar bölgesinde İngilizlerin tutumlarıyla ilgili bazı bilgileri sunuyorum."[404]

397) ***Ibid.***, s. 205-206, No. 126: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 12/13. XII. 1922, No. 96-99 (özet).
398) ***Ibid.***, s.207, No. 127: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 13.12.1938, No. 101 (özet).
399) ***Ibid.***, s.207, No. 128: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 13.12.1938, No. 102 (özet).
400) ***Ibid.***, s.208, No. 129: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 13.12.1922, No. 103 (özet).
401) ***Ibid.***, s.208, No. 130: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 13.12.1922, No. 104 (özet).
402) ***Ibid.***, s.209, No. 131: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 13.12.1922, No. 105 (özet).
403) ***Ibid.***, s.209, No. 132: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 13.12.1922, No. 106 (özet).
404) ***Ibid.***, s.210, No. 133: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 13.12.1922, No. 107 (özet).

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 13.12.1922

"1) Dün Azınlıklar Komisyonu toplandı. **Curzon** görüşlerini açıkladı. 'Ermeni Yurdu'ndan söz etti. Sonra Amerikalı uzun bir konuşma yaptı. Bunun üzerine ben de uzun bir konuşma yaptım. Rumların mübadele edilmesi, geri kalan azınlıkların Türk yasalarının koruyuculuğuyla yetinmeleri gerektiğini belirttim. 2) Maliye altkomisyonunda borçların bölüşülmesi, tamirat (tazminat), gümrük işleri görüşüldü. 3) **Çiçerin**'le uzun bir görüşme yaptım. *'Boğazlardan geçecek gemilerden yalnız Türkler sorumlu olsun'* diyor. Ben Boğazlar sorununa ilişkin bütün tedbirlerin beraber müzakere edilmesini kabul ettim."[405]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 13.12.1922

"1) **Amiral Bristol**, Karadeniz kıyısında biriken Rumları almak için Yunan gemilerinin gitmesine müsaade edilmesini rica ediyor. Mutlaka izin verilmesini ve cevap rica ederim.

2) (Amiral) Anadolu'dan çıkmak isteyenlerin seyahatına müsaade edilmesini rica ediyor. *"Sonra zorla çıkarıyoruz diye endişe hasıl olur"* dedim. Buna yer vermemek için teklif ediyor. Amerika'da kamuoyu pek ziyade kışkırtıldığından ve tarafımızdan bir şey yapılması lüzumundan ve hiç olmazsa komisyon ile yardım, soruşturma ve nezaretten söz ettiler. Kesinlikle reddettim. Dediler ki *"Anadolu'daki duruma çare bulmak, bir tedbir almak, herkesin ailesinin yanına gitmesi için yardım etmek lazımdır. Bu konuda kendiliğinizden bir şey yapmazsanız Amerikan hükümeti de müdahale edecektir."* Oradaki durum nedir? Bir şey yapmak (yapmayı) düşünüyor musunuz? Lütfen bilgi veriniz.

3) Okullar ve kuruluşlar hakkında benim güvence vermeme rağmen, birtakım Amerikan okullarının reddedildiğinden şikâyet ettiler. *"Nerede olduğunu söylerseniz sebebini ve imkânını soruştururum dedim"* gittiler. Rica ederim bilgi veriniz. Bugünlerde azın-

405) ***Ibid.***, s.210-213, No. 134: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 13.12.1922, No. 86, 87, 88 (özet).

lıklar nedeniyle durumun bunalımlı olduğunun önemle dikkate alınmasını rica ederim."[406]

Lord Curzon'dan Sir E. Crowe'a tel, 13.12.1922

"Bu sabah **İsmet Paşa** benim dün azınlıklar konusunda yapmış olduğum konuşmaya cevap verdi. Ermenilerin gelecekte Türklerle kardeşçe, ahenk içinde yaşayacaklarını, ayrıca himayeye ihtiyaçları olmadığını söyledi. Bir Ermeni yurdunun söz konusu olamayacağını, çünkü bunun Türkiye'yi parçalayacağını ve Türkiye'nin bağımsızlığıyla bağdaşmayacağını savundu. Bağımsız bir örgütün azınlıkların korunmasını denetlemesini kesinlikle reddetti. Bunun üzerine Konferansta en ciddi konuşmamı yaptım. Azınlıklar yüzünden Konferansı keserse Türkiye'yi hiç kimsenin savunamayacağını söyledim. Konferansta nazik bir noktaya gelindiği, ya ilerlememiz ya da ayrılmamız gerektiği yolunda **İsmet Paşa**'yı uyardım. Yarın cevap verecek."[407]

Curzon'dan Foreign Office'de E. Crowe'a tel, 13.12.1922

Lord Curzon, azınlıklar işinin görüşülmeye başlandığını Londra'ya rapor ederken, 12 Aralık günü Konferansta yaptığı konuşmasının telgrafla basına iletilmesini de istedi. (Konuşma basına verilmiş ve 13 Aralık günü *The Times* gazetesinde yayımlanmıştır.)

Curzon, tepeden bakan bir edayla, **İsmet Paşa**'nın konuşmasını şöyle eleştirdi:

"İsmet Paşa, bir saati aşkın bir süre bir risale okudu. Herhalde Ankara'da hazırlanmış olan bu konuşmada, geçmiş tarih gülünç biçimde anlatıldı; çeşitli milletlerden Türkler lehine bir şeyler söylemiş olan sayısız tanınmış kişilerden alıntılar yapıldı ve Türk Hükümetinin Ermenistan'ı horlayan bir demecine yer verildi.

406) ***Ibid.***, s.213, No. 135: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 13.12.1922, No. 89.

407) ***FO 424/255***, s.682, No. 775 ve ***DBFP-I/XVIII***, s.388: Curzon'dan Crowe'a tel, 13.12.1922, No. 113 ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.216, dipnot.

Bu konuşmadan derin düş kırıklığına uğradığımı ***İsmet Paşa'ya*** *söyledim ve daha sonra da kendisini uyardım: 'Tutumunuz değişmezse, felaket kaçınılmaz olur' dedim."*[408]

Lord Curzon, Komisyonda Türkiye'ye karşı saldırgan bir tutum izliyor, aynı zamanda basını da harekete geçirip Türk karşıtlığı propagandasını tetikliyor ve **İsmet Paşa**'ya dönüp tehdit savurmaya kalkışıyordu: Paşa'ya, *"tutumunu değiştirmezse felaket kaçınılmaz olur"* diyebiliyordu!

14 Aralık 1922 Perşembe

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 14.12.1922

"13 Aralık 1922 raporu:

1) Azınlıklar Komisyonu toplandı. Açıklamamızı yaptık, cevabımızı verdik. **Curzon**, hem dünkü hem bugünkü konuşmalarımıza uzun, şiddetli ve saldırgan karşılık verdi. **Fatih**'in Patriklik kurduğunu, bizim patriği sınırdışı etmeyi istediğimizi söyledi. Misak-ı Milli'nin azınlıklar hakkındaki maddesini okudu. Milletler Cemiyeti'ne girip girmeyeceğimize cevap istedi. Genel af istedi. Konferans kesilirse kimsenin Ankara'yı onaylamayacağını söyledi. Ermeni yurdunu savundu. Azınlıklar nedeniyle sert propaganda ve tehdit yaptı. İngiliz ve Amerikan gazeteleri azınlıklar ve Ermeni yurdu nedeniyle pek şiddetli propaganda yapıyorlar. Yarın tekrar cevap vereceğiz. Barıştan sonra Milletler Cemiyeti'ne girmenin bizim de arzumuz olduğunu ilan edeceğiz. Durum mücadeleli ve gergindir.

2) Altkomisyonlarda çalışıldı. Kapitülasyonlarda adli sistem için üç soru sordular. Bunu ayrıca yazdım. Maliye altkomisyonu, maliye ve gümrük konularını görüşüyor. **Cavit Bey**'i de çağırdım.

3) Amerikan delegeleri **Amiral Bristol** ile birlikte ziyaretime geldiler. Azınlıklar sorununun önemine dikkatimi çektiler. Herkesin dilinin altında göçmenler var. Ermeni yurdunu kesinlikle reddettim. Pek ısrarlı da görünmediler.

408) *FO 424/255*, s.681, No. 774 ve *DBFP-I/XVIII*, s.387, No. 274: Curzon'dan Crowe'a tel, 13.12.1922, No. 110.

4) **Marki Garroni**'ye gittim. Trabzon limanında ve demiryolu imtiyazı alabilmek için bir girişimci gönderecek. Ereğli kömüründen söz etti. Ankara'ya gözü açık bir adam giderse yapılacak işler konusunda bilgi alacağını söyledim. Ereğli kömür havzası için Ankara'ya yazacağımı söyledim. Bizim tabiiyetimizde bir Ermeni yurdunun sakıncalı olmayacağını söylüyor. Sonunda bizim istekrimiz doğrultusunda çalışacağına söz verdi. (Ama) İngilizler için propaganda yapıyorlar.

5) İngiliz Maliye Bakanının oğlu yanıma gelerek Sovyet Ermenistanını zaptetmemizi ve Kilikya'da ayrıca bir Ermeni yurdu kurulmasını önerdi. Bakanın ya da Hükümetin bir girişimi değil, oğlunun serseriliği izlenimi verdi."[409]

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya dört tel, 14.12.1922

"Karadeniz'de biriken Rumları almak için Yunan vapurlarının bayrak göstermemek ve bir Amerikan torpidosu eşliğinde bulunmak şartiyle sefer yapmalarına müsaade edilmiştir. Ancak, Rumeli'de ve adalardaki Türk ve Müslüman ahalinin seyahatlerine Yunanlılarca engel olunmakta ve oralarda oturan İslamların emlâkı müsadere olunmaktadır. Rumeli'deki Türklerin de serbestçe seyahatlerinin ve emvaline tasarruflarının sağlanması için bu konuda başvuranlar nezdinde girişimlerde bulunulması ve sonucundan tezelden bilgi verilmesi önemle rica olunur efendim."[410]

"Canpolat Bey'in Belgrad Mümessilliğine atanması konusunda görüşünüz nedir?"[411]

"Adana demiryollarında yabancıların işten çıkarılması için emir verilmemiştir."[412]

---

409) Şimşir, ***Lozan Telgrafları I***, s.215-217, No. 140: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 14.12.1922, No. 90.

410) ***Ibid.***, s.214-215, No. 138: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 14.12.1922, No. 111 (sadeleştirildi).

411) ***Ibid.***, s.214, No. 136: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 14.12.1922, No. 110 (özet).

412) ***Ibid.***, s.214, No. 137: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 14.12.1922, No. 111 (özet).

"Aydın demiryolu yazışmalarının tarafımızdan görülerek yapılması kabul edildi."[413]

14/15 Aralık 1922 Perşembe/Cuma

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 14/15 Aralık 1922

"1) Hıristiyan azınlıkların seyahatlerine yine izin verildi. Bu konuda Avrupa müdahalesini kabul edemeyiz. 2) Yabancı okullarla ilgili şartlarımızı daha önce bildirmiştim. Nizamnameye uyan yabancı okullar çalışmalarını sürdürüyorlar."[414]

15 Aralık 1922 Cuma

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 15.12.1922

"14 Aralık raporu:

1) Azınlıklar propagandasının nazik bir gününü geçirdik. **Curzon**'a cevap verdik. Özetle: a) Barıştan sonra Milletler Cemiyeti'ne gireceğimizi, b) Azınlıklar konusunda başkalarınınkine benzer antlaşmaları kabul edeceğimizi ve c) Genel af ilan edeceğimizi açıkladık. En güç nokta göçmenlerin geri dönmeleri sorunudur. Azınlıklar işinin alevlendirilmesi, Musul konusundaki isteklerimize bir karşılık sayılabilir. Cidden küstah bir tutumları var. 2) Maliye ve gümrük komisyonları toplanamıyor. Mali sorunlar ağır bir durumdadır. Borçlar ve gümrükler konusunda tartışmalar sürüyor. Teklifleri pek saldırgan ve küstahçadır. 3) Adli işler altkomisyonu çalışmalarına başladı. Adliyemizin yetersiz olduğunu ileri sürdüler. İddialarını çürüttük. 4) Mübadele altkomisyonu Patrikhane'nin çıkarılmasını tartıştı. 5) Boğazlar işi uzmanlarca görüşüldü. 6) **Bompard** ve **Barrère** ile ayrı ayrı görüştüm. Boğazlar işini çabucak halledip Rusları uzaklaştırmak istiyorlar. 7) Ruslarla da görüştüm. Barıştan sonra da Rusya ile ortak bir savunma politikası izleyeceğimize ikna olmuşlardır. 8) İran'ın Milletler Ce-

413) ***Ibid.***, s. 215, No. 139: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 14.12.1922, No. 111 (özet).
414) ***Ibid.***, s.217, No. 142: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 14/15.12.1922, No. 112-113 (özet).

miyeti delegesi bu teşkilata girmemizi salık veriyor. 9) **Curzon**'dan özel bir mektup aldım. Musul'u geri vermeyeceklerini bildiriyor."[415]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 15.12.1922

İsmet Paşa, antlaşma ve anlaşmaları imzalamak için delegelerimize verilen yetki belgeleri konusunu iki telgrafla Ankara'nın dikkatine getiriyor:

"Müzakere ettiğimiz devletler delegelerinin yetki belgeleri hükümdarlar tarafından imzalanmıştır. Bizim yetki belgelerimiz ise Heyet-i Vekile (Bakanlar Kurulu) tarafından imzalanmıştır. Bizde yürürlükteki kurala göre yetki belgelerini Bakanlar Kurulu Başkanının imzaladığını söyledim. Yürütme yetkisinin Türkiye Büyük Millet Meclisin'de olduğunun tarafımızdan bir mektupla onaylanmasını rica ediyorlar. Anayasa'ya uygun olarak, bu yolda bir mektup yazmamda bir sakınca görülüp görülmediğinin tezelden bildirilmesni rica ederim."[416]

"Temsilci Kurulumuz için düzenlenmiş yetki belgelerinde Türkiye ile Müttefik Devkletler ve Yunanistan arasında barış (antlaşması) müzakeresi ve imzalanması için görevlendirildiğimiz yazılmaktadır. Boğazlar sorununda Konferansa Rusya ve diğer ilgili devletler de katılmış olduklarından ve Türkiye sınırında askerden arındırılmış bölge Bulgaristan'ı da ilgilendirdiğinden, Türkiye'ye komşu olup gerek Boğazlar sorununda ve gerek Doğu Trakya sınırına ilişkin sorunlarda doğrudan doğruya ilgili devletlerle antlaşma yapmaya yetkimiz olduğunu belirten yeniden birer yetki belgesi düzenlenip gönderilmesini rica (...) ve arz ederim."[417]

Lozan Konferansında Türkiye'yi temsil etmiş olan **İsmet Paşa**'ya, **Dr. Rıza Nur**'a ve **Hasan Bey**'e (**Saka**) verilen yetki belgeleri, Bakanlar Kurulu Başkanı ve Dışişleri Bakan Vekili **Hüseyin**

415) ***Ibid.***, s.218-224, No. 143: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 15.12.1922, No.95-99 (özet).

416) ***Ibid.***, s.225, No. 145: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa şifre tel, 15.12.1922, No. 102.

417) ***Ibid.***, s.225-226, No. 146: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa şifre tel, 15.12.1922, No. 58 (sic).

Rauf (Orbay) tarafından imzalanmışlardır. Belgelerde Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı **Suat (Davaz) Bey**'in de imzası vardır. Bu belgelerin tıpkıbasımlarını daha önce yayımlamıştım.[418]

Basında yankılar, 15.12.1922

İsmet Paşa'nın 14 Aralık günü yaptığı konuşmadan sonra ortalık biraz yatışmış gibi görünüyor ve dış basın da bunu vurguluyordu. 15 ve 16 Aralık 1922 günü gazetelerin haber başlıklarından birkaçı şöyleydi:

- *"Lozan Konferansında ... fırtınadan sonra sükûnet."* (***La Suisse***, 15.12.1922)
- *"Azınlıklar Sorunu: **İsmet Paşa**'nın uzlaşıcı cevabı."* (***Journal de Genève***, 15.12.1922)
- *"Lozan'da iyimserlik."* (***Le Journal***, 15.12.1922)
- *"**İsmet Paşa** uzlaşıcı bir tutum takındı."* (***Matin***, 15.12.1922)
- *"Lozan Konferansında yumuşama..."* (***Le Temps***, 16.12.1922)

16 Aralık 1922 Cumartesi

Lozan Konferansı hakkında TBMM'ne bilgi veriliyor, 16.12.1922

Bakanlar Kurulu Başkanı ve Dışişleri Bakan Vekili **Hüseyin Rauf (Orbay)**, 16 Aralık günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bilgi veriyor. TBMM Zabıt Ceridesi'nden (kısaltılarak):

"**Rauf Bey** (Sivas)– Efendiler, Konferans toplantısının bugün 26'ncı günü. Yüce Heyetinize olumlu ve kesin, belirlenmiş, herhangi bir şey gösterecek durumda değilim.

Ragıp Bey (Kütahya)– Maatteessüf...

Rauf Bey (devamla)– Konferansta bugüne kadar görüşülen konuları sırasıyla Yüce Heyetinize arz edeceğim. Önce Trakya sınırı müzakereleri başlamıştı... Sonra Adalar sorunu, ardından Adli, Mali ve İktisadi Kapitülasyonlar söz konusu oldu. Daha son-

418) Bkz. Şimşir, ***Lozan Telgrafları II***, tıpkıbasım 4, 5, 6, 7, 8.

ra Osmanlı Borçları, Tamirat, Boğazlar sorunları görüşüldü. Ve bugün Azınlıklar sorunu görüşülmektedir: Ama müzakere edilen sorunların hiçbiri sonuçlandırılmış ve bir karara bağlanmış değildir. Durumu şöyle tasvir edebilirim:

Milletimizin her ferdinin iman ettiği ve bağımsızlığımız için en gerekli olan ve pek mütevazı bulunan şartlarımız –ki Misak-ı Millimizdir– başından beri dünyaya sunulmuştu. Bugün de aynı maddelere dayanan meşru haklarımızı korumakla görevli olan delegelerimiz, genel kurula görüşlerimizi anlatmaya çalışıyorlar... Davamızı parlak bir biçimde savunuyorlar...

Efendiler, Lozan Konferansında iki karşıt akım vardır. Bu karşıt fikirler elan birbirine yaklaşmamıştır ve yaklaşmak için çok zorluk olduğu kanısındayım. Çünkü sorun esastan anlaşılmamıştır. Tarafların birbirine yaklaşmaları barışın bir an önce yapılması sonucuna varacaktır. Zihniyet farklarını söylemek gerekirse birisi karşı tarafın zihniyetidir ki Hükümetimizi ve milletimizi Mondros Mütarekesi yapıldığı zamandaki görüşle muhakeme ediyorlar. Diğeri bizim görüşümüzdür ki, biz de Mudanya Mütarekesi açısından durumu değerlendiriyoruz.

Operatör Emin Bey (Bursa)– Haklı değil mi?

Rauf Bey (devamla)– Mondros Mütarekesini var saymak yanlışların en büyüğü olur... Ve bu zihniyet barışı çabuklaştırmaz ve kolaylaştırmaz....

Efendiler; söze başlarken arz ettiğim gibi, Barış Konferansı 26'ncı günündedir. Zaman geçiyor. Müzekereler uzuyor. Bu arada İstanbul'da pek de doğal olmayan bir durum vardır... Yüce heyetinize arzetmek zorundayım... Mudanya Mütarekesi'nde Çanakkale şehrinde Konferans sonucuna kadar varlıklarını kabul ettiğimiz bir İngiliz askeri birliği vardır. Efendiler, geçenlerde bu birliğe asker olmayan birtakım Ermeniler işçi adı altında katılmıştır. İşçi adı altında Çanakkale'ye gelen bu Ermeniler kapalı Müslüman kadınlara tecavüz etmişlerdir.

Necati Efendi (Lazistan)– Bu adamları öldürmelidir.

Tunalı Hilmi Bey (Bolu)– Buna karşılık Hükümetimiz ne yapmıştır?

Rauf Bey (devamla)– Efendiler, vaziyetin ne kadar hassas ve nazik olduığunu dikkatinize sunarım. Buna cesaret eden bu kötü yürekliler diyeceğim, Hükümetimiz tarafından tutuklanmış fakat İngiliz kuvvetleri komutanı bunları kendi adamları olmak üzere korumaya girişmiştir...

Kısacası efendiler, sözümü bitirmeden önce Lozan'daki Konferans müzakerelerini bir cümle ile özetlemeye çalışacağım. Ve diyeceğim ki: Durum zordur, sorunlar çok karmaşıktır. Bugünden sonucun tahmin imkânı yoktur. Fakat bizim tahminimiz, arzumuz ve yüreğimizdeki içten gerçek duygu şudur: Konferansın barış ile son bulacağına umudumuz güçlüdür."[419]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 16.12.1922

"16 Aralık raporu:

1) Mübadele altkomisyonunda Patrik'in çıkarılması konuşuldu. Azınlıklar için aşırı isteklerde bulundular. Konferansı kapatabileceğimi duyurdum. 2) Ruslar bana geldiler. Ermeniler konusunda kendilerine tatminkâr açıklama yaptım. Fransızlar ve Romenlerle Rusların ilişkilerini konuştuk. 3) Fransızlar ziyafet verdiler. **Curzon**, önümüzdeki haftanın en kritik hafta olacağını söylüyor. Ben azınlıklarla ilgili maddelerden şiddetle şikâyet ettim. 4) Ermeniler faal. Vatandaşlar bir balo düzenlediler. Aleyhimizde şiddetli propaganda var."[420]

---

419) ***TBMM Zabıt Ceridesi***, Devre I, İçtima Senesi 3, Cilt 25, s.410-414.

420) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.228-230, No. 153: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 16.12.1922, No. 105-106 (özet).

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 17.12.1922

"15 Aralık 1922 raporu:

1) Azınlıklar altkomisyonunda İngiliz **Ryan** pek saldırgan bir dille "Ermeni yurdu" istedi. Kesinlikle reddediyoruz. 2) Boğazlar arasında savaş harekâtına girişilmeyeceği yolundaki isteğimize henüz cevap bulamadılar. 3) Romen Dışişleri Bakanıyla görüştüm. *'Boğazlar açık kalsın, Karadeniz Rus gölü olmasın'* diyor. Sırp-Romen-Yunan ittifakının aslı yokmuş. 4) İngiliz Müsteşarına uğradım ve **Ryan**'dan şikâyet ettim. Musul ile ilgili isteğimi tekrarladım. 5) İngiliz bankerleri geldiler. *'Türkiye kredi ya da iş yapmak ister mi?'* diye sordular. Belli bir teklifimiz olacak mı?"[421]

Şifre anahtarları konusu, 17.12.1922

Lozan Konferansı, bir bakıma, telgraflarla yürütülmüştür. Konferans boyunca Ankara ile Lozan'daki Türk delegasyonu arasında 1.600 kadar telgraf gidip gelmiştir.[422] Bunların hemen hepsi kapalı telgraflardır; yani şifrelidir. Telgrafları kapatmak için bugünkü kripto makineleri yoktu, bütün telgraflar anahtar kitaplara bakılarak elle kapatılır, ondan sonra postaneler aracılığıyla gönderilirdi. Şifre anahtarlarına, Arapça "anahtar" karşılığı olarak "miftah" denirdi. Miftah kitapçıkları şifreli kasalarda saklanırdı.

O günlerde Lozan'dan Ankara'ya iki kanaldan telgraf çekiliyordu: Biri, Akdeniz üzerinden Doğu'ya, Asya'ya uzanan "Eastern" telgraf hattıydı; diğeri, ise, karadan, Romanya üzerinden ve Köstence şehrinden İstanbul'a gelen "Köstence" hattıydı. Köstence hattı Fransızların, Eastern hattı ise İngilizlerin denetimindeydi. Bizimkiler daha ziyade "Eastern" hattı üzerinden haberleşmişler-

421) ***Ibid.***, s.136-237, No. 165: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa şifre tel, 17.12.1922, No. 104.

422) Bu telgrafları arşivlerden çıkarıp eksiksiz olarak evvelce yayımladım. Bkz. **Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları. Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı. Cilt I (Kasım 1922-Şubat 1923), Cilt II (Şubat-Ağustos 1923)***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990-1994.

di. Anlaşılan o ki, İngilizler, Türk şifre anahtarlarından birini çözmeyi veya ele geçirmeyi başarmışlardır.

TBMM Başkanı ve Başkumandan **Gazi M. Kemal** 17 Aralık günü **İsmet Paşa**'ya şunları tellemiştir:

"Şifrelerimizden birinin miftahının İngilizlerce elde edildiği veya hallolunduğu (çözüldüğü) *hakkında bir haber alındığı Dersaadet'te* ***Refet Paşa*** *Hazretleri tarafından 14/12/338* (1922) *tarihli şifreli telgrafnamede bildirilmekle müşarünileyh hazretleriyle muhabereye mahsus olan şifre miftahı tebdil edilmiş* (değiştirilmiş) *ve yeni miftahın bir sureti leffen* (ilişikte) *takdim edilmiştir Efendim. –TBMM Reisi Başkumandan* (İmza) ***Gazi M. Kemal***"[423]

Başbakan Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 17.12.1922

"İngilizler İstanbul'dan işçi namıyla çok sayıda Rum ve Ermeniyi gönderiyorlar. Bunlar görünüşte işçi, gerçekte ise gönüllü askerdirler. Şimdiye kadar böyle sekiz bin kişi gönderilmiştir. Mudanya Mütarekesi görünüşte çiğnenmeyerek Çanakkale'deki İngiliz kuvvetleri takviye edilmektedir. Bunun protesto edilmesini **Refet Paşa**'ya bildirdik. Yalnız bir ay içinde yüzü aşkın Ermeni Nara ve Çanakkale'ye çıkarılmıştır. 1 Aralık günü bu Ermenilerden dört kişi, Çanakkale kasabasında fırıncı **Yusuf**'un dükkânı önünde bulunan kapalı Müslüman kadınlarına tecavüz etmişler ve İslam evlerinin camlarını taşlamışlardır. Aynı zamanda **Gazi Paşa** Hazretlerine kaba sözler kullanarak dükkândan Türk bayrağını almaya kalkışmışlarsa da zabıtamız tarafından yakalanıp tutuklanmışlardır. Bunların arkadaşlarından bir beşinci kişi de İngiliz askerlerinin oturdukları bir eve kaçmış ve İngiliz polisi tarafından tutuklanmıştır. İngiliz merkezi bu Ermenilerin İngiliz hizmetinde bulunduklarını ve kendilerine teslimi lazım geldiğini söyleyerek sancak başkomiserine başvurmuştur. Biz, bunların tarafımızdan

423) **Şimşir,** ***Lozan Telgrafları I,*** s.230, No. 154: Gazi'den İsmet Paşa'ya yazı, 17.12.1922, No. 124.

yargılanmaları gerekeceğinden İngilizlerden istenmesi için girişimde bulunulmasını **Refet Paşa**'ya yazdık.

Uygun görülürse bu konuda gerekenleri ikaz buyurunuz."[424]

Başbakan Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya sekiz tel, 17.12.1922

"Ermeni göçmenlerin dönüşüne izin veremeyiz."[425]

"Genel af içişimizdir. Antlaşmaya bu konuda bir madde konulması gereksizdir."[426]

"Yabancılar Türk kanunlarına tâbi olacaklar. Mahkemelerimizde yabancı hâkimler olmayacaktır."[427]

"Azınlıklarla ilgili bir bildiri yayımlamanın sakıncası da yok değildir."[428]

"Tam ekonomik bağımsızlık için ısrar ediniz."[429]

"Borçların taksimi, ödenmesi, tamirat ve gümrük tarifeleri konularında Hükümetin görüşünü sunuyorum."[430]

"Kurtarılan yerlerde vergi zaten ertelenmiştir. Bunun dışında yabancılara yeni vergi kolaylıkları tanınması özel yasa konusu olabilir."[431]

"Lozan'a giden Filistin delegesi **Abdülkadir Muzaffer Efendi**'ye politikamız açıklanmıştır. Misak-ı Milli sınırlarımız dışında kalan eski Osmanlı Müslümanlarının kendi kaderlerini tayin etmelerini savunuyoruz. Yahudiler, Türkiye-Suriye anlaşması vs. ile ilgili yanlış haberleri yalanlıyoruz. Müslümanların kaderleriyle esasen ilgilenmiyor değiliz."[432]

---

424) ***Ibid.***, s.230-231, No. 155: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya şifre tel, 17.12.1922, No. 121.
425) ***Ibid.***, s.232, No. 157: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 17.12.1922, No. 123 (özet).
426) ***Ibid.***, s.232, No. 158: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 17.12.1922, No. 124 (özet).
427) ***Ibid.***, s.232, No. 159: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 17.12.1922, No. 125 (özet).
428) ***Ibid.***, s.233, No. 160: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 17.12.1922, No. 126 (özet).
429) ***Ibid.***, s.233, No. 161: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 17.12.1922, No. 127 (özet).
430) ***Ibid.***, s.234, No. 162: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 17.12.1922, No. 126 (özet).
431) ***Ibid.***, s.234, No. 163: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 17.12.1922, No. 126 (özet).
432) ***Ibid.***, s.235, No. 164: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 17.12.1922, No. 130 (özet).

İsviçre Türkiye Dostları Derneği'nin bir etkinliği, 17.12.1922

Lozan Konferansı günlerinde dış basında ve bu arada İsviçre basınında da yoğun bir Türk düşmanlığı propagandası göze çarpıyordu. Ermeniler, Yunanlılar, Türkiye'deki çıkarları bozulan bütün çevreler, Türkiye'yi haksız yere kötülemek için kolları sıvamışlardı. Türkiye'yi yerden yere vurmaya çalışıyorlardı. Hatta bir Ermeni derneğinin başkanı İsviçreli yaşlı bir profesör, **İsmet Paşa**'ya çıkıp Türkiye'de Ermenilere bir yurt verilmesini istemişti!

Böyle bir ortamda İsviçre'de "İsviçre Türkiye Dostları Derneği" *(Société Suisse des Amis de la Turquie)* adlı bir kuruluşun kurulup sahneye çıkması, **İsmet Paşa**'nın da belirttiği gibi, Türkiye için çok değerli bir girişimdi: Derneğin kuruluş haberleri İsviçre gazetelerinde genişçe yer aldı.

Journal de Genève gazetesi, Derneğin düzenlediği etkinlikte **İsmet Paşa**'nın yaptığı konuşmayı tam olarak sayfalarına aktarırken haberi okuyucularına şöyle duyurdu:

"Lozan, 17 Aralık.

*Pazar akşamı, Lausanne Palace'da **İsmet Paşa** ve **Mustafa Kemal Paşa** onurlarına bir etkinlik düzenlendi. Bu etkinlik, kuruluş halindeki İsviçre Türk Dostları Derneği'nce hazırlandı.*

*Başkan **Albay Fonjallaz**, Türkiye'nin kaderini ellerinde tutan iki askeri selamlamanın geçmişte özgürlük ve yurtseverlik ülkesi olduğunu kanıtlamış olan İsviçre'ye düştüğünü söyledi. Vaud kantonunun 'Özgürlük ve Vatan' olan simgesinin de bu aile bayramına pek uygun düştüğünü belirtti.*

***Albay Fonjallaz**, bu derneğin kuruluş hazırlıklarının Lozan Konferansından aylar önce başladığını söyledi. İsviçre ile Türkiye arasında özellikle ekonomik ilişkilerin kurulması dileğinde bulundu ve sözlerine son verirken, hukuku ve bağımsızlığı temsil eden **Mustafa Kemal**'i ve **İsmet Paşa**'yı bir kez daha selamladı.*

Başkan, Dernek adına ***Mustafa Kemal*** *ve* ***İsmet Paşa****'lara iki altın madalyon sundu. Madalyonlardan birinin ön yüzünde iki defne dalıyla çevrilmiş 'A Mustapha Kemal' (Mustafa Kemal'e), diğerinin ön yüzünde de aynı şekilde 'A Ismet Pacha' (İsmet Paşa'ya) yazısı, arka yüzlerinde ise 'Société suisse des amis de la Turquie, Lausanne 1922' (İsviçre Türkiye Dostları Cemiyeti, Lozan 1922) yazıları bulunmaktadır."*[433]

İsmet Paşa'nın Söylevi (17.12.1922)

İsmet Paşa (Başkan **Fonjallaz**'ın konuşmasına) aşağıdaki söylevle karşılık verdi:

*"**Mustafa Kemal Paşa** adına İsviçre Türkiye Dostları Derneğini selamlamaktan ve Türk milleti adına ve şu sırada Lozan Konferansında Türk Milletini temsil etmekte olan Türkiye Delegasyonu adına Derneğe derin şükranlarımı ve takdirlerimi sunmaktan onur duymaktayım. Bu derneğin kurulmasına önayak olanlar iki ülke arasında samimi ve sağlam dostluk ilişkileri kurulmasına inanmış olan İsviçre vatandaşlarıdır.*

İki milletin, aralarında fikri, ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirerek, birbirlerini tanımalarından ve el ele vererek mutluluk ve refah yolunda ilerlemelerinden daha yüce bir ideal tasavvur edemem.

Bizim bu akşam buraki toplantımız, Türkiye'de geniş ve samimi yankı yapacak ve ilerki ilişkilerimizi yüreklendirecektir.

Ülkemizi yönetmekte olan arkadaşlarımızla birlikte, Türkiye'de, gerek başkentte, gerek büyük şehirlerde derneğinizin şubelerini açmaya ve bu girişimi, bütün içtenliğimiz ve bütün gücümüz ile başarıya götürmeye kararlıyız.

Bu akşam bu toplantıya katılmalarıyla bizleri onurlandırmış ve vatanımın hak ettiği barış için iyi dileklerini dile getirmiş olan

433) "Une manifestation de la Société suisse des amis de la Turquie" (İsviçre Türk Dostları Derneğinin bir etkinliği), ***Journal de Genève***, 18.12.1922 ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.240-241.

İsviçreli yurtseverlere özellikle teşekkürlerimi sunarım. Onların bu arzularında ben, yalnız gerçek dostların dileklerini ve yüksek doğruluk ve dostluk duygularını değil, aynı zamanda, tarih çağları boyunca ölmez kahramanlığını bütün kâinata göstermiş olan yiğit bir milletin şaşmaz yurtseverlik geleneğini de görmekteyim.

Sizlerin derin saygınızın bir nişanesi olarak vermiş olduğunuz hatıra madalyonu Türk Orduları Başkumandanı ***Mustafa Kemal****'e göndermeyi görev bileceğim. Türk Milleti, kutsal davasının canlı bir timsali olan Başkanına gösterilen bu derin saygıdan gurur duyacaktır. Bana gelince ben, bana da vererek beni onurlandırmış olduğunuz bu madalyonu, şanlı İsviçre halkının asil ve yüce duygularının ölmez bir hatırası olarak, sevinçle ve gururla saklayacağım.*

Nazik kabulünüz için sizlere teşekkür ederken, içinde bulunduğumuz çalışmalarımız hakkında İsviçreli dostlarımıza bilgi vermek manevi görevimden de kaçınamayacağım.

Milli ayaklanmamızın mutlu ve kesin sonucunun ardından, bağımsızlığımızı korumak ve trajik biçimde toptan ve sistematik yakıp yıkmalara sahne olan anayurdumuzu savunmak için yaptığımız sayısız fedakârlıklara ve özellikle son isitilada, Kızılhaç'ta görevli iki vatandaşınızın tasvir ettikleri korkunç tabloya rağmen, bizim barış şartlarımız, tarihimizin en karanlık döneminde asgari ölçüde belirlenmiş olan milli şartlarımızla tıpatıp aynıdır. Bize elverişli olan durumları asla öne sürmüyor ve hiçbir aşırı istekte bulunmuyoruz.

Bizim en başta istediğimiz, Türklerin ezici çoğunlukta oldukları topraklarımızın mutlak bütünlüğüdür. Hangi şekilde, hangi ad altında olursa olsun bu prensipten hiçbir fedakârlıkta bulunamayız.

Türkiye'de kalan azınlıklara, son yıllarda Avrupa'da yapılmış olan antlaşmalarda öngörülmüş bulunan bütün avantajları sağlayacağız. Bunlar dışında kalan istisnai hükümler kabul edilemez, bunlar egemenlik haklarımıza aykırı olur, dengeleri bozar, devlet içinde devlet gibi kuruluşların doğmasına varır ve Türk hüküme-

tinin otoritesini zedeler. İçişlerimize böylesine karışılmasını hiçbir Türk Hükümeti kabul edemez....

Türk milleti, siyasi, hukuki ve iktisadi ilişkilerini de Devletler Hukukunun genel kurallarına ve karşılıklılık ilkesine göre düzenlemeye kararlıdır.

İyi niyetli olan hiçbir kimse bu istekleri aşırı sayamaz ve bu isteklerimizi reddedemez. Tecrübeyle sabittir ki, bu istekler, bir milletin varolması ve serbestçe gelişebilmesi için gerekli olan asgari şartlardır. Sizlere şunları da söylemekten mutluluk duymaktayım ki, bu isteklerimiz sizin asil ve yiğit vatandaşlarınız tarafından sempatiyle karşılanmaktadır. Bizim vatandaşlarımıza gösterdiğiniz bu ilgiden dolayı sizlere bir defa daha teşekkür ederim."

İsmet Paşa, pek Sayın İsviçre Konfederasyonu Başkanının sağlığı, simgesi "Özgürlük ve Vatan" olan seçkin Vaud Kantonunun refahı ve halkının mutluluğu için kadeh kaldırarak konuşmasına son verdi.

Onun ardından **Prof. Maurice Milloud**, çok alkışlanan güzel bir konuşma yaptı. Son olarak da Cenevre'den **Profesör Eugène Pittard**'ın konuşması dinlendi.[434]

18 Aralık 1922 Pazartesi

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 18.12.1922

"Adana demiryollarındaki Fransızlar işten çıkarılmış değildir."[435]

"Adana'daki Fransız okulları, yasalarımıza uymadığı ve kapitüler durumlarını sürdürmekte inat ettikleri için kapatılmışlardır. Amerikan okulları ise yasalarımıza uydukları için açık kalmışlardır."[436]

---

434) **İsmet Paşa**'nın bu konuşmasının Fransızca aslının tam metni için bkz. ***Journal de Genève***, 18.12.1922 ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.241-242.

435) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.238, No. 166: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 18.12.1922, No. 132 (özet).

436) ***Ibid.***, s.138, No. 167: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 18.12.1922, No. 133 (özet).

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 18.12.1922

"17 Aralık raporu:

1) Tatil günüydü. Delegelerle özel olarak işgal masrafları, bölüşülecek borçlar, el koymuş oldukları 5 milyon altın liranın geri verilmesi konularını görüştüm. Uzun tartışmalar oldu. İşgal masrafı istemekten vazgeçeceklerini sanıyorum, ama işgallerini haklı göstermek ve galip devlet tavrı takınmak için şimdilik direniyorlar. 2) Amerikan delegesi "açık kapı" politikasını tekrarladı ve imtiyazı soruşturdu. 3) İngiliz Dışişleri Müsteşarı geldi ve yarın görüşülecek Boğazlar işini konuştuk. İstediğim ölçüde siyasi güvence vermiyorlar. 4) Ruslar, işleri önce altkomisyonda görüşelim diye ısrar ediyorlar. Projelerimizi kendilerine veriyoruz. 5) Fransızlar, Rusların yanında karşı teklifler yapmayalım istiyorlar. İşgal masraflarından vazgeçeceklermiş. 6) İsviçre'de Türk Dostları Derneği kuruldu. Kötü propagandaların yoğunlaştığı şu sırada bu değerli bir girişimdir."[437]

Boğazlar sorunu görüşülüyor, 18.12.1936

Resmi tutanaktan (kısaltılarak):

Türk Heyetinin Görüşleri:

*"**İsmet Paşa**, daha önce, 8 Aralık tarihindeki konuşmasında, Boğazlarda geçiş serbestliğiyle, Boğazların askerlikten arındırılması yönündeki ilkeleri belirtmekle şeref duymuş olduğunu söyledi. Bugün, Müttefik Hükümetlerce sunulmuş teklifler üzerinde, Türk Temsilci Heyetinin istediği değişiklikleri ayrıntılı olarak bildirecektir; bu teklifler, Boğazlardan geçiş serbestliğiyle, Boğazlar bölgesinin askerlikten arındırılması konularındaki iki tasarıya ilişkindir.*

***İsmet Paşa**, Boğazların askerlikten arındırılması konusundaki hükümleri, Türk Temsilcilerinin şu kesin şartla kabul ettiklerini açıkça belirtmek istemektedir: Türkiye'nin kullanmak istediği*

437) ***Ibid.***, s.239-240, No. 168: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 18.12.1922, No. 107, 108, 109 (özet).

savunma araçları ve uygulamak istediği usuller bakımından, bu hükümler dışında, ne şekilde olursa olsun, hiçbir sınırlama olmaması, öte yandan da Trakya'da askerlikten arındırılmış Türk sınırının tam bir garanti altına alınmış olması.

***İsmet Paşa**'nın, askerlikten arındırma tasarısında yapılmasını istediği değişiklikler aşağıdaki düşüncelere ve ayrıntılara dayanmaktadır:*

1) 'Marmara Denizi' sözü 'Boğazlar' teriminin kapsamından çıkarılmalıdır.

2) Askerlikten arındırılmış bölgeler dışında, Türkiye'nin, Marmara Denizi'nde kullanmak isteyeceği savunma araçlarında hiçbir kısıtlama yapılmamalıdır.

3) Semadirek, İmroz (Gökçeada) ve Bozcaada, Çanakkale Boğazının tamamlayıcı parçalarıdır; böyle olunca, bunlar, ne yoldan olursa olsun, yabancı bir Devletin egemenliği altına konulamazlar.

Bundan başka, Limni'de bir Yunan donanmasının bulunması Boğazlar rejimini tehdit edecektir. Bu yüzden, Limni üzerinde egemenlik sorununu tartışma hakkını saklı tutmakla birlikte, Türk Temsilci Heyeti, bu adanın kıyılarında Yunan donanmasının bulunmasını hiçbir şekilde kabul edemez...

***İsmet Paşa**'nın kabul edilmesini istediği çözüm yolu, bir savaş donanmasına Boğazlardan zor kullanarak geçme olanağını vermeyecek bir düzenlemedir. **İsmet Paşa**, geçiş serbestliğini, şimdi yalnız barışçı bir bakış açısından ve barışçı niyetlerle incelemek istediğini söyledi... **İsmet Paşa**, siyasal garantinin etkili olmasına büyük önem vermektedir; çünkü Türkiye, Boğazların savunmasından vazgeçmekle, genişliği kestirilemeyecek bir fedakârlığa katlanmaktadır. İstenilmekte olan askerlikten arındırmanın, Türkiye'nin güvenliğine zarar vermeyeceğini ve varlığına karşı bir tehlike kaynağı olmayacağını göstermek için, Devletlerin garantiler vermeleri gerekmektedir..."*[438]

438) ***Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler***, Takım I, Cilt 1, Kitap 1, s.236-237.

Lord Curzon'dan Sir E. Crowe'a tel, 18.12.1922

"Türklerle Rusların ortak eylemi sonucu bugün öğleden sonra düş kırıklığına uğradık. Boğazlar işinin her yönünün müttefik ve Türk uzmanlar arasında on gün boyunca dikkatle ve dostça incelenmesinden sonra, bir anlaşmaya vardığımıza inanıyorduk. Türkler, bugün varılan anlaşmanın birçok noktasına itirazlar ileri sürerek bize cevap verdiler. (Türkler ve Ruslar) Başlıca konuların yeniden görüşülmesini istediler ve iki karşı proje sundular.

Yarınki toplantı da böyle olursa, **İsmet Paşa** ile görüşüp kendisine açıkça, 'Boğazlar sorunu kapanmıştır; teklif edilen çözüm yolunu ya kabul edersiniz ya da bırakır gidersiniz' demek belki gerekebilir."[439]

19 Aralık 1922 Salı

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya yarım düzine tel, 19.12.1922

"Düyunu Umumiye masrafları topladıkları gelirin onda birini geçmez. Borçların taksimiyle ilgili görüşümüzde ısrar etmek gerek. Borçlar Frank olarak ödenebilecektir."[440]

"Türkiye'de yabancı müteahhitlere çok ihtiyaç var. Ama tamirat bedelini sağlamak gerek."[441]

"Fransız şirketi Balya madenlerini işletmekten yan çiziyor."[442]

"İstanbul'daki dini liderler **Refet Paşa**'yı ziyaret ederek yeni yönetime başarı dilediler. Ermeniler, yeni Patrik adayları içinden hangisini uygun gördüğümüzü soruyorlarlar. Görüşünüz nedir?"[443]

---

439) *Ibid.*, s.249 ve *FO 424/255*, s.718-719, No. 799 ve *DBFP-I/XVIII*, s.396-397, No. 282: Curzon'dan Crowe'a tel, 18.12.1922, No. 134.

440) **Şimşir**, *Lozan Telgrafları I*, s.245, No. 169: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 19.12.1922, No. 134 (özet).

441) *Ibid.*, s.245, No. 170: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 19.12.1922, No. 135 (özet).

442) *Ibid.*, s.246, No. 171: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 19.12.1922, No. 136 (özet).

443) *Ibid.*, s.246, No. 172: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 19.12.1922, No. 138 (özet).

"Afgan Emiri, Londra, Paris ve Roma Elçilerine, görevli oldukları ülkeler hükümetlerine birer nota vererek, Türkiye ile adil bir barış yapılmasında Afganistan'ın da çıkarı bulunduğunu bildirmeleri talimatını vermiştir. Afgan Emirinin bu konuda İngiliz Kralına da bir telgraf gönderdiği öğrenilmiştir. Bilgi için arzederim Efendim."[444]

"Kendilerine yapılan duyuruya rağmen Türk yasalarına uymayan Adana'daki Fransız bankası ile pamuk şirketinin kapatılması gerekmiştir."[445]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 19.12.1922

"18 Aralık raporu:

Boğazlar komisyonu toplandı. Karşı projelerimizi sunduk. Müttefikler sakin karşıladılar. **Çiçerin**, Boğazların kapalı kalmasını öngören bir proje sundu. **Curzon**, Rusların haksız olduğunu söyledi. Fransız delegesi Boğazların açık olmasını savunan uzun bir konuşma yaptı. Tekrar görüşümüzü anlattım. Müttefikler toptan bana saldırdılar. Gergin bir hava içinde görüşmeler yarına kaldı. Zıt görüşler arasında başlıbaşına ayrı bir görüş izlemek gerekiyor. Boğazlar komisyonuna çok önem veriyorum. Boğazların saldırıya uğramayacağı konusunda güvence istiyoruz."[446]

İsmet Paşa'dan Gazi M. Kemal Paşa'ya mektup, 19.12.1922

"Aziz kahramanım, reisim ve kardeşim,

Tahassürümün (hasretimin) derecesini ifade edemem. Anadolu'da aylarca görüşemediğimiz zamanlar olmuştu. Ama kendimi bu kadar uzak ve istediğim zaman hemen sizi bulamaz görmemiştim: İstediği zaman sizinle konuşmak ve buluşmak ihtimali bile biz insanların en büyük kuvveti olduğunu bir defa daha tecrübe ediyorum.

444) ***Ibid.***, s.247, No. 173: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 19.12.1922, No. 139 (özet).
445) ***Ibid.***, s.247, No. 174: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 19.12.1922, No. 140 (özet).
446) ***Ibid.***, s.248-249, No. 175: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 19.12.1922, No. 110-113 (özet).

Konferansın hassa-i mesaisini (10 Aralığa kadar) takdim ediyorum. Bu mesaiye hazırlanmak için çok çalışılıyor. Şimdi ben 15 Kânunevvel (Aralık) akşam raporunu bitirdim. Bu mektubu yazıyorum ki saat sabahın dördü oluyor. En uzun çalışmak yorgunluğunda senin bir hatırını anlatmak yeni bir hayat kudretindeki tesiri yapıyor. Benim güzel paşam, bilmezsin bu anda ne kadar tahassür ve teessürüm (özlemim ve üzüntüm) vardır.

Bana ordudan malumat veriniz. Büyük kumanda makamatında tebeddül (değişiklik) var mıdır? Bir telgrafını aldım. Sureti umumiyede istirahat ve memnuniyetini ifade ediyordu. Bana büyük teselli oldu. Ne kadar tehacüm (saldırı) içinde bulunduğumu ve bundan ne kadar sıkıldığımı mükemmelen tasavvur edersin. Fakat senin herhangi bir imzanın derece-i şifasını da bildiğin halde niçin imsak ediyorsun? Mutmain (tatmin) olman için söyleyeyim ki iyi çalışıyoruz.

Ben sana hiç bu kadar silik ve rabıtasız yazmamıştım. Tekrar edeyim ki tahassürümün (hasretimin) şiddetindendir. Neticeden memnun olacak mısın, bahusus tekrar görüşebilecek miyim?

Hayatımdan suret-i umumiyede memnunum. Heyetimizde ahenk ve intizam vardır. Ciddiyetle çalışıyoruz. İş hakkında ne yazayım, raporumu okursun. Şahsen mevkiim suret-i umumiyede saygıya müstenid (dayanıyor) addolunabilir. İsviçre muhitinde dahi mevkiimiz vardır. Benim güzel şefim, sevgili kumandanım. Seni ne vakit göreceğim? Gözlerinden öperim. Çok laubaliliğimi affet, çok tahassürüm (hasretim).

Kelimeler çok eksik ve içim hiç tatmin edilmemiştir."[447]

Lord Curzon'dan Sir E. Crowe'a tel, 19.12.1922

"Bugün güzel bir gün oldu. Boğazlara ilişkin Türk ve Rus karşı-projeleri uzmanlarımızca dikkatle ve ciddiyetle incelendikten sonra, bu sabah, müttefiklerin tam ve son cevabını açıkladım...

447) ***Ibid.***, s.250, No. 176: İsmet Paşa'dan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya mektup, 19.12.1922.

Önce Rus planını toptan (*in toto*) reddettim... Ardından Türk karşı-projesini ele aldım (...) ve kesin nedenlerle bunu da geri çevirdim; bununla beraber, zararsız nitelikte sadece bir-iki noktayı kabul ettim... **İsmet Paşa**, alışılmış olduğu gibi, cevap hakkını saklı tutmak istedi, fakat teklif edilen Boğazlar Komisyonunu şiddetle protesto etti ve siyasi güvenceleri yetersiz diye eleştirdi. **Çiçerin**, suyu bulandırmak istediyse de başaramadı... Bunu fırsat bilerek, müttefiklerin bu konudaki müzakereleri bugün bitirmek kararında olduklarını fakat yarın sabah Türklerin cevabını dinlemek için bir oturum daha lütfedeceğimi söyledim... Türkiye, Boğazlar sözleşmesini ya olduğu gibi kabul etmek ya da onu tamamen kaybetmek durumunda olduğunu anlayacaktır.

Bugünkü müzakereler, aslında –cümleyi açıkça hiç telaffuz etmeden– müttefiklerin bir ültimatom vermeleri oldu."[448]

20 Aralık 1922 Çarşamba

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya üç telgraf, 20.12.1922

"**Aralov** beni ziyaret etti... Savaş gemilerinin Boğazlardan geçişlerine müsaade edip etmeyeceğimizi anlamaya uğraştı... **Çiçerin**'e bizim kuryemiz ile mektup gönderiyor. Fransızlarla anlaşmayı çok arzu ettikleri ve buna çalıştıkları görülüyor. Lozan'da bu konuda çaba harcanmasını teklif ve tavsiye edeceğini kuvvetle zannediyorum. **Mougin**'i bir kez daha bu konuda yoklamamı ısrarla benden rica etti ve bu geceki görüşmemizden çok memnun kaldığını söyleyerek ayrıldı."[449]

"*Yavuz*, yarınki denizcilerimizin her sınıf subayının mutlak olarak muhtaç olduğu yegâne okul ve eğitim gemisi olacaktır. Böyle bir gemiyi altı milyon İngiliz lirası karşılığında en az üç yılda

448) ***FO 424/255***, s.723, no. 805 ve ***DBFP, First Series, Volume XVIII***, s.398, No. 283: Curzon'dan Sir E. Crowe'a tel, 19.125.1922, No. 138 (E. 14253/13003/44).

449) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.250-251, No. 177: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 20.12.1922, No. 141.

elde edebiliriz. Yavuz'un donanmamızdan ayrılmamasını sağlamanızı bahriyemiz namına ve özel olarak rica ederim Paşam..."[450]

"Fransız delegasyonunun konferanstaki tutumundan uygun biçimde şikâyet etmiştim. **Mougin**, Hükümetinden aldığı talimata dayanarak bu konuda şunları söyledi: Fransız delegasyonuna yeni talimat gönderilmiştir. Türk isteklerinden yana olacaklar ve İngilizlerle heyetimiz arasında hakem durumunda olacaklar. Eğer müzakereler had safhaya gelirse **Franklin-Bouillon** Lozan'a gönderilecekmiş... **Aralov**'un arzusu üzerine, Ruslarla ilişkilerini ve anlaşmazlık noktalarını (**Mougin**'e) sordum. **Mougin**, Rusların kendileriyle anlaşmaya çok çalıştıklarını fakat borçlar sorunundan dolayı anlaşma imkânı bulamadıklarını söyledi..."[451]

Azınlıklar konusu Konferans gündeminde, 20.12.1922

(Resmi tutanaktan kısaltılarak)

"Azınlıklar Altkomisyonu oturumu, Ouchy Şatosu'nda, 20 Kasım 1920 günü saat 10.00'da, **M. Montagna**'nın başkanlığında açıldı... **Rıza Nur Bey** aşağıdaki bildiriyi okudu:

"Müttefiklerin tasarısı Müslüman azınlıklardan söz etmektedir; oysa Türkiye'de bu gibi azınlıklar söz konusu olamaz; çünkü tarihsel gelenekler, moral düşünceler, görenekler, yapılagelişler, Türkiye'de yaşayan Müslümanlar arasında tam bir birlik yaratmaktaydı; üstelik aile hukuku, siyasal haklar, yuttaşlık hakları ve öteki haklar açısından bütün Müslümanlar, aralarında hiçbir ayrım olmaksızın, ülkenin hükümetine ve yönetimine tam bir eşitlik içinde katılmaktadırlar.

Eski Osmanlı İmparatorluğu'nda ya da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde en yüksek devlet görevleri almış olanların ve almakta bulunanların yaşam öyküleri (hayat hikâyeleri) incelenirse, bu gerçek bütün çıplaklığıyla ortaya çıkar...

450) ***Ibid.***, s.252, No. 179: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 20.12.1922, No. 143.

451) ***Ibid.***, s.252-253, No. 180: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 20.12.1922, No. 144. **Not**: Türkiye, Osmanlı borçlarının tamamını öderken; Sovyet Rusya, Çarlık Rusya borçlarını ödemeye hiç yanaşmamıştı... Bu yüzden Sovyetler ile Fransa'nın kolay anlaşamadıkları anlaşılıyor.

(Türkiye'de) bütün Müslümanlar, çoğunluğun yaşantısını ve ülkeyi yöneten yasayı birlikte düzenlerler. Bundan şu çıkar ki, Türkiye gibi Müslüman bir ülkede, Müslüman bir azınlık var olamaz ve bu sözde azınlık, çoğunlukla aynı şeydir.

Böyle olunca, bize teklif edilen, ülkemizde yaşayan çoğunluğun, kendi hakları ve özgürlüklerine ilişkin olarak, yükümler altına girmeyi kabul etmesini istemek anlamına gelmektedir; oysa açıkça bellidir ki bir ülkedeki çoğunluk, böyle bir yükümü, uluslararası bir belgeye, kendi eliyle koymaya razı olamaz.

Müslüman olmayanlara gelince, biz onlara, bu son yıllar boyunca yapılmış antlaşmalarda yazılı ve çağdaş ilkelere tümüyle uygun olan, bütün hakları tanımaktayız...

Türk Temsilci Heyetinin dünkü karşı-tasarıyla teklif ettiği küçük değişiklikler, özellikle 'Müslüman olmayan azınlıklar' teriminin kullanılmasıyla ilgilidir; bu değişiklikleri, yukarıda belirtmekle onur duyduğum nedenlerle birlikte, şimdiye kadar Türkiye'de 'azınlıklar' denilince hep 'Müslüman olmayan azınlıklar'ın anlaşılması da haklı göstermektedir...

Bu yüzden, 'Müslüman olmayan azınlıklar' teriminin istenmemesi halinde, ***Lord Curzon****'un yaptığı gibi, 'Hıristiyan azınlıklar' teriminin kullanılmasını teklif ediyoruz...*

Konuşmamı özetlemek üzere, şunları söylemekle onur duymaktayım: Türk Temsilci Heyeti, son antlaşmalarda bulunan ve bütün Devletlerce yeterli kabul edilmiş çağdaş ilkelere uygun bütün hakları, Müslüman olmayan azınlıklara tanımayı yükümlenmek konusunda bir an bile duraksamamaktadır; fakat Türk Temsilci Heyeti, bundan daha ileri gitmeyi reddetmektedir...

Türk Temsilci Heyeti, azınlıkların haklarına ilişkin maddelerde 'Müslüman olmayan azınlıklar' teriminden vazgeçilmemesinde ısrar etmekle de onur duymaktadır."[452]

---

452) ***Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler***, Takım I, Cilt 1, Kitap 2, s.175-177.

Not: Müttefikler, 15 Aralık 1922 günü Azınlıklar Altkomisyonuna sundukları proje ile Türkiye'de üç türlü azınlık yaratmak istemişlerdi. Projenin 2. maddesi aynen şöyleydi:

"2– Soy, dil ve din azınlıklarının özgürlüğü ve korunması için genel güvenceler (garantiler)."[453]

Bunun üzerine, Türk Delegasyonu, 18 Aralık günü bir karşı-proje sunmuş ve yalnız Müslüman olmayanların azınlık olarak kabul edileceğini bildirmişti. Bu karşı-projenin II. maddesi de aynen şöyleydi:

"II– Türkiye, Müslüman olmayan azınlıklara, hayatları ve özgürlükleri bakımından, çoğunluğun yararlanacağı aynı hakları ve aynı korumayı sağlamaya yükümlenir."[454]

Rıza Nur, Azınlıklar Altkomisyonunda, 20 Aralık günü yaptığı konuşmasıyla, Türkiye'de "Müslüman azınlık" kavramını kesinlikle reddediyor ve yalnız "Müslüman olmayan azınlık" (Gayrimüslim ekalliyet) kavramının kabul edilmesini istiyor.

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa üç telgraf, 20.12.1922

"19 Aralık raporu:

1) Boğazlar Komisyonu toplandı. Müttefikler **Çiçerin**'in kapalı programını reddettiler. Bizim tekliflerimize de red cevabı verdiler... 2) Yarınki kesin celse için Boğazların serbestisi tasarısında bildirilen hükümleri kabul edeceğim. Gelibolu garnizonunda miktarın sınırlanmasını kendilerine bırakacağım. Diğer bazı ayrıntılardan başka asıl Boğazlar Komisyonunun görevlerini esas mesele yapacağım. Geçiş serbestliği tasarısındaki hükümlerin iyi işlediği hakkında bilgi edinmekten başka görevleri, askersizleştirmeyi denetlemesine ilişkin maddeleri kesinlikle reddedeceğim. Konferansın kesilme ihtimali vardır. Konferansın kesilmesi bunalımına karşı İstanbul'da ve orduda daima hazır bulunmak lazımdır. 3) **Çiçerin** imza etmeyecek, reddedecektir. Tertibin Rusya

453) *Ibid.*, s.159.
454) *Ibid.*, s.167.

aleyhinde olduğunu söyledi. Bu fikirde değil, fakat mecburiyetle savaş gemilerine (geçişlerine) razı olacağımızı söyledim. **Çiçerin** uluslararası komisyonun reddedilmesini ve gemilerin geçişinin bizim denetimimizde ve sorumluluğumuzda olmasını teklif ediyor. Amerika dahi, Milletler Cemiyeti ile ilişkilerinden olacaktır, uluslararası komisyonu arzu etmiyor. Yalnız Türkiye'ye kalsın demek istiyor. Boğazlar Komisyonunun kabulü bir mecburiyet olması bir yana, Boğazlar rejimini reddeden Rusya'ya karşı savaş gemilerinin sorumluluğunu üstlenmek bizim için arzu edilecek bir şey değildir. 4) Amerikan delegesi, kapitülasyonlarda, yabancı yargıçlara yer vermemek için, kendiliğimizden bir şey yapmamızı salık veriyor."[455]

"Paris Mümessilliği İkinci Kâtibi **Cemal Hüsnü (Taray) Bey**'in, toplam bin İsviçre Frangı maaş ve ödenek ile Bern Elçiliğine; Bern Elçiliği İkinci Kâtibi **Numan Rıfat (Menemencioğlu) Bey**'in de **Cemal Hüsnü Bey**'den boşalan göreve nakil ve atanmalarını rica ederim."[456]

"İngiliz, Fransız, İtalyan Başdelegelerinin imzaladıkları ortak bir nota ile İstanbul'da faaliyet gösteren anonim şirketlerin 1 Ocak (1923) tarihinden önce İktisat Vekâletine tescil edilmeye davet edilmiş olduklarını ve bu sürenin sonunda tescil edilmemiş olan

---

455) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.253-254, No. 181: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 20.12.1922, No. 114, 115, 116 (kısaltıldı).

456) ***Ibid.***, s.256, No. 183: İsmet Paşa'dan Hariciye Vekâletine tel, 20.12.1922, No. 118. Not: Burada adları geçen ikinci kâtipler, ilk kuşak tanınmış Cumhuriyet elçilerimizdir. **Cemal Hüsnü Taray**, 1930-1936 yıllarında Bern'de, 1938-1939'da Brüksel'de, 1945-1946'da Roma'da, 1952-1954 yıllarında da Atina'da Elçilik ve Büyükelçilik görevlerinde bulunmuştur. **Numan Rıfat Menemencioğlu** ise İkinci Dünya Savaşı yıllarında Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri ve daha sonra Dışişleri Bakanı olarak Türk diplomasisini parlak biçimde yönetmiş olan Türk diplomatıdır: 1923-1926 yıllarında Bern, Paris, Bükreş ve Budapeşte'de kâtiplik ve işgüderlik görevlerinde bulunduktan sonra, 1927'de Beyrut Başkonsolosu, 1928'de Dışişlerinde Genel Müdür olarak bulundu ve 1929'da Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığına atandı. 1933-1937 ve sonra tekrar 1938-1942 yıllarında Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği ve 1942-1944 yıllarında Dışişleri Bakanlığı görevlerinde bulundu. 1944-1956 yıllarında Paris Büyükelçisi idi. 1956 yılında emekliye ayrılmış, İstanbul mebusu seçilmiş ve 1958'de vefat etmiştir. -BNŞ

şirketlerin tanınmayacağını haber aldıklarını bildirdiler ve Konferansta karara bağlanmadan önce Türk Hükümetince bu konuda alınacak kararı kabul etmeyeceklerini belirttiler. Bu konuda bilgi verilmesini istirham ederim."[457]

Not: İngiliz belgelerinden anlaşıldığına göre **Lord Curzon**, İstanbul'daki İngiliz şirketlerinin kapatılmasını önlemek için silah kullanılmasına kadar ileri gitmek niyetindeymiş. Fakat Fransız ve İtalyan delegeleri buna yanaşmayınca, sonunda **İsmet Paşa**'ya bir ortak nota verilmiştir.[458]

İsmet Paşa'nın bu telgrafına cevap olarak, **Hüseyin Rauf Bey**, bu şirketlere tescil edilmeleri için 18 Aralık tarihinden başlamak üzere üç ay süre tanınmış olduğunu bildirmiştir.[459]

Konferansta Boğazlar sorunu görüşülüyor, 20.12.1922

(Resmi tutanaktan kısaltılarak):

Oturum, Ouchy Şatosu'nda, **Lord Curzon**'un başkanlığında, 20 Aralık 1922 günü saat 16 da açıldı...

Lord Curzon sözü Türk Temsilci Heyetine verdi.

İsmet Paşa, aşağıdaki bildiriyi okudu:

"Boğazlar sorununun görüşülmeye başlandığından bu yana, dünya kamuoyu meşru isteklerimizi öğrenmiş bulunmaktadır. Kaldı ki, yıllardır savunmakta olduğumuz kuralların uygulanmasından başka bir şey istememekteyiz; bu kuralları bütün dünya uygun bulmaktadır; bu kurallar –başkentimizin ve yurdumuzun bağrında bulunan Marmara Denizi'nin dokunulmazlığını sağlamak şartiyle– Boğazların uluslararası ulaşıma ve dünya ticaretine açık tutulmasını öngörmektedir.

457) ***Ibid.***, s.255, No. 182: İsmet Paşa'dan Hariciye Vekâletine tel, 20.12.1922, No. 112.

458) ***FO 424/255***, s.685, No. 778 ve ***DBFP-I/XVIII***, s.389, No. 276: Curzon'dan Henderson'a tel. No. 38.
Bu telgrafında **Curzon**, *"I was prepared if necessary to authorise protection of British companies by use of force in Constantinople if Turks close offices of those companies"* diyor.

459) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.267, No. 196: Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 23.12.1922, No. 151.

Boğazların ticaret gemilerine ve uluslararası ulaşıma açık kalması için, tahkim edilmemiş olmaları zorunlu değildir... Savaş gemilerinin de bir denizden ötekine geçişinin insanlığa yararlı amaçlarla zorunlu olduğu belirtildiğinden, Boğazlar'daki istihkâmlar olduğu gibi kalmakla birlikte, bu geçiş de andlaşmaya konulacak hükümlerle sağlanabilirdi...

Buna rağmen Türkiye, (...) Boğazları tahkim etmemeye razı olma fedakârlığında bulunmuştur; inançla bildirmek isterim ki, hiçbir ulus dünya barışı uğrunda buna benzer bir fedakârlıkta bulunmamıştır...

Bir ülkeyi, başkentini, önceleri güvenilir ve iyice savunulur bir durumda iken, şimdi karadan ve denizden gelebilecek her türlü tehlikelere karşı açık bırakmaya, ancak, içten bir barış ve uzlaşma isteği razı edebilir.

Boğazlarda kıyı istihkâmlarının yıkılması, Türkiye'nin Boğazları tahkim etmekten vazgeçtiğini göstermeye yetebilirdi; fakat Türkiye, daha da ileri gitmiştir: Yalnız Müttefikleri tatmin etmek amacıyla, kendisine teklif edilen bir dizi tedbiri uygulamayı kabul etmiştir; oysa bu tedbirler, aslında, gemilerin geçişini sağlamak bakımından zorunlu değildir.

Birtakım bölgelerin savunma olanaklarından böylece vazgeçmiş bulunuyoruz. Öteki ulusların isteklerini yerine getirmek üzere, savunma olanaklarından bu şekilde vazgeçmesinden ötürü, Türkiye için, tarihin ve gelecek kuşakların nasıl bir hüküm vereceğini bilmiyorum.

Türk donanmasının Marmara Denizi'nde ve başkentinin önünde bulunması, savunmadan başka bir amaç gütmezken, Yunan donanmasının Çanakkale Boğazı açıklarında bulunması, saldırgan amaçlar güdüldüğü anlamında kolayca yorumlanabilir...

Öte yandan, Çanakkale Boğazının tamamlayıcı parçaları olan İmroz (Gökçeada), Bozcaada ve Semadirek adalarının Türkiye'ye geri verilmesinin, silahsızlandırılmış Türk Boğazlarının

korunması için ne ölçüde zorunlu olduğunu anlatmanın gerekli olmadığını düşünmekteyim...

Gelibolu yarımadasını baskın şeklinde her türlü saldırıya karşı koruyabilmek için, orada en küçük sayılacak bir kuvvet bulundurmaya izin verilmesini istedik. İstediğimiz beş bin kişinin çok olduğu düşünülürse, bu konuda Müttefiklerin bize bir rakam teklif etmelerini kabul etmekteyim...

Şimdi Boğazların serbestliği konusundaki tasarı üzerinde ne düşündüğümü bildirmek istemekteyim.

Ticaret gemilerinin geçişi konusunda aramızda hiçbir görüş ayrılığı yoktur; savaş gemilerinin geçişine gelince, öngördüğümüz sistem, Türkiye'nin başkentiyle Marmara Denizi'nin güvenliğini sağlama amacını gütmekteydi. Boğazlardan geçececek (yabancı) donanmanın Türk donanmasına saldıramayacak ölçüde sınırlandırılmasını istemiştik.

Böyle bir güvenliğe hakkımız olmasından daha doğal ve daha meşru bir şey var mıdır?..

Savaş sırasında, başkentimizin içinden sınırsız sayıda savaş gemilerinin geçmesi, tarafsız bir Türkiye için çok büyük sakıncalar yaratacaktır.

Bununla birlikte, Türk Temsilci Heyeti, Boğazların serbestliğine ilişkin Müttefik Devletler tasarısının hükümlerini kabul ettiğini bildirmektedir...

Demek oluyor ki, Boğazlar konusunda, bütün temel noktalar üzerinde, Türkiye ile Müttefikler arasında bir anlaşmaya varılmış olmaktadır...

Boğazların savaş gemilerine kapalılığı konusunda eski sistem yürürlükte olduğu günlerde, İstanbul'da bulunan ve kapitülasyonlar rejimini hatırlatan Elçilik gemilerinin (stationnaires) olduğu gibi bırakılmasına razı olmanın Türk Temsilci Heyeti için imkânsız bulunduğunu da söylemek zorundayım.

Boğazlar Komisyonuna ve bu Komisyonun görevlerine gelince, böyle bir komisyon kurulması (...) gerekli değildir; bu komisyonun

kurulmasından kolayca vazgeçilebilir. Fakat bu komisyonun kurulması halinde de, komisyonun görevleri Türkiye'nin yönetimine, egemenliğine ve varlığına hiçbir şekilde zarar vermemelidir.

Komisyonun görevleri, savaş gemilerinin geçişine ilişkin olarak Boğazların serbestliği konusundaki tasarıya konmuş hükümlerin gereği gibi uygulanmasını sağlamaktan başka bir şey olmamalıdır.

Bunu kabul etmekle, Türkiye, kendisini, barış uğrunda aşırı bir iyi niyet ve olağanüstü bir uzlaşma zihniyeti göstermiş olmaktadır. Bununla birlikte kendisinden istenen tavizler, varlığını tehlikeye koyacak bir ölçüye erişirse, Türkiye, buna nasıl rıza gösterebilir? Açıkça bellidir ki, gemilerin gidiş-gelişi, özellikle feneler, kılavuzluk ve römorkörlük hizmetlerinin görülmesi, ülkenin içişleri alanına girmektedir. Bu nitelikteki işlerde uluslararası bir komisyonun denetimini kabul etmek mümkün müdür? Askerlikten arındırmaya ilişkin tedbirlerin böyle bir komisyonca denetlenmesi, ne şekilde olursa olsun, asla kabul edilemez... Egemenliği altındaki ülkenin bir parçasında, her ne şekilde olursa olsun, bir müdahaleye karşı açık olmak, bir devlet için ölümden de beter bir yıkımdır...

Müttefikler ne istemektedirler?.. Boğazların askerlikten arındırılması ve ticaret gemileriyle savaş gemilerinin geçmesi, değil mi? Biz, bunları hemen hemen bütünüyle kabul etmekteyiz. Fakat bu hükümlerin Yunan donanmasıyla ordusuna daha elverişli bir durum sağlamasını kabul edemeyiz. Gelibolu'da bir kuvvet bulundurmak hakkını istiyoruz; bunun ne büyüklükte olacağını saptamayı Müttefiklere bırakmaktayız. Öte yandan Boğazlar Komisyonunda üye olarak bir Yunan temsilcisinin bulunmasını kabul etmek istemiyorsak, bundan daha kolay anlaşılacak ne vardır? Son olarak, özellikle teklif edilen komisyonun görevlerinin, Boğazların serbestliğine ilişkin tasarı uyarınca, savaş gemilerinin geçişini denetlemekle sınırlı kalmasını istiyoruz.

Bu son noktanın, isteklerimizin en esaslı parçası olduğunu bir kez daha belirtmekle şeref duymaktayım...

Siyasal nitelikteki garantilere gelince, Türkiye, bu konudaki isteklerini şimdiye kadar elde edememiştir. Bu konudaki isteklerimizi açıkça belirtmek isterim.

Başkentini tahkim etmekten vazgeçtikten ve ülkesinin bağrına bütün savaş gemilerinin girmesine izin verdikten sonra, Türkiye'nin, Boğazlardan serbestçe geçen (yabancı) donanmaların her türlü savaş eylemlerinden korunmak amacıyla, bir yüküm kabul edilmesini istemesi kadar meşru bir şey olamaz. Bu konuya ilişkin olarak, dün sunmakla şeref duyduğum tasarının mantığa uygun, ölçülü ve kolayca uygulanacak bir siyasal garanti şekli ortaya koyduğunu ummaktayım. Bu konu üzerinde Müttefik Devletlerin görüşünü öğrenmeyi beklemekteyim."[460]

Lord Curzon'dan Sir E. Crowe'a tel, 20.12.1922

"Bu sabah, Türklerin uzlaşmaz tutumu yüzünden, bir kriz çıkacağı ve bunun da kaçınılmaz olarak Konferansın kesilmesine varacağı yolunda söylentiler dolaşıyordu. Toplantı başladığında ise **İsmet Paşa**, uzlaşmacı nitelikte bir konuşma yaparak ve ülkesinin büyük fedakârlıklarda bulunduğunu söyleyerek, Boğazlardan geçiş serbestliğine ilişkin Müttefiklerin tekliflerini kesin olarak kabul ettiğini açıkladı. Bununla beraber, onlar için önemli olan belli bazı noktalara ilişkin Türk görüşlerini yineledi.

Söylediklerinden ilki Çanakkale Boğazı açıklarındaki adalarda Yunan nüfusu ve o sulardaki Yunan donanmasıyla ilgiliydi. Buna cevap vermedim, çünkü bu durum coğrafi şartların ayrılamaz bir sonucuydu...

Bunun ardından (**İsmet Paşa**), İstanbul'daki Elçilik gemilerinin (*stationnaires*) kaldırılmasını istedi. **Bompart** ve ben bu isteği reddettik.

Son olarak Boğazlar Komisyonunun, askerden arındırmayı teftişi de kapsayan görevlerine itirazını ileri sürdü... Bu talep pek haksız değildir. Askerden arındırma işlerinin teftişi görevi, İstan-

460) ***Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler***, Takım I, Cilt 1, Kitap 1, s.286-290.

bul'daki kara ve deniz ataşelerimize bırakılabilir. Bu konuda İtalyanların ve Fransızların da rızasını aldım ama son sözümü Türklerle konuşmaya bıraktım. Türklerle bu da halledilebilir...

Rus heyeti de oturumda hazır bulundu ama anlamlı biçimde sessiz kaldı. Bu öğleden sonraki oturum, kuşkusuz, Türklerin Rusya'ya bağımlılıktan (*thraldom*) kesin olarak ayrıldığının bir göstergesidir ki bunun geniş sonuçları olabilir."[461]

21 Aralık 1922 Perşembe

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 21.12.1922

"TBMM'nin kurulması sırasında Hilafet ordusu kuranların genel aftan yararlanmaları sakıncalıdır. Ayrıca genel af karşılıklı olmalıdır. İngilizlerin tutukladıkları **Mevlâna Şevket Ali** ve **Gandhi** gibi liderler de genel aftan yararlanmalıdırlar."[462]

"İngilizler, Çanakkale'ye mahpus götüren jandarmamızı tutuklamışlar ve dövmüşlerdir. Jandarmamızın salıverilmesi ve suçluların cezalandırılması için girişimde bulunuluyor."[463]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 21.12.1922

"Burada biz, izlediğimiz savunma esasına göre, hükümet ile din işlerini birbirinden ayırıyoruz. Bu bakımdan Hükümetin Patrik seçimine karışması uygun olmazdı. Verilen cevap uygundur Efendim."[464]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 21.12.1922

"20 Aralık raporu:

1) Boğazlar Komisyonu toplandı. Müttefiklere cevap verdik. Boğazlar sorununun başından şimdiye kadar, tahkimattan vazgeç-

461) ***FO 424/255***, s.723, No. 806 ve ***DBFP***, First Series, Volume XVIII, s.399, No. 284: Curzon'dan Sir R. Crowe'a tel, 20.12.1922, No. 140 (E. 14272/13003/44).

462) **Şimşir, *Lozan Telgrafları I***, s.256, No. 184: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 21.12.1922, No. 145 (özet).

463) ***Ibid.***, s.257, No. 185: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 21.12.1922, No. 146 (özet).

464) ***Ibid.***, s.260-261, No. 187: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 21.12.1922, No. 124.

mek, bunu yalnız kıyıya değil, bir miktar içeriye de yaymak, savaş gemilerinin sınırlamayla geçmesini kabul etmek suretiyle yaptığımız fedakârlıkları saydık ve dünya kamuoyu önünde yerimizin sağlamlığını ve gücünü iddia ettik. İşte bu kez de geçiş hakkında Müttefik projesini kabul ediyoruz, dedim. Fakat Yunan donanmasının Boğaz karşısına gelebilmesi ve Yunan adalarında asker bulunması gibi bazı ayrıntıları kabul edemeyeceğiz. Gelibolu yarımadasında beş bin kişilik bir kuvvet istemiş isem de bu miktarı İtilaf Devletlerinin takdirine havale ettiğimi, pek önemli olarak da uluslararası Boğazlar Komisyonunun, savaş gemilerinin geçiş kurallarının iyi işleyişi hakkında bilgi edinmekten başka bir görevi olamayacağını, askerden arındırma işinin Türkiye'nin taahhüt etmesiyle yetinilerek, bu konuda hiçbir nezaret ve kontrolü asla kabul edemeyeceğimizi söyledim. Askerlikten arındırmayı kontrol şıkkında ısrar ederlerse bizim fedakârlık olarak kabul ettiğimiz düzenlemenin aleyhimizde müdahale olmasına katlanamayacağımızdan sorunun sona ereceğini, iki günden beri duyurmakta olduğum gibi bugün de açıklayıp söyledim.

Curzon söylevimi ılımlı, mantıklı ve uyuşmacı bulduğunu ve başlıca sorunlarda uzlaşma gerçekleştiğini söyledi ve diğer noktalarda uzlaşma olacağını umduğunu belirterek görüşlerini açıkladı. Gelibolu garnizonuna yine itiraz etti. Yunan sorunlarından söz etmedi. Elçilik gemileri *(istasyoner)* bulundurulmasına da itiraz ettiğimden buna hoş biçimde değindi. Boğazlar Komisyonu görevlerinde bizi tatmin edecek bir çözüm bulma umudunu gösterdi. Fransız ve İtalyan esas sorunlarda anlaşma olduğunu söylediler. Sırp ve Romen onlara katıldı. Yunanlıya söz verilmedi. Ruslar söz almadı...

Anadolu ve Rumeli'de karada ve denizde askeri sınırlama olmaması ve İstanbul'da da bir kolordu bulundurulması ve Marmara'nın Anadolu kıyılarının kayıtsız şartsız tahkim edilebilmesi ve Marmara'da donanmamızın, denizaltılarımızın bağımsız ve faal olması nedeniyle yeterince savunma ve dolayısıyla güvenlik sağlanmıştır. Savaş gemilerinin Karadeniz'e geçmesi esasını ilgi-

lendiren bir düzenleme olup buna da yer vermemek üzere (Konferansın) kesilme anına kadar direnmiş ve dayanmış isek de bu yüzden konferansı kesmek için ahdi zorunluluğumuz ve acele menfaatimiz yok idi. Barışta ve savaşta Marmara'daki Türk donanmasından daha az miktarın (geçişinde) ısrar etmek Rus donanmasına karşı Müttefik donanmasının Karadeniz'e parça parça çıkmasını ve binaenaleyh denizde Ruslara üstünlük sağlamak olduğundan Müttefiklere karşı bunu da sonuna kadar ileri süremedik... Bu durumda ortaya çıkan yeni farkları telgrafla açıklayacağım.

2) Yirmi dört saatten beri arka arkaya bütün delegelerle görüştük. Bugün İngiliz Müsteşarına Musul konusunda kesinlikle ısrar ettiğimi ve kamuoyuna karşı bütün davayı kazanmak için bugün önemli fedakârlık yaptığımı, fakat Boğazlar Komisyonunun görevlerinin sayılıp belirlenmesi konusunda ısrarlı olduğumu söyledim. (İtalyan) **Garroni**, gizli görüşmemizde, Boğazlar sorununda uyuşmanın ancak kendi çabalarıyla sağlandığını ve bütün bu çalışmalarına karşılık hiçbir şey yapmadığımda ısrar ederek cebinden yeni bir imtiyaz programı çıkardı. Bir defa inceleyip de ne vereceksem vereyim dedi. Bundan sonra sözü kapitülasyonlara getirerek, kanunlarımız şeriata dayandığından değiştirilinceye kadar yabancıların yargılanması için yabancıların mahkemelere katılmalarına beş yıl kadar gerek olduğunu ima etti...

3) Maliyenin altkomisyonunda hep dayandık durduk, ilerleyemiyoruz. **Rıza Nur**'un bulunduğu azınlıklar komisyonunda ciddi münakaşalar vardır. Avrupa antlaşmalarında olduğu gibi örf ve dil ayrımı katiyyen kabul etmiyoruz ve Müslüman olmayan azınlıklar diyoruz. Patriğin İstanbul'dan gitmesi hemen hemen karar aşamasına gelmiş iken, söylentiye göre, **Curzon**'un karışmasıyla yeniden itiraz ettiler. Kesin olarak ısrar ettik. Adli kapitülasyon sorununda yabancı yargıç usulünü prensip olarak reddettiğimizden münakaşasına başlanamamıştır."[465]

465) ***Ibid.***, s.257-260, No. 186: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 21.12.1922, No. 119, 120, 121.

Dış basında Boğazlar, 21.12.1922

20 Aralık günü, Boğazlar yüzünden Lozan'da ipler koptu kopacak diye beklenmişti. O gün öğleden sonraki olumlu haberleri henüz almamış olan Paris gazetelerinde kaygılı yazılar dikkati çekiyordu. ***Le Journal***, *"Lozan'da kritik saat"* diye başlık atmıştı.[466] ***Echo de Paris***, *"Konferansın kesilmesini önlemek için Boğazlar sorununu ertelemek uygun olur"* diyordu.[467]

Paris büyük gazetesi ***Le Temps*** ise, 20 Aralık günlü başyazısında, İtilaf Devletlerinin Türk Boğazlarına ilişkin projesini eleştiriyordu. Bu projenin, özetle, *"Boğazlar, denizlere hükmeden Devletlerin denetiminde olacaktır"* anlamına geldiğini belirtiyordu.[468]

Boğazlar konusunda ilke anlaşmasına varılması dış basında geniş ve olumlu yankı yapmıştı. 21 Aralık günlü gazetelerden işte birkaç alıntı:

*"**İsmet Paşa**, Boğazlarla ilgili Müttefik projesini genel çizgileriyle kabul edebileceğini, projenin bazı hükümlerinde ise değişiklik arzuladığını açıkladı. **Lord Curzon**, Müttefiklerin projesini genel çizgileriyle kabul etmesinden büyük memnunluk duyduğunu belirtti. Türklerin birdenbire dönüş yapmaları herkesi şaşırttı. Ama **Çiçerin**'in susması daha da şaşırtıcı oldu."*[469]

"Türkler Lozan'da kendilerine sunulmuş olan önerileri reddetselerdi ne olurdu? Barış imzalanmazdı, yani Mudanya Mütarekesi geçersiz olur, Türkler Yunanlıların karşısında yalnız kalırlardı. Ama Mudanya Mütarekesi ayakta kalır ve İstanbul'un statüsü 1918'den beri olduğu gibi sürer giderdi. Böyle bir durumdan kimse hoşnut kalmazdı ama bu durum Türkler için daha da tatsız olurdu."[470]

"Türk delegasyonu, son dakikada akıllıca davranmayı bildi. Türkiye'nin Avrupa'ya dönüşü ve Milletler Cemiyeti'nde yerini al-

466) "L'Heure Critique à Lausane", ***Le Journal*** (Paris), 21.12.1922.
467) "Pour éviter la rupture on conviendrait d'ajourner la question des Détroits", ***Echo de Paris***, 21.12.1922.
468) "Paris, 20 Décembre. Bulletin du Jour", ***Le Temps***, 21.12.1922.
469) ***Journal de Genève***, 21.12.1922.
470) ***Trubune de Genève***, 21.12.1922.

*ması öncesinde iyi niyetli ve ölçülü davranmak gereğini kavradı. **İsmet Paşa**, üzerindeki bütün uğursuz etkileri savuşturup sorumluluğu üzerine aldı... Boğazlar konusunda Türklerle Müttefikler arasında varılan anlaşma, Ruslar için şimdiye kadar hiç karşılaşmadıkları bir başarısızlıktır... Türk delegasyonu bağımsız davranmaya başlayınca Ruslar davayı kaybettiler. Boğazlar sözleşmesi artık yapılmış sayılabilir."*[471]

*"**İsmet Paşa**, Müttefiklerin uzattığı eli kabul etmekle, **Çiçerin'in** bütün umutlarını suya düşürdü."*[472]

Amerikan delegesi Mr. Grew'un günlüğünden, 21.12.1922

"Ayın yirmi birinde İtalyan delegasyonundaki yemekte, ikinci Türk delegesi **Rıza Nur Bey** ile aramda geçen hoş bir konuşma Türklerin imtiyazlarda Amerikan iştirakine öncelik vermek istediklerini ama haddinden fazla gecikmemizden endişe duydukları yolundaki inancımı güçlendirdi... **Rıza Nur Bey** açık kapı politikasının 'ilk gelen ilk faydalanır' manasına geldiğini de üzerine basarak belirtmiş oldu... Bununla birlikte, (...) böylesi akşam yemeklerinden sonraki günlerde Türklerin her zamankinden daha inatçı oldukları ve her şeye hayır demekle yetindikleri de Konferans çevrelerinde darbımesel olmuştu. **İsmet (Paşa)**, bu İtalyan yemeğinde nadir görülen bir formdaydı. Aramızda bir başkası oturmasına rağmen, büyük bir şampanya bardağını ağzına kadar doldurduktan sonra öne eğilerek *'Mr. Grew, tarafsız topraklar üzerinde miyiz?'* diye sordu. Meydan okumayı kabul ettiğimde ise bardağındakini son damlasına kadar içti bitirdi. İçki yasağı uygulayan iki önemli ülke temsilcilerinin şerefine kadeh kaldırmaları hayli eğlenceliydi."[473]

---

471) ***Journal des Débats*** (Paris), 22.12.1922.
472) ***Journal de Genève***, 22.12.1922.
473) **Grew**, ***op.cit.***, s.521-522 ve **Orağlı**, ***op.cit.***, s.62-63.

İsmet Paşa'dan M. Kemal Paşa'ya tel, 22.12.1922

"**Marki Garroni**'nin gala ziyafetinde şetâret (neş'e) içinde bulunduk. Büyük ziyafetlere büyük milletlerden başka kim gidebilir. İtalya, Fransa, Britanya, Türkiye murahhasları mevkii ihtiramda (şeref yerinde), diğer milletler kendi sıralarındadırlar. **Curzon** ile ziyafete başkanlık eden İtalyan hanımın tarafeyninde (arasında) bulunduk. Geçen gün de böyle idi. **Curzon** bir aralık bana *'Çetenin sıhhatine içiyorum'* dedi. Sonra ben de onun sıhhatine içtim. Liste üzerine imza atarken birkaç defa hep benim altıma gelen **Curzon** bana dedi ki, *'Hep ayağına rastgeliyorum, çekemem.'* Sonra, *'Bu defa tepene imza atıyorum'* dedi. Birkaç gündür pek ziyade gerginlik hüküm sürüyor. Bugün de gündüz böyleydi. Gelip geçici buhranlar ile zahiri tatlılık arasında çok gergin vakit geçiriyorum. Ziyafetten sonra işte saat üçtür ki raporu bitirdim. Birkaç saat istirahat edeceğim. Nasılsın? Sıhhatinden, neş'enden bize kuvvet ver Şanlı Gazi. Görüştüğümüz zaman saçlarımı bembeyaz, yaşımı on sene ileri bulacaksın."[474]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 22.12.1922

"21 Aralık raporu:

1) Altkomisyonlar toplandılar. **Rıza Nur Bey**'in bulunduğu Azınlıklar Komisyonunda, ırk ve dil kavramlarını kabul etmedik. Bu hususta yalnız 'Müslüman olmayan' (gayri-Müslim) tabirini kabul ediyoruz. Yapılmış antlaşmalardan bazı hükümleri kabul ettik. Ancak eski mezhep ayrıcalıklarını (imtiyazat-ı mezhebiye-i atikayı) da eklemek istiyorlar. Şiddetle reddediyoruz. Savaşta tehcir edilmiş olanların malları ile haremlere alınmış olan Ermeni kadın ve çocukların iadesini de madde olarak teklif ediyorlar. Şiddetle reddediyoruz. Son tekliflerinde Ermeni yurdundan söz

474) **Şimşir**, *Lozan Telgrafları I*, s.266, No. 194: İsmet Paşa'dan Gazi M. Kemal'e tel, 22.12.1922, No. 135.

edilmemiştir. Azınlıklara göç hakkı isteyen maddeyi sorup tartışırken **Venizelos**, hükümetin zorla bütün Rumları kovduğundan bahsetmiş. Buna delegemiz şiddetle tepki göstermiş ve iddiayı yalanlamıştır. İtalyan Başkan (**Montagna**) oturuma ara vermiştir. 2) Adliye uzmanlarımız **Marki Garroni** ile görüştüler. Adliyemize yabancı yargıçlar katılması incelendi ve müzakere olundu. İddiaları şu iki zemine dönüktür: Medeni Kanunumuz şeriata dayanmaktadır, yabancılara uymaz. Yargıçlarımız yeni kanunları bilmediklerinden uygulayamayacaklardır. Kısacası, adliye işinde başladığımız yerde duruyoruz. 3) **Curzon, Garroni, Barrère** ve ben Fransızın yanında özel bir toplantı yaptık. Boğazlar sorununda askıda kalan isteklerimize devam ettik: İstanbul'da elçilik gemilerinin (*istasyonerlerin*) kaldırılmasında kararsızlar... Tenedos adasını (Bozcaada'yı) bize geri veriyorlar. İmroz'u (Gökçeada'yı) geri vermiyorlar. Uluslararası Boğazlar Komisyonunun görevleri konusundaki tartışmada, askerden arındırmanın denetlenmesini Komisyondan alıp ataşemiliterlere ve deniz ataşelerine havale etmeyi teklif ettiler. Bu Komisyonun yalnız (yabancı) savaş gemilerinin geçişleri ile ilgili olacağını belirtmek ve kabul ettirmek kesin kararındayım. Bir de şunu belirteyim ki (Uluslararası) Boğazlar Komisyonu olmasına Ruslarla Amerikalılar taraftar değildirler. Uluslararası Komisyonu kabul ediyorum. Ancak bunun (yabancı) savaş gemilerinden başka hiçbir işle meşgul olmamasını kesinlikle sağlamak kararındayım."[475]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 22.12.1922

"Maliye ve iktisat sorunları hakkında son gelen görüşleri ve talimatlarıyla burada müzakereleri ilertletmeye imkân yoktur. Bu sorunlar hakkında verilen ilk talimat söyle özetlenebilir: Önce Osmanlı Borçları (Düyunu Umumiye) İdaresini kaldırmak, kalacak borçları tamirat bedeli ile mahsup etmek, olmazsa taksimden

475) ***Ibid.***, s.263-265, No. 192: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 22.12.1922, No. 126, 127.

sonra yirmi yıl erteletmek. Son gelen emirde erteleme süresinin yüz yıla çıkarılması bildiriliyor... Şurası muhakkaktır ki, maliye ve iktisat sorunları hakkında uzun ve ayrıntılı talimat elde olmadıkça müzakere yapılmasına zemin kalmamıştır... Gereği gibi aydınlatmak zarureti karşısındayız. Haberleşme ile anlaşmanın mümkün olamayacağı kanısı oluştu. Bir taraftan da bu sorunları sonuçlandırmak için baskı vardır. En iyi hal çaresini **Hasan (Saka) Bey**'i bunun için acele Ankara'ya göndermekte görüyorum. Buradaki durumu ve müzakerelerin bütün ayrıntılarını arzeder. Ona göre gereğini düşünür, gerekli uzun ve ayrıntılı talimatı verirsiniz... **Hasan Bey**'in yokluğunda **Ferit (Tek) Bey** maliye işlerine bakar..."[476]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa ikinci tel, 22.12.1922

"Zata mahsustur.

Maliye işlerimiz iyi değildir. Düşmanın talepleri çoktur. Adamları son derece güçlü uzmanlardır, ısrarlıdırlar, ikna edicidirler. Hükümetten aldığımız talimat da uzmanların söylediğine göre uygulanabilir (münkinü'l-icrâ) değildir. Ben memleketin bütün maliyecilerini etrafıma topladım: **Hasan Bey (Saka)**, **Ferit Bey (Tek)**, **Cavit Bey**, **Şefik Bey (Başman)**, aralarında fikir birliği olmuyor. Bu ahval altında **Hasan Bey**, durumu bir defa Ankara'ya şahsen anlatmayı gerekli görüyor. Müşarünileyh (**Hasan Bey**) çok zorluk karşısında kendisini kuvvetli görmüyor. Kendisi delege olduğundan kendisini doğrudan göndermek yetkim içinde değildir. Önce Hükümetten izin istedim. **Ferit Bey** delege (murahhas) olarak görevlendiriliyor. **Hasan Bey** gidip gelinceye kadar iki delege ile yetinilebilir. Zaten herkesin iki delegesi vardır. Bir defa Ankara'ya gitmek **Hasan Bey**'in kendisinin de istediği bir tedbir olduğundan bunun uygun görülmesini (tervicini) rica ederim."[477]

476) ***Ibid.***, s.261-262, No.189: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 22.12.1922, No. 122, 123.

477) ***Ibid.***, s.262-263, No. 191: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 22.12.1922, No. 725.

Başbakan Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 22.12.1922

(Makine başında) "Telgrafınıza göre **Hasan Bey**'in gönderilmesi ve dönüşüne kadar **Ferit Bey**'in maliye işlerine bakması ve başkanlık etmesi uygundur. Borçların ertelenmesi şifrenin çözümünde yanlışlıkla yüz sene diye anlaşıldığını sanıyorum. Bizim telgrafımızda yirmi senedir."[478]

Lord Curzon'dan Sir E. Crowe'a tel, 22.12.1922

"Boğazlar Komisyonu oturumlarına ara verildikten sonra **İsmet Paşa**'yla iki görüşme yaptım. Görüşmelerde Fransız ve İtalyan koleglerim de hazır bnulundular. Hâlâ askıda olan sorunlar şunlardır:

1) Askerlikten arındırılan bölgelerin teftişi,

2) Türklerin istedikleri genel güvencenin özelliği ve yazımı,

3) Çanakkale Boğazı ağzındaki adaların egemenliği.

Bu konularda saatler süren tartışmalarda **İsmet Paşa**, aynı teklifleri tekrar tekrar öne sürdü ve bir adım bile gerilemeyi reddetti (*refusing to budge an inch*)... Kanaatimce bu taktikler başarısız kalmaya mahkûmdur. Bizim, Boğazlar Sözleşmesini Türklere sunup, *'bunu ya kabul edersiniz ya da bırakıp gidersiniz'* diyeceğimiz zaman gelecektir."[479]

Amerikan Delegesi Mr. Grew'un günlüğünden, 22.12.1922

"Bazı delegeler ayın yirmi ikisi cuma günü Noel tatilini geçirmek üzere Lozan'dan ayrıldılar. **Barrère** ve **Bompard** ile **Amiral Bristol** ve **Belin**, Paris'e giderlerken, **Garroni** Milano'ya doğru yola çıkıyordu."[480]

---

478) *Ibid.*, s.162, No. 190: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ye tel, 22.12.1922, No. 128.

479) *DBFP-I/XVIII*, s.400-401, No. 286: Lord Curzon'dan Sir E. Crowe'a tel, 22.12.1922, No. 146.

480) Grew, *op.cit.*, s.522 ve Orağlı, *op.cit.*, s.63.

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 23.12.1922

"*22 Aralık raporu*:

1) Azınlıklar Altkomiyonunda olağanüstü zorluk çıkardılar. Milletler Cemiyeti tarafından (azınlıklar için) bir elçi atanıp gönderilmesi sorununu bir başka biçim altına sokmak istediler. Ermeni kadın ve çocukların iadesi sorununu yine söz konusu ettiler. Müslüman olmayanların askerlikten istisnaları için türlü türlü şekiller düşündüler. Hepsini reddettik... 2) Sağlık Altkomisyonunda, İstanbul'da mevcut Uluslararası Sağlık Komisyonunu daha ağır şekilde teklif ediyorlar. Biz kaldırılmasında ısrar ettik. 3) Bu sabah da özel olarak Birinci Delegeler toplandı ve Boğazlar sorununu görüşmeyi sürdürdük. **Curzon** ile tartışmaların özeti şudur: Tenedos adasını (Bozcaada'yı) bize, İmroz adasını (Gökçeada'yı) Yunanistan'a veriyorlar. Reddettim. **Curzon** bugün bazı tehditler yaptı. Nihayet askıda kalan sorunların **Barrère** ile benim aramda çözüme bağlanacağı umudunu dile getirdiler. Akşam **Barrère** ve **Weygand** ile toplantı yaptık. Türlü kelimeler altında yutturulmak istenen denetim sorununda ısrar ettiler. Münakaşa ağırlaştı. 4) Durumu aşağıdaki gibi değerlendiriyorum: Müttefikler barış yapmak için iki esas hazırlamışlardır. Daha önce eski idarede uygun bulmadığımız bütün kelimeleri kaldırarak, onların yerine transit devresi adı altında diğer bir usul, fakat çoğunlukla daha şiddetli hükümler koymaktır. Bu fikri mali, adli sorunlarda, azınlıklarda vb. görürüz. 1918 yılının galipleri ve hâkimleri durumlarını projelerinde muhafaza ediyorlar. İkincisi İstanbul'u kontrol (murakabe) fikrindedirler ve genellikle gerek azınlıklarda gerek diğer sorunlarda denetim eğilimindedirler. Son derece yorucu ve yıpratıcı müzakere usulleri ile bir taraftan yıldırmak ve diğer taraftan esası çürük ve saldırgan (mütecavizane) taleplerin tartışmasına sokarak ne kadar ilerlenirse o kadar bataklığa sokmak istediler. Hemen her meselenin hududunda duvarlara dayanıp durmuşuzdur. Ya bizi yıkacaklar, eski usulde

değişik (muaddel) bir Sèvres yapacaklar, ya da biz onları yıkacağız, her medeni ve müstakil millet gibi bir barış (sulh) yapacağız. 5) Şimdi artık hücum ve iğfal devri geçmiş, Müttefikler için karar zamanı gelmiştir. Fransızlarla İngilizlerin arası fevkalade iyidir. Bu adamlarda eski alışkanlıklarından vazgeçmek ihtimali azdır. Konferansın kesilmesi beklenmelidir (inkıtâına intizâr edilmelidir). **Refet Paşa**'ya duruma göre talimat veriniz."[481]

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 23.12.1922

"Bütçemizde Bern Elçiliği kadrosu ve ödeneği yoktur. İsviçre'de geçici bir memur bulundurmak için ödenek vardır. **Cemal Hüsnü Bey**'in geçici görevlendirilmesi isteniyorsa bildirilmesini rica ederim. **Numan Bey**'in görevlendirilmesi **Cemal Bey** hakkındaki telgrafınıza ertelenecektir."[482]

"Suriye sınırı konusunda Fransızlarla açık ya da kapalı herhangi bir görüşme oldu mu? Bildirilmesini rica ederim. O havali mebusları Zâtı Âlinize saygılarını sunuyorlar."[483]

24 Aralık 1922 Pazar

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 24.12.1922

"Vaziyet hakkındaki 23 tarihli telgrafınız üzerine keyfiyet İzmir'de **Fevzi**, Rumeli cihetinde **Refet Paşa**'larla İstanbul'da **Adnan Bey**'e bildirildi. **Fevzi Paşa**'dan aldığım cevabi telgrafta, inkitaa (Konferansın kesilmesine) karşı ordunun vaziyet ve karar aldığını bildirdi. Hazırladığınız ve bizzat tecrübe eylediğiniz kahraman ordumuz her ihtimale karşı hazırlanmıştır (müheyyâdır)."[484]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 24.12.1922

"*23 Aralık raporu*: 1) Azınlıklar Altkomisyonunda biraz ilerleme oldu. Azınlıklarda yalnız 'Müslüman olmayan azınlık' kavra-

481) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.268-270, No. 199: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 23.12.1922, No.130-134 (sadeleştirildi ve kısaltıldı).
482) ***Ibid.***, s.266, No. 195: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 23.12.1922, No. 150.
483) ***Ibid.***, s.267, No. 197: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 23.12.1922, No. 152.
484) ***Ibid.***, s.271, No. 202: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 24.12.1922, No. 155.

mım kabul ettirdik. Ermenileri dinlemek istiyorlar. Reddediyoruz. 2) Noel dolayısıyla **Barrère** ve **Garroni** memleketlerine gittiler. **Curzon** kalıyor. 3) **Çiçerin**'e Boğazlarla ilgili son tekliflerimizi anlattım. Ermeniler kendisine başvurup toprak istemişler. O da Rusya'da toprak vaadetmiş. Buradaki Ermenilerin Sovyet Ermenistanını tanımadıklarına dikkatini çektim. Ruslar Arap politikası yapmak istiyorlar. Büyük bir Arap konfederasyonundan söz edip fikrimi sordu. Dedim ki *'Arap politikası düşünmedim. Fakat Hicaz Kralının böyle bir projesi olduğunu ve Hicaz Kralının da İngiliz demek olduğunu bilirim.'* Gerçekten program oradan gelmiş. Mısır vs. hakkında konuştuk. Teması korumak ricasıyla ayrıldı. Musul hakkında **Curzon**'un muhtırası ile benim cevabımın örneklerini istedi. Vaadettim. 4) Ziyaretini iade ettiğim **Hayashi**, kapitülasyonlar konusunda Avrupalıların tatmin edilebilmesi için bizim bir formül bulmamız gerektiğini dönüp dolaşarak durmadan izah ve ısrar etti. 5) **Curzon**'un Musul muhtırasına cevap gönderdim. *'Türkiye, vatanının bölünmez parçasından olan Musul üzerindeki egemenlik hakkından vazgeçmeyi tasavvur edemez'* dedim."[485]

Rıza Nur, anılarında, bu konuyu şöyle açıyor:

"...Frenkler bizde ekalliyet (azınlık) diye üç nevi biliyorlar: Irkça ekalliyet, dilce ekalliyet, dince ekalliyet. Bu bizim için gayet vahim bir şey, büyük bir tehlike. Aleyhimizde olunca şu adamlar ne derin ve ne iyi düşünüyorlar... Irk tabiri ile Çerkez, Abaza, Boşnak, Kürt, ilâh... Rum ve Ermeni'nin yanına koyacaklar. Dil tabiri ile Müslüman olup da başka dil konuşanları da ekalliyet yapacaklar. Din tabiri ile halis Türk olan iki milyon Kızılbaşı da ekalliyet yapacaklar. Yani bizi hallaç pamuğu gibi dağıtıp atacaklar. Bu taksimi işittiğim zaman tüylerim ürperdi. Kıllarım sanki birer kazık oldu. Bilekleri sıvadım. Bütün kuvvetimi bu tabirleri kaldırmaya verdim. Pek uğraştım. Pek müşkülat ile fakat kaldırdım..."[486]

485) ***Ibid.***, s.272-273, No. 204: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 24.12.1922, No. 137.
486) **Dr. Rıza Nur**, ***Hayat ve Hatıratım, III. Cild***, s.1044-1045.

Lord Curzon, Barış Antlaşmasını Noel ve yılbaşı tatiline kadar yapmayı tasarlamıştı. Bunu başaramadıktan başka, Noel ve yılbaşı için Lozan'dan da ayrılamadı. *"Bu melankolik ortamda Noel'i geçirmek alnımın yazısıymış"* diye yakınıyordu. Tam Noel arifesinde Musul ile ilgili Türk cevabını alınca, *"İşte şimdi Noel için bana bir meşgale çıktı. Türk cevabını çürütmekle uğraşacağım"* dedi ve ekledi: *"Türkler, uzun bir hamilelik süresi geçirdikten sonra, Musul konusunda on iki sayfalık bir cevap verdiler ki, bunu çürütmek, benim, Noel'de tek dinlencem olacaktır."*[487]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa üç tel, 24.12.1922

"Suriye sınırları için hep bir fırsat arıyorum. Fransızlar Ankara Anlaşması konusunda görüşümü bilmek istiyorlardı. Misak-ı Milli ve anlaşmalar üzerinde ısrar ettim. İngilizler Suriye sınırının söz konusu edilmesini istiyorlar. O zaman Müttefikler birlik halinde karşımıza çıkacaklar. Suriye sınırını söz konusu etmek, karşımızdaki cepheyi daha da güçlendirmekten ve Musul'da aleyhimizde sonuç vermekten başka bir işe yaramayacak. Bu işi şimdi açmak bize yarar yerine zarar verir. Dolayısıyla barış olursa Suriye sınırından (bahsetmek) en güçlü ihtimaldir. Bu görüşlerimin Hükümetçe ve Meclisçe de bilinmesini rica eder ve cevap beklerim."[488]

"*24 Aralık raporu*: Noel tatilidir. Sabahleyin **Hasan Bey (Saka)** Ankara'ya hareket etti. Akşam Fransız **Amiral Lacaze** ile bulundum. Fransız gazetelerinde konferansın kesilmesine ilişkin telgraflarını beraber okuduk. Konferansın kesilmesine sebep olabilecek kontrol fikrinden vazgeçileceğini söylüyordu. Fransız ve İtalyan delegeleri memleketlerine gittiler."[489]

"Kayseri'de bir Sinod Meclisi kuruldu mu ve kilisenin tanınması için hükümete başvuruldu mu?"[490]

487) ***DBFP-I/XVIII***, s.401, No. 286: Curzon'dan Sir E. Crowe'a tel, 22.12.1922, No. 146.

488) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.274-276,No. 205: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 24.12.1922, No.130-140 (özet).

489) ***Ibid.***, s.276, No. 206: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 24.12.1922, No. 141.

490) ***Ibid.***, s.277, No. 207: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 24.12.1922, No. 156.

Le Temps (Paris) gazetesinde bir başyazı, 24.12.1922

"Konferans, yaklaşık yedi haftadan beri toplantı halindedir ve hiçbir sorunu çözüme bağlamamıştır.

Konferansın, Mudanya Mütarekesi'nin hemen ardından toplanmamış olmasına üzülüyoruz; o zaman toplanmış olsaydı, hiç değilse bir ön barış yapılmış olurdu. Fakat zaman geçti. Gelecek barış namı hesabına üç gözlemde bulunmakla yetinelim:

1) Konferansa sunulmuş olan bütün sorunların çözüme bağlanması aynı derecede zor değildir. Doğal olarak en kolay çözülebilecek konular üzerinde anlaşmaya varmakla işe başlanabilir.

2) Lozan müzakereleri sırasında iki defa Konferansın kesileceği telaffuz edildi: Önce azınlıklar konusunda, sonra da Boğazlar konusunda. Çok şükür bu fırtınaların arkası gelmedi.

3) Konferansın yavaş ilerlediği görülüyor; ama yine de ilerlemeyi sürdüreceği umulmaktadır. Deneyimler şunu göstermektedir ki, kış aylarında bir konferans kesin sonuç alınamadan uzayıp giderse, Şark sorunları daha da ciddi olarak karmaşık hal alırlar. Bunun böyle olduğu 1876-1877 kışında ve 1912-1913 kışında görüldü. Bu iki halde de uzayıp giden müzekerelerin sonu savaşa varmıştır... Şu halde müzakereleri daha fazla uzatmadan barış yapmak yerinde olur."[491]

25 Aralık 1922 Pazartesi

Musul'a ilişkin Türk muhtırası dış basında, 25.12.1922

Bu başlık altında, ***Le Journal*** adlı Paris gazetesi, 25 Aralık 1922 günü aşağıdaki haberi yayımladı:

"Bu sabah **İsmet Paşa**, Musul Vilayeti hakkındaki İngiliz muhtırasına cevabını **Lord Curzon**'a iletti. Türk delegasyonu Musul Vilayetinin neden Türkiye'ye ait olduğuna ilişkin gerekçelerini sıralamaktadır. **İsmet Paşa**'nın cevabına göre, Musul Vilayetinin

491) "Bulletin du Jour: Sept semaines à Lausanne" (Bülten-Lozan'da Yedi Hafta), ***Le Temps***, 24.12.1922.

yerleşik nüfusu 503.000'dir. Bu nüfusun 263.830'u Kürt, 146.960'ı Türk, 53.240'ı Araptır ve geriye kalan 39.000 kişi de Müslüman olmayan nüfustur.

Türk delegesi, Musul Vilayetindeki Türklerin İstanbul Türklerinden farklı bir ağız konuştukları için Türk sayılamayacağı yolundaki İngiliz iddiasını reddediyor; siyasi bakımdan, Musul Vilayetinde yaşayan Kürtler ve Türklerin Türkiye'ye bağlanmak istediklerini savunuyor. İmkân verilirse Musul Vilayeti halkının Türkiye'ye katılma isteğini bir halkoylamasında da ortaya koyacağını belirtiyor.

Yani **İsmet Paşa**, Musul Vilayetinde plebisit yapılmasını isteyen ilk projesine dönüyor.

Muhtırada, Musul Vilayetinin, coğrafi bakımdan Irak'ın bir parçası olmadığı; ekonomik ve ticari bakımdan Bağdad'a dönük değil, Güney Anadolu'ya ve özellikle Diyarbakır bölgesine dönük olduğu; Anadolu ile Irak ve İran arasındaki ticaret yollarının Musul Vilayetinden geçtiği belirtiliyor.

Türk muhtırasının son bölümünde ise, Musul Vilayetinin, İngiltere tarafından mütarekeden sonra ve hiçbir sebep yokken haksız yere işgal edilmiş bulunduğundan ve bu vilayetin, Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olduğundan bahsediliyor."[492]

26 Aralık 1922 Salı

Gazi M. Kemal'den İsmet Paşa'ya tel, 26.12.1922

"**Garroni**'nin gala ziyafetine ait tafsilatı büyük haz ve iftiharla okudum. Eyidir. Bu neticeyi alan zekâ ve kiyâsetinizi (uyanıklığınızı) bu münasebetle takdir ve tebrik ederim."[493]

---

492) "Le Memorandum Turc au sujet de Mossoul" (Musul Konusunda Türk Muhtırası), ***Le Journal*** (Paris), 25.12.1922.

493) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.278, No. 210: Gazi'den İsmet Paşa'ya tel, 26.12.1922, No. 158.

Gazi M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya mektup, 26.12.1922

"Mektubunu derin bir özlemle okudum. Kuryeyi kaçırmıştım. Ayrıntılı bir mektupla cevap verecektim. Kalbimde yankılarını duydukça ne kadar mutlu oluyorum. Aynı derecede hasretle seni ne kadar göreceğim geldiğini bilmem tahmin edebilir misin? Parlak bir başarı sonucuyla şerefli dönüşünüzü düşünerek teselli bulmaktayım. Orada kazandığın saygın yeri ve dünyaya gösterdiğin kudret, zekâ ve liyakatı mutlulukla seyrediyorum.

Sağlığım iyidir. Mecliste bazı akımlara karşı sürekli uyanık ve izler durumda olmak zorunluluğu beni çok üzüyor. Bir tarafa ayrılamıyorum. Halifeye saltanat hukuku vermek hevesinde bulunan gericilerin için için girişimleri bana çok azap veriyor (beni çok i'kab ediyor). **Fevzi Paşa** İzmir'dedir. **Yakup Şevki Paşa** gözünün hastalığından Avrupa'ya gitti: Kolorduları Batı Cephesi Karargâhına bağlandı. Büyük kumanda makamında başka değişiklik yoktur. Ordu iyidir, hazırdır. Vasıflandıramayacağım bir aşkla ve hasretle gözlerinden öperim çok sevgili kardeşim **İsmet**.

Başkumandan **Mustafa Kemal**"[494]

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 26.12.1922

"Batı Trakya'daki soydaşlarımız öldürülüyor. Gerekli girişimde bulunulması."[495]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 26.12.1922

"*25 Aralık raporu*:

1) Tatil günü. Amerikan delegesi **Child** ile görüştüm. Boğazlarda kontrol ve kapitülasyon konularını açtı. Konuşması tehdit ediciydi. Cevaplarını verdim. Şiddetli bir konuşma olmuştur. En çok sakındığım şey tarafsız bir düşmandır. 2) **Curzon** bana bir mektup yazdı. Askerlikten arındırmanın gözetimine ait teklif ettiği zararsız bir şekli kabul etmemek için ısrar ettiğimi işitmekle kederlenmiş.

494) *Ibid.*, s.278-279, No. 212 ve ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 14***, s.201: M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 26.12.1922, No. 160 (sadeleştirilmiştir).

495) *Ibid.*, s.279, No. 214: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 26.12.1922, No. 162 (özet).

Boğazlarda kontrol olmazsa siyasi güvence olmazmış.3) Fransız amirali ile uzmanlar Boğazlar Komisyonu konusunda çalıştılar. 4) **Çiçerin** özellikle geldi. Boğazlar işini konuştuk. 5) Fransızlarla Rusların arasını bulmak girişimlerinde şimdilik durdum."[496]

"*26 Aralık raporu*: 1) Altkomisyonlar toplandı. Ahali mübadelesi komisyonunda Patriğin çıkarılmasına şiddetle direndiler. Azınlıklar alt-komisyonunda Ermenilerin de dinlenmek istenmesini daha önce protesto etmiştik. Yine de gündeme almışlardı ve delegasyonumuz oturuma katılmadılar. **Curzon** olayın kapanmış sayıldığını bildirdi. 2) **Curzon** ile Boğazlar işini ve genellikle barış konusunu görüştüm. Türk delegeleri bulundukları noktada durup ısrar ediyorlar. *'Böyle devam ederse görüşlerini yazıp bir genel proje vermekten başka çare kalmayacaktır'* diyor. *'Önce prensiplerde anlaşalım'* dedim. Kapitülasyon sorununu açtı. *'Mutlaka bir güvence vereceksiniz'* dedi. Adam bütün görüşlerinde harfiyen direniyor. Ayrıldık. Gerçekten müzakereler bir yakınlaşma ve anlaşma zemini bulunamayacak biçimde durmaktadır. 3) Müslüman olmayan azınlıkların askerlikten muaf tutulmaları için kesin olarak direnmektedirler. Bu konuda Hükümetin azami ve kesin bir görüşü var mıdır?"[497]

496) ***Ibid.***, s.280-281, No. 215: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 26.12.1922, No. 142, 143, 144 (özet).

497) ***Ibid.***, s.281-284, No. 216: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 26.12.1922, No. 145-146 (özet). **Rıza Nur**, toplantıya katılmaması olayını şöyle anlatıyor:
*"22 Kânunuevvel celsesi sonunda **Montagna**, 'Bulgar heyeti, ekalliyetler hakkında dinlenmesini rica etti. Davet edeceğim' dedi. Ani ve hesapta olmayan bir şey!.. Dedim ki, 'Eğer Konferansa davetli olmayan bir heyeti dinlemek isterseniz, Türk heyeti o celseye iştirak etmez'.. Günler geçti. Ekalliyetler işiyle meşgulüz. Bir gün ruzname, ekseriya bize yaptıkları gibi, celseden bir saat evvel geldi. Bunun gayesi bize cevaba, hazırlanmaya, tetkikat yapmaya vakit vermemek, Türkçesi bizi gaflette yakalamak. Ruznamede 'Bugünkü celsede Ermeni, Asuri, Keldani heyetleri dinlenecek' deniyor. Hayret içinde kaldım... İçtimaa yarım saat kala bir nota yazdım. Kendi imzam ile imzaladım. Bunda diyordum ki: '...Biz devletlerle müzakereye geldik. Bu sebeple celseye gelmiyoruz.' Tam on dakika kala kâtip **Ahmet Cevat**'ı çağırdım. 'Al şunu! Kimseye gösterme ve söyleme! Otomobili al, Uşi'ye git... Celse zamanı gelsin, delegeler yerlerine otursunlar. O esnada içeri gir, bu notayı **Montagna**'ya ver ve derhal dışarı çık! Sakın orada kalma!' Çünkü orada kalsa bu adamlar bizi celsede hazır addederler. Bu kabiliyette insanlardır. Böyle yaptı. Celseyi yapmışlar, fakat hususi mahiyette diye Bulgarları, Ermenileri ilh... dinlemişler. Ancak bunları zabıtnamalere geçirememişlerdir."* (**Dr. Rıza Nur**, ***Hayat ve Hatıratım III***, s.1059-1060)

Amerikan Delegesi Mr. Grew'un günlüğünden, 26/28.12.1922

"Birkaç gün esnasında Konferansın atmosferi olağanüstü değişiklik gösterdi. (Noel tatiline) Giderken genel bir iyimserlik havası mevcuttu. Ayın yirmi altısında (26 Aralıkta) döndüğümüzde ise ortalığı kara bulutlar kaplamış olup, insanlar kapitülasyonlar sebebiyle temasların beklenenden evvel kopma noktasına geleceğinden serbestçe bahsediyorlardı. **Curzon**, **Child**'a bu kadarını söylemişti ve ayın yirmi yedisi öğleden sonrası Konferans çağrısı yapan büyük devletlerin temsilcileri ile iştirak etmesi için davet edilen **Child**, **Curzon**'un odasında biraraya geldiler; burada ertesi gün, **Garroni**'nin komisyonunda Türklere karşı ortak bir cephe oluşturulması kararlaştırıldı. **Curzon**'un, Türkleri Musul meselesi üzerinde son derece inatçı bulduğunu zaten biliyorduk. **Curzon**, görüşmelerin Büyük Britanya'nın yegâne ilgili taraf olduğu bir konu yüzünden çıkmaza girmesindense, kendisi ve diğerlerinin dünyanın sempatisini kazanabileceği kapitülasyonlar konusunda sekteye uğramasını tercih etmişti.

Ayın yirmi sekizindeki (yapılacak) toplantı, mutlak bir kilitlenme yaşamakta olan **Sir Horace Rumbold**'un adli kapitülasyonlar altkomisyonunun hazırlamış olduğu raporu ele almak üzere yapılacaktı. **Curzon**, oturuma başlar başlamaz **Garroni**'nin açılış konuşması ile başı çekmesini teklif etti; fakat **Child**, toplantının **Rumbold**'un komisyonunca hazırlanmış olan raporu değerlendirmek üzere planlandığı için, öncelikle **Rumbold**'un raporunu okumasının daha uygun olacağını öne sürdü. **Curzon** yüzünü buruşturdu. Ardından **Montagna**, hangi sebeple bu teklifi yaptığını **Child**'a sordu. **Child** *'Eğer bir kopma söz konusu olursa, bu oturumun **Rumbold**'un mu yoksa **Garroni**'nin mi ismiyle anılmasını arzu edersiniz?'* diye cevap verdi. **Montagna**, **Child**'ın eline sarılarak, *'Tanrı sizi korusun'* dedi."[498]

498) **Grew**, ***op.cit.***, s.523 ve **Orağlı**, ***op.cit.***, s.63.

27 Aralık 1922 Çarşamba

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 27.12.1922

"Barış Konferansı giderlerine karşılık olmak üzere ayrıca yüz bin lira (ek ödenek) bugün Meclis Genel Kurulunda tartışmasız kabul olunmuştur."[499]

"Bundan sonra, Eastern telgraf hattı yerine Köstence hattı kullanılarak telgraf gönderilmesini rica ederim."[500]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 27.12.1922

"**Ferit Bey**'e geçici olarak yedek delege yetkisi verilmesini arzederim."[501]

"Türkiye'deki yabancıların vergilendirilmesi, eşitlik ve karşılıklılık ilkesine göre kabul edildi."[502]

28 Aralık 1922 Perşembe

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 28.12.1922

"Askerlik hususunda Müslüman olmayanlara diğer Türk ve Müslüman yurttaşlarımızdan fazla hiçbir ayrıcalık verilemez. Bakanlar Kurulu bu konuda oybirliği içindedir ve kesin ısrarlıdır. Bunu içişlerimize müdahale saymaktadır."[503]

"İngilizler, **Faysal** ile yaptıkları antlaşmayı tehditle halka kabul ettirmeye çalışıyorlarmış."[504]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 28.12.1922

"*27 Aralık raporu*:

1) Yalnız altkomisyonlar çalıştı. 2) Musul konusunda İngiliz mektupları ve raporları geldi, Musul'u katiyyen terk etmeyecekle-

499) Şimşir, ***Lozan Telgrafları I***, s.285, No. 217: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 27.12.1922, No. 163.

500) ***Ibid.***, s.285, No. 218: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 27.12.1922, No. 164.

501) ***Ibid.***, s.285, No. 219: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 27.12.1922, No. 147.

502) ***Ibid.***, s.286, No. 220: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 27.12.1922, No. 152, 153 (özet).

503) ***Ibid.***, s.287, No. 221: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 28.12.1922, No. 165.

504) ***Ibid.***, s.287, No. 222: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 28.12.1922, No. 166.

ri bildiriliyor. Raporlar sert ve saldırgan bir dille kaleme alınmış. Basında da bunun özeti yayımlandı. Musul için **Curzon, İsmet Paşa**'ya ültimatom verdi deniyor. 3) Yarın kapitülasyonlar görüşülecek. En ufak bir ümit vermeyeceğim. 4) **General Townshend,** Musul'u şimdilik bir kenara bırakmayı telkin ediyor. 5) İsviçre ileri gelenlerinden Ermeni dostu bir heyet gelip benden Ermeni milli yurdu talep etti. 6) Kısacası, kesin günlerdeyiz. Oysa görüşlerimiz arasında yakınlık yoktur. Kapitülasyonlarda, maliye sorunlarında tamamen eski zihniyette ısrarlıdırlar. Musul hakkında kesin tutum almışlardır. Azınlıklarda Milletler Cemiyeti vesayetiyle ayrıca bir denetim ve Müslüman olmayanların askerlikten muaf tutulması gibi diğer antlaşmalarda olmayan kayıtlarda ısrar ediyorlar. Konferans her an kesilebilir."[505]

Amerikan Delegesi Mr. Grew'un günlüğünden, 28.12.1922

"(Bugünkü) Toplantı esnasında **İsmet (Paşa),** tahmin edildiği şekilde, kapitülasyonlar üzerinde tümüyle uzlaşmaz bir tavır takındı. **Curzon, Barrère, Garroni, Hayashi** ve **Bompard** sırayla söz alarak şu âna kadar kapitülasyonların kaldırılması yolunda müttefiklerin vermiş olduğu tavizler, ardından **Child,** uzun bir açıklamada bulunarak Türklerin bu tutumlarını sürdürmeleri halinde almak zorunda kalacağımız pozisyonu ortaya koydu... **Curzon**'un konuşması her zamanki gücü ve ikna edici bir tonla yapılmış olmasına rağmen (...) zayıftı... **Curzon,** 'egemenlik' konusunun Türkler arasında bir takıntı halini almış olduğunu söylüyor. Oturumun sonunda Türkler, ifade edilen görüşleri değerlendirmek için zamana ihtiyaçları olduğunu ve cevaplarını bilahare bildireceklerini söylediler.[506]

Ayın yirmi sekizinde, kapitülasyonlar konusundaki heyecanlı oturum sonunda **Alice** ve ben, **Curzon** ile odasında beraberce bir akşam yemeği yedik. Kendisi son birkaç günün bunaltıcı etkisinden kurtulmuş olup hem formda hem de en içten ev sahibi rolündeydi.

505) **Şimşir,** ***Lozan Telgrafları I,*** s.287-290, No. 223: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 28.12.1922, No. 149, 150, 151.

506) **Grew,** ***op.cit.,*** s.522-523 ve **Oraglı,** ***op.cit.,*** s.64-65.

Ama iş Konferansın neticesi hakkında konuşmaya geldiğinde karamsarlaşıyor ve **İsmet (Paşa)** ile aralarında geçen bazı konuşmalardan (...) birini anlatırken *'İsmet'* diyordu, *'bana en çok bir müzik kutusunu hatırlatıyorsun. Her Allahın günü hep aynı eski melodiyi çalıyorsun. Ta ki hepimizi hasta edene dek: Egemenlik, egemenlik, egemenlik.'* **Curzon**'un kurnazlığının derecesi hakkında büyük bir kuşku içindeydim. Gerçekten akıllı biri, Konferansın açılışından bu yana onun yaptığı gibi çatık kaşlı taktiklere müracaat etmezdi... Gerçekten akıllı ve esnek bir insan daha az müstehzi ve daha çok saygılı diğer yaklaşım metodlarını da deneyebileceğine inanıyordum... Yakın bir tarihte Türklerin eline bir antlaşma taslağı tutuşturarak *'ya bunu kabul edersiniz ya da çekip gidersiniz'* diyeceğini tahmin ediyorum. **Curzon**'dan, mümkün olan en erken tarihte bu taslağa ait bir kopyayı, tümüyle aramızda kalmak kaydıyla, bize verip veremeyeceğini sordum. Kendisi de vereceğine söz verdi...

Curzon, İsmet (Paşa) ile Musul konusunda yapmış olduğu tüm yazışmaları bize gösterdi, aralarında birkaç nota gidip gelmiş ama her iki taraf da yerinden bir santim bile kımıldamamıştı..."[507]

Lord Curzon'dan Sir E. Crowe'a tel, 28.12.1922

"Bu sabah İkinci Komisyon **Marki Garroni**'nin Başkanlığında toplandı ve **Sir H. Rumbold**'un başkanlığındaki kapitülasyonlar altkomisyonunun raporunu görüştü... Bu komisyon, altı oturumdan sonra, adli kapitülasyonlar konusunda onarılamaz biçimde çöktü. Türkler, komisyonda, kendilerine yapılan her teklifi, Türk egemenliğine aykırıdır diye kesinlikle reddettiler... Ardından **İsmet Paşa** tamamen uzlaşmaz bir bildiri okudu. Açıkça meydan okuma niteliğindeki bu beyanat üzerine Konferans pekâlâ kesilebilirdi. Fakat (büyük) devletlerin açıklamalarını dinlemek de önem taşıyordu. Bu açıklamalar, Türklerin açıklaması kadar kararlı ve açık oldu.

Ben, Türklerin son sözlerini söylediklerine inanmadığımı söyleyerek müzakereleri tamamladım ve **İsmet**'i bir başka fırsatta ce-

507) **Grew**, *op.cit.*, s.523-524 ve **Orağlı**, *op.cit.*, s.66-67.

vap vermeye davet ettim. Kendisi, bir cümleyle teklifimi kabul ettiğini bildirdi ve kısa zamanda bir toplantı daha yapılmasını istedi.

Bu oturumun, yine de, üç yararı olmuştur: Birincisi, (Büyük) Devletlerin temsil ettikleri dünya kamuoyunun mutlak birliğini göstermiştir. İkincisi, Fransız Hükümetini, geri dönemeyeceği bir konuma sokup bağlamıştır. Üçüncüsü, Konferansın olası kesilme nedenini değişik bir zemine (kapitülasyonlar zeminine) kaydırmıştır ki, artık kimse, Boğazlar veya Musul sorunlarında olduğu gibi, kesilme nedeninin yalnız İngiliz çıkarı olduğunu ileri süremeyecektir; çünkü kapitülasyonlar, Türkiye'de vatandaşları ya da işleri bulunan bütün dünya ülkelerinin çıkarlarını etkilemektedir."[508]

29 Aralık 1922 Cuma

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 29.12.1922

"**Mougin** geldi. Fransa'nın Konferansta aleyhimizdeki tutumundan şikâyet ettim. Utandı ve üzüldü. Yasalarımıza karşı gelmeyeceklerse Adana'da kapatılan Fransız okullarını açabileceğimizi söyledim."[509]

"**Mougin** özel bir mektup gönderdi. Lozan Konferansına değiniyor."[510]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 29.12.1922

"**Abdülhamid** veresesi temsilcisi bazı açıklamalar yaptı. Kendisine nasıl cevap vermem gerekir?"[511]

"*28 Aralık raporu*: 1) Kapitülasyonlar Komisyonu toplandı. Altkomisyonda hazırlanan rapor okundu. Adalet teşkilatımıza

508) ***FO 424/255***, s.789, No. 845 ve ***DBFP-I/XVIII***, s.419, No. 298: Curzon'dan Sir E. Crowe'a tel, 28.12.1922, No. 160 (kısaltıldı) ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.291-292, No. 226: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 29.12.1922, No. 154, 155, 1922, No. 160 (özet).

509) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.290, No. 224: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 29.12.1922, No. 167-168 (özet).

510) ***Ibid.***, s.291, No. 224: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 29.12.1922, No. 169 (özet).

511) ***Ibid.***, s.294, No. 227: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 29.12.1922, No. 157, 158 (özet).

yabancı yargıçlar alınarak, kapitülasyonlara karşılık güvence verilmesi isteği üzerinde görüş birliği oluşmadığı bildirildi. **Rumbold**, mahkemelerimizin hâline dair, bir İngilizin sebepsiz yere 24 saat tutuklanmış olması gibi örneklerle bilgi verdi. Bunlara cevap verdim. Kapitülasyonların kaldırılmasından başka bir teklifte bulunamayacağımı iddia ve onların isteklerini kesinlikle reddettim. Kendi muamelelerimizi yabancıların Mütarekeden beri İstanbul'daki muameleleri ve muhakemeleriyle karşılaştırmaya hazır olduğumuzu bildirdim. *'Yabancılar İstanbul'da öyle şeyler yapmışlardır ki, bunların ülkelerinde bir kanun olup olmadığından hakkıyla şüphe edilebilir'* dedim. Kısacası, redddettim. **Barrère** kapitülasyonlardan vazgeçtiklerini, fakat hukuki ve cezai meselelerde güvence istemekten vazgeçmeyeceklerini kesin bir dille söyledi. **Curzon**, uzun bir konuşma yaparak, nutkumun ağır olduğunu, bu yolla barışa varılamayacağını söyledi.

2) **Bompard** daha sonra yanıma geldi. Şiddetli tehditler ve münakaşalar karşısında nihayet barıştan ümitsiz olarak geri döndü. Amerikalılardan ve diğerlerinden sızan haberlere göre, İngilizler Musul yüzünden Konferansı kesmek yerine, bunu kapitülasyonlar sorununda yapmak manevrasını izlemektedirler. Söylentilere göre genel bir proje hazırlamaktadırlar.

3) Kapitülasyon sorunu kesin aşamasındadır denilebilir. Bu sebeple müzakerelerin kesilmesi ihtimali vardır. Eğer biz adli konularda herhangi bir müsaade ve şekil göstermek zorunda kalacaksak onu şimdiden bana haber vermek zamanı gelmiştir. Hükümetin ve Meclisin görüşünü tezelden ve kesin olarak bilmek ihtiyacındayım."[512]

Dış basından başlıklar, 29.12.1922

Dış basın da kapitülasyonlar, özellikle adli kapitülasyonlar yüzünden Lozan Konferansının kesilebileceğini yazıyordu. İngiliz, Fransız ve İsviçre gazetelerinden şöyle başlıklar göze çarpıyordu:

- *"Lozan'da Bulutlar"* (***Times***, 29.12.1922)

512) ***Ibid.***, s.291-293, No. 226: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 29.12.1922, No. 154, 155 (özet).

- *"Kriz Dönemi"* (***Le Temps***, 29.12.1922)
- *"Lozan'da Çıkmaz"* (***Intrensigent*, 29.12.1922**)
- *"Anlaşmazlık"* (***Journal de Genève***, 29.12.1922)

30 Aralık 1922 Cumartesi

Gazi M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 30.12.1922

"**Doktor İsmail Sıtkı Bey**'in başkanlığı altındaki Mısır Temsilciler Kurulu ile görüştüm. Bu heyet ile **Zaglul Paşa**'nın başkanlık ettiği heyet arasında pek önemli ve esaslı bir fark vardır. **Zaglul Paşa** taraftarları İngilizlerle uyuşarak bazı kayıt ve şartlar altında bir bağımsızlığa razı oldukları halde bu heyet (**İsmail Sıtkı Bey** heyeti), kayıtsız şartsız, Sudan dahil, Mısır'ın tam bağımsızlığına talip ve taraftardır. Bununla birlikte Konferansta birleşik bir cephe göstermek için aralarında geçici bir anlaşma yapmışlardır. Doktor **İsmail Sıtkı Bey** heyeti iki gün önce Ankara'dan Lozan'a hareket etmiştir. Konferanstaki beyanatınız arasında bir vesile ve münasebet bularak Misak-ı Milli'nin birinci maddesine dayanarak Mısır'ı da telaffuz buyurmanızı rica ederim."[513]

513) **Bilâl N. Şimşir**, ***Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)***, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.460 ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.297-298, No. 232 ve ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 14 (1922-1923)***, s.211: Gazi M. Kemal'den İsmet Paşa'ya tel, 30.12.1922, No. 175.
Not: Gazi'nin yukarıdaki telgrafı üzerine, **İsmet Paşa**'nm Birinci Komisyonun 31 Ocak 1923 günlü oturumunda Mısır konusunda yaptığı konuşma, Konferansın resmi tutanağında şöyle yer aldı: "**İsmet Paşa**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin, Türkiye'nin sınırları dışında kalmış olan eski Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde hiçbir niyet beslememekte olduğunu, daha önce de, birkaç kez belirtmiş bulunmaktadır. Bugünkü Türk Devleti, yetkilerini (otoritesini) özellikle kendi ulusal ülkesiyle sınırlamayı isteyen Devletler arasında bulunmaktadır. Bu temel ilkeden esinlenen Misak-ı Milli, 1'inci maddesinde, yalnız Arapların oturmakta oldukları toprakların kaderinin, yerel halkın serbestçe açıklayacakları istekleri uyarınca düzenlenmesini öngörmektedir. Türk Temsilci Heyeti, Müttefik Devletlerce de açıklanmış olan bu ilkeye bağlılık duygusuyla, Mezopotamya, Hicaz, Mısır ve Suriye'nin, Türk sınırları dışında kalmış bütün öteki ülkeler gibi, kendilerine uygun görecekleri yönetimi, özgürlük içinde seçmeye hakları olduğunu, resmen bildirmeyi bir ödev saymaktadır." (***Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler***, T.I, C.1, K.2, s.49)

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya dört tel, 30.12.1922

"**Fevzi Paşa**'nın görüşü: **Curzon**, Sèvres Antlaşması'nı değişik ve hafifletilmiş bir biçimde bize kabul ettirmek istiyor. Azınlıklar ve kapitülasyonlar konusunda hiçbir fedakârlıkta bulunamayız ve askeri tedbirlerimize devam ederiz. Ben birkaç güne kadar Çanakkale cephesini teftiş edeceğim ve İngiliz mevkilerini inceleyeceğim. Üç sınıfın yeniden askere alındığına ilişkin yayınlara ve propagandaya devam olunmalıdır. Lozan'da barışsever görünmekle beraber döktüğümüz kanları birtakım hayallere feda edemeyeceğimizi kesinlikle sezdirmeliyiz. Özellikle Mecliste büyük tezahürat lazımdır, Efendim."[514]

"**Henderson**, öldürülen jandarmamız için özür dilemiş. **Vahdettin**'in Hicaz'a gönderileceğini bildirmiş. Bizim barış yapmak istemediğimizi ileri sürmüş."[515]

"Kayseri'de Türk Ortodoks Kilisesi Sinod'u kuruldu."[516]

"**Ferit Bey**'in delege olarak atanmaksızın çalıştırılması uygun olacaktır."[517]

"**Hasan Bey (Saka)** Ankara'ya geldi."[518]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 30.12.1922

"*29 Aralık raporu*:

1) Altkomisyonda azınlıklar çalışıldı. Milletler Cemiyeti'nin (Türkiye'de) bir elçi bulundurarak azınlıkları koruması savuşturuldu. Ek sorunlar çalışılmaktadır. 2) Genel bir durgunluk ve karamsarlık vardır. **Garroni** adli kapitülasyonlar yerine bir şekil göstermemiz için ısrar etti. Fransızlar da ısrarlıdırlar. 3) Musul en kritik günündedir. Ankara'nın bize yeni talimat vereceği sa-

514) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.295, No. 229: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 30.12.1922, No. 171.

515) ***Ibid.***, s.296, No. 230: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 30.12.1922, No. 172-273 (özet).

516) ***Ibid.***, s.296, No. 231: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 30.12.1922, No. 174 (özet).

517) ***Ibid.***, s.295, No. 228: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 30.12.1922, No. 170 (özet).

518) ***Ibid.***, s.298, No. 233: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 30.12.1922, No. 177 (özet).

nılmaktadır. 4) Amerikalı, altkomisyonda, tehcir edilen veya göç edenlerin evlerine dönmeleri ve mülklerine tasarrufları gerektiğine ilişkin bir muhtıra verdi. Böylece göçmenlerin dönmeleri resmen söz konusu oluyor. 5) Chester projesi konusunda heyetimizin aydınlatılması müsterhamdır."[519]

"(Balya madenindeki Fransız şirketi hk.)136 numaralı telgrafname cevabıdır:

Fransızlara sözlü bilgi verdim. Şirket müdürlüğünden alınan telgrafta, madeni tekrar işletmek için Balya'ya, Ermeni ve Rum olmayan beş uzman göndermek isteniliyor. Bu istek uygun görülüyorsa, İstanbul Mümessilliğine talimat verilmekle beraber beni de telgraftan haberdar etmenizi rica ederim."[520]

Amerikan Delegesi Mr. Grew'un günlüğünden (30.12.122)

"Azınlıklar altkomisyonunun ayın otuzundaki (30 Aralıktaki) oturumunda –çok geç olmadan kayda geçmesinin iyi olacağını düşündüğümüzden– Ermenilere bir yurt tahsis edilmesi hususundaki açıklamamızı sunduk. Amerikan Protestan Kiliseleri Federal Konseyini temsil eden **James Barton** ile **W.W. Peet**'i ve Ermenistan-Amerika Cemiyetini temsil eden **George Montgomery**'yi –tavsiyelerini yazılı olarak sunmaya ikna etmiştik ve bu insanlar Amerika'da bahis konusu mesele ile ilgili kamuoyunu oluşturan belli başlı teşekkülleri temsil ettikleri için görüşlerini bizim üst yazımızla birlikte– Konferansa sunmamız bir zaruret halini almıştı. Açıklamamızı saat beşten sonra yayımlamaları kaydıyla, saat ikide gazetecilere teslim ettim. **Montagna** –diğer azınlık meseleleri karşısında toplantıdaki tavırlarını katılaştırabilececeklerini hissettiği için– açıklamamızın o saatten önce Türklerin eline geçmemesini rica etmişti. Gazetecilerden yaylım ateşi tarzında soru-

519) ***Ibid.***, s.298- 299, No. 239: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 30.12.1922, No. 159, 160 (özet).

520) ***Ibid.***, s.299, No. 235: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 30.12.1922, No. 161.

lar beklerken –öylesine aç olmalılar ki– tek bir soru dahi sormaksızın yemeğe koşturmaları beni bir hayli rahatlattı."[521]

31 Aralık 1922 Pazar

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 31.12.1922

"30 Aralık raporu:

1) Azınlıklar altkomisyonu toplandı. Az bir gelişme elde edildi. 2) İsveç Elçisi ve Bulgar delegesi ile görüştüm. Bulgar, *'Balkan ittifakının aslı yok'* diyor. Türklerle iyi geçineceklermiş. Bulgar göçmenlerini Doğu Trakya'ya iade etmek istediler. Kabul etmedik. 3) Durum belirsiz ve kaygı vericidir. Bir taraftan Musul talebi, diğer taraftan kapitülasyonlara ilişkin eski andlaşmaların (uhud-ı atikanın) reddi ile İngilizlere ve müttefiklere karşı en ağır durumda bulunuyoruz... Paris'te Fransızlarla İngilizler aralarındaki sorunları halledelerse karşımıza tekrar birleşmiş olarak gelmeye çalışacaklardır."[522]

"Mali konularda Fransızlarla görüşme yaptık. Askıdaki bazı işler halledildi. Şirketlerle ilgili olarak Antlaşmaya hüküm koydurmak istiyorlar. Kabul etmiyoruz. Hakeme gitmek uygun olur mu? Tezelden bildirilmesi."[523]

Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya dört tel, 31.12.1922

"**General Harington**, İngiliz askerlerinin işledikleri suçlardan dolayı üzüntülerini bildirmiş: Barış konusunda iyimsermiş. İngiltere'nin savaş istemediğini söylemiş."[524]

---

521) **Grew**, ***op.cit.***, s.524-525 ve **Orağlı**, ***op.cit.***, s.65-66.
Not: Anadolu'da Ermeniler için bir özerk bölge (*une zône autonome*) yaratılmasına ilişkin olarak Amerikan Temsilci Heyetinin yayımlamış ve tutanağa geçirtmiş olduğu bildirinin metni ve ekleri hakkında bkz. ***Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler***, Takım 1, Cilt 1, Kitap 2, s.240 vd.

522) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.300-302, No. 238: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 31.12.1922, No. 162, 163.

523) ***Ibid.***, s.302, No. 239: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 31.12.1922, No. 164, 165, 166 (özet).

524) ***Ibid.***, s.303, No. 240: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 31.12.1922, No. 180.

"**General Pellé**, (...) Konferans kesilirse İngilizlerin savaşa girmek zorunda olacaklarını söylemiş. Kapitülasyonlar konusunda bir geçiş dönemi gerektiğini ileri sürmüş. **Pellé**, bu açıklamayı hükümetinin emri üzerine yaptığını da sözlerine eklemiştir."[525]

"Ankara'daki Afgan Büyükelçisi, Lozan'a gelmiş olan Afganistan'ın Londra Büyükelçisine bir mesaj yolluyor. Yerine iletilmesi. Mesajın özü: *'Anadolu'da Yunan zulmü ve yıkımlarının tazmin ettirilmesi için Konferansın dikkatini çekmenizi rica ederim'* mealindedir."[526]

"Suriye sınırları konusundaki tutumunuz uygundur."[527]

3.
KONFERANS DEVAM EDİYOR
(Ocak 1923)

1 Ocak 1923 Pazartesi

Mustafa Kemal'in "Le Journal" (Paris) gazetesinde demeci, 1 Ocak 1923

"Türkiye'ye karşı daima iyi niyet beslemiş olan Fransız halkının, Türkleri, içinde bulundukları savaş halinden çıkmış görmek arzusunda bulunduğuna ve Türk isteklerini haklı ve makul bulduğuna içtenlikle kaniyim. Dolayısıyla Lozan'daki delegelerinizin izledikleri tutuma derinden hayret etmekteyim ve bu delegelerin ülkenizin kamuoyunun duygularına gerçekten tercüman olduklarına inanamıyorum.

Konferansın bu kadar uzun sürmesini de beklemiyordum... Beş haftadan beri hiçbir noktada tam uzlaşma olmadığı için bu Konferansın ne zaman sona ereceği de sorulacak bir şeydir. Oysa

525) ***Ibid.***, s.304, No. 241: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 31.12.1922, No. 181.
526) ***Ibid.***, s.304, No. 242: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 31.12.1922, No.179 (özet).
527) ***Ibid.***, s.300, No. 236: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 31.12.1922, No. 176.

Türkiye'nin istekleri (...) önceden biliniyordu. (...) Konferanstaki delegeler bir parça iyi niyet besleselerdi, müzakerelerin bu kadar uzaması için ortada hiçbir neden kalmazdı.

İstanbul ve Marmara Denizi'nin güvenliği ve saldırıdan korunması hakkında gerekli güvence verilmek şartıyla, Boğazların serbestliğini en önce teklif eden biziz... Bizi Lozan'a davet edenler, Konferansın açılışından önce İstanbul'un bize iade edileceğini vaad etmiş olduklarını hatırlayınca, bu vaadin bize iyi niyetle yapılmış olduğundan şüphe etmeye başlıyoruz...

Musul Vilayetinin milli sınırlarımız içinde olduğunu defalarca ilan ettik. Lozan'da şu anda karşımızda yer almış olanlar bunu pekâlâ bilirler. Vatanımızın sınırlarını belirlediğimiz zaman büyük fedakârlıklara katlandık. Menfaatlerimize aykırı olmakla birlikte uzlaşmacı davrandık. Artık milli topraklarımızdan en ufak bir parçasını bizden koparmaya çalışmak pek haksız bir hareket olur. Buna katiyyen razı olmayız...

Lozan bizim önümüze başka tatsız sürprizler de çıkardı. Kapitülasyonların Konferansta birçok oturumu meşgul etmesini anlayamıyoruz. Bu konuda yapılan tartışmalar bizim milli onurumuza hakarettir.

Türk milleti için kapitülasyonlar rejiminin ne kadar tiksindirici olduğunu size anlatamam. Başka adlar altına gizleyerek kapitülasyonları Türk milletine kabul ettirebileceklerini hayal edenler çok yanılıyorlar; çünkü Türk milleti, kapitülasyonlar rejiminin ayakta tutulmasının kendisini kısa sürede ölüme götüreceğini anlamıştır. Oysa Türkiye, köle olarak ölmektense son nefesine kadar savaşmaya kararlıdır...

Azınlıklara gelince, bu konuda biz nüfus mübadelesini göz önünde bulundurduk ve diğer devletlerin temsilcileri de bu konuda bizi izlediler. Fakat entrika ve hıyanet yuvası olan, (...) Rum Patrikhanesini ülkemizde tutmayı reddediyoruz... Onun doğal yeri Yunanistan değil midir?..

İsmet Paşa tam yetkiye sahiptir ve Lozan çalışmalarında görülen gecikmelerin hiçbirinin sorumluluğu bize yüklenemez.

Devletlerin bizim iyi niyetimizi anlayacaklarını ve makul bir süre içinde Konferansı sona erdirmek için çalışmalarını hızlandıracaklarını hâlâ umuyoruz...

Fakat uygar dünyanın unutmaması gereken bir şey daha vardır, o da şudur ki, Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilen Türkiye, Babıâli'nin yönettiği eski Osmanlı İmparatorluğu değildir. Yeni Türkiye, saygınlığını ve haklarını korumak için gücünün bilincindedir; bu uğurda hayatını dahi riske atmaya hazırdır."[528]

Hüseyin Rauf Bey Lozan Konferansı hakkında TBMM'ne bilgi verdi, 1.1.1923

TBMM Genel Kurulu, 1 Ocak 1923 günlü gizli oturumunda, Lozan Konferansı konusunu görüştü. Bakanlar Kurulu Başkanı **Hüseyin Rauf Bey**, Meclis'e bilgi verdi:

"Efendim" dedi, *"**İsmet Paşa** Hazretlerinden aldığım bir telgrafta adli kapitülasyonlara temas eden meseleyi Bakanlar Kurulunuz inceledi. Yüce Heyetinizin de bu konudaki fikri alındıktan sonra bugün cevap vereceğiz. Müttefikler, mahkemelerinizde yabancı hâkimler bulunsun diyorlar. **İsmet Paşa** Hazretleri, 'Ben şahsen mahkemelerimizde yabancı hâkimler çalıştırılmasına karşıyım' diyor. ("Biz de öyle" sesleri) 'Ancak adliyemizde bazı reformlar yapmak gereğini hissediyorsak ve bu reformu, dışarının müdahelesi olmadan, birkaç yabancı danışman (müşavir) alarak kolaylaştırmayı düşünüyorsak, bunu şimdi yapalım' diyor. Durum Bakanlar Kurulunda incelendi. Uygun görüldü..."*[529]

528) Belgenin Fransızca aslı için bkz. ***Le Journal*** (Paris), 1.1.1923 ve **Bilâl N. Şimşir, *Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi, Cilt I (1922-1924): Bir Laik Cumhuriyet Doğuyor***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1981, s.183-185, No. 68. Yukarıdaki metni belgenin Fransızca aslından biraz kısaltarak çevirdim ve bunu esas aldım. Belgenin başka bir basımı için bkz. ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 14 (1922-1923)***, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s.197-199.

529) ***TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3***, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.1197.

Hüseyin Rauf Bey'in açıklamasından sonra Meclis de uygun gördü. 1 Ocak 1923 günü **İsmet Paşa**'ya telgrafla aşağıdaki cevap verildi.

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 1.1.1923

"Adliyemiz için tarafsız ülkelerden danışmanlar çağrılabilir. **Hasan Bey**'i (**Saka**) dinliyoruz. Görüşümüzü bildireceğiz."[530]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa dört tel, 1.1.1923

"*31 Aralık raporu*:

Tatildi. **Barrère** ile mali konuları görüştüm. **Curzon**'dan da Musul konusunda mektup aldım."[531]

"**Bompard** ile mahkemeler konusunu görüştüm. Yabancı yargıçlar projelerinde ısrarlıdırlar. Bu kapitülasyonlar işinde bize asıl zorluğu Fransızlar yapıyorlar. Paris'te bu akşam Başbakanlar toplanıyorlar. Verecekleri kararların bizim için büyük önemi vardır."[532]

"(**Ferit Bey**'in telgrafı): İmtiyazlı şirketler tartışması sürüyor. Bu şirketlerin hesaplarını tasviyeye davet edilmelerinin uygun olacağı düşünülüyor. Hükümetin takdirine sunuyoruz."[533]

"(Kayseri'deki) Sinod'un hemen tamamlanması gerekli."[534]

2 Ocak 1923 Salı

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya yedi tel, 2.1.1923

"Boğazlardan geçiş serbestliği ve askerden arındırılmış bölge konusunda **Fevzi Paşa**'nın görüşlerini olduğu gibi sunuyorum. Alındığının bildirilmesi."[535]

---

530) ***TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3***, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.1197 ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.305, No. 244: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 1.1.1923, No. 183 (özet).

531) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.307-308, No. 247: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 1.1.1923, No. 168 (özet).

532) ***Ibid.***, s.309, No. 250: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 1.1.1923, No. 171.

533) ***Ibid.***, s.306, No. 246: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 1.1.1923, No. 167.

534) ***Ibid.***, s.308, No. 249: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 1.1.1923, No. 170.

535) ***Ibid.***, s.309, No. 252: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 2.1.1923, No. 185.

"Savaş zamanında vatandaşlarımızın zararlarını Yunanlılar da tazmin edecekler mi?"[536]

"Yabancı sermayeli Türk şirketleriyle ilgili görüşünüz yerindedir. Yabancıların da bulunacağı hakem heyetleri kabul edilemez."[537]

"İmtiyazlı şirketler işleri için Hükümetimize başvurabilirler. Ama bunlarla ilgili olarak antlaşmaya hüküm konması kabul edilemez."[538]

"Fransız kaynaklarına göre, Musul işinde İngiliz oyununu bozmak için, Türklerin bir teklifte bulunmaları ve bu işi antlaşma dışında bırakmaları uygun olacak imiş."[539]

"Sinod'un üyeleri tamamlanıyor. Sonucu bildirecek."[540]

"**Kamenov**'un söylevi şöyle: Lozan Konferansı, Türklerin zaferinin sonucudur. Devletler ise bu zaferi ortadan kaldıracak bir antlaşma yaptırmak istiyorlar. Boğazlarda Türklerin egemenliğini savunuyoruz. Türkler ise bundan bazı özveride bulunuyorlar. Boğazları yabancı donanmalara açan bu anlaşmayı Sovyetler imzalamayacaktır."[541]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa ve Genelkurmay'a yazı, 2.1.1923

"Boğazlarla ilgili son projeyi ilişikte sunuyorum. Buna İngiliz itirazları ile bizim itirazlarımızı da madde madde arzediyorum. Gelişmelerden bilgi verilecektir."[542]

536) ***Ibid.***, s.311, No. 253: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 2.1.1923, No. 188.
537) ***Ibid.***, s.311, No. 254: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 2.1.1923, No. 189.
538) ***Ibid.***, s.312, No. 255: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 2.1.1923, No. 190.
539) ***Ibid.***, s. 313, No. 258: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 2.1.1923, No. 193.
540) ***Ibid.***, s.313, No. 260: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 2.1.1923, No. 194.
541) ***Ibid.***, s.314, No. 261: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 2.1.1923, No. 196.
542) ***Ibid.***, s.315, No. 261: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa yazı, 2.1.1923, No. 89 (özet).

3 Ocak 1923 Çarşamba

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa üç tel, 3.1.1923

"2 Ocak raporu:

1) Azınlıklar altkomisyonunda ilerleme var. 150 kişiyi genel af dışında bıraktırdık. 2) Müttefiklerin kendi aralarında Paris Konferansı devam ediyor. 3) İki İngiliz simsarı Musul petrolleri için 50 yıl imtiyaz istiyor. Bize yüzde 12.5 pay teklif ediyorlar. 4) İngiliz İşçi Partisinden iki üye geldi. Konferans kesilirse Türkiye ile geçici bir anlaşma yapılabileceğini söylüyorlar. Proje hazırlamışlar. Reddedeceğim. Ben burada kesin barış yapmak için bulunuyorum."[543]

"100 bin liraya tezelden ihtiyaç var."[544]

"Kuryeler sırayla gönderilebilir."[545]

4 Ocak 1923 Perşembe

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya yedi tel, 4.1.1923

"Bazı Yahudiler, Filistin mandasının Türk devletine verilmesi için bize başvurdular. Uygun görülmedi."[546]

"Telgraflarınızı Köstence kablosuyla çekmek için (*voie Constanza*) işaretin konması."[547]

"1) **Mougin** ile telgraf işini konuştum. Eastern kablosunda zorluklarla karşılaştığımızı, Köstence hattında Müttefik komutanlarının bize güçlük ve fazladan masraf çıkardıklarından şikâyet ettim ve bunun düzeltilmesini istedim. 2) Fransa'nın kapitülasyonlar üzerindeki ısrarından artık vazgeçmesi gerektiğini anlattım."[548]

"100 bin lira mutemed **Fuat Bey (Ağralı)** adına gönderiliyor."[549]

---

543) ***Ibid.***, s.319, No. 265: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 3.1.1923, No. 177 (özet).
544) ***Ibid.***, s.320, No. 266: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 3.1.1923, No. 178.
545) ***Ibid.***, s.321, No. 267: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 3.1.1923, No. 179.
546) ***Ibid.***, s.321, No. 268: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 4.1.1923, No. 196.
547) ***Ibid.***, s.321, No. 269: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 4.1.1923, No. 199.
548) ***Ibid.***, s.322, No. 270: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 4.1.1923, No. 200.
549) ***Ibid.***, s.323, No. 271: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 4.1.1923, No. 201.

"Gümrük sorunuyla ilgili projeniz uygundur."[550]

"Samsun-Sivas demiryolu imtiyazı 1913'te Fransız şirketine verilmişse de sonradan bu imtiyaz geçersiz sayılmıştır. Şirket bunu protesto etmiştir. Chester'e Doğu Anadolu demiryolu imtiyazı verilmesi öngörülmüş ise de bu da tamamlanmamıştır. Müzakerelere devam olunacaktır."[551]

"Tazminattan vazgeçilmesi işinin açıklığa kavuşturulmasını rica ederim."[552]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa dört tel, 4.1.1923

"Boğazlar sorunuyla ilgili açıklayıcı bilgiler arzediyorum.[553]

3 Ocak raporu:

1) Azınlıklar altkomisyonunda pek ilerleme olmadı. 2) Maliye işlerinde Fransızlar direniyor ve inat ediyorlar. 3) İngiliz İşçi Partisi üyeleri yeniden geldiler ve Konferans kesilirse geçici bir anlaşma yapılması için bir proje verdiler. Yetkim dışında olduğunu söyledim. 4) Türk ve İngiliz uzmanları Musul işini görüştüler. İngilizler, Musul'u barış müzakerelerinden ayırmak ve iki devlet arasında halletmek istiyorlar. 5) Anglo-Ottoman şirketi Musul'da 50 yıllık imtiyaz istiyor, bize yüzde 12.5 teklif ediyor. Şimdilik yazılı bir belge vermeyeceğim."[554]

"Değiştirilmek üzere yetki belgelerini kurye ile gönderiyorum."[555]

"Dört telgrafınızın tekrarını rica. Üç telgrafınız gelmedi. Örneklerinin kurye ile gönderilmesini rica ederim."[556]

---

550) ***Ibid.***, s.323, No. 272: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 4.1.1923, No. 202.
551) ***Ibid.***, s.324, No. 273: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 4.1.1923, No. 203.
552) ***Ibid.***, s.325, No. 274: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 4.1.1923, No. 204.
553) ***Ibid.***, s.325, No. 275: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 4.1.1923, No. 93 (özet).
554) ***Ibid.***, s.328, No. 276: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 4.1.1923, No. 180-182 (özet).
555) ***Ibid.***, s.329, No. 277: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 4.1.1923, No. 183.
556) ***Ibid.***, s.329, No. 278: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 4.1.1923, No. 184.

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 5.1.1932

"Halifelik bütün İslam dünyasına aittir. Halifenin hukukunu ve yetkilerini belirlemek Türkiye'yi aşar. Bu, bütün İslam dünyasının yetkili delegelerinin işidir. **Chotani** ile bu konuda sözlü olarak bir ön proje hazırlayabilirsiniz."[557]

"**Hasan Bey (Saka)** Lozan'a hareket etti."[558]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 5.1.1923

"*4 Ocak raporu*:

1) Altkomisyon, Rum Patriğinin İstanbul'dan çıkarılmasını kabul etmedi. 2) Amerikan delegesi ile görüştüm. Kapitülasyonlar, Chester işini konuştuk. **Çiçerin**'le de dostça görüştüm. 3) Mali konularda Fransızlar pek uyuşmaz bir tutum içindedirler. 4) Musul için yarın Londra'ya bir adam göndereceğim. Doğrudan **Bonard Law** ile petrol görüşmesi açacağım."[559]

"Boğazlar için devletlerin vermek istedikleri güvencenin en son biçimini sunuyorum. Bu hükmün kabulünde pek sakınca yoktur. Yararı vardır. Bu konudaki kesin görüşlerinin hemen bildirilmesini rica ederim."[560]

Lord Curzon'dan Foreign Office'de Sir E. Crowe'a tel, 5.1.1923

"Bu sabah, burada her konuda yerleşmiş görünen durgunluğa son vermek için meslektaşlarımla bir toplantı yaptım. (Tamirat konusunda) Paris toplantısında çıkmaza girmiş olan soruna şu veya bu şekilde bir çözüm bulunmasını ele almakla işe başladım. Ko-

557) ***Ibid.***, s.330, No. 279: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 5.1.1923, No. 205, 206 (özet).

558) ***Ibid.***, s.331, No. 280: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 5.1.1923, No. 207.

559) ***Ibid.***, s.132-133, No. 281: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 5.1.1923, No. 185, 186 (özet).

560) ***Ibid.***, s.134, No. 282: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 5.1.1923, No. 187-189 (özet).

nuşmam **Mösyö Barrère** tarafından hararetle desteklendi. Kendisi Başbakan **Poincaré**'yi bilgilendirmek için Pazar günü tekrar Paris'e gidecek. Bu iş hafta ortasına kadar sürer. O zamana kadar antlaşma taslağımızı hazırlayıp bir refakat mektubuyla Türklere sunmayı konuştuk. Taslakta çeşitli noktalar sıralanacak ama bunların kabulü için ısrar edilmeyecek... Fakat bu taslağın Türkler tarafından kabul edileceğini sanmıyorum. Musul'un kuzey sınırını belirlemek için benim uzmanlarım ile **İsmet Paşa**'nın uzmanları arasında yapılan toplantı sonuçsuz kaldı. Yunanlılar tarafından kötü ele alınan Patrikhane sorunu, kapitülasyonlar ve borçlar sorunları da çıkmaza girmiş bulunmaktadır. Halen bu güçlüklerden bir çıkış yolu göremiyorum."[561]

6 Ocak 1923 Cumartesi

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya dört tel, 6.1.1923

"Bazı mallardan alınan tüketim resimlerini bildiriyorum."[562]

"İngiliz İşçi Partisi delegelerine verdiğiniz cevap uygundur."[563]

"Bugün İstanbul'dan gelen Amerikan Yüksek Komiserliği görevlisi **Bay Berney**'e, kapitülasyonların bir zerresini bile kabul edemeyeceğimizi, Musul'un Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu, gaz işinde açık kapı politikası izlediğimizi anlattım. Lozan'da Amerikan delegeleri bize karşı olumsuz tutumlarını değiştirmezlerse, Amerikan sermayesine gösterdiğimiz kolaylıklara son vereceğimizi bildirdim. Konferans kesilirse nereden saldıracağımızı anlamaya çalıştı. Kaçamak cevap verdim."[564]

"Musul'dan alınan istihbaratı sunuyorum."[565]

---

561) ***FO 424/256***, s.51, No. 23 ve ***DBFP-I/XVIII***, s.431, No. 31: Curzon'dan Crowe'a tel, 5.1.1923, No. 177.

562) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.335, No. 283: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 6.1.1923, No. 208 (özet).

563) ***Ibid.***, s.336 No. 284: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 6.1.1923, No. 209.

564) ***Ibid.***, s.336, No. 285: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 6.1.1923, No. 210-214 (özet).

565) ***Ibid.***, s.337, No. 286: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 6.1.1923, No. 215 (özet).

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa üç tel, 6.1.1923

"Köstence yoluyla yollanan telgraflar hem geç geliyor, hem de çözülemiyor. Telgrafların yine 'Eastern' kablosuyla gönderilmesi mercudur (rica olunur)."[566]

"*5 Ocak raporu*: 1) Maliye altkomisyonu kesildi. Biz 1918'e kadarki borçların taksimini istedik. Fransızlar 1914'e kadar kabul ettiler. 2) İtalyanlar kapitülasyonlarda direniyorlarlar. 3) İngiliz Müsteşarıyla Musul'u görüştük. Musul şehri dışında toprak vermeyi ve bize pay teklif ediyor. Musul'u da istedim. Bizim için Musul bir vatan meselesi, kendisi için petrol meselesidir. Petrol konusunda kendilerini tatmin edecek surette birlikte çalışmaya hazır olduğumu söyledim. Musul şehrini vermeyeceklerini söyledi. Kırgınlıkla ayrıldı. 4) Londra'ya iki adam gönderdim. İngilizleri petrolde tatmin edip toprağı iade ettirmeye çalışacaklar."[567]

"Havacılıkla ilgili cevaplarının telllenmesini arzederim."[568]

Yine İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 6.1.1923

"1) İkinci Komisyon toplandı. Kapitülasyonlar konusunda ayrıntılı cevap verdim. Görüşümüzde ısrarlı olduğumu belirttim. Başkan, bir anlaşma çaresi aranmasını söyleyerek oturuma son verdi. 2) Toplantıdan sonra Amerikan delegesi **Child** ile görüştüm. Yasalarımızda ıslahat yapmak üzere dört-beş yabancı hukukçudan oluşan bir komisyon düşüncesini ileri sürdü. Bunu zaten düşündüğümü, bu konuda resmi hiçbir yükümlülük altına girmeyeceğimi söyledim. 3) Kapitülasyon sorunu bugün gerçekten sarsılmış gibidir. Bazı yasalarımızda ıslahat için dört-beş yabancı hukukçu çağrılması bu sorunun çözümüne yetebilir. Görüşlerinin makine başında bildirilmesini rica ederim."[569]

566) ***Ibid.***, s.338, No. 287: İsmet Paşa'dan Rauf Bey'e tel, 6.1.1923, No. 190.

567) ***Ibid.***, s.338-339, No. 288: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 6.1.1923, No. 191. Not: **İsmet Paşa**'nın Londra'ya gönderdiği iki danışman **Muhtar Çilli** ile **Mustafa Şeref Özkan** idi.

568) ***Ibid.***, s.340, No. 290: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 6.1.1923, No. 193.

569) ***Ibid.***, s.240-243, No. 291: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 6.1.1923, No. 194-196 (özet).

Lord Curzon'dan Foreign Office'de Sir E. Crowe'a tel, 6.1.1923

"Bugün öğleden sonraki kapitülasyonlar toplantısında mutad protokole sadakatle riayet edildi. Başkan nazik bir dille anlaşma tavsiyesinde bulundu ve Müttefiklerin şartlarını tekrarladı. **İsmet (Paşa)**, bizim bir hafta önceki söylevlerimize cevap dediği bir konuşma yaptı; fakat verilen bütün tavizleri reddeden önceki pozisyonundan bir adım bile gerilemedi. **İsmet**'e cevap verdim ve bu sorunun çözümsüz kalmasının sonuçları konusunda kendisini uyardım. Kapitülasyonların himayesinden mahrum kalacak yabancı ticaret topluluğunun kitle halinde Türkiye'den göç edeceğine ve Türkiye'de kalacak ticaret erbabının şikâyetleri yüzünden de yabancı Hükümetlerle Türk makamları arasında sürekli sürtüşmeler yaşanacağına (**İsmet Paşa**'nın) dikkatini çektim. Kanaatimce, oturum boş ve verimsiz geçti."[570]

7 Ocak 1923 Pazar

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya beş tel, 7.1.1923

"İstanbul'da kalacak Rumların bir yıl askerlikten muaf tutulmaları ve mallarını satıp memleketi terk etmekte serbest olmaları telkin ediliyor."[571]

"Boğazlar konusunda daha sağlam güvence almak gereklidir."[572]

"Yabancı hukuçular çağrılması teklifiniz, hiçbir devlet yükümlülüğü olmaksızın uygundur."[573]

"Havacılıkla ilgili teklifi ilke olarak kabul ediyoruz. Orada ayrıntılı biçimde incelenmesi yerinde olur."[574]

---

570) *FO 424/256*, s.84, No. 38 ve *DBFP-I/XVIII*, s.431-432, No. 311: Curzon'dan Crowe'a tel, 6.1.1923, No. 181.

571) **Şimşir**, *Lozan Telgrafları I*, s.343, No. 292: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 7.1.1923, No. 216.

572) *Ibid.*, s.344, No. 293: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 7.1.1923, No. 217.

573) *Ibid.*, s.344, No. 294: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 7.1.1923, No. 218.

574) *Ibid.*, s.344, No. 295: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 7.1.1923, No. 219.

"İngilizler İstanbul depolarındaki silahlarımızı götürmüşler. Şikâyette bulunuyoruz."[575]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 7.1.1923

"6 Ocak raporu: 1) Kapitülasyonlar Komisyonu toplandı. Ayrıntılı konuşmayla geçmiş görüşlere cevap verdim. Adli sistemi kesinlikle reddettim. Sorun askıda kaldı. 2) Tarafımızdan **Rıza Nur Bey**'in Başkanlık ettiği Azınlıklar Altkomisyonunda gayri-Müslümlerin askerlikten bağışlanmaları konusunu taleplerini komisyona sevk ettiler. Genel af konusu da halledilemedi. 3) Müttefikler Ermeni yurdu, Asuri, Geldani yurdu için ayrıntılı söylevlere ve iddialara başladılar. **Rıza Nur Bey** bu söylevlere izin veremeyeceğini belirterek heyeti ile beraber oturumu terk ederek çekilmiştir. Kasten Ermeni meselesinden bahsetmek istedikleri zaman metin ve sert hareket etmek mecburiyetimiz doğaldır. 4) Fransız **Barrère** bana şu bildirimde bulundu: *'a) Paris Konferansında çıkan görüş ayrılığı, (Alman) tamirat borçları konusundadır. Genel politikada ve Lozan politikasında müttefikler arasında görüş ayrılığı yoktur, politikaları hep aynıdır. b) Bütün sorunlarda dayandık durduk. Türk delegeleri hiçbir sorunda ilerlemiyorlar. Bu usul ile barışa varacağımızı zannediyor muyuz?'* Cevabını verdim. *'Musul'u istiyoruz, fikriniz nedir?'* dedim. *'İngilizlere aittir ve biz onlarla beraberiz'* dedi. *'Kapitülasyonları kesinlikle reddediyoruz'* dedim. Israr edeceklerini ve her halde teklif yapmamızı söyledi. Bunların cevabını da resmen verdim."[576]

8 Ocak 1923 Pazartesi

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya beş tel, 8.1.1923

"İngilizler, **Çerkez Ethem** ve adamlarını muharip sayarak genel aftan yararlandırmak istiyorlarmış. Nedir?"[577]

575) ***Ibid.***, s.349, No. 298: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 7.1.1923, No. 220.
576) ***Ibid.***, s.344-3348, No. 296: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 7.1.1923, No. 197, 198 (özet).
577) ***Ibid.***, s.349, No. 299: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 8.1.1923, No. 221.

"Adli kapitülasyonlara hiç değinmeden, özel sözleşme ile yabancı hukukçu danışmanları çalıştırabiliriz."[578]

"Fransa Hükümeti, Adana demiryolunu Kipert grubuna devretmiş. Bu grup hattın Osmaniye bölümünde gereken onarımı yapmaktan kaçınıyor. Genelkurmay, bu durumda hatta elkoyabileceğini bildiriyor. Hattın onarımı için Fransızlar katında girişimde bulunmanızı önemle rica ederim."[579]

"İstanbul'daki İngilizler, sekiz kamyon silahımızı ve deniz motorlarımızın makinelerini alıp götürdüler. Protesto ettik. Bilginize sunarım."[580]

"**Şeyh Mahmut** İngilizlere bazı tekliflerde bulunmuş ve teklifleri kabul olunmuş."[581]

9 Ocak 1923 Salı

Gazi M. Kemal Paşa'dan Müşir Fevzi Paşa'ya tel, 9.1.1923

"1) Ayın 15. gününe kadar orduları teftiş etmek üzere Ankara'dan hareketi tasavvur ediyorum. Bu askeri seyahatin aynı zamanda siyasi olmasından dolayı mühim merkezlerde halk ile temas ederek görüşmenin uygun olacağını zannediyorum.

2) Seyahat planını genel olarak Eskişehir, İzmit, Bursa, Balıkesir, İzmir, Karahisar, daha sonra Adana, Konya, Ankara tasavvur ediyorum. Zâtı Devletleriyle Eskişehir'de birleşmek, teftişi birlikte yapmak faydalı olur görüşündeyim. Devletlerinin vaziyeti müsait midir? Belirtilen plan veya diğer bir hareket sureti hakkında yüksek görüşlerini istirham ederim, Efendim."[582]

---

578) ***Ibid.***, s.350, No. 300: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 8.1.1923, No. 222.
579) ***Ibid.***, s.350, No. 301: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 8.1.1923, No. 223-224 (özet).
580) ***Ibid.***, s.351, No. 302: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 8.1.1923, No. 225.
581) ***Ibid.***, s.351, No. 303: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 8.1.1923, No. 226.
582) ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 14 (1922-1923)***, s.220.

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya üç tel, 9.1.1923

"**Mougin**, Fransızların Ruhr'u işgal edeceklerini bildirdi."[583]

"Ruslarla ilgili istihbaratı bilgi için sunuyorum."[584]

"Yunanistan'da toplam 6353 asker esirimiz varmış. Sivil tutsaklar ayrıca bildirilecek."[585]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa beş tel, 9.1.1923

"8 Ocak raporu:

Sağlık Altkomisyonu toplandı. İstanbul'daki Uluslararası Sağlık Meclisi kaldırılıyor. Hac için bir komisyon kuruluyor. İlgili uluslararası sözleşmeleri kabul ediyoruz. Yeni bir Sağlık Komisyonu teklif ediyorlar: Reddedeceğiz."[586]

"Bir Yunan birliğinin Karaağaç'ı işgal ettiği yolundaki haberin aslı nedir?"[587]

"Reunion (Hind Okyanusu'nda ada) Müslümanları tarafından Ankara'ya gönderilen yüz bin Frankın ulaştığına ilişkin kendilerine şimdiye kadar bilgi verilmediğinden, anılan paranın alınıp alınmadığı sorulmaktadır. ***Anadolu Ajansı***'nın 2 Ocak tarihli bir haberinde paranın alındığı ilan edildiği görülmüş olduğundan Reunion'a olumlu cevap verildi. Bilgi için arzolunur."[588]

"Müttefikler genel affın Müslümanları da kapsamasını istiyorlar. Bu konuda ısrar ediyorlar. Müslüman azınlıklar antlaşmadan çıkarıldığı zaman Kürtler, Araplar, Çerkezlerden bahsettiler. Biz Müslümanların affını kabul etmedik. En sonunda 150 kişiyi af dışında bırakacağız. Böylece hainlerin elebaşıları aftan yararlanamayacaklardır kanısındayım."[589]

---

583) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.353, No. 309: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 9.1.1923, No. 228.
584) ***Ibid.***, s.353, No. No. 310: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 9.1.1923, No. 229.
585) ***Ibid.***, s.354, No. 311: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 9.1.1923, No. 230.
586) ***Ibid.***, s.354, No. 312: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 9.1.1923, No. 206 (özet).
587) ***Ibid.***, s.355, No. 313: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 9.1.1923, No. 207.
588) ***Ibid.***, s.356, No. 314: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 9.1.1923, No. 208.
589) ***Ibid.***, s.356, No. 315: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 9.1.1923, No. 209.

"**Çiçerin, Karasin** ile birlikte gelerek, **Aralov**'tan aldıkları bilgilere göre, dış ticaret bürolarının tarafımızdan yasaklandığını bildirmişlerdir. Bunların konsolosluk işlemleri yapmalarından yasaklanmış ise de geçici bir çözüm yolu bulunmuş, diğer yandan ticaret anlaşması yapılmasının çabuklaştırılmış olduğunu biliyorum. Yeni bilgi yoktur. Alırsam belli maddeler üzerinde konuşabiliriz, dedim. **Karasin** bilgi vererek, dış ticaret bürolarının seyahat edenleri vize etmek yetkisi değil ise de Rusya'ya gidecek ticaret eşyasını vize etmekle görevli olduğunu belirtti. Bilgi almadan bir şey söyleyemem... Bilgi ve ayrıntı verilmesini rica ederim."[590]

10 Ocak 1923 Çarşamba

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya dört tel, 10.1.1923

"Girit Müslümanlarına yapılan zulümler, Hanya'da esirlerimizin aç bırakılması hakkında girişim yapılması rica olunur."[591]

"Reunion İslam ahalisi tarafından gönderilen yüz bin Frank karşılığı Ankara'da teslim alınmış ve İslam Cemiyeti Başkanına **Gazi Müşir Mustafa Kemal Paşa** Hazretleri tarafından teşekkürname yazılıp gönderilmiştir."[592]

"Karaağaç'ın işgalinden haberimiz yok. Soruşturuyorum."[593]

"**Karahan**'ın Moskova Büyükelçimize söylediğine göre, Rusya, Boğazları yabancı donanmalara açan bir anlaşmayı imzalamamakta kararlıymış. Böyle bir anlaşmayı kabul etmekle Türkiye hata ediyormuş."[594]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa üç tel, 10.1.1923

"*9 Ocak raporu*: 1) Azınlıklar Altkomisyonu toplandı. 'Ermeni yurdu'na kısaca değinildi. Reddettim. **Curzon** yumuşak bir ko-

590) ***Ibid.***, s.356-357, No. 316: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 9.1.1923, No. 216.
591) ***Ibid.***, s.357, No. 318: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 10.1.1023, No. 232 (özet).
592) ***Ibid.***, s.358, No. 319: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 10.1.1023, No. 233.
593) ***Ibid.***, s.358, No. 320: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 10.1.1023, No. 234.
594) ***Ibid.***, s.358-359, No. 321: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 10.1.1023, No. 235, 336, 337 (özet).

nuşma yaptı. Yalnız Müslüman olmayan azınlıkların varlığı kabul ediliyor. Azınlıklar işi elverişli biçimde sona eriyor. 'Ermeni yurdu' da son günlerindedir. Amerikan delegesi hiç söze karışmadı. 2) Sağlık İşleri Altkomisyonu toplandı. Afyon anlaşmasını kabul edeceğiz. İstanbul'da bir Uluslararası Sağlık Komisyonu kurulmasını ise reddedeceğiz. 3) **Çiçerin** ziyaretime geldi. İngiliz yargıçlar çağıracağımızı işitmiş. Türkiye'de yalnız Türk yargıçlar olacağını bildirdim."[595]

"İstanbul Rum Patriğinin İstanbul'dan çıkarılması teklifinden vazgeçtik. Patriğin siyasi ve idari yetkileri olmayacak; yalnız ruhani yetkileri olacak. Patrik tartışması sona erdi."[596]

"**Sünnisi** için **Garroni**'yle görüştüm. Hükümetinden soracağını söyledi. Bilgi alınca arzedeceğim."[597]

Lozan Konferansı Birinci Komisyon Toplantısı tutanağından, 10.1.1923

*"Oturum, Ouchy Şatosunda, **Lord Curzon**'un Başkanlığında, 10 Ocak 1923 günü saat 11'de açıldı.*

Nüfus Mübadelesi Altkomisyon raporu, Komisyona sunulmuş bulunmaktadır...

***Montagna**, Türk Temsilci Heyeti, Evrensel Patrikliğin İstanbul'dan uzaklaştırılmasını istemiştir...*

***Lord Curzon**, şimdiye kadar Patrikliğin ruhani ve kilise işlerine ilişkin yetkilerinden başka (...) kamu işleriyle yönetim alanlarında da birtakım yetki ve görevleri olmuştur. Türk Temsilci Heyeti, Patriğin bu yetkileri sonradan siyasal amaçlarla kullandığını, üstelik Patrikliğin siyasal bir kışkırtma merkezi olduğunu bile iddia etmiştir...*

---

595) ***Ibid.***, s.360-361, No. 322: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 10.1.1923, No. 210, 211, 213 (özet).

596) ***Ibid.***, s.362-363, No. 323: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 10.1.1923, No. 210, 211, 214, 215 (özet).

597) ***Ibid.***, s.366, No. 324: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 10.1.1923, No. 210, 211, 217 (özet).

Lord Curzon, (...) Patriklik kurumunun ileride siyasal niteliği ile yönetim alanındaki yetkilerinden yoksun bırakılması ve gene İstanbul'da kalmakla birlikte, salt bir din kurumu halini alması gerekeceğini, Müttefik Devletlerin kabul ettiklerini bildirmek istemektedir...

M. Venizelos, Yunan Hükümeti, Patrikliğin, Kilise işlerine ilişkin ve Ruhani yetkilerinden başka bütün öteki yetkilerinden yoksun bırakılmasını kabul edecektir...

İsmet Paşa, Patrikliğin siyasal ya da yönetime ilişkin işlerle bundan böyle hiç uğraşmayacağı, yalnız din alanına giren işlerle yetineceği konusunda, Konferans önünde, Müttefik Temsilci Heyetlerinin ve Yunan Temsilci Heyetinin yapmış oldukları resmi konuşmaları ve verdikleri garantileri senet saymaktadır...

Patriğin İstanbul'dan uzaklaştırılmasına gelince (...) İsmet Paşa, başkanlığını yaptığı Temsilci Heyetinin uzlaşıcı eğilimlerinin en büyük kanıtını ortaya koymak üzere, belirttiği şartlar içinde ve senet saymış bulunduğu garantilere dayanarak, bu tekliften vazgeçmektedir."[598]

11 Ocak 1923 Perşembe

Başbakan Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya, Adnan Bey'e ve Paris Mümessilliğine tel, 11.1.1923

"Adana demiryolunu işletmeyi üstlenen Fransız şirketi, demiryolunu onarmaktan kaçınıyor. On günlük süre tanındı. Milli savunma nedeniyle onarım geciktirilemez. On günlük mühlet sonunda demiryoluna el koyacağız. İlgililere duyurunuz."[599]

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 11.1.1923

"1) **Aralov**, *'Lozan'da Fransa'ya güvendiniz ama hata ettiniz; tek dostunuz Rusya'dır'* dedi. Rus dış ticaret temsilcilikleri ve İzmir Konsolosluğu konusundaki tutumumuzdan şikâyet etti. Gereken ce-

598) ***Lozan Barış Konferası. Tutanaklar, Belgeler***, T.I, C.1, K.1, s.320-331.

599) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.366, No. 325: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 11.1.1923, No. 238-239 (özet).

vaplar verildi. 2) Bir tek Rus vatandaşı bulunmayan Doğu Bayezit'teki Rus konsolosluğunun kaldırılmasını istedik. Oradaki Rus konsolos, karakolumuza girip adam çıkarmaya varacak derecede içişlerimize burnunu sokuyor. Doğu Bayezit Konsolosluğunun kapatılması için **Çiçerin** nezdinde girişimde bulunmanızı rica ederim."[600]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 11.1.1923

"1) İsveç Heyetiyle bir görüşme yaptık. Müttefiklerle Türkiye arasındaki barış görüşmelerine tarafsız ülkelerin katılmalarını kabul etmediğimizi; ama tarafsızlarla ayrı anlaşmalar yapıp ilişki kuracağımızı, İsveç ile de Lozan'da bir İkamet ve Konsolosluk Sözleşmesi müzakere edebileceğimizi bildirdik. 2) Tarafsız ülkelerle bu tür anlaşmalar yapmamız için yetkili kılındığımızı gösteren yetki belgelerimizin ihtiyaten hazırlanıp gönderilmesini rica ederim."[601]

"10 Ocak raporu: 1) Mübadele ve esirler komisyonu toplandı. Ayrı telgrafla bildirildi. 2) İtalyan delegasyonuna ziyafet verdim. Patrik konusuna değindiler. Kapitülasyonları tek sorun sayıyorlar."[602]

12 Ocak 1923 Cuma

Başbakan Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya yazı, 12.1.1923

"1) İstanbul Hükümetince atanmış dışarıdaki Hariciye memurlarının maaşları ve ödenekleri kesilmiştir. 2) Elçilik ve Konsoloslukların eşyalarını ve arşivlerini korumak için en küçük görevlilerden birer kişi bırakıldı. Bunların maaş ve ödenekleri gönderilecek. 3) Hiçbir yerde işgüder bırakılmış değildir. Yukarıda anılan en küçük memura ait kadro henüz onaylanmadığından paraların gönderilmesi gecikecektir."[603]

600) ***Ibid.***, s.367-368, No. 326: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 11.1.1923, No. 240-245 (özet).
601) ***Ibid.***, s.368-369, No. 327: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 11.1.1923, No. 218-219 (özet).
602) ***Ibid.***, s.369, No. 328: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 11.1.1923, No. 220 (özet).
603) ***Ibid.***, s.370-371, No. 330: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya yazı, 12.1.2923 (özet).

Başbakan Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 12.1.1923

"İzmir'den çıkan bazı Rumların vatandaşlıklarını değiştirip geri döndükleri görülüyor. Mecburi mübadil Rumlar da İtalyan vatandaşlığına vs. geçip tekrar geri dönmeye kalkışabilirler. Şimdiden önlem düşünmek gerek."[604]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa üç tel, 12.1.1923

"*11 Ocak raporu*: 1) Mübadele ve Azınlıklar Altkomisyonu toplandı. Savaş esirlerinin toptan değişimi kararlaştırıldı. Müslüman olmayanların askerlik hizmetinden muaf tutulmaları hakkındaki teklif geçici olarak geçerli olmak gibi bir ara şekilde ve büyük savaşımdan sonra savuşturulmuş sayılabilir. 150 kişi genel af dışında bırakılacak, bunların listesinin şimdiden hazırlanmasını rica ederim. 2) Kapitülasyonlar için, **Garroni**'nin yanında İngiliz ve Fransız ikinci delegeleriyle bir özel toplantı yapıldı. Son anlaşmazlık düğümü, adli kapitülasyon yerine konmak istenen geçiş dönemidir. Uzun tartışmalardan sonra reddettim. En son direnenler İtalyanlar kaldı. 3) **Hasan Bey (Saka)** geldi. Sağlık ve kuvvet haberleri getirdi."[605]

---

604) ***Ibid.***, s.370, No. 329: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 12.1.1923, No. 246 (özet).

605) ***Ibid.***, s.371-372, No. 332: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 11.1.1923, No. 222-223 (özet).
Not: İkinci Komisyonda görevli olan **Rıza Nur**, azınlıkların askerlik sorunu konusunda şunları yazıyor: "*Onlar Hıristiyanları hizmet-i vataniyeden istisna etmek istiyorlar ve buna çok ehemmiyet veriyorlar... Benim zorum: Behemehal asker olmalılar ve istenilen yerde kullanılmalılar. Bunda kararlıyım. Israrımın sebebi şu: Türkler askere gidiyor, dükkânını kapatıyor, ticareti gidiyor. Hıristiyan ise kalıp zengin oluyor. Türk, karısının koynunda kalamıyor. Çocuk yapamıyor. Hıristiyan yapıyor. Türk harpte kırılıyor. Rum kırılmıyor, çoğalıyor. Türkiye'nin çok yerinde eskiden Rum yok veya çok az iken bu suretle çoğalmışlardır. Beni nihayet celsede çok sıkıştırdılar. Ben de resmen söyledim. Hem cevap bulamadılar, hem de çocuk yapma meselesine güldüler. Keza Rum ve Ermeni askerlikten korkuyorlar. Hele Harbi Umumide yapılan amele taburları gözlerini çok yıldırmış. Demek askerlik olursa, gençler askerlik çağına gelince Yunanistan'a kaçacaklar. Yirmiden yukarı yaştakiler de ecelleriyle öle öle bitecekler. Demek ki kura yaşı Hıristiyanlar için bir hendektir. Bu suretle mübadele ile atamayacağımız Hıristiyanları da otuz yılda safra döker gibi dökeceğiz. Kırk elli yıl içinde bu askerlik onları bitirecektir. Bu hesabı yapıyorum. Bu sebeple bu nokta üzerinde tutundum durdum. Asla sarsılmadım. Beni yerimden sökemediler. Nihayet muvaffak oldum... Bin şükür bu muvaffakiyetimden pek memnunum.*" (**Rıza Nur**, ***Hayat ve Hatıratım III***, s.1049-1050)

"Bize geçen Elçilik ve Konsolosluklarımızda bıraktığımız kâtiplere avans vermem için adıma 20 bin İsviçre frangı gönderilmesini rica ederim."[606]

"Bizdeki Yunan esirlerinin listesini vermeden önce Yunanistan'daki esirlerimizin listesini almak gerekir."[607]

13 Ocak 1923 Cumartesi

Gazi M. Kemal'den İsmet Paşa'ya tel, 13.1.1923

"Refakatinde **Eşref** de olduğu halde, tedavi için İsviçre'ye giden **Çerkez Ethem**'in Lozan'a giderek delege heyetimize suikast tertibiyle alâkadar olması bazı araştırmalara göre Genelkurmayca muhtemel görülmektedir. –**Mustafa Kemal**"[608]

Gazi M. Kemal'den "İleri" gazetesi Başyazarı Celal Nuri İleri'ye demeç, 13.1.1923

"1) Lozan Konferansı hararetli ve pek ciddi bir aşamaya girmiştir. İtilaf Devletleri delegeleri henüz tabii ve meşru olan hukukumuzu layikiyle takdir eder açık bir zihniyet göstermiyor.

Dünyanın genel durumunu ve olayların doğurduğu yeni fikir akımlarını ve bunların yönelmiş bulunduğu hedefleri nasıl kahredici adımlarla yürümekte olduğunu inceleyenler, Türkiye'nin bir an önce sükûn ve huzur haline kavuşmasına engel olunmasının kesinlikle kendi aleyhlerinde olduğunu bariz bir surette görmektedirler.

2) Cepheyi teftişten maksadım orduları yakından görmektir. Son zaferden bugüne kadar talim ve terbiye ile geçen günlerin semerelerini inceleyeceğim. Aynı zamanda halk ile de yakından temasa gelmek ve onlarla bugüne ve geleceğe ait hasbihallerde bulunmak isterim..."[609]

---

606) ***Ibid.***, s.371, No. 331: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 12.1.1923, No. 221.
607) ***Ibid.***, s.374, No. 333: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 12/13.1.1923, No. 224.
608) ***Ibid.***, s.378, No. 337: M. Kemal'den İsmet Paşa'ya tel, 13.1.1923, No. 252.
609) ***Atatürk'ün Bütün eserleri ,Cilt 14 (1922-1923)***, s.227.

Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya dört tel, 13.1.1923

"Cevap: 12/1/39 (1923) numaraya: 16 Mart 36 (1920) tarihinden sonra İstanbul Hükümetince yapılan atamalar ve görevlendirmeleri, özel kanun hükümlerine göre, kanunen tanıma imkânı yoktur. Bu konuda ayrıntılı yazı postadadır Efendim."[610]

"Afyon anlaşmasının kabul edilmesinde bir sakınca yoktur. Oraca tensip buyurulacak şekilde kabulü uygundur."[611]

"Yunanlılar Trakya'da Mudanya Anlaşması'nı çiğnemeye başladılar. İtilaf Devletleri buna seyirci kalıyor ve hatta onlar da Mütarekeyi çiğniyorlar. Gerekenlerin dikkatinin çekilmesini rica ederim."[612]

"Maden nizamnamesi değiştiriliyor. Van ve Bitlis yöresinde petrol imtiyazının yeniden belirlenmesi gerek. İmtiyaz sahibinin büyük şirketlerle ilgisi nedir?"[613]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 13.1.1923

"12 Ocak raporu:

1) Esir ve Ahali Mübadelesi Altkomisyonu yeni birtakım zorlukları halletmeye çalıştı. Genel affın Müslüman ve Müslüman olmayanları kapsaması karşılığında, (azınlıkların) askerlikten muaf tutulmaları tekliflerinden vazgeçeceklerdir. Biz de bunları kabul ediyoruz. 2) Fransız maliye uzmanlarıyla benim odamda akşama kadar toplanılmış ve müzakere edilmiştir. Net sonuçlar alınıp alınamayacağı belli değildir. 3) Londra'ya giden heyetimiz döndü. Araştırmamıza (istikşâfımıza) göre, merkezi hükümet Lozan'dan ayrı bir girişime taraftar değildir. 4) **Curzon**, bana yazdığı bir mektupta, Londra'da özel şahıslar ve şirketlerle ilişkilerde bulunarak Musul sorununu halletmek girişimimden haberi olduğunu ve hayret ettiğini, yetki sahibinin kendisi olduğunu, diğer kişile-

610) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.374, No. 335: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 13.1.1823, No. 249.
611) ***Ibid.***, s.374, No. 334: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 13.1.1923, No. 248.
612) ***Ibid.***, s.375, No. 336: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 13.1.1923, No. 250, 251.
613) ***Ibid.***, s.379, No. 338: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 13.1.1923, No. 253.

rin hükümet adına yetkileri bulunmadığını bildiriyor. Cevabımda, Londra'dan ekonomik girişim için başvurular yapıldığını, memurlarımızın başvuranlar hakkında inceleme yapmak üzere gittiklerini ve tarafımızdan siyasi girişimler yapılmadığını bildirdim."[614]

14 Ocak 1923 Pazar

Gazi M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 14.1.1923

"5 Ocak tarihli mektubunu aldım. Yazıların beni çok duygulandırıyor. Kalbimde her gün derinleşen sevgini vasıflandırmak için kelime yoktur. Hasretle, aşkla gözlerinden öperim. Görüşeceğiz, hem mutlu günlerde. Onu da sen sağlayacaksın. Yarın orduları teftişe çıkıyorum. Aynı zamanda bu seyahati siyasi dahi kılacağım. Halkla yakından ayrıntılı görüşeceğim. Meclis'te durum şimdilik yatıştırılmıştır. Beni özel olarak bir tablo yaparak aydınlat, güzel, sıcak kardeşim."[615]

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya üç tel, 14.1.1923

"Fransızların harekâtı dolayısıyla Almanya siyaseti hakkında gizlice incelemelerde bulunarak sonucunu size bildirmek üzere, eski Bern Elçisi **Cevat Bey**'i özel olarak görevlendirdik. Paris Mümessilliğimiz aracılığıyla kendisine yazdık. Bilginize."[616]

"Eski Bern Elçisi **Fuat Selim Bey**'den ilerde de yararlanmayı düşünüyoruz. Görüşünüz nedir?"[617]

"İngilizlerin Yunanistan'ı savaşa teşvik ettikleri yolunda duyumlar var. Amaç bizi Lozan'da baskı altında tutmak ve barış olmazsa Yunanı kullanmak imiş."[618]

---

614) ***Ibid.***, s.379-380, No. 339: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 13.1.1923, No. 225 (kısaltıldı).

615) **Şimşir**, ***Atatürk ile Yazışmalar I***, s.462 ve ***Lozan Telgrafları I***, s.381-382, No. 340 ve ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 14***, s.230.

616) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.382, No. 342: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 14.1.1923, No. 255.

617) ***Ibid.***, s.382, No. 343: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 14.1.1923, No. 256.

618) ***Ibid.***, s.383, No. 344: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 14.1.1923, No. 257.

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 14.1.1923

"13 Ocak raporu:

1) Maliye Komisyonu toplandı. İlerleme olmadı. **Curzon,** bu alanda azami güçlük ve engel çıkararak askıda olan Musul sorununda bize boyun eğdirmek fikrindedir. 2) Akşam İngilizlerin büyük küçük bütün heyetlere daveti vardı. Musul işinin burada değil, ilerde çüzümlenmesi düşüncesi yaygınlaşıyor. 3) İtalyanlar kapitülasyonlara verdikleri önemi ısrarla muhafaza ediyorlar."[619]

"14 Ocak raporu:

1) Pazar tatilidir. Bugün askıda kalan mali sorunları **Bompard** ile çalıştık. Bize tamirat (tazminat) ödetmek istiyorlar. Kesinlikle reddediyoruz. Bizi merkezi devletlerdeki (Almanya'daki...) savaş tazminatı (ödeme) durumuna düşürmek istediklerini sezerek ürküyor ve sağlam duruyorum. 2) Amerikan delegesine şimdiden bir ticaret anlaşması imzalayabileceğimizi bildirdim. Hükümetine soracak. Uygun cevap verirlerse derhal yabancıların ikameti, konsolosluk, ticaret anlaşmaları yapmaya başlayacağım. 3) İngilizler gerek mali sorunlarda ve gerek diğer sorunlarda bize karşı yeniden sert bir tutum alıyorlar ve alacaklardır. Maksatları yıldırıp Musul'dan vazgeçirmek ve vazgeçmezsek müttefikleri de kendi sorunlarını halledemeyecek duruma sokmaktır. Binaenaleyh barış halen Musul sorununun üzerindedir. 4) Diğer taraftan müttefikler kişisel hücumlarla heyeti yıldırmak ve itibardan düşürmek stratejisindedirler: Bunun en saldırgan şeklini, buradaki Fransız heyeti **Ferit (Tek) Bey** aleyhine yaptılar. Bir bahaneyle **Ferit Bey**'le ilişkilerini kestiler. Basında da saldırıya geçtiler. Eğer Fransızlar meramlarını yerine getirmek için şahsa saldırı yoluna girerlerse bundan son derece düş kırıklığına uğrayacağımı **Mougin** vasıtasıyla ihsas eylemek uygun olur."[620]

---

619) ***Ibid.***, s.383-384, No. 345: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 14.1.1923, No. 226 (özet).

620) ***Ibid.***, s.384-386, No. 346: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 14.1.1923, No. 227, 228 (özet).

Adnan Bey'den Hariciye Vekâletine tel, 14.1.1922

"İngiliz Komiseri bugün bana gelerek, barış görüşmelerinin iyi gittiğinden söz ettikten sonra, Musul sorununda ısrar edeceklerini ve bununla birlikte bunun antlaşmadan ayrı olarak çözüme bağlananabileceğini söyledi. Bunun adaletsizlik olduğunu ve Musul'un Türklere ait olduğunu söyledim. *'Musul şehri Araptır'* dedi. Ben de latife tarzında *'Arapları size göndeririz'* dedim. Bunun üzerine *'Bu meselede bir anlaşma çaresi bulunabileceğine kuvvetle inanıyorum'* diye cevap verdi."[621]

15 Ocak 1923 Pazartesi

Gazi Paşa'nın Eskişehir konuşmasından, 15.1.1923

"...Lozan Konferansı basit bir meseleyi hal ile iştigal etmiyor: Yeni Türkiye Devletinin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üç buçuk senelik meselelerini hal ile iştigal etmiyor. Lozan Konferansı, başlangıcı pek eski olan bir mücadelenin derin safhalarını tahlil ederek, bunu neticeye bağlamaya çalışıyor. Şüphe yok ki, karışık bir dengeyi bariz bir neticeye ulaştırmak kolay değildir. Dahası, karışık hesapların faili de biz değiliz. Düşmanlarımız yalnız bize ait hesapları sormak gibi iyi, adil, insani bir zihniyete sahip olsalardı mesele iki günde biterdi. Fakat öyle işe başladılar ki, asırların birikmiş meselelerini bizden soruyorlar...

Bu barışın teessüsü hem cihanın menfaati, hem de bizim menfaatlerimiz içindir. Biz evvela kendi menfaatimize aykırı olan ve bütün cihanın huzurunun bozulmasına sebep olan harbin devamına taraftar değiliz. Böyle olduğumuzu şimdiye kadar defalarca ilan etmiş ve hatta ispat eylemiş olduğumuza kaniiz!

Eğer medeniyet cihanı fikrini düzeltmeyenlerin fikirlerinin düzeltilmesine çalışırsa barış olmasına mani kalmayacaktır. Fakat bu samimi arzularına rağmen harpte ısrar ederlerse, milleti-

621) **Not: Adnan (Adıvar) Bey**'in bu telgrafı ertesi gün **Rauf Bey** tarafından **İsmet Paşa**'ya aktarılmıştır. -BNŞ. **Şimşir, *Lozan Telgrafları I***, s.386, No. 347.

miz bunu mukaddes ve zaruri sayarak, şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da daha büyük azim ve iman ile bu mukadderata tâbi olacağız ve neticesinde bugünkünden daha iyi semereler toplayacağımıza emniyetimiz berkemaldir. Milletimiz ve bağımsızlığımız için hayırlı olacağına eminiz..."[622]

Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya dört tel, 15.1.1923

"Kapitülasyonlar hakkında en son muhalefet İtalyanlarda kalmış. Oysa Uşi (Ouchi) Antlaşmasına göre, diğer devletler kabul edince İtalyanların ısrar etmemeleri gerekirdi. Gerçi Uşi Antlaşması bugün yoksa da eski yükümlülüğüne karşın İtalyanların şimdiki ısrarlarını, sizin gibi, garip ve yeni bir imtiyaz iddiasıdır sanıyorum."[623]

"Bakanlar Kurulu, siyasi suçlar için genel af kabul edildikten sonra, aftan yararlanması gereken vatandaşlarımızdan, sayıları ne olursa olsun, bazı kişilerin memlekete girmemesi konusunun antlaşmaya konmasına taraftar değildir. Dolayısıyla, belli sayıda kişinin istisna edilmek ve karşılıklı olarak kabul olunmak şartıyla, siyasi suçlular için genel af kabul ve ilanı uygun görülmekte ve antlaşmaya istisnanın konulması bağımsızlıkla bağdaşmaz bulunmaktadır."[624]

"Yunanistan ile esir değişimi ne zaman başlayacak?"[625]

"İsveç ile oturma ve konsolosluk anlaşması yapmanız için yetki belgesi gönderiliyor. Öteki yetki belgesi de gönderildi."[626]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 15.1.1923

"Lozan'da bulunan Asuri-Geldani heyeti başkanı **Aga Petros** beni ziyaret ederek aşağıdaki tekliflerde bulundu:

---

622) ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 14***, s.248.
623) Şimşir, ***Lozan Telgrafları I***, s.387, No. 348: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 15.1.1923, No. 259.
624) ***Ibid.***, s.387, No. 350: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 15.1.1923, No. 261.
625) ***Ibid.***, s.387, No. 349: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 15.1.1923, No. 260.
626) ***Ibid.***, s.388, No. 350: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 15.1.1923, No. 262.

1) Asuri ve Geldani iskânları için Hakkâri sancağının tahsis edilmesi. Bu mümkün olmazsa Gâvur ve Çölemerik kazaları tümüyle ve Başkale ve Şimdinan (Şemdinli) kazalarından bir miktar arazinin tahsisi. 2) Harpten önce Çölemerik ve Gâvur bölgelerinde oturmuş, sonra durum dolayısıyla göç etmiş olanların ve bunlardan başka İran, Bağdat ve diğer memleketlerde bulunan Nesturilerin, velhasıl bütün Asuri Nesturilerin tarafımızdan tahsis olunacak bölgede topluca yaşamalarına müsaade olunması... 3) Karşılığında Musul işinde bize yardım edecekmiş. 4) Bu konudaki görüşüm, göçmenlerin ve yurtdışındaki Geldanilerin dönüşleri için bir taahhütte bulunulamaz. Asuri Geldaniler, diğer Türk vatandaşları gibi memlekette serbestçe yaşayabileceklerini söyleyip **Aga Petros**'u Ankara'ya göndermektir... **Aga Petros** Umumi Harpte intikam ordusu kumandanı olarak bize çok facia yapmış olan bir adam deniliyor. Bugün bir önemi var mıdır? Bunun oraya gelmesinde yarar görülüyor mu? Durumun neyi gerektirdiğinin bildirilmesi müsterhamdır."[627]

"*15 Ocak raporu*: Maliye ve Kapitülasyonlar Altkomisyonları çalıştı. Amerikan delegesiyle konuştum. **Curzon**, adli sistemden, kapitülasyonlardan vazgeçmeyeceklerini söyledi. Londra'ya gidecek, parlamentoya bilgi verecekmiş. Konferans kesilirse ömründe **İsmet Paşa** kadar inatçı ve aksi adam görmediğini söyleyecekmiş. Esas amacı, Musul sorunu durdukça hiçbir sorunu halletmemektir. Tersine, her milletin isteğini genişletiyor, vurguluyor ve sürekli baskı yapıyor."[628]

Lord Curzon'dan Foreign Office'de Sir E. Crowe'a tel, 15.1.1923

"Kapitülasyonlar konusunda, **İsmet Paşa** ve **Child** ile yaptığım bir buçuk saatlik görüşmeden şimdi döndüm. **İsmet Paşa**'ya

627) ***Ibid.***, s.388-389, No. 353: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 15.1.1923, No. 230, 232.

628) ***Ibid.***, s.389-391, No. 354: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 15.1.1923, No. 232, 233.

apaçık dedim ki, *'Sekiz haftadan beri dinlediğimiz eski iddiaları sadece tekrarlamakla sorun çözülmez; biz, vergiye ilişkin kapitülasyonları kaldırmak ve bütün eski kapitülasyonların kaldırıldığını antlaşmaya koymak isterken; bunların yerine, Devletlerce onaylanacak ve Türk kanunlarında gerekli reformlar tamamlanıncaya kadarki yıllarda geçerli olacak geçici bir hukuk sistemi koymak zorundayız; buna karşı teklifler ileri sürmek ve tekliflerin antlaşmaya konulmasını istemek, bizim bütün tekliflerimizi reddetmiş olan Türklere düşer.'*

Hatta **İsmet'e** izleyebilecekleri yol konusunda telkinde bulundum. *'Yoksa'* dedim, *'bizim kendi hükümlerimizi antlaşmaya koymaktan ve bunlara ya katılırsınız ya da katılmazsınız demekten başka bir seçeneğimiz kalmaz.'* Ve **Child** ve ben, Türkler bizim tekliflerimize katılmazlarsa, Türkiye'nin ekonomisini onarmak için tek bir Amerikan doları ve tek bir İngiliz şilini bulamayacaklarını kendisine (**İsmet Paşa**'ya) hatırlattık...

Türklerin iyi niyetine inanmamızı tekrarlayıp duran **İsmet**'i, neleri kabul edebileceklerini çalışma arkadaşlarıyla görüşmesini söyleyerek terk ettik. Ama pek ümidim yoktur, çetin katır inatlı bu dayanılmaz insanlarla, bir son dakika teorisinden başka bir (anlaşma) şansımız kalmamış görünmektedir."[629]

İsmet Paşa'nın "Hatıralar"ından bir alıntı

İsmet Paşa, kapitülasyonlar konusunda **Lord Curzon**'la yaptığı o geceki görüşmeyi, ***Anılar***'ında şöyle anlatıyor:

"Bir defa, **Lord Curzon** ile bir gece (15 Ocak 1923 gecesi) toplantısında bulundum. Beraberdik. İkimiz vardık, bir de Amerika Murahhası **Mr. Child** vardı.

Lord Curzon bana dedi ki:

'Konferanstan bir neticeye varacağız. Ama memnun ayrılmayacağız. Hiçbir işte bizi memnun etmiyorsunuz. Hiçbir dediğimizi

629) ***FO 424/256***, s.151, No 75 ve ***DBFP***- First Series, Vol. XVIII, s.448, No. 327: Curzon'dan Sir E. Crowe'a tel, 15.1.1923, No. 210.

makul olduğuna, haklı olduğuna bakmaksızın kabul etmiyorsunuz. Hepsini reddediyorsunuz. En nihayet şu kanaate vardık ki, ne reddederseniz hepsini cebimize atıyoruz. Memleketiniz haraptır. İmar etmeyecek misiniz? Bunun için paraya ihtiyacınız olacaktır. Parayı nereden bulacaksınız? Para bugün dünyada bir bende var, bir de bu yanımdakinde. Unutmayın, ne reddederseniz hepsi cebimizdedir. Nereden para bulacaksınız? Fransızlardan mı?'

Ben, *'Evet'* dedim. **Curzon** sözlerine devam etti:

'Para kimsede yok. Ancak biz verebiliriz. Memnun olmazsak kimden alacaksınız? Harap bir memleketi nasıl kurtaracaksınız? İhtiyaç sebebiyle yarın para istemek için karşımıza gelip diz çöktüğünüz zaman, bugün reddettiklerinizi birer birer çıkarıp size göstereceğiz.'

Lord Curzon'un bu sözleri kulağımda kalmıştır ve sözünün geçtiği her yerde hatırlamışımdır. Lozan Konferansı olalı 45 sene geçti. Bu sözleri hiçbir zaman unutmadım. Bu 45 sene içinde para almak için müracaat ettiğimiz her yerde bu ihtimalleri görmüşümdür.

Lord Curzon'un sözleri bittiği zaman, kendisine dedim ki, *'Şimdi meseleleri halledelim, para istemek için gelirsem o zaman gösterirsiniz.'* Hakikat şudur ki, İkinci Dünya Harbi kapı önünde görününceye kadar mali bakımdan bize kolaylık gösterilmemiştir. Ve Türkiye kendisini kendi alın teri ile tamir ederek İkinci Cihan Harbini idrak etmiştir..."[630]

Amerikan Delegesi Grew'un günlüğünden, 15.1.1923

"Herkes, yorgun ve bezgin bir görünümde. **Barrère** bile dayanacağı son noktaya gelmiş gibi duruyor ve en azından bir ertelemeye taraftar görünüyordu. Herkesin içinde en iyimser olan ve her zaman için sabır tavsiye ederek neticede her şeyin düzeleceği tahmininde bulunan **Montagna**, **Child** ile holde karşılaştığında

630) **İsmet İnönü**, ***Hatıralar***, s.359-360.

Child kendine *'**Montagna**, eğer bu durum ilelebet böyle devam eder ve Konferans bir sonuca ulaşamazsa, **Mussolini** bir dereceye kadar bunun hesabını senden sormaz mı ve böyle bir hal kariyerini olumsuz olarak etkilemez mi?'* diye sordu. **Montagna**'nın gözleri fal taşı gibi açıldı ve biraz sonra kendisini **Curzon**'un odasının yolunu tutarken gördük. Hemen akabinde **Curzon, Child**'a *'**Montagna**'ya ne oldu Allah aşkına?'* diye soruyordu. *'Kendisi her zaman için buradaki en sakin ve en iyimser kişi olmuştu ama bu sabah tüyleri dimdik olmuş bir oklukirpi gibi odama daldı ve benden olup bitenlere bir nihayet vererek faydasız müzakereleri kesmemi ve Türklerin kafasına antlaşma taslağını fırlatmamı istedi. Ona ne oldu bir türlü anlamıyorum.'*

Curzon, Child'ı aramış ve bulduğunda ise *'Bir müddet önce bir yere takılıp kaldığımız takdirde bize yardım edebileceğini söylemiştin. Şimdi o yardıma ihtiyacım var. İtalyanların hiç cesareti yok. Fransızlar ise hiçbir şey yapmıyor. Ne tavsiye edersin?'* diye sormuştu. **Child, İsmet**'ten gelmesini rica edeceğini ve üçünün bir arada konuşabileceklerini söyledi. **Curzon,** toplantıda **Rumbold**'un da bulunmasını teklif etti. **Child,** böyle bir teklifi duymak dahi istemiyordu. **Curzon,** bir hususun bu şekilde dikte edilmesi karşısında alınganlık gösterdi. Arzularının sorgulanmasına alışık değildi. Ama **Child,** toplantının ya dediği biçimde yapılacağını ya da hiç toplantı olmayacağını söyleyince **Curzon,** bir karış suratla da olsa kabul etmek zorunda kaldı. **Rumbold,** İstanbul'da artık herkesin malumu olmuş Türk aleyhtarı şöhretiyle böyle bir toplantıda bulunması düşünülebilecek son kişi olabilirdi.

Child aynı gün öğleden sonra **İsmet**'i görmeye gitti ve bilhassa kapitülasyonlar başta olmak üzere bir çözüme ulaşılıp ulaşılamayacağını değerlendirmek üzere kendi odasında bu akşam üzeri **Curzon**'un da bulunacağı bir toplantı düzenlemeyi teklif etti. **İsmet**'in cevabı *'Daha önceki müttefik teklifinin aynısı* (yani Türk mahkemelerinde ecnebi hâkim bulunması) *ile mi karşılaşacağım?'*

şeklinde idi. **Child,** herhangi bir teklifi desteklemediğini beyan etti. Sadece **İsmet**'e kendisini ifade etme imkânı vermek istiyordu. **İsmet** kabul etti ve toplantıya katıldı. **Child, Curzon** ve **İsmet (Paşa)** bütün bir akşam boyunca konuştular ama bir yere varamadılar... Bir ara **İsmet, Child**'a dönerek *'Meksika'dan kapitülasyon talebinde bulunmuyorsunuz'* dedi. **Child** *'Doğru'* diyerek devam etti. *'Zira orada bizim için kıymet teşkil eden çok az ticari faaliyetimiz var. Rusya'da ise hiç yok.'"* Sonunda **İsmet** gergin bir havada ayağa kalktı, öne doğru hafifçe eğilerek selam verdi ve asık bir suratla toplantıyı terk etti... Bir anlaşmaya imza koymadan Lozan'ı terk etmeyeceğini düşünüyorduk. Haklı olup olmadığımızı zaman gösterecekti."[631]

16 Ocak 1923 Salı

Gazi M. Kemal'in Arifiye Konuşmasından, 16.1.1923

"...Lozan Konferansına delegelerimiz gitti. Konferans devam ediyor. İnşallah arzu ettiğimiz neticeye ulaşacağız. Gerçi düşmanlarımız çok çetindir. Memleketimizi bir sömürge haline getirmeye uğraşıyorlar. Fakat bu defaki delege heyetimiz her zaman karşılarına çıkanlar gibi değildir. Neticeyi emniyetle bekleyelim. Bu hususta hayatımıza kastetmekte inat edilecek olursa, ordularımız hukukumuzu müdafaaya daima hazırdır... Biz barışı arzu ediyoruz. Devamlı muharebeler dolayısıyla memleket barışa, tanzim ve imara çok muhtaçtır. Fakat barış olmayacak olursa, yine mücadeleye devam edecek ve mutlaka memleket için elzem olan neticeyi elde edeceğiz. Bizim mücadelemiz bitmemiştir. Asıl barıştan sonra elbirliğiyle çalışmayı elden bırakmamak lazımdır. Karşımızdaki düşmanlar böyle çalışıyorlar. Tarihimizle müsbettir ki, şimdiye kadar nihayetsiz zaferler elde etmişizdir. Tarihimiz birçok parlak muzafferiyetler kaydeder. Fakat, zaferle beraber her şey bırakılmış ve semerelerini toplamayı ecdadımız ihmal etmiştir..."[632]

631) **Grew,** ***op.cit.***, s.535-536 ve **Oraglı,** ***op.cit.***, s.78-80.
632) ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 14 (1922-1923),*** s.260-261.

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya üç tel, 16.1.1923

"Zata mahsus/Fevkalade gizlidir: **Gazi Paşa** Hazretlerinin de katıldıkları Bakanlar Kurulunda, son olarak, Konferansta görevlendirilmesi teklif edilen kişiler konusu görüşüldü. Kâtip **Suat Sedat Efendi**'nin durumu kurulca bilindiği ve memurluk görevine devamı uygun görülmediğinden, münasip bir biçimde kendisinin geri gönderilmesi; **Hayum Naum Efendi**'ye, buradan özel görevli olarak İngiltere'ye gönderilmesinde, Ocak sonuna kadar dört aylık masraf ve ödenek karşılığı olarak beş bin lira verildiğinden, ödeneğinin Şubat başından yürütülmesinin; **Cavit Bey**'in delegasyon nezdinde görevlendirilmesi başından beri uygun görülmediğinden ve orada varlığı Meclis'te ve özellikle Bakanlar Kurulundaki arkadaşlar arasında bir üzüntü kaynağı (bâdî-i ıstırab) olduğununun ve bir an önce ilişkisinin kesilmesi **Gazi Paşa** Hazretlerince de istendiğinden, özellikle Düyün-u Umumiye İdaresinden yüklü para aldığından dolayı, anılan idarenin çıkarlarını savunmasının tabii görüldüğünden başka, ayrıca Delegasyon ödeneğinden günlük beş İngiliz lirası alması haklı olarak şiddetle kınandığının ve İngiliz kaynaklarının **Cavit Bey**'i Zâtı Âlilerine rakip olarak ve tercihan propaganda yapmaları **Gazi Paşa**'yı ve biz arkadaşlarınızı haklı olarak incittiğinin Zâtı Devletlerine arzedilmesi kararlaştırılmıştır, Efendim."[633]

"**Aralov** bana geldi. İngilizlerin Gelibolu yarımadasında kanal açtıklarını söyledi. *'Haberimiz yok'* dedim. Sonra **Çiçerin**'in Lozan Konferansına Boğazlar konusunda bir protesto mektubu gönderdiğini anlattı. *'Boğazların görüşülmesine Ruslar katılmıyorlar'* diye yakındı. Gereken cevabı verdim. Sonra Rus dış ticaret temsilcilikleri ve D. Bayezit konsolosluğu konusunda dört saatlik sıkıcı bir görüşme yaptık. Bayezit Rus konsolosunun geri çekilmesi için girişimde bulunmanızı rica ediyorum."[634]

633) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.391-392, No. 355: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 16.1.1923, No. 263. Bu konuda genişçe bilgi için ayıca bkz. **Rıza Nur**, ***Hayat ve Hatıratım, III***, s.1120-1125.

634) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.393, No. 356: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 16.1.1923, No. 264-266 (özet).

"(Fransızların **Ferit Bey**'e saldırıları konusunda) **Mougin**'in dikkatini çektim."[635]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 16.1.1923

"Sivil rehineler ve asker esirler hakkındaki anlaşma bitmiştir. Üç-dört güne kadar imza edilecektir. İmzadan yedi gün sonra başlamak şartı ile önce Yunanistan tarafından rehineler İzmir'de teslim edilecek. Bunların sayısı Yunan listelerine göre 3.000 kadardır. Geri kalanlarının ne oldukları hakkında bizim liste gereğince araştırma ve inceleme yapılacak. 7.000 eksik var demektir. İmzadan iki hafta sonra Yunanistan bütün asker esirlerimizi çeşitli vapurlara bindirerek birden İzmir'e ve İstanbul'a götürecek: Tahkikatın ardından aynı miktarda subay, aynı miktarda er olarak Yunan esiri aynı vapurlara bindirilecek, bizde kalan fazla Yunan esirleri barış antlaşmasının imzalanmasından üç hafta sonra Yunanistan'a gönderilecek. Bu işlere bizden ve Yunanistan'dan birer delege ile Uluslararası Kızılhaç'tan üç üyeden oluşan komisyonlar bakacaktır. Derhal tedbir alınmasını rica ederim. Anlaşmanın aynını da telgrafla göndereceğim."[636]

İstanbul'da Yüksek Komiser V. Henderson'dan Curzon'a iki yazı, 16.1.1923

"*Çanakkale.* İngiltere, Mondros Mütarekesi'ne aykırı olarak Çanakkale bölgesinde yeni tahkimat yapmakla suçlanıyor. Bunun asılsız olduğunu söylüyorum. **Dr. Adnan Bey,** bu konuyu, İzmit'te görüşeceği **Mustafa Kemal**'e de açaçak."[637]

"*Musul.* **Adnan Bey**'e, İzmit'te görüşeceği **Mustafa Kemal**'e Musul konusunu da açmasını söyledim. Irak'ın bir parçası olan Musul'dan İngiltere'nin vazgeçmeyeceğini belirttim. **Adnan Bey,** Misak-ı Milli sınırları içinde olan Musul bölgesinin Türkiye'den

635) ***Ibid.***, s.393, No. 357: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 16.1.1923, No. 268 (özet).
636) ***Ibid.***, s.395, No. 359: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 16.1.1923, No. 234.
637) ***FO 371/9120/E.893*** ve **Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 5***, s.86-87, No 52: Henderson'dan Curzon'a yazı, 16.1.1923, No. 34 (özet).

koparılamayacağını, Musul şehri nüfusu Arap ise de çevresindeki nüfus çoğunluğunun Türk olduğunu söyledi. Onun görüşüne katılmadım."[638]

17 Ocak 1923 Çarşamba

Gazi M. Kemal'in İzmit'te gazetecilere konuşmasından, 17.1.1923

"Düşmanlarımız, Sevr Antlaşması'nın muhteviyatında beliren, bizi imha etmek maksadını, başka bir kisve ile takip ediyorlar... İngilizler Boğazlarla, Fransızlar kapitülasyonlarla alâkalıdır. Osmanlı devletinden evvelce imtiyaz alan, Fransızlardır. Hindistan'da da ilk imtiyazı Fransızlar almıştır. **Curzon**'un riyasetindeki arazi komisyonunda evvela Trakya sınırı müzakere edilmiştir. Biliyorsunuz ki, biz Trakya sınırını Balkan harbinden sonraki sınır olarak kabul ve bunun tespitini talep ediyoruz. Bundan başka, sınırın iki tarafında, belli mesafede arazi askerlikten tecrit edilsin ve iki taraftan hiçbiri buraya tecavüz etmesin. Bizim sınır hakkındaki teklifimiz bu idi ve şimdi de budur. Onlar bunu kabul etmediler. Sınırın Meriç olmasını ileri sürdüler. Karaağaç'ın bize verilmeyeceğini ifade ettiler. Dolayısıyla Trakya sınırı meselesi kati çizime kavuşmamıştır...

Batı Trakya hakkındaki maddeyi Misak-ı Milli'ye ithal edenler hiçbir şey düşünmemişlerdir. Bunu koyan ben değilim. Bu madde sonradan ithal edilmiştir... Batı Trakya'nın bize geçmesi kuvvet midir? Zaaf mıdır? Bunu düşünmek icap eder...

Musul meselesine gelince: Biz Musul Vilayetini eski vilayet sınırı ile milli sınırımız dahiline ithal etmiştik. Bu meselede **İsmet Paşa, Curzon**'la karşı karşıya geldi... Musul Vilayeti bizim için petrol değil, memleket meselesidir... Musul meselesinin Boğazlarla Adalar meselesinin görüşüleceği zaman halledileceği söylenerek, müzakereler bu noktada kaldı.

638) ***FO 424/256***, s.191, No. 104 ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 5***, s.87, No. 53: Henderson'dan Curzon'a yazı, 16.1.1923, No. 38 (özet).

Boğazlar meselesine gelince, bizim görüşümüze göre, Boğazlar, İstanbul'un ve Marmara'nın kati surette emniyeti şartıyla serbesttir... Boğazlar meselesinde iki tarafın fikirleri yekdiğerine yaklaşmıştır. Fakat henüz bir hal sureti bulunamamıştır.

Azınlıklar meselesinde mübadele keyfiyeti esas itibariyle kabul edilmiştir. Fakat İstanbul Rumlarını ve Patrikhaneyi çıkartamadık. Yalnız Patrikhanenin siyasi meseleler ile iştigal etmemesini şart kabul ettik. Patrikhane meselesini bir Hıristiyanlık meselesi yapmak istediler. Biz bu noktada fazla ısrar etmedik. Genel af Müslümanlardan yüz elli kişinin istisnasıyla tarafımızdan kabul edilmiştir.

Kapitülasyonlar meselesinde bizi en çok üzdükleri nokta adli kapitülasyonlardır. Belli yerlerde karma mahkemeler teşkilini talep ettiler. Fakat son izlenimlere göre, eğer biz yabancı tabiiyetinde bulunanların muhakemesi için teşekkül eden mahkemelere tarafsız devletler tebaasından bazı mütehassıslar talep eder ve getirirsek belki bu mesele de halledilir.

Mali kapitülasyonları esas itibariyle reddettik. Düyun-u Umumiye'de esas itibariyle borçların paylaşılmasını kabul etmişlerdir. Bizden ayrılmış olan Suriye ve Irak gibi yerlerdeki yabancıların zararlarını bize tazmin ettirmek istiyorlardı.

Şimdi bu özetten bir mana çıkaralım. Görülüyor ki, bizce esas olan kapitülasyonlar meselesinde bir ilerleme var. Boğazlar meselesinin halli, bulunacak şekle bağlıdır. Musul'da ısrar ediyorlar, belli ki vermeyeceklerdir. Karaağaç'ta ısrar ediyorlar, belki vermeyecekler... Askerlik bakımından açıkça görülen tehlike nedeniyle Trakya'ya geçirdiğimiz kıtalara bir tek nefer ilave edilmemesini emretmiştim. Hatta oraya gönderdiğimiz yedi-sekiz bin jandarma kuvvetini düşündükçe kalbim sızlıyor. Trakya'nın emniyetini siyasi tedbirlerle temine çalışmalıyız. Trakya'yı muhafaza için oraya ordular göndereceğimizi düşünmemeliyiz.

İstanbul iki parçadan ibarettir. Anadolu tarafındaki parçası emniyetle müdafaa olunabilir. Diğer parçası Trakya üzerinde olduğu için Trakya'nın mukadderatına tâbidir.

Musul'a gelelim: Musul Vilayeti milli sınırımız dahilindedir. Bu milli sınır tabirini ben bulmuştum. Mütarekeye esas olacak her halde bir sınırımız olmak lazımdı... Musul bizim için çok kıymetlidir... Bununla beraber Musul'u almamakla muharebeye devam mı edeceğiz? Hatta sizlere soruyorum: Her şey oldu bitti. Musul için harbe devam makul bir şey midir?.."[639]

İzmit'te Adnan Bey'den İstanbul'da Yüksek Komiser V. Henderson'a tel, 17.1.1923

"İzmit'te gördüğüm **Gazi Mustafa Kemal Paşa**, Mudanya anlaşmasının Yunan kuvvetleri tarafından çiğnenmesinden dolayı derin hayal kırıklığı içindedir. Yunanlılar Karaağaç'ı işgal etmişler, Müttefik kuvvetler de Meriç'in doğusuna çekilmişler. Müttefiklerin bu ihlalleri önleyebileceklerini kendisine söyledim. Olumlu cevabınızı bekliyorum."[640]

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 17.1.1923

"Anadolu'da Türk Ortodokslar Patrikhaneden ayrılmışlar ve örgütlenmişlerdir. Tanınmaları için Adalet Bakanlığına başvurmuşlardır."[641]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 17.1.1923

"Mübadele Altkomisyonu toplantılarını sürdürüyor. Maliye ve gümrük görüşmeleri devam etti. İtalyanlar adli kapitülasyonlar yüzünden, Fransızlar da mali sorunlardan dolayı Konferansın kesileceğini söylüyorlar. Adli sistemi kabul edemeyeceğimizi yeniden belirttim. **Curzon**'un kâtibi Musul işini Lahey Adalet Divanı'na götürme fikrini telkin etti."[642]

---

639) ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 14***, s.266-270 (kısaltılarak alındı).

640) ***FO 371/9099*** ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 5***, s.88, No. 54: Adnan Bey'den Henderson'a tel, 17.1.1923 (özet).

641) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.396, No. 361: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 17.1.1923, No. 272.

642) ***Ibid.***, s.396-397, No. 362: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 17.1.1923, No. 235 (özet).

"İstifade için aradığım eski Bern Sefiri **Fuat Bey**'in ayrılmış ve Mısır'a gitmiş olduğu anlaşıldı."[643]

18 Ocak 1923 Perşembe

Gazi M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 18.1.1923

"İki-üç günden beri **Fevzi** ve **Kâzım Karabekir Paşa**'lar Hazretleri ile birlikte orduyu teftiş etmekteyiz. Bu telgrafı Hereke'den yazıyorum. Gözlemlerimden memnunum. İki gün sonra Bursa ve Balıkesir bölgelerine geçip teftişlere devam edeceğiz. Malumat, muhabbet."[644]

İstanbul'da Y. Komiser V. Henderson'dan Adnan Bey'e tel, 18.1.1923

"Şu hususları lütfen **Gazi Mustafa Kemal Paşa**'ya arzediniz: Karaağaç Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmemiş, Fransız birliği araya girmiştir. Müttefik kuvvetler Meriç'in doğusuna çekilmemişlerdir ve Mudanya Mütarekesi'ne harfiyen uymaktadırlar."[645]

Başbakan Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya dört tel, 18.1.1923

"Asuri ve Geldanilerin memleketimize iskânlarının uygun olmadığı bilinmekle birlikte, hiçbir yükümlülüğü içermeksizin, sadece **Aga Petros**'un Lozan'dan uzaklaştırılmasında bir yarar görülüyorsa Ankara'ya gönderilebileceği, kendisinin eskiden Rumiye Konsololuğumuzda tercüman olarak çalıştırılmış ve Türk vatandaşı olduğu arz olunur."[646]

---

643) ***Ibid.***, s.397, No. 363: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 17.1.1923, No. 236.

644) **Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar***, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1981, s.463 ve ***Lozan Telgrafları I***, s.399, No. 366: Gazi Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 18.1.1923, No. 276 ve ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 14***, s.320.

645) ***FO 371/9099*** ve **Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 5***, s.88-89, No. 55: Henderson'dan Adnan Bey'e tel, 18.1.1923 (özet).

646) **Şimşir, *Lozan Telgrafları I***, s.399, No. 368: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 18.1.1923, No. 278.

"Adli danışmanlarla ilgili girişimlerden bir sonuç alındı mı?"[647]
"Esir değişimi komisyonu nerede toplanacak?"[648]
"Macar subayı **Roçkay** Ankara'ya geldi."[649]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 18.1.1923

"Mübadele Altkomisyonunda ilerleme var. **Amiral Bristol** benimle kapitülasyonları görüştü."[650]

Şair Yahya Kemal'den bir Lozan mektubu, 18.1.1923

Lozan Barış Konferansında Basın Danışmanı olarak görevli olan **Yahya Kemal**, tanıdıkları **Nimet ve Leyla Hanım**'lara, 18 Ocak 1923 günü Lozan'dan şunları yazıyor:

"...Konferans müzakerelerinin sürekli cazibesine tutulduk, o zamandan beri bilâ fasıla dimağen (sürekli olarak kafaca) *meşgulüz. Bahusus benim meşguliyetim daima bir ihtimam ister. Ben de işimde hadd-i âzami intizam ve sa'y* (çalışma) *gözetiyorum, tâ ki bir şair vatan işlerini lazım olduğu gibi göremez denilmesin."*

Yahya Kemal, yılbaşında ve hafta sonlarında İsviçre'de gezip gördüğü yerleri, "dağ şimendiferleriyle" (teleferikle) çıktığı Vilars dağ tepelerini vs. anlattıktan sonra, Lozan'a dönüp şöyle devam ediyor:

"Bu yövmi (günlük) *eğlenceler hâricinde bir de 'diné diplomatique'ler* (diplomatik akşam yemekleri) *oluyor. Şimdiye kadar Fransızlar, İngilizler, İtalyanlar verdiler. Japonların da sırf Türk heyet-i murahhasası* (delegasyonu) *şerefine bir ziyafeti oldu. Bu diné'ler fraklı, en sıkı kıvamda, tâbi, hendeseli* (kurallara uygun) *şeyler olduğu için eğlenceli olmuyorlar. Bu akşam da bizim heyet-i murahhasa, ilk ziyafetini veriyor. İki saat sonra hepimiz aşağıdayız. Diplomatik âlemin sun'iyyeti* (yapmacıklığı) *içinde iki üç saat geçireceğiz. Buradaki âlemimizde birkaç Türk hanım da*

647) ***Ibid.***, s.398, No. 365: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 18.1.1923, No. 274.
648) ***Ibid.***, s.399, No. 367: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 18.1.1923, No. 277.
649) ***Ibid.***, s.400, No. 369: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 18.1.1923, No. 279.
650) ***Ibid.***, s.400, No. 370: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 18.1.1923, No. 237.

*var: **Cavit Bey'in** hanımı, **Hüseyin Cahit Bey'in** hanımı, heyet-i murahhasadan **Ruşen Eşref'in** hanımı. Avrupalılar artık Türk hanımlarını görmekle hayret etmiyorlar."*[651]

Amerikan Elçisi Grew'un günlüğünden, 18.1.1923

"Türkler, bu akşam (Lozan) Palace Hôtel'de yaklaşık seksen kişinin davetli olduğu ilk büyük yemeklerini verdiler. **Child** ve ben yemeğin sonuna dek kaldık ve gitmeyi arzu ettiğimiz anda ise **İsmet (Paşa)**, bizleri kolumuzdan yakalayarak gidişimize mani oldu. Bunun yerine bizleri bitişikteki odaya soktu, yeşil *chartreuse* likörü sipariş etti ve kadehleri daha önce benzerini görmediğim bir hız ve ritim ile birbiri ardından yuvarlamaya koyuldu. Kadehler arasında dizine vurduktan sonra arkaya doğru kaykılıyor ve ortada hiçbir şey yokken candan kahkahalar atıyordu. Ardından her ikimizin de ellerimizden tuttu ve hayatın ne kadar güzel olduğunu söyledi. **İsmet**, Amerika'yı görmek istediğini söylediğinde çarpıcı ayrıntılar ile kendisini nasıl Paris ve Londra'ya götüreceğimizi, ardından özel bir trenle bütün Birleşik Devletler'i gezdirerek, Niagara şelalesini, Colorado Kanyonunu ve Beyaz Saray'ı göstereceğimizi söyledik. Bunun için yapması gereken şey şu iki antlaşmayı imzalamaktan ibaretti. Önce müttefiklerle sonra da bizimle olan antlaşmaları. **İsmet** büyük bir gusto ile dizine vurdu ve yeşil *chartreuse*'den iki kadeh daha yuvarladı. Eğer antlaşmaları hazırlamış olsaydık büyük ihtimalle her şeye imzayı basacak durumdaydı."[652]

19 Ocak 1923 Cuma

Gazi M. Kemal Paşa'nın İzmit'te halka konuşmasından, 19.1.1923

"Efendiler! Kahraman ordularımız memleketimizi harabeye çeviren, milletimizi mahvetmeye çalışan düşmanları kahredici

651) **Kemal Bek**, ***Yahya Kemal Beyatlı***, İstanbul, 2001, s.58-59 ve **Bilâl N. Şimşir**, ***Şair Diplomatlar***, Ankara: 2006, s.185-186.

652) **Grew**, ***op.cit.***, s.538-539 ve **Oraĝlı**, ***op.cit.***, s.81-82.

darbelerle tamamen mahvettikten ve kılıç artıklarını da Akdeniz'in dibine attıktan sonra, İtilaf Devletleri meşru taleplerimizin barış ile temin olunabileceğini ifade ederek hükümetimize, konferansa delege heyetimizi göndermeyi teklif etti.

Milletin hakiki eğilimleri dairesinde daima barıştan yana olan hükümetimiz bu teklifi kabul etti ve ordularımızın muzaffer-ane yürüyüşlerini durdurarak, delege heyetini Lozan'a gönderdi.

İki aya yakın bir zamandan beri Lozan Konferansında birçok hararetli, şiddetli müzakereler, münakaşalar cereyan etmektedir. Bunların safahatını her gün gazete sütunlarında okumaktasınız. Buna dair bu dakikada benim ağzımdan bir şey işitmek istiyorsanız, diyebilirim ki, bütün bu münakaşalara rağmen, henüz milletin hukukunu teslim eder, tasdik eder olumlu neticeler yoktur. Fakat efendiler; bunu pek tabii görmeli, çünkü Lozan Konferansı düne ve bugüne ait, üç seneye, dört seneye ait hesapların halli ve neticeye bağlanmasıyla meşgul olmakta değildir. Belki üç yüz, dört yüz senelik birçok birikmiş ve yoğunlaşmış hesapların görülmesiyle meşguldür. Dolayısıyla bu kadar derin ve bu kadar karışık ve bu kadar kirli hesapların az zamanda içinden çıkmak o kadar kolay değildir."

*Uhudu Atika**

"Arkadaşlar! Bu hesapların ne olduğunu bir kerre daha düşünelim: Biliyorsunuz ki, Osmanlı Devleti Uhudu Atika namı altında birtakım kapitülasyonlarla acze düşmüştü. Hıristiyan unsurlar birçok imtiyazlara ve istisnalara sahip bulunuyordu. Bir devlet kendi memleketinde bulunan yabancılara yargılama hakkını tatbik edemezse, bir devlet kendi ahalisinden aldığı bir vergiyi yabancılardan almaktan yasaklanmış bulunursa, bir devlet kendi hayatını kemiren kendi dahlindeki unsurlar hakkında tedbirler almaktan menedilirse, böyle bir devletin hâkimiyetine sahip bağımsız bir devlet olduğuna inanmak caiz olur mu?

İşte Osmanlı Devleti böyle bir halde idi. Bu kadar da değil. Osmanlı Devleti kendisini tesis eden asli unsurun, milletin insanca yaşamasını temin edecek vasıtalara da başvurmaktan men edil-

mişti. Memleketi imar edemez, şimendifer yaptıramaz, yaptırmaya teşebbüs ettiği zaman derhal yabancılar müdahale eder ve hatta bir mektep yapmak istediği zaman bile müdahaleye maruz kalırdı. Kayda değerdir ki, bütün bu fenalıklar, milletin boynuna geçirilmiş bütün bu zincirler, milletimizin herhangi bir merhametinden veya devletin zaafından ileri gelmiş değildir! Bilakis, bütün bu esaret zincirleri devletin en kuvvetli, en kudretli bulunduğu bir zamanda boynumuza, devletin boynuna geçirilmiştir. **Fatih**'lerden başlarlar, **Selim**'ler ve **Süleyman**'lar zamanında takviye bulur...

Osmanlı Devletini mahv ve yok eden ve bu devletin hakiki kurucusu olan milleti, sefaletten sefalete, felaketten felakete sevk eden bütün bu imtiyazlar, bütün bu antlaşmalar hep padişahların ihsan ve atiyyei şahaneleriyle vuku bulmuştur. Biliyorsunuz ki, ilk kapitülasyon, **Fatih** zamanında, İstanbul'da sakin bulunan Cenovalılara verilmiş ve biraz sonra genişletilmiş ve diğer milletleri dahi kapsar kılınmıştır. Yine pekâlâ biliyorsunuz ki, milletin içinde yaşayan Hıristiyan unsurlara imtiyaz aynı tarihte verilmiştir. Fakat bu imtiyazlar –ki doğrudan doğruya devletin ve milletin hayati kaynaklarıyla alâkadardır– verile verile o kadar büyüdü ki, millet, sırtına yüklenen bu yükün altında kıvranmaya başladı ve tahammül edememeye başladı, takatsız kaldı..."[653]

Başbakan Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya genelge tel, 19.1.1923

"Genelge: Yunanlıların Batı Trakya'ya asker yığmaları üzerine Müttefiklere bir nota verildi ve Mudanya Anlaşmasına uyulması istendi. Yoksa anlaşmaya uyulmadığı hükmüne varacağımız bildirildi.[654]

---

653) ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 14***, s.325-327.
* *Uhudu Atika*: Eski anlaşmalar. Burada, Osmanlı İmparatorluğu'nun yabancılara verdiği imtiyazlar kastediliyor.

654) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.400-401, No. 371: Hüseyin Rauf Bey'den Fevzi Paşa'ya, İsmet Paşa'ya ve diğer Mümessillere tamim telgraf, 18.1.1923, No. 280 (özet).

Maliye Bakanı, **Fuat Bey**'in Ankara'ya geri gönderilmesini istiyor. Hükümet de gönderilmesini uygun görüyor."[655]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 19.1.1923

"Mübadele Altkomisyonu çalıştı. **Çiçerin** ile görüştüm. Boğazların kapalı kalmasında ısrar ediyor. Aşırı karamsar bir hava var. Müttefikler bize evet veya hayır dedirtecek bir proje hazırlıyorlar. Bunu Pazartesi verecekler. Bu akşam Amerikan delegesi ile uzun süre konuştum. Eski Antlaşmalar (*Uhudu Atika*) için yalnız red ile yetinmeyerek bir teklif yapmaklığımızda ısrar ediyor. Barış imzalanırsa Paris ve Londra'dan sonra New York'a ve Washington'a kadar kendisi ile mutlaka seyahat etmekliğimi tavsiye ediyor. Bu demektir ki, Amerika Türkiye ile ekonomik ilişkilere ve bununla beraber Eski Antlaşmalardan bir zerre kalmasına önem vermektedir. Yakında müttefiklerle büyük bir meydan muharebesi vereceğiz. Tek tek çeşitli meseleler üzerinde perakende muharebe vermekten yoruldular. Bütün askıdaki sorunlar üzerine büyük bir meydan muharebesi vermek istiyorlar. Bu, sinir meselesidir. Acaba bunda hangi millet kuvvetlidir?"[656]

"Gümrükler konusunda varılan sonucu özetle arzediyorum: Üç yıl süreyle, bugünkü tarifemizi bir ara tablo ile saptamış oluyoruz. En çok kayırılan ülke oluyoruz. Görüşlerinin bildirilmesini rica ederim."[657]

20 Ocak 1923 Cumartesi

İsmet Paşa'dan Gazi M. Kemal Paşa'ya tel, 20.1.1923

"(**Zübeyde Hanım**'ın ölümü üzerine) Büyük zıyâın (kaybın) delege arkadaşlarımızla hepimizi cidden ve samimen müteessir

655) ***Ibid.***, s.402, No. 372: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 19.1.1923, No. 282.

656) ***Ibid.***, s.405, No. 375: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 19.1.1923, No. 242 (özet). Not: **İsmet Paşa**'nın bu sorusuna **Rauf Bey**, ertesi gün şu cevabı verdi: *"Şüphesiz sizin ve bizim sinirlerimiz en kuvvetlisidir. Kanaat ve kararlarımız da o derece kat'idir Efendim."* (Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 20.1.1923, No. 287)

657) ***Ibid.***, s.403, No. 374: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 19.1.1923, No. 238- 241 (özet).

ettiğini arzeder, Delegeler Kurulu adına değerli vücudunuza âfiyet ve selâmet temenni eylerim."[658]

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya beş tel, 20.1.1923

"Kızılhaç temsilcileri Türkiye'deki esir karargâhlarını görebilecekler. Yunanistan'daki esir kampları da teftiş edilebilmelidir."[659]

"Yönetmeliğie uymayan Elazığ (Elaziz) Fransız okulunun yeniden açılmasına izin verilmedi."[660]

"Türkiye'deki Yunan esirleri Kırşehir ve Kayseri'dedir. Başka yerlerde 114 rehine vardır. Bunları mübadele etmek için İzmir ve Mudanya'yı kabul ediyoruz. Esir değişiminin nasıl yapılacağı hakkında ek bilgi bekliyoruz."[661]

"Alınan istihbarata göre, İngilizler, İstanbul'dan silah ve cephanelerimizi alıp Yunanlılara götürüyorlar. Kendilerine emanet edilmiş silahlarımızı alıp götürmelerini protesto ediyoruz."[662]

"**Numan Rıfat Bey (Menemencioğlu)**, Paris Mümessilliği ikinci kâtipliğine atandı."[663]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa yedi tel, 20.1.1923

"*19 Ocak raporu*: 1) Mübadele Altkomisyonu toplandı. Yunanistan'da mübadele dışında bırakılacak Türklerin bölgesi ve mübadillerin emlâki konusunda anlaşma sağlanamadı. 2) Esirler ve Mezarlıklar Alt-komisyonunda, Gelibolu yarımadasında İtilaf askeri mezarlıklarının mülkiyetini de istediler. Kabul etmedik. 3) **Curzon**, Musul işinin aramızda çözülemeyeceğini, komisyona götüreceğini bildirdi. Gereken cevabı vereceğim."[664]

---

658) ***Ibid.***, s.414, No. 390: İsmet Paşa'dan Gazi Paşa'ya tel, 20.1.1923, No. 250.
659) ***Ibid.***, s.406, No. 378, Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 20.1.1923, No. 284 (özet).
660) ***Ibid.***, s.406, No. 379, Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 20.1.1923, No. 285 (özet).
661) ***Ibid.***, s.408, No. 383: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 20.1.1923, No. 288-290 (özet).
662) ***Ibid.***, s.409, No. 384: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 20.1.1923, No. 291 (özet).
663) ***Ibid.***, s.410, No. 385: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 20.1.1923, No. 292.
664) ***Ibid.***, s.410-411, No. 386: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 20.1.1923, No. 243-245.

"İsveç delegesi ikamet ve konsolosluk anlaşması yapmaya hazır olduğunu henüz bildirmemiştir. Diğer tarafsız hükümetlerin bizimle ne anlaşmaları yapmak isteyecekleri henüz bilinmemekle birlikte, Belçika, İspanya, Danimarka ve Hollanda ile ikamet, konsolosluk ve diğer anlaşmaları yapmama yetkili olduğumu bildiren ve diğer yetki belgelerine benzer yetki belgelerinin gönderilmesi ihtiyaten uygun olur."[665]

"Genel afla ilgili hükümler antlaşmaya girmeyip beyanname olarak eklenecektir. Yüz elli kişinin genel af dışında bırakılmasını biz istediğimiz için bunun zikri bizim lehimizedir. Bu istisnanın beyannameye ek bir protokolda zikredilmesi düşünülmektedir. İstersek yalnız tutanakta zikri ile de yetinilebilir. Fakat protokol yapılması tercih edilmektedir. Etkisi bakımından ise bu şekiller arasında fark yoktur. Yunanistan ile bütün hükümlerde karşılık vardır. Siyasi olaylarla açık biçimde ilişkisi bulunan adi suçlar da affa dahildir. Bu kararların değiştirilmesine hâlen ne imkân ne de gerek vardır."[666]

"Bazı iktisadi gerekçelerle İstanbul'da moratoryum ilan edileceği haberi çıktı. Bunun barışa kadar ertelenmesi uygun olur."[667]

"Yunanistan'a götürülmüş olan sivil tutsakların tam ve doğru listesinin hazırlatılması."[668]

"Türkiye'ye 200.000 hane göçmen kabul edilebileceği yolundaki bilgi, Yunanistan'ın eline nasıl geçmiştir?"[669]

"(Yunanlıların Trakya'da Mudanya anlaşmasını çiğnedikleri hakkında) Verdiğimiz notaya İngilizlerden cevap alındı. Bu hareketin barışı bozmayı amaçlamadığı söyleniyor. Bizim tutumumuzdan da şikâyet olunuyor ve Çanakkale yakınında tutuklanmış İngiliz havacıların serbest bırakılmaları isteniyor."[670]

665) ***Ibid.***, s.414, No. 391: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 20.1.1923, No. 251.
666) ***Ibid.***, s.414-415, No. 392: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 20.1.1923, No. 252.
667) ***Ibid.***, s.412, No. 387: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 20.1.1923, No. 247.
668) ***Ibid.***, s.413, No. 388: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 20.1.1923, No. 248.
669) ***Ibid.***, s.413, No. 389: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 20.1.1923, No. 249.
670) ***Ibid.***, s.415, No. 394: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 20.1.1923, No. 256.

İstanbul'da Y. Komiser V. Henderson'dan Curzon'a rapor, 20.1.1922

"**Mustafa Kemal Paşa**, 16 Ocak günü İzmit'e geldi. Oradan Bursa, İzmir, Adana ve hatta Musul'a kadar gidecekmiş. Lozan Konferansının bu nazik döneminde onun Ankara'dan ayrılış nedenleri belli değil. Orduyu ve Halk Partisi'ni teftiş edeceği söyleniyor. Belki doğrudur. Belki de Lozan'da çıkabilecek bir kriz öncesinde bu geziyi yapıyordur ve ordu aracılığıyla Lozan'da Müttefiklere baskı yapmak amaçlanıyordur. Barış konusunda basında karamsarlık var. **Mustafa Kemal**'in İzmit gezisi bu karamsarlığa rastlıyor. Askerin moralini yükseltmeyi de amaçlıyor olabilir. Zira muzaffer yürüyüşü Mudanya'da durdurulmuş olan ve kış aylarını boş geçiren ordunun morali epeyce bozulmuştu. Ama Türklerin gerçekten barış istediklerine kaniim. **Gazi**'nin bu gezisi daha ziyade siyasi amaçlı ve bir seçim turnesi gibidir. Barış yapılınca bugünkü TBMM feshedilecektir ve **Gazi** buna hazırlanıyor. Seçim için en örgütlü olanlar İttihatçılardır; bunların başında **Kara Vasıf** vardır ve **Gazi**'nin düşmanları da bunlar arasındadır. **Gazi**'nin kendi partisi ise Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk örgütüdür ve birkaç hafta önce bunun siyasi partiye dönüştürüleceği açıklandı. **Gazi**'nin 18 Ocak günü İzmit'te İstanbul basını temsilcilerine yaptığı açıklamalar, onun bu gezisiyle çifte amaç güttüğünü doğruluyor."[671]

21 Ocak 1921 Pazar

Başbakan Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya dört tel, 21.1.1923

"Yunanlıların Selânik'te bulunan dördüncü tümenleri Batı Trakya'ya nakle başladıkları haber alındı. Batı Trakya'daki Yunan yığınağı vesilesiyle verdiğimiz notaya bu haberi de ekledik. Bu münasbetle Sırplarla Yunanlılar arasında yeni bir anlaşma veya anlaşma zemini olup olmadığının araştırılması Genelkurmay

671) *FO 424/256*, s.255-256, No. 144 ve **Şimşir**, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 5*, s.89-92, No. 56: Henderson'dan Curzon'a rapor, 30.1.1923, No. 52 (özet).

Başkanlığından istenmektedir. Tezelden araştırılarak bildirilmesi mercudur Efendim."[672]

"Yunanistan'da 10.742 esirimiz var. Trakya'dan alınıp götürülen siviller bunun dışındadır. Anadolu'daki Yunan esirleri İzmir'e doğru yola çıkarılıyor."[673]

"Sırf İstanbul'daki Müslüman emlâkin satışını önlemek için moratoryum ilanı sakıncalı olur mu?"[674]

"Gümrük tarifelerinin bazıları kalmadı. Bazıları için bir ara tablo benimsenebilir. Ama bu da on kat artırılmalıdır."[675]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 21.1.1923

"1) Mübadele Altkomisyonu toplandı. Yunanlılar istimlâk kanunu ile Müslümanların mallarını zeptetmişler ve etmektedirler. Bununla uğraşıyoruz. Mübadele dışında kalacak Batı Trakya sınırının Ustruma Karasu'ya kadar uzatılmasını istedik. 2) Fransızlar Ankara Anlaşmasındaki sınırı barış antlaşmasına koymak ve diğer maddeleri aramızda bırakmak istiyorlar. 3) **Çiçerin**'le görüştüm. D. Bayezit konsolosu geri çağrılmış. Ankara'da ticaret mümessili bulundurmaları gerekliymiş. Bu meseleler hakkında bilgi verilmesini rica ederim."[676]

22 Ocak 1923 Pazartesi

Gazi M. Kemal Paşa'nın Bursa konuşmasından, 22.1.1923

"...*'Barış olacak mı?'* diye soran arkadaşlarımız oldu. Efendiler! Halin hakikatinde barış bizim için ne kadar lazım, faydalı ise, düşmanlarımız için de aynı derecede lazım ve faydalıdır. Fakat onlar da aynı ihtiyaçtadırlar. Onlar ancak bir ümit ile harbi uzatmak isterler. O da bizde harbin devamı yüzünden dahili ihtilaller

672) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.417, No. 396: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya, Roma ve Paris Mümessilliklerine tel, 21.1.1923, No. 294 (Gizli).
673) ***Ibid.***, s.417, No. 397: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 21.1.1923, No. 296, 297 (özet).
674) ***Ibid.***, s.418, No. 398: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 21.1.1923, No. 296, 298 (özet).
675) ***Ibid.***, s.418, No. 399: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 21.1.1923, No. 296, 299 (özet).
676) ***Ibid.***, s.419, No. 400: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 21.1.1923, No. 254 (özet).

olmasıdır. Eğer düşman devletler düşünürlerse ki, bu yeni Türkiye, milli hâkimiyet esasına dayanan bir halk hükümeti böyle bir idare tarzını başaramaz, er geç gene eski hale dönecektir, işte bu gibi emeller barışı uzaklaştırabilir...

Lozan'da en fazla kapitülasyonlar üzerinde ısrar ediyorlar. Düşmanlarımız mali kapitülasyonların kaldırılmış olduğunu ifade etmişlerdir. Bunu özel bir madde ile de ifade edeceklerdir... Devletler adli kapitülasyonlarda çok ısrar etmektedirler. Mutlaka bu kapitülasyonların devam ettirilmesini istiyorlar... Din, hükümete esas olarak adaleti emretmiştir. Bu hükümler çok açıktır. Adaletle hüküm icra etmeyen bir hükümet çok fenadır. Hükümetimizin fena olmaması için adli hükümlerimizi iyileştirmek mecburiyetindeyiz... En medeni milletler derecesinde hukuki hükümlerimizi de iyileştireceğiz. Yüz sene, beş yüz sene evvel yaşayan bir toplum için yapılan kanunlarla, bugünkü toplumları idareye kalkışmak gaflettir, cehalettir... Bu memlekette adli kapitülasyonların teşekkülü, bu gafletimizin, bu cehaletimizin cezasıdır. Bu kadar muvaffakiyetlerimize rağmen yabancılar *'Adli kapitülasyonları kaldırmayız! Çünkü kanunlarınız medeni ve insani esaslara dayalı değildir. Memleketiniz içinde yabancı karma mahkemeler davalarımızı görsün. Haklarımızı sizin adaletinize, hâkimlerinize teslim edemeyiz!'* diyorlar.

Efendiler! Adli kapitülasyonlar, gayet kuvvetli ve ateşli bir zincir halinde boynumuzdadır. Bunu şüphesiz atacağız. Fakat tekrar boynumuza geçirmeyelim. Bunu boynumuza tekrar geçirmemenin çaresi de kanunlarımızı iyileştirmektir...

Milletimiz bir an evvel barışa kavuşmak istiyor. Milletten ilham alan bütün vekillerimiz ve ricalimiz de aynı fikirde bulunuyor. Fakat buna rağmen harp halinin barışa dönüşmemesi bir emrivaki olur ve yeniden harp başlarsa, bunun mesul ve müsebbibi Türkiye halkı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümeti değil, bizi mahvetmek için kafalarından suikastı çıkarmayanlar olacaktır..."[677]

677) ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 14,*** s.364-366 (kısaltıldı).

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya üç tel, 22.1.1923

"Rusya'nın (Doğu) Bayezit konsolosu orada zararlı işler yapıyor. Bu konsolosluğun kapatılmasını isteyeceğiz. Önce konsolosun geri çekilmesini istedik. İzmir'de hiçbir yabancı konsolosluk kabul etmiyoruz. Eski konsolosları da tanımadık. Ama yine de İzmir'de Rus konsolosu kabul edebiliriz. Halen müzakere edilmekte olan Türk-Rus ticaret anlaşmasıyla hükme bağlanmadıkça Rus ticaret mümessillikleri kabul edilmez. Ticaret anlaşması görüşmeleri devam etmektedir. **Aralov** bir görüşmemizde memleketler arasında ticaret fazla olmayacağından müzakereler sonuçsuz kalsa da ilişkilerimizi etkilemeyeceğini ihsas etti."[678]

"**Poincaré**'nin barış konusunda etkili olabileceğini söylemiştim. Şimdi kendisinden sözlü bir mesaj geldi. Fransa'nın barış istediğini ama bizim anlayışlı davranmadığımızı vs. söylüyor."[679]

"**Ferit Bey (Tek)** Paris'te görev yapamaz düşüncesindeyim."[680]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel 22.1.1923

"21 Ocak raporu:

1) Savaşta zarar görenler için bizden 15 milyon altın lira isteyeceklermiş. 2) Musul sorunu komisyonda görüşülecek. **Curzon**, sonunda hakeme gitmeyi önerecek gibi. Ben plebisit önereceğim. 3) Mübadele işinde askıda birkaç konu var. Yarın sonuçlandırmaya çalışacağız."[681]

"22 Ocak raporu:

1) Mübadele Altkomisyonu toplandı. İslam emlâki işi Yunanlılara kabul ettirilemediğinden bütün sorun askıda kaldı. İngilizler Arıburnu savaş alanının mezarlık gibi tahsisini istediler. Bu sorun da askıda kaldı. 2) İtalyanlar, vatandaşlarımızdan 2.500 aile reisinin İtalyan vatandaşlığına geçmesini kabul etmemizi istemişlerdi.

678) Şimşir, ***Lozan Telgrafları I***, s.419-420, No. 401: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 21.1.1923, No. 300-302 (özet).

679) ***Ibid.***, s.419-420, No. 401: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 21.1.1923, No. 300-302 (özet).

680) ***Ibid.***, s.421, No. 404: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 21.1.1923, No. 305-307 (özet).

681) ***Ibid.***, s.424, No. 406: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 22.1.1923, No. 255 (özet).

Biz bu isteği bin kişiyle sınırlamak istedik. **Garroni** şartlarımızı şiddetle reddetti. Adli kapitülasyon işini bitirmek amacıyla razı olduğumuz bu sorunu sessizce ve sakıncasız yapmaya çalışıyoruz. 3) Yarın Suriye sınırımız söz konusu edilecek. Biz, Ankara Anlaşmasını geçerli sayarak bütün gücümüzü Musul'a çevireceğiz."[682]

İngiliz Y. Komiserliği Haftalık Türk Basın özeti, 16-22 Ocak 1923

Türk basınında yer alan başlıca konular: Yunanlıların Karaağaç'ı işgal ettikleri havadisi, Türkiye'nin geleceği bakımından **Mustafa Kemal**'in İzmit konuşmaları, Türkiye'nin barışçı niyetleri. ***Tevhid-i Efkâr***, Müttefiklerin Türkiye'den taviz koparabilmek için Ermenileri maşa olarak kullandıklarını yazdı. ***Vakit***, Fransızlar aleyhine uzun bir makale yayımladı. ***Yeni Şark***, Saltanatın kaldırılmasıyla açıkta kalan eski İstanbul Hükümeti memurlarına maaş ödenmesini savundu.[683]

Amerikan Delegesi Grew'un günlüğünden, 22.1.1923

"Bu sabah saat 11.30'da **Child** ile birlikte **Curzon**'u görmeye gittik ve durumu samimiyetle ifade etmesini istedik. Cevabında (...) **Curzon, Barrère**'i görmeye gittiğinde kendisini eski moda bir gecelik içinde yatakta yatarken 'diplomatik olarak hasta ve her bir yanı ağrır vaziyette' bulduğunu ifade etmekteydi... **Poincaré**, artık işlerin bu şekilde devam etmesine müsaade etmeyecekmiş gibi görünüyordu. Uzun bir kariyer hazin bir şekilde sona eriyordu. **Curzon**, önümüzdeki hafta Türklere verilmek üzere bir antlaşma taslağı hazırlanmasına dair planlarından bahsetti. Musul'a gelince, bu meseleyi hakem heyetine bırakacaktı. Antlaşma taslağını Türklere teslim ettikten sonra ister imzalasınlar isterse imzalamasınlar iki gün içersinde Lozan'ı terk edeceğini de sözlerine ekledi...

682) ***Ibid.***, s.424-425, No. 407: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 22.1.1923, No. 258, 259.

683) ***FO 371/9121/E.1145*** ve **Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 5***, s.94-96, No. 58/1, 22 Ocak 1922'de biten haftada Türk basın özeti.

Hem **Montagna** hem de **Curzon**, Fransızların Türklerle ayrı bir anlaşma yapmayı ümit ettiklerini ve bu sebeple yem olarak borç müzakerelerini bloke ettiklerini de ima ettiler. Aslında, **Bompard**'ın Paris'ten dönüşü, kendi aralarında bile birbirlerine güvenmeyen müttefiklerin sarsak konumunu ön plana çıkarmakla kalmamış, aynı zamanda Fransızların böyle bir durumun kendilerine sunabileceği her türü bencilce avantajdan yararlanmak için fırsat kolladıklarının işaretini de beraberinde getirmişti.

Curzon, Lozan'ı terk ettiğinde Konferansı da dağıtacağını, zira yokluğunda diğer müttefiklerin 'anlaşmayı berbat etmelerini' istemediğini de bize söyledi. Müzakereye yetkili kimseyi arkada bırakmamak için gereken özeni gösterecekti.

Durum olabildiğince iç karartıcı görünüyordu ama her iki tarafın da barış istediğine ve bir çözüm bulunacağına hâlâ inanıyordum."[684]

23 Ocak 1923 Salı

Gazi M. Kemal'den Amerikan milletine sesleniş,
23 Ocak 1923

"Büyük Amerikan Milletine:

Siz zulüm ve istibdadı kendi vatanınızdan uzaklaştırdınız. Siz uzun ve kanlı mücadeleden sonra kendi hürriyet ve bağımsızlığınızı elde ederek halk hâkimiyetine dayalı demokratik bir devlet ve kuvvetli bir medeniyet tesis ettiniz.

Bugün yerkürenin diğer tarafında bir millet var ki, o da aynı hürriyet, aynı bağımsızlık ve aynı demokrasi uğrunda mücadele ediyor, kan döküyor. Bu mefkûrenin saflığına ve ulviyetine gözlerinizi yanıltmak istiyorlar. Bu propagandayı yapanlar, ya birtakım cahil mutaassıplar veyahut yeni kazandığımız hürriyeti imha ve ondan (bizi) *mahrum etmek isteyen gizli ve aşikâr düşmanlarımızın icra aletleridirler. Yalanlara ve iftiralara inanmayınız.*

684) **Grew**, ***op.cit.***, s.539-540 ve **Orağlı**, ***op.cit.***, s.82-83.

Hürriyet ve bağımsızlık uğrunda harp eden ve tıpkı sizler gibi dünyada ilerleme ve adalet etkeni olmak için samimi bir surette mücadelede bulunan Türk halkına kalbinizi açık bulundurunuz.

Gazi Mustafa Kemal"[685]

Not: Amerikan Senatosu'nun 26 Şubat tarihli oturumunda senatör **Mr. Oven**'ın teklifi ile bu belgenin zapta geçirilmesine karar verilmiştir.[686]

Lozan Konferansı Birinci Komisyonunda Musul sorunu, 23. 1.1923

Resmi tutanaktan (kısaltılarak):

Oturum, Ouchy Şatosunda, **Lord Curzon**'un başkanlığı altında, 23 Ocak 1923 günü saat 11.00'de açıldı...

İsmet Paşa aşağıdaki bildiriyi okudu:

"Musul sorunu, Türk ve İngiliz Temsilci Heyetleri arasında, gerek sözlü gerekse yazılı olarak bir görüşmeye konu olmuştur... Tarafların öne sürdükleri iddiaları ve Türkiye'nin Musul Vilayetinin bir başka devlete bırakılmasına razı olamayışının nedenlerini, burada, kısaca gözden geçirmeme izin verilmesini istemekteyim.

Bu nedenler etnografik, siyasal, tarihi, coğrafi, ekonomik ve askeri niteliktedir.

I. Etnografik nedenler: *Musul Vilayetinde yerleşik nüfus 503.000 kişiye varmaktadır; Vilayet içinde, bundan başka, Kürt, Türk ve Arap göçebe aşiretler de vardır; bunlar aşağı yukarı 170.000 kişi kadardır...*

Vilayetin yerleşik nüfusunu meydana getiren 503.000 kişi, resmi Türk istatistiklerine göre, aşağıdaki unsurlardan oluşmaktadır:

---

685) ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 15 (1923)***, s.20 ve **Sadi Borak**, ***Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri***, 3. bs., Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998, s.369.

686) ***Amerika Birleşik Devletleri 67. Kongre 4. Oturum Toplantı Tutanakları ve Tartışmalar***, C. 64, 3. Bölüm, 23 Ocak 1923-7 Şubat 1923, Hükümet Basımevi, Washington, 1923, s.2487-2488. Ayrıca bkz. *The New York Times*, 25.1.1923 ve *Hâkimiyeti Milliye*, 22 Mart 1923, No. 770, s.1.

Kürt: 263.830; Türk: 146.960; Arap: 43.210; Yezidi: 18.000; Müslüman olmayan: 31.000; TOPLAM: 503.000.

Rakamlarını belirttiğim çizelge gösteriyor ki:

1) Süleymaniye ve Kerkük sancaklarında Arap unsuru çok azdır;

2) Musul Merkez Sancağında 137.000 Türk ve Kürte karşılık, yalnız 28.000 Arap vardır;

3) Son olarak bütün Musul Vilayetinde, 410.700 Türkle Kürde karşılık 31.000 Müslüman olmayan vardır. Demek ki, vilayet nüfusunun beşte dördünden çoğunu Türklerle Kürtler ve beşte birinden azını da Araplar ve Müslüman olmayanlar meydana getirmektedir...

Araplarla Müslüman olmayanların vilayet nüfusunun içinde azınlıkta, Kürtlerle Türklerin de çoğunlukta olduğunu, İngiliz Hükümetinin kendisi de kabul etmektedir...

Kürt halkının İran kökenli olduğu öne sürülmüştür; oysa bu iddiayı, Kürtlerin Turan kökenli olduğunu kabul eden, Encyclopedia Britannica yalanlamaktadır...

II. Siyasal nedenler: *(...) Türk Temsilci Heyeti aşağıdaki görüşleri öne sürmekle şeref duymuştur ve şeref duymaktadır:*

a) Araplar, Müslüman olmayanlarla birleşseler bile, Musul Vilayetinde bir azınlıktırlar...

b) Kürtlerin Türklerle birlikte yaşamak istemedikleri iddiası hiç de doğru değildir...

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de hükümetidir...

III. Tarihi nedenler: *Onbir yüzyıldan beri, Osmanlı ve Selçuk İmparatorluklarının kurulmasından çok önce, Musul ile Bağdat'ın kuzeyine kadar uzanan bölge, aralıksız Türklerin olmuştur.*

Abbasi Halifelerinin zamanında, bu ülkeler Türk valilerinin, Türk askerlerinin ve Türk halkının elinde bulunmuştur.

Sonraları, Atabey Türk Hanedanı, bunun ardından Artuklar hanedanı bağımsız birçok devletler kurmuşlar ve Musul, Sancar, Cezire-ibn-Omar, Harput, Mardin gibi yerlerde hüküm sürmüşlerdir.

Bu hanedanlar, özellikle Musul'da, pek çok anıtlar bırakmışlardır...

IV. Coğrafi ve ekonomik nedenler: *Coğrafya, toprağın yapısı ve iklim bakımından, Anadolu'yu Irak'tan ayıran çizgi, Cebel Hamrin-Cebel Fuhul-Vadi-i Tatar-Cebel Sancar çizgisidir.*

Bu çizginin güneyinde, Musul Vilayeti, iklim ve öteki koşullar bakımından Anadolu'ya eş bir görünüştedir.

Musul şehri ve vilayeti, Anadolu'yu, Suriye'yi ve İran'ı birbirine bağlayan yolların kavşağında bulunduğundan, Güney Anadolu'nun İran'la ve Suriye ile ulaşımında çok büyük bir önemdedir. Bu bölge, Anadolu'nun çeşitli parçaları arasındaki ulaşım bakımından daha da önemlidir; çünkü, Süleymaniye'yi, Kerkük'ü, Diyarbakır'ı, Urfa'yı, Bitlis'i, Siirt'i ve bu gibi yerleri birbirine bağlayan yollar da burada birbirine kavuşmaktadır...

V. Askeri ve stratejik nedenler: *Bir önceki paragrafta sözünü ettiğimiz gibi, Güney Anadolu'nun çeşitli parçaları arasındaki ulaşım bakımından –bunun sonucu olarak da bölgenin güvenliği bakımından– Musul'un büyük önemi vardır...*

*(**İsmet Paşa**) Türkiye'nin, Musul Vilayetinin kendisinden ayrılmasına neden razı olmayacağını gösteren düşünceleri şöyle özetlemek istemektedir:*

1) Vilayet halkının büyük çoğunluğu Türk ve Kürttür.

2) Bu vilayette oturanlar, yeniden Türkiye'ye bağlanmayı ısrarla istemektedirler; çünkü sömürgeleşmiş bir halk olmaktan çıkarak, bağımsız bir devletin yurttaşları olacaklarını bilmektedirler.

3) Coğrafi ve siyasal bakımlardan bu vilayet, Anadolu'nun tamamlayıcı parçalarındandır; bu vilayet, ancak Anadolu'ya bağlı kalmakla gerçek çıkış yerleri olan Akdeniz limanlarıyla sıkı ilişki kurabilecektir.

4) Hukuk bakımından hâlâ Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan bir memlekete ilişkin olarak İngiltere'nin yapmış olabileceği bütün andlaşmaların, anlaşmaların ve sözleşmelerin –hele, iradelerini serbestçe ve her türlü yabancı baskılardan ve işgalinden arınmış olarak belirtmek fırsatının bu bölge halkına verilmediği de göz önünde tutulursa– hukuk açısından hiçbir değeri olamaz.

5) Anadolu'nun güney kesimlerini birleştiren yolların kavşak noktası olan Musul'un, ticaret ilişkilerimiz ve bu bölgenin güvenliği bakımından, bizim elimizde olması zorunludur.

6) Musul Vilayeti, ülkemizin birçok başka parçaları gibi, savaşmanın durdurulmasından sonra ve yapılmış sözleşmelere aykırı olarak bizden alınmıştır; bu yüzden, aynı durumda kalmış öteki bölgeler gibi, Musul'un da bize geri verilmesi gerekir.

Açıklamamı bitirmeden önce, Türk Temsilci Heyetinin, Musul'a ilişkin isteğini öne sürerken, dünya kamuoyunca tamamiyle destekleneceğinden şüphe etmemekte olduğu kadar, açıklamakla şeref duyduğum görüşlerin doğruluğunu ve değerini herkesin kabul edeceğine inanmış olduğumu da söylemek isterim."[687]

İsmet Paşa'dan Gazi M. Kemal Paşa'ya tel, 23.1.1023

"Bugün son derece buhranlı oldu. ***Curzon*** *bütün vasıtalarını bütün gün kullandı. Musul'un siyasi muharebe günüdür. Konferansın başlangıcında olmadığımızı, bütün dünya kamuoyuna karşı Musul yüzünden barış dünyasını tehlikeye koymak sorumluluğu ağır olduğunu iddia ve Musul'u talep ettim. Milletler Cemiyeti'ne başvurmaya karar verdi. Onun gizli niyeti barış projesinin tamamını pazarlığa koymadan önce Musul meselesini halletmek idi. Çünkü zor duruma girdi ve geriledi. Büyük çarpışmanın ardından İspanya Elçisinin ziyareti dolayısiyle anladım ki, İtalya ve Amerika çevrelerinde sevinç vardı. Belki zafer kazanma günüdür. Zafer*

687) ***Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler***, Takım I, Cilt 1, Kitap 1, s.342-354.

çok buhranlı günde olur. Fakat anlaşılmaz. Ben böyle söz sarfetmişim. Bilesiniz ki çok yorgunum. Üç gece uyumadım. Bugünkü Musul çarpışmasını düşündüm. ***Curzon*** *inkıta (Konferansın kesilmesi) karşısında şimdilik geriledi. Büyük tertipler ve tehditler yaptı. Çok yoruldum. Benim güzel Gazi Şefim beni bu kadar imtihana niçin feda ettin? Büyük ziyafetlerin birinci damlasını hep senin sıhhatine ve en büyük buhranlardan sonra benimle içerler. Selam selam! Acaba seni tekrar görecek miyim?* ***Curzon*** *sandalyesinde yığılmış idi. Veda ederken* ***Garroni*** *bana 'Çok çalımlı halin var' diye gülüyordu. İngilizi Musul yüzünden barışı tehdit eder gösterdik. Dehşetli propaganda ve mücadele. 23 Kânun-u sâni 339."*[688]

Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya altı telgraf, 23.1.1923

"İngilizler, Haliç'teki gambotlarımızın makinelerini ve silahlarımızı aldılar. Protesto ettik. Cevap istedik."[689]

"Eski Bükreş Elçiliğimiz kasasında gümüş takımlarla kristaller varmış. Açılabilmesi için Köstence Konsolosu **Enver Bey**'de bulunan anahtarın Bükreş'e gönderilmesi."[690]

"Köstence Konsolosluğumuz boşaltılmış. Eşyaları için yeni bir bina bulunamamış. Eski binada üç oda ayrılması için Romanya delegesinin dikkatinin çekilmesini rica ederim."[691]

"(Musul) Heyet-i Vekilede görüşüldü. İngilizlerin hakeme havale edilmek teklifine karşı Zât-ı Âlilerinin plebisit teklif buyuracağınıza nazaran, oyların ortaya çıkması için yalnız işgal kuvvetlerinin değil oradaki teşkilatının da tahliye edilerek (muvakkat bir) idarenin tesisi veyahut mıntıkanın müştereken işgali ile halkoyuna başvurulması lüzumuna kanaat hasıl oldu..."[692]

688) **Şimşir,** ***Atatürk ile Yazışmalar,*** s.464 ve **Şimşir,** ***Lozan Telgrafları I,*** s.428-429, No. 414: İsmet Paşa'dan Gazi Paşa'ta tel, 23.1.1923, No. 262.

689) **Şimşir,** ***Lozan Telgrafları I,*** s.425, No. 408: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 23.1.1923, No. 309 (özet).

690) ***Ibid.,*** s.426, No. 409: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 23.1.1923, No. 310 (özet).

691) ***Ibid.,*** s.426, No. 410: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 23.1.1923, No. 311 (özet).

692) ***Ibid.,*** s.427, No. 411: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 23.1.1923, No. 312.

"Genel af hükümlerinin bir protokolde yer alması uygundur. Af, adi suçları kapsamamalıdır."[693]

"Batı Anadolu'ya yerleştirilebilecek göçmenlerle ilgili bilgiler Ankara'dan sızmamıştır. Boş yerlerin bir bölümüne yerli göçmenler yerleştirildi. Halen 100.000 hane göçmen yerleştirilebilecek kadar bile boş yer yoktur."[694]

24 Ocak 1923 Çarşamba

İsmet Paşa'dan Gazi M. Kemal Paşa'ya tel, 24.1.1923

"**Çiçerin**'den aldığım 22 Ocak tarihli mektupta, muhterem validenizin kaybından pek ziyade müteessir olduğu ve Türkiye'yi yeniden kuran ve İstanbul'u ikinci defa fethedip Türk milletinin prestijini kazanan Zâtı Âlilerinin kederine tamamiyle katıldığı bildirilmekte ve bu duygularının Zâtı Devletlerine arzı rica edilmektedir. Bundan başka adıgeçen birkaç yıllık bir işbirliği sayesinde zaferimizde payı olmakla övünmekte olduğunu ve eski ve yeni Türkiye'yi birbiriyle karşılaştırdıktan sonra Türk milleti ve onun kahraman Reisi ile Rus işbirliğinin İstanbul'un güvenliğine kefalet edecek yegâne tedbir olan Boğazların savaş gemilerine kapanmasını sağlayabileceğini beyan ve bu sonucu görebilmekle bahtiyar olabilmek ümidini dile getirmektedir.

Alacağım cevabı derhal kendisine ileteceğimi arz ederim."[695]

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya üç tel, 24.1.1923

"İtalyanlar tarafından, kanuna aykırı olarak, İtalyan vatandaşlığına topluca girmelerini kabul etmemiz istenilen bin kişi kimlerdir? Aile üyelerini kapsamayacağı takdirde vatandaşlık değiştirmede neden ısrar ediyorlarlar? Bu adamlar nerelidir ve başkalarından gizlenmesi (ihtifâsı) nasıl mümkün olacaktır? Vatan-

693) ***Ibid.***, s.427, No. 412: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 23.1.1923, No. 313-314.
694) ***Ibid.***, s.428, No. 413: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 23.1.1923, No. 316.
695) ***Ibid.***, s.436, No. 424: İsmet Paşa'dan Gazi Paşa'ya tel, 24.1.1923, No. 270.

daşlık değiştirmelerini kabul edersek kanuna göre memleketten çıkmaları gerekeceğinden buna uyulacak mıdır?"[696]

"**Zaglul Paşa** ve diğer tutuklu yurtseverlerin de genel aftan yararlandırılmaları gerekir."[697]

"Ankara Anlaşması gereğince, Fransa'nın Musul meselesinde bize arka çıkması gerekirken bunu yapmamış olmasına **Mougin**'in önemle dikkatini çektim."[698]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 24.1.1923

"23 Ocak raporu:

1) Bugün öğleden sonra iki defa toplanan Arazi Komisyonunda Türkiye'nin güney sınırları söz konusu edildi. Fransızlar, Ankara Anlaşması ile Suriye sınırının kararlaştırılmış olduğunu söylediler. Hiç sesimi çıkarmadım. Musul meselesinin münakaşası hakiki bir çarpışma olmuştur.

Sabahleyin ben Musul Vilayetinin Türkiye'ye iadesini gerektiren nedenleri ve delilleri çok ayrıntılı olarak izah ettim. **Lord Curzon**, uzun bir cevapla mukabele etti. Sonunda her iki taraf kendi görüşünde ısrar etmekte olduğundan, Irak'ın kuzey sınırının hallini tarafsız saydığı Milletler Cemiyeti'ne havaleyi teklif etti. Fransa, İtalya ve Japonya İngilizi destekledi. Öğleden sonra **Curzon**'a cevap vererek anlaşmazlığı Milletler Cemiyeti'ne havale etmeyi kabul edemeyeceğimi kesin bir dille belirttim ve plebisitten kaçınmasını tenkit ettim. Sonunda kayıtsız şartsız Musul'un Türkiye'ye iadesi esasının kabulünü istedim.

---

696) ***Ibid.***, s.430, No. 416: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 24.1.1923, No. 317.
Not: Mütareke döneminde, sessizce, Türk vatandaşlığından İtalyan vatandaşlığına geçmiş olan bu kimseler Musevi asıllı kimselerdi; İtalyan vatandaşlığına geçtikten sonra da Türkiye'de kalmışlardı, topluca İstanbul'da, İzmir'de ve Edirne'de yaşıyorlardı. 1939 yılında Türkiye'de İtalyan vatandaşı Musevilerin toplam sayısı 959 kişiydi. (Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. **Bilâl N. Şimşir, *Türk Yahudiler II***, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010, s.83 vd.)

697) **Şimşir, *Lozan Telgrafları I***, s.429, No. 415: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 24.1.1923, No. 315.

698) ***Ibid.***, s.430, No. 418: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 23.1.1923, No. 319.

İngiliz en sonunda tekrar meseleyi Milletler Cemiyeti'ne sunarak, dünya barışının tehlike karşısında bulunduğunu ileri sürerek anlaşmazlığın halline müdahale etmesini derhal talep edeceğini söyledi. Musul'un iadesi teklifinde ısrar ettim. Bunun karşısında Konferansın kesilmesi beklenirken, İngilizlerin tekrar Milletler Cemiyeti'ne başvurması görüşü ile toplantı sona erdi. Büyük buhran oldu. **Curzon** Milletler Cemiyeti'ne başvurarak anlaşmazlığın incelenmesini isteyecektir. Durum ciddidir. Gelişmeler peyderpey arzolunacaktır: Büyük buhran ve mücadele günüdür.

2) Bir habere göre Ruslar Boğazlar Sözleşmesini imzalamayacaklar imiş. Gelibolu'da bir askeri kuvvet bulunmasını onlar da şart ediyorlarmış."[699]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 24.1.1923

"C. 20/1.39 ve 289 numaralı şifreye

Madde 1– Yunanistan'daki rehinelerimiz teslim edildikten sonra elimizdeki rehineler iade edilecektir. İnşaat taburlarındaki vatandaşlarımız ahali mübadelesi başladığı zaman ilk kafile olarak gönderilecektir. Bu da ancak barışın imzasından sonra olabilecektir.

Madde 2– Zulüm yapmaktan sanık Yunan subayları şimdiye kadar cezalandırılmamışlarsa affedilmiş olarak kalacaklardır."[700]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 24.1.1923

"Dün Musul hakkında Konferansta geçen münakaşalar sırasında **Lord Curzon,** henüz Milletler Cemiyeti'ne girmemiş ülkeler

699) *Ibid.*, s.431-433, No. 419: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 24.1.1923, No. 260, 261. **Not**: Gerçekten **Lord Curzon**, hiç vakit geçirmeden, Musul anlaşmazlığını Milletler Cemiyeti'ne havale etmeye karar vermiştir. 24 Ocak 1923 günü Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri İngiliz **Sir E. Drummond**, Cenevre'den Lozan'a gelmiş, aynı gün **Curzon** ile **Drummond** baş başa verip Musul işinin Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi yöntemlerini kararlaştırmışlardır. **Curzon**, bunları Londra'ya rapor ederken, 25 Ocak 1923 günü Milletler Cemiyeti Konseyine resmi bir mektup göndereceğini de duyurmuştur. (*FO 424/256*, s.196, No. 116 ve *DBFP*, 1919-1939, Vol. I/XVIII, s.466, No. 342: Curzon'dan Lindsay'e tel, 24.1.1923, No. 229)

700) Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.433-434, No. 420: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 24.1.1923, No. 263.

için de Milletler Cemiyeti'nin 17. maddesinin uygulanabileceğini ve bu madde gereğince, Cemiyetin üyesi olmayan devletin (yani Türkiye'nin), Milletler Cemiyeti üylerine uygulanan hükümlere uymaya davet olunacağını ve kabul ettikleri takdirde Milletler Cemiyeti Meclisinin tahkikat yaparak en uygun gördüğü tedbirleri teklif edeceğini söyledi...

(**Curzon**) Aldığı bilgilere göre, Türklerin Musul'a yürümek hazırlığında bulunduğunu ve bu hâl dünya barışını tehdit eder mahiyette bulunduğunu ileri sürerek, yine Cemiyet Sözleşmesinin 11. maddesi gereğince, savaş veya savaş tehdidi Milletler Cemiyeti'ni ilgilendirdiğinden, bu Cemiyete başvuracağını ve Türk Hükümeti bunu da reddederse, Cemiyet tarafından Türkiye hakkında 16. maddedeki baskı tedbirlerine başvurulacağını bildirdi. Bu tedbirler, savaşa kalkışan devletle ticari, mali ilh. ilişkilerin kesilmesini öngörmektedir. **Curzon**, İngiltere'nin Milletler Cemiyeti'ne başvuracağını açıkladı.

Bu konuda Hükümetin görüşünün bildirilmesini rica ederim."[701]

25 Ocak 1923 Perşembe

Gazi M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 25.1.1923

"(Annesinin ölümü üzerine) Samimi kardeşlerimin üzüntülerime katılmaları âlâmımı ta'dil ediyor (acımı değiştiriyor). Size ve bütün arkadaşlara teşekkür ederim. –**Gazi Mustafa Kemal**"[702]

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya altı tel, 25.1.1923

"**Gazi** ve Hükümet de **Ferit Bey**'in Paris Mümessilliği görevinden alınması gerektiği görüşündedirler. İstifa etsin. **Hüseyin Ragıp Bey** şimdilik Mümessillik işlerini yürütsün."[703]

---

701) ***Ibid.***, s.434-435, No. 422: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 24.1.1923, No. 265-268 (kısaltıldı).

702) ***Ibid.***, s.439, No. 429: Gazi Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 25.1.1923, No. 324.

703) ***Ibid.***, s.437, No: 425: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 25.1.1923, No. 320 (özet).

"Chester projesinin Bayındırlık Bakanlığıyla görüşülmesi bitti. Meclis'e götürme zamanı mıdır?"[704]

"İki Yunan tümeni Batı Trakya'ya hareket emri almış. İngilizler pek çok silah ve cephaneyi Dedeağaç'a göndermişler. İngilizler İstanbul'da seferberlik hazırlığındadır."[705]

"Yunanlıların elindeki sivil esirlerimizin sayısı onların iddia ettikleri gibi 3.000 değil, 10.472 kişidir (tam liste)."[706]

"Korfu'daki 900 sivil esirimiz çok zor durumdadırlar ve telef oluyorlar. Durumlarının düzeltilmesini rica ederim."[707]

"**Curzon**'un Kürt mebuslar hakkındaki sözleri Meclis'te tepkiyle karşılandı. **Curzon** o tarzda ifadede bulunmuş mudur?"[708]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa üç tel, 25.1.1923

"24 Ocak raporu:

Nüfus mübadelesi anlaşması kabul olundu. Bir-iki güne kadar imzalanacak. Mezarlıklar işinde pürüzler var. **Curzon**'un Musul için Milletler Cemiyeti'ne başvurduğu söyleniyor. **Garroni** ve **Çiçerin** ile ayrı ayrı görüştüm. D. Bayezit'teki Rus Konsolosu değişecek ama konsolosluğu kaldırmayı pek istemiyorlar. **Çiçerin**'den, Ankara'daki temsilcileri **Aralov**'u değiştirmelerini istedim."[709]

"**Çiçerin**'den 22 Ocak günlü bir mektup aldım. Türkiye'deki Rus ticaret mümessillikleri ve Rus konsoloslukları konusunda şikâyetler ileri sürüyor. Bu konuda aydınlatılmamı rica ederim."[710]

"İstanbul'daki karantina kadrosunun kesinleştirilmesini dönüşüme kadar erteleyiniz."[711]

---

704) ***Ibid.***, s.437, No. 426: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 25.1.1923, No. 321.
705) ***Ibid.***, s.438, No. 427: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 25.1.1923, No. 322.
706) ***Ibid.***, s.438, No. 428: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 25.1.1923, No. 323.
707) ***Ibid.***, s.439, No. 430: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 25.1.1923, No. 325.
708) ***Ibid.***, s.439, No. 430: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 25.1.1923, No. 325.
709) ***Ibid.***, s.441, No. 432: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 25.1.1923, No. 271, 272 (özet).
710) ***Ibid.***, s.442, No. 433: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 25.1.1923 No. 273.
711) ***Ibid.***, s.443, No. 434: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 25.1.1923, No. 274.

Dış basında Musul haberleri, 25.1.1923

25 Ocak 1923 günlü ***Echo de Paris*** gazetesi, *"**İsmet Paşa'nın** reddetmesine rağmen, **Lord Curzon** Musul sorunu için Milletler Cemiyeti'ne başvurdu"* diye başlık atmıştı.

***Journal de Genève**, "Musul sorunu için Milletler Cemiyeti'ne başvuruldu"* diyordu.

Paris'te çıkan ***Le Journal*** gazetesi, *"Musul sorunu yüzünden Lozan Konferansı kesilecek mi?"* diye başlık atmıştı ve alt başlığında *"**Lord Curzon** bu konuda Milletler Cemiyeti'ne çağrıda bulundu"* diyordu.

Petit Parisien gazetesinin başlığı şuydu: *"Musul sorunu Lozan'da. **İsmet Paşa** Milletler Cemiyeti'nin hakemliğini reddetti. Ama **Lord Curzon** dün hemen 11. madde gereğince Milletler Cemiyeti'ne başvurmaktan geri durmadı."*

Le Temps gazetesi de *"Musul ve Milletler Cemiyeti"* başlıklı bir başyazı yayımlıyor, Lozan Konferansında iki oturum görüşülen Musul işinin Milletler Cemiyeti'ne götürülmekte olduğunu anlatıyor ve yorumluyordu...

Şunu da ekleyelim: Sovyet Rusya'nın, ABD'nin üye olmadığı Milletler Cemiyeti, o tarihlerde İngilizlerin güdümündeydi ve bir İngiliz organı gibi çalışmaktaydı.

26 Ocak 1923 Cuma

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 26.1.1923

"Halen Batı Cephesi emrinde 22.099 Yunan esiri vardır. Bunlardan 17.656'sı yedi günde, geri kalanı sekiz günde İzmir'de değişim için hazır bulundurulacak. Mudanya'ya götürülecek esirlerin sayısı ayrıca bildirilecek."[712]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 26.1.1923

"25 Aralık raporu: 1) Altkomisyonlarda mezarlıklar, vatandaşlık işleri görüşüldü. Arıburnu arazisini isteyen İngilizlerle tartışma oldu. 1.500 vatandaşımızın İtalyan vatandaşlığına geçmesini kabul

712) ***Ibid.***, s.443, No. 436: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 26.1.1923, No. 328.

etmeye mecbur kaldık. 2) Maliye teklifleri alındı. Şartlar ağırlaştırılmıştır: Bizden 'tamirat bedeli' diye toptan 15 milyon altın lira istiyorlar. Gemilerimizin bedeli olan 6 milyon İngiliz lirasını vermiyorlar. Zaptettikleri 5 milyon altın liramızı da iade etmiyorlar. 3) Müttefikler, 30 Ocakta bir antlaşma projesi verecekler, ondan sonra iki-üç gün içinde Lozan'dan ayrılacaklar. Ayrılış gününü belirtmediler. **Curzon**, Musul için Milletler Cemiyeti'ne başvurdu. 4) Fransız delegesi **Bompard**, İskenderun'daki Fransız zulümleriyle ilgili gazete yayınlarının durdurulmasını istedi. Fransızlar, İngilizlerden daha fazla aleyhimize döndüler. 5) Japon delegesi, Musul'un Milletler Cemiyeti'ne götürülmesini ve adli kapitülasyonlar yerine geçici bir adli sistem kabul edilmesini salık veriyor. 6) Kısacası askıda beş temel sorun var: Musul, adli sistem, mali sorunlar, Doğu Trakya sınırı ve Yunan tamiratı... Bu noktalar tamamen bizim aleyhimizde olmak üzere, bir-iki gün içinde bir antlaşma projesi verecekler. Bir-iki gün de burada bekleyeceklerdir. Sonra Lozan'dan ayrılacaklar ve böylece Konferansa ara vereceklerdir. Musul'u Milletler Cemiyeti'ne havale etmek, onun geleceğini muhakkak tehlikeye sokmak demektir. Hükümetin görüşü nedir?"[713]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa üç tel, 26.1.1923

"(Zata mahsustur) Fransızlar bize hiçbir şeyde müsait değildirler. Onlardan hayır yoktur. Barış olmadığı halde dahi inşaata devam etmek ve ikraz yapmak şartını ayrıca sağlayarak Chester'i tercih etmek uygundur."[714]

"Yalnız İslam emlâki için sınırlı bir moratoryum sakıncalı değildir."[715]

"Sırplar, Yunanlılara yardım etmezler ama karşı da çıkmazlar."[716]

713) ***Ibid.***, s.444-445, No. 437: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 26.1.1923, No. 275, 276, 277 (özet).
714) ***Ibid.***, s.446, No. 438: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 26.1.1923, No. 278.
715) ***Ibid.***, s.446, No. 439: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 26.1.1923, No. 279.
716) ***Ibid.***, s.446, No. 440: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 26.1.1923, No. 280.

Başbakan Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 27.1.1823

"(Gayet aceledir) 27 Ocak raporunuz da dahil olduğu halde, Konferansın son günlerinin safhalarına ait telgraflarınızın içeriği, derhal Başkumandan Paşa Hazretlerine nakledildiği gibi, bu akşam da Bakanlar Kurulunda görüşüldü. İstanbul boşaltılmadan Konferansa ara verilmesi sakıncalı görüldü. Kesilmesi buna göre tercihe değer. Ancak durum yarın Meclis'e arz edilecek ve kararların sonucu derhal bildirilecektir..."[717]

"Barış Antlaşması'nın imzalanmasına kadar İstanbul'da Rus Başkonsolosluğu açılması uygun değildir."[718]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa üç tel, 27.1.1923

"26 Ocak raporu:

1) Fransızlar verdikleri yeni projelerde yeni ağır maddeler ileri sürdüler. Bize her fenalığı yapmaya çalışıyorlar. Düş kırıklığımı Fransızlara hissettirdim. Ciddi kırgınlığımızı **Mougin**'e de duyuralım. 2) Müttefikler Konferansı kesintiye götürdükleri şu sırada Amerika ile ayrı bir anlaşma yapma imkânını soruşturdum. Amerikalı burada olmayacağını, Konferanstan sonra hükümetinden alacakları yeni talimata göre hareket edeceklerini söyledi. Müttefikler Çarşamba günü (31 Ocak) bize bir antlaşma projesi vereceklermiş ve Cuma günü **Curzon** gidecekmiş. Durum ağırdır ve vahamet Musul'dan kaynaklanmaktadır. 3) Gazeteciler, heyetimize, *'Siz burada böyle talep ve iddialarda bulunuyorsunuz, oysa milletiniz orada barış istiyor'* demişler. Bu gibi zayıf sızıntılara yer verilmemesini özellikle rica ederim."[719]

"27 Ocak raporu: 1) Konferansın resmi çalışmaları bitti. Şu sorunlar askıda kaldı: Musul, adli kapitülasyonlar, Trakya sını-

717) ***Ibid.***, s.451, No. 444: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 27.1.1923, No. 331.
718) ***Ibid.***, s.447, No. 441: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 27.1.1923, No. 329.
719) ***Ibid.***, s.447-448, No. 442: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 27.1.1923, No. 281.

rı, 15 milyon lira tazminat ve Yunan tamiratı. 2) **Bompard** bana **Poincaré**'nin **Gazi Paşa**'ya telgrafını gösterdi. Konferansın geleceği hakkında şu bilgiyi verdi: Konferans Lozan'da başarılı olmamıştır. 29 Ocakta antlaşma metni bize özel olarak verilecek. 31 Ocakta yine komisyonlar toplantı halinde (iken) resmen verilecek ve bize kabul için nasihat edilecek. Eğer biz reddedersek Konferans kesilecek. Eğer biz Hükümetimizle görüşmek üzere ayrılırsak dış görünüş kurtarılacak. Konferans kesilmeyecek, bir-iki ay sonra başka bir girişime bırakılacaktır. Konferansı kesmiş olarak değil, çalışmalara ara vermiş olarak Ankara'ya döneceğim. Ama gerçekte kesilmiştir. 3) Halen barış şartları en iyi şöyle tahmin olunabilir. Musul'un askıya alınması lazımdır. Adli sistemden kurtulmak ihtimali vardır fakat kesin değildir. Tazminattan kurtulmaya behemehal çalışacağım. Başaramazsam kabul etmeyeceğim. Trakya sınırında düzeltme, yani Karaağaç'ın geri alınması şüphelidir. Kayıtsız şartsız İstanbul ve Boğazlar, ordu saire malumdur. Şurasını da açıkça söylemeye mecburum ki, müttefikler, bu defa her meselede geçici sistem zihniyetinde olduklarından biz böyle eğilim gösterince onlar şartlarının hiçbirini, bilhassa kapitülasyon ve mali sorunları hafifletmeyebilirler. Bu halde de kesilme kaçınılmazdır. Ben Musul'dan feragat göstererek sulh aramak fikrindeyim. 4) **Rıza Nur**'un görüşü: *'Antlaşma taslağı, Türkiye'ye barış ve yaşama imkânı sağlayabilecek nitelikte değildir. Musul bize pek lazımdır. Sonuna kadar direnelim.'* 5) **Hasan Bey**'in görüşü: *'Barışın anahtarı Musul ve tazminat sorunlarıdır. Musul önemli ve naziktir; karar veremiyorum. Tazminat konusunda bir şeyler yaparak barış aramak düşüncesindeyim.'* 6)Müttefikler, Ankara'nın barış istediğini, Lozan'daki delegelerin ise direndiklerini ileri sürüyorlar."[720]

"Musul için açıkça plebisit istemedim. Ama **Curzon** plebisit ihtimalini eleştirdi."[721]

720) ***Ibid.***, s.79, No. 443; İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 27.1.1923, No. 283, 284 (kısaltıldı).

721) ***Ibid.***, s.452, No. 445: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 27.1.1923, No. 282.

Gazi M. Kemal Paşa'dan Hüseyin Rauf Bey'e tel, 28.1.1923

"Bütün bilgilerden çıkan en önemli nokta İngilizlerin ve Fransızların barış yapmak istememeleri ve sorunları son bilinen zemine girdikten sonra darılarak belirsiz bir zaman için bugünkü durumun korunmasını ve zamanla bugünkü duruma alışmamızı sağlamak olduğu anlaşılıyor. Sorun yalnız Musul sınırının saptanmasında özel bir prensip kabul etmekten ibaret bulunsaydı ve diğer sorunlarda ciddi ve samimi olsalardı derdim ki mütevazı olalım. Delillere dayandığını zannettiğim bu nokta üzerinde **İsmet Paşa**'nın yeni ve ciddi bir inceleme yapması ve buna göre Vekiller Heyetinin sorunu incelemesi son karar verilmeden önce çok gereklidir (elzemdir). Anlaşıldığına göre, çeşitli sorunların götürülebileceği son netice bugün için önemli değişikliğe uğratılmayacaktır.

Kabul etmekle uğrayacağımız zararlarla askeri faaliyete geçmekle elde edeceğimiz sonucu çok dikkatle karşılaştırmak zorundayız. Her halde kararımız olumlu olmaya mahkûm ise bunu mutlaka Konferans tatil edilmeden ve **İsmet Paşa** dönmeden vermek lazımdır. **İsmet Paşa**'nın dönüşü halinde verilecek tek bir karar vardır. O da askeri faaliyete geçmektir. Bugünkü Vekiller Heyeti müzakeresinden ve Meclis'le hasbihalden sonra ortaya çıkan görüşlere ve **İsmet Paşa**'dan isteyeceğiniz son raporu görünce daha kesin görüşler arzedeceğim. 28.1.39 –**Başkumandan Gazi Mustafa Kemal**"[722]

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 28.1.1923

"Madde 1– **Mösyö Poincaré**'nin İzmir'de bulunan **Gazi Paşa** Hazretlerine gönderdiği mektup örneği ikinci maddede, bunun ardından Paşa'dan aldığım ve tasavvur cevabın özetini bildiren telgraf örneği üçüncü maddededir. Bu konudaki görüşlerinin en kısa zamanda ve azami süretle bildirilmesini rica ederim.

722) *Ibid.*, s.457, No. 450: Gazi Paşa'dan Rauf Bey'e tel, 28.1.1923, No. 345, 346.

Madde 2– *'**Gazi Mustafa Kemal Paşa** Hazretlerine: Lozan Konferansı başından beri Fransa Delegeler Kurulunun, verdiğim talimat doğrultusunda, ne kadar barışsever bir biçimde hareket ettiği ve Türkiye'nin talep ve iddia edebileceği bir durumu yaratacak olan adil bir barışı elde edebilmek hususunda elinden geldiği kadar çalıştığı, Zâtı Devletlerince tabii malumdur. Müzakereler şu sırada son aşamaya girmiştir. Barışın imzasını geciktirecek olan her hareket işimizi bozacak mahiyettedir: Türkiye, Fransa Hükümetinin yardımı ve hüsnü rızası ile, arzu ettiği tavizlere nail olmuştur. Mutlu sonuçlara elverişli olan ve Lozan Konferansının sonuçlanmasını gerektirecek olan hafif ödünlere (müsâadâta) razı olmak suretiyle özel menfaatleri sağlayacak olan bu uzlaşma fikrine müsaid bulunmak Türkiye'ye aittir. Fransa'nın eşitliğe olan geleneksel muhabbeti namına, bu kesin ve önemli anda, ifa edeceğiniz büyük hizmete ek olarak bu defa da böyle ılımlı ve yurtsever hareketini tamamlayıp kendisini terakki ve hürriyet yönetimi içinde milli refah ve inkişafa vakfedebilmek için, Büyük Millet Meclisi önünde büyük nüfuzunuzu kullanarak onu ikna buyurmanızı istiyorum. Son zaferin menfaatlerini verecek olan devamlı bir barışı sağlamakla Zâtı Devletiniz bir kerre daha Türkiye'nin hayati menfaatlerine hizmet etmiş olacaksınız. Eminim ki necip memleketinizin yükselmesi için kendinizi vakfetmeyi bir görev sayan Zâtı Devletinizin etkisi önemli olacak olan bu antlaşmayı rdddetmeyeceksiniz. (İmza) **Poincaré**'*

Madde 3– *'**Poincaré**'den gelen mektubun bir suretini **İsmet Paşa**'ya ileterek görüşünü sormanızı ve sonucunu süratle bildirmenizi rica ederim. **Poincaré**'ye verilecek cevapta, 'Lozan'daki delegeler heyetimizin kabul edeceği ve Hükümet ve Meclis'e arzedeceği barış şartlarının kabul ve onaylanması için en ciddi ve samimi çalışmamı yapacağımı arz ederim' tarzında bir ifadede bulunma-*

*yı münasip görüyorum. **Fevzi** ve **Karabekir Paşa**'lar dahi bu görüşüme katılıyorlar Efendim. (İmza) **Mustafa Kemal**'"*[723]

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 28.1.1923

"Madde 1– Bugün Vekiller Heyetince, istediğiniz görüş hakkında tespit edilen metin ikinci maddededir. Öğleden sonra toplanan Meclis Genel Kuruluna, gizli olarak son telgrafınız ve **Poincaré**'nin **Paşa**'ya yazdığı mektup arz, bu arada bu sabah benim **Mougin**'e, **Poincaré**'ye iletilmek üzere beyanatımın örneği aynen okunduktan sora müzakere yapılarak bu konuda alacakları kararı Zâtı Âlilerine arzedilecektir. 26 (tarihli) raporunuza kadar durum **Gazi Paşa**'ya arz edilmiştir, bu konuda kendilerinin cevabı 3. maddededir. Benim **Mougin**'e tebligatım 4. maddededir. Hepsinin incelenmesinden sonra görüşlerinizin tezelden bildirilmesini rica ederim. Yarın da metnin Meclis'te müzakeresine devam edileceğinden sonuçlanınca derhal arz olunacaktır. Yapılan müzakerelerden izlenimimiz, Vekiller Heyetinin görüşünün kabul edileceği merkezindedir.

Madde 2– Bildirdiklerinize göre, müttefikler tarafından teklif olunacak proje bizce kabul edilemez esaslar içermektedir. Konferansın barış ile sonuçlanmayarak dağılması üzerine, aleyhimizde olan bugünkü durum ve İstanbul'da yabancı işgaline belirsiz bir süreyle tahammül edemeyeceğimizi müttefik devletlere bildirmek zorundayız. Ancak müzakerelerin ne gibi sebeplerden dolayı sonuçlanmadığını ve dünya barışının ne gibi etkenlerle kurulamadığını Avrupa ve Amerika kamuoyuna bir beyanname ile bildirmeyi yararlı görmekteyiz.

723) ***Ibid.***, s.452-453, No. 446: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 28.1.1923.
Not: Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı **M. Poincaré**'nin bu mesajı, İzmir'deki Fransız Konsolosu aracılığıyla, 27 Ocak 1923 günü **Gazi Mustafa Kemal Paşa**'ya iletilmiştir. Mesajın ya da mektubun Fransızca aslını bulamadık. Zamanında yapılmış yukarıdaki çeviriyi biraz sadeleştirerek buraya aktardık. **M. Poincaré** ile **Gazi M. Kemal** arasında yazışmalar olduğu, zamanında basına da sızdırılmış ve haber 30 Ocak 1923 tarihli *Journal des Débats* gibi Fransız gazetelerinde yer almıştır. -BNŞ

Gerçekten, açgözlü bakışları Musul petrollerine dönük olan İngiliz sermayedarlarının ihtiraslarını tatmin için bütün İngiliz milletinin yeni fedakârlıklara sevk olunduğunu herkesin bilmesi ve Fransız milletinin de İstanbul'da Türk kanun ve nizamlarına tam olarak uymak üzere oluşturulan birtakım şirketlerin Lozan'da Fransız diplomasisini araç yaparak yükümlülüklerine aykırı olarak birtakım istekler ileri sürmeleri ve Türk milletini soymayı amaçlayan bu istekleri yüzünden barışı çıkmaza itmeye kadar cesaret gösterdiklerini anlaması gerekir.

Kişisel tazminat konusunda da, Yunan ordusunun hiçbir askeri sebebe dayanmaksızın yaptığı bunca yıkım ve zulmü tazmin için Yunanistan'a hiçbir baskı yapmadıkları halde, kendi vatandaşları için Türkiye'den tazminat istemeye kalkışmalarını insanlık vicdanının asla onaylamayacağını ileri sürmek ve fakat Yunan ordusunun halkımıza verdiği bütün zararların tazmin olunacağı müttefik devletlerce kabul ve taahhüt olunduğu takdirde müttefik devletler vatandaşlarının zararlarını ödemeye imkân bulacağımızı zikretmek ve Anadolu demiryolları sorununda imtiyazname şartlarına tamamen sadık olduğumuzu ilan etmekten başka hiçbir şey yapmayacağımız ilan olunmalıdır.

Velhasıl verdikleri projeye karşılık tarafımızdan derhal bir proje verilmesi ve ancak projemiz dairesinde barış yapacağımız ilan olunmalıdır.

Müttefik devletlerin karşımızda birleşik bir cephe halinde abluka vesaire gibi baskılar yapmalarına engel olmak için, aralarındaki birlik ve dayanışmayı kırmak üzere, özellikle Musul meselesinin hallini her türlü zor ve baskıdan uzak bir halde bulundurulacak olan halkın oyuna terk ettiğimizi ve petrolleri işletmek konusunda da müzakerelere hazır olduğumuzu ilan etmek ve Amerika ile ayrıca anlaşma yapmaya girişmek uygun olur.

Yukarıdaki esaaslar dairesinde müzakerelere devam etmeye imkân olmaz ve vereceğimiz proje asla kabul görmez ise, göre-

vinizin sona erdiğini kaydederek Ankara'ya hareketiniz münasip olur Efendim.

Madde 3– (No. 345, 346: Başkumandan Gazi M. Kemal Paşa'dan İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Beyefendi'ye tel, 28.1.1923) (Ayrı belge olarak verildi. Bkz. Yukarıda Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan Hüseyin Rauf Bey'e tel, 28.1.1923, No. 345, 346)

Madde 4– Milletimizin dört seneden beri bilinen asgari meşru istekleri çerçevesinde her türlü fedakârlığı yapabileceğimizi, fakat bunun dışında adli ve mali kapitülasyonları ve ülkemizi sonsuz mali yük altında ezecek mali teklifleri kabul etmenin, hatta Büyük Millet Meclisi'nin bile yetkisinin üzerinde görülebileceğini izah ederek, diğer şekillerin barışı sağlayamayacağını ve İngilizlerin çalışmalarının Fransızları bizden ayırmak yönünü gösterdiğini ve Konferansta bizce kabul edilemeyecek olan kapitülasyonları değişik şekilde sonuna kadar Fransızlara müdafaa erttirdiklerini ve bu suretle müttefiklerin barışı tehlikeye sokmakta olduklarını, bunun önünü alabilecek tek zatın **Mösyö Poincaré** olabileceğini izah edebildiğimi sanıyorum. **Mösyö Poincaré** bu zannımı güçlendirmişti.

Halbuki **Gazi Paşa**'ya gelen son mektubu Mudanya Konferansından önce **Mösyö Franklin** aracılığıyla verilen güvencenin ve şimdiye kadar maalesef savunması bile yapılamayan hususların tekrarından başka bir şey olmadığını gördüm. Anladığıma göre, müttefikler bize bir antlaşma tam metni vereceklermiş. Musul hakkında kabul edebileceğimiz plebisitten **Curzon**'un kaçınması, kapitalistlerin çıkarlarını savunmak için milletlerin oyuna saygısızlık demektir.

Zarar ve ziyanlarını her zaman hükümetle anlaşabilecek olan yabancı sermayesi, Türk hükümetlerinin haklarını savunma ile milletlerin değil kapitalistlerin görüşlerini savunagelmektedirler. Hayatımız bahasına da arzu ettiğimiz borçların ödenmesinden bizi engelleyecek tahammül edilemez kayıtlar koymaları, hiçbir za-

man kabul edemeyeceğimiz adliyeye yabancı yargıçlar konmasına çalışılması suretiyle bizi barış nimetinden mahrum etmeye girişmeleri, müttefiklerin hiç olmazsa dünya barışı menfaati açısından yanlış ve devamı halinde kendi taraflarından barışı mutlaka ihlale sebep olacak şartları bize dayatmaya çalıştıklarını gösterir.

Metni verdikten sonra cevap için heyetimizin Ankara'ya gelip danışıp hazırlanmasını teklif suretiyle, Konferansa ara vermeyi (fasılayı) sağlamaya çalıştıkları ve böylece İngilizlerin şimdiye kadar siyasetlerinin esasını oluşturan bekleyiş ve işi uzatarak emellerini gerçekleştirme yoluna gidecekleri de anlaşılıyor. Bunun tehlikesini **Mösyö Poincaré**'nin dikkate almasını (söylemeyi) bütün samimiyet, ciddiyet ve hürmetle, milli ve vicdani bir mecburiyet olarak görüyorum.

Delegelerimizin başından beri neyi kabul edecekleri ve neyi katiyyen kabul edemeyecekleri hakkında kesin talimat ve yetkileri mevcuttur. Bunun için Ankara'ya gelmelerine gerek yoktur. **Mösyö Poincaré**'den daha ümit verici bir cevap beklemekte kendimi haklı görüyorum. Acaba olayların akışına engel olamayacak mı? Önümüzdeki Çarşambaya kadar (31 Ocağa kadar) zaman olduğuna kaniim ve Fransa Hükümet Başkanının insanlık barışını tehlikeye düşürecek müttefiklerin delegelerinin izlemekte oldukları hareketin yönünü değiştirmeyi başaracağından henüz ümidimi kesmedim."[724]

---

724) ***Ibid.***, s.455-459, No. 449, 451: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 28.1.1923, No. 341-344, 348-352.
Not: **Rauf Bey**'in Ankara'da **Albay Mougin**'e, 28 Ocak günü söylediği ve yukarıdaki telgrafın 4. maddesinde yer alan beyanat, Fransızlar tarafından ertesi gün İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiserliğine de aktarılmıştır. İngiliz Yüksek Komiser Vekili **Henderson** bu bilgileri 29 Ocak günü, Lozan'da bulunan **Lord Curzon**'a özetle tellemiş ve şu değerlendirmeyi yapmıştır: *"Genel olarak, **Rauf Bey**'in beyanı, Fransa Başbakanının müdahalesinin değerini azaltmış ve Fransız Yüksek Komiseri bundan hiç hoşnut kalmamıştır."* (***DBFP***, First Series, Volume XVIII, s.479, No. 352: Henderson'dan Lozan'da Lord Curzon'a tel, 29.1.1923, No. 59). Telgraf Foreign Office'e de tekrarlanmıştır. -BNŞ

TBMM gizli oturumunda Lozan Konferansı görüşüldü, 28.1.1923

28 Ocak 1923 Pazar, İkinci Celse

İkinci Başkan **Ali Fuat Paşa**'nın başkanlığında oturum açıldı. İcra Vekilleri Reisi **Rauf Bey** tarafından, Lozan Konferansındaki müzakerelerin en son aldığı şekil açıklandı. Bu konuda yapılan son yazışmalar ve Hükümetten delegasyona yazılacak cevap müsveddesi okunarak genel kurulun tartışmasına sunuldu. Görüşmelerin yeterli olduğuna karar verildikten sonra önergeler okundu. Vekiller Heyeti Başkanı **Rauf Bey**'in uygun görmemesi üzerine bugün bir karar alınmadı ve Pazartesi günü saat onda toplanılmak üzere oturum tatil edildi.[725]

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya üç tel, 28.1.1923

"1) Durumu Meclis'e götürdük. Hükümetin görüşü kabul edilecek sanırım. 2) Müttefik projesinde kabul edilemeyecek esaslar var. Avrupa ve Amerika kamuoyuna bir bildiri yayımlamak yararlı olur. Türk milletini soymayı amaçlayan yabancı şirketler barışı engellemeye çalışıyorlar. Yunanistan'ın tazminat ödemesi kabul olunursa, Müttefik devletleri vatandaşlarının zararı ödenebilir diye ilan edilebilir. Müttefiklerin bize karşı ortak cephesini kırmak gerekir. Görevinizin sona erdiğini açıklayarak Ankara'ya dönmeniz uygun olur."[726]

"Fransızlarca işletilen Adana demiryolu onarılmıyor. Bir an önce onarılması gerekir. Yoksa demiryoluna el koyacağız. İşin orada tezelden sonuçlandırılmasını rica ederim."[727]

"**Karahan**'ın Moskova Büyükelçimize söyledikleri: Rus delegeleri Lozan'da Türk delegasyonuna arka çıkmışlardır. **İsmet Paşa Çiçerin**'e teşekkür etmiştir."[728]

725) ***TBMM Gizli Celse Zabıtları***, İş Bankası Kültür Yayınları, Cilt 3, Ankara, 1985, s.1236-1266.

726) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.455-456, No. 449: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 28.1.1923, No. 341, 342, 343, 344 (özet).

727) ***Ibid.***, s.454, No. 448: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 28.1.1923, No. 339, 340.

728) ***Ibid.***, s.454, No. 447: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 28.1.1923, No. 337, 338 (özet).

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa ayırca tel, 28.1.1923

"İtalyan delegesi **Galli** Rodos Valisi oldu. **Garroni** ile gelerek, Rodos ile sahilimiz arasında işleyen İtalyan gemilerine tarafımızdan müsaade edilmiyormuş, buna müsaade edilsin dediler. Onların tahminine göre eğer sebep Anadolu Rumları veya Yunanlılar bulunduğu zannı ise bunların bulunmayacağını sözlü olarak, hatta yazıyla taahhüt edecekler. Kendisi o suretle Adalarda İslamların korunması ve çoğalması ve Rumların nüfusunun ise azalması izleyecektir. Rodos'ta yarı resmi temsilcimizi kabul ve diğer ilişkilerimizin sıklaştırılmasını sağlayacak. Bir-iki güne kadar hareket edeceğinden vapura müsaade hakkında kendisine cevap vermek mecburiyetindeyim. Mümkünce onaylanmasını ve gereğinin tezelden bildirilmesini istirham ederim. Bu sorunun bir kabotaj hakkı iddiasına yer vermememesine dikkat edeceğimizi ihtiyaten söyledim."[729]

Amerikan delegesi Grew'un günlüğünden,
28 Ocak 1923 Pazar

"Bu akşam **Child** ile durumu tümüyle değerlendirdiğimiz bir konuşma yaptık. Kendisi, Türkler ile müttefikler arasında arabulucu olarak hareket ederek bir şeyler başarabileceğine inanıyor ve gerçekten de her iki tarafla sürekli diyalog halinde bulunmak suretiyle mümkün olan her şeyi yapıyordu. Ama Türkler son derece inatçı bir tutum sergiliyor ve bu da olup bitenler karşısında kötü bir görünüm veriyordu. Daha sonra Bakanlığa duruma ilişkin uzun bir telgraf kaleme alarak, barışçı bir çözüm bulunması yönünde (...) neredeyse her saat başı Türkler ve müttefikler ile gerçekleştirdiğimiz gayriresmi konuşmalar yoluyla bir şeylerin başarılabileceği yönünde ümitsiz olmadığımızı belirttim... *'Bizim değerlendirmemiz barışçı bir çözüme ulaşma ihtimalinin küçük de olsa hâlâ mevcut bulunduğudur. Bu konuda kati surette ümitsiz değiliz'* diyorduk.

729) *Ibid.*, s.460, No. 455: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 38.1.1923, No. 288.

Bugün sekretaryadan antlaşmanın 100 teksir sayfasından oluşan 160 maddelik taslağının Fransızca metnini aldık. Bu metin dört ayrı antlaşma düzenini içeriyordu: a) Türkiye'de bulunan yabancılar rejimi, b) Türkiye ile ticaret rejimi, c) Boğazlar rejimi ve d) Trakya sınırları. Bunun yanı sıra 1) Türkiye'deki adalet sistemi, 2) Osmanlı kamu borçlarına Arnavutluk'un iştiraki ve 3) Af konularına ilişkin üç ayrı deklarasyon da bulunuyordu. Ayrıca bir nihai antlaşma senedi de mevcuttu."[730]

29 Ocak 1923 Pazartesi

Gazi M. Kemal Paşa'dan Dışişleri Vekâletine tel, İzmir, 29.1.1923

"1) **Monsieur Poincaré**'ye cevap olarak yazdığım telgrafname ikinci maddededir. Bunun Fransızcaya tercüme edilerek tarafı samilerinden çekilmesini ve bildirilmesini rica ederim. –**Mustafa Kemal**

2 Telgrafnamedir:

Barış müzakerelerinin son safhalara dahil olduğunu ve bazı imtiyazların kabulünü temin için mesai sarf eylemekliğimi tavsiye eden telgrafınızı aldım. Türkiye tam bağımsızlığının katiyetle gerektirdiği hayati noktaların temin edildiğini gördüğü anda bütün samimiyetle husulünü arzu eylediği barışa dahil olmakta katiyen tereddüt etmeyecektir. Şahsımın, hükümetin ve bütün milletin her suretle emniyet ve itibarına mazhar bulunan delege heyetimizin esas talimatı bu asli noktayı ihtiva ettiği gibi, söz konusu heyet bu hakikatin idrakindedir. Dolayısıyla delege heyetinin tasvip ve hükümete ve Meclis'e arz edeceği barış şartlarının kabul ve tasdiki hususunda en ciddi ve samimi faaliyetimi sarf edeceğime katiyen itimat buyurmanızı hassaten rica ederim. Bu vesileden istifade ederek benim öğrendiğim ve düşünülmeye değer görülmek mahi-

730) **Grew**, ***op.cit.***, s.541-542 ve **Orağlı**, ***op.cit.***, s.84-85.

yetinde bulunan bazı noktaları Zâtı Âlilerinin nazarı dikkatine koymayı bütün medeniyet cihanının beklediği barışın tesisinde büyük fayda ve sürati icap ettireceği zannındayım. Doğu'da ciddi ve haklı bir barışı temin için Türkiye'nin ne kadar samimi çalıştığı önünde sonunda cihanca malum olmuştur. Türkiye'nin barışı geciktirmekten hiç faydası yoktur. Türkiye ehemmiyetli olmayan sebeplerden ve vesilelerden dolayı barışı askıya alacak ve erteleyecek kadar gaflette değildir. Ancak olumlu bir neticeye ulaşabilmek için katlanılacak fedakârlıkların yalnız Türkiye'ye yüklenmesini hedefleyen görüş ve zihniyetin tarafı asilanelerinde de makul ve haklı görülmeyeceğine şüphe etmem. Musul'un mukadderatını tayinde halkoyuna müracaat gibi Türkiye'ce kabul edilebilecek en büyük bir fedakârlığın bile reddolunması ve Yunan ordusu tarafından sebepsiz yakılan ve tahrip edilen memleketimizin bu facialarının müsebbiplerine tamir ettirilmesi, insanlığı gelecekte bu gibi kanlı suikastlardan korumak bakımından mühim olduğu halde, bu felaketin ne demek olduğunu bizzat tecrübe eden Fransız milletinin delegeleri bu talebimizi destekleyecek yerde yeniden Türkiye'den mali taleplerde bulunmaları, kısacası Ankara Anlaşması'nda delege heyetimiz her hal ve hareketi ile sadakatimizi gösterirken, Fransız delege heyetinden beklemekte haklı olduğumuz maddi muavenet yerine daima müşkülât ve aleyhimizde olan görüşlere destekle karşılık verilmesi; beni ve Fransız dostluğunu kıymetli bilen bütün milletimizi izah edilemez hayretlere düşürmektedir.

Türk milletinin hayat ve bağımsızlık vasıtalarını temin için mesai sarfında ne kadar haklı ve meşru olduğunu en iyi takdir etmiş olduğuna inandığım Zâtı Necibanelerinin Lozan'daki delege heyetinizi yeni talimatınızla aydınlatmak suretiyle Sulh Konferansı üzerinde pek mühim ve tesirli olduğunu katiyetle bildiğim nüfuz

ve kudretinizi kullanmaktan geri kalmayacağınızı ümit ediyorum.
-Mustafa Kemal"[731]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 29.1.1923

"28 Ocak raporu:

1) Pazar tatilidir. **Marki Garroni**'nin gizlice dost nasihatı şudur: Çarşamba günü antlaşma projesini verdikleri zaman, benim Ankara'ya gidip gelmem gibi bir şey talep etmeyerek, sekiz-on gün gibi bir mühlet talep edip karşı teklifler yapmaktır. Bu halde kendileri gitmeyecekler ve **Curzon** da delegeleri bırakarak gidecek ve Konferans devam edecektir. Adli kapitülasyon maddelerinde de bazı noktalar telkin etmek istedi. Musul'u İngiltere ile aramızda halletmek üzere askıya almak ve Milletler Cemiyeti'nin hakemliğini kabul etmesem bile, hakem esasını kabul etmekliğim görüşündedir. Bir defa ortak bir barış yapılsa artık kendileri diğerlerine tâbi olmaktan kurtulacaklarını söylüyor. İzlenimim şudur ki, Konferansın kesilmesi ve muharebe halinde İngilizlerin Gelibolu yarımadasına yerleşeceklerinden çok sakınıyorlar ve İstanbul'un boşaltılması halinde İngilizleri yalnız bırakmamak için Gelibolu'ya kendileri de asker göndereceklerini söylüyorlar. Amerikan delegesinin duyumları şudur: Artık komisyon ve altkomisyonluk iş kalmamıştır. Başdelegeler toplanıp son maddeler üzerinde görüşmelidirler. **Çiçerin**'in mülakatı şudur: Boğazlar sözleşmesinin ayrı olarak imzalanmasını teklif edebilirler. Tâ ki Ruslarla aramızı açsın ve Ruslara da Türkler aleyhine arkadan teklifler yapabilsinler. *'Boğazlar sözleşmesinin ayrıca imzası ancak İstanbul ve Boğazların derhal boşaltılmasını taahhüt ettikleri halde kabildir'* dedim.

731) ***Atatürk'ün Milli Dış Politikası, Cilt I,*** Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981, s.484-487, Belge 88 (Burada telgrafın tıpkıbasımı da verilmektedir) ve ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 15,*** Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s.36-37.
Not: Yukarıdaki kaynaklarda *"...Fransız delege heyetinden beklemekte haklı olduğumuz maddi muafiyet..."* denmektedir ki, buradaki "muafiyet" kelimesi yanlıştır. Telgrafın eski Türkçe aslında "muavenet-i maddiye" denmektedir. Doğrusu budur. Düzeltiyoruz. -BNŞ

Onun zannına göre, kesilme olursa müttefikler ayrı ayrı bizimle barış yapmak için yarışacaklar ve İngilizler hepsinden hızlı teklifler ileri sürecek imiş. Onların telkinleri de bu yoldadır.

2) **Franklin-Bouillon** Paris'ten beni telefonla buldu. Burada kesilmeden sonra kimseye haber vermeden benimle görüşmek üzere San Remo'da birleşeceğini ve Fransa ile meselenin hallolunacağını ve bu konuda ayrıntılı mektup yazacağını söyledi. Mektubu yarın sabah beklediğimi bildirince Çarşamba günü (31 Ocak günü) **Poincaré** ile ayrıca görüşerek yazabileceğini bildirdi. Çarşamba resmen antlaşmanın verileceği gündür."[732]

Amerikan delegesi Grew'un günlüğünden,
29.1.1923 Pazartesi

"Türklere resmi bir yemek verdik. Sağımda **Ruşen Eşref Bey**'in hanımı, diğer yanımda ise **Mustafa Şeref Bey** oturuyordu. **İsmet (Paşa)** bana kendimi nasıl hissettiğimi sordu. Teşekkür ederek iyi olduğumu söyledim. *'Ben de öyle. Halimden son derece memnunum'* diyerek cevap verdi ve alabildiğine gülümsedi. Ama yemek boyunca bezgin bir görünüm sergiledi. Tam karşımda oturduğu için yüzünün ifadesini takip edebiliyordum. Hepimiz aynı şeyi düşünüyorduk. **Ruşen Eşref**'in hanımı nezaket göstererek Türkiye'ye nasıl döneceklerini ayrıntılarıyla anlattı. Ama iş Pazar günü Bern'de bizimle birlikte öğle yemeği davetinin cazibesine gelince hem kendisi hem de eşi fikir değiştirerek daveti iştiyakla kabul ettiler. Daha sonra **Hasan Bey** ile konuşurken, Konferanstaki tavrımızdan heyet olarak son derece memnun olduğunu söyledi. Kendilerini rencide eden yegâne açıklamamız, Ermeni Ulusal Yurdu ile ilgili olandı ama bunu yapmaya mecbur kalışımızı da gayet iyi anlıyorlardı. **İsmet (Paşa)**, bütün bunları ayrıntılarıyla Ankara'ya izah etmişti. Türk basınındaki Amerikan aleyhtarı propagandadan söz açsam da **Hasan Bey**, bütün bunların bazı hu-

732) Şimşir, ***Lozan Telgrafları I***, s.461, No. 456: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 29.1.1923, No. 287.

susların yanlış anlaşılmasından kaynaklandığını ama halihazırda tatmin edici şekilde izah edilmiş olduğunu söyledi. **Hasan Bey**, Trabzon'dan geliyordu ve bir zamanlar Ankara Hükümetinde İktisat Vekili olarak bulunmuştu. Gece ilerledikçe **İsmet**'in espri hissi de gelişme kaydetti. Bir ara dans edenleri seyretti ve ardından bara giderek orada bulunan İtalyan delegasyonu ile bilardo oynadıktan sonra –önünde çok sevdiği yeşil *chartreuse* olmak üzere– **Child** ile sabahın üçüne kadar verandada oturdu..."[733]

İstanbul'da İngiliz Y. Komiseri V. Henderson'dan Curzon'a tel, 29.1.1923

"Fransa Başbakanının mesajı İzmir'de **Mustafa Kemal**'e, Ankara'da **Rauf Bey**'e sunulmuş. **Rauf Bey** bundan hoşnut kalmamış, Fransa'nın Lozan'daki tutumunu eleştirmiş. Türkiye'nin Karaağaç'tan, Musul'dan vazgeçemeyeceğini ve adli kapitülasyonları kabul edemeyeceğini belirtmiştir."[734]

30 Ocak 1923 Salı

TBMM, gizli oturumunda Lozan Konferansını görüştü, 30.1.1923

İkinci Başkan **Ali Fuat Paşa**'nın başkanlığında oturum açıldı. **İsmet Paşa**'ya verilecek cevabın müzakeresine devam olunarak, müzakere kâfi görüldükten sonra, verilen önergeler okundu ve dikkate alınmayarak cevap aynen kabul edildi ve gizli oturuma son verildi.[735]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 30.1.1923

"Madde 1– Müttefikler hazırladıkları muahede projesini verdiler. Kurye ile geliyor.

733) **Grew**, ***op.cit.***, s.542 ve **Orağlı**, ***op.cit.***, s.85-86.

734) ***FO 424/256***, s.391, No. 174 ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 5***, s.97-98, No. 61: Henderson'dan Curzon'a tel, 29.1.1923, No. 59 (özet).

735) ***TBMM Gizli Celse Zabıtları***, İş Bankası Kültür Yayınları, Cilt 3, Ankara, 1985, s.1267-1271.

Son günlerde bilinenden (daha) ağır şekildir. Musul Milletler Cemiyeti'nin vereceği karara ta'likan (bırakılarak) 15 milyon altın liralık tamiratı Yunanistan'la karşılıklı olarak bağışlanmak gibi bilinen maddelerden başka, İstanbul kuvveti dahil olduğu halde Trakya'daki kuvvetimizin yirmi bir bin kişiyle sınırlandırılması, kapitülasyonların adli sisteminde beyanat halinde karma mahkemeler usulü, ticari ve adli konularda müttefiklerle kararlaştırılan maddelerin diğer bütün yabancılara teşmili gibi maddeler vardır. Antlaşma ağırdır. Konferansta görüşülen maddelerden reddolunanların da yerlerinde bırakıldıktan başka yeniler de ilave olunmuştur. Trakya hududu Karaağaç'ı vermeyerek evvelki huduttur.[736]

Madde 2– Amerikan delegesinin telkini şudur: Musul meselesini hakeme havale etmek. Müttefiklerin istedikleri tazminata mukabil zaptettikleri beş milyon altın lira ile İngiltere'deki gemilerin bedelini hasretmek ve sair mali meseleleri hakeme havale etmek ve Yunan tamiratına bedel kim ne aldı ki siz alacaksınız görüşüyle yetindi. Kapitülasyonlardan hiç bahsetmeyerek ilgaya devam etmek gibi şartlarla barış mümkündür. Şartların suni olarak ağırlaştırılmasına bakmayınız. Başmurahhaslar toplanırsak esasları süratle hallederiz diyor. **Curzon** gidecek. Dışişleri Müsteşarını delege olarak bırakacak, herkes kalacak, bir hal çaresi aranacaktır.

Musul için halkoyu usulünü ve kendileri ile ayrı barış imkânını mevzubahis ettim. Her ikisi aleyhinde bulundu. O halde Musul'un hakeme havalesini kabul eylediği (takdirde) müzakereye başlamak mümkündür. Yahut ısrar ile inkıtaa (kesilmeye) gitmek lazımdır. Evvelki maruzatımda bunu söyledim."[737]

---

736) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.463, No. 460: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 30.1.1923, No. 290, 291.
Not: Anılan antlaşma projesinin Türkçeye tam çevirisi için bkz. ***Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler***, Takım I, Cilt 1, Kitap 2, s.53-150.

737) ***Ibid.***, s.463, No. 460: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 30.1.1923, No. 290-291.

Gazi M. Kemal Paşa'dan İzmir gazetelerine demeçler, 30.1.1923

"İtilaf Devletlerinin henüz Türkiye'nin ve Türkiye halkının mevcudiyetinin ve gelişmesinin katiyen zaruri kıldığı şartları kabul ve tasdik edici bir zihniyete gelmedikleri anlaşılıyor. Bütün medeni milletler ve memleketler için hiçbir vakit söz konusu edilemeyecek olan birtakım bağımsızlığı ihlal eden talepleri Türkiye için caiz görmekte olan İtilaf Devletlerinin gösterdiği inat ve ısrar bütün cihanın hayret ve şaşkınlık ile karşılayabileceği mahiyettedir.

Türkiye menfaatlerinin aleyhinde harekette Fransa ve İtalya delege heyetleri, İngiliz delege heyetleriyle adeta müsabaka ediyor gibidir. Türkiye, tam bağımsızlığını temin edecek bir barış ister. Bu, emin görülmedikçe, medeniyet cihanının insani hissine ve memleket ve milletimizin kuvvet ve kudretine dayanarak insanca yaşayabilmek için muhtaç olduğumuz hayat ve bağımsızlık vasıtalarını temin edinceye kadar, başladığımız işte devam olunacaktır. Milletin ciddi kararı budur. Milletimizin bu kararını mutlaka tatbik için her türlü tedbirler zaten emniyetle alınmış bulunuyor..."[738]

Gazi M. Kemal Paşa'dan İzmir'de "Şark" gazetesine demeç, 30.1.1923

–Milletin susadığı barış ne derece yakındır, müzakerelerin kesilmesi ve harp ihtimali var mıdır?

–Barış müzakerelerinin devamı yahut makul bir cereyana sokulması yarınki Çarşamba günü anlaşılacaktır.

Resmi malumatımıza göre, İtilaf Devletleri şimdiye kadar cereyan eden müzakereler neticesini barış projesi olarak delege heyetimize vereceklerdir. Malumunuz olan bu neticelerin her halde elde edilmesi için senelerden beri milletin bu kadar kan dökerek sonsuz fedakârlıklarla çalıştığı tam bağımsızlığı ihlal eder görülüyor. Kesinti muhtemeldir.

738) ***Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)***, 2. bs., Ankara, 1959, 81-82 ve ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 15***, s.39.

–Kesinti vukuunda alınacak vaziyet ne olabilir?

–Hükümet milli gayenin elde edilmesi ve temininden ibaret olan vazifesini tamamlamak ve neticelendirmek için lüzum göreceği, mecbur edileceği her tür tedbirleri pervasız tatbik edecektir.

–Harp muhtemel mi?

–Diplomasinin âciz kaldığı yerde tabiatiyle askeri faaliyet başlar...[739]

Gazi M. Kemal Paşa'dan İzmir gazetecilerine demeç, 30.1.1923

–Herkesin endişe ile alâkadar olduğu Lozan Konferansının kesintiye uğraması ihtimali var mıdır? Ve kesintiden ne gibi neticeler doğabilir, devletlerin bu konudaki fikirleri?

–Biz de Lozan Konferansını dikkatle takip ediyoruz. Çünkü biliyorsunuz, Konferansa davet olunduğumuz zaman ordularımız bütün cihanı hayrete ve takdire mecbur edecek çok parlak ve çok kati bir zaferin etkeni bulunuyordu. Askeri harekâtımızı erteleyebilecek karşımızda hiçbir mani kalmamıştı. Buna rağmen İtilaf Devletlerinin iyi niyetine ve tekliflerinin samimiyetine inanarak, ordularımızı durdurarak pek insani hislerle delege heyetimizi Lozan'a gönderdik. Bizim bu hareketimizi eleştiren dostlarımıza İtilaf Devletlerinin artık iyi niyetlerine emniyet edilebileceği kanaatini beyan ettik. Ne yazık ki, bütün samimiyetimize ve ciddiyetimize rağmen bugüne kadar uzayıp gelen Konferansın son safhası, henüz İtilaf Devletlerinin zihniyetinde değişiklik olmadığını, hâlâ eski Osmanlı devletini boğazlayan ve milletimiz için en şiddetli ve en kahredici bir uyanış darbesi olan eski tavır ve harekâtı başka şekil ve surette yeni Türkiye devletine kabul ettirmek istiyorlar. Son dakikaya kadar İtilaf Devletlerinin hakkı ve hakikatı teslim etmelerini beklemekle beraber, bütün medeniyet cihanının samimi eğilimine rağmen harbi devam ettirmek mesuliyetinden çekinmezlerse, hükümetimiz vatan ve millete karşı taahhüt eyle-

739) ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 15***, s.41-42.

diği vazifeyi iyi tamamlayabilmek için girişmeye mecbur olduğu tedbirleri düşünmekten ve almaktan geri kalmamıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ricali eski Babıâli ricali ile mukayese edilmek istenirse ve bundan çıkacak neticelere göre hereket olunursa, bu hareket tarzının mutlaka hatalı olacağına, şimdiye kadar bütün dünyanın şahit olduğu vakalar ve hadiseler en yakın ve bariz delillerdir. Yeni Türkiye ricali miskin ve vehimli değildir. Kendisini bildiği kadar muhataplarını da bilir. Kendi yapacağını takdir ettiği kadar, muhataplarının da yapabileceğini dikkate alır...

–İtilaf Devletleri müzakereleri keserlerse askeri faaliyet olur mu? Yoksa diplomatik vasıtalar ile bir hal çaresi aramakla mı vakit geçirilir?

–Uzun müddet atalette kalmayı gerektirecek olan diplomasi yolu, şimdiye kadar tecrübe edilmiş olduğuna göre, hiçbir netice vaat etmez.[740]

Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 30.1.1923

"Bulgaristan Sobranyası Sofya'daki camiin yıkılması için bir kanun layihası kabul etmiş. Sofya'da yegâne kalan camiin yıkılması Bulgaristan'ın İslam unsuruna karşı hürmetkâr davrandığı hakkındaki iddiasına aykırı bir fiil teşkil edecektir. Buna yer kalmaması için girişimde bulunulmasını rica ederim."[741]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 30.1.1923

"Bugün öğle vakti sivil rehinelerin iadesi ve asker esirlerin mübadelesi için hazırlanmış olan anlaşma ile ahali mübadelesi-

740) ***Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III (1918-1937)***, 2. bs., Ankara, 1961, s.58-60 ve ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 15***, s.44-45.

741) Şimşir, ***Lozan Telgrafları I***, s.462, No. 457: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 30.1.1923, No. 354.
Not: 1877-78 Türk-Rus Savaşı öncesinde Sofya'da 45 cami varmış. 45 yıllık Bulgar yönetiminde bu camilerin 44'ü yıkılmış. Son kalan camiin de yıkılması için Bulgar Meclisi yasa çıkarmaya hazırlanıyor. Ve bu hazırlık, Türkiye'ye dost olduğu söylenen **Stambuliyski**'nin Çiftçi Partisi iktidarında yapılıyor! -BNŞ

ne ilişkin sözleşme Türkiye ve Yunan delegeleri tarafından imza edilmiştir.[742]

Esirler hakkındaki anlaşma tarafların onayına hacet kalmadan bugünden itibaren geçerli olacaktır. Ahali mübadelesi sözleşmesi barış antlaşmasının onaylanmasından sonra yürürlüğe girecektir.

İkisinin örnekleri kurye **Refik Efendi** ile takdim kılınmıştır. Bunda geçerli olan esir değişimi anlaşmasına göre, önce Yunanlılar bugünden itibaren bir hafta sonra sivil rehinelerimizin iadesine başlayacaklardır.

Ondan sonra iki hafta içinde Yunan'da mevcut olanlar iade edilmiş bulunacaktır.

Bu sivil rehinelerimizin iadesinin ardından bizim elimizde bulunması muhtemel Yunan vatandaşlarından sivil esirleri iade edeceğiz. Biz bu gibi şahısların mevcut olmadığını burada iddia ettik. Yunanlılar yüz kadar bulunduğunu söylediler. Aileleri Yunanistan'a göç eden Türk vatandaşı Rumlardan Anadolu içlerine sürülmüş erkekler bu sınıfa dahil değildir. Bunlar ahali mübadelesi sözleşmesi gereğince barış antlaşmasının imzasının ardından tahliye edilecektir. Sivil esirlerin iadesinin ardından ve ondan nihayet onbeş gün içinde Yunan Hükümeti bütün Türk asker esirlerini hep birden İzmir'e iade edecektir.

Türk Hükümeti Yunan esirlerinden aynı miktarda subay ve neferi aynı vapurlarla sevkolunmak üzere hazır edecektir. Yunan

742) 30 Ocak 1923 günü Lozan'da imzalanan bu belgeler, Lozan Barış Antlaşması sisteminin VI. ve VII. eklerini oluşturmaktadır ve bunların Türkçe ve Fransızca isimleri şöyledir:
VI. ***Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol*** (*Convention concernant l'Echange des Populations Grecques et Turques et Protocole*)
VII. ***Sivil Tutukluların Geri Verilmesi ve Savaş Tutsaklarının Mübadelesine İlişkin Türk-Yunan Anlaşması*** (*Accord Greco-Turc relatif à la Restitution des Internés Civils et l'Echange des Prisonniers de la Guerre*)
Bu belgelerin Türkçe tam metinleri için bkz. **İsmail Soysal**, ***Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt (1920-1945)***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s.177-186.

esirlerinden geri kalacak miktar barışın imzasının ardından ve nihayet üç hafta içinde iade olunacaktır. Sivil rehineler ve savaş esirleri karşılıklı olarak, adi suçlular da dahil, affedilmişlerdir. Kızılhaç komisyonunun masraflarına karşılık olmak üzere on bin Frank verilmiştir. Yunanistan'da bulunan sivil esirlerimizin mükemmel bir listesinin esir mübadelesi için atanacak temsilcimize verilmesini rica ederim."[743]

İstanbul'da İngiliz Y. Komiseri V. Henderson'dan Lindsay'e tel, 30.1.1923

"TBMM'nin gizli oturumunda savaştan kaçınma kararı verilmiş. **Mustafa Kemal**'in İzmir'den Ankara'ya dönmesine gerek görülmemiş. **İsmet Paşa**, Lozan Konferansının ertelenmesini isteyecek, kesilmesini değil. *Vakit* gazetesi de barışın korunacağını yazıyor."[744]

31 Ocak 1923 Çarşamba

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 31.1.1923

"30 Ocak raporu:

Madde 1– Esir ve ahali mübadelesi sözleşmelerini Yunanlılarla imza ettik.

Madde 2– Genel Kurulda antlaşma projesini verecekler. Cevap için sekiz gün süre isteyeceğim. Bu sekiz gün içinde Başdelegeler arasında önce prensipleri halletmek gereği Amerika delegesi tarafından hararetle takib olunuyor. *Havas Ajansı*, Ankara Hükümetinden yapılan tebligatta projenin bir çalışma özeti olduğunu ilan etti. **Curzon** bunu yalanlayarak ve müttefikler arasında birkaç gün önce verilmiş olan karara karşı olduğunu belirterek hareket hattını değiştirmeyeceğini ilan etti.

743) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.464-465, No 462: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 30.1.1923, No. 293-295.

744) ***FO 371/9121/E.1194*** ve ***FO 424/256***, s.273, No. 160 ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 5***, s.101, No. 63: Henderson'dan Lindsay'e tel, 30.1.1923, No. 47 (özet).

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin **Poincaré**'ye cevabından fevkalade memnun olduk. Fransız delegeler kuruluna hemen duyurdum. Müttefikler arasında karışık bir durum olmuş. **Balfour** Paris'te, Musul için Türklere Milletler Cemiyeti hakemliğini tekrar teklif, kabul etmez isek hücumumuzu bekleyeceklerini ve hücum eder isek zecri tedbirlere girişeceklerini ilan etti.[745]

Çiçerin'le görüşmemizin özeti şudur: Kendisi müzakerelerin biçimine itiraz ederek, Boğazlar meselesinin askıda olduğunu ilan edecek ve dönecektir. Biz sorunun askıda değil, barış antlaşmasına bağlı olduğunu ilan etmişizdir. Başka bir şey yapamayız. Barış olmazsa kesilme (inkıta) olmaması, ara verilmesi (fasıla olması) fikrindedir. Yalnız bize bir fedakârlığa mal olan uzatmayı kabul edemeyiz. Biz harp ve sulh fikrindeyiz. Bu halde kendisiyle birlikte harekât (teşrik-i harekât) teklif ettim. İstediğimiz, para ve cephane ile destek ve teşebbüsümüzde birlikte harekâttır. Yani biz Boğazlara ve Trakya'ya, onlar da Romanya aleyhine hareket edeceklerdir. İlkönce birlikte harekâtın hatta hazırlanması ve tehditleri bile Avrupa'yı bizimle barışa mecbur eder dedim. Cevabı şudur:

Romanya aleyhinde ve her meselede siyasi destek yapılacaktır. Ve bu pek mühimdir. Diğer hususlar için Moskova'da ayrıntılarıyla görüşürüz. İşte onların kuvvet ve siyasetleri bu derecededir... **Aralov**'un değiştirilmesi *(burada birkaç kelime açılamamış)* kendilerinin Berlin'de ve diğer milletler elçiliklerinin Moskova'da hep bağımsız hatları ve memurları olduğunu ve Türkler de bilmukabele *(birkaç kelime açılamamıştır)* ikinci defa olarak açtım. Israrlı göründüm. Moskova'ya yazacağını ve adamların az olacağını söyledi. Telgrafhane mumaelatını tekrar etti. Şiddetle itirazım üzerine vaziyeti tetkik edeceğini söyledi. İtirazı muhafaza ettim.

745) Milletler Cemiyeti'nde İngiliz Temsilcisi **Lord Balfour**'un konuşması 31 Ocak günü basına da yansımıştır. *Petit Parisien* gazetesi konuşmayı *"Türk Sorunu Milletler Cemiyeti Konseyi Önünde"* başlığıyla genişçe vermiştir. -BNŞ

Karahan'ın Moskova'da sefirimize yaptığı çalımlar asılsız saçmalıklardır (türrehâtdır)."[746]

Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 31.1.1923

"1) **Fevzi Paşa**'dan evvelce vâki olan suale cevaben 28 tarihli bugün ulaşan telgrafı ikinci maddededir.

2) *'Fikrim, Musul'un Milletler Cemiyeti'ne terki katiyyen uygun değildir. Adli sistem hakkında evvelce Milli Müdafaa Vekâleti'ne fikrimi bildirmiştim. Yani İstanbul'da üç sene müddetle muhtelit bir mahkeme kabul olunabilir. Yunanistan'ın dahi mutlaka tamirata mecbur tutulması lüzumuna kani bulunduğumu arz eylerim. -Fevzi'-Hüseyin Rauf"*[747]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 31.1.1923

"Önümüzdeki dört gün içinde müttefiklerin tekliflerine cevap verilmesi kararlaştırılmıştır.

Askıdaki sorunları diğerleriyle birleştirerek barışa varabilmek için, Musul sorununda İngiltere ile bir anlaşma zemini bulmak esas ve zaruret halinde bulunuyor.

Anlaşma zemini ancak ya barıştan sonra bir yıl içinde Musul sorununu Türkiye-İngiltere arasında halletmek, yahut Milletler Cemiyeti hakemliğini kabul etmek, yahut da bir diğer hakem kabul etmek gibi üç şekil halinde görülüyor. Biz birinci şıkkı tercih ediyoruz. Bunun ve kesin zorunluluk halinde diğerlerinin de kabul edilip edilmeyeceğini(n) belirtilen zamandan önce bildirilmesi. Murahhas **Rıza Nur**-Murahhas **Hasan -İSMET**"[748]

---

746) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.467-469, No. 469: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 31.1.1923, No. 297, 298.

747) ***Ibid.***, s.466-467, No. 467: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 31.1.1923, No. 361.

748) ***Ibid.***, s.470-471, No. 470: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 31.1.1923, No. 300. **Not**: Hüseyin Rauf Bey, bu telgrafı alınca, o sırada İzmir'de bulunan **Gazi M. Kemal Paşa**'ya tellemiştir.

4.
BARIŞ KONFERANSINA ARA VERİLİYOR
(1-4 Şubat 1923)

1 Şubat 1923 Perşembe

Başbakan Rauf Bey'den Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya tel, 1.2.1923

"Dakika tehiri caiz değildir.

1) Bugün öğle vakti **İsmet Paşa**'dan aldığım telgraf ikinci maddededir. **Rıza Nur** ve **Hasan Bey**'lerin imzaları satır hizasında ve kapalı, **İsmet Paşa**'nın imzası açık olarak gelmiştir. Bu tarz-ı tahrirden son günlerde **Rıza Nur Bey**'in Musul meselesindeki fikrinden tekrar rücu ettiği ve **Hasan Bey**'le birlikte Musul'u feda ile yeniden sulh müzakerelerine girmeyi arzu ettikleri anlaşılıyor ise de durumun açıklanması için **İsmet Paşa**'nın mütaleasını makine başında sordum. Dün esir mübadelesi hakkında Meclis'e bilgi verdikten sonra azadan iki zatın önergesi üzerine Genel Kurul oybirliğiyle **İsmet Paşa**'nın gösterdiği liyakat ve metanete teşekkür ve beyanı itimat eylediklerini **İsmet Paşa** Hazretlerine arzettim.

2) (**İsmet Paşa**'dan Başbakanlığa 31.1.1923 tarihli 300 sayılı telin tekrarı)

İcra Vekilleri Reisi **Hüseyin Rauf**"[749]

2 Şubat 1923 Cuma

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 2.2.1923

"Birinci, İkinci ve Üçüncü Komisyonlar birbiri ardından toplanarak, **Curzon, Garroni** ve **Bompard** Pazartesi günü (29 Ocak) özel olarak verilen antlaşma projesini müdafaa ve bizi (imzaya) davet ettiler. **Curzon** Harbi Umumi sonunda mağlup olan Türkiye'nin Yunanlılara karşı kazandığı zaferi sayesinde Lozan Konferansında pek elverişli şartlar elde ettiğini beyan ve Boğazlar,

749) ***Ibid.***, s.470: Rauf Bey'den Gazi Paşa'ya tel, 1.2.1923.

Adalar ve Doğu Trakya sorunlarında kazandığımız faydaları anlattı ve teklif ettikleri şartların pek ılımlı olduğunu savundu. **Garroni** ve **Bompard**'ın adli ve mali meseleler için verdikleri izahatın ardından **Lord Curzon** bizi teklif edilen antlaşmayı imzaya davet etti. Ben, bizden ayrılan memleketlerle serbestçe kendi kaderlerini tayin etmelerini kendilerine bıraktığımızı beyan ettikten sonra, antlaşmanın incelenmesi ve cevap verilmesi için bir hafta süre istedim. Müttefikler yarım saat özel müzakerenin ardından Pazar gününe kadar vakit bıraktılar. **Lord Curzon** Cuma günü gitmeye karar vermişken, hareketini iki gün tehir ettiğini beyan etti."[750]

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 1.2.1923

"Madde 1– İnkıta (konferansın kesilmesi) halinde ordunun ittihaz edeceği ve tâkib eyleyeceği hattı harekât hakkında vâki sualime cevaben İzmir'den **Gazi Mustafa Kemal Paşa**'dan aldığım telgrafnâme aynen ikinci maddededir. Mütaleanızın âcilen iş'arını rica ederim.

Madde 2– İcra Vekilleri Hey'eti Reisi **Rauf Beyefendi**'ye

Konferansın kesilmesi halinde askeri harekâta başlanıp başlanmayacağı meselesini şu suretle değerlendiriyorum: **Fevzi** ve **Kâzım Karabekir Paşa**'lar bu görüşüme işirak ediyorlar. Konferans iki şekilde tatil edilebilir.

I. Düşmanlar 'kısa' bir proje teklif ederler ve bunu reddettiğimiz takdirde Konferansın son bulacağını bildirirler.

II. Düşmanlar bize yine bir proje verirler ve bizden karşı bir proje beklediklerini hissettirirler. Bu halde Konferans tatil edilmiş değil, ertelenmiş olur.

Birinci ihtimale göre askeri harekâta girişmek tabii ve elzemdir ve o yolda hareket edilecektir.

İkinci hale göre askeri harekâta başlama meselesi 'tahammül' manasını ihtiva eder. Düşmanlarımızın mesuliyeti bize yüklemek

750) ***Ibid.***, s.474-475, No. 475: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 1.2.1923, No. 299.

için bu şıkkı seçmeleri garip, ziyadesiyle. Buna karşı alınacak karar vaziyetin biraz daha gelişmesine bağlıdır.

Bir üçüncü şık daha vardır. Konferans şu veya bu şekilde tatil edilip de İngilizler 16 Mart hadisesine benzer bir vaziyet ortaya çıkarırlarsa, bu da mühim bir harp sebebi olur. **İsmet Paşa**'nın hariçte kalmaması pek mühim ve lazım olduğundan, bütün bu ihtimaller tafsilatlı olarak kendisine bildirilmeli ve dönmesini temin edecek sebepler ve vasıtalar şimdiden hazırlanmalıdır. **–Başkumandan Mustafa Kemal –Hüseyin Rauf**"[751]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 2.2.1923

"1 Şubat 1923 raporu:

Öğleden önce Arazi Komisyonu toplandı. **Curzon**, Boğazlar Sözleşmesi için kurulumuza söz verdi. Ben, sözleşmenin kabulü için Doğu Trakya'da kuvvetlerimize sınırlamanın kaldırılmasını, bir garnizon kabulü için öteden beri ileri sürdüğüm isteğimizi yineledim... **Curzon**, yumuşak bir dille, isteklerimizin mantıksız ve kabul edilemez olduğunu söyledi.

Çiçerin, sözleşmenin Türk heyetine zorla ve tehditle kabul ettirildiğini, kendisinin bilgisi dışında bazı hükümleri kabul ettiğimizi beyan etti. Kars ve Ardahan sözleşmeleri bağlamında hareket tarzımızı eleştirdi. Toplantıda **Çiçerin**'e bir cevap vermedim. Hareket tarzımızın aramızda imzalanmış anlaşmalara aykırı olmadığını yazıyla bildirerek kendisinin bilgisi dışında bir şey kabul etmediğimizi, her şeyden kendisini zamanında bilgilendirdiğimi söyleyerek durumun kendisi tarafından düzeltilmesini söyleyeceğim."[752]

---

751) Şimşir, ***Lozan Telgrafları I***, s.470-471, No. 471 ve sadeleştirilmiş olarak ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 15***, s.48-49: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 1.2.1923, No. 363.

752) Şimşir, ***Lozan Telgrafları I***, s.482-483, No. 481: İsmet Paşa'dan Rauf Bey'e tel, 2.2.1923, No. 303, 304.

Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 2.2.1923

"Barış Antlaşması ve Musul konusunda delege arkadaşlarınızla birlikte çektiğiniz telgraflarda tereddüt edildi. Açık seçik olarak görüşünüzü tezelden bildirmeniz gerekiyor. Musul işinin çözümü ertelenirse, bizim bağımsızlığımız için gerekli ve hayati gördüğümüz diğer isteklerimiz müttefiklerce kabul edilerek barış yapılabilecek mi? Yoksa bizden başka fedakârlıklar istenecek mi? Açıkça ve tezelden bildirilmesini dilerim."[753]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 2.2.1923

"Barış konusunda kararımız şudur:

a) Adli ve mali konularda esaslı değişiklik olmazsa karşı projemizi vereceğiz. Musul'u askıda bırakacağız. Karaağaç'ı isteyeceğiz: Gelibolu yarımadasında kuvvet bulundurmayacağız, mezarlıklar işini hakeme yollayacağız, kapitülasyonları toptan reddedeceğiz.

b) Adli ve mali konularda değişiklik olursa Konferansa on beş gün ara verilmesini isteyip Ankara'ya geleceğim."[754]

İstanbul'da Adnan Bey'den Dışişlerine tel, 2.2.1923

"Fransa Sefareti ile görüşüldü. Basınımızdan yakındılar. Fransızların barış için çalıştıklarını anlattılar, bizim de kendilerine yardımcı olmamızı istediler. Konferansta Fransa'dan beklediğimiz desteği göremediğimizi, son projeden düş kırıklığına uğradığımızı, basınımızın bu düş kırıklığına tercüman olduğunu söyledik. Barış için haklarımızdan daha fazla özveride bulunmayacağımızı kendilerine anlattık. Fransızlar ağzımızı aradılar ama kendilerine bir şey sızdırmadık."[755]

753) *Ibid.*, s.479, No. 476: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 2.2.1923, No. 367-368.
754) *Ibid.*, s.483, No. 483: İsmet Paşa'dan Rauf Bey'e tel, 2.2.1923, No. 306 (özet).
755) *Ibid.*, s.481, No.480: Adnan Bey'den Hariciye Vekâletine tel, 2.2.1923, No. 302 (özet).

3 Şubat 1923 Cumartesi

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa 3 Şubat 1923 raporu

"1) Başdelegelerle görüştüm. Azami şartlarını söylediler. 4 Şubat akşamı mühlet bitiyor. Bizden kesin cevap bekliyorlar.

2) Kararımız şudur: Anlaşma olan noktaları imzalayıp bir barış yapmak, ötekilerini müzakereye devam etmek yolunda bir teklif hazırlıyoruz. Musul'u ayrıca İngilizlerle çözüme bağlamayı da öngöreceğiz. Konferansın kesilmesi muhakkak gibidir."[756]

4 Şubat 1923 Pazar

Amerikan Delegesi Grew'un günlüğünden, 4.2.1923 Pazar

"Kader günü. Hiçbirimiz ne olacağı hakkında bir fikir sahibi değil. Sadece müttefiklerin hazırlamış olduğu antlaşma taslağının –Türkler imzalasın ya da imzalamasın– bugün öğleden sonra saat 4.00'te konferans masasında olacağını ve sonuç ne olursa olsun **Curzon**'un saat 9.00 itibariyle gideceğine dair yemin ettiğini biliyoruz.

Saat 1.30'da öğle yemeğimizi yerken ilk önemli gelişme vuku buldu. **Arlotta**'nın telaşla yemek salonuna girerek elindeki belgeyi **Garroni**'ye verdiğini ve onun da telaşla kalkarak odayı terk ettiğini gördüm. Bunun, hazırlamış oldukları taslağa cevaben müttefiklere sunulmak üzere Türk delegasyonunun hazırlamış olduğu ve sadece komisyonlarda görüşülerek her iki tarafın da üzerinde fikir birliğine varmış olduğu maddeleri içerirken diğerlerini kaale almayan bir başka antlaşma taslağı olduğu anlaşıldı. **İsmet (Paşa)**, bunun yanında halihazırda üzerinde uzlaşma sağlanmış olan maddelerin barış için yeterli bir temel oluşturduğunu ve hâlâ ihtilaflı olan diğer konuların daha sonra karara bağlanabileceğini beyan eden bir notayı da sunuyordu. Bu, zeki bir hareketti.

---

756) ***Ibid.***, s.493, No. 499: İsmet Paşa'dan Rauf Bey'e tel, 4.2.1923, No. 313-314 (özet).

Davet sahibi ülkelerin delegeleri, ânında **Lord Curzon**'un odasında toplandılar. Saat 5.30'da, uzmanlardan oluşan büyük bir grupla birlikte otelinden gelmiş olan **İsmet** de içeriye davet edildi. Saat 7.00'de **Bentinck**, telefonla beni arayarak, Türklerin kısa bir süre içinde muhtemelen antlaşmayı imzalayacaklarını haber verdi ve seremoniye tanıklık edebilmemiz amacıyla **Lord Curzon**'un odasına gitmek üzere delegelerimizi hazır bulundurmamızı tavsiye etti. **Child** ve **Bristol**'u çağırdım ve hep beraber otelin eski bölümündeki salonda, **Curzon**'un katına çıkan merdivenlerin dibinde yerimizi aldık. Salon, nihai çözümü bekleyen delegasyonların mensupları ve gazete muhabirleriyle dolup taşıyordu... Antlaşmanın imzalanmasını izlemek üzere çağrılma beklentisi içersinde böylece bekledik durduk. Birdenbire saat 8.00'de üst kattaki kapının açılma sesi geldi: Herkes ayağa kalkarak merdivenlere doğru yöneldi. Bir anda **İsmet** göründü. Silindir şapkasını çıkardı, sağa ve sola doğru hafifçe eğilerek lobideki kalabalığı selamladı ve olabildiğince gülümseyerek oteli terk etti. Tabiatiyle böyle bir hadiseyi unutmam asla mümkün olmayacaktı. Konferans başarısızlığa uğramıştı. İmzalama olmayacaktı... **Child**, **Bristol** ve ben neredeyse ânında soluğu **Lord Curzon**'un odasında aldık. Herkes odadan ayrılmış durumdaydı. Bir anda ortaya **Curzon** çıktı, öfkeli bir boğa gibi odaya daldı, bize bir bakış fırlattıktan sonra, yumruklarını havaya sallayarak aşağı yukarı dolaşmaya koyuldu. Kan ter içinde kalmış durumda bakışları hepimizin üzerinde geziniyordu. Bağırmaya başladı: *'Tam burada dört ölümcül saat boyunca oturup durduk ve **İsmet** söylediğimiz her şeye hep aynı sıradan bayatlıklarla cevap verdi. Bağımsızlık ve hükümranlık! Elimizden gelen her şeyi yaptık. **Bompard** dahi masaya yumruğunu indirerek **İsmet**'e, yaptığının savaş tahrikçiliğinden öteye gitmediğini söyledi. **Bompard** şu âna dek kendisinden işittiğim en ağır konuşmasını yaptı.* **Curzon**'a, **İsmet**'in hangi konuda görüşmeleri kopardığını sorduk. **Curzon**, adli meselelere ilişkin maddeler olduğunu söy-

leyerek cevap verdi. (Bu cevap ancak kısmen doğru olarak kabul edilebilirdi, zira görüşmelerin kopuş nedenleri arasında ekonomik maddeler de yer alıyordu.) En son anda, **İsmet**'in uzmanlarıyla birlikte bir başka odaya çekildiğini ve bu esnada dahi dışarıya çıkarak imzayı atacağını beklediklerini söyledi. Buna mukabil **İsmet** geriye döndüğünde imzalamayı reddediyor, eğilerek selam veriyor ve odayı terk ediyordu. Her şey bitmişti. **Curzon**, korku uyandıran bir ruh hali içindeydi. Kendisine, **İsmet**'i görerek herhangi bir faydada bulunup bulunamayacağımızı sorduk... Olumlu cevap verdi.

Hemen akabinde **Child**, **Bristol** ve ben (...) hızla Palace Hotel'e doğru yola koyulduk. **Bompard** ve **Montagna**, **İsmet**'le birlikteydiler. Ama bizleri **Hüseyin**'in odasına yerleştirdiler... Bir müddet sonra **İsmet** içeriye girdi. Yaklaşık bir saat süreyle birlikte olduk. Adli meselelerde bir hayli ilerleme kaydetmemize rağmen **İsmet** bize, ekonomik maddelerin de bir o kadar kopuş nedeni olduğunu söyledi. Kendisine, ekonomik maddeler üzerine müttefiklerden daha fazla taviz koparmamız şartiyle adli maddelerde başka taviz verip veremeyeceğini sorduk. Ne teklif ettiğimizi öğrenmek istedi. Öncelikle, yabancı hukuk danışmanların sadece İstanbul ve İzmir'deki maddelerde değil, bunlara ilaveten Samsun ve Adana'dakilerde de kabul etmeleri gerektiğini söyledik. Argüman yaklaşık yarım saat süreyle devam etti. Bu esnada **İsmet**, sanki hayretler içinde kalıyormuş gibi alnını ovalayıp duruyordu. Türkçe *'Kalbim sıkıştı'* dedi... Sonunda (...) bitişikteki odaya geçerek üç dakika süreyle orada kaldıktan sonra geri geldi. Sonunda ansızın *'Tamam, kabul edeceğim'* dedi. *'Samsun ve Adana mı?'* diye sorduğumuzda *'Hayır, sadece Samsun'* diye cevap verdi. *'Bu kadarı **Curzon**'u burada tutmaya yetmez'* deyince tartışma yirmi dakika daha uzadı. **İsmet** (...) bir kez daha odayı terk ettikten sonra gelerek, *'Pekâlâ, size hem Samsun'u hem de Adana'yı veriyorum ama müttefiklerin verecekleri tavizleri garantilemeden önce bu taviz-*

leri onlara açıklamayacağınıza dair bana şeref sözü vermelisiniz' dedi. Kabul ettik (...) sevinçliydik.

İstasyona vardığımızda (...) arabamıza yakın bir mesafede duran **McClure**'e doğru yönelerek **Curzon**'un treninin kalkmasına ne kadar kaldığını sordum. *'Biraz önce gitti'* diyerek cevap verdi... Her şey bitmişti... Sabır, **Curzon**'un sahip olmadığı bir vasıf ve artık biliyorum ki bu vasfın yokluğunda Türklerle anlaşmayı denemenin de faydası yok.

İsmet, ne diplomat ne de politikacı, her şeyden önce bir askeri lider. Önce uzmanlarına danışmadan bir adım bile atmayacağı daha işin başından belli olmuştu. Oturumların başlamasından itibaren ayak direyen **Rıza Nur** olmasaydı, **İsmet**'in müttefiklerin pozisyonlarını karşılamada daha da ileriye gidebileceğine inanıyordum. Öte yandan **Curzon**, Türklerin milli emellerini zerre kadar anlamamış görünüyordu... Kendisi, eşit taraflardan biri olmasına rağmen bir kral naibi edasına bürünmüştü. Yine de Konferansın başarısızlığına en çok katkıda bulunan hususun Fransızların taraf değiştirmesi olduğuna inanıyorum..."[757]

757) **Grew**, ***op.cit.***, s.550-554 ve **Orağlı**, ***op.cit.***, s.93-97.

III

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARA DÖNEMDE GELİŞMELER (5 Şubat-22 Nisan 1923)

1. 5-28 ŞUBAT 1923

5 Şubat 1923 Pazartesi

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 5.2.1923

"4 Şubat raporu:

1) Karşı tekliflerimizi gönderdik.

2) Öğleden sonra **Curzon**'un yanında toplandık. İngilizlerin işleri hallolunduğundan Fransızlar ve İtalyanlar direndiler. İngilizler bir bildiri yayımlayıp döndüler.

3) İktisadi sorunlar yüzünden Konferans kesildi (Konferans inkıtâ' etmiştir). Kesintinin ciddiyeti hakkında henüz kesin bir şey söyleyemem. İngilizlerle ilişkilerde ılımlı davranılmasını rica ederim."[758]

H. Rauf Bey, gizli oturumda TBMM'ne bilgi verdi, 5.2.1923

İsmet Paşa'dan alınan son iki telgrafı milletvekillerine okuyan **H. Rauf Bey**, Lozan Konferansının kesildiğini Meclis'e duyurdu: *"Birtakım şirketlerin, birtakım bankaların hukukunu, nameşru olan arzularını talep için sulh konferansı inkıtaa düçar olmuştur"* dedi. *"Zan ve tahmin ediyorum ki, müsellah* (silahlı) *bir hareket olmayacaktır"* diye ekledi.[759]

---

758) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.496-500, No. 503: İsmet Paşa'dan Rauf Bey'e tel, 5.2.1923, No. 316-317 (özet).

759) ***TBMM Gizli Celse Zabıtları, 3***, s.1276.

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 6.2.1923

"*5 Şubat raporu*:

Ayrılmadan önce **Bompard** ile görüştüm. Konferans resmen kesilmemiş, devam ediyor. Bizim Ankara'ya dönmemiz gerekli. 7 Şubatta yola çıkıp Köstence üzerinden dönmeyi düşünüyorum. *'Konferansa ara verilmesinden yararlanan delegelerimiz Ankara'ya dönüyorlar'* diye bir hükümet açıklaması yapılmasını, ordunun güçlü ve hazır bulundurulmasını, İngilizlerle çatışmaya meydan verilmemesini rica ederim."[760]

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 6.2.1923

"5 Şubat raporunuzu Bakanlar Kurulunda görüştük. Açıklamayı yaptık. Sunuyorum. Siz de o yolda açıklama yapınız."[761]

Dışişlerinden Paris Mümessilliğine tel, 6.2.1923

"İzmir limanı, 1000 tondan büyük yabancı savaş gemilerine kapatıldı. Yabancı savaş gemileri limanı terk edecekler. İlgililere duyurunuz."[762]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 6.2.1923

"Bugün (6 Şubat) Romanya Delegesi **Mösyö Diamandy** Dışişlerinden aldığı bir telgraf üzerine, yine Bükreş'teki Elçiliğimiz eşyasıyla Romanya Hükümetinin meşgul dolduğunu ve Köstence'deki konsolosluğumuz eşyası için de ilgili görevlilere talimat verilmiş olduğunu bildirmiştir."[763]

760) **Şimşir,** ***Lozan Telgrafları I,*** s.502, No. 504: İsmet Paşa'dan Rauf Bey'e tel, 6.2.1923, No. 318-319 (özet).

761) ***Ibid.,*** s.503, No. 505: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 6.2.1923, No. 384 (özet).

762) ***Ibid.,*** s.503, No. 506: Hariciye Vekâletinden Paris Mümessilliğine tel, 6.2.1923 (özet).

763) ***Ibid.,*** s.504, No. 507: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 6.2.1923, No. 320.

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 7.2.1923

"6 Şubat 1923 raporu:

1) Amerikan ve İtalyan delegeleri gittiler. Bize gitmememizi rica ettiler. Fransızlar, bazı şartlarla iki-üç gün içinde Konferansın toplanabileceğini söylediler. Ankara'ya gitmem gerektiğini söyledim.

2) Beni yoldan çevirmeye çalışmaları mümkün. Sınır işinde tatmin olan İngilizler, ötekilere baskı yapmaya başladılar. Musul, Doğu Trakya sınırı hakkında Hükümetin görüşünü bilmek istiyorum. Bükreş'e bildirilmesini."[764]

Türk Heyeti sabahleyin Lozan'dan ayrıldı, 7.2.1923

Heyet, Yunanistan'dan geçmemek için Bükreş ve Köstence üzerinden memlekete dönmeye karar verdi.

H. Rauf Bey, gizli oturumda TBMM'ne bilgi verdi, 7.2.1923

Başbakan **H. Rauf Bey**, **İsmet Paşa**'dan gelen 6 Şubat günlü son bir telgrafı da gizli oturumda Meclis'e sundu. **İsmet Paşa**, anılan telgrafında, Barış Konferansının resmen kesilmemiş, yalnız müzakerelere ara verilmiş olduğunu bildiriyor ve barış yapılmadı diye memlekette endişe yaratılmamasını telkin ediyordu. **Rauf Bey**, *"Delegelerimiz inşallah afiyetle geleceklerdir"* dedikten sonra, onlar gelince durumun netleşeceğini söyledi.[765]

Paris Mümessilliğinden Dışişlerine tel, 7.2.1923

"**Poincaré**, İzmir limanındaki savaş gemilerinin çekilmesi yolundaki çağrımıza Fransa'nın boyun eğmeyeceğini bildiriyor."[766]

764) ***Ibid.***, s.506, No. 510: İsmet Paşa'dan Rauf Bey'e tel, 7.2.1923 (özet).
765) ***TBMM Gizli Celse Zabıtları, 3***, s.1285-1286.
766) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.509, No. 515: Paris Mümessilliğinden Dışişlerine tel, 7.2.1923, No. 1365 (özet).

8 Şubat 1923 Perşembe

Başbakan Rauf Bey'den Gazi M. Kemal Paşa'ya tel, 8.2.1923

"**İsmet Paşa**'nın Ankara'ya dönmesi Hükümetçe uygun görüldü."[767]

Paris Mümessilliğinden Dışişlerine tel, 8.2.1923

"Fransız basını, İzmir limanıyla ilgili tedbirlerimizi şiddetle eleştiriyor. Müttefikler birlikte davranırlarsa Lozan şartlarının Türklere kabul ettirilebileceğini yazıyor. Fransa Millet Meclisi, **Poincaré**'den Lozan Konferansıyla ilgili açıklama istedi."[768]

9 Şubat 1923 Cuma

İngiltere'nin Bükreş Elçisi Sir H. Dering'den Lord Curzon'a tel, 9.2.1923

"**İsmet Paşa** 10 Şubat akşamı Bükreş'e gelecektir. Kendisine ileteceğim bir mesajınız olacak mıdır?"[769]

İngiliz Gizli İstihbarat Servisi raporu, 9.2.1923

"Türklerin Lozan'da barış yapmamaları Anadolu'nun iç durumundan kaynaklanmış. Güçlenen muhalefet **Mustafa Kemal**'e en büyük zorluğu yaratıyor. Müttefiklerle sürtüşmeden kaçınmaları için Türk komutanlara emir verilmiş. **Mougin, Mustafa Kemal** ile görüştükten sonra **Franklin-Bouillon**'un tekrar Ankara'ya gelmesine gerek olmadığını Paris'e bildirmiş. TBMM sürekli toplantı halinde. Rus etkisindeki solcu mebuslar sert bir tutum izliyorlar. Meclis gizli oturumunda **Rauf Bey**'in Musul konusundaki sözle-

767) ***Ibid.***, s.510, No. 517: Rauf Bey'den M. Kemal Paşa'ya tel, 8.2.1923, Makine başında (özet).

768) ***Ibid.***, s.511, No. 520: Paris Mümessilliğinden Dışişlerine tel, 8.2.1923, No. 1364 (özet).

769) ***FO 424/256***, s.524, No. 285: Dering'ten Curzon'a tel, 9.2.1923, No. 28.

ri. Şeyh **Sünnisi** Ankara'dan Diyarbakır'a gitti, oradan Musul'a geçecekmiş."[770]

10 Şubat 1923 Cumartesi

Lord Curzon'dan Bükreş'te Sir H. Dering'e tel, 10.2.1923

"Cevap: İstanbul temsilciliğimiz aracılığıyla **İsmet Paşa**'ya bir mesaj yolladım. İletişim kanallarını artırmamak daha uygun olur, düşüncesindeyim."[771]

Türkiye Dışişlerinden Paris Mümessilliğine tel, 10.2.1923

"Düşman gemilerin İzmir limanında mayın taramaya ve çıkarmaya kalkışmaları düşmanca bir hareket sayılacak ve karşılık görecektir. (Fransa'ya verilen nota)"[772]

Bükreş'te İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 10.2.1923

"10 Şubatta Bükreş'e geldim. 13 Şubatta buradan İstanbul'a hareket edeceğim ve orada durmadan Ankara'ya geçeceğim. İzmir yüzünden gerginlik olduğunu basından duydum. Barış için çok şey sağlandı ve sağlanacak. Dönüşüme kadar genel durumun korunmasını, **Mustafa Kemal** ve **Fevzi Paşa**'ların Ankara'da bulunmalarını istirham ederim."[773]

"(**Gazi Paşa** Hazretlerine mahsustur)

Savaş kaygısı var. Ama barışa ulaşabiliriz. Savaş çıkmasına meydan vermeyiniz. Derhal Ankara'ya gelmenizi istirham ediyorum."[774]

---

770) ***FO 371/9121*** ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 5***, s.110-111, No. 70: Gizli İstihbarat Servis raporu, 9.2.1923, No. 1074 (özet).

771) ***FO 424/256***, s.5245 No. 285: Curzon'dan Dering'e tel, 10.2.1923, No. 267.

772) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.511, No. 521: Hariciye Vekâletinden Paris Mümessilliğine tel, 10.2.1923 (özet).

773) ***Ibid.***, s.512, No. 522: İsmet Paşa'dan Rauf Bey'e tel, 10.2.1923 (özet).

774) ***Ibid.***, s.513, No. 523: İsmet Paşa'dan Rauf Bey'e (Gazi Paşa'ya) tel, 10.2.1923 (özet).

İstanbul'da Adnan Bey'den Bükreş'te İsmet Paşa'ya tel, 10.2.1923

"Başkumandan Paşa, Ankara'ya dönüşünüzden önce sizinle görüşmek istiyor."[775]

11 Şubat 1923 Pazar

İstanbul'da Adnan Bey'den İsmet Paşa'ya dört tel, 11.2.1923

"**Rauf Bey**, İzmir limanından dolayı endişeye gerek olmadığını bildiriyor."[776]

Rauf Bey'in telgrafı: *"Meclis, **İsmet Paşa**'nın Ankara'ya dönüşünü sabırsızlıkla bekliyor. Fransızlar Paşamızın aleyhinde çalışıyorlar."*[777]

H. Rauf Bey'den **İsmet Paşa**'ya: *"Telgrafınızı **Gazi**'ye telledim. Özel vapur gönderildi. İzmir konusunda sizi meşgul etmek istemedim. Köstence'ye çektiğim telgrafı tekrarlıyorum."*[778]

Adnan Bey'den **İsmet Paşa**'ya: *"Konferansın kesildiği ilan edilmedi. İzmir olayı had devresini geçirmiş sayılabilir. Başkumandan ile nerede buluşmak istiyorsunuz? Başkumandan 15 Şubatta İzmir'de olmak zorundadır."*[779]

Romanya Dışişleri Bakanı M. Duca, İsmet Paşa'ya akşam yemeği verdi, 11.2.1923

"**M. Duca**, yemekte, **Lord Curzon**'un **İsmet Paşa**'ya bir mesaj gönderdiğini, bu mesajın İstanbul'daki İngiliz temsilcisi tarafından muhatabına iletileceğini Paşa'ya haber verdi."[780]

---

775) ***Ibid.***, s.514, No. 524: Adnan Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 10.2.1923 (özet).
776) ***Ibid.***, s.514, No. 525: Adnan Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 11.2.1923 (özet).
777) ***Ibid.***, s.515, No. 527: Adnan Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 11.2.1923 (özet).
778) ***Ibid.***, s.515, No. 528: Rauf Bey'den Adnan Bey'e (İsmet Paşa'ya) tel, Makine başında, Dakika tehiri caiz değildir, 11.2.1923 (özet).
779) ***Ibid.***, s.516, No. 529: Adnan Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 11.2.1923 (sadeleştirildi).
780) ***FO 424/256***, s.537, No. 271: Dering'ten Curzon'a tel, 11.2.1923, No. 32.

12 Şubat 1923 Pazartesi

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 12.2.1923

"Romanya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı, Lozan'da askıda kalan ekonomik ve mali sorunların yeniden görüşülmesi için Müttefikler nezdinde girişimde bulunmak için benden izin istedi. *"Hükümetimle görüşmeden önce bu konuda bir karar veremem"* dedim. Karadan Köstence yolu hâlâ açılmadı."[781]

H. Rauf Bey'den (Adnan Bey aracılığıyla) İsmet Paşa'ya tel, 12.2.1923

"Dışişleri sorumluluğu Dışişleri Bakanına vekâlet eden zata (bana) düşer. İzmir olayında bir hata yapılmışsa size sorumluluk düşmez. Ama son kararda isabet olduğunu siz de göreceksiniz. Kaygılarınızı ve üzüntülerinizi tezelden gidermek istedim. **Gazi Paşa** 11 Şubat akşamı İzmir'e dönecek ve **Fevzi Paşa** ile birlikte durumu inceleyecekler. Dönüşünüze ve kesin karara kadar İzmir'de bir olay çıkarılmayacaktır."[782]

Paris'te Türk Diplomatik Temsilciliğinden Fransa Dışişleri Bakanlığına nota, 12.2.1923

"Müttefiklerin (İtilaf Devletlerinin), İzmir'deki tutumlarını haklı göstermek için Mondros Mütarekesi'ne dayanmak istedikleri görülüyor. Türkiye, Müttefiklerle ilişkilerini Mudanya Anlaşması'na dayandırmaktadır ve İzmir'de ya da yurdun başka yerleri üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçemez."[783]

---

781) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.516, No. 530: İsmet Paşa'dan Rauf Bey'e tel, 12.2.1923 (özet).

782) ***Ibid.***, s.517-518, No. 531: Rauf Bey'den (Adnan Bey aracılığıyla) İsmet Paşa'ya tel, 12.2.1923, No. 386, 387, 388 (özet).

783) ***PBA (Paris Büyükelçiliği Arşivi) K.372/1*** ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.518, No. 532: Paris'te Türk Diplomatik Temsilciliğinden Fransa Dışişleri Bakanlığına nota, 12.2.1923, No. 1379 (özet).

Paris Temsilciliğinden Dışişlerine tel, 12.2.1923

"İzmir ve Mudanya Mütarekesi ile ilgili talimatları Fransa Dışişlerine duyuruldu. Fransız görevli, İzmir limanında mayın taramaya kendilerini haklı gördüklerini ve bu konuda Mondros Mütarekesi'ne dayandıklarını söyledi."[784]

Foreign Office'ten İstanbul'da Y. Komiser V. Henderson'a tel, 12.2.1923

"Türklerin bir bölümü ılımlı ve İngiltere ile anlaşmadan yanadır. İstanbul'dan geçerken **İsmet Paşa** ile görüşüp dostluk mesajımızı kendisine sununuz. Barış Anlaşmasının imzalanması için belki **Mustafa Kemal**'i ikna edebilir."[785]

13 Şubat 1923 Salı

İzmir'de M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya iki tel, 13.2.1923

"Şubatın on beşinci günü İzmir'de İktisat Kongresini bizzat açmayı pek önemli sayıyorum. Erzincan, Diyarbekir gibi uzak yerlerden seçilmiş halk temsilcileri gelmiştir. Şubatın on beşinci günü akşamı İzmir'den hareket edebileceğim. Ankara'ya birlikte gitmemizi uygun buluyorum. Bu telgrafın alındığının bildirilmesini rica ederim."[786]

"Telgraflarınızı aldım. 11 Şubatta İzmir'e geldim. Sizinle görüşme sonucuna kadar bugünkü durumun korunması için gereken tedbirler alınmıştır. Ankara'ya birlikte varmadan önce görüşmemizi yararlı görmekteyim. Bunun için iki yol vardır. Birincisi: Sizi İstanbul'a getirecek *Gülcemal* vapurundan çıkmadan doğru

784) ***PBA (Paris Büyükelçiliği Arşivi) K.372/1*** ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.519, No. 533: Paris Temsilciliğinden Dışişlerine tel, 12.2.1923, No. 1380.

785) ***FO 371/9065*** ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 5***, s.113, No. 73: Foreign Office'ten Henderson'a tel, 12.2.1923, No. 12.

786) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.520, No. 534: İzmir'de M. Kemal Paşa'dan Lozan'dan dönüş yolunda İsmet Paşa'ya tel, 13.2.1923, No. 166.
Not: Telgraf, İzmir'den İstanbul'a gönderilmiş ve oradan aktarmalı olarak yeniden Beyoğlu'ndan çekilmiştir. -BNŞ

Bandırma'ya ve oradan İzmir'e gelmenizdir. İzmir'de **Fevzi Paşa** ile kısa bir görüşmeden sonra birlikte hareket olunur.

Ben İktisat Kongresini açmak için ayın on beşinde (İzmir'de) bulunmaya mecburum. Ondokuzcu akşamı Ankara'ya hareket etmek niyetindeyim. Hasta olan **Fevzi Paşa** o güne kadar iyileşirse birlikte hareket edeceğiz.

Bu olmazsa ikinci yol: Ben on beş (Şubat) akşamı İzmir'den, siz ona göre İstanbul'dan hareket ederek, Eskişehir'de birleştikten sonra Ankara'ya hareket ederiz. **Kâzım Paşa** beraberdir. Telgrafınızı beklerim."[787]

İsmet Paşa'dan M. Kemal Paşa'ya tel, 13.2.1923

"Cevap: Ankara'ya beraber gitmek (hakkındaki) telgrafınızı aldım. İçtenlikle teşekkür ederim. Eskişehir'de birleşecek surette hareket ederiz."[788]

İzmir'de M. Kemal Paşa'dan H. Rauf Bey'e şifre tel, 13.2.1923

"(Derhal çekilecektir.) **İsmet Paşa** aleyhinde makus cereyan yapmak alıklığında bulunanlar, ne olursa olsun barış yapmak isteyen, harp ihtimali karşısında gözleri kararan mutlaka çok sınırlı sayıda kimselerdir ve bunların çok mahcup olacakları gün uzak değildir. **İsmet Paşa** Hazretleri hakikaten benden talimat almış ise ve bu talimat dairesinde hareket ediyorsa, neticede mutlaka memleket ve milletin saadetini temin eden muvaffakiyetlere mazhar olacaktır.

İsmet Paşa'nın benimle beraber Ankara'ya ulaşması hakkındaki görüşüm bilakis cereyan doğuranlara karşı bir tedbirdir. İktisat Kongresi Erzurum'dan, Erzincan, Van, Diyarbakır gibi uzak memleketlerden gelen seçilmiş halk temsilcilerinden teşekkül et-

787) ***Ibid.***, s.520-521, No. 535: İzmir'de M. Kemal Paşa'dan Lozan'dan dönüş yolunda İsmet Paşa'ya tel, 13.2.1923, No. 445 (sadeleştirildi). (Telgraf **Adnan Bey** tarafından, İstanbul, Beyoğlu'ndan **İsmet Paşa**'ya iletilmiştir. -BNŞ)

788) ***Ibid.***, s.522, No. 536: İsmet Paşa'dan (İstanbul'da Adnan Bey aracılığıyla) M. Kemal Paşa'ya tel, 13.2.1923, saat 11.30.

mektedir. Ve her taraftan vuku bulan bu koşuşma, bilhassa kongrenin bizzat tarafımdan açılacağı münasebetiyledir. Çok hayati bir ehemmiyete sahip olan bu kongreyi görmezden gelmek istemem. **İsmet Paşa**'nın vereceği izahat üzerinde kararlar almak için de herhangi bir aceleye lüzum görmüyorum. Tamamen müsterih olmanızı rica eder ve büyük muhabbet ve hasretle gözlerinizden öperim kardeşim. –Başkumandan **Mustafa Kemal**"[789]

H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 13.2.1923

"Tekrarı istenen telgrafı sunuyorum: Barışa ulaşmak için olağanüstü çalışmanıza rağman Lozan'da bir sonuç alınamadığından oradaki görevinizin sona erdiğini ve Ankara'ya dönmekte olduğunuzu açıklamanız bildirilmişti. Hükümetin ve Meclisin görüşünde bir değişiklik yoktur."[790]

Paris Temsilciliğinden Dışişlerine tel, 13.2.1923

"Basın, İzmir'deki savaş gemilerine üç gün mühlet verildiğini yazıyor."[791]

Paris Temsilciliğinden İsmet Paşa'ya tel, 13.2.1923

"***Daily Mail***, Zâtı Âliniz ile **Rıza Nur** arasında anlaşmazlık bulunduğunu yazıyor."[792]

14 Şubat 1923 Çarşamba

Dışişlerinden Paris Temsilciliğine tel, 14.2.1923

"İtilaf Devletleri, İzmir'deki tedbirlerimizi tanımayacaklarını bildiren bir nota verdiler. Biz, bu notaya cevap vermeden önce,

789) ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 15 (1923)***, s.132: Başkumandan M. Kemal Paşa'dan H. Rauf Bey'e şifre tel, Derhal çekilecektir, 13.2.1923.

790) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.522, No. 537: H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 13.2.1923, No. 386 (özet).

791) ***PBA-K.372/1*** ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.522, No. 538: Paris Temsilciliğinden Dışişlerine tel, 13.2.1923, No. 1381 (özet).

792) ***PBA-K.372/1*** ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.523, No. 539, Paris Temsilciliğinden İsmet Paşa'ya tel, 13.2.1922, No. 1391 (özet).

üç gün içinde görüşlerini açıklamalarını istedik. **İsmet Paşa**'nın dönüşüne kadar vakit kazanmaya çalışıyoruz."[793]

Paris Temsilciliğinden Dışişlerine açık tel, 14.2.1923

"**Bonard Law** Avam Kamarasında, **Curzon** da Lordlar Kamarasında Lozan Konferansı konusunda konuşma yaptılar. **Bonard Law**, yakın bir savaş tehlikesi olmadığını; **Curzon**, antlaşmayı imzalamamakla Türklerin büyük hata ettiklerini söyledi."[794]

15 Şubat 1923 Perşembe

Paris Temsilciliğinden Dışişlerine tel, 14.2.1923

"Avam Kamarasında **Curzon**'un Lozan'daki politikası eleştirildi. Buna cevap verildi."[795]

16 Şubat 1923 Cuma

İsmet Paşa Başkanlığındaki Delege Heyeti gece, Lozan'dan İstanbul'a döndü, 16.2.1923

İngiliz Gizli İstihbarat Servisi Raporu, 16.2.1923

Barış görüşmelerini etkileyen faktörler: Türkler, Rusya'nın açılımlarını kuşkuyla karşılamış, Bulgarlarla anlaşmaya varamamış ve Fransa'nın tutumundan düş kırıklığına uğramışlardır. Basın, *"Düşmanımız yalnız İngiltere değilmiş, Fransa da bizim düşmanımız"* demektedir. Muhalif grupların faaliyeti: Saltanatın kaldırılması çeşitli muhalif grupları pekiştirmiş; seçim kanunu dolayısıyla doğrudan **Mustafa Kemal** hedef alınmıştır. Halifenin hak ve yetkileri konusu gündeme getirilmektedir. Hükümet ciddi zorluklarla karşı karşıyadır. Milliyetçi-İttihatçı işbirliği sorunu: Ocak sonunda Mil-

793) ***PBA-K.372/1*** ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.525, No. 541: Dışişlerinden Paris Temsilciliğine tel, 14.2.1923 (özet).

794) ***PBA-K.372/1*** ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.523, No. 540: Paris Temsilciliğinden Dışişlerine tel, 14.2.1923 (özet).

795) ***PBA-K.372/1*** ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.525, No. 542: Paris Temsilciliğinden Dışişlerine tel, 15.2.1923 (özet).

liyetçilerle İttihatçılar bir anlaşmaya varmışlar ama Şubat başında Meclis'teki İttihatçılar bu anlaşmayı reddetmişlerdir. Sonunda barışa ve seçimlere kadar işbirliği yapılması kararlaştırılmıştır.[796]

17 Şubat 1923 Cumartesi

Mustafa Kemal, İzmir'de Türkiye İktisat Kongresini bir konuşmayla açtı, 17.2.1923

M. Kemal, uzun konuşmasında, Türkiye için iktisadın yaşamsal önemine şöyle vurgu yaptı:

"Yeni Türkiyemizi layık olduğu düzeye eriştirebilmek için mutlaka ekonomimize birinci derecede önem vermek zorundayız. Çünkü zamanımız tamamen bir iktisat devresinden başka bir şey değildir... Arkadaşlar, kılıç ile fetihler yapanlar, sabanla fetihler yapanlara mağlup olmaya ve neticede mevkii terk etmeye mecburdurlar. Nitekim Osmanlı Saltanatı böyle olmuştur... Biliyorsunuz ki Misak-ı Milli, milletin tam bağımsızlığını temin eden ve bunu temin edebilmek için iktisadiyatında gelişmesine mani olan bütün sebepleri, bir daha ve katiyen dönmemek üzere lağveden bir düsturdur... Siyasi, askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsunlar, iktisadi muzafferiyetler ile taçlandırılmazlarsa, husule gelen zaferler payidar olamaz, az zamanda söner... En kuvvetli silahımız, iktisadiyattaki genişlik, sağlamlık ve muvaffakiyetimiz olacaktır... Bu vatan, evlat ve torunlarımız için cennet yapılmaya layık, çok layık bir vatandır..."[797]

İstanbul'da İngiliz Maslahatgüzarı Henderson İsmet Paşa ile görüştü, 17.2.1923

Maslahatgüzar, **Lord Curzon**'un bir dostluk mesajını **İsmet Paşa**'ya sundu. **Curzon** bu mesajında, Türkiye ile Müttefikler ara-

796) ***FO 371/9100*** ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 5***, s.117, No. 78: İngiliz Gizli İstihbarat raporu, 16.2.1923, No. 1083 (özet).

797) Konuşmanın tam metni için bkz. ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 15 (1923)***, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s.138-148 ve **Gündüz Ökçün**, ***Türkiye İktisat Kongresi, İzmir 1923***, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1981, s.243-256.

sındaki sorunların çoğunun Lozan'da tatminkâr bir çözüme bağlanmış olduğunu, Türk ve İngiliz heyetleri arasında on bir hafta boyunca dostluk duyguları hüküm sürdüğünü, İngiltere'nin bundan hoşnut kaldığını söylüyor, bir dost olarak hatırlanmayı ve pek yakında kendisiyle el sıkışmayı umduğunu bildiriyordu. **İsmet Paşa** da, **Henderson** aracılığıyla **Curzon**'a teşekkürlerini ve dostluk duygularını gönderdi.[798]

Paris Temsilciliğinden Dışişlerine tel, 17.2.1923

Lozan Konferansına ilişkin Fransız ***Sarı Kitap***'ı yayımlandı. *Temps* gazetesi İngilizlere sitem ediyor.[799]

18 Şubat 1923 Pazar

Gazi Paşa ile İsmet Paşa Eskişehir'de buluştular, 18.2.1923

Atatürk, ***Nutuk***'ta bu buluşmayı şöyle değiniyor:

*"18 Şubat 1923 günü, **İsmet Paşa** ile Eskişehir'de birleşerek Ankara'ya birlikte geldik.*

*Baylar, **İsmet Paşa** Ankara'ya dönerken benim de geziden dönmekte olduğum anlaşılınca Ankara'da, tuhaf ve yorumu olanaksız bir düşünce uyanmış. **İsmet Paşa**'nın Ankara'ya gelip hükümetle ve Meclisle değinmeden (temas etmeden) önce benimle buluşup görüşmesi sakıncalı görülmüş... Böyle bir buluşmayı kötüye yoranlar olmuş. Bunu bana yazan Bakanlar Kurulu Başkanı **Rauf Bey**'di. Elbette, bu habere önem vermedim. Tersine, bir an önce **İsmet Paşa** ile görüşebilmek için, yolculuğumuzu Eskişehir'de buluşabilecek biçimde düzenlettirdim..."*[800]

798) ***FO 424/256***, s.552-553, No. 402: Henderson'dan Curzon'a tel, 17.2.1923, No. 90 ve **Bilâl N. Şimşir**, ***Lozan Telgrafları, Cilt II (Şubat-Ağustos 1923)***, s.XIII-XIV.

799) ***PBA-K.372/1*** ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.526, No. 543: Paris Temsilciliğinden Dışişlerine tel, 17.2.1923 (özet).

800) **Gazi Mustafa Kemal (Atatürk)**, ***Nutuk-Söylev, II. Cilt (1920-1927)***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984, s.961.

İsmet İnönü bu buluşmayı Hatıralar'ında şöyle anlatıyor:

"**Atatürk** ile Eskişehir'de buluştuk.

Lozan dönüşünde İstanbul'da pek az kaldıktan sonra Ankara'ya hareket ettim. Eskişehir'de, İzmir'den gelmekte olan **Atatürk** ile buluştuk. **Fevzi Paşa** da beraberdi. **Atatürk**, İktisat Kongresinden geliyordu. Her ikisi ile ayrı ayrı ve beraber konuştum. Sulh yapmak ihtimali üzerinde kanaatimi öğrenmek istiyorlardı. Bir sulh ihtimali var mı, yok mu? Üzerinde durulan husus bu. Benim kendilerine naklettiğim, sulh ihtimali vardır. Benim kanaatime göre, sulh, esasen büyük manilerden kurtulmuştur. Biz Konferansın birinci bölümünde başlıca İngilizlerle mücadele ettik ve İngilizler, kendi meselelerini çıkarabilmek için müttefiklerle beraber bulunmaya dikkat etmişlerdir. Büyük devletler ve küçük devletler, İngilizlerin etrafında müttehit (birleşik) bir cephe olarak davayı takip etmeye karar vermişlerdir. **Lord Curzon**'un bu taktiği tuttu. Benim kanaatime göre, İngilizlerin sulha mani telakki ettikleri esaslı meseleler, Konferansın birinci kısmında neticeye bağlanmış ve Konferans böyle bitmiştir...

İngilizlerin ehemmiyet verdiği meselelerin başında Boğazlar geliyordu... Benim görüşüme göre, Boğazların emniyetine bulunacak hal şekli, İngilizler için hal şekli olabileceği gibi, Musul yüzünden de harple karşı karşıya kalmak mümkündü... Her iki mesele etrafındaki tehlikeleri bertaraf ettikten sonra (...) İngilizler için bir harp ihtimali kalmıyordu. **Atatürk**'e bunları anlattım ve benim kanaatimce Lozan'da neticeye bağlanmış konuları hallettiğimizi kabul edersek, diğerleri üzerinde fikirlerimizi söyleyerek konferansa tekrar gidebiliriz, dedim. Böyle bir tahmin yaptığımı söyledim. Bu tahmin üzerinde **Atatürk** ile yalnız, **Fevzi Paşa** ile yalnız ve üçümüz beraber, Eskişehir'de saatlerce görüştükten sonra, onları da bu kanaate vardırdığımı zannediyorum..."[801]

801) **İsmet İnönü**, ***Hatıralar***, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s.365-366.

M. Kemal Paşa ile İsmet Paşa beraber Ankara'ya geldiler, 20.2.1923

M. Kemal Paşa'nın, Fransız ***Le Temps*** gazetesine verdiği aşağıdaki demeci yayımlandı:

"...Yeni Türkiye'nin, her ne şekil ve nam altında olursa olsun kapitülasyonların devamını asla kabul edemeyeceğini daima söyledim. Dolayısıyla bu noktada başka delege heyetlerinden daha ziyade anlaşmadan kaçar şekilde davranan Fransız delege heyetinin Lozan'daki tavır ve hareketine çok hayret ettim. Fransa hakkında gerek benim şahsi hissiyatım, gerek memleketimin hissiyatı daima dostanedir. Lakin bu dostluk, bizi vatanımızın bağımsızlığıyla alâkadar meselelerde görüşümüzden feragate sevk edemez.

Fransa, hükümetimizi, hürriyetimizi kayıt altına alan şartları bize kabul ettirmek için ısrar ettiği takdirde, onun bu hareket hattına dostane gözüyle bakmayacağız. Yeni Türkiye, diğer milletler gibi yaşamak istiyor... Türkiye'nin yegâne kaygısı tam hürriyettir...

Kapitülasyonların kaldırılması, memleketimizdeki Fransız menfaatlarının imhası manası taşımamaktadır..."[802]

İstanbul'da İngiliz Y. Komiser V. Henderson'dan Curzon'a tel, 20.2.1923

"**Mustafa Kemal** ile **İsmet Paşa**, 19 Şubatta Eskişehir'de buluştular ve Ankara'ya gittiler. **Mustafa Kemal** 17 Şubatta uzun bir konuşma ile İzmir İktisat Kongresini açtı, Müttefiklerin Lozan'daki tutumlarını eleştirdi ama konuşması barışa karşı değildir. **Aralov** da oradaydı."[803]

802) ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 15 (1923)***, s.151 (kısmen). 20 Şubat 1922, demecin ***İkdam*** gazetesinde yayımlandığı tarihtir. Demecin hangi gün ***Le Temps*** gazetesine verildiği saptanamadı.

803) ***FO 371/9067/E.2030*** ve ***FO 424/256***, s.576, No. 328 ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt5***, s.122, No. 80: Henderson'dan Curzon'a tel, 20.2.1923, No. 99. **Not**: Eskişehir buluşması 19 Şubat değil, 18 Şubat tarihindedir. -BNŞ

21 Şubat 1923 Çarşamba

Dışişleri Bakanlığından Paris Temsilciliğine genelge tel, 21.2.1923

"Hariciye Vekili **İsmet Paşa** dün dönmüş ve 21 Şubat tarihinde görevine başlamıştır."[804]

İsmet Paşa, TBMM'nin gizli oturumunda Lozan Konferansı hakkında bilgi verdi, 21.2.1921

İsmet Paşa, barış görüşmelerinin nasıl geçtiğini ve Konferansa neden ara verildiğini anlattı. Özetle dedi ki: *"Türk heyeti Batı Trakya'da plebisit isteyince, karşısında birleşik bir direniş cephesi buldu. 'Halkoyuna başvurmak, Batı Trakya'nın Türkiye'ye katılması olacaktır' dendi. Sırplar, 'Türk ordusu daha İstanbul'a yaklaşırken ta Bosna-Hersek'e kadar yer yerinden oynadı' dediler ve hep birlikte karşımıza dikildiler... Musul, büyük bir sorun olarak askıda kaldı..."*

İsmet Paşa, daha sonra Osmanlı borçları, savaş tazminatı veya tamiratı, kapitülasyonlar gibi başlıca konular hakkında bilgi verdi. *"Taahhüt ettiğimiz bir şey yoktur. Hiç kimse bize şunu verdiniz, bunu verdiniz diye isnat edemez. Ne karar verirseniz onu tatbik ederiz. Mesele bundan ibarettir"* dedi.[805]

27 Şubat 1923 Salı

TBMM'nin gizli oturumunda Lozan Konferansı konusu görüşüldü, 27.2.1923

İtilaf Devletlerinin Türk heyetine sunmuş oldukları barış projesi Türkçeye çevirilip alelacele bastırılmış ve milletvekillerine dağıtılmıştı. **İsmet Paşa**, bu projeyi kısaca milletvekillerine anlattı. Bu projeyi kabul etmediklerini, Müttefiklere yeni bir proje sunmaya Hükümetçe karar verildiğini söyledi. *"Yapacağımız teklifte Meriç'in*

804) ***PBA-K.372/1*** ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları I***, s.526, No. 544: Paris Temsilciliğinden Dışişlerine genelge tel, 17.2.1923 (özet).

805) ***TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3***, s.1290-1298.

batısındaki topraklardan feragat edelim. Musul sorununun çözümünü erteleyelim" dedi. *"Çünkü fiilen işgal etmediğimiz bir yeri işgal etmek yüzde 99 silahla oraya girmeye bağlıdır"* diye konuştu. İktisadi ve idari sorunlarda yeniden barış aranabileceğini ekledi.

İkinci grup milletvekilleri Hükümeti ve **İsmet Paşa**'yı sert biçimde eleştirdiler. Şöyle ki:

Erzurum mebusu **Mustafa Durak (Sakarya)**, *"Musul'u bir sene sonraya bırakmak Musul'u kaybetmek demektir. Musul'u kaybettikten sonra senin Doğu'da bir yerin kalmamıştır. Karaağaç'ı terk etmek, Edirne'yi terk etmek demektir. Boğazların açık bulunması, İstanbul bizde yok demektir. Bunun başka manası yoktur"* diye konuştu.

Erzurum mebusu **Hüseyin Avni (Ulaş)**, *"Efendiler, bir teklifim vardır. Gerek Hükümet ve gerek Büyük Millet Meclisi, Misak-ı Milli'den zerre kadar feda ederse, icab-ı namus ve milli için çekilip gitmeli"* dedi.

İzmit mebusu **Sırrı (Bellioğlu)**, yüksek sesle haykırdı: *"Lozan'a gittiler ve orada da Misak-ı Milli'den feragat ettiler... Misak-ı Milli çiğnendi, heba oldu, iptal edildi, battal edildi."*

Mersin mebusu **Selahattin (Köseoğlu)**: *"Mesele vatan meselesidir. Buna binaen vaziyeti iyi göreceğiz."*

Başbakan **H. Rauf (Orbay)** cevap verdi: *"Misak-ı Milli'nin terk edilmesi diye bir şey yoktur. Hariciye Vekili, müttefiklerin projelerinin kabul edilmez olduğunu söyledi. Şimdi karşı proje hazırladık. Mali bağımsızlığımız, adli bağımsızlığımız, milli bağımsızlığımız güvence altına alınmak şartıyla tekrar müzakerelere ihtiyaç görülmüştür. Musul'u erteleyerek ve gerekirse savaşmak imkânını elde tutarak barış için bir girişimde bulunmak... Bakanlar Kurulunun düşüncesi budur"* diye konuştu. Misak-ı Milli'yi değiştirebilecek tek kuvvetin TBMM olduğunu vurguladı. *"Bir çare düşündük, kabul ederseniz yaparız. Kabul etmezseniz ferman buyurun harp ederiz"* diye noktaladı.

Tartışmalar hepten kızışmak üzereyken **M. Kemal Paşa (Atatürk)** söz aldı:

"...Musul meselesinin hallini muharebeye girmemek için bir sene sonraya talik etmek (ertelemek) *demek, ondan sarfınazar etmek demek değildir... Musul meselesini bugünden halledeceğiz, ordumuzu yürüteceğiz, bugün alacağız dersek bu mümkündür. Musul'u gayet kolaylıkla alabiliriz. Fakat Musul'u aldığımızı müteakip muharebenin hemen hitam bulacağına* (sona ereceğine) *kani olamayız.*

Sözümün en sonu şudur: Heyet-i Vekileyi kendi mesuliyeti dahilinde heyet-i murahhasaya yeniden talimat verip vazifesine devam ettirmek talep edilebilir veyahut men edip harbe başlamak olabilir" dedi.

Yani Meclis iki yoldan birini seçecekti: Ya barış aramaya devam edilecekti ya da savaşa gidilecekti.

Lazistan mebusu **Abidin (Atak)**, Musul'u süngü ile almak gerektiğini söyledi. Trabzon milletvekili **Ali Şükrü Bey** onu destekledi. Sonunda, uzman ve danışman milletvekillerin ayrı ayrı dinlenmesine karar verildi.[806]

İsmet İnönü "Hatıralar"ında o günleri anlatırken diyor ki:

"...Henüz Ankara'ya gelmeden, yolda iken, Ankara'da bulacağım havayı bana anlatan iki kişiye rastgeldim, kendileri ile konuştum. Birisi bana, *'Ne getirdin?'* diye sordu. *'Çok şey getirdim'* dedim. Muhatabım, belli ki hiçbir şey getirmediğim kanaatinde idi. *'Canım ne getirdin, ne getirdin'* diye ısrar ediyordu. *'Hiçbir şey getirmedim'* diyerek konuşmayı kestim. Öteki daha da ileri giderek bana şöyle dedi: *'İngiltere Hariciye Nazırı Lozan'a geldi. 2.5 ay orada kaldı. Bu adam bir şey yapmak istiyordu. Niçin istifade etmedik?'* Ben de kendisine, *'Onun ne yapmak istediğini biliyor musun?'* sorusunu sorduktan sonra dedim ki: *'Evet, o bir şey yapmak istiyordu, fakat biz onun istediğini yapmadık.'*

806) ***TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3,*** s.1298-1325.

İkinci Gruba mensup bu iki arkadaşla yolda yaptığım konuşmalar Meclis müzakerelerinin ne kadar çetin olacağını bana anlatmıştı."

Sulh olmamasını hatam olarak gördüler.

"Meclis müzakereleri tabiatiyle benimle çok çekişmeli geçtiği kadar **Atatürk** müzakerelere karıştıkça bütün hücumlar ona karşı yapılıyor ve onun üstünde toplanıyordu. Lozan'dan dönerken, bizim **Atatürk** ile Eskişehir'de buluşmamız zihinlerde bazı tereddütler yaratmış. Meclis'ten evvel görüşülmüş, birtakım kararlar alınmış olduğu zannıyla benim aleyhimde ve **Atatürk**'ün aleyhinde nihayete kadar her türlü tenkitler, kötülemeler yapılmış, mücadele edilmiştir.

Rauf Bey'de bir uzaklık ve memnuniyetsizlik görmedim. O da bizimle aynı kanaatte idi. Hep birlikte Meclis'te mücadele etmeye karar vermiştik.

Lozan Konferansının inkıtaı (kesilmesi) büyük bir hadise idi. Bununla bütün memleket alâkalı idi. Bütün memleket aynı kaygı içinde idi: Sulh olacak mı, olmayacak mı?.. Tekrar harp mı olacak?.. Herkes bunu merak ediyordu. Böyle büyük bir hadiseden sonra Meclis müzakereleri tabiatiyle büyük ehemmiyet kazanmıştı.

Meclis müzakereleri başlarken, ben evvela Lozan Konferansının geçirdiği safhaları anlattım... Karşımıza çıkan meseleleri, ihtilafta olduğumuz ve muallakta kalan meseleleri anlattım... Çok sert tenkitlere maruz kaldım... Sulh olmamasını münhasıran bizim hatamız ve benim hatam olarak değerlendirdiler."[807]

Paris Temsilciliğinden Dışişlerine tel, 27.2.1923

"Paris'e ulaşan haberlere göre, barış konusunda TBMM'de ikilik varmış. Bu söylentiler Fransa Dışişlerinden yayılıyor."[808]

---

807) **İsmet İnönü**, ***Hatıralar***, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s.367-368.

808) ***PBA-K. 372/1*** ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.149, No. 1: Paris Temsilciliğinden Dışişlerine tel, 27.2.1923, No. 1419 (özet).

28 Şubat 1923 Çarşamba

Paris Temsilciliğinden Dışişlerine tel, 28.2.1923

"Barış konusunda Ankara'daki anlaşmazlığın güçlendiği söylentileri devam etmektedir. Avrupa politikacılarının bu gibi söylentilerden ümide düşmelerini önleyecek tedbirler alınmasını takdirlerine..."[809]

2. MART 1923

1 Mart 1923 Perşembe

Dışişlerinden Paris Temsilciliğine tel, 1.3.1923

"1424 sayılı telgrafta sözü edilen söylentilerin hiçbir aslı esası yoktur. Dış sorunlarda millet ve hükümet birlik halindedir. **Mustafa Kemal Paşa**'ya güven her zamandan daha kuvvetlidir. Uygun biçimde bu gibi kötü söylentileri yalanlamanızı rica ederim. **–İsmet**"[810]

M. Kemal'in Meclis'in IV. Toplantı Yılını Açış Konuşması, 1.3.1923

"...Efendiler! Dahil olduğumuz senenin bir barış senesi olması ihtimali kadar bir harp senesi olması ihtimali de vardır. Bu ikinci ihtimale göre tedbirli bulunmak elbette daha uygundur. (*"Şüphesiz, tabii, hay hay"* sesleri)

Hükümetimiz (...) Lozan Konferansına hakiki bir anlaşma arzusuyla iştirak eylemiştir.

---

809) ***PBA-K. 372/1*** ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.149, No. 1: Paris Temsilciliğinden Dışişlerine tel, 28.2.1923, No. 1424 (özet).

810) ***PBA-K. 372/1*** ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.149, No. 2: Dışişlerinden Paris Temsilciliğine tel (sadeleştirildi).
Not: Bu telgraf üzerine Türk Temsilciliği 3 Mart 1923 günlü Paris gazetelerine bir tekzip (yalanlama) göndermiştir.

Delege heyetimiz bütün Konferans esnasında Türkiye'nin her medeni ve kabiliyetli millet gibi yaşamaktan başka bir emeli olmadığını sabır ve sebatla izah ediyordu. Konferanstan kati netice hasıl olmadı.

Türk milletinin idari, mali ve iktisadi bütün bağımsızlık hukukuna ve hayatına sahip olması, hiçbir millete zarar vermeyen ebedi bir kazanılmış hakkıdır (*"Şüphesiz"* sesleri). Bu kadar tabii bir hakikatı kabul etmek, dünya barışını tesis etmek için kâfidir...

Cihan barışını temin eylemek önünde sonunda Müttefiklerin elindedir.

Ancak talik (Konferansa ara verilmesi) devrinin süratle son bularak vaziyetin gelişmesi zaruridir."[811]

Paris Temsilciliğinden Dışişlerine tel, 1.3.1923

"Lozan Konferansıyla ilgili Fransız '***Sarı Kitap***'ının ikinci cildi yayımlandı. Postayla sunuyorum."[812]

2 Mart 1923 Cuma

Meclis'te Gizli Görüşmeler. Dr. Rıza Nur'un konuşması, 2.3.1923

Ali Fuat Paşa başkanlığında yapılan Meclis gizli oturumunda, Barış Antlaşması projesinin bölüm bölüm görüşülmesine devam olunarak, Lozan'da ikinci delege **Dr. Rıza Nur Bey**'in konuşması dinlendi. **Dr. Rıza Nur**, şöyle söze girdi:

"Oraya gittiğimizde karşımızda bütün cihanı bulduk... Karşımıza bir cihan-ı küffar çıkmıştır... Hepsi de birden üzerimize hücum etmektedir... Biz daima müstakil bir millet olarak, bir devlet olarak yaşayacağız; milletin azmi budur, başka türlü olmaz (...) demişizdir. O vakit dediler ki bir devre-i müntekile (geçiş dönemi) *olsun, başka türlü olmaz demişlerdir... Ne kadar çırpındı isek*

811) ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 15 (1923)***, s.161-162, 176-177.

812) ***PBA-K. 372/1*** ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.150, No. 3: Paris Mümessilliğinden Dışişlerine tel, 1.3.1923, No. 1425 (özet).

de, didindi isek de olmamıştır ve nihayet bize bir muahede projesi vermişlerdir..."

Rıza Nur, bunları söyledikten sonra Konferansta uğraştığı yedi-sekiz sorun hakkında bilgi verdi: Vatandaşlık, azınlıklar, Patrikhane, sağlık işleri, rehineler, savaş esirleri, kapitülasyonlar, nüfus işleri gibi konuları ayrıntılarıyla anlattı. Türk vatandaşı Hıristiyanların da artık askere gideceklerini belirtti. Fener Rum Patrikhanesinin siyasi, idari ve adli yetkilerinin kalmadığını söyledi. *"Ermeni yurdu meselesi bitmiştir. Asuri, Geldani tabiatiyle bitmiştir. 'Müslüman azınlık' kavramı reddedilmiş, yalnız 'gayri Müslim azınlıkların' varlığı kabul edilmiştir"* dedi... **Rıza Nur**'un dinlenmesi üç buçuk saat sürmüş, kırk beş kişi söz almış, vakit ilerlediği için görüşmelere ertesi sabah devam edilmesi kararlaştırılmıştır.[813]

Dr. Rıza Nur o günler hakkında diyor ki:

"Ankara'ya döndüğümüz vakit, Meclis'i bize (Hey'et-i Murahhasa'ya) *düşman halinde buldum. Hafi celsede* (gizli oturumda) *bir hafta kadar bizi tenkit ettiler. Ne kadar olsa bunlar harice tereşşuh ediyordu* (dışarı sızıyordu). *Gördüm ki İkinci Grup hâlâ yanlış yoldan kendisini alamamış. Dünyanın hiçbir yerinde haricî mesele tenkid, hükümet devirmek için alet ittihaz edilmez. Fakat yapıyorlar. Gözlerini de kan bürümüş. Evvelce onlara söyledim idi de bil'akis heyeti kuvvetle yollayın! Görülecek iş sulh işi, şahsi değil, milletin. Bir türlü anlamadılardı. İllâ biz Hey'eti Vekilenin talimatına mugayir* (aykırı) *hareket etmişiz imiş. Bize verilen on iki maddelik* (14 maddelik olacak -BNŞ) *basit talimatnameye mugayir hareket etmedik... Bu işler galiba Rauf'un tahrikatı. İsmet'ten intikam almak için mebusları tahrik ediyor. Kim bilir ne yalanlar atıyor, beyinsiz ikinci grup da şaha kalkıyor..."*[814]

---

813) *TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 4,* s.4-28.
814) **Dr. Rıza Nur,** *Hayat ve Hatıratım, III. Cilt,* s.1189-1190.

İstanbul'da İngiliz Y. Komiseri Rumbold'dan Curzon'a tel, 2.3.1923

"**Mustafa Kemal** dün Meclis'te uzun bir konuşma yapmıştır. Konuşması, ölçülü olmakla birlikte barışçı değildir, içinde tehdit de vardır. Arap cephesinde askeri hazırlıkla ilgili sözleri şiddetle alkışlanmıştır. Konuşmanın son bölümü muhalefete yöneliktir. Siyasi durum belirsizdir, Meclis'in kararını tahmin etmek imkânsızdır."[815]

3 Mart 1923 Cumartesi

Paris Türk Basın Bürosundan Fransız Basınına Açıklama, 3.3.1923

"Yayımlanması ricasıyla:

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Hükümet ile Meclis arasında sözde ayrılık bulunduğu ve **Mustafa Kemal Paşa**'nın durumunun sarsıldığı yolunda bazı basın organlarında kasıtlı haberler yayımlanmıştır.

Türk Basın Bürosu, bu asılsız söylentileri yalanlamaya ve millet ile Meclis ve Hükümetin, durumu her zamankindan daha güçlü olan **Mustafa Kemal** etrafında sarsılmaz biçimde kenetlenmiş olduğunu açıklamaya yetkili kılınmıştır. –Türk Basın Bürosu"[816]

Meclis'in gizli oturumunda Hasan Bey (Saka) dinlendi, 3.3.1923

Meclisin bu sabahki gizli oturumu gergin bir havada başladı. Muhaliflerden Erzurum Mebusu **Hüseyin Avni (Ulaş)** Hükümeti saf dışı etmeye kalkıştı. *"Heyet-i Vekile* (Hükümet) *bir proje yapıyor ve diyor ki bu suretle olursa şayanı kabuldür... Biz de diyoruz ki, bu proje katiyen gayr-i kabil-i kabuldür..."* diye konuştu.

815) *FO 424/256*, s.610, No. 384 ve **Şimşir**, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 5*, s.138, No. 89: Rumbold'dan Curzon'a tel, 2.3.1923, No. 132.

816) *PBA-K. 372/1* ve **Şimşir**, *Lozan Telgrafları II*, s.150 (çeviridir).
Not: Burada anılan Paris'teki "Türk Basın Bürosu" (Bureau de Presse Turc) aslında Türk Diplomatik Temsilciliğinin kendisi idi, ayrı bir birim değildi. -BNŞ

Muhalefetin Meclis görüşmelerini engellemeye kalkışması üzerine Başbakan **H. Rauf (Orbay)** söz aldı. *"Müzakere yaptırmamak kimsenin hakkı değildir"* dedi. Tartışmalardan sonra müzakerelere devam edilmesi kararlaştırıldı ve Lozan'da üçüncü delege Maliye Bakanı **Hasan (Saka) Bey**'in dinlenmesine geçildi.

Hasan Bey, önce, Osmanlı borçlarının taksimi sorununu anlattı. *"Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı değildir; bunu ileri sürüyoruz"* dedi. Mersin mebusu **Salahattin Bey (Köseoğlu)** *"Babamızı niye inkâr ediyorsunuz?"* diye sordu. **Hasan Bey**, *"İnkâr etmiyoruz"* dedi ve ekledi: *"Babamız olduğuna nazaran, yalnız tek oğlu biz değiliz. Bizden başka evlatları da vardır. Binaenaleyh vefat etmiş ve birçok evlat bırakmış bir babanın borçlarının tasfiyesi karşısındayız. Şunu da arzedeyim ki bu tez karşıtlarımız tarafından kabul edilmiş değildir."* Bundan sonra Meclis, barış projesinin ekonomik ve mali bölümlerini didiklemeye koyuldu.

Dışişleri Bakanı **İsmet Paşa** da, siyasi konular ve sınırlar hakkında açıklamalarda bulundu. Vakit ilerlediği için sorulara zaman kalmadı ve ertesi gün görüşmelere devam edilmesi kararlaştırıldı.[817]

3 Mart günü yapılan Meclis gizli görüşmeleri Tutanakta şöyle özetlendi:

"İkinci Başkan **Ali Fuat Paşa**'nın başkanlığında yapılan 1., 2., 3. oturumlarda, Lozan Konferansında İtilaf Devletlerince ileri sürülen barış tekliflerine karşı izlenecek ekonomik, mali ve siyasi ve arazi sorunlarında izlenecek esaslar üzerinde Dışişleri Bakanı **İsmet Paşa**, Maliye Bakanı **Hasan Bey**'in açıklamaları ve sayın üyelerin görüşleri dinlendikten sonra, görüşmelere yarın devam edilmek üzere birleşime son verildi."[818]

817) ***TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 4***, s.30-71.
818) ***Ibid.***, s.74.

Meclis'te Lozan Konferansına ilişkin gizli görüşmelere devam edildi, 4.3.1923

4 Mart günü Meclis'te, Lozan Konferansındaki barış teklifi üzerinde Başbakan **Hüseyin Rauf Bey**, Dışişleri Bakanı **İsmet Paşa** ve Barış Konferansı danışmanlarından Diyarbakır milletvekili **Zülfi Bey** açıklamalarda bulundular.

Milletvekilleri **İsmet Paşa**'ya birçok soru yönelttiler: Boğazların güvenliği, Gelibolu yarımadasında savaş mezarlıkları, Trakya, Türkiye'nin doğu sınırları, güney sınırları, Ege adaları, Musul sorunu, nüfus mübadelesi, Halifenin durumu vb. gibi sorularla **İsmet Paşa**'yı sıkıştırmak istediler; **Paşa** bütün sorulara sabırla cevap verdi.

Saatlerce süren sorular ve cevaplar yeterli görülmek istenince, muhalif milletvekillerinden yine itirazlar yükseldi. Bu mebuslar, yalnız delegeleri değil, Lozan Konferansına katılan danışmanları da teker teker dinlemek, onlara da sorular sormak istediler. Bu defa Başbakan **Hüseyin Rauf** uzunca bir konuşmayla muhalefete cevap verdi. *"Musul'u behemehal alacağız fikrinde ısrar edersek, mutlaka ordu ile almak imkânı vardır. Çünkü bunun siyaseten almanın imkânı olmadığına Heyet-i Murahhasa kani olmuştur ve bize izah edince biz de kani olmuşuzdur"* dedi.

Erzurum milletvekili **Hüseyin Avni (Ulaş) Bey** uzun bir konuşmayla Musul üzerinde durdu. *"Bugün sulha talip olmak için Heyet-i Vekile bizden İngilizlere taviz alıyor. Taviz verilmek lazım gelirse Meclis kararıyle sulh için verilir. Bugün sulha talip olup yeni bir müzakere açabilmek için Musul'dan kat'i sarfınazar ediyorum. Bunu –milleti aldatamam– Musul'u satmıştır diye bu kürsüden bağıracağım... Biz sulhu çok ucuz yapıyoruz"* diye konuştu.

Edirne milletvekili **M. Şeref (Aykut) Bey**, Lozan'da **İsmet Paşa**'nın karşısına birleşik bir cephe çıkmış olduğunu hatırlattıktan sonra "bağımsızlık" kavramı üzerinde durdu:

*"Eğer şimdi Heyet-i Vekile ve Heyet-i Murahhasa, Musul'u vermekle, Karaağaç'ı feda etmekle mesail-i maliye ve iktisadiyede bizim hür ve müstakil olacağımıza kanaatleri varsa versin, bendeniz de **Rauf Beyefendi**'nin elini öpeyim, imza etsinler.* (Alkışlar)

*Efendiler, 600 yıllık bir Edirne çocuğu **Demirtaş Paşa**'nın oğluyum. Düşününüz, bir Türk oğlu için kendi memleketinin bir kasabasını, bir mahallesini çekip koparıp atmanın ne kadar elim olduğunu vicdanınıza bırakırım... Edirne'nin, Trakya'nın da gitmesiyle olacaksa, verelim, yoksa veremem efendiler; kurtarın istiklâlimizi, mali, adli, iktisadi hür bir Türkiye yaratın..."* diye konuştu.

Şeref Bey'in bu konuşması 4 Mart günkü Meclis gizli konuşmalarının sonuncusu oldu. Ertesi gün görüşmelere devam edilmek üzere oturuma son verildi.[819]

5 Mart 1923 Pazartesi

Lozan'daki barış teklifleri üzerinde TBMM'de görüşmelere devam edildi, 5.3.1923

Meclis'in 5 Mart sabahki oturumunda İzmit Mebusu **Sırrı (Bellioğlu) Bey** ilk sözü aldı ve sert bir dille **İsmet Paşa** heyetine yüklendi. Lozan'da Misak-ı Milli'nin çiğnendiğini ileri sürdü; Misak'ı Milli'nin bir kelimesine, bir harfine dokunanların cezaya müstahak olduklarını ekledi. Binaenaleyh **İsmet Paşa** heyetinin değiştirilerek Lozan'a yeni bir heyet gönderilmesini istedi. Musul'un ve Karaağaç'ın Türkiye dışında bırakılmasının Misak-ı Milli'nin iptal edilmesi olduğunu söyledi. Ergani mebusu **Emin Bey** oturduğu yerden *"Musul'u satıyorlar!"* diye haykırdı. Antalya milletvekili **Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey** *"Bu sözü geri alsınlar!"* diye yerinden fırladı. Oturum Başkanı **Ali Fuat Paşa (Cebesoy)**, *"Böyle gürültü ile müzakere etmek imkânı yoktur, celseyi tatil ediyorum"* dedi.

819) ***Ibid.***, s.74-103.

Bir buçuk saat sonra oturum açılınca **Sırrı Bey** kaldığı yerden konuşmasına devam etti. Ege adalarının terk edildiğini, Halifenin Türkiye dışındaki Müslümanlar üzerindeki haklarından vazgeçildiğini, Gelibolu yarımadasında savaş mezarlıkları adı altında İngilizlere üs verildiğini ileri sürdü ve böyle bir antlaşmayı kabul edemeyeceğini söyledi. Misak-ı Milli çiğnenmek isteniyorsa bu Meclis'in görevine son verilerek seçime gidilmesini istedi.

Başbakan **H. Rauf Bey** söz alarak, **İsmet Paşa** heyetine yöneltilen eleştirilere tek tek cevap verdi. Hükümeti Misak-ı Milli'yi çiğnemekle suçlamanın yanlış olduğunu, şimdiye kadar verilmiş bir şey bulunmadığını, Musul'u verelim de denmediğini anlattı. Bu Meclis'in barış mı, savaş mı konusunda karar vermek durumunda olduğunu, kararsız geçen zamanın Türkiye'nin aleyhinde olduğunu belirtti. *"Kararsız geçecek zaman, her an, tehlikeli vaziyetler ihdas etmeye müsaittir"* dedi.

Başbakandan sonra Trabzon milletvekili **Ali Şükrü Bey** sert bir konuşma yaptı. Musul'dan başka, Suriye sınırına, Trakya sınırına, Karaağaç'a, Boğazlara, adalara, Yemen'e, azınlıklara değindi. Türk heyetinin Lozan'da başarısız kaldığı iddiasını tekrarladı. Lozan'a yeni bir delegasyon göndererek bu işin asgari fedakârlıkla bitirilmesini istedi.

Bu konuşmanın ardından oturum başkanı **Ali Fuat Paşa**, konuşmak için sıra bekleyen daha 70 kişi bulunduğunu açıkladı ve görüşmelerin ertesi güne ertelenmesini istedi. Başbakan **H. Rauf Bey**, *"Bu böyle olmaz"* diye ayağa fırladı. *"Arkadaşlar, biz Hükümetiniz olarak vazife göremiyoruz... Ordulara kumanda eden bir Erkân-ı Harbiye Reisi var, bir hükümet var. Bunlar kararınızın ne olacağını anlamalı ki bir an evvel vazifesine hazırlanmalıdır. Bu nasıl olur? Altı gündür müzakere ediyoruz, aynı noktadayız."*[820]

Oturumun sonunda otuz kadar yazılı soru ve önerge okundu. O günkü görüşmeler böylece kapandı.

820) ***Ibid.***, s.104-140.

İsmet İnönü, Meclisteki bu sert eleştileri Hatıralar'ında şöyle değerlendiriyor:

"Meclis'teki müzakereler çok hararetli, tenkitler çok sert oluyordu. Hiç unutmam, **Lord Curzon**'un Konferansa gelmesini, benim hatam yüzünden sulh (barış) olmadığı iddiasına gerekçe olarak gösteriyor ve şöyle diyorlardı: *'İngiltere Hariciye Nazırı, bulunduğu vazifenin cihanşümul mahiyetine, işlerinin son derece geniş olmasına rağmen, bunları bilerek Lozan'a gelmiş, iki buçuk ay uğraşmış. Hiç şüphe yok ki, bu adam sulh yapmak istiyordu. Niçin yapılmadı? Münhasıran* ***İsmet Paşa****'nın hatası yüzünden sulh olmadı'*

Konferansın inkıtaa (kesintiye) uğramasını bu gerekçeye bağlayıp benim her suretle kusurlu ve eksik olduğumu söze başlamanın ve tenkide başlamanın ilk maddesi olarak ele alıyorlar ve söylüyorlardı. Bu suretle benim hakkımda başlayan münakaşa bir-iki satır sonra, bir-iki cümle sonra yeni bir hücum noktası bularak, nihayet **Atatürk** üzerinde toplanıyordu. Fırsat buldukça **Atatürk**'ün mesuliyetine, onun idaresinin bizi sulha götüremeyeceğine işaret ederek, böyle bir taktik kullanıyorlardı...

Bu müzakerelerin devam ettiği sırada, **Atatürk** aleyhinde esasen birikmiş çok husumet vardı... Mesela (...) **Atatürk** o tarihlerde yeni evlenmişti. Hanımı ile beraber seyahatlere çıktığında, kendisini istikbal edenler (karşılayanlar) veyahut ağırlayanlar her yerde erkekler için ayrı toplantılar tertip etmek ve kadınları haremde toplamak istiyorlardı. Kadınlara cemiyet hayatında mevki vermek istediği, kadınların cemiyet hayatına iştirakinin bir esaslı reform olduğu kanaati daha ilk günlerde onun kafasında hazırlanmış ve yerleşmişti... Ama bütün bunlar, daha o zaman **Atatürk** aleyhinde büyük galeyanlara ve hareketlere yol açacak bir konu sayılıyordu...

Meclis'te muhalifler 'İkinci Grup' adı altında teşkilatlı bulunuyorlardı... Meclis'teki müzakereler son derece haşin ve müteca-viz bir hava içinde devam ediyordu... Nihayet milletvekillerinden

birisi, *'Çalışılmış, birtakım neticeler alınmış'* dedikten sonra, bundan dolayı **İsmet Paşa**'nın değiştirilmesi ve bu sebeple itimad oyu vermeyeceğini söylemişti. Hatta bu arkadaş, oy verme esnasında bana gelmiş ve oy pusulası üzerine yazdığını da göstermişti. Bana diyordu ki: *'Birçok iyi neticeler alınmıştır, fakat bizim Murahhas Heyetimiz ne alabilecekse onu almış, artık daha fazlasını alamaz. Yeni bir heyet gönderirsek, o, yeni şeyler alabilir. Millet olarak daha çok şey kazanırız.'* Böyle söylemişti. Güldüm ben. *'Aldığımız şeyleri, aldık cebimize koymadık ki'* dedim. *'Muahede imza edilinceye kadar onların hepsi muallakta duruyor.'* Bunları o günkü Meclis'in seviyesini gösteren hadiseler olarak anlatıyorum.

Meclis müzakereleri 6 Marta kadar sürdü..."[821]

6 Mart 1923 Salı

Barış projesi konusunda Meclis'te son gizli görüşmeler, 6.3.1923

Evet, Meclis, 6 Mart sabahı tekrar toplandı ve Lozan barış projesi üzerinde görüşmelerini sürdürdü. Erzurum milletvekili **M. Durak (Sakarya) Bey**, Bitlis milletvekili **Yusuf Ziya (Koçoğlu) Bey** uzun birer konuşma yaparak barış projesini çeşitli yönleriyle eleştirdiler.

On saat konuşacağını söyleyerek kürsiye gelen **Durak Bey**, Türkiye'ye sunulan barış projesinin *"bir paçavra"* olduğunu, bunun asla kabul edilemeyeceğini, **İsmet Paşa** heyetinin de daha fazla bir iş yapamayacağını, değiştirilmesi gerektiğini ileri sürdü. *"Eğer bir daha biz bu Heyeti Murahassaya salahiyet verir ve oraya* (Lozan'a) *gönderirsek bizim istiklalimiz mahvolur... Onun için Heyeti Murahhasa reisi **İsmet Paşa** Hazretleri bugünden itibaren ordunun başına marş!"* diye konuştu.

Kürt kökenli **Yusuf Ziya Bey**, konuşmasında, Kürtlük açısından Musul sorunu üzerinde durdu. Musul sancağını değil, Süley-

821) **İsmet İnönü**, ***Hatıralar***, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s.368-371.

maniye ve Kerkük sancaklarının Türkiye'ye katılmasını savundu. *"Türklerle Kürtlerin birliğinin Süleymaniye ve Kerkük'ü almakla sağlanacağını"* söyledi. **Durak Bey** araya girerek, *"Türk, Kürt meselesi yoktur"* dedi.

Gaziantep milletvekili **Ali Cenani Bey**, barış projesini yalnız mali ve ekonomik açıdan tahlil etti. Konuyu iyi incelemiş bir kişi olarak ciddi eleştirilerde bulundu ve yapıcı görüşler ortaya attı.[822]

Gazi M. Kemal Paşa'nın Meclis'in gizli oturumunda konuşması, 6.3.1923

6 Mart günü Meclis'te saatlerce süren konuşmaların sonunda, üçüncü celsede, saat 5.15'te **Mustafa Kemal Paşa** söz alarak şu konuşmayı yaptı (kısaltılmıştır):

"Arkadaşlar, altı-yedi günden beri malum olan mesele üzerinde yüksek heyetinizce müzakere cereyan etmektedir. Birçok hatip arkadaşlar söz söylediler ve lüzumu kadar eleştiriler yapılmış olduğu kanısındayım...

Müzakerelerin bundan sonra devamından bir fayda beklenmediği kanaatindeyim ve belki şu samimi muhitte şu veya bu tarzda söylenen sözler harice ve bilhassa düşmanlarımıza başka bir surette aksedebilir. Dolayısıyla sakınca doğurması daha çok muhtemeldir. Ortaya çıkacak ve verilecek kararı kolaylaştırmaya vesile olacağı kanaatiyle müsaade buyurursanız, iki-üç kelime arz edeceğim.

Yüksek malumunuz, (...) İtilaf Devletleri delege heyetleri delege heyetimize (...) barış projesi namıyla bir şey vermişti... Böyle bir barış projesini bizim için kabul etmek mümkün değildir. Çünkü doğrudan doğruya bağımsızlığımızı ihlal eden şartları ihtiva etmektedir....

Müttefik devletlerin malum olan projesine karşılık delege heyetimiz bir mektup göndermiştir ki, ağızlarda dolaşan karşı proje bu olsa gerektir. Bu mektubun muhteviyatı doğrudan doğruya İtilaf

822) ***TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 4***, s.150-163.

Devletleri projesini, muhteviyatını eleştirmekten ve tarif etmekten ibarettir... Mektubun muhteviyatı neticede 'esasen ittifak ettiğimiz noktaları imza ederek barış yapalım ve ikinci ve üçüncü derecede olan meseleleri başkaca değerlendirerek buna nihayet verelim'den ibaret olup, bundan başka ayrıca bir ilave daha yapılmıştır ki, o da, eğer İtilaf Devletleri bu tekliflerimizi kabul etmeyecek olurlarsa tekliflerimiz yok hükmündedir.

İşte bu mektubu müteakip, (...) Lozan'da Konferans müzakereleri kesilme şeklinde olmaksızın tatil şeklinde olarak her devletin delege heyetleri memleketlerine gittiği gibi, bizim delege heyetimiz de buraya geldi. Delege heyeti ki, Heyeti Vekileye karşı mesuldür...

Heyeti Vekile, sizden yeni bir yön talep ediyor... Bendenizce meselenin her noktası anlaşıldıktan sonra yeni bir yön vermek lazımdır ve bu verilecek yön de bizim için çok mühim ve hayati olan Musul meselesinin geçici olarak ertelenmesini söz konusu etmemek ve fakat idari, siyasi, mali ve iktisadi ve diğer meselelerdir...Heyeti Vekileye (Hükümete) bir yön vermek uygun olur. Heyeti Vekile bu yön dairesinde delege heyetine özel talimat vererek barış teşebbüslerinde biraz daha devam edebilir.

Arkadaşlar, ben şahsen vicdanıma ve fikri kanaatime ve araştırmalarıma dayanarak yüksek heyetinize derim ki, delege heyetimiz kendisine verilen vazifeyi tamamen ve pek mükemmel bir surette yerine getirmiştir (...) ve muvaffak olmuştur... Eğer meseleyi iyi neticelendirmek istiyorsak, bu delege heyetine yüksek heyetiniz tarafından dahi manen kuvvet verilerek mesaiye devam ettirmek lazımdır ki bu iş bir an evvel meydana çıkmalıdır. Yani barış yapılacaksa bir an evvel yapılsın, olmayacaksa aldanmayalım. Askeri tedbirlerimize geri kalmayalım. Yani işi çabuklaştırmasını ve hızlandırmasını da özel olarak Heyeti Vekileden talep etmek lazımdır.

Bazı arkadaşların imza ettiği bir önerge gördüm. Bu önerge esas itibariyle vuku bulan maruzatıma tekabül etmektedir. Ben de o arkadaşlara iştirak ederek o önergenin yüksek heyetinizce kabul

edilmesini memleket menfaatları için, barış için ve her şey için uygun görmekteyim. Aynı şeyi ben de arz ediyorum ve tekrar edeyim ki, böyle günlerce müzakere devam etmesinde her gün daha çok sakıncalar doğurmaktadır. Maruzatım bundan ibarettir... Müzakerenin kifayetiyle arz ettiğim önergenin kabulünü teklif ederim."[823]

Meclis, Hükümete ve İsmet Paşa Heyetine güvenoyu veriyor, 6.3.1923

Atatürk'ün bu konuşmasının ardından, kısa tartışmalar oldu, sorular soruldu, cevaplar verildi. Bundan sonra görüşmeler yeterli görüldü ve **Atatürk**'ün sözünü ettiği önerge okundu. Saruhan Milletvekili **Reşat (Kayalı) Bey** ve 128 arkadaşı tarafından imzalanmış olan şu önerge oylanıp kabul edildi:

Riyaset-i Celileye

1) İtilaf Devletlerinin Lozan Konferansı neticesi olarak Heyet-i Murahhasamıza (delegasyonumuza) *tevdi ettikleri muahede projesi istiklalimizi muhil şeraiti* (ihlal edici koşulları) *ihtiva ettiğinden şayan-ı kabul değildir. İtilâf Devletleri bu projenin kabulünde ısrar ettikleri halde tekliflerini katiyen red ederiz. Bu takdirde harp milletimiz için zaruri olur.*

2) Pek mühim ve hayati olan Musul meselesinin hallini muvakkaten talik (askıya almak) *ve Avrupa hudutlarımızı tespit etmek için Heyet-i Murahhasamızın ve Heyet-i Vekilemizin verdikleri izahata muttali olduk. Mali ve iktisadi ve idari mesailde* (sorunlarda) *memleket ve milletimizin hukuk-u hayatiye ve istiklaliyesini tam ve emin olarak istihsal eylemek esası dahilinde sulh teşebbüsatına* (barış girişimlerine) *devam olunmasını ve Heyet-i Vekilenin Heyet-i Murahhasaya mezkûr esasa göre vazife ve talimat vermesini teklif ediyoruz.*

---

823) ***TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 4***, s.173-174 ve ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 15 (1923)***, s.194-195 (sadeleştirilmiş metin).

Bilcümle memleketimizin sür'atı tahliyesi (tezelden boşaltılması) *şart-ı katidir. Ancak neticenin her ne olacaksa bir an evvel iradesine intizar ederiz* (görülmesini bekleriz). *6 Mart 1339* (1923)

(Saruhan mebusu ***Reşat*** *ve 128 arkadaşı)*[824]

Bazı karşıt milletvekillerinin gürültüleri arasında oylama yapılmış ve oturum başkanı sonucu açıklamıştır: Oylamaya 190 kişi katılmış ve önerge 170 oyla kabul edilmişti.

Bu oturuma başkanlık etmiş olan **Ali Fuat (Cebesoy) Paşa** şunları yazıyor:

"Reylerin tasnifinden sonra İkinci Gruba mensup 60 azanın reye katılmadıkları anlaşılmıştı. İştirak edenlerin hepsi Birinci Grup azaları idi: Bunlardan 170'i takriri kabul etmiş, 14'ü reddetmiş, 6'sı da müstenkif kalmıştı. İkinci Grup da pekâlâ reye iştirak edebilir, eğer takrir içtihatlarına uygun değilse, Birinci Gruba mensup 14 aza gibi reddedebilirdi. Sulh meselesi gibi Birinci Büyük Millet Meclisi'nin en mühim bir davası karşısında leh veya aleyhte reyini izhar etmemesini İkinci Grup azasının hamiyet ve vatanperverliklerinden beklemezdim."[825]

Bu önergenin kabulüyle Meclis, barış girişimlerini sürdürmesi için **Hüseyin Rauf (Orbay) Bey** Hükümetine ve **İsmet Paşa** heyetine güvenoyu vermiş oldu: Hükümet, Meclis'ten zaferle çıkmış, karşıtları yenilgiye uğratmıştı. Barış girişimlerini sürdürecektir.

Meclisin gizli görüşmeleri sonunda Hükümet bir bildiri yayımladı, 6.3.1923

Saruhan Milletvekili **Reşat (Kayalı) Bey** ve arkadaşları tarafından sunulmuş ve Meclis'te kabul edilmiş olan önerge metni, Hükümet bildirisi olarak aynen kamuoyuna açıklandı.

---

824) ***TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 4***, s.181 ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.XLII.

825) **General Ali Fuat Cebesoy**, ***Siyasi Hatıralar I***, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1957, s.295.

Atatürk, o günleri Nutuk'ta şöyle anlatıyor:

"...Meclis'in görüşünü öğrenmek gerekli görüldü. Sorun Meclis'e getirildi. Bu konuda Meclis'te günlerce ve günlerce görüşmeler ve tartışmalar yapıldı.

Anlaşıldığına göre, karşıcıllar (muhalifler), Delegeler Kurulumuza ve ***İsmet Paşa****'ya amansız düşman kesilmişlerdi. Sözde, barış olmuşken* ***İsmet Paşa*** *yapmamış, geri dönmüş. Delegeler Kurulu, Bakanlar Kurulunun yönergesine aykırı iş görmüş...*

27 Şubat 1923 günlü gizli oturumda başlayan saldırılar, 6 Mart 1923 gününe değin ateşli, coşkulu bir biçimde sürdü. Ben de başından sonuna değin tartışmalara katılmak zorunda kaldım. Karşıcıllar, sanki ne istediklerini bilmez bir durumdaydılar. Meclis, olumlu ya da olumsuz bir karar veremeyecek duruma geldi. Bizim açıkça anladığımız şu idi ki; karşıcıllar, barış konusunu kendi tutkularının gerçekleşmesinde kullanmak istiyorlardı. Baylar, kimi basında da bu tutkular şaşılacak bir biçimde ateşli olarak candan körükleniyordu. Bu ruh durumu içinde bulunan Meclis ile barış sorununu sonuçlandırmanın güç olacağını görmek doğal ama üzüntü vericiydi.

Meclis'te yaptığım genel konuşma ile durumun her yönünü açıkladım...

En sonunda dedim ki: 'Delegeler Kurulu, Bakanlar Kuruluna karşı sorumludur. Meclis'e karşı sorumlu olan Bakanlar Kuruludur. Meclis, Bakanlar Kuruluna yeni bir yön vermek zorundadır. Bakanlar Kurulu da bu yöne uygun olarak Delegeler Kuruluna özel yönerge verir. Meclis'in ayrıntılarla uğraşmasına yer ve olanak yoktur...'

Meclis'in söz konusu sorun üzerindeki tartışmaları durdu. Ama karşıcıllar saldırmak için nedenler bulup yaratmaktan kendilerini bir türlü alıkoyamıyorlardı."[826]

826) Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev, II. Cilt (1920-1927)*, s.961-963.

İstanbul'da İngiliz Y. Komiseri Rumbold'dan Curzon'a rapor, 7.3.1923

"Genel siyasi durum. İstanbul'dan bakınca **Mustafa Kemal** Meclis'e hâkimdir. Onun taraftarlarıyla karşıtları arasında tam bir çizgi çizmek zordur. Onun iki büyük sloganı 'Misak-ı Millî' ve 'Milli Hâkimiyet'tir. Misak-ı Milli'nin yorumunda mebuslar arasında görüş ayrılıkları görülmektedir. **Kemal**'in taraftarları 1) onun şahsına bağlı olan mebuslar ve 2) Misak-ı Milli'ye bağlı olanlardır. Bunlar beraberce Meclis'te 'Birinci Grubu' oluşturuyorlar. **Mustafa Kemal**'in başlıca örgütü Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'dir. Bir de Halk Partisi kurma çalışmaları başlatılmıştır. Karşıtlar ise çeşitli gruplardan oluşmaktadır. Eski İttihatçılar, Saltanatçılar ve irili ufaklı çeşitli gruplar. İttihatçıları **Kemalist**'lerin içine çekmek için çeşitli girişimler olmuşsa da bu çabalardan pek az sonuç alınabilmiştir. İttihatçılar asıl muhalefeti oluşturuyor ve barış yapılınca ülkeye hükmeden kuvvet olabilirler. Hangi kategoriye girecekleri belli olmayan başka muhalifler de vardır. Bütün **Mustafa Kemal** karşıtları Meclis'te 'İkinci Grubu' oluşturuyorlar. Son olarak barışa karşı olanlar da ortaya çıkmıştır ki bunların başında **Fevzi Paşa**'nın bulunduğu söyleniyor. **Mustafa Kemal**'den sonra Meclis'te en önemli şahsiyet olan **Rauf Bey** ise dikkatli bir oyun oynamaktadır. Dış politikada barışçıdır, iç politikada ise İttihatçılardan yanadır. **Mustafa Kemal** kesin bir tutum takınmadan barış teklifleri konusunda Meclis'in nasıl şekilleneceği belli değildir. *'Karaağaç'sız ve Musul'suz barışa hayır'* sesleri de yükseliyor. **Mustafa Kemal**'in tutumunda iki tehlike var: Barış konusunda fazla oyalanırsa Meclis'te kontrolü elinden kaçırabilir veya şahsen barış isterken savaş taraftarlarına boyun eğebilir. Muhaliflere gelince, onların barış konusunda ortak bir politikaları olduğunu sanmıyorum. Basında, ***Tanin*** gazetesi barıştan yanadır. Öteki İstanbul gazetelerinin hepsi milliyetçidir ama Ankara'da ne olup

bittiğini pek bilmediklerinden barış konusunda kesin bir tutum takınamıyorlar."[827]

Dışişlerinden Paris Mümessilliğine genelge tel, 7.3.1923

"TBMM, barış görüşmelerini sürdürmesi için Hükümete yetki verdi. Bu konuya yayımlanan resmi bildiri metni aynen sunuluyor."[828]

İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiseri Rumbol'dan Curzon'a tel, 7.3.1923

"TBMM'nin gizli görüşmeleri dün geç saatte sona ermiş ve hemen ardından resmi bir bildiri yayımlanmıştır. (Bildiri metninin çevirisi) Değerlendirme ayrıca arzedilmektedir."[829]

İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiseri Rumbol'dan Curzon'a tel, 7.3.1923

"TBMM'nin dünkü kararı Hükümete güvenoyu niteliğindedir. Hükümet bu sabah, anlaşılan, Müttefiklere verilecek notayı hazırlamak üzere toplanmıştır. Haberler yetersizdir. Resmi olmayan telgraflar, Meclis'in, adli konularda tam bağımsızlık ve Yunanistan'dan tazminat alınması için ısrarlı olduğu yolundadır. Bildiri Musul konusunda belirsizdir ama Lozan'da yapmış olduğunuz son teklifin kabul edileceği sezilmektedir: Şimdi Müttefik cepheyi tezelden oluşturmak pek yararlı olacaktır."[830]

---

827) F*O 371/9130/E. 2664* ve *FO 424/ 256*, s.640-643, No. 425 ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 5***, s.140-145, No. 92: Rumbold'dan Curzon'a rapor, 7.3.1923, No. 147 (özet).

828) ***PBA-K. 372/1*** ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.150, No. 4: Dışişlerinde Paris Mümessilliğine tel, Genelge, 7.3.1923 (özet).
Not: Resmi hükümet bildirisi, 6 Mart 1923 günü TBMM'de kabul edilen önerge metninin tıpkısıdır. -BNŞ

829) ***FO 424/256***, s.621, No. 404 ve ***DBFP 1919-1939***, First Series, Volume XVIII, s.579, No. 427: Rumbold'dan Curzon'a tel, 7.3.1923, No. 146.

830) ***DBFP 1919-1939***, First Series, Volume XVIII, s.579, No. 427n: Rumbold'dan Curzon'a tel, 7.3.1923, No. 147.

İsmet Paşa'dan Konferansa Çağıran Devletler Dışişleri Bakanlarına mektup, 8.3.1923

"Barış Antlaşması tasarısında değişiklik önerimizi eklice sunuyor ve aşağıda özetliyorum:

1) Merkez adacıkları ile Meis Adası Türkiye'ye bırakılmalı; Trakya sınırı Meriç nehrinin thalweg çizgisi olmalıdır. 2) Borçların bölüştürülmesi ile ilgili 46. madde değiştirilmeli, 47. madde ise metinden çıkarılmalıdır. 3) Adaların borç taksitleri işgal tarihlerinden başlatılmalı; demiryolu borçları da bölüştürülecek borçlar arasında bulunduğundan 50. madde çıkarılmalıdır. 4) Borç taksitlerinin hangi parayla ödeneceğine ilişkin not tasarıdan çıkarılmalıdır. 5) Tamirat ile ilgili 57. madde değiştirilmelidir. 6) Savaş tutsakları ve mezarlıklara ilişkin bölüm, pek az değişiklikle kabul edilebilir. 7) Türkiye'de yabancılar rejimine ilişkin sözleşme değiştirilmeli ve belli ilkelere dayandırılmalıdır. 8) Aramızda barışçı ilişkiler kurulmasını engelleyecek derin görüş ayrılığı yoktur. 9) Ticaret sözleşmesine ve genel affa ilişkin bildiride ufak değişiklikler yapılmalıdır. 10) Zaptedilmiş olan Türk savaş gemileri ile silah ve cephane geri verilmelidir. 11) Türkiye, barış yararına en geniş ödünlerde bulunmaktadır; sorunlar bir Avrupa kentinde veya İstanbul'da toplanacak bir konferansta çözüme bağlanabilir ve 12) TBMM Hükümeti, Müttefiklerin cevaplarını bekler." [831]

831) Şimşir, ***Lozan Telgrafları II***, s.152-171, No. 6 ve ayrıca mektubun Türkçe aslı için bkz. ***Ibid.***, s.163-171, No. 6; İsmet Paşa'dan Lord Curzon'a gönderilen mektubun Fransızca tam metni için ***FO 421/256***, s.657-661, No. 458/1; İngilizce özeti için ***FO 424/256***, s.633-634, No. 420: Rumbold'dan Curzon'a tel, 10.3.1923, No. 156; Türk barış önerilerinin Türkçe tam metinleri için ***Lozan Barış Konferansı Tutanakları. Belgeler*** (Çeviren **Seha L. Meray**), Takım I, Cilt 4, Ankara. 1972, s.28-65.

9 Mart 1923 Cuma

İstanbul'da Adnan Bey'den Müttefik Devletler Yüksek Komiserlerine nota, 9.3.1923

İsmet Paşa'nın 8 Mart tarihli mektubu ve eki özel kurye ile İstanbul'a ulaştılmış ve Dişişleri Delegesi **Adnan (Adıvar)** tarafından bir nota ekinde İstanbul'daki İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerine sunulmuştur.[832]

10 Mart 1923 Cumartesi

Paris Mümessilliğinden Dışişleri Bakanlığına tel, 10.3.1923

"Konferansın İstanbul'da toplanması düşüncesine İngiltere ve Fransa yanaşmıyor."[833]

13 Mart 1923 Salı

İstanbul'da İngiliz Y. Komiseri Rumbold'dan Curzon'a rapor, 13.3.1923

"Barış teklifleri konusunda Meclis'te günlerdir devam eden tartışmaların sonunda **Mustafa Kemal** söz almış ve Hükümet tekliflerinden yana bütün ağırlığını koymuştur. Böylece gürültücü muhalefeti çökertmiştir. Anlaşılan **Mustafa Kemal** barışın gerekli olduğuna karar vermiştir ve barış yapılınca içerde bayındırlık projelerine dönecektir. Büyük tartışma sırasında Meclis'te olup bitenler hakkında pek az şey sızmıştır. Söylendiğine göre müzakerelerde 275 mebus bulunmuş, bunlardan 75'i oylamaya katılmamış, 175'i Hükümet teklifleri lehinde, 20'si aleyhinde oy kullanmış. Barış yapılırsa **Kemalistler** ile **anti-Kemalistler** arasında şiddetli bir boğuşma olacaktır. Bu boğuşma pek kendini beğenmiş olan Türkiye'yi zayıf düşürecektir. Şimdilik en acil ve hayati sorun ba-

832) *FO 424/256*, s.657-661, No. 458/1 ve **Şimşir**, *Lozan Telgrafları II*, s.152-160, No. 6: İsmet Paşa'dan Lord Curzon'a mektup, 8.3.1923.

833) *PBA- K. 372/1* ve **Şimşir**, *Lozan Telgrafları II*, s.172, No. 7: Paris Mümessilliğinden Dışişlerine tel, 10.3.1923, No. 1457 (özet).

rış veya savaş sorunudur. Türk karşı-teklifleri konusunda elastiki davranmayı öneriyorum. Türk gazeteleri Hükümetten yana tutum takındılar. Yalnız *Tevhid-i Efkâr* karşıdır. *Tanin*, 27 Şubatta 'Ekonomik ve Mali Sorunlar' başlıklı uzun bir yazı yayımladı. Bu yazıda Fransız etkisi var. **Cahit Bey** imzalı bu yazıya burada genişçe yer ayırdım, yararlı olabilir. **İsmet Paşa** yine Heyet Başkanı olacak ve daha küçük bir heyetle Lozan'a gidecek. Öteki Türk delegeleri belki **Hasan Bey** ve **Rıza Nur** olabilir."[834]

14 Mart 1923 Çarşamba

Paris Mümessilliğinden Dışişleri Bakanlığına tel, 14.3.1923

"Konferansa gidecek Türk heyeti üyelerini öğrenmek istiyorlar. İtilaf Devletleri heyetleri belli oluncaya kadar heyetimiz üyelerinin gizli tutulmasının yararlı olacağı maruzdur."[835]

16 Mart 1923 Cuma

M. Kemal'in Adana çiftçileriyle söyleşisi, 16.3.1923 (kısmen)

"Arkadaşlar, dünyada fetihlerin iki vasıtası vardır: Biri kılıç, diğeri saban... Bu iki fatihten birincisi ikincisine daima mağlup oldu...

İnşallah iyi ve şerefli bir barış yapacağız. Barışın imzasıyla önümüzde bir çalışma devri açılacak...

Devletlere verdiğimiz son karşı cevabı biliyorsunuz. Basit, meşru, hayati olan şartlarımızı devletler kabul etmezler de bizi harbe sevk ederlerse, sakın telaş etmeyiniz. Emin olunuz ki, o zaman belki şimdikinden daha kuvvetli bir devre nail olacak, daha müsait şartlar temin edeceğiz. Ordularımızın maddi ve manevi tertibatı, sınırlarımızın her tarafında maddi, manevi teminatı elde etmeye kâfi kudrettedir...

834) *FO. 424/256*, s.799-800, No. 479 ve **Şimşir**, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 5*, s.144-149, No. 93: Rumbold'dan Curzon'a rapor, 13.3.1923, No. 160 (özet).

835) *PBA- K. 372/1* ve **Şimşir**, *Lozan Telgrafları II*, s.172, No. 8: Paris Mümessilliğinden Dışişlerine tel, 14.3.1923, No. 1467 (özet).

Muhterem çiftçiler, sizler hepimizin babasısınız, hepimizin efendisisiniz."[836]

17 Mart 1923 Cumartesi

M. Kemal'in Mersin'de Suriyeli Müslümanlara söyledikleri, 17.3.1923

Anadolu Ajansı, **Mustafa Kemal Paşa**'nın Mersin'e gelişi sırasında Suriyeli Müslümanlar tarafından bir zafer takının dikildiğini bildiriyor. Tak, siyah bayraklarla süslenmişti ve üzerinde şöyle bir yazı görülüyordu: *"Arap-Türk kardeşliği – Suriyeli hemşerilerinizi unutmayın – Kurtarın bizi."*

Suriyeli Müslüman heyetini kabul eden **Mustafa Kemal Paşa** onlara şunları söyledi:

"Suriye'nin kendi kaderini kendisinin tayin etmesini arzu ediyorum."

Bir başka habere göre, **Mustafa Kemal** şunları da söylemiş:

"Asırlar boyunca Osmanlı İmparatorluğu'na ait olan memleketlerin yabancı boyunduruğu altında inlemeleri kabul edilemez."

Anadolu Ajansı, Fransız yetkililer tarafından oluşturulan Ermeni örgütlerinin Halep ve İskenderun dolaylarında Müslüman halka karşı zulme başvurduklarını ekliyor.

Mustafa Kemal'in seyahati belli bir hareketliliğe yol açtı. İyi haber alan kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre, **Paşa**'nın Adana ziyareti, bir grup Antakyalı ve İskenderunlu Türk'ün ellerinde siyah bayraklar olduğu halde iki gün boyunca Adana sokaklarında Fransızlar aleyhinde sloganlar atarak gösteri yapmaları ile aynı zamana rastladı.

Mahalli gazeteler Fransız mandası altına yerleştirilen topraklarda Türk nüfusun yaşam şartlarından yakınan heyetin bildirisini yayımladılar ve **Mustafa Kemal**'in heyete ifade ettiği söylenen bir cümleyi uzun uzdadıya yorumladılar:

836) ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 15 (1923),*** Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s.210, 215-216.

"Asırlardan beri var olan bir Türk ocağı yabancı ellerde kalamaz."[837]

21 Mart 1923 Çarşamba

Paris Mümessilliğinden Dışişleri Bakanlığına tel, 21.3.1923

"1) Fransız Hükümeti, karşı projemizi beş gün beklettikten sonra basına verdi. Bu arada gazetecilere yanlış bilgi sızdırdı.

2) Fransız heyeti Londra'ya hareketinden önce Paris'te toplantı yaptı. Ekonomik konuların antlaşmadan çıkarılıp ilerde ele alınması gibi konuları görüştü.

3) **M. Bompard** Londra'ya gönderildi. Konferansa katılmasını istemediğimiz yönünde maksatlı bazı haberler çıkaralım.

4) Karşı projemize cevap hazırlamak amacıyla **Venizelos** Londra'ya çağırılmış.

5) Fransa, Doğu sorunu konusunda tutumunu sertleştiriyor.

6) Londra toplantısı, kesilen barış konferansını tekrar başlatacak gibi görünüyor."[838]

İngiltere'nin Paris İşgüderi Phipps'ten Lord Curzon'a tel, 21.3.1923

"**Mareşal Foch** ve **General Weygand**, **Mustafa Kemal**'in Suriye mandasıyla ilgili sözlerinden rahatsız olmuşlardır. ***Echo de Paris*** gazetesi, Fransa'nın Lozan'da Türkiye'ye karşı zayıf tutumunu eleştiriyor."[839]

837) **Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 15**, s.224-225. **M. Kemal**'in Adana ve Mersin ziyaretlerinin Fransız basınına yansıması için bkz. **Bilâl N. Şimşir**, ***Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi, Cilt I (1922-1924)***, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1981, s.241, No. 94: "Moustapha Kemal contre le mandat syrien de la France" (Mustafa Kemal Suriye'de Fransız mandasına karşı), *Les Débats* (Paris), 22.3.1923.

838) ***PBA- K. 372/1*** ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.172-174, No. 9: Paris Mümessilliğinden Dışişlerine tel, 21.3.1923, No. 1482 (özet).

839) ***FO 371/9071/E 3010*** ve ***FO 424/256***, s.811, No. 494 ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 5***, s.157-158, No. 97: Phipps'ten Curzon'a tel, 21.3.1923, No. 322 (özet).

22 Mart 1923 Perşembe

Paris Mümessilliğinden Dışişleri Bakanlığına tel, 22.3.1923

"Londra uzmanlar toplantısı dün başlamış. **Curzon**, karşı projemizde kabul ve red olunacak noktaların belirlenmesini istemiş. Üç komisyon kurulmuş ve çalışmaların gizli yürütülmesi kararlaştırılmış. Bazı İngiliz gazeteleri **Venizelos**'un Londra'ya çağrılmasını ptotesto ediyorlar."[840]

23 Mart 1923 Cuma

Dışişleri Bakanlığından Paris Mümessilliğine tel, 23.3.1923

"Karşı projemiz ve gelecek konferans hakkında acele cevap rica ettiğimiz notamıza cevap alamadık. Bulunduğunuz hükümet katında üst üste girişimlerde bulunarak fikirlerinin tezelden anlaşılmasını rica ederim."[841]

Paris Mümessilliğinden Dışişleri Bakanlığına tel, 23.3.1923

"1) Haberlere göre, Londra toplantısı çalışmalarını yarı yarıya bitirmiş; yabancı askerlerin Türkiye'den çekilmeleri aşama aşama olacakmış. 2) **Venizelos**'un Londra'ya çağrılmış olması kimi İngiliz gazetelerinde eleştiriliyor. 3) Konferans İstanbul'da yapılırsa **Venizelos** buna katılmayacakmış. 4) Barış konferansının Nisanın ikinci haftasından sonra başlayabileceği söyleniyor."[842]

İstanbul'da İngiliz Y. Komiseri Rumbold'dan Lord Curzon'a yazı, 23.3.1923

"**Mustafa Kemal**'in Adana konuşmasından sonra Türk basınında Antakya ve İskenderun hakkında bir kampanya başladı. Oralardaki Müslümanlara Fransızların yaptıkları zulümler eleşti-

840) *PBA- K. 372/1* ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.74, No. 10: Paris Mümessilliğinden Dışişlerine tel, 22.3.1923, No. 1483 (özet).

841) *PBA- K. 372/1* ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.175, No. 01: Dışişlerinden Paris Mümessilliğine tel, 23.3.1923 (özet).

842) *PBA- K. 372/1* ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.175-176, No. 12: Paris Mümessilliğinden Dışişlerine tel, 23.3.1923, No. 1489 (özet).

riliyor. Gazeteler ayrıca Lozan'da Fransız delegesi **Bompard**'ı da eleştiriyorlar. İtalya'nın Meis adasını Türkiye'ye geri vermeyeceği haberleri de Türk gazetelerini rahatsız etti. **Mustafa Kemal**'in eşi kadın özgürlükleri için kampanya başlattı, ayrıca siyasi işlere de karışıyormuş. Afgan Emiri, **Mustafa Kemal**'e bir kaftan göndermiştir."[843]

24 Mart 1923 Cumartesi

Paris Mümessilliğinden Dışişleri Bakanlığına tel, 24.3.1923

"1) Fransa Dışişlerinden **Peretti**, Londra toplantısının yakında biteceğini ve barış konferansının Nisan ayı içinde toplanabileceğini söyledi. Fransız heyetine kimin başkanlık edeceğine henüz karar verilmemiş. **Venizelos**, Yunan tazminatı konusunda görüşü alınmak üzere Londra'ya çağırılmış.

2) **Peretti**, İstanbul'da Türk polisinin Fransızlara karşı sert davrandığından ve Türk gazetelerinin Fransa aleyhindeki yayınlarından yakındı. Fransa'nın Türkiye'ye dostça davrandığını söyledi."[844]

Paris Mümessilliğinden Dışişleri Bakanlığına tel, 24.3.1923

"Basın haberlerine göre, Londra toplantısında Meis'in Türkiye'ye geri verilmesi, Merkep adalarının ise Bozcaada ile birlikte özerk olması kararlaştırılmış. Osmanlı borçlarına ilişkin önerimiz kabul edilmemiş. Konferans yeri olarak Fransızlar İstanbul'u, İngilizler ise Lozan'ı önermişler."[845]

---

843) *FO 424/257*, s.5-6, No. 8 ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 5***, s.158-160, No. 98: Rumbold'dan Curzon'a yazı, 23.3.1923, No. 18 (özet).

844) ***PBA- K. 372/1*** ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.76, No. 13: Paris Mümessilliğinden Dışişlerine tel, 24.3.1923, (özet).

845) ***PBA- K. 372/1*** ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.173, No. 14: Paris Mümessilliğinden Dışişlerine tel, 24.3.1923, No. 1493 (özet).

25 Mart 1923 Pazar

Paris Mümessilliğinden Dışişleri Bakanlığına tel, 25.3.1923

"Londra görüşmeleri son aşamaya gelmiş. Osmanlı borçlarıyla ilgili önerimiz reddedilmiş."[846]

26 Mart 1923 Pazartesi

Dışişlerinden Paris Mümessilliğine tel, 26.3.1923

"C. 25 Mart tarihli tele: Borç faizlerinin altın veya İngiliz lirası ile ödenmesinin istenmesi, görüşmeleri çıkmaza sokup savaşı davet edecek kadar önemli bir sorundur. Bu konuda reddolunan teklifimizin projemizde madde ve fıkra belirtilerek açıklanmasını rica ederim."[847]

Paris Mümessilliğinden Dışişleri Bakanlığına iki tel, 26.3.1923

"Konferansın İstanbul'da toplanması gerçekleşecek gibidir. İngiltere'yi **Rumbold** temsil edecek, **Lord Curzon** katılmayacakmış."[848]

"Londra toplantısında, Meriç'le ilgili önerimiz reddedilmiş. Sırbistan, Osmanlı borçlarına katılmayacağını bildirmiş; Belçika da girişimde bulunmuş ve konferansta çıkarlarının korunacağı yolunda söz almış."[849]

27 Mart 1923 Salı

Paris Mümessilliğinden Dışişleri Bakanlığına tel, 27.3.1923

"Londra toplantısı bugün kapanıyor.

---

846) ***PBA- K. 372/1*** ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.178, No. 15: Paris Mümessilliğinden Dışişlerine tel, 25.3.1923, No. 1497 (özet).

847) ***PBA- K. 172/1*** ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.178, No. 16: Dışişlerinden Paris Mümessilliğine tel, 26.3.1923 (sadeleştirildi).

848) ***PBA- K. 372/1*** ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.178, No. 16: Paris Mümessilliğinden Dışişlerine tel, 26.3.1923, No. 1499 (özet).

849) ***PBA- K. 372/1*** ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.179, No. 18: Paris Mümessilliğinden Dışişlerine tel, 26.3.1923, No. 1498 (özet).

Karşı projemize dört bölümden oluşan bir cevap hazırlanmış."[850]

28 Mart 1923 Çarşamba

Paris Mümessilliğinden Dışişleri Bakanlığına üç tel, 28.3.1923

"Karşı projemizin tam metni elimizde yok. Borçlarla ilgili tezimiz Londra'da kabul edilmemiş. Borç taksitlerinin İngiliz lirası üzerinden ödenmesi kararlaştırılmış. Londra projesi araştırılacak."[851]

"Yunanistan Türkiye'den 375 milyon İngiliz lirası tutarında tazminat isteyecekmiş."[852]

"İngilizler, Konferansın İstanbul'da toplanmasına karşı çıkmışlar. İtalyanlar da İngilizlere katılmış. Resmi bilgi alınınca sunulacak."[853]

28 Mart 1923 Çarşamba-1 Nisan 1923 Pazar

Çağıran Devletler Dışişleri Bakanları ile Japonya Temsilcisinden Türkiye Dışişleri Bakanı İsmet Paşa'ya eş-mektup, 28.3.1923-1.4.1923

"İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya Hükümetleri, 8 Mart 1923 tarihli mektubunuzda ve ekinde, Lozan'da çözüme bağlanmış konuları tartışmanıza ve yepyeni konular ortaya atmanıza şaşırdılar. Yine de karşı önerilerinizi görüşmeye hazırdırlar. Toprakla ilgili önerileri görüşme dışında bırakmak isterler. İkamet sözleşmesi yeniden kaleme alınabilir. Antlaşma tasarısını tartışmaya yer

850) ***PBA- K. 372/1*** ve Şimşir, ***Lozan Telgrafları II***, s.179, No. 19: Paris Mümessilliğinden Dışişlerine tel, 26.3.1923, No. 1500 (özet).

851) ***PBA- K. 372/1*** ve Şimşir, ***Lozan Telgrafları II***, s.180, No. 20: Paris Mümessilliğinden Dışişlerine tel, 28,3.1923, No. 1502 (özet).

852) ***PBA- K. 372/1*** ve Şimşir, ***Lozan Telgrafları II***, s.180, No. 21: Paris Mümessilliğinden Dışişlerine tel, 28.3.1923, No. 1503 (özet).

853) ***PBA- C. 372/1*** ve Şimşir, ***Lozan Telgrafları II***, s.181, No. 22: Paris Mümessilliğinden Dışişlerine tel, 28.3.1923, No. 1506 (özet).

yoktur. Ekonomik konular görüşülebilir ve bazı ödünler düşünülebilir. Müttefikler, vatandaşlarının kazanılmış haklarını korumak amacıyla ayrıntılı hükümler öngörmektedirler. Bu düşüncelerin saklı kalması koşuluyla, görüşmelerin bir an önce başlaması için Lozan'a temsilciler göndermenizi beklerler."[854]

29 Mart 1923 Perşembe

Paris Mümessilliğinden Dışişleri Bakanlığına tel, 29.3.1923

"Müttefiklerin notasında, Lozan'da kabul etmediğimiz konuların tekrar görüşülebileceği bildirilecek. Konferansın toplantı tarihi belirlenmiş değil. Londra kararları notaya eklenmeyecek. Fransız heyeti henüz belli değil. Borçların nasıl ödeneceği konusu gizli tutuluyor. İngiliz lirasıyla ödeyemeyeceğimizi Fransa Dışişlerine bildirdim. **Venizelos** da Türkiye'den tazminat isteyecekmiş."[855]

3.
1-22 NİSAN 1923

1 Nisan 1923 Pazar

İsmet Paşa Büyük Millet Meclisi'ne bilgi veriyor, 1.4.1923

Yüce Meclis, Hükümete, hayat ve bağımsızlık hakkımızı sağlamak üzere barış girişimlerimize devam etme yetkisi vermişti. Bu yetkiyle Müttefik Devletlere 8 Mart tarihinde bir nota vermiş ve bize verilmiş olan antlaşma projesinde kendi esaslarımıza göre değiştirilmesini gerekli gördüğümüz noktaları karşı teklifler halinde

854) ***Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler***, T.I, C.4, s.66-68 ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.181-184, No. 23: Çağıran Devletler Dışişleri Bakanlarıyla Japonya Temsilcisinin Türkiye Dışişleri Bakanı İsmet Paşa'ya, 8 Mart 1923 tarihli yazısına karşılık olarak gönderdikleri birbirine eş mektupları (özet).

855) ***PBA- K. 372/1*** ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.184-185, No. 24: Paris Mümessilliğinden Dışişlerine tel, 29.3.1923 (özet).

bildirmiştik. Müttefik Devletler bizim notamıza dün akşam cevap verdiler. Bu cevapta bazı çekincelerle karşı tekliflerimizi tartışmaya başlayacaklarını ifade ediyorlar. Nota genellikle barışa varmak arzusunu dile getirir biçimde görünüyor. Ama barış girişimlerinden şu veya bu nedenle bir sonuç alamamak ihtimali de vardır. Olumlu ya da olumsuz sonuca göre, Millet Meclisi'nin vereceği kararı barış veya savaş kararı olarak uygulamak lazım gelecektir. Büyük Millet Meclisi'nin memleketin bütün kaynaklarını seferber edebilmesi için seçimlerin yenilenmesini teklif ediyorum.[856] Önerge oybirliğiyle kabul edilmiştir.

2 Nisan 1923 Pazartesi

Dışişleri Bakanlığından Paris Mümessilliğine tel, 2.4.1923

"Müttefik notası alındı (Notanın özeti). Nota genellikle anlaşmaya yatkın görünüyor. Henüz karar vermedik. Meclis'e bilgi verdim. Notadaki çekincelerden yakındım. Barış girişimlerimizi sürdüreceğimizi belirttim. Seçimlerin yenilenmesini önerdim."[857]

3 Nisan 1923 Salı

Paris Türk Basın Bürosundan basın açıklaması, 3.4.1923

"Türk Hükümeti Müttefik Devletlerin cevabi notasını almıştır. Dışişleri Bakanı **İsmet Paşa**, notayı inceledikten sonra TBMM'ne bilgi vermiş ve Meclis'in yenilenmesini önermiştir. Ardından seçimlere gidilmesi için Meclis'e bir önerge sunmuş ve önerge oybirliğiyle kabul edilmiştir."[858]

---

856) ***TBMM Zabıt Ceridesi***, Devre 1, İçtima Senesi 4, Cilt 28, TBMM Matbaası, Ankara, 1961, s.284-285 ve ***İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları, Birinci Cilt (1920-1938)***, Ankara, 1992, s.112-113 (özet).

857) ***PBA- K. 372/1*** ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.185-187, No. 25: Dışişlerinden Paris Mümessilliğine tel, 2.4.1923, No. 1067 (özet).

858) ***PBA- K. 372/1*** ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.187, Paris Türk Basın Bürosunun basın açıklaması, 3.4.1923 (özet).

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa dört tel, 24.5.1923

"Hükümet, delegasyonumuzla kıyaslanamaz. Müttefiklerin eğilimini arzettim. Karar Hükümetindir."[1099]

"İtalya'da tutuklu üç vatandaşımızın affedilmeleri kararlaştırılmıştır. **Montagna, Sivrihisaryan** kardeşler adlı iki İtalyan vatandaşını serbest bırakmamızı hatırlatıyor. Bu kimselerin salıverilmesini ben de sabırsızlıkla bekliyorum."[1100]

"Yunan heyeti, iki gün sonra tamirat sorununu resmen açmayı ve o zamana kadar bizden bir cevap alamazlarsa Konferanstan çekilmeyi düşündüğünü duyurdu. Tamirat konusunda Ankara'nın ret cevabı verdiği önceden Lozan'da duyuldu. Şifrelerimiz açılıyor, ya da Ankara'dan bilgi sızıyor. Dikkatinizi çekerim. **Rıza Nur** ile benim kanaatimiz şudur: Karaağaç ve çevresine karşılık tamirat işini kapatmak uygun olur. Yunan ödeyemezse biz de ödeyemeyiz demek yanlış olur. Halen askıda kalan Meis, Adakale, Merkep Adaları gibi sorunlardır. Yunan tamirat işi çözüme bağlanınca barışa ulaşmak ümidi güçlüdür. Hükümet Yunan tamiratı nedeniyle Konferansın kesilmesini göze alırsa barış yapılması zordur. Çıkarlarımıza uygun bir barış antlaşması yapılmaktadır. Hükümet daha fazlasına imkân görüyor ve Konferansın kesilmesini göze alıyor ise ben bu görüşe katılamam ve memlekete geri dönerim. Bu görüşlerimin **Gazi**'ye duyurulmasını dilerim."[1101]

"Altkomite ticaret anlaşmasını tamamladı. Amerikalılarla müzakereler devam ediyor. Polonya ile görüşmelere kısa bir ara verildi."[1102]

1099) ***Ibid.***, s.345, No.293: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 24.5.1923, No.139 (özet).
1100) ***Ibid.***, s.346, No. 294: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 24.5.1923, No. 140 (özet).
1101) ***Ibid.***, s.346-249, No. 295: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 24.5.1923, No.141, 142, 143, 144, çok acele (özet).
1102) ***Ibid.***, s.349-250, No. 297: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 24.5.1923, No. 146 (özet).

İsmet Paşa'dan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya tel, 24.5.1923

"Hükümetle aramızda esaslı anlaşmazlık vardır. Anlaşamazsak geri dönmek kararındayım. Bu olağanüstü zamanda genel durumu izlemenizi istirham ederim."[1103]

Ryan'ın anılarından: Lozan'da "değişik bir kriz" daha patlak verdi, 24.5.1923

İsmet Paşa, Hükümet ile Delegasyon arasında anlaşmazlık bulunduğunu ve Ankara'ya dönmeyi düşündüğünü **Gazi**'ye tellerken, İngiliz Delegasyonundan **Andrew Ryan** da anılarında, aynı gün Lozan'da bir kriz çıkmış olduğunu belirterek şunları yazıyor:

"Değişik türde bir sorun 24 Mayısta bir kriz yarattı. Türkler Yunanistan'dan savaş tazminatı istiyorlardı. Yunanlılar, ani bir açıklama yaparak eğer bu sorun çözüme bağlanmazsa iki gün içinde geri döneceklerini duyurdular. O akşam ***Venizelos****, Yunan Dışişleri Bakanı ile birlikte,* ***Sir Rumbold****'u görmeye geldi. Ben de oradaydım... Konferansın ilk döneminde Türklerin Edirne'yi ellerinde tutmaları ve şehrin demiryolu banliyösü olan Karaağaç'ı Yunanlılara bırakılması kararlaştırılmıştı. Şimdi ise* ***Venizelos****, Karaağaç'ı Türklere terk etti ve böylece, üç gündür çetin bir hal almış bulunan kriz giderilmiş oldu...*

'Merkep', 'Fare', 'Tavşan' gibi adlar taşıyan küçük adacıklara ilişkin toprak sorunu da çözüme bağlandı... Bu adacıklar Türklere bırakıldı, buna karşılık Türkler de Tuna üzerindeki Adakale'den vazgeçtiler... Onikiada'yı elinde bulunduran İtalya da, bu adalar grubu ile Türkiye kıyısı arasına düşen küçük Meis adasını da almak için ısrarcı oldu. Türkler, istemeye istemeye Meis'i de İtalya'ya bıraktılar."[1104]

1103) ***Ibid.***, s.349 No. 296: İsmet Paşa'dan Mustafa Kemal Paşa'ya tel, 24.5.1923, No. 145 (özet).

1104) **Andrew Ryan**, ***The Last of the Dragomans***, Geoffrey Bles, London, 1951, s.191-192.

Lozan'da Rumbold'dan Lord Curzon'a tel, 24.5.1923

"Yunan delegasyonu, tamirat sorunu Cumartesi (26 Mayıs) gününe kadar halledilemezse Lozan'ı terk edeceğini bildirdi. Blöf yapmıyorlar. Bu sorunun halledilememesi Türk-Yunan ilişkileri bakımından felaket olur."[1105]

25 Mayıs 1923 Cuma

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya altı tel, 25.5.1923

"Genelkurmay'dan bildirildiğine göre, Yunanistan, Meriç kıyısında yığınak yapmaktadır. Yunan ordusunun savaşa hazır olduğu haber verilmektedir."[1106]

"(Yunan tamiratı konusundaki) Telgraf, Bakanlar Kurulunca hazırlandı. Ankara'dan basına sızdırılmadı."[1107]

"Hükümet kararıyla ilgili telgraftan sonra **Gazi M. Kemal Paşa**'nın telgrafı gönderilecek."[1108]

"Barışa engel olan sorunlar bir bütündür. Yunan tamiratı konusunda fedakârlık yapılırsa, hiç değilse yabancı askerlerin Türkiye'den erken çekilmeleri gibi askıdaki sorunlar lehimize sonuçlandırılmalıdır. Böylece bize azami menfaat sağlayacak bir barış yapılabilir."[1109]

"İlgili telgrafınız konusunda kendi görüşlerim:

Asıl sorun, Yunan tamiratı değil, barışın yapılmasına engel olan önemli sorunların halledilmemiş olmasıdır: Ekonomik sorunlar halledilinceye kadar İstanbul'un işgal altında tutulacağından büyük ve ciddi kaygı duyuyoruz. Borçların hangi parayla ödeneceği konusunun da lehimize halledilmeyeceği görülüyor. Yunan tamiratı konusunda bizi fedakârlığa zorlamak istiyorlar.

1105) ***DBFP-I/ XVIII***, s.784, No. 546: Rumbold'dan Curzon'a tel, 24.5.1923, No. 98 (özet).
1106) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.350, No. 298: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 25.5.1923, No. 151 (özet).
1107) ***Ibid.***, s.350, No. 299: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 25.5.1923, No. 153 (özet).
1108) ***Ibid.***, s.350, No. 300: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 25.5.1923, No. 154 (özet).
1109) ***Ibid.***, s.351-352, No. 301: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 25.5.1923, No. 155-156 (özet).

Bu fedakârlığı yapmakla barışa hizmet etmiş olmayız. Barışa esas olacak sorunları bir bütün olarak toptan ele almak ve Konferansın dikkatine sunmak gerekir. Fedakârlık konusunda ısrar etmeyiniz. Yunanlıların Konferanstan çekilmelerini önlemek için onların arzularını kabul etmek lehimize değildir. İtilaf Devletlerini esaslı meseleleri halle davet ediniz."[1110]

"Telgrafları karşılaştırınca arada yanlış anlaşılma olduğunu gördüm. Tamiratı kabul ve kabul etmemede ısrar yoktur. Gözlerinizden öperim kardeşim."[1111]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 25.5.1923

"Müttefik delegeler ve Amerikalı, Yunan tamiratı işinin sonuçlandırılmasını telkin ettiler. Bu yüzden Konferansın kesilmesi öngörülüyor. Antlaşmanın hemen bütün maddeleri çözüme bağlanmıştır. Birkaç sorun üzerinde tartışmalar sürmektedir."[1112]

İsmet Paşa'dan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya tel, 23.5.1922

"**Montagna, Sivrihisaryan** kardeşlerin serbest bırakılması ricasını tekrarlıyor. Bu iş beni küçük düşürüyor. **Sivrihisaryan** kardeşlerin serbest bırakılmasını emir buyurmanızı özellikle istirham ederim."[1113]

26 Mayıs 1923 Cumartesi

Gazi M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 26.5.1923

"Durumu izliyorum. Tamirat işi nedeniyle geri dönmek kararınız doğru değildir. Hükümetle aranızdaki anlaşmazlık giderilir. Gözlerinizden öperim, Efendim."[1114]

1110) ***Ibid.***, s.352-354, No. 302: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 25.5.1923, No. 157-163 (özet).
1111) ***Ibid.***, s.355, No. 303: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 25.5.1923, No. 164 (özet).
1112) ***Ibid.***, s.356, No. 305: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 25.5.1923, No. 148 (özet).
1113) ***Ibid.***, s.355, No. 304: İsmet Paşa'dan Gazi M. Kemal Paşa'ya tel, 25.5.1923, No. 147.
1114) ***Ibid.***, s.356, No. 306: Gazi M. Kemal'den İsmet Paşa'ya tel, 26.5.1923, No. 165 (özet).

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya üç tel, 26.5.1923

"**Fevzi Paşa**'nın bildirdiğine göre: Kuzey Suriye'de Fransızların Türk unsuruna karşı zulümleri devam ediyor. Silah arama bahanesiyle Beylan'dan birçok kişi tutuklanıp sürülmüştür. Bu haberler henüz ajanslarla yayımlanmamıştır."[1115]

"**Parker** ile **Ferit Bey**'in vaktiyle Paris'te istikraz işini konuşmuş oldukları anlaşılıyor. İngilizlerin şifrelerimizi açtıkları yolundaki haberler **Adnan Bey**'e duyurulmuştur."[1116]

"Doğu Cephesi Komutanlığı bildiriyor: **Özdemir Bey** çekilmiştir. Şemdinli olayı 100 Kürtün 30 sandık cephane alıp gitmesinden ibarettir. Olağanüstü bir durum yoktur."[1117]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 26.5.1923

"Telgrafları üzerine, Karaağaç'a karşılık Yunan tazminatından feragati kabul ettiğimizi Delegeler Komitesinde açıkladım. Konferans kesilecekse kuponların ödenmesi sorunu yüzünden kesilir."[1118]

Lozan'da Rumbold'dan Lord Curzon'a tel, 26.5.1923

Yunan tamiratı sorunu şu esaslara göre çözüme bağlandı: 1) Yunanistan, Türkiye'ye tamirat bedeli ödemesi gerektiğini ilke olarak kabul edecek, 2) Karaağaç'ı Türkiye'ye geri verecek ve 3) Mondros Mütarekesi'nden beri ele geçirilen esirler karşılıklı olarak iade edilecek."[1119]

İstanbul'da İngiliz Y. Komiseri V. Henderson'dan Lord Curzon'a tel, 26.5.1923

"Lozan. **Mustafa Kemal** ve **Rauf** imzalarıyla **İsmet Paşa**'ya çekilen (ve İngilizlerce açılan) gizli telgrafta: Müttefikler bağım-

1115) ***Ibid.***, s.357, No. 307: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 26.5.1923, No. 166 (özet).
1116) ***Ibid.***, s.357-358, No. 308: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 26.5.1923, No. 167 (özet).
1117) ***Ibid.***, s.358, No. 309: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 26.5.1923, No. 168 (özet).
1118) ***Ibid.***, s.358-359, No. 310: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 26.5.1923, No. 152 (özet).
1119) ***DBFP- I/ XVIII***, s.802, No. 563: Rombold'dan Curzon'a tel, 26.5.1923, No. 114 (özet).

sızlığımızla ilgili hayati sorunlarımızda lehimizde karar vermedikçe Yunan tamiratı isteğimizden vazgeçmek lehimize olmaz. Karşılığında önemli sorunların lehimize halledilmesini isteriz. Müttefiklerden esaslı meselelerin halli için talepte bulununuz."[1120]

27 Mayıs 1923 Pazar

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 27.5.1923

"**Adnan Bey** bildiriyor: **Henderson**, Yunanlıların toprak tavizini reddedersek bir bunalım doğacağını söyledi. Yunanistan Meriç'i geçmeye kalkarsa, Müttefiklerin Mudanya Mütarekesi'ni çiğnemiş olacakları yolunda karşılık verdim. Bir talimatla konuştuğunu sanıyorum."[1121]

"Delegasyonun Yunan tamiratı konusundaki davranışı manidar görülmüştür. Önemli sorunların üç-dört günde sonuçlanacağı yolundaki kanaatin gerçekleşmesine kadar hükümetin görüşü değişmeyecektir."[1122]

Gazi M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya iki tel, 27.5.1923

"Tamirat konusuyla ilgili olarak Hükümet kararında üç esaslı nokta vardı. Delegasyonun hareketinde, Hükümetin görüşüne ve telgrafına uymayan noktalar görülmüştür. Bu anlaşmazlık noktaları önemlidir. Hükümette, olup-bitti karşısında bırakılmak kaygısı doğmuştur. Tamirat sorunu yüzünden doğabilecek sıkıntıları birkaç günde gidermek lazımdır. Müttefiklerde hasıl olan zihniyeti bildiriniz."[1123]

"Arkadaşların sizin hakkınızda olumsuz bir düşünceleri yoktur. **Sivrihisaryan** işiyle ilgileneceğim. Arkadaşlar, önemli sorun-

1120) ***FO 424/257***, s.218, No. 345 ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 5***, s.201, No. 124: Henderson'dan Curzon'a tel, 26.5.1923, No. 317, Kişiye özel ve gizli (özet).

1121) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.360, No. 311: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 27.5.1923, No. 169 (özet).

1122) ***Ibid.***, s.362, No. 313: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 27.5.1923, No. 175 (özet).

1123) ***Ibid.***, s.360-362, No. 312: Gazi M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 27.5.1923, No. 170-174 (özet).

ların istediğimiz gibi çözümlenemeyeceği kaygısı içindedirler. Durum naziktir. Muhataplarınıza dikkat."[1124]

28 Mayıs 1923 Pazartesi

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 28.5.1923

"**Vorovski**'nin öldürülmesinden sonra Rusya Hükümeti, Lozan Konferansına katılmamaya karar vermiş."[1125]

"Yunan eşkıyaları Meriç'i geçip İpsala tarafında üç çobanı kaçırıp öldürmüşlerdir. Gereken girişimde bulunmanızı rica ederim."[1126]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa üç tel, 28.5.1923

"50 bin liralık ödenek gönderilmesini rica ederim."[1127]

"Birinci Komitede tamirat sorunu görüşüldü ve bu konudaki maddelerin yeniden yazılması altkomiteye gönderildi. **Rumbold**, Trakya sınırı, Kuleli Burgas demiryolu ve Bulgaristan'ın Ege'ye çıkışı konularının incelenmesini istedi."[1128]

"Büyük sorunlardan her gün bir tanesinin ele alınması kararlaştırıldı. Hükümetle aramızda usul bakımından fark olmuştur. Yunan tamiratı işi de henüz kesinleşmiş değildir. Düşmanlar içinde önce en tehlikelisini bertaraf etmek kuralına inanıyorum. Bu defaki bunalımda da buna dikkat ettim. Henüz hiçbir şey imza edilmemiştir. Hareketimiz yanlış bulunuyorsa değiştirebiliriz. Barış işinin yüzde doksan beşi hallolunmuştur. Emir ve karar sizlerindir."[1129]

1124) ***Ibid.***, s.363, No. 314: Gazi M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 27.5.1923, No. 176, zatidir (özet).
1125) ***Ibid.***, s.363, No. 315: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 28.5.1923, No. 177 (özet).
1126) ***Ibid.***, s.364, No. 316: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 27.5.1923, No. 178 (özet).
1127) ***Ibid.***, s.364, No. 317: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 26.5.1923, No. 155 (özet).
1128) ***Ibid.***, s.364-315, No. 318: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 26.5.1923, No. 157 (özet).
1129) ***Ibid.***, s.365-366, No. 319: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 26.5.1923, No. 158 (özet).

İsmet Paşa'dan Mustafa Kemal Paşa'ya tel, 28.5.1923

"Büyük sorunları önümüzdeki günlerde görüşeceğiz. Yunan tamiratı işini daimi bir silah olarak kullanacağız. Hükümetimizi olup-bittiler karşısında bırakmak gibi bir endişeye yer yoktur."[1130]

Lozan'da Rumbold'dan Lord Curzon'a tel, 28.5.1923

"Bugün İkinci Komitede **General Pellé**, Müttefiklerin Türkiye'den tamirat bedeli taleplerinden vazgeçtiklerini açıkladı."[1131]

29 Mayıs 1923 Salı

Gazi M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 29.5.1923

"Telgrafınız memnuniyet vericidir. Başarı dilerim. Gözlerinden öperim."[1132]

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 29.5.1923

"Çalışmalarınızı belli bir zaman içinde sonuçlandırmanızı dilerim."[1133]

Kilisli Rıfat'tan İsmet Paşa'ya tel, 29.5.1923

"Kilis'in acıklı durumunu saygıyla tekrar hatırlatırım."[1134]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 29.5.1923

"Fransız basını, Yunan tamiratı konusunda hükümetle yazışmalarımdan söz etti. Bunun nasıl sızdığını anlamıyorum. Her hafta değiştirilmek üzere bir şifre parola listesi gönderilmesini rica ederim."[1135]

1130) *Ibid.*, s.366-367, No. 320: İsmet Paşa'dan Mustafa Kemal Paşa'ya tel, 26.5.1923, No. 160 (özet).
1131) *DBFP-I/ XVIII*, s.811, No. 568: Rombold'dan Curzon'a tel, 2 8.5.1923, No. 128 (özet).
1132) Şimşir, *Lozan Telgrafları II*, s.367, No. 321: Gazi M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 29.5.1923, No. 179.
1133) *Ibid.*, s.368, No. 322: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 29.5.1923, No. 180.
1134) *Ibid.*, s.368, No. 324: Kilisli Rıfat'tan İsmet Paşa'ya tel, 29.5.1923, No. 2152.
1135) *Ibid.*, s.369, No. 325: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 26.5.1923, No. 159 (özet).

"Üç müttefik delege ve hukuk müşavirleri ile adli sorunları görüştük. **Montagna** formülünü değiştiren önemli maddeler üzerinde ciddi tartışmalar oldu. Görüşmeleri kesebileceğimizi hissettirdik."[1136]

Lozan'da Rumbold'dan Lord Curzon'a tel, 29.5.1923

"Bugün Müttefik delegelerle özel toplantıda **İsmet Paşa,** Adakale ve Meis üzerindeki taleplerinden vazgeçti. Buna karşılık Müttefik delegeler de Meriç'in thalweg hattını Trakya sınırı olarak kabul ettiler ve Tavşan adalarını da Türkiye'ye bırakmaya razı oldular."[1137]

30 Mayıs 1923 Çarşamba

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 30.5.1923

"Genelkurmay'dan bildirildiğine göre: Batı Trakya'da Yunan zulümleri devam ediyor. Topraklara Yunan göçmenler yerleştiriliyor. Bunun protesto edilmesi isteniyor."[1138]

"**Teğmen Fethi Bey** Lozan'a kurye olarak gitti ve onunla 15000 lira gönderildi."[1139]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa dört tel, 30.5.1923

"Yarın kuponlar işi görüşülecek. Bizce makul olabilecek üç ihtimal vardır."[1140]

"Sigorta şirketlerinin İzmir yangınından dolayı dörtte bir ödeme yaparak ülkemizde kalmaları İtalyanlar tarafından önerilmişti. Hükümetçe kabul edilmeyen bu önemli soruna tekrar dikkatlerini çekerim."[1141]

1136) ***Ibid.***, s.369, No. 326: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 26.5.1923, No. 161 (özet).

1137) ***DBFP-I/ XVIII***, s.812, No. 869: Rumbold'dan Curzon'a tel, 29.5.1923, No. 129 (özet). **Not**: Türkiye yalnız Tavşan adalarını değil, ayrıca Bozcaada ve İmroz'u da (Gökçeada) geri alacaktır. -BNŞ

1138) **Şimşir,** ***Lozan Telgrafları II***, s.369-370, No. 327: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 30.5.1923, No. 183 (özet).

1139) ***Ibid.***, s.370, No. 328: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 30.5.1923, No. 184.

1140) ***Ibid.***, s.370-371, No. 329: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 30.5.1923, No. 162, Çok acele (özet).

1141) ***Ibid.***, s.371, No. 330: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 30.5.1923, No. 164 (özet).

"Sigorta şirketleri temettü vergilerinin takip edilmesini sağlamaya çalışacağız."[1142]

"İkamet sözleşmesi görüşüldü. Göç konusunda Japonlara karşı Türkiye'de ayrımcı muamele edilip edilmeyeceği soruldu. Türkiye'nın sırf ırka dayanarak farklı davranmayacağı bildirildi. Bunu bir mektupla teyit etmemiz isteniyor. Yoksa Japon heyeti rezerv koyabilir. Talimatlarının bildirilmesi."[1143]

İstanbul'da Y. Komiser V. Henderson'dan Lozan'da Rumbold'a tel, 30.5.1923

"**Mustafa Kemal**'den **İsmet Paşa**'ya çekilen ve (İngilizlerce) açılan şifre telgraflarda Yunan tamiratı işinin halli Hükümeti kızdırmıştır. *'Hükümette olupbitti karşısında bırakılmak endişesi doğmuştur. Durumunuz ciddi ve naziktir. Dikkatli olunuz'* uyarısı yer almaktadır. Ve *'daha şimdiden, bu fedakârlığın, diğer sorunların lehimize hallolunacağı vaadlerine karşılık olduğunu gerekenlere duyurunuz'* talimatı verilmektedir. **Fevzi Paşa**'dan **Refet Paşa**'ya ve İstanbul Komutanlığına çekilen telgrafta da, *'Savaşa hazır olunuz'* emri verilmektedir. Batı Cephesi komutanlığının Boğazlara, İstanbul'a ve Trakya'ya karşı harekete geçeceği; ayrıca Irak'a ve Suriye'ye karşı da harekete geçileceği bildirilmektedir."[1144]

31 Mayıs 1923 Perşembe

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya beş tel, 31. 5.1923

"İzmir'de elektrik imtiyazı almış olan **Mösyö Pete**'nin İzmir'e ve Ankara'ya gelmesi uygundur."[1145]

1142) ***Ibid.***, s.372, No. 331: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 30.5.1923, No. 165 (özet).
1143) ***Ibid.***, s.372-273, No. 332: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 30.5.1923, No. 169 (özet).
1144) ***FO 424/257***, s.242, No. 375 ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 5***, s.204-205, No. 126: Henderson'dan Rumbold'a şifre tel, 30.5.1923, No. 321, Gizli ve kişiye özel (özet).
1145) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.373-374, No. 333: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 31.5.1923, No. 185.

"Kuponlar işinde birinci ihtimali tercih ediyoruz. Yani faiz kuponlarının kâğıt frank ile ödenmesini. İkinci ihtimal de kabul edilebilir. Ama Muharrem kararnamesinin yürürlükte olduğunu kabul etmek sakıncalıdır."[1146]

"İtalyan Haliç Şirketi işi ve Fransız sermayeli İstanbul Su Şirketi işi halledildi. Diğerleri de sonuçlandırılmaya çalışılıyor."[1147]

"Temettü vergisi ile İzmir yangını işinin bir ilgisi yoktur."[1148]

"(Türkiye'de ırk ayrımı yapılmadığı yolunda) Japonlara mektup verilmesi uygundur."[1149]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa beş tel, 31.5.1923

"Türkiye ile Müttefiklerin her biri arasında birer hakem mahkemesi kurulması konusu yakında komitede görüşülecektir. Bu mahkemeler biri Türk, diğeri ilgili devlet vatandaşı ve üçüncüsü tarafsız olmak üzere üçer kişiden oluşacaktır."[1150]

"İkamet sözleşmesine yabancı şahıslara da Türk cemiyetleri gibi muamele edileceği yolunda hüküm koydurmak istemişler ve bu istek reddedilmişti. Son olarak zararsız bazı cemiyetler hakkında bazı güvenceler konması görüşü ihsas edilmiştir. Böyle bir karar var mı? İlgililerin dikkatinin çekilmesini rica ederim."[1151]

"İstanbul'u terk eden Rumlara ait malların satılacağı haber veriliyor. Rum kilisesindeki malların bir komisyon tarafından korunacağı, Rum okullarındaki eşyanın Milli Eğitime devrolunduğu bildiriliyor. İstanbul hapishanelerinde birçok Rum bulunduğu, bazılarının nüfus mübadelesi sözleşmesine ve Genel Af Bildirisine aykırı olduğu iddia ediliyor. Ne cevap verileceğinin bildirilmesini..."[1152]

1146) ***Ibid.***, s.373-374, No. 334: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 31.5.1923, No. 186.
1147) ***Ibid.***, s.374, No. 335: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 31.5.1923, No. 187.
1148) ***Ibid.***, s.374, No. 336: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 31.5.1923, No. 188.
1149) ***Ibid.***, s.375, No. 338: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 31.5.1923, No. 190.
1150) ***Ibid.***, s.375-376, No. 339: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 31.5.1923, No. 171.
1151) ***Ibid.***, s.376-377, No. 340: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 31.5.1923, No. 172.
1152) ***Ibid.***, s.377-378, No. 341: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 31.5.1923, No. 173.

"Borçlarla ilgili askıdaki sorunlar görüşüldü. Faizlerin hangi para ile ödeneceği konusunda kaygılı olduğumuzu söyledim. Yarın yine görüşeceğiz. İstanbul'da köprü bedeli kaldırılmış. Gereğini..."[1153]

"Türk-Yunan Esir Değişimi Komisyonuna 24.932 Frank borcumuz kalmıştır. Kızılhaç yeniden 20 bin Frank kredi açılmasını rica etti. Bu para bankaya verildi."[1154]

İstanbul'da Henderson'dan Lord Curzon'a tel, 31.5.1923

(İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğinin, bu günlerde, **İsmet Paşa** ile Ankara arasında gidip gelen bazı şifre telgrafları ele geçirmiş veya açmış olduğu anlaşılmaktadır. Yüksek Komiser Vekili **Henderson, İsmet Paşa**'nın Ankara'ya çektiği 28 Mayıs 1923 tarihli, 158 ve 160 sayılı şifre telgraflarını özetle Londra'ya telliyor ve yorumluyor.)

"Mutad kaynaktan öğrendiğime göre, Bakanlar Kurulu, **İsmet Paşa**'nın aldığı talimatı aşmış olduğunu düşünmüş ve sinirlenmiştir. **İsmet Paşa**, Hükümeti yatıştırmaya çalışmakta, henüz hiçbir belgenin imzalanmadığını bildirmekte ve hareketinin Türkiye çıkarlarına zarar vermediğini savunmaktadır. **İsmet Paşa**, eğer verdiklerine karşılık bir şey alamazsa pek zor durumda kalacaktır."[1155]

1153) ***Ibid.***, s.378, No. 342: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 31.5.1923, No. 174.
1154) ***Ibid.***, s.378-379, No. 343: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 31.5.1923, No. 178.
1155) ***DBFP-I/ XVIII***, s.818, No. 586: Henderson'dan Curzon'a tel, 31.5.1923, No. 327 (özet).

3.
HAZİRAN 1923

1 Haziran 1923 Cuma

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa dört tel, 1.6.1923

"Şimdiye kadar Düyunu Umumiye İdaresinin kaldırılmasını istemediğimizi söylüyorduk. Son talimatları bu görüşün tam tersidir. Durumumuz gerçekten çok zordur. Birbiriyle çelişen talimatlarla hareket imkânsızdır."[1156]

"Üçüncü komitede iktisadi konular, ikamet sözleşmesi ve ticaret sözleşmesi görüşüldü. Çeşitli maddeler kabul olundu."[1157]

"İstanbul'da 'Genç Hıristiyanlar Cemiyeti'nin kapatılması kararının barışın imzalanmasından sonraya bırakılması rica olunur."[1158]

"Sigorta şirketlerinin Müslümanlara tam ödeme yapmaları önerildi mi? Bu şirketlerle Ankara'da görüşme yapılıp işler sonuçlandırılabilir."[1159]

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 1.6.1923

"Borç faizlerinin altınla ödenmesine imkân bulunmadığı konusunda Hükümetimizle Delegasyonumuz arasında görüş birliği vardır. Altın veya altına yakın bir miktarla ödemeyi Hükümetimiz hiçbir vakit kabul etmemiştir. Faizlerin Frankla ödenmesi sağlanmadıkça Muharrem Kararnamesi beyannamesi ile devleti büyük bir yük altına sokmaktan kaçınınız. Bunu ulusal egemenlikle de bağdaştıramayız. Düyunu Umumiye İdaresinin kaldırılmasını istiyor değiliz. Muharrem Kararnamesi'nin egemenliğimize aykırı maddelerinin değiştirilmesi gerekir."[1160]

1156) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.379-380, No. 344: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 1.6.1923, No. 179.
1157) ***Ibid.***, s.380, No. 345: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 1.6.1923, No. 180.
1158) ***Ibid.***, s.380-381, No. 346: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 1.6.1923, No. 181.
1159) ***Ibid.***, s.380, No. 345: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 1.6.1923, No. 189.
1160) ***Ibid.***, s.381-382, No. 347: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 1.6.1923, No. 191, 192, 193.

Gazi M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 2.6.1923

"Borç faizlerinin altınla ödenmesi imkânsızdır. Frankla ödenmesi sağlanmadıkça Muharrem Kararnamesi'nin geçerliliğini kabul etmek, bağımsızlığımıza ve ekonomik özgürlüğümüze ters düşer. Faizlerin Frankla ödenmesini sağlamak için ısrar etmenizi rica ederim. En önemli ve nazik sorun üzerindeyiz. Bunu halletmek zorundayız."[1161]

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 2.6.1923

"Roma Mümessili **Celâlettin Arif Bey** istifa etmiş ve istifası Hükümetçe kabul edilmiştir. Ama bu henüz kendisine duyurulmamıştır. Lozan Konferansının devamı dolayısıyla bu konudaki görüşlerinin bildirilmesini rica ederim."[1162]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa (Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya) tel, 2.6.1923

"Osmanlı borçları faizlerini altın veya sterlin ile ödemeyeceğimizi kabul ettirebilirsek bu bizim için çok büyük başarı olur. Önerilerimiz kabul edilmedi. Yeni bir öneri getireceklerini sanırım. Aramızda görüş ayrılığı yoktur."[1163]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 2.6.1923

"Borç kuponlarıyla ilgili önerimizi kabul etmediler. Pazartesi günü imtiyazlar işini görüşeceğiz. Barış antlaşması yakında yapılabilirse Belçika, Portekiz, Çekoslovakya ve Polonya'nın antlaşmaya katılmasını yine söz konusu ettiler."[1164]

"Roma Mümessili **Celâlettin Arif Bey**'in görevinin Lozan Konferansıyla bir ilgisi bulunmadığından onun hakkında karara varmak Hükümete aittir."[1165]

1161) ***Ibid.***, s.382-383, No. 348: Gazi Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 2.6.1923, No. 194, 195.
1162) ***Ibid.***, s.384, No. 350: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 2.6.1923, No. 183.
1163) ***Ibid.***, s.385-386, No. 351: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 2.6.1923, No. 184.
1164) ***Ibid.***, s.384-385, No. 350: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 2.6.1923, No. 183.
1165) ***Ibid.***, s.386, No. 352: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 2.6.1923, No. 185.

İsmet Paşa'dan Venizelos'a nota, 2.6.1923

"Batı Trakya Müslümanlarının sürgün edilmelerini protesto ederim. Ayrıca oradaki Müslümanlara çeşitli baskılar yapılmakta olduğunu da dikkatinize getiririm. Bu konularda Ekselanslarının gereken girişimlerde bulunacağını umarım."[1166]

3 Haziran 1923 Pazar

Gazi M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 3.6.1923

"Ödemelerin Frank ile yapılması kabul ettirilirse Düyunu Umumiye İdaresinin zararları hafifletilir. Ben de aramızda görüş ayrılığı görmüyorum."[1167]

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya dokuz tel, 3.6.1923

"Periye bankasıyla ilgisini düzeltmek isteyen İstanbul Belediyesine bu işin ertelenmesi bildirildi. **Sivrihisaryan** kardeşlerin serbest bırakılmaları kararlaştırılmıştır."[1168]

"İngilizler, **Abbas Hilmi Paşa**'nın Londra'ya gitmesini arzu etmiyorlar. Paşa halen Türk vatandaşıdır ve Hidiv'dir."[1169]

"**General Markov**, Bulgaristan'ın Türkiye ile dostluk ilişkilerini sürdürmek istediğini bildirdi."[1170]

"Ticaret sözleşmesinde iki yıldan fazla süre uygun değildir. Evvelce kabul edilmiş olan kabotaj hakkımız konusunda son bir fedakârlık yapılabilir."[1171]

"Drama yöresinde Yunanlıların Müslüman halka zulüm ve katliam yaptıkları haber veriliyor ve bunların önlenmesi için aracılığımız rica ediliyor."[1172]

1166) ***Ibid.***, s.386-387, No. 353: İsmet Paşa'dan Venizelos'a nota, 2.6.1923.
1167) ***Ibid.***, s.389, No. 358: Gazi M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 3.6.1923, No. 202.
1168) ***Ibid.***, s.387-388, No. 354: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 3.6.1923, No. 197.
1169) ***Ibid.***, s.388, No. 355: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.6.1923, No. 198.
1170) ***Ibid.***, s.388, No. 356: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.6.1923, No. 199.
1171) ***Ibid.***, s.389, No. 357: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.6.1923, No. 200.
1172) ***Ibid.***, s.390, No. 359: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.6.1923, No. 202 (mükerrer).

"Kuponların ödenmesi konusunda çaba harcayıp bir sonuç almak gerek. Şirketler işi burada görüşülüyor. Chester projesini orada görüşmeyiniz. Portekiz gibi devletlerle görüşmekten kaçınılması gerekir. Bu iş şirketler işi. Düyunu Umumiye işi halledildikten sonra çözüme bağlanabilir."[1173]

"İktisat Vekâleti, Amerikalılara Türkiye'de kömür mıntıkası vaad etmemiştir ve yabancılara imtiyaz vermeye taraftar değildir."[1174]

"Köprü geçiş bedeline el konulması Belediyenin işidir. Ama işlerinin düzeltilmesi Belediyeye tavsiye edilmiştir."[1175]

"Birçok Müslümanı Hıristiyan yapmaya çalışan 'Genç Hıristiyanlar' cemiyetine karşı tedbir almak ile yabancıların Türkiye'de oturma hakkı başka başka konulardır."[1176]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 3.6.1923

"Köprü geçiş ücretlerine İstanbul Belediyesince el konulması konusunda İngiliz delegesi girişimde bulunmaktadır. Bu tedbirden vazgeçilmesini istiyor. Verilecek cevabın bildirilmesini rica ederim."[1177]

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.6.1923

"Sigorta şirketleriyle Lozan'da müzakereye girişilmesi söz konusu değildir. İngiliz şirketleri müzakere için Ankara'ya başvuracaklardır."[1178]

4 Haziran 1923 Pazartesi

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 4.6.1923

"Reji bedelleri Türk parasıyla ödenirken Düyunu Umumiye kuponları için altın istenmesinin mantıksızlığı İtilaf Devletleri delegelerinin yüzlerine vurulabilir."[1179]

1173) ***Ibid.***, s.390-391, No. 360: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.6.1923, No. 203.
1174) ***Ibid.***, s.391, No. 361: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.6.1923, No. 204.
1175) ***Ibid.***, s.391-392, No. 362: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.6.1923, No. 205.
1176) ***Ibid.***, s.391-392, No. 362: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.6.1923, No. 205.
1177) ***Ibid.***, s.392-393, No. 364: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 3.6.1923, No. 186.
1178) ***Ibid.***, s.391-392, No. 365: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.6.1923, No. 187.
1179) ***Ibid.***, s.393-394, No. 366: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 4.6.1923, No. 207.

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa üç tel 4.6.1923

"Ankara'da görüşmeler yaptığı söylenen Doklar ve Tersaneler Şirketi hakkında Hükümetin görüşü nedir?"[1180]

"Torpillerle ilgili telleriniz Berlin'de **Ziya Bey**'e bildirilmişti. **Ziya Bey** anılan torpiller konusunda kesin emir beklemektedir. Gereğini..."[1181]

"Birinci komite, Suriye ve Irak sınırlarına ilişkin sorunlar dışındaki bütün sorunları karara bağladı. Tavşan adaları bize bırakıldı. İtalyanlar Meis adasını bize karşı üs olarak kullanmayacaklarını taahhüt ettiler. Yabancıların usul-ü idaresine ilişkin sözleşmenin süresi 7 yıl olarak kabul olundu. Genel af işi uzun uzun tartışıldı. 150 kişi genel af dışında bırakıldı. Yurtdışındaki yüzbinlerce Ermeninin geri dönüp dönemeyeceklerini sordular. Bunun genel af dışında bir sorun olduğunu belirttik. Bu sorun kapanmış oluyor. Topluca dönüş için hiçbir yükümlülük almıyoruz."[1182]

5 Haziran 1923 Salı

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya üç tel, 5.6.1923

"Doklar şirketi temsilcileri Ankara'ya geldiler. Bazı tekliflerde bulundular. Anlaşma olmazsa hakeme başvurulmasını istediler. Hükümet Doklar şirketini feshedilmiş sayıyor ama Konferans sonucuna kadar idare etmeye çalışıyor."[1183]

"Yunanlılar Karaağaç'ı harabeye çeviriyorlar. Bunu engellemek için gerekli girişimlerde bulunulmasını takdirlerine..."[1184]

"Yabancı şirketlerin bazılarıyla anlaşmaya varıldı. Bazılarıyla da yakında anlaşmaya varılabilecektir. Düyunu Umumiye sorunu halledildikten sonra şirketler işinin halli teferruat kabilindendir.

1180) ***Ibid.***, s.394, No. 367: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 4.6.1923, No. 188.
1181) ***Ibid.***, s.394-395, No. 368: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 4.6.1923, No. 189.
1182) ***Ibid.***, s.395-396, No. 369: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 4.6.1923, No. 191, 192.
1183) ***Ibid.***, s.396-397, No. 370: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 5.6.1923, No. 208.
1184) ***Ibid.***, s.397, No. 371: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 5.6.1923, No. 209.

Yabancı vatandaşların menfaatleri de Düyunu Umumiye sorununun halline bağlıdır. Bu işi sonuçlandırmak için ısrar ediniz."[1185]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa dört tel, 5.6.1923

"İstanbul'un boşaltılması konusunda Genelkurmay'ın istediği özel bir şey varsa tezelden bildirilmesi..."[1186]

"İsviçreliler Türkiye'deki manganez madenlerini işletmek istiyorlar."[1187]

"Anadolu'daki Yunan esir kamplarını teftiş için gönderilen **Dr. Burkhardt**, Ankara'ya gelecek. Gereken iznin verilmesi."[1188]

"Bütün delegelerin özel toplantısında **Pellé** 1914 yılında Fransızlara verilmiş olan imtiyazlarla ilgili anlaşmaların geçerli sayılmasını istedi ve barış antlaşmasına bu konuda bir madde eklenmesini önerdi. Bu işin Konferansın yetkisi dışında olduğunu söyledim. Hükümetin görüşü nedir? Barış, kuponlara ve imtiyazlara dayanıp kalmıştır."[1189]

İsmet Paşa'dan İstanbul'da Adnan Bey'e tel, 5.6.1923

"**Selahattin Adil Paşa**'ya: İstanbul'un boşaltılması konusunda kumandanlığın istediği bir şey varsa tezelden bildirilmesi."[1190]

Lord Curzon'dan H. Rumbold'a tel, 5.6.1923

"Türkiye barış antlaşmasını onaylayınca işgalin sona erdirilmesi başlayabilir. Ancak, Türkiye'nin onaylamasıyla birlikte antlaşmanın bazı bölümlerinin yürürlüğe gireceği yolunda bir protokol imzalanması gerekir: (a) Türkiye ve Yunanistan barış antlaşmasını onaylayınca bu iki ülke arasında barış olması ve (b) Türkiye

1185) ***Ibid.***, s.398-399, No. 372: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 5.6.1923, No. 210, 211.
1186) ***Ibid.***, s.399, No. 374: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 5.6.1923, No. 194.
1187) ***Ibid.***, s.399-400, No. 375: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 5.6.1923, No. 195.
1188) ***Ibid.***, s.400, No. 376: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 5.6.1923, No. 196.
1189) ***Ibid.***, s.400-401, No. 377: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 5.6.1923, No. 197, 198.
1190) ***Ibid.***, s.399, No. 373: İsmet Paşa'dan Adnan Bey'e tel, 5.6.1923, No. 193.

"İstanbul'daki Polonya elçisi, anlaşma yapmak için Zâtı Âlinizden hâlâ cevap alamadıklarını ve buna üzüldüklerini **Refet Paşa**'ya bildirmiş."[943]

"Bern Elçiliğimizin masrafı için 1000 liralık avans gönderildi."[944]

"İngilizler Hindistan'dan Basra'ya bir tümen yolluyorlarmış."[945]

"Genelkurmay'dan bildirildiğine göre, Revanduz birliğimiz on gündür düşmanla çarpışmaktadır. Mücahitler sıkışık durumdadırlar."[946]

"(İsviçre işadamlarının çağrılması konusundaki) Görüşünüz yerindedir. İsviçre sermayesinde kolaylık gösterilebilir."[947]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 29.4.1923

"**Pierre Loti, Claude Farrère** ve **Madame Gaulis** imzalarıyla yayımlanan bildiri konusunda görüşüm şudur:

Türkiye, milli sınırları içinde bağımsız olmak istiyor, politikasını değiştirmiş değildir. Ankara Anlaşmasının uygulanmasında Fransa'dan beklediğimiz iyi niyeti göremiyoruz. Fransa, Türkiye ile işbirliği siyasetini Lozan'da ihmal etmiştir."[948]

"Ankara Anlaşması konusunda telgraf hatası olmuştur: *'kabul ettikleri'* kelimeleri, *'kabul etmedikleri'* olacaktır."[949]

30 Nisan 1923 Pazartesi

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya sekiz tel, 30.4.1923

"Arnavutluk bizimle konsolosluk anlaşması yapmak istiyor. Uygun mudur?"[950]

---

943) ***Ibid.***, s.240, No. 114: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 29.4.1923, No. 42 (özet).
944) ***Ibid.***, s.240, No. 115: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 29.4.1923, No. 43 (özet).
945) ***Ibid.***, s.240-241, No. 116: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 29.4.1923, No. 44 (özet).
946) ***Ibid.***, s.241, No. 117: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 29.4.1923, No. 44 (özet).
947) ***Ibid.***, s.241-242, No. 118: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 29.4.1923, No. 43 (özet).
948) ***Ibid.***, s.242-243, No. 119: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 29.4.1923, No. 33 (özet).
949) ***Ibid.***, s.243, No. 120: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 29.4.1923, No. 34 (özet).
950) ***Ibid.***, s.243-244, No. 121: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 30.4.1923, No. 47 (özet).

"**Adnan (Adıvar) Bey**, Adakale konusunu Romanya elçisi ile görüşmüştür. Elçi, memurlarımızın Adakale'ye gidebilmeleri konusunda Hükümetine danışacağını söylemiştir."[951]

"1) (Revanduz yöresinde) **Şeyh Mahmut** ile **Özdemir Bey**'in durumları pek zorlaştı. 2) Revanduz'un işgal edilmek üzere olduğu, İngilizlerin Musul'a karşı yığınak yapabilecekleri bildiriliyor. Görüşünüz nedir?"[952]

"Revanduz müfrezesi zor durumdadır. İngilizlerin dikkatini Elcezire cephesine çekerek baskıyı azaltmak üzere önlemler alınması emredildi."[953]

"Reji şirketi de Hükümetimizle görüşmek için başvurdu."[954]

"Fransız basınında yayımlanan bildiriye yumuşak bir dille cevap verdim. Yine de iyi ilişkilerimizin sürdürülmesi umudunu dile getirdim. Cevabım ajansta yayımlandı."[955]

"Yayımlanan demecim özetle şudur: Ankara Anlaşmasının imzalandığı tarihteki siyasetimiz değişmedi. Bu anlaşmayla yüklendiğimiz görevleri yerine getirdik. Ama Fransa bize karşı iyi niyet göstermedi. Aramızdaki yüzyıllık dostluğu bir kenara bıraktı. Ama biz yine de Fransa'dan umudumuzu kesmedik."[956]

"İstanbul'da İngilizlerle ortak tersane inşaatı hakkındaki şirket savaş çıkınca fesh edilmişti. Konferansta bu feshin kabul ettirilmesi uygun olur."[957]

Lozan'da Dr. Rıza Nur'dan H. Rauf Bey'e tel, 30.4.1923

"***Vakit*** gazetesine demeç vermedim. ***Hâkimiyet-i Milliye***'ye çekilen telgraf bir karar gereğidir ve karardan heyet reisi haber-

951) ***Ibid.***, s.244, No. 122: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 30.4.1923, No. 48 (özet).
952) ***Ibid.***, s.244-245, No. 123: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 30.4.1923, No. 49-50 (özet).
953) ***Ibid.***, s.245-246, No. 125: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 30.4.1923, No. 52 (özet).
954) ***Ibid.***, s.246, No. 126: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 30.4.1923, No. 53 (özet).
955) ***Ibid.***, s.246-247, No. 127: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 30.4.1923, No. 54 (özet).
956) ***Ibid.***, s.247-248, No. 128: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 30.4.1923, No. 55, 56, 57, 58 (özet).
957) ***Ibid.***, s.250, No. 133: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 30.4.1923, No. 60 (özet).

dardır. Tam yetkili bir delegeyim. Bir defacık olsun bir telgraf çekme yetkisi bana bahşedilmeyecek mi? Kusurumun bağışlanmasını arz ve istirham eylerim efendim."[958]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 30.4.1923

"Müttefikler seçimlerimizin sonucunu beklemek eğilimindedirler. Sonuç ne vakit belli olacak?"[959]

"Arnavutluk ile ilişki kurmak yararlıdır."[960]

2.
MAYIS 1923

1 Mayıs 1923 Salı

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya üç tel, 1.5.1923

"Seçimler lehimize gelişiyor. Sonuç Temmuz ortalarında belli olur."[961]

"**Rıza Nur Bey**'e: İstanbul basınına demeç verdiğiniz yolundaki haberi yalanlatacağım. *Hâkimiyet-i Milliye*'ye şifreli havadis verilmesi kararından haberim yoktur. Olsaydı bunu kabul etmezdim. Gazete muhabirlerinin Hariciye şifresi ile telgraf çekmeleri uygun değildir."[962]

"**Amiral Bristol** ile görüşmeyeceğim. Görüşlerimizi Amerikan memuru **Embri**'ye bildirdim.

Polonya Hükümetinin yakında Türkiye ile ilişki kuracağı bildirildi."[963]

---

958) ***Ibid.***, s.249, No. 130: Rıza Nur'dan H. Rauf Bey'e tel, 30.4.1923, No. 35 (özet).
959) ***Ibid.***, s.249, No. 131: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 30.4.1923, No. 35 Mükerrer (özet).
960) ***Ibid.***, s.250, No. 132: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 30.4.1923, No. 36 (özet).
961) ***Ibid.***, s.250-251, No. 134: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 1.5.1923, No. 61 (özet).
962) ***Ibid.***, s.251, No. 135: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 1.5.1923, No. 62 (özet).
963) ***Ibid.***, s.252, No. 137: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 1.5.1923, No. 63 (özet).

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa üç tel, 1.5.1923

"1) ***Tanin*** gazetesi resmi bildirilerimizden mahrum edilmiyor. Kendilerine bundan fazlası da verilmiyor. 'Bu taifeye itimad edilemez.' 2) **Rıza Nur** ***Vakit***'e demeç vermemiştir. 3) ***Hâkimiyet-i Milliye***'ye çekilen telgraftan haberim vardır."[964]

"Türkiye'de yabancıların durumu ile ilgili sözleşme görüşüldü. Değişiklik isteklerimizin çoğu uygun görüldü. **Montagna,** Meis üzerinde ısrar ediyor. Amerikalı ikili görüşmelere başlamak istiyor. Önce ben bir mektupla kendisini anlaşma yapmaya davet edeceğim. O da buna cevap verecek."[965]

"Musul yöresinde gelişen İngiliz askeri harekâtı Lozan'da durdurulamaz. Yine de İngilizlerin dikkatini çekeceğim. Büyük askeri yığınak yapmamız doğru olmaz. Basınımız Fransızlara karşı aşırı serttir. Fazla ileri gidiyoruz."[966]

2 Mayıs 1923 Çarşamba

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 2.5.1923

"Basını yatıştırmak için **Adnan (Adıvar) Bey**'i görevlendirdik. ***Tanin*** ile ilgili bilgi **Adnan Bey**'in raporundan alınmıştı."[967]

"Fransa İstanbul'da girişimde bulundu. Türkiye'nin Suriye sınırına yığınak yaptığını iddia ediyor ve Türkiye'nin tehdidi altında Lozan'da barış görüşmelerinin sürdürülemeyeceğini söylüyor. Türk askerinin derhal geri çekilmesini istiyor."[968]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa dört tel, 2.5.1923

"**Montagna,** kabotaj hakkının kaldırılmasına karşılık iki İtalyan şirketi ile özel bir anlaşma yapmamızı istiyor. İmkân varsa uygun olur. Talimatınızı bekliyorum."[969]

964) ***Ibid.***, s.253, No. 138: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 1.5.1923, No. 37 (özet).
965) ***Ibid.***, s.255, No. 143: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 1.5.1923, No. 42 (özet).
966) ***Ibid.***, s.255-256, No. 144: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 1.5.1923, No. 43 (özet).
967) ***Ibid.***, s.256, No. 145: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 2.5.1923, No. 64 (özet).
968) ***Ibid.***, s.257-258, No. 146: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 2.5.1923, No. 65, 66, 67 (özet).
969) ***Ibid.***, s.258, No. 148: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 2.5.1923, No. 44 (özet).

"Havacılılık öğrenimine gönderilecek subaylar konusunda ayrıntılı rapor sundum. Kararın bildirilmesini arzederim."[970]

"**Venizelos**, sefalet içinde olduğunu iddia ettiği Türkiye'deki Yunan esirlerinin Kızılhaç'a devredilmesini istiyor. Gereken cevabı verdim. Ayrıca Hükümetime arzedeceğimi söyledim. Yunanistan'dan gönderilecek gıda maddelerinin Kızılhaç ve Kızılay aracılığıyla dağıtılacağı yolunda cevap verilebilir."[971]

"1) Üçüncü Komite borçlar konusunu görüştü. Tartışma oldu. Konu uzmanlara gönderildi. 2) **Rumbold** ile görüştüm. Irak'ta İngiliz askeri harekâtının Lozan Konferansını etkileyebileceğini belirttim. Yalnız **Şeyh Mahmut**'a karşı harekât olduğunu, ayrıca sorup bildireceğini söyledi."[972]

3 Mayıs 1923 Perşembe

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya dört tel, 3.5.1923

"**Fevzi Paşa**'nın bildirdiğine göre, İngilizler, **Şeyh Mahmut**'u ezmek için işgalimiz altındaki yerlere de saldırmışlar, zulüm yapmışlardır. Girişimde bulunmak gerekiyor."[973]

"Yunanistan'dan şimdiye kadar 9.917 asker esir, 4.853 sivil tutsak döndü. Geride daha binlerce tutsak bulunduğu anlaşılıyor. Bunların geri verilmesi için girişimde bulununuz."[974]

"(Suriye sınırında yığınak konusunda) **Fevzi Paşa** bildiriyor: Söz konusu yığınak önemsizdir. Tedbir almaya hakkımız vardır. Kıtalarımızın harekâtı Fransızların emrine tâbi olamaz."[975]

"Adana mıntıkasında yığınak yoktur. Musul sınırında büyük yığınağa karar verilmiş değildir. Basınımızda Fransızlara karşı sert yayınlar istisnaidir."[976]

970) ***Ibid.***, s.259, No. 149: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 2.5.1923, No. 45.
971) ***Ibid.***, s.260, No. 152: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 2.5.1923, No. 48 (özet).
972) ***Ibid.***, s.260, No. 153: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 2.5.1923, No. 49 (özet).
973) ***Ibid.***, s.261-262, No. 154: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.5.1923, No. 70 (özet).
974) ***Ibid.***, s.262, No. 155: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.5.1923, No. 71 (özet).
975) ***Ibid.***, s.263, No. 157: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.5.1923, No. 73 (özet).
976) ***Ibid.***, s.264, No. 159: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.5.1923, No. 75 (özet).

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa üç tel, 3.5.1923

"Doklar ve Tersaneler İnşaat-ı Bahriye Şirketinin feshine dair muamele kapalı biçimde kabul ettirildi. Şirketin adı açıkça anılmadı. Bu kadar kâfidir."[977]

"Üçüncü Komite bazı maddeleri görüştü ve uzmanlara yolladı. Amerikalı, konuşma hakkını saklı tuttuğunu söyledi. Mali görüşmeler bir noktada tıkanıp kaldı. Anlaşmazlık esaslıdır. Şanj noktasında (borçların hangi parayla ödeneceği konusunda) düğümleniyor. Fransız gazeteleri saldırılarını durdurdular. Amerikan Elçisine görüşme için mektup gönderdim."[978]

"Yabancılardan alınmakta olan vergilerle ilgili madde, kapitülasyonların kaldırılması dolayısıyla değiştirilebilecektir."[979]

4 Mayıs 1923 Cuma

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 4.5.1923

"1) (Suriye sınırında) Yığınak yoktur. Barış olacak diye askerimizi terhis ediyor ve denizden taşıyoruz ama Fransızların tutumu bizi kaygılandırıyor. Tehditler yararsızdır. Savunma için tertibat almak hakkımızdır. Mudanya Mütareke'sinin ruhuna riayet ettik ve ediyoruz. 2) Ankara Anlaşması'yla üzerimize aldığımız yükümlülükleri yerine getirdik. Ama Fransa Hükümeti aynı şeyi söyleyebilir mi? 3) Basınımız Fransa'ya karşı sert bir dil kullanmıyor. Fransız gazetelerinin aleyhimizdeki yayınlarına cevap veriyor."[980]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa üç tel, 4.5.1923

*(**Pierre Loti, Claude Farrère** ve **Madam Gaulis**'in yayımladıkları) Bildiri:*

"Türk dostlarımız, Fransa'nın Türkiye'ye yaptığı iyilikleri unutmamalısınız. Bugün İngiltere'ye her şey bahşedilirken

977) ***Ibid.***, s.265, No. 160: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 3.5.1923, No. 50 (özet).
978) ***Ibid.***, s.265-266, No. 161: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 3.5.1923, No. 51 (özet).
979) ***Ibid.***, s.266, No. 162: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 3.5.1923, No. 52 (özet).
980) ***Ibid.***, s.267-268, No. 163 Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 4.5.1923, No. 76, 77, 78 (özet).

Fransa'dan her şeyi esirgemek olmaz. Fransa'dan korkacak bir şeyiniz yoktur. Suriye sınırına yığınak yapmanız yanlıştır..."[981]

"Müttefikler, geciken vergilerin alınmasına razı olmuşlardır. Ancak İzmir yangınından zarar gören yabancılara kolaylık gösterilmesini istiyorlar."[982]

"Birinci Komite, adliye ve genel af konularını ele aldı. Evvelce **Montagna** tarafından kabul edilmiş bu sorunun tekrar tartışılmasına karşı çıktım. Görüşümde ısrar ettim. Çetin ve buhranlı bir tartışma oldu."[983]

5 Mayıs 1923 Cumartesi

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 5.5.1923

"Milli Savunma'dan bilgiler:

Fransızlar, Mersin limanına uğrayan vapurlarda askeri malzeme bulunup bulunmadığını araştırmaya kalkışmaktadırlar. Ankara Anlaşması ile Fransa'yla aramızda çarpışmalar durmuştu. Fransa Anlaşmayı çiğnemektedir."[984]

"Merkezi Yunanistan'da bulunan bir çete örgütü, kıyılarımıza çeteler çıkarıyor. Aynı çete İstanbul'da bildiriler dağıtıyor. Yunanistan bu çeteleri koruyor ve besliyor. Lozan'da girişimde bulunmak uygun olur. Beyrut'taki Fransızlar da Ermeni çetelerine arka çıkıyor."[985]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 5.5.1923

"Bugün komite toplantısı yoktur. Fransız ve İngiliz basınında aleyhimize yayın yoktur. Bizim basın bunu dikkate alsın. Fransız notasına yumuşak cevap verilmesi uygun olur."[986]

981) ***Ibid.***, s.269, No. 164: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 4.5.1923, No. 53 (özet).
982) ***Ibid.***, s.269, No. 165: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 4.5.1923, No. 54 (özet).
983) ***Ibid.***, s.270, No. 166: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 4.5.1923, No. 55 (özet).
984) ***Ibid.***, s.271, No. 167: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 4.5.1923, No. 79 (özet).
985) ***Ibid.***, s.272, No. 168: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 4.5.1923, No. 81 (özet).
986) ***Ibid.***, s.274, No. 169: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 5.5.1923, No. 56 (özet).

6 Mayıs 1923 Pazar

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 6.5.1923

"(Adli kapitülasyonlara ilişkin) Evvelce teklif edilmiş **Montagna** formülünün değiştirilmesinde ısrar ederlerse Konferans kesilir."[987]

7 Mayıs 1923 Pazartesi

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 7.5.1923

"**Muhtar Bey**, Polonya ile ilgili kararımıza Rusya'nın tepki göstermeyeceğini bildiriyor."[988]

"Polonya Başkâtibi, Polonya Hükümetinin Türkiye ile resmi ilişki kurmaya karar verdiğini ve anlaşma yapması için İsviçre'deki Elçisine talimat gönderdiğini bildirmiştir."[989]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa üç tel, 7.5.1923

"1) Üçüncü Komitede ikitisadi konular ve ticaret sözleşmesinin dört maddesi görüşüldü. Borç hamilleriyle uyuşmaya varılması teklif ediliyor. Talimatlarının bildirilmesini dilerim. 2) **Rumbold**, Türkiye-Irak sınırı konusunda bir teklifte bulundu. Sınır hakkında anlaşma yapılıncaya kadar statüko korunacak, askeri harekât yapılmayacak. Hükümetin kararı nedir?"[990]

"İzmir'deki Rum bankalarında Rum ve Ermeni müşterilere ait kasaların açılmış olduğu yolunda ortak bir nota verdiler. Aydınlatılmamı dilerim."[991]

"**Montagna**, kabotajı kaldırdıklarını söyleyerek, bazı şirketlerle Lozan'da anlaşma yapılmasını istedi. Hükümetin kararının bildirilmesini dilerim."[992]

---

987) ***Ibid.***, s.274, No. 170: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 6.5.1923, No. 83 (özet).
988) ***Ibid.***, s.275, No. 173: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 7.5.1923, No. 82 (özet).
989) ***Ibid.***, s.276, No. 174: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 7.5.1923, No. 87 (özet).
990) ***Ibid.***, s.277, No. 177: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 7.5.1923, No. 65 (özet).
991) ***Ibid.***, s.278, No. 178: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 7.5.1923, No. 66 (özet).
992) ***Ibid.***, s.279, No. 179: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 7.5.1923 (özet).

8 Mayıs 1923 Salı

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya dört tel, 8.5.1923

"Anadolu'da yakalanan eşkiyanın üzerinde çıkan evraktan bunların bazılarının Yunan ordusundan oldukları ve Yunanistan tarafından gönderildikleri anlaşılıyor. Bu olay kıyılarımıza yakın adaların nasıl kullanılacağını gösteriyor. Bunu protesto ediniz. Yayımlatınız."[993]

"Dışişlerinden istifa etmek zorunda kalmış olan **Mecdi Sadrettin**'in gazeteci sıfatıyla Lozan'da bulunduğuna dikkatinizi çekerim."[994]

"Fransa, Türk askeri taşımamaları için denizcilik şirketlerine emir vermiştir."[995]

"Yunanlılar, Dikili'ye erzak taşıyan gemileri torpillemeye kalkışıyorlar. Protesto ediniz."[996]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 7.5.1923

"1) Birinci Komite, Trakya sınırıyla ilgili anlaşmayı görüştü. Kuleliburgaz ile Bulgar sınırı arasındaki demiryolundan geçişleri ele aldı. 2) 152-159. maddeler hukuk müşavirlerine havale edildi. Tartışma oldu ve devam ediyor. 3) Bulgar delege ile görüştüm."[997]

9 Mayıs 1923 Çarşamba

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya üç tel, 9.5.1923

"Değiştirme birliklerimizi taşıyan bir vapur Fransızlar tarafından durdurulup aranmıştır. Girişimde bulununuz."[998]

"Hükümetle görüşecek şirketlerin Ankara'ya gelmeleri bildirilmiştir."[999]

---

993) ***Ibid.***, s.279, No. 180: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 8.5.1923, No. 88 (özet).
994) ***Ibid.***, s.280, No. 181: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 8.5.1923, No. 89 (özet).
995) ***Ibid.***, s.281, No. 183: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 8.5.1923, No. 91 (özet).
996) ***Ibid.***, s.281, No. 184: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 8.5.1923, No. 92 (özet).
997) ***Ibid.***, s.281-283, No. 185: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 8.5.1923, No. 68, 69 (özet).
998) ***Ibid.***, s.284, No. 186: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 9.5.1923, No. 95 (özet).
999) ***Ibid.***, s.284, No. 187: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 9.5.1923, No. 96 (özet).

"**Albay Mougin**'in 'resmi bir memur olmadığı' yolundaki sözlerini garip karşıladığımızı kendisine bildirdim."[1000]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa beş tel, 9.5.1923

"Gecikmiş vergilerin 15 Mayısa kadar ödenmesi için baskı yapılması hiç uygun değildir. Ayrıca İzmir yangınından zarar görenlerin bu vergiden bağışlanması da kararlaştırılmıştır."[1001]

"İkinci Komitede borçlar görüşüldü. Yazım kuruluna gönderildi. Demiryollarına ait teminat akçesiyle ilgili Müttefik teklifini Yunanlılar reddettiler. Faizlerin hangi parayla ödeneceğinin Konferansın yetkileri dışında olduğu söylendi. Altın ile ödemeyi kabul etmeyeceğimizi belirttim. **Pellé** görüşmelerin ertelenmesini önerdi. Muharrem Kararnamesinin geçerli olduğunu kabul etmemiz isteniyor. Para cinsi konusunda bir yükümlülük altına girmeden kabul edebiliriz. Şirketlerle görüşmeler başladı mı?"[1002]

"Karaağaç ile Edirne arasındaki demiryolu hattının statüsü hakkında bilgi verilmesini dilerim."[1003]

"İzmir yangınından zarar gören şirketler, zararlarının bir bölümünü tazmin ettirip İzmir'de işlerini sürdürmek niyetindedirler. Uygun mudur?"[1004]

"1922 başlarında Anadolu'ya cephane ve dört uçak nakletmiş olan Fransız **Marcel Sava**, hükümetimizden 20 bin lira alacağı olduğunu söylüyor. Haklıysa tezelden ödenmesini istirham ederim."[1005]

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 9/10.5.1923

"**Anzavur**'un oğlu **Kadri**, Çanakkale yakınlarında ele geçirildi. İngilizler bu eşkıyanın kendilerine teslimi gerektiğini ileri sürüyorlar. Zorla almaya kalkışırlarsa silah kullanılacak. İngiliz-

1000) ***Ibid.***, s.285, No. 189: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 9.5.1923, No. 98 (özet).
1001) ***Ibid.***, s.286, No. 192: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 9.5.1923, No. 71 (özet).
1002) ***Ibid.***, s.286-287, No. 193: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 9.5.1923, No. 72 (özet).
1003) ***Ibid.***, s.288, No. 194: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 9.5.1923, No. 73 (özet).
1004) ***Ibid.***, s.288, No. 195: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 9.5.1923, No. 76 (özet).
1005) ***Ibid.***, s.288-189, No. 196: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 9.5.1923, No. 79 (özet).

lerin bu eşkıyayı korumaya kalkışmaları Mudanya Mütarekesi'ne aykırıdır ve dostça olmayan bir davranıştır. İstanbul'da girişim yapılacaktır."[1006]

10 Mayıs 1923 Perşembe

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya yedi tel, 10. 5.1923

"Brüksel Elçiliğimizin kiraları gönderilmiştir."[1007]

"İlişki kurmak için anlaşma yapılması gerektiği hakkında Hollanda Elçisine verdiğiniz cevap yerindedir."[1008]

"Polonya ile müzakerelere başlayabilirsiniz."[1009]

"Borç kuponları sorunu, barıştan sonra hamillerle aramızda halledilebilir. Genelkurmay Başkanı, İngilizlerin Revanduz'u işgal ettikten sonra anlaşma teklifini samimiyetle vermiş olarak değerlendiriyor. Revanduz'un şu sırada işgalini kabul etmiyor."[1010]

"1) İngilizlerin Revanduz'u boşaltmaları gerekir. Ondan sonra statüko korunabilir. 2) Kabotaj konusunda, barıştan sonra ilgililerle doğrudan görüşmeye girişebiliriz. 3) İtilaf Devletleri, Ankara Anlaşmasının yürürlükte olduğunu taahhüt etmek istemedikleri ne göre, İskenderun ve Antakya'nın durumunun bir bildiri ile belirtilmesi yetebilir."[1011]

"Karaağaç-Edirne hattının işletilmesi vaktiyle Şark Şimendiferleri işleticisi şirkete devredilmiştir."[1012]

"Ticaret Sözleşmesinin 4. maddesinde yapılan değişiklik uygundur."[1013]

1006) ***Ibid.***, s.289, No. 197: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 9/10.5.1923, No. 100 (özet).
1007) ***Ibid.***, s.290, No. 198: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 10.5.1923, No. 93 (özet).
1008) ***Ibid.***, s.290, No. 199: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 10.5.1923, No. 94 (özet).
1009) ***Ibid.***, s.291, No. 200: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 10.5.1923, No. 101 (özet).
1010) ***Ibid.***, s.291, No. 201: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 10.5.1923, No. 102 (özet).
1011) ***Ibid.***, s.292, No. 202: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel,10.5.1923, No. 103-104 (özet).
1012) ***Ibid.***, s.293, No. 203: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 10.5.1923, No. 105 (özet).
1013) ***Ibid.***, s.293, No. 204: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 10.5.1923, No. 106 (özet).

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 10.5.1923

"İngiliz kömürü ithalinin tarafımızdan menedildiği haberi doğru mudur?"[1014]

"1) Ticaret Sözleşmesinin 5-12. maddeleri görüşüldü. 2) Rus heyetine otelde suikast yapıldı. **Vorovski** öldürüldü. İki arkadaşı ağır yaralandı. 3) Batı Trakya'dan göç ettirmelere karşılık Bulgaristan'daki Yunanlıların da oradan çıkarılmaları kararlaştırılmış."[1015]

11 Mayıs 1923 Cuma

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa beş tel, 11.5.1923

"Yeniden ilişki kurmak amacıyla görüşmelere başlamamız için Amerikalıya yazdığım mektuba olumlu cevap geldi. Önce danışmanlarımızın görüşmeleri kararlaştırılacak."[1016]

"Amerikalı, Ankara'daki Amerikan temsilcisine şifreli haberleşme izni verilmesini istedi. Verilecek kararın bildirilmesi müsterhamdır."[1017]

"Birinci Komitede 159. madde ile bizim eklediğimiz üç madde görüşüldü. Terk edilen topraklarda İslami vakıflar ve mülkler konusu Sırp ve Yunan delegelerinin sert itirazlarına neden oldu. Maddeler hukuk danışmanlarına yollandı."[1018]

"Yunan savaş esirleri konusunda üç İtilaf Devleti delegelerinden ortak bir nota aldım. Esirlerin kıyıda toplanmalarını istiyor ve orada Kızılhaç'ın kendilerine daha kolay yardım edebileceğini söylüyorlar. Ne cevap verilecektir?"[1019]

"Basın temsilcisi **Ahmet İhsan Bey**, validesinin emeklilik maaşının gönderilmesini istemektedir."[1020]

1014) ***Ibid.***, s.293-294, No. 205: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 10.5.1923, No. 77 (özet).
1015) ***Ibid.***, s.294, No. 207: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 10.5.1923, No. 80 (özet).
1016) ***Ibid.***, s.295, No. 209: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 11.5.1923, No. 81 (özet).
1017) ***Ibid.***, s.296, No. 210: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 11.5.1923, No. 82 (özet).
1018) ***Ibid.***, s.296-297, No. 211: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 11.5.1923, No. 84 (özet).
1019) ***Ibid.***, s.297-298, No. 212: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 11.5.1923, No. 84 (Mükerrer) (özet).
1020) ***Ibid.***, s.298, No. 213: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 11.5.1923, No. 85 (özet).

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya üç tel, 12.5.1923

"Batı Trakya'da özerk yönetim konusunda İslam cemaatinin isteklerinin sorulduğu duyulmuştur. Yunan ordusunda ihtilal belirtileri görülüyormuş."[1021]

"**Âli Bey** (**Türkgeldi**), Paris Mümessilliği İkinci Kâtipliğine atanmış olmakla birlikte şimdilik Lozan'da kalabilir."[1022]

"**Vorovski**'nin katli üzerine *Vakit* gazetesine demeç veren **General Pellé** Türk heyetine karşı da suikast hazırlandığını söylemiş. Bu konuda kendisinden ek bilgi alınarak tezelden bildirilmesi. Zâtı Âlinizin ve heyetimizin son derece iyi korunmanıza dikkat buyurmanızı. Bu konuda Yüksek Komiserler aracılığıyla girişimde bulunduk. Yapılacak başka bir şey var mıdır?"[1023]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 12.5.1923

"**General Pellé**'yi yemeğe davet ettim ve Mersin limanında vapurlarda arama yapmalarından şikâyet ettim. Muharrem Kararnamesi söz konusu oldu. Borçlar konusunda, ödeme yapılacak para cinsi dışında diğer maddeleri teyid edebileceğimizi söyledim. Kabul etmiyorlar. Ankara Anlaşması'nın meclislerde onaylanmasını istedim. İtalyan, Meis, kabotaj, Trablus tebaası işlerinin bitirilmesini istiyor. Kabotaj konusunda iki yıllık bir tasfiye süresi tanımaktan başka bir çare olmayacak. İtalyan, **Sivrihisaryan** kardeşlerin bırakılmasını tekrar istedi."[1024]

"İki müteahhit İstanbul'daki İngiliz orduları için odun kestirmişler. İktisat Vekâleti kesilen odunlar için orman resmi istemiş ve müteahhitlerin mallarına el koymuş. İngiliz heyeti, bir işgal ordusunun kestirdiği odunlar için vergi vermeye mecbur olmadığını söylüyor. Gereğini."[1025]

1021) ***Ibid.***, s.298, No. 214: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 12.5.1923, No. 107 (özet).
1022) ***Ibid.***, s.299, No. 215: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 12.5.1923, No. 108 (özet).
1023) ***Ibid.***, s.299, No. 216: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 12.5.1923, No. 109 (özet).
1024) ***Ibid.***, s.300-301, No. 219: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 12.5.1923, No. 88 (özet).
1025) ***Ibid.***, s.301, No. 220: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 12.5.1923, No. 89 (özet).

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya altı tel, 13.5.1923

"İngiliz kömürü ithali menedilmiş değildir."[1026]

"Adnan Bey'e ve Paris Mümessilliğine çekilen tel: Bir Fransız gambotu, Mersin'e gelen İtalyan vapurunda arama yapmıştır. Egemenliğimize aykırı olan bu gibi hareketleri engellemek durumunda kalacağımızı ilgililere duyurunuz."[1027]

"Karşılıklı olmak şartıyla Ankara'daki Amerikan temsilcisine şifreli haberleşme izni verilebilir."[1028]

"Osmanlı altını, Şubatta 692,22, Martta 634,84, Nisanda 679,60 kuruş olmuştur."[1029]

"İzmir yangınından dolayı sigorta şirketleri zararları ödeyebilir. Sigortalarla anlaşabiliriz."[1030]

"Muharrem Kararnamesini ancak çekince ile verebiliriz. Haliç vapurları şirketiyle görüşmeler başladı."[1031]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 13.5.1923

"Kuruçeşme'de **İtalyan Rossi**'ye ait antrepo konusunda **Montagna** ricada bulundu."[1032]

"**Vorovski** olayı sebebiyle Delegasyonumuz için hükümetçe gösterilen ilgiye teşekkürlerimi sunarım. Yapılacak başka bir şey olmadığı maruzdur."[1033]

1026) ***Ibid.***, s.302, No. 221: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 13.5.1923, No. 111.
1027) ***Ibid.***, s.303, No. 222: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 13.5.1923, No. 112 (özet).
1028) ***Ibid.***, s.303, No. 223: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 13.5.1923, No. 113.
1029) ***Ibid.***, s.303-304, No. 224: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 13.5.1923, No. 114.
1030) ***Ibid.***, s.304, No. 225: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 13.5.1923, No. 115.
1031) ***Ibid.***, s.304, No. 226: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 13.5.1923, No. 116.
1032) ***Ibid.***, s.305, No. 228: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 13.5.1923, No. 90.
1033) ***Ibid.***, s.305, No. 228: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 13.5.1923, No. 91.

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya altı tel, 14. 5.1923

"**Fevzi Paşa** bildiriyor: Zoha yöresinde İngiliz süvarilerine birkaç el ateş edilmiştir."[1034]

"Yunanlıların eline geçen sancaklarımızın geri alınması için girişimde bulununuz."[1035]

"Yumurtalık limanına demirleyen Fransız gambotu hakkında **Adnan Bey**'e ve Paris Mümessilliğine telgraf çekildi."[1036]

"İki Ermeni çetesinin **ve Ethem**'in İsviçre'ye geçtikleri bildiriliyor. İstanbul, Paris ve Roma'da gereken girişimlerde bulunulması için talimat verdik."[1037]

"(Yunanistan'dan Türkiye'ye gönderilmiş olan ve) Yakalanan eşkiyanın adı **Altıntaşlı Musa**'dır. Ek bilgiler gönderilecektir."[1038]

"**Adnan Bey**'e gönderilen telgraf: İzmir bankalarında Rum ve Ermenilere ait kasaların açılması yasanın bir gereğidir. Fransa'nın bu konuyla ilgilenmesi anlaşılamamıştır."[1039]

Başbakan Rauf Bey'den Paris Mümessilliğine tel, 14.5.1923

"İki Ermeni çetesinin ve **Çerkes Ethem**'in Almanya'dan İsviçre'ye geçtikleri bildiriliyor. Gerekli girişimlerde bulununuz."[1040]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 14.5.1923

"İkinci Komite sağlık sorununu görüştü: Boğazlar Sağlık Komitesi kaldırıldı.

1034) ***Ibid.***, s.306, No. 230: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 14.5.1923, No. 118.
1035) ***Ibid.***, s.306, No. 231: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 14.5.1923, No. 119.
1036) ***Ibid.***, s.306-307, No. 232: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 14.5.1923, No. 120 (özet).
1037) ***Ibid.***, s.307, No. 233: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 14.5.1923, No. 121 (özet).
1038) Ibid., s.307, No. 234: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 14.5.1923, No. 122.
1039) ***Ibid.***, s.308-309, No. 235: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 14.5.1923, No. 124 (özet).
1040) ***Ibid.***, s.309, No. 236: Rauf Bey'den Paris Mümessilliğine tel, 14.5.1923, No. 13066 (özet).

Venizelos ile tamirat işini görüştüm. Yunanistan'ın tamirat ödemeye gücü olmadığını, özür dileyebileceğini söylüyor ve bizim bununla yetinmemizi öneriyor. Lozan'a gelen Yunan Dışişleri Bakanı da tamirat ödeyemeyeceklerini söylüyor. Üç gün sonra **Venizelos**'la yine görüşeceğim.

Rumbold ile Müttefik işgal kuvvetlerinin Türkiye'yi boşaltmaları sorununu ve Yunan tamirat işini görüştüm. Üç gün sonra yine konuşacağız.

Montagna ile de Yunan tamirat işini konuştum.

Konferans bunalımlı bir döneme girmiştir. Şu sırada basınımız ciddi ve gürültüsüz olmaya dikkat etmelidir."[1041]

15 Mayıs 1923 Salı

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya üç tel, 15.5.1923

"İtalyan sermayeli Haliç Vapurları Şirketi savaşta el konulan vapurlara karşılık hükümetimizden 200.000 liralık zarar ziyan istiyor. Müttefiklere terk ettiğimiz 12 milyon sterlin bu gibi istekleri karşılayabilir. Görüşünüz nedir?"[1042]

"Belgrad ormanından kestikleri odun, kereste ve sağladıkları kömür için müteahhit **Fotero** ve **Kendiros**'ın borçlarından dolayı mallarına ihtiyati haciz konmuştur. Borçlarını ödemeleri gerekiyor."[1043]

"Türkiye'nin Mısır ve Sudan'dan vazgeçmesi tarihi 1914 olarak kabul edilirse Mısırlılar bundan zarar göreceklerdir. 1914 yerine antlaşmanın imzası tarihinin kabul edilmesi konusunda görüşünüz nedir?"[1044]

1041) ***Ibid.***, s.310-312, No. 238: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 14.5.1923, No. 93 (özet).
1042) ***Ibid.***, s.312, No. 239: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 15.5.1923, No. 125 (özet).
1043) ***Ibid.***, s.312, No. 240: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 15.5.1923, No. 126 (özet).
1044) ***Ibid.***, s.313, No. 241: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 15.5.1923, No. 126 (özet).

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 15.5.1923

"Üçüncü Komite iktisadi konuları ve Ticaret Sözleşmesi maddelerini görüştü. Bazı maddeleri kabul, bazı maddeleri ise uzmanlara havale etti.

General Pellé ile görüştüm. Vapurlarımızda arama yapılması konusunda Paris'ten cevap almamış. Yunan tamiratı nedeniyle konferans bedbin. **Pellé**, Doğu Trakya'ya Yunan saldırısının söz konusu olmadığını söylüyor. İtalyan Meis, ben de **Montagna** formülü üzerinde ısrarlıyız. Sert tartışmalar oldu."[1045]

16 Mayıs 1923 Çarşamba

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa altı tel, 16.5.1923

"Polonya ile anlaşmalar yapabilmemiz için yetki belgesinin tezelden hazırlanıp gönderilmesini rica ederim."[1046]

"Mısır gibi bizden ayrılan ülkelerin haklarının korunması için elimizden geleni yaptık. Daha fazlasını istemek Türkiye'nin zararına olur."[1047]

"Merhum **Şevki Paşa**'nın Londra'da bulunan 50 bin ciltlik kitabı İstanbul Darülfünunu'na bağışlanmış. Bunların taşıtılması gerekiyor."[1048]

"İngiliz **Parker** ile **Ferit Bey** arasında istikrar işi konuşulmuş ve bu konudaki şifreyi, İngilizler açmış. Aydınlatılmamızı müsaadeleri rica olunur."[1049]

"Çetelere kolaylık göstermesinden dolayı Yunanistan nezdinde şiddetle protesto edildi."[1050]

"Birinci Komite askıdaki toprak sorunları ile siyasi konuları görüştü. Tahliye, Suriye sınırı, Irak sınırı, Merkep adaları, Adakale,

1045) ***Ibid.***, s.313-315, No. 242: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 15.5.1923, No. 96 (özet).
1046) ***Ibid.***, s.315, No. 243: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 16.5.1923, No. 97 (özet).
1047) ***Ibid.***, s.315-316, No. 244: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 16.5.1923, No. 98 (özet).
1048) ***Ibid.***, s.316, No. 244: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 16.5.1923, No. 98 (özet).
1049) ***Ibid.***, s.316, No. 246: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 16.5.1923, No. 101 (özet).
1050) ***Ibid.***, s.317, No. 247: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 16.5.1923, No. 102.

Meis adası, Meriç'in *thalweg* hattı işleri gelecek haftaya ertelendi. Kuleliburgaz-Bulgar sınırı demiryolu ile ilgili madde kabul edildi. İngilizler, Arıburnu mezarlıkları konusunda ek bir öneride bulundular. Alt komitede okullar, dini kurumlar ve hayır kurumlarıyla ilgili beyanname tartışıldı. Sorun henüz bitmedi. **Hasan Bey**'i Paris'e gönderiyorum. Borç senedi sahipleriyle görüşecek."[1051]

17 Mayıs 1923 Perşembe

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 17.5.1923

"Bugün **Rumbold**, Irak sınırı hakkında dokuz aylık bir süre önerdi. Kabul edilebilir. Yunan tamiratı konusunda **Venizelos** ile anlaşamadık. **Venizelos**, tamirat yerine manevi özür üzerinde duruyor. Sırp delegesi, Yugoslavya'daki İslam vakıflarıyla ilgili isteklerimize şiddetle karşı çıkıyor. **Pellé** ile Yunan tamiratı konusunu konuştum. Arabuluculuk yapmaya çalışıyorlar."[1052]

Paris Mümessilliğinden Dışişleri Bakanlığına tel, 17.5.1923

"Komitelerin İsviçre'ye geçirecekleri şahıslar hakkında, Fransa Hükümetinin ve **Numan Rıfat Bey** aracılığıyla İsviçre Hükümetinin dikkati çekildi."[1053]

18 Mayıs 1923 Cuma

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa dört tel, 18.5.1923

"Yunan Heyeti, Bozcaada taraflarına torpil koyduğu yolundaki haberlerin asılsız olduğunu bildiriyor."[1054]

"İkinci Komite sağlıkla ilgili maddeleri kabul etti. Hazine-i hassa arazileriyle ilgili maddeler hukuk danışmanlarına gönderil-

1051) ***Ibid.***, s.317-318, No. 248: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 16.5.1923, No. 103 (özet).
1052) ***Ibid.***, s.318-319, No. 249: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 17.5.1923, No. 108.
1053) ***Ibid.***, s.319, No. 250: Paris Mümessilliğinden Dışişleri Bakanlığına tel, 17.5.1923, No. 11680.
1054) ***Ibid.***, s.320, No. 251: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 18.5.1923, No. 111 (özet).

di. **Pellé**, Mersin'de gemilerimizin aranması konusunda ayrıntılı bilgi verdi. Paris'e giden **Hasan Bey**, Çarşamba günü Osmanlı borçları işini görüşecek. Polonya ile görüşmelerimiz bugün başladı."[1055]

"Fransız delegasyonu temettü vergisini vermemiş olan Fransız tüccarının İstanbul'da gümrük işlemlerinin yapılmadığını, bu yüzden bazı tahıl ürünlerinin depolarda telef olacağını, bunun Lozan'da varılan anlaşmaya ters düştüğünü söylüyor. Böyle bir tutum çalışmalarımızı zayıflatır. Bilgi verilmesini istirham ederim."[1056]

"Öteden beri Türk tabiiyetinde olan şirketlerin zarar ve ziyanlarını Müttefiklere terk edilmiş 12 milyon liradan karşılamaya çalışmak, çelişkili ve aleyhimize olur."[1057]

Lozan'da Rumbold'dan Lord Curzon'a tel, gizli, 18.5.1923

"Yunan Hükümeti, tamirat meselesinin hemen halledilmesi ve Türklerin Yunanistan'dan tamirat isteklerinden kesinlikle vazgeçmeleri karşılığında, Karaağaç'ı ve Meriç ile Arda arasındaki küçük üçgen toprağı Türkiye'ye bırakmaya karar vermiştir. **Venizelos** ile **Aleksandris** bunu bana biraz önce bildirdiler ve nasıl hareket edileceğini sordular. Benim edindiğim izlenime göre, **İsmet Paşa**'nın Yunanistan'dan para alabilme umudu pek yoktur ama karşılığında bir şey almadan da Ankara'ya dönemeyecektir. **Venizelos**'a ilgili Komisyon başkanı **Pellé** ile görüşmesini söyledim."[1058]

19 Mayıs 1923 Cumartesi

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa dört tel, 19.5.1923

"Birinci Komitede 19. ve 26. maddeler kabul edildi. Okullar, dini kurumlar ve hayır kurumlarıyla ilgili uzmanlar raporu kabul

1055) ***Ibid.***, s.320, No. 252: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 18.5.1923, No. 112 (özet).
1056) ***Ibid.***, s.321, No. 253: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 18.5.1923, No. 113 (özet).
1057) ***Ibid.***, s.322, No. 254: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 18/19.5.1923, No. 115.
1058) ***DBFP, I/XVIII***, s762-763, No. 577: Rumbold'dan Curzon'a tel, 18.5.1923, No. 74 (gizli).

edildi. Yeni açılacak kurumlar ve okullar için hiçbir yükümlülüğe girmeyeceğimi belirttim. Genel af bildirisi görüşülürken Ekim 1922'de Türkiye'den kaçanların geri dönmelerine izin verilmesi istendi. 150'likler listesinin yayımlanması önerildi. Eski vatandaşların dönmeleri sorunu önemlidir. Bu vesileyle Ermenilerin geri dönmelerinin ortaya atılmasından kaygılanıyorum. Tezelden aydınlatılmamı istirham ederim."[1059]

"Acele. Müttefikler, Yunan tamiratından vazgeçmemize karşılık Karaağaç'ı bize vermeyi öneriyorlar. Ben, zaten Karaağaç'ı istediğimizi, bunun Yunan tamiratına karşılık olamayacağını, ayrıca Müttefiklerden istediğimiz tamirat işiyle birlikte bunu da Hükümetime bildireceğimi söyledim. Konu şimdilik çok gizlidir. Hükümetin kararının tezelden bildirilmesini istirham ederim."[1060]

"**Rumbold**, İstanbul Telefon Şirketi konusunda bazı görüşler ileri sürdü. Bu görüşler yerinde gibi görünüyor. İncelenip verilecek cevap hakkındaki talimatlarının bildirilmesini dilerim."[1061]

"Genel af işi görüşülürken **Rumbold** bana iki soru yöneltti: Azınlıklara mensup kişilerin Türkiye'ye dönmelerine izin verilmediği ve bunların mallarının izinsiz tasfiye edildiği doğru mu diye sordu."[1062]

İngiltere'nin Atina Elçisi Bentinck'ten Curzon'a tel, 19.5.1923

"Yunan Başbakanı, Türkler Yunanistan'dan tamirat isteklerinde ısrar ederlerse Yunan delegasyonunu Lozan'dan geri çekeceğini açıkladı..."[1063]

1059) Şimşir, ***Lozan Telgrafları II***, s.323-324, No.255: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 19.5.1923, No. 116 (özet).

1060) ***Ibid.***, s.324-325, No. 256: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 19.5.1923, No. 117, Acele (özet).

1061) ***Ibid.***, s.325-326, No. 257: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 19.5.1923, No. 118 (özet).

1062) ***Ibid.***, s.326, No. 258: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 19.5.1923, No. 120 (özet).

1063) ***DBFP-I/ XVIII***, s.766, No. 530: Bentinck'ten Curzon'a tel, 19.5.1823, No. 184 (özet).

Lozan'da Rumbold'dan Curzon'a tel, 19.5.1923

"Merkep adalarını ve Meriç'in thalveg hattını sınır olarak Türklere teklif ederek, onları Meis adasından ve Tuna üzerindeki Adakale'den vazgeçirmeye çalışmak niyetindeyim."[1064]

20 Mayıs 1923 Pazar

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 20.5.1923

"Genelkurmay Başkanlığından bildirildiğine göre, Kızılhaç'ın Yunan esirlerini teftişine izin verilmiştir. Esirlerin bir yere toplanmasına ise durum elverişli değildir."[1065]

"Cephane nakliyatından dolayı Hükümetimizin **Marsel Sava**'ya 35 bin değil, 20 bin lira borcu kalmıştır. Bu borcun ödenmesindeki gecikme de ortakların kendi aralarındaki anlaşmazlıktan ileri gelmiştir."[1066]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 20.5.1923

"70'inci madde yerine Müttefiklerin önerileri: İtilaf Devletlerince el konulan 446,278 Osmanlı altını, Mütareke yıllarında İstanbul Hükümetine açılan krediler düşüldükten sonra bize geri verilmek isteniyor. Düyunu Umumiye İdaresi ile İstanbul Hükümeti arasında Mütarekeden beri yapılan ödemeler ve tahsilat geçerli sayılacaktır."[1067]

"**Rumbold,** temettü vergisi ödemelerinde gecikmiş İngiliz vatandaşları konusunu açtı. Bu insanlara mallarını Türkiye'den ihraçta engel çıkarıldığını belirtti. Bundan vazgeçilmezse konuyu komiteye getireceğini bildiriyor. İtalyanlar da aynı konudan

1064) ***DBFP-I/ XVIII***, s.773, No. 534: Rombold'dan Curzon'a tel, 19.5.1923, No. 82 (özet).

1065) **Şimşir, *Lozan Telgrafları II***, s.326, No. 259: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 20.5.1923, No. 128 (özet).

1066) ***Ibid.***, s.327-328, No. 260: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 20.5.1923, No. 129 (özet).

1067) ***Ibid.***, s.328-329, No. 262: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 20.5.1923, No. 122, Acele (özet).

şikâyetçidirler. Malların ihracına engel olunması gibi bir tedbir varsa bunun kaldırılmasını rica ederim."[1068]

Lozan'da Rumbold'dan Londra'da Curzon'a tel, 20.5.1923

"**Pellé**, Karaağaç'a karşılık Yunan tamiratından vazgeçmesini **İsmet Paşa**'ya önermiş. **İsmet Paşa**, Ankara'ya yazacağını söylemiş. Türkiye'nin Yunan tamiratından vazgeçmesi istenirken, Müttefiklerin de Türkiye'den tamirat bedeli isteklerinden vazgeçmeleri gerekebilecektir. **Pellé, İsmet Paşa**'ya Yunan tamiratından vazgeçmesi önerisini, maalesef Müttefiklerin bir önerisi olarak sunmuştur."[1069]

21 Mayıs 1923 Pazartesi

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 21.5.1923

"Telgraflarınızda Hükümetimizi barış konusunu önemsememekle suçluyorsunuz. Merkezin hangi noktalarda görevini ihmal ettiğini ve barışı önemsemediğini açıklamanızı rica ederim. Biz, Lozan'daki heyetimizi endişeye düşürmeme çabası içindeyiz."[1070]

"İkişer takım yetki belgesi postayla gönderildi."[1071]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 21.5.1923

"**Pellé**, *Peyam* vapurunun iadesi için emir verildiğini bildirdi."[1072]

"Şirketlerin Türk Hükümetiyle müzakerelerinde dayanacakları esaslar öğrenilmiş ve sırayla sunulmuştur. Bu esaslarda bir yıl içinde anlaşma olmazsa hakeme başvurulması öngörülüyor. İzmir-Aydın demiryolu başkanının bize olumlu davranacağı haber alındı. **Lord Curzon**, şirketlerle müzakerelerin uzamasının barışı

1068) ***Ibid.***, s.329-330, No. 263: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 20.5.1923, No. 123 (özet).
1069) ***DBFP- I/ XVIII***, s.774, No. 53: Rumbold'dan Curzon'a tel, 20.5.1923, No. 85.
1070) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.330-331, No. 264: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 21.5.1923, No. 131, Zata mahsustur (özet).
1071) ***Ibid.***, s.331, No. 265: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 21.5.1923, No. 132.
1072) ***Ibid.***, s.331, No. 266: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 21.5.1923, No. 125.

geciktirebileceğini **Rumbold**'a yazmıştır. Bu konuda tezelden bilgi rica ederim."[1073]

22 Mayıs 1923 Salı

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 22.5.1923

"Bükreş'teki Amerikan Elçisi, mümessilimize, 'Lozan Konferansında zaaf göstermeyin' yollu tavsiyede bulunmuştur."[1074]

"Şirket temsilcileri peyderpey Ankara'ya geliyorlar. Müzakereleri en kısa zamanda anlaşma ile sonuçlandırmaya çalışacağız. En önemlisi Reji ile anlaşma konusudur. Reji sözleşmesinin şirket aleyhine döndürülmesi barış görüşmelerini nasıl etkiler?"[1075]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa üç tel, 22.5.1923

"Yunan tamiratına karşılık Karaağaç'ın Türkiye'ye verilmesi konusunda Hükümetin görüşünün tezelden bildirilmesini rica ederim."[1076]

"Şirketlerin savaş yıllarındaki zararları, imtiyaz süreleri uzatılarak giderilebilir: Yunan tahribatından gördükleri zararların miktarının tezelden bildirilmesini rica ederim."[1077]

"Genel af konusu görüşüldü. Ermenilerin ve son olaylarda Türkiye'den kaçanların geri dönmeleri konusu tartışıldı. İstanbul'dan ayrılmış olanların ve mübadele kapsamına girmeyenlerin dönmelerine engel bulunamaz. Malların tasfiyesinde bunun göz önünde tutulması gerekir. **Hasan Bey (Saka)** yarın Paris'te borç senedi sahipleriyle buluşacak. **Rumbold**, Irak sınırı için istenen mühlete cevap istedi. Dokuz ay diye cevap vereceğim. Yunan tamiratı konusunda tezelden cevap bekliyorum. On güne kadar

1073) ***Ibid.***, s.331-333, No. 267: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 21.5.1923, No. 126 (özet).
1074) ***Ibid.***, s.333, No. 269: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 22.5.1923, No. 134.
1075) ***Ibid.***, s.333-334, No. 269: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 22.5.1923, No. 135 (özet).
1076) ***Ibid.***, s.334, No. 270: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 22.5.1923, No. 128 (özet).
1077) ***Ibid.***, s.334-335, No. 272: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 22.5.1923, No. 129 (özet).

antlaşmanın bütün maddelerini bitirme eğilimi var. Ankara'da şirketlerle görüşmeleri bir haftada bitirmek gerekiyor."[1078]

Rumbold'dan Lord Curzon'a tel, acele, 22.5.1923

"Fransız ve İtalyan meslektaşlarımla görüştüm. Türk-Yunan tamiratı konusunun görüşülmesi için ısrar edilirken, Müttefiklerin Türkiye'den istedikleri tamirat konusunun görüşülmesinin de artık geciktirilemeyeceğini söyledim. Müttefiklerin Türkiye'den tamirat bedeli alma şansı olduğuna artık kimse inanmıyor..."[1079]

23 Mayıs 1923 Çarşamba

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya on bir tel, 23.5.1923

"Karaağaç'a karşılık Yunan tamirat bedelinden vazgeçemeyiz. Tamirat bedeli alınmazsa borç ödenemez. Yunanlılar tamirat bedelini parayla ödeyemezlerse, İstanbul'daki Yunan vatandaşlarının malları ile ve 1913 sınırını kabul ederek borçlarını karşılayabilirler. Bu sorun Müttefiklerle aramızda barışa engel olmamalıdır. Yunanlıların Konferansı kesebilecekleri tehdidi onların tamirat ödemekten yan çizme niyetlerini gösterir. Bu noktaların kamuoyuna açıklanması da yararlı olur."[1080]

"Musul'dan mebus seçilip gönderilmesi için başvurular vardı. Görüşünüz nedir?"[1081]

"Musul sorununun halli için 12 aylık süre evvelce kabul edilmişti. Üzerinde anlaşmaya varılmış sorunların yeni baştan açılıp görüşülmesini uygun bulmuyoruz."[1082]

1078) ***Ibid.***, s.335-336, No. 273: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 22.5.1923, No. 131 (özet).
1079) ***DBFP- I/ XVIII***, s.776, No. 537: Rumbold'dan Curzon'a tel, 22.5.1923, No. 90 (özet).
1080) **Şimşir, *Lozan Telgrafları II***, s.338-339, No. 278: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 23.5.1923, No. 140 (özet).
1081) ***Ibid.***, s.336, No. 274: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 23.5.1923, No. 136 (özet).
1082) ***Ibid.***, s.336, No. 275: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 23.5.1923, No. 137 (özet).

"**Rumbold**'un memleketi terk eden Ermeni ve Rumların geri dönmeleri yolundaki soruları ve istekleri şiddet ve katiyetle reddedilmelidir."[1083]

"Tahran Elçiliğimizden bildirildiğine göre, İran'dan Fransa'ya 25 subay gönderiliyor ve oradan altı uçak alınıyor. Bolşevikler **Amanullah Han**'a suikast düzenleyeceklermiş. İran Kabinesi sarsılmaktadır."[1084]

"Telefon Şirketi sorunu Ankara'da halledilmeye çalışılıyor. Bu yolda cevap verebilirsiniz."[1085]

"İtilaf kuvvetlerinin İstanbul'da işgal ettikleri binalar konusunda hükümetimiz sorumluluk kabul edemez."[1086]

"Barış yapıldıktan sonra kabotaj konusunda hiçbir kayda tâbi olamayız."[1087]

"'Muvahhide' borç dışındaki borçların Frank olarak ödenmesini kabul ederiz."[1088]

"Telgraflarınız üzerine, yabancıların temettü borçları konusunda ilgililere gereken emir verilmiştir. Sigorta şirketlerinin ahaliden alıp hükümete henüz vermedikleri temettü hisseleri farklıdır."[1089]

"Şirketlerle görüşmeler bir haftada sonuçlanamayacaktır. Ama en kısa zamanda bitirilmeye çalışılacaktır."[1090]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa beş tel, 23.5.1923

"**İzzet Paşa**'nın vaktiyle İtalyanlarla yapmış olduğu anlaşmalardan dolayı herhangi bir yükümlülüğümüz yoktur. Zira daha sonraki hükümetin bu anlaşmayı feshetme yetkisi vardır."[1091]

1083) ***Ibid.***, s.337, No. 276: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 23.5.1923, No. 138 (özet).
1084) ***Ibid.***, s.337-338, No. 277: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 23.5.1923, No. 139 (özet).
1085) ***Ibid.***, s.339, No. 279: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 23.5.1923, No. 141 (özet).
1086) ***Ibid.***, s.339, No. 280: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 23.5.1923, No. 142 (özet).
1087) ***Ibid.***, s.339, No. 281: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 23.5.1923, No. 143 (özet).
1088) ***Ibid.***, s.340, No. 282: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 23.5.1923, No. 144 (özet).
1089) ***Ibid.***, s.340, No. 283: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 23.5.1923, No. 145 (özet).
1090) ***Ibid.***, s.341, No. 284: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 23.5.1923, No. 147 (özet).
1091) ***Ibid.***, s.341, No. 284: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 23.5.1923, No. 130 (özet).

"Şu sırada Ankara'da büyük bir mali sorun ortaya atmak barış için güçlük yaratır."[1092]

"Kütahya-Bandırma demiryolu imtiyazı için Nogara adlı İtalyan grubuna söz vermiş olduğum söylenmiş. Böyle bir vaadde bulunmadım. Düzeltilmesini müsaadelerine."[1093]

"Şu sırada Musul'dan veya **Şeyh Mahmut** taraftarlarından mebus seçmek yararlı değil, zararlı olabilir."[1094]

"Konferansta bugün yalnız altkomiteler çalıştı. **Hasan Bey**'in (**Saka**) Paris'te borç senetleri sahipleriyle görüşmelerinden bir sonuç alınamadı. Yunan tamiratı hakkında cevap bekliyorum."[1095]

24 Mayıs 1923 Perşembe

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya üç tel, 24.5.1923

"Milli Savunmadan bildirildiğine göre: Anılan torpillere ihtiyacımız vardır. Ama şu sırada taşınamayan bu torpillerin imha edilmemeleri için satılması uygun olur."[1096]

"Yunan vatandaşlarına ait mallar Devletler Hukuku kuralları-na göre tasfiye ediliyor. Türk vatandaşlarına ait malların tasfiyesi ise borçların ödenebilmesini amaçlıyor. Lozan Konferansında söz konusu olmaması yararlıdır."[1097]

"Uzmanların önerdikleri maddelerin barış antlaşmasıyla bir ilgisi yoktur. Şirketlerle ve Reji ile sorunlar Ankara'da görüşüldüğünden Lozan'da bu konularda müzakerelere girişilmemesini ve bir madde kabul edilmemesini rica ederim."[1098]

1092) ***Ibid.***, s.342, No. 286: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 23.5.1923, No. 131 (özet).
1093) ***Ibid.***, s.342, No. 287: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 23.5.1923, No. 136 (özet).
1094) ***Ibid.***, s.342-343, No. 288: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 23.5.1923, No. 131 (özet).
1095) ***Ibid.***, s.343, No. 289: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 23.5.1923, No. 138 (özet).
1096) ***Ibid.***, s.343, No. 290: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 24.5.1923, No. 146 (özet).
1097) ***Ibid.***, s.344, No. 291: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 24.5.1923, No. 148 (özet).
1098) ***Ibid.***, s.344-245, No. 292: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 24.5.1923, No. 149, 150 (özet).

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa dört tel, 24.5.1923

"Hükümet, delegasyonumuzla kıyaslanamaz. Müttefiklerin eğilimini arzettim. Karar Hükümetindir."[1099]

"İtalya'da tutuklu üç vatandaşımızın affedilmeleri kararlaştırılmıştır. **Montagna, Sivrihisaryan** kardeşler adlı iki İtalyan vatandaşını serbest bırakmamızı hatırlatıyor. Bu kimselerin salıverilmesini ben de sabırsızlıkla bekliyorum."[1100]

"Yunan heyeti, iki gün sonra tamirat sorununu resmen açmayı ve o zamana kadar bizden bir cevap alamazlarsa Konferanstan çekilmeyi düşündüğünü duyurdu. Tamirat konusunda Ankara'nın ret cevabı verdiği önceden Lozan'da duyuldu. Şifrelerimiz açılıyor, ya da Ankara'dan bilgi sızıyor. Dikkatinizi çekerim. **Rıza Nur** ile benim kanaatimiz şudur: Karaağaç ve çevresine karşılık tamirat işini kapatmak uygun olur. Yunan ödeyemezse biz de ödeyemeyiz demek yanlış olur. Halen askıda kalan Meis, Adakale, Merkep Adaları gibi sorunlardır. Yunan tamirat işi çözüme bağlanınca barışa ulaşmak ümidi güçlüdür. Hükümet Yunan tamiratı nedeniyle Konferansın kesilmesini göze alırsa barış yapılması zordur. Çıkarlarımıza uygun bir barış antlaşması yapılmaktadır. Hükümet daha fazlasına imkân görüyor ve Konferansın kesilmesini göze alıyor ise ben bu görüşe katılamam ve memlekete geri dönerim. Bu görüşlerimin **Gazi**'ye duyurulmasını dilerim."[1101]

"Altkomite ticaret anlaşmasını tamamladı. Amerikalılarla müzakereler devam ediyor. Polonya ile görüşmelere kısa bir ara verildi."[1102]

1099) ***Ibid.***, s.345, No.293: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 24.5.1923, No.139 (özet).
1100) ***Ibid.***, s.346, No. 294: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 24.5.1923, No. 140 (özet).
1101) ***Ibid.***, s.346-249, No. 295: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 24.5.1923, No.141, 142, 143, 144, çok acele (özet).
1102) ***Ibid.***, s.349-250, No. 297: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 24.5.1923, No. 146 (özet).

İsmet Paşa'dan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya tel, 24.5.1923

"Hükümetle aramızda esaslı anlaşmazlık vardır. Anlaşamazsak geri dönmek kararındayım. Bu olağanüstü zamanda genel durumu izlemenizi istirham ederim."[1103]

Ryan'ın anılarından: Lozan'da "değişik bir kriz" daha patlak verdi, 24.5.1923

İsmet Paşa, Hükümet ile Delegasyon arasında anlaşmazlık bulunduğunu ve Ankara'ya dönmeyi düşündüğünü **Gazi**'ye tellerken, İngiliz Delegasyonundan **Andrew Ryan** da anılarında, aynı gün Lozan'da bir kriz çıkmış olduğunu belirterek şunları yazıyor:

"Değişik türde bir sorun 24 Mayısta bir kriz yarattı. Türkler Yunanistan'dan savaş tazminatı istiyorlardı. Yunanlılar, ani bir açıklama yaparak eğer bu sorun çözüme bağlanmazsa iki gün içinde geri döneceklerini duyurdular. O akşam ***Venizelos****, Yunan Dışişleri Bakanı ile birlikte,* ***Sir Rumbold****'u görmeye geldi. Ben de oradaydım... Konferansın ilk döneminde Türklerin Edirne'yi ellerinde tutmaları ve şehrin demiryolu banliyösü olan Karaağaç'ı Yunanlılara bırakılması kararlaştırılmıştı. Şimdi ise* ***Venizelos****, Karaağaç'ı Türklere terk etti ve böylece, üç gündür çetin bir hal almış bulunan kriz giderilmiş oldu...*

'Merkep', 'Fare', 'Tavşan' gibi adlar taşıyan küçük adacıklara ilişkin toprak sorunu da çözüme bağlandı... Bu adacıklar Türklere bırakıldı, buna karşılık Türkler de Tuna üzerindeki Adakale'den vazgeçtiler... Onikiada'yı elinde bulunduran İtalya da, bu adalar grubu ile Türkiye kıyısı arasına düşen küçük Meis adasını da almak için ısrarcı oldu. Türkler, istemeye istemeye Meis'i de İtalya'ya bıraktılar."[1104]

1103) ***Ibid.***, s.349 No. 296: İsmet Paşa'dan Mustafa Kemal Paşa'ya tel, 24.5.1923, No. 145 (özet).

1104) **Andrew Ryan**, ***The Last of the Dragomans***, Geoffrey Bles, London, 1951, s.191-192.

Lozan'da Rumbold'dan Lord Curzon'a tel, 24.5.1923

"Yunan delegasyonu, tamirat sorunu Cumartesi (26 Mayıs) gününe kadar halledilemezse Lozan'ı terk edeceğini bildirdi. Blöf yapmıyorlar. Bu sorunun halledilememesi Türk-Yunan ilişkileri bakımından felaket olur."[1105]

25 Mayıs 1923 Cuma

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya altı tel, 25.5.1923

"Genelkurmay'dan bildirildiğine göre, Yunanistan, Meriç kıyısında yığınak yapmaktadır. Yunan ordusunun savaşa hazır olduğu haber verilmektedir."[1106]

"(Yunan tamiratı konusundaki) Telgraf, Bakanlar Kurulunca hazırlandı. Ankara'dan basına sızdırılmadı."[1107]

"Hükümet kararıyla ilgili telgraftan sonra **Gazi M. Kemal Paşa**'nın telgrafı gönderilecek."[1108]

"Barışa engel olan sorunlar bir bütündür. Yunan tamiratı konusunda fedakârlık yapılırsa, hiç değilse yabancı askerlerin Türkiye'den erken çekilmeleri gibi askıdaki sorunlar lehimize sonuçlandırılmalıdır. Böylece bize azami menfaat sağlayacak bir barış yapılabilir."[1109]

"İlgili telgrafınız konusunda kendi görüşlerim:

Asıl sorun, Yunan tamiratı değil, barışın yapılmasına engel olan önemli sorunların halledilmemiş olmasıdır: Ekonomik sorunlar halledilinceye kadar İstanbul'un işgal altında tutulacağından büyük ve ciddi kaygı duyuyoruz. Borçların hangi parayla ödeneceği konusunun da lehimize halledilmeyeceği görülüyor. Yunan tamiratı konusunda bizi fedakârlığa zorlamak istiyorlar.

1105) ***DBFP-I/ XVIII***, s.784, No. 546: Rumbold'dan Curzon'a tel, 24.5.1923, No. 98 (özet).

1106) **Şimşir, *Lozan Telgrafları II***, s.350, No. 298: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 25.5.1923, No. 151 (özet).

1107) ***Ibid.***, s.350, No. 299: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 25.5.1923, No. 153 (özet).

1108) ***Ibid.***, s.350, No. 300: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 25.5.1923, No. 154 (özet).

1109) ***Ibid.***, s.351-352, No. 301: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 25.5.1923, No. 155-156 (özet).

Bu fedakârlığı yapmakla barışa hizmet etmiş olmayız. Barışa esas olacak sorunları bir bütün olarak toptan ele almak ve Konferansın dikkatine sunmak gerekir. Fedakârlık konusunda ısrar etmeyiniz. Yunanlıların Konferanstan çekilmelerini önlemek için onların arzularını kabul etmek lehimize değildir. İtilaf Devletlerini esaslı meseleleri halle davet ediniz."[1110]

"Telgrafları karşılaştırınca arada yanlış anlaşılma olduğunu gördüm. Tamiratı kabul ve kabul etmemede ısrar yoktur. Gözlerinizden öperim kardeşim."[1111]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 25.5.1923

"Müttefik delegeler ve Amerikalı, Yunan tamiratı işinin sonuçlandırılmasını telkin ettiler. Bu yüzden Konferansın kesilmesi öngörülüyor. Antlaşmanın hemen bütün maddeleri çözüme bağlanmıştır. Birkaç sorun üzerinde tartışmalar sürmektedir."[1112]

İsmet Paşa'dan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya tel, 23.5.1922

"**Montagna, Sivrihisaryan** kardeşlerin serbest bırakılması ricasını tekrarlıyor. Bu iş beni küçük düşürüyor. **Sivrihisaryan** kardeşlerin serbest bırakılmasını emir buyurmanızı özellikle istirham ederim."[1113]

26 Mayıs 1923 Cumartesi

Gazi M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 26.5.1923

"Durumu izliyorum. Tamirat işi nedeniyle geri dönmek kararınız doğru değildir. Hükümetle aranızdaki anlaşmazlık giderilir. Gözlerinizden öperim, Efendim."[1114]

1110) ***Ibid.***, s.352-354, No. 302: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 25.5.1923, No. 157-163 (özet).
1111) ***Ibid.***, s.355, No. 303: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 25.5.1923, No. 164 (özet).
1112) ***Ibid.***, s.356, No. 305: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 25.5.1923, No. 148 (özet).
1113) ***Ibid.***, s.355, No. 304: İsmet Paşa'dan Gazi M. Kemal Paşa'ya tel, 25.5.1923, No. 147.
1114) ***Ibid.***, s.356, No. 306: Gazi M. Kemal'den İsmet Paşa'ya tel, 26.5.1923, No. 165 (özet).

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya üç tel, 26.5.1923

"**Fevzi Paşa**'nın bildirdiğine göre: Kuzey Suriye'de Fransızların Türk unsuruna karşı zulümleri devam ediyor. Silah arama bahanesiyle Beylan'dan birçok kişi tutuklanıp sürülmüştür. Bu haberler henüz ajanslarla yayımlanmamıştır."[1115]

"**Parker** ile **Ferit Bey**'in vaktiyle Paris'te istikraz işini konuşmuş oldukları anlaşılıyor. İngilizlerin şifrelerimizi açtıkları yolundaki haberler **Adnan Bey**'e duyurulmuştur."[1116]

"Doğu Cephesi Komutanlığı bildiriyor: **Özdemir Bey** çekilmiştir. Şemdinli olayı 100 Kürtün 30 sandık cephane alıp gitmesinden ibarettir. Olağanüstü bir durum yoktur."[1117]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 26.5.1923

"Telgrafları üzerine, Karaağaç'a karşılık Yunan tazminatından feragati kabul ettiğimizi Delegeler Komitesinde açıkladım. Konferans kesilecekse kuponların ödenmesi sorunu yüzünden kesilir."[1118]

Lozan'da Rumbold'dan Lord Curzon'a tel, 26.5.1923

Yunan tamiratı sorunu şu esaslara göre çözüme bağlandı: 1) Yunanistan, Türkiye'ye tamirat bedeli ödemesi gerektiğini ilke olarak kabul edecek, 2) Karaağaç'ı Türkiye'ye geri verecek ve 3) Mondros Mütarekesi'nden beri ele geçirilen esirler karşılıklı olarak iade edilecek."[1119]

İstanbul'da İngiliz Y. Komiseri V. Henderson'dan Lord Curzon'a tel, 26.5.1923

"Lozan. **Mustafa Kemal** ve **Rauf** imzalarıyla **İsmet Paşa**'ya çekilen (ve İngilizlerce açılan) gizli telgrafta: Müttefikler bağım-

1115) ***Ibid.***, s.357, No. 307: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 26.5.1923, No. 166 (özet).
1116) ***Ibid.***, s.357-358, No. 308: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 26.5.1923, No. 167 (özet).
1117) ***Ibid.***, s.358, No. 309: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 26.5.1923, No. 168 (özet).
1118) ***Ibid.***, s.358-359, No. 310: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 26.5.1923, No. 152 (özet).
1119) ***DBFP- I/ XVIII***, s.802, No. 563: Rombold'dan Curzon'a tel, 26.5.1923, No. 114 (özet).

sızlığımızla ilgili hayati sorunlarımızda lehimizde karar vermedikçe Yunan tamiratı isteğimizden vazgeçmek lehimize olmaz. Karşılığında önemli sorunların lehimize halledilmesini isteriz. Müttefiklerden esaslı meselelerin halli için talepte bulununuz."[1120]

27 Mayıs 1923 Pazar

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 27.5.1923

"**Adnan Bey** bildiriyor: **Henderson**, Yunanlıların toprak tavizini reddedersek bir bunalım doğacağını söyledi. Yunanistan Meriç'i geçmeye kalkarsa, Müttefiklerin Mudanya Mütarekesi'ni çiğnemiş olacakları yolunda karşılık verdim. Bir talimatla konuştuğunu sanıyorum."[1121]

"Delegasyonun Yunan tamiratı konusundaki davranışı manidar görülmüştür. Önemli sorunların üç-dört günde sonuçlanacağı yolundaki kanaatin gerçekleşmesine kadar hükümetin görüşü değişmeyecektir."[1122]

Gazi M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya iki tel, 27.5.1923

"Tamirat konusuyla ilgili olarak Hükümet kararında üç esaslı nokta vardı. Delegasyonun hareketinde, Hükümetin görüşüne ve telgrafına uymayan noktalar görülmüştür. Bu anlaşmazlık noktaları önemlidir. Hükümette, olup-bitti karşısında bırakılmak kaygısı doğmuştur. Tamirat sorunu yüzünden doğabilecek sıkıntıları birkaç günde gidermek lazımdır. Müttefiklerde hasıl olan zihniyeti bildiriniz."[1123]

"Arkadaşların sizin hakkınızda olumsuz bir düşünceleri yoktur. **Sivrihisaryan** işiyle ilgileneceğim. Arkadaşlar, önemli sorun-

1120) ***FO 424/257***, s.218, No. 345 ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 5***, s.201, No. 124: Henderson'dan Curzon'a tel, 26.5.1923, No. 317, Kişiye özel ve gizli (özet).

1121) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.360, No. 311: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 27.5.1923, No. 169 (özet).

1122) ***Ibid.***, s.362, No. 313: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 27.5.1923, No. 175 (özet).

1123) ***Ibid.***, s.360-362, No. 312: Gazi M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 27.5.1923, No. 170-174 (özet).

ların istediğimiz gibi çözümlenemeyeceği kaygısı içindedirler. Durum naziktir. Muhataplarınıza dikkat."[1124]

28 Mayıs 1923 Pazartesi

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 28.5.1923

"**Vorovski**'nin öldürülmesinden sonra Rusya Hükümeti, Lozan Konferansına katılmamaya karar vermiş."[1125]

"Yunan eşkıyaları Meriç'i geçip İpsala tarafında üç çobanı kaçırıp öldürmüşlerdir. Gereken girişimde bulunmanızı rica ederim."[1126]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa üç tel, 28.5.1923

"50 bin liralık ödenek gönderilmesini rica ederim."[1127]

"Birinci Komitede tamirat sorunu görüşüldü ve bu konudaki maddelerin yeniden yazılması altkomiteye gönderildi. **Rumbold**, Trakya sınırı, Kuleli Burgas demiryolu ve Bulgaristan'ın Ege'ye çıkışı konularının incelenmesini istedi."[1128]

"Büyük sorunlardan her gün bir tanesinin ele alınması kararlaştırıldı. Hükümetle aramızda usul bakımından fark olmuştur. Yunan tamiratı işi de henüz kesinleşmiş değildir. Düşmanlar içinde önce en tehlikelisini bertaraf etmek kuralına inanıyorum. Bu defaki bunalımda da buna dikkat ettim. Henüz hiçbir şey imza edilmemiştir. Hareketimiz yanlış bulunuyorsa değiştirebiliriz. Barış işinin yüzde doksan beşi hallolunmuştur. Emir ve karar sizlerindir."[1129]

1124) ***Ibid.***, s.363, No. 314: Gazi M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 27.5.1923, No. 176, zatidir (özet).
1125) ***Ibid.***, s.363, No. 315: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 28.5.1923, No. 177 (özet).
1126) ***Ibid.***, s.364, No. 316: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 27.5.1923, No. 178 (özet).
1127) ***Ibid.***, s.364, No. 317: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 26.5.1923, No. 155 (özet).
1128) ***Ibid.***, s.364-315, No. 318: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 26.5.1923, No. 157 (özet).
1129) ***Ibid.***, s.365-366, No. 319: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 26.5.1923, No. 158 (özet).

İsmet Paşa'dan Mustafa Kemal Paşa'ya tel, 28.5.1923

"Büyük sorunları önümüzdeki günlerde görüşeceğiz. Yunan tamiratı işini daimi bir silah olarak kullanacağız. Hükümetimizi olup-bittiler karşısında bırakmak gibi bir endişeye yer yoktur."[1130]

Lozan'da Rumbold'dan Lord Curzon'a tel, 28.5.1923

"Bugün İkinci Komitede **General Pellé**, Müttefiklerin Türkiye'den tamirat bedeli taleplerinden vazgeçtiklerini açıkladı."[1131]

29 Mayıs 1923 Salı

Gazi M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 29.5.1923

"Telgrafınız memnuniyet vericidir. Başarı dilerim. Gözlerinden öperim."[1132]

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 29.5.1923

"Çalışmalarınızı belli bir zaman içinde sonuçlandırmanızı dilerim."[1133]

Kilisli Rıfat'tan İsmet Paşa'ya tel, 29.5.1923

"Kilis'in acıklı durumunu saygıyla tekrar hatırlatırım."[1134]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 29.5.1923

"Fransız basını, Yunan tamiratı konusunda hükümetle yazışmalarımdan söz etti. Bunun nasıl sızdığını anlamıyorum. Her hafta değiştirilmek üzere bir şifre parola listesi gönderilmesini rica ederim."[1135]

1130) *Ibid.*, s.366-367, No. 320: İsmet Paşa'dan Mustafa Kemal Paşa'ya tel, 26.5.1923, No. 160 (özet).
1131) *DBFP-I/ XVIII*, s.811, No. 568: Rombold'dan Curzon'a tel, 2 8.5.1923, No. 128 (özet).
1132) Şimşir, *Lozan Telgrafları II*, s.367, No. 321: Gazi M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 29.5.1923, No. 179.
1133) *Ibid.*, s.368, No. 322: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 29.5.1923, No. 180.
1134) *Ibid.*, s.368, No. 324: Kilisli Rıfat'tan İsmet Paşa'ya tel, 29.5.1923, No. 2152.
1135) *Ibid.*, s.369, No. 325: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 26.5.1923, No. 159 (özet).

"Üç müttefik delege ve hukuk müşavirleri ile adli sorunları görüştük. **Montagna** formülünü değiştiren önemli maddeler üzerinde ciddi tartışmalar oldu. Görüşmeleri kesebileceğimizi hissettirdik."[1136]

Lozan'da Rumbold'dan Lord Curzon'a tel, 29.5.1923

"Bugün Müttefik delegelerle özel toplantıda **İsmet Paşa,** Adakale ve Meis üzerindeki taleplerinden vazgeçti. Buna karşılık Müttefik delegeler de Meriç'in thalweg hattını Trakya sınırı olarak kabul ettiler ve Tavşan adalarını da Türkiye'ye bırakmaya razı oldular."[1137]

30 Mayıs 1923 Çarşamba

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 30.5.1923

"Genelkurmay'dan bildirildiğine göre: Batı Trakya'da Yunan zulümleri devam ediyor. Topraklara Yunan göçmenler yerleştiriliyor. Bunun protesto edilmesi isteniyor."[1138]

"**Teğmen Fethi Bey** Lozan'a kurye olarak gitti ve onunla 15000 lira gönderildi."[1139]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa dört tel, 30.5.1923

"Yarın kuponlar işi görüşülecek. Bizce makul olabilecek üç ihtimal vardır."[1140]

"Sigorta şirketlerinin İzmir yangınından dolayı dörtte bir ödeme yaparak ülkemizde kalmaları İtalyanlar tarafından önerilmişti. Hükümetçe kabul edilmeyen bu önemli soruna tekrar dikkatlerini çekerim."[1141]

1136) ***Ibid.***, s.369, No. 326: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 26.5.1923, No. 161 (özet).

1137) ***DBFP-I/ XVIII***, s.812, No. 869: Rumbold'dan Curzon'a tel, 29.5.1923, No. 129 (özet). **Not**: Türkiye yalnız Tavşan adalarını değil, ayrıca Bozcaada ve İmroz'u da (Gökçeada) geri alacaktır. -BNŞ

1138) **Şimşir,** ***Lozan Telgrafları II,*** s.369-370, No. 327: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 30.5.1923, No. 183 (özet).

1139) ***Ibid.***, s.370, No. 328: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 30.5.1923, No. 184.

1140) ***Ibid.***, s.370-371, No. 329: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 30.5.1923, No. 162, Çok acele (özet).

1141) ***Ibid.***, s.371, No. 330: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 30.5.1923, No. 164 (özet).

"Sigorta şirketleri temettü vergilerinin takip edilmesini sağlamaya çalışacağız."[1142]

"İkamet sözleşmesi görüşüldü. Göç konusunda Japonlara karşı Türkiye'de ayrımcı muamele edilip edilmeyeceği soruldu. Türkiye'nın sırf ırka dayanarak farklı davranmayacağı bildirildi. Bunu bir mektupla teyit etmemiz isteniyor. Yoksa Japon heyeti rezerv koyabilir. Talimatlarının bildirilmesi."[1143]

İstanbul'da Y. Komiser V. Henderson'dan Lozan'da Rumbold'a tel, 30.5.1923

"**Mustafa Kemal**'den **İsmet Paşa**'ya çekilen ve (İngilizlerce) açılan şifre telgraflarda Yunan tamiratı işinin halli Hükümeti kızdırmıştır. *'Hükümette olupbitti karşısında bırakılmak endişesi doğmuştur. Durumunuz ciddi ve naziktir. Dikkatli olunuz'* uyarısı yer almaktadır. Ve *'daha şimdiden, bu fedakârlığın, diğer sorunların lehimize hallolunacağı vaadlerine karşılık olduğunu gerekenlere duyurunuz'* talimatı verilmektedir. **Fevzi Paşa**'dan **Refet Paşa**'ya ve İstanbul Komutanlığına çekilen telgrafta da, *'Savaşa hazır olunuz'* emri verilmektedir. Batı Cephesi komutanlığının Boğazlara, İstanbul'a ve Trakya'ya karşı harekete geçeceği; ayrıca Irak'a ve Suriye'ye karşı da harekete geçileceği bildirilmektedir."[1144]

31 Mayıs 1923 Perşembe

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya beş tel, 31. 5.1923

"İzmir'de elektrik imtiyazı almış olan **Mösyö Pete**'nin İzmir'e ve Ankara'ya gelmesi uygundur."[1145]

1142) ***Ibid.***, s.372, No. 331: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 30.5.1923, No. 165 (özet).
1143) ***Ibid.***, s.372-273, No. 332: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 30.5.1923, No. 169 (özet).
1144) ***FO 424/257***, s.242, No. 375 ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt 5***, s.204-205, No. 126: Henderson'dan Rumbold'a şifre tel, 30.5.1923, No. 321, Gizli ve kişiye özel (özet).
1145) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.373-374, No. 333: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 31.5.1923, No. 185.

"Kuponlar işinde birinci ihtimali tercih ediyoruz. Yani faiz kuponlarının kâğıt frank ile ödenmesini. İkinci ihtimal de kabul edilebilir. Ama Muharrem kararnamesinin yürürlükte olduğunu kabul etmek sakıncalıdır."[1146]

"İtalyan Haliç Şirketi işi ve Fransız sermayeli İstanbul Su Şirketi işi halledildi. Diğerleri de sonuçlandırılmaya çalışılıyor."[1147]

"Temettü vergisi ile İzmir yangını işinin bir ilgisi yoktur."[1148]

"(Türkiye'de ırk ayrımı yapılmadığı yolunda) Japonlara mektup verilmesi uygundur."[1149]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa beş tel, 31.5.1923

"Türkiye ile Müttefiklerin her biri arasında birer hakem mahkemesi kurulması konusu yakında komitede görüşülecektir. Bu mahkemeler biri Türk, diğeri ilgili devlet vatandaşı ve üçüncüsü tarafsız olmak üzere üçer kişiden oluşacaktır."[1150]

"İkamet sözleşmesine yabancı şahıslara da Türk cemiyetleri gibi muamele edileceği yolunda hüküm koydurmak istemişler ve bu istek reddedilmişti. Son olarak zararsız bazı cemiyetler hakkında bazı güvenceler konması görüşü ihsas edilmiştir. Böyle bir karar var mı? İlgililerin dikkatinin çekilmesini rica ederim."[1151]

"İstanbul'u terk eden Rumlara ait malların satılacağı haber veriliyor. Rum kilisesindeki malların bir komisyon tarafından korunacağı, Rum okullarındaki eşyanın Milli Eğitime devrolunduğu bildiriliyor. İstanbul hapishanelerinde birçok Rum bulunduğu, bazılarının nüfus mübadelesi sözleşmesine ve Genel Af Bildirisine aykırı olduğu iddia ediliyor. Ne cevap verileceğinin bildirilmesini..."[1152]

1146) ***Ibid.***, s.373-374, No. 334: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 31.5.1923, No. 186.
1147) ***Ibid.***, s.374, No. 335: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 31.5.1923, No. 187.
1148) ***Ibid.***, s.374, No. 336: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 31.5.1923, No. 188.
1149) ***Ibid.***, s.375, No. 338: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 31.5.1923, No. 190.
1150) ***Ibid.***, s.375-376, No. 339: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 31.5.1923, No. 171.
1151) ***Ibid.***, s.376-377, No. 340: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 31.5.1923, No. 172.
1152) ***Ibid.***, s.377-378, No. 341: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 31.5.1923, No. 173.

"Borçlarla ilgili askıdaki sorunlar görüşüldü. Faizlerin hangi para ile ödeneceği konusunda kaygılı olduğumuzu söyledim. Yarın yine görüşeceğiz. İstanbul'da köprü bedeli kaldırılmış. Gereğini..."[1153]

"Türk-Yunan Esir Değişimi Komisyonuna 24.932 Frank borcumuz kalmıştır. Kızılhaç yeniden 20 bin Frank kredi açılmasını rica etti. Bu para bankaya verildi."[1154]

İstanbul'da Henderson'dan Lord Curzon'a tel, 31.5.1923

(İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğinin, bu günlerde, **İsmet Paşa** ile Ankara arasında gidip gelen bazı şifre telgrafları ele geçirmiş veya açmış olduğu anlaşılmaktadır. Yüksek Komiser Vekili **Henderson**, **İsmet Paşa**'nın Ankara'ya çektiği 28 Mayıs 1923 tarihli, 158 ve 160 sayılı şifre telgraflarını özetle Londra'ya telliyor ve yorumluyor.)

"Mutad kaynaktan öğrendiğime göre, Bakanlar Kurulu, **İsmet Paşa**'nın aldığı talimatı aşmış olduğunu düşünmüş ve sinirlenmiştir. **İsmet Paşa**, Hükümeti yatıştırmaya çalışmakta, henüz hiçbir belgenin imzalanmadığını bildirmekte ve hareketinin Türkiye çıkarlarına zarar vermediğini savunmaktadır. **İsmet Paşa**, eğer verdiklerine karşılık bir şey alamazsa pek zor durumda kalacaktır."[1155]

1153) ***Ibid.***, s.378, No. 342: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 31.5.1923, No. 174.
1154) ***Ibid.***, s.378-379, No. 343: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 31.5.1923, No. 178.
1155) ***DBFP-I/ XVIII***, s.818, No. 586: Henderson'dan Curzon'a tel, 31.5.1923, No. 327 (özet).

3.
HAZİRAN 1923

1 Haziran 1923 Cuma

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa dört tel, 1.6.1923

"Şimdiye kadar Düyunu Umumiye İdaresinin kaldırılmasını istemediğimizi söylüyorduk. Son talimatları bu görüşün tam tersidir. Durumumuz gerçekten çok zordur. Birbiriyle çelişen talimatlarla hareket imkânsızdır."[1156]

"Üçüncü komitede iktisadi konular, ikamet sözleşmesi ve ticaret sözleşmesi görüşüldü. Çeşitli maddeler kabul olundu."[1157]

"İstanbul'da 'Genç Hıristiyanlar Cemiyeti'nin kapatılması kararının barışın imzalanmasından sonraya bırakılması rica olunur."[1158]

"Sigorta şirketlerinin Müslümanlara tam ödeme yapmaları önerildi mi? Bu şirketlerle Ankara'da görüşme yapılıp işler sonuçlandırılabilir."[1159]

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 1.6.1923

"Borç faizlerinin altınla ödenmesine imkân bulunmadığı konusunda Hükümetimizle Delegasyonumuz arasında görüş birliği vardır. Altın veya altına yakın bir miktarla ödemeyi Hükümetimiz hiçbir vakit kabul etmemiştir. Faizlerin Frankla ödenmesi sağlanmadıkça Muharrem Kararnamesi beyannamesi ile devleti büyük bir yük altına sokmaktan kaçınınız. Bunu ulusal egemenlikle de bağdaştıramayız. Düyunu Umumiye İdaresinin kaldırılmasını istiyor değiliz. Muharrem Kararnamesi'nin egemenliğimize aykırı maddelerinin değiştirilmesi gerekir."[1160]

1156) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.379-380, No. 344: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 1.6.1923, No. 179.

1157) ***Ibid.***, s.380, No. 345: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 1.6.1923, No. 180.

1158) ***Ibid.***, s.380-381, No. 346: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 1.6.1923, No. 181.

1159) ***Ibid.***, s.380, No. 345: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 1.6.1923, No. 189.

1160) ***Ibid.***, s.381-382, No. 347: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 1.6.1923, No. 191, 192, 193.

Gazi M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 2.6.1923

"Borç faizlerinin altınla ödenmesi imkânsızdır. Frankla ödenmesi sağlanmadıkça Muharrem Kararnamesi'nin geçerliliğini kabul etmek, bağımsızlığımıza ve ekonomik özgürlüğümüze ters düşer. Faizlerin Frankla ödenmesini sağlamak için ısrar etmenizi rica ederim. En önemli ve nazik sorun üzerindeyiz. Bunu halletmek zorundayız."[1161]

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 2.6.1923

"Roma Mümessili **Celâlettin Arif Bey** istifa etmiş ve istifası Hükümetçe kabul edilmiştir. Ama bu henüz kendisine duyurulmamıştır. Lozan Konferansının devamı dolayısıyla bu konudaki görüşlerinin bildirilmesini rica ederim."[1162]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa (Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya) tel, 2.6.1923

"Osmanlı borçları faizlerini altın veya sterlin ile ödemeyeceğimizi kabul ettirebilirsek bu bizim için çok büyük başarı olur. Önerilerimiz kabul edilmedi. Yeni bir öneri getireceklerini sanırım. Aramızda görüş ayrılığı yoktur."[1163]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 2.6.1923

"Borç kuponlarıyla ilgili önerimizi kabul etmediler. Pazartesi günü imtiyazlar işini görüşeceğiz. Barış antlaşması yakında yapılabilirse Belçika, Portekiz, Çekoslovakya ve Polonya'nın antlaşmaya katılmasını yine söz konusu ettiler."[1164]

"Roma Mümessili **Celâlettin Arif Bey**'in görevinin Lozan Konferansıyla bir ilgisi bulunmadığından onun hakkında karara varmak Hükümete aittir."[1165]

1161) ***Ibid.***, s.382-383, No. 348: Gazi Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 2.6.1923, No. 194, 195.
1162) ***Ibid.***, s.384, No. 350: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 2.6.1923, No. 183.
1163) ***Ibid.***, s.385-386, No. 351: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 2.6.1923, No. 184.
1164) ***Ibid.***, s.384-385, No. 350: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 2.6.1923, No. 183.
1165) ***Ibid.***, s.386, No. 352: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 2.6.1923, No. 185.

İsmet Paşa'dan Venizelos'a nota, 2.6.1923

"Batı Trakya Müslümanlarının sürgün edilmelerini protesto ederim. Ayrıca oradaki Müslümanlara çeşitli baskılar yapılmakta olduğunu da dikkatinize getiririm. Bu konularda Ekselanslarının gereken girişimlerde bulunacağını umarım."[1166]

3 Haziran 1923 Pazar

Gazi M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 3.6.1923

"Ödemelerin Frank ile yapılması kabul ettirilirse Düyunu Umumiye İdaresinin zararları hafifletilir. Ben de aramızda görüş ayrılığı görmüyorum."[1167]

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya dokuz tel, 3.6.1923

"Periye bankasıyla ilgisini düzeltmek isteyen İstanbul Belediyesine bu işin ertelenmesi bildirildi. **Sivrihisaryan** kardeşlerin serbest bırakılmaları kararlaştırılmıştır."[1168]

"İngilizler, **Abbas Hilmi Paşa**'nın Londra'ya gitmesini arzu etmiyorlar. Paşa halen Türk vatandaşıdır ve Hidiv'dir."[1169]

"**General Markov**, Bulgaristan'ın Türkiye ile dostluk ilişkilerini sürdürmek istediğini bildirdi."[1170]

"Ticaret sözleşmesinde iki yıldan fazla süre uygun değildir. Evvelce kabul edilmiş olan kabotaj hakkımız konusunda son bir fedakârlık yapılabilir."[1171]

"Drama yöresinde Yunanlıların Müslüman halka zulüm ve katliam yaptıkları haber veriliyor ve bunların önlenmesi için aracılığımız rica ediliyor."[1172]

1166) ***Ibid.***, s.386-387, No. 353: İsmet Paşa'dan Venizelos'a nota, 2.6.1923.
1167) ***Ibid.***, s.389, No. 358: Gazi M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 3.6.1923, No. 202.
1168) ***Ibid.***, s.387-388, No. 354: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 3.6.1923, No. 197.
1169) ***Ibid.***, s.388, No. 355: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.6.1923, No. 198.
1170) ***Ibid.***, s.388, No. 356: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.6.1923, No. 199.
1171) ***Ibid.***, s.389, No. 357: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.6.1923, No. 200.
1172) ***Ibid.***, s.390, No. 359: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.6.1923, No. 202 (mükerrer).

"Kuponların ödenmesi konusunda çaba harcayıp bir sonuç almak gerek. Şirketler işi burada görüşülüyor. Chester projesini orada görüşmeyiniz. Portekiz gibi devletlerle görüşmekten kaçınılması gerekir. Bu iş şirketler işi. Düyunu Umumiye işi halledildikten sonra çözüme bağlanabilir."[1173]

"İktisat Vekâleti, Amerikalılara Türkiye'de kömür mıntıkası vaad etmemiştir ve yabancılara imtiyaz vermeye taraftar değildir."[1174]

"Köprü geçiş bedeline el konulması Belediyenin işidir. Ama işlerinin düzeltilmesi Belediyeye tavsiye edilmiştir."[1175]

"Birçok Müslümanı Hıristiyan yapmaya çalışan 'Genç Hıristiyanlar' cemiyetine karşı tedbir almak ile yabancıların Türkiye'de oturma hakkı başka başka konulardır."[1176]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 3.6.1923

"Köprü geçiş ücretlerine İstanbul Belediyesince el konulması konusunda İngiliz delegesi girişimde bulunmaktadır. Bu tedbirden vazgeçilmesini istiyor. Verilecek cevabın bildirilmesini rica ederim."[1177]

Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.6.1923

"Sigorta şirketleriyle Lozan'da müzakereye girişilmesi söz konusu değildir. İngiliz şirketleri müzakere için Ankara'ya başvuracaklardır."[1178]

4 Haziran 1923 Pazartesi

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 4.6.1923

"Reji bedelleri Türk parasıyla ödenirken Düyunu Umumiye kuponları için altın istenmesinin mantıksızlığı İtilaf Devletleri delegelerinin yüzlerine vurulabilir."[1179]

1173) ***Ibid.***, s.390-391, No. 360: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.6.1923, No. 203.
1174) ***Ibid.***, s.391, No. 361: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.6.1923, No. 204.
1175) ***Ibid.***, s.391-392, No. 362: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.6.1923, No. 205.
1176) ***Ibid.***, s.391-392, No. 362: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.6.1923, No. 205.
1177) ***Ibid.***, s.392-393, No. 364: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 3.6.1923, No. 186.
1178) ***Ibid.***, s.391-392, No. 365: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.6.1923, No. 187.
1179) ***Ibid.***, s.393-394, No. 366: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 4.6.1923, No. 207.

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa üç tel 4.6.1923

"Ankara'da görüşmeler yaptığı söylenen Doklar ve Tersaneler Şirketi hakkında Hükümetin görüşü nedir?"[1180]

"Torpillerle ilgili telleriniz Berlin'de **Ziya Bey**'e bildirilmişti. **Ziya Bey** anılan torpiller konusunda kesin emir beklemektedir. Gereğini..."[1181]

"Birinci komite, Suriye ve Irak sınırlarına ilişkin sorunlar dışındaki bütün sorunları karara bağladı. Tavşan adaları bize bırakıldı. İtalyanlar Meis adasını bize karşı üs olarak kullanmayacaklarını taahhüt ettiler. Yabancıların usul-ü idaresine ilişkin sözleşmenin süresi 7 yıl olarak kabul olundu. Genel af işi uzun uzun tartışıldı. 150 kişi genel af dışında bırakıldı. Yurtdışındaki yüzbinlerce Ermeninin geri dönüp dönemeyeceklerini sordular. Bunun genel af dışında bir sorun olduğunu belirttik. Bu sorun kapanmış oluyor. Topluca dönüş için hiçbir yükümlülük almıyoruz."[1182]

5 Haziran 1923 Salı

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya üç tel, 5.6.1923

"Doklar şirketi temsilcileri Ankara'ya geldiler. Bazı tekliflerde bulundular. Anlaşma olmazsa hakeme başvurulmasını istediler. Hükümet Doklar şirketini feshedilmiş sayıyor ama Konferans sonucuna kadar idare etmeye çalışıyor."[1183]

"Yunanlılar Karaağaç'ı harabeye çeviriyorlar. Bunu engellemek için gerekli girişimlerde bulunulmasını takdirlerine..."[1184]

"Yabancı şirketlerin bazılarıyla anlaşmaya varıldı. Bazılarıyla da yakında anlaşmaya varılabilecektir. Düyunu Umumiye sorunu halledildikten sonra şirketler işinin halli teferruat kabilindendir.

1180) ***Ibid.***, s.394, No. 367: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 4.6.1923, No. 188.
1181) ***Ibid.***, s.394-395, No. 368: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 4.6.1923, No. 189.
1182) ***Ibid.***, s.395-396, No. 369: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 4.6.1923, No. 191, 192.
1183) ***Ibid.***, s.396-397, No. 370: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 5.6.1923, No. 208.
1184) ***Ibid.***, s.397, No. 371: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 5.6.1923, No. 209.

Yabancı vatandaşların menfaatleri de Düyunu Umumiye sorununun halline bağlıdır. Bu işi sonuçlandırmak için ısrar ediniz."[1185]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa dört tel, 5.6.1923

"İstanbul'un boşaltılması konusunda Genelkurmay'ın istediği özel bir şey varsa tezelden bildirilmesi..."[1186]

"İsviçreliler Türkiye'deki manganez madenlerini işletmek istiyorlar."[1187]

"Anadolu'daki Yunan esir kamplarını teftiş için gönderilen **Dr. Burkhardt**, Ankara'ya gelecek. Gereken iznin verilmesi."[1188]

"Bütün delegelerin özel toplantısında **Pellé** 1914 yılında Fransızlara verilmiş olan imtiyazlarla ilgili anlaşmaların geçerli sayılmasını istedi ve barış antlaşmasına bu konuda bir madde eklenmesini önerdi. Bu işin Konferansın yetkisi dışında olduğunu söyledim. Hükümetin görüşü nedir? Barış, kuponlara ve imtiyazlara dayanıp kalmıştır."[1189]

İsmet Paşa'dan İstanbul'da Adnan Bey'e tel, 5.6.1923

"**Selahattin Adil Paşa**'ya: İstanbul'un boşaltılması konusunda kumandanlığın istediği bir şey varsa tezelden bildirilmesi."[1190]

Lord Curzon'dan H. Rumbold'a tel, 5.6.1923

"Türkiye barış antlaşmasını onaylayınca işgalin sona erdirilmesi başlayabilir. Ancak, Türkiye'nin onaylamasıyla birlikte antlaşmanın bazı bölümlerinin yürürlüğe gireceği yolunda bir protokol imzalanması gerekir: (a) Türkiye ve Yunanistan barış antlaşmasını onaylayınca bu iki ülke arasında barış olması ve (b) Türkiye

---

1185) ***Ibid.***, s.398-399, No. 372: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 5.6.1923, No. 210, 211.
1186) ***Ibid.***, s.399, No. 374: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 5.6.1923, No. 194.
1187) ***Ibid.***, s.399-400, No. 375: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 5.6.1923, No. 195.
1188) ***Ibid.***, s.400, No. 376: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 5.6.1923, No. 196.
1189) ***Ibid.***, s.400-401, No. 377: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 5.6.1923, No. 197, 198.
1190) ***Ibid.***, s.399, No. 373: İsmet Paşa'dan Adnan Bey'e tel, 5.6.1923, No. 193.

yabancılar rejimi ve ticaret sözleşmeleri konularında yapılacak prtokolde yer almalıdır."[1191]

6 Haziran 1923 Çarşamba

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya beş tel, 6.6.1923

"**Venizelos**'un Rumlar hakkındaki şikâyeti içişlerimizle ilgilidir. Emlâk-i metrûke yasası Yunan vatandaşlarına uygulanmıyor. Düşman vatandaşlarına ait malların tasfiyesinin, devletler hukuku esaslarına göre yapılması kararlaştırılmıştır."[1192]

"Genelkurmay, işgale üç haftada son verilmesi, zaptedilen silah, gemi ve binaların aynen iadesi gerektiği görüşündedir."[1193]

"Reji şirketi ile anlaşmaya varıldı."[1194]

"Esir değişimi komisyonu için 20.000 Frank gönderildi."[1195]

"Avrupa'daki Türk öğrenciler için Roma Mümessilliğine 2000 ve Paris Mümessilliğine 1000 lira gönderildi ve bu temsilciliklerimizden konuyla ilgili rapor istendi."[1196]

İstanbul Kumandanı Selahattin Adil Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 6.6.1923

"Görüşlerim: Önce İstanbul boşaltılmalı. Karma bir tahliye (boşaltma) komisyonu kurulmalı. Müttefikler, el koydukları malzemeyi ve eşyayı hiçbir yere götürmemeli. Anadolu'da ulaşım bizim kontrolümüze geçmeli; tutuklu veya hükümlü vatandaşlarımız bize teslim edilmelidir."[1197]

1191) ***DBFP-I/ XVIII***, s.836, No. 587: Curzon'dan Rumbold'a tel, 5.6.1923, No. 62.
1192) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.401, No. 378: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 6.6.1923, No. 214.
1193) ***Ibid.***, s.402, No. 379: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 6.6.1923, No. 215, çok acele.
1194) ***Ibid.***, s.402-403, No. 380: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 6.6.1923, No. 216, acele.
1195) ***Ibid.***, s.403, No. 381: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 6.6.1923, No. 217.
1196) ***Ibid.***, s.403, No. 372: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 6.6.1923, No. 218.
1197) ***Ibid.***, s.404-405, No. 383: Selahattin Adil Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 6.6.1923, No. 219.

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya beş tel, 7.6.1923

"(Ermeni ve Rumların geri dönmelerine ilişkin) Görüşümüz daha önce bildirilmişti."[1198]

"Belgrad'da bulunan **Cevat Bey**'in bildirdiğine göre, Yugoslavya Hükümeti, borçlar yüzünden barış antlaşmasını imzalamamayı düşünmekte fakat Yugoslavya ile Türkiye arasında normal diplomatik ilişki kurmak istemektedir."[1199]

"Belgrad'da bulunan **Cevat Bey**'in bildirdiğine göre, Karaağaç'ın Türkiye'ye geri verilmesine Yugoslavya'nın itirazı, Türkiye'ye güvensizlikten değil, tutarlı olma düşüncesinden kaynaklanıyormuş."[1200]

"Hint Hilafet Komitesinden alınan bir telgrafta, Müttefiklere yardım eden Türk tebaası için genel af istenirken, Türkiye'ye taraftarlık ettikleri için tutuklanan **Gandhi**'ler gibi birçok Hintlinin de affedilmesi isteniyor."[1201]

"Barış, borç kuponları işinin halline ve işgalin sona erdirilmesine bağlıdır. Bunlar bir çözüme bağlanmadan imtiyazlar, ticaret sözleşmesi vb. gibi konularda şimdilik fedakârlık etmek söz konusu olamaz. Her şeyden önce borçlar işi halledilmeli ve işgal sona erdirilmelidir. Ondan sonra başka konularda fedakârlık düşünülebilir."[1202]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa dokuz adet tel, 7.6.1923

"Bugün toplantı yoktu. Delegeler, cevap bekliyorlar. Amerikan delegesiyle demiryolu imtiyazını konuştum. **Pellé**, 1914 imtiyazını tanımamızı ve Reji ile görüşmemizi istiyor. Kuponlar konusunda kendi görüşünde ısrar ediyor. İtalyanlar kuponlar işinde bir ara formül önerdiler. Kabul etmedim. Hükümetin düşüncesi nedir?"[1203]

1198) ***Ibid.***, s.405, No. 384: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 7.6.1923, No. 219.
1199) ***Ibid.***, s.405-406, No. 385: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 7.6.1923, No.220.
1200) ***Ibid.***, s.406, No. 386: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 7.6.1923, No. 221.
1201) ***Ibid.***, s.406-407, No. 387: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 7.6.1923, No. 222.
1202) ***Ibid.***, s.407-408, No. 388: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 7.6.1923, No. 223, 224.
1203) ***Ibid.***, s.408-409, No. 389: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 7.6.1923, No. 199.

"Askıdaki sorunlar şunlardır: 1) Tahliye (işgalin sona erdirilmesi), 2) Ankara Anlaşması, 3) Musul sınırı, 4) Karaağaç Rumlarının mübadelesi, 5) Ermenilerin ve Rumların geri dönmeleri, 6) Demiryolları, 7) Belçika ve Portekiz'in antlaşmaya katılmaları, 8) Kabotaj, 9) Ticaret anlaşmalarının süresi, 10) Romanya, Yunanistan ve Sırbistan ordularının götürdüklerinin iadesi, 11) Hakem mahkemeleri, 12) Doklar Şirketi, 13) Sigorta şirketleri, 14) Silah kaçakçılığı, 15) Bahriye ganimeti, 16) Hazine-i Hassa, 17) Nakdi evrakın taksimi, 18) Kuponlar, 19) 1914 imtiyazının tanınması."[1204]

"Heyetimiz durumu şöyle görüyor: 1) Yalnız kuponlar ve imtiyazlar işi birinci derecede önemlidir. Askıdaki diğer sorunlar barışa engel değildir. 2) Düyunu Umumiyeyi kaldırmak mümkün değildir. Üç teklif verdik. Müttefiklerden cevap bekliyoruz.[1205] 3) Chester'lerden zarar görenlerin ve 1914 sözleşmelerinin nasıl telafi edileceğini hükümet belirleyebilir. 4) Zaman bizim aleyhimize de çalışacak diye kaygılanıyoruz."[1206]

"Kanaatimce, kuponlar sorununu halletmek için üç şıktan biri kabul edilerek barış yapılabilir. Başka bir hal çaresi yoktur. Tezelden emirlerinizi bekliyorum."[1207]

"***Tan*** (***Temps***) gazetesi, kuponlar ve imtiyazlar yüzünden tekrar krize girildiğini ve Konferansa ara verilebileceğini yazıyor. Hükümetin talimatı ne olacaktır?"[1208]

"Doklar şirketi hakkında antlaşmada kayıt yoktur. İmtiyazlar sorunu da antlaşma dışında bırakılmıştır. Bu sorunu, Lozan'da ortaya atmamız uygun olmaz."[1209]

"Şirketler işlerinin halledildiğini **Pellé**'ye bildirdim. Kendisinden de kuponlar işinde iyi haber beklediğimi söyledim. Kuponlar yüzünden Konferansa ara vermeye veya müzakereleri sürünce-

1204) ***Ibid.***, s.410-411, No. 390: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 7.6.1923, No. 200.
1205) ***Ibid.***, s.411-412, No. 391: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 7.6.1923, No. 201.
1206) ***Ibid.***, s.412, No. 392: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 7.6.1923, No. 202.
1207) ***Ibid.***, s.413, No. 393: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 7.6.1923, No. 203.
1208) ***Ibid.***, s.413, No. 394: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 7.6.1923, No. 204.
1209) ***Ibid.***, s.414, No. 395: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 7.6.1923, No. 205.

mede bırakmaya razı olamayacağımızı belirttim. O da bu fikirde göründü. Kuponlar hakkında cevap bekliyoruz."[1210]

"82. maddeye eklenen fıkralarla imtiyaz sözleşmelerinin yürürlüğü kabul edilmemiş oluyor. Doklar ve limanlar şirketiyle ilgili sözleşmeler geçerli, fakat eski imtiyaz geçersiz oluyor. Bunu kabul etmemize müsaadelerini dilerim."[1211]

"Sigorta şirketleri temettü vergilerinin hükümetçe istenmesi sağlanmıştır. Bu konuda Müttefikler resmen beyanatta bulunacak ve bu beyanat tarafımızdan senet sayılacaktır."[1212]

8 Haziran 1923 Cuma

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 8.6.1923

"**Rumbold**, boşaltma (tahliye) konusunda bize uygun talimat almış. Sırp ve Romen temsilcileriyle görüştüm. Kuponlar yüzünden kendilerinin de tehlikeye düşebileceklerini anlattım. **Cevat Bey**'e bu konuda talimat verilmesi. Şirketlerle yaptığımız anlaşmayı her tarafa yayıyorum."[1213]

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 8.6.1923

"**Cevat Bey**'e talimat verildi. Şirketlerle görüşmeler çabuklaştırılıyor."[1214]

İsmet Paşa'dan M. Venizelos'a mektup, 8.6.1923

"Karaağaç'tan her şeyin, hatta evlerin kapı ve pencerelerin bile Yunanistan'a taşındığını haber aldım. Bu hareketlerin önlenmesi ve götürülen eşyanın geri verilmesi için müdahalenizi rica ederim."[1215]

1210) ***Ibid.***, s.415, No. 396: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 7.6.1923, No. 206.
1211) ***Ibid.***, s.416, No. 397: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 7.6.1923, No. 207.
1212) ***Ibid.***, s.417, No. 398: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 7.6.1923, No. 209.
1213) ***Ibid.***, s.417, No. 399: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 8.6.1923, No. 208.
1214) ***Ibid.***, s.418, No. 400: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 8.6.1923, No. 225.
1215) ***Ibid.***, s.418, No. 401: İsmet Paşa'dan M. Venizelos'a mektup, 8.6.1923, No. 371.

M. Venizelos'tan İsmet Paşa'ya mektup, 8.6.1923

"Mektubunuzu Atina'ya telledim. Karaağaç halkının eşyalarını yok etmesi onların aleyhinedir. Alıp götürüldüğü söylenen eşyalar konusuna gelince, Yunan halkı kendi mallarını istediği gibi kullanabilir ve başka yere taşıyabilir."[1216]

Paris Mümessilliğinden Dışişleri Bakanlığına tel, 8.6.1923

"**Bompard**, Lozan Konferansı hakkında Senatoya bilgi vermiş ve şirketler konusunda anlaşma olmazsa hakeme gidilebileceğinden ve borçların Frankla ödenmesini istediğimizden söz etmiştir. Basın, Fransa ısrar ederse Türklerin boyun eğebileceğini yazıyor."[1217]

General Harington'dan İngiltere Savaş Bakanlığına şifre tel, 8.6.1923

"Biz ayrılmadan Türk birliklerinin İstanbul'a girmelerine izin verilmesini asla arzu etmem. Türk askerinin zafer yürüyüşü ve gösteriler, Müttefik birlikler için pek nahoş olacak ve muhakkak olaylar yaratacaktır."[1218]

9 Haziran 1923 Cumartesi

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya üç tel, 9.6.1923

"Konferansa ara vermeye razı olmayacağız. Yeni talimata gerek yoktur."[1219]

"Türkiye'deki Yunan esirleri 361 subay ve 4.897 erden ibarettir."[1220]

1216) *Ibid.*, s.418, No. 402: M. Venizelos'tan İsmet Paşa'ya mektup, 8.6.1923, No. 1643.

1217) *PBA-K.372/1* ve **Şimşir**, *Lozan Telgrafları II.*, s.419, No. 403: Paris Mümessilliğinden Dışişlerine tel, 8.6.1923, No. 1780.

1218) *DBFP-I/XVIII*, s.861, No. 600/1: Haringtonʼdan War Office'e şifre tel, 8.6.1923, No. 3995.

1219) **Şimşir**, *Lozan Telgrafları II*, s.420, No. 404: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 9.6.1923, No. 226.

1220) *Ibid.*, s.420, No. 405: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 9.6.1923, No. 227.

"Bükreş temsilcimizin bildirdiğine göre, Yunanistan, Küçük İtilafa girmek istiyormuş. Ama girse bile Küçük İtilaf Türkiye aleyhinde bir yükümlülük almayacakmış."[1221]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 9.6.1923

"Toplantı olmadı. Amerikalı kuponlar konusunda bir beyanname önerdi. Reddettik. **Pellé** ve **Papa**'nın vekili Türkiye'deki Katolik okullarına Türk öğretmenler atanmasına itiraz ettiler."[1222]

"İzmir'deki Fransız bankasının kasalarının açıldığı ileri sürülüyor. Bilgi ve talimat verilmesi maruzdur."[1223]

Lozan'da Rumbold'dan Curzon'a tel, 9.6.1923

"Fransız ve İtalyan Hükümetlerinin talimatları da bana verilmiş olan talimata tıpatıp uyuyor. Türkler, borç kuponları konusunda taviz koparabilmek için her yola başvuruyorlar. **İsmet Paşa** bu konuda Romen ve Sırp delegeleri ve **Mr. Grew** ile de görüşmüştür."[1224]

10 Haziran 1923 Pazar

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya beş tel, 10.6.1923

"**Hasan Bey**'in Paris'teki görüşmeleri hakkında bilgi verilmesini rica ederim."[1225]

"Rus delegesine yapılan suikasta tepki olarak Moskova hükümetinin askeri tedbirlere başvurması ihtimalinden söz ediliyor."[1226]

"Doğu Demiryolları Şirketiyle anlaşmaya varıldı."[1227]

1221) ***Ibid.***, s.420, No. 406: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 9.6.1923, No. 228.
1222) ***Ibid.***, s.421, No. 407: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 9.6.1923, No. 214.
1223) ***Ibid.***, s.421, No. 408: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 9.6.1923, No. 215.
1224) ***DBFP-I/XVIII***, s.845, No. 595: Rumbold'dan Curzon'a tel, 9.6.1923, No. 173 (özet).
1225) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.422, No. 410: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 10.6.1923, No. 230.
1226) ***Ibid.***, s.422-423, No. 411: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 10.6.1923, No. 221.
1227) ***Ibid.***, s.423, No. 412: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 10.6.1923, No. 232.

"İzmir'de Fransız bankasında açılması istenen kasalar bazı tüccarlarımıza aittir. Bankaya ait kasalara müdahale edilmiyor. İstanbul'daki Atina bankasının haklı kapatılma sebepleri vardır. Buna Fransa Komiserliğinin karışmasını reddettik. Hak sahipleri bankanın iflasını isteyebilirler. Banka, yasal yollarla tekrar açılabilir."[1228]

"(Bulgaristan'da) **İstanbuliyski (Stambuliyski)** kabinesinin devrilmesi ve tutuklananlar arasında Makedonyalıların bulunması Avrupa'da nasıl karşılandı?"[1229]

11 Haziran 1923 Pazartesi

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 11.6.1923

"Almanya'daki torpillerin satılmasının tarafınızdan Berlin'e bildirilmesi arz olunur."[1230]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa üç tel, 11.6.1923

"**Hasan Bey** Paris'te kupon sahipleriyle görüştü. Ortak bir beyanname vermişler. Muharrem Kararnamesi'yle borç anlaşmalarının yürürlükte olduğundan söz ediliyor."[1231]

"Müttefik delegeleriyle kuponlar işini görüştüm. İngiliz borç anlaşmalarının değiştirilmesine imkân görmediğini, barış antlaşmasından sonra Türkiye ile alacaklılar arasında görüşmeler yapılabileceğini söylüyor. Fransız da aynı görüşte. Yani Muharrem Kararnamesi'ni teyit etmemizi istiyorlar. Franktan başka bir şeyle ödeyemeyeceğimizi bildirdik."[1232]

"Kuponları kâğıt Frankla ödeyebileceğimizi bildirdik ve bunun kabulünü istedik. Kabul etmeyeceklerini söylediler. Hükümetin kararını bekliyoruz. Yarın imtiyazlar görüşülecek. Bu konuda antlaşmaya bazı genel prensipler koydurmak istiyorlar."[1233]

1228) ***Ibid.***, s.423-424, No. 413: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 10.6.1923, No. 233.
1229) ***Ibid.***, s.424, No. 414: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 10.6.1923, No. 234.
1230) ***Ibid.***, s.425, No. 416: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 11.6.1923, No. 236.
1231) ***Ibid.***, s.425-426, No. 417: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 11.6.1923, No. 216.
1232) ***Ibid.***, s.426-427, No. 418: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 11.6.1923, No. 217.
1233) ***Ibid.***, s.427-428, No. 420: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 11.6.1923, No. 218.

Başbakan H. Rauf Bey'den Paris Mümessilliğine tel, 11. 6.1923

"Borç faizlerini ancak Frank ile ödeyebileceğimizi ve başka türlü bir ödemeyi mümkün görmediğimizi *Anadolu Ajansı* aracılığıyla açıkladık. Bu açıklamanın ajanslar ve basın aracılığıyla yayımlatılmasını rica ederim."[1234]

Lozan'da Rumbold'dan Lord Curzon'a tel, çok acele, gizli, 11.6.1923

"Osmanlı borç kuponları yüzünden Konferansın kesilmesi gibi saçma bir noktaya dayandık. Bu sorun yüzünden Konferansın kesilmesini Majesteleri Hükümetinin kabul edip etmeyecekleri konusunda kesin talimata ihtiyacım var."[1235]

12 Haziran 1923 Salı

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya sekiz tel, 12. 6.1923

"Bir Amerikan şirketi Ereğli'de elektrik santralı kurup İstanbul'a elektrik vermeyi teklif etmişti. Bu konuda bir gelişme olmadı. İtalyanlar başvururlarsa şartları görüşülebilir."[1236]

"Bükreş temsilcimiz **Cevat Bey**, Sırbistan Kralı ile görüşmüş. Kral, kuponlar yüzünden barışın tehlikeye girmesinin cinayet olacağını söylemiş. Türkiye ile sorunlarını çözerlerse Yunanistan'ın Küçük İtilafa alınabileceğini bildirmiş."[1237]

"Kuponların altınla ödenmesi imkânsızdır. Altın istemek haksızlıktır. Fransa bile borçlarını kâğıt Frank ile ödemektedir. Frankla ödeme, yapabileceğimiz azami fedakârlıktır. Maliye Bakanlığının bu yoldaki açıklamasının basında yayımlatılmasını rica ederim."[1238]

1234) ***Ibid.***, s.428, No. 421: H. Rauf Bey'den Paris Mümessilliğine tel, 11.6.1923.
1235) ***DBFP-I/ XVIII***, s.850, No. 599: Rumbold'dan Curzon'a tel, 11.6.1923, No. 178 (özet).
1236) Şimşir, ***Lozan Telgrafları II***, s.430, No. 424: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 12.6.1923, No. 237.
1237) ***Ibid.***, s.430-431, No. 425: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 12.6.1923, No. 238.
1238) ***Ibid.***, s.431-432, No. 426: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 12.6.1923, No. 239.

"**Albay Mougin**'den alınan bir mektupta, kendisinin resmi sıfatla Yüksek Komiser Delegesi olarak Türk Hükümeti nezdinde görevlendirilmiş olduğu bildirilmektedir."[1239]

"Bükreş temsilcimiz, Bulgaristan'daki hükümet darbesinin Sırbistan'da derin etki yapmış olduğunu bildiriyor. Bulgar hükümeti dış politika konusunda güvence vermiş."[1240]

"Bükreş temsilcimiz, kuponlar konusunda girişim yaptığını bildiriyor. Romanya ve Sırbistan'ın Müttefikler aleyhinde bir tutum takınamayacakları belirtiliyor."[1241]

"İstanbul'da tutuklu Rumlar hakkındaki şikâyet bir yanlışlıktan kaynaklanmış olabilir. Kumandanlıktan cevap beklenmektedir."[1242]

"Kuponlar işi **Gazi Paşa**'nın başkanlığında görüşüldü. Faizlerin Frankla ödeneceği tespit edilmeden, Muharrem Kararnamesi ve sözleşmeler hakkında beyanname verilemez. Bu işin bizim görüşümüze göre sonuçlandırılması gerek. İmtiyazlar ve şirketler konusunda müzakereden kaçınmanızı rica ederim."[1243]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 12.6.1923

"*Temps* gazetesi, yeni (Bulgar) hükümetinin Türklerle bir macera arayabileceğinden söz etti. Buradaki çevreler halen bir bekleyiş içindedirler."[1244]

13 Haziran 1923 Çarşamba

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 13.6.1923

"Doklar şirketi adına gelen heyet, imtiyazların şartlarını kabul ettirmek istemiştir. Kendilerine eski imtiyazın feshedilmiş olduğu fakat yeni tekliflerde bulunurlarsa incelenebileceği bildirilmiştir."[1245]

1239) ***Ibid.***, s.432-433, No. 428: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 12.6.1923, No. 242.
1240) ***Ibid.***, s.433, No. 429: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 12.6.1923, No. 243.
1241) ***Ibid.***, s.433-434, No. 430: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 12.6.1923, No. 244.
1242) ***Ibid.***, s.434, No. 431: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 12.6.1923, No. 245.
1243) ***Ibid.***, s.434-435, No. 432: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 12.6.1923, No. 246.
1244) ***Ibid.***, s.429, No. 423: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 12.6.1923, No. 220.
1245) ***Ibid.***, s.435-436, No. 433: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 13.6.1923, No. 247.

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa üç tel, 13.6.1923

"Başdelegelerle özel olarak imtiyazlar konusunu görüştük. Bu işin Ankara'da şirketlerle müzakere edildiğini söyledik. Şirketler temsilcilerinin önemli bir bölümünün Ankara'da anlaşmaya varamadıklarını, bu durumda barış antlaşmasına bazı maddeler koymak gerektiğini, yoksa antlaşmayı imzalamayacaklarını söylediler. Antlaşmaya imtiyazlar konusunda bazı prensipler koymak istiyorlar. Bunu kabul edemeyeceğimizi belirttik. İşleri sonuçlandırılmış olan şirketler hangileridir?"[1246]

"**Venizelos**, 1918'den önce İstanbul'da oturan Rumların malları hakkında alınan tedbirlerin anlaşmaya aykırı olduğunu ileri sürdü ve bunların kaldırılmasını istedi. Bu başvuruyu reddetmek, Batı Trakya Müslümanları hakkındaki girişimlerimize ters düşebilir. Verilecek cevabın bildirilmesini rica ederim."[1247]

"Kuponlar hakkında **Pellé**'ye resmi bildirimde bulundum. Meselenin ciddiyeti ve ağırlığı konuşuldu. **Pellé**, şimdilik kimseye bir şey söylenmemesini rica etti ve yarın sabaha kadar vakit istedi. Bir söylentiye göre bize bir teklif yapılacak. Ödenecek akçe olarak Frankın belli bir kurunu tespit için teklif almadık. Düşünülen beyannamenin anlaşmaya bağlı olduğu yolunda bir şart teklif ettim. **Pellé**, kabul etmedi."[1248]

Lord Curzon'dan Lozan'da Sir H. Rumbold'a tel, 13.6.1923

"Müttefiklerin ve Türklerin barış istemelerine rağmen, Lozan'da müzakereler tıkanma noktasına dayanmış görünüyor. Majesteleri Hükümeti, Tahliye (İşgalin sona erdirilmesi), Borçlar, İmtiyazlar ve Musul sorunlarını bir bütün olarak görmektedir.

1) Tahliye: Türkler, barış antlaşması Ankara tarafından onaylanınca tahliyeye razı olmamızı istiyorlar. Bu, Türklere büyük

1246) *Ibid.*, s.436-438, No. 434: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 13.6.1923, No. 221.
1247) *Ibid.*, s.438-439, No. 435: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 13.6.1923, No. 222.
1248) *Ibid.*, s.439-440, No. 436: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 13.6.1923, No. 223, 224, acele.

bir taviz vermek demektir. Biz, diğer konularda tatmin edilmedikçe böylesine büyük bir tavize razı olamayız.

2) Borçlar: Türkler, Muharrem Kararnamesi'ni kabul etmiyorlar. Öyle olunca biz de alacaklıların (bondholders=borç senedi hamillerinin) haklarını bir kenara itemeyiz. Bu, esas itibariyle Fransızların görüşüdür; biz de onların görüşlerini destekliyoruz.

3) İmtiyazlar: Türkler imtiyazlı şirketlerle Ankara'da yaptıkları görüşmelerin iyi gittiğini söylüyorlar. İngiliz şirketlerinin tatmin edildiklerinden emin olmadıkça antlaşmaya imtiyazlarla ilgili hükümler konması üzerinde ısrar edeceğiz.

4) Musul: Musul konusunda bizi tatmin edecek maddeleri içermeyen bir barış antlaşmasına imza koyamayız. İstanbul'a ve Roma'ya tekrarlandı."[1249]

14 Haziran 1923 Perşembe

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya beş tel, 14. 6.1923

"**Cevat Bey**'in bildirdiğine göre, Bulgar darbesinden Romen hükümeti memnun, Sırp hükümeti ise kaygılıdır. Bulgar Elçisi ise durumun yatışacağını söylüyormuş."[1250]

"Frankın kurunu şimdiden tespit doğru değildir. Beyannamenin sonuna eklenecek kayıt uygundur."[1251]

"Yunanlılar şimdiye kadar 325 subay, 6 doktor ve eczacı, 9.790 er ve 4.758 sivil rehine iade etmişlerdir. Biz Yunanlılara 325 subay, 30 papaz ve doktor, 10.143 er, 543 sivil rehine iade ettik. Bize yeni listeler verildi. İnceletiyoruz. Yunan tâbiyetinde olanlar varsa derhal teslim edilecek. Yunanistan henüz bütün esirlerimizi iade etmemiştir. Yapılan araştırmaya göre, Yunanistan'da hâlâ 900-1000 kadar esirimiz vardır. Bizim elimizde kalan Yunan esirleri ise barış antlaşması yapılmadan geri verilemezler."[1252]

1249) ***DBFP-I/ XVIII***, s.858, No. 606: Curzon'dan Rumbold'a tel, 13.6.1923, No. 80.
1250) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.440-441, No. 437: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 14.6.1923, No. 249.
1251) ***Ibid.***, s.441-442, No. 438: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 14.6.1923.
1252) ***Ibid.***, s.442-443, No. 439: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 14.6.1923, No. 251.

"Şirketler ve imtiyaz işleri Türkiye'de ilgililerle çözüme bağlanıyor. Elektrik şirketiyle de anlaşmaya varıldı. Barış antlaşmasına bu konuda prensipler konulmasını kabul edemeyiz. Kuponlar ve tahliye (işgalin sona erdirilmesi) sorunları halledildikten sonra, askıda kalan bazı şirket ve imtiyaz işleri de çözüme bağlanır. Birkaç şirketin gayri meşru isteklerinin antlaşmaya konmasına razı olamayız."[1253]

"Reji şirketi, İstanbul Telefon Şirketi ve İzmir-Kasaba Demiryolu Şirketi hükümetimizle anlaşmaya varmışlar ve memnun kalmışlardır. Müttefiklerin bu konuda söyledikleri asılsızdır. Borasit madeni sorunu da çözüme bağlanmıştır."[1254]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 14.6.1923

"Müttefik uzmanlar, imtiyazlarla ilgili protokolün kesin şeklini uzmanlarımıza bildirdiler. Protokol metni aynen sunulmaktadır. Bu protokol başdelegelerin kesin teklifi olarak yakında bize sunulabilir. Ne yapacağımızın lütfen bildirilmesini istirham ederim."[1255]

"Müttefikler, kuponlar konusunda beyanname öneriyorlar. Beyanname metni aynen sunulmaktadır. **Pellé**, Frankla ödemeyi ve beyannameden vazgeçmeyi Fransa'nın kabul edemeyeceğini bildirdi. **Rumbold**, *'Barış sorunu birkaç noktada düğümlenmiştir, bu böyle devam edemez'* diyor. Başka konularda anlaşma olursa tahliye (işgalin sona erdirilmesi) konusunda zorluk çıkmayacağını söylüyor. O da Frankla ödemeyi ve beyannameden vazgeçmeyi kabul etmiyor. Ben, her ikisine kabul edemeyeceğimizi bildirdim. Durum çok gergindir. Hükümetin kararının derhal bildirilmesini istirham ederim. Sorun çözümleninceye kadar Düyunu Umumiye

1253) ***Ibid.***, s.443-444, No. 440: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 14.6.1923, No. 252, acele.

1254) ***Ibid.***, s.444-445, No. 441: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 14.6.1923, No. 253, acele.

1255) ***Ibid.***, s.445-447, No. 442: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 14.6.1923, No. 225, 226, 227.

İdaresinin toplayacağı gelirlerin Türk Hükümetine teslim edilmeyeceği bildirildi."[1256]

Lozan'da Rumbold'dan Lord Curzon'a iki tel, 14.6.1923

"Borç faizleri sorunu bugün de barış yolu üzerinde bir engel olarak kaldı. **General Pellé** ve **İsmet Paşa** ile ayrı ayrı görüştüm. **Pellé**, Hükümetinden çok katı bir talimat almış, hiç yumuşamıyor. **İsmet Paşa** ise çok inatçı. Hiçbir ilerleme olmuyor."[1257]

"**Venizelos**, bugün öğleden sonra İngiliz, Fransız ve İtalyan delegasyonlarına bir nota verdi. Notada, Yunanistan'ın sekiz yıldan beri 200 bin kişilik bir orduyu seferberlik halinde tuttuğunu, buna daha fazla dayanamayacağını ve Türkiye ile bir ön barış yapmak istediğini bildiriyor."[1258]

15 Haziran 1923 Cuma

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 15.6.1923

"**Gazi Paşa** ile birlikte görüşüldü. Müttefiklerin teklif ettikleri beyanname metni ile izah ve tefsirde çelişki görülmüştür. İzah ve tefsirden, Düyunu Umumiye gelirlerinin bir bölümünü almaya hakkımız olduğu anlaşılıyor. Bu durumda anlaşmazlık giderilmiş oluyor. Hükümetin kararı: Yukarıdaki izah ve tefsir eklenirse beyanname kabul edilebilir. Düyunu Umumiye'nin işe başlamasının mali yıl sonuna ertelenmesi gerekebilir."[1259]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa üç tel, 15.6.1923

"Hükümetimizle şirketler arasındaki görüşmeler Müttefikler arasında da olumlu kanaat yaratıyor."[1260]

1256) ***Ibid.***, s.447-448, No. 443: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 14.6.1923, No. 229.
1257) ***DBFP-I/ XVIII***, s.868, No. 615: Rumbold'dan Curzon'a tel, 14.6.1923, No. 195 (özet).
1258) ***DBFP-I/ XVIII***, s.865, No. 612: Rumbold'dan Curzon'a tel, 14.6.1923, No. 192 (özet).
1259) Şimşir, ***Lozan Telgrafları II***, s.448-449, No. 444: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 15.6.1923, No. 254-256.
1260) ***Ibid.***, s.449-450, No. 445: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 15.6.1923.

"Fenerler şirketi gibi imtiyazlı şirketlerle ilgili bir madde Konferansın birinci döneminde kabul edilmişti. Bu madde şimdi de kabul edilmiştir. Üç adet fenerler avans borç taksidine dahildir."[1261]

"**Venizelos**, ön barış yapılmasını önermiştir. Müttefikler kabul etmemiştir. Bulgar, Trakya'dan transit geçişle ilgili hükümleri imza edeceğini bildirdi. Dedeağaç'tan denize çıkış konusunda görüşümüzü sordu. Sırp temsilci, Dışişleri Bakanlarının son konuşmasını getirdi. Bizim için olumlu cümleleri var."[1262]

Lord Curzon'dan İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Marki Crewe'a tel, 15.6.1923

"**Rumbold**'un Fransız meslektaşından öğrendiğine göre, Fransa Hükümeti, tahliye (Müttefik işgaline son verilmesi) ile birlikte Türk ordusunun da terhis edilmesini, terhisin tahliye ile başlamasını ve tahliye ile aynı zamanda tamamlanmasını şart koşmak istiyormuş. Böyle bir istek şüphe uyandıracaktır. Kaldı ki, terhisi kontrol edebilmek de zordur. Biz barışta ve savaşta Türk Silahlı Kuvvetlerine bir sınırlama koymak gibi bir şart ileri sürmedik. Fransız Hükümetinin **Generel Pellé**'ye verdiği talimatı değiştireceğini umuyoruz. Tahliyenin başlama süresinin de, barış antlaşmasının Ankara tarafından onaylanmasından itibaren altı haftaya indirilmesini bekliyoruz. Bunları Fransa hükümetine lütfen duyurunuz."[1263]

17 Haziran 1923 Pazar

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya dört tel, 17.6.1923

"Milli Savunma Bakanlığından bildirildiğne göre, cephane taşımadan dolayı **Hüsnü Bey** ve **Sava**'ya olan 20 bin lira borç için adı geçenler başvurmamışlardır."[1264]

1261) ***Ibid.***, s.450, No. 446: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 15.6.1923, No. 232.
1262) ***Ibid.***, s.451, No. 447: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 15.6.1923, No. 234.
1263) ***DBFP-I/ XVIII***, s.871, No. 616: Curzon'dan Crewe'e tel, 15.6.1923, No. 257 (özet).
1264) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.452-453, No. 449: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 17.6.1923, No. 258.

"Miktarı bildirilen Yunan esirlerinden başka 9.495 yerli Rum da vardır."[1265]

"Yunanistan, Müslüman köylerin emlakini Yunan göçmenlerine dağıtmak için bir kanun çıkarmıştır. Gerekli girişimin yapılmasını rica ederim."[1266]

"Bazı şirketler zarar-ziyan talep etmektedirler. Müttefiklere terk ettiğimiz 12 milyon liradan bu zararların da karşılanabileceği görüşündeyiz."[1267]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 17.6.1923

"Kuponlarla ilgili beyanname hazırlanıyor. Düyunu Umumiye'nin toplayacağı gelirlerin bir bölümünü Türk Hükümetinin alacağını beyannameye koydurmaya çalışıyoruz. Düyunu Umumiye'nin işe başlamasını Marta kadar ertelemek imkânsız."[1268]

"**Ziya Hüsnü**'nün verdiği projenin arkasında bir İsviçre şirketi vardır. Görüşmeye hazırdırlar ve cevabınızı bekliyorlar."[1269]

18 Haziran 1923 Pazartesi

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 18.6.1923

"İngilizler Revandiz'i işgal etmişlerdir. Boşaltmaları için girişimlerde bulunmanızı istirham ederim."[1270]

"**Fevzi Paşa**'nın bildirdiğine göre, **Faysal** Musul'a gelmiş. Nusaybin'in güneyindeki Fransızlarla aşiretler arasında gerginlik başgöstermiştir."[1271]

19 Haziran 1923 Salı

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya beş tel, 19.6.1923

"(Taksim) Emlak şirketiyle anlaşmaya varıldı."[1272]

1265) ***Ibid.***, s.453, No. 450: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 17.6.1923, No. 259.
1266) ***Ibid.***, s.453-454, No. 451: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 17.6.1923, No. 260.
1267) ***Ibid.***, s.455, No. 452: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 17.6.1923, No. 261, 262.
1268) ***Ibid.***, s.455-456, No. 453: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 17.6.1923, No. 235.
1269) ***Ibid.***, s.456, No. 454: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 17.6.1923, No. 236.
1270) ***Ibid.***, s.457, No. 455: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 18.6.1923, No. 263.
1271) ***Ibid.***, s.457, No. 456: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 18.6.1923, No. 264.
1272) ***Ibid.***, s.458, No. 457: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 19.6.1923, No. 265.

"Kızılhaç delegelerine Ankara'ya gelme izni verildi."[1273]

"Yunanlılarla gemi değişiminde Yunan tarafının fazlaca para ödemesi gerekecektir. Çünkü iade edecekleri gemi ve malların değeri azdır."[1274]

"Trakya'dan Anadolu'ya 18 top götüren 'Ümid' vapuru İngilizler tarafından tutuklandı ve toplar boşaltıldı. Olayın görüşümüze göre savunulması isteniyor. Bilgilerine."[1275]

"Düyunu Umumiye'nin hükümete devredilecek gelirlerin miktarı Franka denk olmalı. Marttan önce gelirleri Düyunu Umumiye'ye devretmeye imkân yoktur."[1276]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa üç tel, 19.6.1923

"**Venizelos**'la esirler işini konuştum. Bütün esirlerimizin iade edildiğini söylüyor."[1277]

"Şirketlerin savaş zararlarını tazmin etmemizi yine istiyorlar. Türk tâbiyetindeki bu şirketleri, öteki Türk şirketleri gibi saymak gerekir."[1278]

"Kuponlar konusunda özel temaslarla bir anlaşma sağlanamıyor."[1279]

Lozan'da Rumbold'dan Lord Curzon'a iki tel, 19.6.1923

"**İsmet Paşa** ilk defa **Venizelos**'u ziyaret etmiş. Bir nezaket ziyareti gibi görünen bu ziyaret sırasında, **Venizelos**'un Türkiye ile bir ön barış yapmak için Müttefikler katında yaptığı girişim konusunda bilgi almış. **Venizelos**, bilgi vermiş, bu konuda ısrar etmediğini bildirmiş. Türkiye ile Yunanistan arasında zaten mübadele ve esir değişimi sözleşmeleri yapıldığından bahsedilmiş."[1280]

1273) ***Ibid.***, s.458, No. 458: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 19.6.1923, No. 266.
1274) ***Ibid.***, s.458, No. 459: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 19.6.1923, No. 267.
1275) ***Ibid.***, s.458-459, No. 460: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 19.6.1923, No. 268, gizli ve zata mahsustur.
1276) ***Ibid.***, s.459-460, No. 461: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 19.6.1923, No. 269.
1277) ***Ibid.***, s.460, No. 463: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 19.6.1923, No. 242.
1278) ***Ibid.***, s.461, No. 464: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 19.6.1923, No. 243.
1279) ***Ibid.***, s.462, No. 465: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 19.6.1923, No. 244.
1280) ***DBFP-I/ XVIII***, s.879, No. 622: Rumbold'dan Curzon'a tel, 19.6.1923, No. 208 (ve 207) (özet).

"Fransa, tahliye ile birlikte Türk ordusunun da terhis edilmesi isteğinden vazgeçmiş. Tahliyenin, antlaşmanın Ankara'da onaylanmasından sonra altı hafta içinde başlamasını da kabul etmiştir."[1281]

20 Haziran 1923 Çarşamba

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya dört tel, 20.6.1923

"**Ziya Hüsnü** tarafından bir İsviçre şirketi adına verilen teklifi görüşmeye hazırız. Yetkili vekillerini Ankara'ya gönderebilirler."[1282]

"Karaağaç'ın Yunanlılar tarafından tahribini önlemek için girişimde bulunmanızı rica ederim."[1283]

"Vatandaşlarımızın takas ve mahsup edilecek zarar ve ziyanlarına savaş yıllarının zarar ve ziyanları da dahil midir?"[1284]

"Telgrafları yolda karıştırıyorlar. Açılamayan telgraf tekrarlandı."[1285]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa dört tel, 20.6.1923

"Kuponlar yüzünden Fransız basını bize karşı bir saldırı kampanyası başlattı. İngiliz basınında da aleyhimizde sert yazılar çıkıyor. Suriye sınırı konusunda da Fransız kamuoyu kışkırtılıyor. Suriye sınırı kozunu Fransa'nın elinden almak gerek. Hükümetin kararı nedir?"[1286]

"Reji ile yapılan anlaşmada hesaplar nasıl tasfiye edildi? Türk kıyılarında kabotaj yapmakta olan yabancı şileplerden hangilerinin bir süre kalmalarına izin verilecek?"[1287]

1281) ***DBFP-I/XVIII***, s.880, No. 623: Rumbold'dan Curzon'a tel, 19.6.1923, No. 209 (özet).
1282) Şimşir, ***Lozan Telgrafları II***, s.462, No. 466: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 20.6.1923, No. 270.
1283) ***Ibid.***, s.462-463, No. 467: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 20.6.1923, No. 271 (özet).
1284) ***Ibid.***, s.463, No. 468: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 20.6.1923, No. 472 (özet).
1285) ***Ibid.***, s.464, No. 470: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 20.6.1923, No. 273 (özet).
1286) ***Ibid.***, s.465, No. 472: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 20.6.1923, No. 247 (özet).
1287) ***Ibid.***, s.464, No. 471: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 20.6.1923, No. 245 (özet).

"Savaş ganimetleri konusunda Yunanistan'la kararlaştırılan formül yalnız gemilerin karşılıklı geri verilmesini öngörüyor. Yunanlıların elinde bizim 37 teknemiz var. Yunanlıların elindeki teknelerimiz konusunda açık bilgi verilmesini rica ederim."[1288]

"İki telgrafınızdan biri alınamadı, diğeri de açılamadı."[1289]

Lozan'da Rumbold'dan Lord Curzon'a tel, 20.6.1920

"Borçlar konusunda Fransa tutumunu değiştirmedi. Bu durumu aşmak için şu yollar akla gelmektedir: 1) Hukukçuların açıklamasını kabul etmesi için **İsmet Paşa** üzerinde ağır baskı uygulamak, 2) Borçlar sorununun Türk Hükümeti ile alacaklılar temsilcileri arasında görüşmelerle çözüme bağlanması ve 3) Hukukçuların açıklamasından vazgeçmek, fakat Müttefiklerin alacaklıları (bona sahiplerini) koruma yetkisi olduğunu kayda geçirmek."[1290]

Amerikan delegesi Grew'un günlüğünden, 20.6.1923

"*(İsmet Paşa ile görüşme)* Saat 16.00. **İsmet Paşa**'yı ziyaret ettim ve kendisinden Büyük Millet Meclisi adına, Amerika'nın tam yetkili elçisi olarak şahsına hitaben, Müttefiklerle yapılan antlaşmanın azınlıklarına ilişkin bölümünde yer alan 36 ve 44 sayılı maddeleri daha da somutlaştıran ama Milletler Cemiyeti'ne atıfta bulunmaktan imtina eden bir gönüllü açıklama yapmasını arzu ettiğime sözü getirdim. Antlaşmanın onaylanması aşamasında göz önüne alınması gerekecek şekilde Amerikan kamuoyunu olumlu bir şekilde etkilemiş olmasının öneminden uzun uzadıya bahsettim... **İsmet**, böyle bir açıklamanın hukuken Türkiye'yi bağlayan tek taraflı bir taahhüt oluşturacağını söyleyerek itiraz etti. Böyle bir açıklama yapılmasında ısrarcı olmamızın Ankara'da son derece müessif bir izlenim yaratacağını söylüyordu."[1291]

1288) ***Ibid.***, s.465-466, No. 473: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 20.6.1923, No. 248 (özet).

1289) ***Ibid.***, s.463, No. 469: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 20.6.1923, No. 245 (özet).

1290) ***DBFP-I/XVIII***, s.880-881, No. 624: Rumbold'dan Curzon'a tel, 20.6.1923, No. 212 (özet).

1291) Grew, ***op.cit.***, s.588-589 ve Orağlı, ***op.cit.***, s.136.

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya beş tel, 21.6.1923

"Reji ile yapılan anlaşmada Düyunu Umumiye ile ilgili maddelerde değişiklik yapılmadı. Kabotaj konusunda yalnız İngiliz, Fransız ve İtalyan kumpanyalarına belli bir süre göz yumulabilir."[1292]

"Kuponlar sorunu **Gazi Paşa** ile birlikte görüşüldü. Durum şüphesiz ciddidir. Kararımız kesindir. Barışın tek engeli kuponlar işi halledilmedikçe öteki konularda konuşmayınız."[1293]

"Bizim Yunan'a iade edeceğimiz 21 tekne, değer ve tonaj bakımından Yunanlıların bize geri verecekleri 37 tekneden daha önemlidir."[1294]

"Bağımsızlığı için yüzbinlerce evladının kanlarını dökmüş olan Türk Milletini harpçi gibi göstermek ve Fransa kamuoyunu Türk Milletine karşı kışkırtmak yanlıştır. Basının ve kamuoyunun doğru aydınlatılması gerekir. Suriye sınırında hiçbir yığınak yapmıyoruz. Oysa Fransızlar Kırıkhan dolayında askeri yığınak yapmışlardır. Bunu protesto etmek gerekir."[1295]

"İzmir bankalarındaki kasalar hakkında evvelce cevap verilmişti. Sigorta şirketlerinden alacakları olanların da mahkemeye başvurabilecekleri bildirilmişti. Fransa hükümetinin bunu ters göstermesi garip karşılanmıştır. Fransız notasına bu yolda cevap verilmesini rica ederim."[1296]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa üç tel, 21.6.1923

"Kuryelere verilen elbise bedeli ile yevmiyeler hakkında aydınlatılmamızı rica ederim."[1297]

1292) Şimşir, ***Lozan Telgrafları II***, s.465, No. 474: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 21.6.1923, No. 276.
1293) ***Ibid.***, s.466, No. 475: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 21.6.1923, No. 277.
1294) ***Ibid.***, s.467-468, No. 476: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 21.6.1923, No. 278.
1295) ***Ibid.***, s.468-469, No. 477: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 21.6.1923, No. 279.
1296) ***Ibid.***, s.469-470, No. 478: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 21.6.1923, No. 276.
1297) ***Ibid.***, s.470, No. 479: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 21.6.1923, No. 249.

"Mübadele dışında kalan İstanbul Rumlarına emval-i metruke kanununun uygulanmaması için **Venizelos** tekrar başvurdu. Cevabın çabuklaştırılmasını rica ederim."[1298]

"Takas ve mahsup edilen vatandaş zarar ve ziyanlarına Mütareke döneminin haciz bedelleri de dahildir. Ama bunun sınırlamaları vardır."[1299]

22 Haziran 1923 Cuma

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 22.6.1923

"İstanbul depolarındaki silah ve cephanemiz İngilizler tarafından taşınmaktadır. Silah ve cephanemizin yerlerinde bırakılmaları için girişimde bulunmanızı rica ederim."[1300]

"**Gazi Paşa** aleyhine hareket eden komite mensuplarından **Kanofski** ve **Kalotes** takma adlarıyla seyahat ettikleri bildirilen şahıslar henüz Ankara'ya gelmemişlerdir. Yakalanabilmeleri için kimliklerinin araştırılıp bildirilmesini rica ederim."[1301]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 22.6.1923

"Müttefik başdelegelerinden aldığım ortak bir notada, 15 Nisan 1923 tarihli yeni emval-i metruke kanunumuzun mülkiyet hakkına aykırı olduğu, bundan kendi vatandaşlarının da zarar görecekleri iddiasıyla, kanunun uygulanması protesto ediliyor ve bu uygulamayı kabul etmeyecekleri bildiriliyor."[1302]

"İsviçreli bir subay Türkiye'de açılacak havacılık okulunda öğretmenlik yapmak istiyor. Lozan Havacılık Okulu Müdürü de Türkiye'de havacılık okulu açmak için başvurmuştu. Verilecek cevabın bildirilmesini rica ederim."[1303]

1298) ***Ibid.***, s.471, No. 480: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 21.6.1923, No. 250.
1299) ***Ibid.***, s.471-472, No. 481: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 21.6.1923, No. 251.
1300) ***Ibid.***, s.472, No. 482: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 22.6.1923, No. 274.
1301) ***Ibid.***, s.473, No. 483: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 22.6.1923, No. 275.
1302) ***Ibid.***, s.473-475, No. 484: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 22.6.1923, No. 253.
1303) ***Ibid.***, s.475-476, No. 485: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa yazı, 22.6.1923, No. 64 (özet).

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa beş tel, 23.6.1923

"Ekonomik komitede bazı ufak konular görüşüldü. Kuponlar sorunu halledilmeden hiçbir esaslı sorunu halletmeyeceğimiz yolunda girişimde bulundum. Suriye sınırındaki yığınak konusundaki görüşümüzü anlattım. İstanbul'dan alınıp götürülen silah ve cephane konusunda girişimde bulundum. *Tanin* gazetesi, Fransız ve Düyunu Umumiye görüşlerini savunuyor. Kuponlar yüzünden heyetimizin eli kolu bağlanmış gibidir. Önce bu durumdan azad edilmemizi istirham ederim."[1304]

"Fransızlar, rehin tutulan 'Progresse' vapuru hakkında girişimde bulundular. Bu vapur galiba **Hüseyin Fevzi Bey**'in 'Peyâm' adlı vapurudur."[1305]

"İsviçre, Türkiye ile ekonomik ve ticari anlaşma yapmak ve Türkiye'de elçilik açmak isteyebilir. Tutumumuz ne olacaktır?"[1306]

"**Venizelos** Karaağaç'ın tahrip edildiğini yalanladı."[1307]

"Müttefikler bir gündem metni gönderdiler ve askıdaki çeşitli sorunları bizimle görüşmek istediklerini bildirdiler. İngiliz, diğer sorunlar halledildikten sonra tahliye (işgalin sona erdirilmesi) konusunda son sözü söyleyeceklerini bildirdi. **Pellé**, kuponlar konusunda talimat beklediğini söyledi. İngiliz, imtiyazlar konusunda, antlaşmaya bazı prensipler konması için ısrar etti ve diğerleri bu görüşe katıldılar. Kuponlar ve tahliye sorunları halledilmeden bu konuda bir görüş bildirmeye yetkimiz olmadığını belirttik. Sanırım önce şirketler ve imtiyazlar sorunlarını halletmek istiyorlar. Fransızlar, şirket ve imtiyaz işlerinde tatmin olmayan İngilizleri kuponlar konusunda kendilerine çektiklerini düşünüyor ve mem-

1304) ***Ibid.***, s.476-477, No. 486: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 23.6.1923, No. 254 (özet).
1305) ***Ibid.***, s.477, No. 487: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 23.6.1923, No. 255 (özet).
1306) ***Ibid.***, s.478, No. 488: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 23.6.1923, No. 256 (özet).
1307) ***Ibid.***, s.478, No. 489: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 23.6.1923, No. 257 (özet).

nun görünüyorlar. Müzakereler, dört-beş saat sürmüş ve pek çetin geçmiştir. Talimat bekliyorum."[1308]

Lozan'da Rumbold'dan Lord Curzon'a tel, 23.6.1923

"Dün akşam **İsmet Paşa** bana geldi. Müttefiklerin İstanbul'da Türkiye'ye ait savaş malzemelerini alıp götürdüklerinden yakındı, bu malzemelerin işgal sona erince Türkiye'ye geri verilmesi gerektiğini söyledi. Ben de 'Ümid' gemisinin Trakya'dan Anadolu'ya silah taşırken yakalandığını, bunun Mudanya Mütarekesi'nin Türkiye tarafından çiğnenmesi demek olduğunu söyledim. **İsmet Paşa**, Türkiye'nin Suriye sınırına yığınak yapmadığını, tersine, Fransızların Türkiye sınırına asker yığdıklarını söyledi."[1309]

24 Haziran 1923 Pazar

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya sekiz tel, 24.6.1923

"Enval-i metrukeyle ilgili 15 Nisan 1923 tarihli kanun İstanbul'un asıl yerlilerine uygulanmıyor. Kanun yalnız Türk vatandaşlarına uygulanıyor. Dolayısıyla **Venizelos**'un iddiaları doğru değildir."[1310]

"Milletvekili seçimleri hükümetin lehine gelişmekte ve Müdafaa-i Hukuk adayları seçimleri kazanmaktadırlar. Bilgilerine sunulur."[1311]

"(Roma temsilcimiz) **Celâlettin Arif Bey**'in istifası kabul edilmiş ve yerine **Suat Bey (Davaz)** atanmıştır."[1312]

"İsviçre hükümetinin anlaşma tekliflerini hükümete bildirmenizi rica ederim."[1313]

1308) ***Ibid.***, s.478-481, No. 490: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 23.6.1923, No. 259, 260 (özet).
1309) ***DBFP-I/XVIII***, s.887, No. 630: Rumbold'dan Curzon'a tel, 23.6.1923, No. 218 (özet).
1310) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.481-482, No. 491: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 24.6.1923, No. 283.
1311) ***Ibid.***, s.482, No. 492: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 24.6.1923, No. 284.
1312) ***Ibid.***, s.483, No. 493: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 24.6.1923, No. 285.
1313) ***Ibid.***, s.483, No. 494: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 24.6.1923, No. 286.

"(Kurye yevmiyeleri) Bundan sonra da verilir."[1314]

"**Fevzi Paşa**'nın bildirdiğine göre, Fransızlar Suriye sınırında üç hatta yığınak yapmaktadırlar."[1315]

"Kuponlar ve tahliye (işgale son verilmesi) sorunları halledilmedikçe öteki sorunlar üzerinde müzakere kabul edilmemesi hakkındaki kararımız kesindir."[1316]

"**Fevzi Paşa**'nın bildirdiğine göre, sınırda bir Fransız subayı ile dört asker, kimliği bilinmeyen kişilerce öldürülmüştür. Ermeni ve Rumlar İskenderun taraflarına göç etmektedirler."[1317]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa dört tel, 24.6.1923

"Üçüncü komitede Müttefik delegeleri İzmir'deki sigorta şirketleriyle ilgili bir beyanname okudular. Bu sorunun Konferansta söz konusu edilemeyeceğini ve beyannameye hayret ettiğimi söyledim. Bu konuda bilgi istirham ederim."[1318]

"(İngilizlerin Revandiz'i işgali üzerine) Evvelce girişimde bulunulmuştu. Burada tekrar girişimde bulunmak doğru olmaz."[1319]

"Edinilen bilgiye göre, kuponlar (borç kuponlarının altınla ödenmesi) konusunda **Poincaré** inat ediyor. İmtiyazlar sorunu burada halledilebilseydi, barışa engel olan kuponlar işi ve **Poincaré**'dir denilebilecekti. Kuponlar ve imtiyazlar konularında bize ültimatom biçiminde baskı yapabilirler. İmtiyazlar işini halledersek kuponlar konusunda Fransa yalnız bırakılmış olur. Talimatlarının bildirilmesi müsterhamdır."[1320]

"Esir değişimi için kurulan Kızılhaç Komisyonu, görevini bitirdiğini Konferansa bildirmiştir."[1321]

1314) ***Ibid.***, s.483, No. 495: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 24.6.1923, No. 287.
1315) ***Ibid.***, s.484, No. 496: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 24.6.1923, No. 289.
1316) ***Ibid.***, s.485, No. 497: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 24.6.1923, No. 290.
1317) ***Ibid.***, s.485-486, No. 498: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 24.6.1923, No. 291.
1318) ***Ibid.***, s.485-486, No. 499: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 24.6.1923, No. 261.
1319) ***Ibid.***, s.486, No. 500: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 24.6.1923, No. 262.
1320) ***Ibid.***, s.487-488, No. 501: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 24.6.1923, No. 263, 264, acele.
1321) ***Ibid.***, s.488-489, No. 502: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 24.6.1923, No. 265.

Yüksek Komiser Vekili Henderson'dan Lord Curzon'a rapor, 24.6.1923

"Türkiye kötüye gidiyor. İç ayrılıklar artıyor. **Mustafa Kemal**'in sivil halk üzerindeki etkisi uçup gidiyor. Basın, İstanbul'daki milli idareyi her Allahın günü sürekli eleştiriyor. **Çerkez Ethem**'in, milli idareyi despot olarak gösteren, Türk ordusuna saldıran ve İttihat ve Terakki'yi öven mektubu sansüre rağmen basında yayımlandı. Seçimler bir göz boyamadır; Müdafaai Hukuk adayları, seçim özgürlüğü olmadığı için seçiliyorlar. Halk ve **Kemalist**'ler özellikle doğu illerinde kendilerini güvende hissetmiyorlar. Türkiye'nin gerçek güçsüzlüğü, 'Ümid' vapurundaki silahlara İngiliz donanmasınca el konulması olayında açıkça ortaya çıktı. Üzerinden bir hafta geçtiği halde Türkiye bu olayı hâlâ protesto bile edemedi. Fakat asıl tehlike şurada yatmaktadır: Türkiye, mali ve ekonomik bağımsızlığına aykırı gördüğü bir barış yapmaktansa Anadolu'ya çekilip gücünü burada toplamaya yönelmektedir. Buna karşı Müttefikler Anadolu'da fiili tedbirler alamazlarsa, Türkler, borç kuponlarını Sterlinle ödemeye razı olmaktansa barış antlaşmasını imzalamaktan vazgeçerek Konferansı kesintiye uğratabilirler. Bu riski göğüsleyerek Türklerin boyun eğmesini beklemek Müttefik Devletlerin takdirine kalmıştır. Bu takdirde İstanbul'un işgalini sittin sene sürdürmek gerekecektir."[1322]

25 Haziran 1923 Pazartesi

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 25.6.1923

"Sakız-Çeşme kabloları imtiyazını almış olan şirket temsilcisi bizimle görüşmeler yaptıktan sonra memnun olarak Londra'ya dönmüştür."[1323]

1322) *DBFP-I/XVIII*, s.894-896, No. 633: Henderson'dan Curzon'a rapor, 24.6.1923, No. 363 (özet).

1323) Şimşir, *Lozan Telgrafları II*, s.489, No. 503: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 25.6.1923, No. 293.

"Trakya'dan Anadolu'ya taşınmakta olan toplara ve 'Ümid' vapuruna İngilizler el koydular ve Mudanya Mütarekesi'ne aykırı davrandığımızı ileri sürdüler. Oysa anılan mütareke anlaşmasında bunu engelleyen hüküm yoktur. Tam tersine İngilizlerin hareketleri Mudanya Mütarekesi'ne aykırıdır. Bunu protesto ediniz ve topların geri verilmesini isteyiniz."[1324]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa üç tel, 25.6.1923

"Kurye Teğmen **Fethi Bey**'in ödeneği hakkındaki cevapları anlaşılamadı. Doğru işlem ne ise onun bildirilmesini istirham ederim. Her vesileyle imalı tecavüzlere artık tahammülüm kalmamıştır."[1325]

"Kuponlar işi halledilmeden imtiyazların halledilmesine girişilmeyecek ama kuponlar hallolduktan sonra tutumumuzun ne olacağını Hükümet sessiz geçiştiriyor. Delegasyonumuzun bütün hattı hareketi Ankara'dan yönetilmek isteniyor. Bize güvenilmezse bizim aracılığımızla barış yapmak imkânsızdır. Beni böyle ağır bir sonuca alet etmek haksız, insafsız ve emsalsiz bir zulümdür. Aramızdaki sorunu halletmek için Ankara'ya gitmek elzemdir. Ancak yanlış anlaşılmayı hükümetin gidermesi gerekir."[1326]

"Barış projesinde Maliye Bakanlığının Düyunu Umumiye İdaresine bir mektup göndermesi öngörülüyor. Mektup geçmişin pürüzlerini temizlemeyi amaçlıyor. Proje metni."[1327]

26 Haziran 1923 Salı

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya üç tel, 26.6.1923

"Lozan'da istikraz için müzakereler yaptığımız yolunda basında yayınlar yapılıyor. Bu yayınların yalanlanması ve borç aradığımız fikrinin giderilmesini rica ederim."[1328]

1324) ***Ibid.***, s.489-490, No. 504: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 25.6.1923, No. 294.
1325) ***Ibid.***, s.490-492, No. 505: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 25.6.1923, No. 267.
1326) ***Ibid.***, s.491-492, No. 506: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 25.6.1923, No. 270.
1327) ***Ibid.***, s.492-493, No. 507: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 25.6.1923, No. 271.
1328) ***Ibid.***, s.493, No. 508: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 26.6.1923, No. 295.

"Emval-i metruke kanunu, vatandaşlarımızın haklarını korumayı amaçlıyor. Kaçakların ve kayıpların hakları da güvence altına alınıyor. Bu kanun yabancılara uygulanmıyor."[1329]

"**Gazi**'nin huzurunda görüşüldü. Hükümetin tahliye ve kuponlar işini esas saydığı ve kuponlar sorunu halledilmedikçe diğer sorunlar üzerinde müzakerelere girişilmeyeceği bildirilmişti. Şirketler ve imtiyazlar konusunda da talimat verilmiş, sorulan hususlar cevapsız bırakılmamıştı. Hükümet delegasyonumuzun faaliyetini sınırlamıyor. Kuponlar ve tahliye sorunları halledildikten sonra, bazı esaslara göre imtiyazlar görüşülebilir."[1330]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 26.6.1923

"Haczedilmiş silah ve malzememiz tahliye maddelerinde ayrıca belirtilecektir."[1331]

"**Rumbold**'la görüştüm. Kuponlar işinin derhal hallini tekrar istedim. Kuponlar, tahliye ve imtiyazlar sorunlarını birlikte görüşüp görüşemeyeceğimizi sordu. Hükümetin görüşü nedir?"[1332]

27 Haziran 1923 Çarşamba

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya dört tel, 27.6.1923

"Delegasyon üyelerinden yılda iki defa görevle Avrupa'ya gidenlere elbise bedeli verilmiyor."[1333]

"Tahliye ve kuponlar işi çözüme bağlandıktan sonra imtiyazlar görüşülebilir."[1334]

"Düyunu Umumiye'ye verilecek metin kararlaştırıldı. Sunulmaktadır."[1335]

"Avanslar konusunda Osmanlı Bankası'yla anlaşmaya varıldı. Bazı şirketlerle de anlaşma oldu."[1336]

1329) ***Ibid.***, s.493-494, No. 509: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 26.6.1923, No. 296.
1330) ***Ibid.***, s.494-496, No. 510: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 26.6.1923, No. 297-300.
1331) ***Ibid.***, s.496, No. 511: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 26.6.1923, No. 268.
1332) ***Ibid.***, s.496-497, No. 512: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 26.6.1923, No. 273.
1333) ***Ibid.***, s.497, No. 513: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 27.6.1923, No. 303.
1334) ***Ibid.***, s.497-498, No. 514: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 27.6.1923, No. 304.
1335) ***Ibid.***, s.498, No. 515: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 27.6.1923, No. 305.
1336) ***Ibid.***, s.498-499, No. 516: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 27.6.1923, No. 306.

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 27.6.1923

"Delegasyonumuz üyelerinden elbise parası almayanlar hakkındaki cevaplarının çabuklaştırılmasını rica."[1337]

"(Lozan'da istikraz görüşmeleri yaptığımız yolunda) Yayın yapan Türk gazetelerinin dikkati çekildi. Yabancı basında bu konuda yayın olmadı."[1338]

28 Haziran 1923 Perşembe

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya dört tel, 28.6.1923

"(Yabancı ordular için odun kesmiş olan müteahhitler hk.) Orman resmi alınması işlemleri hükümetçe değiştirilemiyor. Müteahhitler hakkında başka şikâyetler de vardır."[1339]

"İsviçre-Türkiye Dostluk Derneği Başkanının ekonomik tekliflerini görüşmeye hazırız."[1340]

"Yunanistan'daki vakıflarla ilgili maddenin çıkarılmış olduğu yolunda bir haber yayımlandı. Bilgi verilmesini rica ederim."[1341]

"İngiliz Eastern telgraf şirketi kablolarıyla İzmir'den çekilen telgraflardan dolayı şirketten alacağımız vardır. İngiliz ve Yunan delegeleri nezdinde gereken girişimlerin yapılmasını rica ederim."[1342]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 28.6.1923

"*Sultan Osman* zırhlısının son taksitiyle ilgili haber yanlıştır ve muhtemelen Düyunu Umumiye İdaresi'nden çıkmıştır. Para, Türkiye Milli Bankasındadır."[1343]

1337) *Ibid.*, s.499, No. 517: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 27.6.1923, No. 274.
1338) *Ibid.*, s.499-500, No. 518: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 27.6.1923, No. 275.
1339) *Ibid.*, s.499, No. 519: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 28.6.1923, No. 307.
1340) *Ibid.*, s.500, No. 520: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 28.6.1923, No. 308.
1341) *Ibid.*, s.501, No. 521: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 28.6.1923, No. 309.
1342) *Ibid.*, s.501, No. 522: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 28.6.1923, No. 310.
1343) *Ibid.*, s.502-503, No. 524: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 28.6.1923, No. 276.

Paris Mümessilliğinden Dışişleri Bakanlığına tel, 28.6.1923

"İngiliz Başbakanı, Lozan'daki gecikmenin borçlar işinden kaynaklandığını ama bu zorluğun aşılacağını söylemiştir."[1344]

29 Haziran 1923 Cuma

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa üç tel, 29.6.1923

"Bugün toplantı olmadı. Müttefik delegelere sorunların çözümünü beklediğimizi hatırlattım. Talimat beklediklerini söylediler."[1345]

"**Gazi Paşa**'ya: İtalyan delegesi **Sivrihisaryan** kardeşlerin salıverilmesi hakkında bilgi bekliyor."[1346]

"Bugün toplantı olmadı. Ortada söylentiler dolaşıyor. Yeni Bulgar temsilcisi Karaağaç'ın Türklere verilmesine karşı çıktı."[1347]

30 Haziran 1923 Cumartesi

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 30.6.1923

"'Sultan Osman' zırhlısının son taksitinin Türkiye Milli Bankası tarafından iadesi şimdilik ertelenmiştir."[1348]

Gazi M. Kemal'den İsmet Paşa'ya tel, 30.6.1923

"**Sivrihisaryan** kardeşler bulunamamıştır."[1349]

1344) *PBA-K.372/1* ve Şimşir, *Lozan Telgrafları II*, s.503, No. 525: Paris Mümessilliğinden Dışişlerine tel, 28.6.1923, No. 1861.
1345) *Ibid.*, s.504, No. 527: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 29.6.1923, No. 278.
1346) *Ibid.*, s.504, No. 528: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 29.6.1923, No. 279.
1347) *Ibid.*, s.505, No. 530: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 29.6.1923, No. 281.
1348) *Ibid.*, s.506, No. 531: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 30.6.1923, No. 313.
1349) *Ibid.*, s.506, No. 532: Gazi M. Kemal'den İsmet Paşa'ya tel, 30.6.1923, No. 314.

4.
TEMMUZ 1923
(Barış Antlaşmasının İmzalanması)

1 Temmuz 1923 Pazar

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 1.7.1923

"Çekoslovakya ile ilişkiler kurulması için görüşmelere başlanması uygun görüldü."[1350]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 1.7.1923

"Eastern şirketinden alacağımız konusunda Konferansta bir girişime gerek yoktur."[1351]

Paris Mümessilliğinden Dışişleri Bakanlığına tel, 1.7.1923

"Müttefiklerin muhtırasının gecikmesi yazışmalardan ve Konferansın kesilmesi sorumluluğundan kaynaklanmıştır."[1352]

2 Temmuz 1923 Pazartesi

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya üç tel, 2.7.1923

"İzmir yangınından zarar görenler, zararlarının sigortalara tazmin ettirilmesi için hükümete başvurdular. Kendilerine, mahkemelere başvurmaları söylendi."[1353]

"Fenerler idaresiyle görüşüldü ve anlaşma hazırlandı. İmtiyaz sahiplerinin gelmeleri bekleniyor."[1354]

"Türkiye'de maden işletmek isteyen İsviçreliler ülkemize bir inceleme heyeti gönderebilirler."[1355]

1350) ***Ibid.***, s.507, No. 533: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 1.7.1923, No. 315.
1351) ***Ibid.***, s.507, No. 534: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 1.7.1923, No. 282.
1352) ***PBA-K.372/1*** ve **Şimşir, *Lozan Telgrafları II***, s.507-508, No. 535: Paris Mümessilliğinden Dışişlerine tel, 1.7.1923, No. 1868 (özet).
1353) ***Ibid.***, s.508, No. 536: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 2.7.1923, No. 316 (özet).
1354) ***Ibid.***, s.508-509, No. 537: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 2.7.1923, No. 317 (özet).
1355) ***Ibid.***, s.509, No. 538: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 2.7.1923, No. 318 (özet).

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 2.7.1923

"Askıdaki sorunların çözümü için hiçbir toplantı yapılmadı. Bugün davetçi devletlere bir nota verdim. Kuponlar işinin bir an önce halledilmesini istedim."[1356]

3 Temmuz 1923 Salı

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya altı tel, 3.7.1923

"Kuponlar işi halledilmeden bu konuda bir taaahhütte bulunulmaması muvafık görülmüştür."[1357]

"Barış yapıldıktan sonra Kuzey Suriye'de tutuklananların affedilmeleri için girişimde bulunulması uygun olacaktır."[1358]

"Karaağaç belediyesine ait değirmen yıkılmaktadır. Yapılan girişimin yenilenmesini rica ederim."[1359]

"Yeni pasaport nizamnamesinde Amerikalılara ayrımcılık yapılmayacaktır."[1360]

"Aydın Demiryolu Şirketiyle anlaşmaya varıldı."[1361]

"Bugüne kadar başvuran şirketlerle anlaşmaya varılmıştır. Fenerler şirketi temsilcisi Ankara'ya dönmektedir. Bilgi edinilmesi."[1362]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa beş tel, 3.7.1923

"Sterlinle ödemeyi tanımayacağımızı Müttefiklere kabul ettiremiyoruz. Bu konuda katı ve ısrarlıdırlar."[1363]

"Türkiye'de iki yıl kabotaj yapacak üçer Fransız, İngiliz ve İtalyan şirketi gösterilmiştir. Diğer şirketler Türkiye'den çekileceklerdir. Kabulü gerekli görülüyor."[1364]

1356) ***Ibid.***, s.509-510, No. 539: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 2.7.1923, No. 283 (özet).
1357) ***Ibid.***, s.510, No. 541: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.7.1923, No. 319 (özet).
1358) ***Ibid.***, s.511, No. 542: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.7.1923, No. 320.
1359) ***Ibid.***, s.511, No. 543: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.7.1923, No. 321.
1360) ***Ibid.***, s.512, No. 544: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.7.1923, No. 323.
1361) ***Ibid.***, s.512, No. 545: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.7.1923, No. 324.
1362) ***Ibid.***, s.512-513, No. 546: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.7.1923, No. 325.
1363) ***Ibid.***, s.510, No. 540: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 3.7.1923, No. 285.
1364) ***Ibid.***, s.513, No. 547: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 3.7.1923, No. 284.

"Konferansa verdiğim nota basına da sızdı. Kuponların barışa tek engel gibi gösterilmesi İngilizlerle Fransızları telaşlandırdı. Çeşitli söylentiler dolaşıyor. Amerikalı, yeni pasaport nizamnamemizin Amerikalılara karşı ayrımcılık gözettiğinden şikâyet etti."[1365]

"Tahlisiye (kurtarma) idaresi hakkında bilgi verilmesini istirham ederim."[1366]

"Mali ve iktisadi komiteler toplandı. Barışa başlıca engelin kuponlar olduğu bir daha gözlendi. Düyunu Umumiye'den ödenen paraların Frank üzerinden artan miktarını tanımamak olmayacak. Geçmişin bu pürüzünü temizlemek gerek. Notamıza Müttefikler cevap verdiler. Onlar da cevaplarını basına sızdırdılar. Söylentiye göre, kuponlar sorunu halledilinceye kadar tahliyeyi (işgali sona erdirmeyi) geciktireceklermiş."[1367]

Lozan'da Sir H. Rumbold'dan Lord Curzon'a tel, 3.7.1923

"**İsmet Paşa** Müttefik delegelere nota verdi ve borçlar, tahliye (Müttefik işgalinin sona erdirilmesi) ve imtiyazlar sorunlarının birlikte, aynı celsede görüşülmesini istedi. Nota basına da sızdırıldı."[1368]

Lozan'da Velid Ebuzziya'dan Tevhid-i Efkâr gazetesine mektup, 3.7.1923

"Müttefikler bize cevap vermemekte ve heyet-i murahhasamızı burada beyhude yere bekletmekte devam edip duruyorlar... Bu sabah müttefikler aralarında toplandılar. Öğleden sonra **İsmet Paşa** davet olunarak nihayet tebligat vukubulacağını zannettik. Halbuki bugün de İngiliz heyeti murahhasasının talep ettiği yeni talimatın gelmediğini öğrendik. Bu ne garip, ne içinden çıkılmaz talimat, ki bir gün Fransızlara gelmez, bir gün İtalyanlara gelmez,

1365) ***Ibid.***, s.514, No. 548: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 3.7.1923, No. 286.
1366) ***Ibid.***, s.515, No. 549: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 3.7.1923, No. 287.
1367) ***Ibid.***, s.515, No. 550: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 3.7.1923, No. 288.
1368) ***DBFP-I/ XVIII***, s.914, No. 648: Rumbold'dan Curzon'a tel, 3.7.1923, No: 244 (özet).

bir gün de İngilizlere gelmez... **İsmet Paşa**'nın nihayet sabrı tükendi... Müttefiklere yazılı bir nota verdi... Artık işe bir nihayet vermelerini istiyor..."[1369]

4 Temmuz 1923 Çarşamba

Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 4.7.1923

"Öteden beri müzakere safhalarınızı takip ediyor ve inceliyorum. Heyeti Vekile kararı olmak üzere yazılan birçok cevaplarda bilhassa hazır bulundum. Heyeti Vekilenin karar ve bildirimlerini iyi anlayarak ona uygun hareketi, vaziyetinizin ve muvaffakiyetinizin emniyeti bakımından faydalı sayıyorum. Bu karar ve bildirimler arasında ben, muhataplarınızın hile ve dalavere ile yüksek heyetimize daima kendileri lehinde netice alabilecek kanaatler taşıdığını anlamış olduğumu zannediyorum. Son telgrafınızı okudum. Bunların muhteviyatı tahminlerimi teyit ediyor. Muhataplarınızın mensup oldukları hükümetlere verdikleri raporlar, sizin vaziyetinizi zayıf göstermek için esas sayılabilir.

Zâtı Âlinizce esasen malum olan esas nokta üzerinde ısrarlı ve mutaassıp olduğumuz ve bunlarda aleyhimizde muvaffakiyetsizlik halinde askeri vasıtalarca yapılabilecek hususlar ve bunların neticeleri malumdur. Biz bu hareketin icrasını ve neticelerin elde edilmesini memleketimizin yüksek menfaatleri için çoktan uygun görmekteyiz.

Zâtı Âli biraderlerinin izzetinefsiniz ve mümtaz şahsiyetinizin millet ve ordu nezdindeki itibarını hatırlatarak, ona göre hareketinizin tespit ve muhataplarınıza gösterilmesini ricaya lüzum gördüm.

Seçim vaziyeti yüzde yüz lehimize neticelenmek üzeredir.

Ordumuz bildiğiniz gibi kuvvetli ve azimlidir. Hatta sabırsızdır.

Her gün geçtikçe bilhassa bazı gazetelerin haberleri üzerine yüksek heyetiniz hakkındaki hislerde dalgalanmalar başlıyor.

1369) **Ahmet Temiz**, ***Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları...***, s.561-562, 80. mektup (özet).

Dolayısıyla çok iyi takdir buyuracağınız gibi Zâtı Âlinizden kahramanca bir hareket ve onun kuvvetle muhtemel olan neticesini beklerim."[1370]

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya yedi tel, 4.7.1923

"Anılan şirketlere ancak altı ay süreyle kabotaj hakkı tanınabilir. Küçük şirketlerin römarkaj hakkı yalnız İstanbul limanında tanınabilir. Ama şimdilik bunu açıklamak olmaz."[1371]

"Lahey'de Devletler Hukuku Akademisi'nin açılışına Türkiye Hükümeti de davet edilmiştir. Delegasyondan bir kişinin törene gönderilmesini rica ederim."[1372]

"Kuponlar sorunu halledilinceye kadar İstanbul ve çevresinin işgal altında tutulmasını kabul edemeyeceğimiz şimdiden Müttefiklere hatırlatılabilir."[1373]

"**Kont Ostrogog**'a, Tersaneler Şirketi görüşmelerini Ankara'da sürüncemede bırakması söylenmiş."[1374]

"Ziraat Bankası'na uzman bulmak için **Zekâi Bey**'in Viyana ve Budapeşte'ye gitmesine gerek görülmemiştir."[1375]

"Aydın Demiryolu Şirketi temsilcisi **Mr. Parker** hükümetimizle anlaştıktan sonra **Rumbold**'a ve *Times* gazetesine olumlu birer telgraf çekmiştir."[1376]

"Seyrisefain Müdürlüğünce hazırlanan ve örneği ilişikte sunulan defterde yer almayan 'Karadeniz' vapuru hakkında da gerekli girişimde bulunmanızı takdirlerine."[1377]

1370) ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 16***, s.27.
1371) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.516, No. 551: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 4.7.1923, No. 327.
1372) ***Ibid.***, s.517, No. 552: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 4.7.1923, No. 328 (özet).
1373) ***Ibid.***, s.517, No. 553: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 4.7.1923, No. 329, Zata mahsustur (özet).
1374) ***Ibid.***, s.518, No. 554: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 4.7.1923, No. 330 (özet).
1375) ***Ibid.***, s.518, No. 555: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 4.7.1923, No. 332 (özet).
1376) ***Ibid.***, s.518-519, No. 556: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 4.7.1923, No. 339 (özet).
1377) ***Ibid.***, s.519-520, No. 557: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya mektup, 4.7.1923, No. 6235 (özet).

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 4.7.1923

"Osmanlı Bankası ile Maliye arasında askıda bulunan altın ve 466 bin lira konusunda anlaşma olduğunu Müttefiklere bildirmiştim. Bu konuda bilgi verilmesini istirham ederim."[1378]

"İzmir yangınından zarar görenlerin sigorta şirketlerinden alacakları için Türk mahkemelerine başvuracakları yerde bu konuda karma hakem mahkemelerine başvurulması telkin olunmaktadır. Hükümetin görüşü nedir?"[1379]

5 Temmuz 1923 Perşembe

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya yedi tel, 5.7.1923

"Tahlisiye (Kurtarma) İdaresi de teslim alınmıştır."[1380]

"Osmanlı Bankası ile Maliye anlaşmaya varmış, İstanbul borçları verilmiş ve bankadaki altınlar Ankara'ya taşınarak anlaşma uygulanmıştır."[1381]

"Sigorta şirketlerinden alacaklar için Lahey Hakem Mahkemesine başvurulması uygun görülmüştür."[1382]

"Düyunu Umumiye'nin Franktan fazla ödemelerini kuponlar işinin hallinden sonraya erteliyoruz."[1383]

"İstanbul'da işgalin devam etmesi için başvuran kimse olmadığı anlaşılmıştır."[1384]

"İstanbul'daki tutuklular arasında Yunan vatandaşı yoktur."[1385]

"İtalyanlar Ereğli'de kömür işletmesi ve elektrik santrali için başvururlarsa başvuruları incelenecektir."[1386]

1378) ***Ibid.***, s.520, No. 558: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 4.7.1923, No. 290 (özet).
1379) ***Ibid.***, s.520-521, No. 559: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 4.7.1923, No. 291 (özet).
1380) ***Ibid.***, s.521, No. 560: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 5.7.1923, No. 333 (özet).
1381) ***Ibid.***, s.521, No. 561: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 5.7.1923, No. 334 (özet).
1382) ***Ibid.***, s.522, No. 562: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 5.7.1923, No. 335 (özet).
1383) ***Ibid.***, s.522, No. 563: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 5.7.1923, No. 336 (özet).
1384) ***Ibid.***, s.523, No. 564: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 5.7.1923, No. 337 (özet).
1385) ***Ibid.***, s.523, No. 565: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 5.7.1923, No. 338 (özet).
1386) ***Ibid.***, s.524, No. 566: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 5.7.1923, No. 339 (özet).

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa dört tel, 5.7.1923

"Kuponlar işi halledilinceye kadar işgalin sürdürülmesini kabul edemeyeceğimizi Müttefiklere evvelce bildirmiştim."[1387]

"İngiliz gazeteleri Müttefikler arasındaki anlaşmazlığın artık gizlenemeyeceğini yazıyorlar. Fransa, kuponlar işinin halline kadar İstanbul'daki işgalin devam etmesini istemiş. İngilizler buna razı olmamış. Bir İngiliz gazetesi *Tanin*'e dayanarak, bazı tacirlerin İstanbul'da işgalin devam etmesi için başvuruda bulunduklarını yazıyor."[1388]

"Heyetimizin Lahey'e bir kimse göndermeye imkânı yoktur."[1389]

"Delegasyondan ilk kafile şu 9 kişinin Türkiye'ye dönmesi uygun görülmüştür: **Tahir, Nusret, Fuad, Binbaşı Atıf, Binbaşı Sabri, Ali, Ali Muhtar, Yüzbaşı Aziz** ve **Mülazım Fethi Bey**'ler. **Hikmet Bey** de izinli olarak ayrılmıştır."[1390]

6 Temmuz 1923 Cuma

Paris Mümessilliğinden Dışişlerine tel, 6.7.1923

"*Matin* gazetesi, İngiltere ile Fransa'nın görüş ayrılıkları yüzünden Lozan Konferansının uzadığını yazıyor."[1391]

7 Temmuz 1923 Cumartesi

Gazi Paşa'dan "Vakit" gazetesine demeç, 7.7.1923

"Gerçi henüz son raporları okumadım. Fakat barış mutlaka olacaktır. Çünkü bütün dünya daha fazla harp halinde kalmaya tahammül edemez."[1392]

1387) ***Ibid.***, s.524, No. 567: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 5.7.1923, No. 292 (özet).
1388) ***Ibid.***, s.524-525, No. 568: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 5.7.1923, No. 293 (özet).
1389) ***Ibid.***, s.525, No. 569: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 5.7.1923, No. 294 (özet).
1390) ***Ibid.***, s.525-526, No. 570: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 5-6.7.1923, No. 295 (özet).
1391) ***PBA-K. 372/1*** ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.526, No. 571: Paris Mümessilliğinden Dışişlerine tel, 6.7.1923, No. 1901 (özet).
1392) ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 16***, s.30.

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya üç tel, 7.7.1923

"Yunanistan'dan 15.741 esir teslim alındı. Yunanistan'da kalan 5.081 kadar esirimizin akıbetlerini incelemek üzere oraya bir heyet göndermek istiyoruz."[1393]

"Genelkurmay, Irak (Musul) sorununun halli için öngörülen dokuz aylık süre içinde hiçbir askeri tedbir alınmaması yolundaki kararda, Revanduz'un boşaltılmasının kaydedilmesi gerektiği görüşündedir."[1394]

"(Şirketlerin savaş zararlarının tazmini konusundaki) Telgrafları Vekâletlere bildirilmişti. İçişleri Bakanlığı şirketlerle ilgili tamamlayıcı bilgi istemektedir."[1395]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa dört tel, 7.7.1923

Gazi M. Kemal Paşa'ya:

"Emirnamenizi her gün dikkatle okuyorum. Gazetelerde görülen aleyhimizdeki yayınların sebebi, gayretsizliğimiz ve başarısızlığımız değildir. Elimizden gelen gayreti gösteriyoruz. Bundan fazlası ültimatom vermek olur. Bu kadar büyük karar kolay verilmez. Bir gün sözlü olarak hesap verebilirsek hak kazanacağımızı ümit ediyorum. Görevimizi yapacağız. Ordumuza tekrar yol vermek gerekirse içimizde ukde kalmayacaktır."[1396]

"Paris'te Müttefikler görüşmüşler. Kuponlar işi halledilinceye kadar işgali devam ettirme hakkındaki Fransız teklifi reddedilmiş. Heyetimizin bir bölümünün dönüşü dikkati çekti. Yunanlılarla bütün sorunlarımızı hallettik. Aramızda bir sorun kalmadığını ortak bir mektupla Konferansa bildirdik. **Venizelos** bizimle ayrı bir barış yapmaktan korktuğunu ima etti. Bu konuda hükümetin görüşü nedir? Askıdaki sorunlar müzakere edilirken imtiyazlar da görü-

1393) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.526, No. 572: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 7.7.1923, No. 340.

1394) ***Ibid.***, s.527, No. 573: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 7.7.1923, No. 341 (özet).

1395) ***Ibid.***, s.527, No. 574: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 7.7.1923, No. 342 (özet).

1396) ***Ibid.***, s.528-529, No. 575: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa (Gazi Paşa'ya) tel, 7.7.1923, No. 296.

şülecektir. İmtiyazlar ve şirketler hakkında derhal bilgi verilmesi müsterhamdır. Tahliye (işgalin sona erdirilmesi) işi görüşülürken, muhafazaya alınmış gemilerimizin adlarını bilmek istiyorum."[1397]

"Kuponlar hakkında iki türlü teklifte bulundular. Birinci şıkkı reddettik. İkinci şıkta bizden beyanname isteklerinden vazgeçiyorlar, buna bazı şartlar koşuyorlardı. Biz beyanname verilmemesini kabul ettik, fakat borçlarımızı altın ve Sterlin ile ödeyemeyeceğimizi de belirttik. Kabotaj için altı aylık süreyi kabul etmiyor, iki yıl diye ısrar ediyorlar. Son kararınız nedir?"[1398]

"Osmanlı Bankası'nın imtiyaz süresinin iki yıl uzatılmasını rica ediyorlar. Cevabınız ne olacak?"[1399]

Lozan'da Sir H. Rumbol'dan Lord Curzon'a tel, 7.7.1923

"Bugün öğleden sonra Müttefik delegeleri olarak Türk delegeleri ile toplandık. Her delegasyonun uzmanları da toplantıda hazır bulundu. Toplantımız yaklaşık altı saat sürdü. Gergin geçti. Şu üç sorunu görüştük: 1) Borçlar, 2) İmtiyazlar ve 3) Tahliye (Müttefik işgaline son verilmesi). Bu toplantının bizim son toplantımız olacağına, bundan sonra Konferansın tamamlanacağına dikkati çektim. **İsmet Paşa** barış istediklerini söyledi. **Pellé**, borçlar konusunda iki alternatif öneride bulundu: a) Türkler bono sahipleri (bondsholders) konusunda ya Paris formülünü kabul ederler, b) Ya da Muharrem Kararnamesi'nin yürürlükte olduğu Antlaşmada belirtilir. Ben, tahliye konusunda açıklamada bulundum. İmtiyazlı şirketler üzerinde durduk. **İsmet Paşa**, bizim tahliye protokolü tasarımıza yedi eleştiri yöneltti: l) Antlaşmanın onaylanmasından sonra altı haftalık süre gereksizdir; 2) Tahliye operasyonu safhalara ayrılacaksa, İstanbul'un tahliyesi için bir haftalık süre yeterlidir; 3) Tahliye hükümleri antlaşmadan çıkarılsın, tahliye protokolü uygulanmazsa Türkiye'nin antlaşmayı onaylaması da geçersiz sa-

1397) ***Ibid.***, s.529-531, No. 576: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 7.7.1923, No. 297.
1398) ***Ibid.***, s.531-533, No. 577: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 7.7.1923, No. 299.
1399) ***Ibid.***, s.533, No. 578: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 7.7.1923, No. 302.

yılsın; 4) Müttefiklerin el koymuş oldukları malzemeleri Türklere iade etmeleri konusunda protokole bir hüküm konmamıştır; 5) Geri verilecek gemiler, Müttefiklerce enterne edilmiş olan bütün Türk savaş gemilerini kapsamalıdır; 6) (Türkiye'nin antlaşmayı onaylaması ön şart olarak konurken) Protokolde karşılıklılık esası gözetilmemiştir: Müttefik devletler antlaşmayı sittin sene onaylamazlarsa ne olacaktır? 7) **İsmet Paşa**, protokolde yer alan Irak sınır müzakereleri için dokuz aylık süre maddesine de itiraz etti.

Pellé, **İsmet Paşa**'nın borçlar konusundaki cevaplarını tatmin edici bulmadığını belirtti. **İsmet Paşa**, imtiyazları savaştan önce tamamlanmamış olan şirketleri imtiyazlı şirket olarak tanımayacağını ileri sürdü.

İmtiyazlar protokolü ile tahliye protokolünü inceleyip tamamlamaları için uzmanlardan oluşan iki komite kuruldu. Bunlar yarın sabah toplanacak. Yarın öğleden sonra da delegeler tekrar toplanacaklar."[1400]

8 Temmuz 1923 Pazar

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya altı tel, 8.7.1923

"Durum **Gazi Paşa**'nın huzurunda görüşüldü. Kupon ve tahliye (işgale son verilmesi) sorunlarının aldığı son şekle göre barışın yapılabileceği kanaati doğdu. Muharrem Kararnamesi konusunda ifadelerimizin zapta geçirilmesiyle yetinilebilir. Tahliye şartları kabul edilebilir. Ama el konulan silah ve cephanemizin geri verilmesini istiyoruz. Kabotaj konusunda altı aylık süre için ısrar ediniz. Doklar ve Samsun-Sivas hattı için yeni imtiyaz verilebilir. Eastern kablo şirketinin imtiyazı 1920'de sona ermişti. Asıl sorun halledilmiş olduğuna göre, diğer sorunları imkân ölçüsünde halletmenizi ve başarınızı diliyoruz."[1401]

1400) ***DBFP-I/ XVIII***, s.929-933, No. 660: Rumbold'dan Curzon'a telgraf (Kurye ile), 7.7.1922, No. 256 (özet).

1401) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.534-535, No. 580: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 8.7.1923, No. 344.

"Müttefikler tarafından İstanbul'da enterne edilmiş savaş gemilerimizin tek tek adları: 5 zırhlı, 2 kruvazör, 6 torpido muhrip, 6 torpido, 6 gambot, 3 yat ve 6 motor gambot. Toplam 35 parçadan oluşan bir donanma."[1402]

"Yunanistan ile ayrı antlaşma caizdir."[1403]

"Osmanlı Bankası'nın imtiyaz süresini uzatmak mümkün değildir."[1404]

"'Turkish Petroleum' şirketi 1914'te kurulmak istenmiş fakat kurulamamış idi. Şirkete bahşedilmiş bir hak yoktur."[1405]

"Doklar Şirketi temsilcileri Ankara'da iyi kabul görmüşler, görüşmelerden memnun kaldıklarını söylemişler ve geri dönmek üzere Londra'ya gitmişlerdir."[1406]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa dört tel, 8.7.1923

"Müttefikler ile kuponlar, tahliye ve imtiyazlar işleri (dün) özel olarak görüşüldü. Görüşme sert geçti. Yarın öğleye kadar cevap istiyorlar. Son emirlerinizi bekliyoruz."[1407]

"Müttefikler, imtiyazlarla ilgili olarak hazırlamış oldukları protokolü okudular. Protokoldeki hükümlerin şimdiye kadar hükümetimizle anlaşmaya varamamış şirketlere uygulanacağı belirtiliyor."[1408]

"İşgale son vermek (tahliye) için Müttefiklerin teklif ettikleri protokol sunulmaktadır. Barış antlaşmasının TBMM tarafından onaylandığı Yüksek Komiserlere bildirildikten sonra altı hafta içinde işgal sona erdirilecektir. Görüşlerimizi bildirdik."[1409]

"Antlaşma imzalanınca el koymuş oldukları toplarımızı ve cephanemizi geri verecekler."[1410]

1402) ***Ibid.***, s.533, No. 579: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 8.7.1923, No. 343 (özet).
1403) ***Ibid.***, s.536, No. 581: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 8.7.1923, No. 345.
1404) ***Ibid.***, s.536, No. 582: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 8.7.1923, No. 346.
1405) ***Ibid.***, s.536-537, No. 583: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 8.7.1923, No. 347.
1406) ***Ibid.***, s.537-538, No. 574: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 8.7.1923, No. 348.
1407) ***Ibid.***, s.538, No. 585: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 8.7.1923, No. 298, acele.
1408) ***Ibid.***, s.538-540, No. 586: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 8.7.1923, No. 300.
1409) ***Ibid.***, s.541-542, No. 587: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 8.7.1923, No. 301.
1410) ***Ibid.***, s.543, No. 589: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 8.7.1923, No. 304.

Lozan'da Velid Ebuzziya'dan Tevhid-i Efkâr'a mektup, 8.7.1923

"Nihayet sulha doğru son hatveyi atabildik... **İsmet Paşa**'nın müjdesi: Gece saat bir buçuk. Bütün Türk gazetecileri Lozan Palas'ın kapısının karşısındaki koltukta oturmuş, murahhasların gece içtimalarının nihayet bulmasını bekliyoruz... Saat bir buçuk raddelerinde birdenbire **İsmet Paşa**'nın otomobilinin düdüğü işitildi... **İsmet Paşa** bir merak ve heyecanla etrafını almış olan gazetecileri görünce tatlı ve sevimli tebessümü ile güldü. Ellerini kaldırıp birbirine şatirane vurdu ve; *'Arkadaşlar, itilaf hasıl oldu. Esas itibarile sulhü akdetmiş addolunabilir'* dedi... *'Sulh oluyor; fakat ihtiyatlı bulunmalıyız'...*"[1411]

9 Temmuz 1923 Pazartesi

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 9.7.1923

"**Gazi Paşa**'nın huzuru ile görüşüldü: Bu defa istenen imtiyazlar, on yıl boyunca Anadolu'da demiryolu, İstanbul'da tersane inşa ettirmeyerek bizi zayıf düşürmeyi amaçlıyor. Bunu şiddetle reddetmek gerekir. Türkiye böyle imtiyazlar vererek gelecekteki ekonomik kalkınmasını sınırlayamaz. Bunun açıkça kendilerine anlatılması lazımdır. Tahliyede kara ve deniz kuvvetleri birbirinden ayrılamaz. Kara kuvvetlerini çektikten sonra donanmayla işgali devam ettirebilirler. Kabul edemeyeceğimiz noktalar üzerinde direnirlerse, 3 şirketin gayrimeşru menfaatleri yüzünden dünyayı barıştan mahrum bıraktıklarını kamuoyuna açıklayıp reddedersiniz."[1412]

İstanbul'da Adnan Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 9.7.1923

"İstanbul'daki Fransız Generali **Charpy** Gülhane'de yaptırdığı kazıda çıkan antika eserleri teslim etmiyor. **General Pellé** nezdinde girişimde bulunmanızı rica ederim."[1413]

1411) Temiz, ***Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları...***, s.585-588, 84. mektup (özet).
1412) Şimşir, ***Lozan Telgrafları II***, s.544-545, No. 592: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 9.7.1923, No. 351-353.
1413) ***Ibid.***, s.546, No. 593: Adnan Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 9.7.1923, No. 2327, acele.

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa üç tel, 9.7.1923

"Tahliye (işgali bitirme) protokolü lehimize değiştirildi. Müttefikler işgal kıtaları kavramına deniz kuvvetlerini dahil etmiyorlar. Dahil edilmesini istedik. Müsadere etmiş oldukları silah, cephane ve malzemeyi iade etmelerini kabul ettirdik. Irak sınırı ile ilgili müzakerelerin tahliyeden sonra başlaması kabul ettirildi. İmroz (Gökçeada) ve Bozcaada görüşüldü. Bu konuda müzakerelere devam olunacak."[1414]

Kuponlar, imtiyazlar ve tahliye sorunları bir blok halinde yeniden görüşüldü. Kuponlar işi halledildi. Tahliye de halledildi, denilebilir. İmtiyazlar konusunda sorun başlıca üç şirketle ilgilidir. *Régie Générale, Turkish Petroleum* ve *Armstrong* (Bunların izahı). Kararınız nedir? Şirketlerle ilgili bir mektup istediler. Düyunu Umumiye'nin ödemeleri üzerine ısrar ediyorlar. Kabotaj sorunu malumdur. Barış, yukarıdaki sorunlara kalmıştır. Kanaatımızca, alabileceğimiz her şey alınmış, memleketin geleceğini zarara sokacak ağır bir yükümlülük alınmamıştır. Bu sorunları toptan kabul veya red cevabınızı makine başında beklerim."[1415]

"İstanbul'da idam edilmek üzere olduğu söylenen 17 Rum sorunu ortalığı alevlendirir. Yunanistan'da Müslümanların idamlarına neden olur. Tam barış imza edilirken bizi zor durumda bırakır. İdamdan vazgeçilmesini istirham ederim."[1416]

10 Temmuz 1923 Salı

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa beş tel, 10.7.1923

"İmtiyazlarla ilgili protokolün, *Armstrong* ve *Régie Générale* (Samsun-Sivas hattı) ve *Turkish Petroleum* şirketleri konusundaki ikinci maddesini aynen sunuyorum."[1417]

1414) ***Ibid.***, s.546-547, No. 594: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 9.7.1923, No. 305.
1415) ***Ibid.***, s.548-551, No. 595: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 9.7.1923, No. 306-309, acele.
1416) ***Ibid.***, s.551-552, No. 596:İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 9.7.1923, No. 310, acele.
1417) ***Ibid.***, s.552-554, No. 597: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 10.7.1923, No. 312.

"*Armstrong* ve Samsun-Sivas (*Régie Générale*) şirketlerine ödenecek zarar ve ziyanı sınırlandırdık. *Armstrong*'un rüçhan hakkı, devlet tarafından tersane vesaire yapılmasına engel değildir. Sorun bizim için hayati değildir. İşgal kuvvetlerinin de toptan çıkarılmasını teklif ettim. Henüz cevap vermediler. Barış ve savaş konusunda karar vermenizi tekrar istirham ederim."[1418]

"Hemen 3000 İngiliz lirası gönderilmesini istirham ederim."[1419]

"Müttefik deniz kuvvetlerinin de Türkiye'den çekilmesi isteğimize karşılık, her devletin Boğazlarda ikişer kruvazör bulundurmasını isteyeceklermiş. Hükümetin görüşünün tezelden bildirilmesini rica ederim."[1420]

"Protokolün *Turkish Petroleum* şirketiyle ilgili paragrafının Fransızcasını sunuyorum."[1421]

11 Temmuz 1923 Çarşamba

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya beş tel, 11.7.1923

"Telgraflarınız **Gazi Paşa**'nın huzurunda görüşüldü. Üç şirketin arkasında nüfuz bölgeleri kurma fikri yatmaktadır. 10 yıllık rüçhan hakkı hiç kabul edilemez. *Armstrong* için zararı telafi veya başka bir imtiyaz söz konusu olabilir. Hükümet görüşünü muhafaza etmektedir. *'Üç şirketin gayri meşru menfaati için sulhün tehlikeye girmesi müsteb'ad* (uzak) *görüldüğünden iktisadi istiklâlimizle gayr-i kabil-i telif olan* (bağdaşmayan) *hususat-ı maruzanın reddi için sarf-ı gayret buyurulması ve neticenin inbası mercudur.'*"[1422]

"Zikredilen formülde, *Armstrong Vikers, Régie Générale* ve *Turkish Petroleum* şirketleriyle ilgili belgelerin bir hakem tarafın-

1418) ***Ibid.***, s.554-555, No. 598: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 10.7.1923, No. 313.
1419) ***Ibid.***, s.555, No. 599: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 10.7.1923, No. 314.
1420) ***Ibid.***, s.555-556, No. 600: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 10.7.1923, No. 315, acele.
1421) ***Ibid.***, s.556, No. 601: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 10.7.1923, No. 316.
1422) ***Ibid.***, s.558-559, No. 606: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 11.7.1923, No. 358, 359.

dan incelenmesi ve ona göre karar verilmesi öngörülüyor. Hakemin Divan üyelerinden seçileceği belirtiliyor."[1423]

"(Eastern hattı parası) Telgrafla gönderiliyor."[1424]

"(Suçlu 17 Rumun) Cezaları birkaç gün içinde infaz olunmayacaktır."[1425]

"İngiliz işgal kuvvetlerinin satmak istedikleri bazı eşya ve erzakı gümrüğü ödenmek şartıyla satın alabileceğimizi bildirebilirsiniz."[1426]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa üç tel, 11.7.1923

"**General Harington,** götürmek istemediği bazı maddeleri ve enkazı satıp elden çıkarmak istiyormuş. Buna olumlu cevap vermekte sakınca görmüyorum."[1427]

"İşgal sona erinceye kadar Mudanya Mütarekesi'nin yürürlükte olduğunu tanımamızı istiyorlar. Bu süre içinde asayişin korunması için talimat verilmesini arzederim."[1428]

"**Rumbold,** İngiliz hizmetinde bulunan Türk vatandaşı Ermeni, Rum ve Arnavutların Türkiye'den kovulacakları yolunda bir haber almış. Bunu şiddetle protesto etti. Bu günlerde her yeni mesele antlaşmaya yeni bir madde konmasına sebep olabilir. Bundan kaçınılması gerekir."[1429]

İngiltere'nin İstanbul Y. Komiser Vekili Henderson'dan Dışişleri Bakanı Curzon'a rapor, 11.7.1923

(Türkiye'de seçimler)

"Son hafta içinde seçim kampanyası olaysız devam etti. Seçilen mebusların sayısı 200'e ulaştı. Seçilenlerin gecikmeden

1423) ***Ibid.***, s.560, No. 607: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 11.7.1923, No. 360.
1424) ***Ibid.***, s.556, No. 602: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 11.7.1923, No. 354, acele.
1425) ***Ibid.***, s.518, No. 604: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 11.7.1923, No. 356.
1426) ***Ibid.***, s.557-558, No. 605: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 11.7.1923, No. 357.
1427) ***Ibid.***, s.561, No. 608: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa ve İstanbul Kumandanlığına tel, 11.7.1923, No. 317.
1428) ***Ibid.***, s.561-562, No. 609: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 11.7.1923, No. 318.
1429) ***Ibid.***, s.562, No. 610: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 11.7.1923, No. 319.

Ankara'ya yollanmaları istendi. Bu arada Lozan'da Barış Antlaşması imzalanırsa, Meclis'te yeterli çoğunluğun sağlanması isteniyor. Antlaşmanın onaylanması formaliteleri en geç 15 Ağustosta tamamlanacak gibidir. Eskişehir'de Müdafaa-i Hukuk listesi dışından **Emin Bey** adında birisi seçildi. Giresun'da seçime katılma oranı çok düşük kaldığından seçim yenilenecek. Trabzon'da bir ay kadar bir gecikme olacak. Samsun'da 15 komünist yakalandı. Ankara'da nihai seçim ertelendi. İlginçtir, Türk tarihinde ilk defa kadınlara da oy verildi. İzmir'de **Mustafa Kemal**'in ve **Adnan (Adıvar) Bey**'in eşlerine birer oy verilmiş. Konya'da ise **Latife Hanım**'a 39 oy çıkmış. **Nureddin Paşa**'nın durumu henüz belli değil. **Mustafa Kemal** ile İttihatçı liderler arasındaki müzakereler kesilmiş. İttihatçılar parti fonlarını devretmeyi reddetmişler."[1430]

Lozan'da Velid Ebuzziya'dan Tevhid-i Efkâr'a mektup, 11.7.1923

Müttefikler yeni ihtilafları nasıl çıkardılar? – Bizi gemileriyle tehdit, şirketleriyle esir etmek istiyorlar. Yalnız tahliye meselesinde üç ihtilaf vardır. – Tahliyeden sonra altı zırhlı bırakmak istiyorlar. – Faizler meselesinde kendi istediklerini bize söyletmek garabetini gösteriyorlar. – İmtiyazlar meselesinde ise istiklalimizi takyid etmek istiyorlar. – Peri-i sulh tekrar uzaklaşıyor mu? – İngiliz gazeteleri aleyhimize döndü. – Konferans iki gündür yine iğrenç bir şekil aldı...[1431]

12 Temmuz 1923 Perşembe

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya beş tel, 12.7.1923

"Yabancı deniz kuvvetlerinin de tamamen boşaltılması esastır."[1432]

1430) *FO. 424/258*, s.69, No. 92 ve Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt V*, s.233-235, No. 139: Henderson'dan Curzon'a yazı, 11.7.1923, No. 405 (özet).

1431) Temiz, *Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları...*, s.602, 86. mektup (özet).

1432) Şimşir, *Lozan Telgrafları II*, s.563, No. 611: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 12.7.1923, No. 361.

"(İşbirlikçi Ermeni, Rum ve Arnavutların Türkiye'den kovulacakları yolunda) Bir karar ve uygulama yoktur. Müttefikler yoktan sorun yaratmak istiyorlar."[1433]

"Müttefiklerin güvenlikleri için kaygıya yer yoktur. Genel af beyannamesi barış antlaşması onaylandıktan sonra uygulanabilir."[1434]

"İtalyan **Dinari**, Ereğli madenleri için Fransızların güçlük çıkardıkları yolunda Lozan'a telgraf çekmiş. Fransızlar tarafından bir zorluk yoktur. Bilginize."[1435]

"Fransız Fenerler İdaresi ile de anlaşma sağlandı."[1436]

İstanbul Kumandanı Selahattin Adil Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 12.7.1923

"İngilizlerin satmak istedikleri eşyanın bir bölümünün satın alınması uygun görülmüştür. Bir bölümünün de daha sonra onları devralacak gruplardan satın alınması düşünülüyor. Asgari bir zaman gerekiyor."[1437]

Lozan'da Rumbold'dan Lord Curzon'a iki tel, 12.7.1923

"Bugün öğleden sonra yaptığımız özel toplantıda **İsmet Paşa**, işgale son verilirken bütün Müttefik savaş gemilerinin de Türk sularından çekilmelerini istedi. Bütün savaş gemilerinin de çekilmesini kapsamayan hiçbir tahliye teklifini imzalamayacağını söyledi. Toplantı sonuçsuz kaldı. Gerilemek niyetinde değilim ama donanma için sınırsız geçiş hakkı elde edersem, Majesteleri Hükümeti acaba son dakikada bu sularda hiçbir savaş gemisi bırakmama kararı veremez mi?"[1438]

"Amerikan gözlemci **Mr. Grew**, *Turkish Petroleum* şirketi konusunu görüşmek üzere dün akşam bana geldi. Hükümetinin

1433) ***Ibid.***, s.563, No. 612: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 12.7.1923, No. 362.
1434) ***Ibid.***, s.563-664, No. 613: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 12.7.1923, No. 363.
1435) ***Ibid.***, s.564, No. 614: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 12.7.1923, No. 364.
1436) ***Ibid.***, s.564, No. 615: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 12.7.1923, No. 365.
1437) ***Ibid.***, s.564-565, No. 616: İstanbul Kumandanı Selâhattin Adil Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 12.7.1923, No. 160, çok acele.
1438) ***DBFP-I/ XVIII***, s.946, No. 669: Rumbold'dan Curzon'a tel, 12.7.1923, No. 274 (kısaltıldı).

bu şirkete önem verdiğini ve eğer bu konudaki tutumumuzu sürdürürsek bizi protesto etmek durumunda kalacağını söyledi. **Mr. Grew**, Amerika'nın Batı Cephesine müdahalesi sayesinde Türkleri mağlup etmiş olduğumuzu, şimdi bu zaferimizi haksız rekabet için kullandığımızı da iddia etti. Bu girişimini Hükümetime rapor edeceğimi söyledim."[1439]

Lozan'da Velid Ebuzziya'dan Tevhid-i Efkâr'a mektup, 12.7.1923

"İtilaf beklerken az kalsın inkıta oluyordu. Son ihtilafa Musul petrolleri sebebiyet verdi. Ortaya bir de Musul petrolleri meselesi çıktı. – *Armstrong* ve *Reji Jeneral* belaları... – İstanbul'un tahliyesi ve zırhlılar... – Selam vermemek nezaketsizliğinde de bulundular. – Petrolün İngiliz siyasetinde ehemmiyeti. İngiltere'nin petrollerini biz tedarike mecbur değiliz ya! – Fransızların sevincine payan yok."[1440]

13 Temmuz 1923 Cuma

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 13.7.1923

"Bugünkü görüşmede bütün tali sorunlar halloldu. Dört sorun askıda kaldı. Bunlar, tahliyede savaş gemilerinin de çekilmeleri, *Armstrong, Reji* (*Régie*) ve *Turkish Petroleum* şirketlerinin imtiyazlarıdır. Müttefikler, talimatlarının kesin olduğunu, tekliflerini kabul etmezsek kuponlar, imtiyazlar ve tahliye sorunlarının hallini geri alacaklarını ve barış olmayacağını, Konferansın kesileceğini bildirdiler. Görüşümüzde ısrar ettik. Durum ciddidir. Artık bu son ve kati safhadır. Barış sorunu Chester kayasına çarpmıştır. Tezelden talimatlarının bildirilmesini istirham ederim."[1441]

1439) ***DBFP-I/ XVIII***, s.948, No. 671: Rumbold'dan Curzon'a tel, 12.7.1923, No. 276 (kısaltıldı).

1440) **Temiz**, ***Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları...***, s.608-614. 87. mektup (özet).

1441) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.565-566, No. 617: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 12.7.1923, No. 320, acele.

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 13.7.1923

"**Gazi**'nin huzuruyla alınan kararlar: 1) Chester imtiyazı Meclis'ten geçmiştir. Hükümet bunu değiştiremez. Bunu anlatmak gerek. 2) *Régie Générale*'in Samsun-Sivas imtiyazı Meclis kararıyla Amerikalılara verilmiştir ve yeni bir imtiyaz vermeye hazırız. Karadeniz bölgesinde beş yıllık rüçhan hakkını da verebiliriz. 3) *Armstrong Vikers* şirketine de benzer haklar tanıyabiliriz. 4) *Turkish Petroleum*'e hak tanımak Chester imtiyazıyla çelişir. Müttefikler bizi çıkmaza sokarak sonuç alamayacaklarına inandırılmalıdırlar. 5) Barışa tek engel tahliye sorunu kalırsa, o zaman ikişer kruvazör bulundurma tekliflerini kabul edebiliriz. 6) Müttefikler Chester imtiyazını bozarak Meclis'in imtiyaz verme hakkını iptal edip devletimizin haysiyetini kesreylemek (kısıtlayıp çiğnemek) hususunda ısrar yüzünden inkıta olursa, buraya (Ankara'ya) hareketiniz ve barışın ne gibi esbabdan nâşi husul bulmadığını, cihana icâbı gibi ilân ve irâde edecek beyanatta bulunmanız lüzumu tabiidir."[1442]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 13.7.1923

"Osmanlı Bankası'nın imtiyazını iki yıl süreyle uzatmaya imkân var mıdır? Varsa yetkinin çok gizli olarak bana bırakılmasını istirham ederim."[1443]

14 Temmuz 1923 Cumartesi

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya üç tel, 14.7.1923

"Osmanlı Bankası'na iki yıl daha imtiyaz verme işi incelemeyi gerektirir."[1444]

"*İkdam* gazetesi, Düyunu Umumiye'nin eski şeklini muhafaza edeceğinin tarafınızdan bildirileceğini yazıyor. Yalanlayabilmek için bu haber hakkındaki görüşünüzü bekliyoruz."[1445]

1442) ***Ibid.***, s.566-568, No. 618: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 13.7.1923, No. 366, 367, çok acele.
1443) ***Ibid.***, s.668, No. 619: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 13.7.1923, No. 322.
1444) ***Ibid.***, s.569, No. 621: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 14.7.1923, No. 370.
1445) ***Ibid.***, s.569-570, No. 622: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 14.7.1923, No. 371.

"Genelkurmay, Irak sınırındaki statükonun ihlal edilmemesi kaydını Mudanya Mütarekesi'nin imzası tarihinden başlatılmasını istiyor."[1446]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa beş tel, 14.7.1923

"Emval-i metruke kanunu kayıp ve kaçakların taşınmaz malları hakkında neler öngörüyor?"[1447]

"Şirketlerle ilgili tamamlayıcı bilgileri sunuyorum: Yabancı sermayeli Türk şirketlerine Yunanlıların verdikleri zararları Yunanistan ödeyecek. Yabancı şirketlerin savaştan dolayı uğradıkları zararların tazmini isteminden vazgeçildi. Zararların tarafımızdan ödeneceğine dair bir hüküm yoktur. Şirketlerin hizmetinden yararlanmamıza karşılık hesapları göreceğiz."[1448]

"Bugün de Müttefiklerle bir temas olmadı."[1449]

"Müttefikler, Türkiye'deki vatandaşlarından ve şirketlerinden harp kazançları vergisi alınmamasını ortak bir notayla rica etmektedirler. Bu vergiden vazgeçmek gerekir. Verilecek cevabın bildirilmesi."[1450]

"Borçlarla ilgili açıklamayı sunuyorum. Düyunu Umumiyenin eski şeklini muhafaza edeceği hakkında mektup verdiğimin veya vereceğimin aslı yoktur. Ama bu haberi sükûnetle geçmek uygun olur."[1451]

15 Temmuz 1923 Pazar

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya üç tel, 15.7.1923

"**Abbas Hilmi Paşa**, barış antlaşması onaylanıncaya kadar kendisinin Mısır Hidivi olarak tanınmasını isteyen bir telgraf gönderdi. Cevap verebilmek için aydınlatılmamızı rica ederim."[1452]

1446) ***Ibid.***, s.569, No. 620: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 14.7.1923, No. 368.
1447) ***Ibid.***, s.570, No. 623: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 14.7.1923, No. 323, acele.
1448) ***Ibid.***, s.570-571, No. 624: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 14.7.1923, No. 324.
1449) ***Ibid.***, s.572, No. 625: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 14.7.1923, No. 325, acele.
1450) ***Ibid.***, s.572, No. 626: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 14.7.1923, No. 326.
1451) ***Ibid.***, s.573-574, No. 627: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 14.7.1923, No. 327.
1452) ***Ibid.***, s.574, No. 628: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 15.7.1923, No. 372.

"(Emval-i metruke kanunu uygulamasında) Kayıp ve kaçakların emlâkinin bedelleri kendi adlarına gelir kaydediliyor."[1453]

"Müttefik vatandaşlarının harp kazançları vergisinden bağışlanmaları adaletsizlik yaratır ve uygun olmaz."[1454]

İstanbul'da Yunus Nadi Bey'den Gazi M. Kemal Paşa'ya mektup, 15.7.1923 (kısmen)

"Lozan'ın yeniden neticesizliğe uğrayabilmesi endişesinin verdiği huzursuzlukla Zâtı Devletlerini rahatsız ediyorum. Vaziyetin Ankara haricindeki değerlendirilmesi faydasız olmayabilir. Lozan'ın son safhasında vaziyeti cidden acınacak kadar müşkül olan bir zat vardır ki, o da **İsmet Paşa**'dır. Görüyorum ki, bugün ortada onu Zâtı Samilerinden başka düşünecek ve tutacak kimse yoktur. **İsmet Paşa**'nın düşürüldüğü utanç, haysiyet sahibi herhangi bir adamı öldürecek kadar ağırdır... İyi bir antlaşma yapabilmek hayaliyle yarattığınız büyük işin hatıra hayale gelmedik müşkülât ile karışılaşmasından çok korkuyorum. Dolayısiyle... Lozan'a nihayet vermekliğiniz lüzumuna şiddetle kaniim. Genel vaziyetimizden aldığım intibaa göre Hükümeti Lozan'ın halline ve neticelendirilmesine sevk etmekle memleket birincisi kadar ehemmiyetli ikinci bir hususi hizmet yapmış olacaksınız. Sekiz on gün kadar burada kalacağım. Bir emri devletleri olur ise, polis müdüriyeti bendenize ulaştırabilir. Tazimatımı teyit eylerim Efendim."[1455]

16 Temmuz 1923 Pazartesi

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 16.7.1923

"*15 Temmuz raporudur*: Müttefikler, 16 Temmuzda toplanmayı teklif ettiler. Müttefik teklifinde, Boğazlar Sözleşmesi yürür-

1453) ***Ibid.***, s.575, No. 629: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 15.7.1923, No. 373.
1454) ***Ibid.***, s.575, No. 630: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 15.7.1923, No. 374.
1455) ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 16***, s.44 (Atatürk'ün cevabı için bkz. 18.7.1923).

lüğe girinceye kadar Müttefik donanmalarının Boğazlardan serbestçe geçişini öngörüyor."[1456]

"Esirlerimizin durumunu yerinde incelemek üzere bir Kızılay heyetimizin Yunanistan'a gönderilmesi kabul edilmiştir."[1457]

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 16.7.1923

"Müttefik donanmalarına Boğazlardan tam geçiş hakkı tanınamaz. Çünkü bu, tahliye olmamış anlamına gelir."[1458]

"Batı Trakya Türkleri topluca adalara sürülmüşler ve hapislerde inletilmektedirler. Bunların memleketlerine dönmeleri için girişimde bulunmanız mercudur."[1459]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 16.7.1923

"Bugün bütün görüşmeler yapıldı ve şöyle uyuşma sağlandı: 1) Tahliye sorunu (işgalin sona erdirilmesi): Kara ve deniz kuvvetleri birlikte çekilecek. Yani tahliye tam olacak. Boğazlar Sözleşmesi yürürlüğe girinceye kadar Boğazlardan geçiş tanındı. Bu konuda artık geri dönülemez. 2) İmtiyazlar sorunu: *Régie Générale* ve *Armstrong* şirketlerinin haklarının saklı tutulacağı yolundaki cümle ve rüçhan hakları çıkarıldı. *Turkish Petroleum* şirketi protokolden tamamen çıkarıldı. 3) Sorunlar kâmilen lehimize halloldu. Artık oturum yoktur. Antlaşma birkaç gün içinde imzalanabilir."[1460]

İngiliz Gizli İstihbarat Servisi 1199 sayılı Türkiye Raporu, 16.7.1923

"*(Temmuz başlarında Türkiye'de genel siyasal durum)* **Mustafa Kemal,** tam bağımsız bir Türkiye yaratmayı iyice kafasına

1456) **Şimşir,** ***Lozan Telgrafları II,*** s.576, No. 632: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 15.7.1923, No. 329, acele.
1457) ***Ibid.,*** s.577-578, No. 635: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 16.7.1923, No. 330.
1458) ***Ibid.,*** s.577, No. 633: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 16.7.1923, No. 375.
1459) ***Ibid.,*** s.577, No. 634: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 16.7.1923, No. 376.
1460) ***Ibid.,*** s.578-579, No. 636: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 16/17 Temmuz 1923, No. 321-322.

koymuştur. Bu uğurda seçimlerde muhaliflerini dize getirmeye kararlıdır. Ama İttihatçılar, Müdafaa-i Hukuk etiketi altında bazı adamlarını Meclis'e sokmayı başarmışlardır. Bürokratlar İstanbul'a dönmeyi arzu ediyorlarsa da yakın bir gelecekte Hükümet merkezinin Ankara'dan İstanbul'a taşınma ihtimali yoktur..."[1461]

17 Temmuz 1923 Salı

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 17.7.1923

"Kızılhaç heyeti Anadolu'daki esirleri ziyaret etti ve Türkler hakkındaki iddiaların asılsız olduğunu gördü."[1462]

"Yunanistan'dan Türkiye'ye göç edenler bazı işleri için Yunanistan'a gidince orada askere çağrılmaktadırlar. Bunu önlemek için girişimde bulununuz."[1463]

Lozan Barış Konferansı sonuca ulaşıyor, 17.7.1923

İsmet Paşa ***Hatıralar***'ında, Konferansın başarıyla sonuçlanmasını şöyle anlatıyor:

"Üç komite halinde çalışan Konferans bütün işlerini 17 Temmuz akşamı bitirmişti. Konferansın son toplantıları, netice almanın huzuru içinde ve başmurahhasların, konferans çalışmaları ve gelecek hakkında görüşlerini belirten konuşmalar ile kapanmıştır... Konferansın nihayete ermesi vesilesiyle ben de aşağıdaki konuşmayı yaptım:

'Lozan Konferansının, açılış oturmasını kurduğu günden beri hemen hemen dokuz ay geçti. Konuşmalar, temsil edilen devletler arasında müsavilik (eşitlik) *prensibi dairesinde yürütüldü. Bu konuşmaların mutlu sonu, bu prensipten mülhem olan müzakerelerin vardığı feyizli neticenin parlak delilidir. Türk murahhasları, memleket ve milletlerinin, medeni bütün memleket ve milletlerin istifade ettiği tam ve mutlak istiklale layık olduğunu her vesile ile*

1461) ***FO 371/9122*** ve **Şimşir,** ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt V,*** s.235-339, No. 140.

1462) **Şimşir,** ***Lozan Telgrafları II,*** s.579, No. 637: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 17.7.1923, No. 377.

1463) ***Ibid.,*** s.580, No. 638: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 17.7.1923, No. 378.

söylemekten geri kalmadı. Sulh muahedesini, bu prensiplerden mülhem olan duygu ile imzalayacağız. Burada temsil edilen devletlerin, bunu samimi bir sulh arzusu ile tatbik etmek isteyeceklerinden şüphemiz yoktur'..."

İsmet Paşa, İngiliz, Fransız, İtalyan heyetlere ve değerli yardımlarından dolayı bütün delegasyonlara da teşekkür ettikten sona konuşmasını şöyle tamamlıyor:

"Konferans reisleri tarafından sarf edilen takdire değer emeklerin hatırasını, daima saygı ile anacağız. Münakaşalarımız sırasında çıkan güç meseleleri halletmek yollarını araştırmaktan geri durmayan mütehassıslarla, hukuk müşavirlerine ve Konferans umumi kâtipliğine de teşekkür ederim.

Dokuz aydan beri bize en geniş ve nazik misafirperverliği göstermiş olan İsviçre Cumhuriyetine, Vaud kantonuna ve Lozan şehrine minnetlerimi ifade ile sözlerimi bitiririm."[1464]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 17.7.1923

"(Müttefik donanmaların Boğazlardan geçişleriyle ilgili) Şifreyi geç aldım. Sorun halledildi. Durmaksızın geçişin tanınmasında sakınca yoktur."[1465]

"1) Komiteler son toplantılarını yaptı. 2) Barış Antlaşması 24 Temmuzda imzalanacak. Antlaşma imzalanınca genel affı uygulamaya başlayacaklar. 3) Ermeni göçmenlerin dönüşleri için bir yükümlülük alamayacağımızı bildirdik. 4) Kabotaj konusunda Romanya ile kırgınlık oldu. 5) *Turkish Petroleum* için hiçbir yükümlülük ve sorumluluk altına girmeyeceğimizi belirttim. Sorun kapandı. 6) Borçları altın veya Sterlin ile ödemeyeceğimizi tekrar kesinlikle ifade ettim. 7) Osmanlı Bankası'nın imtiyazını Hükümete tavsiye etmemi istediler. Nezaketen edeceğimi söyledim. Bu sorun da bitti."[1466]

1464) **İsmet İnönü**, ***Hatıralar***, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s.411.

1465) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.580, No. 639: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 17.7.1923, No. 333.

1466) ***Ibid.***, s.581, No. 640: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 17.7.1923, No. 334.

Lozan'da Sir H. Rumbold'dan Lord Curzon'a tel, 17.7.1923

"Konferansın birinci, ikinci ve üçüncü komitelerinin son resmi toplantısı yapıldı. Daha önce özel toplantılarında varılmış olan anlaşmalar kabul edildi, prokollere bağlandı. Tahliye Protokolü, Karaağaç Bölgesi ile İmroz ve Bozcaada'ya ilişkin Protokol, Antlaşmanın kimi hükümlerine Belçika ve Portekiz'in de katılmalarına ilişkin Protokol, Genel Af Deklarasyonu, İmtiyazlar Protokolü kabul edildi. Açıklamalar, konuşmalar yapıldı."[1467]

Ankara'da Resmi Tebliğ, 17.7.1923

"Ankara, 17 Temmuz (***Anadolu Ajansı***) *–Başmurahhasımız* ***İsmet Paşa*** *Hazretlerinden bugün hükümete gelen telgrafnamede İtilaf Devletleri murahhaslarıyla heyeti murahhasamız arasında ihtilaflı bulunan şirketler ve İstanbul'un bahri kuvvetlerden tahliyesi meselelerinin dün gece sabaha kadar devam eden murahhaslar içtimaında milli menfaatlerimize muzır olmayacak, iktisadi istiklâlimizi ihlâl etmeyecek makul bir şekle icra suretiyle hal ve intac edildiği ve kararların yarın komitelerden geçirileceği ve artık resmi celse aktedilmeyerek sulh muahedenamesinin birkaç güne kadar imzasının muhtemel bulunduğu bildirilmiştir."*[1468]

Lozan'da Velid Ebuzziya'dan Tevhid-i Efkâr'a mektup, 17.7.1923

"Lozan sulhü nihayet bir emr-i vâki oldu. 9 sene evvel bir Kurban Bayramında Harb-i Umumiye girmiştik, 9 sene sonra yine bir Kurban Bayramında harb hitam bularak sulhe kavuşuyoruz. – Sürur ile teessür arasında... – Küçük fakat hür ve müstakil bir Türkiye... – Son haftanın müzakerat ve ihtilafı – Şirketlerin hakkı rüçhanı – Musul petrolleri – İngilizlerle münasebat-ı kadime-i

1467) ***DBFP-I/ XVIII***, s.960-966, No. 678: Rumbold'dan Curzon'a tel, 17.7.1923, No. 293 (ve 296) (özet).

1468) **Ali Naci Karacan**, ***Lozan Konferansı ve İsmet Paşa***, 3. bs., Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s.404.

dostânemiz başlayacakmış! – Bayramda harbe başladık, bayramda sulh yapıyoruz."[1469]

18 Temmuz 1923 Çarşamba

Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan İstanbul'da Yunus Nadi'ye şifre tel, 18.7.1923

"C. Barış olmuştur. 24'te imza olunacaktır. Tebrik ederim efendim. –**Gazi Mustafa Kemal**"[1470]

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 18.7.1923

"300 İngiliz lirasının gönderildiği Bankadan anlaşılmıştır."[1471]

İstanbul'da Adnan Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 18.7.1923

"Beklenen para bugün telgrafla gönderilmiştir."[1472]

İsmet Paşa'dan Gazi M. Kemal Paşa'ya tel, 18.7.1923

"Konferansın sona erdiğini üç gün önce Hükümete arzetmiştim. Hiçbir cevap alamadığımızdan bir tereddüt olduğunu sanıyorum. İmtiyazlar sorunu yüzünden bir tereddüt olamaz. Tahliye konusunda tasavvur edilen sakınca giderildi. Boğazlardan durmaksızın geçiş sağlandı. Bu konuda da bir tereddüdü gerektirecek bir şey göremiyorum. Hükümet, kabul ettiklerimizi reddetmek istiyorsa, imza yetkisini bizden alabilirler. Hükümetten teşekkür beklemiyoruz. *Muhasebe-i âmâlimiz millete ve tarihe mevdudur.*"[1473]

1469) Temiz, ***Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları...***, s.626-634, 17.7.1923 tarihli 90. mektup (özet).

1470) ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 16***, s.44.

1471) Şimşir, ***Lozan Telgrafları II***, s.582, No. 641: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 18.7.1923, No. 379.

1472) ***Ibid.***, s.582, No. 642: Adnan Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 18.7.1923, No. 2349.

1473) ***Ibid.***, s.582-584, No. 643: İsmet Paşa'dan Gazi M. Kemal Paşa'ya tel, 18.7.1923, No. 335, 636, acele.

Lozan'da Velid Ebuzziya'dan Tevhid-i Efkâr'a mektup, 18.7.1923

"Sulhün imzasını beklerken. İstiklâlimiz müemmendir. Çok yorulduk fakat istiklalimizi kurtardık. **İsmet Paşa**'mız hem harb gazisi, hem sulh gazisi – Sekiz ay mücadelattan sonra sulh – İstiklal-i siyasi, adlî ve iktisadimizi kurtardık – Lehü'-l-hamd kapitülasyonlardan eser kalmadı – Muahede tarihimizin bir dönüm noktasıdır..."[1474]

Lord Curzon'dan Lozan'da Sir H. Rumbold'a tel, Çok acele, 18.7.1923

"C. 17 Temmuz tarihli 289 sayılı telgrafınız.

Turkish Petroleum şirketini harcadığınızı (jettisoned) öğrenince pek canım sıkıldı. Oysa dün akşam almış olmanız gereken gizli haber **İsmet Paşa**'nın boyun eğebileceğini gösteriyordu... Aksi bir kanaatiniz yoksa protokole *Turkish Petroleum*'u da dahil etmek için ısrar ediniz."[1475]

Lozan'da Rumbold'dan bir açıklama, 18.7.1923

"Son günlerde İngiliz istihbaratı Ankara'dan **İsmet Paşa**'ya gönderilen şifre telgrafları ele geçirmeyi veya açmayı başarmıştı. Müzakerelerin nazik anlarında kendisine yetiştirilen bu çok gizli bilgiler **Rumbold**'un Lozan'daki işini pek kolaylaştırmaktaydı. **Rumbold**, 18 Temmuz günü Foreign Office görevlilerinden **L. Oliphant**'a özetle şöyle açıklamıştı: *'Gizli kaynaktan psikolojik anlarda elde ettiğimiz bilgiler bizim için değer biçilemez önemde idi. Bu bilgiler sayesinde biz, briç oynarken rakibin elindeki kartları bilen bir kimsenin rahatlığı içindeydik.'*"[1476]

1474) **Temiz**, ***Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları***, s.635-639, 18.7.1923 tarihli 91. mektup (özet).

1475) ***DBFP-I/ XVIII***, s.967, No. 679: Curzon'dan Rumbold'a tel, 18.7.1923, No. 131.

1476) **Martin Gilbert**, ***Sir Horace Rumbold Portrait of a Diplomat 1869-1941***, Heinemann, London, 1973, s.290.

Sir H. Rumbold'dan Lord Curzon'a tel, çok acele, 19.7.1923

"C. 18 Temmuz tarihli 131 sayılı telgrafınız.

Lord Hazretlerinin telgrafı beni derinden kaygılandırdı ama başka türlü hareketimin Konferansın kesilmesi demek olacağı yolundaki kanaatimi değiştirmedi. Sözünü ettiğiniz gizli haberin ardından **İsmet Paşa**'ya Ankara'dan gelen talimat, boyun eğmektense Konferansı kesmesi ve bunu kamuoyuna açıklaması yönündeydi. **İsmet Paşa**'nın 12 Temmuzdan beri takındığı tutum da onun bu talimata uyacağını gösteriyordu. Bu durumda hem Müttefiklerin hem de dünya kamuoyunun önemli bir bölümünün, İngiliz petrol çıkarları yüzünden barışın mahvedildiği yolunda Majesteleri Hükümetini suçlayacaklarını düşünmekten kendimi alamadım..."[1477]

Not: Evet, bu telgraftan ve İngilizlerin kendi aralarındaki diğer yazışmalardan da açıkça anlaşıldığına göre, Bakanlar Kurulu Başkanı ve Dışişleri Bakan Vekili **Hüseyin Rauf Bey**'den **İsmet Paşa**'ya gönderilen 9 Temmuz 1923 tarihli ve 351-352-353 sayılı şifre telgraf, 16 Temmuz günü Lozan'da **Sir H. Rumbold**'un eline geçmiş ve doğrudan etkili olmuştur. Bu telgrafta **Rauf Bey** aynen şunları söylüyordu:

"...Turkish Petroleum kumpanyası hakkında kabul edeceğimiz şey, evvelce kendilerine verilen ve fakat tekemmül etmeyen hukuku olduğu gibi tanımaktan ibarettir. (...) kabul veya red cevabında musirr (ısrarcı) *olurlarsa üç şirketin, devletimizin istiklâli ve menafii âliyesi aleyhine olarak gayr-i meşru menfaatlarının adem-i temini yüzünden cihanı sulh-u sükûndan mahrum ettiklerini alenen efkâr-ı umumiye'ye izâh ve i'lân ederek reddedersiniz, Efendim."*[1478]

1477) *DBFP-I/ XVIII*, s.967-968, No. 680: Rumbold'dan Curzon'a tel, 19.7.1923, No. 297 (kısmen).

1478) Bu telgrafın tamamı için bkz. **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.544-545, No. 592.

Sir Horace Rumbold, işte –tabir caizse– bu "oltayı" yutmuş ve son darbeyi **İsmet Paşa** kazanmıştır! Dolayısıyla, Lozan sonrasında **İsmet Paşa**'nın yıldızı parlarken **Sir Rumbold**'un prestiji biraz sarsılmıştır. -BNŞ

Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 19.7.1923

"Hiç kimsede tereddüt yoktur. Kazandığınız başarıyı en sıcak ve samimi duygularımızla tebrik için usulen (antlaşmanın) imzalandığının bildirilmesini bekliyoruz kardeşim."[1479]

Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Kumandan Vekili Müşir Fevzi Paşa'ya tel, 19.7.1923

"Ayın 24'ünde usulen Antlaşmanın imzalanacağı yüksek malumunuzdur. Bundan sonra, ihtimal bir hafta içinde delege heyetimiz Ankara'ya döner. Aynı günlerde yeni Meclis dahi toplanacaktır. Buna göre, yeniden Divan Riyaseti, Heyeti Vekile seçimi önemlidir. Yapılması tasarlanan askeri tertip ve teşkillerin, Ankara'da yüz yüze müzakere ve tespitini uygun görüyorum. Terhisin Ankara'dan idaresinin mümkün olduğunu sanırım. Bunun için, pek önemli sayılması gereken bugünlerde yüksek şahıslarınızın merkezde bulunmaları ve bütün işlerde hepimizi yararlandırmaları gerekecektir. Buna göre, Erkânıharbiyei Umumiye'nin ve Batı Cephesi Karargâhı'nın nakilleri için şimdiden tedbirler alınmasının uygun olacağını arz eder ve cevap beklerim, Efendim."[1480]

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 19.7.1923

"Antlaşmanın 24 Temmuzda imzalanması Hükümetçe uygun görüldü."[1481]

1479) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.584, No. 644: Gazi M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 19.7.1923, No. 380.

1480) ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 16***, s.46.

1481) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.585, No. 645: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 19.7.1923, No. 381.

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 19.7.1923

"1) İtalyan **Donari**, Ereğli madeni işinin Fransızlar yüzünden ilerleyemediğini tellemiş. 2) **Sivrihisaryan** kardeşlerden biri Afyon'da, diğeri Akhisar'da imiş. 3) Antalya bölgesinde demiryolu yapımı için İtalyanların 1913-14 yıllarında imzaladıkları anlaşma metnini bana verdiler. **Montagna** dürüst davranmak için bunu açıklamamış. 4) İstanbul'da kalacak Beyaz Ruslar için yapılan teklifleri postayla gönderiyorum. 5) Genel af yürürlüğe girinceye kadar onarılamayacak cezalar verilmemesi heyetlere taahhüt edildi. 6) Ruslar Boğazlar Sözleşmesini imzaya çağrıldılar."[1482]

20 Temmuz 1923 Cuma

İsmet Paşa'dan Gazi M. Kemal Paşa'ya tel, 20.7.1923

"Her dar zamanda Hızır gibi yetişirsin. Dört-beş gündür çektiğim azâbı tasavvur et. Büyük işler yapmış ve yaptırmış adamsın. Sana bağlılığım bir kat daha artmıştır. Gözlerinden öperim pek sevgili kardeşim, aziz Şefim."[1483]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 20.7.1923

"1) Sırbistan Barış Antlaşmasını imza etmeyecektir. Sebebi bizimle ilgili değildir: İkili antlaşma imzalamak isterlerse kabulde sakınca görmem. Hükümetin kararının bildirilmesini. 2) Polonya antlaşması bitmiş gibidir. Belki daha önce imzalanacaktır. 3) **Curzon**'un Barış Antlaşmasını imzaya gelemeyeceği bildiriliyor. **Rumbold**'un imza yetkisi vardır."[1484]

Amerikan delegesi Grew'un günlüğünden, 20.7.1923

"Bu sabah saat 11.00'de **İsmet Paşa** bizi ziyaret etti ve saat 1.15'e kadar muhtelif konuları tartıştık. **İsmet**, şu âna kadar uzmanlar tarafından karara bağlanmamış altı ya da yedi meseleye

1482) *Ibid.*, s.585-586, No. 646: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 19.7.1923, No. 337.
1483) *Ibid.*, s.586, No. 647: İsmet Paşa'dan Gazi M. Kemal Paşa'ya tel, 20.7.1923, No. 338.
1484) *Ibid.*, s.586-587, No. 648: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 20.7.1923, No. 339.

atıfta bulunarak ve bunların dört-beş gün zarfında çözümlenip çözümlenemeyeceği hususunda görüşlerimi isteyerek söze başladı. Ya da şu âna kadar üzerinde başarı sağlanan konular esas alınmak suretiyle hazırlanan ve diğer konuları gelecekteki görüşmelere bırakan bir antlaşmanın imza edilmesi tercih edilebilir miydi? Bunun kesinlikle bizim görüşümüzü yansıtmadığını söyleyerek cevap verdim... Her ikimiz de belli bir sonuca ulaşmak gayesiyle müzakerelere başlamıştık... **İsmet**, ardından, ön plandaki hususları tetkik etmemizi önerdi ve şu sıraya göre çalışmaya koyulduk: En çok kayrılan ülke maddesi...; Vatandaşlığa geçiş...; Hukuki deklarasyon...; Kapitülasyonlar...; Tazminat talepleri...; Boğazlar."[1485]

21 Temmuz 1923 Cumartesi

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 21.7.1923

"*20 Temmuz raporudur*:

1) Amerikan delegesi antlaşma sonuçlanıncaya kadar müzakereye devam etmek, bizi uzun zaman Lozan'da tutmak niyetinde. Amerika ile aramızdaki sorunları sırayla sunuyorum. Müzakereleri İstanbul'a kaydırmak zor olacak. Hükümetin görüşü nedir? 2) İtalyan, Bandırma-Kütahya hattı için dönüşümde Roma'ya uğramamı telkin ediyor. Hükümetin talimatı nedir? 3) Polonyalılarla 23 Temmuzda anlaşma imzalayacağız."[1486]

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya üç tel, 21.7.1923

"**Abbas Hilmi Paşa**'nın başvurusu ile ilgili görüşlerinin tezelden bildirilmesini istirham ederim."[1487]

"1) Sırp delegesi Antlaşmayı imzalamadan ayrılırsa, Türkiye'nin kendisine düşen borç hissesinden başka hisseden sorumlu olmayacağı yolunda bir açıklamayı zapta geçirtmemiz uygun olur.

1485) **Grew**, ***op.cit.***, s.590-596 ve **Oraǧlı**, ***op.cit.***, s.137-144 (kısaltıldı).

1486) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.589-591, No. 652: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 21.7.1923, No. 340.

1487) ***Ibid.***, s.587, No. 649: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 21.7.1923, No. 382.

Antlaşmayı Sırplara da imzalatmak bizim çıkarımızadır. 2) Amerika ile antlaşma yapmak için Lozan'da kalmanız uygun değildir. Müzakerelere İstanbul'da devam edilebilir. 3) İtalya yoluyla dönüşünüzde bir fayda görülmüyor."[1488]

"Tahliye protokolünün birer örneğinin cepheye, İstanbul Kumandanlığına ve **Refet Paşa**'ya gönderilmesi."[1489]

Paris Mümessili Hüseyin Ragıp Bey'den Dışişleri Bakanlığına rapor, 21.7.1923

"Fransa'da Lozan barışı eleştiriliyor. Antlaşma birinci derecede Türkler için, ikinci derecede de İngilizler için bir zafer; Fransa için ise bir hezimet sayılıyor. Fransa'nın Doğu'daki dört yüzyıllık nüfuzunun yok edildiği söyleniyor."[1490]

22 Temmuz 1923 Pazar

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya yedi tel, 22.7.1923

"Bombay'dan Hilafet Komitesi Başkanı **Gandhi** (?) imzasıyla Halifeye bir mektup gönderilmiştir. Mektupta İstanbul Darülfünununda Urdu dilinin kaldırılmasından yakınılıyor. Hindistan'dan gönderilen paraların Halifeye ulaşmamış olmasından söz ediliyor. Mektubun **Gandhi** tarafından gönderilmediği şüphesi doğmuştur. Bir tahkikat yaptırılması mercudur."[1491]

"Akbaş cephanesinin taşınması yüzünden halen Patras hapishanesinde tutuklu bulunan **Hacı Osmanoğlu Recep**'in kurtarılması için girişimde bulunulması."[1492]

"Rusya, Boğazlar Sözleşmesini İstanbul'da imzalayacağını bildirdi."[1493]

1488) ***Ibid.***, s.588-589, No. 650: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 21.7.1923, No. 383.
1489) ***Ibid.***, s.589, No. 651: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 21.7.1923, No. 384.
1490) ***PBA-K. 372/1*** ve **Şimşir, *Lozan Telgrafları II***, s.591-593, No. 653: Paris Mümessili Hüseyin Ragıp Bey'den (Baydur) Dışişleri Bakanlığına rapor, 21.7.1923.
1491) **Şimşir, *Lozan Telgrafları II***, s.593, No. 654: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 22.7.1923, No. 385.
1492) ***Ibid.***, s.594, No. 655: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 22.7.1923, No. 386.
1493) ***Ibid.***, s.594, No. 656: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 22.7.1923, No. 387.

"Bütün memlekette kutlama törenleri için barışın imza günü ve saatinin bildirilmesini rica ederim."[1494]

"İngilizlerce zaptedilen 'Karadeniz' vapuru hakkındaki yazımız cevabının çabuklaştırılmasını rica ederim."[1495]

"Karaağaç'ta Yunan tahribatının somut örnekleri haber verilmekte ve tahribatın devam ettiği bildirilmektedir."[1496]

"(Amerika ile müzakereler konusunda) Kararımızı bildirmiştik."[1497]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa üç tel, 22.7.1923

"İngilizler, İtilaf ordularının satacakları eşya ve erzakın daha sonra ihracı konusunda bir anlaşmazlık bulunmadığını bildirdiler. İngiliz amele taburlarında çalışmış altı Rumun kovuşturulmamasını rica ettiler."[1498]

"İngiliz ordusundan alınacak eşya ve erzakın ihracını engellemek konusunda bir karar yoktur."[1499]

"Amerikan delegesi **Grew**, müzakerelerin İstanbul'a kaydırılmasına şiddetle karşı çıktı. Askıdaki konular üzerinde derhal anlaşmaya varabilirsek buna hazır olduğumu, yoksa müzakerelerde bir yarar görmediğimi söyledim. Görüşmelerin özetini sunuyorum. Barış antlaşması imzalandıktan sonra Amerika karşısında kalacağım. Hükümetin emri nedir?"[1500]

23 Temmuz 1923 Pazartesi

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa dört tel, 23.7.1923

"Amerikan cemiyet, şirket ve vatandaşlarının Türkiye'den zarar ziyan talepleri hakkında Amerikalıların son tekliflerini sunuyorum."[1501]

1494) ***Ibid.***, s.594, No. 657: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 22.7.1923, No. 388.
1495) ***Ibid.***, s.595, No. 658: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 22.7.1923, No. 389.
1496) ***Ibid.***, s.595, No. 659: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 22.7.1923, No. 390.
1497) ***Ibid.***, s.596, No. 660: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 22.7.1923, No. 391.
1498) ***Ibid.***, s.596-597, No. 661: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 22.7.1923, No. 341.
1499) ***Ibid.***, s.597, No. 662: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 22.7.1923, No. 392.
1500) ***Ibid.***, s.597-598, No. 663: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 22.7.1923, No. 342.
1501) ***Ibid.***, s.590-600, No. 665: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 23.7.1923, No. 343.

"Danışmanlarımız Amerikalılarla son toplantılarını yaptılar. Bazı konularda anlaşma oldu. Kapitülasyonlar, adli beyanname ve Amerikan talepleri gibi konularda anlaşma olmazsa görüşmeler kesilecek. Hükümetin kararının tezelden bildirilmesi."[1502]

"**Abbas Hilmi Paşa** hakkında İngilizlerden cevap bekliyorum."[1503]

"Barış, 24 Temmuz saat 15'te imzalanmaya başlanacak."[1504]

Türkiye-Polonya Dostluk Antlaşması Lozan'da imzalandı, 23.7.1923

Çok taraflı Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından bir gün önce, Türkiye ile Polonya arasında Dostluk Antlaşması Lozan Palas salonunda imzalandı. Antlaşma Türkiye adına **İsmet Paşa, Dr. Rıza Nur** ve **Hasan (Saka)** tarafından imzalandı. Polonya adına da antlaşmayı Bern'de Polonya Elçisi **J. Modzelewsky**, Elçilik Müsteşarı **Aleksander Lados** ve Polonya Ticaret ve Sanayi Bakanlığı Müdürlerinden **Henryk Tannenbum** imzaladı.[1505] Antlaşma 12 Aralık 1923 tarihinde onaylanmış, 1 Haziran 1924 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Lozan'da yapıldığı için Lozan Barış Antlaşması ile karıştırılmamalıdır.

Lozan'da Velid Ebuzziya'dan Tevhid-i Efkâr'a mektup, 22(23).7.1923

"Türkiye-Polonya Antlaşması nasıl imzalandı. Polonya delegeleri Polonya'nın taksimi gibi bir cinayeti hiçbir zaman tanımayan tek milletin Türkler olduğunu şükran ve minnetle yâd ettiler. Bu yâd ve tahattür Türklerin medeniyetten mahrum olduklarını dâima iddia eden Avrupa'nın yüzüne bir şamar vurmak kabilin-

1502) ***Ibid.***, s.600-601, No. 666: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 23.7.1923, No. 344.
1503) ***Ibid.***, s.601, No. 667: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 23.7.1923, No. 345.
1504) ***Ibid.***, s.601, No. 668: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 23.7.1923, No. 346.
1505) Bu antlaşmanın Türkçe ve Fransızca tam metni için bkz. ***Düstur***, Tertip III, Cilt 5, s.464 (202) ve ***T.C. Hariciye Vekâleti Muahedat Mecmuası, Üçüncü Cilt***, Ankara, 1926, Zeliç Biraderler Matbaası, İstanbul, 1926, s.23-25.

dendir. Polonya delegesinin nutku. **İsmet Paşa**'nın nutku. İmza törenine **İsmet Paşa** Başkanlık etti. Törene gazeteciler de katıldı. Türkiye-Polonya Antlaşmasının önemi..."[1506]

24 Temmuz 1923 Salı

Gazi M. Kemal'den Bayram* dolayısıyla ordulara tebrik telgrafı, 24.7.1923

Ankara, 24, ***Anadolu Ajansı***– Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan **Gazi Mustafa Kemal Paşa** Hazretleri bayram münasebetiyle Ordulara aşağıdaki tebrik telgrafını çekmişlerdir:

1) Bayramı idrak ettiğimiz bugünde Delege Heyetimizle İtilâf Devletleri arasında Lozan'da barış imza ediliyor. Sayısız müşkülatla dolu bir yolun nihayetine muvaffakiyetle ve şerefle ulaştık. Harp sahasında olduğu kadar siyasi sahada da Türk milletinin hakları, metanetle ve ehliyetle müdafaa edilmiştir. Şimdiye kadar hiçbir ordunun tahammül edemediği derecede ağır bir vazifeyi, büyük mazinin şöhretine layık bir surette yerine getirmiş olan kahraman ordumuz, bugün kurtulan vatanın ufuklarında bayram ve barış güneşinin beraber doğduğunu görüyor. Dünya ve tarih karşısında Türk milletine karşı taahhüt ettikleri vazifeyi muvaffakiyetle başarmaktan dolayı şimdi pek haklı olarak mesut olan ve iftihar eden aziz silah arkadaşlarımın aynı saadet ve iftihar hisleriyle bayramlarını tebrik ediyorum.

2) Bütün ordulara ve cephelere tebliğ buyurulmasını rica ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Gazi Mustafa Kemal"[1507]

1506) **Temiz**, ***Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları***, s.645-652, (23).7.1923 tarihli 93. mektup (özet). Bu mektubun tarihi, herhalde yanlışlıkla, 22 Temmuz olarak gösterilmiştir. Polonya Antlaşması 23 Temmuz 1923 günü imzalanmış olduğuna göre mektup da en erken bu tarihte kaleme alınmış olmalıdır. -BNŞ

1507) ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 16***, s.49.
Not: 24 Temmuz 1923 günü, hem kurban hem de "Hürriyet Bayramı" olarak kutlanan İkinci Meşrutiyetin ilanının (24 Temmuz 1908) yıldönümüne rastlamaktadır. Lozan Antlaşması da 24 Temmuz 1923 yılında imzalanmıştır. -BNŞ

Gazi M. Kemal'den Bayram Dolayısıyla bütün Müdafaai Hukuk ve Belediye Başkanlarına tebrik telgrafı, 24.7.1923

*"İdrak ettiğimiz bayram, Lozan'da barışın imza edildiği güne tesadüf ediyor. Memleketin felaketle bunaldığı bir zamanda milleti kurtuluş ve bağımsızlığa eriştirmek için giriştiğimiz mücadele, silahlarımızın ve siyasetimizin kazandığı muvaffakiyetlerle ilk büyük merhalesine ulaşmıştır. Türk milletinin, hür olduğu kadar hakiki bir toplumsal nizam içinde zengin, müreffeh, irfan ve sanat sahibi olarak yaşamasını kendisine gaye edinen Cemiyetimiz ve Fırkamız barışın tamamen aktinden sonra yapacağı yeni vazifelere hazırlanırken, seçimlerde milletin aynı fikirler etrafında toplanmış zevata oyunu vermek suretiyle gösterdiği birlik ve dayanışmanın barışın imzasını mühim bir nispette çabuklaştırmış olduğunu beyan ve aziz vatandaşlarımızı milli tarihimizin büyük bir muvaffakiyet merhalesi olan bu mesut bayramdan dolayı bütün kalbimle tebrik ederim. –**Gazi Mustafa Kemal**"*[1508]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 24.7.1923

"İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya ve Yunanistan ile Türkiye arasında Barış Antlaşması 24 Temmuz saat üçten dörde kadar imza edilmiştir. İmza törenine İsviçre Cumhurbaşkanı başkanlık etti. Belçika ve Portekiz ile bir protokol imza edildi. Sırbistan, Türkiye ile ilgili olmayan nedenlerle Antlaşmayı imza etmedi. Antlaşmanın yürürlüğe konmasına kadar imzasına imkân bırakılmak üzere bir protokol yapıldı."[1509]

İsviçre Cumhurbaşkanı M. Scheurer'in kapanış konuşması, 24.7.1923

Lozan Barış Antlaşması ve ekleri, Lozan Üniversitesi salonunda, İsviçre Konfederasyon Başkanı **Mösyö Scheurer**'in başkanlı-

1508) ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 16***, s.50.

1509) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.602, No. 671: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 24.7.1923, No. 348.

ğında yapılan görkemli bir törenle imzalandı. Önce Türkiye delegeleri **İsmet Paşa, Dr. Rıza Nur** ve **Hasan Bey**'ler, onların ardından diğer delegeler antlaşmayı imzaladılar. İmzalar tamamlandıktan sonra **Mösyö Scheurer** aşağıdaki kapanış konuşmasını yaptı:

"Efendiler! Aylarca büyük gayretten sonra Lozan Konferansının gayesine vardığı ve bundan böyle sulhun temin edilmiş olduğu iyi haberi, birkaç gün önce bütün dünyaya verilebilmiştir. Ne vakitten beri beklenen bu hadiseyi resmen tespit etmek ve aktedilen anlaşmaları imza eylemek üzere bugün gene toplandık.

Konferans müzakere yeri olarak memleketimizi seçti ve çalışmaların açılmasına Federal Meclisi davet ettiği gibi, bu kapanış mesut gününe de iştirake onu davet eyledi. Daha dün, pek dostane bir mektup, hakkınızda göstermek fırsatına erdiğimiz misafirperverlikten dolayı teşekkürlerinizi bize getirdi. Halbuki, İsviçre'ye verdiğiniz şerefen dolayı size büyük memnuniyetle teşekkür etmek bize düşer. Bize, öyle bir senede iştirak fırsatını verdiniz ki, milletler arasında memleketimizin vaziyetine tamamen uymakta ve memleketimizin adını, bir sulh ve barışma işine bir kere daha karıştırmaktadır. Tahakkuk ettirilebilen anlaşmayı selamlayabilmek ve bundan dolayı sizi tebrik etmek hususunda ilk olmakla müftehiriz.

Konferansın yeneceği maniler bilhassa büyüktü. Fakat hepimiz için teşekkür olunacak şeydir ki, iştirak edenlerin muttasıl oldukları akıl ve hikmet galip geldi ve kendilerine tevdi kılınmış olan vazifeyi iyi neticeye vardırma yolundaki azimleri daha kuvvetli ve metin çıktı.

Umumi menfaat için katlandığınız fedakârlıklar, şüphesiz ağır oldu. Ancak elde edilen netice, buna değerdi. Bu fedakârlıklar muhasematın kati duruşuna ve sulhun yeniden kuruluşuna delildir. Yalnız doğrudan doğruya musab olanlar değil, bütün dünya bundan dolayı size minnettardır.

Biz İsviçreliler soy, dil ve din ayrılıklarında ne gibi muhataralar bulunduğunu tecrübe ile biliriz. Tarihimizin yürüyüşü müdde-

tinde bu ayrılıklar, devletimizin varlığını bile birkaç defa tehlikeye koymuştur.

Fakat şunu da biliriz ki, bütün bu ihtilaflara rağmen, sulhta yaşamak ve gerçekten dostça yaşamak ve hatta bunda terakki için bir kaynak bulmak mümkündür.

Silahların çarpışması, insanlar için acıların sebebidir. Fikirlerin çarpışmasından ışık fışkırır. Dünyada hiçbir millet, insanlığın hayrına yardım etmek hakkından mahrum edilemez ve bu yardımı yapmak vazifesinden çekinemez.

Yakındoğu halkına, medeniyetin açılışı ve ilerleyişi yolunda büyük nispette yardımlarından dolayı nasıl bir minnet borcu ile bağlı bulunduğumuzu tarih bize öğretir. Bugün uzun seneler süren kahramanca bir savaştan sonra silahlarını bırakıyorlar. Dileriz ki, yaralarını sarmış ve sulhta çalışmalarına yeniden koyulmuş oldukları vakit, (daha önceleri) o kadar genişlikle insanlığa açtıkları bütün nimetlerden yeniden istifade edebilelim. Aralarında rekabet baki olabilir; ancak sulh işareti altında ve aziz çalışma sahasında...

Konferansa bu sözlerle nihayet veriyorum. Dilerim ki bugün, milletlere, daima bir saadet ve kudsiyet kaynağı olarak görünsün."[1510]

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 24.7.1923

"Asil milletimizin başarısı olan barış bayramı ve kurban bayramı dolayısıyla tebriklerimi beyan ederim."[1511]

1510) **İsmet İnönü**, ***Hatıralar***, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s.608-609. Belgenin resmi tutanaktaki metni için bkz. ***Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler***, T.II, C.1, K.2, s.271-272.
Not: Bu belgenin başka yayınlarda da biraz değişik çevirileri vardır. Biz, dili epeyce eski olmakla beraber **İsmet İnönü**'nün ***Hatıralar***'ında verilen örneği esas aldık. Burada da bir baskı hatası gözümüze ilişti: *"Fikirlerin çarpışması"* ifadesi *"Fakirlerin çarpışması"* olarak çıkmış! (***Ibid.***, s.608). Bunu düzelttik. -BNŞ

1511) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.601-602, No. 670: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 24.7.1923, No. 395.

"Girit'ten bazı Türkler idama mahkûm edilmişlerdi. Hükmün infaz olunmaması için girişimde bulunmanızı rica ederim."[1512]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa dört tel, 24.7.1923

"Ticaret konusunda Amerikalılara, Yunanistan'a verdiğimizden daha azını vermek mümkün değildir. Durumun tezelden açıklığa kavuşturulmasını rica ederim."[1513]

"Kurban bayramı dolayısıyla heyetimizin tebriklerini sunarım."[1514]

"Barış için Lozan'da büyük şenlikler yapılıyor. Ben Amerikan delegesiyle bu akşam sekiz saat görüşme yaptım. Kendilerine vakit bırakmamak Amerikalılarda hayal kırıklığı yaratıyor. Görüşmeler kesilecekse bunu belli sorunlar nedeniyle yapmak gerekir. Askıdaki sorunların son durumu hakkında bilgi sunuyorum. Amerikalılar en ziyade zarar ziyan taleplerine önem veriyorlar. Bizim için de önemlidir. Sorunun ne kadar kapsamlı olduğu hakkında bilgimiz yoktur. Ticaret sözleşmesinde en çok kayrılan ülke statüsünü kabul etmemek mümkün değil. Büyük bir dava kazandığımız bir günde Amerikan belasını tahrik etmemek için itidalli hareket edilmesini ve tezelden talimat verilmesini istirham ederim."[1515]

"'Karadeniz' vapuru konusunda girişimde bulunulmasına olanak görmüyorum."[1516]

Dışişleri Bakanlığından Paris Mümessilliğine tel, 24.7.1923

"**İsmet Paşa**'dan alınan ve Barış Antlaşmasının imzalandığını bildiren telgrafları sunuyorum. Milletimizin ve ordumuzun kahramanlıklarının Allah'ın himayesine mazhar olduğu gibi asil

---

1512) ***Ibid.***, s.601-602, No. 669: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 24.7.1923, No. 394.
1513) ***Ibid.***, s.603, No. 672: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 24.7.1923, No. 349.
1514) ***Ibid.***, s.603, No. 673: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 24.7.1923, No. 350.
1515) ***Ibid.***, s.603-605, No. 674: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 24.7.1923, No. 351, 352, 353, acele.
1516) ***Ibid.***, s.606, No. 675: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 24.7.1923, No. 354.

milletimizin terakki yolunda da aynı mazhariyete nail olmasını Allah'tan niyaz eder ve tebrikler sunarım."[1517]

Lozan'da Sir H. Rumbold'dan Lord Curzon'a tel, 24.7.1923

"Barış Antlaşması ve Son Bağıtı da kapsayan diğer 17 belge, bugün öğleden sonra saat 3'te başlayan genel oturumda imzalandı.

İsviçre Cumhurbaşkanı oturuma başkanlık yaptı. Yugoslavya Hükümeti tutumunu koruduğu için Yugoslav delegasyonu antlaşmayı imzalamadı. Amerikan gözlemci törende hazır bulunduğu ve Son Bağıtı imzaya davet edildiği halde imzalamadı...

Ryan, Payne ve **Malkin** ile birlikte bu akşam Simplon Ekspres ile Lozan'dan ayrılıyorum ve yarın öğleden sonra Londra'da olacağım.

İstanbul'a, Atina'ya ve Sofya'ya bildirildi."[1518]

Behiç Erkin'in "Hatırat"ında 24 Temmuz 1923

Demiryolları Genel Müdürü **Behiç (Erkin)** diyor ki:

*"24 Temmuzda Lozan Muahedesi imzalandı. Ben daha evvelden bunun için bir şenlik hazırlığı yapmıştım. Haydarpaşa'da banliyö için hazırlık yapmaya gönderdiğim Hareket Reis Muavini **Nüzhet Bey'e*** (rahmetli **Nüzhet Keyder**) *emir vermiştim: Sulh akdi için İstanbul'da İtilaf Devletleri top atarsa, beni haberdar etsin. **Nüzhet**, bana İstanbul'da toplar atılmaya başlandığını telgrafla bildirdi. Bunun üzerine, ben bütün lokomotiflere düdük çaldırtmaya başladım. Ordu ve vilayet erkânını davet ettim; havai fişekler getirtmiştim; güzel bir şehrâyinle istasyonda sulhu tesid ettik."*[1519]

1517) ***PBA-K. 372/1*** ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, Dışişleri Bakanlığından Paris Mümessilliğine tel, 24.7.1923, No. 2281.

1518) ***PBA-K. 372/1*** ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, Dışişleri Bakanlığından Paris Mümessilliğine tel, 24.7.1923, No. 2281.

1519) **Behiç Erkin**, ***Hâtırat 1876-1958***, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2010, s.244.

Paris Türk Birliği'nden Mustafa Kemal Paşa'ya tel, 24.7.1923

"Büyük Milletimizin kahramanca yaptığı büyük fedakârlıklara layık bir barışın imzalanmasına mutlu biçimde rastlayan kurban bayramı dolayısıyla Paris Türk Birliği en hararetli tebriklerini sunar. –Türk Birliği"[1520]

Lozan'da Velid Ebuzziya'dan Tevhid-i Efkâr'a mektup ve değerlendirme, 24.7.1923

"Barış antlaşması nasıl imza edildi? Türk, üç yılda aleyhindeki idam hükmünü kurtuluş beratına dönüştürme harikasını gösterdi. Sonunda amacımıza erdik. Bu imza Doğu'da yeni bir çağ açtı – Türkün üç yılda yaptığı hârika – Delegeler gelirken – Bütün dikkatler **İsmet Paşa** üzerinde – Antlaşmayı önce **İsmet Paşa** imzaladı – Barışı Darülfünun kalemi imzaladı – İsviçre Cumhurbaşkanının nutku – Törenin kısalığı ve sadeliği – Barış ne zaman kesinleşecek? Ve bir değerlendirme:

Lozan Barışının başlıbaşına önemli bir siyasi zafer olduğunu anlamak için bununla Sevr Antlaşması arasındaki farkı ölçmek yeterli olur... Her halde Lozan Antlaşması, Şark meselesini esasından halleden, Türk milletinin mevcudiyetinde yeni ve pek önemli bir devre açan, bütün İslam dünyası için bir zafer ve kurtuluş başlangıcı olan, dünyanın devirlerini ikiye bölerek tarihin önemli bir dönüm noktasını teşkil eden bir belgedir.

*Avrupa'yı böyle bir belge yapmaya ve imza etmeye mecbur eden etken, Milli Mücadelemiz olmuş ve Ankara'nın son zamanlarda gösterdiği azim ve yiğitlik ve **İsmet Paşa**'nın burada (Lozan'da) sergilediği metanet ve dirayet sonunda memleketimize barışı sağlamıştır. Mücadelemizin en değerli kumandanlarından biri olan **İsmet Paşa**, Yunanlılara karşı askeri zaferini kazandığı gibi Lozan'da da bütün Avrupa'ya karşı barış zaferini kazanmış,*

1520) ***PBA-Lozan Sulhu. Tebrikat*** ve **Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar***, s.492.
Not: Bu telgrafa Paris Mümessilliği aracılığıyla teşekkür edilmiştir. -BNŞ

binaenaleyh 'hem harp gazisi, hem de sulh gazisi' unvanına hakkıyla layık olmuştur."[1521]

25 Temmuz 1923 Çarşamba

Gazi M. Kemal'den Bayram Dolayısıyla Halife Abdülmecid'e tebrik telgrâfı, 25.7.1923

"Şanlı bir barışın imza gününe tesadüf etmiş olarak idrak ettiğimiz bayram dolayısıyla Zâtı akdesi Hazreti Hilafetpenahilerine en kalbi özel tebriklerimi arz ve takdim ederim. –**Gazi Mustafa Kemal**"[1522]

Gazi M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 25.7.1923

"Millet ve Hükümetin Zâtı Devletlerine vermiş olduğu yeni görevi başarıyla tamamladınız: Memlekete bir dizi yararlı hizmetlerden ibaret olan ömrünüzü bu defa da tarihi bir başarıyla taçlandırdınız. Parlak hizmetlerden dolayı Zâtı Devletinizi, muhterem arkadaşlarımız ***Rıza Nur*** *ve* ***Hasan Bey****'leri ve çalışmalarınızda size yardım eden bütün Delegasyon üyelerini teşekkürle tebrik ederim."*[1523]

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 25.7.1923

"Heyet-i Vekile, azimkâr ve fedakâr milletimizin hakk-ı hayat ve istikbalini müemmin bir ahitnamenin tanzimindeki mesaiden dolayı başta Zâtı Devletleri olduğu halde murahhaslarımız **Rıza Nur** ve **Hasan Beyefendilere** ve heyet-i müşaveremize takdim-i tebrikat eyler Efendim."[1524]

1521) **Temiz,** ***Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları,*** s.652-660 ve 679-680, 24.7.1923 tarihli 94. mektup (özet ve sadeleştirilen alıntı).

1522) ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 16,*** s.52.

1523) **Şimşir,** ***Lozan Telgrafları II,*** s.607, No. 678: Gazi M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 25.7.1923, No. 396, aceledir.

1524) ***Ibid.,*** s.608, No. 679: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 25.7.1923, No. bilâ.

İsmet Paşa'dan Gazi M. Kemal Paşa'ya tel, 25.7.1923

"1) Taltifleriniz ve tebrikleriniz heyetimiz üyelerini şükran duygularına gark etti. Barışın imzalanması dolayısıyla, davamızın gerçek bayraktarı olan Zâtı Devletlerine tazimlerimizi ve tebriklerimizi sunarız. –**İsmet**

2) Taltifât-ı Riyasetpenahilerinden pek mütehassis ve minnettarlık ile mâliyim. Arz-ı şükran ve takdimi ihtiramat eylerim. –**Doktor Rıza Nur**

3) Lütufkâr tebriklerinize cevap verebilmekten âcizim. Allah, büyük hizmetlerinizi devamlı kılsın. –**Hasan Hüsnü (Saka)** –**İSMET**"[1525]

Paris Murahhaslığından Dışişleri Bakanlığına tel, 25.7.1923

"Fransa'da halk, barış yapılmış olmasından dolayı memnun. Üç gazete antlaşmayı eleştiriyor. Öteki gazeteler yorum yapmıyor. Hükümet ise bekleyişte."[1526]

İngiltere'nin İstanbul Y. Komiser Vekili Henderson'dan Dışişleri Bakanı Curzon'a rapor, 25.7.1923

(Türkiye'de iç politika)

"**Mustafa Kemal**'in popüleritesi azalıyor görünmektedir ama milliyetçilerin ciddi bir tehdit altında olduklarını söylemek için henüz erken. Gerçek tehlikeli muhalefet, Lozan Antlaşması'ndan sonra dış sorunlarla birlikte ortaya çıkacak. **Mustafa Kemal**'in partisi şimdi de seçimlerde zafer kazanmıştır. Yeni Meclis'te 280 küsur milletvekilinden 240 kadarı seçildi, bunlar arasında Müdafaa-i Hukuk üyesi olmayan sadece bir kişi vardır. **Mustafa Kemal** Ankara'dan oybirliğiyle seçildi. **İsmet Paşa** Malatya'dan aday gösterildi. Resmi adayı tanımak istemeyen Harput'ta karı-

1525) *Ibid.*, s.609, No. 680: İsmet Paşa'dan Gazi M. Kemal Paşa'ya tel, 25.7.1923, No. 355.

1526) *PBA-K.372/1* ve **Şimşir**, *Lozan Telgrafları II*, s.609, No. 681: Paris Mümessilliğinden Dışişlerine tel, 25.7.1923, 1980.

şıklıklar olmuş. Mebus seçilen ordu kumandanları, ancak askeri görevlerinden ayrıldıktan sonra Meclis'te görüşmelere katılabilecekler. Meclis 2 Ağustosta toplanırsa gereken çoğunluk sağlanabilecektir. Yeni Hükümetin kurulması biraz zaman alacak. Bakanlar, Meclis'e karşı tek tek sorumludurlar."[1527]

İstanbul'da Fransız Temsilci M. Albert Sarraut'dan Mustafa Kemal Paşa'ya mektup, 25.7.1923

"Pek Muhterem Paşa Hazretleri,

Barışın imzalanması dolayısıyla en saygılı ve içten tebriklerimi sunmama müsaade buyurunuz. Türkiye'nin geleceği hakkında en hararetli dileklerimi sunarım. Her iki ülkenin yüzlerce yıllık dostluklarını, pek yakın olmasını arzu ettiğim bir gelecekte pekiştirip güçlendirmelerini ve bu dostluğun Doğu'da kesin ve sarsılmaz bir barışı sağlamasına yönelik bir ittifak ile teyid edilmesini temenni ederim.

Pek saygılı dostluk ve bağlılık duygularımı lütfen kabul buyurunuz Sayın Mareşal. –(İmza) **A. Sarraut**"[1528]

26 Temmuz 1923 Perşembe

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 26.7.1923

"Birkaç gün gecikmeyle Amerikan anlaşması yapılabilecekse ona göre hareketiniz tabiidir. Hükümet, Amerikan belasını gereksiz yere tahrik etmek niyetinde değildir. Azınlıklar konusunda Müttefiklere taahhüt ettiklerimizden daha fazlasını kabul edemeyiz. Ermenilerin memlekete dönmelerini gerektirecek bir yükümlülük altına girilmemesini isteriz."[1529]

1527) *FO 371/9131/E. 7807* ve **Şimşir**, ***İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt V***, s.339-242, No. 241: Henderson'dan Curzon'a yazı, 25.7.1923, No. 441.

1528) **Şimşir**, ***Atatürk ile Yazışmalar***, s.496.

1529) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.610-611, No. 682: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 26.7.1923, No. 398.

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 26.7.1923

"Hemen 50 bin İsviçre Frangı gönderilmesi mercudur."[1530]

İsmet Paşa'dan İstanbul'da Adnan Bey'e tel, 26.7.1923

"Heyetimizin bir bölümü yarınki trenle hareket edecek. Evrak sandıklarının aldırılmasını rica ederim."[1531]

27 Temmuz 1923 Cuma

İzmir'de Gazi M. Kemal'den Başbakan Rauf Bey'e tel, 27.7.1923

"1) Amerika ile anlaşma imzası için Delege Heyetinin kısmen bile Lozan'da ikametini uzatmasına lüzum yoktur. Amerikalılar Lozan Konferansını başından beri takip etmiş olup, hasıl olan neticeden farklı talepler ortaya koymaları kabul edilemeyeceği ve bu gibi incelenmesi zamana bağlı taleplerin İstanbul'da veya Ankara'da münakaşa edilmesi mümkün bulunduğu aşikârdır.

2) Yakında açılacak Meclis'te barış antlaşmasını izah eylemek ve lazım gelen müdafaaları yapmak ve bu suretle söz konusu antlaşmanın bir an evvel kabul ve tasdikini ve dolayısıyla İstanbul'un süratle tahliyesini temin eylemek üzere Delege Heyetinin tamamen ve acilen Lozan'dan hareketi icap eylediğinden, icabı lazımdır, Efendim. –**Gazi Mustafa Kemal**"[1532]

İzmir'de Gazi M. Kemal'den Hariciye Vekâletine tel, 27.7.1923

"Afgan Sefiri **Ahmet Han**'dan aldığım bir telgrafnamede gerek Afgan Emiri ve gerek Afgan milleti namına barış bayramımız tebrik edilmektedir. Gösterdikleri hissiyata ve temennilere teşekkür ettiğimin lütfen bildirilmesini rica ederim. 27.7.39 (1923) – **Gazi Mustafa Kemal**"[1533] .

1530) ***Ibid.***, s.611, No. 684: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 26.7.1923, No. 356, çok acele.

1531) ***Ibid.***, s.611, No. 683: İsmet Paşa'dan Adnan Bey'e tel, 26.7.1923.

1532) ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 16***, s.54.

1533) ***Bilâl N. Şimşir, Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt I***, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993, s.12.

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 27.7.1923

"Amerikalılarla askıda yalnız zarar ziyan talepleri sorunu kaldı. Anlaşma olursa veya görüşmeler kesilirse en kısa zamanda döneceğim. **Rıza Nur** ile bazı arkadaşları burada bırakmayı düşünüyorum. Makine başında cevap bekliyorum."[1534]

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya üç tel, 27.7.1923

"(İstenen 50 bin İsviçre Frangı) Yarın gönderilebilecek."[1535]

"(Amerikalılarla müzakereler hakkındaki) Telgrafınız İzmir'de **Gazi Paşa**'ya iletildi. Cevabı en geç yarın verilecek."[1536]

"**Amiral Bristol**, Türkiye ile Amerika arasında anlaşma yapmanın kolay olmayacağını, çünkü Amerika kamuoyunun aleyhimizde olduğunu, Senato'dan geçirilebilmesi için yumuşak bir barış yapmak gerekeceğini söylemiştir."[1537]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa üç tel, 27.7.1923

"**Venizelos**, Karaağaç'taki tahribatın durdurulması için hükümetine yazacağını söyledi."[1538]

"(Girit'te idama mahkûm edilen Türkler hakkında) **Venizelos**, Hükümeti nezdinde girişimde bulunacağını söylemiştir."[1539]

"Ahali Mübadelesi Sözleşmesinin de, Barış Antlaşmasıyla birlikte yayımlanmak üzere İstanbul'a gönderilmesini istirham ederim."[1540]

Paris Mümessilliğinden Dışişleri Bakanlığına tel, 27.7.1923

1) **Baldwin**, Türkiye ile barış yapılmış olmasından dolayı sevincini dile getirmiş fakat İngiltere'nin dokuz yıldır Doğu'da

1534) *Ibid.*, s.613, No. 688: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 27.7.1923, No. 357.
1535) Şimşir, *Lozan Telgrafları II*, s.610-611, No. 682: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 26.7.1923, No. 400.
1536) *Ibid.*, s.612, No. 685: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 27.7.1923, No. 399.
1537) *Ibid.*, s.612-613, No. 687: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 27.7.1923, No. 401.
1538) *Ibid.*, s.613, No. 689: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 27.7.1923, No. 358.
1539) *Ibid.*, s.614, No. 690: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa ve Adnan Bey'e tel, 27.7.1923, No. 359.
1540) *Ibid.*, s.614, No. 691: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 27.7.1923, No. 361.

kaybettiği ticareti geliştirebilmesinin zor olacağını söylemiştir. 2) **Poincaré, Pellé**'yi kabul ederek kutlamıştır."[1541]

28 Temmuz 1923 Cumartesi

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel, 28.7.1923

"1) Amerikalıların talep ettikleri zararların mahiyeti, cinsi henüz bilinmiyor. Bu konuda hakem kabulü mümkün görülemiyor. Konuyu iyi niyetle inceleriz.

2) Ermenilerin memleketimize dönüşlerine imkân verecek şartlardan kesinlikle kaçınmak gerek.

3) **Gazi**, *'Amerikan taleplerinin tartışılmasına İstanbul'da devam edilebilir'* diyor ve heyetin Lozan'dan toptan dönmesini gerekli görüyorlar. Hükümet de aynı görüştedir. Birkaç gün içinde sonuca varılabilirse tamamlayıp dönmeniz uygundur."[1542]

"Boğazlar Sözleşmesini imzalayacak Rus temsilcisi, Ağustostan önce İstanbul'da bulunma emri almıştır."[1543]

İsmet Paşa'dan İstanbul'da Adnan (Adıvar) Bey'e iki tel, 28.7.1923

"Danışman **Tahir (Taner) Bey**, Antlaşma çevirisiyle hareket etti. Antlaşmanın yanlışsız olarak en geç bir hafta içinde basılması gereklidir."[1544]

"Sandıklarla birlikte gönderilen iki hurcun, heyet oraya varıncaya kadar İstanbul'da saklattırılmasını rica ederim."[1545]

1541) ***PBA-K.372/1*** ve **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.614-615, No. 692: Paris Mümessilliğinden Dışişlerine tel, 27.7.1923, No. 1988.

1542) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.615-616, No. 693: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 28.7.1923, No. 402.

1543) ***Ibid.***, s.616, No. 694: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 28.7.1923, No. 403.

1544) ***Ibid.***, s.616, No. 694: İsmet Paşa'dan İstanbul'da Adnan (Adıvar) Bey'e tel, 28.7.1923.

1545) ***Ibid.***, s.617, No. 695: İsmet Paşa'dan İstanbul'da Adnan (Adıvar) Bey'e tel, 28.7.1923.

29 Temmuz 1923 Pazar

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 29.7.1923

"*Temps* gazetesi, Ankara kaynaklı bir haberinde, Antlaşmanın Ağustos sonuna doğru Meclis'e verileceğini yazıyor. Doğru mu?"[1546]

"1) Amerikalıların talepleriyle ilgili hükümet talimatını aldık. Amerikan heyetine bir formül sunduk. Kabul ederlerse sorunu halletmiş olacak, kaygılardan kurtulacak idik. Amerikalılar kabul etmediler. *'Anlaşma olmazsa sorun ileriye bırakılır'* dedim. Hükümetine sorup cevap verecek. 2) Formülün incelenip tezelden cevap verilmesini istirham ederim."[1547]

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 29.7.1923

"Meclis 2 Ağustosta toplantıya çağrıldı. Ama komisyonların seçilmesi zaman gerektirir."[1548]

Tahran Büyükelçisi Muhiddin Paşa'dan Hariciye Vekâletine tel, 29.7.1923

"Barış haberi müjdesine yürekten teşekkür ederken dünyanın en büyük milletlerinden olduğunu her suretle ispat eden milletimizin ilerlemeye ve saadete mazhar olmasını Cenabı Hak'tan niyaz eder ve bu kurtuluş ve sevinç gününü millete idrak ettiren büyük **Gazi Mustafa Kemal** Hazretleriyle mesai arkadaşlarına borçlu olduğumuzdan, şükran ve minnet borcumu ödemeyi vazife bilirim, Efendim. –**Muhiddin (Akyüz)**"[1549]

30 Temmuz 1923 Pazartesi

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 30.7.1923

"Amerikalılara sunulan formül uygundur."[1550]

1546) ***Ibid.***, s.617, No. 697: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 29.7.1923, No. 362.
1547) ***Ibid.***, s.618-619, No. 699: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 29.7.1923, No. 363.
1548) ***Ibid.***, s.617-618, No. 698: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 29.7.1923, No. 405.
1549) ***DBA-Lozan Sulhu. Tebrikat*** ve Şimşir, ***Atatürk ile Yazışmalar I***, 1920-1923, s.497.
1550) Şimşir, ***Lozan Telgrafları II***, s.619, No. 701: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 30.7.1923, No. 407.

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 30.7.1923

"1) Amerikalılara ihtiyaten ikinci bir formül sunduk. Amerikan heyeti bunu da hükümetine gönderecek. Kabul ederlerse ben de kabul edeceğim ve böylece Amerikan antlaşması hemen imzalanabilecek. 2) Amerikalılara sunulan ikinci formül metni."[1551]

Dışişleri Bakanlığından İzmir'de Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya tel, 30.7.1923

"Paris Mümessilliğinden alından telgrafta, **Mösyö Claude Farrère** ile Tunus ve Marsa şehirleri Müslümanları tarafından çekilen telgraflarda, barışın yapılmasının tebrik edildiği ve bu olayın Türk ve Fransız ilişkilerini güçlendirmesi için mutlu bir başlangıç olması dileklerinin dile getirildiği bildirilmektedir, Efendim."[1552]

TBMM Hükümeti Roma Mümessilliğinden Dışişlerine tel, 30.7.1923

(Hindistan'dan iki tebrik telgrafı)

Bombay'dan çekilen 27 ve 29 Temmuz tarihli iki telgraf aynen aşağıda arzolunur:

*"Bombaylıların genel toplantısında verilen aşağıdaki kararları lütfen Zâtı Hazreti Halife ile **Mustafa Kemal** Hazretlerine arzediniz:*

*Birinci karar: İşbu toplantı, başarılı bir barış yapılmış olmasından dolayı Halifetül Müslimin ve Emirül Müminin **Abdülmecid Han** Hazretlerine samimi tebriklerimizi sunar ve Halifeliklerini yakında tam olarak ihya edeceklerini ümid ve niyaz eyler.*

*İkinci karar: İşbu toplantı, Avrupa'nın en güçlü milletlerinin ortak güçlerine karşı parlak bir zafer kazanarak Doğu'yu şereflere garkeden **Gazi** Hazretlerine en içten tebriklerimizi arzeder. İşbu toplantı, barışın yapılmasının ardından bütün Asya milletleri, Batının tahakkümünden kurtulmak uğrunda gayret sarfetmek*

1551) ***Ibid.***, s.620-621, No. 702: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 30.7.1923, No. 364.
1552) **Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar***, s.501.

üzere, Türkiye ile işbirliği yapacaklarını kuvvetle ümid eder ve bunun için dua eder.

Üçüncü karar: İşbu toplantı, Türklerin başarılarına sevinirken, bütün Ceziretülarab'ın İslamın şerefine uygun olarak mutlak hürriyetini geri almadığı sürece memnun olamayacaklarını vurgular... –Bombay Genel Toplantısı Başkanı ***Sorojni Naidu****"*

Bütün Hind Müslümanları adına verilen aşağıdaki telgrafın da arzını rica ederim:

"Türk halkına siyasi egemenlik ve milli bağımsızlık sağlayarak Türk devletini yeniden yaratan, Asya milletlerinin dayanışmasını garanti ederek yeni bir çağ açan bir barış anlaşmasının yapılmış olmasından dolayı Zâtı Hazreti Hilafetpenahileri ile ***Gazi Mustafa Kemal Paşa*** *Hazretlerine ve bütün Türk milletine en hararetli ve samimi tebriklerimizi sunarız. –Hilafet Komitesi Reisi* ***Ansari****"*[1553]

31 Temmuz 1923 Salı

İzmir'de Gazi M. Kemal Paşa'dan Hariciye Vekâletine tel, 31.7.1923

"C. 30.7.39 (1923) şifreye

Amerika ticaret şirket ve cemiyetlerinin talepleri arasında misyoner cemiyetlerinin taleplerine maruz kalmak ihtimali pek kuvvetli olduğundan, Lozan'da buna benzer müesseseler için kabul edilmiş hükümler haricinde hiçbir taaahhüde girişilmemesi için Delege Heyeti'nin nazarı dikkatini çekmek uygun olur. –Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi **Gazi Mustafa Kemal**"[1554]

1553) Şimşir, ***Atatürk ile Yazışmalar***, s.498-500.

1554) ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 16***, s.60.
Hariciye Vekâleti Vekili **Rauf Bey**, bu telgrafı, Hariciye Müsteşarı **Suat (Davaz) Bey**'e şöyle havale etmiştir:
"Suat Beyefendi'ye,
Son talimatlarda buna dair nazarı dikkat çekilmişti zannediyorum. Çekilmemiş ise ikazını rica ederim. 1.8.39 (1923)."

İsmet Paşa'dan Gazi M. Kemal Paşa'ya tel, Zati

"Tebrik yazmıştık. Cevap alamadık. Hasta mısınız? Dargın mısınız?"[1555]

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 31.7.1923

"Amerikalılara sunulan ikinci formülde, 'Amerikan tebaası' kavramına açıklık getirilerek, bunun, '1914 tarihine kadar Türkiye'de mevcut Amerikan tebaası' şeklinde düzeltilmesi zaruridir."[1556]

İstanbul'da Adnan Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 31.7.1923

"Masraflarını çıkarabilmek için Antlaşmadan 3000 nüsha fazla bastıralım mı?"[1557]

İsmet Paşa'dan İstanbul'da Adnan Bey'e tel, 31.7.1923

"Fazla 3000 nüsha bastırılması uygundur."[1558]

İngiltere'nin İstanbul Y. Komiser Vekili Henderson'dan Dışişleri Bakanı Curzon'a rapor, 31.7.1923

(Türkiye'de iç politika) "Yeni Türk Meclisi'nin toplanması ertelendi. Nedeni yabancı işgalin devam etmesi olabilir. **İsmet Paşa** Lozan'dan dönmedi, orada Amerikalılarla müzakereler yapıyor. Seçimler hemen hemen tamamlandı. 260'tan fazla milletvekili seçildi. 30 kadar milletvekili 'Saltanatçı Parti'den imiş ve saltanatın kaldırılmasıyla ilgili kanunu değiştirmek isteyeceklermiş. **Mustafa Kemal** İzmir'e gitti. **Rauf Orbay** seçim bölgesine gidecekmiş. Meclis toplanınca Bakanların seçimine gidilecek. İstanbul basını Anayasanın eksiklerini eleştiriyor. Lozan Antlaşması'nın ne zaman Meclis'ten geçeceği belli değil. Hükümete karşı asıl ciddi sal-

1555) Şimşir, *Lozan Telgrafları II*, s.622, No. 706: İsmet Paşa'dan Gazi M. Kemal Paşa'ya tel, 31.7.1923, Zati.

1556) *Ibid.*, s.621, No. 703: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 31.7.1923, No. 408, aceledir.

1557) *Ibid.*, s.622, No. 704: Adnan Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 31.7.1923, No. 2388.

1558) *Ibid.*, s.622, No. 705: İsmet Paşa'dan Adnan Bey'e tel, 31.7.1923.

dırılar, işgal kuvvetleri çekilip Türkler kendi kendilerine kaldıktan sonra başlayacaktır. FO'nun notu: **Mustafa Kemal**'in güçlükleri başlıyor."[1559]

5.
AĞUSTOS 1923
ABD-Türkiye Anlaşmasının Lozan'da İmzalanması (6.8.1923)

1 Ağustos 1923 Çarşamba

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 1.8.1923

"Gazi Paşa, Amerikan Misyoner Cemiyetlerinin muhtemel taleplerine karşı, benzer kurumlar için kabul edilenler dışında hiçbir yükümlülüğe girilmemesi talimatını vermiştir."[1560]

İstanbul'da Adnan Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 1.8.1923

"**Gazi Paşa**, İstanbul'a ne zaman gelebileceğinizi bilmek istiyor. Hareket zamanınızı bildirmenizi rica ederim."[1561]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 1.8.1923

"Son yazılarınız üzerine girişimde bulunma imkânı kalmadı."[1562]

Amerikan delegesi Grew'un günlüğünden, 1.8.1923

"**Turlington**, bütün bir öğleden sonrası **Münir Bey** ile son talepler maddesini müzakere ettikten sonra, ben de saat 8.45 itibariyle **İsmet Paşa**'yı ziyaret ettim ve yaklaşık 9.15'e kadar orada

1559) *FO 371/9131/E. 8004* ve Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt V*, s.242-245, No. 241: Henderson'dan Curzon'a yazı, 31.7.1923, No. 457.
1560) Şimşir, *Lozan Telgrafları II*, s.622, No. 707: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 1.8.1923, No. 409.
1561) *Ibid.*, s.623, No. 708: Adnan Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 1.8.1923, No. 2375.
1562) *Ibid.*, s.623, No. 709: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 1.8.1923, No. 367.

kaldım. Tazminat talepleri konusunda Türk görüşüne yaklaşmak amacıyla atmış olduğumuz adımları anlattım... **İsmet**, hazırlanan formüle yeni bir unsur sokmak istedi: Getirilmek istenen maddeye göre, formülde isimleri geçen kişiler, kurumlar ve kuruluşların, tazminat talebime konu olan tarihteki Türk kanununa göre Amerikan uyruğunda bulunmaları gerekiyordu. Bu konuyu enine boyuna tartıştık..."[1563]

Gazi Mustafa Kemal'den Rum Patrikhanesi Reisi Nikolaus Efendi'ye tel, 1.8.1923

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, barışın imzası münasebetiyle Patrikhane tarafından gönderilen tebrik telgrafına dün akşam aşağıdaki cevabı göndermiştir:

"Rum Patrikhanesi Reisi Kayseri Metropoliti
Nikolaus Efendi'ye

*Cemaat namına gösterdiğiniz hissiyattan dolayı memnuniyet beyan ve teşekkür ederim, Efendim. –**Gazi Mustafa Kemal**"*[1564]

Viyana'da Arnavut eşrafından Mahmut Paşazade Akif Bey'den Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya mektup, 1.8.1923 (kısmen)

"Muhterem ve Mübeccel Paşa Hazretleri! Bütün âlemi İslamın medarı iftiharı olan büyük bir askeri, seyfi hadim hakkı olan Lozan muzafferiyeti siyasiyesi münasebetiyle tebrike koştuğum şu dakikada hissettiğim lezzet ve safayı hayatta oldukça unutamayacağım. Siz Paşa Hazretleri, Türkiye'nin ve dolayısıyla âlemi İslamın en ümitsiz bir dakikasında yere düşen hilâli tuttunuz, dahilin her nevi hıyanetlerine, haricin bin türlü tecavüzlerine karşı müdafaa ede ede (...) nihayet bugün Lozan âfakı üzerinde (...) göklerdeki mevkii kudsisine çıkardınız... Büyük Türkiye'nin Balkanlara bilakaydüşart avdeti mücahit bir Türk'ü ne kadar sevindirdiyse

1563) **Grew**, ***op.cit.***, s.596-598 ve **Orağlı**, ***op.cit.***, s.144-145.
1564) *Tanin*, 2.8.1923'ten ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 16***, s.61.

milliyetini seven bir Arnavutu da o nispette bahtiyar kılmıştır... Azamî ve hürmetkâr tazimatımın lütfen kabulünü istirham eylerim, muhterem ve mübeccel Kumandan-ı İslâm. –Arnavut Millî Fırkası Reisi Elbasan eşrafından **Mahmut Paşazade Akif**"[1565]

2 Ağustos 1923 Perşembe

Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 2.8.1923

"Anadolu içlerine geziye çıkıyorum. Dışişleri Bakanlığına **Mareşal Fevzi Paşa** vekâlet edecektir."[1566]

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel, 2.8.1923

"1) Amerikan heyetiyle aralıksız çalışıyoruz. İkinci formül üzerinde uyuşma sağlandı. 2) Ancak 1914 tarihine kadar Türkiye'de mevcut Amerikan tebaası kaydı ciddi anlaşmazlık yarattı. Sonunda bir çare bulduk. Biz açık oturumda bir beyanatta bulunacağız. Onlar da bunu senet sayıyoruz, diyecekler. Biz kendi görüşümüzü koruyacağız, onlar da kendi görüşlerini. Başka çare yoktur. 3) Misyoner Cemiyetlerinin de talepler sürmeye hakları vardır. 4) Kısacası, Amerikan bizi ilerde bunları incelemek, sonuçlandırılacakları görüşmelerle belirlemek ve sonra bunlara çare aramaktan başka yükümlülük getirmiyor. Eğer iki Hükümet de kabul ederse antlaşma imzaya hazırdır. Hükümetimizin emir ve kararı nedir?"[1567]

"Türkiye'de inşaat, kibrit fabrikası ve maden işleriyle ilgilenen İsviçre inceleme heyeti görüşmeler yapmak üzere harekete hazırdır. Ama önce bir Türk-İsviçre bankası kurulmasını gerekli görüyorlar. Buna itiraz edilip edilmeyeceğini bilmek istiyorlar. Tezelden cevap bekleniyor."[1568]

1565) **Şimşir**, ***Atatürk ile Yazışmalar***, s.502-504.

1566) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.624, No. 711: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 2.8.1923.

1567) ***Ibid.***, s.624-626, No. 712, İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 2.8.1923, No. 369, çok acele.

1568) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.626, No. 713, İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 2.8.1923, No. 370.

Lozan Antlaşması Londra'da eleştiriliyor, 2.8.1923

Lozan Konferansında **Sir H. Rumbold**'un yardımcısı olan **Andrew Ryan**, anılarında, Lozan Antlaşması'nın Londra'da eleştirildiğine ve **Sir Rumbold**'un durumunun da epeyce sarsılmış olduğuna değinerek şunları yazıyor:

"Lozan Antlaşması'nın 2 Ağustos günü Avam Kamarasında ilk görüşülmesinde hazır bulundum... **Ronald McNeil** Lozan Antlaşması'nı savundu, kendisine ben de yardım ettim. **Mr. Wedgwood Benn** ise Antlaşmaya saldırdı. Onların yerinde ben olsaydım daha iyi savunma veya daha güçlü eleştiri yapabilirdim.

Rumbold'un ve benim istikbalimizin ne olacağı konusunda ise Foreign Office'de epeyce zihin yoruldu. Her ikimize de Türkiye'de iyi gözle bakılmıyordu. Musul konusunda yapılacak müzakereler için **Rumbold**'un görevlendirilmesi düşüncesi bir kenara itildi. Sonunda kendisi, o dönemde İstanbul kadar önemli bir post olmayan Madrid Büyükelçiliğine atandı..."[1569]

Eski İtalyan Başbakanı Nitti'den Mustafa Kemal Paşa'ya mektup, 2.8.1923 (kısmen)

"Türkiye'ye Avrupa'daki mevkiini yeniden sağlayan ve en vahim haksızlıkları gideren Lozan Barış Antlaşması'nın imzası dolayısıyla ve bu tarihi gelişmenin başlıca âmili bulunan Zâtı Asilanelerine en hararetli ve samimi tebriklerimi sunmayı arzu ediyorum. İtilaf Devletleri reisleri arasında Türkiye milli davasını daima savunan yalnız ben oldum... Türkiye, şiddete kuvvetle karşı koymakla pek iyi hareket etti... Fakat (...) zaferi kazanmak, onu korumak ve sürdürmek kadar zor değildir... Türkiye eğer askeri zaferden sonra içerde ıslahatta da başarılı olursa bunu kendisi için en büyük şeref ve şan sayabilir... Hemen Cenabı Hak (...) Türkiye'yi temsil eden Zâtı Asilanelerini himaye buyursun. –(İmza) **Nitti**."[1570]

1569) **Ryan**, *The Last of Dragomans*..., s.199-200.
1570) **Şimşir**, *Atatürk ile Yazışmalar*, s.508-509.

Başbakanlıktan İsmet Paşa'ya tel, 3.8.1923

"**Gazi Paşa**'nın huzuruyla görüşüldü:

1) Amerikan talepleri konusunda yapacağınız beyanatınızda eski vatandaşlarımızın dönüşünü kabul edeceğimiz gibi ters bir mana çıkmamalıdır. Zira bu gibilerin memleketimize girmelerine engel olmak konusunda ısrarlıyız. 1914 yılına kadar Türkiye'de bulunan esas Amerikalıların zarar ve ziyanlarını incelemeyi kabul ederiz.

2) Yeni Meclis, 11 Ağustosta toplanacak ve ilk iş olarak Antlaşmayı onaylayacaktır. Heyetin bu tarihten önce Ankara'da bulunması gerekir. Amerikalılarla müzakereleri buna göre sonuçlandırıp dönmenizi (bekliyoruz)."[1571]

İsmet Paşa'dan Adnan Bey'e tel, 3.8.1923

"Hareket günümü henüz tayin edemiyorum. Edince bildireceğim."[1572]

Gazi Mustafa Kemal'den Galata Rum Cemaati Mütevellisi Damyanus'a tel, 3.8.1923

Kurban Bayramı ve barışın imzalanması dolayısıyla Başkumandanımız **Mustafa Kemal Paşa** Hazretleri'ni tebrik eden Galata Rum Cemaati Mütevellii Umumisi **Damyanus Efendi**'ye cevaben adı geçen aşağıdaki telgrafnameyi çekmiştir:

"Galata Rum Cemaati Mütevellii Umumisi

Damyanus Damyanidis Efendi'ye

Gösterdiğiniz hissiyattan dolayı teşekkür ederim; Efendim. – ***Gazi Mustafa Kemal"***[1573]

1571) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.627-628, No. 715: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 3.8.1923, No. 411, acele.

1572) ***Ibid.***, s.628, No. 716, İsmet Paşa'dan Adnan Bey'e tel, 3.8.1923.

1573) *Akşam*, 3.8.1923'ten ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 16***, s.62.

4 Ağustos 1923 Cumartesi

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 4.8.1923

"**Rauf Beyefendi**'nin seyahat nedeni hakkında mümkünse bilgi verilmesini istirham ederim."[1574]

Mareşal Fevzi Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 4.8.1923

"**Rauf Beyefendi** pek yorgun olduğundan dinlenmek üzere Sivas'a gitmiştir."[1575]

Amerikan delegesi Grew'un günlüğünden, 4.8.1923

"Nihai tazminat talepleri formülünü heyet mensuplarımız ile tartıştıktan sonra **İsmet**'i ziyaret ettim ve şu âna kadar yapmış olduğumuz müzakereleri bozmamak için daha önce **Mustafa Şeref Bey** ve **Tahir Bey** tarafından yapılan teklifi kabul etmeye hazır olduğumu bildirdim. Bu teklife göre tazminat talepleri ile ilgili hiçbir ibare antlaşmada yer alamayacak, bunun yerine karşılıklı notalar verilecekti... Yazmayı düşündüğüm notanın bir kopyasını **İsmet**'e verdim. **İsmet**, uzmanlarıyla istişare etmek üzere odayı terk etti ve yirmi dakika sonra geri gelerek bu teklifi kabul ettiğini belirtti ve cevabi notasında takriben neler yazacağını izah etti... Antlaşmayı imzalamak için bugün çok geç olduğundan, imzalama işini pazartesi (6 Ağustos) günü öğleden sonra olacak şekilde düzenledik... **İsmet**'e, bu gece Bern'e gidip Pazartesi sabahı geri döneceğimi bildirdim. Tüm düzenlemelerin yapılıp imza saatinin tespit edilmesiyle bizzat ilgileneceğini belirtti."[1576]

6 Ağustos 1923 Pazartesi

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 6.8.1923

"1) Amerikan talepleri konusunda anlaşmaya varılamadı. Amerikalılar, taleplerle ilgili maddeyi çıkarıp anlaşmanın imzalanması-

1574) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.628, No. 717: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 4.8.1923, No. 372.
1575) ***Ibid.***, s.629, No. 718: Fevzi Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel, 4.8.1923, No. 414.
1576) **Grew**, ***op.cit.***, s.599-600 ve **Orağlı**, ***op.cit.***, s.147-148.

nı teklif ettiler. Kabul ettik. Amerika ile bir genel antlaşma ile bir suçluların iadesi anlaşmasını 6 Ağustosta Lozan'da imzaladık. 2) 7 Ağustosta hareket ediyoruz. 10 Ağustosta İstanbul'da, 12 Ağustosta da Ankara'da olacağız. Antlaşmanın basılıp Meclis'e dağıtılmasını istirham ederim. 3) İstanbul'da Halifeyi ziyaretim konusunda Hükümetin emirlerinin bildirilmesini istirham ederim."[1577]

İsmet Paşa'dan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya tel, 6.8.1923

1) Amerikalılarla bir umumi antlaşma ile suçluların iadesi anlaşması bugün imza edildi.[1578] Görev yerine getirilmiştir. 7 Ağustosta Lozan'dan hareket ediyoruz. 2) Antlaşmaları sizin bana verdiğiniz altın kalemle imzalamıştım. Uygun görürseniz bu kalemi, sizin adınıza, İstanbul Darülfünunu'na sunarım. 3) Kavuşmayı ne kadar hasretle beklediğimi tasavvur edemezsiniz. Sonsuz sevgi ve saygılarımla gözlerinizden öperim, Sevgili Kardeşim."[1579]

İsmet Paşa'dan İstanbul"da Adnan Bey'e tel, 6.8.1923

"1) Amerikan antlaşmaları imzalandı. 7 Ağustosta hareket ediyoruz. 10 Ağustosta İstanbul'a varacağız. Basılmış olması gereken Antlaşmaların dağıtılmak üzere Ankara'ya ulaştırılması...

2) Karaağaç'tan geçişimde güvenlik için kendiliğinizden girişimde bulunmanızı...

1577) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.629-630, No. 719: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 6.8.1923, No. 374.

1578) "Türkiye ile Amerika Düveli Müttehidesi Beyninde Münakid Muahedename (Traité entre la Turquie et les Etats-Unis d'Amerique)" adını taşıyan bu antlaşmanın Türkçe ve Fransızca tam metni için bkz. ***T.C. Hariciye Vekâleti Muahedat Mecmuası, Üçüncü Cilt***, Ankara, 1926, Zeliç Biraderler Matbaası, İstanbul, 1926, s.53-75.

1579) **Şimşir**, ***Lozan Telgrafları II***, s.630, No. 720: İsmet Paşa'dan Gazi M. Kemal Paşa'ya tel, 6.8.1923, No. 375.
Not: 6 Ağustos 1923'te Lozan'da imzalanan **Türkiye-ABD Antlaşması**, iki taraflı bir antlaşmadır. Lozan'da imzalanmış olmasına bakılarak 24 Temmuz 1923'te imzalanmış olan çok taraflı **Lozan Barış Antlaşması** ile karıştırılmamalıdır. ABD, Lozan Barış Konferansına gözlemci olarak katılmış ve o zamanki politikası doğrultusunda, Lozan Barış Antlaşması'nı imzalamamıştır. Sevr Antlaşması'nda da ABD'nin imzası yoktu. -BNŞ

3) İstanbul'da görüşmelerimi şimdiden ayarlamanız uygun olur. En önemlisi **Harington**'la yapacağım görüşmedir.

4) Karşılama gösterileri için aşırılığa kaçılmamasını özellikle rica ederim. İstanbul'da bir otelde eşimle bana bir yer ayırtmanızı da rica ederim."[1580]

Lozan'da Mr. Joseph Grew'dan ABD Dışişleri Bakanı Hughes'e tel, 6.8.1923

"Türk delegasyonu ile bugün imzaladığımız Dostluk ve Ticaret Antlaşması başlangıçta elde etmeyi arzuladığımdan son derece farklıdır. Bu antlaşma, Türk görüşlerini karşılamak amacıyla bizim tarafımızdan verilen çok sayıda tavizi temsil etmektedir. Diğer tavizler arasında, vatandaşlığa geçiş ve tazminat talepleri konusundaki maddelerden de vazgeçtik, hukuki deklarasyon içinde arzu ettiğimiz değişiklikleri yaptırmayı da başaramadık ve azınlıklara ilişkin herhangi bir konuda bir hüküm de koyduramadık... Kuruluş maddeleri arasında elde ettiğimiz 'en çok kayırılan ülke muamelesi' muhtemelen elde edilen en önemli prensiptir.

Antlaşmanın Senato'daki akıbeti ne olursa olsun[1581] (...) benim hissiyatım halihazır durumda bundan daha elverişli şartların temin edilemeyeceği, en azından daha sonra şu anki şartların dahi sağlanabileceğinin şüphe konusu olduğu yolundadır...

Milli Meclis'in (TBMM'nin) açılış tarihi 3 Ağustos olarak belirlendiğinde, **İsmet**'in (**İsmet Paşa**'nın) bu tarih itibariyle Ankara'ya dönmeyi planladığına dair hiçbir şüphe kalmamıştı. **İsmet**'in antlaşmayı imzalamadan gitmesi neticesi çıkarlarımızın tehlikeye düşeceği tehdidi yanısıra (...) müzakerelerin ertelenmesinin yaratacağı dezavantajlarla mütemadiyen karşı karşıya bulunmaktaydık. Kendisinin, vatandaşlığa geçiş, hukuki deklarasyon

1580) ***Ibid.***, s.631, No. 721: İsmet Paşa'dan Adnan Bey'e tel, 6.8.1923, No. 89.

1581) 6 Ağustos 1923 günü Lozan'da imzalanan **Türk-Amerikan Antlaşması**, uzun süre sürüncemede kalmış, Amerika'daki Ermeni lobisinin şiddetli muhalefetiyle karşılaşmış ve sonunda 19 Ocak 1927 tarihinde Senato'da yapılan oylamada altı oy farkla reddedilmiştir. -BNŞ

ve kapitülasyonlar maddelerinde istediği tavizleri vermeseydik, gidebileceğine ve muhtemelen de şu an için gitmiş olacağına inanıyorum...

Müzakereler süresince hepimiz de Türklerin temelde dürüst davrandıklarını hissettik... Türkler, yöntemlerinde makul ve açıktılar. Daha başlangıçta ne istediklerini ve neleri vermeye hazır olduklarını biliyorlardı ve bizler de herhangi bir mülahaza veya taktiğin kendi pozisyonlarından elle tutulabilir ölçüde sapmalarını sağlamayacağına inanmıştık..."[1582]

1582) **Grew**, ***op.cit.***, s.601-603 ve **Oraǧlı**, ***op.cit.***, s.149-151.

V

BEŞİNCİ BÖLÜM

LOZAN BARIŞININ YÜRÜRLÜĞE KONMASI, DEĞERLENDİRİLMESİ VE YAŞATILMASI

1.

7-31 AĞUSTOS 1923

Lozan Barış Antlaşması ve Eklerinin TBMM'de onaylanması ve Türkiye'de yabancı işgalleri sona erdirme sürecinin başlaması

7 Ağustos 1923 Salı

Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan İstanbul'da İran Sefirine cevap, 7.8.1923

İran Hükümetinden şehrimiz (İstanbul) İran Sefaretine gelen bir telgrafnamede, barışın akti hasebiyle sözü edilen hükümet namına **Mustafa Kemal Paşa**'ya bir telgraf çekilmesiyle tebriklerde bulunulması lüzumu bildirilmiş olduğundan, şehrimizdeki İran Sefiri **Mufahhamudevle, Doktor Adnan Bey** vasıtasıyla **Mustafa Kemal Paşa**'ya bir telgraf göndermişti. **Mustafa Kemal Paşa, Adnan Bey** vasıtasıyla İran Sefirine cevap vermiştir. Bu mektupta:

"Barış antlaşmasının imzası münasebetiyle âli-i sefiranelerinden verilen mektupta kardeş İran hükümeti tarafından gösterilen samimiyet ve dostluğa aynı hissiyat ile iştirak ve teşekkür ederim" denilmektedir.[1583]

Gazi Mustafa Kemal ile Bulgar Piskoposu arasında telgraflaşma, 7.8.1923

İstanbul'daki Bulgar cemaati namına Serpiskopos **Meleti Efendi** ile **Gazi Mustafa Kemal Paşa** arasında aşağıdaki telgraflar teati edilmiştir:

1583) *Tevhidi Efkâr*, 7.8.1923'ten aktaran ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 16***, s.67.

*Ankara'da **Gazi Mustafa Kemal Paşa** Hazretlerine tel:*

"Milli bayram ve imzalanan şerefli barış münasebetiyle tebrik arz eder ve sevincinize yürekten iştirak ile bu barışın sürüp gitmesini Cenabı Hak'tan temenni ederim, Efendim. –Bulgar Cemaati Namına Serpiskopos **Meleti**."

Mustafa Kemal Paşa'dan Dersaadet'te Serpiskopos Meti Meleti Efendi'ye tel:

"Tebriklerinizden mütehassis oldum. Teşekkür ederim, Efendim. –**Gazi Mustafa Kemal**"[1584]

13 Ağustos 1923 Pazartesi

Gazi M. Kemal Paşa'nın TBMM'de yaptığı konuşma, 13.8.1923

"Efendiler, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci seçim devresine dahil olmuş bulunuyoruz. (...) Bu seçim devresi, aynı zamanda, yeni Türkiye devletinin, yeni tarihinde mutlu bir geçiş zamanına rastlıyor... Filhakika, dört senelik istiklal mücadelemiz, milletimizin şanına layık bir barış ile sonuçlanmıştır...

Efendiler! İlk Meclisimiz memleketi düşman ayaklarından kurtarmak, milleti hayat veren barışa götürmek gayesine yürürken aynı zamanda yeni Türkiye Devletinin binasını da tesis ediyor ve sağlamlaştırıyordu... Vazifesini iyi yapmış ve genel olarak vatan ve millet için kurtuluş ve hayat vasıtası olmuştur.

Muhterem Efendiler! Dört senelik mesaiden sonra son ve kesin zaferimiz üzerine Mudanya askeri mukavelesi yapıldı. Ve barış müzakereleri devresine geçildi. Bu müzakerelerin cereyanında da karşılaştığımız güçlükler pek çoktur. Fakat, ben bunu tabii bulurum. Çünkü bu barış müzakerelerinde görülen hesaplar dört yıllık değil dört yüzyıllık bir devrin günahlarının mirası idi...

1584) *İkdam*, 7.8.1923'ten aktaran ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 16***, s.68.

Zorluklar, başarıyla göğüslendi. Sonuçta imza olunan antlaşma yüksek heyetinizce görülecek ve öğrenilecektir. Ben burada yalnız bugüne kadar olan mesai ile onun neticelerini özetlemek isterim.

Efendiler, doğuda Trabzon'u, güneyde Adana'yı ihtiva edecek büyük Ermenistan'dan eser kalmamıştır. Ermeniler, tabii olan sınırları içinde bırakılmıştır. 93 (1877) seferinde Türk vatanından cebren ayrılan Elviye-i Selâse (üç vilâyet) tekrar sancağımız altına alınmıştır. (Alkışlar) Kuzeyde Karadeniz'in en güzel ve en zengin sahilleri üzerinde kurulmak istenilen Pontus hükümeti taraftarları ile beraber tamamen bertaraf edilmiştir. (Alkışlar) Güneyde nüfuz mıntıkaları unvanı altında memleketimizi parçalamak ümitleri kâmilen kırılmış ve milletin azim ve kahramanlığı karşısında Türkiye'yi parçalamanın ham bir hayal olduğu kabul ettirilmiştir. (Alkışlar) Türkiye'ye, her medeni memleketin istifade ettiği haklar tanıttırılmıştır. (Alkışlar) Yine güneyde servet ve kabiliyeti itibarile vatanımızın en parlak bir ümidi olan Adana ve onun gibi birçok güzel şehirlerimiz, mustarip oldukları istiladan kurtarılmıştır.

Batıda en mamur yerlerimiz, İzmir ve Bursa gibi şehirlerimizle Paşaeli ve tarihi Edirne'miz ve dünyanın arzusunu çeken güzel İstanbul'umuz esaret ve işgal boyunduruğundan kurtarılmıştır. Bundan başka bizi diğer medeni milletler sırasından geri bıraktıran adli, siyasi, iktisadi ve mali zincirler kırılmıştır, parçalanmıştır. (Bravo sesleri, alkışlar)

Efendiler! Bugüne kadar kazandığımız muvaffakiyet, bize ancak bir ilerleme ve medeniyete doğru bir yol açmıştır... Bize ve torunlarımıza düşen görev bu yol üzerinde tereddütsüz ilerlemektir. (Bravo sesleri, alkışlar)

Sonra Efendiler! Türkiye devletinin bağımsızlığı mukaddestir. O, ebediyen emniyette ve dokunulmaz olmalıdır..."[1585]

1585) ***TBMM Zabıt Ceridesi***, Devre II, Cilt I, TBMM Matbaası, Ankara, 1961, s.36-41 ve ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 16 (1 Temmuz 1923-17 Eylül 1924)***, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s.73-79 (kısmen ve biraz sadeleştirilerek).

Lozan Barış Antlaşması ve Ekleri hakkında kanun tasarısı, 21.8.1923

MADDE 1– TBMM Hükümeti ile Büyük Britanya, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan ve Romanya hükümetlerinin yetkili delegeleri arasında 1339 (1923) senesi Temmuzunun yirmi dördüncü günü Lozan'da akt ve imza olunan Barış Antlaşması ile aşağıda sayılan sözleşme ve belgeler TBM Meclisi'nce kabul ve tasdik olunmuştur.

1) Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme 24 Temmuz 1923'te imza olunmuştur.

2) Trakya Sınırına İlişkin Sözleşme 24 Temmuz 1923'te imza olunmuştur.

3) Oturma ve Yargı Yetkisi konusunda Sözleşme 24 Temmuz 1923'te imza olunmuştur.

4) Ticaret Sözleşmesi 24 Temmuz 1923'te imza olunmuştur.

5) Rum ve Türk Ahali Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol, 30 Ocak 1923'te imza olunmuştur.

6) Sivil Tutsakların ve Savaş Tutsaklarının Mübadelesine ilişkin Yunan-Türk Anlaşması 30 Ocak 1923'te imza olunmuştur.

7) Genel Affa İlişkin Beyanname ve Protokol 24 Temmuz 1923'te imza olunmuştur.

8) Sağlık işlerine ilişkin Beyanname 24 Temmuz 1923'te imza olunmuştur.

9) Adaletin Yönetimine ilişkin Beyanname 24 Temmuz 1923'te imza olunmuştur.

10) Osmanlı Devleti tarafından verilmiş bazı ayrıcalıklara ilişkin Protokol ve Beyanname 24 Temmuz 1923'te imza olunmuştur.

11) Lozan'da imza edilen Senetlerin kimi hükümlerinin Belçika ve Portekiz'in katılmasına ilişkin Protokol 24 Temmuz 1923'te imza olunmuştur.

12) Britanya, Fransa ve İtalya Silahlı Kuvvetlerince işgal edilen Türkiye topraklarının boşaltılmasına ilişkin Protokol ve Açıklama 24 Temmuz 1923'te imza olunmuştur.

13) Karaağaç Bölgesi ile Bozcaada ve İmroz adalarına ilişkin olarak Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan ve Türkiye tarafından imzalanan Protokol 24 Temmuz 1923'te imza olunmuştur.

14) Sırp-Hırvat-Sloven Devleti tarafından Barış Antlaşmasının imzasına ilişkin Protokol 24 Temmuz 1923'te imza olunmuştur.

15) Lozan Konferansı Son Senet.

MADDE 2– İşbu kanunun uygulanmasına Bakanlar Kurulu görevlidir.

(Bakanlar Kurulu Başkanı **Ali Fethi (Okyar) Bey**'in ve Bakanların imzaları)[1586]

Lozan Barış Antlaşması ve Eklerinin onaylanması hakkında TBMM Dışişleri Komisyonu Raporu, 21.8.1923 (Kısmen)

T.B.M. Meclisi Başkanlığına,

"...Savaş haline artık tamamiyle son vermek (...) ve Türkiye ile Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devletleri arasında, milletlerinin saadet ve refahı için gerekli olan dostluk ve ticaret ilişkilerini yeniden kurmak ve devam ettirmek arzusuyla Lozan'da 24 Temmuz 1923'te yetkili delegelerince imza edilip Komisyonumuza getirilmiş olan Barış Antlaşması ile ekleri incelendi.

Bu antlaşmanın en göze çarpan değerli cevheri (...) egemenlik ve bağımsızlık ilkesine gerekli saygının kabul edilmiş ve açıklanmış olmasıdır.

1586) ***TBMM Zabıt Ceridesi***, Devre II, Cilt 1, TBMM Matbaası, Ankara, 1961, s.212. Ayrıca Lozan Barış Antlaşması ve Eklerinin Fransızca aslı ve Türkçe resmi çevirisi için bkz. ***Düstur, Tertip III, Cilt V***, s.13-357; sadeleştirilmiş Türkçe metni için bkz. **İsmail Soysal**, ***Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, I. Cilt (1920-1945)***, 3. bs., Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s.75-252.

Bu yüce amaçlarla imza edilmiş olan işbu Barış Antlaşması, 143 maddelik beş bölüm ile antlaşmaya bağlı beş anlaşma, beş protokol ve beş beyannameden oluşmaktadır.

Birinci bölüm, toprak, vatandaşlık, azınlıkların korunmasına ilişkin üç alt bölümden oluşmaktadır.

Toprakla ilgili alt bölümüm özeti, (...) Misak-ı Milli sınırları içinde bulunan bir kısım toprakların barış yoluyla Anavatan'a katılmalarına rıza gösterilmiş olmasıdır...

Özel bir madde ile belirlenmesi yakın bir geleceğe ertelenmiş olan Güneydoğu sınırımızla ilgili milli taleplerimizin gerçekleşeceğinden kuşkulanmak istemeyiz...

Bu alt başlığın milli başarımızın en önemlisini ifade eden maddesi (...) memleket ve milletimizin gelişmesine yüzyıllardan beri esaslı bir engel oluşturan kapitülasyonların bütün yönleriyle kaldırıldığını açıkça ve kesinlikle beyan eden yirmi sekizinci maddesidir. Bu madde bağımsızlık uğrunda kanını dökmüş olan milletimizin büyük bir zaferi ve (...) Büyük Millet Meclisi'nin bir şaheseridir...

Şurası memnuniyetle şayanı kayıttır ki, Barış Antlaşmasındaki azınlıklara ilişkin maddelerde (...) Türkiye halkından olan Müslümanlar arasında milli birlik ve dayanışmamızı ihlale yönelik olabilecek hükümlerin söz konusu ettirilmemiş olmasıdır.

Antlaşmanın ikinci bölümü mali hükümlerle ilgilidir. Bu bölümün birinci alt bölümü Osmanlı Genel Borçlarının paylaştırılmasını ve dağılımını gösteren maddeleri ve cetvelleri kapsamaktadır... Türkiye'nin artık kendi hissesine düşenlerden başka borçlara muhatap olmayacağı ve bunlardan sorumlu tutulamayacağı açıkça ifade edilmektedir...

Bundan başka anılan borçların (...) faizlerinin ve amortismanlarının altın ve sterlin gibi paralarla ödenmesi teklifleri delegelerimiz tarafından açık biçimde reddedilmiştir... Antlaşmaya ek

cetvellerde de altın veya Sterlin kaydının bulunmadığını özellikle kaydetmek lazımdır...

Lozan Barış Antlaşması, bütünüyle, ruh ve manası bakımından, Türk milleti aleyhine yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması'yla tamamlandığı zannedilmiş olan büyük bir suikastın yıkılışını ifade eder...

Binaenaleyh bu mazbataya ekli olarak sunulan kanun tasarısı maddelerinin Saygıdeğer Yüce Genel Kurul tarafından kabul buyurulması arz ve teklif olunur, Efendim. –Dışişleri Komisyonu Başkanı Sinop Mebusu **Yusuf Kemal (Tengirşek)** ve (Komisyon üyelerinin imzaları)"[1587]

Dışişleri Komisyonu Başkanı Yusuf Kemal Bey'in TBMM'de konuşması, 21.8.1923

Hariciye Encümeni Reisi **Yusuf Kemal B.** (Sinop)– "Arkadaşlar! Lozan Antlaşması yeni Türkiye Devletinin imzacı diğer devletlerle karşılıklı ilişkilerini tayin ediyor. Bunun bütününe, ruhuna, esasına bir göz atılırsa, Osmanlı İmparatorluğu'nun imzaladığı antlaşmalara göre bir yenilik görülür. Bu yenilik Lozan Antlaşması'nda genellikle Türkiye'ye diğer devletler gibi muamele edilmesi ve eşit tutulmasıdır. Hepinizce bilinir ki, Osmanlı Devleti en görkemli, en kudretli zamanlarında da bugün onun dörtte biri mi beşte biri mi, belki diyebileceğimiz onda biri kadar araziye malik olan bu yeni Türkiye Devleti'nin gördüğü muameleyi görmedi. (Alkışlar) Osmanlı Devleti İmparatorluğun en görkemli zamanlarında da birtakım kayıtlarla bağlı idi. Elleri, kolları birtakım zincirlerle sımsıkı bağlanmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine geçen bugünkü Türkiye Devleti'nde o zincirler yoktur ve o zincirler parçalanmıştır. O zincirler kırılmıştır. Acaba o zincirler nasıl parçalanmış, nasıl kırılmıştır? Lozan Antlaşması'nı doğrudan doğruya meydana getiren bu hali ne yapmıştır?

1587) *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II, Cilt 1, s.212-217.

Şark meselesinin (Doğu sorununun) ne olduğunu hepimiz biliriz. Doğu sorununun mânası, önce Avrupa'nın doğusunda bulunan Osmanlılığa karşı Avrupa'yı savunmak, bir süre savunmayla meşgul olduktan sonra –özellikle Karlofça Antlaşması'ndan sonra– onu geriye doğru itmek, bununla beraber kaleyi içerden fethe çalışmaktır... Bilirsiniz ki Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü Mondros Mütarekesi'ne kadar devam etti, ricat Mondros Mütarekesi'ne kadar geldi...

Osmanlı İmparatorluğu'nun yalnız taksimi ile yetinmediler. Türk'ün en kutsal duygularına ve öz yurtlarına da göz diktiler, onu mahvetmek istediler. Fakat bu tesirin aksi tesiri, tesir nispetinde oldu... Misak-ı Milli riayeti vacib, lazım, hukuku ihtiva eden âli bir beyanname haline geldi. Türk, istiklalinin sahibiydi, Türk hürriyetinin sahibiydi ve bunu vermeyecekti...

Delegelerimiz karşılarına gider gitmez 'Ne istiyorsunuz efendiler, o istediklerinizi tamamiyle size veriyoruz' demediler. Safhalarını ayrıntılarıyla bildiğiniz gibi pek uzun mücadeleler oldu. Delegeler Kurulunun gösterdiği direniş –kuşkusuz Hükümetimizden aldığı üzerine ve Hükümetimiz de ortaklaşa idi– hepinizce teslim edilir. Dolayısıya hakkımızı savunmak ve elde etmekle görevlendirdiğimiz kimseler en iyi seçilmiş kimselerdi. Hükümetin eski bir Hariciye Vekili olarak onları bütün samimi ruhumla ve bilerek pek çok tebrik ederim. (Sürekli alkışlar)"

Refik B. (Konya)– "Biz de iştirak ederiz."

Yusuf Kemal B. (Devamla)– "Efendiler! (...) Bendeniz buraya yalnız bir borcu ifa için çıktım ve şükran ve minnetimi arz ederken o şükran ve minnetin müessirleri neler olduğunu hikâye ettim. Sonra bütün bu işin başından nihayetine kadar endişeli zamanlarda daima ve daima bunu demir eliyle tutan o büyük Türk evladına bütün Türklük namına demelidir ki, sana yalnız minnet, şükran değil, **Mustafa Kemal Paşa** bu senin eserindir (Şiddetli ve sürekli alkışlar) ki bu eser Türk'ün hürriyet ve istiklalidir. Arkadaşlar! Türk, bundan sonra memleketinde müstakildir. Arkadaş-

lar! Bir zamanlar kıyıdan içeriye cephane taşırken yağmur yağdığını görüp de çocuğunun örtüsünü alarak cephane sandığını örten anaların çocuğu hasta olmuşsa bugün bilsinler ki, maksatları istihsal edilmiştir... Biz bu antlaşmayı cidâlimiz (zorlu savaşımız) sayesinde elde ettik... Antlaşmanın meyvesini de ancak ve ancak bundan sonra ciddi bir cidâl ile elde edebileceğiz...

Bir noktayı daha arz etmeden önce kürsüden inmeyeceğim... Lozan Antlaşması'nı incelerken, bundan önceki Meclis'in manevi şahsiyetine de arzı minnet ve hürmete elbette ve elbette mecburuz. (Alkışlar)"[1588]

Yusuf Kemal Bey'in ardından Meclis Dışişleri Komisyonu raportörü İzmir Mebusu **Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Bey** söz alarak Lozan Antlaşması'nın onaylanmasını istedi. "Barış Antlaşması, Encümence âmali milliyeyi tatmin eder bir mahiyette görülmektedir. Binaenaleyh Yüce Heyetlerinden buna ait dört kanun tasarısının kabul ve tasvibini istirham ediyoruz" dedi.[1589]

TBMM'de Lozan Antlaşması görüşmeleri ve Antlaşmaya eleştiriler, 21.8.1923

Niyazi Bey

Yusuf Kemal ve **Tevfik Rüştü Bey**'lerin konuşmalarından sonra, Meclis Lozan Barış Antlaşması'nın ve eklerinin görüşülmesine geçti. Mersin Mebusu **Niyazi Bey** uzun bir konuşma yaparak Antlaşmayı eleştirdi. Lozan Antlaşması'yla yanlış sınırlar çizildiğini, birçok soydaş kitlelerin milli sınırlarımız dışında, özellikle güney sınırlarımız dışında kaldığını söyledi. Antlaşma, "yurdun bir kısmında halkı güldürüyor, milli sınırlar dışında kalan birçoklarını ise ağlatıyor" dedi. **Niyazi Bey** şöyle konuştu:

"Hulasa Efendiler! Hudutlarımız gayri millidir, gayri coğrafidir, gayri iktisadidir... Bu kadar zaferlerden sonra, bu sun'i hudut hâlâ ve hâlâ kalacak mıdır? Oradaki kardeşlerimiz öksüz bırakıla-

1588) ***TBMM Zabıt Ceridesi***, Devre II, Cilt 1, s.216-221.
1589) ***Ibid.***, s.223.

cak mıdır? (...) Güneyde kalan Türklerin tarihi, ırkî, harsi, iktisadi vaziyetleri hakkında izahatta bulundum... Trakya'ya, Adalara, Hazine-i Hassa'nın hukukuna, tamirat ve saireye ait birçok söylenecek sözler vardır... Fazla söz söylemeye tahammülüm kalmadı, yalnız bir şey söyleyeceğim. Bu Antlaşma bu şekli ile bence gayri kabili kabuldür..."[1590]

Yahya Kemal (Beyatlı) Bey

Aynı oturumda Urfa Milletvekili **Yahya Kemal (Beyatlı) Bey**, Suriye sınırı ve Hatay Türkleri üzerinde durdu. Hatay bölgesinin Türkiye'ye katılması gerektiğini savundu. Şunları söyledi:

"...Diplomatlar eserlerini tamamladılar; söyleyecek söz kalmadı gibi. Fakat ben diplomatlara değil, Fransız milletinin vicdanına hitap ediyorum... Fransızlar; 48 sene Alsas-Loren için ağlayan Fransızlar, bizim kaç sene İskenderun ve Antakya için ağlayacağımızı belki her milletten daha fazla hissedebilirler ve yine Fransız aklıselimine müracaat ediyorum. Ümid ediyorum ki, Fransız aklıselimi, Fransız Hükümetine güney sınırımıza daha salim ve daha samimi bir tarz ve istikamet gösterir... Biz o milletiz ki, Yunan topları Haymana'dan Polatlı'ya patlarken biz, bütün o ateş hattının arkasında, İzmir'de, Bursa'da, Edirne'de Türk bayrakları görüyorduk... Biz bugün, bu anda Antakya'da, İskenderun'da ve bütün o toprakların arkasında kalan Türk, Türkmen, Kürt bayraklarını görüyoruz ve bizim mefkûremizi hiçbir şey durduramayacaktır. (Şiddetli ve sürekli alkışlar)"[1591]

Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey

Yahya Kemal'in ardından söz alan İstanbul Milletvekili **Hamdullah Suphi (Tanrıöver)** de güney sınırlarımız ötesinde kalan Türkler üzerinde durdu. Şu konuşmayı yaptı (kısaltıldı):

"...Güneyde, sınırlarımız dışında Türkler kalıyor. O Türkler ki, Türk milletinin en hassas, en asabi evladı diye yad edilebilirler. O

1590) ***Ibid.***, s.223-233.
1591) ***TBMM Zabıt Ceridesi***, Devre II, Cilt 1, s.233-234.

Türkler ki (...) Arap istilası gibi müthiş bir manevi istilanın önüne durmuş ve Anadolu'nun Araplaşmasına yüzyıllardan beri mani olmuşlardır... Çok milliyetperverdirler...

Hudutlarımızın güney kısmında kalan kardeşlerimize söylüyorum; yerlerinizi, yurtlarınızı terk etmeyin; Andolu mesafelerinin üzerinden o bedbaht kardeşlerimize, o Türk bayrağı altında yaşamak isteyen zavallı kardeşlerimize söylüyorum: Sizinle beraberiz, sizinle beraber kalacağız. Tâli' bir zaman makûs görünse bile neticede bir gün gelecek eğer Fransızlar sözlerini tutmamakta devam ederlerse biz icap eden bütün şeraiti elde edeceğiz ve vaktiyle olduğu gibi yarın da milli bayrağımızın gölgesinde beraber yaşamak yolunu bulacağız. (Şiddetli alkışlar)."[1592]

Aynı oturumda Menteşe Milletvekili **Şükrü Kaya,** Trakya sınırları bakımından Lozan Barış Antlaşması'nı şöyle eleştirdi:

"Efendiler! Bugün önümüze getirilen bu siyasi belge ilerde korkarım ki esaslı anlaşmazlıklar yaratabilecek tehlikeli hükümleri içermektedir. Bir defa Antlaşmanın Avrupa'da bizimle Yunanistan ve Bulgaristan arasında tespit ettiği hududa bakınız ve bir de haritayı göz önüne getiriniz. Göreceksiniz ki Antlaşma bize Balkan Harbi sonunda, o elemli günlerde elde ettiğimiz 1913 hududunu temin edemiyor. Edirne'nin hayat kaynağını kapıyor ve Edirne'yi maatteessüf ölüme mahkûm ediyor. Edirne'nin yaşayabilmesi için batıda kendisine geniş bir saha lazımdır. Edirne'yi denize ulaştıracak, doğrudan doğruya milli sınırlarımızdan geçecek bir demiryolu ve Akdeniz'de kendisine en yakın bir liman lazımdır...

Batı Trakya ne Yunanistan'ındır, ne de Bulgaristan'ındır. Batı Trakya Türktür ve Türk'ün olması lazımdır... Sulh ve sükûna teşne milletler arasında anlaşmazlık vesileleri bulunmamalıdır. Bu tehlikeli hatanın sorumluları Batı Hükümetleridir...

Ben Antlaşmayı reddetmek mecburiyetindeyim."[1593]

1592) ***TBMM Zabıt Ceridesi***, Devre II, Cilt 1, s.234-235.
1593) ***Ibid.***, s.236-238.

Faik (Kaltakkıran) Bey

21 Ağustos günkü oturumda son olarak söz alan Tekirdağ Milletvekili **Faik (Kaltakkıran) Bey**, Lozan Antlaşması'nın Trakya sınırları, Arıburnu'ndaki savaş mezarlıkları ile ilgili hükümlerini eleştirdi. Batı sınırının Edirne'nin pek yakınından geçtiğini, bu şehrimizi savunma imkânlarından yoksun bıraktığını söyledi. Mübadele sözleşmesinde de Batı Trakya sınırının yanlış çizilmiş ve bu Türk bölgesinin ikiye bölünmüş olduğunu savundu:

"Hepimiz biliriz ki Batı Trakya'nın (batı) sınırı Orfani körfezi, Mesta-Karasu nehri, Perim dağlarıdır. Halbuki mübadeleye dair olan anlaşmada Batı Trakya'nın sınırı Bükreş Antlaşması'nda çizilen sınır olarak kabul edilmiştir ki, bu hudut vaktiyle Edirne Vilayetimizle Selanik'i birbirinden ayıran Mesta-Karasu sınırından bile fenadır...

Efendiler!.. Batı Trakya'nın hakkı Anavatan'a katılmaktan ibarettir. Ahval ve şerait bunun defaten teminine müsait olmazsa, hiç olmazsa muhtariyetlerinin temini lazım gelirdi. O da temin edilmezse hiç olmazsa hayatlarını, bekalarını, huzur ve istirahatlarını temin edecek kayıtlar ve şartlar koymak lazımdı. Fakat maalesef Yunanlıların Bozcaada ve İmroz gibi bir avuç toprak için kabul ettirdikleri şartları biz koca Batı Trakya için kabul ettiremeyerek geldik" diye konuştu. Ve Lozan Antlaşması'na kırmızı (olumsuz) oy vereceğini açıkladı.[1594]

Vakit geç olduğu için o gün oturuma son verildi.

22 Ağustos 1923 Çarşamba

TBMM'de Lozan Barış Antlaşması'nı eleştirenler ve savunanlar, 22.8.1923

22 Ağustos günü **Ali Fuat Paşa**'nın başkanlığında toplanan Meclis Genel Kurulu Lozan Barış Antlaşması'nı görüşmeye devam etti. O günkü ilk oturumda sırasıyla, İzmir Mebusu **Mustafa**

1594) *Ibid.*, s.238-241.

Necati Bey, Menteşe Mebusu **Vasıf (Çınar) Bey**, İstanbul Mebusu **Süleyman Sırrı Bey** ve Bozok Mebusu **Avni Bey** söz aldılar.

Mustafa Necati Bey

Lozan Antlaşması'nı imzalayan Türk heyetini eleştirmeyeceğini belirten **Necati Bey**, Batılı diplomatları hedef alarak uzun bir konuşma yaptı. **Necati Bey**, önce ezilen halklara şöyle bir çağrıda bulundu:

"Beşeriyet daima tekâmüle (gelişmeye) doğru gidiyor. Türk milleti üç sene içinde nasıl hârikalar yaratmış ve nasıl zaferden zafere koşmuşsa mazlum milletler (ezilen milletler) de zaferden zafere koşsunlar ve bizim yürüdüğümüz yollardan yürüsünler. Türk milleti onlar için bir bürhandır (örnektir, kanıttır). Mazlum milletler bizden ders alsınlar. Bizim açtığımız bu çığır üzerinde yürüsünler. Zafere doğru koşsunlar ve dünya, yeni bir saadete kavuşsun. Bütün ruhumla bunu temenni ediyorum" dedi.

Necati Bey, bunları söyledikten sonra Barış Antlaşması sistemine eleştirilerini özetle şöyle sıraladı:

"Efendiler! Antlaşma tamam değildir (nâtamamdır), kati değildir. Biz tamam olmayan böyle bir antlaşmaya kayıtsız şartsız oy veremeyiz. Musul için daha karar verilmemiştir. (...) İç istikrazın ödenmesi tekmil Türk milletinin üzerine bırakılmıştır... 1914 senesinde savaş gemileri karşılığında terk edilen parayı bağışlamış bulunuyoruz. Efendiler! Bu para kimin parasıdır? Bu para Türk milletinin parasıdır...

Efendiler! Bu antlaşmada kapitülasyon kokusu vardır... Harbi Umumi'de yabancı devletlerin vatandaşları gibi muamele görenlerin zararlarını kabul etmişiz... Yabancı devlet vatandaşı gibi muamele gören Rumların zararlarını da tazmin etmeye mecbur kalıyoruz.

Antlaşmamızda (yabancı) sağlık danışmanlarını kabul etmişiz. Sonra Efendiler! Adli müşavirler de vardır. Yani adliyemizde (yabancı) danışman kabul etmişiz ve dikkate değer olan bir nok-

tayı özellikle dikkatinize sunarım. Bu danışmanlar kanun komisyonunda da bulunacaklardır. Karşılıklı eşitliği sağlamayan bir antlaşma karşısındayız. Ticaretimiz beş sene müddetle atalette kalmıştır... Bu antlaşmada daha garip bir cihet var. Topraklarımızdaki mezarlıklara (savaş mezarlıklarına) tasarruf yetkisini imzacı devletlere terk ediyoruz... Tamirat meselesinde Yunanistan'a karşı her türlü talepten kesinlikle feragat ediyoruz... Delegasyonunuzun tamirat meselesinde gösterdiği lütufkârlığa karşı ben hiçbir vakitte bu milletin bir evlâdı olarak beyaz (olumlu) oy veremem. Benim buna vereceğim oy Barış Antlaşması'nı saran bu kırmızı kâğıttan (olumsuz oydan) başka bir şey değidir."[1595]

Vasıf (Çınar) Bey

Vasıf (Çınar) Bey, eleştirilerine başlarken, önce Barış Antlaşması'nın Karma Hakem Mahkemeleri ile ilgili V. Bölümüne (Madde 92-98) dikkati çekti. Bu bölümden bazı maddeleri okudu. Bu hükümlerin bağımsızlığımızla bağdaşmadığını söyledi. "Arkadaşlar! Milli sınırlarımız içinde bütün adli hükümler yalnız Türk mahkemeleri tarafından verilebilir. Karma mahkemelerin kurulması ve özellikle bu mahkemelerin görev ve yetkileri istiklali adlimiz için bir darbedir efendiler" dedi ve devam etti:

"Bu antlaşma iyice incelendiği zaman görülür ki, ekonomik ve mali bağımsızlığımız tamamen müemmen (güvencede) değildir. Mali bağımsızlığımızı, ekonomik bağımsızlığımızı ihlal eden birçok madde vardır... Dün Dışişleri Komisyonu Başkanı **Yusuf Kemal Beyefendi** Şark meselesinin ebediyen tarihe gömüldüğünü söyledi... Fakat arkadaşlar, öyle zannederim ki, Şark meselesi halledilmemiştir...

Türk kalbi bugün şanlı bayrağının, şanlı gölgeleri dışında kalan çeşitli Türklerin ayrı kalmalarından üzgündür. Batı Trakya'nın Türk olduğu, Musul'un Türk olduğu, güney sınırlarımızda kalan Antakya ve İskenderun'un Türk olduğu dünkü arkadaşlarımızın

1595) *Ibid.*, s.245-249.

ifadeleriyle sabit oldu. Bu kardeşlerimizi bizden ayırmak, medeniyetin en büyük ve en zalim bir cinayeti değil midir?

Batı Trakya Türkleri çok fena bir antlaşma sonucu olarak yerlerinde bırakılıyorlar... Oradaki Türkler şimdiye kadar Yunanın yok etme siyasetine kurban edilmiştir...

Ve nihayet arkadaşlar!.. (Yunanistan'dan istenen) Tazminat meselesi vardır... Yunanistan tarafından yıkılan yerlerin mebusu sıfatıyla size şu kadarını söylemek mecburiyetindeyim. Birçok kasabalar bugün baykuş mekânı harabeler olmuştur. Kendi seçim bölgemin altı kasabasında ev kalmamıştır. (...) Arkadaşlar, maalesef ben bu Antlaşmaya kabul oyu vermekte mâzurum..."[1596]

Süleyman Sırrı Bey

Bu eleştirilerin ardından söz alan İstanbul Mebusu **Süleyman Sırrı Bey** ile Bozok Mebusu **Avni Bey** ise Lozan Barış Antlaşması'nı savundular ve bunun kabul edilmesi lehinde oy kullanacaklarını açıkladılar. **Süleyman Sırrı Bey**'in söylediklerine göre: Avrupa basını, Lozan Antlaşması'nı Türklerin zaferi olarak görüyordu. Antlaşmaya bir bütün olarak bakmak gerekirdi. Evet, Türkiye sınırları dışında Türk toplulukları kalmıştı. Ama her şeyin bir zamanı vardı, bazı eksikler zamanla giderilebilirdi. Bir antlaşma ile terk edilen birtakım menfaatler başka bir antlaşma ile geri alınabilirdi. Osmanlı borçları konusunda Antlaşmanın bazı eksiklikleri olsa bile Türkiye bu ağır yükten artık kurtulmuştu. Kapitülasyonlar kaldırılmıştı, "evlat ve ahfadımız kapitülasyonların lağvı sayesinde bize daima rahmet okuyacaklardı." Yabancı bayrağı ile gelen sermaye artık Türkiye'ye giremeyecekti... **Süleyman Sırrı Bey** konuşmasını şöyle tamamladı:

"Kapitülasyonların lağvı suretiyle bu Antlaşmayı yapanlara arzı teşekkür ederiz. Gerek doğuda, gerek batıda, kuzeyde, güneyde imanlı göğüsleriyle çarpışan kumandanları daima tebcil ve takdir ederiz. Geçen Meclisin azim ve sebatiyle elde ettiğimiz bu

1596) ***Ibid.***, s.249-252.

Antlaşma dolayısıyla onları da tebrik ederiz. Ve nihayet Antlaşmanın kabulü taraftarı olduğumu arz ederim."[1597]

Avni Bey

Bozok Mebusu **Avni Bey** ise Lozan Antlaşması'nın onaylanması gerektiğini özetle şöyle dile getirdi:

"...Batı bütün silahıyla, bütün ihtirasıyla bizim ölümümüzü seyrederken ve ondan yararlanma umutları beklediği bir zamanda adını ne vakit ansak kalbimde bir yüce saygı tufanı uyandıran Muhterem Başkanımız **Mustafa Kemal Paşa** Hazretlerini ve onun çevresinde toplanan bir kurtarıcı zümre bu esaret paçavrasını (Sevr'i) yırttıktan sonra karşılıklı saygı ve şeref esasına dayanan bir Antlaşma getiriyorlar...

Ve efendiler, size rica ederim. Bu kahraman, itaat, sabır ve sebatın timsali olan bu kahraman Türk'e, harbettiği müddet kadar ve sarfettiği kanlarını toplayacak kadar barış bahşediniz, barış! Binaenaleyh şu sözleri söylerken, bizim için elde edilebilecek olan her şeyi elde ettiğine inandığım Temsilciler Kurulumuza, Delegasyonumuza bütün milletin arkamda olduğunu zannederek teşekkürlerimi beyan eder ve kürsüyü terk ederim."[1598]

22 Ağustos günkü ikinci oturumda, sırayla, Karesi Mebusu **Ahmet Süreyya Bey**, İstanbul Mebusu yaşlı tarihçi **Abdurrahman Şeref Bey** ve son olarak Menteşe Mebusu ve Dışişleri Komisyonu raportörü **Tevfik Rüştü Bey** konuştular.

Ahmet Süreyya Bey

Ahmet Süreyya Bey, Lozan Barış Antlaşması'nın tam hür, içte ve dışta tam bağımsız bir Türkiye yarattığını ve bunun onaylanması gerektiğini savundu. "Bağımsız bir devlet doğurmakta olan bu anlaşmayı ölü doğmuş bir çocuk durumuna düşürmenin, millet namına bir cinayet olacağını" söyledi. "Muahedeyi sıktıcenine maruz bırakmak zannederim ki, milliyet namına bir cinayet olur"

1597) ***Ibid.***, s.252-254.
1598) ***Ibid.***, s.254-255.

dedi. Bu antlaşmayla kapitülasyonların kaldırıldığını; ekonomik, mali, adli zincirlerin bu antlaşmayla kırıldığını savundu. Milletvekillerini Antlaşmayı onaylamaya çağırdı:

"Binaenaleyh size teklif ediyorum. Yüce Meclis'in bugünkü vazifesi bu Antlaşmayı tasdik ederek, onu temin için kanını döken, hayatını feda eden, bütün meşakkat ve mezalime, bir lütfü alülai gibi ağuşunu açan millete, müvekkillerimize, henüz kanı kurumayan yaralarını, sızısı bitmeyen yaralarını tedavi edebilmek imkânını bahşediniz..." diye konuştu.[1599]

Abdurrahman Şeref Bey

Türkiye'nin en büyük tarihçisi olarak bilinen, kendisi de canlı bir tarih olan **Abdurrahman Şeref Bey** de şu konuşmayı yaptı:

"...Devletimizin elli yıllık son devresinde her akşam yarın daha iyi olur ümidiyle yattım, fakat ertesi günü daha tatsız buldum. Bendenizden öncekiler de aynı tecrübeyi yapmışlardır... Elli sene evvel coğrafya dersine başladığım zaman, memleketin sınırını tarif ederken, bir ucu Bosna serhatlerinde, bir ucu da Basra Körfezi'nde idi... Bir 'hasta adam' deyip duruyorlar, mirasını taksim ediyorlar, her devlet hissesini defterine kaydediyor... Ölecek, ölmezse öldürelim gibi şeyleri de aralarında konuşuyorlardı ki, 'Sevr' Antlaşması o öldürme belgesi idi. Yarab!.. Bunun bir istisnası olmayacak mı? Derken o işinin ehli tabibi Cenabı Hak yaratıverdi (**Mustafa Kemal Paşa** sesleri). İsmini söylemeyeyim, hepimizin bildiğidir. Gerek **Mustafa Kemal Paşa** Gazimiz, gerek arkadaşları, şu milleti kurtarmak için koşanlar iki cihanda aziz olsunlar. (Alkışlar)

Millet onları hırz-ı cân gibi (canı gibi) göğüs tahtasında saklayacaktır..."[1600]

Tevfik Rüştü Bey

Menteşe Mebusu ve Dışişleri Komisyonu raportörü **Tevfik Rüştü (Aras) Bey**, Lozan Barış Antlaşması'na yöneltilen eleştiri-

1599) ***Ibid.***, s.256-258.
1600) ***Ibid.***, s.258-260.

lere topluca cevap verdi: Trakya sınırı konusunda Misak-ı Milli'de Meriç nehrinin öngörülmüş olduğunu hatırlattı. (Böyle olduğu halde Meriç'in öte yakasında bulunan Karaağaç sınırlarımız içine alınmıştı.) Türkiye'nin Balkanlar'da barışçı bir politika izleyeceğini, bu bakımdan Trakya sınırının iki yakasının askerlikten arındırılmasının memnuniyet verici olduğunu ekledi. Güney sınırı konusunda, Fransa ile 20 Ekim 1921'de imzalanmış olan Ankara anlaşmasının hâlâ yürürlükte olduğunu ve uygulanacağını bildirdi. Osmanlı borç kuponlarının altın ve Sterlin ile ödenmeyeceğini belirtti. Askıda olan Musul sorununun dokuz ay içinde Türkiye ile İngiltere arasında bir çözüme bağlanmasının öngörüldüğünü söyledi. **Vasıf Bey**'in eleştirdiği Karma Hakem Mahkemelerinin Türkiye'nin bağımsızlığını ve egemenliğini tehdit etmediğini savundu. Böyle mahkemelerin pek çok bağımsız ülke arasında her zaman kurulduğunu, bunların amacının iki tarafın rızasıyla savaşın fenalıklarını gidermek olduğunu bildirdi. Barış Antlaşması konusunda karar verirken bu açıklamaların da gözden uzak tutulmamasını rica etti. "Türkün menfaatinin bunu (Antlaşmayı) reddetmemekte olduğunu tekrar ederim" dedi.[1601]

23 Ağustos 1923 Perşembe

Dışişleri Bakanı İsmet Paşa'nın, Lozan Barış Antlaşması ve Ekleri konusunda TBMM'de yaptığı konuşma, 23.8.1923
(kısaltıldı ve sadeleştirildi)

Lozan Konferansı: "Büyük sınav"

"...Efendiler! Elinizdeki belgeler bir siyasi mücadele döneminin sonuçlarıdır... Bu siyasi mücadele gerçekte Mudanya Mütarekesi'yle başlar... Uzun yılların olayları herhangi bir siyasi temas için büyük bir güvensizlik yaratmıştı. (...) Bunun sonu yoktu. Silah hareketi nihayet bir noktada durmak lazımdı... Ancak Mudanya Mütarekesi'yle ihdas ettiğimiz siyasi mevkidir ki, ondan

1601) *Ibid.*, s.260-261.

sonra sekiz-dokuz ay süren büyük bir konferansın olumlu bir hedefe yürümesine neden oldu.

Arkadaşlar! Lozan Konferansı milletimizin Avrupa ortasına davet olunduğu büyük bir imtihandır... Türkiye Lozan'da bugün dünyayı yöneten heyetlerin (...) yetişmiş ve çalışmış temsilcileriyle karşılaşmaya geldi...

Arkadaşlar! (...) Gerek savaş mücadelesi esnasında ve gerek barış müzakereleri esnasında kaderin sevkiyle ağır sorumluluklar altında bulundum... Ağır kararlar vermek durumunda bulundum... Siyasi hasımlarım arasında bulundum... Kuvvet kaynağım bilhassa Büyük Millet Meclisi Başkanı **Gazi Mustafa Kemal Paşa**'dır... Fevkalade karışık, dolaşık, bulutlarla kaplı bir muhit içersinde yol gösterecek bir isabetli görüş lazımdır. Bu isabetli görüşü gerek savaş hayatında ve gerek barış hayatında bize gösteren **Mustafa Kemal Paşa** olmuştur. (Şiddetli alkışlar)"

Sınırlarımız, Azınlıklar

"Barış Antlaşması ve ekleri belgeler hakkında, günlerden beri arkadaşlar birçok tenkitler yaptılar. Genel bir fikir vermek isterken arkadaşlarımın söylevlerinde değindikleri birçok noktaya da cevap vermiş olacağım, sanırım. Antlaşma sınırlarımızı tayin ediyor. Güney sınırı, Ankara Anlaşması'yla tayin edilen sınırdır... Ankara Anlaşması hükümleri bu konferansta da ayrıca teyit olunmuştur... İmza ettiğimiz barışla gerçek bir barış yapacağız... Güney sınırımızla ilgili endişeler de giderilmiş olacaktır...

Arkadaşlarım, Batı sınırlarımız dışında birçok millettaşlarımız kaldığını ve bunların bugün acı ve ıstırap içinde bulunduğunu söyledi. Batı sınırında, bugün sağladığımız sınırdan başkası bizim Misak-ı Millimiz içinde değildi. Bizim Misak-ı Milli içinde dile getirdiğimiz istek Batı Trakya'nın halkoyu belirlenecek bir şekli idi. Hiçbiriniz bu antlaşmanın tek taraflı hazırlanmış bir belge olduğunu zannetmezsiniz. Elbette birçok nedenler ve birçok iradeler çarpışmış ve ortaya bir sonuç çıkmıştır. Efendiler bu sınır içinde

ve bu sınır dışında bulunan millettaşlarımızın mukadderatı için dayandığımız nokta barışın gerçekten kurulmasıdır. Eğer barış gerçekten kurulursa, bizi bugün ıstıraba düşüren bütün nedenler giderilmiş olacaktır...

Irak ile olan huduttan da bahsetmek isterim. Bilirsiniz ki, antlaşmada, Irak hududu tahliyeden (işgalin sona ermesinden) itibaren dokuz ay içinde hallolunacaktır deniyor. Bu sınırın müzakeresine başlamazdan önce milletlerle aramızda dostluk ilişkilerinin kurulmuş olacağı ümidindeyim...

Sınırlarımız dışında birçok dindaşımızı bırakıyoruz... Temennimiz onların kendi çevreleri ve milliyetleri içinde saadet ve selamet içinde yaşamalarıdır...

İçerdeki unsurlara (azınlıklara) ilişkin antlaşmada özel maddeler bulunması (...) birçok devletin de kabul ettiği bir sistem haline gelmiştir... Galiplerin kabul ettiği maddelerden bir kelime fazla kabul etmemişizdir... Vatanın mevcudiyeti aleyhine bir durum yoktur..."

Kapitülasyonlar

"Kapitülasyonların kaldırılması noktasını bir-iki sözle hikâye etmek isterim... Harbi Umumi'ye henüz Türkiye girmemiş iken (...) bizim kapitülasyonları ilga ettiğimizi Almanlar, Avusturyalılar, Ruslar, Fransızlar ve İngilizler beraber protesto etmişlerdi... 1916'da Almanlarca kabul edilen kapitülasyonların ilgası keyfiyeti, nazari ve hayali idi. Hakikatte ilga ettirilememiştir... Sonra bugünkü durumu düşününüz, Türkiye bütün cihan önünde davasını takip ediyor. Açık ve şüpheden azade olarak kapitülasyonları ilga ettiriyor. Bu, Türkiye'nin kendi evi içinde diğer herhangi bir millet gibi tamamen bağımsız ve efendi olduğunu kabul ve tasdik etmek demektir. (Şiddetli alkışlar)"

Tamirat sorunu

"Biz iki türlü tamirat meselesi karşısında idik. Birisi müttefiklerle Türkiye arasında, diğeri Türkiye ile Yunanistan arasında.

Bilirsiniz ki: Müttefikler Türkiye'ye karşı Harbi Umumi'nin mütareke ile durduğu zamandan beri daima tamirat fikrini ifade etmişlerdir... İşgal masrafı ve vatandaşın zarar ve ziyanı arasında tamirat parası istediler. İşgal olunan memleketler bizim memleketlerimizdi. Eza ve cefa gören ve tamirata ihtiyacı olan memleket bizim memleketimizdi. Hiç kimsenin memleketine gitmedik ve hiç kimseye tecavüz etmedik... Harbi Umumi esnasında Almanya'dan yaptığımız istikraza karşılık olarak gösterilmiş olan beş milyon altın da bize verilmiyordu.

Kezalik İngiltere'ye sipariş edilmiş olan gemiler bedeli de bize verilmiyordu... Barışa varmak için nihayet meseleyi bitirmek lazımdır. Meseleyi bitirmek için geleceğe dönük hiçbir mali taahhüt altına girmeksizin maziyi tasfiye etmek yolunu bulduk... Ve bu kadar esaslı noktadan geleceğe bir para havale etmeksizin çıkıyoruz. Sizi temin ederim ki: Bir başarıdır..."

Yunan tamiratı işi

"Şimdi meselenin ikinci safhasını arzedeceğim: Yunanlılarla aramızda olan tamirat meselesi. Arkadaşlar! Yunanlıların memleketimizde yapmış olduğu tahribatı hiç kimse benim kadar yakından görmüş ve benim kadar elem duymuş değildir... Biz bu tamiratı bütün ayrıntılarıyla sonuna kadar hesabettik...

Müttefikler tamirat namı altında bizim Yunanlılardan istediğimiz parayı, göç nedeniyle Yunanlıların (bizden) istediği para ile takas etmeyi teklif etmişlerdir... Biz teklif ettik ki: Yunanlılarla aramızda olan tamirat meselesini halen bir çözüme bağlamak kabil değilse barıştan sonra iki devlet arasında dostane bir surette incelensin, aramızda anlaşmazlık olursa hakeme havale olunsun... Bizim istemek mecburiyetinde olduğumuz para önemli idi. Yunanlılar da bu mali yükümlülüğü kendileri için bir hayati mesele saydılar... Yunan tamiratı konferansta halledilemez bir şekil aldı. (...) Eğer herhangi bir meselede savaştan kaçınarak bir karar verdik ise (...) milletin menfaatine uygun bir barışa varmanın asli gö-

revimiz olduğundandır... Savaş kutsal bir şeydir ve o bir ideal için yapılır... Yoksa herhangi bir his için vatan evladı kanı akıtılamaz. (Alkışlar) ...Harekâtı milliyenin hiçbir safhasında hesapsız bir karar ve hesapsız bir cüret yoktur. (Yaşa sadaları, alkışlar)

Yunan tamiratı bir çarpışmaya varırsa bu çarpışmayı kazanacağımıza şüphemiz olmadığını söyledik. Şimdi bu çarpışmayı kazandığımızdan sonraki safahatı takibedeyim... Bu yalnız Yunan meselesini değil, birçok milletler meselesini de karşımıza çıkarırdı... Yunan tamiratı için kabili istihsal bir şey yoktu (...) herhangi bir sureti hal olsaydı vazifemiz bunu yapmak idi..."

Osmanlı borçları sorunu

"Osmanlı borçları için söyleyeceğim sözleri, Yüce Kuruldan rica ederim, uzman olmayan birinden işittiğini daima hatırlayınız... Osmanlı Borçları... 1854'te başlamış... 1854'ten 1874'e kadar yirmi yıl boyunca birçok borç alınmış. Sonra 1890'dan 1914'e kadar yeni borçlar alınmış... Yetmiş yılda (1854-1914) 220 milyon kadar bir para alınmış. Harbi Umumi başında 140 milyon lira borcumuz varmış... 210 milyon para içinden yaklaşık 30 milyon lirası bayındırlık için sarf olunmuş. Kalanı ne olmuştur? Günlük ihtiyaçlar için bütçe açıkları kapatılmıştır... Borcun faizi verilemeyen zamanlar olmuş, faizi verilmek için diğer birinden yeniden borç alınmıştır... 32 kuruş alıp 100 kuruşa senet verdiğimiz borçlar vardır. 220 milyon istikraz için en az 350 milyon lira borçlu olmuşuz.

Geçmişin kötülüğü ne kadar ağır olursa olsun vârislerin bunun sorumluluğunu üstlenmeleri gerekir. Osmanlı borçlarını da Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün vârisleri arasında taksim etmek kaçınılmaz bir hukuk esasıdır... Türkiye'ye ait borçların fiilen taksim edilmiş olmasını esaslı bir nokta saydık... Fakat bize orada (Lozan'da) çok ıstırap vermiş olan bir noktayı arz edeyim. Borç taksim olunurken, yalnız yıllık faizleri taksim olunabilir, sermaye (anapara) taksim olunamaz esası ileri sürüldü.

Bu konuda çok mücadele ettik. Eğer bugün bu antlaşmada borçları sermaye (anapara) üzerinden taksim edilmiş görüyorsanız, bunu rastgele konuvermiş bir cümle, kolayca elde edilivermiş bir kayıt saymayınız. Konferansın bütün büyük sorunları gibi kesintiye kadar gerginlik yarattıktan sonra elde edilmiş bir sonuçtur... Türkiye'nin ne kadar borcu vardır? Bizim tahminimize göre yaklaşık 90 milyon lira... Bunun maddeten taksim edilemez olduğunu ileri sürdüler. Bunu söyleyenler (...) benim yardım için ve dillere destan (zeban zed) olan şöhretlerinden ve ihtisaslarından yararlanmak için yanıma çağırdığım bu memleketin evlatlarıdır.[1602] Düşününüz! Esaslı meseleleri halletmek için Delegasyonumuz ne kadar ıstırap ve müşkülat içersinde kalmıştır. Buna rağmen hissi ve idrak galip geldi. Ve karşımızda olan uzmanlar da gerçekten sermaye üzerinden taksimin yapılabileceğini kabul ettiler ve uyguladılar."

Borçlar hangi parayla ödenecek?

"Osmanlı borçlarının diğer bir safhası vardır ki, belki konferansın en önemli sorunlarından biri sayılabilir. Ödeyeceğimiz yıllık borç, hangi para ile ödenecektir? Harbi Umumi'den önce böyle bir mesele yok idi... Harbi Umumi'den sonra bütün dünyada 'kur de şanj' (kambiyo) denilen bela zuhur etti. Paralar eşit değildir. Harbi Umumi'den önceki nispetler tamamen zirüzeber (altüst) olmuştur.

Binaenaleyh sözleşme üzerinde yazılan İstanbul'da bir Türk lirası alacağıma, Fransa'da yirmiiki, yirmiüç frank alırım dediği zaman bir hamil (alacaklı) hakikati halde İstanbul'da alacağı bir liraya karşılık Paris'te üç lira istiyor. Ve İngiltere'de sekiz lira istiyor demektir. Asıl mesele ise bu paralar altın olarak vaktiyle verilmiştir. Binaenaleyh bugün de altın olarak verilmek lazım geleceği iddiasıdır... Eğer altın verilecekse 91 milyon lira borcumuz hakikat halde 600 milyon lira borç demektir... Bunu ödememize maddeten

1602) İsmet Paşa'nın burada ima ettiği namlı kişi eski Maliye Nazırı **Cavit Bey**'dir. -BNŞ

ve fiilen imkân yoktur. Meselenin nazari ciheti ne olursa olsun ameli tarafı şudur ki, bizim yaşamamız için biz böyle bir mali belayı yüklenemeyiz. (Alkışlar, bravo sesleri)

Delegasyonumuz yalnız hasımlarımızla değil, hasımlarımızın telkinlerini memleket içinde neşr ve işaa edenlerle de mücadele etmiştir... Ödeme biçimi sorunu sonunda kuponlar sorunu şeklini aldı... Biz yükleneceğimiz borçların altın veya Sterlin olarak ödenmesi hususunda hiçbir taahhüt alamayız. Sözleşmede yapılan cetvellerden altın kelimesi çıkarılmış, hamile Türk lirası, Frank veya İngiliz lirası almak seçeneği (...) çıkarılmıştır. Biz de beyan ve ilan ettik ki, (...) altın veya Sterlin ödememek esastır. Bu çıkış noktasından sonrasını müzakere edeceğiz."

Karma Mahkemeler

"Antlaşmanın bundan sonraki ekonomik hükümlerinin (...) başlıca hedefi Harbi Umumi'de kesilen ekonomik ilişkilerdir... İlişkiler kesilince tarafların vatandaşları memleketten ayrılmışlar veya memlekette kalmışlar. Birtakım tedbirlere maruz kalmışlar. Elbette bunların malları iade olunacaktır. Kendilerine bunlara ait zarar ziyan tazmin edilecek değildir. Çünkü bu çeşit talepler tamirat sorunuyla halledilip bitirilmiştir. Sözleşmeler, zamanaşımı ve saire gibi hukuki ve iktisadi birtakım sorunlar vardır ki, yeniden ilişkiler kurulurken bu sorunların tasfiyesi gerekiyor. Bunun için koyulmuş olan Karma Mahkeme, sayın konuşmacıların ifade ettikleri gibi hakkı kaza (yargı yetkisi) ve saireyle ilgili değildir. Bunlar eski sözleşmelerin geçerliliği konularını süratle çözüme bağlamak üzere atanan hakemlerdir, bunlar her memlekette kabul olunagelmiştir."

Antlaşmamızın özelliği

"Bizim elimizde bulunan Antlaşma, Harbi Umumi'den sonra gördüğümüz antlaşmalarla yakından veya uzaktan benzerliği olmayan bir antlaşmadır...

Diğer antlaşmaların ağır bir noktası da Denetim Komisyonlarıdır... Bizim antlaşmamızda herhangi bir surette bir denetim öngörülemezdi ve Türkiye zaten bu esaslar için ayaklanmıştı...

Bu antlaşma milletlerin görüşerek yapabilecekleri bir barış antlaşması sayılabilir. Bizim istediğimiz zaten bu idi. Herhangi bir cebir ve kuvvetle bize kabul ettirilmiş bir antlaşmadan kaçınıyorduk. Müzakere ile, mücadele ile bu tarzda bir antlaşmaya vasıl olabileceğimizi takdir ediyorduk. Sonuçta bizim istediğimiz şekilde istihsal olunmuştur..."

Boğazlar Sözleşmesi

"Lozan'da imza ettiğimiz belgelerden birisi Boğazlar usulüne ilişkin sözleşmedir... Boğazlar için Harbi Umumi'den sonra Boğazlar Serbestisi tarzında yeni nazariyeler peyda oldu... Misak-ı Millimizde İstanbul'un ve Marmara'nın güvenliği saklı kalmak şartile, Boğazların ticarete ve genel ulaşıma açılmasını esas olarak kabul ettik...

Boğazların usulünü tayin etmek için olan müzakerelerde (...) Misak-ı Milli ile ilan olunan esaslara sadakatini ve kendi vazifesi olan Türkiye'nin varlığını ve güvenliğini korumak esasını izledik... Geçiş serbestisi ile başlıca savaş gemilerinin ve savaş uçaklarının barışta ve savaşta geçişleri düzenlenmiştir. Boğazlar sorunu başlıca bu noktalardan incelenmelidir...

Bizim Boğazlar Sözleşmesinde üstlendiğimiz mecburiyet: askersiz bir bölge kurulmasıdır... İlerde Boğazlar üzerinde yeniden bir tecavüz olursa Türkiye savunma hakkını mutlak olarak muhafaza edecektir...

Bugün İstanbul'u ve Boğazları ta Meriç'e kadar alıyoruz... Anadolu'da hâkim ve sahip olandır ki, Boğazlar ve İstanbul onun malı olacaktır...

Yeni Türkiye, bütün kuvvet ve kaynaklarının sarfedeceği yeri tayin ve tanzim ettiği için İstanbul ve Boğazların muhafazasını ilelebed temin etmiş oluyor. (Sürekli alkışlar)"

"Sulh devresi gelmiştir..."

İsmet Paşa, Lozan Barış Antlaşması'nın ekleri üzerinde de kısa kısa durduktan sonra, "Artık sulh devresi gelmiştir... Artık iş zamanı gelmiştir" diyor ve konuşmasını şöyle tamamlıyor:

"Muhterem Efendiler! Milli Mücadele'nin sonucunu takdim ettiğim antlaşmalar ve belgeler belirliyor. Bunlar için size ayrıca bir özet yapayım:

Mütecanis, yeknesak bir vatan, bunun içinde dışa karşı şu gayrıtabii kayıttan ve hükümet içinde hükümet ifade eden iç ayrıcalıklardan arınmış bir durum, tabii olmayan mali yükümlülüklerden kurtulmuş bir hal, savunma hakkı mutlak, kaynakları bol ve serbest bir vatan. Bu vatanın adı Türkiye'dir. (Şiddetli alkışlar) O Türkiye'yi bu antlaşmalar ifade ve tavzih etmektedir. (Alkışlar, bravo sesleri)

Türk Milletinin esas hassası, sulh ve müsalemet vadisinde terakki ve medeniyet unsuru olmaktır. (Alkışlar)

Vatanın içinde bulunduğu ıstırabı ve bilhassa içinde bulunduğu fakir ve harap halini, içeride bilmeyen kimse olmadığı gibi dışarıda bilmeyen kimse de yoktur.

Efendiler! Bizi endişeye sevkeden noktalar bütün dünyaca malum olmakla beraber Türkiye büyük ve kavi bir devlet, büyük ve kavi bir millet addolunmuştur.

Efendiler! Bu memleketin kaynaklarının ne kadar kuvvetli, ne kadar bol olduğunu bizden daha iyi bütün dünya bilir... Bizim nüfusumuzu, hayatımızı en yüksek medeniyet seviyesine çıkarmak için her türlü kaynak ve araç vardır.

Efendiler! Bu araçlar ve kaynakları işletmek için, milletin büyük bir geleceğe doğru yürümesi için imkân veriniz. Sulh devresi gelmiştir. Tarif ettiğim güzel, kutsal, her türlü hayat şartlarına malik vatanın gelişmesini sağlamaya derhal başlamak zamanı gelmiştir. Milletin asıl görevlerini ifa etmek, sulh ve müsalemet unsuru, terakki ve medeniyet amili olmak için istidat ve kararına yol gösteriniz...

Gerçi fakir ve harabız. Fakat altın hazineleri içinde oturuyoruz. Yarın veya öbür gün behemehal bunları açabilir ve behemehal açmak mecburiyetindeyiz. Açmak için vasıta, (...) muayyen bir hedefe doğru yılmayarak mütemadiyen çalışmaktır. Ve bu yol her milletin yürüdüğü terakki yoludur. Artık iş zamanı gelmiştir.

Muhterem vekiller! Mücahedatı milliyemizin neticei hasılasını tayin edecek olan oylarınızı açıklayınız. Millet ve bütün dünya vereceğiniz oyları beklemektedir."[1603]

TBMM Lozan Barış Antlaşması'nı onayladı, 23.8.1923

İsmet Paşa'nın konuşmasının ardından, İstanbul Mebusu **Ali Rıza Bey**'in önergesi üzerine müzakere yeterli görüldü. **Ali Fuat Paşa** Başkanlığında yapılan aynı oturumda Lozan Barış Antlaşması'na ilişkin dört yasa tasarısının görüşülmesine geçilmiştir. Dışişleri Komisyonunca hazırlanmış olan yasa tasarılarının bütün maddeleri aynen kabul edilmiştir. Birinci yasa tasarısında şu konu başlıkları vardır: 1) Barış Antlaşması, 2) Boğazlar Sözleşmesi, 3) Trakya Sınırı, 4) Mübadele anlaşması, 5) Genel Af, 6) Karaağaç, 7) Bozcaada, 8) İmroz (Gökçeada) ve 9) İşgalin kaldırılması.

Zabıt Ceridesi'nde kaydedildiğine göre: Lozan Barış Antlaşması'na ilişkin birinci yasa tasarısı oylamasına 227 kişi katılmış ve tasarı 14 red oyuna karşı 213 oyla kabul edilmiştir. İkinci yasa tasarısı 14 red oyuna karşı 206 oyla; üçüncü yasa tasarısı 13 red oyuna karşı 208 oyla ve dördüncü yasa tasarısı 13 red oyuna karşı 212 oyla kabul edilmiştir.[1604]

Ancak Zabıt Ceridesi'ne dikkatle bakılınca, her dört oylamada da red oyu verenlerin gerçekte 13 kişi olduğu anlaşılmaktadır. İlk iki oylamada red oyu kullananlardan Trakyalı **Faik Bey** ismi, hem Edirne Milletvekili, hem Tekirdağ Milletvekili olarak iki defa kayde-

1603) *Ibid.*, s.264-281 ve ***İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları, Birinci Cilt (1920-1938)***, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1992, s.114-142.

1604) ***TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 1***, s.284 ve 287.

dilmiştir. Yanlışlık buradan kaynaklanmıştır, **Faik Kaltakkıran**'dan başka Trakya'da ikinci bir **Faik Bey** yoktur, sanıyoruz.

Lozan Antlaşması'na red oyu vermiş olanlar, alfabe sırasına göre, şu milletvekilleridir:

Ali Cenani Bey (Gaziantep), **Besim Bey** (Mersin), **Faik Bey** (Edirne), **Hoca Esad Efendi** (Menteşe), **Kılıç Ali Bey** (Gaziantep), **Mustafa Necati Bey** (İzmir), **Necib Bey** (Mardin), **Niyazi Bey** (Mersin), **Şeyh Safvet Efendi** (Urfa), **Şükrü Kaya Bey** (Menteşe), **Vasıf Bey** (Saruhan), **Yahya Kemal Bey** (Urfa) ve **Zamir Bey** (Adana).[1605]

Antlaşmanın onaylanmasının ardından iki önerge daha sunuldu: Ertuğrul Mebusu **Fikret Bey** ve arkadaşları orduya Meclis'in selam ve şükranlarının iletilmesini önerdiler; önerge oybirliğiyle kabul edildi. Bozok Mebusu **Süleyman Sırrı Bey** de, Barış Antlaşması'nın Meclis'te onaylanması dolayısıyla Bursa Mebusu **Mustafa Fehmi Efendi** tarafından dua okunmasını ve şehitlere fatiha ithaf edilmesini önerdi. Oybirliğiyle kabul edilen bu önergenin de gereği yapıldı ve oturuma son verildi.[1606]

Türkiye'de yabancı işgallere son verme süreci başlıyor, 23.8.1923 gecesi

Lozan Barış Antlaşması ve eklerinin TBMM tarafından onaylanması, Türkiye'de yabancı işgalleri sona erdirme sürecini başlattı. Antlaşmanın eklerinden olan "**Tahliye Protokolü**" (Boşaltma Protokolü) bunu gerektiriyordu. Tam olarak *"Britanya, Fransa ve İtalya'nın silahlı kuvvetlerince işgal edilen Türkiye topraklarının boşaltılmasına ilişkin protokol ve açıklama"* adını taşıyan bu ahdi belge şöyle diyordu:

"I– Lozan'da kararlaştırılan Barış Antlaşması ve öbür Bağıtların Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce onaylandığı Müttefik Devletlerin İstanbul'daki Yüksek Komiserlerine bildirilir bildirilmez,

1605) ***Ibid.***, s.287, 288, 290, 291.
1606) ***Ibid.***, s.294.

bu Devletlerin Silahlı Kuvvetleri kendilerince işgal edilmiş olan toprakları boşaltma eylemine girişeceklerdir.

Bu eylem Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ile Karadeniz Boğazı'nda bulunan İngiliz, Fransız ve İtalyan savaş gemilerinin çekilmesini de kapsayacaktır.

II– Boşaltma eylemi 6 hafta içinde bitirilecektir."[1607]

Yani işgali sona erdirme süreci, Lozan Antlaşması'nın TBMM'de onaylandığı İstanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserlerine bildirilince başlayacaktı. Dışişleri Bakanlığı, Antlaşmanın TBMM'nce onaylandığını 23 Ağustos 1923 akşamı saat 19.30'da İstanbul'da Hariciye Murahhası (Dışişleri Temsilcisi) **Adnan Bey**'e (**Adıvar**) duyurdu. Aynı gece saat 22.00'de **İsmet Paşa**'nın şu notası İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserliklerine iletildi:

"...Yüksek Komiserliğine, Ankara, 23 Ağustos 1923

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, Lozan'da imzalanan Barış Antlaşması ile öteki sözleşmelerin, bugün 23 Ağustos 1923 tarihli oturumunda kabul edilip onaylandığını sizlere bildirmekle onur kazanırım.

*Bu nedenle, 24 Temmuz 1923 tarihinde ilgili devletlerin delegelerince imzalanan Protokolün birinci maddesine göre durumu, Hükümetimiz adına sizlere, İstanbul'da murahhasımız **Adnan Beyefendi** aracılığıyla bildirmekten onur duyarım.*

Bildiğiniz üzere Müttefik Devletler tarafından işgal edilen Türkiye topraklarının boşaltılmasına, bu notanın bildirim tarihi ile başlanacaktır.

*Yüksek saygılarımın kabulünü rica ederim. –**İsmet**"*[1608]

1607) **İsmail Soysal**, ***Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt***, s.211.

1608) **Mahir Aydın**, ***İstanbul Kurtulurken***, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.136.

24 Ağustos 1923 Cuma

Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan Erkânıharbiyei Umumiye Vekâletine tel, 24.8.1923

"Barışın elde edilmesinde en büyük etken olan şanlı ve kahraman ordumuza Meclis'in selam ve şükranlarının bildirilmesi, belirtilen Meclis'çe müttefikan karar altına alındığı için, keyfiyetin tamimen tebliğini rica ederim, Efendim. –Başkumandan **Gazi Mustafa Kemal**"[1609]

İşgalciler, İstanbul'u boşaltmaya Anadolu yakasından başlıyorlar, 24.8.1923

İngilizler bugün Üsküdar tarafındaki bazı bölgeleri boşaltmaya başlamıştır. İngiliz askerlerinin bazı eşyaları, Üsküdar ve Boğaz sahilinden İstanbul'a taşınmaya başlanmıştır. İşgal askerlerine yardım eden ve İstanbul'dan gitmek isteyenlerin harekete hazır olmaları gerektiği kendilerine, İşgal Kuvvetleri Bölge Komutanlığı'ndan bildirilmiştir.[1610]

Boşaltmanın bu ilk gününde İstanbul'dan üç nakliye gemisi kalkmıştır. Bunlardan ikisi Mısır'a ve biri İngiltere'ye gitmiştir. Dördüncü bir nakliye gemisi de Kiliye'den (Kilyos'tan) hareket etmiştir.[1611]

25 Ağustos 1923 Cumartesi

İşgal kuvvetleri Anadolu sahillerini on günde boşaltacaklar, 25.8.1923

Boşaltmaya, Anadolu "sınır çizgisi"nden başlanmıştır. Gebze, Şile ve Bostancı'daki İngiliz askerleri bugün gemilere bindirildi. Haydarpaşa ve Kadıköy'ündeki Müttefik Devletlerin ağırlıkları taşınmıştır. Resmi ve özel binaların da boşaltılıp Türk makamlarına teslim edilmelerine başlanmıştır. Haydarpaşa'daki Tıbbiye binası

1609) ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 16***, s.92.
1610) Aydın, ***İstanbul Kurtulurken***, s.138.
1611) ***Ibid.***, s.147.

boşaltılıp teslim edilmiştir. İstanbul Komutanı **Selahattin Adil Paşa** başkanlığında bir Teslim Alma Komisyonu kurulmuştur. İstanbul Defterdarlığı da kamu binalarını işgalcilerden teslim almak için beş ayrı teslim alma komisyonu oluşturmuştur. Boşaltma işlerini İngilizler hızlı yapmakta, Fransızlar ise ağırdan almaktadırlar. Anadolu yakasının 10 günde boşaltılacağı haber verilmektedir. Anadolu kıyılarının boşaltılması tamamlandıktan sonra Rumeli yakasının boşaltılmasına başlanacaktır.[1612]

Yunan Hükümeti de Lozan Antlaşması'nı ve eklerini onayladı, 25.8.1923

Türkiye ile Yunanistan arasında savaş esirlerin, sivil rehinelerin değişimi; mübadele anlaşmasının uygulanması gibi önemli ve ivedi sorunlar vardı. Batı Trakya dışındaki bütün Yunan topraklarındaki Müslüman ahali ile İstanbul belediye sınırları içinde ve İmroz ve Bozcaada'daki Rum nüfus karşılıklı olarak mübadele edilecekti... Bu gibi sorunlara hemen eğilmek gerekiyordu. Bu bakımdan Türkiye'den iki gün sonra, 25 Ağustos 1923'te Yunanistan da Lozan Barış Antlaşması'nı ve eklerini onayladı.[1613] Öteki imzacı devletlerin onayları ise gecikecekti.

28 Ağustos 1923 Salı

İngiltere'nin İstanbul Y. Komiser Vekili Henderson'dan Dışişleri Bakanı Curzon'a rapor, 28.8.1923

(Lozan Antlaşması TBMM'den geçti)

21 Ağustos günü Lozan Barış Antlaşması TBMM'de görüşülmeye başlandı. Dışişleri Komisyonu raporunda kapitülasyonların kaldırılmasının önemine parmak basılıyor, Osmanlı borç kuponlarının hangi parayla ödeneceğinin açık olmadığı belirtiliyor, Irak sınırı (Musul) konusunda Türk isteklerinin tatmin edileceği umudu dile getiriliyordu. Komisyon Başkanı **Yusuf Kemal Bey**

1612) ***Ibid.***, s.142, 143, 147, 149.
1613) ***DBFP-I/XVIII***, s.972, No. 683.

Lozan'da müzakereleri yürüten heyeti kutladı. Bazı mebuslar, Suriye sınırıyla ilgili hükümleri eleştirdiler ve Ankara Anlaşması'nın Türkiye'nin bağımsızlığıyla bağdaşmadığını söylediler. **Hamdullah Suphi** sert bir konuşma yaptı ve Suriye sınırının barış için bir tehdit olduğunu savundu. Bu konuşma sırasında **Albay Mougin** de oradaydı. Trakya mebusları Batı Trakya üzerinde durdular ve bu toprakların Bulgarlara veya Yunanlılara değil, evlâd-ı fatihan olan Anadolu Türklerine ait olduğunu söylediler. 22 Ağustos günkü oturumda, nüfus mübadelesi, borçların taksimi, ekonomik ve adli hükümler, Boğazlar Sözleşmesi de tartışıldı; ama konuşmalar genellikle ılımlıydı. Bursa Mebusu **Necati Bey** Dünya Savaşı başında İngiltere'nin Türk gemilerine el koymuş olmasını, Çanakkale'de mezarlıklar konusunu eleştirdi. 'Musul'u terk edemeyiz' dedi. 23 Ağustos günü **İsmet Paşa** uzun bir konuşma yaptı. **Mustafa Kemal**'e teşekkür etti, Antlaşmayı savundu.[1614]

Selahattin Adil Paşa-General Harington görüşmesi, 28.8.1923

Müttefik kuvvetlerinin Anadolu yakasını boşaltması sürerken İstanbul Kumandanı **Selahattin Adil Paşa** bugün Müttefik Devletler İşgal Kuvvetleri Başkumandanı **General Harington**'u ziyaret etmiştir. Bu görüşme sırasında boşaltmaya ilişkin çeşitli sorunlar, bu arada boşaltılacak binaları, kışlaları teslim alma tutanaklarının nasıl düzenleneceği de görüşülmüştür.[1615]

29 Ağustos 1923 Çarşamba

Karma Mübadele Komisyonuna iki atama yapıldı, 29.8.1923

Lozan Antlaşması ve eklerinin Türkiye ve Yunanistan tarafından onaylanması üzerine, nüfus mübalelesine ilişkin sözleşme

1614) *FO 424/258*, s.164, No. 213 ve Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt V*, s.258-60, No. 148: Henderson'dan Curzon'a rapor, 28.8.1923, No. 514.
1615) Aydın, *İstanbul Kurtulurken*, s.153.

de yürürlüğe giriyordu. Lozan'da imzalanmış olan Türk ve Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme'nin hükümlerinin uygulanmasını düzenlemek üzere, Türkiye ve Yunanistan'dan dörder, tarafsız ülkelerden de üç üyeden oluşacak bir Karma (Muhtelit) Komisyon kurulması ve komisyonun Türkiye'de ve Yunanistan'da toplanması öngörülmüştü (Md. 11). Bu karma komisyona Türkiye'den İzmir Mebusu **Dr. Tevfik Rüştü (Aras)** Başkan olarak, Erzincan Mebusu **Hamdi (Arpağ)** üye olarak seçildiler. TBMM, 29 Ağustos 1923 günlü oturumunda bu iki milletvekilinin, Karma Mübadele Komisyonunda çalışabilmeleri için izinli sayılmalarına karar verdi.[1616]

Behiç Bey-General Marden görüşmesi, 29.8.1923 (Demiryolları)

İşgal altındaki demiryollarını teslim almak üzere Ankara'dan İstanbul'a gelmiş olan Demiryolları Genel Müdürü **Albay Behiç Bey (Erkin)**, bugün İngiliz Generali **Marden** ile görüşmüştür. Görüşmede **Behiç Bey**, işgal altındaki Gebze-Haydarpaşa hattının boşaltılıp Demiryolları Genel Müdürlüğüne teslim edilmesini ve Andolu Demiryollarının birleştirilmesini istemiştir. İngiliz karargâhı ise demiryolu hattının boşaltılmasının son haftaya bırakılmasına karar vermiştir. **Behiç Bey**, Ankara ile İstanbul arasında normal seferlerin düzenlenmesi ve nakliyenin daha düzenli biçimde yapılabilmesi için hattın hemen Demiryollarına teslîminde ısrar etmiştir. Bu ilk görüşmeden olumlu bir sonuç alınamamıştır.[1617]

Gebze'den Haydarpaşa'ya kadar olan bölgeler, İngiliz işgal kuvvetlerinden arındırılıyor. Bugün Haydarpaşa istasyonunun da boşaltılmasına başlandı. İstasyona yerleşen 84. İngiliz Tugayı'nın piyade askeri, Haydarpaşa açığında demirli bulunan bir İngiliz gemisine taşınmıştır. Pazartesi (3 Eylül) gününe kadar istasyon binasının tümüyle boşaltılmış olacağı bildiriliyor...[1618]

1616) ***TBMM Zabıt Ceridesi***, Devre II, Cilt 1, s.311.
1617) ***Ibid.***, s.152, 156, 161
1618) ***Ibid.***, s.160.

General Harington İstanbul'da bir veda daveti verdi, 29.8.1923

İstanbul'un boşaltılması nedeniye, İtilaf Devletleri işgal kuvvetleri Başkomutanı **General Charles Harington**, "Summer Palace" denen Tarabya'daki İngiliz Büyükelçiliğinin yazlık konutu bahçesinde bir veda daveti verdi. Davetliler arasında Hariciye Vekâleti İstanbul temsilcisi **Adnan Bey (Adıvar)**, İstanbul Kumandanı **Selahattin Adil Paşa**, temsilcilik, kumandanlık ve vilayet ileri gelenleri, İngiliz Yüksek Komiser Vekili **Henderson, General Charpy, General Monbelli** de bulunmuştur.[1619]

31 Ağustos 1923 Cuma

General Harington İstanbul'da basın toplantısı yaptı, 31.8.1923 (kısaltıldı)

İngiliz İşgal Komutanı **General Harington**, karargâh olarak kullandığı Harbiye Mektebi'nde saat 12.30'da Türk gazetecilerini kabul ederek açıklamalarda bulundu ve dedi ki:

*"...Ben başından beri son derece tarafsız davranmaya çalıştım. Hiçbir tarafa yardım etmedim... **General Monbelli** ile **General Charpy'nin** yardımlarına kavuştum... Çeşitli millet ve cemaat bireylerinin yaşadığı İstanbul gibi bir şehirde, kanun ve düzenin korunması, doğal olarak kolay bir şey değildir... Mudanya'da **İsmet Paşa** ile samimi ilişkiler kurmakta başarılı olduk... Şimdi artık boşaltma (işgali sona erdirme) görevimizi yapıyoruz... Şimdiye kadar yaklaşık 8 bin asker İstanbul'u terk etmiştir... Müttefik generaller birçok kez, **Selahattin Adil Paşa** ile görüşmüştür... Boşaltma işlemleri 42 gün içinde bitmiş olacaktır... Çok güzel anılar ile bu şehirden ayrılacağız... Boşaltmanın en son günü üç general İstanbul'u terk edecektir..."*[1620]

1619) Aydın, ***İstanbul Kurtulurken***, s.160.

1620) Aydın, ***İstanbul Kurtulurken***, s.163-167.

Not: İşgal kuvvetleri komutanı İngiliz General, *"çok güzel anılar ile"* İstanbul'dan ayrılacakmış!.. İstanbul üzerine çöken ve yıllarca süren düşman işgalinin ne demek olduğunu bir de Türk halkına, özellikle İstanbul Türk halkına sormalı! -BNŞ

2.
EYLÜL 1923

Lozan Antlaşması ve Eklerinin uygulanmaya başlanması/ Mübadilllerin kabulü için yeni bir bakanlık kurulması hazırlığı/ İşgal kuvvetlerinin İstanbul ve çevresini peyderpey boşaltmaları/ Karaağaç, Bozcaada ve Gökçeada'nın anavatana katılmaları/ Tebrik ve teşekkür mesajları

1 Eylül 1923 Cumartesi

Türkiye'de bir İmar ve İskân Bakanlığı kurulması gündeme geliyor, 1.9.1923

Lozan Antlaşması'nın onaylanması üzerine, artık nüfus mübadelesinin başlayacağı göz önünde tutularak, bir İmar ve İskân Bakanlığı kurulması TBMM'nin gündemine geldi. Zonguldak Mebusu **Tunalı Hilmi Bey** bu konuda Meclis'e bir önerge sundu. Öncelikle mübadil ve göçmenlerin sorünlarıyla uğraşacak bir İmar ve İskân Bakanlığı kurulmasını önerdi. Kütahya Mebusu **Recep Bey (Peker)**, İzmir Mebusu **Mustafa Necati Bey** öneriyi desteklediler.

Recep Bey, *"Tunalı Hilmi Bey arkadaşımızın gayet samimi ifadeleri ve kanun teklifi bendenize gayet haklı ve kabul edilebilir görünmektedir. Memleketimiz bugün savaşın sonucu olarak iki büyük ihtiyaç karşısındadır. Biri Barış Antlaşması gereğince mübadele yapılacak ve memleketimize ihtimal yarım milyon soydaşımız, dindaşımız gelecektir. İkincisi; memleketimizin yarısına yakın bölümü bugün onarım, iskân ve yardıma muhtaçtır..."* diye konuştu.

Mustafa Necati Bey, *"Hilmi Bey'in İmar ve İskân Vekâleti kurulması hakkında teklifinin önemle dikkate alınması lazım gelir. Ve herhalde Yüce Meclis'te bu teklifin öneminin dikkate alınması, bu memleket için, bu yanan yerler halkı için çok doğru bir iştir... Her halde bir İmar Vekâletine kesin ihtiyaç vardır. Binaena-*

leyh teklifin dikkate alınarak gereken komisyona havalesini teklif ederim" dedi. Öneri komisyona gönderildi.[1621]

Fransız işgal kuvvetleri İstanbul'dan taşınıyor, 1.9.1923

Fransız askerlerinde boşaltma hareketi başlamıştır. Bugün ilk kez, Hadımköy'den 800 kişilik bir birlik, "Pierre Loti" gemisi ve bir Fransız nakliye gemisi ile Marsilya'ya gönderilmiştir... Fransız Karargâhı, bir hafta içinde boşaltılacak resmi binaları, Teslim Alma Komisyonuna bildirmiştir...[1622]

3 Eylül 1923 Pazartesi

İşgal kuvvetlerinin İstanbul'dan taşınmaları sürüyor, 3.9.1923

İtilaf Devletleri işgal kuvvetlerinin İstanbul'u boşaltmaları hızlanmıştır. Şimdiye kadar 2 bini aşkın Fransız askeri, İstanbul'dan Marsilya'ya gitmiştir. İstanbul çevresinde bulunan Fransız askeri, Sarayburnu'nda toplanmakta ve oradan gemilere bindirilmektedir. Dört Fransız uçağı da bir Fransız nakliye gemisine yüklenmiştir. Ayastefanos uçak karargâhında halen çok az sayıda uçak kalmıştır. Buradaki bomba ve mühimmat depoları boşaltılmıştır. İngiliz uçak karargâhında da taşınma sürmektedir...[1623]

5 Eylül 1923 Çarşamba

Bakanlar Kurulu Başkanı Fethi Bey Mübadele ve İmar üzerinde duruyor, 5.9.1923

Rauf Bey'in 4 Ağustosta Bakanlar Kurulu Başkanlığından istifa etmesi üzerine, 14 Ağustosta **Fethi Bey (Okyar)** Hükümeti kurmuştu. **Fethi Bey**, 5 Eyülde Meclis'te uzun bir konuşma yaptı ve Lozan'da imzalanmış sözleşmenin uygulanması bağlamında mübadele ve imar konusu üzerinde de durdu. Şunları söyledi:

1621) ***TBMM Zabıt Ceridesi***, Devre II, Cilt 1, s.332-336.
1622) Aydın, ***İstanbul Kurtulurken***, s.169.
1623) ***Ibid.***, s.171.

"Vekilleriniz mübadele ve imar işleri için ayrı bir teşkilata ihtiyaç olduğu kanaatindedir... Mübadele ve imar işleri birçok bakımdan birbirinden ayrılamayacak niteliktedir. Binaenaleyh bu iki işin bir teşkilat altına alınması uygun görülmüştür.

Mübadelenin, Lozan'da imza edilen Sözleşme gereğince İslam ahalinin taşınır ve taşınmaz malları üzerindeki haklarının zarar görmeyecek şekilde yapılmasına son derece titizlik gösterilecektir...

Yanan yerlerin bir an önce inşaası için idari bakımdan Hükümet her türlü kolaylık yapacaktır... Efendiler! Vekilleriniz mübadele ve imar sorunlarını iyi biçimde sonuçlandırmak için ne kadar büyük zorluklarla karşılaşacağımızın bilincindedirler. Hükümetin bu zorlukların üstesinden gelebilmesi için saygıdeğer milletvekilerimizin hiçbir desteği esirgemeyeceklerinden şüphe etmiyoruz... Özellikle bu işlerde uzman olan sayın üyelerin desteğini vekilleriniz şükranla kabul edeceklerdir. Muvaffakiyet Allah'tandır."[1624]

İngiliz ve Fransız işgalcilerin taşınmaları sürüyor, 5.9.1923

Ayastefanos (Yeşilköy) ve Makriköy'den, Fransız ve İngiliz askerinin Sirkeci'ye taşınması sürmektedir. Beyoğlu sırtlarına konuşlanmış olan İngiliz askerinden bir tabur Galata'ya gönderilmiş ve Tophane rıhtımından gemiye yüklenmiştitr. Makriköy'de özel kişilere ait dört köşk Fransızlar tarafından boşaltılmıştır.[1625]

6 Eylül 1923 Perşembe

İran Harbiye Veziri Rıza Han'dan Gazi M. Kemal'e tel, 6.9.1923

"Zâtı Devletlerinin kahramanca çalışmaları ve yiğit Türk milletinin büyük fedakârlıkları sayesinde büyük Türkiye'nin kazandığı şerefli barış dolayısıyla en samimi tebriklerimi ve Zâtı Dev-

1624) ***TBMM Zabıt Ceridesi***, Devre II, Cilt 1, s.427-428.
1625) **Aydın, *İstanbul Kurtulurken***, s.173.

letleri ile büyük Türk milletinin başarıları için en iyi dileklerimi sunarım. –İran Harbiye Veziri ve Başkumandan **Rıza**."[1626]

7 Eylül 1923 Cuma

Gebze-Haydarpaşa hattının işgalden kurtarılması için girişim, 7.9.1923

Dışişleri Bakanlığının İstanbul Temsilcisi **Adnan Bey (Adıvar)**, halen İngiliz işgali altında bulunan Gebze-Haydarpaşa demiryolu hattının herhangi bir kumpanyaya teslim edilmeyip Türkiye Demiryolları Genel Müdürlüğüne teslim edilmesi için İngiliz Yüksek Komiserliği katında resmen girişimde bulunmuştur.[1627]

9 Eylül 1923 Pazar

Macaristan Millet Meclisi, Lozan Antlaşması'nın onaylanmasını kutladı, 9.9.1923

TBMM'nin 9 Eylül 1923 günkü oturumunda Macaristan Millet Meclisi'nden gelen şu telgraf okundu:

"Budapeşte'den Ankara Büyük Millet Meclisi Başkanlığına tel

Macaristan Millet Meclisi, Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanması dolayısıyla Türk(kiye) Büyük Millet Meclisi'ni bütün kalbiyle selamlar. O barış ki bu kadar yıllık muharebe ve kahramanca mücadeleye son vererek Türk milletinin bütün çalışma kabiliyetini geliştirmesine ve kendisine şanlı bir istikbal sağlamaya hasretmesine müsaade verecektir.

Macaristan Millet Meclisi Başkanı
Dolado Şitevski"

Başkan– Efendim! Tensip buyurursanız Divanca yazılacaktır.

(*"Hay, hay"* sesleri)[1628]

1626) Şimşir, ***Atatürk ile Yazışmalar I***, s.518-519.
1627) Aydın, ***İstanbul Kurtulurken***, s.175.
1628) ***TBMM Zabıt Ceridesi***, Devre II, Cilt 2, s.5.

12 Eylül 1923 Çarşamba

Beyrut âyanı Lozan Antlaşması'nın onaylanmasını kutladı, 9.9.1923

TBMM'nin 12 Eylül 1923 günkü oturumunda Başkan **Mehmet Sabri Beyefendi** şu bilgiyi verdi:

*"Muhtelif evrak: Barış Antlaşmasının onaylanması dolayısıyla Beyrut'ta âyandan **Ahmet Mümtaz** ve arkadaşları imzalı, tebriki içeren bir telgrafname..."*

Başkan– Divanı riyasetten münasip bir cevap yazılır. (Münasip sesleri)[1629]

13 Eylül 1923 Perşembe

İşgalciler İstanbul'daki tersane ve havuzları boşalttılar, 13.9.1923

İstanbul'daki tersane ve havuzlar, İtilaf Devletleri işgal kuvvetlerince boşaltıldı ve İstanbul Bahriye Kumandanı **Nazmi Bey** ile Kurmay Başkanı **Haydar Bey** ve filo kumandanı **Mehmet Ali Bey** tarafından teslim alındı.[1630]

Yabancı postaneler kapatılıyor, 13.9.1923

İtilaf Devletleri İstanbul'daki postaneleri kapatmaya karar verdiler. Yabancı postaneler Kapitülasyonlarla Türkiye'ye girmişti ve Birinci Dünya Savaşı başında kapatılmıştı; fakat Mondros Mütarekesi'nin ardından, işgalle birlikte, yeniden açılmışlardı. Lozan Antlaşması'yla kapitülasyonlar kaldırılınca, yabancı postanelerin bu defa temelli olarak kapatılmasına karar verildi.[1631] (Yabancı postaneler 27 Eylül 1923'te fiilen kapatıldı.)

1629) ***Ibid.***, s.40.
1630) **Aydın, *İstanbul Kurtulurken***, s.187.
1631) ***Ibid.***, s.188.

14 Eylül 1923 Cuma

İngiliz cemaati General Harington'a veda daveti verdi, 14.9.1923

İstanbul'daki İngiliz cemaati, yakında Türkiye'den ayrılıp gidecek olan İşgal Kuvvetleri Komutanı **General Harington** için İngiliz Büyükelçiliğinde bir veda daveti verdi. **Harington**, duygulu bir konuşma yapmış, *"Buradaki İngiliz bayrağını artık İngiliz cemaatinin eline bırakıyoruz"* demiştir. Söylevin ardından İngiliz marşı çalınmış ve toplantıya katılanlar general ve eşine veda etmişlerdir.[1632]

15 Eylül 1923 Cumartesi

Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan İran Harbiye Veziri Rıza Han'a tel, 15.9.1923

"Tebriklerinize ve temennilerinize bilhassa teşekkür ederim. İran'ın yükselmesi ve refahı ve Zâtı Devletleri gibi mümtaz bir reisin kumandası altında ordusunun ve şevketinin gelişmesi hakkındaki en samimi temennilerimin kabulünü rica ederim. –Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan **Gazi Mustafa Kemal**"[1633]

Karaağaç ve civarı teslim alındı, 15.9.1923

Edirne'nin demiryolu istasyonu olan Karaağaç ve civarı Lozan Antlaşması gereğince teslim alındı.[1634] Meriç nehrinin batısına düştüğü için Karaağaç'ın Türkiye'ye geri verilmesi konusu, Lozan Konferansında uzun tartışmalara neden olmuştu.

Paris Mümessilliğinden Dışişlerine açık tel, 15.9.1923

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine çekilen telgrafı aşağıda sunmakla şeref kazanırım:

1632) *Ibid.*, s.190-191.

1633) Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I*, s.520-521 ve *Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 16*, s.114.

1634) Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, s.359.

*"Türk barışını bir ziyafetle kutlayan İngiliz-Türk Derneği, Türk halkının kurtuluş uğrundaki fevkalade başarısından dolayı Ekselanslarını ve Türk Hükümetini kutlamaya oybirliğiyle karar vermiştir. –Başkan: **Marmaduk Pickhall**, Sekreter: **Arthur Field**"*[1635]

19 Eylül 1923 Çarşamba

Selahattin Adil Paşa, İtilaf Komutanlarına veda daveti verdi, 19.9.1923

General Harington, üç hafta kadar önce bir veda daveti vermiş ve İstanbul Komutanı **Selahattin Adil Paşa**'yı da davet etmişti. Buna cevap olarak **Selahattin Adil Paşa** da 19 Eylül 1923 günü Beykoz Parkı'nda İtilaf Devletleri işgal kuvvetleri general ve komutanlarına bir veda daveti verdi. Davete **General** ve **Leydi Harington, General Charpy, General Monbelli,** ABD temsilcisi **Amiral Bristol** de katılmışlardır. Ertuğrul Orkestrası ile Mabeyn Orkestrasının çeşitli müzikler çaldıkları davet, saat 16.00'dan 18.00'e kadar sürmüştür.[1636]

21 Eylül 1923 Cuma

Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan Edirne Belediye Başkanlığına tel, 21.9.1923

"Fedakâr millet ve kahraman ordumuzun muvaffakiyetlerinin mesut neticelerinden olarak Karaağaç'ın da anavatana ilhakı münasebetiyle hakkımda gösterilen samimi muhabbet ve itimat hislerine teşekkür eder ve herkese selam ve tebriklerimin tebliğine aracılık etmenizi rica eylerim, Efendim. –Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi **Gazi Mustafa Kemal**"[1637]

1635) ***DBA***-Lozan Sulhu, Tebrikler ve Şimşir, ***Atatürk ile Yazışmalar I***, s.522-523.
1636) **Aydın, *İstanbul Kurtulurken***, s.200.
1637) ***"Paşaeli"***, 21.9.1923'ten ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 16***, s.116. Belgenin kesin tarihi belli değildir. 21 Eylül 1923 tarihi, belgenin ***Paşaeli***'nde yayımlandığı tarihtir.

Lozan Antlaşması gereğince Bozcaada törenle teslim alındı ve anavatana katıldı, 21.9.1923[1638]

22 Eylül 1923 Cumartesi

Lozan Antlaşması gereğince İmroz Adası (Gökçeada) törenle teslim alındı ve anavatana katıldı, 22.9.1923[1639]

3. EKİM 1923

1 Ekim 1923 Pazartesi

İstanbul Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nden Ankara'ya iki tel, 1.10.1923

İstanbul Müdafaai Hukuk Cemiyeti, Livalar Merkez Kurulu imzasiyle **Gazi Mustafa Kemal Paşa**'ya ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına şu telgraflar çekildi:

*"Başkumandan **Gazi Mustafa Kemal Paşa** Hazretlerine:*

İstanbul'un gerçek kurtuluş gününde, milletimizin gözbebeği olan ordumuz şehre girerken, o muazzam orduyu zaferden zafere koşturan kumandanımızı birlikte görmek dilek ve arzusundayız."

"Büyük Millet Meclisi Yüce Başkanlığına:

İstanbul'un gerçek kurtuluş günü olan, 6 Ekim 1923 tarihine rastlayan Cumartesi günü büyük ordumuz al sancaklarıyla şehrimize, zafer ve bağımsızlık armağanı getirirken, milletimiz ve ülkemiz hukukunu gözeten milletvekillerimizin birlikte bulunması, sevinç ve övüncümüzü katlayacaktır. Sayın vekillerimizin, samimi

---

1638) **Raşit Metel**, ***Atatürk ve Donanma***, Genelkurmay Başkanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, İstanbul, 1966 ve **Utkan Kocatürk**, ***Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi***, TTK Yayınları, Ankara, 1983, s.395.

1639) ***Ibid.***, s.395.

davetimize karşılık vermelerini istirham ederiz. –Müdafaai Hukuk Cemiyeti Livalar Merkez Kurulu."[1640]

2 Ekim 1923 Salı

İstanbul'da İtilaf Devletleri işgaline törenle son verildi, 2.10.1923

İtilaf Devletleri işgal kuvvetleri 2 Ekim 1923 günü İstanbul ve Türkiye topraklarını tamamen boşalttılar. Saat 09.00'da işgal Kuvvetleri Genel Karargâhı olarak kullanılmakta olan Harbiye Mektebi'nde, Müttefik Devletler bayrakları indirildi ve yerlerine törenle Türk bayrağı çekildi. Törende **Selahattin Adil Paşa** ile İtilaf komutanları da hazır bulundular. Saat 11.00: Dolmabahçe'de, komutanlar ile Hükümet temsilcileri önünde, İtilaf Devletlerinin İstanbul'da kalan son askeri birlikleri, bir geçit töreni yaptıktan ve Türk bayrağını selamladıktan sonra gemilere binip gittiler.[1641]

Geçmiş olsun İstanbul! Geçmiş olsun Türkiye!

3 Ekim 1923 Çarşamba

Gazi M. Kemal Paşa'dan İstanbul'da Müdafaai Hukuk Cemiyetine tel, 3.10.1923

"İstanbul Müdafaai Hukuk Liva Heyeti Reisi ***Hacı Evliya Efendi*** *Hazretlerine:*

C. Hakkımda gösterilen samimi hissiyata teşekkür ederim. Hürriyetine kavuşan sevgili İstanbul'u ortaya çıkacak ilk fırsatta ziyarete koşacağım, Efendim. –3 Teşrinievvel 339

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan ***Gazi Mustafa Kemal"***[1642]

1640) ***TBMM Zabıt Ceridesi***, Devre II, Cilt 2, s.498 ve **Aydın**, ***İstanbul Kurtulurken***, s.225.

1641) ***Ibid.***, s.203, 221-223.

1642) ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 16***, s.124.

İstanbul Komutanı Selahattin Adil Paşa'nın basın açıklaması, 3.10.1923

10 aydan beri İstanbul Komutanlığı görevini yürüten **Selahattin Adil Paşa**, işgalin sona ermesi dolayısıyla bugün basın toplantısı yaparak bir açıklamada bulundu. Dedi ki:

"Boşaltma komisyonu bugün toplandı. Boşaltma sona erdiği için, komisyonun tüm çalışması gözden geçirildi. (İşgalcilerden) Teslim alınan binalar içersinde, İtalyanlardan alınanlarda hiçbir şey yoktur. Hatta bazı noksanların bitirildiği göze çarpmaktadır... İngilizler de işgalleri altında bulunan yerleri temizlemiş olarak vermiştir. (İngilizlerin teslim ettiği) Harbiye Mektebi bugün eğitime uygun bir durumdadır. Fransızlara gelince, onlar da kendilerine göre, değişiklik ve ekleme yapmakla birlikte, birçok yerleri tahrip etmişlerdir... (Fransızların teslim ettiği) Vakıf Han'ı gördük. Yazık ki burası çok kötü kullanılmıştır... Maltepe Hastanesi, Reşadiye Pavyonları gibi yerler, büyük onarım gerektirecek durumdadır. Bu konuda her birim, keşif raporunu hazırlamaya çalışmaktadır...

Milli Hükümetin İstanbul'da kurulmasından, buradaki askeri yönetmek için bir komutanlık gerekiyordu... O zaman bir İstanbul Komutanlığı oluşturuldu... Kolordunun buraya gelmesi ile artık İstanbul Kumandanlığı yerine, Üçüncü Kolordu Kumandanlığı geçecek ve İstanbul'daki askeri kurumların en yüksek makamı olacaktır..."[1643]

İstanbul'un Kurtuluş Günü törenine katılacak TBMM heyeti seçildi, 3.10.1923

İstanbul'un kurtuluş gününde (6 Ekim 1923) Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni temsil edecek, Meclis'ten 10 ve Başkanlık Divanından 4 kişi olmak üzere ve toplam 14 kişilik bir heyet seçildi: Kura çekimi sonucu Meclis'ten seçilenler: **İhsan Bey** (Ankara), **Hafız Şahin Efendi** (Ayıntab), **Cevat Bey** (Bolu), **Hüseyin Rıfkı Bey** (Edirne), **Mustafa Bey** (Elaziz), **Kâzım Bey** (Erzurum),

1643) Aydın, *İstanbul Kurtulurken*, s.226-227.

Mahmut Celâl Bey (İzmir), **Vehbi Bey** (Karesi), **Faik Bey** (Tekfurdağı-Tekirdağ), **Nebizade Hamdi Bey** (Trabzon); Başkanlık Divanından seçilenler: Başkan **Hayri Bey, Hacı Mehmet Efendi** (Maraş), Kâtip **Ruşen Eşref Bey** (Karahisarı Saib), **Fuad Bey** (Lazistan).[1644]

TBMM İkinci Başkanı Ali Fuat Paşa'dan İstanbul'da Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Merkez Komisyonu Başkanlığına tel, 3.10.1923

"1 Ekim tarihli telgrafınız, 3 Ekim tarihli Genel Kurulda okunarak, Meclis konusundaki samimi duygularınız teşekküre şayan görülmüş ve Cumartesi (6 Ekim) günü yapılacak törende, Meclis adına hazır bulunmak üzere Birinci Başkanvekili **Sabri Beyefendi**'nin başkanlığında, 14 kişiden oluşan bir kurulun, yarınki (4 Ekim) Perşembe günü hareketi kararlaştırılmıştır, Efendim. –Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı **Ali Fuat**"[1645]

5 Ekim 1923 Cuma

İstanbul'un kurtuluşu dolayısıyla Üsküdar'da mevlüt okundu, 5.10.1923

İstanbul'un yabancı işgalinden kurtuluşu dolayısıyla, 5 Ekim 1923 Cuma günü, Üsküdar Yeni Camii'nde, Türkiye şanlı ordusunun sağlık ve güvenliği için dua edildi; şehitlerimizin ruhlarına bağışlanmak üzere hatim indirildi ve mevlüt okundu. Moda Koyu'nda da Gazilere Yardım Derneği tarafından "Büyük Kayık Yarışları" düzenlendi.[1646]

1644) ***TBMM Zabıt Ceridesi***, Devre 2, Cilt 2, s.498-500 ve **Aydın**, ***İstanbul Kurtulurken***, s.228-229.
Not: Bu son kaynakta liste eksik verilmiştir. -BNŞ

1645) **Aydın**, ***İstanbul Kurtulurken***, s.231.

1646) ***Ibid.***, s.230.

Şükrü Naili (Gökberk) Paşa komutasındaki Türk Kolordusu İstanbul'da, 6.10.1923

(İstanbul'un ikinci fethi)

...Saat 13.55'te Üçüncü Kolordu Kumandanı **Şükrü Naili Paşa** ve İstanbul Kumandanı **Selahattin Adil Paşa** bir otomobille Gülhane Parkı'na geldiler. **Şükrü Naili Paşa**, orada hareketi bekleyen askeri denetledi ve hareket emrini verdi. İlkönce kendisi ile İstanbul Kumandanı bir otomobilde ve bunları izleyen Kolordu erkânı ile İstanbul Kumandanlığı erkânı, otomobillerle hareket ettiler. Süvari Polisi arkasından, Polis Müdürü ve bundan sonra da, basına ayrılan otomobil Gülhane'den hareket etti.

Asker ise şu sıralama ile tören geçişi yapıyor: 1) Tugay Kumandanı ve maiyeti, 2) Süvari Birliği, 3) Piyade Alayı Kumandanı, 4) Piyade Bölükleri, 5) Mitralyöz Bölüğü, 6) Topçu Bataryası, 7) Telsiz-Telgraf Bölüğü ve 8) Sıhhiye Bölüğü.

Askerin Gülhane kapısından çıkışı, orada saatlerden beri bekleyen halkı coşturdu. Halkın *"Yaşa Asker"* sesleri alkış seline karıştı. Divanyolu'nun geniş caddelerinin her iki yanı, hıncahınç dolmuş. Asker, çevresinde yükselen bu sevinç çığlıkları içinde mutlu. Bahriye bandosunun uyumlu melodileri arasında Alemdar Caddesi geçildi. Herkes kahraman **Mehmetçik**'i görebilmek için yarışıyordu. Sirkeci'ye gelindi. Bir ara yaşlı bir kadın, bir şehit anası ileri atıldı. Diyordu ki: *"Afyon'da ölen oğlumun bugün kokusunu duyuyorum. Gözlerim hastadır. Bırakın beni. Bir kez de yaşayan çocuklarımı göreyim."* Herkes bu yaşlı şehit anasına, özveriyle, en önde yer gösterdi.

Şimdi asker, Galata Köprüsü'nden geçiyor. Her adım başında kurbanlar kesiliyor. Mektepliler köprünün iki yanına dizilmişler, durmaksızın askeri selamlıyorlar. Galata'ya geçiş çok heyecanlı oldu. Muhteşem zafer takının altından geçmek, her Türkün gururunu ve övüncünü okşadı. Yıllardan beri ilk kez, muzaffer Türk as-

keri Beyoğlu'na geçiyor. Bu da bir zafer. Karaköy'den güçlü *"Yaşa"* sesleri yükseliyor. Alay ilerliyor. Coşku daha da yükseliyor. Yüzlerce fotoğraf makinesi, film makinesi bugünü ölümsüzleştirmeye çalışıyor... Beyoğlu caddesi baştan başa ay-yıldızlı Türk bayrağıyla donatılmış. Eller şimdi yalnız Türk askerini alkışlıyor...

Taksim'de: **Şükrü Naili Paşa** ve **Selahattin Adil Paşa** ile kurmayları, **Sabri Bey** Başkanlığındaki TBMM mebusları, Anadolu'nun çeşitli yörelerinden İstanbul'a gelmiş heyetler Taksim'de yer almıştı. Asker, saygın kumandanlar ve konukların önünde geçit töreni yaparak, Taksim bahçesine kadar gitmiş ve orada Gümüşsuyu, Maçka ve Yıldız kışlalarına yerleşmek üzere, çeşitli kollara ayrılmıştı.[1647]

Fatih Belediyesinde askerimiz onuruna ziyafet verildi, 6.10.1923

İstanbul'un kurtuluşu dolayısıyla, 6 Ekim akşamı, Fatih Belediyesinde askerimiz onuruna 150 kişilik bir ziyafet verildi. Ziyafete **Şükrü Naili Paşa** ile birlikte İstanbul'un kurtuluş bayramına katılmış olan Mebuslar Kurulu, Üçüncü Kolordu Kurmayı, alay komutanları, vilayet erkânı, belediye üyelerinden bazıları ve basın katıldı. Yemeğin sonuna doğru Vali **Ali Haydar Bey**, bugün Türk milletinin en mutlu günlerinden birinin yaşandığını, böyle bir günün **Gazi Mustafa Kemal Paşa**'nın İstanbul'a gelişinde de yaşanacağını söylemiştir. *"Dileyelim ki bu mutluluk geleceğe doğru da böylece sürüp gitsin"* demiştir. **Şükrü Naili Paşa** da *"Kolordumuz bir yıldan beri, karşıdan İstanbul'a özlemle bakıyordu. Bugün şükürler olsun biz ona o da bize kavuşmuştur. Bu kutsal günü burada kutlamak onuru benim gibi bir âcize düştüğünden dolayı Cenabı Hakka şükürler ederim"* demiştir. TBMM heyeti başkanı **Sabri Bey** de yaptığı konuşmada, Türk ordusunun mağrur İtilaf Devletleri işgal kuvvetlerini yurdumuzdan çıkarıp atmış olduğunu

1647) ***Ibid.***, s.257-260.

vurgulamış ve *"bu azim ve ümidin önünde eğilmeyecek bir kuvvetin dünyada bulunmadığını"* söylemiştir.[1648]

7 Ekim 1923 Pazar

Başbakan Ali Fethi Bey'den TBMM Başkanlığına tezkere, 7.10.1923

"2 Teşrinievvel 1339 (2 Ekim 1923) tarihinden itibaren İstanbul işgaline nihayet verilmiş olduğu cihetle inzibatı mahalliyi muhafaza için elân devam eden İdarei Örfiyenin ve matbuat sansürünün artık vücuduna ihtiyaç kalmamış olduğundan lâğvı İcra Vekilleri Heyetinin 7.10.1339 (1923) tarihli içtimaında takarrür etmiş olmakla arzı malumat olunur efendim. 7.10.1339

İcra Vekilleri Heyeti Reisi
Ali Fethi"[1649]

TBMM İkinci Başkanı Ali Fuat Paşa'dan İstanbul Valisi Haydar Beyefendi'ye tel, 7.10.1923

"1) Vukubulan davete binaen kurtuluş gününde Meclis'i temsilen İstanbul'da bulunmak üzere hareket eden Heyeti Mahsusenin makamatı resmiyeyi zevattan hiçbiri tarafından istikbal edilmediği anlaşılmış ve Devletin yegâne menbaı kuvası bulunan Meclis'i temsil eden mezkûr Heyete reva görülen bu muamele çok ağır bir mahiyeti haiz bulunmuştur.

2) Heyeti Mahsusenin hareketi 3 Teşrinievvel Çarşamba günü akşamı Şehremanetine ve mahalli Müdafaai Hukuklara çektiğim telgrafnamelerde bildirilmiş ve mezkûr telgrafların vusulü de İstanbul gazetelerinde mezkûr bulunmuş olduğu halde Cuma sabahı Haydarpaşa'ya vâsıl olan Heyetin istikbaline şitab edilmemesi esbabı anlaşılamamıştır. Muamelenin etrafiyle tetkikine medar olmak üzere nihayet yarınki Pazartesi günü öğleden evvel buraya vâsıl olmak üzere izahatı lâzimenin şifre ile yazılmasını sureti

1648) *Ibid.*, s.261-262.
1649) *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, Cilt 2, s.620.

hususiyede rica ederim. İkinci maddenin dahi ayrıca bu geceden Heyet Reisi ve Birinci Reisvekili **Sabri Beyefendi**'ye yetiştirilerek cevabının kezalik aynı zamanda yetiştirilmesi ayrıca mercudur.

TBM Meclisi Reisisanisi
Ali Fuat"[1650]

8 Ekim 1923 Pazartesi

İstanbul Valisi Ali Haydar'dan TBMM İkinci Başkanı Ali Fuat Paşa'ya tel, 8.10.1923

"C- 7.10.1339 (1923). Heyeti Muhteremei Mebusenin her türlü istirahatleri temin ve haklarında misli gayrimesbuk ihtiramat icra edilmiş ve elan şehrin misafirleri olan müşarünileyhim (Perapalas) otelinde ikamet eylemekte bulunmuştur. Kendileri gördükleri hürmeti fevkalâdeden cidden mütehassıstırlar. Birkaç gazetenin neşriyatı kâzibesi öteden beri takibettikleri maksadı mahsusun neticesidir. **Sabri Bey** Adaya bazı ziyaretlerini ifaya gittiği cihetle telgrafnamenin geç vakit yedine vasıl olduğunu zannediyorum. Müşrünileym avdetlerinde hak ve hakikat zâhir olacaktır efendim. 8.10.1339

İstanbul Valisi
Ali Haydar"[1651]

İstanbul'da Lazistan Mebusu Fuat ve Bolu Mebusu Cevat Abbas Beylerden Gazi M. Kemal Paşa'ya tel, 8.10.1923

"İstanbul'da gördüğümüz hürmeti fevkalâdeye rağmen bazı gazetelerin vilâyete karşı maksat tahtında Heyetimizin İstanbul merasimi hakkında yazdıkları makaleler tesiri ile İstanbul Telgrafhanesinden müstacel işaretli suali Devletlerine muttali olduk. Avdeti âcizanemize kadar bu meseleye müteferri bir karar istihsal buyurulma(ma)sını mübarek ellerinizden öperek rica ederiz. –Lazistan **Fuat**, Bolu **Cevat Abbas**"[1652]

1650) ***Ibid.***, s.589.
1651) ***Ibid.***, s.589.
1652) ***Ibid.***, s.591.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın mebuslara bir sorusu, 8.10.1923

İstanbul'un kurtuluş törenlerine katılmak üzere Ankara'dan gönderilen mebuslar heyetinin İstanbul'da karşılanmasında bir anlaşmazlık yaşanmış. Bu mebusların galiba Üçüncü Kolordu ile birlikte İstanbul'a gelecekleri sanılmış ve bu yüzden kendilerini Haydarpaşa istasyonunda resmen karşılamaya gelen olmamış. Bu yüzden Ankara'da Meclis ayağa kalkmış. Meclis'te şiddetli tartışmalar yaşanıyor, İstanbul'daki devlet görevlilerinin toptan azledilmesini isteyenler var. Öfkeli tartışmalar sürüp gidiyor. Tartışmaları sessizce izleyen **Gazi Mustafa Kemal Paşa**, sonunda Genel Kurulun 8 Ekim günlü oturumunda soruyor:

Gazi Mustafa Kemal Pş. (Ankara)– *"Böyle heyetleri karşılamak için bir kanun mu var? Böyle şeyleri nereden çıkarıyorsunuz? Mutlaka her memur, her heyetin karşılanmasına memur mudur? Bunu nereden çıkarıyorsunuz?"*[1653]

9 Ekim 1923 Salı

İstanbul'a giden Meclis Heyeti Başkanından TBMM Başkanlığına tel, 9.10.1923

"Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin muzaffer ordusundan İstanbul'un çektiği ıstırabata ve ecnebi istilası devrine maddeten nihayet verdiği gün İstanbul halkının her tarifin fevkinde izhar ettiği cûşiş (coşku) nadir görülmüş bir vatan manzarasıdır. Türkiye Büyük Millet Meclisi namına ordumuz Taksim meydanında bir resmi geçit icra etti. Bu vesile ile dahi Meclisi Âlisi ve Reisi Mübecceli **Gazi Paşa** Hazretleri hakkında çok galeyanlı tebcilâtta bulundu. İstanbul Vilayet ve Şehremaneti ve ciheti askeriye ve Müdafaai Hukuk Meclisi Âlinizin izam buyurduğu heyetimiz hakkında âzami mihmanperverlik göstermiştir. Resmi istikbalde

1653) *Ibid.*, s.577.

gayrikasti bir eseri sehvolduğu ihtiramatı mahsusamıza terdifen maruzdur. 9.10.1339 –Birinci Reisvekili **Mehmet Sabri**"[1654]

13 Ekim1923 Cumartesi

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti İhdasına dair Kanun kabul edildi, 13.10.1923

Lozan'da imzalanan nüfus mübadelesi sözleşmesini uygulamaya hazırlık çerçevesinde, bir Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı kurulmasına ilişkin yasa TBMM'de öncelikle oylanarak kabul edildi. Yasa şudur:

"Madde 1– Mübadele, imar ve iskân umuriyle mükellef olmak üzere Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti namiyle bir vekâlet teşkil olunmuştur.

Madde 2– Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin vazaif ve salâhiyeti ile tahsisat ve teşkilat kanunu mahsusla tâyin olunur.

Madde 3– İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriülicradır."[1655]

İmroz halkından TBMM Başkanlığına sadakat telgrafı, 13.10.1923

Lozan Antlaşması ve eklerinin Türkiye ve Yunanistan tarafından onaylanmasının ardından İmroz Adası (Gökçeada), 21 Eylül 1923 günü Türkiye tarafından teslim alınmıştı. Bunun ardından İmroz halkı TBMM Başkanlığına bir bağlılık telgrafı gönderdi. Meclis'in 13 Ekim 1923 günkü oturumunda okunan telgraf şudur:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Beş asır müddet bilâtefriki cins ve mezhep bilumum tebaasına bezli (bol bol) *şefkat ve mürüvvet eden Türk idarei âdilanesine geçerek beş yüz yılı mütecaviz bu mukaddes idare altında gayrikabili tarif, refahiyet ve saadete mazhar olan ve hiçbir hakkı tarihisi*

1654) ***Ibid.***, s.591.
1655) ***Ibid.***, s.660-664.

olmayanların işgali altında geçirdikleri 11 senelik medid (uzun) *ve cidden pek acı bir devrei tahassürden* (hasret döneminden) *sonra Allah'a çok şükür sayesinde yaşayanlara âzami adalet ve saadet bahşeden Şanlı Türk Sancağına kavuşan Adamız halkının hissiyatı ubudiyet ve sadakatini kemali sürur ve mubahat ile arza cüret eyleriz ferman... Yaşasın Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti! Yaşasın* ***Gazi Mustafa Kemal Paşa*** *Hazretleri! Yaşasın kahraman Ordumuz!*

İmroz Adası Merkez Kaza İhtiyar Heyeti
Ematon Karyesi Muhtarı ***Kristolidi Dimitri***
İskender Karyesi Muhtarı ***İstepanos Ipsalati***
Agredya Karyesi Muhtarı ***Yani Kosti***
Kale Karyesi Muhtarı ***Trikon Serika***
Metropolit Vekili ***Papa Anasti***
İlki Karyesi Muhtarı ***Roveoğlu Dimitri"***[1656]

18 Ekim 1923 Perşembe

Zafer ve Barış şerefine mahkûmlara af çıkarılması gündeme geldi, 18.10.1923

Bugün TBMM'ne bir af yasa taslağı sunuldu, tasarı şöyle kaleme alınmıştı:

"Zafer ve sulh şerefine erbabı şekavetle fiilişeni mahkûmları müstesna olmak üzere, sülüsani müddeti cezaiyelerini ikmal eden mahkûminin bakiyei müddeti cezaiyelerinin affına ve müebbeden küreğe ve kalebentliğe ve nefye mahkûm bulunanların cezalarının on beş seneye indirilmesine dair kanun layihası (1/329) ve Adliye Encümeni mazbatası."[1657]

Yani cezalarının üçte birini çekmiş olan mahkûmların geri kalan cezaları affedilecek; ömür boyu hapis ya da sürgün cezasına çarptırılmış olanların cezaları 15 yıla indirilecekti; ağır eşkıyalık suçundan hüküm giymiş olanlar ise af dışında bırakılacak idi.

1656) ***Ibid.***, s.621.
1657) ***Ibid.***, s.772.

20 Ekim 1923 Cumartesi

Mustafa Necati Bey İmar, İskân ve Mübadele Bakanı oldu, 20.10.1923

Türkiye Büyük Millet Meclisi, İzmir Mebusu **Mustafa Necati Bey**'i, beş çekimsere karşı 158 oyla İmar, İskân ve Mübadele Bakam seçti. **M. Necati Bey**, seçilmesi üzerine yaptığı konuşmada şunları söyledi:

"Arkadaşlar, memleketimizin hayat ve saadetini ilgilendiren bu en önenli ve büyük işi bendenize verdiğinizden dolayı teşekkür ederim. (Allah muvaffak etsin sesleri) Yüzbinlerce kardeşin hayat ve mematını teşkil edecek olan bu iş, hakikaten çok önemlidir... İkinci Büyük Millet Meclisi imar işlerinde başarılı olacak, memleketin imarını temin edecektir. Bendeniz bütün azim ve bütün imanımla buna çalışacağımı bu kürsüi muallâdan arz ve vaadediyorum. Bunun için de bütün arkadaşlarımdan destek isterim. Yegâne dayanağım sizlersiniz. İnşallah vazifemde başarılı olacağım ve muhakkak surette de bu kardeşlerimizin refahını sağlamaya çalışacağım. (Allah muvaffak etsin sesleri)"[1658]

21 Ekim 1923 Pazar

Ayvalık'a gelen Midilli mübadilleri adına Müftü Ataullah Efendi'den TBMM Başkanlığına tel, 21.10.1923

"Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Cenabı Hakkı lemyezel Hazretlerine nihayetsiz hamdüsenalar olsun. Midilli Müslümanları tamamen ve salimen Ayvalık'a nakledilmiştir. Dâîniz (duacınız) dahi son kafile ile geldi. Bizi onbir senelik bir devri esaret ıstıraptan kurtarıp Anavatanımızın aguşu şefkat ve himayetine kavuşturan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve Hükümeti millimize kalb ve ruhumuzun hâr ve samimî şükran

1658) *Ibid.*, s.826.

mehmidetlerini umum Midilli ahalii İslamiyesi namına takdime müsareaten kesbi fahreylerim.

Ayvalık'ta Midilli Müftüsü **Ataullah**"[1659]

Bu telgraf, 21 Ekim 1923 günü TBMM Genel Kurulunda okunmuş, Meclis tutanağına geçmiş ve cevap yazılmak üzere Başkanlık Divanına gönderilmiştir.

28 Ekim 1923 Pazar

Gazi M. Kemal'den Hindistan'da Bombay Hilafet Komitesine tel, 28.10.1923

(Mübadiller hk.)

"22 Teşrinievvel (Ekim) 1923 tarihli telgrafnameniz. Mescidi Aksa'da yapılacak tamirat için vaki olan yardım toplama teşebbüslerine Halife Hazretlerinin iştirakinden haberdar değilim. Bahis buyurulan mühendis de tarafımızdan memur edilmiş değildir. Ankara için bugün en mühim olan meselenin Yunanistan'dan gelmeye başlayan felaketzede muhacir kardeşlerimizin iskân ve refahı keyfiyeti olduğunu bu vesile ile de beyan eder, hamiyetli din kardeşlerimize selamlarımı hediye eylerim, Efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan **Gazi M. Kemal**"[1660]

15 Nisan 1924

İngiltere Lozan Barış Antlaşması ve eklerini onayladı, 15.4.1924[1661]

6 Ağustos 1924

İngiltere, İtalya ve Japonya'nın Lozan Antlaşması'nı onay belgelerini sunmaları üzerine Lozan Barış Antlaşması yürürlüğe girdi, 6.8.1924[1662]

1659) ***Ibid.***, s.834.
1660) ***Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 16***, s.141.
1661) ***DBFP-I/XVIII***, s.972.
1662) ***Ibid.***, s.972.

27 Ağustos 1924

Fransa Hükümeti en son Lozan Barış Antlaşması'nı ve eklerini onayladı, 27.8.1924[1663]

Bu tarihe, 1924 Ağustos sonuna kadar Türkiye ile Fransa arasında "savaş hali" hukuken devam etti ve iki ülke arasında normal diplomatik ilişkiler ancak 1925 yılında yeniden kurulabildi.

3.
LOZAN ANTLAŞMASI'NIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ekim 1927

Atatürk, "Nutuk"ta Lozan Antlaşması'nı değerlendiriyor, Ekim 1927

Atatürk, ***Büyük Nutuk***'ta, Lozan Barış Antlaşması hükümlerini Sevr Antlaşması'ndaki hükümlerle ayrıntılarıyla karşılaştırdıktan sonra diyor ki:

"Saygıdeğer baylar, Lozan Barış Antlaşması'ndaki hükümleri, öbür barış önerisiyle daha çok karşılaştırmanın yersiz olduğu düşüncesindeyim. Bu antlaşma, Türk ulusuna karşı yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması ile tamamlandığı sanılmış büyük bir yok etme girişiminin yıkılışını bildirir bir belgedir. Osmanlı tarihinde benzeri görülmemiş bir siyasal utku yapıtıdır (siyasi zafer eseridir)."[1664]

1968

İsmet İnönü, 45 yıl sonra Lozan Antlaşması'nı değerlendiriyor (kısaltıldı)

Lozan Muahedesi'nin yürürlüğe girip hüküm ifade etmesi, muahedenin devletlerin meclislerince tasdikine bağlanmıştı... Muahede Büyük Millet Meclisi'nde az bir müddet münakaşa edil-

1663) ***Ibid.***, s.972.

1664) **Gazi Mustafa Kemal (Atatürk)**, ***Nutuk/Söylev, II. Cilt***, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1984, s.1023.

dikten sonra, aynı sene içinde 1923'te tasdik edildi. Bunun önemli bir netice olduğu ve büyük ölçüde Türk arzularını ve Türk taleplerini sağladığı birden kavranamamıştır. **Lozan Muahedesi, bu ilk zamanlarda, memleket içinde gereği gibi kavranıp, önemli bir vesika olarak değerlendirilememiştir...**

Muahede bir sene sonra yürürlüğe girdi

Muahede diğer devletler tarafından tasdik edilip, meriyete girinceye kadar 9-10 ay geçmiştir. Bu süre içinde muahedenin tasdik edilmeyişinden, memlekette büyük bir memnuniyetsizlik ve endişe duyulmuştur. Biz 1923 Ağustos içinde muahedeyi tasdik ettik. Muahedenin meriyete girmesi takriben bir seneye yakın bir teehhürle (gecikmeyle), 1924'te mümkün oldu. Diğer devletlerin muahedeyi tasdikte gecikmeleri, memlekette herkesin dikkatini, merakını ve endişesini celbettikten sonradır ki, muahede tasdik edilince, meydana gelen eserin kötüleyip atılacak bir yarım netice olmadığı anlaşılabilmiştir. Ancak o zaman, yapılan çalışmaların ve meydana gelen eserin önemli bir netice olduğu hissolunmuş ve kabul edilmiştir.

Muahede milli devletin sınırlarını çizdi

Lozan Muahedesi, milli devletin hudutlarını azami imkânda kurtararak vücuda getirmiştir... Bizi memleket bütünlüğü ve hudutlar meselesinde manen ve maddeten kuvvetlendirmiştir. Trakya'yı müzakere yolu ile kurtardık... İstanbul'u ve Trakya'yı silahla işgal etmediğimiz halde müzakere yolu ile kurtarmış, netice almışızdır.

Lozan'da birtakım eksiklikler olmuştur. Boğazların açık olması ve en nazik geçitlerimizin tahkim edilmek hakkından yoksun bırakılması... Bir açık nokta idi... Boğazların gayri askerlikten kurtulması, 13 sene sonra sağlanabildi. 1936'da Montrö Mukavelesi yapılarak, Boğazlar tamamiyle Türk hâkimiyetine terk edilmiş(tir)...

Lozan Muahedesi meydana getirildiği zaman, Ruslarla münasebetlerimizin ne olacağı endişesinden bahsedilmiştir... 1925'te Ruslarla uzun süren tarafsızlık ve saldırmazlık muahedesi imza edilmiştir. Bu muahede de Lozan Muahedesi gibi, İkinci Cihan Harbi'ni geçirmiş ve memleketi bu harpten selametle kurtarmıştır.

Lozan Muahedesi'nin, (...) tamirini ileriye bıraktığı diğer bir mesele, Hatay'dır. Hatay'ın geleceği bu muahedede özel bir idare vaadiyle geriye bırakılmıştır... Araplara karşı vicdan rahatlığı ile konferanstan çıktık... Azınlıklar yüzünden çok sıkıntı çektik...

"Hasta Adam"dan bir devlet doğdu

"Hasta Adam"dan bir devlet doğdu. Lozan Muahedesi'nin takıntıları ve eksikleri diye sayılabilecek bütün meseleler, zamanla temizlenmiş, tamamlanmıştır. Bu sebeple, Lozan Muahedesi, Türk siyasi hayatında başlıbaşına bir yer tutan milli bir eser halindedir. Lozan Muahedesi yeni bir Türk devletinin kurulmasında temel unsur olan bir siyasi vesika olmuştur. Bu milli devlet, tam manasıyla medeni ve bağımsız bir devletin bütün haklarına sahip olmuştur...

Bir İngiliz tarihçinin dediğine göre, Osmanlı Devletinin kaldırılması fırsatı, Avrupa'nın eline 1300 senesinden beri ancak iki defa geçmiştir. İkinci fırsat, Milli Mücadele dediğimiz devrede zuhur etmiş ve Avrupa bundan faydalanamamıştır...

Galip devletlerin tahminleri boşa çıktı

Lozan şartlarını kabul eden galip devletler, Türkiye'nin bu şartları koruyup geliştirebileceğine aslında inanmıyorlardı. Harap ve muhtaç bir memleket, yaşamak ve kurtulmak için avuç açıp bütün kazandıklarını kısa zamanda kaybedecek sanıyorlardı... Biz, çok dikkatli ve sebatlı bulunmaya mecburduk...

Müttefikler, Lozan Muahedesi'ni harp yapmak imkânı olmadığından dolayı mecburiyetle kabul ettikleri kadar, bunu büyük ölçüde ümitle de kabul etmişlerdir... Kendisine hiçbir suretle yardım edilmeyecek yeni Türk devletinin, içeride çıkacak karışıklıklara

karşı ne kudret göstereceğini görmek, ölçmek istiyorlardı. Bütün bu ümitler, ayrı ayrı çetin imtihanlar geçirilerek silinmiştir...

Mali ve iktisadi baskılar

En mühim baskı, mali ve iktisadi yönde olmuştur. Öyle ki, yeni Türk devletinin yaşamasında ve kalkınmasında kendisine hiçbir yardım yapılmamıştır. Mali ihtiyaçlar esnasında, ben bir defa, 5 milyon lira kadar bir kredi açılması için bir banka ile müzakereye girilmesini arzu etmiştim. Bana gelen cevapta, *"Sene içinde devam edecek 5 milyon liralık bir kredi de bir istikraz demektir, istikraz muamelesini tamamlayarak bir konuşma açabiliriz"* deniyordu. Anladım ki, eski fikirler olduğu gibi duruyor. En ufaktan, ihtiyaç içinde bunaldık kanaati hasıl olmuştur. Bunları silmek lazımdır. Derhal cevap verdim. İhtiyacımız yoktur, meselemiz de yoktur. Kestim attım (...) (istikrazla imtiyazlar koparmaya alışmışlardı). Memleketi her zaman amana getirmek mümkün olduğu kanaatindeydiler. Bunu bana muahede esnasında açıkça söylemişlerdi. Bu dikkatle, memleketin ihtiyaç zamanlarında büyük buhran devirleri atlatılabilmiş, Lozan Muahedesi hükümlerinin temellerine toz kondurulmamıştır.

Bir bütün olarak değerlendirmek lazımdır

Lozan'ı ve sonrasını bir bütün olarak değerlendirmek lazımdır. Lozan Muahedesi, milletler tarihinde nadir görülen misallerden biridir. 45 yıl sonra canlılığını hâlâ muhafaza ediyor. Lozan Muahedesi üzerinden bir İkinci Cihan Harbi geçmiştir. Bu İkinci Cihan Harbi'nden, Lozan hedefleri daha sağlamlaştırılmış olarak çıkarılabildi. Nihayet Türk tarihinde, 45 senelik bir barış devri, Lozan'dan sonra onun tabii bir sonucu olan laik cumhuriyete nasip olmuştur. Lozan Muahedesi bugün devletin temel idare kurallarına öncülük ve kılavuzluk edebiliyor. Diğer milletlerin hayatında bir muharebeden sonra yapılan siyasi akdin 45 sene sonra kendi değerini muhafaza eden bir vesika olarak kalması nadir mi-

sallerden biridir. Bu gerçeği gelecek nesillerin hiçbir şekilde gözden uzak tutmamaları lazımdır.

Lozan Muahedesi, askeri zaferler gibi milletimizin hakkı ve kendi kabiliyetinin mahsulü olan bir kazançtır.[1665]

Bizim notumuz: Evet, Lozan Antlaşması'nın esasları, imzalanmasından 45 yıl sonra olduğu gibi 90 yıl sonra da hâlâ yaşamaktadır.

1665) İsmet İnönü, ***Hatıralar***, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s.419-426.

KAYNAKLAR

ARŞİVLER

Türk Arşivleri

T.C. Dışişleri Bakanlığı Arşivleri (*DBA*)

DBA - S. Türk K. 34/2

DBA - S. Türk K. 41/1

DBA - S. Türk K. 41/2

T.C. Paris Büyükelçiliği Arşivleri (PBA)

PBA-K. 372/1

PBA-Lozan Sulhu. Tebrikat

İngiliz Arşivleri (Public Record Office, London)

Cabinet Papers (Bakanlar Kurulu Arşivleri, *CP*)

CP 4186

Foreign Office Archives (Dışişleri Bakanlığı Arşivleri, *FO*)

FO 371: General Corrrespondence (Genel Yazışmalar) dizisinden kullanılan ciltler:

FO 371/7872	*FO 371/7917*
FO 371/7886	*FO 371/7918*
FO 371/7891	*FO 371/9065*
FO 371/7892	*FO 371/9071*
FO 371/7897	*FO 371/9099*
FO 371/7898	*FO 371/9121*
FO 371/7902	*FO 371/9122*
FO 371/7903	*FO 371/9130*
FO 371/7906	*FO 371/9131*
FO 371/7909	*FO 371/17962*
FO 371/7910	*FO 371/17962*
FO 371/7914	*FO 371/17963*

FO 424 : Confidential Print (Gizli Yayınlar) dizisinden kullanılan ciltler:

FO 424/254

FO 424/255

FO 424/256

FO 424/257

FO 424/258

KİTAPLAR

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1991

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III (1918-1937), 2. bs., Ankara, 1961

Gazi M. Kemal, *Nutuk/Söylev, II. Cilt (1920-1927)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1984

Gazi M. Kemal, *Nutuk/Söylev. Vesikalar/Belgeler, Cilt III*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1989

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 13 (1922), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 14 (1922-1923), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 15 (1923), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 16 (1924), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005

Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge), Cilt I, 1919-1923, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981

Mahir Aydın, *İstanbul Kurtulurken. İstanbul'un Kurtuluş Bayramı*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011

Kemal Bek, *Yahya Kemal Beyatlı*, İstanbul, 2001

Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar I*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1957

Devleti Aliyei Osnaniye-Bulgaristan İstanbul Muahedenamesi, 29 Eylül 1913, Matbaai Osmaniye, Dersaadet, 1330/ Traité de Constantinople, Imprimérie Osmanié, Constantinople, 1914

Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series, Volume XVIII, London, 1972

Düstur, Tertip III, Cilt 5

Çağrı Erhan (Editör), *Yaşayan Lozan*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 2003

T.C. Hariciye Vekâleti, Muahedat Mecmuası, Üçüncü Cilt, Ankara, 1926, Zeliç Biraderler Matbaası, İstanbul, 1926

Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Cilt I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953

Behiç Erkin, *Hâtırat 1876-1958*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2010

İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973) 1. Cilt*, YKY, İstanbul, 2001

İsmet İnönü, *Hatıralar* (Yayıma Hazırlayan: **Sabahattin Selek**), Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006

İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları, Birinci Cilt (1920-1938), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1992

Martin Gilbert, *Sir Horace Rumbold Portrait of a Diplomat 1869-1941*, Heinemann, London, 1973

Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi. Mondros'tan Mudanya'ya kadar, 30 Ekim 1918-11 Ekim 1922*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1970

Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II: Mudanya Mütarekesinden 1923 sonuna kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1973

Joseph C. Grew, *Turbulent Era. A Diplomatic Record of Forty Years, 1904-1945, Vol. I*, Edited By **Walter Johnson**, Houghton Mufflin Company, Boston, 1952

Joseph C. Grew, Lozan Günlüğü, Türkçesi: **Dr. Kadri Mustafa Orağlı**, Multilingual, İstanbul, 2001

Kâmuran Gürün, *Bükreş-Paris-Atina Büyükelçilik Anıları*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994

Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler, Önsöz: **İsmet İnönü** (Çeviren: **Seha L. Meray**), Takım I, Cilt I, Kitap 1, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969

Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler, Takım I, Cilt 2, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1969,

Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler (Çeviren: **Seha L. Meray**), Takım I, Cilt 4, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972

Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler, Takım II, Cilt 1, Kitap 2, Ankara, 1973

Ministères des Affaires Etrangères, *Documents Diplomatiques. Conférence de Lausanne. Tome premier, 21 Novembre 1922-1er Février 1922*, Paris Imprimérie Nationale, Paris, MDCCCCXXIII

Minsiterstvo İnostranmh Del SSSR, *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR* (SSCB Dışişleri Bakanlığı, *SSCB Dış Politika Belgeleri*), Moskova, 1961, Tom/ Cilt V

Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 2.bs., Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1969
Ali Naci Karacan, *Lozan*, 2. bs., Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971
Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, 3. bs., Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993
Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım III. Cild*, Altındağ Yayınları, İstanbul, 1968
Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983
Kadri Mustafa Orağlı, *Lozan Günlüğü*, Multilingual, İstanbul, 2001
Turgut Özakman, *1981-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998
Andrew Ryan, *The Last of the Dragomans*, Geofrety Bles, London, 1951
Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü Cilt IV*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996
İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1983 (3. baskı 2000)
Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993
Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt III*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2001
Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I- 1920-1923*, 2. bs., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992
Bilâl N. Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996
Bilâl N. Şimşir, *Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi. Cilt I (1922-1924) Bir Laik Cumhuriyet Doğuyor*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1981
Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Cilt IV*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1984
Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Cilt V: Ekim 1922-Aralık 1925*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2005
Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları. Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı, Cilt I (Kasım 1922-Şubat 1923)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990
Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları. Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı, Cilt II (Şubat-Ağustos 1923)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994

Bilâl N. Şimşir, *Türk Yahudiler II*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010
Bilâl N. Şimşir, *Şair Diplomatlar*, Yargı Yayınevi, Ankara, 2006
Ahmet Temiz, *Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007
TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985
TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 4, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima senesi 3, Cilt 23
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima senesi 3, Cilt 24
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima Senesi 3, Cilt 25
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima Senesi 4, Cilt 28, TBMM Matbaası, Ankara, 1961
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima Senesi 4, Cilt 29, TBMM Matbaası, Ankara, 1961
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, İçtima Senesi 1, Cilt 1, TBMM Matbaası, Ankara, 1961
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, İçtima Senesi 1, Cilt 2, TBMM Matbaası, Ankara, 1961

MAKALELER, GAZETELER

Bilâl N. Şimşir, "Lozan'a Doğru", *Cumhuriyet*, 24 Temmuz-3 Ağustos 1973
Bilâl N. Şimşir, "Vahdettin'in Kaçışı", *Cumhuriyet*, 26-29 Kasım 1973
Cumhuriyet (İstanbul)
Daily Telegraph (Londra)
Echo National (Paris)
La France (Paris)
La Gazette de Lausanne (Lozan)
Hâkimiyeti Milliye (Ankara)
Le Journal (Paris)
Journal des Débats (Paris)
Matin (Paris)
The New York Times
Petit Parisien (Paris)
La Suisse (Cenevre)

Le Temps (Paris)
The Times (Londra)
La Tribune de Genève (Cenevre)

İÇİNDEKİLERİN ANALİTİK DÖKÜMÜ

I
BÜYÜK ZAFERDEN LOZAN BARIŞ KONFERANSINA
(9 Eylül-19 Kasım 1922) (Sayfa 29-144)

1) İZMİR'DEN MUDANYA'YA
(9 Eylül-11 Ekim 1922) (Sayfa 29-50)

9 Eylül 1922 Cumartesi: Gazi M. Kemal Paşa'dan Başbakan Rauf Bey'e tel: Türk askeri İzmir'e girdi – İtalya'dan Lord Curzon'a: Konferans toplanması önerisi – Roma'dan Londra'ya mesaj: Barış yapmak için İstanbul ve Trakya konusunda Türklere umut vermek gerek – Londra'dan cevap: Türklere ödün vermeye gerek yok – **11 Eylül:** İngiltere'den Müttefiklere cevap: Şu sırada Türkleri konferansa çağırmak uygun değil – **14 Eylül:** İstanbul'da Rumbold'dan Londra'ya tel: Konferans için tam zamanıdır, yoksa zor durumda kalırız – **15 Eylül:** Rumbold'dan Londra'ya tel: M. Kemal İstanbul ve Trakya üzerine yürüyebilir. Tezelden konferans toplanmalı – **17 Eylül:** İzmir'de M. Kemal'den Hamit ve Yusuf Kemal Beylere tel: Harekâtımızı durdurmamak şartiyle siyasi görüşme çağrısını memnunlukla karşılarız – **18 Eylül:** M. Kemal'den İzmir'de General Pellé'ye: Ordularımız hedeflere ulaşmadan duramazlar: Trakya, Türkiye'ye teslim edilirse oraya asker geçirmemize gerek kalmaz – Atina'da Lindsley'den Londra'ya tel: Türkleri Avrupa'ya geçirmemek için Yunan ordusunu kullanabiliriz – **19 Eylül:** M. Kemal'den Hamit Bey'e: Trakya ve İstanbul bize teslim edilirse Trakya'ya asker geçirmeyeceğimizi Pellé'ye söyledik –Paris'te Hardinge'den Curzon'a tel: Fransa Başbakanı, M. Kemal'in Trakya ve İstanbul üzerindeki istekleri kabul edilmeden konferansa yanaşmayacağını söylüyor – **20 Eylül:** Paris'te İngiliz-Fransız görüşmeleri: Mustafa Kemal'i konferansa çağırmak için Boğazlar ve Trakya'yı vaadetmek gerek – **21 Eylül:** Rumbold'dan Londra'ya: M. Kemal, Meriç'e kadar Trakya'yı istiyor, Üsküdar'da konferans öneriyor – **22 Eylül:** M. Kemal'den Karabekir'e bilgi – Paris'te Curzon'dan Londra'ya: Poincaré, M. Kemal'e boyun eğmemizi istiyor – **23 Eylül:** Müttefikler, Türkiye'yi konferansa çağırıyor; Meriç'e kadar Trakya'yı Türkiye'ye bırakacaklar – **24 Eylül:** Konferans çağrısı Fransa'da hoşnutlukla karşılandı – Moskova, Yakındoğu konferansı öneriyor – **25 Eylül:** Ame-

rikan basını Türklerin Avrupa'ya dönüşüne üzülüyor – **27 Eylül**: M. Kemal'den Daily Telegraph'a demeç – Belgrad'da Yung'dan Londra'ya: Türkiye'nin konferansa çağrıldığı Yugoslavya'ya bildirildi – **28 Eylül**: Türkiye, Mudanya'da konferans öneriyor – **29 Eylül**: Rumbold'dan Londra'ya: Türkiye, Meriç'e kadar Trakya'nın hemen boşaltılmasını ve Mudanya'da konferans toplanmasını istiyor – **30 Eylül**: İngiltere, Fransa ve İtalya'ya Rus notası, Boğazlar sorunu

1 Ekim Pazar: Paris'te Hardinge'den Londra'ya: M. Kemal, 3 Ekimde Mudanya'da konferans toplanmasını kabul ediyor – Curzon'dan Rumbold'a: Mudanya konferansı yalnız askeri konularda karar verecek, siyasi konulara karışmayacak. D. Trakya'nın geçici yönetimine Müttefikler karar verecek – **2 Ekim**: Fransa, 3 Ekimde Mudanya konferansının toplanması için İngiliz cevabını bekliyor – Rumbold'dan Londra'ya: Fransız Y. Komiseri D. Trakya'nın hemen boşaltılmasını istedi. Bunu kabul etmedim ve önce M. Kemal'in barış konferansını kabul etmesi gerekir, dedim – **4 Ekim**: M. Kemal, TBMM'de konuştu – Türkiye, Müttefiklere nota verdi: Barış konferansının 20 Ekimde İzmir'de toplanmasını önerdi – **6 Ekim**: M. Kemal'den Mudanya'da İsmet Paşa'ya ve İstanbul'da General Pellé'ye: D. Trakya'nın Türkiye'ye teslimi geciktirilmemelidir – **8 Ekim**: Mudanya'da Harington'dan Londra'ya: Mütarekeyi bugün imzalamayı umuyoruz – **9 Ekim**: M. Kemal, gizli oturumda TBMM'ne bilgi veriyor: Misak-ı Milli hedefimize diplomatik yolla ulaşmak istiyoruz – Harington'dan Londra'ya: Mütareke anlaşması hazır ama bugünkü toplantı ertelendi – **10 Ekim**: M. Kemal'den İsmet Paşa'ya: Son bir çaba harcayıp Mütarekeyi imzalayınız – **11 Ekim**: İsmet Paşa'dan not ve Rumbold'dan tel: Mütareke anlaşması imzalandı

2) MUDANYA'DAN LOZAN'A
(12 Ekim-19 Kasım 1922) (Sayfa 50-144)

12 Ekim 1922 Perşembe: Curzon'dan Hardinge'e tel: Fransa da uygun görürse konferansın 14 Kasımda Lozan'da toplanmasını önereceğiz – **13 Ekim**: Rumbold'dan Curzon'a: İstanbul Hükümetinin konferansa katılmasına M. Kemal karşıymış – **14 Ekim**: Çiçerin'den Yusuf Kemal Bey'e: S. Rusya ve Türkiye el ele vermeli – **16 Ekim**: Poincaré'den Curzon'a: Lozan Türklere uzak görünüyor – **17 Ekim**:

Tevfik Paşa'dan M. Kemal'e mesaj: Barış konferansına katılım konusunda anlaşalım – Rumbold'dan Curzon'a: Sevr Antlaşması ölmüştür. Müttefikler şimdi Misak-ı Milli ile boğuşmak durumundadırlar – **18 Ekim**: Curzon'dan Poincaré'ye: Konferansın 13 Kasımda Lozan'da toplanması, İstanbul ve Ankara Hükümetlerinin çağrılması önerisi – M. Kemal'den Hamid Bey'e: Konferansta Türkiye'yi yalnız TBMM Hükümeti temsil edecektir – TBMM, gizli oturumunda barış konferansını görüştü – **19 Ekim**: Çiçerin'den İngiltere ve Fransa'ya nota: Barış konferansına Rusya ile Karadeniz'de kıyısı olan devletler de katılmalıdır – Rumbold'dan Curzon'a: Konferansın yerini ve tarihini tezelden Türklere bildirelim – **20 Ekim**: Sofya'da Erskine'den Curzon'a: Stambuliyski, Türklerin Avrupa'dan atılmamasına üzülmüştür – **21 Ekim**: İsmet Paşa'nın notu: Bursa'da Fevzi Paşa delegasyona benim atanmam görüşünde – **23 Ekim**: İzzet Paşa, konferansa İstanbul Hükümetinden de bir heyet gitsin diyor – **24 Ekim**: M. Kemal, İsmet Paşa'ya barış konferansına atanacağını bildirdi – **25 Ekim**: Yusuf Kemal Bey, Dışişleri Bakanlığı görevinden ayrıldı – **26 Ekim**: İsmet Paşa Dışişleri Bakanı oldu – Curzon'dan Rumbold'a talimat: Hem İstanbul, hem Ankara Hükümetini konferansa davet ediniz – **27 Ekim**: Müttefikler (İtilaf Devletleri) TBMM Hükümetini, 13 Kasımda Lozan'da toplanacak barış konferansına delege göndermeye davet ettiler – Rusya Hükümeti de konferansa çağırıldı – **28 Ekim**: İsmet Paşa, Orduya veda etti – Rumbold'dan Curzon'a: İsmet Paşa Dışişleri Bakanı oldu – Dr. Rıza Nur'dan Çiçerin'e mektup: TBMM Hükümeti, Sovyet Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın da konferansa katılmasını istedi – **29 Ekim**: Tevfik Paşa, İstanbul Hükümetinin de konferansa çağrıldığını M. Kemal'e telledi – **30 Ekim**: İsmet Paşa Meclis'te uzunca bir konuşma yaptı. Türk milletiyle barış yapabilmek için, Türkiye'nin gerçek ve meşru sahipleriyle karşı karşıya olmak gerekir, dedi – Meclis, Tevfik Paşa'nın telgrafını görüştü – **31 Ekim**: Barış konferansına gidecek delegeler seçildi. Delegelere yetki belgeleri ve İsmet Paşa'ya Hükümet Talimatı verildi – **31 Ekim**: İsmet Paşa Aralov'u kabul etti – Rumbold'dan Curzon'a: İsmet Paşa başdelege, Rıza Nur ve Hasan Bey (Saka) delege seçildi

1 Kasım 1922 Çarşamba: TBMM Saltanatı kaldırdı – **2 Kasım**: TBMM'de, Lozan'a gidecek heyetin Hükümet tarafından seçilmesi kabul edildi. İsmet Paşa nasıl çalışacaklarını anlattı. 300 bin lira öde-

nek istendi ve heyet başkanı ve üyelerinin yevmiyeleri belirlendi – **3 Kasım**: Meclis, Lozan Konferansı için 150 bin lira ödenek öngördü; konferansa katılacak olan mebusların izinli sayılmalarını kabul etti – Sovyet Rusya, Osmanlı Saltanatının kaldırılmasını kutladı – **4 Kasım**: İtilaf Devletleri, Türkiye'nin tek heyetle konferansa katılmasını kabul ettiler. Türk ve Rum nüfus mübadelesine ilişkin Nansen Raporu Milletler Cemiyeti'ne sunuldu – **5 Kasım**: İsmet Paşa heyeti Ankara'dan Lozan'a hareket etti – Rumbold'dan Curzon'a: İstanbul Hükümetinin istifa etmesiyle bir zorluk ortadan kalktı – Poincaré, konferansta Fransa ile İngiltere'nin bir ortak cephe oluşturmalarını istedi – **6 Kasım**: Curzon, konferans tarihinin 13 Kasımdan 27 Kasıma ertelenmesini Fransa ve İtalya'ya önerdi – Sofya'da Erskine'den Curzon'a: Bulgaristan, konferansta Trakya ve sınırlar konusunda da söz sahibi olmak istiyor – **7 Kasım**: M. Kemal'den Tevfik Paşa'ya: 17 Ekim günlü telgrafınızın elime geçmemesine üzüldüm – İsmet Paşa'dan Sapanca'da basına ilk demeç: Amacımız Misak-ı Milli içindedir – İsmet Paşa Heyeti İstanbul'da coşkuyla karşılandı – Gece, İsmet Paşa İstanbul'da Harington ile görüştü – Poincaré, konferansın en geç 20 Kasımda toplanmasını istiyor – Rumbold, İstanbul'da son gelişmeleri Curzon'a rapor ediyor – **8 Kasım**: İsmet Paşa İstanbul'da Yüksek Komiserlerle, İsveç Elçisiyle ayrı ayrı görüştü; Darülfünun'u ziyaret etti: Rumbold, konferansın ertelenmesi ihtimalinden söz etti – Mougin'den Paris'e: Konferans ertelenmesin, M. Kemal'in sabrı taşıyor – Bükreş'te Dering'den Curzon'a: Romanya konferansta Boğazlar, kapitülasyonlar, Trakya gibi konular üzerinde duracak – **9 Kasım**: İsmet Paşa heyeti İstanbul'dan Lozan'a hareket etti, Sirkeci garında törenle uğurlandı – Musul'dan M. Kemal'e tel: Musul'un kurtarılmasını istirham ederiz – **10 Kasım**: İsmet Paşa Sofya'da karşılandı ve yola devam etti – **11 Kasım**: İsmet Paşa'dan tel: İstanbul'da İsveç Elçisi, şu sırada Amerika'dan kredi alınabileceğini söyledi – **12 Kasım**: İsmet Paşa, trende Bulgar Başbakanı Stambuliyski ile görüştü; Milano'da Daily News'e demeç verdi – Havas'tan flaş haber: Konferans 20 Kasıma ertelendi – Paris'te Ferit Bey'den Lozan'da Aliça aracılığıyla İsmet Paşa'ya mesaj: Konferans 20 Kasıma ertelendi. Yarın Lozan'da kimse olmayacak. Görüşmek için Paris'e gelmeniz rica ediliyor – İsmet Paşa'dan Le Matin'e demeç: Konferansın ertelendiğini mi söylüyorsunuz? Hükümetlerinizin yüklendikleri sorumluluk

ağırdır – Türk heyeti Lozan'a vardı. İsmet Paşa, Müttefiklere telgrafla nota gönderdi. Paris temsilcisi Ferit Bey'i ve Roma temsilcisi Celalettin Arif Bey'i Lozan'a çağırdı – **13 Kasım**: Türk Heyeti Lozan'da organize oldu ve işe koyuldu – Konferansı ertelemiş olan Curzon ve Poincaré, İsmet Paşa'dan telgrafla özür dilediler – İsmet Paşa, Lozan'da ilk basın toplantısını yaptı, Konferansın ertelenmesini eleştirdi – Konferansın ertlenmesi üzerine İsmet Paşa'nın Paris'e gideceği haberi Lord Curzon'u tedirgin etti ve kaygılandırdı. Curzon, konferans öncesinde İsmet Paşa ile ayrı görüşme yapılmamasını istedi – **14 Kasım**: Ermenilerin İsmet Paşa'ya suikast hazırladıkları haber alındı – İsmet Paşa Lozan'dan Başbakanlığa iki telgraf gönderdi: Trende Bulgar Başbakanı Stambuliyski ile yaptığı görüşmeyi ve konferansın ertelendiğini rapor etti – Akşam İsmet Paşa Lozan'dan Paris'e gitti – İngiltere, Fransa ile İtalya'ya bir muhtıra sundu; İngiliz görüşlerini sıralayarak bu konularda Müttefiklerin birlikte hareket etmeleri istendi – **15 Kasım**: İsmet Paşa Paris'te, Poincaré ile görüştü; otelde bir basın toplantısı yaptı; Franklin-Bouillon ve Dr. Nihat Reşat (Belger) ile buluştu ve akşam tiyatroya gitti – **16 Kasım**: Fransız basını İsmet Paşa'nın Paris ziyaretine geniş yer verdi; İsmet Paşa, Avrupa ve Amerika'daki son Osmanlı diplomatik temsilciliklerini, Paris Mümessili Ferit (Tek) Bey'e bağladı. Hariciye'de bir "devrim" yapıldı. **16-17 Kasım**: Halife Vahdettin, hayatının tehlikede olduğunu söyleyerek İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetlerine sığındı ve Malaya adlı İngiliz Savaş gemisiyle İstanbul'dan Malta'ya götürüldü (üç belge). – **17 Kasım**: Madrid, Stockholm, Kopenhag, Lahey, Brüksel, Bern ve Londra'daki Osmanlı Elçilikleri, Paris Mümessili Ferit Bey aracılığıyla Ankara Hükümetine bağlandı – **18 Kasım**: İsmet Paşa Paris'ten Lozan'a döndü – Paris'te Curzon ile Poincaré arasında görüşmeler yapıldı ve Türkiye'ye karşı bir "birleşik cephe" oluşturuldu – **19 Kasım**: İngiltere ile Fransa arasında oluşturulan "birleşik cephe"ye, İsviçre'de Mussolini de katıldı – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Paris ziyareti raporu – Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Vahdettin'in kaçışı – **19-20 Kasım**: Dış basında Vahdettin'in kaçışı – **20 Kasım**: Vahdettin ıskat edildi ve Abdülmecit Efendi Halife seçildi – Vahdettin Malta'ya vardı – Sofya'da Erskine'den Curzon'a: Batı Trakya'da Türk ve Bulgar çeteleri faaliyette imiş

II
BİRİNCİ DÖNEM LOZAN BARIŞ KONFERANSI
(20 Kasım 1922-4 Şubat 1923) (Sayfa 145-414)

1) KONFERANSIN İLK ON GÜNÜ
(20-30 Kasım 1922) (Sayfa 145-220)

20 Kasım 1922 Pazartesi: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Konferans, İsviçre Cumhurbaşkanının söyleviyle açıldı. Curzon söylevini okudu. Arkasından ben söylevimi okudum – Lord Curzon'dan Londra'ya: Konferansın ilk toplantısı halka ve basına açık olarak yapıldı. İsmet Paşa pek tarafgir ve oldukça sert bir nutuk okudu – Amerikan delegesi Grew'un günlüğü: Monbenon gazinosunda bir araya geldik. İsmet Paşa, tehdit edici bir konuşma yaptı – Ruşen Eşref'ten İstanbul gazetelerine tel: Konferans saat 15'te açıldı. İlk oturum yarın saat 11.00'de – İsmet Paşa'nın söylevinin metni – **21 Kasım**: Dış basında Konferansın açılışı – İsmet Paşa'dan: Bugün Curzon'la görüştüm. Bizim için en önemli konunun ne olduğunu sordu. Tam bağımsızlık dedim. Konferansta bu sabah yalnız iç tüzük görüşüldü – Curzon'dan İsmet Paşa'ya: Yunanistan'ı yendiniz ama Müttefikleri yenmiş değilsiniz – Curzon'dan Londra'ya: Konferansın ilk çalışma toplantısında üç ana komisyon oluşturuldu: 1) Ülke ve Askerlik Sorunları, 2) Türkiye'de Yabancılar ve Azınlıklar Rejimi, 3) Maliye ve İktisat Sorunları Komisyonları – ABD Delegesi Grew'un günlüğü: İsmet Paşa galip bir ülkeyi temsil ediyor ama yenik düşmüş bir düşman gibi muamele görüyor – Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Yugoslavya ile ilişki kurulması konusunda Lozan'daki Sırp delegesiyle görüşmeniz uygun olur – **22 Kasım**: Rauf Bey'den (M. Kemal Paşa'dan) İsmet Paşa'ya: Ethem ve Eşref'in İsviçre'ye gittikleri haber alındı. Size suikastta bulunabilirler – İsmet Paşa'dan: Doğu Trakya'da 1913 sınırını, Batı Trakya'da plebisit istedim. Venizelos kabul edemeyeceğini söyledi. Curzon ile tartıştık. Meriç'e kadar sınır, bir de askersiz bölge öngörüyorlar – Curzon'dan Londra'ya: Trakya konusunda sapasağlam bir Müttefik cephe olduğumuzu Türklere gösterdik – Grew'un günlüğü: Trakya sınırları tartışıldı – **23 Kasım**: Konferans Trakya sınırlarını görüşüyor – İsmet Paşa, Trakya konusunda Türk isteklerini ayrıntılarıyla açıkladı. Batı Trakya için halkoyuna başvurulmasını isterken, bu bölgede 129 bin Türk'e karşılık sadece 33 bin kadar Rum

yaşadığını da istatistiklerle gösterdi. Doğu Trakya için 1913 sınırını istedi. 1913 yılında Dimetoka, Seymenli ve Mustafapaşa (Bugün: Svilengrad) topraklarının Türkiye sınırları içinde olduğunu hatırlattı, Edirne'nin hinterlandı olan bu yörede 26 Rum köyüne karşılık 76 Türk köyü bulunduğunu gösterdi. İsmet Paşa'nın Batı Trakya konusundaki istekleri büyük tepki çekti. Türkiye'nin Meriç'in batısına geçemeyeceği ileri sürüldü – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Arazi Komisyonu toplandı. Batı Trakya'nın kendi kaderini tayin etmesini, Doğu Trakya için de 1913 sınırını istedim. Sınırların askerlikten arındırılması konusu altkomisyona gönderildi – Curzon'dan Londra'ya: Trakya'da askerden arındırılacak bölgenin belirlenmesi altkomisyona gönderildi – Grew'un günlüğü – İstanbul'da İtilaf Devletleriyle sürtüşmeler Lozan'a yansıtıldı. Sürtüşmeler, Batılıların kapitülasyon alışkanlığından kaynaklanıyor – **24 Kasım**: Trakya sınırlarında askersiz bölgeler konusu konferansın gündeminde – Dış basında "Balkan devletleri arasında 'aşk evliliği' mi?" sorusu – Grew'un günlüğü: Trakya'da askersiz bölgeler – **25 Kasım**: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Trakya'da askersiz bölge konusu; Müttefiklerden iki muhtıra; mübadele işi; Türkiye-Yugoslavya ilişkileri konusunda Sırp Bakanla görüşme; Trakya sınırı son defa görüşülüyor – Ege adaları konferans gündemine geliyor ve İsmet Paşa şu bildirimde bulunuyor: 1) Trakya sorunu çözümlenmiş sayılamaz, bu konuya tekrar döneceğim; 2) İmroz (Gökçeada) ve Bozcaada üzerinde Türk egemenliği tartışılamaz; 3) "Kapitülasyonlardan yaralanmakta olan" diye yeniden çağrılan ülkelerle görüşülmeyecektir – **26 Kasım**: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Batı Trakya, Karaağaç, adalar, dışarıda kapitüler ülkeler ve Ermeniler – Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Trakya konusundaki görüşünüz uygundur; İstanbul'da gerginlik yoktur; şikâyetler yersizdir – İsmet Paşa'nın özel görüşmeleri: Paşa, Fransız Barrère, Lord Curzon, Amerikan delegesi Child ve Polonya Cumhurbaşkanının Yaveri ile ayrı ayrı yapmış olduğu görüşmeleri rapor ediyor – **27 Kasım**: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Batı Trakya'da plebisit, Karaağaç ve Ermeni iddiaları konularında Hükümet görüşleri – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: 26 Kasım günü konferans olmadı; özel görüşmeler yaptım – Curzon'dan Londra'ya: 26 Kasım akşamı İsmet Paşa ile bir buçuk saat görüştüm. Musul'u geri istiyor. Barış yapıldıktan sonra Türkiye'nin nakit paraya ihtiyacı olacağını, para arayanların ise gözlerini hep Londra'ya çevirdikleri-

ni, bunu önceden düşünmek gerektiğini söyledim. Konferans dışında bir anlaşmaya varamaz mıyız, dedim. Bundan sonra genel konulara geçtik – İsmet Paşa, 27 Kasım akşamı da İngiliz Dışişleri Müsteşarı Tyrrell ile özel bir görüşme yaptı. Bu görüşme, İsmet Paşa- Curzon özel görüşmesinin bir devamı olmuştur – Amerikan delegesi Grew, bugünkü günlüğünde, kapitülasyonlar üzerinde duruyor ve Türkiye'deki Amerikan eğitim, din ve hayır kurumlarının kapitülasyon ayrıcalıklarından mahrum kalacakları kaygısını dillendiriyor – Üçüncü Komisyonda ilk tartışmalar: Fransız delegesi Barrère'in başkanlığında ilk defa 27 Kasım günü toplanan bu komisyonda İsmet Paşa, Osmanlı borçları ve Yunanistan'dan tazminat sorunlarına değindi. Barrère de Fransa, İngiltere ve İtalya'nın işgal giderlerini Türkiye'ye ödetmeye kalkıştı – **28 Kasım**: Başbakan Rauf Bey'den: İstanbul'da durum, Romanya ve Bulgaristan'a temsilciler gönderme, Mısırlı Zoglul Paşa, Sovyet Rusya'yla zorluklar, Türkiye'deki Ermenilerin de mübadele edilmesi konuları – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Maliye komisyonunda tam ekonomik bağımsızlık ve Yunanistan'dan tazminat istedik. Üçüncü Komisyonda mali konuların görüşülmesi – İsmet Paşa'nın Konferans dışında özel temasları ve görüşmeleri: İngiliz, Fransız, İtalyan, Rus ve Ukrayna temsilcileri ile ayrı ayrı temaslar ve görüşmeler – **29 Kasım**: Konferans konusunda TBMM'ne bilgi. Rauf Bey, Meclis'e kısaca bilgi verdi. Konferansın Trakya konusunu görüşmekle başladığını, haberleşmede bazı güçlükler yaşandığını söyledi – Konferansta Ege adaları görüşüldü – İsmet Paşa'dan: Midilli, Sakız, Sisam, Nikarya adalarının askerden arındırılması kabul edildi. Öteki Ege adaları yeniden görüşülecek – Tuna üzerindeki Adakale konusu da Lozan'da İsmet Paşa'nın önüne geldi – İsmet Paşa'nın konferans dışında özel temas ve görüşmeleri: İsmet Paşa'nın, 29 Kasım günü, konferans dışında ABD, İtalya, Ukrayna delegeleriyle özel temasları olmuştur. Paşa, bunları ve Musul konusundaki gelişmeleri kısa kısa telgraflarla Ankara'ya bildiriyor – **30 Kasım**: İsmet Paşa'dan: Altkomisyonlarda gümrükler, borçlar, deniz taşımacılığı görüşüldü. – Konferans dışında özel temaslar ve görüşmeler: Rıza Nur, İngiliz Müsteşarı Tyrrell ile Musul ve petrol konusunu görüştü. Fransız delegesi Barrère, İsmet Paşa'yı ziyaret etti

2) KONFERANS DEVAM EDİYOR
(Aralık 1922) (Sayfa 220-323)

1 Aralık 1922 Cuma: Curzon'dan Londra'ya: Musul ve petrol – İsmet Paşa'dan: Türkiye ne kadar mübadil alabilecek? Anadolu'ya ve Doğu Trakya'ya ne vakit göçmen alabiliriz? Almanlar Musul'da petrol imtiyazı aldı mı? Hemen bilgi verilmesi – Savaş esirlerinin değişimi konferans gündeminde – Paris'te Hardinge'den Londra'ya yazı: Le Matin gazetesi, Lloyd George'un Yunanistan'ı Anadolu'ya ittiğine ilişkin belgeler yayımladı – **2 Aralık**: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Göçmen ve mübadiller ile Türk ve Yunan esirler hakkında bilgiler – Kapitülasyonlar sorunu konferansın gündeminde geliyor – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Esirler, mübadiller ve kapitülasyonlar – İsmet Paşa'dan: Sovyet heyetine ziyafet, Çiçerin'in konuşması ve Boğazlar sorunu – İsmet Paşa'dan Fransız Le Matin gazetesine demeç: Konferansın gidişatı hakkında görüşler – Amerikalı Grew'un günlüğü: İkinci Komisyon, adli kapitülasyonlar, ekonomik kapitülasyonlar ve tabiiyetler konularını ele alıyor. İsmet Paşa kapitülasyonlar konusunda uzun bir konuşma yaptı – **3 Aralık**: Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Elimizde 16.990 Yunan esiri var, bunların 660'ı subay..Ayrıca 100 kadar sivil tutsak var – İsmet Paşa'dan Başabakanlığa: Lozan'da Türk-Rus ilişkileri. Rusların Lozan'a gelişleri Müttefikleri tedirgin etti ve kaygılandırdı – **4 Aralık**: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Esirler, İstanbul'da durum, Sivrihisaryan kardeşler – Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Ermenilerin mübadelesi, göçmenler, esirler konuları – Lozan'da Boğazlar sorunu tartışılıyor – Grew'un günlüğü: Boğazlar sorunu – **5 Aralık**: İsmet Paşa'dan: Boğazlar sorunu – Curzon'dan Londra'ya: Boğazlar sorunu – Dış basında Boğazlar sorunu – M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya: Şeyh Sünnisi ve İtalya – Rauf Bey'den: İstanbul'da asayiş, Yunan esirleri – **6 Aralık**: Başbakan Rauf Bey'den: Canbulat Bey'in Belgrad mümessilliğine atanması – İsmet Paşa'dan: Ermenilerin mübadelesi fikrine cevap; Rumlar, Ermeniler, Musul – Dış basında Boğazlar sorunu – Amerikan delegesi Grew'un günlüğünde Boğazlar – **6-7 Aralık**: Rauf Bey'den: Türk, Rum, Yunan, asker, sivil esirler ve petrol, maden, borçlar – **7 Aralık**: İsmet Paşa'dan: Boğazlar, Musul, Ruslar – Başbakan Rauf Bey'den: İstanbul Rumları, Ermeniler, Fransız okulları, Elçiliklerimiz – **8 Aralık**: Başabakan Rauf Bey'den: Borçlar, sivil esirlerimiz – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Mübadele, kapi-

tülasyonlar, Ruslar, misyonerler, Musul; Boğazlar, İstanbul Rumları ve Rum Patriği – Curzon'dan Londra'ya tel: Boğazlar – **9 Aralık**: Başbakan Rauf Bey'den: Adana-Hama demiryolu – İstanbul'da Henderson'dan Londra'ya: Mustafa Kemal'e karşı muhalefet – **10 Aralık**: Rauf Bey'den: Sivil esirlerimiz, Boğazlar, Şeyh Mahmut – İsmet Paşa'dan: Boğazlar, Maliye komisyonu, Narodunghian – İsviçre'deki Türk Yahudilerinden Türk Heyetine ziyafet ve ziyafette İsmet Paşa'nın konuşması – **10-11 Aralık**: Rauf Bey'den: Boğazlar, misyoner okulları, Trabzon limanı – **11 Aralık**: İsmet Paşa'dan M. Mustafa Kemal'e: Temel sorunlarda dayanıp kaldık: Boğazlar, Musul – Rauf Bey'den: Demiryolları, Boğazlar – İsmet Paşa'dan: Musul, Boğazlar, Curzon ve Çiçerin ile ayrı ayrı özel görüşmelerim, yaklaşan Noel tatili – İstanbul'da Henderson'dan Londra'ya: Meclis'te M. Kemal'e karşı muhalefet, Halife-padişahtan daha büyük bir engeldir – **12 Aralık**: Mustafa Kemal'den: İyi gidiyorsunuz. Raporlarınızı okuyorum. Son durumu gösteren bir tablo rica ediyorum – **12-13 Aralık**: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Noel yortusu dolayısiyle konferansa ara veremeyiz – **13 Aralık**: Rauf Bey'den: Boğazlar, Irak, Batı Trakya, bazı duyumlar – İsmet Paşa'dan: Azınlıklar, borçlar, Boğazlar, Amerikan girişimi, misyoner okulları – Curzon'dan Londra'ya: Azınlıklar – **14 Aralık**: İsmet Paşa'dan: Azınlıklar, "Ermeni yurdu" propagandası, kapitülasyonlar, gergin durum – Rauf Bey'den: Rum göçmenler, Müslüman göçmenler, Belgrad temsilciliği, demiryolları – **14-15 Aralık**: Rauf Bey'den: Azınlıklar, yabancı okullar – **15 Aralık**: İsmet Paşa'dan: Azınlıklar, mali sorunlar, Boğazlar, Musul ve yetki belgeleri – Basında Lozan Konferansı – **16 Aralık**: Başbakan Rauf Bey, Lozan görüşmeleri hakkında TBMM'nde bilgi veriyor: 26 gün oldu. Henüz hiçbir sorun halledilemedi. İki taraf çarpışıyor: Mondros Mütarekesine dayananlar ve Mudanya Mütarekesine dayanan Türkiye. Durum zordur ve sorunlar çok karmaşıktır – İsmet Paşa'dan: Azınlıklar, şiddetli propaganda, Fransız ziyafeti, bir balo – **17 Aralık**: İsmet Paşa'dan: Azınlıklar, Boğazlar, Musul – Şifre anahtarları ve haberleşme konuları – Rauf Bey'den: Ermeniler, genel af, azınlıklar, bildiri, ekonomik bağımsızlık, borçlar, Filistin – İsviçre Türkiye Dostları derneğinin bir etkinliği ve etkinlikte İsmet Paşa'nın yaptığı konuşma – **18 Aralık**: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Adana demiryolları, Fransız okulları – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Hafta sonunda delegelerle özel görüşmeler –

Konferansta Boğazlar sorunu görüşülüyor. Resmi tutanaktan alıntı – **19 Aralık**: Rauf Bey'den: Borçlar, İstanbul'da dini liderler, Afganistan emiri, Adana'daki Fransız bankası – İsmet Paşa'dan: Boğazlar konusunda gerginlik – İsmet Paşa'dan Mustafa Kemal Paşa'ya mektup: Özlem ve üzüntü, konferansta saldırılar, heyetimizde ahenk, ciddi çalışma – Curzon'dan Londra'ya: Boğazlar sorunu – **20 Aralık**: Başbakan Rauf Bey'den: Aralov ve Mougin ile görüşme, "Yavuz" zırhlısı, Fransa-Rusya ilişkileri – Azınlıklar konusu konferans gündeminde. Resmi tutanaktan alıntı – İsmet Paşa'dan: Boğazlar, Dışişlerinde atamalar, yabancı şirketler – Konferansta Boğazlar sorunu görüşülüyor: Resmi tutanaktan alıntı – Curzon'dan Londra'ya: Boğazlar konusu, İsmet Paşa'nın uzlaşmacı tutumu, Türkler Ruslardan ayrılıyor (mu?) – **21 Aralık**: Rauf Bey'den: Genel af, Çanakkale'de İngilizlerce tutuklanan iki jandarmamız – İsmet Paşa'dan: Patrik seçimi, Boğazlar sorunu – Dış basında Boğazlar konusu – Amerikan delegesi Grew'un günlüğü: İtalyan ziyafetinde konuşulanlar – **22 Aralık**: İsmet Paşa'dan Mustafa Kemal Paşa'ya: Zata Mahsus. İtalyan ziyafetinde zahiri tatlılık ve sonrası – İsmet Paşa'dan: Azınlıklar, Boğazlar, mali işler, Hasan Bey (Saka) – İsmet Paşa'dan Zata mahsus, mali işler, borçlar – Rauf Bey'den: Ferit Bey geçici olarak mali işlere bakabilir – Curzon'dan Londra'ya: Boğazlar ve Boğazönü adaları – Amerikalı Grew'un günlüğü: Noel dolayısıyla bazı delegeler Lozan'dan ayrıldı – **23 Aralık**: İsmet Paşa'dan: Azınlıklar, Boğazlar, konferansın kesilmesi ihtimali – Rauf Bey'den: Dışişlerinde atamalar, Suriye sınırı – **24 Aralık**: Rauf Bey'den: Konferansın kesilmesi ihtimali – İsmet Paşa'dan: Azınlıklar, Boğazlar, Noel tatili, Musul, kapitülasyonlar – İsmet Paşa'dan: Suriye sınırı, konferansın kesilmesi ihtimali – Le Temps (Paris) gazetesinin başyazısı: "Lozan'da yedi hafta" – **25 Aralık**: Musul'a ilişkin Türk muhtırası dış basında yayımlandı – **26 Aralık**: M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel ve mektup: Takdir ve tebrikler. Orada kazandığın saygın yeri ve dünyaya gösterdiğin kudret, zekâ ve liyakatı mutlulukla seyrediyorum – Rauf Bey'den: Batı Trakya'daki soydaşlarımız – İsmet Paşa'dan: Boğazlar, mübadele, Patrik, Ermeniler, azınlıkların askerliği – Amerikalı Grew'un günlüğü: Karamsarlık, kapitülasyonlar, konferansın kopma ihtimali – **27 Aralık**: Rauf Bey'den: Ek ödenek, haberleşme hattı – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Ferit Bey (Tek), Türkiye'deki yabancılar – **28 Aralık**: Rauf Bey'den: Azınlıkların askerlik işi,

Irak – İsmet Paşa'dan: Musul, kapitülasyonlar, Ermeni isteği, azınlıklar, konferans kesilebilir – Amerikalı Grew'un günlüğü: Kapitülasyonlar, İsmet Paşa'nın tutumu, Curzon Türkiye'ye bir antlaşma taslağı dayatabilir – Curzon'dan Londra'ya: Kapitülasyonlar görüşüldü ve konferansın kesilme ihtimali bu soruna kaydırıldı – **29 Aralık**: Rauf Bey'den: Fransa ile gergin ilişkiler – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Abdülhamid mirası, Kapitülasyonlar kesin aşamadadır, Hükümetin görüşü nedir – Dış basından başlıklar: Lozan'da bulutlar, kriz dönemi – **30 Aralık**: M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya: Konferansta Misak-ı Milli'nin 1. maddesine dayanarak bir vesileyle Mısır'ın adını zikrediniz – Rauf Bey'den: Azınlıklar, kapitülasyonlar, Türk Ortodokslar, Ferit Bey, Hasan Bey – İsmet Paşa'dan: Azınlıklar, Musul, Chester projesi, Balya madenindeki Fransız şirketi – Amerikan Delegesi Grew'un günlüğü: Azınlıklar, "Ermeni yurdu" – **31 Aralık**: İsmet Paşa'dan: Azınlıklar, mali konular – Rauf Bey'den: Harington, Pellé, Afgan Elçisi, Suriye sınırı

3) KONFERANS DEVAM EDİYOR (Ocak 1923) (Sayfa 323-406)

1 Ocak 1923 Pazartesi: Mustafa Kemal Paşa'nın Le Journal (Paris) gazetesine demeci: Lozan konferansını değerlendirme, Fransa'nın tutumu, İstanbul ve Marmara'nın güvenliği, Musul, kapitülasyonlar, azınlıklar, Patrikhane, barışın gecikmesi, Türkiye'nin saygınlığı ve hakları – Rauf Bey, Lozan Konferansı hakkında TBMM'ne bilgi verdi, Türk mahkemelerinde yabancı danışman bulundurulması uygun görüldü – İsmet Paşa'dan: Mali konular, Musul, imtiyazlı şirketler, Türk Ortodokslar – **2 Ocak**: Rauf Bey'den: Boğazlar, savaş zararları, yabancı şirketler, Musul, Türk Ortodoksları sinodu, Sovyetler'in tutumu – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa ve Genelkurmay'a yazı: Boğazlarla ilgili son proje – **3 Ocak**: İsmet Paşa'dan: Genel af dışında 150 kişi, Paris'te Müttefikler konferansı, Musul petrolleri, ek ödenek – **4 Ocak**: Rauf Bey'den: Filistin, haberleşme zorlukları, ek ödenek, demiryolu imtiyazı – İsmet Paşa'dan: Boğazlar, azınlıklar, maliye işleri, "geçici antlaşma" projesi, Musul – **5 Ocak**: Rauf Bey'den: Halifelik, Hasan (Saka) Bey – İsmet Paşa'dan: Rum Patrikhanesi, kapitülasyonlar, Chester işi, Çiçerin, mali konular, Musul, Londra'da petrol görüşmesi, Boğazlar – Curzon'dan Londra'ya: Tamirat, antlaşma taslağı,

Musul'un kuzey sınırı, Patrikhane, kapitülasyonlar – **6 Ocak**: Rauf Bey'den: Tüketim vergisi, kapitülasyonlar, Musul, konferans kesilirse – İsmet Paşa'dan: Haberleşme zorlukları, borçlar, kapitülasyonlar, Musul, adamlarım Londra'da – İsmet Paşa'dan: Kapitülasyonlar, yasalarda ıslahat için birkaç yabancı hukukçu çağrılması – Curzon'dan Londra'ya: Kapitülasyonlarda ilerleme yok – 7 **Ocak**: Rauf Bey'den: Rumların askerliği, Boğazlar, yabancı hukukçular, İstanbul'dan götürülen silahlar – İsmet Paşa'dan: Kapitülasyonlar, azınlıklar, "Ermeni yurdu", Fransız delegesiyle görüşme, Musul – **8 Ocak**: Başbakan H. Rauf Bey'den: Genel af, yabancı hukukçular, Adana demiryolu, İngilizlerin İstanbul'dan alıp götürdükleri silahlarımız, deniz araçlarımızın motorları, Irak'ta Şeyh Mahmut – **9 Ocak**: Gazi M. Kemal Paşa'dan Müşir Fevzi Paşa'ya: Askeri teftişe çıkacağım, teftişi birlikte yapmamız yararlı olur – Rauf Bey'den: Fransa ve Rusya ile ilgili haberler. Yunanistan'da Türk esirleri – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: İstanbul sağlık komisyou, Karaağaç, Réunion Müslümanlarından yardım, af dışında 150 kişi, Türkiye'de Rus dış ticaret büroları –**10 Ocak**: Rauf Bey'den: Girit Müslümanları, Réunion Müslümanları, Karaağaç, Rusya ve Boğazlar sözleşmesi – İsmet Paşa'dan: Azınlıklar, "Ermeni yurdu" son günlerinde, sağlık komisyonu, Patriklik, Şeyh Sünnisi – Birinci Komisyonun toplantı tutanağı: Mübadele, Rum Patrikhanesi şartlı olarak İstanbul'da kalıyor – **11 Ocak**: Rauf Bey'den: Adana demiryolu, Rus ticaret temsilcilikleri ve konsoloslukları – İsmet Paşa'dan: Tarafsız ülkelerle anlaşmalar yapma yetkisi, mübadele, esirler, Patrik, İtalyanlara ziyafet – **12 Ocak**: Rauf Bey'den yazı: Yurtdışındaki memurların maaşları, elçilik ve konsoloslukların demirbaşları, arşivleri – Rauf Bey'den: Mübadil Rumlar geri dönmeye çalışıyor – İsmet Paşa'dan: Esir değişimi, azınlıkların askerlik işi, 150 kişi genel af dışında, adli kapitülasyonlar, Hasan Bey (Saka) döndü – **13 Ocak**: M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya: Çerkez Ethem'in suikasta kalkışması olasıdır – Mustafa Kemal Paşa'dan İleri gazetesine demeç: Müttefiklerin barışı geciktirmeleri kendileri aleyhine olur. Cepheyi teftişten amacım, orduyu yakından görmek, halk ile konuşmaktır –Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Yurtdışındaki memurlar, afyon anlaşması, Yunanlılar mütarekeyi çiğniyor, maden nizamnamesi değişiyor – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Esir ve nüfus mübadelesi, genel af, azınlıkların askerliği, maliye sorunları, Londra'ya giden heyetimiz, Curzon'un

mektubu – **14 Ocak**: M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya: Mektubunu aldım. Mutlu günlerde görüşeceğiz. Onu da sen sağlayacaksın. Orduyu teftişe çıkıyorum. Beni aydınlat – Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Cevat Bey'e özel görev verdik. Fuat Selim Bey'den de yararlanacağız. İngilizler Yunanı kışkırtıyormuş – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Maliye komisyonunda ilerleme yok. Musul işinin ertelenmesi düşüncesi var. Bize tamirat (tazminat) ödetmek istiyorlar, reddediyoruz. Amerikalıya ticaret anlaşması önerdim, İngilizler bize karşı yine sert bir tutum alıyorlar, amaçları yıldırmak; Fransızlar Ferit Bey'e saldırıyor – İstanbul'da Adnan Bey'den Dışişlerine: İstanbul'da İngiliz girişimi. Musul işi barış antlaşması dışında tutulsun – **15 Ocak**: Gazi M. Kemal Paşa'nın Eskişehir konuşması: Lozan Konferansı yüzyıllık sorunları çözüme bağlamaya çalışıyor; düşmanlarımız asırların hesabını bizden soruyorlar; barış, hem dünyanın yararına, hem bizim yararımıza olacaktır; biz, savaşı sürdürmekten yana değiliz; ama savaş için ayak direrlerse milletimiz daha büyük bir azim ve imanla gereğini yapacaktır – Rauf Bey'den: İtalyanların kapitülasyonlarda direnmeleri, genel af ve bazı kişilerin af dışında tutulmaları, Yunanistan'la esir değişimi, İsveç'le anlaşma yapılması için yetki belgeleri gönderiliyor – İsmet Paşa'dan: Lozan'daki Asuri-Geldani heyeti başkanı Aga Petros'u Ankara'ya göndermek niyetindeyim; Curzon, Musul yüzünden her konuda engelleyici bir tutum izliyor – Curzon'dan Londra'ya: İsmet Paşa ve Child ile bir buçuk saat görüştüm. Kapitülasyonlar yerine geçici bir hukuk sistemi koymak gerektiğini anlattım. Ama kabul edeceğini sanmıyorum. Anlaşma şansımız kalmamış görünmektedir. – Amerikan Delegesi Grew'un günlüğü: Kapitülasyonlar yüzünden herkes yorgun, bezgin ve dayanacağı son noktaya gelmiş gibi duruyor – **16 Ocak**: Gazi M. Kemal'in Arifiye Konuşması: Konferans devam ediyor. Sonucu güvenle bekleyelim – Rauf Bey'den: Cavid Bey, Haim Naum ve kâtip Suat Sedat'ın durumları. Ruslarla ilişkiler – İsmet Paşa'dan: Esirler ve sivil rehineler konusunda anlaşma tamamlandı. Üç dört güne kadar imza edilecek – İstanbul'da Henderson'dan Curzon'a iki yazı: Çanakkale ve Musul konularında girişim – **17 Ocak**: M. Kemal'in İzmit'te gazetecilere konuşması: Lozan Konferansı: Trakya, Musul, Boğazlar, azınlıklar, mübadele, kapitülasyonlar – İzmit'te Adnan Bey'den İstanbul'da Henderson'a: Yunanlılar mütarekeyi çiğniyor – Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Türk Ortodokslar – İsmet

Paşa'dan Başbakanlığa: Mübadele altkomisyonu toplantısı – **18 Ocak**: M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya: Orduyu teftişteyiz – İstanbul'da Henderson'dan Adnan Bey'e: Yunanlılar Karaağaç'a girmemiş – Rauf Bey'den: Aga Petros, adli danışmanlar, esir değişimi, Ankara'ya gelen Macar Roçkay – İsmet Paşa'dan: Mübadele, kapitülasyonlar. Yahya Kemal'den bir Lozan mektubu: Çok çalışıyoruz – Amerikan delegesi Grew'un günlüğü: Türk ziyafetinde Amerikan delegeleri ve İsmet Paşa – **19 Ocak**: M. Kemal'in İzmit konuşması: Lozan'da yüzyılların hesabı görülmektedir. Milletimizin hakkı henüz teslim edilmedi. Kapitülasyonlar, yabancılara verilmiş eski imtiyazlar – Rauf Bey'den: Trakya, Müttefiklere nota – İsmet Paşa'dan: Mübadele. Boğazlar. Amerikan delegesiyle konuşma. Lozan'da meydan muharebesi yakın – **20 Ocak**: İsmet Paşa'dan M. Kemal Paşa'ya: Başsağlığı mesajı – Rauf Bey'den: Kızılhaç, esir kampları, İngilizlerin götürdüğü silahlar, Numan Bey – İsmet Paşa'dan: Mübadele, esirler, Musul, yetki belgeleri, genel af, notaya cevap – İstanbul'da Henderson'dan Curzon'a rapor: Mustafa Kemal'in İzmit ziyareti – **21 Ocak**: Rauf Bey'den: Batı Trakya'da Yunan yığınağı, Sırp-Yunan ilişkileri, Yunanistan'daki esirlerimiz, gümrük tarifeleri – İsmet Paşa'dan: Mübadele, Batı Trakya sınırı, Ankara Anlaşması, Doğu Bayezit'teki Rus Konsolosu – **22 Ocak**: M. Kemal Paşa'nın Bursa konuşması: Barış herkes için gerekli, kapitülasyonları boynumuzdan atacağız, yeniden savaş başlarsa bunun sebebi Türkiye olmayacaktır – Rauf Bey'den: Ruslarla ilişkiler: Bayezit'teki Rus konsolosluğu, İzmir Rus konsolosluğu, Rus ticaret temsilcilikleri; Poincaré'nin mesajı, Ferit Bey (Tek) – İsmet Paşa'dan: Tazminat, Musul, mübadele, Çanakkale'de savaş mezarlıkları, İtalyan vatandaşlığına geçirilmek istenen vatandaşlar, Suriye sınırı – Türk basını hakkında haftalık İngiliz raporu – Amerikan Delegesi Grew'un günlüğü: Durum iç karartıcı, ama iki tarafın da barış istediğine ve bir çözüm bulunacağına hâlâ inanıyorum – **23 Ocak**: Gazi M. Kemal'den Amerikan milletine sesleniş: Hürriyet ve bağımsızlık uğrunda harp eden ve tıpkı sizler gibi dünyada ilerleme ve adalet etkeni olmak için samimi bir surette mücadelede bulunan Türk halkına kalbinizi açık bulundurunuz – Birinci Komisyonda Musul Sorunu – İsmet Paşa'dan M. Kemal Paşa'ya: Bugün son derece buhranlı oldu. Curzon bütün vasıtalarını bütün gün kullandı. Musul'un siyasi muharebe günüdür. Çok yoruldum – Rauf Bey'den: İngilizleri protesto, Bükreş elçiliğimi-

zin kasası, Köstence konsolosluğu eşyaları, Musul, genel af, göçmenlere yer – **24 Ocak**: İsmet Paşa'dan M. Kemal Paşa'ya: Çiçerin başsağlığı diliyor – Rauf Bey'den: İzinsiz İtalyan vatandaşlığına geçenler, Zaglul Paşa, Musul ve Fransa – İsmet Paşa'dan: Güney sınırlarımız, İngilizler Musul sorununu Milletler Cemiyeti'ne götürüyor. Durum ciddidir. Esir değişimi – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: İngiltere Musul sorununu Milletler Cemiyeti'ne götürüyor. Türkiye, orada görüşünü savunabilecekmiş. Hükümetin görüşü nedir – **25 Ocak**: M. Kemal'den İsmet Paşa'ya: Başsağlığı mesajına teşekkür – Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Ferit Bey'in Paris mümessilliğinden alınması, Chester projesi, Yunan elinde sivil tutsaklarımız, Korfu'daki esirlerimiz telef oluyor, Curzon'un Kürt mebuslar hakkındaki sözlerine tepki – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Mübadele, Musul, Türk-Rus ilişkileri – Dış basında Musul haberleri – **26 Ocak**: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Batı Cephesi emrinde 22.099 Yunan esiri var – İsmet Paşa'dan 25 Ocak raporu: Arıburnu mezarlıkları, İtalyan vatandaşlığına geçen vatandaşlar, tamirat bedeli, antlaşma projesi, İskenderun, Musul, kapitülasyonlar, askıda beş sorun. Konferansa ara verecekler. Hükümetin görüşü nedir – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Fransa ile ilişkiler, Chester projesi, Sırpların tutumu – **27 Ocak**: Rauf Bey'den iki tel: İstanbul'un boşaltılması, Rus konsolosluğu konuları – İsmet Paşa'dan: 26 Ocak raporu: Fransızların olumsuz tutumu, Amerika ile ilişkiler, konferans bitti, beş sorun askıda kaldı. Poincaré'nin Gazi'ye mektubu, konferansa ara vermiş olarak Ankara'ya döneceğim. İsmet Paşa'nın, Dr. Rıza Nur'un ve Hasan Bey'in görüşleri – **28 Ocak**: M. Kemal Paşa'dan Başbakan Rauf Bey'e: Anlaşılan İngilizler ve Fransızlar barış istemiyor. Sorun yalnız Musul olsaydı derdim ki mütevazı olalım. Kararımız olumlu olmaya mahkûm ise bunu İsmet Paşa dönmeden evvel vermek lazımdır. İsmet Paşa'nın son raporunu görünce daha kesin görüşler sunarım – Rauf Bey'den: Poincaré'den Gazi Paşa'ya mektup ve buna cevap taslağı hakkında görüşleriniz nedir – Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Bakanlar Kurulunun görüşü: Müttefik projesi kabul edilemez. Hemen vereceğiniz karşı projemiz çerçevesinde barış yapabiliriz – TBMM'nin gizli oturumunda Lozan Konferansı görüşülüyor: Bir karar alınamıyor, tekrar görüşülecek. Rauf Bey'den: Meclis, Hükümetin görüşünü kabul edecektir sanıyorum.. Adana demiryolu, Karahan'ın söyledikleri – İsmet Paşa'dan: Anadolu

kıyısı ile Rodos arasında İtalyan gemilerinin çalışmalarına izin isteniyor – Amerikan Delegesi Grew'un günlüğü: Az da olsa hâlâ barış umudu var – **29 Ocak**: M. Kemal Paşa'dan Dışişlerine: Poincaré'ye cevabım eklidir. Fransızcaya çevrilip gönderilmesi – İsmet Paşa'dan 28 Ocak raporu: Garroni, proje verildikten sonra 8-10 gün Lozan'da kalıp anlaşmayı imzalamamı telkin ediyor. Franklin-Bouillon mektup yazacağını bildiriyor – Mr. Grew'un günlüğü: Amerikan yemeğinde konuşulanlar – İstanbul'da Henderson'dan Curzon'a: M. Kemal'in Poincaré'ye cevabı – **30 Ocak**: TBMM gizli oturumunda Lozan Konferansı görüşüldü – İsmet Paşa'dan: Müttefiklerin antlaşma projesi – M. Kemal'den İzmir gazetelerine demeçler: İtilaf Devletleri Türkiye'nin tam bağımsızlığını kabule yanaşmıyorlar. Bunu sağlamak için her türlü tedbiri almış bulunuyoruz. Diplomasinin âciz kaldığı yerde askeri faaliyet başlar – Rauf Bey'den: Sofya'daki caminin yıkılmasını önlemek için girişimde bulununuz – İsmet Paşa'dan: Mübadele anlaşması imzalandı (30.1.1923) – İstanbul'da Henderson'dan Londra'ya: TBMM savaştan kaçınmaya karar vermiş – **31 Ocak**: İsmet Paşa'dan 30 Ocak raporu: Yunanlılarla Mübadele Anlaşmasını imzaladık. Müttefikler barış antlaşması projesi verecekler. M. Kemal Paşa'nın Poincaré'ye cevabından pek memnun olduk. Çiçerin'le görüştük – Rauf Bey'den: Fevzi Paşa'nın görüşü: Musul'un Milletler Cemiyeti'ne terk edilmesi katiyyen uygun değildir – İsmet Paşa'dan: Müttefiklerin antlaşma projesi, Musul sorunu

4) BARIŞ KONFERANSINA ARA VERİLİYOR (1-4 Şubat 1923) (Sayfa 407-414)

1 Şubat 1923 Perşembe: Rauf Bey'den İzmir'de M. Kemal Paşa'ya: İsmet Paşa'dan alınan son telgraf. Musul sorunu. Meclis İsmet Paşa'ya teşekkür etti – **2 Şubat**: İsmet Paşa'dan 1 Ocak raporu, barış ve Musul sorunu, adli ve mali konularda değişiklik olmazsa karşı projemizi vereceğiz, Musul'u askıda bırakacağız – İstanbul'da Adnan Bey'den Dışişlerine: Fransa Sefaretine, son projeden düş kırıklığına uğradığımızı söyledik – **3 Şubat**: İsmet Paşa'dan: 4 Şubatta konferansın kesilmesi muhakkak gibidir – **4 Şubat**: Amerikan Delegesi Grew'un günlüğü: Konferans başarısızlığa uğradı. Curzon Türklerin milli emellerini zerre kadar anlamamış görünüyordu, gitti

III
ARA DÖNEMDE GELİŞMELER
(5 Şubat-22 Nisan 1923) (Sayfa 415-470)

1) 5-28 ŞUBAT 1923 (Sayfa 415-434)

Konferansa ara verilince İsmet Paşa, heyetiyle birlikte Lozan'dan ayrıldı.

5 Şubat 1923 Pazartesi: İsmet Paşa'dan: İktisadi sorunlar yüzünden 4 Şubatta konferans kesildi (Konferans inkıtâ' etmiştir). İngilizlere ılımlı davranılmasını rica ederim – Rauf Bey, gizli oturumda Meclise bilgi verdi: Birtakım şirketlerin haksız talepleri yüzünden konferans inkıtaa düçar olmuştur (kesilmiştir). Sanırım silahlı hareket olmayacaktır – **6 Şubat**: İsmet Paşa'dan: Konferans resmen kesilmemiş, devam etmektedir. 7 Şubatta yola çıkıp Köstence üzerinden döneceğim – Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Gerekli açıklamayı yaptık – Dışişlerinden Paris Mümessilliğine: İzmir limanı yabancı savaş gemilerine kapatıldı – İsmet Paşa'dan: Bükreş Elçiliğimizin ve Köstence Konsolosluğumuzun eşyaları – **7 Şubat**: Lozan'da İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Amerikan ve İtalyan delegeleri gittiler. Fransızlar beni yoldan çevirmek isteyebilirler. Musul ve Doğu Trakya hakkında Hükümetin görüşünün Bükreş'e bildirilmesini rica ederim – Türk heyeti 7 Şubat sabahı Lozan'dan ayrıldı. Yunanistan'dan geçmemek için Bükreş üzerinden dönmektedir – Rauf Bey tekrar Meclis'e bilgi verdi: Konferans resmen kesilmemiş, müzakerelere ara verilmiştir – Paris Mümessilliğinden Dışişlerine: İzmir limanının yabancı savaş gemilerine kapatılması kararını Fransa tanımıyor – **8 Şubat**: Rauf Bey'den M. Kemal Paşa'ya: İsmet Paşa'nın Ankara'ya dönmesi Hükümetçe uygun görüldü – Paris Mümessilliğinden Dışişlerine: Fransız basını, İzmir limanının yabancı savaş gemilerine kapatılmasını şiddetle eleştiriyor – **9 Şubat**: Bükreş'te Dering'ten Curzon'a: Bükreş'ten geçecek olan İsmet Paşa'ya bir mesajınız olacak mı – Bir İngiliz gizli istihbarat raporu: Türklerin Lozan'da barış yapmamaları Anadolu'nun iç durumundan kaynaklanmış – **10 Şubat**: Curzon'dan Bükreş'te Dering'e: İstanbul temsilcimiz aracılığıyla İsmet Paşa'ya bir mesaj yolladım – Dışişlerinden Paris Mümessilliğine: Yabancı savaş gemilerinin İzmir limanında faaliyetleri düşmanca hareket sayılacaktır – Bükreş'te İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: İzmir yüzünden gerginlik var. Dönüşü-

me kadar durumun korunmasını dilerim. (M. Kemal Paşa'ya): Savaş kaygısı var. Savaş çıkmasına meydan vermeyiniz – İstanbul'da Adnan Bey'den Bükreş'te İsmet Paşa'ya: Başkumandan Ankara'ya dönüşünüzden önce sizinle görüşmek istiyor – **11 Şubat**: İstanbul'da Adnan Bey'den Bükreş'te İsmet Paşa'ya: Meclis, İsmet Paşa'nın dönüşünü sabırsızlıkla bekliyor. Köstence'ye vapur gönderildi. İzmir olayının had safhası geçti. Gazi, 15 Şubatta İzmir'de olmak zorunda – Romanya Dışişleri Bakanı Duca, İsmet Paşa'ya akşam yemeği verdi – **12 Şubat**: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Karadan Köstence yolu hâlâ açılmadı – Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: İzmir kararı yüzünden size sorumluluk düşmez – Paris Temsilciliğinden Fransa'ya nota: Türkiye, Mudanya Mütarakesi'ne dayanıyor, İzmir üzerinde egemenlik hakkından vazgeçemez – Paris Temsilciliğinden Dışişlerine: Fransa İzmir konusunda Mondros Mütarekesi'ne dayandığını ileri sürüyor – Curzon'dan Henderson'a: İstanbul'dan geçerken İsmet Paşa'ya dostluk mesajımızı iletiniz – **13 Şubat**: İzmir'de M. Kemal Paşa'dan Bükreş'te İsmet Paşa'ya: Ankara'ya varışınızdan önce sizinle görüşmemiz yararlı olur. Eskişehir'de buluşabiliz – İsmet Paşa'dan M. Kemal Paşa'ya: Eskişehir'de buluşacak surette hareket ederiz – M. Kemal Paşa'dan Rauf Bey'e: İsmet Paşa aleyhinde bulunanlar mahcup olacaklardır. İsmet Paşa'nın benimle beraber Ankara'ya gelmesi, aleyhte cereyan yaratanlara karşı bir tedbirdir – Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Dönüşünüz hakkında hükümetin görüşünde değişiklik yoktur – Paris Temsilciliğinden iki tel – **14 Şubat**: Dışişlerinden Paris Temsilciliğine: İtilaf Devletleri nota verdiler. İsmet Paşa'nın dönüşüne kadar zaman kazanmaya çalışıyoruz. **15 Şubat**: Paris Temsilciliğinden: Avam Kamarasında Curzon eleştirildi

İsmet Paşa Türkiye'ye döndü ve Ankara'da göreve başladı

16 Şubat: İsmet Paşa ve heyeti İstanbul'a döndü – İngiliz gizli istihbarat servisi raporu: Türkiye'de muhalefet – **17 Şubat**: M. Kemal İzmir'de İktisat Kongresini bir konuşmayla açtı – İstanbul'da Henderson İsmet Paşa ile görüştü – Lozan Konferansına ilişkin Fransız "Sarı Kitab"ı yayımlandı – **18 Şubat**: M. Kemal Paşa ile İsmet Paşa Eskişehir'de buluştular – **20 Şubat**: M. Kemal Paşa ile İsmet Paşa, birlikte Ankara'ya geldiler – M. Kemal Paşa'nın Le Temps (Paris) gazetesinde bir demeci yayımlandı: Yeni Türkiye'nin kapitülasyonların devamını asla kabul edemeyeceğini daima söyledim – İstanbul'da

Henderson'dan Curzon'a: M. Kemal ile İsmet Paşa Eskişehir'de buluştular ve birlikte Ankara'ya gittiler – **21 Şubat**: Dışişlerinden dış temsilciliklere genelge: İsmet Paşa dün Ankara'ya döndü ve göreve başladı – İsmet Paşa, Lozan Konferansı hakkında Meclis'e bilgi verdi – **27 Şubat**: TBMM'nin gizli oturumunda Lozan Konferansı konusu görüşüldü – Paris Temsilciliğinden Dışişlerine: Paris'e ulaşan haberlere göre, barış konusunda TBMM'de ikilik varmış – **28 Şubat**: Paris Temsilciliğinden Dışişlerine: Ankara'daki anlaşmazlığın güçlendiği söylentileri dolaşıyor

2) MART 1923 (Sayfa 434-460)

Meclis, barış girişimlerini sürdürmeleri için Hükümete ve İsmet Paşa heyetine yetki verdi.

1 Mart 1923 Perşembe: Dışişlerinden Paris Temsilciliğine: Söylentilerin aslı yoktur – M. Kemal, TBMM'nin dördüncü toplantı yılını açtı: Konferansta kati netice hasıl olmadı – Lozan Konferansıyla ilgili Fransız "Sarı Kitabı"nın ikinci cildi yayımlandı – **2 Mart**: Dr. Rıza Nur, Lozan Konferansı hakkında Meclis'te bir konuşma yaptı – İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'dan Curzon'a: M. Kemal Meclis'te uzun bir konuşma yapmıştır. Konuşması ölçülü olmakla birlikte barışçı değildir – **3 Mart**: Paris Temcilciliği asılsız haberleri yalanladı. Meclis, gizli oturumunda Hasan (Saka) Bey'in açıklamalarını dinledi – **4 Mart**: Meclis'te Lozan Konferansıyla ilgili gizli görüşmelere devam edildi – **5 Mart**: Lozan Konferansı konusunda TBMM'de görüşmeler ve eleştiriler devam etti – **6 Mart**: Lozan'daki barış teklifleri üzerinde TBMM'de görüşmelere devam edildi – M. Kemal, Meclis'in gizli oturumunda bir konuşma yaptı – Meclis, barış girişimlerini sürdürmesi için Hükümete (ve dolayısiyle İsmet Paşa heyetine) yetki verdi – **7 Mart**: Rumbold'dan Curzon'a siyasi rapor: Türkiye'de iç durum ve Mustafa Kemal – Dışişlerinden Paris Temsilciliğine: Meclis, barış girişimlerini sürdürmesi için Hükümete yetki verdi – Rumbold'dan Curzon'a: Türk Hükümeti, Müttefiklere verilecek notayı hazırlamak üzere toplandı

Barış tasarısı konusunda Türkiye'nin karşı teklifleri notayla Müttefiklere sunuldu.

8 Mart 1923 Perşembe: İsmet Paşa'dan konferansa çağıran Devletler Dışişleri Bakanlarına mektup: Antlaşma tasarısında değiş-

şiklik önerilerimizi sunuyorum. 12 kalem değişiklik. Cevabınızı bekliyoruz – **9 Mart**: Adnan Bey, İsmet Paşa'nın mektubunu bir nota ile İstanbul'da Müttefik Yüksek Komiserlerine sundu – **10 Mart**: Paris Temcilciliğinden: Konferansın İstanbul'da toplanmasına Fransa ve İngiltere karşı – **13 Mart**: İstanbul'da Rumbold'dan Curzon'a rapor: M. Kemal, Meclis'te Hükümetten ve barıştan yana ağırlığını koymuş ve muhalefet çökertilmiştir. Türk karşı teklifleri konusunda elastiki davranalım. İsmet Paşa yine heyet başkanı olacak – **14 Mart**: Paris Temsilciliğinin önerisi: Konferansa gidecek Türk heyeti üyelerini şimdilik gizli tutalım – **16 Mart**: M. Kemal'in Adana çiftçileriyle söyleşisi: Devletlere son karşı tekliflerimizi verdik. Kabul etmezler de bizi harbe sevk ederlerse telaş etmeyiniz, ordumuz güçlüdür – **17 Mart**: Mustafa Kemal'in Suriyeli Müslümanlara ve Hataylılara söyledikleri: Suriye'nin kendi kaderini kendisinin tayin etmesini arzu ediyorum. Hataylılara: Asırlardan beri var olan bir Türk ocağı yabancı ellerde kalamaz – **21 Mart**: Paris Mümessilliğinden Dışişleri Bakanlığına: Fransa sertleşiyor. Londra'da toplantı yapılıyor. Kesilen barış görüşmeleri tekrar başlatılacak gibi görünüyor – Paris'te Phipps'ten Curzon'a: M. Kemal'in Suriye mandasına ilişkin sözlerinden Mareşal Foch ve General Weygand rahatsız olmuşlar – **22 Mart**: Paris Temsilciliğinden Dışişlerine: Karşı-tekliflerimiz Londra'da inceleniyormuş – **23 Mart**: Dışişlerinden Paris Temsilciliğine: Notamıza cevap alamadık. Girişimde bulununuz – Paris Temsilciliğinden Dışişlerine: Londra toplantısı çalışmalarını yarılamış. Konferans, Nisanın ikinci haftasında başlayabilecekmiş – Rumbold'dan Curzon'a yazı: Mustafa Kemal'in Adana konuşmasından sonra Türk basınında Antakya ve İskenderun hakkında bir kampanya başladı – **24 Mart**: Paris Temsilciliğinden Dışişlerine: Fransız yetkili, konferansın Nisan içinde başlayacağını söyledi, Türk basınında Fransa karşıtı yayınlardan yakındı – **25 Mart**: Paris Temsilciliğinden Dışişlerine: Osmanlı borçlarıyla ilgili önerimiz Londra'da reddedilmiş – **26 Mart**: Dışişlerinden Paris Temsilciliğine: Borçlar sorunu savaşı davet edecek kadar önemlidir: Ayrıntılı açıklama dilerim – Paris Temsilciliğinden Dışişlerine: Konferansta İngiltere'yi Rumbold temsil edecekmiş. Meriç'le ilgili önerimiz reddedilmiş – **27 Mart**: Paris Temsilciliğinden Dışişlerine: Karşı projemize cevap hazırlanmış – **28 Mart**: Paris Temsilciliğinden Dışişlerine: Londra projesi araştırılıyor. Resmi bilgi alınınca sunula-

cak. – İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanlarından İsmet Paşa'ya cevap – **29 Mart**: Paris Temsilciliğinden Dışişlerine: Müttefiklerin cevabında toplantı tarihi belirtilmemiş

3) 1-22 NİSAN 1923 (Sayfa 460-470)

Müttefiklerle notalaşma, Türkiye'de genel seçim kararı ve sonrası

1 Nisan 1923 Pazar: İsmet Paşa Meclis'e bilgi veriyor: Devletler bizim notamıza dün akşam cevap verdiler. Seçimlerin yenilenmesini teklif ediyorum – **2 Nisan**: Dışişlerinden Paris Temsilciliğine: Müttefik notasının özeti – **3 Nisan**: Paris Temsilciliğinin basın açıklaması: İstanbul'da Rumbold'dan Curzon'a rapor: Ankara'da seçime gitme kararı verildi. M. Kemal güçlenirse barış şansı artar – **4 Nisan**: Paris Temsilciliğinden Dışişlerine: Barış görüşmeleri uzun ve yorucu olacak. Seçim kararı görüşmeleri olumsuz etkilemez – **5 Nisan**: Dışişlerinden Paris Temsilciliğine: Seçim kararı hükümetin elini güçlendirdi. Müttefikler de iyi niyetli davranırlarsa barışa ulaşmak kolaylaşır – Paris Temsilciliğinden Dışişlerine: Seçimlerin anlamı doğru olarak yansıtılacak – **6 Nisan**: Paris Temsilciliğinden Dışişlerine: Konferans için İsviçre'ye henüz bildirimde bulunulmadı – **7 Nisan**: İsmet Paşa'dan İtilaf Devletlerine nota: Notanızı aldık. Türkiye temsilcilerini 23 Nisanda Lozan'a gönderecek – **8 Nisan**: M. Kemal'in seçim beyannamesi – Adnan Bey'den Rumbold'a nota: Türk hükümetinin cevabı ilişiktedir. Bunun Curzon'a tellenmesini rica – **10 Nisan**: Notamız 9 Nisanda Fransa Dışişlerine ulaşmıştır – **11 Nisan**: Paris'te Phipps'ten Curzon'a: Poincaré barış konusunda karamsar. Bu hava basına da yansıyor – **12 Nisan**: Dışişlerinden Paris Temsilciliğine: İsmet Paşa, cepheyi teftişten sonra Lozan'a gidecek. Yerel basına sızdırınız – Paris Temsilciliğinden Dışişlerine: Fransa, İngiltere ve İtalya delegeleri 23 Nisanda Lozan'da olacak – **13 Nisan**: Paris Temsilciliğinden Dışişlerine: Yunan Dışişleri Bakanı Paris'e gelmiştir – **14 Nisan**: Meclis, Lozan konferansına gidecek milletvekillerini izinli saydı. Heyet giderleri için 250 bin lira ödenek ayırdı – Lozan'a giden Suriye heyetinden M. Kemal Paşa'ya: Destek ricası – **15 Nisan**: Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Japon heyeti 23 Nisanda Lozan'da olacak. ABD bizimle anlaşma yapma eğilimindeymiş – **18 Nisan**: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Kurye Ekrem Bey – **19 Nisan**: Rauf Bey'den

İsmet Paşa'ya: Adakale'nin statüsü, Balya madeni şirketi, Irak'ta Şeyh Mahmut – **21 Nisan**: Rauf Bey'den Lozan'da Mustafa Şeref Bey'e (İsmet Paşa'ya): Rusları Lozan'a çağıracağımızı Moskova'ya bildirdik. İçki yasağı konusunda işgal kuvvetleriyle İstanbul'da sürtüşme var – **22 Nisan**: Rauf Bey'den Lozan'da Mustafa Şeref Bey'e (İsmet Paşa'ya): Şirketlerle müzakere görevini Ali Fuat Paşa'ya vermek istiyoruz. Görüşünüz – Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Zâtı Âlinize suikast hazırlandığı duyuldu. Tedbirleri artırınız – Dışişlerinden Paris Temsilciliğine: İsmet Paşa'ya suikast hazırlandığı duyuldu. Girişimde bulununuz – Lozan'da İsmet Paşa'dan: Kızılhaç, Anadolu'da Yunan esir kamplarını görmek istiyor – İngilizler Chester projesinden kaygılı oldukları yolunda propaganda yapıyorlar – Fransızlar Samsun-Sivas hattından yakınıyorlar – Boğazlar konusunda karar verilirken Rusların da çağrılmasını isteyeceğim – İsmet Paşa'dan 22 Nisan raporu: Massigli ile konuştum – Grew ile görüştüm. Polonya Türkiye ile ilişki kurmak istiyor

IV
BARIŞ KONFERANSININ İKİNCİ DÖNEMİ ÇOK TARAFLI BARIŞ ANTLAŞMASININ VE TÜRK-ABD ANLAŞMASININ İMZALANMASI (23 Nisan-8 Ağustos 1923) (Sayfa 471-611)

1) 23-30 NİSAN 1923 (Sayfa 471-482)

23 Nisan 1923 Pazartesi: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa 23 Nisan raporu: Konferans başladı. Pellé ile Ankara Sözleşmesini görüştüm. İtalyan Meis üzerinde direniyor. Ali Fuat Paşa'nın şirketlerle görüşmesi uygundur – Türkiye'nin Paris Temsilciliğinden Fransa'ya nota: İsmet Paşa'ya suikast hazırlandığı haber alındı. Fransız emniyetine duyurulması – Paris Temsilciliğinden İsmet Paşa'ya: Suikast haberi İsviçre ve Fransa Hükümetlerine duyuruldu – Lozan'da Tevfik Kâmil Bey'dan Paris Temsilciliğine: Suikastla ilgili telgrafınız alındı – **24 Nisan**: Rauf Bey'den: Dışişlerinde atamalar, Chester projesi, Fransız sermayeli bazı şirketler, Polonya ile ilişki, Hollanda'nın isteği, Boğazlar konusunda Rusların Lozan'a çağrılması – İsmet Paşa'dan: Birinci ve İkinci Komitelerde görüşmeler – **25 Nisan**: Rauf Bey'den: Türk-Rus ilişkileri – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Emin Âli Bey (Türkgeldi),

Hollanda ve Boğazlar, Atina ve Golos'daki memurlarımız, Hüseyin Ragıp Bey (Baydur), Polonya ile ilişki, (Gazi Paşa'ya) İzmir ve İzmit'te ordu mükemmel. (Milli Savunma'ya) Lozan'daki uçak okulu – **26 Nisan**: Rauf Bey'den: Hüseyin Ragıp Bey, Atina ve Golos'a atamalar, Polonya ile ilişki – İsmet Paşa'dan: Üçüncü Komitede görüşme, Amerikalı ile görüştüm – **27 Nisan**: Rauf Bey'den: Süleymaniye'de Şeyh Mahmut, İngilizlerin Revanduz'u işgali, Kızılhaç heyeti – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Lozan'daki Hava Kurumu, İsviçre ve Türkiye ekonomisi, Bern Elçiliğinin borcu, kapitülasyonlar, Ankara Anlaşması, (Gazi Paşa'ya) Mustafa Şeref Bey'in mebus yapılması – İsviçre-Türkiye Dostluk Derneğinden İsmet Paşa'ya mektup: Anadolu'da iş yapacak İsviçre şirketlerine duyuru – **28 Nisan**: Rauf Bey'den: Rıza Nur'un demeci, görüşmek isteyen yabancı şirketler, Aydın-Kasaba (Turgutlu) hattı, Ankara Antlaşması, Şeyh Mahmut, Tanin başyazarı – İsmet Paşa'dan: Üçüncü Komisyon, Polonya ile ilişkiler, Fransız gazeteleri, Irak sınırı, Merkep adaları (Tavşan adaları) – Paris Temsilciliğinden Dışişlerine: Pellé Paris'e geliyor – **29 Nisan**: Rauf Bey'den: General Townshend, Rıza Nur, görüşmek isteyen şirketler, Balya-Karaaydın imtiyazı, Ankara Anlaşması, Polonya elçisi, Bern Elçiliği avansı, Basra'ya İngiliz tümeni, Revanduz birliğimiz, İsviçre işadamları – İsmet Paşa'dan: Pierre Loti, Claude Farrère, Madam Gaulis imzalarıyla yayımlanan bildiri, Ankara Anlaşması konusunda telgraf hatası – **30 Nisan**: Rauf Bey'den: Arnavutluk, Adakale, Şeyh Mahmut, Revanduz müfrezesi, Reji şirketi, Fransız basında yayımlanan bildiriye yumuşak bir cevap, İstanbul'da ortak tersane tasarısı – Dr. Rıza Nur'dan Rauf Bey'e: Vakit gazetesine demeç vermedim – İsmet Paşa'dan: Müttefikler Türkiye'de seçim sonuçlarını bekliyor gibidirler, Arnavutluk ile ilişki kurmak yararlıdır

2) 1-31 MAYIS 1923 (Sayfa 482-517)

1 Mayıs 1923 Salı: Rauf Bey'den: Seçimler, Rıza Nur, Amiral Bristol, Polonya – İsmet Paşa'dan: Rıza Nur, Türkiye'de yabancılar, Musul'da İngiliz harekâtı – **2 Mayıs**: Rauf Bey'den: İstanbul basını, Suriye sınırı hakkında Fransız girişimi, Polonya – İsmet Paşa'dan: Montagna'nın talebi, havacılık öğretimi, Yunan esirler, Üçüncü Komitede borçlar sorunu – **3 Mayıs**: Rauf Bey'den: İngilizler, Şeyh Mahmut'u ezmek için işgalimiz altındaki yerlere de saldırdılar.

Yunanistan'dan 9.917 asker esir, 4.853 sivil tutsak döndü. Suriye sınırında yığınak önemsizdir – İsmet Paşa'dan: Tersaneler şirketi fesh ettirildi, Üçüncü Komitede bazı maddeler görüşüldü, mali görüşmeler tıkandı, Amerikan elçisine mektup yazdım – **4 Mayıs**: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Suriye sınırı, Fransa ile ilişkiler, basının tutumu – İsmet Paşa'dan: Pierre Loti, Claude Farrère ve Madam Gaulis'in yayımladıkları bildiri, yabancıların geciken vergi borçları, adliye ve genel af konuları – **5 Mayıs**: Rauf Bey'den iki tel: Fransa Ankara Anlaşmasını çiğniyor, Yunanistan'dan Türkiye'ye çeteler saldırtılıyor – İsmet Paşa'dan: Fransız notasına yumuşak cevap verilsin – **6 Mayıs**: Rauf Bey'den: Adli kapitülasyon konusunda konferans kesilebilir – **7 Mayıs**: Rauf Bey'den: Polonya ile ilişki – İsmet Paşa'dan: Borçlar, Türkiye-Irak sınırı – **8 Mayıs**: Rauf Bey'den: Yunanistan'dan Türkiye'ye gönderilen eşkıyalar, Mecdi Saderettin, Yunanlılar Dikili'ye erzak taşıyan gemileri torpillemeye kalkışıyor – İsmet Paşa'dan: Trakya sınırı tartışıldı, Bulgar delegeyle görüştüm – **9 Mayıs**: Rauf Bey'den: Fransa ile ilişkiler, Albay Mougin'in statüsü, Hükümetle görüşecek yabancı şirketler – İsmet Paşa'dan: Gecikmiş vergiler, borçlar, demiryolları, Karaağaç, İzmir yangını, Marcel Sava'nın alacağı – **9-10 Mayıs**: Rauf Bey'den: Anzavur'un oğlu Kadri yakalandı – **10 Mayıs**: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Bükreş Elçiliğinin kirası, Hollanda ve Polonya ile ilişkiler, borç kuponları, Revanduz, Karaağaç-Edirne hattı, Ticaret Sözleşmesi – İsmet Paşa'dan: İngiliz kömürü, Ticaret Sözleşmesi, Rus delege Vorovski otelde silahlı saldırıya uğradı ve öldürüldü – **11 Mayıs**: İsmet Paşa'dan: ABD ile yeniden ilişki kurma işi, Ankara'daki Amerikalıya şifreli yazışma izni, terk edilen topraklarda İslam vakıfları ve mülkleri, Yunan savaş esirleri, Ahmet İhsan Bey – **12 Mayıs**: Rauf Bey'den: Batı Trakya, Yunan ordusu, Âli Bey (Türkgeldi), Vorovski'nin öldürülmesi üzerine Pellé, Türk heyetine de suikast düzenleneceğini söylemiş – İsmet Paşa'dan: Pellé'yi yemeğe çağırdım, sorunları dile getirdim. İtalyan istekleri, İngilizler için çalışmış iki müteahhitin borçları – **13 Mayıs**: Rauf Bey'den: İngiliz kömürü, Mersin'de Fransız gambotu, Amerikalının şifreli yazışması, altın fiyatları, Muharrem kararnamesi – İsmet Paşa'dan: Montagna'nın bir ricası, Vorovski olayı ve Türk delegasyonu – **14 Mayıs**: Rauf Bey'den: Zoha'da İngiliz süvarisine ateş, Yumurtalık'ta Fransız gambotu, suikastçı çeteler, Yunanistan'dan gönderilen eşkıya, İzmir'de Rum ve Ermeni kasaları

– İsmet Paşa'dan: Yunan tamiratı (tazminatı), işgal kuvvetlerinin Türkiye'yi boşaltmaları konularını görüştüm. Konferans bunalımlı bir döneme girdi – **15 Mayıs**: Rauf Bey'den: Haliç Vapurları şirketinin zarar-ziyanı, İngilizlere çalışmış iki müteahhidin borçları, Türkiye'nin Mısır ve Sudan'dan vazgeçmesi – İsmet Paşa'dan: Üçüncü Komitede bazı maddeler kabul edildi, Fransız ve İtalyan ile görüştüm. Yunan tamiratı nedeniyle konferans bedbin – **16 Mayıs**: İsmet Paşa'dan: Polonya ile ilişki, Mısır vd., Şevki Paşa'nın kitaplığı, çeteler ve Yunanistan'ı protesto, toprak sorunları ve siyasi konular; yabancı okullar, dini kurumlar, hayır kurumları. Borçlar için Hasan Bey'i (Saka) Paris'e gönderiyorum – **17 Mayıs**: İsmet Paşa'dan: Irak sınırı, Yunan tamiratı, İslam vakıfları ve Yugoslavya – Paris Temsilciliğinden Dışişlerine: Suikast çeteleri konusunda girişim yapıldı – **18 Mayıs**: İsmet Paşa'dan: Bozcaada tarafına Yunan torpili, sağlıkla ilgili maddeler, Mersin'de gemilerimizin aranması, Osmanlı borçları, Polonya ile görüşmeler, Fransız tüccarının temettü vergisi, Türk tabiiyetinde olan şirketlerin zarar ve ziyanları – Lozan'da Rumbold'dan Londra'da Curzon'a: Yunan Hükümeti, Türkiye'nin tazminat talebinden vazgeçmesi karşılığında, Karaağaç'ı ve Meriç ile Arda arasındaki küçük üçgen toprağı Türkiye'ye bırakmaya karar vermiştir – **19 Mayıs**: İsmet Paşa'dan: Birinci Komitede bazı maddeler kabul edildi. Genel af ve Türkiye'den kaçanlar, İstanbul Telefon Şirketi, Müttefikler, Yunan tamiratından vazgeçmemize karşılık Karaağaç'ı bize vermeyi öneriyorlar. Hükümetin kararı nedir – Atina'da Bentick'ten Curzon'a: Yunan tamiratı sorunu – Rumbold'dan Curzon'a: Merkep adaları, Meriç'in thalweg hattı, Meis adası ve Adakale – **20 Mayıs**: Rauf Bey'den: Yunan esirleri ve Kızılhaç, Marsel Sava'ya borç – İsmet Paşa'dan: El konulan Osmanlı altınları ve İstanbul Hükümetine açılmış olan krediler. Vergi borcu olan İngiliz vatandaşları – Rumbold'dan Curzon'a: Yunan tamiratı ve Müsttefiklerin tamirat talebi – **21 Mayıs**: Rauf Bey'den: (Hükümet ile Delegasyon arasında gerginlik) Yetki belgeleri – İsmet Paşa'dan: "Peyam" vapuru, şirketlerle görüşmeleri bir haftada bitirmek gerekiyor – **22 Mayıs**: Rauf Bey'den: Bükreş'teki Amerikan elçisinin tavsiyesi, şirket temsilcileri Ankara'ya geliyor, Reji şirketi barış görüşmelerini etkiler mi – İsmet Paşa'dan: Karaağaç'a karşılık Yunan tamiratından vazgeçme konusunda Hükümetin görüşü nedir? Şirketlerin savaşta zararları. Genel af tartışıldı. On güne kadar antlaşmayı

bitirme eğilimi var. Şirketlerle görüşmeleri bitirmek gerekiyor – Rumbold'dan Curzon'a: Müttefiklerin Türkiye'den tamirat bedeli alma umudu yok – **23 Mayıs**: Rauf Bey'den: Karaağaç'a karşılık Yunan tamiratından vazgeçemeyiz. Musul'dan mebus seçilmesi. Musul görüşmeleri için 12 ay kabul edilmişti, bundan dönülmesi uygun değildir. Şirketlerle müzakereler bir haftada bitmez – İsmet Paşa'dan: Şu sırada Musul'dan mebus seçmek zararlı olabilir. Hasan Bey'in (Saka) Paris görüşmelerinden bir sonuç alınamadı. Yunan tamiratı konusunda cevap bekliyorum – **24 Mayıs**: Rauf Bey'den: Yunan ve Türk vatandaşlarına ait mallar, şirketlerle ve Reji ile sorunlar – İsmet Paşa'dan: Müttefiklerin eğilimini arzettim. Karar Hükümetindir. Tamirat konusunda Ankara'nın ret cevabı verdiği önceden Lozan'da duyuldu. Şifrelerimiz açılıyor ya da Ankara'dan bilgi sızıyor. Kanaatimiz şudur: Karaağaç ve çevresine karşılık tamirat işini kapatmak uygun olur. Amerikalılarla müzakereler devam ediyor – İsmet Paşa'dan M. Kemal Paşa'ya: Hükümetle aramızda esaslı anlaşmazlık var – Ryan'ın anılarından: Lozan'da değişik bir kriz patlak verdi – Lozan'da Rumbold'dan Curzon'a: Yunan delegasyonu, tamirat sorunu halledilmezse Lozan'ı terk edeceğini açıkladı – **25 Mayıs**: Rauf Bey'den: Meriç kıyısında Yunan yığınağı. Yunan tamiratı telgrafı Ankara'dan sızmadı, asıl önemli sorunlar hâlâ askıda, fedakârlık konusunda ısrar etmeyiniz, arada yanlış anlaşılma var. Tamiratı kabul ve kabul etmemede ısrar yoktur – İsmet Paşa'dan: Yunan tamiratı yüzünden konferansın kesilmesi öngörülüyor – İsmet Paşa'dan Gazi M. Kemal Paşa'ya: Sivrihisaryan kardeşler – **26 Mayıs**: M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya: Tamirat yüzünden dönmeniz doğru değildir. Hükümetle aranızdaki anlaşmazlık giderilir – Rauf Bey'den: Kuzey Suriye'de zulümler, İngilizlerin şifrelerimizi açtıkları yolundaki haberler, Özdemir Bey, Şemdinli olayı – İsmet Paşa'dan: Telgrafınız üzerine Karaağaç'a karşılık Yunan tamiratı talebimizden vazgeçtiğimizi açıkladım. Konferans kesilecekse kuponlar sorunu yüzünden kesilir – Rumbold'dan Curzon'a: Yunan tamiratı sorunu halledildi – İstanbul'da Henderson'dan Curzon'a: M. Kemal ve Rauf imzalarıyla İsmet Paşa'ya çekilen (ve İngilizlerce açılan) şifre telgraflar – **27 Mayıs**: Rauf Bey'den: Henderson'un söylediği. Hükümetin görüşü – M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya: Hükümette olupbitti karşısında kalmak kaygısı doğdu. Durum naziktir – **28 Mayıs**: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Vorovski'nin öldürülmesine

Rusya'nın tepkisi. Yunan eşkıyası – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Ek ödenek. Tamirat konusu. Büyük sorunlar – İsmet Paşa'dan M. Kemal Paşa'ya: Büyük sorunları daha görüşeceğiz. Kaygıya yer yoktur – **29 Mayıs**: M. Kemal'den İsmet Paşa'ya: Memnun oldum – Rauf Bey'den – Kilisli Rıfat'tan İsmet Paşa'ya: Kilis'in durumu – İsmet Paşa'dan Rauf Bey'e: Yeni şifre parolası rica ederim. Adli sorunlar – Rumbold'dan Curzon'a: Meriç'in thalweg hattı, Adakale, Meis, Tavşan adaları, İmroz, Bozcaada – **30 Mayıs**: Rauf Bey'den: Batı Trakya Türkleri. Ek ödenek – İsmet Paşa'dan: Kuponlar. Şirketler. İkamet sözleşmesi – İstanbul'da Henderson'dan Lozan'da Rumbold'a: İsmet Paşa'ya çekilen ve İngilizlerce açılan şifre telgraflar – **31 Mayıs**: Rauf Bey'den: M. Pete, kuponlar, Muharrem Kararnamesi, şirketler, temettü vergisi, Japonlara mektup – İsmet Paşa'dan: Hakem mahkemeleri, ikamet sözleşmesi, İstanbul'u terk eden Rumlar, borçlar, Esir değişimi komisyonu – İstanbul'da Henderson'dan Curzon'a tel: İsmet Paşa ile Hükümet arasında gidip gelen ve İngilizlerce açılan şifre telgraflar

3) 1-30 HAZİRAN 1923 (Sayfa 518-551)

1 Haziran 1923 Cuma: İşmet Paşa'dan Başbakanlığa: Düyunu Umumiye, iktisadi konular, Genç Hıristiyanlar Cemiyeti – Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Borç faizleri, Muharrem Kararnamesi – **2 Haziran**: M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya: Borç faizlerinin Frankla ödenmesi için ısrar ediniz – Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Roma Temsilcimiz istifa etti – İsmet Paşa'dan M. Kemal Paşa'ya tel. Borç faizleri. Aranızda görüş ayrılığı yoktur – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Borç faizleri, Roma Temsilcimiz – İsmet Paşa'dan Venizelos'a nota: Batı Trakya Türklerinin sürülmelerini protesto – **3 Haziran**: M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya: Borç faizleri – Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Periye bankası, Sivrihisaryan, Abbas Hilmi Paşa, Markov, Ticaret sözleşmesi, Dramalı Müslümanlara zulüm, borç kuponları – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Köprü geçiş üçreti, İngiliz şirketleri – **4 Haziran**: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Borç faizleri – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Doklar şirketi, torpiller, Birinci Komite işlerinin çoğu karara bağlandı, genel af, 150'likler, Ermeniler genel af dışında bırakıldı – **5 Haziran**: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Doklar şirketi, Karaağaç'ta tahribat, şirketlerle anlaşmalar, borçlar – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: İşgalin sona erdirilmesi, İsviçrelilerin istekleri, barış, borç kupon-

larına ve imtiyazlara dayanıp kaldı – İsmet Paşa'dan İstanbul Kumandanı Selahattin Adil Paşa'ya: İstanbul'un boşaltılması konusunda bir isteğiniz var mı – Curzon'dan Rumbold'a tel: İşgalin sona erdirilmesi ve barış antlaşmasının yürürlüğe girmesi – **6 Haziran**: Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Emlâki metruke, işgalin sona erdirilmesi, esir değişimi komisyonu, Avrupa'da Türk öğrencileri – Selahattin Adil Paşa'dan İsmet Paşa'ya: İstanbul'da işgale son verilmesi – **7 Haziran**: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Barış, borç kuponları işinin halline ve işgalin sona erdirilmesine bağlıdır – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Toplantı yoktu. Özel görüşmeler yapıldı. Askıda 18 sorun var, kuponlar ve imtiyazlar işi birinci derecede önemli – **8 Haziran**: İsmet Paşa'dan: İstanbul'un boşaltılması, kuponlar – İsmet Paşa'dan Venizelos'a mektup: Karaağaç – Venizelos'tan İsmet Paşa'ya mektup. Karaağaç – Paris Temsilciliğinden İsmet Paşa'ya: Bompard, Paris'te, Senato'ya bilgi verdi – General Haringtон'dan Londra'ya: Biz ayrılmadan Türk askeri İstanbul'a girmesin – **9 Haziran**: Rauf Bey'den: Konferansa ara vermek olmaz. Yunan esirleri – İsmet Paşa'dan: Borç kuponları, Türkiye'deki Katolik okullar – Rumbold'dan Curzon'a tel. Osmanlı borç kuponları – **10 Haziran**: Rauf Bey'den: Hasan Bey'in Paris görüşmeleri, Vorovski'ye suikast ve Rusya'nın tutumu, İzmir Fransız bankasındaki kasalar, Bulgaristan'da Stambuliyski'nin devrilmesi – **11 Haziran**: İsmet Paşa'dan: Hasan Bay'in Paris görüşmesi, borç kuponları, Muharrem Kararnamesi – Rauf Bey'den Paris Mümessilliğine: Osmanlı borç kuponları – Rumbold'dan Curzon'a: Osmanlı borç kuponları yüzünden konferansın kesilmesi gibi saçma bir noktaya dayandık – **12 Haziran**: Rauf Bey'den: Ereğli'de elektrik santralı işi, Sırp Kralı, Albay Mougin'in statüsü, borç kuponları sorunu Gazi'nin başkanlığında görüşüldü – **13 Haziran**: Rauf Bey'den: Doklar şirketi, imtiyazlar. – İsmet Paşa'dan: İmtiyazlar, Rumların malları, kuponlar – Curzon'dan Rumbold'a: Tahliye (işgalin sona erdirilmesi), borçlar, imtiyazlar, Musul – **14 Haziran**: Rauf Bey'den: Bulgar darbesi, Frankın kuru, Türk ve Rum esirler, imtiyazlar – İsmet Paşa'dan: İmtiyazlar, kuponlar, Frankla ödeme, durum gergin – Rumbold'dan Curzon'a: Borç faizleri sorunu, Venizelos'un bir notası – **15 Haziran**: Rauf Bey'den: Borç kuponlarına ilişkin beyanname – İsmet Paşa'dan: Şirketler, Venizelos'un ön-barış önerisi, Bulgarların Ege'ye çıkış isteği – Curzon'dan Paris'e tel: Tahliye ve terhis – **17 Haziran**: Rauf

Bey'den: Rum esirler, Müslüman emlakı, şirketlerin zararları – İsmet Paşa'dan: Kuponlarla ilgili beyanname – **18 Haziran**: Rauf Bey'den: Revandiz, Faysal – **19 Haziran**: Rauf Bey'den: Taksim Şirketi, Kızılhaç delegeleri, "Ümid" vapuru, Düyunu Umumiye – İsmet Paşa'dan: Esirler, şirket zararları, kuponlar – Rumbold'dan Curzon'a: İsmet Paşa-Venizelos görüşmesi, tahliye konusu – **20 Haziran**: Rauf Bey'den: İsviçre şirketi, Karaağaç, vatandaşların zarar-ziyanları, telgraflar – İsmet Paşa'dan: Fransız basını, Reji ile anlaşma, Yunanlıların el koydukları Türk tekneleri – Rumbold'dan Curzon'a: Borçlar konusunda bir analiz – Amerikalı Grew'un günlüğü: İsmet Paşa ile görüşme – **21 Haziran**: Rauf Bey'den: Kabotaj, kuponlar, el konulan tekneler, Fransız notasına cevap: Suriye sınırında sığınak yok, İzmir bankalarındaki kasalar – İsmet Paşa'dan: Elbise bedelleri ve yevmiyeler, İstanbul Rumlarının emlakı, vatandaş zarar ziyanları – **22 Haziran**: Rauf Bey'den: İstanbul'da silah ve cephanelerimiz, iki komiteci – İsmet Paşa'dan: Müttefik notası, Türkiye'de uçuş okulu tasarısı – **23 Haziran**: İsmet Paşa'dan: Kuponlar, Tanin gazetesi, "Progresse" vapuru, İsviçre ile ilişkiler, gündem metni, kuponlar elimizi kolumuzu bağlıyor – Rumbold'dan Curzon'a: İsmet Paşa ile görüşme – **24 Haziran**: Rauf Bey'den: Emval-i metruke, seçimler, Roma'ya Suat Bey (Davaz) atandı, Suriye sınırında Fransız yığınağı, kuponlar ve tahliye sorunları halledilmedikçe öteki sorunlar üzerinde müzakere kabul edilmemesi hakkındaki kararımız kesindir – İsmet Paşa'dan: İmtiyazlar işini halledersek kuponlar konusunda Fransa yalnız kalır. Talimat – İstanbul'da Henderson'dan Curzon'a rapor: Türkiye'de genel durum: İç ayrılıklar artıyor, Türkiye kötüye gidiyor. İstanbul basını milli idareyi sürekli eleştiriyor – **25 Haziran**: Rauf Bey'den: Kablo şirketiyle anlaşma oldu, "Ümid" vapuru olayını protesto ediniz – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Kuponlar işi hallolduktan sonra tutumumuzun ne olacağını Hükümet sessiz geçiştiriyor. Bize güvenilmezse bizim aracılığımızla barış yapmak imkânsızdır. Beni böyle ağır bir sonuca alet etmek haksız, insafsız ve emsalsiz bir zulümdür – **26 Haziran**: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Hükümet delegasyonumuzun faaliyetini sınırlamıyor. Kuponlar ve tahliye sorunları halledildikten sonra, bazı esaslara göre imtiyazlar görüşülebilir – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Kuponlar, tahliye ve imtiyazlar sorunları birlikte görüşülebilecek mi? – **27 Haziran**: Rauf Bey'den: Elbise bedeli, tahliye, kuponlar, imtiyazlar, Dü-

yunu Umumiye, avanslar – İsmet Paşa'dan: Elbise parası, asılsız istikraz havadisi – **28 Haziran**: Rauf Bey'den dört tel: Bazı müteahhitler, İsviçre-Türkiye derneği, Yunanistan'daki vakıflar, Eastern telgraf hattı – İsmet Paşa'dan: "Sultan Osman" zırhlısı – Paris Temsilciliğinden: Lozan'daki gecikme – **29 Haziran**: İsmet Paşa'dan: Toplantı yoktu, talimat bekleniyor: Sivrihisaryan kardeşler, Karaağaç – **30 Haziran**: Rauf Bey'den: "Sultan Osman" zırhlısı – M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya: Sivrihisaryan kardeşler bulunamadı

4) TEMMUZ 1923 (Sayfa 552-603)

1 Temmuz 1923 Pazar: Rauf Bey'den: Çekoslovakya – İsmet Paşa'dan: "Eastern" hattı – Paris Temsilciliğinden: Müttefik muhtırası **2 Temmuz**: Rauf Bey'den: İzmir yangını, Fenerler, maden işletmeleri – İsmet Paşa'dan: Kuponlar için nota verdim – **3 Temmuz**: Rauf Bey'den: Kuponlar, Kuzey Suriye, Karaağaç, Aydın demiryolu, şirketler – İsmet Paşa'dan: Borç kuponları, kabotaj, nota, kuponlar yüzünden tahliye gecikecekmiş – Rumbold'dan Curzon'a: İsmet Paşa'nın notası – Lozan'da Velid Ebüzziya'dan Tevhid-i Efkâr gazetesine mektup: İsmet Paşa'nın notası – **4 Temmuz**: M. Kemal Paşa'dan İsmet Paşa'ya: Hükümetin kararlarına uygun hareketinizi yararlı sayıyorum. Zâtı Âlinizden kahramanca bir hareket beklerim – Rauf Bey'den: Kabotaj, kuponlar ve tahliye sorunları, Aydın demiryolu, "Karadeniz" vapuru – İsmet Paşa'dan: Osmanlı Bankası ile Maliye arasında anlaşma, İzmir yangınından zarar görenler – **5 Temmuz**: Rauf Bey'den: Tahlisiye idaresi, Maliye ile Osmanlı Bankası, sigorta şirketleri, Düyunu Umumiye, tahliye, Ereğli'de santral işi – İsmet Paşa'dan: Fransa, kuponlar işinin halline kadar İstanbul'daki işgalin devam etmesini istemiş. İngilizler buna razı olmamış – Delegasyondan dokuz kişi dönüyor – **6 Temmuz**: Paris'ten tel: Fransa ve İngiltere arasında görüş ayrılığından dolayı konferansın uzadığı havadisi – **7 Temmuz**: M. Kemal Paşa'dan bir demeç: Barış mutlaka olacaktır – Rauf Bey'den: Yunanistan'da kalan esirler, Revanduz, şirketlerin zararları – İsmet Paşa'dan M. Kemal Paşa'ya: Elimizden gelen gayreti gösteriyoruz. Bundan fazlası ültimatom vermek olur. Borçlarımızı altın ve Sterlin ile ödeyemeyeceğimizi belirttik – Rumbold'dan Curzon'a: Türklerle toplandık. Borçlar, imtiyazlar, tahliye konularını görüştük. İsmet Paşa, bizim tahliye porotokolü tasarımıza yedi eleştiri yöneltti. Yarın

tekrar toplanacağız – **8 Temmuz**: Rauf Bey'den: Kupon ve tahliye (işgale son verilmesi) sorunlarının aldığı son şekle göre barışın yapılabileceği kanaati doğdu. Enterne edilmiş donanmamız (35 parça). Osmanlı Bankası, "Turkish Petroleum", Doklar Şirketi – İsmet Paşa'dan: Dün kuponlar, tahliye ve imtiyazlar işlerini Müttefiklerle görüştük. Yarın öğleye kadar cevap istiyorlar. Son emirlerinizi bekliyoruz – Lozan'da Velid Ebüzziya'dan Tevhid-i Efkâr gazetesine mektup: Nihayet barışa doğru son adımı atabildik. İsmet Paşa: Arkadaşlar, itilaf hasıl oldu. Esas itibarile sulhü akdetmiş addolunabiliriz, dedi – **9 Temmuz**: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: İstenen imtiyazlar ile bizi zayıf düşürmeyi amaçlıyor. Bunu şiddetle reddetmek gerekir. Direnirlerse, 3 şirketin gayrimeşru menfaatleri yüzünden dünyayı barıştan mahrum bıraktıklarını kamuoyuna açıklayıp reddedersiniz – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Kuponlar işi halledildi. Tahliye de halledildi, denilebilir. İmtiyazlar konusunda sorun başlıca üç şirketle ilgilidir. Kanaatımızca, alabileceğimiz her şey alınmış, memleketin geleceğini zarara sokacak ağır bir yükümlülük alınmamıştır. Bu sorunları toptan kabul veya red cevabınızı makine başında beklerim – **10 Temmuz**: İsmet Paşa'dan: Barış ve savaş konusunda karar vermenizi tekrar istirham ederim – **11 Temmuz**: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Hükümet görüşünü muhafaza etmektedir. Üç şirketin arkasında nüfuz bölgeleri kurma fikri yatmaktadır. Ekonomik bağımsızlığımızla bağdaşmayan anılan hususların reddi için gayret sarfedilmesi mercudur – İsmet Paşa'dan: Barış antlaşmasıyla doğrudan ilgili olmayan birkaç konu – İstanbul'da Henderson'dan Türkiye'de seçimler. Meclis tezelden toplanıp 15 Ağustosa kadar barış antlaşmasını onaylayacak gibidir – Lozan'dan Tevhid-i Efkâr'a mektup: Bizi gemileriyle tehdit, şirketleriyle esir etmek istiyorlar. Barış meleği tekrar uzaklaşıyor gibidir – **12 Temmuz**: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Yabancı gemilerin de gitmesi esastır. Yoktan sorun yaratmaya çalışıyorlar – Rumbold'dan Curzon'a: İsmet Paşa, bütün Müttefik savaş gemilerinin de Türk sularından çakilmelerini istedi. Yoksa hiçbir tahliye teklifini imzalamayacağını söyledi. Toplantı sonuçsuz kaldı – Lozan'dan Tevhid-i Efkâr'a mektup: Az kalsın konferans kesiliyordu: İtilaf beklenirken az kalsın inkıta oluyordu – **13 Temmuz**: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Dört sorun askıda kaldı. Müttefikler, tekliflerini kabul etmezsek barış olmayacağını, konferansın kesileceğini bildirdiler. Görüşümüzde ısrar ettik.

Durum ciddidir – Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Gazi'nin huzurunda alınan kararlar: Barışa tek engel tahliye sorunu kalırsa, o zaman ikişer kruvazör bulundurma tekliflerini kabul edebiliriz. Müttefikler Chester imtiyazını bozarak (...) devletimizi küçük düşürmek niyetleri yüzünden konferans kesilirse buraya (Ankara'ya) hareketiniz ve barışın neden yapılamadığını dünyaya ilan etmeniz gereği tabiidir – İsmet Paşa'dan: Osmanlı Bankası'nın imtiyazı iki yıl uzatılabilir mi – **14 Temmuz**: Rauf Bey'den: Osmanlı Bankası imtiyaz işinin incelenmesi gerekir – İsmet Paşa'dan: Bugün Müttefiklerle temas olmadı. Müttefikler, vatandaşlarından harp kazancı alınmaması için nota verdiler – **15 Temmuz**: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Yabancılar savaş vergisinden bağışlanamaz. Abbas Hilmi Paşa. Emvali metruke – Yunus Nadi'den M. Kemal Paşa'ya mektup: Hükümeti Lozan'ın halline ve neticelendirilmesine sevk etmekle memleket birincisi kadar ehemmiyetli ikinci bir hususi hizmet yapmış olacaksınız – **16 Temmuz**: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Müttefikler 16 Temmuzda toplantı teklif ettiler. Boğazlar Sözleşmesi yürürlüğe girinceye kadar Müttefik donanmalarının Boğazlardan serbestçe geçişleri öngörülüyor – Rauf Bey'den: Müttefik donanmalarının Boğazlardan geçişleri tanınamaz – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Bugün bütün görüşmeler yapıldı ve uyuşma sağlandı. Boğazlar Sözleşmesi yürürlüğe girinceye kadar Boğazlardan geçiş tanındı, artık dönülemez. Artık oturum yoktur, Antlaşma birkaç gün içinde imzalanacaktır – İngiliz gizli istihbarat raporu: Türkiye'de siyasal durum: Mustafa Kemal, tam bağımsız bir Türkiye yaratmayı kafasına koymuştur. Ama muhalifler de Meclis'e bazı adamlarını sokmuşlardır – **17 Temmuz**: Rauf Bey'den: Kızılhaç heyeti esirleri ziyaret etti – İsmet Paşa'nın Hatıralarından: Konferans, 17 Temmuz akşamı bütün işlerini bitirip sonuca ulaştı – İsmet Paşa'dan: Müttefik donanmalarının Boğazlardan geçişiyle ilgili şifreyi geç aldım. Son toplantılar yapıldı. Antlaşma 24 Temmuzda imzalanacak – Rumbold'dan Curzon'a: Konferansın son resmi toplantısı yapıldı. Anlaşmalar kabul edildi, protokoller bağlandı – Ankara'da Resmi Tebliğ, 17.7.1923: Lozan'da anlaşmaya varıldı ve birkaç güne kadar Barış Antlaşması imzalanacak – Lozan'da Velid Ebuzziya'dan Tevhid-i Efkâr'a mektup: Sonunda barış gerçekleşiyor. Dokuz yıl önce bir Kurban Bayramında savaşa girmiştik, dokuz yıl sonra yine bir Kurban Bayramında barışa kavuşuyoruz – **18 Temmuz**: Gazi M. Kemal'den

Yunus Nadi'ye: Barış 24 Temmuzda imzalanacaktır. Tebrik ederim – Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: 300 İngiliz lirası gönderilmiştir – İsmet Paşa'dan Gazi M. Kemal Paşa'ya: Konferansın sona erdiğini üç gün önce Hükümete arzettim. Bir cevap alamadım. Hükümet isterse imza yetkisini bizden alabilir – Lozan'da Velid Ebuzziya'dan Tevhid-i Efkâr'a mektup: Sekiz ay mücadeleden sonra bağımsızlığımızı kurtardık – Curzon'dan Rumbold'a: "Turkish Petroleum™ şirketini harcadığınızı öğrenince pek canım sıkıldı – Rumbold'dan bir açıklama: Lozan'da biz, briç oynarken rakibin elindeki kartları bilen bir kimsenin rahatlığı içindeydik – **19 Temmuz**: Rumbold'dan Curzon'a: Lord Hazretlerinin telgrafı beni derinden kaygılandırdı. Ama İsmet Paşa'ya Ankara'dan gelen talimat, boyun eğmektense konferansı kesmesi ve bunu kamuoyuna açıklaması yönündeydi. Majesteleri Hükümetini suçlayacaklarını düşünmekten kendimi alamadım – Gazi M. Kemal'den İsmet Paşa'ya: Kimsede bir tereddüt yoktur. Tebrik için imza bekleniyor – Gazi M. Kemal'den Fevzi Çakmak Paşa'ya: Bu günlerde Ankara'da bulunmanız gerekecek – Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Antlaşmanın imzalanması Hükümetçe uygun görüldü – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Ereğli, Sivrihisaryan kardeşler, Beyaz Ruslar, Boğazlar Sözleşmesi ve Rusya – **20 Temmuz**: İsmet Paşa'dan M. Kemal Paşa'ya: Her dar zamanda Hızır gibi yetişirsin – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Yugoslavya, Polonya, İngiltere – Amerikan Delegesi Grew'un günlüğü: İsmet Paşa bizi ziyaret etti. Çalışmaya koyulduk – **21 Temmuz**: İsmet Paşa'dan: Amerikalı, anlaşma tamamlanıncaya kadar Lozan'da kalmamızı, İtalyan Roma'ya uğramamızı istiyor. Polonya ile 23 Temmuzda anlaşma imzalayacağız – Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Amerika ile müzakerelere Türkiye'de devam edilebilir, İtalya'ya uğramakta fayda görülmüyor – Paris Mümessilliğinden: Antlaşma Türkiye için zafer, Fransa için hezimet sayılıyor –

Barış Antlaşması ve Eklerinin imzalanması, 24.7.1923

22 Temmuz 1923 Pazar: Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Gandi, Hacı Osmanoğlu Recep, Rusya ve Boğazlar Sözleşmesi, Antlaşma'nın imza günü ve saati, "Karadeniz" vapuru, Karaağaç'ta Yunan tahribatı – İsmet Paşa'dan: İngiliz ordularının satacakları eşya ve erzak, Amerikalı görüşmelerin İstanbul'a kaydırılmasına şiddetle karşı çıktı – **23 Temmuz**: İsmet Paşa'dan: Amerikalılarla bazı

konularda anlaşmaya varıldı, askıda kalan diğer konularda anlaşma olmazsa görüşmeler kesilecek. Barış, 24 Temmuz saat 15.00'te imzalanmaya başlanacak – Türkiye-Polonya Dostluk Antlaşması Lozan'da imzalandı (23.7.1923) – Lozan'da Velid Ebuzziya'dan Tevhid-i Efkâr'a mektup: Türkiye-Polonya Antlaşması törenle imzalandı. Törene İsmet Paşa Başkanlık etti. Antlaşmanın önemi – **24 Temmuz**: Barış Antlaşması imzalanıyor – Gazi M. Kemal Paşa'dan Ordulara Bayram Mesajı: Bayramı (Kurban Bayramını) idrak ettiğimiz bugünde Lozan'da barış imza ediliyor. Kahraman ordumuz, bugün kurtulan vatanın ufuklarında bayram ve barış güneşinin beraber doğduğunu görüyor. Aziz silah arkadaşlarımın (...) bayramlarını tebrik ediyorum – Gazi M. Kemal'den bütün Müdafaa-i Hukuk ve Belediye Başkanlarına tebrik telgrafı: İdrak ettiğimiz bayram, Lozan'da barışın imza edildiği güne tesadüf ediyor. Aziz vatandaşlarımızı bu mesut bayramdan dolayı bütün kalbimle tebrik ederim – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya ve Yunanistan ile Türkiye arasında Barış Antlaşması 24 Temmuz saat üçten dörde kadar imza edilmiştir – İsviçre Cumhurbaşkanı M. Scheurer'in kapanış konuşması metni – Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Asil milletimizin başarısı olan barış bayramı ve kurban bayramı dolayısıyla tebriklerimi beyan ederim. Girit'te bazı Türkler idama mahkûm edilmiştir – Dışişlerinden Paris Temsilciliğine: Barış imza edilmiştir. Tebrikler sunarım – Lozan'da Rumbold'dan Londra'da Curzon'a: Barış Antlaşması ve diğer 17 belge, bugün öğleden sonra saat 3.00'te başlayan genel oturumda imzalandı – Demiryolları Genel Müdürü Behiç Erkin'in hatıratı: Nüzhet bana İstanbul'da toplar atılmaya başlandığını telgrafla bildirdi. Bunun üzerine, ben de bütün lokomotiflere düdük çaldırtmaya başladım. Ordu ve vilayet erkânını davet ettim; havai fişeklerle barışı kutladık – Lozan'da Velid Ebuzziya'dan Tevhid-i Efkâr'a mektup: Barış Antlaşmasını önce İsmet Paşa imzaladı – Barışı Darülfünun kalemi imzaladı. Lozan barışının başlıbaşına önemli bir siyasi zafer olduğunu anlamak için bununla Sevr Antlaşması arasındaki farkı ölçmek yeterli olur – **25 Temmuz**: Gazi M. Kemal'den Halife Abdülmecid'e: Şanlı barış gününe rastlayan Kurban Bayramını tebrik – Gazi M. Kemal'den İsmet Paşa'ya: İsmet Paşa'yı ve çalışma arkadaşlarını teşekkürle tebrik – Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Bakanlar Kurulu adına İsmet Paşa'yı ve çalışma arka-

daşlarını tebrik – İsmet Paşa, Dr. Rıza Nur ve Hasan Saka'dan Gazi M. Kemal Paşa'ya: Tebrike duygulu teşekkürler – Paris Temsilciliğinden Dışişlerine: Paris'te halk barış yapıldığı için memnun, üç gazete Antlaşmayı eleştiriyor – İstanbul'da Henderson'dan Curzon'a rapor: Türkiye'de iç durum: M. Kemal seçimleri kazandı ama asıl tehlikeli muhalefet Lozan Antlaşması'ndan sonra çıkacak – Albert Sarraut'dan M. Kemal'e mektup: Tebrik ve iyi dilekler – **26 Temmuz**: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Birkaç gün gecikmeyle Amerikan anlaşması yapılabilecekse ona göre hareket edersiniz – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Hemen 50 bin İsviçre frangı – İsmet Paşa'dan İstanbul'da Adnan Bey'e: Heyetimizin bir bölümü dönüyor. Evrak sandıklarını aldırınız – **27 Temmuz**: İzmir'de M. Kemal Paşa'dan Rauf Bey'e: İsmet Paşa'nın tezelden dönmesi gerek. Amerikalılarla müzakerelere Türkiye'de devam edilebilir – M. Kemal'den Dışişlerine: Afgan Sefirinin tebrikine teşekkür – İsmet Paşa'dan Rauf Bey'e: En kısa zamanda döneceğim – Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya üç tel – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa üç tel – Paris Temsilciliğinden Dışişlerine tel – **28 Temmuz**: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya iki tel – İsmet Paşa'dan Adnan Bey'e iki tel – **29 Temmuz**: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa iki tel – Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel – Tahran Büyükelçisi Muhittin Paşa'dan Dışişlerine tebrik telgrafı – **30 Temmuz**: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel – Dışişlerinden Gazi M. Kemal Paşa'ya: Tunus ve Marsa'dan tebrikler – Roma Temsilciliğinden: Hindistan'dan iki tebrik telgrafı – **31 Temmuz**: M. Kemal Paşa'dan Dışişlerine: Misyonerler konusunda uyarı – İsmet Paşa'dan M. Kemal Paşa'ya tel – Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel – İsmet Paşa'dan Adnan Bey'e: Lozan Antlaşması'nın bastırılması – Henderson'dan Curzon'a: Türkiye'de iç politika. M. Kemal'in güçlükleri başlıyor

5) **AĞUSTOS 1923** (Sayfa 603-611)

ABD-Türkiye Anlaşmasının Lozan'da imzalanması, 6.8.1923

1 Ağustos 1923 Çarşamba: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Amerikan misyonerleri – Adnan Bey'den İsmet Paşa'ya: Ne zaman döneceğiniz soruluyor – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel – Amerikan Delegesi Grew'un günlüğü: İsmet Paşa'ya gittim. Görüştük – Gazi Mustafa Kemal'den Rum Patrikhanesi Reisi Nikolaus Efendi'ye: Tebrik telgrafına teşekkür – Viyana'da Arnavut eşrafından Mahmut Pa-

şazade Akif Bey'den Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya tebrik mektubu – **2 Ağustos**: Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya: Anadolu'da seyahate çıkıyorum. Fevzi Paşa Dışişlerine Vekâlet edecek – İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Amerikalılarla sürekli çalışıyoruz. Antlaşma imzaya hazırdır – Lozan Antlaşması Londra'da eleştiriliyor – Eski İtalyan Başbakanı Nitti'den Mustafa Kemal Paşa'ya tebrik mektubu – **3 Ağustos**: Başbakanlıktan İsmet Paşa'ya: Meclis 11 Ağustosta toplanacak – İsmet Paşa'dan Adnan Bey'e: Hareket günümü henüz tayin edemiyorum – Gazi Mustafa Kemal'den Galata Rum Cemaati Mütevellisi Damyanus'un tebrikine teşekkür – **4 Ağustos**: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Rauf Beyefendi'nin seyahat nedeni nedir – Mareşal Fevzi Paşa'dan İsmet Paşa'ya: Rauf Bey dinlenmek için Sivas'a gitmiştir – Amerikan Delegesi Grew'un günlüğü: İsmet Paşa'yı ziyaret ettim. Antlaşmayı Pazartesi günü imzalamak üzere hazırladık – **6 Ağustos**: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa: Amerika ile bir genel antlaşma ile bir de suçluların iadesi anlaşmasını 6 Ağustosta Lozan'da imzaladık. 7 Ağustosta hareket ediyoruz. 10 Ağustosta İstanbul'da, 12 Ağustosta Ankara'da olacağız – İsmet Paşa'dan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya: Amerikan antlaşmaları imzalandı. 7 Ağustosta hareket ediyoruz – İsmet Paşa'dan İstanbul'da Adnan Bey'e: Karaağaç'tan geçişimde güvenlik için kendiliğinizden girişimde bulununuz. Karşılama töreni için aşırılığa kaçılmamasını rica ederim – Lozan'da Mr. Joseph Grew'dan ABD Dışişleri Bakanı Hughes'e: Türk delegasyonu ile bugün imzaladığımız Dostluk ve Ticaret Antlaşması başlangıçta elde etmeyi arzuladığımdan son derece farklıdır. Bu antlaşma, Türk görüşlerini karşılamak amacıyla bizim tarafımızdan verilen çok sayıda tavizi temsil etmektedir... Benim hissiyatım halihazır durumda bundan daha elverişli şartların temin edilemeyeceği yolundadır

V
LOZAN BARIŞININ YÜRÜRLÜĞE KONMASI, DEĞERLENDİRİLMESİ VE YAŞATILMASI (Sayfa 612-676)

1) 7-31 AĞUSTOS 1923 (Sayfa 612-645)
Lozan Barış Antlaşması ve Eklerinin TBMM'de onaylanması ve Türkiye'de yabancı işgalleri sona erdirme sürecinin başlaması

7 Ağustos 1923 Salı: Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan İstanbul'da İran Sefirine cevap. Barış Antlaşması dolayısıyla tebrike teşekkür; Gazi Mustafa Kemal ile Bulgar Piskoposu arasında tebrik ve teşekkür telgrafları – **13 Ağustos**: Gazi M. Kemal Paşa'nın TBMM'de yaptığı konuşma – **21 Ağustos**: Lozan Barış Antlaşması ve Ekleri hakkında kanun tasarısı; Lozan Barış Antlaşması ve Eklerinin onaylanması hakkında TBMM Dışişleri Komsyonu Raporu; Dışişleri Komisyonu Başkanı Yusuf Kemal Bey'in TBMM'de konuşması, TBMM'de Lozan Antlaşması görüşmeleri ve Antlaşmaya eleştiriler – **22 Ağustos**: TBMM'de Lozan Barış Antlaşmasını eleştirenler ve savunanlar – **23 Ağustos**: Dışişleri Bakanı İsmet Paşa'nın, Lozan Barış Antlaşması ve Ekleri konusunda TBMM'de yaptığı konuşma, TBMM Lozan Barış Antlaşması'nı onayladı ve Türkiye'de yabancı işgallere son verme süreci başladı – **24 Ağustos**: Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan Erkânıharbiyei Umumiye Vekâletine: Meclis Orduya telekkür ediyor; İşgalciler, İstanbul'u boşaltmaya Anadolu yakasından başlıyorlar – **25 Ağustos**: Yunan Hükümeti de Lozan Antlaşması'nı ve eklerini onayladı, İşgal kuvvetleri, İstanbul'un Anadolu sahillerini on günde boşaltacaklar – **28 Ağustos**: Y. Komiser Vekili Henderson'dan Curzon'a rapor: Lozan Antlaşması TBMM'den geçti; Selahattin Adil Paşa-General Harington görüşmesi – **29 Ağustos**: Karma Mübadele Komisyonuna iki atama yapıldı: Dr. Tevfik Rüştü (Aras) ve Hamid (Arpağ); Behiç Bey-General Marden görüşmesi: Gebze-Haydarpaşa demiryolunun teslimi sorunu; General Harington İstanbul'da bir veda daveti verdi – **31 Ağustos**: General Harington İstanbul'da basın toplantısı yaptı

2) **EYLÜL 1923** (Sayfa 646-653)
Lozan Antlaşması ve Eklerinin uygulanmaya başlanması/ Mübadillerin kabulü için yeni bir bakanlık kurulması hazırlığı/ İşgal kuvvetlerinin İstanbul ve çevresini peyderpey boşaltmaları/ Karaağaç, Bozcaada ve Gökçeada'nın anavatana katılmaları

1 Eylül 1923 Cumartesi: Nüfus mübadelesi nedeniyle, İmar ve İskân Bakanlığı kurulması gündeme geliyor – Fransız işgal kuvvetleri İstanbul'dan taşınıyor – **3 Eylül**: İşgal kuvvetlerinin İstanbul'dan taşınmaları sürüyor – **5 Eylül**: Bakanlar Kurulu Başkanı Fethi (Ok-

yar) Bey Mübadele ve İmar üzerinde duruyor – İngiliz ve Fransız işgalcilerin Türkiye'den taşınmaları sürüyor – **6 Eylül**: İran Harbiye Veziri Rıza Han'dan Gazi M. Kemal'e tel: Tebrik ve iyi dilekler – **7 Eylül**: Gebze-Haydarpaşa hattının İngiliz işgalinden kurtarılması için girişim – **9 Eylül**: Macaristan Millet Meclisi, Lozan Antlaşması'nın onaylanmasını kutladı – **12 Eylül**: Beyrut âyanı Lozan Antlaşması'nın onaylanmasını kutladı – **13 Eylül**: İşgalciler İstanbul'daki tersane ve havuzları boşalttılar – Kapitülasyonlardan mahrum kalan yabancı postaneler kapatılıyor – **14 Eylül**: İstanbul'daki İngiliz cemaati Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkomutanı General Harington'a veda daveti verdi – **15 Eylül**: Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan İran Harbiye Veziri Rıza Han'a teşekkür telgrafı — Karaağaç ve civarı teslim alındı ve anavatana katıldı – İngiliz-Türk Derneğinden Gazi M. Kemal Paşa'ya kutlama telgrafı – **19 Eylül**: İstanbul Kumandanı Selahattin Adil Paşa, İtilaf Devletleri İşgal Komutanlarına veda daveti verdi – **21 Eylül**: Gazi M. Kemal Paşa'dan Edirne Belediye Başkanlığına tel: Karaağaç'ın da anavatana ilhakı (katılması) münasebetiyle hakkımda gösterilen samimi muhabbet ve itimat hislerine teşekkür ederim – Bozcaada teslim alındı ve anavatana katıldı – **22 Eylül**: İmroz Adası (Gökçeada) teslim alındı ve anavatana katıldı

3) EKİM 1923 (Sayfa 653-676)
Lozan Barış Antlaşması ve Eklerinin ilk uygulanmaları/
İşgal kuvvetlerinin Türkiye'den gitmeleri/
Türk Kolordusunun törenle İstanbul'a girmesi/
Mübadele, İmar, İskân Vekâletinin kurulması/
Mübadillerin Türkiye'ye gelmeye başlaması

1 Ekim 1923 Pazartesi: İstanbul Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Gazi M. Kemal Paşa'ya ve TBMM Başkanlığına tel: İstanbul'un gerçek kurtuluş gününde aramızda olmanızı diliyoruz – **2 Ekim**: İstanbul'da İtilaf Devletleri işgaline törenle son verildi – **3 Ekim**: Gazi M. Kemal Paşa'dan İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne tel: Hürriyetine kavuşan sevgili İstanbul'u ilk fırsatta ziyarete koşacağım, Efendim – İstanbul Komutanı Selahattin Adil Paşa'nın basın açıklaması – İstanbul'un Kurtuluş günü törenine katılacak TBMM heyeti seçildi – TBMM İkinci Başkanı Ali Fuat Paşa'dan İstanbul'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Komisyonu Baş-

kanlığına tel – **5 Ekim**: İstanbul'un kurtuluşu dolayısıyla Üsküdar'da mevlüt okundu – **6 Ekim**: Şükrü Naili (Gökberk) Paşa komutasındaki Türk Kolordusu İstanbul'da törenle karşılandı. "İstanbul'un ikinci fethi" – Fatih Belediyesinde askerimiz onuruna ziyafet verildi – **7 Ekim**: Başbakan Ali Fethi Bey'den TBMM Başkanlığına tezkere. İstanbul'un işgali 2 Ekimde sona erdi – TBMM İkinci Başkanı Ali Fuat Paşa'dan İstanbul Valisi Haydar Beyefendi'ye tel: Kurtuluş gününde Meclis'i temsilen İstanbul'da bulunmak üzere giden Heyeti Mahsusenin hiçbir resmi görevli tarafından karşılanmadığı anlaşılmıştır – **8 Ekim**: İstanbul Valisi Ali Haydar Bey'den TBMM İkinci Başkanı Ali Fuat Paşa'ya tel: Gelen heyete gereken saygı gösterilmiştir. Birkaç gazetenin yayını maksatlıdır – İstanbul'da Lazistan Mebusu Fuat ve Bolu Mebusu Cevat Abbas Beylerden Gazi M. Kemal Paşa'ya tel: İstanbul'da olağanüstü saygı gördük – Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın gürültücü mebuslara bir sorusu: Böyle heyetleri karşılamak için bir kanun mu var? – **9 Ekim**: İstanbul'a giden Meclis Heyeti Başkanından TBMM Başkanlığına tel: Heyetimize İstanbul'da azami konukseverlik gösterilmiştir – **13 Ekim**: Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti İhdasına Dair Kanun kabul edildi – İmroz (Gökçeada) halkı TBMM Başkanlığına sadakat telgrafı gönderdi: Onbir yıllık acı işgalden sonra çok şükür şanlı Türk sancağına kavuştuk – **18 Ekim**: Zafer ve barış şerefine mahkûmlara af çıkarılması gündeme geldi – **20 Ekim**: Mustafa Necati Bey ilk İmar İskân ve Mübadele Bakanı olarak seçildi ve Bakanlar Kurulunda yerini aldı – **21 Ekim**: Ayvalık'a gelen Midilli mübadilleri adına Müftü Ataullah Efendi'den TBMM Başkanlığına tel: Bizi onbir senelik esaretten kurtarıp Anavatanımıza kavuşturan TBMM'ne ve Milli Hükümetimize yürekten şükranlarımızı sunarız – **28 Ekim**: Gazi M. Kemal'den Hindistan'da Bombay Hilafet Komitesine tel: Ankara için bugün en mühim meselenin Yunanistan'dan gelmeye başlayan felaketzede muhacir kardeşlerimizin iskân ve refahı keyfiyeti olduğunu beyan eder, hamiyeti din kardeşlerimize selamlarımı hediye eylerim, Efendim

24 Nisan 1924: İngiltere Lozan Barış Antlaşması'nı onayladı

6 Ağustos 1924: İngiltere, İtalya ve Japonya Lozan Barış Antlaşması'nı onayladıklarını gösteren belgeleri Fransa Dışişleri Arşivine sundular. Bunun üzerine Lozan Barış Antlaşması tam yürürlüğe girdi

27 Ağustos 1924: Fransa da Lozan Barış Antlaşması'nı onayladı ve böylece Lozan barış sistemi bütün imzacı devletler için yürürlüğe girdi. Türkiye ile imzacı devletler arasında hukuken devam etmekte olan "savaş hali" sona erdi

4) LOZAN ANTLAŞMASI'NIN DEĞERLENDİRİLMESİ
(Sayfa 666)

Atatürk'ün değerlendirmesi: Ekim 1927
İsmet İnönü'nün değerlendirmesi: 1968 Yılı

DİZİN

A

Abbas Hilmi Paşa 520, 571, 582, 585
Abdurrahman Şeref Bey 28
Abdülhamid 317
Abdülkadir Muzaffer Efendi 276
Abdülmecid ibni Abdül Abdülaziz 143, 144, 593, 600
Abilov 19
Açıkalın, Cevat 14, 92, 93, 103, 179
Adam, Forbes 220
Adnan Bey (Adıvar) 45, 306, 339, 346, 354, 357, 358, 410, 420, 421, 452, 464, 481, 483, 494, 510, 511, 523, 563, 567, 577, 596, 598, 602, 603, 607, 609
Aga Petros 347, 348, 358
Ağralı, Fuat 13, 92, 328
Ahmet Cevdet 14, 93, 149
Ahmet Han 596
Ahmet İhsan Bey 491
Ahmet İzzet Paşa 10
Ahmet Süreyya Bey 28
Ahmet Tevfik Paşa 10
Aleksandris 498
Ali Cenani Bey 444
Ali Fuat Paşa (Cebesoy) 392, 398, 435, 438, 440, 441, 447, 468, 471
Ali Şükrü Bey 432, 441, 462
Aliça, Harun 97
Altıntaşlı Musa 494
Amanullah Han 504
Anderson 128
Ansari 601
Anzavur 489
Apaydın, Zekâi 13, 14, 66, 78, 91, 93, 154, 466, 556
Aralov 68, 69, 162, 203, 256, 264, 286, 287, 337, 339, 353, 369, 381, 405, 429
Arar, Celal Hazım 14, 92
Arlotta 411
Artunç, Sabri 14, 92
Atabinen, Reşit Safvet 13, 92, 103, 111
Atak, Abidin 432
Atay, Falih Rıfkı 33
Avezzana (Baron) 137
Aykut, M. Şeref 439, 440

B

Baha Bey 92
Baird (Albay) 128
Baldwin 597
Balfour 405
Balin, Mehmet Ali 14, 92
Barrère 148, 153, 155, 159, 167, 191-193, 201, 202, 204, 206, 219, 237, 253, 269, 302, 304, 305, 307, 315, 318, 326, 331, 334, 350, 370
Barton, James 321
Basri Bey 160
Başak, Seniyettin 13, 92
Başman, Şefik 13, 92, 303
Bayar, Mahmut Celal 13, 14, 66, 78, 91
Bayur, Yusuf Hikmet 13,14, 92, 93, 103, 161
Belger, Nihat Reşat 14, 92, 115, 118
Belin 304
Bellioğlu, Sırrı 431, 440, 441
Benn, Wedgwood 606
Bentinck 412, 499
Berney 331
Besim Ömer Paşa 87
Beyatlı, Yahya Kemal 13, 14, 92, 93, 103, 359
Bıyıklıoğlu, Tevfik 13, 14, 20, 92, 93, 103, 111, 154, 179
Bompard 147, 153, 176, 208, 228, 269, 295, 304, 315, 318, 326, 345,

371, 383, 385, 407, 408, 412, 413, 416, 455, 457, 528
Bristol (Amiral) 265, 267, 304, 359, 412, 413, 482, 597
Brock, Osmond 128
Burkhardt (Dr.) 523
Burnett-Steward (General) 175

C, Ç
Caclamanos 153, 210
Camerlynck 149, 154
Cavit Bey 13, 88, 92, 267, 303, 353, 360
Celâlettin Arif Bey 101, 103, 124, 130, 136, 138, 467, 519, 545
Cemal Hüsnü 306
Cemal Paşa 20, 110
Cevat Bey 160, 344, 473-475, 525, 527, 531, 534
Charpy 563
Child 148, 153, 155, 196, 215, 217, 228, 237, 246, 250, 311, 313, 315, 332, 348-352, 360, 370, 393, 398, 412, 413
Chotani 330
Cilli, Muhtar 13, 91, 103, 154, 179, 220, 487
Clarke 220
Clayton, John 40
Crewe (Marki) 537
Crowe, E. 148, 158, 168, 220, 247, 254, 255, 266, 283, 285, 295, 304, 316, 330, 333, 348
Curzon (Lord) 8, 15, 17, 18, 26, 29-31, 34, 35, 37-39, 41-44, 48-52, 55, 62, 69, 71, 81, 82, 85, 86, 89, 97, 104, 105, 108, 111, 113, 114, 116, 130-134, 139, 144-150, 152-159, 163-170, 174-176, 179, 183-188, 190-195, 199-202, 210-212, 217, 218, 220-223, 228, 237, 242-247, 250, 252, 254, 260, 262, 263, 266, 267, 269, 270, 273, 283-285, 291, 295, 297-299, 301, 302, 304, 305, 307-309, 311-313, 315, 316, 318, 320, 326, 330, 333, 337-339, 343, 345, 348-351, 354, 355, 357, 364, 366, 369-372, 375, 376, 378-385, 390, 396, 398, 399, 404, 407-409, 411-415, 418-420, 425-429, 437, 442, 449, 450, 452, 455, 456, 458, 462, 464, 498-501, 503, 508, 510, 513, 514, 517, 523, 529, 531, 533, 536, 537, 539, 541, 545, 547, 554, 530, 566, 568, 576, 578, 579, 591, 594, 602, 642
Çerkez Ethem 20, 21, 24, 162, 334, 342, 494, 547
Çiçerin (Tchitcherin) 51, 61, 79, 203, 208, 230- 233, 239, 240, 243-246, 248, 250, 252, 254, 255, 260, 262, 264, 265, 284, 286, 289, 290, 299, 307, 312, 337, 338, 340, 353, 363, 377, 381, 392, 396, 405, 409, 468

D
Damat Ferit 232, 240
Damyanus Damyanidis Efendi 607
Davaz, Suat 14, 15, 68, 271, 545
De Lacroix 104-106
De Martino 29, 30
Demirtaş Paşa 440
Dering, H. 89, 418, 419
Diamandy 153, 416
Dinari 568
Dinichert, Paul 148
Doğruer, Şevket 13, 92
Donari 581
Dr. Hekim 204
Duca 153, 168, 420
Durak, Mustafa 431, 443, 444

E
Ekrem Bey 467
Embri 482
Emin Âli Bey 472
Emin Bey 567
Erio, Paul 141
Erkin, Behiç 591
Erskine 55, 82, 144
Ertegün, Münir 13, 14, 91, 103, 111, 154
Ertuğrul Efendi 127, 140
Esenbel, Atıf 14, 92, 111
Esmer, Ahmet Şükrü 14, 93, 149
Eşref 20, 162, 342

F
Fahri Paşa 56
Farrère, Claude 480, 485, 600
Fatih Sultan Mehmet 267, 362
Fatin Bey 88
Faysal 314, 538
Ferit Bey 96, 107, 109, 496, 510
Fethi Bey (Teğmen) 514
Fethi Bey 30, 548
Fevzi Paşa 56-58, 306, 311, 320, 326, 335, 358, 388, 406, 408, 419, 421, 423, 428, 449, 473, 476, 484, 494, 510, 515, 538, 546, 580, 605, 608
Fissé 258
Foch (Mareşal) 455
Fonjallaz (Albay) 277, 278, 477
Forbes Adam 220
Fotero 495
Franklin-Bouillon 36, 42, 43, 47, 51, 115, 116, 118, 140, 287, 390, 397, 418
Fuat Bey 264, 358, 363
Fuat Selim Bey 344

G
Galli 393
Gandhi 296, 525, 583
Garroni 148, 153, 159, 167, 176, 208, 212, 227, 231, 237, 254, 268, 298, 301, 302, 304, 307, 310, 313, 315, 316, 320, 338, 341, 370, 381, 393, 396, 407, 408, 411, 465
Gaulis 80, 97, 109, 185, 207, 480, 485
Gazi Mustafa Kemal (ATATÜRK): 7-10, 20, 21, 28-49, 51, 53-59, 65, 66, 69, 70, 80, 82, 85, 86, 89, 100, 115, 116, 144, 162, 197, 198, 225, 248, 256, 258, 261, 263, 277-279, 284, 301, 311, 323, 337, 342, 344, 352-355, 358, 360, 363, 366, 367, 370-372, 375, 377, 380, 386-388, 394, 396, 400, 401, 404, 405, 407-409, 418, 419, 422-429, 432-434, 437, 442, 444, 446, 448, 449, 452-457, 462, 464, 466, 468, 506-511, 513, 515, 519, 520, 532, 542, 543, 547, 549, 551, 555, 558, 559, 561, 565, 567, 572, 573, 577, 580, 581, 586, 587, 593-596, 599-604, 606, 607, 609, 612, 613, 619, 628, 630, 641, 643, 648, 651-654, 658, 660, 661, 663, 665, 666
Geddes 39
Gentizon, P. 141
Gignoux 260
Graham, R. 30, 111
Grew, Joseph C. 148, 153, 168, 169, 183, 196, 201, 245, 250, 300, 313, 315, 321, 350, 360, 370, 393, 397, 411, 470, 529, 541, 568, 569, 581, 584, 603, 608, 610
Gunzburger 258
Güntekin, Reşat Nuri 126

H
Haab, Robert 145, 148-150, 152
Hacı Osmanoğlu Recep 583
Hakkı Hami Bey 72
Halil Vedat 87
Hamid Bey (Hasancan) 13, 32, 34, 38, 51, 53, 55, 79-81, 166, 207

Hardinge 35, 38, 50, 80, 81, 85, 86, 89, 96, 108, 142
Harington (General) 44, 47, 54, 84, 85, 102, 127-129, 140, 141, 173, 322, 528, 566, 610
Hayashi 148, 153, 228, 237, 307, 315
Henderson 128, 255, 263, 320, 354, 357, 358, 366, 398, 404, 422, 426, 427, 429, 510, 511, 515, 517, 547, 566, 594, 602
Hüseyin Avni Bey 53
Hüseyin Cahit Bey 360, 453
Hüseyin Fevzi Bey 544
Hüseyin Ragıp Bey (Baydur) 380, 474, 475, 583
Hüseyin Rauf Bey (Orbay) 20, 21, 25, 29, 54, 53, 72, 78, 123, 140, 141, 143, 160-162, 192, 199, 203, 209, 212, 214, 225, 226, 238, 241, 248, 249, 251-253, 255, 256, 260, 262, 264, 268-273, 275, 276, 280, 283, 286, 291, 311, 314, 317, 320, 322, 325, 326, 328, 330, 331, 333, 334, 336, 337, 339-341, 343, 344, 347, 353, 357, 358, 362, 364, 366, 369, 376, 377, 380, 382, 384, 386, 388, 392, 398, 402, 406-410, 413, 415-418, 420, 421, 423, 424, 427, 431, 433, 436, 438-441, 447, 449, 466-469, 472, 474-476, 478, 479, 481-490, 492-494, 500, 501, 503, 505, 508, 510-515, 518-522, 524, 525, 528-532, 534, 536-538, 540, 542, 543, 547-553, 556, 557, 559, 561, 563, 565, 567, 570, 571, 573, 574, 579, 580, 582, 583, 589, 593, 595-599, 602, 603, 605, 608

İ

İleri, Celal Nuri 342
İnhan, Zühtü 13, 92
İsmail Canbolat Bey 249
İsmail Sıtkı Bey 319
İsmet Paşa (İNÖNÜ): 8, 10-16, 18-21, 25, 26, 42, 46, 47, 54, 56-59, 62, 64-68, 70, 72, 73, 76, 78-80, 83-85, 87-112, 114-127, 129, 130, 133, 135-140, 143, 145-150, 152-158, 160-165, 167, 168, 170-177, 179, 181-228, 203-239, 241-271, 273-278, 280-284, 286, 289, 291, 295, 296, 299-306, 308-311, 314-317, 319, 320, 322, 325-334, 336, 337, 339-345, 347-349, 351-355, 357-360, 362-364, 366, 367, 369, 372, 374-384, 386, 388, 392, 393, 396-398, 402, 404, 406-432, 434, 436, 438-443, 447, 448, 452, 453, 460-463, 465-469, 471-480, 482-498, 500-525, 527-582, 584-590, 592-600, 602-605, 607-610, 637, 638, 640, 643, 645, 666
İzzet Paşa 208, 504

J

James Edwin L. 170

K

Kadı Osman Niyazi 213
Kadri (Anzavur oğlu) 489
Kalotes 543
Kamenov 327
Kanofski 543
Kanuni Sultan Süleyman 229, 257, 362
Kara Vasıf 366
Karabekir, Kâzım 36, 57, 58, 358, 388, 408, 423
Karahan 337, 392, 406
Karasin 337
Kaya, Şükrü 13, 92, 103, 179
Kayalı, Reşat 446, 447
Kemalettin Sami Paşa 56
Kendall 127

Kendiros 495
Keyder, Nüzhet 591
Kıbrıslı Mamapoli (Mamapoli le Chypriote) 471
Kıran, Süleyman Saip 92
Kilisli Rıfat 513
Knolli, Roman 198
Koca Reşit Paşa 125
Koçoğlu, Yusuf Ziya 443
Koperler, Tevfik Kâmil 14, 93, 472
Köseoğlu, Selahattin 431, 438

L
Lacaze (Amiral) 308
Lacroix 97, 99
Lados, Aleksander 585
Lago 153
Latife Hanım 567
Law, Bonard 330, 425
Lebibe Ahmet 93
Leyla Hanım 359
Lindsay 34, 404
Lloyd George 38, 56, 224
Loti, Pierre 480, 485

M
Mahmut Bey 475
Mahmut Paşazade Akif Bey 604, 605
Malkin 591
Markov (General) 520
Massigli, Rene 154, 469
Matthews 127
McClure 414
McNeil, Ronald 606
Mdivani 231
Mecdi Sadrettin 488
Mehmet Nabi Bey 115, 124
Mehmet Şükrü Bey 73
Menemencioğlu, Numan Rıfat 126, 290, 306, 364
Metya, Nusret 13, 92, 179
Mevlâna Şevket Ali 296
Milloud, Maurice 280
Modzelewsky, J. 585
Monbelli 173
Montagna 241, 287, 302, 313, 321, 338, 350, 351, 371, 413, 473, 478, 483, 486, 487, 493, 495, 496, 506, 509, 514, 581
Montgomery, George 321
Mougin 89, 203, 253, 286, 287, 317, 328, 336, 345, 354, 378, 384, 388, 418, 489, 532
Muhiddin Paşa (Akyüz) 599
Mussolini 81, 133, 134, 148, 149
Mustafa Necati Bey 27
Mustafa Reşit Paşa 125
Mustafa Şeref Bey (Özkan) 13, 92, 103, 104, 397, 468, 477, 608
Müfid Efendi 75
Münir Bey 603

N
Naidu, Sorojni 601
Nansen, Dr. Fridtjof 79, 221, 222
Narodunghian Efendi 257
Naum, Hayum 13, 92, 353, 479
Necati Efendi 273
Nicolson 175
Nikolaus Efendi 604
Nimet Hanım 359
Ninçiç (Nintchitch) 41, 153, 165, 168, 185
Nitti 606
Numan Rıfat Bey 472, 497
Nur, Rıza 11, 13, 14, 60, 61, 66, 68, 70, 78, 91, 93, 142, 148, 153, 219, 250, 254, 270, 287, 289, 298, 300, 301, 307, 334, 385, 406, 407, 414, 424, 434, 436, 453, 466, 478, 479, 481-483, 506, 585, 588, 593, 594, 597
Nureddin Paşa 567

O, Ö
Oliphant, L. 578
Operatör Emin Bey 272
Orbay, Hüseyin Rauf 68, 76-78, 602
Osman Ağa 462
Osman Nizami Paşa 30, 124
Ostrogog (Kont) 556
Otchiai 148, 153
Oven 372
Ömer Lütfi Bey 212, 213
Öngören, İbrahim Tali 198
Özdemir Bey 481, 510

P
Painlevé 140
Pane (Kaptan) 128
Parker 496, 510, 556
Paşiç 160
Payne 591
Peet, W.W. 321
Pektaş, Hüseyin 13, 92, 103
Pellé (General) 7, 33, 35, 36, 47, 323, 465, 471, 473, 477, 479, 489, 492, 496-498, 501, 513, 523, 525, 526, 529, 533, 535-537, 544, 560, 561, 563, 598
Peretti 457
Pete 515
Phipps 455, 464
Pilsudski, Joseph 197, 198
Pittard, Eugène 258, 260, 280
Plumer (Lord) 143
Poincaré 8, 35-37, 41, 50-52, 55, 81, 85, 86, 89, 96, 104, 105, 108, 111, 114, 117, 119, 120, 130, 131, 133, 134, 136, 137, 139, 140, 146-148, 155, 156, 170, 192, 207, 331, 369, 370, 385-388, 390, 391, 394, 397, 405, 417, 418, 546, 598

R
R. Graham 81
Ragıp Bey 271
Rakitch 153
Rakovski 204, 209, 212, 216, 231, 233
Refet Paşa 57, 58, 69, 70, 84, 86, 118, 123, 126, 143, 177, 178, 192, 241, 248, 275, 276, 283, 306, 480, 515, 583
Refik Efendi 403
Reis Paşa 66
Reşat Nuri Bey 126
Reşat Paşa 128
Reşit 20, 162
Reşit Safvet Bey 233
Rıfat Bey 14, 92
Roche, Tony 106
Roçkay 359
Roger, Noelle 258
Rossi 493
Rumbold, Horace 8, 9, 17, 25, 26, 30, 31, 36, 37, 42, 43, 48-50, 52, 55, 60, 62, 71, 81, 82, 86, 114, 128, 148, 153, 176, 313, 316, 318, 351, 437, 449, 450, 456, 458, 462, 464, 465, 473, 484, 487, 495, 497-504, 507, 508, 510, 512-515, 523, 527, 529, 531, 533, 535-537, 539, 541, 545, 549, 554, 556, 560, 566, 568, 576, 578-581, 591, 606
Ruşen Eşref 149, 360, 397
Rüştü Bey 472
Ryan, Andrew 50, 274, 507, 591, 606

S
Saint-Aulaire 43
Sait Halim Paşa 20, 110
Saka, Hasan Hüsnü 11, 14, 66, 68, 78, 91, 93, 153, 270, 303, 304, 308, 320, 326, 330, 341, 385, 397, 398,

406, 407, 438, 453, 466, 497, 498, 502, 505, 529, 530, 585, 588, 593, 594
Saltık, Veli 13, 14, 66, 78, 91, 93, 103, 154
Sarraut, Albert 595
Sauerwein, Jules 233, 237
Sava, Marcel 489, 500, 537
Savov 185
Scheurer 587, 588
Sedat Reşat 162
Selahattin Adil Paşa 174, 176, 523, 524, 568
Selahattin Bey 72, 73, 75
Seyid Ahmed Hüseyin 93
Sforza 37
Sivrihisaryan 241, 492, 506, 509, 511, 520, 551, 581
Stambuliyski 9, 55, 94, 95, 110, 149, 165, 169, 183, 530
Stancioff 149, 183
Steele 127
Strancev 95
Suat Efendi 162
Suat Sedat Efendi 353
Sultan Selim 362
Şalenmand (Dr.) 226
Şaltman (Dr.) 251
Şav, Saffet 14
Şefik Bey 125
Şevki Paşa 496
Şeyh Ahmet 93
Şeyh Mahmut 256, 335, 468, 476, 478, 481, 484, 505
Şeyh Sünnisi 248, 338, 419
Şükrü (berber) 144

T

Tahir (Taner) Bey 13, 92, 103, 154, 598, 608
Tahsin Bey 77
Talat Paşa 20, 109
Tannenbum, Henryk 585
Tanrıöver, Hamdullah Suphi 440
Taray, Cemal Hüsnü 290
Tasiç (Kurmay Albay) 160
Tehlirian, Sogomon 20, 109, 110
Tek, Ahmet Ferit 97, 98, 100, 101, 111, 115, 123, 124, 126, 303, 304, 314, 320, 326, 345, 354, 369, 380
Tengirşek, Yusuf Kemal Bey 11, 28, 41, 44, 51, 57, 59, 61
Tétreau 99
Tevfik Paşa 51, 52, 62, 64-66, 82, 86, 123, 162
Tigrel, Zülfü 13, 14, 66, 78, 91, 93
Togay, Tahir Lütfi 161
Townshend (General) 315, 479
Traversini, Emile 148
Tunalı Hilmi Bey 59, 273
Turlington 603
Türkgeldi, M. Emin Âli 14, 92, 93, 474, 492
Tyrrell, William 199, 200, 204, 219

U, Ü

Ulaş, Hüseyin Avni 431, 437, 439
Ünaydın, Ruşen Eşref 13, 92, 93, 103, 149, 150

V

Vahdettin (Altıncı Mehmet) 70, 82, 127-129, 140-144, 320
Velid Ebuzziya 554, 563, 567, 569, 576, 578, 585, 592
Venizelos 147, 148, 153, 167, 168, 169, 170, 174, 183, 184, 190, 206, 222, 223, 224, 225, 234, 302, 339, 456, 457, 460, 484, 495, 497, 498, 507, 520, 524, 527, 528, 533, 536, 537, 539, 543-545, 559, 597
Vernon 220
Vorovski 174, 185, 208, 231, 233, 468, 478, 491-493, 512

W
Weygand (General) 174, 175, 179, 305, 455
Wilson 150
Wojciechowski, Stanislas 198

Y
Yakup Şevki Paşa 311
Yalçın, Hüseyin Cahit 14, 93, 149
Young 41
Yunus Nadi Bey 572, 577
Yusuf (fırıncı) 275

Z
Zaglul Paşa 203, 319, 378
Zeki Bey 127
Ziya Bey 522
Ziya Hurşit Bey 71
Ziya Hüsnü Bey 537, 538, 540
Ziya Paşa 64
Zübeyde Hanım 363
Zülfi Bey 439

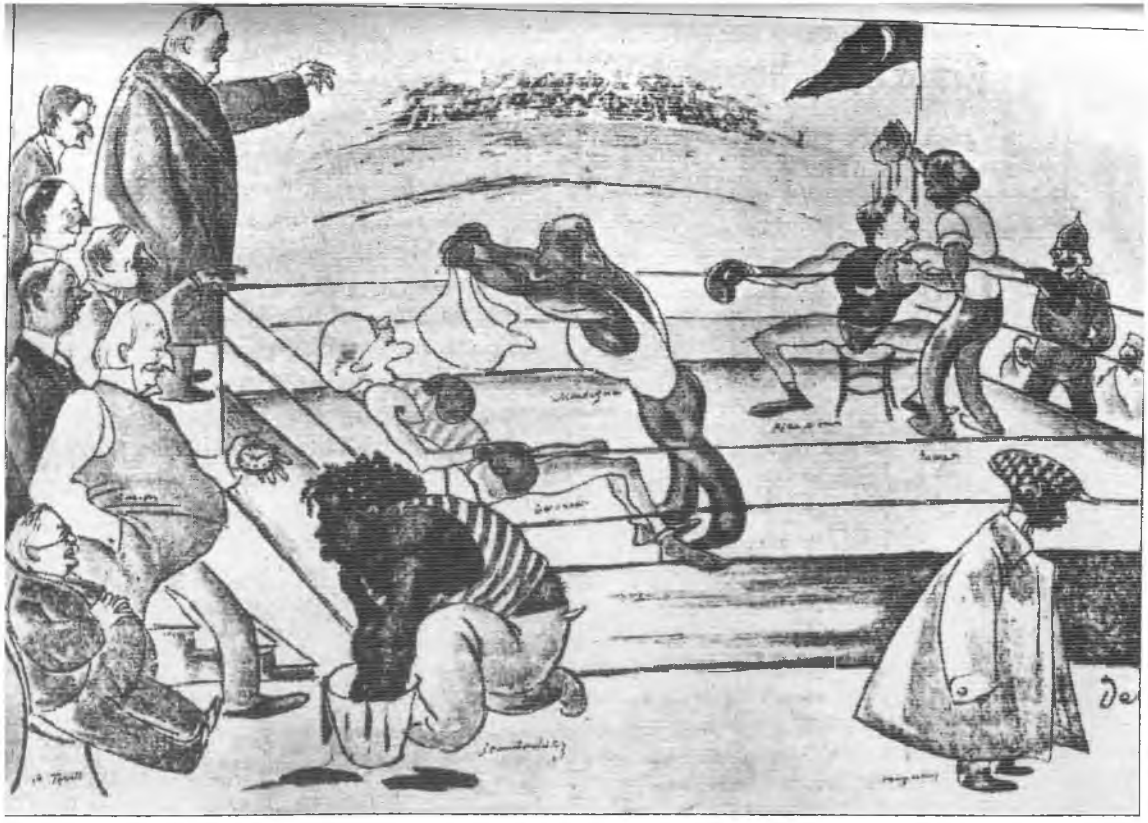
FOTOĞRAFLAR

Karikatürist Derso'nun, İsmet (İnönü) Paşa'yı, Lozan Barış Antlaşması'nı imzalamaya hazırlanırken gösteren karikatürü.

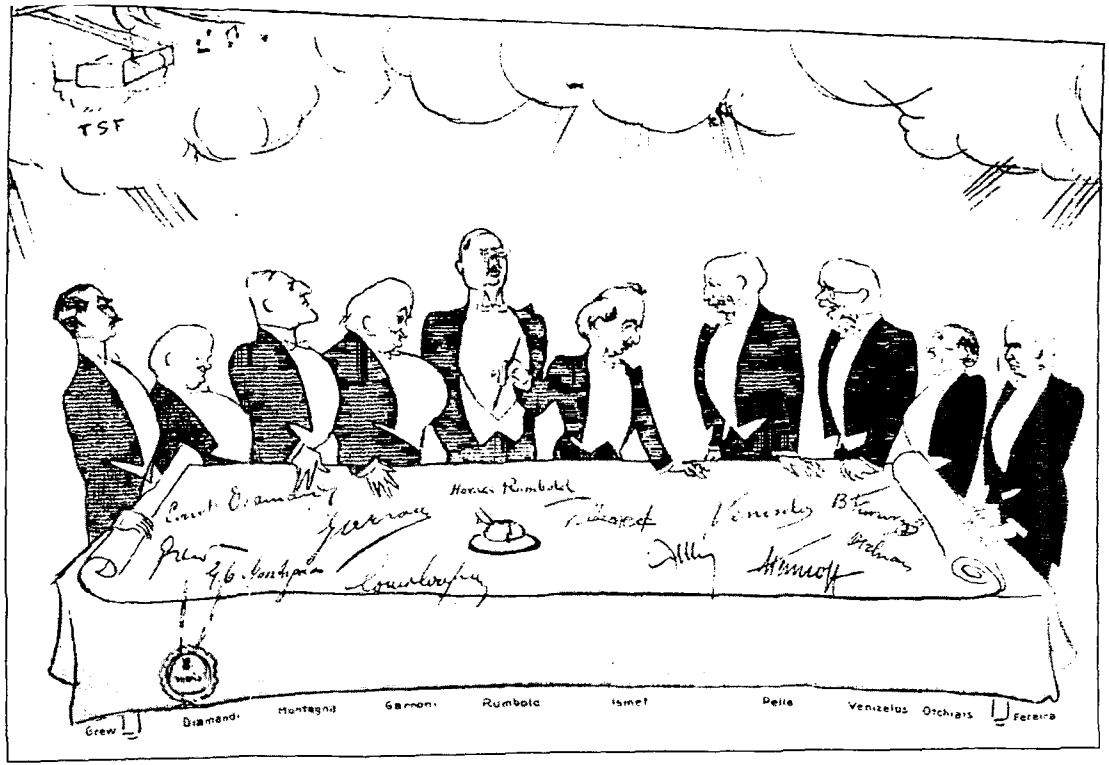
Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İngiliz heyetinin Beau-Rivage Palace'ta düzenlediği çayda antlaşmayı imzalayan temsilciler ve bazı delegeler İsviçre Cumhurbaşkanıyla.
Soldan sağa: STANCİOFF (Bulgar), CACLAMANOS (Yunanistan), M. İOVONOVİTCH (Sırp-Hırvat-Sloven), Gn. PELLÉ (Fransa), İ. İNÖNÜ (Türkiye), SCHEURER (İsviçre Cumhurbaşkanı), Sir H. RUMBOLD (İngiltere), C. DİAMANDY (Romanya), Marki C. GARRONİ (İtalya), K. OTCHİAİ (Japonya).

Lozan Konferansı'nda İsmet (İnönü) Paşa'nın Venizelos'u hırpalayışını anlatan Derso'nun karikatürü.

Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türk ve ABD delegelerinden bir grubun hatıra fotoğrafı. Oturanlar, soldan sağa: HASAN SAKA, İSMET (İNÖNÜ) PAŞA, JOSEPH GREW, Dr. RIZA NUR.

Karikatürist Derso ve Kelin'ın Lozan Barış Antlaşması'nı imzalayanları gösteren karikatürü.

Lozan hakkında pek çok şey söylenmiştir.

İsmet Paşa'nın ifadesiyle, Lozan Konferansı, ***"Büyük sınav"*** idi. ***"Milletimizin Avrupa ortasına davet olunduğu büyük bir imtihan"***dı. Türkiye bu sınavı başarıyla vermiştir.

Lozan Antlaşması, ***"Milli Mücadele'nin sonucunu belirlemiştir."***

Bu Antlaşma, ***"Harbi Umumi'den sonra gördüğümüz antlaşmalarla yakından veya uzaktan benzerliği olmayan bir antlaşma"*** idi. Öteki antlaşmalar, galip devletlerin mağluplara dayattığı, dikte ettiği antlaşmalardı. Lozan Antlaşması ise, eşit taraflar arasında çetin müzakerelerle hazırlanıp imzalanmış bir antlaşmaydı.

"Tarih yazan tarih yapana sadık kalmalıdır" kuralına bağlılık, **Bilâl N. Şimşir**'in tüm çalışmaları gibi son eseri olan **Lozan Günlüğü**'nü de değerli kılıyor. 1922-1923 Lozan Konferansı ve Barış Sürecinin belgesel bir kronolojisi olan kitap, Yakın Türk Tarihinin bu büyük olayını gün gün belgeleyerek gözler önüne seriyor.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri ***Rumbold****, "****Türkiye bir elinde Misak-ı Milli, diğer elinde kılıçla Lozan'a gidiyor****" demişti; "****Sevr Antlaşması ölmüştür, Müttefikler şimdi Misak-ı Milli ile boğuşmak durumundadırlar.****"*

Lord Curzon*, Misak-ı Milli'nin "tam bir negatifi" olan bir muhtıra ile Lozan'a gidiyordu.*

Türkiye'nin Misak-ı Millisi ile İngiliz muhtırası Lozan'da kıyasıya çarpışacaktı. Görünen oydu ki, Lozan Konferansında ***İsmet Paşa****'nın işi zor, hem de pek zor olacaktı. Karşısında, Misak-ı Milli ile boğuşmaya ahdetmiş üç büyük devletle onların müttefikleri, irili ufaklı tam yedi düvel vardı.*

İsmet Paşa *Lozan'da "kelle koltukta" görev yapmıştır. Lozan'a varışının daha ikinci gününde, 14 Kasım günü* ***Paşa*** *defterine şu notu düşmüş: "****Roma'dan Paris'e telefon. Ermeniler suikast için hazırlanmışlar...****"*

Bilgi

SERTİFİKA NO 15033

9 789752 204379

ISBN 978-975-22-0437-9
2012.06.Y.0105.4670

KDV Dahil 30 TL